

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

1981

ΤΕΥΧΟΣ Α'



ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1983

ΤΟΜΟΣ 137 (1981)

Copyright © 'Η ἐν 'Αθήναις 'Αρχαιολογική 'Εταιρεία, 'Ελευθ. Βενιζέλου 22

'Επιμελήτρια ἐκδόσεως : 'Ελευθερία Κονδυλάκη-Κόντου

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1983: 1003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Ευεργέται	θ'
Διοικητικόν Συμβούλιον διὰ τὴν τριετίαν 1981 - 1983	ια'
'Επίτιμοι ἀντιπρόεδροι	ιβ'
'Επίτιμοι σύμβουλοι	ιβ'
'Επίτιμοι ἑταῖροι	ιγ'
'Αντεπιστέλλοντες ἑταῖροι	ιε'
Τακτικοὶ ἑταῖροι	ιζ'
'Εκθεσις τοῦ Γεν. Γραμματέως τῆς 'Εταιρείας περὶ τοῦ ἔργου αὐτῆς κατὰ τὸ ἔτος 1981	κα'

Α' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

1. 'Ανασκαφή Μεσημβρίας ὑπὸ 'Ανδρέα Βαβρίτσα (πίν. 1 - 19)	1 - 6
2. 'Ανασκαφή Μαρωनीας ὑπὸ Εὐαγγέλου Πεντάζου (πίν. 20)	7
3. 'Ανασκαφή Φιλίππων ὑπὸ συνεργατῶν Στυλ. Πελεκανίδη (πίν. 21 - 25)	8 - 17
4. 'Ανασκαφές καὶ ἔρευνες 'Αμφιπόλεως ὑπὸ Δημητρίου Λαζαρίδη (πίν. 26 - 45)	18 - 25
5. 'Ανασκαφή βασιλικῶν 'Αμφιπόλεως ὑπὸ Εὐσταθίου Στίκα (†) (παρένθ. πίν. Α' - Γ' καὶ πίν. 46 - 50)	26 - 32
6. 'Ανασκαφή Τορώνης ὑπὸ 'Αλεξάνδρου Καμπιτογλου (πίν. 51 - 53)	33 - 39
7. 'Ανασκαφή Σίνδου ὑπὸ Αἰκατερίνης Δεσποίνης (πίν. 54 - 55)	40 - 41
8. 'Ανασκαφή Πέλλας ὑπὸ Μαρίας Σιγανίδου (πίν. 56 - 62)	42 - 54
9. 'Ανασκαφή Βεργίνας ὑπὸ Μανόλη 'Ανδρόνικου (πίν. 63 - 68)	55 - 61
10. 'Ανασκαφή Δίου ὑπὸ Δημητρίου Παντερμαλῆ (πίν. 69 - 71)	62 - 66
11. 'Ανασκαφή Δωδώνης ὑπὸ Σωτῆρη Δάκκαρη (παρένθ. πίν. Δ' καὶ πίν. 72 - 73)	67 - 71
12. 'Ανασκαφή Κασσώπης ὑπὸ Σωτῆρη Δάκκαρη (πίν. 74 - 75)	72 - 77

	Σελ.
13. 'Ανασκαφή 'Εφύρας ὑπὸ Θανάση Παπαδοπούλου (πίν. 76)	78
14. 'Ανασκαφή 'Αγ. Σοφίας Μύτικα ὑπὸ Παναγιώτη Βοσκοπούλου (πίν. 77 - 79)	79 - 81
15. 'Ανασκαφή Νέας 'Αγχιάλου ὑπὸ Παύλου Λαζαρίδη (παρένθ. πίν. Ε' καὶ πίν. 80 - 83)	82 - 91
16. 'Ανασκαφή Γλαῦ ὑπὸ Σπυρίδωνος 'Ιακωβίδη (πίν. 84 - 91)	92 - 95
17. 'Ανασκαφή μυκηναϊκῆς Τανάγρας ὑπὸ Θεοδώρου Σπυροπούλου (πίν. 92 - 93)	96 - 117
18. 'Ανασκαφή Ραμνοῦντος ὑπὸ Βασιλείου Πετράκου (παρένθ. πίν. ΣΤ' καὶ πίν. 94 - 100)	118 - 140
19. 'Ανασκαφή 'Ερετρίας ὑπὸ Πέτρου Θέμελη (παρένθ. πίν. Ζ' καὶ πίν. 101 - 117)	141 - 153
20. 'Ανασκαφή στοῦς Τράχωνες 'Αττικῆς ὑπὸ 'Ολγας Τζάχου-'Αλεξανδρῆ (πίν. 118 - 119)	154
21. 'Ανασκαφή 'Ελευσίνας ὑπὸ Γεωργίου Μυλωνᾶ (πίν. 120 - 121)	155 - 156
22. 'Ανασκαφή στὸ ἱερό τοῦ 'Απόλλωνος Μαλεάτα ὑπὸ Β. Κ. Λαμπρινουδάκη (παρένθ. πίν. Η', Θ', Ι' καὶ πίν. 122 - 146)	157 - 181
23. 'Ιερὸν 'Αφροδίτης 'Ερικίνης ὑπὸ Χρυσούλας Καρδαρᾶ	182
24. 'Ανασκαφή Μαμουσιᾶς ὑπὸ 'Ιφιγένειας Δεκουλάκου	183
25. 'Ανασκαφή Καλλιθέας Πατρῶν ὑπὸ Θανάση Παπαδοπούλου (πίν. 147)	184
26. 'Ανασκαφή 'Ηλιδος ὑπὸ Νικολάου Γιαλούρη (πίν. 148 - 154)	185 - 189
27. 'Ανασκαφή ναοῦ στὸ Μάζι 'Ηλείας ὑπὸ 'Αλίκης Τριάντη (πίν. 155 - 158)	190 - 193
28. 'Ανασκαφή Βοϊδοκοιλιᾶς ὑπὸ Γεωργίου Στυλ. Κορρέ (παρένθ. πίν. ΙΑ' - ΙΔ' καὶ πίν. 159 - 180)	194 - 240
29. 'Ανασκαφή στὸ Τηγάνι Μάνης ὑπὸ Ν. Δρανδάκη - Ν. Γκιολέ - Χ. Κωνσταντινίδη (παρένθ. πίν. ΙΕ' καὶ πίν. 181 - 182)	241 - 253
30. 'Ερευνα στὴ Λακωνικὴ Μάνη ὑπὸ Ν. Δρανδάκη - Ν. Γκιολέ - Χ. Κωνσταντινίδη (πίν. 183 - 189)	254 - 268
31. 'Ανασκαφή Κουκουναριῶν Πάρου ὑπὸ Δημητρίου Σκιλάρντι (πίν. 190 - 198)	269 - 292
32. 'Ανασκαφή Νάξου ὑπὸ Β. Κ. Λαμπρινουδάκη (πίν. 199 - 202)	293 - 297
33. 'Ανασκαφή Νάξου: ὑποβρύχια ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ὑπὸ Γ. Παπαθανασόπουλου (πίν. 203 - 205)	298 - 302

34. Ἀνασκαφή Μινώας Ἀμοργοῦ ὑπὸ Λίλας Μαραγκοῦ (παρένθ. πίν. ΙΣΤ' - ΙΗ' καὶ πίν. 206 - 229) 303 - 320
35. Ἀνασκαφή Θήρας ὑπὸ Χρίστου Ντούμα (πίν. 230 - 231) 321 - 328
36. Ἀνασκαφή Σελλάδας Θήρας ὑπὸ Νικολάου Ζαφειροπούλου (πίν. 232 - 238) 329 - 330
37. Ἀνασκαφή Ζάκρου ὑπὸ Νικολάου Πλάτωνος (πίν. 239 - 253) 331 - 366
38. Ἀνασκαφή Βασιλικῆς Ἱεραπέτρας ὑπὸ Ἀντωνίου Ζώη (παρένθ. πίν. ΙΘ' καὶ πίν. 254 - 255) 367 - 379

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΘΩΝ
ΤΟ ΕΘΝΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΦΙΛΑΡΧΑΙΩΝ
Η ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ ΕΛΛ. ΚΟΙΝΟΤΗΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΕΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΙΤΩΝ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩΝΙΔΗΣ
DUC DE LUYNES
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΕΝΑΡΔΑΚΗΣ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΡΣΑΚΗΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΤΟΥΡΝΑΡΑΣ
ΣΙΜΩΝ Γ. ΣΙΝΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΩΜΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΡ. ΣΟΥΤΣΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΥΓΓΡΟΣ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΠΑΤΡΩΝ
ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
HILARION ROUX

ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
HEINRICH SCHLIEMANN
ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΒΑΛΛΙΕΡΗΣ
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΧΙΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΗΦΑΙΣΤΙΔΗΣ
ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ
ΣΟΛΩΝ ΧΡΗΣΤΑΚΗ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ Ι. ΠΡΩΙΟΣ
ΟΘΩΝ Α. ΚΟΝΤΟΣΤΑΥΛΟΣ
ΠΑΥΛΟΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ
BENIAMIN ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ
ΘΕΟΔΩΡΟΣ Π. ΔΕΛΙΓΙΑΝΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΑΡΙΦΗΣ
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΤΣΙΒΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ
GEORGES CLEMENCEAU
A. E. H. GOECKOOP
ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ
ΦΟΙΒΟΣ ΦΑΡΜΑΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

WILLIAM PATON
ΜΙΧΑΗΛ Π. ΒΛΑΣΤΟΣ
ΠΕΤΡΟΣ ΣΤ. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΕΤΙΑΝ 1981 - 1983

ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΕΠΟΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΡΑΥΛΟΣ

ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

Σ Υ Μ Β Ο Υ Λ Ο Ι

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΟΝΤΑΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ-ΝΟΥΑΡΟΣ

ΜΑΝΟΛΗΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΙ

Einar Gjerstad. — Filippavägen 4A 22241, Lund. Σουηδία.

Doro Levi. — Βείκου 64. Ἐνταῦθα.

Louis Robert. — 31 Av. René Coty. 75014 Paris. Γαλλία.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

Pierre Amandry. — 54 Brd St Jacques 75014 Paris. Γαλλία.

Bernard Ashmole. — 5 Tweed Green Peebles. EH 45 8AP, Σκωτία.

Oscar Broneer. — Ἀμερικανική Σχολή Κλασσικῶν Σπουδῶν, Σουηδίας 54.
Ἀθῆναι 106 76.

Georges Daux. — 6 Av. Paul - Appell, 75014 Paris XIV^e. Γαλλία.

Pierre Demargne. — 120 Brd de Montparnasse, 75014 Paris. Γαλλία.

André Grabar. — 2 Av. Dode de la Brunerie, Paris XVI^e. 75016. Γαλλία.

Βάσος Καραγιώργης. — Κυπριακὸν Μουσεῖον, Λευκωσία. Κύπρος.

Emil Kunze. — D-8023 Immergrünstraße 1, Großhesselohe/B München.
Ὁμ. Δ. Γερμανίας.

Paul Lemerle. — 84 rue Vergniand 75013, Paris. Γαλλία.

Benjamin Dean Meritt. — Institute for Advanced Study, Princeton, N.J.
08540. Η.Π.Α.

Charles H. Morgan. — Amherst College, Amherst, MA 01002. Η.Π.Α.

Werner Peek. — Am Krähenberg 21, DDR - 403 Halle (Saale). Λ. Δ.
Γερμανίας.

Karl Scheffold. — 4051 Basel Spalentorweg 52. Ἑλβετία.

Homer Thompson. — Institute for Advanced Study, Princeton, N.J.
08540. Η.Π.Α.

Eugene Vanderpool. — Ἀμερικανική Σχολή Κλασσικῶν Σπουδῶν, Σουηδίας
54. Ἀθῆναι 106 76.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΕΤΑΙΡΟΙ

- Äke Äkerström.** — Eklandagatan 10, 412 55 Göteborg. Σουηδία.
- Emmett L. Bennett Jr.** — Institute for Research in the Humanities University of Wisconsin, Madison, WI 53711, Η.Π.Α.
- Helmuth Berve.** — Rainweg 9, Hechendorf (Pilsensee).
- W. C. Brice.** — Cherry Tree Cottage, 14 Barlow Moor Road, Manchester M208 GJ. Ἀγγλία.
- Hans Gunter Buchholz.** — Espenstr. 10 D-6306 Lang-Göns über Gießen. Ὁμ. Δ. Γερμανίας.
- Veselin Čaikanović.** — Gledstonova 22, Beograd. Γιουγκοσλαβία.
- † **John Caskey.** — University of Cincinnati, Cincinnati, Ohio. Η.Π.Α.
- Hector W. Catling.** — Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή, Σουηδίας 52. Ἀθῆναι 106 76.
- John Chadwick.** — Downing College, Cambridge. Ἀγγλία.
- Otto Demus.** — Prinz Eugen - Str. 27, A - 1030 Wien. Αὐστρία.
- Hubert Gallet de Santerre.** — Université de Dijon 175, rue des Amandiers 34980 Saint Clément la Rivière. Γαλλία.
- Stanislaw J. de Gasiorowski.** — Ul. Jozefa Pilsudskiego 6, Krakow. Πολωνία.
- † **Roland Hampe.** Archäologisches Institut der Universität, Marstallhof 4, D - 6900 Heidelberg. Ὁμ. Δ. Γερμανίας.
- Ulrich Hausmann.** — Ob dem Viehweidle 8 D - 7400 Tübingen. Ὁμ. Δ. Γερμανίας.
- Herbert Hunger.** — Weißgerberlande 40, A - 1030 Wien. Αὐστρία.
- Ulf Jantzen.** — Γερμανικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτούτον, Φειδίου 1. Ἀθῆναι.
- Hamit Zübeyr Koşay.** — T. K. Kültür Bakanlingi, Ankara. Τουρκία.
- James R. McCredie.** — Institute of Fine Arts, New York University; 30 Battle Road, Princeton, NJ 08540.

-
- Kazimierz Michalowski.** — Brzozowa 12, Warszawa. Πολωνία.
- Jean Pouilloux.** — Université de Lyon, Pimotin Tupins - Semons 69420
Condrieu. Γαλλία.
- Jeanne Robert.** — 31 Av. René Coty 75014 Paris. Γαλλία.
- Georges Roux.** — Maison de l'Orient, Rue Raulin 1, Lyon 61007. Γαλλία.
- Fritz Schachermeyr.** — Liechtensteinstr. 59, A - 1090 Wien. Αύστρια.
- Hidenaka Tanaka.** — Imperial University, Kyoto. Ήαπωνία.
- A. D. Trendall.** — Menzies College, La Trobe University, Bundoora, Vic.
3083. Αύστραλία.
- Walther Wrede.** — Allmandweg 54 D - 7270 Nagold 1. Όμ. Δ. Γερμανίας.
-

ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΕΣ ΕΤΑΙΡΟΙ

Richard David Barnett. — 14 Eldon Grove, NW3 5PT London. 'Αγγλία.

Henri Ducoux. — 111, La Croisette 06400 Cannes. Γαλλία.

P. M. Fraser. — All Souls, Oxford. 'Αγγλία.

Karl Kübler. — Linsenbergstraße 25, D-7400 Tübingen. 'Όμ. Δ. Γερμανίας.

Αικατερίνη Melrose. — 7135 Aberdeen Av. Dallas, Texas 75320. Η.Π.Α.

Ibraim Noshy. — Egyptian University of Cairo. Αίγυπτος.

Asher Ovadiah. — 10, Ben - Tabbai Str. Ranot - Gonen (San - Simon) Jerusalem. 'Ισραήλ.

Jerome W. Sperling. — Εἰζώνων 17. 'Αθήναι 106 76.

Iwan Velkoff. — Musée National, Sofia. Βουλγαρία.

ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1981

Σημ. Οι δι' άστερίσκου σημειούμενοι έταίροι είναι Ισόβιοι.

- | | |
|------------------------------------|----------------------------------|
| 1. * Αγγελόπουλος Θεόδωρος | 34. * Δάκαρης Σωτήριος |
| 2. 'Αδαμίδης Κωνσταντίνος | 35. Δασκαρόλης 'Αθανάσιος |
| 3. 'Αλεξάνδρη - Τζάχου 'Ολγα | 36. Δεκουλάκου 'Ιφιγένεια |
| 4. * Αλεξίου Στυλιανός | 37. Δεληβοριάς 'Αγγελος |
| 5. * Αναστασιάδης 'Αναστάσιος | 38. Δημακόπουλος 'Ιορδάνης |
| 6. 'Ανδρειωμένου 'Αγγελική | 39. Δημητροκάλλης Γεώργιος |
| 7. * Ανδρόνικος 'Εμμανουήλ | 40. * Διαμαντοπούλου 'Αγνή |
| 8. 'Αντουράκης Γεώργιος | 41. Διαπούλης Χαράλαμπος |
| 9. 'Απέργης Μάκης | 42. * Δοντᾶς Γεώργιος Σπ. |
| 10. 'Αχειμάστου-Ποταμιάνου Μυρτάλη | 43. Δοξιάδης 'Απόστολος |
| 11. * Βαβρίτσας 'Ανδρέας | 44. * Δρανδάκης Νικόλαος |
| 12. Βαγιακάκος Δικαῖος | 45. Δροσογιάννη-Κουτσοκόστα Φανή |
| 13. * Βαλάσης Θωμᾶς | 46. * Ζαχουηγνός Διονύσιος |
| 14. Βάλδικη-Κοτιώνη 'Αλεξάνδρα | 47. Ζαφειρόπουλος 'Αλέξανδρος |
| 15. Βάλτερ - Καρούδη 'Ελένη | 48. Ζαφειρόπουλος 'Ιωάννης |
| 16. * Βασιλείου 'Ιωάννης | 49. * Ζαφειρόπουλος Νικόλαος |
| 17. * Βασσενχόβεν Λουδοβίκος | 50. * Ζέπος Παναγιώτης |
| 18. * Βελουδίου Μαρία | 51. Ζερβουδάκη 'Ηρώ |
| 19. Βλαχάκη Καίτη | 52. Ζίλας Νικόλαος |
| 20. Βοβολίνης Σπυρίδων | 53. * Ζολώτας Ξενοφῶν |
| 21. Βοκοτόπουλος Παναγιώτης | 54. Ζώης 'Αντώνιος |
| 22. Βορίδης Κίμων | 55. Ζώρα Καλλιόπη |
| 23. Βότση - Κρυστάλλη Καλλιόπη | 56. * Ηλιόπουλος Γεώργιος |
| 24. Βουκίδης Τιμολέων | 57. Θέμελης Πέτρος |
| 25. Βρανούσης Λέανδρος | 58. Θεοχάρη Μαρία |
| 26. Γαλλῆς Κωνσταντῖνος | 59. Θεοχάρη Μαρία Δ. |
| 27. * Γιαλούρης Νικόλαος | 60. Θρεψιάδη 'Αντιγόνη |
| 28. * Γιαννακόπουλος Γεώργιος | 61. * 'Ιακωβίδης Σπυρίδων |
| 29. Γιαννουλίδου Καλλιόπη | 62. 'Ιακωβίδου 'Αθηνᾶ |
| 30. Γκόφας Δημήτριος | 63. Καββαδίας Γεώργιος |
| 31. Γουλανδρή Αικατερίνη Ν. | 64. * Καλλίας Κωνσταντῖνος |
| 32. * Γουλανδρή Ν. | 65. Καλλιγᾶ Ειρήνη |
| 33. Δαβάρας Κωνσταντῖνος | 66. * Καλλιγᾶς Μαρῖνος |

67. Καλλιγᾶς Πέτρος
 68. * Καλλιπολίτης Βασίλειος
 69. Καλογεροπούλου Ἀθηνᾶ
 70. * Καλοκύρης Κωνσταντῖνος
 71. Καμπίτογλου Ἀλέξανδρος
 72. * Κανελλόπουλος Παναγιώτης
 73. Κανελλόπουλος Παῦλος
 74. Καπετανάκης Ροῦσος
 75. Καπετανόπουλος Ἡλίας
 76. Καράγιωργα-Σταθακοπούλου Θεοδ.
 77. * Καραμανώλη-Σιγανίδου Μαρία
 78. * Καρανδρέας Ἀπόστολος
 79. Καρδαῖ Χρυσούλα
 80. Καρέτσου-Ἰωαννίδου Ἀλεξάνδρα
 81. * Καρούζου-Παπασπυρίδη Σέμνη
 82. Καψῆς Ἄντ.
 83. Κεραμόπουλλος Δημήτριος Ἀ.
 84. Κεκολάκης Μίνως
 85. Κόκκινος Δημήτριος
 86. Κοκκολιάδης Σπύρος
 87. Κόλλιας Ἡλίας
 88. Κομίνης Ἀθανάσιος
 89. Κονιδάρης Γεράσιμος
 90. * Κονοφάγος Κ.
 91. * Κοντολέοντος Εὐρυδίκη
 92. Κοντός Παναγιώτης
 93. Κοντοῦ-Θεοφανοπούλου Δήμητρα
 94. Κορρῆς Γεώργιος
 95. * Κορρῆς Στυλιανὸς
 96. * Κορωναῖος Δημήτριος
 97. Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χάιδω
 98. Κουλειμάνη-Βοκοστοπούλου Ἰουλία
 99. Κουμανούδης Ἰωάννης
 100. Κούμouλος Γεώργιος
 101. Κουνουπιώτου-Μανωλέσου Ἐλένη
 102. Κουρέτας Δημήτριος
 103. Κρανιδιώτης Νικόλαος
 104. * Κριεζῆς Ἀντώνιος
 105. † Κριμπᾶς Ἡλίας
 106. Κριμπᾶς Κωνσταντῖνος
 107. Κριτζᾶς Χαράλαμπος
 108. Κυριαζόπουλος Βασίλειος
 109. Κύρου Ἀδωνις Κ.
 110. * Κωνσταντινόπουλος Γρηγόριος
 111. Κωνσταντῖνου Θεόδωρος
 112. * Κωνσταντῖνου Ἰωάννα
 113. Κωστόπουλος Ἰωάννης
 114. Λαζαῖρης Ἀνδρέας
 115. * Λαζαρίδης Δημήτριος
 116. * Λαζαρίδης Παῦλος Ἡρ.
 117. Λαμπρινουδάκης Βασίλειος
 118. * Λάμπας Γεώργιος
 119. Λεμπέση Ἀγγελική
 120. Λούβαρης Νικόλαος
 121. Λουκάκης Θεόδωρος
 122. Μανάφης Κωνσταντῖνος
 123. * Μανούσκακας Μανούσος
 124. * Μαντζούφας Γεώργιος
 125. Μαραγκοῦ Αἰλιὰ
 126. * Μαρκεζίνης Σπυρίδων
 127. * Μαστροκώστας Εὐθύμιος
 128. Μαυρομάτη Μαρία Ἀ.
 129. * Μερτικιόπουλος Θεόδωρος
 130. Μεταξᾶς Ἰωάννης
 131. Μεταξᾶς-Μεσσηνέζης Διον.
 132. Μιράσγεζη Μαρία
 133. † Μιράσγεζης Δημοσθένης
 134. * Μιτσὸς Μάρκελλος
 135. * Μιχαηλίδης - Νουάρου Γ.
 136. Μιχαηλίδου - Νουάρου Β.
 137. Μουρική Ντούλα
 138. Μουτσόπουλος Νικόλαος
 139. * Μπακαλάκης Γεώργιος
 140. Μπαμπινιώτης Γεώργιος
 141. Μπέζη Ἐλένη
 142. * Μπόνης Κωνσταντῖνος
 143. Μπορμπουδάκης Ἐμμαν.
 144. Μπουντῆς Γεώργιος
 145. Μπούρα - Φιλιππίδου Λασκαρίνα
 146. Μπούρας Χαράλαμπος

47. * Μπουφίδης Νικόλαος
 48. Μπρούμης Ἰωάννης
 49. Μπρούσκαρη Μαρία
 50. * Μυλωνᾶς Γεώργιος
 51. * Μυλωνᾶς Παῦλος Κ.
 52. Νικολαΐδου-Κουρκουτίδου Εὐτυχία
 53. Νικολάου Ἰνῶ
 54. Νικολάου Κυριάκος
 55. Νικολόπουλος Παναγιώτης
 56. Νικονᾶνος Νικόλαος
 57. * Νομικός Μᾶρκος
 58. * Νταῆς Ἀστέριος
 59. Ντεγιάννης Ἰωάννης
 60. Ντούμας Χρῖστος
 61. Oekland - Παπαδάκη Στυλιανή
 62. * Οἰκονομίδου Ἀδαμαντία
 63. Οἰκονομόπουλος Ἀθανάσιος
 64. * Πάλλας Δημήτριος
 65. Παναγιωτίδη Μαρία
 66. Παναγιωτόπουλος Γεώργιος
 67. * Παναζόπουλος Νικόλαος
 68. Παντελίδου - Γκόφα Μαρία
 69. Παντερμαλῆς Δημήτριος
 70. Παπαδόπουλος Ἀθανάσιος
 71. * Παπαδόπουλος Θωμᾶς
 72. Παπαδόπουλος Στυλιανός
 73. Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου Φωτεινή
 74. * Παπαθανασόπουλος Γεώργιος
 75. Παπαϊωάννου Ἄγγελος
 76. * Παπαϊωάννου Κωνσταντῖνος
 77. * Παπαντωνίου Γεώργιος
 78. Παπαντωνίου Ροζαλίνδη
 79. Παπαπάνος Κωνσταντῖνος
 80. Παπαποστόλου Ἰωάννης
 81. Παπαστάμου Δημήτριος
 82. Παπαστάμου Μαρία
 83. * Παπαφλέσσας Κωνσταντῖνος
 84. Παπαχριστοδούλου Ἰωάννης
 85. Παρλαμᾶ Στυλιανή
 86. Πασαδαῖος Ἀριστείδης
 187. * Πελεκίδης Χρῦσης Εὐστρ.
 188. Πέππα-Δελμούζου Κωνσταντῖνα
 189. Περαντῖνος Νικόλαος
 190. * Πεσματζόγλου Γεώργιος
 191. * Πετράκος Βασίλειος
 192. Πετρονώτης Ἀργύρης
 193. * Πέτσας Φώτιος
 194. * Πλάτων Νικόλαος
 195. * Πολίτης Λῆνος Ν.
 196. Πουλιανός Ἄρης
 197. Πουρναρόπουλος Γεώργιος
 198. * Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη Εὐαγγελία
 199. * Ρουμπάνης Γεώργιος
 200. Ρωμοπούλου Αἰκατερίνη
 201. Σακελλαράκη-Σαπουναῖ Ἐφη
 202. Σακελλαράκης Ἰωάννης
 203. * Σακελλαρίου Ἀγνή
 204. * Σακελλαρίου Μιχαήλ Β.
 205. Σαραντόπουλος Κωνσταντῖνος
 206. * Σεργόπουλος Γεώργιος
 207. Σίνος Στέφανος
 208. Σκιαδάς Ἀριστόξευος
 209. Σκυλάρντι Δημήτριος
 210. Σολομωνίδης Γεώργιος
 211. Σταθάτος Κωνσταντῖνος
 212. * Σταθάτου Ἐλένη
 213. * Σταθάτου Χριστίνα
 214. Στασινοπούλου-Τουλούπα Ἐβη
 215. * Σταυρόπουλος Κωνσταντῖνος
 216. * Στίκας Εὐστάθιος
 217. Στράτου Δώρα
 218. * Συνοδινός Ἐλευθέριος
 219. Συριόπουλος Κωνσταντῖνος
 220. * Τεγοπούλου-Ἡλιού Ἀλεξάνδρα
 221. Τζαβέλλα Τερψιχόρη-Χαρά
 222. Τζαννετάτος Θησεύς
 223. Τζεδάκις Ἰωάννης
 224. * Τούλ Χάρης
 225. Τουράτσογλου Ἰωάννης
 226. * Τραυλός Ἰωάννης Μ.

- | | |
|-------------------------------------|------------------------------------|
| 227. * Τριανταφυλλίδης Περικλῆς | 240. Χατζῆ Δέσποινα |
| 228. Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάννης | 241. Χατζηαναστασίου Γεώργιος |
| 229. Τσάκος Κωνσταντῖνος | 242. * Χατζηδάκης Ἐμμανουήλ |
| 230. Τσαντίλας Ἰωάννης | 243. * Χατζηκακίδης Ἀθανάσιος |
| 231. * Τσάτσος Κωνσταντῖνος | 244. Χατζημιχάλη - Σβορώνου Ἰωάννα |
| 232. Τσιμπίδης - Πεντάζος Εὐάγγελος | 245. Χατζημιχάλης Ἰωάννης |
| 233. * Τωμαδάκης Νικόλαος | 246. * Χατζηνικολάου Ἄννα |
| 234. Φαράκλας Νικόλαος | 247. Χλωρὸς Ἀλέξανδρος |
| 235. * Φατούρου-Ἡσυχάκη Κάντω | 248. Χουρμουζιάδης Γεώργιος |
| 236. * Φιλιππάκη Βαρβάρα | 249. * Χρήστου Χρῦσανθος |
| 237. Φυλακτόπουλος Φ. | 250. * Χριστόπουλος Μιχαήλ |
| 238. Φωτίου Κωνσταντῖνος | 251. Χριστόπουλος Παναγιώτης |
| 239. Χαρλαύτης Νικόλαος | |

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΑΥΤΗΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1981

Ἀγαπητοὶ Ἐταῖροι, Κυρίες καὶ Κύριοι,

Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὀλόψυχον συνεργασίαν τῶν ἐταίρων καὶ τὴν σταθερὰν βοήθειαν τῶν φίλων καὶ συμπαραστατῶν τῆς, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία συνεπλήρωσεν ἐν ἀκόμῃ ἔτος ἐργασίας καὶ συμβολῆς εἰς ἔργον ἔθνικόν καὶ ἐπιστημονικῶς καρποφόρον. Ὀλόκληρος ὁ ἀνεξάντλητος ἑλληνικὸς χῶρος ἠρευνήθη καὶ ἐφέτος καὶ διὰ πολλοστὴν φορὰν ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Κρήτης καὶ ἐγένετο τὸ ἐπίκεντρον μελέτης καὶ προσφορᾶς πρὸς τὴν παγκόσμιον ἐπιστήμην. Αἱ ἐργασίαι τῆς Ἐταιρείας μας ἔφεραν καὶ πάλιν εἰς τὸ λαμπρὸν ἑλληνικὸν φῶς πατρογονικὴν κληρονομίαν ἢ ὅποια ἀπευθύνεται συγχρόνως καὶ εἰς τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, προσφέρουσα τὸ κάλλος, τὴν ἰσορροπίαν καὶ τὸ μέτρον, ἐννοίας τὰς ὁποίας ἔχει ἀνάγκην ὁ σημερινὸς ταραχμένος κόσμος.

Κατὰ τὸ ἔθιμον καὶ πρὶν ἀκόμῃ ἐκθέσωμεν τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, θὰ ἀποτίσωμεν τὸν ὕστατον φόρον τιμῆς εἰς τοὺς ἐκλιπόντας ἐταίρους, Ἕλληνας καὶ ξένους, οἱ ὅποιοι συνέβαλαν ἐπιστημονικῶς καὶ προσωπικῶς εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν τῆς Ἐταιρείας.

Ἐκ τῶν ἐπιτίμων αὐτῆς ἐταίρων ἀπώλεσεν ἡ Ἐταιρεία τὸν διακεκριμένον καθηγ. τῆς Κλασσικῆς Ἀρχαιολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Χαϊδελβέργης Roland Hampe καὶ τὸν καθηγητὴν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Cincinnati John Caskey. Ἐπὶ δεκαετίαν

διευθυντῆς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν, ὁ διακεκριμένος ἀρχαιολόγος ἀνασκαφεὺς ὑπηρέτησε τὴν ἑλληνικὴν Ἀρχαιολογίαν, συμβαλὼν σπουδαίως εἰς τὴν προώθησιν τῆς μελέτης καὶ τῆς ἐρεῦνης.

Ἐκ τῶν τακτικῶν τῆς ἐταίρων ἐπέστησεν ἡ Ἑταιρεία τὸν διαπρεπῆ νομομαθῆ καὶ πρώην μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Δημοσθένην Μιράσγεζην, τὸν διακεκριμένον οἰκονομολόγον καὶ μέλος τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς Ἡλίου Κριμπᾶν καὶ τοὺς θερμοὺς θιασώτας καὶ ὑποστηρικτὰς τοῦ ἔργου τῆς Θ. Ἀγγελόπουλον, Ἀπ. Παμπούκαν, Γ. Λάππαν καὶ Θ. Μερτικόπουλον.

Ἦδη ὅμως, μετὰ τὴν ὀφειλομένην τιμὴν πρὸς τοὺς νεκροὺς συναδέλφους καὶ φίλους, παρουσιάζομεν τὸ ζῶν ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Προτοῦ προσπαθῆσω νὰ παρουσιάσω τὸ ἐφετινὸν ἐπιτελεσθὲν πολύτιμον ἔργον τῆς Ἑταιρείας, ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω τὰς εὐχαριστίας καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην ὄχι μόνον τῆς Ἑταιρείας ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐπιστήμης εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας κ. Κωνστ. Καραμανλῆν, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται σειρὰ ὅλη ἔργων ἐθνικῆς σημασίας. Πρέπει νὰ ἐξάρω τὸ ὀλόψυχον ἐνδιαφέρον του, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον ἐξασφάλισε οἰκονομικοὺς πόρους ἀδιανοήτους εἰς τὸ οἰκονομικῶς περιορισμένον ἀρχαιολογικὸν πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ συνεχίζει νὰ γίνεται δι' αὐτὸ τὸ ἔργον προπομπὸς ἐνισχυμένης προσπαθείας καὶ ἐνθουσιασμοῦ ποῦ ἀποδίδει λαμπρὰ ἀποτελέσματα. Ἡ Ἑταιρεία ἐπίσης ὀφείλει εὐχαριστίας πρὸς τὰ Ὑπουργεῖα Συντονισμοῦ καὶ Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν. Προσβλέπομεν μὲ ἐλπίδα εἰς τὴν συνέχισιν συνεργασίας ἰδίᾳ μὲ τὴν ὑπουργὸν Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν κυρίαν Μελίνα Μερκούρη καὶ τὸν Γενικὸν Γραμματέα κ. Μ. Δωρῆν, ἐλπίζομεν δ' ὅτι καὶ τὸ Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν θὰ προστεθῆ ἐφέτος εἰς τὴν χορείαν τῶν φίλων τῆς Ἑταιρείας μὲ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὅσων κατὰ δίκαιον ἀνήκουν εἰς αὐτήν.

Τὰ ἔσοδα τῆς Ἑταιρείας καὶ αἱ γενναῖαι χορηγίαι τοῦ Κράτους αἱ ἐξασφαλισθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τὰς προσπαθείας τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἐπέτρεψαν εἰς τὴν Ἑταιρείαν νὰ συμβάλῃ καὶ νὰ ἐκτελέσῃ ἐφέτος 42 ἐν ὅλῳ ἀνασκαφὰς καὶ ἐργασίας.

Ὁφείλω νὰ ἀρχίσω μὲ τὴν ἐργασίαν ποὺ ἐπιτελεῖται εἰς τὸν ἱερὸν βράχον τῆς Παλλάδος ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν καὶ τὴν συνεργασίαν τῆς Ἑταιρείας, ὑπὸ Ἐπιτροπῆς Ἑλλήνων ἐπιστημόνων. Τὸ ἔργον τοῦτο ὡς γνωστὸν ἐπιτελεῖται χάριν εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας καὶ ὑπὸ τὴν ἀμεσον αὐτοῦ ἐποπτείαν. Ἡδη, αἱ ἀναστηλωτικαὶ καὶ ἐνισχυτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ Ἐρέχθειον συμπληροῦνται, ἐλπίζεται δ' ὅτι τὸ ὅλον ἔργον θὰ τελειώσῃ εἰς τὰ χρονικὰ ἔρια τὰ ὁποῖα ἔχουν προγραμματισθῆ. Τὰ σχέδια ἐργασίας διὰ τὸν Παρθενῶνα θὰ εἶναι ἔτοιμα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουλίου ὅποτε θὰ ἀρχίσουν αἱ ἐπεμβάσεις καὶ εἰς τὸ θεῖον αὐτὸ κτήριον. Πρέπει νὰ ἐξάρω τὸ ἔργον, τὸν ζῆλον, τὴν ἀνιδιοτέλειαν, τὴν λαμπρὰν συνεργασίαν τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς ὁποίας τὸ ἔργον ἔτυχε καὶ τυγχάνει τῆς ἐπιδιοκμασίας τοῦ διεθνοῦς ἐπιστημονικοῦ κόσμου καὶ δημιουργεῖ κεφάλαιον δόξης διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπιστήμην.

Καὶ τώρα βαίνομεν πρὸς τὴν θρυλικὴν Βόρειον Ἑλλάδα.

(Ἐπεταὶ ἡ ἔκθεσις περὶ τῆς ὁποίας βλ. τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1981.)

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

1. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΗΜΒΡΙΑΣ*

(Πίν. 1 - 19)

Συνεχίσθη και ἐφέτος ἡ ἀνασκαφή εἰς τὴν ἀρχαίαν Μεσημβρίαν τῆς Θράκης, εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς πόλεως, βορείως τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ, μεταξύ τοῦ Πύργου τῆς Μυρσίνης καὶ τοῦ Νέου Πύργου (πίν. 1,2), ἀλλὰ κυρίως ἐτι βορειότερον τούτων, πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Τείχους, καθὼς καὶ εἰς τὸ πρὸς Δ τῆς πόλεως νεκροταφεῖον.

Εἰδικώτερον εἰς τὸν μεταξύ τῶν δύο Πύργων χῶρον ἐγένετο ἔρευνα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν (ἀνατολικὴν) πλευρὰν τοῦ Τείχους καὶ εἰς ἰκανὴν ἔκτασιν καὶ ἀνάλογον βάθος, εἰς τρόπον ὥστε τὰ νερὰ ἐκ τῆς βροχῆς καὶ τῶν χιόνων, ἅτινα συγκεντρώνονται εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους, νὰ διοχετεύωνται πρὸς Δυσμᾶς καὶ ἐκτὸς τοῦ χώρου, ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ κλίσις πρὸς ἀποχέτευσιν εἰς τὴν θάλασσαν. Εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν εὐρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων μελαμβραφῶν καὶ ἀβαφῶν, ὡς καὶ τινα ἐκ χονδροειδῶν ἀγγείων διαφόρων τύπων.

Βορειότερον τοῦ Νέου Πύργου ἡ ἔρευνα ἐξετάθη πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Ἀκροπόλεως ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ Τείχους, ἐπὶ μῆκους πλέον τῶν 40 μ. (πίν. 3α), εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθησαν θεμέλια ἄλλου Πύργου, ὡς καὶ ἐπὶ ἑκτάσεως τριῶν περίπου στρεμμάτων πρὸς Ἀνατολάς, μέχρι τῶν ὁρίων τοῦ ὑπὸ ἀπαλλοτριώσιν ἀγροτεμαχίου τοῦ Α. Τσαμπάζη. Ἀπεκαλύφθησαν θεμέλια ἐκ πολλῶν κτισμάτων διαφόρων διαστάσεων (πίν. 3β) καὶ ἐκ καλῶς πελεκημένων μικρῶν τοπικῶν λίθων, ἐν οἷς καὶ κατώφλια ἐκ μαρμάρου, ὡς καὶ πλακόστρωτα ὁδῶν, εἰσόδων καὶ αὐλῆς τινων ἐκ τούτων, ἀνηκόντων εἰς τὴν β' φάσιν τοῦ οἰκισμοῦ. Τὰ κτίσματα ταῦτα (οἰκίαι) συνδέονται μεταξύ των, ἀλλὰ καὶ χωρίζονται διὰ δύο καθέτων ἐκ Β πρὸς Ν ὁδῶν, μῆκ. πλέον τῶν 40 μ. καὶ πλάτους 3 - 4 μ., διη-

* Εἰς τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν μετ' ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων κ. Καίτη Περιστερή, ὁ σχεδιαστὴς κ. Ἀργύρης Κουντούρας, ἐβοήθησαν δέ, ὅπως καὶ πέρυσι, οἱ φύλακες Ἀρχαιοτήτων κ.κ. Ἀπόστολος Πλιάου καὶ Βασίλειος Χατζηστεφάνου Μάχης καὶ Μεσημβρίας ἀντιστοίχως.

κουσῶν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ καθ' ὅλην τὴν ἀνασκαφεῖσαν ἔκτασιν, ἐνῶ εἶναι φανερόν ὅτι ἡ μία ἐξ αὐτῶν σχετίζεται μὲ ἄλλην, ἐτι νοτιώτερον κειμένην, ἐγγύτατα τῆς πεισοχῆμου κατασκευῆς διερχομένην καὶ ἄγουσαν εἰς τὸ κέντρον τοῦ οἰκισμοῦ (ΠΑΕ 1979, 109, πίν. 77α). Εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς ἀνασκαφείσης ἐκτάσεως καὶ ἐγγύτερον πρὸς τὰ πρηνῆ τοῦ ὑπὸ ἀπαλλοτριώσιν ἀγροτεμαχίου, ἤρχισε νὰ φαίνεται θεμελιώσεις ἐκ μεγάλων λίθων, προφανῶς μνημείου καὶ τούτου ἢ καὶ ἄλλου τύπου κτηρίου, ὅπως τὸ ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (ΠΑΕ 1980, 4), ὅπερ εὐρίσκεται ἐτι νοτιώτερον, ἀλλὰ πολὺ πλησίον τούτου. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἡ ἔρευνα ἐγένετο ἐπιφανειακῶς μόνον καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, ἐνῶ εἰς τινα σημεῖα καὶ βαθύτερον (ἀπὸ 0.50 μ. μέχρι 1.50 μ.), ἀναλόγως μὲ τὴν κλίσιν τοῦ χώρου, ἀλλὰ οὐχὶ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἢ μορφή τούτου, ἀλλὰ καὶ ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο, καθὼς καὶ ἡ συνολικὴ εἰκὼν καὶ κατάστασις τοῦ ἐν λόγῳ χώρου, θὰ φανῆ καλύτερον κατὰ τὴν προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον.

Εὐ ρ ῆ μ α τ α : εἰς τὴν ἀνασκαφεῖσαν ὡς ἄνω περιοχὴν εὐρέθησαν πάρα πολλὰ ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων διαφόρων τύπων, ὄστρακα μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων μὲ ποικίλην γραπτὴν διακόσμησιν (πίν. 4α), τεμάχια μὲ παράστασιν ἱματιοφόρου, ἄλλα μὲ φυτικὸν διάκοσμον, πῆλιναι ἀγνῶθες πυραμιδόσχημοι καὶ κογχυλιόσχημοι (πίν. 4β), λύχνοι, λεκανίδες, ἀτρακτοειδῆς ἀντικείμενον ἐξ ὄστου μὲ ἐγκοπὴν εἰς τὸ μέσον (πίν. 4β) καὶ πεπλατυσμένα τὰ ἄκρα, ἀρκετὰ ὄστρακα ἀβαφῶν καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων, πολλὰ τεμάχια ἐκ στρωτήρων καὶ καλυπτῆρων στέγης λακωνικοῦ τύπου, ἐσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, διάφορα ἐλάσματα, ἤλοι, τμημα πόρτης (πίν. 5α), ἀγκιστρα (πίν. 5β), βελόναι, αἰχμαὶ βελῶν καὶ ἐνώτιον, ἄπαντα ἐκ χαλκοῦ, ἀροκέραμοι μὲ ἀνθέμιον (πίν. 5γ), ἀλλὰ καὶ θραῦσμα ὁμοίας μήτρας, τρία τεμάχια ἐκ μαρμάρου ἀνήκοντα εἰς ἀγάλματα, τρίακοντα ἐπτὰ νομίσματα ἐκ χαλκοῦ, σκωρία σιδήρου, ὡς καὶ διάφορα ἄλλα μικροαντικείμενα ἐκ χαλκοῦ, σιδήρου καὶ μολύβδου.

Ν ε κ ρ ο τ α φ ε ἰ ο ν : Εἰς τὸ πρὸς Δυσμὰς τῆς πόλεως νεκροταφεῖον ἐγένοντο πολλὰ τομαὶ διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως καὶ εἰς μεγάλο βάθος (2 - 3 μ.) μὲ ἐξαιρετικὰ ἀποτελέσματα.

Εὐρέθησαν 25 τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων 2 ὀρθογώνιοι ἐκ τοπικῶν λίθων, ἐπτὰ ταφικοὶ πίθοι καὶ ἐννέα ἀμφορεῖς διαφόρων μεγεθῶν, 3 κεραμοσκεπεῖς, 1 πηλίκη, ἀλλὰ καὶ 3 πῆλιναι σαρκοφάγοι μὲ ἐξαιρετον ἀνάγλυφον ἰωνικὸν κυμάτιον εἰς τὰ χεῖλη ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ὡς καὶ ἀρκετὰ ἔχνη διακοσμήσεως μὲ μελανὸν χρῶμα. Ἐντὸς ἢ καὶ πέραξ τῶν ὡς ἄνω τάφων καὶ ταφῶν εὐρέθησαν ἀρκετὰ κτερίσματα, τὰ κυριώτερα τῶν ὁποίων εἶναι τὰ ἑξῆς:

Ταφαὶ 3 καὶ 4 (πίν. 6α). Ἀμφορεὺς καὶ πίθος πλησίον ἀλλήλων. Ἐντὸς αὐτῶν εὐρέθησαν θραύσματα μελαμβαφῶν ἀγγείων (κυάθια, ἀρβαλλοειδῆ ληκύθια), τμημα χεῖλους ἀβαφοῦς οἰνοχόης, ὡς καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος μελα-

νομόρφου κύλικος, συγκολληθείσης ἐκ πολλῶν ὀστράκων. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ταύτης ὑπάρχει παράστασις ἱματιοφόρου μορφῆς μὲ φαλλὸν εἰς τὴν χεῖρα (πίν. 7α, 7β), ἐνῶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διονυσιακὴ παράστασις μὲ ἐπιστροφὴν τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὸν Ὀλυμπον.

Ταφή 5. Πίθος, Ἐντὸς εὐρέθησαν βάσις μελαμβραφῶς κύλικος, ὡς καὶ λήκυθος μελανόμορφος εἰς δύο τεμάχια, μὲ γλωσσοειδῆ διακόσμησιν εἰς τὸν λαίμονα καὶ διονυσιακὴν παράστασιν ἐκ τριῶν ὀρθίων μορφῶν εἰς τὴν κοιλίαν (πίν. 8α). Ἀκόμη μελαμβραφῆς σκύφος (πίν. 8β), εἰς τεμάχια.

Ταφή 7. Πηλίνη σαρκοφάγος μήκους 1.96 μ., πλάτους 0.61 μ. καὶ ὕψους 0.37 μ., ἀβαφῆς καὶ ἄνευ γραπτῆς ἢ ἀναγλύφου διακοσμῆσεως (πίν. 6β). Κτερίσιμα οὐδέν. Εὐρέθη εἰς βάθος 1.30 μ. καὶ περιεβάλλετο διὰ προχείρου τοιχαρίου ἐκ κοινῶν λίθων.

Εἰς ἀπόστασιν 3.80 μ. βορειότερον τῆς ταφῆς 7 καὶ εἰς βάθος 0.75 μ., εὐρέθη τριγωνικὴ βάσις ταφικοῦ μνημείου ἐκ τοπικοῦ μαρμαροῦ (πίν. 9α), μὲ διαστάσεις τῶν πλευρῶν 3.35 μ. × 3.25 μ. × 3.40 μ. Οἱ δόμοι-πλάκες, πάχους 0.23 - 0.27 μ. φέρουν γλυφὴν εἰς τὰ ἄκρα καὶ ἐπάνω, ἀσφαλῶς διὰ τὴν στερέωσιν ἄλλων δόμων ἀνωδομῆς, οἱ ὁποῖοι προφανῶς ἔχουν καταστραφῆ ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων, δεδομένου καὶ τοῦ μικροῦ βάρους εἰς τὸ ὅποιον εὐρίσκοντο.

Ταφή 8. Σαρκοφάγος πηλίνη, κειμένη εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. τῆς προηγουμένης καὶ εἰς βάθος 2.04 μ., μετὰ σαμαρωτοῦ καλύμματος ἰδιαιτέρως φροντισμένου καὶ τὸ χάραγμα Η εἰς τὰς δύο πλευράς (πίν. 9β). Εἰς τὰ χεῖλη ταύτης, ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ὑπάρχει ἀνάγλυφον ἰωνικὸν κυμάτιον λίαν λεπτῆς ἐργασίας (πίν. 9γ), ἐπικαλυπτόμενον διὰ καστανοφαίου χρώματος, διαφορετικῆς ἀποχρώσεως εἰς τινα σημεῖα. Διαστάσεις: μῆκ. 1.98 μ., πλάτ. 0.65 μ., ὕψ. 0.37 μ. καὶ πάχος τοῦ χείλους 0.10 μ. Ἐντὸς ταύτης εὐρέθη εἰς σκελετός, ἄνευ κτερισμάτων.

Ταφή 9. Εἰς ἀπόστασιν 4 μ. βορείως τῆς ταφῆς 7 καὶ εἰς βάθος 1.30 μ. εὐρέθη παιδικὸς τάφος κιβωτιόσχημος, ἐκ λίθων, μῆκ. 1.16 μ., πλάτ. 0.30 μ., βάθ. 0.45 μ. Κτερίσματα: τρεῖς ἐρυθρόμορφοι ἀρυβαλλοειδεῖς λήκυθοι, δύο μικρογραφοὶ ἀρυβαλλοειδεῖς λήκυθοι μὲ διακόσμησιν ἀνθέμιον (πίν. 7γ), ἐν ἀκέραιον ληκύθιον μὲ λευκὸν χρῶμα (πίν. 8δ), ἐν μελαμβραφῆς κυπελλόσχημον ἀγγεῖον, μὲ χαραγμένα τὰ γράμματα *BO* εἰς τὴν βάσιν καὶ ἐξωτερικῶς, ὡς καὶ ἐν ἐφθαρμένον νόμισμα ἐκ χαλκοῦ.

Ταφή 10. Πίθος, ὕψ. 0.70 μ., ἄνευ κτερισμάτων. Ἐξωτερικῶς τούτου εὐρέθη μελαμβραφῆς κύλιξ-σκύφος (holsal) εἰς τεμάχια (πίν. 8γ).

Ταφή 11. Σαρκοφάγος πηλίνη εὐρεθεῖσα εἰς βάθος 1.25 μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.80 μ. δυτικῶς τῆς ταφῆς 8 (πίν. 10α). Προστατεύεται μὲ τοιχάριον ἐκ κοινῶν λίθων, ὡς καὶ ἡ ταφή 7, ἐδραζομένη ἐπάνω εἰς ἀμμοχάλικον. Διαστάσεις: μῆκ. 2.08 μ., πλάτ. 0.60 μ., ὕψ. 0.36 μ. Εἰς τὰ χεῖλη ταύτης ὑπάρχει, ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἀνάγλυφον ἰωνικὸν κυμάτιον, ἐπιμελοῦς ἐργα-

σίας. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εὐρέθησαν δύο σκελετοὶ ὕψους ± 0.65 μ., τοποθετημένοι ὁ εἰς παραπλευρώς τοῦ ἄλλου, μετὰ τὰ κρανία πρὸς τὰ ΝΑ. Κτερίσματα: ἀκέραιος μελαμβαφῆς σκύφος ὕψ. 0.11 μ. (πίν. 10β), ὡς καὶ μελαμβαφῆς κύλιξ (πίν. 10γ) ὕψ. 0.13 μ. ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχαν ὀλίγα ὀστέα.

Ταφὴ 12. Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. ἐκ τῆς ταφῆς 11 καὶ εἰς βάθος 1 μ. εὐρέθη ἀβαφῆς ἀμφορεὺς ὕψ. 0.75 μ. ἄνευ κτερισμάτων.

Ταφὴ 13. Ἐρυθρόμορφος πελίκη, ὕψ. 0.30 μ., εὐρέθη πλησίον τῆς ταφῆς 11, θραυσμένη εἰς πολλὰ τεμάχια, περιέχουσα ὀστέα μικροῦ παιδός. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις ταύτης παρίστανται δύο μορφαὶ ὄρθιαι, ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ὕψ. ± 0.16 μ., βαίνουσαι ἐπὶ ταινίας ἐκ φύλλων κισσοῦ, ἐνῶ ἄνωθεν τῶν κεφαλῶν ὑπάρχει ταινία μετὰ γραπτὸν ἰωνικὸν κυμάτιον. Εἰς τὴν μίαν ὄψιν ἡ γυνὴ φέρει χιτῶνα καὶ ἱμάτιον μετὰ ἀκάλυπτον τὴν κεφαλὴν (πίν. 11α), ἐνῶ εἰς τὴν ἄλλην μετὰ καλύπτραν (πίν. 11β). Ἡ ἀνδρική μορφή εἶναι ἐνδεδυμένη μετὰ ἱμάτιον, ἀγένοιος, μετὰ κάλυμμα εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις. Εἶναι λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας καὶ ἀνάγεται εἰς τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Ταφὴ 15. Ἀμφορεὺς, ὕψ. 0.80 μ., εὐρέθη εἰς βάθος 1.50 μ. Κτερίσματα: κεφαλὴ καὶ μέρος τοῦ σώματος λέοντος (πίν. 12α), ἐκ καστανοφαίου πηλοῦ μετὰ ἔγχνη λευκοῦ καὶ κυανοῦ χρώματος, ἀκέραιον εἰδώλιον, ὕψ. 0.105 μ. (πίν. 12γ), νέου καθημένου ἐπὶ ὀρθογωνίου βάσεως, μετὰ σείστρον εἰς τὴν χεῖρα, κενὸν ἐσωτερικῶς καὶ ὀπτην ὀπτήσεως, ὡς καὶ ἀργυροῦν ἐνώτιον (πίν. 12δ).

Ταφὴ 16. Κεραμοσκεπῆς τάφος εὐρέθεις εἰς βάθος 1.10 μ., εἰς ἀπόστασιν 2.06 μ. ἐκ τῆς ταφῆς 11. Διαστάσεις: μήκ. 0.93 μ., πλάτ. 0.38 μ., ὕψ. 0.30 μ. Κτερίσματα: ἀβαφῆς οἰνοχόη ἀκεραία, ὕψ. 0.13 μ., μετὰ τριφυλόσχημον στόμιον (πίν. 12ε), ἐκ πηλοῦ καστανοχρώμου, κύπελλον τεφρόχρουν (πίν. 12β), ὕψ. 0.05 μ., ἀργυροῦν ἐνώτιον (πίν. 12δ) καὶ ὀλίγα ὀστέα.

Ἐξωτερικῶς τοῦ τάφου εὐρέθη ἔλλιπής, ἐρυθρόμορφος, ἀρυβαλλοειδῆς λήκυθος (πίν. 13α).

Ταφὴ 17. Κεραμοσκεπῆς τάφος εἰς βάθος 1.30 μ. Διαστάσεις: μήκ. 0.90 μ., πλάτ. 0.32 μ., ὕψ. 0.35 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν κρανίον καὶ ὀλίγα ὀστέα ἐκ παιδικοῦ σκελετοῦ. Κτερίσματα: εἰδώλιον γυναικὸς καθημένης ἐπὶ θρόνου (πίν. 13α), μετὰ ἔγχνη λευκοῦ χρώματος, ὕψ. 0.11 μ., κύλιξ-σκύφος (bolsal) ὕψ. 0.045 μ. (πίν. 13α), ἀρυβαλλοειδῆς ἐρυθρόμορφον ληκύθιον μετὰ ἀνθέμιον, ὕψ. 0.08 μ., ἐφθαρμένον νόμισμα ἐκ χαλκοῦ, ὡς καὶ χαλκὴ περόνη εἰς θραύσματα.

Ταφὴ 18. Κεραμοσκεπῆς τάφος, εἰς βάθος 1.30 μ., διαστάσεων: μήκ. 0.97 μ., πλάτ. 0.44 μ., ὕψ. 0.45 μ., μετὰ κρανίον καὶ ἐλάχιστα ὀστέα ἐκ παιδικοῦ σκελετοῦ. Κτερίσματα: ἀρυβαλλοειδῆς ληκύθιον μετὰ ἐρυθρόμορφον ἀνθέμιον (πίν. 13α), ὕψ. 0.075 μ., ὡς καὶ δακτύλιος ἐκ χαλκοῦ εἰς θραύσματα.

Ταφὴ 19. Πίθος, εἰς βάθος 1.20 μ., ἐγγὺς τοῦ κεραμοσκεποῦς τάφου 17, ὕψ. 1.32 μ., μετὰ ἐλάχιστα ὀστέα λεπτά, μικροῦ παιδικοῦ κρανίου, ἄνευ κτερισμάτων (πίν. 14α).

Ταφή 20 (πίν. 14β). Πίθος, εἰς βάθος 1.60 μ., πλησίον τῆς ταφῆς 19, ὕψ. 1.46 μ., με δύο κρανία ἐντός. Κτερίσματα: μελαμβαφῆς κάρθαρος, ὕψ. 0.15 μ., ὡς καὶ θραύσματα ἐκ ληκυθίου (πίν. 13β).

Ταφή 21. Ἀμφορεὺς ἀβαφῆς, εἰς βάθος 1.50 μ., ὕψ. 0.64 μ., πλησίον τῆς προηγουμένης ταφῆς, ἄνευ κτερισμάτων, ἐνῶ ἐπάνω εἰς τὸ στόμιόν του εὐρέθη ἀβαφὲς μόνωτον ἀγγεῖον (πίν. 13γ), με μέλαν ἐπίχρισμα ἐσωτερικῶς, εἰς πολλὰ τεμάχια θραυσμένον. Ἐκτὸς τούτου εὐρέθησαν ὀλίγα θραύσματα ἐρυθροβαφοῦς κύλικος, ὡς καὶ ἔλασμα ἐκ χαλκοῦ.

Ταφή 24. Πίθος, εἰς βάθος 1 μ., θραυσμένος εἰς πολλὰ τεμάχια. Κτερίσματα: ἐνώτιον ἐκ χρυσοῦ με μικρὸν ρόδακα (πίν. 15α), σκύφος μελαμβαφῆς ὕψ. 0.09 μ. εἰς θραύσματα (πίν. 15β), πέντε λήκυθοι μελανόμορφοι με πλουσίαν καὶ λεπτὴν διακόσμησιν, με κιτρινοπὸν ἐπίχρισμα (πίν. 16α), ἀκτινωτῆν διακόσμησιν εἰς τὸν λαμόν, μελανὴν πλατεῖαν ταινίαν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κοιλίας καὶ γραπτὸν σχέδιον εἰς τὴν μεγαλύτεραν ἐπιφάνειαν ταύτης, γεωμετρικὸν σχέδιον ἐπάνω καὶ φύλλα κισσοῦ κάτω, ἐπὶ τῶν δύο ἐξ αὐτῶν, ὡς καὶ μαίανδρον εἰς τὴν τρίτην, ὕψ. 0.14 - 0.15 μ. Ἡ τετάρτη ὕψ. 0.09 μ., με ἀπολεπισμένην τὴν διακόσμησιν τῆς κοιλίας. Ἡ πέμπτη, ὕψ. 0.11 μ., εἶναι ἀρκετὰ ἐφθαρμένη, λείπουν λαμόσ, χεῖλος, λαβή. Θραύσματα μελαμβαφοῦς κύλικος.

Ταφή 25. Ἀμφορεὺς, εἰς βάθος 1.60 μ., ἄνευ κτερισμάτων. Ἐξωτερικῶς καὶ πλησίον τούτου εὐρέθη εἰς θραύσματα μελαμβαφῆς σκύφος-κύλιξ (bolsal) (πίν. 15γ), με ἐλαφρῶς ἀπολεπισμένον τὸ ἐπίχρισμα.

Σποραδικὰ εὐρήματα: Πολλὰ ἦσαν καὶ τὰ εὐρήματα ἐκ συλημένων τάφων εἰς τὴν ἰδίαν ὡς ἄνω περιοχὴν καὶ ἔκτασιν τοῦ νεκροταφείου. Τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν κατὰ σειρὰν εὐρέσεως: Πολλὰ θραύσματα ἐκ μελαμβαφῶν ἀγγείων (σκύφοι, κύλικες, κύθια), τεμάχια ἐξ ἐρυθρομόρφου καλυκωτοῦ κρατῆρος με γραπτὴν φυτικὴν διακόσμησιν (πίν. 19α), ἐπὶ ἐνὸς δὲ ἐξ αὐτῶν σώζεται ἀνδρική γενειοφόρος μορφή με πέτασσον (Ἐρμῆς), ὡς καὶ ἔστρακα πελίκης με διασταυρουμένης ταινίας καστανοχρόμους ἐπὶ ἀνοικτοφαίου βάθους.

Δύο ἐρυθρόμορφοι ἀρβαλλοειδεῖς λήκυθοι με διακόσμησιν ἀνθέμιον (πίν. 16β) ὕψ. 0.10 μ. καὶ 0.075 μ., ὡς καὶ μικρογραφικὸς λέβης, ὕψ. 0.106 μ., με μελανὴν ταινίαν εἰς τὴν κοιλίαν καὶ ἀκτινωτὸν διάκοσμον εἰς τὸν λαμόν. Θήλαστρον (πίν. 16γ) ὕψ. 0.067 μ. ἐκ πηλοῦ τεφροχρόμου, ὡς καὶ μελαμβαφῆς σκύφος-κύλιξ (bolsal). Ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι καὶ τὰ ἀκόλουθα ἀγγεῖα: εἷς παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς καὶ μία ἐρυθρόμορφος πελίκη. Ὁ παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς, σωζόμενος κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του (ἐκτὸς ἀπὸ τμημάτα τινὰ τῆς κοιλίας, τοῦ λαίμου καὶ τοῦ χεῖλους) εὐρίσκεται εἰς καλὴν κατάστασιν. Εἰς τὴν μίαν ὄψιν εἰκονίζεται Ἄθηνᾶ με ἀσπίδα (πίν. 17α) φαίνεται ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς ἀσπίδος με ἡμίτομον ἵππου, ἐρυθροῦ χρώματος, ἐπὶ μελανοῦ βάθους, ἔστραμμένη πρὸς τὰ ἀριστερά, με λευκὸν χρῶμα

εἰς τοὺς πόδας καὶ τὸ πρόσωπον (ὑψ. 0.18 μ.), παραπλευρῶς δὲ ταύτης κινίσκος ἐπὶ τοῦ ὀποίου ἴσταται ἀλέκτωρ ἐστραμμένος πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς θεᾶς. Εἰς τὴν ἄλλην ὄψιν ὑπάρχει παράστασις δύο ἵππων (πίν. 17β), ἔνθα αἱ μορφαὶ καὶ οἱ ἵπποι διακρίνονται διὰ τὴν λίαν καλὴν ἐργασίαν. Εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ ἀγγείου ὑπάρχει γλωσσοειδὲς κόσμημα, ὡς καὶ ἀνωτὰ ἀνθήματα ἐκ πέντε φύλλων. Γλωσσοειδὲς κόσμημα ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κοιλίας τῶν ἀγγείων. Αἱ παραστάσεις ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων εἶναι ἐντὸς μετοπῶν, ἐνῶ ἡ ὅλη ἐργασία δεικνύει ἄξιον τεχνίτην, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ εὐρίσκηται πέραν τῶν τοπικῶν-ἐπαρχιακῶν ὁρίων. Ἡ ἐρυθρομόρφος πελίκη σώζεται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς, ἐλλεῖπει μέρος μόνον ἐκ τῆς κοιλίας καὶ τοῦ χεῖλους. Ἔχει παραστάσεις εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις. Εἰς τὴν πρώτην, τρεῖς μορφαὶ ἐνδεδυμένα, ἐκ τῶν ὀποίων δύο γυναικεῖαι (πίν. 18α), φέρουσαι ἐκάστη φιᾶλην εἰς τὴν χεῖρα, ἐνῶ ἡ τρίτη ἀνδρική κρατεῖ ράβδον. Εἰς τὴν δευτέραν ὄψιν παρίσταται ὀδηγὸς ἐπὶ τεθρίππου ἄρματος με μαστίγιον εἰς τὴν χεῖρα (πίν. 18β), ὡς καὶ ἰωνικὸς κίων πρὸ τῶν ἵππων. Αἱ παραστάσεις βαίνουν ἐπὶ ταινίας ἐξ ἰωνικοῦ γραπτοῦ κυματίου, ἐνῶ παρόμοιον κυμάτιον ὑπάρχει εἰς τὸ χεῖλος καὶ τοὺς ὤμους τῆς πελίκης. Γραπτὸν ἀνθήμεριον διακρίνεται καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν λαβῶν ταύτης. Λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας εἰς τὸ σύνολον, ἀν καὶ προφανῶς φαίνεται ὅτι προέρχεται ἀπὸ τοπικὸν ἐργαστήριον.

Τεμάχιον βάσεως καὶ κοιλίας ἐξ ἐρυθρομόρφου ἀρυβαλλοειδοῦς ληκύθου (πίν. 19β), με δικτυωτὸν μελανὸν σχέδιον ἐπὶ καστανοφαίου βάθους, ὡς καὶ τμήμα χεῖλους μελανομόρφου κιονωτοῦ κρατήρος με λογχόσχημον σχέδιον.

Ἐκ τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ προέρχεται ἡ ἐνεπίγραφος βάσις στήλης (πίν. 19γ), μήκ. 0.44 μ., πλάτ. 0.40 μ., ὑψ. 0.30 μ., ἐκ μαρμάρου, με ὀρθογώνιον ἐκβάθυσιν ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς στήλης. Ἡ βάσις φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΠΡΟΚΛΗΣ
ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥ

Ἔψος γραμμάτων 0.065 μ.

ΑΝΔΡΕΑΣ Κ. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

2. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΑΡΩΝΕΙΑΣ

(Πίν. 20)

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῆς Μαρώνεας, ποὺ προβλέπεται νὰ εἶναι ἐκτεταμένη ἐξαιτίας τῶν νέων μεγάλων πιστώσεων, ἄρχισε μὲ τὴν ἔρευνα στὴ θέσῃ ὅπου ὑπῆρχαν ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις καὶ πληροφορίες ὅτι βρισκόταν τὸ ἀρχαῖο θέατρο. Σὲ μιὰ τομὴ ἀποκαλύφθηκε ἀγωγὸς κτιστὸς μὲ μεγάλες χοντροδουλεμένες πέτρες ποὺ συγκέντρωνε τὰ νερὰ ἀπὸ μικρὴ χαράδρα, πίσω καὶ κάτω ἀπὸ τὸ κοῖλο καὶ πιθανότατα (ἡ ἔρευνα δὲν προχώρησε) ἔδιωχνε τὰ νερὰ κάτω ἀπὸ τὴ σκηνή.

Σὲ δεύτερη τομὴ πλάτους δύο (2) μ. περίπου ἀποκαλύφθηκαν τρεῖς (3) σειρὲς καθισμάτων ἀπὸ σκληρὸ πωρόλιθο σὲ καλὴ κατάστασι, τμήματα τοῦ στηθαίου καὶ τοῦ ἀγωγοῦ τῆς ὀρχήστρας, ποὺ στὸ μικρὸ τμήμα ποὺ ἀποκαλύφθηκε δὲν φαίνεται νὰ εἶναι στρωμένη μὲ πλάκες. Στὴν τομὴ ποὺ σκάφτηκε οἱ πάνω σειρὲς τῶν καθισμάτων λείπουν καὶ τὰ εὐρήματα εἶναι ἀνάμικτα καὶ δὲν βοηθοῦν στὴ χρονολόγησι. Μιὰ πρώτη διαπίστωσι εἶναι ὅτι στὸ πάνω μέρος τοῦ κοίλου βρέθηκαν τάφοι ἀκτέριστοι μεταγενέστερων χρόνων (παλαιοχριστιανικοί;) ποὺ πιθανότατα δείχνουν καὶ τὴν ἐποχὴ ποὺ πρωτοανακαλύφθηκε τὸ θέατρο. Ἡ δεύτερη καταστροφὴ του ἐγένετο τὸ 1905 ὅταν χρησιμοποιήθηκε τὸ ὑλικὸ του γιὰ τὴν ἀνέγερσι τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τῆς Μαρώνεας.

Τὸ θέατρο, χωρὶς νὰ ἔχουμε ἀκόμη ἀρκετὰς ἐνδείξεις, ἴσως νὰ εἶναι τῶν πρόιμων ρωμαϊκῶν ἢ καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΕΝΤΑΖΟΣ

3. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΟΚΤΑΓΩΝΟΥ ΦΙΛΙΠΠΩΝ

(Πίν. 21 - 25)

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ Ὀκταγώνου τῶν Φιλίππων συνεχίζεται ἕνα χρόνο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἀνασκαφέως του, καθηγητῆ Στυλιανοῦ Πελεκανίδη (†28.4.1980), ἀπὸ ὀμάδα συνεργατῶν του, προκειμένου νὰ ολοκληρωθεῖ ἡ ἔρευνα καὶ νὰ δημοσιευθεῖ ἡ ἀνασκαφή. Ἐχοντας τοὺς στόχους αὐτοὺς, ἡ ἐργασία κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο 1981 περιορίστηκε σὲ διερευνητικὲς τομὲς καὶ καθαρισμούς: α) στὸ νάρθηκα τοῦ Ὀκταγώνου, β) στὸ παλαιότερο αἶθριο τοῦ Ὀκταγώνου, γ) στὰ προσκίσημα τοῦ Ὀκταγώνου, δ) στὰ λουτρά καὶ ε) στὸ ἐπισκοπεῖο.

Νάρθηκας

Τὸ 1980 ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπανατοποθέτησης τοῦ μαρμαροθετήματος τοῦ νάρθηκα ἀφαίρεσε τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου καὶ ἀποκάλυψε τμῆμα τῆς παρόδου Γ, μήκους 9 μ., καθὼς καὶ μικρὸ δικιόνιο πρόπυλο πλάτ. 2.45 μ., ποὺ ἐδράζεται ἐπάνω στοὺς μαρμαρόλιθους τῆς ὁδοῦ καὶ ἀπέχει 6.80 μ. ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ νάρθηκα (πίν. 21α).

Φέτος συνεχίστηκε ἡ ἀποκάλυψη τῆς παρόδου Γ πρὸς Ν, μὲ σκοπὸ νὰ διερευνηθεῖ ἡ σχέση της μὲ τίς φάσεις τοῦ Ὀκταγώνου καὶ νὰ προσδιοριστεῖ ἡ ἐποχὴ τῆς ἰδρύσεως τοῦ νάρθηκα.

Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἐγινε μέσα στὸ νάρθηκα τομὴ μήκ. 6 μ. καὶ πλ. 3.70 μ., ἡ ὁποία ξεκινάει ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς ΒΔ γωνίας τοῦ ἐλεύθερου Ὀκταγώνου καὶ φθάνει μέχρι τὴ νότια παραστάδα τῆς βασιλείου πύλης. Ἡ στρωματογραφία τῆς τομῆς ἔχει ὡς ἐξῆς ἀπὸ ἐπάνω πρὸς τὰ κάτω: 1) Ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμα τοῦ μαρμαροθετήματος τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκα διαπιστώθηκε δεύτερο ὑπόστρωμα δαπέδου λεπτότερο καὶ ὑπόλευκο, τὸ ὁποῖο παρουσίαζε καθίζηση ἀπὸ πτώσεις τμημάτων ἀνωδομῆς, 2) στρώμα ἀπὸ κρημνίσματα, 3) ἐπίχωση ἀπὸ φερτὸ χῶμα, μέσα στὴν ὁποία βρέθηκαν λίγα ὑστεροελληνιστικά καὶ ρωμαϊκά ὄστρακα καὶ 4) κάτω ἀπὸ τὸ φερτὸ αὐτὸ χῶμα ἀποκαλύφθηκε ἕνα πρόχειρο δάπεδο στρωμένο κατὰ τόπους μὲ λεπτὸ κορασάνι, τοῦ ὁποίου ἡ στάθμη, ὄχι ἀπόλυτα ὁμαλή, εἶναι σχεδὸν ὀριζόντια, ἀντίθετα μὲ τὴ στάθμη τοῦ λιθοστρώτου τῆς παρόδου ποὺ παρουσιάζει ἀπότομη κλίση πρὸς Ν.

Σὲ βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ νάρθηκα ἀποκαλύφθηκε ἡ συνέχεια

του τοίχου, πλ. 0.83 μ., που τον διασχίζει κατά μήκος και που είχε διαπιστωθεί παλαιότερα (ΠΑΕ 1979, 93 - 94). 'Ο τοίχος αυτός είναι κομμένος στο ίδιο ύψος σε όλο του το μήκος, μερικά εκατοστά χαμηλότερα από τη στάθμη του πρώτου δαπέδου του νόρθηκα και διακόπτεται σε απόσταση 19 μ. από το βόρειο τοίχο του. 'Επάνω στο λιθόστρωτο της παρόδου Γ, εμπρός από τη βασιλείο πύλη του 'Οκταγώνου και σε απόσταση 1.60 μ. νότια από αυτήν, αποκαλύφθηκε μεγάλος παραλληλεπίπεδος μαρμαρόλιθος μεγ. διαστ. 2.10 × 1.20 μ. 'Η επάνω επιφάνειά του βρίσκεται στην ίδια στάθμη με το πρόχειρο δάπεδο του χώρου που είναι στρωμένο με κορασάνι.

Σε απόσταση 2.20 μ. δυτικά από τη βόρεια παραστάδα της βασιλείου πύλης του 'Οκταγώνου και σε βάθος 0.40 μ. από το δάπεδο του νόρθηκα, αποκαλύφθηκε συστάδα από τρεις μεταγενέστερους κτιστούς κιβωτιόσχημους τάφους με κατεύθυνση από Α προς Δ. Τα τοιχώματα των τάφων ήταν κατασκευασμένα με πλίνθους, άργους λίθους και τμήματα αρχιτεκτονικών μελών του 'Οκταγώνου. Σε έναν από τους τάφους αυτούς βρέθηκε ένα γυάλινο βραχιόλι και ένα χάλκινο σκουλαρίκι με ίχνη έπαργύρωσης. Οί ταφές και παλαιότερη λαθρανασκαφή που διαπιστώθηκε εμπρός από τη βασιλείο πύλη είχαν διαταράξει τη στρωματογραφία.

Μετά τις έρευνες που έγιναν στο νόρθηκα παρατηρήθηκε ότι: α) ο δυτικός τοίχος του ελεύθερου 'Οκταγώνου (Α) εδράζεται κατευθείαν στο λιθόστρωτο της παρόδου Γ, είναι κτισμένος με άργολιθοδομή και ή ΒΔ γωνία του ενισχύεται από εγγώνιους μαρμαρίνους δόμους σε δεύτερη χρήση και από πλινθοδομή (πίν. 21β). Τους άρμους καλύπτει λεπτό επίχρισμα, το οποίο περιγράφει τους λίθους. 'Επάνω στο λεπτό αυτό επίχρισμα υπάρχουν μυστρίσματα από διπλές παράλληλες ευθείες γραμμές που ακολουθούν το σχήμα των λίθων, β) ο τοίχος, ο οποίος αρχίζει από τη βόρεια πλευρά του μικρού προπύλου και συνδέεται οργανικά με αυτό, απολήγει στη ΒΔ γωνία του 'Οκταγώνου Α και εδράζεται επάνω σε υποθεμελίωση που ελαφρά προεξέχει (0.02 μ. - 0.03 μ.) από την κατακόρυφο του τοίχου. Είναι κτισμένος με άργολιθοδομή και οί άρμοί του φέρουν μυστρίσματα όμοια με του 'Οκταγώνου Α. 'Ο τοίχος αυτός, παρότι δέν είναι άπλυτα σύγχρονος, φαίνεται ότι άνήκει στην ίδια οικοδομική φάση με τους τοίχους του ελεύθερου 'Οκταγώνου, γ) οί τοίχοι του έγγεγραμμένου 'Οκταγώνου φέρουν επίσης μυστρίσματα από μονές καμπύλες γραμμές, οί όποιες όρίζουν το περίγραμμα των λίθων.

'Από τις παρατηρήσεις που έγιναν πού πάνω προκύπτουν τά έξής: 1) 'Ο νόρθηκας δέν είναι άπλυτα σύγχρονος με την ίδρυση του 'Οκταγώνου Α και 2) το μικρό πρόπυλο που αποκαλύφθηκε τό 1980 άνήκει πιθανώς στο ελεύθερο 'Οκτάγωνο.

Αἶθριο

Γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἡ ἀποκάλυψη τοῦ παλαιότερου αἶθριου, ἔγινε ἀνασκαφὴ στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς νότιας στοᾶς (πίν. 22α). Σὲ ἀπόσταση 11.72 μ. δυτικὰ ἀπὸ τὴ δυτικὴ παραστάδα τῆς νότιας θύρας τοῦ αἶθριου, ἀποκαλύφθηκε ἡ δυτικὴ ἀπόληξη τοῦ νότιου τοίχου, σωζ. ὕψ. 0.83 μ., καθὼς καὶ ὁ δυτικὸς τοίχος τῆς στοᾶς, μήκ. 2.45 μ., πλ. 0.92 μ. καὶ σωζ. ὕψ. 0.65 μ. Σὲ πολλὰ σημεῖα τῶν τοίχων διατηρεῖται τὸ λεπτὸ ἐπίχρισμα καὶ στὸ κάτω τμήμα τους ὑπολείμματα ἀπὸ τὶς πλάκες ὀρθομαρμαρώσεως. Πρὸς Β καὶ σὲ ἀπόσταση 2.45 μ. ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τῆς στοᾶς ὁ δυτικὸς τοίχος ἀπολήγει σὲ παραστάδα, ἔτσι πού νὰ σχηματίζεται ἄνοιγμα πλ. ± 1.10 μ., τὸ ὁποῖο ὀδηγεῖ μὲ μιὰ κλίμακα, πού στρέφεται τρεῖς φορές κατ' ὀρθὴν γωνία, πρὸς τὸν ὄροφο τῆς Ν. στοᾶς.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τῆς στοᾶς διαπιστώθηκε ἡ ἐξῆς στρωματογραφία ἀπὸ ἐπάνω πρὸς τὰ κάτω: α) λεπτὸ στρώμα μαύρου χρώματος, β) στρώμα κρημισμάτων, τὰ ὁποῖα συσσωρεύονται κυρίως στὴ βόρεια καὶ νότια πλευρὰ τῆς στοᾶς (μεταξὺ τῶν κρημισμάτων βρέθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιῶν, χρώματος ὄχρας καὶ ἐρυθροῦ), γ) στρώμα ἀπὸ κοκκινόχρωμα ἀνάμεικτο μὲ πλίνθους καὶ κεράμους, κυρίως στρωτῆρες, πλ. 0.30 μ. καὶ σωζ. μήκ. 0.38 μ. καὶ δ) ἐπάνω στὸ δάπεδο λεπτὸ στρώμα πυρὸς ἀνάμεικτο μὲ κεράμους.

Βαπτιστήριο

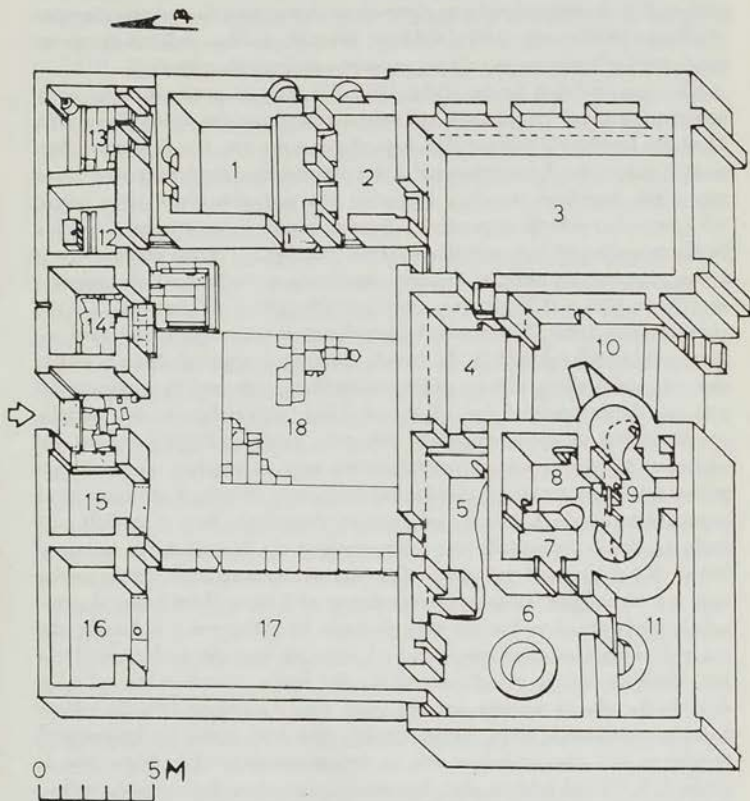
Ἐγινε καθάρισμός τῶν διαμερισμάτων τοῦ βαπτιστηρίου καὶ διευθετήθηκαν διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ ἄλλα μάρμαρα. Παράλληλα στὸ ἀποδυτήριο ἀνοίχτηκε τομὴ διαστ. 1×0.80 μ. γιὰ νὰ ἐξακριβωθεῖ ἡ σχέση τοῦ δυτικοῦ τοίχου μὲ τὸ νότιο. Διαπιστώθηκε ὅτι οἱ τοῖχοι αὐτοὶ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὰς φάσεις γιὰτὶ δὲν δέονται μεταξύ τους.

Λουτρά

Παράλληλα μὲ τὶς ἄλλες ἐργασίες, πού ἔγιναν ἐφέτος στὸ συγκρότημα τοῦ Ὀκταγώνου, ἄρχισε καὶ ὁ γενικὸς καθάρισμός καὶ ἡ συντήρηση τῶν «οἰκῶν» τοῦ λουτροῦ.

Οἱ ἐργασίες ἄρχισαν ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ «μέσου οἴκου» (tepidarium) (εἰκ. 1, αἶθ. 3, πίν. 22β, 23α) τοῦ ὁποῖου ὁ ἀνατολικὸς τοίχος σὲ ἔκταση 5.70 ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία πρὸς Β καὶ 5.30 μ. πρὸς Δ ἦταν γκρεμισμένος. Μετὰ ἀπὸ συστηματικὸ καθάρισμό διαπιστώθηκε, ὅτι ἡ ὑποθεμελίωσή του βρισκόταν σὲ βάθος 0.90 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο τῶν ὑποκαύστων. Εἰδικὸς τεχνίτης ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἀνακατασκευὴ τμήματος τοῦ τοίχου μὲ ξηρολιθία καὶ ἔτσι ὁ χώρος

ἀπόκτησε νέα ὕψη. Σύγχρονα μὲ τὴν παραπάνω ἐργασία ἔγινε καθαρισμὸς τῶν ὑποκαύσεων. Μὲ βάση τὶς παλιὲς φωτογραφίες ἔγινε συντήρηση μερικῶν καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν καταστραμμένων πεσσίσκων (πίν. 23β).



Εἰκ. 1. 'Οκτάγωνο Φιλίππων. Τὰ λουτρά.

Ἐγινε ἐρευνα στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ «μέσου οἴκου», γιατί ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς πρώτης ἀνασκαφῆς δημιουργοῦσε ἐρωτηματικὰ τὸ μεγάλο πάχος του (2 μ.). Ἀπὸ τὴν φετινὴν ἐρευνα διαπιστώθηκε, ὅτι ὁ τοῖχος στὴν ἀρχικὴ του φάση δὲν ἦταν συνεχῆς ἐσωτερικά, ἀλλὰ κατὰ διαστήματα σὲ ὕψος 0.77 μ.

ἀπὸ τὸ δάπεδο ἔφερε κόγχες τετράγωνης διατομῆς μῆκ. 2.35 μ. καὶ πλάτ. 0.58 - 0.60 μ. Ἀπὸ τὶς κόγχες αὐτές, ποὺ πρέπει ἀρχικὰ νὰ ἦταν τρεῖς, ἐρευνηθήκαν οἱ δυὸ σωζόμενες. Ἀπέχουν μεταξύ τους 1.15 μ. καὶ κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τῆς καθεμιᾶς διαμορφώνονταν τρεῖς χτιστοὶ ἀγωγοὶ γιὰ τὴ θέρμανση τῶν πυέλων. Γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἀχρήστευση καὶ ἐντοιχιισμό τῶν κογχῶν χρησιμοποιήθηκαν πλίνθοι πάχ. 0.04×0.045 μ. καὶ πλάτ. 0.28 μ., ἐνῶ γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ὑπόλοιπου τοίχου εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ πλίνθοι πάχ. 0.05 - 0.055 μ.

Εἶχε διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη (ΠΑΕ 1963, 83), πὺς σὲ μεταγενέστερες μεταποιήσεις ὄφειλόταν ἡ κατασκευὴ τοῦ τοίχου ποὺ χώρισε τὸν «μέσου οἶκο» (αἰθ. 3) σὲ δυὸ ἰσοπλατεῖς χώρους (δὲν ἐμφανίζεται στὴν εἰκ. 1). Πράγματι ἔτσι συνέβη· συγχρόνως ὅμως ἔγιναν καὶ ἄλλες μετασκευές: κατεδαφίστηκε ὁ νότιος τοῖχος τοῦ ἀνατολικά κειμένου δωματίου καὶ χρησιμοποιήθηκε λίγος χώρος τοῦ χρισμαρίου γιὰ τὴν κατασκευὴ μιᾶς νέας ἐστίας (prae-furnium), ἡ ὁποία θὰ ἐξυπηρετοῦσε τὸ δημιουργηθὲν δωμάτιο (πίν. 24α). Γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς ἐστίας χρησιμοποιήθηκαν: α) κομμάτι μαρμάρινου στυλοβάτη παλιότερου κτηρίου (διαστ. $0.94 \times 0.30 \times 0.24$ μ. καὶ β) κιλλίβας (διαστ. $0.77 \times 0.65 \times 0.17$) τοποθετημένοι ὄρθια. Ἐσωτερικὰ ἡ ἐστία διαμορφώνεται ἡμικυκλικὴ κατὰ μίμηση μάλλον τοῦ caldarium. Τὸ δάπεδο ἐσωτερικά, μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἐστία, εἶναι στρωμένο μὲ μαρμαρίνες πλάκες σὲ δευτέρη χρῆση ποὺ ἔχουν κομματιαστεῖ καὶ ἀσβεστοποιηθεῖ ἀπὸ τὴ φωτιά. Πάνω στὸ πρόχειρο αὐτὸ δάπεδο, ποὺ δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιήθηκε ἐπὶ πολλὸ χρόνο, βρέθηκαν στάχτες καὶ κάρβουνα. Μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ τοίχου στὸ μέσον τοῦ «μέσου οἴκου» καταργήθηκε ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ εἴσοδος ποὺ ἔφερε πρὸς Β στὸν προθάλαμο μὲ τὸ μαρμαροθέτημα (εἰκ. 1, δωμ. 2) καὶ δημιουργήθηκε δίπλα ἕλλη πλάτ. 0.91 μ., ἡ ὁποία ὡς δυτικὴ παραστάδα τῆς χρησιμοποιήθηκε τὴν ἀνατολικὴ τῆς καταργηθείσης. Μὲ τὸ χωρισμὸ τοῦ μέσου οἴκου καὶ τὴν κατασκευὴ ἰδιαίτερης ἐστίας στὸν ἀνατολικὸν χώρον, τὸ λουτρὸ μετατρέπεται σὲ δίδυμο. Πότε ἔγιναν οἱ μετατροπές αὐτές δὲν εἶναι δυνατὸν πρὸς τὸ παρὸν νὰ καθορισθεῖ. Ὁ δυτικὸς χώρος τοῦ μέσου οἴκου συνέχισε, ἴσως γιὰ λίγο, νὰ θερμαίνεται ἀπὸ τὴν ἐστία ποὺ ἀνέκαθεν ὑπῆρχε στὸ δυτικὸν τοῖχο, τὴν ὁποία τροφοδοτοῦσαν μὲ ξύλα ἀπὸ τὸν δυτικότερον κείμενον ὑπαιθρον χώρον (εἰκ. 1) (χώρος 10). Σὲ κάποια ὅμως μεταγενέστερη φάση, καθὼς ἀποδείχθηκε στὴν πράξιν ὅτι ἐπαρκοῦσε ἡ θερμότητα ποὺ παροχετεύονταν ἀπὸ τὰ ὑπόκαυστα τοῦ «ἐνδον οἴκου» (εἰκ. 1, χώροι 7, 8, 9), καὶ ἡ ἐστία αὐτὴ ἀχρηστεύθηκε μὲ τὴν κατασκευὴ ἐνὸς πεζουλιοῦ σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν δυτικὴν παρεῖα τοῦ τοίχου καὶ πάνω σ' αὐτὸ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ ἀκάλυπτου. Ἡ ἐρευνα στὸ τμήμα τοῦ ἴδιου τοίχου, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχο τοῦ στενόμακρου μικροῦ δωματίου τοῦ tepidarium (εἰκ. 1, χώρος 4), ἀπέδειξε ὅτι συγχρόνως μὲ τὴν ἀχρήστευση τῆς ἐστίας, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ἀνοίχτηκε καὶ δευτέρη διόδος γιὰ τὴ θέρμανση τοῦ περιορισμένου πλέον «μέσου οἴκου» κατευθεῖαν ἀπὸ τὸ caldarium.

'Από έρευνα πού έγινε στον ανατολικό τοίχο του frigidarium, τó όποιο βρίσκεται βόρεια από τó tepidarium (εικ. 1, χώροι 2, 1) προέκυψε ότι: α) ή φωτιστική θυρίδα πού σημειώνεται στον προθάλαμο με τó μαρμαροθέτημα στον παρένθ. πίν. Γ' τών ΠΑΕ 1975 είναι λάθος. 'Αντί παραθύρου πρέπει νά υπήρχε κόγχη (άκτ. 0.50 μ. και χορδ. 1.20 μ.), ή όποία δέν είναι σύγχρονη με τήν κατασκευή τού τοίχου αλλά έχει άνοιχτεί σέ κάποια μεταγενέστερη έποχή, β) και τó άλλο παράθυρο πού σημειώνεται στό διάδρομο πού βρίσκεται βορειότερα είναι στην πραγματικότητα επίσης κόγχη (άκτ. 0.50 και χορδ. 1.10 μ.). Τά νέα αυτά στοιχειά προστέθηκαν στην εικ. 1. Παράλληλα με τήν έρευνα τού ανατολικού τοίχου καθαρίστηκαν όλοι οι χώροι τού διαμερίσματος αυτού και άποκαλύφθηκε πρós έλεγχο τó μαρμαροθέτημα τού προθαλάμου. Τούτο πρέπει νά συντηρηθεί γιατί σέ πολλά σημεία έχει άποκολληθεί λόγω τής παγωνιάς και τών ριζών τών χόρτων.

'Εν συνεχεία έγινε καθαρισμός και έρευνα στά άφοδευτήρια (εικ. 1, χώροι 12, 13). 'Από τήν έρευνα αυτή καταλήξαμε στό συμπέρασμα, ότι και στό άποχωρητήριο έγιναν μετασκευές, πού χρονικά τοποθετούνται στην ίδια έποχή με τή μετατροπή τού λουτρού σέ δίδυμο. Συγκεκριμένα, ενώ τó άφοδευτήριο ήταν άρχικά έναίο και χρησιμοποιούνταν σέ τακτές ήμέρες, όπως και τó λουτρό, από άνδρες και γυναίκες, διαιρέθηκε άργότερα με έγκάρσιο τοίχο σέ δύο δωμάτια. Παράλληλα οι δύο είσοδοι πού έξυπηρετούσαν άρχικά τó χώρο (ή μία πλάτους 1.05 μ. σέ άπόσταση 2.60 μ. από τó δυτικό του τοίχου και ή άλλη πλάτ. 1.05 μ. σέ άπόσταση 4.70 μ.) μετατίθενται σέ άλλες θέσεις για τήν έξυπνρήτηση τών δύο χωριστών πλέον άποχωρητηρίων. 'Η πρώτη πλάτ. 0.80 μ. άνοίγεται σέ άπόσταση 0.30 μ. από τó δυτικό τοίχο με παραστάδες πολύ πρόχειρα κατασκευασμένες. 'Η άλλη πλάτ. 1.10 μ. άνοίγεται σέ άπόσταση 6 μ. από τó δυτικό τοίχο και ή δυτική της παραστάδα είναι μαρμάρινη.

Παράλληλα καθαρίστηκαν οι χώροι πού βρίσκονται δυτικά από τά άφοδευτήρια, δηλ. ή δεξαμενή και τó θυρωρείο (εικ. 1, χώροι 14, 15), καθώς και τά άλλα δωμάτια πού βρίσκονται κατά μήκος τού ανατολικού τοίχου τής τρίκλιτης στοάς. 'Η έρευνα στον τοίχο αυτό πού άποτελεί και τó δυτικό τοίχο τού λουτρού, άπέδειξε ότι ή θύρα πού σημειώνεται στον παρένθ. πίν. Γ' τών ΠΑΕ 1975, σέ άπόσταση 11 μ. από τή ΒΔ γωνία τού συγκροτήματος τού λουτρού, θά πρέπει νά άποκλειστεί.

Με σκοπό τή διερεύνηση τής άρχικής στάθμης τού δαπέδου τού ύπαιθρου χώρου, πού βρίσκεται ανατολικά από τó caldarium (εικ. 1, χώρος 10), άνοίχτηκε τομή διαστ. 1.50 x 0.70 μ. Σέ βάθος 0.55 μ. έπισημάνθηκε τó πρώτο δάπεδο πού έχει κατασκευαστεί από κεραμεικό κονίαμα. Πάνω στό δάπεδο βρέθηκε στρώμα αιθάλης πάχ. 0.30 μ. και πάνω σ' αυτό στρώμα μπάζων πάχ. 0.25 μ.

Καθαρίστηκε και έρευνηθηκε έν νέου τó μισοσκαμμένο δωμάτιο πού βρί-

σκειται βόρεια ἀπὸ τὸ τετράγωνο διαμέρισμα τοῦ *caldarium* (εἰκ. 1, χῶρος 5) καὶ διαπιστώθηκε ἡ ἀκριβὴς θέση μερικῶν πεσσίσκων. Ἀπὸ τὰ καρφιά ποὺ ὑπάρχουν στοὺς τοίχους συμπεραίνεται πὺς καὶ ὁ χῶρος αὐτὸς ἔφερε ὀρθομαρμάρωση. Ἐρευνα στὸ βόρειο τοῖχο τοῦ δωματίου ἔδειξε ὅτι σὲ ἀπόσταση 3.90 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ ἀνοιγτὸν θύρα πλάτ. 1.20 μ. γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ χῶρου αὐτοῦ μὲ τὴν ὑπαίθρια αὐλή. Παράλληλα συντηρήθηκε ἡ τοξωτὴ διόδος τῶν ὑποκαύστων ποὺ βρίσκεται στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου.

Καθαρισμὸς καὶ συντήρηση τῶν πεσσίσκων τῶν ὑποκαύστων ἔγινε καὶ στοὺς χώρους τοῦ «ἐνδον οἴκου». Μεγάλῃ καὶ ἐκτεταμένῃ ἦταν ἡ καταστροφὴ τῶν πεσσίσκων τοῦ τετραγώνου δωματίου (εἰκ. 1, χῶρος 8). Συντηρήθηκαν μὲ βάση τίς ὑπάρχουσες φωτογραφίες καὶ τὰ σχέδια. Συντήρηση ἔγινε καὶ στοὺς πεσσίσκους τοῦ χῶρου 9. Στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο καὶ τῶν δύο δωματίων τοῦ *caldarium* (χῶροι 8, 9) (πίν. 25) ἀνοίγονται ἐστίες. Ἀπὸ αὐτὲς μόνο αὐτὴ τοῦ βόρειου τετραγώνου χῶρου 8 σημειώνεται στὸν παρένθ. πίν. Γ' τῶν ΠΑΕ 1975 καὶ μάλιστα μὲ ἀνοίγμα μικρότερο ἀπὸ τὸ πραγματικὸ, ποὺ εἶναι 0.72 μ. Ἡ ἄλλῃ ἐστία στὸν ἡμικυκλικὸ τοῖχο τοῦ νότιου χῶρου 9 ἔχει ἀνοίγμα 0.40 μ.

Καθαρίστηκε ὁ ὑπαίθριος χῶρος, ποὺ βρίσκεται δυτικὰ ἀπὸ τὸ δωμάτιο 9 τοῦ «ἐνδον οἴκου» (εἰκ. 1, χῶρος 11) καὶ ἀποκαλύφθηκαν ἐκ νέου οἱ ἀγωγοὶ ἀποχέτευσης καθὼς καὶ ἡ ἡμικυκλικὴ πύελος ποὺ βρίσκεται στὸ βόρειο τοῖχο. Ἀγωγὸς παροχῆς νεροῦ στὴν πύελο δὲν βρέθηκε, ἐνῶ ὁ ἀγωγὸς ἀπορροῆς εἶναι ἐνσωματωμένος στὸ πάχος τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Τὰ νερά ἀπὸ τὸν ἀγωγὸ χύνονταν πάνω σὲ στρωτῆρες κεράμους στέγης τοποθετημένους στὸ δάπεδο, καὶ ἀπὸ αὐτοὺς στὸ μεγάλο ἀγωγὸ ποὺ βρισκόταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου. Δυὸ μικρῆς ἐκτασῆς τομὲς ἔγιναν κοντὰ στὸ νότιο καὶ δυτικὸ τοῖχο. Ἀπὸ τίς τομὲς αὐτὲς περισυλλέγησαν διάφορα ὕστρακα γιὰ μελέτη.

Ἐπισκοπεῖο

Προκειμένου νὰ ἐξαχθοῦν συμπληρωματικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀνοδομὴ τοῦ ἐπισκοπεῖου καθαρίστηκαν σχολαστικὰ δύο πίθοι τοῦ ἰσογείου ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους, ποὺ δὲν ἦταν παρὰ κρημνίσματα τῆς τοιχοποιίας τοῦ δρόφου. Ὁ πρῶτος πίθος, ἀγλαδοειδοῦς σχήματος (ὑψ. 1 μ., διαμ. στομίου 0.56 μ. καὶ πλάτους στεφάνης τριγωνικοῦ χεῖλους 0.08 μ., πίν. 24β) βρίσκεται τοποθετημένος στὸ πάτωμα τοῦ ἀποθηκευτικοῦ χῶρου XXXIV (ΠΑΕ 1966, 53), διπλὰ στὸ ἀνοίγμα πρὸς τὸν συνεχόμενο χῶρο XXXV. Μέσα στὸν πίθο βρέθηκαν ἀσβεστοκονιάματα μαζί μὲ πολλὰ κομμάτια καμένων ξύλινων δοκαριῶν (στέγης, πατώματος ἢ ξυλοδεσιῶν) μέγ. διαστ. ± 10 ἐκατ., λίθοι, κομμάτια πλίνθων, πάχ. 3 - 4 ἐκατ., ἀπὸ τὰ ὅποια ἓνα διατήρησε πλήρη τὸ συνδετικὸ ἀρμὸ ἀσβεστοκονιάματος, πάχ. 3 ἐκατ., ὡς καὶ μέρος τοῦ μεταγενέστερα προστεθέν-

τος τριπτού επιχρίσματος, πάχ. 1 - 1.5 εκατ. "Αλλα κομμάτια του ίδιου τριπτού επιχρίσματος, από έσωτερικό ή στεγασμένο χώρο του όρόφου, με επιφάνεια γυαλισμένη, χωρίς χρώματα και καμένη από τη φωτιά, τοικίλλουν σε πάχος 1 - 4 εκατ., δείχνοντας έτσι και το άνωμαλο της επιφάνειας της τοιχοποιίας (λιθοδομή) την οποία κάλυπτε. Σε ένα από αυτά διατηρήθηκαν ίχνη κεφαλής ξυλοδεσιᾶς και σε άλλο σκουριά από σιδερένιο καρφί, που προφανῶς ἔδενε τις ξυλοδεσιές της τοιχοποιίας. Βρέθηκε επίσης μεγάλος αριθμός σιδερένιων καρφιών (11 κομμάτια μήκους 6.5 - 12 εκατ.), ιδιαίτερα οξειδωμένον, από τὰ ὅποια τὰ μικρότερα προέρχονται από κουφώματα και τὰ μεγαλύτερα από ξυλοδεσιές τοιχοποιίας και από τὴ στέγη. Ἐκτός ἀπὸ τὴν πόρτα ἢ παράθυρο προέρχεται σιδερένια λάμα (μεντεσές;) και σιδερένιος κρίκος. Χάλκινη ἐφηλίδα ἀγνωστης χρήσης ἔχει διάμ. 4.30 εκατ. και ὀξυπύθμενη ἀπόληξη γυάλινου σκεύους ἀνήκει πιθανόν σε κανδήλα. Μέσα στὸν πίθο βρέθηκαν επίσης ὄστρακα μικρῶν διαστάσεων ἀπὸ ἀκόσμητα ἀγγεῖα κλειστοῦ και ἀνοιχτοῦ σχήματος καθημερινῆς χρήσεως. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ 6 συγκολλήθηκαν και ἔδωσαν κάτω σφαιρικό μέρος κλειστοῦ ἀγγείου με λεπτὰ τοιχώματα. Ἡ συγκόλληση ἔδωσε επίσης και τὸ ἔξῃς στοιχεῖο: τὸ σπάσιμο τοῦ σκεύους προηγήθηκε ἀπὸ τὸ κάψιμο τῶν ὄστράκων.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πίθο, ἀγλαδοειδοῦς ἐπίσης σχήματος (ὑψ. 1.52 μ., διαμ. στομίου 0.50 μ. και πλάτους στεφάνης τριγωνικοῦ χειλίου 0.075 μ.) βρίσκεται στὸν ἀποθηκευτικό χώρο XXXVI και εἶναι στημένος ὀρθος μαζί με μαρμάρينو κίονα δίπλα στὸ βόρειο τοῖχο (ΠΑΕ 1967, 76). Μέσα στὸν πίθο βρέθηκαν κομμάτια πλίνθων, πάχ. 3 - 4 εκατ., και ἄρμολι τους ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα και τριμμένο κεραμίδι, πάχ. 5 - 6 εκατ. Τὰ κομμάτια τῶν ἐπιχρισμάτων της τοιχοποιίας παρουσίαζαν ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον: ἀντὰ χωρίζονται σε δύο ὁμάδες. Στὴν α' ὁμάδα ἀνήκουν ἐπιχρίσματα ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα, που περιέχει ψιλή ἄμμο και λεπτὸ ἄχυρο. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐπιχρισμάτων αὐτῶν εἶναι λειασμένη και φέρει βαφὴ βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος in fresco με λευκὲς γραμμὲς in secco. Στὴ β' ὁμάδα ἀνήκουν περισσότερα κομμάτια ἐπιχρισμάτων ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα ἐπίσης, που περιέχει ψιλή ἄμμο και λίγο ἄχυρο, με λειασμένη ἐπιφάνεια χωρὶς βαφή. Τὸ πάχος τῶν ἐπιχρισμάτων της ὁμάδας αὐτῆς τοικίλλει 1.5 - 2.5 εκατ. Ὅσα ἔχουν πάχ. 1.5 εκατ. διατηροῦν στὴν πίσω ἐπιφάνειά τους ἴχνη βαθέος ἐρυθροῦ και κίτρινου χρώματος, που προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐγγχρωμη ἐπιφάνεια ἐπιχρισμάτων της προηγούμενης ὁμάδας, πάνω στὰ ὅποια, προφανῶς σε κάποια β' φάση, κατασκευάστηκαν τὰ ἐπιχρίσματα της β' ὁμάδας, ἀπλούστερα και πτωχότερα. Ὅρισμένα κομμάτια ἐπιχρισμάτων της β' ὁμάδας, πάχ. 2.5 εκατ., φέρουν κολλημένους στὴν πίσω ἐπιφάνεια κόκκου ἄμμου και προέρχονται πιθανόν ἀπὸ σημεῖα, ὅπου ἐπιχρίσματα τοῦ α' στρώματος δὲν ὑπῆρχαν ἢ ἔχουν καταστραφεῖ. Βρέθηκαν επίσης κομμάτια πλακῶν ἀπὸ λευκὸ χοντρόκοκκο μάρμαρο, πάχ. 6 - 7 εκατ., που ἢ λειασμένη πλευρά

τους ἀποτελοῦσε τὴν ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου τοῦ ὀρόφου, ἐνῶ ἡ ἄλλη ξεχοντρι-σμένη ἔφερε ἴχνη κονιάματος, ποὺ δείχνουν καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ μαρ-μάρινες πλάκες στερεώνονταν στὸ σκελετὸ τῶν ξύλινων δοκαριῶν. Μέσα στὰ θρυμματισμένα ἐξάλλου κονιάματα βρέθηκαν πολλὰ μικρὰ κομμάτια καμένου ξύλου, κομμάτια κορμοῦ κίονα ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, διαμ. 35 ἑκατ. (κατ' ἀπο-κατάσταση), καὶ μικρὸ κομμάτι μαρμάρινου θωράκιου μὲ τμημα ἀνάγλυφου σταυροῦ. Βρέθηκαν ἐπίσης σιδερένια καρφιὰ μήκους 8-11 ἑκατ. ἀπὸ δοκοὺς ἢ ξυλοδεσιές, 1 σιδερένιος δακτύλιος πλάτ. 5 ἑκατ., τετράπλευρο σιδερένιο μὲ μολύβδινη ἐπένδυση βαρίδι ζυγαριᾶς (;), ὕψ. 5 ἑκατ. καὶ βάρους 762 γραμμ., λίγα ὄστρακα ἀπὸ κοιλιᾶς κλειστῶν ἀγγείων καθημερινῆς χρήσεως καὶ πολλὰ κομμάτια ἀπὸ ὑαλοστάσια παραθύρων (γυαλι ὑποπράσινο διαφανές), πάχ. 2 καὶ 4 χιλιοστῶν.

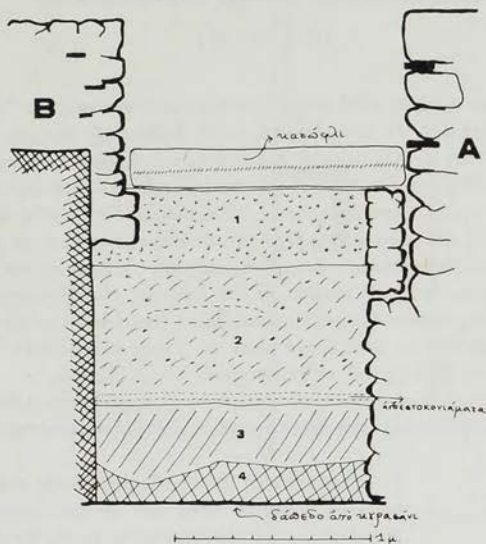
Σὲ γενικὲς γραμμὲς μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι τὰ ὑλικά, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν δεῦτερο πύλο, σὲ σύγκριση μὲ αὐτὰ ἀπὸ τὸν πρῶτο, εἶναι λιγότερο δομικὰ καὶ περισσότερο ὑλικά διαμόρφωσης ἐσωτερικῶν χώρων. Αὐτὸ ἐξηγεῖται καὶ ἀπὸ τὴ θέση τῶν πύλων: Τὸ δωμάτιο XXXIV, ὅπου ὁ πρῶτος πύλος, βρίσκεται πλησιέστερα στὴν πάροδο Α καὶ ἡ ἀνωδομὴ κατὰ συνέπεια στὸ σημεῖο αὐτὸ σχετίζεται μὲ ἐξωτερικοὺς τοίχους τοῦ κτηρίου καὶ κλειστοὺς ἐξῶστες. Ἀντί-θετα ἡ ἀνωδομὴ τοῦ δωματίου XXXVI, ὅπου ὁ δεῦτερος πύλος, θὰ ἦταν δια-μορφωμένη σὲ ἐσωτερικοὺς χώρους λειτουργίας. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα διαπιστώ-θηκε ὅτι καὶ οἱ δύο πύλοι ἦταν ἀνοιχτοὶ ὅταν κατέρρευσε ἡ ἀνωδομὴ τοῦ κτη-ρίου στὸ σημεῖο αὐτό. Στὸ κατώτατο μέρος τους βρέθηκε καθαρὸ χῶμα, χωρὶς ἴχνη καρπῶν, ποὺ σημαίνει ὅτι γιὰ καιρὸ ἦταν ἐγκαταλειμμένα.

Στὸ διάδρομο XLI καὶ μπροστὰ στὸ ἀνοιγμα πρὸς τὸ δωμάτιο XLIII ἀφαι-ρέθηκε πλάκα τοῦ δαπέδου ἀπὸ γκριζοπράσινο σχιστόλιθο, διαστ. $1.73 \times 0.70 \times 0.06$ μ., καὶ ἔγινε διερευνητικὴ τομῆ, ἡ ὁποία προχώρησε σὲ βάθος 1.80 μ., ὅπου καὶ βρέθηκε δάπεδο ἀπὸ κορασάνι. Ἡ στρωματογραφία τῆς τομῆς ἔδωσε 4 στρώματα ἐπίχωσης καὶ 3 οἰκοδομικὲς φάσεις (εἰκ. 2). Ἡ τομῆ ὀρίζεται κατὰ τὴ νότια πλευρὰ ἀπὸ τὸν τοῖχο Α, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ διαχωριστικὸς τῶν δωματίων XLI καὶ XLII. Εἶναι κτισμένους μὲ ἀργούς λίθους καὶ λαξευτοὺς γωνιόλιθους, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους παρεμβάλλονται πλινθία, πάχ. 4 ἑκατ., 55 ἑκατ. κάτω ἀπὸ τὸ ὑφιστάμενο κατώφλι πρὸς τὸ δωμάτιο XLII, ὁ τοῖχος Α σχηματίζει κτιστὴ πατούρα, ἐνδεικτικῆ ἀρχαιότερου κατωφλίου. Τὸ διάστη-μα ἀνάμεσα στὴν πατούρα καὶ στὸ ὑφιστάμενο κατώφλι καλύπτεται μὲ ἀργο-λιθοδομῆ. Κάτω ἀπὸ τὴν πατούρα αὐτὴ ὁ τοῖχος Α δὲν ἔχει πρόσωπο καὶ πρέ-πει νὰ θεωρηθεῖ ὡς θεμέλιο. Ὁ τοῖχος Α πατάει σὲ δάπεδο ἀπὸ κορασάνι ἀρ-χαιότερου κτίσματος.

Ὁ τοῖχος Β εἶναι διαχωριστικὸς τῶν δωματίων XLI καὶ XLIII καὶ ἀνήκει στὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα τοῦ ἐπισκοπείου. Θεμελιώνεται μέσα στὸ στρώμα 1 καὶ εἶναι νεώτερος ἀπὸ τὸ στρώμα 2. Πρόκειται γιὰ πρόχειρη ἀργολιθοδομῆ

μέ ελάχιστη χρήση άσβεστοκονιάματος και παρέμβλητα πλινθία ποικίλων διαστάσεων. Τό μαρμάρινο κατώφλι τοῦ χώρου ΧLI πρὸς τὸ χώρο ΧLIII πατάει κυρίως στήν επίχωση και ἔν μέρει στήν ὑποθεμελίωση τοῦ τοίχου Β.

Τὰ εὐρήματα τῆς τομῆς ἦταν ὄστρακα πῆλινων σκευῶν (ἀνοιχτῶν, κλειστῶν,



Εικ. 2. Στρωματογραφία τομῆς στό χώρο ΧLI τοῦ ἐπισκοπείου.

μεγάλου και μικροῦ μεγέθους, μεταφορᾶς, ἀποθηκευτικά, μαγειρικά και ἐπιτραπέζια), κομμάτια γυάλινων ἐπιτραπέζιων σκευῶν και ὑαλοστασίων, σιδερένια καρφιά, σκουριές ἀπό καμίνευση μετάλλου, ὄστᾶ ζῶων, ὄστρακα και 3 χάλκινα νομίσματα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ., ἀπό τὰ ὁποῖα τὸ ἕνα προέρχεται ἀπό τὸ στρώμα 2, τὸ δεύτερο ἀπό τὸ στρώμα 1 και τὸ τρίτο δὲν ἔχει στρωματογραφικές ἐνδείξεις. Ἀπό τὴν τομῆ ἐπιβεβαιώθηκε παλαιότερη ἄποψη ὅτι ἡ ἀνατολική πτέρυγα τοῦ ἐπισκοπείου εἶναι νεώτερη και ἀνήκει στήν τελευταία οἰκοδομική φάση τοῦ κτηρίου (ΠΑΕ 1970, 56).

Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Α. ΜΕΝΤΖΟΣ, Α. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ,
Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, Ε. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΟΥ

4. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗΝ ΑΜΦΙΠΟΛΗ

(Πίν. 26 - 45)

Συνεχίστηκαν κατά τὸ 1981 στὴν Ἀμφίπολη οἱ ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸν ὑπογράφοντα, μετὰ τὴ βοήθεια τῆς δόκιμης ἐπιμελήτριας ἀρχαιοτήτων κ. Αἰκατερίνης Περιστερή, τοῦ ἀρχαιολόγου ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ κ. Μόσχου Ὁτατζί καὶ τῶν πολλῶ ἱκανῶν καὶ ἀκαταπόνητων φυλάκων ἀρχαιοτήτων Ἀμφίπολης κ.κ. Ἀλέξανδρου Κοχλιαρίδη καὶ Νικόλαου Κοχλιαρίδη. Ἡ ἀρχαιολόγος δ. Ἐλση Σπαθάρη, ἔκανε καὶ τὸ χρόνο αὐτὸ τὰ σχέδια τῶν ἀνασκαφῶν¹. Στὴν ἀντιμετώπιση τῆς δαπάνης τῶν ἀνασκαφῶν, ποὺ ἄρχισαν στὶς 13 Ἰουλίου καὶ μετὰ διακοπές τὸν Αὐγούστο καὶ τὸν Ὀκτώβριο, συνεχίστηκαν ἕως τὶς 19 Δεκεμβρίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, συνέβαλαν μετὰ διάφορα ποσὰ τὸ Ὑπουργεῖο Βόρειας Ἑλλάδας, τὸ Πανεπιστήμιο Κρήτης καὶ τὸ Νομαρχιακὸ Ταμεῖο Σερρών².

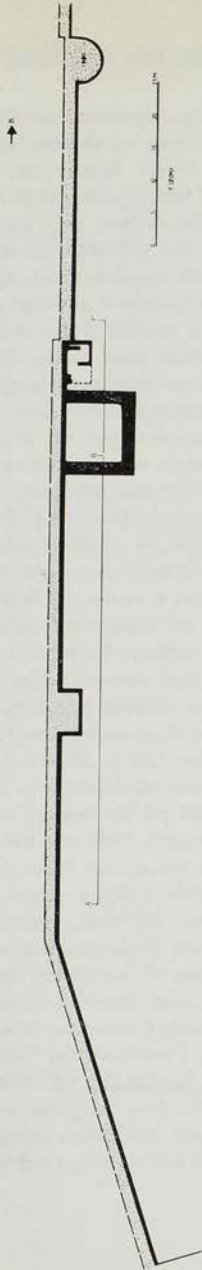
Οἱ ἀνασκαφές ποὺ διενεργήθηκαν τόσο στὴ θέση τῆς ἀρχαίας πόλης, ὅσο καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτή, στὸ μεγάλο τύμβο στὴ θέση «Καστάς», εἶχαν ἀξιόλογα ἀποτελέσματα.

Α. ΘΕΣΗ ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΗΣ

1. Συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ «μακροῦ τείχους», νότια ἀπὸ τὸν ἡμικυκλικὸ πύργο, ποὺ ἀνασκάφηκε τὸν περασμένον χρόνον. Κατὰ τὶς ἐργασίες τῆς περιόδου αὐτῆς, ἀποκαλύφθηκε ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους σὲ μῆκος 220 μ. περίπου (εἰκ. 1). Ἰδιαιτέρα ἀξιόλογο στὸν τομέα αὐτὸν εἶναι τμῆμα τείχους κλασικῆς ἐποχῆς, μῆκους 59.50 μ. Εἶναι κτισμένον σύμφωνα μετὰ αὐστηρὸ ἰσοδομικὸ σύστημα καὶ διατηρεῖται σὲ ὕψη 2, 2.50 καὶ 3 μ. Σὲ ἀπόσταση 28.80 μ. νότια ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐμφάνισής του, ἀποκαλύφθηκε ὀρθογώνιος πύργος μετὰ διαστάσεις 7.14 × 3.06 μ. (πίν. 26α). Σὲ πολλοὺς δόμους τοῦ πύργου, ἀλλὰ καὶ τοῦ παρακείμενου σ' αὐτὸν τείχους, ἔχουν χαραχθεῖ γράμματα ἢ σημεῖα οἰκοδόμων, μετὰ ἐπικρατέστερα τὰ γράμματα Δ Ι (πίν. 26β).

1. Εὐχαριστῶ θερμὰ τοὺς πῦν πάνω συνεργάτες μου, καθὼς καὶ τοὺς ἐμπειροὺς καὶ προσεχτικοὺς ἐργάτες τῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ μετὰ τὴν ἐργασία καὶ τὸ ζῆλον τοὺς συνέβαλαν στὴν ἐπιτυχία τῆς.

2. Ἐπιθυμῶ καὶ ἀπὸ τῆς θέσης αὐτῆς νὰ εὐχαριστήσω γιὰ τὴν οικονομικὴ ἐνίσχυση τῆς ἀνασκαφῆς τὸν τ. Ὑπουργὸ Βόρ. Ἑλλάδας κ. Ν. Μάρτη, τὸν τ. Πρὸεδρο τῆς Δ.Ε. τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης καθηγητῆ κ. Μ. Μανούσκακα καὶ τὸν τ. Νομάρχην Σερρών κ. Π. Γύφτουλα.



Είχ. 1. Πύργος καὶ τμήμα τοῦ κλασσικοῦ τείχους τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς.

Σὲ ἀπόσταση 32.30 μ. βόρεια ἀπὸ τὸν ὀρθογώνιο πύργο, ἀνασκάφηκαν τὰ θεμέλια μεγάλης ὀρθογώνιας κατασκευῆς, μὲ ἐσωτερικὲς διαστάσεις 9.10 × 8.50 μ. (εἰκ. 2). Τὰ δυνατὰ θεμέλιά της, πλ. ±1.85 μ. στηρίζονται στὸ μαλακὸ βράχο, ποῦ γι' αὐτὸ ἔχει διευθετηθεῖ. Ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος τοῖχος τῆς οἰκοδομῆς αὐτῆς εἶναι κάθετοι στὴν πρόσοψη τοῦ τείχους καὶ βρίσκονται σὲ ἐπίπεδο πιδ χαμηλό, ἀπὸ τὸ θεμέλιο τοῦ τείχους. Εἶναι φανερό, πὼς ἡ οἰκοδομὴ ἀποτελεῖ μέρος τῶν ὀχυρώσεων μιᾶς προγενέστερης οἰκοδομικῆς φάσης καὶ ἀνήκει πιθανὰ σὲ προμαχῶνα ἢ ἀποτελεῖ τὴν ὀχυρὴ αὐλὴ μιᾶς πύλης.

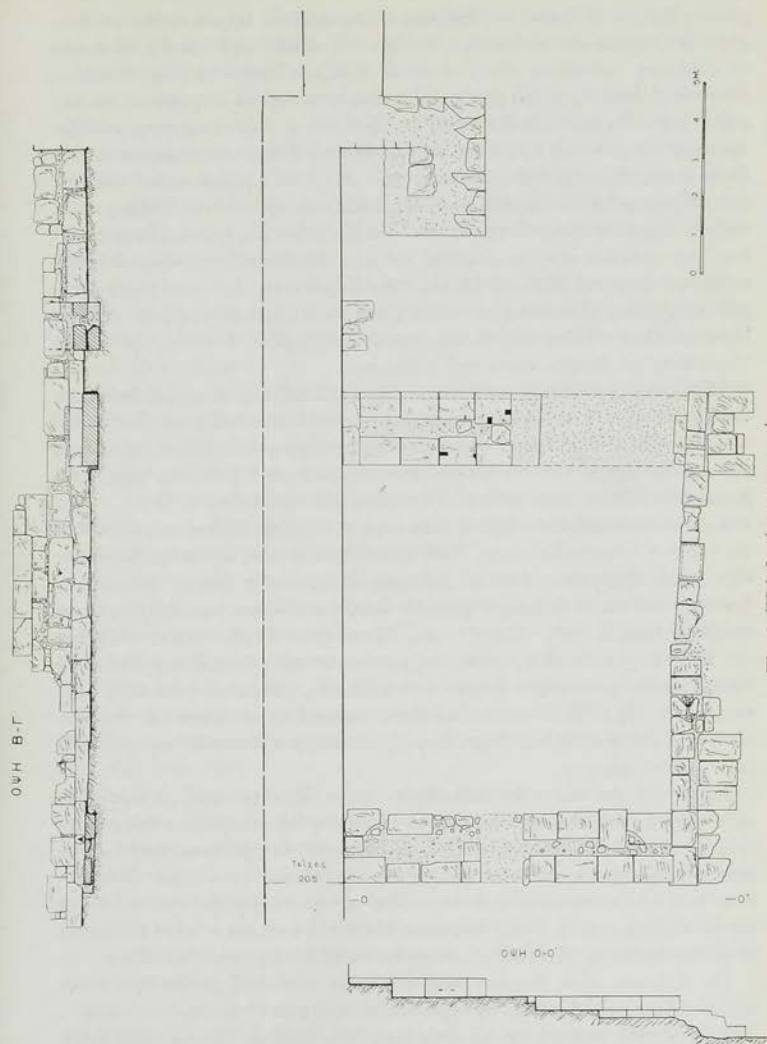
Σὲ ἀπόσταση 7.70 μ. περίπου, βόρεια ἀπὸ τὴν οἰκοδομὴ αὐτῆ, σὲ σημεῖο, ὅπου τὸ τεῖχος σχηματίζει μικρὴ γωνία, ἀποκαλύφθηκαν τμήματα ἀπὸ τὸν κατώτερο δόμο ὀρθογώνιου κτίσματος, διαστάσεων 6.50 × 3.70 μ., ποῦ φαίνεται νὰ ἀνήκουν σὲ καταστραμμένο πύργο τοῦ τείχους (εἰκ. 2).

Νότια ἀπὸ τὸ τμήμα τοῦ τείχους τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ἕως τὸν ὀρθογώνιο πύργο στὴ θέση «Κοῦκλες» καὶ νότια ἀπὸ τὸν πύργο αὐτόν, ἀποκαλύφθηκαν μεγάλα τμήματα, ποῦ ἀνήκουν στὴ φάση τῆς ἀνοιχοδόμησης τοῦ τείχους, κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους (πίν. 27α). Στὴν οἰκοδομὴ τῶν τμημάτων αὐτῶν ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ, σὲ μεγάλη ἔκταση, οἱ λιθόπλινθοι πωρόλιθου τοῦ ἀρχαιότερου τείχους, ποῦ ἔχουν ἐντειχισθεῖ μὲ τὴ στενὴ πλευρὰ στὴν πρόσοψη, ἔτσι ποῦ νὰ φαίνεται ἡ ταινία τῆς ἀναθύρωσης.

Στὸ νοτιότερο μέρος τοῦ τομέα αὐτοῦ, πολὺ κοντὰ στὴν περιοχὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους, ὅπου θὰ κατέληγε ἡ νότια πλευρὰ τοῦ περιβόλου τῆς ἀκρόπολης, ἀποκαλύφθηκε μικρὸ τμήμα κλασικοῦ τείχους, κτισμένο μὲ ἐπιμέλεια, σύμφωνα μὲ αὐστηρὸ ἰσοδομικὸ σύστημα (πίν. 27β, 28α). Τὸ τμήμα αὐτὸ βρίσκεται ἐσωτερικὰ ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἔχει μῆκος 7.97 μ., πλάτος 2.75 μ. καὶ μέγιστο ὕψος 1.92 μ. Σὲ λιθόπλινθους τῆς ἐσωτερικῆς ὄψης του εἶναι χαραγμένα γράμματα οἰκοδόμων (πίν. 28β). Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ τείχους αὐτοῦ ἔχει κοιλανθεῖ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ τοίχου κυκλικοῦ πύργου, ποῦ ὕψονταν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ πύργου σώζονται τρεῖς λιθόπλινθοι τοῦ πρώτου δόμου, ὀλικοῦ μήκους 2.35 μ. καὶ ὕψους 0.70 μ. (πίν. 29α). Καθὼς ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ τμήματος αὐτοῦ, ἔχει οἰκοδομηθεῖ μὲ ἐπιμέλεια καὶ δὲν εἶναι καταστραμμένη, εἶναι βέβαιο πὼς σὲ σημεῖο αὐτὸ ὑπῆρχε πύλη ἢ κάποιον ἄνοιγμα στὸ τεῖχος.

Ἐξωτερικὰ, κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ «μακροῦ τείχους» καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτό, ἀποκαλύφθηκαν πέντε τάφοι ρωμαϊκῶν χρόνων, κιβωτιόσχημοι, λακκοειδεῖς ἢ καλυβίτες (πίν. 29β). Ἐννέα ἄλλοι τάφοι βρέθηκαν σὲ τομὴ 10 × 6 μ., ποῦ ἀνοίχθηκε 80 μ. περίπου ἀνατολικά ἀπὸ τὸ τεῖχος στὸν ἀγρὸ τοῦ Μ. Κοχλιαρίδη. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς τάφους ἦταν συλημένοι καὶ οἱ ἀσύλητοι ἦταν φτωχοὶ σὲ κτερίσματα.

Ὁ πιδ ἀξιόλογος τάφος, ποῦ ἀνήκει ἐπίσης στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 4 μ., νότια ἀπὸ τὸν πύργο στὴ θέση «Κοῦκλες», λαξευμένος σὲ



Εικ. 2. 'Η ὀρθογώνια κατασκευή.

μαλακό βράχο. Ἡ ἔρευνά του ἀπέδωσε πολλά εἰδώλια, ἀγγεῖα καθὼς καὶ διάφορα ἀντικείμενα ἀπὸ ἀλάβαστρο, κόκαλο καὶ μέταλλο. Τὰ πιὸ ἀξιόλογα ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ τάφου αὐτοῦ εἶναι: 1. Εἰδῶλιο Ἀφροδίτης, ὕψ. 0.162 μ. Μὲ τὸ ἀνωψωμένο ἀριστερὸ χέρι κρατᾷ καθρέφτη, ἐνῶ μὲ τὸ χαμηλωμένο δεξιὸ φιάλη (πίν. 30α). 2. Ὀστένη περόνη, ὕψ. 0.155 μ. Τὴν κεφαλὴ τῆς στολιζει προτομὴ γυναίκας μὲ ὑψηλὴ κόμμωση. Φέρει διάδημα καὶ περιδέραιο, στὸ ὁποῖο διατηροῦνται ἴχνη ἐπιχρῶσεως (πίν. 30β). 3. Ἀγαλμάτια καὶ πλακίδια ἀπὸ ἀλάβαστρο, πολὺ διαβρωμένα. Τὸ πιὸ ἀξιόλογο, ὕψ. 0.275 μ., ἀπεικονίζει γυμνὴ Ἀφροδίτη (πίν. 30γ). 4. Δυὸ δακτυλίθιοι μὲ σχῆμα ἔλλειψης. Ὁ ἓνας δακτυλίθιος εἶναι κορνεαλίτης καὶ φέρει παράσταση τεσσάρων ὀπλιτῶν καὶ βοδιοῦ, μπροστὰ σὲ βωμό· ὁ ἄλλος, πιθανὰ ἀμέθυστος, ἔχει παράσταση σατύρου ποῦ χορεύει, κρατώντας μὲ τὰ δυὸ χέρια μικρὸ παιδι-σάτυρο (πίν. 30δ-ε). Ἀπὸ τὰ ἄλλα εἰδώλια τοῦ τάφου ἐπικρατέστερος εἶναι ὁ τύπος τῆς γυμνῆς Ἀφροδίτης μὲ δελφῖνι κοντὰ στὰ πόδια τῆς.

Ἐξωτερικὰ ἀπὸ τὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τοῦ τείχους, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ καὶ κοντὰ στὶς κατοικίες τοῦ Π. Νικολαΐδη καὶ Π. Τσιρικινίδη, ἐρευνήθηκε ἓνας ἀκόμη τάφος, ποῦ βρέθηκε συλημένος. Εἶναι λαξευμένος στὸ μαλακὸ βράχο καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ κλίμακα μὲ 4 βαθμίδες, μῆκ. 1.80 μ. καὶ ἀπὸ θάλαμο, μῆκ. 2.20 μ. Τὸ πλάτος τοῦ τάφου εἶναι 1.30 μ.

2. Πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἦταν ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου, βόρεια καὶ νότια ἀπὸ τὸν πύργο στὴ θέση «Κοῦκλες». Ἐδῶ ἐρευνήθηκε μεγάλος ἀποθήκης, ποῦ περιεῖχε πολλὰ θραύσματα εἰδωλίων, ὄψιμης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (πίν. 31α). Βρέθηκαν καὶ πολλὰ ὀλόκληρα ἢ σχεδὸν ὀλόκληρα εἰδώλια, ποῦ συνήθως ἀπεικονίζουν Κυβέλη (πίν. 32α-β) καὶ Ἄττι (πίν. 32γ). Ὅμως ὑπάρχουν καὶ εἰδώλια γυμνῶν νέων, γυναικῶν, χορευτριῶν καὶ Ἀρποκράτη. Βρέθηκαν ἐπίσης κεφάλι γενειοφόρου ἄντρα, πιθανὰ Σάραπη, καθὼς καὶ γυναικεῖες προτομὲς (πίν. 31β). Ὁ Ἄττις ἀπεικονίζεται καθισμένος σὲ βράχο καὶ ντυμένος μὲ ἱμάτιο καὶ ἀναξυρίδες. Φέρει κωνικὴ καλύπτρα στὸ κεφάλι καὶ στὸ δεξιὸ χέρι κρατᾷ σύριγγα.

Νότια ἀπὸ τὸν πύργο ἀποκαλύφθηκαν πρόχειρες κατασκευὲς μὲ μορφή μικρῆς κόγχης, ποῦ τὴν ἀποτελοῦν ὄρθια τοποθετημένα κεραμίδια στέγης ἢ μικρῆς πέτρας καὶ ἀσβεστοκονίαμα. Στὶς κόγχες αὐτὲς βρέθηκαν εἰδώλια Κυβέλης, τοποθετημένα σὲ μιὰ πλάκα ἢ καὶ στὸ ἔδαφος (πίν. 33α). Μιὰ τέτοια πρόχειρη κατασκευὴ ἀπὸ κεραμίδια, ποῦ κοντὰ τῆς βρέθηκε καὶ ἀνθεμωτὸς ἀκροκέραμος, στέγαζε διάφορα εἰδώλια καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ἓνα μεγάλο εἰδῶλιο Κυβέλης, ὕψ. 0.365 μ., σπασμένο σὲ πολλὰ κομμάτια (πίν. 33β).

Τὰ εὐρήματα αὐτὰ δείχνουν πῶς στὸν πύργο αὐτὸ ὑπῆρχε ὑπαίθριο-λαϊκὸ ἱερὸ Κυβέλης καὶ Ἄττιδος, ποῦ ἔχει πιθανὰ σχέση μὲ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο. Στὴν ἴδια αὐτὴ περιοχὴ καὶ σὲ ἀπόσταση 3 μ. περίπου ἀπὸ τὸ νότιο τοῖχο τοῦ πύργου στὴ θέση «Κοῦκλες», ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 8.70 μ. τοῖχος,

μέ κατεύθυνση Α - Δ. Είναι κτισμένος με άμελεια και εύτελη ύλικά. Έχει ύψος 1.20 μ. και πάχος 0.80 μ. Πιθανά ό τοίχος να άνήκει σε κάποιο περίβολο λατρευτικών κογχών ή τάφων (πίν. 34α).

Στήν περιοχή του ίδιου πύργου και σε απόσταση 7.25 μ. από τή βορειοανατολική γωνιά του, βρέθηκε αναθηματικό ανάγλυφο Κυβέλης, ύψ. 0.245 μ., σπασμένο άριστερά. 'Η θεά εικονίζεται κατ' ένώπιον, καθισμένη σε θρόνο, με έλαφρά στροφή του κορμού δεξιά. Κρατάει φιάλη στο δεξί χέρι και μ' αυτή κάνει χοή. Κάτω άριστερά σώζονται τά άκρα των χειρών μίας μορφής, που άπλώνονται προς τή χοή (πίν. 34β). Τό ανάγλυφο είναι πρόστυπο και άνήκει στην 8ψιμη έλληνιστική έποχή.

Σε απόσταση 10.90 μ. ανατολικά από τον πύργο, βρέθηκε μικρός μαρμάρινος πεσός, ύψ. 0.46 μ. Τό άνω μέρος του πεσού, που έξέχει έλαφρά, φέρει αναθηματική έπιγραφή προς τις αιγυπτιακές θεότητες Σάραπι, 'Ισιδα και 'Ανουβι (πίν. 35α).

'Αποκαλύφθηκε ή Ν πλευρά του πύργου στη θέση «Κοϋκλες» (πίν. 35β) και διαμορφώθηκε ό χώρος γύρω από τον πύργο και μπροστά στα τμήματα του τείχους Β και Ν από αυτόν, με άποχωματώσεις και πρανή επίπεδα (πίν. 36α).

3. Έρευνες έγιναν και σε διάφορα σημεία του χώρου τής άκρόπολης, στη βόρεια, νότια και νοτιοδυτική πλευρά, που άποσκοπούσαν στην άνεύρεση και άποκάλυψη τμημάτων τείχους, για τή χρονολόγηση των όχυρώσεων της και τή συμπλήρωση του τοπογραφικού σχεδίου.

Στό νοτιοδυτικό τμήμα του ύψώματος τής άκρόπολης, συνεκίσθη ή έρευνα γωνίας τοίχου, που είχε διαπιστωθεί τον περασμένο χρόνο. 'Αποκαλύφθηκε ή γωνία δυνατής κατασκευής — πάχ. 1.50 μ. — που δέν είναι βέβαιο άν άνήκει σε προμαχώνα ή σε αναθηματικό τοίχο. 'Ο νότιος τοίχος έχει μήκ. 8.90 μ. (πίν. 36β) και ό δυτικός 6 μ. Τό ύψος, στο όποιο διατηρούνται, ποικίλλει, άνάλογα με τήν κλίση και τή διαμόρφωση του έδάφους από 1.85 μ. έως 4.90 μ. Κατά μήκος τής έσωτερικής πλευράς του νότιου τοίχου άποκαλύφθηκαν τρεις άντηρίδες (πίν. 37α).

Κατά τήν ανασκαφή του χώρου αυτού βρέθηκαν χάλκινα και σιδερένια άντικείμενα (αιχμές από βέλη και άκόντια, καρφιά), ένσφράγιστες λαβές άμφορέων, άποτμήματα λύχνων και ειδωλίων, καθώς και όστρακα άβαφών και μελαμβαφών άγγείων. Βρέθηκαν άκόμη λίγα όστρακα από έρυθρόμορφα ή από άγγεία ρυθμού δυτικής κλιτύς. Δυό όστρακα φέρουν παραστάσεις: κεφάλι αϊλητρίδας τό ένα, με στεφάνι από λογχόσχημα φύλλα· βότρυς στην έπιφάνεια του άγγείου· τό άλλο όστρακο έχει παράσταση δελφινιού, επάνω από κυματοειδή γραμμή-έπιφάνεια θάλασσας (;) (πίν. 37β).

'Έρευνες σε μεγάλη έκταση έγιναν και κατά μήκος του νότιου τμήματος τής άκρόπολης. Νότια από τις βασιλικές Α και Δ διενεργήθηκαν τέσσερις τομές, που άποκάλυψαν τμήμα του νότιου τείχους τής άκρόπολης σε μήκος 65 μ.

(πίν. 37γ). Διαπιστώθηκε πὼς τὰ κατώτερα μέρη τοῦ τείχους ἀνήκουν στὶς ἀρχαῖες ὀχυρώσεις τῆς πόλης, ἐνῶ τὰ τμήματα ποὺ ἐδράζονται πάνω σ' αὐτά, ἀνακατασκευάσθηκαν, ἐπισκευάσθηκαν ἢ συμπληρώθηκαν, κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ καὶ παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ. Τὸ ἀρχαῖο τεῖχος, στὰ καλύτερα διατηρημένα σημεῖα ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε δόμους, μὲ μέγιστο ὕψος 2.40 μ.

Ἐξωτερικὰ κατὰ μῆκος τοῦ τείχους καὶ σὲ ἀπόσταση 0.10 - 0.40 μ. ἀπὸ αὐτό, ἀποκαλύφθηκε πῆλινος ἀγωγὸς (πίν. 37γ). Ὁ ἀγωγὸς, ποὺ βρίσκεται σὲ ἐπίπεδο ± 0.40 μ. πὺ ψηλὰ ἀπὸ τὴν κρηπίδα τοῦ τείχους, ἀποτελεῖται ἀπὸ σωληγνές μὲ μῆκος 0.47 μ. καὶ διάμετρο 0.12 μ.

Μικρὸ τμήμα τείχους, μῆκ. 7.35 μ. καὶ ὕψ. 0.50 - 1.68 μ., ἀποκαλύφθηκε καὶ στὸ νότιο μέρος τῆς πόλης, στὰ πρανή λόφου, κοντὰ στὶς κατοικίες τῆς κάτω Ἀμφίπολης.

4. Στὸ νοτιοανατολικὸ τομέα τῆς πόλης, στὴ θέση «Κοῦνδουρου ὄρη», κοντὰ σὲ μιὰ ρεματιά, κατὰ τὶς δυὸ τελευταῖες μέρες τῶν ἀνασκαφῶν, ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 12.50 μ. ἀναλημματικὸς τοῖχος. Κτισμένος κατὰ τὸ ἰσοδομικὸ σύστημα ἔχει κατεύθυνση Α - Δ καὶ στὸ καλύτερα διατηρημένο τμήμα του διασώζει πέντε δόμους πωρολίθου μὲ ὀλικὸ ὕψος 2.50 μ. Σὲ δυὸ σημεῖα τοῦ τοίχου ὑπάρχουν ἀνοίγματα-ὕδρορροές (πίν. 38α). Μπροστὰ στὸν τοῖχο καὶ σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο, ἀποκαλύφθηκε τμήμα μεγάλου ἀγωγοῦ, ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὸν τοῖχο. Ὁ ἀγωγὸς αὐτὸς εἶναι κατασκευασμένος καὶ σκεπασμένος μὲ μεγάλες πλάκες πωρολίθου. Κοντὰ του βρέθηκαν κομμάτια πῆλινου ἀγωγοῦ, ποὺ ἔρχεται ἀπὸ ἄλλη κατεύθυνση καὶ κατευθύνεται στὸ μεγάλο ἀγωγό.

Κατὰ τὶς ἔρευνες στοὺς διάφορους τομεῖς τῶν ἀνασκαφῶν, βρέθηκαν πολλὰ ἀποτμήματα καὶ θραύσματα ἀγαλμάτων, ἀναγλύφων καὶ στηλῶν ὄστρακα ἀγγείων ἀβαφῶν, ἐρυθροβαφῶν, μελαμβαφῶν καὶ ἐρυθρόμορφων. Βρέθηκαν ἀκόμη ἐνσφράγιστες λαβές ἀμφορέων, χάλκινα νομίσματα καὶ διάφορα ἄλλα μικροαντικείμενα. Τὰ πὺ ἀξιόλογα εὐρήματα εἶναι :

1. Κεφάλι κρανοφόρου μορφῆς, ὕψ. 0.28 μ., σπασμένο λοξὰ στὸ πάνω μέρος τοῦ κρανίου. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου δείχνουν σκιαδαδικὴ ἐπίδραση (πίν. 39α - β). Ἄνηκει πιθανὰ στὸ τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

2. Κορμὸς ἀγάλματος γυναίκας, ὕψ. 0.54 μ., ντυμένης χιτῶνα καὶ ἱμάτιο (πίν. 38β). Χρονολογεῖται στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ.

3. Κορμὸς ἀγάλματος ἀνδρὸς, ὕψ. 0.35 μ. Φέρει στὸ στήθος, κρεμασμένο ἀπὸ τὸ λαιμὸ κυκλικὸ περίαπτο ἢ κόσμημα (πίν. 40α). Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

4. Ἀπότμημα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος ἀγαλματίου γυναίκας, μὲ τμήμα τῆς πλίνθου, ὕψ. 0.36 μ. (πίν. 40β). Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

5. Τρία τμήματα ποὺ συνανήκουν, ἀπὸ τὸ κάτω μέρος μεγάλου ἀναγλύφου Θράκα ἵππέα, μῆκ. 0.56 μ. (πίν. 41α). Ἀπὸ τὴν παράσταση διασώζεται ὁ σκύλος, τὸ ἄκρο δεξιὸ πόδι τοῦ ἵππέα καὶ τὸ πρόσθιο τμήμα τοῦ κάπρου. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

6. Τέσσερα κομμάτια πλάκας μέ ἀνάγλυφη παράσταση, ὕψ. 0.40 μ. (πίν. 41β). Μέσα σέ βάθοςμα παριστάνεται γυναικεία μορφή, πού κρατάει ἀπό τὰ πτερά πουλί. Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

7. Ἀπότμημα ἀναγλύφου, πιθανά ἀπό ἐπιτύμβια στήλη, ὕψ. 0.09 μ. (πίν. 42α). Παριστάνεται τὸ ἄνω μέρος γυναικας, μέ τὴν ἀριστερὴ παλάμη στὸ κεφάλι. Πιθανά ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς.

8. Ἀπότμημα ἀπὸ ἀνάγλυφο ἄντρα, ὕψ. 0.24 (πίν. 42β). Διασώζει κορυμνυμένο μέ ἱμάτιο, πού ἀφήνει ἀκάλυπτο τὸ στῆθος. Ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς.

9. Ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψη ἐπιτύμβιας στήλης, ὕψ. 0.25 μ. (πίν. 43α), μέ διακόσμηση φύλλων ἄκανθας, ἐλίκων καὶ ἀνθεμίων. Ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Στὶς ἀνασκαφές βρέθηκε καὶ ἀριθμὸς ἀπὸ κομμάτια ἐπιγραφῶν, μικρὰ ἢ μεγάλα, πού διασώζουσι λίγα γράμματα, ἓνα ὄνομα ἢ λίγες λέξεις. Ἀπὸ τίς πιὸ μεγάλες ἐπιγραφές, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή πρὸς τίς αἰγυπτιακῆς θεότητες, πού ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω (πίν. 35α), ἀξιόλογες εἶναι δύο:

1. Ἐνεπίγραφη στήλη μαρμάρου, ὕψ. 0.345 μ., σπασμένη ἐπάνω καὶ κάτω (πίν. 43β). Φέρει κατάλογο ὀνομάτων (17 γραμμές), πιθανά τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

2. Ἀετωματικὴ στήλη, ὕψ. 0.30 μ. Φέρει ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή πρὸς τὸν Δία καὶ τοὺς «ἀθανάτους». Στὸ ἀέτωμα διασώζονται τὰ πόδια ἀετοῦ πού πατοῦν σέ κεραυνό. Χρονολογεῖται στὰ ὄψιμα ρωμαϊκὰ χρόνια.

Β. ΤΥΜΒΟΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ «ΚΑΣΤΑΣ»

Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ τῶν ἀνασκαφῶν ἐρευνήθηκε ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ βόρειου τομέα, τοῦ τύμβου στὴ θέση «Καστὰς». Ἡ ἐπίχωση ἀπομακρύνθηκε ἔξω ἀπὸ

τὸν τύμβο καὶ ἡ ἔρευνα ἔφτασε ἔως τὸ ἐπίπεδο τῶν τάφων τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Στὶς ἔρευνες τοῦ χώρου αὐτοῦ ἀποκαλύφθηκαν σέ βάθη 11 ἕως 13 μέτρα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ τύμβου, ἔνδεκα ἀκόμη τάφοι (ἀριθ. XXX ἕως XL), κιβωτιόσχημοι ἢ λακκοειδεῖς (πίν. 44α-γ), πού ἀνήκουν σέ ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ. Ἀπὸ τὰ κτερίσματα πού περιεῖχαν, τὰ πιὸ ἀξιόλογα εἶναι δύο κώθωνες (πίν. 45α), ἰωνικὴ μελαμβαφῆς κύλιξ, δύο ἀσημένια ἐνώτια, μικρὸ ἀσημένιο ἀρχαῖο νόμισμα μέ παράσταση σατύρου, τοξόσχημες πόρπες, δαχτυλίδια καὶ βελόνη ἀπὸ χαλκό, αἰχμὴ δόματος καὶ μαχαίριδιο ἀπὸ σίδηρο.

Στὴ ΒΑ πλευρὰ τοῦ τύμβου, ἐρευνήθηκε ἡ συνέχεια τῆς ταφικῆς κατασκευῆς I (ΠΑΕ 1977, 43, πίν. 29α), μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση στρωμάτων ἐπίχωσης, ὕψ. 10 μ. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ λιθόστρωτου, πού ἡ δυτικὴ του πλευρὰ εἶναι καμπύλη (πίν. 45β), βρέθηκαν δύο χειροποίητα ἄγγεῖα πρώιμης ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, καθὼς καὶ παιδικὴ ταφή πού περιεῖχε εἰδώλιο πουλιοῦ.

5. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ

(Παρένθ. πίν. Α'-Γ' καὶ πίν. 46 - 50)

Εἰς τὸν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως χριστιανικὸν συνοικισμόν, ἔνθα ἔχουν ἀνασκαφῆ μέχρι σήμερον πέντε παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ καὶ ἔχει δημιουργηθῆ ὁλόκληρος ἀρχαιολογικὸς χώρος, συνεχίσθη δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ προσφάτως ἀποκαλυφθέντος περικέντρου παλαιοχριστιανικοῦ κτιρίου (παρένθ. πίν. Α').

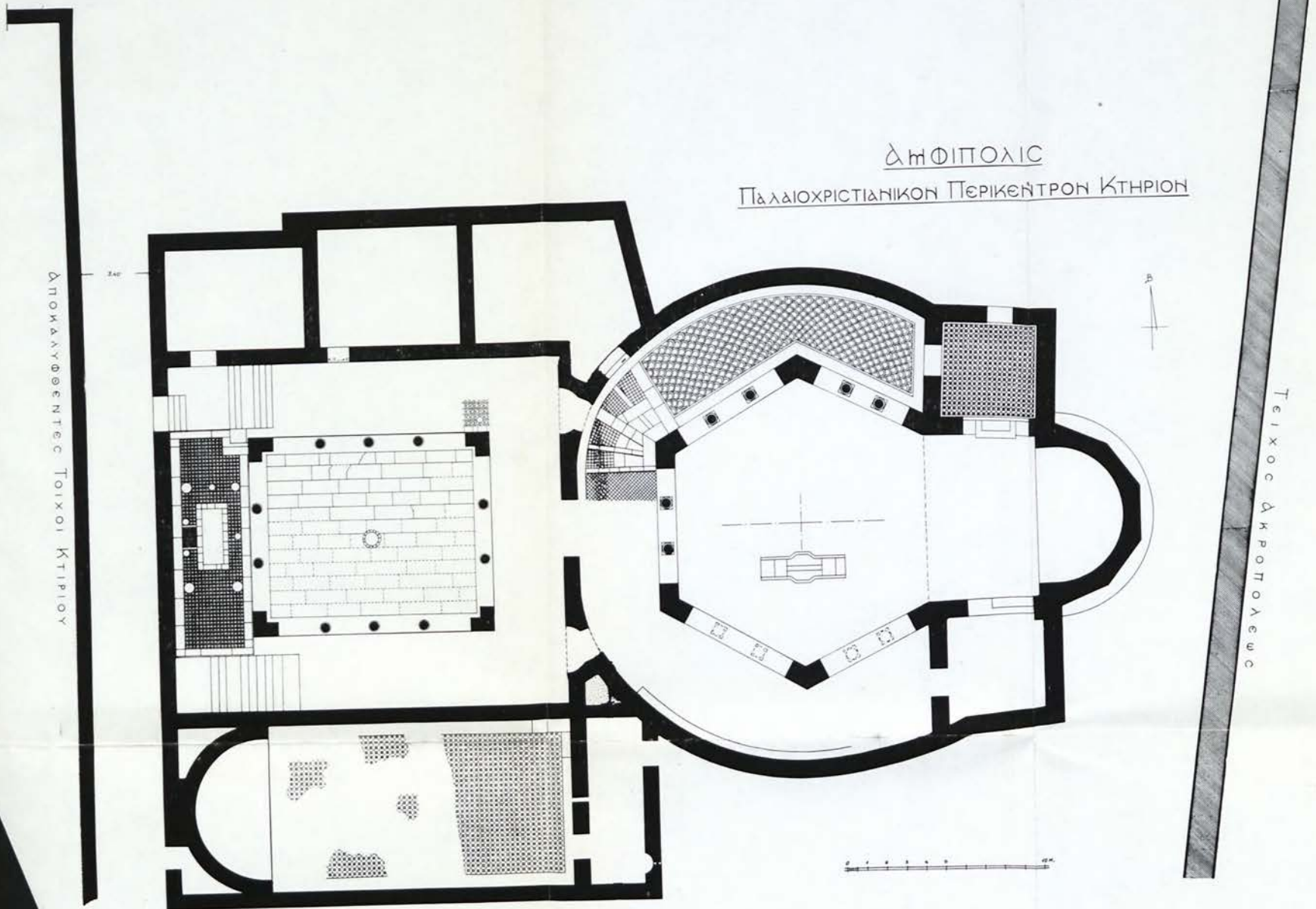
Κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχεν ἀνασκαφῆ τὸ κεντρικὸν ἐξάγωνον τοῦ κτιρίου, ὁλόκληρος ὁ καμπύλος τοῖχος αὐτοῦ, ὅστις περιβάλλει τὸ κεντρικὸν ἐξάγωνον καὶ ἐπεκτείνεται ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Δυσμὰς καὶ Νότον καὶ ἐσχημάτιζε μετὰ τοῦ κεντρικοῦ ἐξαγώνου ἓνα περιφερειακὸν διάδρομον πλάτους 4 μ., τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου ἦτο ἐστρωμένον μὲ μεγάλας μαρμαρίνας πλάκας ἐν συνδυασμῶ μὲ ἄλλας μικρὰς τετραγωνικὰς (μαρμαροθετήματα) (παρένθ. πίν. Α'). Ἐν συνεχείᾳ ἀνεσκάφη τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ κτιρίου καὶ ἀνευρέθησαν δύο ἐκατέρωθεν τοῖχοι. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ἀπεκαλύφθη μαρμάρινον κατώφλιον καὶ εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν διαμέρισμα διαστάσεων 4.63×4.73 μ., τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον μὲ μικρὰς ἐγγράμμους καὶ λευκὰς ρομβοειδεῖς καὶ τετραγωνικὰς πλάκας. Τὸ διαμέρισμα τοῦτο θὰ ἦτο πιθανῶς τὸ μινατώριον¹ τοῦ ναοῦ, ὁ χώρος δηλ. ὅπου προητοιμάζετο ὁ ἐπίσκοπος διὰ νὰ εἰσέλθῃ διὰ τοῦ κυρίως ναοῦ εἰς τὸ ἱερόν. Περαιτέρω ἀπεκαλύφθη πρὸς Ἀνατολὰς καὶ εἰς ἀπόστασιν 5.60 μ. ἀπὸ τῆς ἑκτῆς πλευρᾶς τοῦ κεντρικοῦ ἐξαγώνου, ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ ἣτις ἐξωτερικῶς ἦτο πεντάπλευρος². Περαιτέρω ἀνεσκάφη ὁ δυτικὸς χώρος τοῦ κτιρίου ὅπου ἀνεκαλύφθη τὸ αἶθριον³ (παρένθ. πίν. Α'). Τὸ αἶθριον διαστάσεων 9.45×12.20 μ. περιεβάλλετο ὑπὸ στοῶν, τῶν ὁποίων αἱ κιονοστοιχίαι ἔβαινον ἐπὶ στυλοβά-

1. Α. ΟΡΑΝΔΟΥ, Ἡ Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογαϊκῆς λεκάνης, Α (1952) 109. Διὰ τὸ μινατώριον, ἢ μινατωρίον (mutatorium) βλ. κυρίως Δ. Ι. ΠΑΛΛΑ, Ἀρχαιολογικὰ-Λειτουργικὰ. ΕΕΒΣ, τ. Κ, 1950, 295 κέ.

2. Περὶ τῆς μορφῆς τῆς κόγχης τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν βλ. Α. ΟΡΑΝΔΟΥ, Ἡ Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ, ἔ.ἀ. 206 - 211 καὶ ἰδίᾳ 207, εἰκ. 166.

3. Τὸ αἶθριον ἢ ἀλλῆ ἐξεπλήρου ἐπιτυχέστατα σπουδαίους σκοπούς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπέτελει ἓνα μεγαλοπρεπῆ καὶ πλούσιον προθάλαμον τοῦ κυρίως ναοῦ. Βλ. περὶ αἵθριου Α. ΟΡΑΝΔΟΥ, ἔ.ἀ. 94 κέ. Πρβ. καὶ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία (Ἀθήναι 1942) (Α), 216, 217.

ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ
ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΚΕΝΤΡΟΝ ΚΤΗΡΙΟΝ



Αποκαλυφθέντες Τοίχοι Κτηρίου

ΣΑΡ



Τείχος Ακροπόλεως



του, ἐπενδεδυμένου διὰ λευκῶν μαρμαρίνων πλακῶν. Οὕτω εἰς μὲν τὴν ἀνατ. καὶ δυτ. πλευρὰν εὐρέθησαν ἀνὰ δύο κίονες, εἰς δὲ τὴν βορ. καὶ νοτ. ἀνὰ τρεῖς. Κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τῶν στυλοβατῶν τοῦ αἵθριου ὑπῆρχον πεσσοί. Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων ἰωνικῶν κίωνων, οἱ ὅποιοι εἶναι δύο διαφόρων διαμέτρων καὶ μεγεθῶν προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ στοαὶ ἦσαν διώροφοι. Ὡς ἐλέχθη¹ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ κτιρίου τούτου εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ κεντρικοῦ ἐξαγώνου κίονες δύο διαφόρων διαμέτρων, ἤτοι μεγάλοι κίονες ὕψους 3 μ. μὲ ἄνω διάμετρον 0.36 καὶ κάτω 0.46, δηλ. ὅσον εἶναι αἱ κατὰ χώρον ἰωνικαὶ βάσεις τοῦ ἐξαγώνου. Ἐπίσης εὐρέθησαν καὶ μικρότεροι κίονες ὕψους 2.35 μ. μὲ κάτω διάμ. 0.31 καὶ ἄνω 0.29 μ. Ὡσαύτως ἀνευρέθησαν ἀνάλογα διαφόρου τύπου καὶ διαστάσεων κιονόκρανα τὰ μὲν μεγάλα μὲ ὠραίας κεφαλὰς κριῶν καὶ πτηνῶν καὶ μὲ διάτρητα φύλλα ἀκάνθης διαμέτρου 0.30 μ., τὰ δὲ μικρότερα μὲ διάτρητα φύλλα ἀκάνθης εἰς τὸ κάτω μέρος καὶ πτηνὰ εἰς τὰς γωνίας τῶν ἀβάκων διαμέτρου 0.25 μ. (πίν. 46α). Ἐκ τοῦ λόγου τούτου εὐλογον προκύπτει τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ περίκεντρον σπουδαῖον τοῦτο κτίριον θὰ ἦτο διώροφον, συμφάνως ἄλλωστε καὶ πρὸς τὰ ἀναολικὰ πρότυπα. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω δεδομένων στοιχείων ἐπεχειρήσαμεν τὴν γραφικὴν ἀναπαράστασιν τοῦ μνημείου (παρένθ. πίν. Β'), μὲ δύο λύσεις, ἤτοι μὲ τὸ αἶθριον μονώροφον καὶ μὲ τὸ αἶθριον διώροφον² παραθέτομεν ἐπίσης ἓνα ἄξονομετρικὸν (παρένθ. πίν. Γ').

Πρὸς Δυσμὰς τοῦ αἵθριου ἀπεκαλύφθησαν δύο κλίμακες καθόδου ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου τοῦ κτιρίου καὶ δύο διαμερίσματα εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν αὐτοῦ. Τὰ διαμερίσματα αὐτὰ ἐχρησίμευον ὡς βοηθητικοὶ χώροι τῶν διακόνων, συχνὰ δὲ ἐχρησίμευον καὶ ὡς σκευοφυλάκια³.

Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1981 ἔρευνα ἐστράφη εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ περικέντρου τούτου κτιρίου. Ἀνεσκάφη εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τούτου καὶ παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν ἐπίμηκες ὀρθογώνιον διαμέρισμα πλάτους 8.45 μ. καὶ μήκους 20.10 μ., τὸ ὅποιον πρὸς Δ καταλήγει εἰς κόγχην εἰς σχῆμα παρεκκλησίου (παρένθ. πίν. Α', πίν. 46β).

Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου τούτου ἦτο ἐστρωμένον διὰ μαρμαροθετημάτων μὲ ἔγχρωμα ρομβοειδῆ καὶ τετράγωνα πλακίδια, σχηματίζοντα ὠραῖα διακοσμητικὰ ὀκταγωνικὰ θέματα.

Τὸ δάπεδον τῆς κόγχης ἦτο κατὰ 0.17 μ. ὑψηλότερον τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς δαπέδου τοῦ διαμερίσματος τούτου τὸ ὅποιον θὰ ἐχρησίμευεν ὡς διακονικόν³ ἢ σκευοφυλάκιον ἀφοῦ μάλιστα δὲν ἔφερε καμμίαν ἐξωτερικὴν θύραν ἀλλ' ἐπε-

1. Βλ. Ἔργον 1978, 20. Βλ. κυρίως Δ. Ι. ΠΑΛΛΑ, Ἀρχαιολογικὰ-Λειτουργικὰ, ἔ.ἀ. 279 κέ.

2. Α. ΟΡΑΝΔΟΥ, ἔ.ἀ. 106.

3. Δ. Ι. ΠΑΛΛΑ, Ἡ ὀκλασσα τῶν ἐκκλησιῶν, Collection de l'Institut Français d'Athènes (68) (Ἀθῆναι 1952), 117 κέ., εἰκ. 43, 45, 46, 47.

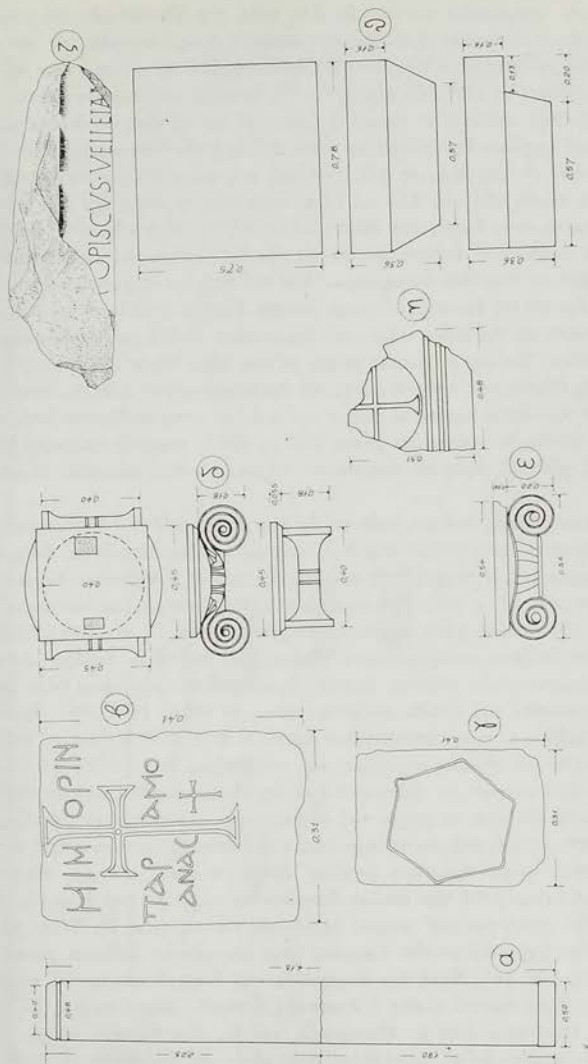
κοινώνει μόνον διὰ θύρας μὲ τὸ πρὸς Ἀνατολὰς ἀποκαλυφθὲν συνεχόμενον μικρὸν δωμάτιον (παρένθ. πίν. Α', πίν. 47α). Πιθανῶς τοῦτο νὰ ἐχρησίμευε καὶ ὡς βαπτιστήριον διότι εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ μεταξύ των διαχωριστικοῦ τοίχου εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν του πῆλινος ἀγωγὸς διαμ. 0.20 μ. νὰ διατρυπᾷ καθέτως τοῦτον (παρένθ. πίν. Α', πίν. 47β). Ἀνάλογος διάταξις ἐπιμήκους ὀρθογωνίου χώρου μετὰ κόγχης πρὸς Δυσμὰς ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ αἶθριον τῆς βασιλικῆς Α τῶν χριστιανικῶν Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας¹.

Πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ ἐπιμήκους ὀρθογωνίου μετὰ κόγχης πρὸς Δυσμὰς διαμερίσματος, ἀνεσκάφη συνεχόμενον μικρὸν στενόμακρον ἐπίμηκες δωμάτιον (παρένθ. πίν. Α', πίν. 47α) διαστ. 2.80 × 8.35 μ. Τὰ δύο ταῦτα διαμερίσματα ἐπεκοινωνοῦν μεταξύ των διὰ θύρας ἀνοίγματος 1.30 μ., ἥτις ὑπῆρχεν εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ διαχωριστικοῦ των τοίχου.

Ὁ ἀνατολικὸς τοίχος τοῦ τελευταίου τούτου δωματίου ἔφερε πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον του ἐξωτερικὴν θύραν εἰσόδου πλάτους 1.30 μ., ἐνῶ εἰς τὸ νότιον ἄκρον μικρὰν κόγχην, πλ. 1.03 μ. καὶ βάθους 0.36 μ., ἄνωθεν τῆς ὁποίας εὐρέθη κατὰ χώραν πῆλινος σωλὴν (καπνοδόχος) νὰ διατρυπᾷ κατακορύφως τὸν τοῖχον (παρένθ. πίν. Α', πίν. 47α). Ἡ κόγχη αὕτη θὰ ἐχρησίμευε διὰ τὴν φύλαξιν καὶ καῦσιν τοῦ ἐλαίου καὶ τοῦ μύρου.

Ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ δωματίου τούτου εὐρέθη ὠραῖον κρισφόρον κορινθιακὸν κιονόκρανον μὲ κάτω διάμετρον 0.31 καὶ γενικὰς διαστ. 0.39 × 0.47, μὲ φύλλα ἀκάνθης εἰς τὸ κάτω μέρος, ἐνῶ ἄνωθεν εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας φέρει προτομὰς κρισφόρων προβάτων καὶ εἰς τὸ μέσον τῶν ἀβάκων ὑπάρχουν πτηνὰ (περιστεραὶ) καὶ ἀνθέμια (πίν. 48α - β). Τὸ κομψὸν τοῦτο κιονόκρανον μὲ διάμετρον 0.31 μ. προέρχεται ἀσφαλῶς ἐκ τῶν κιόνων τοῦ κεντρικοῦ ἐξαγώνου τοῦ κτιρίου. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χώρου εὐρέθη τεμάχιον μεγάλου κίονος μήκους 2.23 μ. καὶ μὲ ἄνω διάμετρον 0.40 μ., τὸ ἄλλο τεμάχιον τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸν αὐτὸν κίονα εὐρέθη παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ κτιρίου καὶ ἔχει κάτω διάμετρον 0.50 μ. καὶ μήκος 1.90 μ., πρόκειται δηλ. περὶ μεγάλου κίονος συνολικοῦ μήκους 4.13 μ. (εἰκ. 1α). Ὡσαύτως ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ δωματίου ἀνευρέθη μία μαρμαρινὴ ἐνεπίγραφος ἀφιερωματικὴ πλάξ διαστ. 0.31 × 0.41 καὶ πάχους 0.09 μ. ἡ ὁποία φέρει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ἀνάγλυπον σταυρὸν ὕψους 0.30 μ. καὶ μήκους τοῦ ἐγκαρσίου σκέλους 0.14 μ. Εἰς τὸ κάτω δεξιὸν μέρος τοῦ κατακορύφου σκέλους τοῦ σταυροῦ εἶναι χαραγμένος ἕτερος μικρὸς σταυρός. Ἐπὶ τῆς πλακὸς εἶναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή *MIMOPIN ΠΑΡΑΜΟΥ ΑΝΑC*. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιτύμβιος αὕτη πλάξ εἶχε τεθῆ εἰς τὸν τάφον τοῦ «Πάραμου» καὶ τῆς «Ἀνας». Τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν γραμμάτων προδίδει τὴν παλαιοχρ. ἐποχὴν (εἰκ. 1β, πίν. 48γ). Εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τῆς ἐπιτύμβιου πλακὸς εἶναι χαραγμένον ἐξαγώνον πλευρᾶς 0.15 μ. (εἰκ. 1γ).

1. Γ. ΣΑΤΗΡΙΟΥ, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, ἔ.ἀ. 168 καὶ 169, εἰκ. 99.



Εἰκ. 1. α. Κίον. β. Ἐνεπίγραφος ἀφαιρωματικὴ πλάξ. γ. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ τῆς πλάκας. δ - ε. Δύο ἰωνικά κιονόκρανα. ζ. Μαρμάρινον κορνίζωμα. η. Μαρμάρινον τεμάχον. θ. Μαρμάρινον ἐπιθήριμα.

Μετά τὴν ἀποκάλυψιν τῶν δύο ὡς ἄνω παρὰ τὴν ΝΔ πλευρὰν τοῦ κτιρίου διαμερισμάτων, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κτιρίου ἐστράφη πρὸς Ἀνατολὰς εἰς τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ ἐξαγώνου καὶ ἀπεκαλύφθη ὁ νότιος καμπύλος τοῖχος ὅστις περιβάλλει τὸ κεντρικὸν ἐξαγώνον. Τὸ δάπεδον τοῦ ἀποκαλυφθέντος νοτίου διαδρόμου καλύπτεται καὶ αὐτὸ ὅπως καὶ τὸ τοῦ βορείου διὰ μεγάλων μαρμαρίνων ψηφίδων διατεταγμένων κατὰ σειρὰς ἐντὸς διασταυρουμένων ἡμικυκλίων, ἐνῶ εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ἐξαγώνου καὶ τοῦ καμπύλου τοίχου τρέχει μαρμαρίνη ταινία πλάτους 0.42 μ. Τέλος ἀνεσκάφη τὸ παρὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τετραγώνον περίπου διαμέρισμα διαστ. 4.75×4.90 μ. τὸ ὁποῖον εἶναι ἀκριβῶς ὅμοιον μὲ τὸ ἀπέναντι ἀντίστοιχον καὶ εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ κτιρίου ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὸ παρελθὸν διαμέρισμα. Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ἀποκαλυφθέντος νέου τούτου δωματίου ὑπάρχει μεγάλο ἄνοιγμα 3.40 μ. ὅπως ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἔναντι εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ἄλλου παρὰ τὴν ΒΑ γωνίαν ἀνασκαφέντος δωματίου. Ἐπίσης ὁ δυτικὸς τοῖχος τούτου φέρει θύραν ἀνοίγματος 1.40 μ. καὶ ἔχει ἐξωτερικῶς πρὸς τὸ μέρος τοῦ διαδρόμου μῆκος 5.40 μ., συναντᾶται δὲ μὲ τὸν νότιον καμπύλον τοῖχον τοῦ κτιρίου ὅστις εἰσέρχεται ἐντὸς τοῦ γωνιαίου τούτου ΝΑ χώρου εἰς μῆκος 0.95 μ. καὶ ἐν συνεχείᾳ προχωρεῖ πρὸς Ἀνατολὰς καθέτως πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ διαμερισματος (παρῆνθ. πίν. Α').

Ἐκ τῶν κινητῶν εὐρημάτων, πλὴν τοῦ ὡς ἄνω μνημονευθέντος ὄραίου κορινθιακοῦ κιονοκράνου μετὰ φύλλων ἀκάνθης, προτομῶν κριῶν, πτηνῶν καὶ ἀνθεμίων καὶ τῆς μαρμαρίνης ἐνεπιγράφου ἀφιερωματικῆς πλακῆς, ἀναφέρονται δύο ἰωνικά κιονόκρανα (εἰκ. 1δ-ε, πίν. 49β), τεμάχια κυματισφῶρων μαρμαρίνων κορμιζωμάτων ἐν τῶν ὁποίων φέρει λατινικὴν ἐπιγραφὴν (εἰκ. 1ζ, πίν. 50α), πλῆθος μαρμαρίνων ζευξέων, τεμάχια πλακῶν μαρμαρίνων θωροκίων, τεμάχια κοσμηῆτου μὲ διάτρητα φύλλα ἀκάνθης, ἀρχαῖον ἀγαλματίδιον λαξευμένον ἐντὸς μαρμαρίνου τεμαχίου τοῦ ὁποίου σώζονται μόνον οἱ πόδες (πίν. 50β). Ἐπίσης ἀνευρέθη πλῆθος μεγάλων ὀπτοπλίνθων διαστ. $0.30 \times 0.30 \times 0.03$ μ., πολλοὶ πήλινοι λύχνοι καὶ κέραμοι στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες διαστ. 0.05×0.40 μ., πολλὰ τεμάχια κονιαμάτων (ἐντοιχιῶν) μὲ ἐγχρώμους ψηφίδας ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ὅτι ὅλοι οἱ τοῖχοι τοῦ περικέντρου κτιρίου ἔφεραν ψηφιδωτὰς παραστάσεις, ὡς καὶ πήλινον τεμάχιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχουν τοποθετηθῆ ἐντὸς ἐγκοπῆς πολὺ μικρὰ ἐγχρωμοὶ ψηφίδες (καφέ, κυανὰ, μέλανες, κίτρινα, ἐρυθρὰ καὶ λευκὰ) διὰ τῶν ὁποίων διαγράφεται καμπύλη ποὺ δίδει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πρόκειται περὶ μικρᾶς ψηφιδωτῆς εἰκόνας (εἰκ. 2). Τέλος παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ κτιρίου ἀνευρέθη μέγα μαρμαρίνον ἐπίθημα κίονος ἢ παραστάδος (εἰκ. 10). Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτιρίου καὶ ὀλίγας ὥρας προτοῦ κλείσῃ ἡ ἀνασκαφὴ ἀνευρέθη τοῖχος πάχους 0.75 μ. ὅστις εἰς ἀπόστασιν 3.40 μ. ἐξωτερικῶς τοῦ ὡς ἄνω δυτικοῦ τοίχου τοῦ περικέντρου κτιρίου βαίνει παραλλήλως πρὸς αὐτόν, εἰς ἀπόστασιν δὲ 10.80 μ.

ἀπὸ τοῦ ΒΔ ἄκρου αὐτοῦ κάμπτεται πρὸς Δυσμὰς. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τοίχου τούτου ἐπροχώρησε καὶ ἔφθασε πρὸς Δυσμὰς μέχρι μήκους 25.20 μ., ἐνῶ ὁ τοῖχος αὐτὸς προχωρεῖ ἀκόμη πρὸς Δυσμὰς. Δυστυχῶς ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ἀπὸ τοῦδε τὴν χρῆσιν τοῦ μεγάλου τούτου κτιρίου τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται δυτικῶς τοῦ ἀποκαλυφθέντος περικέντρου κτιρίου.

Ἐνῶ, ὡς ἤτο ἐπόμενον, ἐπρόκειτο νὰ συνεχισθῇ ἡ σπουδαία αὕτη ἀνασκαφὴ



Εἰκ. 2. Μικρὰ ψηφιδωτὴ εἰκὼν.

τῆς χριστιανικῆς Ἀμφιπόλεως καὶ κατὰ τὸ 1982 δυστυχῶς μετὰ τὴν τόσον καρποφόρον ἀπόδοσιν τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης, διεκόπη, ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι πρέπει νὰ γίνη ἡ τελικὴ δημοσίευσις αὐτῆς, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπολείπεται — τοῦλάχιστον — ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ πρὸ πολλοῦ ἐπισημανθέντος ἐπισκοπικοῦ μεγάρου, τὸ ὁποῖον κεῖται ἀνατολικῶς τῆς μεγάλης βασιλικῆς Α καὶ σχεδὸν εἰς τὸ μέσον τῆς ἀκροπόλεως ἐντὸς μεγάλης βλαστήσεως. Ἐπίσης ἐπιβάλλεται καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὡς ἄνω ἐπισημανθέντος κτιρίου κειμένου ὀλίγα μέτρα δυτικῶς τοῦ περικέντρου παλαιοχριστιανικοῦ κτιρίου.

Ἡ ἀνασκαφὴ, τέλος, ἀπέδωσε 9 χαλκῶ νομίσματα τὰ ὁποῖα ἐκαθαρίσθησαν εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον καὶ εἶναι τὰ κάτωθι:

1. Βασιλέως Κασσάνδρου, βλ. Gaebler, πίν. XXXII, ἀριθ. 7.
2. Ἀμφιπόλεως, ἐποχῆς Γέτα, βλ. Beschreibung der antiken Münzen, τ. 2, 60, ἀριθ. 179.
3. Θεσσαλονίκης, βλ. Gaebler, πίν. XXIII ἀριθμ. 7.
4. Θεσσαλονίκης, βλ. ὅ.π. ἀρ. 2.
5. Δηνάριον Ἰουλίας Δόμνας, βλ. BMG V, σ. 163, ἀρ. 52, χρονολογία κοπῆς 196 - 211 μ.Χ.

6. Ἀσσάριον Κωνσταντίνου Β', τύπος *Spes Rei-Publice* ἀποκεκομμένο, χρονολογία κοπῆς 355 - 361 μ.Χ., νομισματοκοπεῖο ἀσαφές.

7. Ἀσσάριον ἐποχῆς Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐφθαρμένον, τύπος: *Gloria Exercitus*, νομισματοκοπεῖο ἀσαφές.

8. Ἀσσάριον ἐποχῆς Θεοδοσίου Α', χρονολογία κοπῆς 383 - 392 μ.Χ., νομισματοκοπεῖο Νικομήδειας, βλ. LRBC ἀριθ. 2404, πολὺ ἐφθαρμένον.

9. Φόλλις Ἰουστίνου Α', βλ. DOC 1, σ. 39, ἀριθ. 8 C 1 - 3, νομισματοκοπεῖον Κωνσταντινουπόλεως.

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ Γ. ΣΤΙΚΑΣ

6. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΡΩΝΗΣ

(Πίν. 51 - 53)

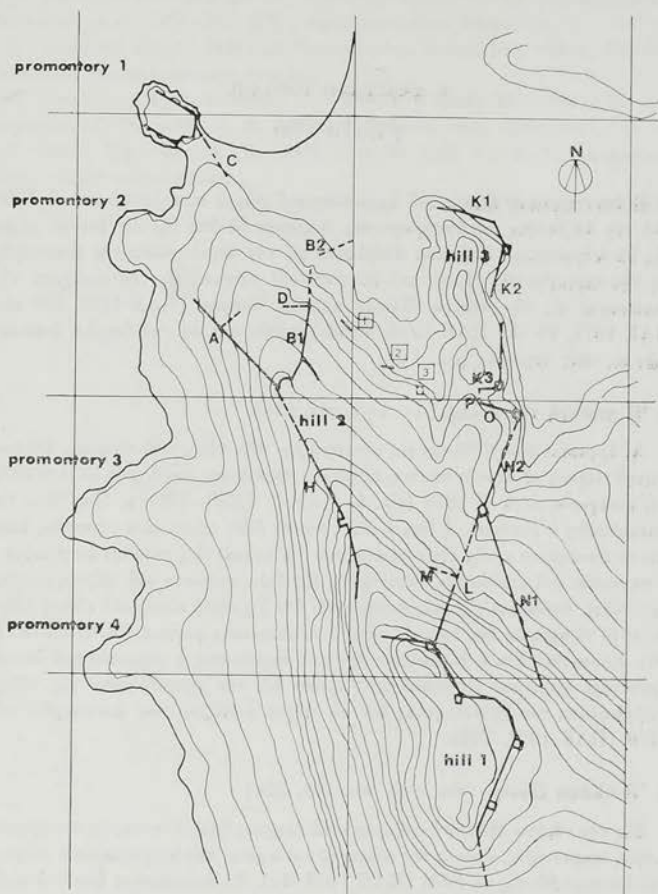
Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου συνεχίσθη κατὰ τὸ 1981 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπογράφοντος, διήρκεσε δὲ ἀπὸ τῆς 29 Ἰουνίου μέχρι τῆς 24 Αὐγούστου. Ἡ ἔρευνα ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πύλης τοῦ ἑλληνιστικοῦ τείχους, εἰς τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὴν «Κάτω Πόλιν» καὶ τὸν Ἴσθμὸν (ΠΑΕ 1975, 103 κέ.: ΠΑΕ 1977, 75 κέ.: ΠΑΕ 1978, 80 κέ.) καθὼς καὶ εἰς τὴν ἑναρξιν ἀνασκαφῶν εἰς νέας περιοχὰς (εἰκ. 1).

1. Ἡ περιοχὴ τῆς πύλης (εἰκ. 1 - 2, πίν. 51α)

Αἱ ἐργασίαι συνεχίσθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πύλης τοῦ προαίμου ἑλληνιστικοῦ τείχους μὲ σκοπὸν τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐρεύνης ποὺ ἤρχισε κατὰ τὸ 1975 καὶ συνεχίσθη κατὰ τὸ 1976 (εἰκ. 1, Ρ καὶ 2, TR20 - TR17). Παρ' ὅλον ὅτι ἀπεκαλύφθη ἡ ὑποδομὴ, ἡ ἰδίᾳ ἡ πύλη ἔλειπε διότι τόσον αἱ παραστάδες ὅσον καὶ τὸ κατώφλιον αὐτῆς εἶχον λεηλατηθῆ. Ἡ ἀνακάλυψις πλίνθων ἐκ γρανίτου, ἡ παρουσία τοῦ ὁποίου δὲν παρετηρήθη εἰς ἄλλα τμήματα τοῦ τείχους μακρὰν τῆς πύλης, ὑπέδειξεν εἰς τοὺς ἀνασκαφεῖς ὅτι ἡ χρῆσις αὐτοῦ τοῦ εἴδους λίθου εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἦτο ἴσως ἐν μέρει διακοσμητικῆς φύσεως (βλ. ΠΑΕ 1977, 88). Σημαντικὴ ἦτο ἡ ἀνακάλυψις ἀργυροῦ νομίσματος ἡ παρουσία τοῦ ὁποίου προσέφερε χρῆσιμον *terminus post quem* διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς πύλης ἐπιβεβαιούσα τὰς χρονολογικὰς διὰ τὸ τεῖχος ἐνδείξεις τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1976 (ΠΑΕ 1977, 134).

2. Ἡ «Κάτω Πόλις» (εἰκ. 3 - 4, πίν. 51β, 52α)

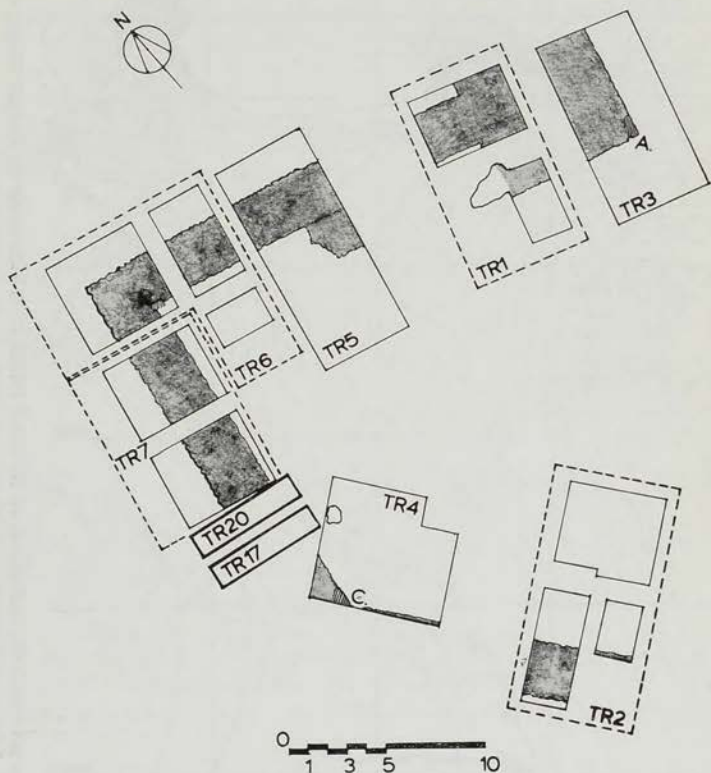
Εἰς τὴν «Κάτω Πόλιν» ἠνοιξαμεν ἑπτὰ τάφρους ἀποβλέποντες εἰς τὸν σχηματισμὸν σαφεστέρως εἰκόνας τῆς περιοχῆς καὶ κυρίως τοῦ ὀχυρωματικοῦ τείχους τοῦ ἐπισημανθέντος τὸ 1978 (ΠΑΕ 1978, 84). Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ ἀνακάλυψις ἀριθμοῦ τοίχων ἀντιπροσωπεύοντων τρία ξεχωριστὰ οἰκοδομικὰ στάδια. Ἀξιοσημείωτος ἦτο ἡ ἄκρη ἐνὸς παχέος τοίχου ὑποδεικνύουσα ἴσως τὴν ὑπαρξιν πύλης (;) (πίν. 51β). Ἡ προκαταρκτικὴ μελέτη αὐτῶν τῶν τοίχων καὶ τῶν σχετικῶν μικρῶν εὐρημάτων ὑποδηλοῦ τρεῖς χρονολογικὰς φάσεις, ἀρχαϊκὴν, κλασσικὴν καὶ ὑστέρᾳ ρωμαϊκὴν.



Εἰκ. 1. Τορώνη. Γενικὸν σχέδιον τῆς ὠχυρωμένης περιοχῆς.

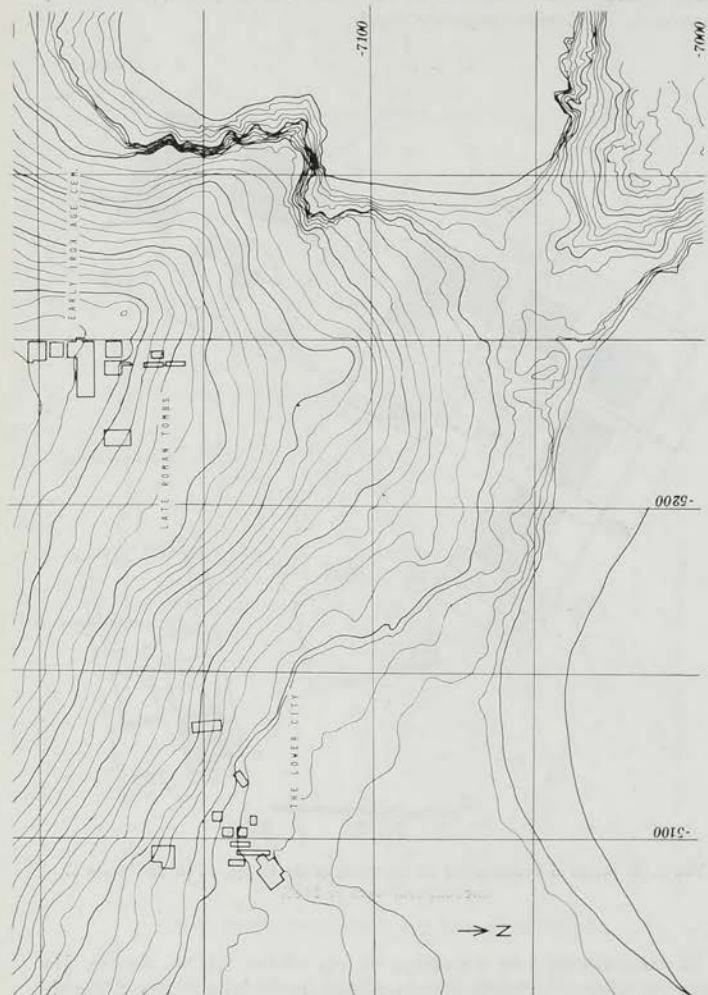
Ἐκ τῶν μικρῶν εὐρημάτων ἀναφέρομεν ἐδῶ ἀρκετὰ ἐνδιαφέροντα τεμάχια ἀττικῶν μελανομόρφων ἀγγείων τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος (πίν. 52α), μερικὰς

μικροσκοπικὰς κορινθιακὰς κοτύλας καὶ σημαντικὸν ἀριθμὸν ἀγγείων λεπτῆς κατασκευῆς τῆς ὑστέρας ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.



Εἰκ. 2. Αἱ τάφροι αἱ ἀνασκαφεῖσαι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πύλης. Αἱ ὑπ' ἀρ. 20 καὶ 17 ἀνεσκάφησαν κατὰ τὸ 1981.

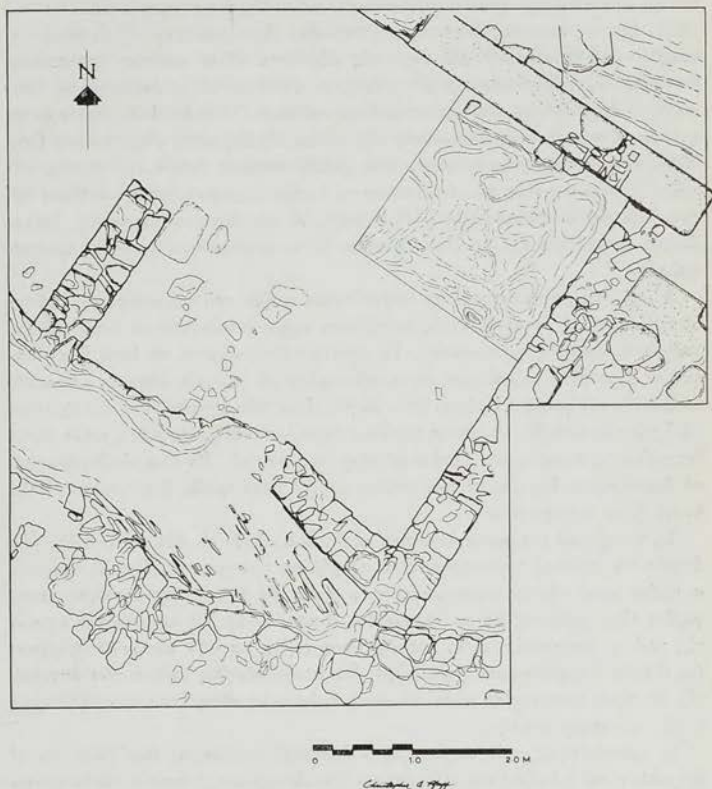
Ἡ πλέον ἐνδιαφέρουσα ἀνακάλυψις εἰς τὴν «Κάτω Πόλιν», ὡστόσο, ἦτο οἰκία τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς χρονολογουμένη εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Τῆς οἰκίας αὐτῆς ἐν μόνον δωματίον ἀνεσκάφη κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1981 (εἰκ. 4).



Εἰκ. 3. Σχῆδιον τῶν τάρφων τῶν ἀνασκαφειῶν εἰς τὴν «Κάτω Πόλιν», εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς προίμου Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ὑστερορομαϊκῶν καὶ πρωτοβυζαντινῶν τάρφων.

3. Ὁ Ἴσθμός (εἰκ. 1)

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἴσθμοῦ ἐπανελήθη κατὰ τὸ 1981 εἰς



Εἰκ. 4. Σχέδιον δωματίου οικίας ἀνασκαφείσης εἰς τὴν «Κάτω Πόλιν» χρονολογουμένης εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα.

πολὺ περιορισμένην κλίμακα με σκοπὸν τὴν συνέχισιν τῆς ἀποκαλύψεως τῶν κτισμάτων τῶν ἀνασκαφέντων κατὰ τὸ 1976 καὶ 1978 (ΠΑΕ 1978, 86 κέ.).

4. Τὸ νεκροταφεῖον τῆς προϊούμῃ ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου (εἰκ. 3, πίν. 52β-γ, 53α)

Ἡ χάραξις δοκιμαστικῶν τάφων εἰς ἄνδρῶν τῆς μεταξὺ τοῦ Ἴσθμοῦ καὶ τοῦ Λόφου 2 κλιτύος ὠδήγησεν εἰς τὴν εὑρεσιν αὐτοῦ τοῦ νεκροταφεῖου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιότεραν ἀνακάλυψιν τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου τοῦ 1981. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου εἶχον ἀνασκαφῆ ἐξ ἐνταφιασμοῦ νεκρῶν (inhumations) καὶ περὶ τὰς ἐξήκοντα πέντε καύσεις (cremation burials). Ἐκ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐνδείξεων φαίνεται ὅτι οἱ ἐνταφιασμοὶ ἦσαν κατὰ τι ἀρχαιότεροι τῆς κυρίας ὁμάδος καύσεων. Ὁ πλέον ἐνδιαφέρων ἐνταφιασμός ἦτο γυναικός, ὁ σκελετὸς τῆς ὁποίας εὑρέθη μετὰ κτερισμάτων (πίν. 52β), δύο χαλκῶν περισφυρίων, μιᾶς χαλκῆς σπείρας εὐρεθείσης πλησίον τῆς κεφαλῆς, δύο ἀγγείων ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν ἦτο ὁ χειροποίητος κἀνθαρος τοῦ πίν. 53β καὶ ἐνὸς σφονδουλίου. Ἡ κεφαλὴ, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ὁποίας ἔλειπε, ἐστηρίζετο ἐπὶ μεγάλου τεμαχίου πίθου χρησιμοποιηθέντος ὡς προσκεφαλαίου.

Αἱ καύσεις κατελάμβανον τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ νεκροταφεῖου, ἐκάστη δὲ συνίστατο ἐξ ἀγγείου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον τοποθετηθῆ τὰ ὄσῳ τοῦ κεκαυμένου νεκροῦ (ἐγγυρτισμός). Τὰ ἀγγεῖα τὰ περιέχοντα τὰ ὄσῳ ἦσαν διαφόρων σχημάτων, εὐρέθησαν δὲ τοποθετημένα εἰς μικροὺς λάκκους ἐσακαμμένους ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου (πίν. 52γ). Μετὰ τῶν ἀγγείων τῶν περιεχόντων τὰ ὄσῳ τῶν νεκρῶν, οἱ λάκκοι συνήθως περιεῖχον καὶ μικρότερα ἀγγεῖα τοποθετημένα ὡς ἀφιερῶματα (ἀπὸ ἐνὸς μέχρι τῶν πέντε). Ἐν ὅλῳ εὐρέθησαν περὶ τὰ ἐννεήκοντα ἀγγεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων μερικὰ ἦσαν καλῶς διατηρημένα, ἄλλα ὅμως ἦσαν τεμαχισμένα.

Τὰ κεραμεῖα εὐρήματα δύνανται νὰ ὑποδιαιρεθοῦν εἰς δύο κατηγορίας: Τὰ ἀγγεῖα τῆς πρώτης κατηγορίας εἶναι τροχήλατα καὶ γραπτά, εἶναι δὲ διακεκοσμημένα κατὰ τὸν πρωτογεωμετρικὸν ρυθμόν. Τὰ ἀγγεῖα τῆς δευτέρας κατηγορίας εἶναι χειροποίητα καὶ λειασμένα (burnished). Τὰ περισσότερα ἀγγεῖα τῆς πρώτης κατηγορίας εἶναι τοπικῆς παραγωγῆς, μεταξὺ αὐτῶν δὲ ὑπάρχουν ὠραιότατα παραδείγματα (πίν. 53α). Τὸ πλέον σύνηθες σχῆμα τῶν ἀγγείων τῆς δευτέρας κατηγορίας εἶναι τὸ «τῆς πρόχου ὀπισθοτμητῆς προχοῆς» (jug with cut-away neck).

Ἡ χρονολόγησις τοῦ νεκροταφεῖου ἀποτελεῖ πρόβλημα, παρ' ὅλον ὅτι αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἐνδείξεις καὶ εἰδικώτερον δύο εἰσηγμένα (;) ἀγγεῖα ὑποδεικνύουν τὸν 10ον ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9ου αἰῶνος.

Ἡ συνέχισις τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸ νεκροταφεῖον ἔχει ἤδη προγραμματισθῆ διὰ τὸ θέρος τοῦ 1982, ἐλπίζεται δὲ ὅτι ἡ μελέτη τῶν ἀγγείων τῶν εὐρεθέντων εἰς αὐτὸ θὰ εὐρύνῃ αἰσθητῶς τὰς γνώσεις μας διὰ τὴν πρωτογεωμετρικὴν ἐποχὴν εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα.

5. Οἱ ὑστερορρωμαϊκοί - πρωτοχριστιανικοὶ τάφοι (εἰκ. 3, πίν. 53γ-δ)

Εἰς ἕτερον ἀνδρῶν πλησίον τοῦ νεκροταφείου τῆς πρώιμου ἐποχῆς τοῦ Σιδῆρου καὶ πρὸς Βορρᾶν αὐτοῦ ἡ ἀνασκαφή τάφου ἔφερεν εἰς φῶς ἀρκετοὺς τάφους τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς-πρωτοχριστιανικῆς ἐποχῆς εὐρεθέντας ὑπεράνω καὶ ἐντὸς δωματίου τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς (4ου π.Χ. αἰῶνος).

Ἐν ὧν ἀνεσκάφησαν πέντε κιβωτιόσχημοι τάφοι (ὁ μεγαλύτερος τῶν ὁποίων περιεῖχε δεκατέσσαρες σκελετοὺς), τρεῖς ἐγχυτρισμοὶ ἐντὸς ἀμφορέων καὶ εἰς κεραμοσκεπῆς τάφος. Ἐκ τῶν κτερισμάτων ἀναφέρομεν μερικά ἀγγεῖα μικροῦ μεγέθους, κυρίως πρόχους καὶ κύπελλα, ἀρκετὰ χαλκᾶ κοσμήματα, μερικά νομίσματα (πίν. 53γ) καὶ μίαν καλῶς διατηρουμένην βορειοαφρικανικὴν λυχίαν (πίν. 53δ).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΜΠΙΤΟΓΛΟΥ

7. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΙΝΔΟΥ

(Πίν. 54 - 55)

Στή Β' βιομηχανική ζώνη Θεσσαλονίκης, κοντά στο σημερινό χωριό Σίνδος, και με άφορμή την κατασκευή έργων ύποδομης που έκτελοῦσε ή Ε.Τ.Β.Α. στην περιοχή αυτή, ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα τὸ 1980 ἓνα ἐκτεταμένο καὶ ἐξαιρετικά πλούσιο ἀρχαῖο νεκροταφεῖο. Ἀνασκάφτηκαν τότε, με χρηματοδότηση τῆς Ε.Τ.Β.Α., 67 συνολικά τάφοι. Φέτος, χάρις στὸ προσωπικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κ. Κ. Καραμανλῆ, χρηματοδοτήθηκε διὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἡ συνέχιση τῆς ἔρευνας. Στὴν ἀνασκαφή τοῦ 1981 ἔλαβε μέρος καὶ ὁ διδάκτωρ τῆς ἀρχαιολογίας κ. Στ. Ἀνδρέου. Ἀποκαλύφθηκαν 53 ἐπὶ πλέον τάφοι, καθὼς καὶ λείψανα ἐγκατάστασης ἐργαστηρίων κεραμεικῆς με τέσσερις κλιβάνους, πὺ κατασκευάστηκαν ἐκεῖ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ χώρου γιὰ ταφικὴ χρήση.

Τὸ νεκροταφεῖο ἐκτείνεται ἐπάνω σ' ἓνα, χαμηλὸ σχετικὰ, φυσικὸ ὕψωμα, πὺ εἶχε ἐξαφανιστεῖ κάτω ἀπὸ πολλῶν μέτρων ἐπιχώσεις ἄμμου, πὺ σωριάστηκαν με τὰ χρόνια ἀπὸ τὶς πλημμύρες τοῦ γειτονικοῦ Γαλλικοῦ ποταμοῦ. Τοῦ νεκροταφείου καὶ τοῦ ὕψωματος αὐτοῦ εἶχαν ἐντοπιστεῖ πέρσι τὸ ἀνατολικὸ καὶ τὸ δυτικὸ ὄριο. Φέτος, ἐρευνήθηκε τὸ νότιο τμήμα τοῦ λόφου καὶ σὲ συνέχεια προχωρήσαμε βόρεια ἀπὸ τὴν περσινὴ τομῆ. Στὸ βόρειο αὐτὸ τμήμα δὲν ὀλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα.

Οἱ τάφοι πὺ ἀποκαλύφθηκαν φέτος (ὅπως καὶ ἐκεῖνοι πὺ ἐρευνήθηκαν πέρσι) ἀνήκουν στοὺς ὑστεροαρχαίους χρόνους καὶ στὴν πρώιμη κλασικὴ ἐποχῆ. Ἐπτά ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι πώρινες σαρκοφάγοι (πίν. 54α) με δικλινῆ καλυπτῆρια πλάκα καὶ τρεῖς πήλινες σαρκοφάγοι με ἀνάγλυφο ἰωνικὸ κυμάτιο στὸ χεῖλος. Οἱ ὑπόλοιποι 43 ἦταν λακκοειδῆ ὀρθογώνια σκάμματα στὸ φυσικὸ ἀργιλῶδες ἔδαφος (πίν. 54β), στὰ ὁποῖα πολλὲς φορές διαπιστώθηκαν ἐνδείξεις ξυλίνων φερέτρων. Σὲ 15 περιπτώσεις οἱ τάφοι βρέθηκαν συλημένοι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ὥστόσο καὶ σ' αὐτοὺς εἶχαν ἀπομείνει πήλινα κτερίσματα, καθὼς καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ μέταλλα, ὅπως χάλκινες πόρπες, περόνες καὶ σιδερένιες αἰχμὲς δοράτων.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀσύλητοι τάφοι περιεῖχαν πήλινα ἀγγεῖα, κατὰ κανόνα ἓνα ἐξάλειπτρο. Βρέθηκαν ἐπὶ πλέον λήκυθοι, σκύφοι καὶ κύλικες, συνολικά 102 πήλινα ἀγγεῖα. Τὰ χάλκινα σκεύη εἶναι κυρίως ὀμφαλωτὲς φιάλες καὶ χυτροειδῆ.

Στὶς ἀνδρικές ταφὲς βρέθηκαν σιδερένια ξίφη (τὰ δύο με διακόσμηση ἀπὸ

χρυσό ἔλασμα στή λαβή), αἰχμές δοράτων, μαχαίρια καὶ τέσσερα χάλκινα κράνη, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ τρία τοῦ λεγόμενου ἰλλυρικοῦ τύπου (πίν. 55α) καὶ ἓνα κορινθιακοῦ. Οἱ γυναικεῖοι τάφοι περιεῖχαν κοσμήματα, κυρίως ἀσημένιες ἢ χάλκινες τοξωτὲς πόρπες καὶ περόνες, σκουλαρίκια καὶ βραχιόλια. Σ' αὐτοὺς βρέθηκαν ἐπίσης δύο ἀσημένια ἀλυσιδωτὰ περιδέραια, χρυσὰ περιάπτα (πίν. 55β) καὶ ἓνα ἐπιστήθιο κόσμημα ἀπὸ ἔλασμα χρυσοῦ σὲ σχῆμα δύο συνεχόμενων ρόμβων. Μερικὰ πήλινα εἰδώλια, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ζώων, βρέθηκαν σὲ παιδικὲς ταφές.

Σὲ ἀνδρικοὺς καὶ γυναικειοὺς τάφους βρέθηκαν ἐπίσης χρυσὲς ταινίες καὶ ρόδακες ἀπὸ τὸ διάκοσμο τῶν ἐνδυμάτων καὶ δαχτυλίδια, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔντεκα ἀσημένια καὶ 4 χρυσά. Ἐνα χρυσὸ δαχτυλίδι, τῶν χρόνων γύρω στὸ 480 π.Χ., προέρχεται ἀπὸ ἀνδρική ταφή καὶ φέρει ἐπάνω στὴν ἑλλειψοειδῆ σφενδόνη του τὴν ἐπιγραφή ΔΩΡΟΝ σὲ ἰωνικὸ ἀλφάβητο (πίν. 55β). Ἀποτελεῖ, ἀπὸ ὅσο ξέρουμε, τὴν παλιότερη ἐπιγραφικὴ μαρτυρία στὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης. Σὲ δέκα τάφους βρέθηκαν χρυσὰ ἐλάσματα, σὲ σχῆμα ρόμβου μὲ ἔκτυπους ρόδακες, ποὺ κάλυπταν τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ (πίν. 55γ). Ἀπὸ τὰ μεμονωμένα εὐρήματα σημειώνουμε ἰδιαίτερα ἓνα σιδερένιο ἐξάλειπτρο καὶ τὰ ὁμοιώματα μιᾶς σιδερένιας τετράτροχης ἄμαξας, μιᾶς τριποδικῆς τράπεζας καὶ ἐνὸς κλισμοῦ. Ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη, τέλος, ἐπίχωση τοῦ χώρου προέρχονται 35 χάλκινα νομίσματα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὅποια εἶναι ἐπάργυρα.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ τέσσερις ἐρευνηθέντες κεραμικοὶ κλίβανοι. Διατηροῦνται βασικὰ μόνο ὁ ὑπόγειος θάλαμος θέρμανσης καὶ τμήματα τῆς σχάρας, ὑπάρχουν ὅμως ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἀναπαράσταση ὁλόκληρης τῆς κατασκευῆς. Οἱ τρεῖς ἀνήκουν στὸ γενικὸ τύπο τῶν μικρῶν κυκλικῶν κλιβάνων μὲ ἓνα στήριγμα τῆς σχάρας στὸ κέντρο τοῦ κάτω θαλάμου καὶ χρονολογοῦνται στὸν 4ο π.Χ. αἰ. Ὁ τέταρτος εἶναι μεγάλος, ἑλλειψοειδῆς, μὲ δύο χτιστοὺς πεσσίσκους στὸν κατὰ μῆκος ἄξονά του γιὰ τὴ στήριξη τῆς σχάρας καὶ χρονολογεῖται λίγο ἀργότερα, στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα.

8. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΠΕΛΛΑΣ

(Πίν. 56 - 62)

Οι ανασκαφές που διενεργήθηκαν στην Πέλλα το 1981 αποτελούν συνέχιση των παλιότερων ανασκαφών που είχαν αρχίσει με την τυχαία ανεύρεση αρχαιοτήτων στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο. Οι ανασκαφές μέχρι αυτή τη στιγμή μᾶς έχουν δώσει στοιχεία για το ρυμοτομικό σχέδιο τῆς αρχαίας Πέλλας, για τὴν ἀνάπτυξη τῆς πόλης καὶ τὴ θέση τῶν νεκροταφείων κατὰ τὶς διαφορὲς ἱστορικὲς περιόδους.

Τὰ πρῶτα στοιχεία γιὰ τὸ ευρύτερο πλάνο τῆς πόλης ἔδωσε μεγάλη ἀνασκαφή που διενεργήθηκε κατὰ τὰ ἔτη 1977 - 1978 μετὴν εὐκαιρία τῆς διάνοιξης τοῦ ἀγωγοῦ ὑδρεύσεως τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὶς πηγὲς τῆς Ἀραβησοῦ. Ἡ ἔρευνα τότε μιᾶς τομῆς μήκους 2 χλμ., ἀποκάλυψε τὴν ἀκριβῆ ἔκταση τῆς πόλης ἀπὸ Α πρὸς Δ, που ἀνέρχεται σὲ 1.000 μ., τὴν ἀκριβῆ θέση τῶν ὁδῶν ἀπὸ Β πρὸς Ν, λείψανα σπιτιῶν καθὼς καὶ τμήματα τοῦ ὑστεροελληνιστικοῦ νεκροταφείου στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς πόλης καὶ τοῦ πρῶμου ρωμαϊκοῦ στῆ δυτικῆ.

Στοιχεῖα γιὰ τὸ ρυμοτομικὸ πλάνο τῆς πόλης ἔδωσε καὶ ἡ ἀνασκαφή που διενεργήθηκε τὸ 1980 κατὰ τὴ διάνοιξη ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ στὸ δρόμο που συνδέει τὸ χωριὸ Π. Πέλλα μετὸ δημόσιο δρόμο Θεσσαλονίκης - Γιαννιτσῶν.

Κατὰ τὸ 1981 διενεργήθηκαν ἀνασκαφές στοὺς ἐξῆς τομεῖς:

Τομέας 1 (εἰκ. 1)

Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο διευρύνθηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα μετὰξὺ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ τοῦ χωριοῦ Π. Πέλλα, ὅπου κατὰ τὸ 1980 μετὴν εὐκαιρία τῆς διάνοιξης τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ ἐντοπίστηκαν:

α) Ἐργαστήρια - καταστήματα κεραμικῆς, ὅπου ἀποκαλύφθηκε πολὺ μεγάλος ἀριθμὸς ἀγγείων καὶ μητρῶν γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀνάγλυφων σκύφων καὶ εἰδωλίων.

β) Νεκροταφεῖο τοῦ τέλους τοῦ 5ου - ἀρχῶν 4ου αἰ. π.Χ. (ἐποχῆς Ἀρχελαίου), ἐπάνω ἀπὸ τὸ ὅπου στὸν 4ο αἰ. ἐπεκτάθηκε ἡ πόλη κατὰ τὸ λεγόμενον Ἴπποδάμειο σύστημα.

γ) Τμήματα οἰκοδομημάτων. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ ἔφερε διάκοσμο κονιαμάτων

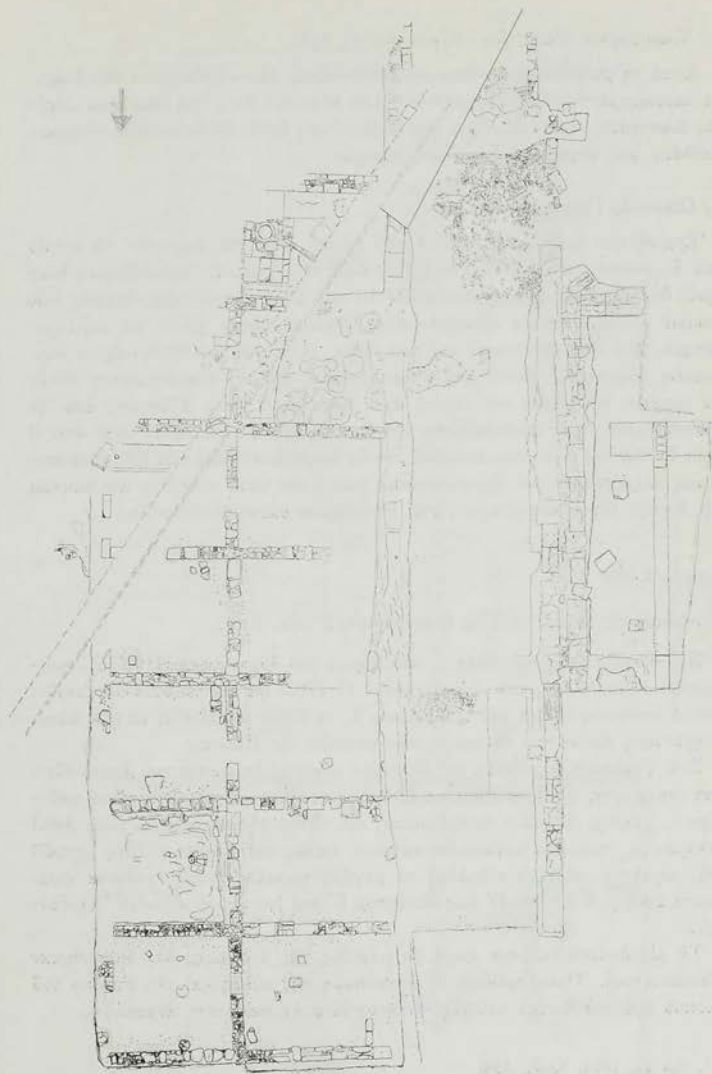
κατὰ τὸ πρῶτο πομπηκανὸ στῦλ, ἀνάλογο μὲ τὸ διάκοσμο τοῦ σπιτιοῦ τοῦ τετραγώνου 2 τοῦ τομέα IV. Σὲ ἄλλο χῶρο ἐντοπίστηκαν δύο κυκλικοὶ κλίβανοι.

α) Ἐργαστήρια (εἰκ. 2)

Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὰ ἐργαστήρια κεραμικῆς μὲ σκοπὸ τὴ διαπίστωση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τὴ διερεύνηση τῆς πολυτιμῆς γιὰ τὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ περίοδο κεραμικῆς του. Τὸ μέχρι αὐτῆ τῆ στιγμῆ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα οἰκοδομήματος ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰ 14 συνολικὰ δωματίων ποὺ εἶναι διατεταγμένα ἀνὰ δύο στὸν τύπο προθαλάμου - θαλάμου μὲ θύρες πρὸς τὰ δυτικὰ (εἰκ. 2, πίν. 56α-β). Τὰ ἀνατολικὰ δωμάτια, διαστάσεων 5×5 μ., ἐπικοινωνοῦν μὲ θύρες πλάτους 1 μ. μὲ δωμάτια διαστάσεων 5×7 μ. περίπου στὰ δυτικὰ. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τῶν δωματίων, ποὺ ἔχει σχεδὸν ὀλοκληρωτικὰ διαρπαγεῖ, ὀρίζεται σήμερα ἀπὸ τὸ αὐλάκι θεμελιώσεώς του στὸ μαλακὸ βράχο. Δυτικὰ τῶν δωματίων ἀποκαλύφθηκε ἐνιαῖος χῶρος, πλάτους 6,5 μ. ποὺ διατρέχει τὴν ἔκταση τῶν δωματίων ἀπὸ Ν πρὸς Β. Ὁ χῶρος αὐτὸς στὰ δυτικὰ ὀρίζεται ἀπὸ στυλοβάτη, πλάτους 0,70 μ., ποὺ ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 30 μ., ἕνα μέρος τοῦ ὁποίου ἔχει διαρπαγεῖ. Στὴ δυτικὴ παρεῖα τοῦ στυλοβάτη καὶ σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀποκαλύφθηκε λίθινο ρεῖθρο. Σὲ ἀπόσταση 4,5 μ. δυτικὰ τοῦ στυλοβάτη ἀποκαλύφθηκε βαθὺς ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς λαξευμένος στὸν ὑποκίτρινο βράχο, πλάτους 0,60 - 0,70 μ., ποὺ εἶναι καλυμμένος μὲ ἀσβεστολιθινὲς πλάκες.

Ἀπὸ τὰ μέχρι τώρα ἀνασκαφικὰ δεδομένα φαίνεται ὅτι τὰ διπλὰ δωμάτια ἐντάσσονται σὲ στωικὸ κτίριο, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν ἔχει ἀκόμη διασαφηνισθεῖ.

Τὰ εὐρήματα τοῦ στρώματος καταστροφῆς τῶν δωματίων ἀνέρχονται σὲ ἑκατοντάδες (πίν. 57α). Πήλινα ἀγγεῖα (λάγνοι, μακεδονικοὶ ἀμφορεῖς, ἀρυτῆρες, οἰνοχόες, λυχνάρια, πινάκια, θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων καὶ ἰγδία), ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς (περίπου 100) μητρῶν γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀνάγλυφων σκύφων καὶ ἀμφορέων μὲ ἀνθικὰ κυρίως μοτίβα ἀλλὰ καὶ μυθολογικὰ καὶ ἔρωτικὰ σκηνές. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνεύρεση μαρμάρινου γυναικείου ἀγαλμάτιου (πίν. 57γ), ὕψους 0,48 μ., μαρμάρινῆς κεφαλῆς γυναικείου ἀγαλμάτιου (πίν. 57β), μικρῆς μαρμάρινῆς κεφαλῆς μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ δύο τμῆματα ἀνδρικῶν μαρμάρινων ἀγαλματιδίων. Σὲ ἄλλους χώρους βρέθηκαν πολλὰ πήλινα εἰδῶλια καὶ μῆτρες εἰδωλίων. Σὲ ἕνα δωμάτιο ποὺ ἀνασκάφηκε ὡς τὸ φυσικὸ βράχο, ἀποκαλύφθηκε φρεάτιο λαξευμένο στὸ βράχο, παλιότερης περιόδου, τὸ γέμισμα τοῦ ὁποίου ἔδωσε ἰδιαίτερα σημαντικό ἀριθμὸ ἀγγείων δυτικῆς κλιτύος.



Είχ. 2. Χώρος έργαστηρίων.

β) Νεκροταφεῖο τέλους 5ου - ἀρχῶν 4ου αἰ. π.Χ.

Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο ἀποκαλύφθηκαν τρεῖς τάφοι λαξευμένοι στὸ βράχο, μὲ περιορισμένο ἀριθμὸ εὐρημάτων. Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ ἕνας ἔχει ἰδιαίτερα μεγάλες διαστάσεις, $4,20 \times 2,70$ μ. καὶ βάθος 3 μ., ἔφερε δὲ ἀνισοῦψεις κλίμακες καθόδου στὴ νότια καὶ ἀνατολικὴ πλευρά.

γ) Οἰκόπεδο Γυμνασίου Πέλλας

Ἐρευνήθηκε ἓνα μεγάλο τμῆμα τοῦ χώρου, ὅπου θὰ ἀνεγερθεῖ τὸ κτίριο τοῦ Γυμνασίου τῆς Πέλλας, στὴ ΝΔ ἄκρη τοῦ χωριοῦ. Ἐρευνήθηκαν δέκα τρεῖς δοκιμαστικὲς τομὲς διαστάσεων 10×2 μ., ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν ὁποίων ἔδωσε ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα. Ἀποκαλύφθηκε χώρος μὲ μαρμαροθέτημα, ποὺ εἶχε ἐντοπιστεῖ καὶ παλιότερα, οἱ τοῖχοι τοῦ ὁποίου ἔχουν ὀλοσχερῶς διαρπαγεῖ. Νοτιότερα ἀποκαλύφθηκε τμῆμα πλακόστρωτης αὐλῆς μὲ φρεάτιο, τὸ στόμιο τοῦ ὁποίου ἔχει διάμετρο 0,95 μ. Τέσσερις ἀπὸ τὲς δοκιμαστικὲς τομὲς ἐπιβεβαίωσαν τὴν ὑπαρξὴ δρόμου, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς Ν πλάτους 6 μ., ποὺ ἀποτελεῖ τὸν 4ο δρόμο ἀνατολικά τῶν ἤδη ἀνεσκαμμένων τετραγώνων τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ κατὰ συνέπεια ἀποδεικνύει τὴν ἔνταξή τῆς περιοχῆς αὐτῆς στὸ Ἴπποδάμειο σύστημα τῆς πόλης.

Τομέας 2 (εἰκ. 1)

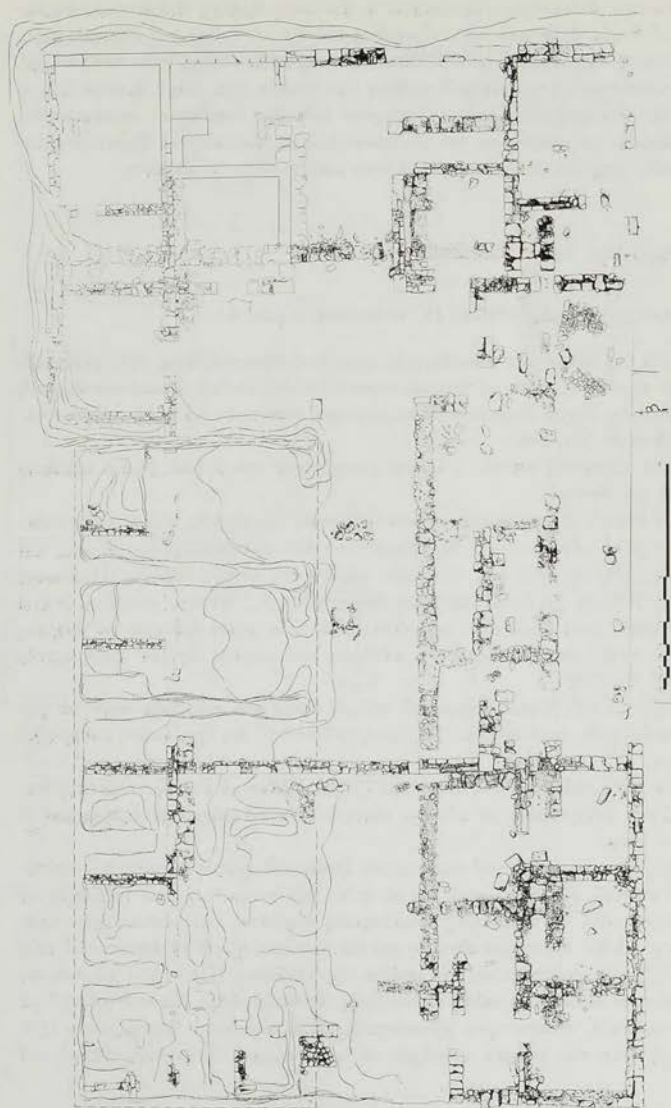
Ἀνασκαφικὸς τομέας Πέλλας I, τετράγωνο 2 (εἰκ. 3)

Στὸ τετράγωνο 2 τοῦ τομέα I, στὰ βόρεια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ ποὺ εἶχε διακοπεῖ τὸ 1963¹ μὲ σκοπὸ νὰ ἀποκαλυφθεῖ καὶ τὸ ὑπόλοιπο τμῆμα τοῦ τετραγώνου 2, τὸ ὁποῖο ἀναμένεται νὰ μᾶς δώσει πληρέστερη εἰκόνα γιὰ τὴ μορφή τῶν σπιτιῶν τῆς Πέλλας.

Στὰ ψηλότερα στρώματα τῆς ἰδιαίτερα μεγάλης ἐπίχωσης ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ γεμίσματα, βρέθηκε μεγάλος ἀριθμὸς ὀστράκων μεγάλων ἀγγείων καθημερινῆς χρήσης, ὀστρακὰ ἐρυθρόμορφα, τοῦ τύπου τῆς δυτικῆς κλιτύος, ἀπλὰ μελαμβαφῆ, τμῆματα μεγαρικῶν σκύφων, καθὼς καὶ μεγάλο πλῆθος μητρῶν καὶ τμημάτων πήλινων εἰδωλίων σὲ μεγάλῃ ποικιλία τύπων, χάλκινα νομίσματα ἐποχῆς Φιλίππου Β' ἕως Φιλίππου Ε' καὶ ἓνα χρυσὸ νόμισμα Ἀλεξάνδρου.

Τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα παρὰ τὸ μέγεθος τῆς ἐπίχωσης δὲν διασώθηκαν ἱκανοποιητικὰ. Ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τῆς αὐλῆς καὶ τῆς εἰσόδου τοῦ σπιτιοῦ πρὸς τὰ δυτικὰ ποὺ εἶχε ἐντοπιστεῖ στὴν παλιότερη ἀνασκαφῆ.

1. ΑΔ 19, 1964, Χρον., 336.



Είχ. 3. Τομέας Ι, τετράγωνο 2.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνεύρεση ὁμάδας ἀνθρώπινων σκελετῶν, οἱ ὅποιοι βρέθηκαν συγκεντρωμένοι στό δυτικό τμήμα τοῦ σπιτιοῦ, ἀκριβῶς ἐπάνω στήν εἰσοδό του. Ἡ θέση τῶν σκελετῶν ὀδηγεῖ στήν ὑπόθεση βίαιης καταστροφῆς τοῦ σπιτιοῦ πιθανόν ἀπό σεισμό (πίν. 58α). Καί σέ ἄλλους ἐξάλλου ἀνασκαφικούς τομεῖς ὑπάρχουν ἐνδείξεις παρόμοιας καταστροφῆς. Οἱ σκελετοὶ μεταφέρθηκαν στό Παλαιοντολογικὸ Μουσεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης γιὰ νὰ ἐξεταστοῦν ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Ν. Μελέντη.

Τομέας 3 (εἰκ. 1)

Ἀνασκαφικός τομέας Πέλλας IV, τετράγωνο 2 (εἰκ. 4)

Κατὰ τίς παλιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους ἀποκαλύφθηκε στό τετράγωνο 2 τοῦ τομέα IV σπῆτι μὲ δωρικό περιστύλιο τοῦ ὁποῦ ἀποκαταστάθηκε ἡ διακόσμηση τοῦ τοίχου δωματίου μὲ πολύχρωμα κονιάματα κατὰ τὸ πρῶτο πομπιανὸ στῦλ (πίν. 58β).

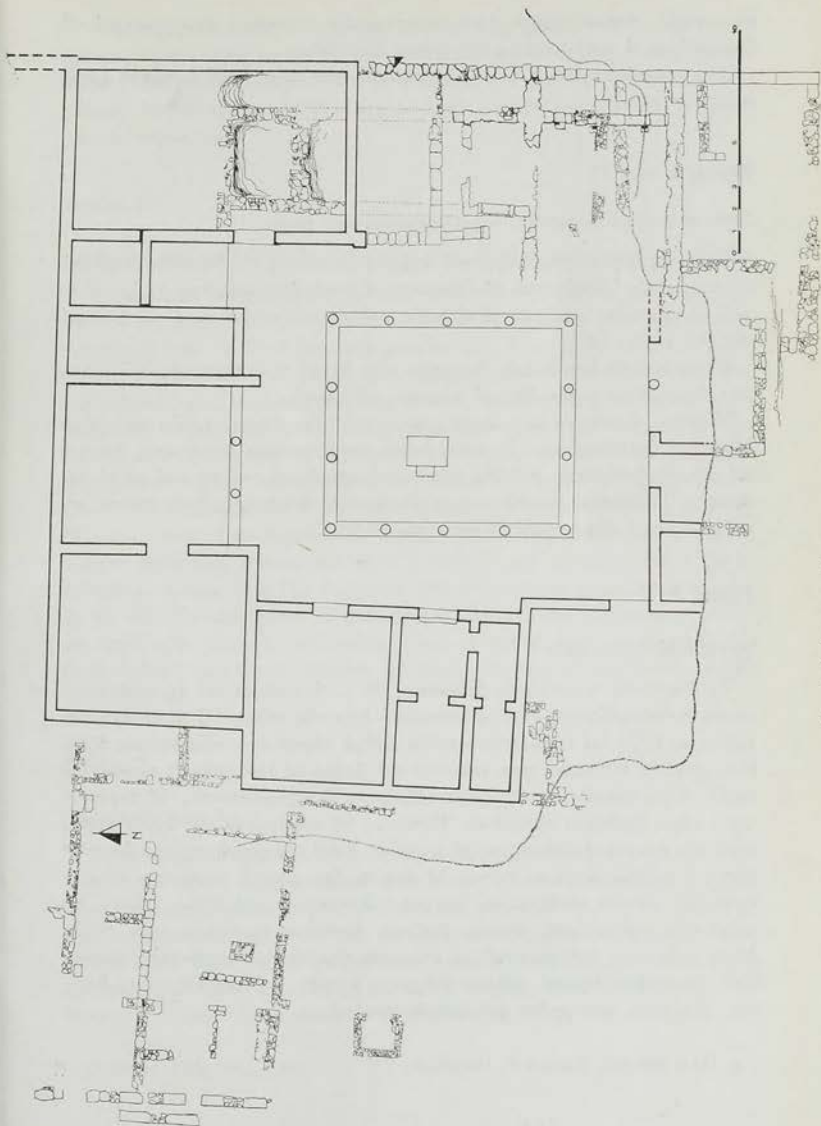
Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε στό δυτικό, βόρειο καὶ νότιο τμήμα τοῦ σπιτιοῦ.

Στό δυτικό τμήμα ἀποκαλύφθηκε ὁ δυτικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ τετραγώνου, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴ θεμελιώσή του ἀπὸ καλοδοουεμένους δόμους καὶ μεγάλες αἰθουσες, δύο ἀπὸ τίς ὁποῖες φέρουν στό κέντρο μεγάλες τετράγωνες ἐστίες. Πήλινη γυναικεῖα προτομὴ ὕψους 0.30 μ., βρέθηκε στημένη ἐπάνω στό δάπεδο ἐνὸς δωματίου (πίν. 59α). Σέ ἄλλο χωρὸ βρέθηκαν σέ ἀκέραιη σχεδὸν κατάστασι μελαμβαφεῖς κίνθαροι καὶ μεγάλα ἀγγεῖα καθημερινῆς χρήσης (πίν. 59β).

Ἡ ἔρευνα στό βόρειο τμήμα τοῦ σπιτιοῦ ἔφερε στό φῶς ἄλλο σπῆτι σέ ψηλότερο ἐπίπεδο, κατὰ 0.80 μ. Ἡ μορφή τοῦ σπιτιοῦ δὲν ἔχει ἀκόμη καθορισθεῖ πλήρως.

Στὰ νότια τοῦ περιστυλίου ἀποκαλύφθηκε ἐξέδρα μὲ ἓνα κίονα μεταξὺ παραστάδων, ἐπιχρισμένο μὲ κόκκινο κονίαμα. Ὁμοιο ἐπιχρισμα ἔφεραν καὶ οἱ παραστάδες.

Στὰ νοτιοανατολικά τοῦ περιστυλίου ἦλθαν στό φῶς ἡ εἰσοδος τοῦ παλιότερου σπιτιοῦ, τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., τοῦ ὁποῦ τμήματα τοίχων ἔχουν ἤδη ἐντοπισθεῖ σέ παλιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Ἡ εἰσοδος ἔχει πλάτος 4 μ. μὲ δύο θύρες, μιὰ δίφυλλη καὶ μιὰ μονόφυλλη, γιὰ τὰ ἄρματα καὶ τοὺς πεζοὺς, ὅπως συμβαίνει καὶ στὰ σπῆτια τῆς Ὀλύμπου. Περιστύλιο μικρότερων διαστάσεων ἀλλὰ πολὺ καλῆς κατασκευῆς, ἀποκαλύφθηκε ΝΔ τοῦ σπιτιοῦ μὲ τὰ κονιάματα, παλαιότερου χρονολογικά. Στό περιστύλιο διασώζονται ἔχρη ἀπὸ τὴ θέση τῶν κίωνων, τεσσάρων σέ κάθε πλευρά. Στὴ νότια πλευρὰ τοῦ



Εἰκ. 4. Σπίτι κοινομάτου.

περιστυλίου ἀποκαλύφθηκε βάση προστομαίου πηγαδιού παρόμοιου με τὰ ἀνευρεθέντα σὲ πολλὰ σπίτια τῆς Δήλου (πίν. 60α).

Ἄξιοπαρατήρητη εἶναι ἡ καλὴ κατασκευὴ τῶν τοίχων καὶ ἡ σωστὴ ὀργάνωση τῶν χώρων.

Τομέας 4 (εἰκ. 1)

Σπίτι στὸν ἀγρὸ Σγουράκη, νότια ἀρχαιολογικοῦ χώρου

Κατὰ τὶς ἐργασίες διάνοιξης τοῦ ἀγωγοῦ ὑδρεύσεως τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὶς πηγές τῆς Ἀραβήσσοῦ σὲ δοκιμαστικὴ τομὴ ἀποκαλύφθηκε τμήμα σπιτιοῦ με παστάδα, παρόμοιο με τὸ σπίτι ποὺ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὶς ἀνασκαφές τοῦ 1914 - 1915¹.

Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο ἐνὸς δωματίου εἶχε βρεθεῖ τότε θησαυρὸς 307 ἀργυρῶν νομισμάτων ροδιακῶν καὶ μερικῶν αὐτόνομων.

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε χώρους τοῦ ἴδιου σπιτιοῦ καθὼς καὶ τμήμα ἄλλου στὰ ἀνατολικά του. Τὸ σπίτι ἀνήκει στοὺς ὑστεροελληνιστικούς χρόνους καὶ πιθανὸν ἐντάσσεται στὸ ἴδιο οἰκοδομικὸ τετράγωνο τοῦ σπιτιοῦ με τὰ κοινάμακτα. Ἐνδιαφέρων κινητὸ εὑρημα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ἦταν πῆλινο κεφάλι Ἑρακλῆ ἐξαιρετικῆς τέχνης (πίν. 60β).

Τομέας 5

Ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο

Τὸ ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο βρίσκεται 700 μ. ἀνατολικά τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου προσδιορίζοντας ἔτσι τὰ ἀνατολικά ὄρια τῆς πόλης. Ἡ ἀνασκαφὴ του ἄρχισε τὸ 1976 καὶ ἀποκάλυψε μεγάλο ἀριθμὸ τάφων ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἄλλοι εἶναι μεγάλοι κιβωτιώσχημοι λαζευτοὶ στὸ βράχο με καλυπτῆριες πλάκες, με ταφές, ἄλλοι μικρότερα τετράγωνα λαξεύματα ἢ κεραμοσκεπεῖς. Οἱ περισσότεροι τάφοι βρέθηκαν συλημένοι. Ἐντούτοις τὰ κτερίσματα ποὺ ἔχουν βρεθεῖ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ ἀνέρχονται σὲ χιλιάδες. Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο ἀνασκάφηκαν δύο κιβωτιώσχημοι τάφοι. Ὁ πρῶτος ἔχει κτιστὰ τοιχώματα ἐπιχρισμένα με κόκκινο κονίαμα καὶ ζωγραφιστὰ στεφάνια στὸ ἐπάνω μέρος. Ἐπάνω στὶς καλυπτῆριες πλάκες βρέθηκε ἐρυθρόμορφη πελίκη (πίν. 60γ). Μέσα στὸν τάφο βρέθηκαν πῆλινα ἐπίχρυσα πλακίδια με παράσταση γρυπῶν ποὺ σπαράσσουν ἐλάφια, χάλκινο ἐπίχρυσο στεφάνι, πῆλινες ἐπίχρυσες ἀκρίδες, σιδερένιες στελεγγίδες καὶ ἀστράγαλοι.

1. ΠΑΕ 1914/15, Χρονικὰ Γ. Οἰκονόμου.

Ὁ δεύτερος τάφος ἦταν λαζευτός μὲ τρία σκαλοπάτια στὴ βόρεια πλευρὰ καὶ τοιχώματα ἐπιχρισμένα μὲ ἄσπρο κονίαμα καὶ κόκκινες ταινίες. Διασώθηκαν ὑπολείμματα καλαμιοῦ ἀπὸ τὸ φορεῖο τοῦ νεκροῦ. Στὸν τάφο βρέθηκαν χάλκινο κάτοπτρο, πήλινα ἀλάβαστρα, ἀρυβαλλοειδῆ ληγύθια καὶ ἐπίχρυσες χάντρες περιδεραίου.

Τομέας 6

Ἄγροτικό ἱερό στο οικόπεδο Φ. Λιάδη, στὰ ΒΑ ὄρια τοῦ χωριοῦ Π. Πέλλας

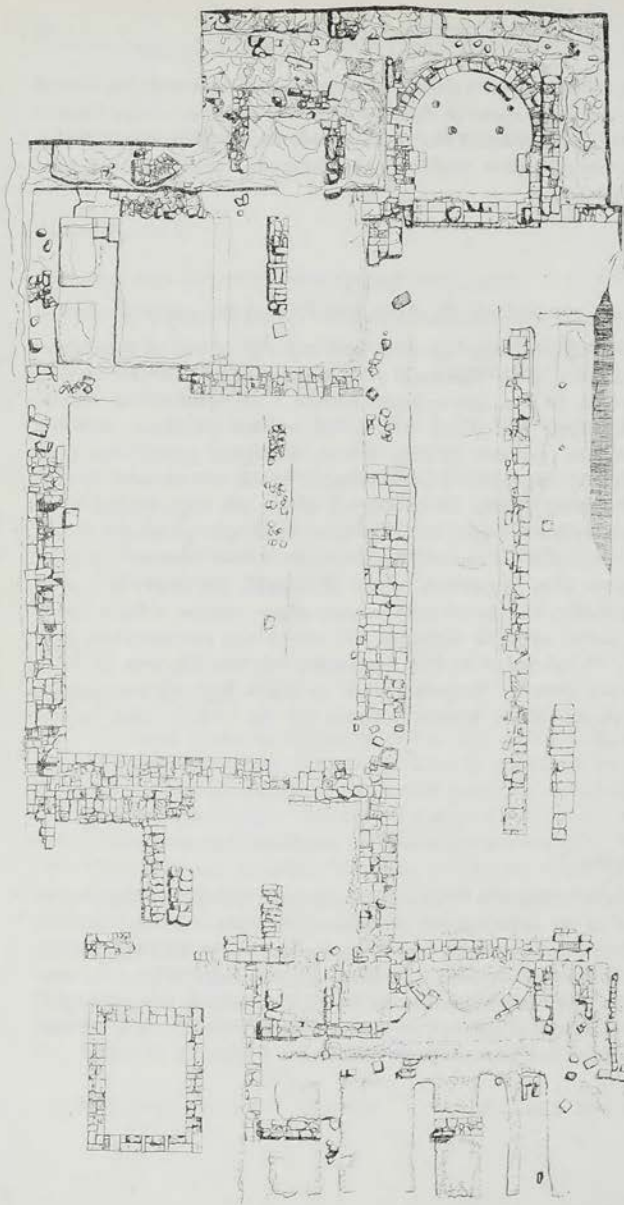
Περατώθηκε ἡ ἀνασκαφή ἀγροτικοῦ ἱεροῦ ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀνασκάπτεται τὸν περασμένο χρόνο. Πρόκειται γιὰ κυκλικὸ περίβολο (πίν 62α) μὲ καλὴ τοιχοδομία διαμ. 10.20 μ. Δύο κεκλιμένα ἐπίπεδα Α καὶ Δ διευκόλυναν τὴν ἀθροδο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χώρου, στὸ κέντρο περίπου τοῦ ὁποῦ διασώθηκαν ἀλλεπάλληλες στρώσεις λατύπης ἀπὸ τὶς διαδοχικὲς χρήσεις πρόχειρου βωμοῦ μὲ πλῆθος τεμαχίων εἰδωλίων διαφόρων τύπων καὶ ὄστρακα ἀγγείων κυρίως καθημερινῆς χρήσης. Τὸ δάπεδο τοῦ χώρου, ἀπὸ παχὺ στρώμα λατύπης βρέθηκε σχεδὸν διάτρητο ἀπὸ 20 βόθρους προσφορῶν μὲ κόκαλα μικρῶν ζώων. Ἐντυπωσιάζουν οἱ ἑκατοντάδες τῶν τεμαχισμένων εἰδωλίων. Οἱ συνηθέστεροι τύποι εἶναι ἀρχαϊστικὲς κόρες, ὕδριαφόρες, μητροπρεπεῖς μορφές, κορμοὶ Ἀρτέμιδας, εἰκονιστικὰ κεφάλια γενειοφόρων μορφῶν, εἰδώλια ζώων, βούκρανα, φιάλες κλπ. Τὰ εὑρήματα στὸ σύνολό τους χρονολογοῦνται στὸν 2ο αἰ. π.Χ. Τὸ ἱερὸ πρέπει νὰ ἦταν ἀφιερωμένο στὶς θεές Δημήτρα καὶ Κόρη μὲ παράλληλη λατρεία Ἀρτέμιδας: εἶναι τὸ πρῶτο ἱερὸ ποὺ ἀνασκάφτηκε στὴν περιοχὴ καὶ ἔδωσε πλούσια στοιχεῖα γιὰ τὴν τοπικὴ λαϊκὴ λατρεία (πίν. 61α - γ).

Τομέας 7

Ἀκρόπολη (εἰκ. 5)

Συνεχίστηκε ὕστερα ἀπὸ 19 χρόνια ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴν Ἀκρόπολη¹. Παράλληλα μὲ τὴ λεπτομερειακὴ ἀποτύπωση ἐγίνε νέα ἀνασκαφὴ στὸ ΝΑ ἄκρο τοῦ ἀνασκαμμένου χώρου, ὅπου ἀποκαλύφθηκε τὸ ΒΑ ἄκρο περιστυλίου. Ἐπίσης ἀνασκαφὴ ποὺ ἐγίνε πρὸς τὰ ἀνατολικά ἀποκάλυψε πλήρως τὴν ἀνατολικὴ ἀψίδα. Πρὸς τὰ ΒΔ ἐρευνήθηκε ἡ συνέχεια τοῦ βόρειου μεγάλου τοίχου, προκειμένου νὰ δοθεῖ πληρέστερη εἰκόνα τοῦ κτιρίου. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσιάζει τὸ κτίριο εἶναι ἡ ἐξῆς:

1. ΑΔ 19, 1964, Χρον., 205.



υπομνημα

- Αιθέρας θωραξ
- Θυρωτάπηκός θωραξ
- Αποκρίκτος θωραξ
- Καρέκλες στους θωραξ
- Θωραξ "βυζαντινών" τάξου

12 κωδός προτύπων και κλάσεων αρχαιοτήτων

ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΠΕΛΛΑΣ

σχεδίο: κατομή Βεκερβρίας 1981
 ημερομηνία: 1 50
 αρχιτέκτονας: Υ. Σωζαντζής - κ. Καραβάνης

Είχ. 5.

Στά νότια τοῦ ἀνασκαμμένου χώρου ὑπάρχουν λείψανα περιστυλίου, τοῦ ὁποίου ὁ στυλοβάτης σώζεται μόνο κατὰ τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς βόρειας πλευρᾶς του. Τὸ περιστύλιο εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ ντόπιο ἀσβεστόλιθο μὲ διαστάσεις πλίνθων 1.50 μ. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ὑπάρχει μόνο τὸ λάξευμα στὸ βράχο γιὰ τὴ τοποθέτηση τῶν πλίνθων. Τὸ μήκος τοῦ περιστυλίου στὴ βόρεια πλευρὰ ἀνέρχεται σὲ 30 μ. Λίθινος ὀχετὸς ποῦ περνάει κάτω ἀπὸ τὸ στυλοβάτη ἀπολήγει σὲ μικρὴ ἡμικυκλικὴ κατασκευή, ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἀκόμη ἐρευνηθεῖ· πιθανὸν ἀνήκει σὲ προστομαῖο πηγαδιοῦ.

Στὰ βόρεια τοῦ περιστυλίου δημιουργεῖται μιὰ μεγάλη αἴθουσα μήκους 43 μ. καὶ πλάτους 6 μ., ἡ ὁποία ἀπολήγει στὶς γνωστὲς ἀπὸ τίς παλιὲς ἀνασκαφὲς ἀψίδες.

Ὁ βόρειος τοῖχος τῆς αἴθουσας αὐτῆς, πλάτους 2.66 μ. σώζεται μόνο κατὰ τὴ θεμελίωσή του καὶ γι' αὐτὸ εἶναι δύσκολο νὰ δοθεῖ ἡ θέση τῶν θυρῶν ποῦ εἰσάγουν στὸ χῶρο βόρεια αὐτοῦ. Δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ προσδιορίσουμε τὴν ἀκριβῆ θέση διακοσμητικῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων ποῦ βρέθηκαν στὸ χῶρο αὐτό.

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ βόρειο στυλοβάτη καὶ παράλληλα μὲ αὐτὸν ὑπάρχει χαμηλὸ πόδιο, πλάτους 1.30 μ.

Ἡ δυτικὴ ἀψίδα ἔχει σχῆμα τόξου ἐγγεγραμμένου σὲ ὀρθογώνιο καὶ σώζεται μόνο κατὰ τὴ θεμελίωσή. Τὸ πλάτος τῶν θεμελιῶν εἶναι 0.95 μ. Γύρω ἀπὸ τὸ ὀρθογώνιο αὐτὸ δημιουργοῦνται διάφοροι μικρότεροι χῶροι. Ἡ ἀνατολικὴ ἀψίδα εἶναι πεταλόσχημη καὶ σώζει πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀνωδομή. Στὴν εἴσοδο τῆς ἀψίδας τῆς ὁποίας σώζεται ὁ στυλοβάτης ὑπάρχουν δύο ἐξαιρετικῆς τέχνης ἰωνικοὶ πεσσοκίονες ἐν παραστάσι (ΑΔ 1963, 205), ἀπὸ τοὺς ὁποίους σώζεται *in situ*, ἡ βάση τοῦ ἑνὸς πεσσοκίονα καὶ ἡ βάση τῆς παραστάδας. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀψίδας κοσμοῦσαν δύο μικρότερου μεγέθους ἰωνικοὶ πεσσοκίονες. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀψίδα ἐγγράφεται σὲ τετράγωνο χῶρο γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο δημιουργοῦνται μικρότεροι χῶροι παρόμοιοι μὲ αὐτοὺς τῆς δυτικῆς ἀψίδας (πίν. 61δ). Βόρεια τῆς μεγάλης αἴθουσας ὑπάρχει ἄλλη μεγάλη αἴθουσα, τῆς ὁποίας ὁ βόρειος τοῖχος σώζεται σὲ ἀρκετὸ ὕψος μὲ χαμηλὸ τοιχοβάτη καὶ πολὺ μεγάλους ὀρθοστάτες, δύο δρομικούς καὶ ἓνα διάττονο (πίν. 62β). Στὰ δυτικὰ τῆς μεγάλης αἴθουσας εἶχε ἀνασκαφεῖ καὶ ἄλλος χῶρος μὲ πλατεῖς τοίχους ποῦ σώζουν μόνο τὰ θεμέλιά τους. Ἄξιοπαράτηρητο εἶναι τὸ ὅτι στὰ θεμέλια ὀλόκληρου τοῦ συγκροτήματος ὑπάρχουν ἐντοιχισμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποία εἶναι σύγχρονα καὶ παρόμοια τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ κτιρίου.

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα καὶ εἰδικότερα οἱ πεσσοκίονες τῆς ἀνατολικῆς ἀψίδας χρονολογοῦνται στὴν ὕστερη ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ. Οἱ χῶροι ποῦ προαναφέραμε ἀποτελοῦν τμήμα ἑνὸς μεγάλου συγκροτήματος τὸ ὁποῖο γιὰ νὰ ἐρμηνευθεῖ πρέπει νὰ ἀποκαλυφθεῖ ὀλόκληρη ἢ κάτοψή του.

Ἐξωτερικός τομέας

Κατὰ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ μεγάλο κτιριακὸ συγκρότημα τοῖχος με διεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς Ν καὶ μεγάλο δωρικὸ κιονόκρανο.

Στῆ φετινὴ περίοδο ἐρευνήθηκε ὁ χώρος ὅπου βρέθηκε τὸ κιονόκρανο. Ἀποκαλύφθηκε ἡ θεμελίωση μεγάλου κτιρίου, συγκεκριμένα ἡ δυτικὴ καὶ νότια θεμελίωση πλάτους 2 μ., στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς ὁποίας προσαρμύζεται δεύτερη καὶ σύγχρονη θεμελίωση, πλάτους 1 μ. Τὸ βάθος τῶν θεμελιῶν αὐτῶν φθάνει τὰ 2 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 5 σειρὲς δόμων στὸ δυτικὸ καὶ τέσσερις στὸ νότιο. Τὸ νότιο θεμέλιο ἀποκαλύφθηκε συνολικὰ σὲ μῆκος 45 μ., φθάνει δὲ μέχρι τὰ δυτικὰ περίπου ὄρια τοῦ μεγάλου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος. Τὸ δυτικὸ θεμέλιο ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 40 μ. χωρὶς νὰ ἔχει βρεθεῖ ἀκόμη τὸ πέρασ του. Σὲ σημεῖα τῆς θεμελίωσης σώζονται πλίνθοι τῆς κρηπίδας. Τὰ ἐλάχιστα κινητὰ εὐρήματα εἶναι ἓνα χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῶν θεμελιῶν καὶ λίγα μελαμβαφῆ ὄστρακα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

ΜΑΡΙΑ ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

9. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΗ ΒΕΡΓΙΝΑ

(Πίν. 63 - 68)

Στις ανασκαφές στη Βεργίνα που συνεχίστηκαν και τὸ 1981 ἔλαβαν μέρος καὶ οἱ βοηθοὶ τῆς β' ἑδρας Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας κ.-Χρυσούλα Σακτσόγλου-Παλιαδέλη καὶ Παναγιώτης Φάκλαρης. Χάρη στὴ γενναία οικονομικὴ ἐνίσχυση ποὺ δόθηκε μὲ πρωτοβουλία τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπεκτάθηκε σὲ ἀρκετοὺς τομεῖς, ἀλλὰ μὲ δύο βασικοὺς ἀντικειμενικοὺς στόχους: τὴν ἔρευνα τῆς πόλης καὶ τὴν ἔρευνα τοῦ νεκροταφείου.

1. Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τῆς πρόσοψης τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου. Ἐρευνήθηκε πολὺ προσεκτικὰ ὁ σωρὸς τῶν πλίνθων ποὺ κάλυπτε τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς καμάρας καὶ ἀφαιρέθηκαν οἱ πλίνθοι, ἐκτός ἀπὸ τὸ τελευταῖο στρώμα. Ὅστερα ἀπ' αὐτὸ φάνηκε πὼς ἡ ἀρχικὴ ἐρμηνεῖα ὅτι πρόκειται γιὰ βωμὸ ἐπάνω στὸν τάφο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποστηριχθεῖ πιά. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ πλίνθοι μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸν τόπο τῆς πυρᾶς τοῦ νεκροῦ. Ἐτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ παρουσία μέσα στὸ σωρὸ αὐτὸ πολλῶν καμένων ἀντικειμένων (ἐλεφαντοστῶν κλπ.).

2. Στὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο (1980) εἶχε ἐντοπισθεῖ, μέσα στὴ δασικὴ ἔκταση τοῦ βουνοῦ ποὺ ὑψώνεται νότια ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο, τμήμα ἀπὸ τὸ τεῖχος.

α) Μὲ τὴ συνέχιση τῶν ἐργασιῶν ἐκεῖ ὀλοκληρώθηκε ὁ ἐντοπισμὸς καὶ ἡ ἀποκάλυψη τοῦ τείχους καὶ τῆς ἀκρόπολης καὶ καθαρίστηκε γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἀπὸ τοὺς θάμνους λωρίδα πλάτους 10 μ. σὲ μῆκος 1.300 μ. περίπου. Διαπιστώθηκε ὅτι τὰ τεῖχη σὲ ὅλο τους τὸ μῆκος εἶναι πολὺ καταστραμμένα· σὲ πολλὰ ὡστόσο σημεῖα διατηροῦνται σὲ καλὴ σχετικὰ κατάσταση, ὅχι ὅμως σὲ μεγάλο ὕψος. Τὸ πάχος τους κυμαίνεται ἀπὸ 2 ὠς 2.80 μ. (πίν. 63, 64α).

β) Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους ἐρευνήθηκε τμήμα ἐνὸς πύργου καὶ βοηθητικὴ πύλη πλάτους 1.75 μ.

γ) Στὴ νότια πλευρὰ τῆς ἀκρόπολης, ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος, ἐρευνήθηκε τμήμα ἐνὸς σπιτιοῦ· μερικοὶ τοῖχοι του προχωροῦν ἐπάνω στὸ καταστραμμένο τεῖχος καὶ συνεχίζονται στὸ ἐσωτερικὸ του. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα σημειώνουμε πῆλινο εἰδώλιο Κυβέλης. Ἡ πιθανότερη χρονολογία τοῦ σπιτιοῦ εἶναι τὰ μέσα τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.

δ) Στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς ἀκρόπολης ἐντοπίσθηκε καὶ ἐρευνήθηκε μιὰ πύλη

ἡ ὁποία ὄδηγῶσε πρὸς τὸν οἰκισμό· πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀκρόπολης ἀποκαλύφθηκε διάδρομος πλάτους 3 μ. καὶ λίθινος ἀποχευτικὸς ἀγωγός.

ε) Μέσα στὸ χῶρο τῆς ἀκρόπολης ἔγιναν ἐρευνητικὲς τομὲς, οἱ ὁποῖες ἔδειξαν ὅτι ἡ ἐπίχωση εἶχε ὑποστῆ ταραχὴ· σὲ μίαν ἀπὸ τὶς τομὲς (ΑΙΙΙ) βρέθηκε τμήμα πῆλινου ἀγωγοῦ, ἐνῶ σὲ ἄλλη αἰγυπτιακὸς σκαραβαῖος.

3. Γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς ἔκτασης τῆς πόλης καὶ ἀπὸ ἀφορμὴ τυχαῖα εὐρήματα χωρικῶν τῆς Βεργίνας ἐπιχειρήθηκαν τὸ 1980 δοκιμαστικὲς τομὲς σὲ χωράφια βορειοανατολικά τοῦ ἀνακτόρου. Τὸ 1981 συνεχίστηκε αὐτὴ ἡ ἔρευνα σὲ δύο κυρίως σημεία: α) στὸν ἀγρὸ Τσιρέλα καὶ β) στὸν ἀγρὸ Ἀμπρικίδη. Στὸν ἀγρὸ Τσιρέλα ἀποκαλύφθηκε σὲ ἔκταση 20 × 22 μ. οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖο μὲ βάση τὰ ὄστρακα καὶ τὶς νομισματικὲς ἐνδείξεις μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ περὶ τὰ μέσα τοῦ 2ου π.Χ. αἰώνα. Μολονότι ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι πρόκειται γιὰ κατασκευὴ φροντισμένη, ἰδιωτικῆς χρήσεως.

Στὸν ἀγρὸ Ἀμπρικίδη ἄρχισε ἡ ἀποκάλυψη οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖο ἔχει δύο φάσεις: μίαν παλαιότερη ἑλληνιστικὴ καὶ μίαν νεότερη ρωμαϊκὴ. Τοῦτο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑπαρξὴ στὴν περιοχὴ ρωμαϊκῶν τάφων μαρτυρεῖ τὴ συνέχεια τῆς ζωῆς τῆς πόλης καὶ στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ὡστόσο εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ ἀνεύρεση, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, καταστραμμένου ρωμαϊκοῦ τάφου, στὴν κατασκευὴ τοῦ ὁποῖου χρησιμοποιοῦντο καλὸ ἑλληνιστικὸ κατῶφλι καὶ βάση ἀπὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο, ἡ ὁποία διατηρεῖ τὸ πρῶτο μισὸ ἐπιτύμβιου ἐπιγράμματος τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα.

4.α) Σὲ παλαιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους εἶχε ἐπισημανθεῖ μέσα στὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμβων μίαν ἔκταση ἀρκετὰ μεγάλη, τετράπλευρη, στὴν ὁποία δὲν ὑπῆρχαν τύμβοι· στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς μπορούσε νὰ διακρίνει κανεὶς λείψανα κάποιου εὐθύγραμμου τοίχου ἀπὸ ἀργούς λίθους. Προσεκτικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀποκάλυψε ὅτι παρόμοιοι τοῖχοι ὑπῆρχαν καὶ στὴ δυτικὴ καὶ στὴ βόρεια πλευρὰ· ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἀνασκαφὴ τοὺς ἔδειξε ὅτι ἀνήκουν στὰ θεμέλια ἐνὸς τεράστιου περιβόλου, τοῦ ὁποῖου μὲ ἀσφάλεια ὀρίζονται ἡ ΒΑ καὶ ἡ ΒΔ γωνία, ἐνῶ παραμένει ἀκαθόριστο τὸ πέρασ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου· στὴ σημερινὴ του κατάστασις τὸ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς εἶναι 190 μ., τῆς βόρειας 224 μ. καὶ τῆς δυτικῆς 156 μ. Τὸ πάχος τῶν τοίχων εἶναι 0.65 μ. Ἐσωτερικά οἱ τοῖχοι ἔχουν ἀντηρίδες μῆκους 0.70 μ., σὲ κανονικὰ διαστήματα τῶν 2.60 μ. Ἡ ἀνυπαρξία ἀτάρακτης ἐπίχωσης δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀσφαλὴ χρονολόγησις τοῦ περιεργοῦ αὐτοῦ περιβόλου. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἓνα τουλάχιστον τμήμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου καλύπτεται ἀπὸ μικρὸ τύμβο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διαθέτουμε *terminum ante quem*. Μολονότι ὁ τύμβος αὐτὸς βρέθηκε παραγμένος καὶ δὲν ἔδωσε οὔτε ἓνα ἀσφαλὲς ὄστρακο, μπορούμε νὰ θεωρήσουμε ἀναμφισβήτητο ὅτι ἀποκλείεται νὰ εἶναι μεταγενέστερος τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. Τοῦτο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ λίγα ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν σὲ ἄλλα ση-

μεῖτα τοῦ περιβόλου, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ καταστροφή τοῦ περιβόλου ἀνάγονται στὸν 3ο π.Χ. αἰώνα.

β) Παράλληλα σχεδὸν μὲ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ περιβόλου, δυτικὰ ἀπὸ τὸ ΝΑ πέρασ του ἀποκαλύφθηκε ἄλλος παράλληλος τοῖχος, ὅμοιος στὴν κατασκευὴ μὲ τὸν περιβόλο. Τμημα τοῦ τοῖχου ἀποτελεῖ τὸ ἀνατολικὸ ὄριο ὑπόστεγου χώρου πλάτους 2 μ., ἐνῶ δυτικότερα ὑπάρχουν ἄλλοι μικρότεροι χώροι, τῶν ὁποίων εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορισθεῖ ὁ προορισμός. Ἀπὸ τὰ λίγα ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν, ἡ πιθανότερη χρονολόγηση καὶ αὐτοῦ τοῦ «οἰκήματος» εἶναι ὁ 3ος π.Χ. αἰώνας.

5. Μέσα στὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμβων καὶ σὲ ἀπόσταση 50 μ. περίπου βόρεια τοῦ προηγούμενου περιβόλου διακρινόταν ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους τύμβους, ὁ ὁποῖος εἶχε μακρόστενο σχῆμα. (Μῆκος 43.75 μ., πλάτος 24.75 μ., ὕψος 5.40 μ.). Ἡ ἀνασκαφὴ του ἔδειξε ὅτι κάλυπτε τρεῖς τάφους, διαταγμένους στὸ μεγάλο του ἄξονα· ὅλοι βρέθηκαν συλημένοι. Ὁ μεσαῖος ἦταν ἀπλὸς λάκκος στὸν ὁποῖο εἶχε ἐνταφιασθεῖ ὁ νεκρός. Οἱ δύο ἀκραῖοι ἦταν μικροὶ κιβωτιόσχημοι, μὲ ἐσωτερικὲς διαστάσεις 1.21×0.87 μ. ὁ ἕνας καὶ 1.42×1.04 μ. ὁ δεύτερος. Καὶ οἱ δύο εἶχαν καλὸ ἐσωτερικὸ κονίαμα καὶ ἀπλὴ χρωματικὴ διακόσμηση. Τὸ περιεχόμενό τους εἶχε συληθεῖ, καὶ μόνον ἕνας μελαμβαφῆς ἀσκὸς καὶ ἕνα πολὺ διαβρωμένο ἀλάβαστρο βρέθηκε στὸν πρῶτο. Ἐν τούτοις ἐξωτερικὰ καὶ οἱ δύο εἶχαν καλυφθεῖ μὲ χρώματα καμένα καὶ στάχτες ποὺ προέρχονταν βέβαια ἀπὸ τὴν πυρὰ ὅπου εἶχε γίνεῖ ἡ καύση τῶν νεκρῶν. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ σωρὸ τῶν καμένων χωμάτων βρέθηκαν πολυάριθμα ὄστρακα καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὄστρακα προέρχονται ἀπὸ μεγάλες ὑδρίες ἐγγώριας κατασκευῆς μὲ ἐγγάραια διακόσμηση ἢ χρωματισμένες μὲ ἐπίθετο κόκκινο, λευκὸ καὶ μπλὲ χρῶμα. Ἀπὸ τὰ λίγα ἀττικὰ δείγματα καὶ οἱ δύο αὐτοὶ τάφοι χρονολογοῦνται στὸ 3ο τέταρτο τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα.

6. Πολὺ γόνιμο ἀποτέλεσμα εἶχε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα χαμηλοῦ τύμβου ποὺ βρίσκεται μέσα στὸν ἀγρὸ τῶν ἀδελφῶν Μπέλλα, 60 μ. ΝΔ ἀπὸ τὸν τάφο ποὺ εἶχε ἀνασκάψει τὸν περασμένο αἰώνα ὁ Léon Heuzey. Τὸν τύμβο σημειώνει ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος στὸν τοπογραφικὸ χάρτη ποὺ δημοσίευσε στὸ βιβλίο του *Mission Archéologique de Macedoine*. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀπομονωμένου αὐτοῦ τύμβου σὲ τόσο μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ ἕνα σημαντικὸ μακεδονικὸ τάφο προκάλεσε τὸ ἐνδιαφέρον μας ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια. Ἡ καλλιέργεια τῆς περιοχῆς πρέπει νὰ προκάλεσε κάποια ἀλλοίωση στὴ μορφή καὶ στὶς διαστάσεις του, ἐλλατώνοντας τὸ ὕψος του (σημερινὸ ± 1 μ.) καὶ αὐξάνοντας κάπως τὴ διάμετρό του, ἢ ὁποῖα ἔφθασε τὰ 56 μ.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τύμβου ἀποκάλυψε τρεῖς συλημένους μακεδονικοὺς τάφους καὶ ἕνα μικρὸ κιβωτιόσχημο ἀσύλητο (εἰκ. 1). Ὁ μεγαλύτερος ἀπ' αὐτοὺς ἔχει μῆκος 5.53 μ. καὶ πλάτος 3.98 καὶ βρίσκεται περίπου στὸ κέντρο τοῦ

τύμβου. 'Αποτελείται από προθάλαμο (1.23 μ. × 3.02 μ.) και κυρίως θάλαμο (πλευρά: 3.02 μ.). Στην είσοδό του, που βλέπει προς Νότο, οδηγεί επικλινής δρόμος που έχει μήκος 8 μ. και πλάτος στην αρχή του 2.40 μ., ενώ στην πρόσψη του τάφου φθάνει τὰ 3.96 μ. 'Ο δρόμος όρίζεται στις πλευρές του από καλοκατασκευασμένους λίθινους τοίχους, στους όποίους υπάρχουν, σε δεύτερη χρήση, παλαιότερα αρχιτεκτονικά μέλη. 'Η ανασκαφή προχώρησε ως τὸ μέσο περίπου τῆς πρόσψης. "Όπως σε όλους σχεδόν τούς μακεδονικούς τάφους, τὸ άνοιγμα τῆς εισόδου φράζεται με τοίχο από πωρολίθους. 'Η πρόσψη είναι δωρική, με ήμικίονες οί όποιοι στηρίζουν έπιστύλιο, τρίγλυφα και μετόπες. 'Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα ανεξάρτητο δομικά κοίλο έπάτιο «γεῖσο» ύψους 0.50 μ. που σχηματίζεται από μεγάλους πωρολίθους, που πατοῦν στις πλάγιες πλευρές του άετώματος (πίν. 64β). "Άλλη αρχιτεκτονική ιδιαιτερία του τάφου είναι ότι μόνον ό θάλαμος είναι καμαρωτός· ό προθάλαμος έχει όριζόντια στέγη και έσωτερικά στην όροφή του υπάρχουν λίθινοι ψευδοδοκοί (πίν. 65). Τά κονιάματα τόσο του θάλαμου όσο και του προθαλάμου έχουν υποστεί αρκετές φθορές, αλλά διατηροῦνται σε μεγάλη έκταση· στο θάλαμο είναι κίτρινα ως τή γένεση τῆς καμάρας και λευκά στο έπάνω μέρος· στον προθάλαμο, στο κάτω μέρος μιμοῦνται, με ανάγλυφη μάλιστα διάπλωση, ισόδομη κατασκευή, ενώ στο έπάνω τμήμα είναι κόκκινα. Στενή ταινία στο ύψος του κάθετου τοίχου, τόσο στο θάλαμο όσο και στον προθάλαμο άρθρώνει τὰ δύο μέρη, έπάνω και κάτω· ή χρωματική της κόσμηση μιμείται πολύχρωμο μάρμαρο.

Χώμα, που είχε εισχωρήσει από τὸ άνοιγμα τῶν τυμβωρύχων, είχε καλύψει σε μεγάλο ύψος τὸ θάλαμο· όταν αφαιρέθηκε αυτό, όσο ήταν δυνατό, φάνηκαν τὰ δύο φύλλα τῆς έσωτερικῆς μαρμαρίνης θύρας πεσμένα στο θάλαμο· τὸ ένα σώζεται άκέραιο (πίν. 66α)· τὸ άλλο έχει τεμαχισθεῖ καθώς κτύπησε στη λίθινη κλίνη-σαρκοφάγο που υπάρχει στο ΝΔ τμήμα (πίν. 66β). Τὸ ανατολικὸ πέρας τῆς κλίνης έχει άνατραπεί από τούς συλητές στην αναζήτηση θησαυρῶν· τὸ δυτικὸ τμήμα σώζεται αρκετά καλά· έτσι διακρίνουμε καθαρά τὸ ένα πόδι που διαμορφώνεται αναγλυφικά και φέρει χρωματιστὴ κόσμηση. 'Ανάμεσα στα δύο πόδια τῆς κλίνης υπάρχει στενή ζωφόρος με γραπτὴ κόσμηση γρυπῶν (πίν. 67α).

'Ο δεύτερος μακεδονικός τάφος που βρέθηκε 8 μ. περίπου ΒΑ από τὸν πρώτο είναι μονοθάλαμος και έχει διαστάσεις (έξωτερικά) 4.60 × 3.96 μ. Τὸ έσωτερικό του έχει γεμίσει με χώμα σε πολύ μεγάλο ύψος. 'Η ανασκαφή περιορίστηκε στο έξωτερικό του· στην πρόσψη προχώρησαμε ως τὸ ύψος του υπερθύρου. Και αυτού ή είσοδος, που έβλεπε προς Δυσμάς, κλεινόταν από τοίχο πωρολίθων· οί παραστάδες και τὸ υπερθυρο είναι μαρμαρίνα και διατηροῦνται σε έξαιρετικά καλή κατάσταση. "Όλος ό τοίχος τῆς πρόσψης έπάνω από τὸ υπερθυρο αποτελεί έναια έπιφάνεια χωρίς καμιά αρχιτεκτονική διάρθρωση. Στην έπιφάνεια τούτη, που έχει ύψος 1.40 μ. και προστατεύεται στο έπάνω μέρος

ἀπὸ στενὸν ὀριζόντιο γαῖσο, ἀποκαλύφθηκε τοιχογραφία πολὺ καλὰ διατηρημένη (πίν. 67β). Στὸ κέντρο, ἀκριβῶς ἐπάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο, εἰκονίζεταν νέος ὀπλίτης κατενώπιον ἄρθιος, κρατᾷ τὸ δόρυ του μὲ τὸ δεξιὸν καὶ στρέφει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ του· φορεῖ θώρακα καὶ ὑψηλὰ ὑποδήματα (πίν. 68α). Ἀριστερὰ του (δεξιὰ πρὸς τὸ θεατὴ) στέκεται σὲ αὐστηρὰ πλάγια ὄψη πολὺ ὑψηλὴ γυναικεία μορφή, ποὺ προτείνει πρὸς τὸν πολεμιστὴ μὲ τὸ τεντωμένο δεξιὸν τῆς χεῖρος χρυσοῦ στεφάνι (πίν. 68β). Δεξιὰ τοῦ πολεμιστῆ ὑπάρχει καθιστὸς νέος, μὲ χλαμύδα, ξίφος καὶ ἀσπίδα, ἡ ὁποία ἀκουμπᾷ στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ καθισματός του (πίν. 68γ). Πρέπει νὰ θεωρηθεῖ βέβαιο ὅτι ὁ πολεμιστὴς εἰκονίζει τὸ νεκρὸ· ἀλλὰ οὔτε ἡ γυναικεία μορφή οὔτε ὁ καθιστὸς νέος φαίνονται πρόσωπα οἰκεία πρὸς αὐτόν. Νομίζω πιθανότερο πὼς πρόκειται γιὰ «προσωποποιημένες» δυνάμεις καὶ θὰ τοιμοῦσα, ὡς πρώτη πρόχειρη ὑπόθεση, νὰ θεωρήσω τὴ γυναικεία προσωποποίηση τῆς Ἀρετῆς ἢ τῆς Μακεδονίας καὶ τὸν νέο ὡς προσωποποίηση τοῦ Πολέμου ἢ ὡς ἀπεικόνιση τοῦ Ἄρη. Τὸ ζήτημα ὥστόσο μένει ἀνοικτὸ καὶ ἀπαιτεῖ προσεκτικότερη ἔρευνα. Ἄλλωστε ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ ἀποκάλυψη τῶν μορφῶν δὲν ἔχουν ἀκόμη ὀλοκληρωθεῖ.

Ὁ τρίτος μακεδονικὸς τάφος (3.33 × 2.30 μ.), ποὺ βρίσκεται ΒΑ τοῦ πρώτου καὶ Ν τοῦ δευτέρου, εἶναι πολὺ πικρὸ λιτόν· τὸ μόνον ἀκόσμημα» στὴν πρόσοψη τοῦ εἶναι ἀνάγλυφο ἀετωμάτιο ποὺ ἐπιστέφει τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου. Εἶναι βέβαια μονοθάλαμος καὶ εἶχε γεμίσει σὲ ὅλο σκεδὸν τὸ ὕψος του μὲ χῶμα. Ἡ ἔρευνά του θὰ προχωρήσει, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων δύο, τὸν ἐπόμενο χρόνο.

Γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῶν τάφων θὰ ἀπαιτηθεῖ προσεκτικὴ ἐξέτασις ὅλων τῶν δεδομένων, ἀνασκαφικῶν καὶ μορφολογικῶν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ σ' αὐτὸ τὸ στάδιο τῆς ἀνασκαφῆς. Ὅστόσο μιὰ πρώτη ἐκτίμησις ἐπιτρέπει, νομίζω, νὰ δεχθοῦμε ὡς τὴν πιθανότερη χρονολογία καὶ γιὰ τοὺς τρεῖς τίς ἀρχές τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα.

Ὁ μικρὸς ἀσύλητος τάφος βρέθηκε ἀνάμεσα στὸν Ι καὶ ΙΙ. Ἔχει διαστάσεις (ἐξωτ.) 1.92 × 1.92 μ. καὶ ἐσωτερικὰ ἦταν ἐπιχρισμένος μὲ λευκὸ κονίαμα. Σὲ τεράζωνη κοιλότητα ποὺ σχηματιζόταν στὸ μέσο τοῦ διαπέδου εἶχαν ἀποτεθεῖ τὰ καμένα ὀστά τοῦ νεκροῦ καὶ ἐπάνω σ' αὐτὰ μικρὸ χρυσοῦ στεφάνι ἀπὸ φύλλα δάφνης. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι δὲν βρέθηκε κανένα ἄλλο κτερίσμα οὔτε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου οὔτε ἔξω ἀπ' αὐτόν.

Ὅλη ἡ ἔκτασις τοῦ τύμβου ποὺ ἀνασκάφηκε στεγάσθηκε, κατασκευάσθηκα ἀποχετευτικὰ αὐλάκια γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων ἀπὸ τὴ βροχὴ καὶ περιφράχθηκε μὲ ἀσφαλὴ τρόπο.

7. Ὁ παρακείμενος «τάφος τοῦ L. Heuzey» εἶχε ἀπὸ χρόνια καταστραφεῖ καὶ ὁ λάκκος εἶχε καλυφθεῖ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος μὲ χῶματα. Θεώρησα σκόπιμο νὰ τὸν ἀποκαλύψω· ἀφαιρέθηκα τὰ χῶματα καὶ διαπιστώσαμε ὅτι σῶζεται τὸ κτίσμα μόνον στὸ κατώτερο τμήμα τῶν τοίχων του. Ἀπὸ τὴν πρόχειρη αὐτὴ ἀνασκαφὴ βεβαιώθηκα ὅτι ὁ L. Heuzey εἶχε ἀποκαλύψει τὴν

πρόσψη τόσο μόνον, ὅσο τοῦ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ δώσει στὸ σχέδιο τὴ μορφή της, χωρὶς νὰ προχωρήσει καθόλου στὴν ἔρευνα τοῦ δρόμου. Νομίζω ὅτι εἶναι ἀπαραιτήτο στὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο νὰ συνεχίσω τὴν ἀνασκαφὴ καὶ στὸ χῶρο αὐτόν. Καὶ γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ μνημείου, ἀλλὰ, προπάντων, γιὰ τὴν πρόληψη ἀτυχήματος, ἔχρινα σκόπιμο νὰ περιφράξω καὶ τὸ χῶρο αὐτό.

Στὸ διάστημα τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου πραγματοποιήθηκε ἡ πλήρης τοπογράφηση ὅλης τῆς περιοχῆς καὶ τῶν μνημείων ποὺ ἔχουν ὡς τώρα ἀποκαλυφθεῖ.

8. Ἐργασίες συντήρησης. Οἱ συντηρητὲς τῶν τοιχογραφιῶν ποὺ ἐργάστηκαν ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ κ. Φώτη Ζαχαρίου, συνέχισαν τὴν ἐργασία τους καὶ κατὰ τὸ 1981. Ἀφοῦ τελείωσαν ὅλες οἱ ἐργασίες συντηρήσεως τῆς μεγάλης τοιχογραφίας τοῦ κυνηγιοῦ στὸν «τάφο τοῦ Φιλίππου» ἔγινε ἡ τελειωτικὴ στερέωση (φιζάρισμα) τῶν χρωμάτων, με ἀποτέλεσμα νὰ ἀποκτήσει καὶ πάλι ἡ μοναδικὴ αὐτὴ ζωγραφικὴ σύνθεση τοὺς ἀρχικούς χρωματικούς της τόνους.

Στὸ «μικρὸ» κιβωτιόσχημο τάφο τελείωσε ὁ καθαρισμὸς τόσο τῆς τοιχογραφίας τῆς ἀρκαγῆς τῆς Περσεφόνης ὅσο καὶ τῶν ἄλλων μορφῶν τῶν λοιπῶν τοίχων.

Ὁ ταλαντοῦχος πτυχιούχος τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Γεώργιος Μιλτσακίης, ποὺ ἔχει ἀναλάβει ἀπὸ τὸ 1978 τὴ σχεδίαση ὅλων τῶν εὐρημάτων, ὀλοκλήρωσε τὴν ἐξαιρετικὰ λεπτὴ καὶ ἐπίπονη ἐργασία τῆς γραμμικῆς ἀντιγραφῆς ὅλων τῶν τοιχογραφιῶν. Τέλος ὁ γνωστὸς καὶ ἔμπειρος φωτογράφος κ. Μ. Σκιαδαρέσης συμπλήρωσε τὴ φωτογράφησή τους με ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία.

Στὸ ἐργαστήριό τῆς Βεργίνας, με προσωπικὸ πολὺ λιγότερο παρ' ὅσο ἀπαιτεῖ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ σημασία τοῦ ὕλικου, συνεχίσθηκε ὁ καθαρισμὸς, στερέωση καὶ ἀποκατάσταση τῶν ὀργανικῶν λειψάνων τοῦ μεγάλου τάφου. Ὁ ἐξαιρετος τεχνίτης κ. Γεώργιος Πετκούσης, ὕστερα ἀπὸ ἐργασία τριῶν καὶ πλέον χρόνων, κατόρθωσε νὰ ἀποκαταστήσει ἓνα ἀπὸ τὰ πολυτιμότερα εὐρήματα: τὴ χρυσελεφάντινη ἀσπίδα. Ἐλπίζω ὅτι σύντομα θὰ ὀλοκληρώσει τὴν ἐργασία του καὶ θὰ εἴμαστε στὴν εὐχάριστη θέση νὰ τὴν παραδώσουμε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ νὰ ἐκτεθεῖ μαζί με τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα τῆς Βεργίνας.

Γενάρης 1982

ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

(Πίν. 69 - 71)

Ἐκτεταμένες ἀνασκαφικὲς ἐργασίες ἔγιναν στὸ χῶρο ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη ὅπου ἀποκαλύπτονται τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν ἀλλὰ καὶ μέσα στὴν ἀρχαία πόλη. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας κατὰ τομεῖς ὑπῆρξαν τὰ ἑξῆς:

Στὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας ἀποκαλύφθηκαν νέα κτίρια ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ λατρεία, ὅπως ὁ μικρὸς μονοθάλαμος οἶκος στὰ ΝΑ τοῦ μεγάλου σκάμματος. Πλούσια ἦταν τὰ εὐρήματα στὸ βόρειο τμήμα τοῦ τομέα ὅπου βρέθηκαν πολλές δεκάδες κεφαλῶν καὶ ἄλλων θραυσμάτων ἀπὸ πήλινα γυναικεῖα εἰδώλια τῶν κλασικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἓνα ἰδεαλιστικὸ γυναικεῖο κεφάλι ἀπὸ μάρμαρο, δύο τραπεζοφόρα, μεγάλο τμήμα ἀπὸ γυάλινη ὀμφαλωτὴ φιάλη, βάρθρα μικρῶν ἀγαλμάτων, θραύσματα γλυπτῶν καὶ ἓνα χάλκινο ἀγαλμάτιο ποὺ εἰκονίζει τὸν Ἑρμῆ ἀνακεκλιμένο. Ἰδιαίτερα σημαντικὸ γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ Ἱεροῦ ἦταν ἓνα ὄστρακο σκύφου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. μὲ χαραγμένη ἐπιγραφὴ ἀναθηματικὴ στὴ Δήμητρα.

Παρὰ τὶς ἀσυνήθιστα δυσχερεῖς συνθῆκες ἀνασκαφῆς οἱ ἐργασίες προχώρησαν ἱκανοποιητικὰ στὸ Ἱερὸ τῆς Ἰσιδας (πίν. 69α). Ἡ ἔρευνα ἐφθασε σὲ βάθος γύρω ἀπὸ τὸ βωμὸ, μέσα στὸ μακρὸ διάδρομο στὰ ἀνατολικά του καὶ βόρεια ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Ἰσιδας. Στὴ νότια πτέρυγα τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος ἔγινε ἀφαίρεση τῆς ἐπιχώσεως ἕως τὸ ὕψος τῶν ἐρειπίων τῶν τοίχων (πίν. 69β). Στὴν περιοχὴ κοντὰ στὸ βωμὸ βρέθηκαν ἓνα γυναικεῖο ἀγαλμα τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων δίχως κεφάλι, ἡ μαρμαρίνη κεφαλὴ καὶ τὸ δεξιὸ χερί. Ἐνὸς ἀγαλματιδίου τοῦ Σάραπη, κομμάτια ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ποὺ προσαρμόστηκαν σὲ παλιότερα εὐρήματα, καὶ νέα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Ἰδιαίτερη σημασία εἶχε ἡ ἀποκάλυψη ἑνὸς ναῖσκου βόρεια ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Ἰσιδας (πίν. 70α). Ἡ κάτοψή του εἶναι ἀπλή: ἔχει τὴ μορφή οἴκου μὲ μεγάλο θυραῖο ἀνοιγμὰ στὰ ἀνατολικά καὶ μιὰ ὀρθογώνια κόγχη στὰ δυτικά. Στὸ δάπεδο μὲ δύο ἀναβαθμοὺς δημιουργεῖται μιὰ ὀρθογώνια δεξαμενὴ. Στὴν κόγχη βρέθηκε στὴ θέση του τὸ βάρθρο ποὺ δεχόταν τὸ λατρευτικὸ ἀγαλμα. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ του τὸ ἀγαλμα ποὺ ἦταν στημένο ἐκεῖ ἦταν ἀνάθημα τῆς γνωστῆς στὸ Δίον πλούσιας ἀπελευθέρως Ἀνθεστίας Ἰουκουῖνδας πρὸς τὴν Ὑπολυμπίδῃ Ἀφροδίτῃ. Τὸ κεφάλι τῆς θεᾶς βρέθηκε στὸ δάπεδο μπροστὰ ἀπὸ τὸ βάρθρο. Ὑστερα ἀπὸ σύντομη ἔρευνα στὰ εὐρήματα τοῦ Δίου ἀναγνωρίστηκε καὶ τὸ σῶμα τῆς Ἀφροδίτης στὸ ὁποῖο προσαρμόστηκε ἀπόλυτα τὸ κεφάλι. Ἔτσι

τὸ ἄγαλμα στήθηκε πάνω στὸ βάθρο του. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἑλληνιστικὸ ἔργο τοῦ τύπου ποὺ εἶναι γνωστὸς ὡς «'Αρτεμη-Ἑκάτη». Ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ διάδρομο τῆς βόρειας πτέρυγας. Ἐκεῖ ἐντοπίστηκαν σπόνδυλοι κιόνων καὶ βρέθηκε ἓνα ἀξιόλογο θραῦσμα γλυπτοῦ ποὺ προέρχεται ἀπὸ μεγάλο ἀνδρικό ἄγαλμα.

Σημαντικὰ προχώρησαν οἱ ἐργασίες στὸ κοῖλο τοῦ ἑλληνιστικοῦ θεάτρου. Ἀποκαλύφθηκαν στὸ βόρειό του τμήμα οἱ σειρὲς τῶν στρωμένων μεγάλων πλίνθων ποὺ ἀποτελοῦσαν μέρος τῶν καθισμάτων καὶ ἐρευνήθηκε ἓνα τμήμα τῆς παρόδου στὴν ἴδια πλευρά. Ἐπίσης ἔγινε λεπτομερὴς ἀποτύπωση, προσταυτική κάλυψη τῶν ἐρειπίων ποὺ βρέθηκαν, καθαρισμὸς ὅλου τοῦ κοίλου καὶ ἀπομάκρυνση τῶν χωμάτων ἀπὸ τίς παλαιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Τὰ φετινὰ εὐρήματα ἐπιβεβαιώνουν τὴ γνώμη γιὰ λειτουργία καὶ χρῆση τοῦ θεάτρου κυρίως στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια.

Στὸ ρωμαϊκὸ θέατρο ποὺ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του εἶχε ἀνασκαφῆ ἀπὸ τὸν ὁμότιμο καθηγητὴ κ. Γ. Μπακαλάκη συνεχίστηκαν καὶ φέτος οἱ ἐργασίες. Ἀνασκαφὴ ἔγινε στὶς σφηνοειδεῖς καμάρες ὑποστηρίξεως τοῦ κοίλου καὶ στοὺς χώρους ποὺ βρίσκονται στὴ ράχη τους.

Ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ τῶν τειχῶν καὶ τὴν ὀχυρωματικὴ τάφρο ἤρθαν στὸ φῶς τὰ ἐρείπια τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος μιᾶς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ φέρει στὴν ἐξωτερικὴ τῆς πλευρὰς τρεῖς ἀντηρίδες. Τὰ σημαντικότερα ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα ἦταν ἓνας πλήρης χάλκινος σταυρὸς γιὰ ἀνάρτηση καὶ θραῦσματα ἐνὸς γυάλινου ἀγγείου ποὺ συγκολλήθηκαν καὶ ἀπέδωσαν μιὰ μεγάλη κανδήλη. Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ βόρειου «πασσοφορίου» βρέθηκε ἓνας εὐρύχωρος τάφος μὲ πολλοὺς σκελετοὺς. Δεδομένου ὅτι καὶ παλαιότερα εἶχαν ἐντοπισθεῖ στὴ γύρω περιοχὴ τάφοι τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ πρόιμη κοιμητηριακὴ βασιλική.

Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ὀχυρωματικοῦ περιβόλου στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ἔγινε σὲ μῆκος 600 μ. Ἡ τοιχοδομία τῶν ἐρειπίων τοῦ τείχους κατὰ κανόνα παρουσιάζει τὴ μορφή τῶν ἀργῶν λίθων ποὺ δένονται κατὰ διαστήματα μὲ ζῶνες πλίνθων. Σὲ ὀρισμένα σημεῖα ὅμως παρεμβάλλονται καὶ ἄλλα ὑλικά σὲ δευτέρη χρῆση, κυρίως ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, βάθρα, ἐπιτύμβιοι βωμοὶ κ.ἄ. Στὸ μέσο περίπου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους βρέθηκε ἐντειχισμένο μὲ φροντίδα ἓνα μαρμάρινο γυναικεῖο κεφάλι ἀγάλματος τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων (πίν. 70β). Μὲ τὴν ἔρευνα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους διαπιστώθηκε ὅτι ὁ ὀχυρωματικὸς περίβολος στὴν πλευρὰ αὐτὴ ἔχει ἀσύμμετρη διαδρομὴ σὲ ἀντίθεση μὲ τίς τρεῖς ἄλλες πλευρὲς ποὺ εἶναι εὐθύγραμμες. Ἡ μορφή αὐτὴ προσαρμύζεται σὲ γενικὲς γραμμὲς στὴν κατεύθυνση ποὺ ἔχει ὁ μικρὸς ποταμὸς ποὺ παραρρέει τὸ τεῖχος. Πιθανότατα ὁ ποταμὸς τοῦ Δίου ποὺ στὴν ἀρχαιότητα ἦταν γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα Βαφόρας κυλοῦσε τὰ νερά του στὴν ἴδια περίπου κολίτη ὑπαγορεύοντας ἔτσι καὶ τὴν πορεία τοῦ τείχους.

Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς προβολῆς τοῦ τείχους ἤρθε στὸ φῶς μιὰ νέα πύλη, ποὺ οἱ μαρμάρινες παραστάδες τῆς σώζονται σὲ ἀρίστη κατάσταση καὶ ἀρκετὸ ὕψος (πίν. 71α). Στὴν ἴδια πλευρὰ καὶ σὲ βάθος 4 μ. περίπου ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους ἐπισημάνθηκαν στὴ βάση τοῦ τείχους τμήματα τοιχοδομίας μὲ μεγάλους γωνιόλιθους ποὺ ἀνήκουν στὴν ἀρχικὴ φάση τῆς κατασκευῆς γύρω στὸ 300 π.Χ.

Στὸ συγκρότημα τῶν θερμοῶν ἔγινε ἀνασκαφὴ στοὺς χώρους δυτικὰ ἀπὸ τὴν πρόσοψη καὶ στὴ μεγάλη λεκάνη τοῦ frigidarium. Βρέθηκαν ἀξιόλογα τμήματα γλυπτῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρουμε τὰ ἑξῆς: α) Μιὰ εἰκονιστικὴ ἀνδρική κεφαλή τῆς ἐποχῆς τῶν Σεβήρων (πίν. 71β). Χρονολογικὰ σχετίζεται μὲ τὴν ἐνεπίγραφη ἐρμαϊκὴ στήλη ποὺ βρέθηκε τὸ 1977 στὸ δωμάτιο Β τῆς βόρειας πτέρυγας τῶν θερμοῶν. β) Θραύσματα ἐνὸς ἀγάλματος Ἡρακλῆ. γ) Πολλὰ θραύσματα ἐνὸς γυναικεῖου ἀγάλματος. Στὴν πλίνθο του προσαρμόστηκε ἓνα κομμάτι πλίνθου ποὺ φέρει τμήμα τοῦ ποδιοῦ καὶ ἐπιγραφή, ἣ ὅποια εὐκολὰ μπορεῖ νὰ συμπληρωθεῖ ὥστε νὰ προκύψει τὸ ὄνομα ΑΚΕΣΩ. Ἔτσι τὸ σύνταγμα καὶ ποὺ εἰκονίζει τοὺς Ἀσκληπιάδες καὶ βρέθηκε πρὶν ἀπὸ 4 χρόνια συμπληρώνεται μὲ μιὰ ἀκόμη κόρη τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸ δυτικὰ ἀπὸ τὸ Ὠδεῖο τῶν θερμοῶν βρέθηκε ἐντειχισμένο τὸ κάτω μισὸ γυναικεῖο ἀγάλματος στὸν τύπο τῆς Ἀφροδίτης μὲ ἀχιβάδα, ποὺ λειτουργοῦσε ὡς ὑδροροή.

Ἡ σειρὰ τῶν ἑκτὸ ἐργαστηρίων-καταστημάτων ἀυξήθηκε κατὰ δύο ἀκόμη μονάδες. Ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς νέους χώρους περιεῖχε τόσα πολλὰ ὑπολείμματα ἐπεξεργασίας γυαλιοῦ, ὥστε νὰ ἐπιτρέψει τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ ἐργαστήριο ὑαλοουργίας. Παράλληλα ἔγινε ἀνασκαφὴ σὲ βάθος κάτω ἀπὸ τὸν ὄριζοντα τῶν δαπέδων τῶν πρώτων ἐργαστηρίων. Παντοῦ βρέθηκαν τοῖχοι ποὺ ἀνήκουν πιθανότατα στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο.

Γιὰ νὰ ἀποσαφηνιστεῖ ἡ πορεία καὶ ἡ μορφή τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς στὸ νότιο πέρασ τῆς πλατείας τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου Ι ἔγινε τομὴ μήκους 85 μ. Στὸ ἴδιο τετράγωνο ἀποκαλύφθηκε μικρὸς χώρος μὲ πεσσίσκους ὑποκαύσεων καὶ διευρύνθηκε πρὸς τὰ δυτικὰ ὁ τομέας ποὺ περιέχει ἰδιωτικὰ σπίτια.

Σκάφτηκαν ἀκόμη σ' ὅλο τους τὸ μήκος 4 πλακοστρωμένοι δρόμοι (πίν. 71γ), ἀνατολικά ἀπὸ τὸν κεντρικὸ ποὺ διασχίζει τὴν πόλη στὸν ἄξονα Βορρᾶ - Νότου. Οἱ νέοι δρόμοι ἔχουν κτιστὴ ἀποχέτευση κάτω ἀπὸ τὸ κατὰστρωμα καὶ παρουσιάζουν ἔντονη κλίση. Στὴ θέση ὅπου ἓνας δρόμος παρουσιάζει ἀπότομη κλίση τὸ κατὰστρωμα φέρει πυκνὴς παράλληλες χαράξεις ἔτσι ὥστε νὰ ἀποφεύγεται ἡ ὀλίσθηση. Κατὰ μήκος τῶν δρόμων σώζεται τὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων κτισμάτων ποὺ ἀνήκουν στὶς τελευταῖες οἰκοδομικὲς φάσεις τοῦ Δίου. Δύο δοκιμαστικὲς τομὲς ποὺ ἔγιναν δυτικὰ ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμο ὀδήγησαν στὸν ἐντοπισμὸ τῆς ἀρχῆς δύο ἄλλων δρόμων. Συνολικὰ ἕως σήμερα

έχουν σκαφτεί στην πόλη του Δίου εν μέρει ή στο σύνολό τους δεκατέσσερις δρόμοι.

Δυτικά από το έλληριστικό και ρωμαϊκό νεκροταφείο του Δίου έγινε ανασκαφική έρευνα στη θέση "Άγιος Βασίλειος, την όποια είχε επισκεφθεί ήδη κατά την πρώτη περίοδο των ανασκαφών (1928 - 31) ο Πρύτανης τότε του 'Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Γ. Σωτηριάδης. Πρόκειται για ένα έκτεταμένο νεκροταφείο τύμβων που σήμερα όρίζεται από τη βαθιά χαράδρα του ξερό-λακκου Ούρλια και του ποτιστικού αλάκιου που κατευθύνεται προς τὸ Δίον και την Καρίτσα. 'Η κατασκευή και τὸ μέγεθος των τύμβων ποικίλλει. Κοινὸ πάντως χαρακτηριστικὸ είναι ὁ έξωτερικὸς δακτύλιος που κατασκευάστηκε με μεγάλες ἀκατέργαστες πέτρες. Μερικοὶ ἔχουν και δεύτερο δακτύλιο. 'Ο τύμβος είναι χωμάτινος ἀλλὰ συχνὰ ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ κροκάλες. Οἱ τάφοι είναι κιβωτίοσχημοι, κατασκευασμένοι ἀπὸ πλάκες σχιστολίθου και βρίσκονται στὸ μέσο του τύμβου. "Εως τώρα σὲ κάθε τύμβο ὑπῆρχε ἕνας τάφος που συχνὰ περιείχε περισσότερους ἀπὸ ἕνα σκελετούς. Τὰ κτερίσματα, ὀπισθότητες οἰνο-χῆες, σκύφοι με ὀμόκεντρα ἡμικύκλια, ὀκτώσχημες πόρπες κλπ., ἀνήκουν στη λεγόμενη πρώιμη ἐποχή του σιδήρου και θυμίζουμε παρόμοια εὑρήματα ἀπὸ τὰ νεκροταφεία τῆς Κουντουριώτισσας, τῆς Βεργίνας κ.ά. 'Η έρευνα αὐτοῦ του νεκροταφείου που βρίσκεται στὸ ζυμεσο περιβάλλον του Δίου, ἴσως ἐπιτρέψει συμπεράσματα που θὰ διαφωτίσουν την ἱστορία τῆς περιοχῆς κατά την περίοδο 1000 - 600 π.Χ., τότε ἀκριβῶς που οἱ Μακεδόνες ἐγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Πιερία.

Τὰ έργα ὑποδομῆς και προστασίας των ἀποκαλυπτομένων ερειπίων στὸ χῶ-ρο, που γίνονται κάθε χρόνο συνεχίστηκαν ἐφέτος με ταχύτερο ρυθμὸ και σὲ μεγαλύτερη κλίμακα.

'Ενδεικτικὰ ἀναφέρουμε την περίφραξη με δικτυωτὸ πλέγμα ὅλης τῆς βό-ρειας πλευρᾶς του χώρου (γύρω στὰ 650 - 700 μ.) ἀφοῦ προηγουμένως ἀπο-μακρύνθηκαν τεράστιοι ὄγκοι ἀπορριμμάτων του γειτονικοῦ χωριοῦ, την κατα-σκευή νέων περιφράξεων στην εἴσοδο τῆς ἀνασκαφῆς και συντήρηση των πα-λαιῶν, τῆ δημιουργία ἀναχωμάτων στὸ χεῖμαρο που δυστυχῶς διασχίζει την ἀρχαία πόλη, την ἀπομάκρυνση ὅλων των χωμάτων που προήλθαν ἀπὸ τῆ φετινὴ ἀνασκαφή ἀλλὰ και ἀπὸ παλαιότερες. 'Ακόμη σημειώνουμε συνοπτικὰ την ἐκβάθυνση του ποταμοῦ παράλληλα πρὸς τὸ ἱερὸ τῆς 'Ισιδας, την ἐκσκαφή πολλῶν στραγγιστικῶν αὐλάκων ὥστε νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ ἀνασκαφικὴ έρευ-να, την κατασκευή πρόχειρων γεφυρῶν, ἀναλημμάτων και δρόμων προσπελά-σεως στη βαλτώδη περιοχή του ἀρχαιολογικοῦ χώρου. 'Ακόμη έγιναν ἐκτετα-μένες ἐπιχώσεις βαλτώδους περιοχῆς για τῆ δημιουργία ἀγρῶν πρὸς ἀνταλλα-γὴ με ἄλλους που βρίσκονται πάνω σὲ ἀρχαία ερειπία. Χτίστηκε μιὰ νέα ἀπο-θήκη διαστάσεων 24 × 4 μ., μιὰ στὰ 15 × 3 μ. και ἕνας χώρος ἐργα-σίας 10 × 6 μ. για τῆ φύλαξη, ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία και μελέτη των

εὐρημάτων. Συγκροτήθηκε ἐργαστήρι μαρμαροτεχνίτη καὶ ἔγιναν προμήθειες ὕλικῶν καὶ ἐργαλείων γιὰ τὸν καθαρισμὸ πῆλινων καὶ μεταλλικῶν ἀντικειμένων.

Παράλληλα ἄρχισε ἡ κατασκευὴ ἐκμαγείων ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἰσιδας καὶ ἤδη τοποθετήθηκαν ἀρκετὰ ἀντίγραφα στὴ θέση ὅπου βρέθηκαν τὰ πρωτότυπα.

ΔΗΜ. ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ

11. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ

(Παρένθ. πίν. Δ' και πίν. 72 - 73)

Μικρής διάρκειας ανασκαφή επιχειρήσαμε στο ιερό τῆς Δωδώνης, στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ οἰκοδομήματος Ο, νότια τοῦ βουλευτηρίου¹. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔρευνα αὐτή, τὸ οἰκοδόμημα (παρένθ. πίν. Δ' Α, Β, Γ, Ε, πίν. 72α) ποὺ στὸ ἐξῆς θὰ ἀποκαλοῦμε Ο1, εἶναι προσθήκη στὸ ἀρχαιότερο οἰκοδόμημα Ο, τοῦ ὁποίου ἡ ἔκταση καὶ ἡ μορφή δὲν εἶναι γνωστὴ (Α, Ε, Ζ). Τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Ο1 εἶχαμε ἐρευνήσει δοκιμαστικὰ τὸ 1974², ὅπως ἐπίσης καὶ τὴν περιοχὴ ἀμέσως βόρεια, ὅπου λείψανα τῆς λιθόστρωτης ἱερᾶς ὁδοῦ, τοῦ δυτικοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου καὶ τῆς εἰσόδου, ποὺ περιέκλεινε τὸ κυρίως ἱερὸ ἀπὸ τὸν 4ο π.Χ. αἰώνα³.

Βόρεια τοῦ Ο1 εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς δ, δ1 καὶ συνεχόμενο πλακόστρωτο ποὺ τὸν πλαισίωσε⁴. Ὅπως ἀποδείχτηκε ἀπὸ τὴν κλίση, ὁ ἀγωγὸς δ, δ1 θὰ χρησίμευε γιὰ τὴν ἀποχέτευση τῶν νερῶν ἀπὸ τὸ ἱερὸ, ποὺ βρισκόταν ἀνατολικότερα (εἰκ. 1).

Τὸ πλακόστρωτο καὶ ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς εἶναι σύγχρονες κατασκευές μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφὴ τοῦ 167 π.Χ., ὅχι μόνο διότι ἀποκρῦβουν τὴν ὕψη τοῦ οἰκοδομήματος Ο1 (πίν. 72α) ἀλλὰ κυρίως, διότι πλακόστρωτο καὶ ἀγωγὸς εἶναι χτισμένα σὲ ἐπίχωση μὲ ὄστρακα «μεγαρικά» καὶ τῶν «δυτικῶν κλιτύων», ποὺ δὲν φαίνονται ἀρχαιότερα τῶν μέσων περίπου τοῦ 2ου π.Χ. αἰώνα⁵. Ὅπως ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, ἔτσι καὶ τὸ πλακόστρωτο εἶχε κατεύθυνση ἀνατολική, πρὸς τὸ ἱερὸ, διότι ἕχνη του εἶχαν βρεθεῖ καὶ σὲ παλαιότερες ἀνασκαφές τοῦ Δ. Εὐαγγελίδη.

1. Συνεργάστηκαν στὴν ἀνασκαφή, ἡ βοηθὸς τῆς ἑδρας Ἀμαλία Βλαχοπούλου, ὁ πτυχιούχος Νέστ. Μπαμίδης, οἱ Δ'ετείς καὶ Γ'ετείς φοιτητὲς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος Ἰωαννίνων Ἀγγ. Κατσιώτη, Στέλ. Καλογεροπούλου, Ἀλ. Παπαμελετίου καὶ Βιργινία Χριστοῦλα, ὁ Κ. Δάλας, σπουδαστὴς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ὁξφόρδης, ἡ Ἑλ. Κουφοπούλου τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Πολυτεχνείου τοῦ Τουρίνου, ὁ Κ. Συνολάκης σπουδαστὴς τοῦ Πανεπιστημίου Τεχνολογίας Pasadena — Καλιφόρνιας, ὁ σχεδιαστὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἰ. Διαμαντόπουλος καὶ, γιὰ λίγες μέρες, οἱ πτυχιούχοι Φωτ. Λάγχαρη καὶ Ζην. Χατζηιωαννίδου.

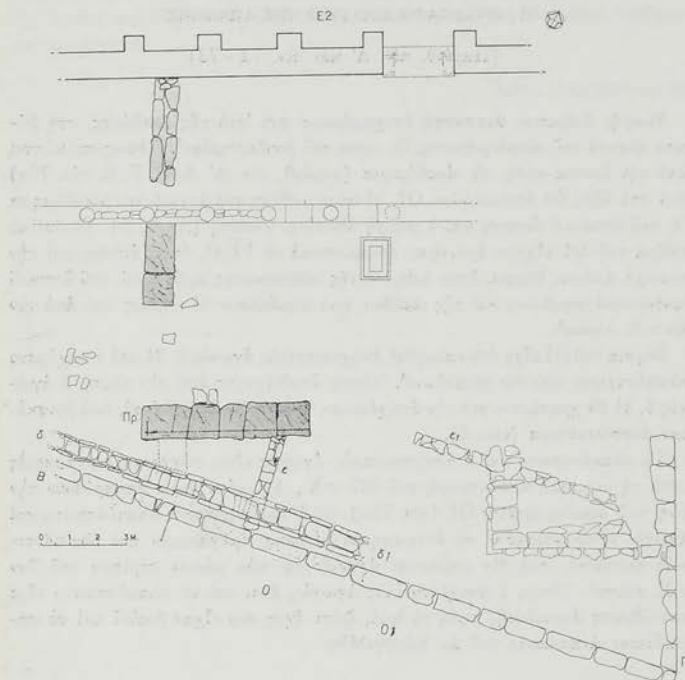
2. ΠΑΕ 1974, 73 - 78.

3. ΠΑΕ 1972, 94, 1973, 90 - 91, 1974, 76.

4. ΠΑΕ 1973, 89 κέ. 1974, 75 - 76.

5. Σύμφωνα μὲ τὴ γνώμᾶν τῆς βοηθοῦ Ντ. Γραβάνη.

Ὅπως σημειώσαμε, βαθύτερα ἀποκαλύφθηκε σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση τὸ θεμέλιο τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς δυτικῆς εἰσόδου, τοῦ 4ου αἰ., μήκους 5 μ., πλάτ. 1.20 (εἰκ. 1, πίν. 72β)¹. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ θεμελίου, κατὰ μῆκος τῆς νό-



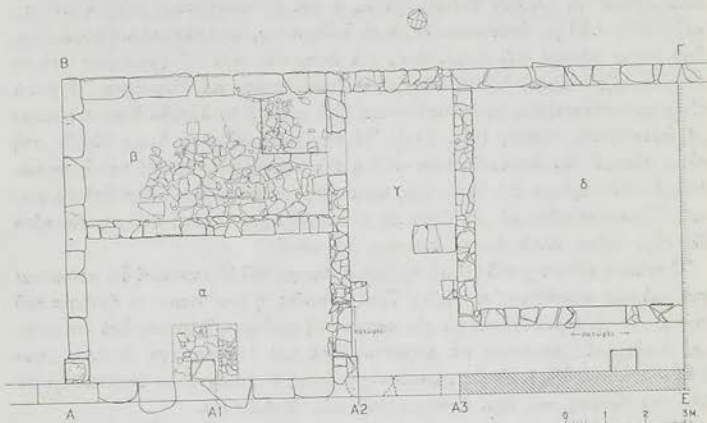
Εἰκ. 1. Κάτοψη τῶν κτισμάτων βόρεια τοῦ O1.

τιας ἀκμῆς διακρίνονται χαρακτῆ γραμμῆ ποὺ ὀρίζει τὴ θέση τοῦ πρώτου ὀρατοῦ δόμου τῆς εἰσόδου, καὶ ὀρθογώνιος τὸρμος γιὰ τὴ γόμφωσή του (εἰκ. 1 καὶ πίν. 72α). Ἡ ἀπέναντι βόρεια πλευρὰ τῆς εἰσόδου, μὲ τμῆμα τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου, εἶχαν διαπιστωθεῖ παλαιότερα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς στοᾶς τοῦ βουλευτηρίου². Ὁ περιβόλος, ποὺ ἀνέβαινε στὸ λόφο γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸ

1. ΠΑΕ 1973, 89, 1974, 76.

2. ΠΑΕ 1966, 80-81, 1973, 89-90, Σ. ΔΑΚΑΡΗ, Δωδώνη, ὀδηγὸς ἀρχαιολογικοῦ χώρου Δωδώνης (1971) 49 καὶ 70.

τείχος τῆς ἀκρόπολης, ἀχρηστεύθηκε στό σημεῖο αὐτό κατά τήν κατασκευή τοῦ βουλευτηρίου καί μετατέθηκε δυτικότερα, πρὸς τὸ θέατρο. Ὁ ἀντίστοιχος βραχίονας, νότια τῆς εἰσόδου, δὲν βρέθηκε ἀκόμη. Τὴν ὑπαρξή του ὅμως δηλώνει πιθανὸν τὸ πρῶτο θεμέλιο λιθάρι τῆς εἰσόδου, ποῦ ἔχει τὴν κάθετη ἐξωτερική πλευρά, τὸν ἀριστὸ ὠσεως, λαξευμένη σὲ ἔκταση (πλάτος) ἐνὸς μέτρου, γιὰ νὰ δεχθεῖ τὸν τοῖχο τοῦ περιβόλου (πάχ. 0.90 μ.).



Εἰκ. 2. Κάτοψη τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ ΟΙ.

Μεταξὺ τοῦ νότιου θεμελίου τῆς δυτικῆς εἰσόδου καί τοῦ ΟΙ, βρέθηκε τοῖχος ξερολιθιάς (ε) ποῦ συνεχίζεται καί κάτω ἀπὸ τὴν πλακόστρωση καί τὸν ἀποχετευτικὸ ἀγωγὸ καί ἐφάπτεται μὲ τὸ ΟΙ. Ἀποτελοῦσε μαζί μὲ τὸν τοῖχο ε1 ἓνα μικρὸ ὀρθογώνιο κτίσμα ἄγνωστου προορισμοῦ. Εἶναι ἀρχαιότερο ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ πλακόστρωτο, ἀλλὰ νεώτερο ἀπὸ τὸ ΟΙ καί χρονολογεῖται καί αὐτὸ μετὰ τὸ 167 π.Χ.

*Ἄγνωστος εἶναι ἐπίσης ὁ προορισμὸς καί τοῦ ρωμαϊκοῦ κτίσματος, τοῦ ὁποῦ διατηρεῖται ἡ ΝΔ γωνία. Εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ ποικίλο ὕλικο καί νεώτερο ἀπὸ τὸ ὀρθογώνιο κτίσμα ε - ε1.

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ ΟΙ, ποῦ ἔχει μῆκος 33.30 μ. καί πλάτος 7.70 μ., περιορίστηκε στό δυτικὸ του τμήμα καί ἔφτασε ὡς τὸ στρώμα τῆς ρωμαϊκῆς καταστροφῆς (εἰκ. 2). Ἡ ἐπίχωση ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα νεώτερο στρώμα (α) ποῦ φτάνει ὡς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἓνα παχύτερο (1 - 1.30 μ.) ἀπὸ ὠχρὸ πηλὸ (β) ποῦ σχηματίστηκε ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν ὠμῶν πλίνθων τῆς ἀνωδομίας, τὸ στρώμα τῆς ρωμαϊκῆς καταστροφῆς, μὲ τὰ κεραμίδια τῆς στέγης καί

μελανωμένα χρώματα ἀπὸ τὴ φωτιά. Κάτω ἀπὸ τὸ λιθόστρωτο δάπεδο, τὸ στρώμα δ, μὲ μελανὰ χρώματα καὶ ὄστρακα τοῦ 4ου - 3ου π.Χ. αἰῶνα ἔχει πλάτος 0.40 - 0.50 μ. Βαθύτερα τὸ στρώμα εἶναι κοκκινόχρωμα μὲ ἀραιὰ χειροποίητα ὄστρακα¹.

Τὸ οἰκοδόμημα διαιρεῖται μὲ ἐσωτερικούς τοίχους ἀπὸ μικρὰ λιθάρια καὶ πηλὸ (πλάτος 0.50 μ.) σὲ τέσσερις χώρους, ποὺ ἦταν προσιτοὶ μόνο ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα Ο². Οἱ δύο δυτικοὶ χώροι, α καὶ β, διαστάσεων 6.20 × 3.70 μ. καὶ 6.20 × 3.10 μ., ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸ διάδρομο γ, διαστάσεων 4.85 × 2.75 μ. Στὴ νότια πλευρὰ τοῦ α, κοντὰ σὲ μιὰ ἀντηρίδα, ποὺ θὰ χρησίμευε γιὰ τὴ στήριξη τῆς στέγης, διαπιστώθηκαν λείψανα ἐστίας γιὰ θέρμανση. Ἡ ἐστία εἶναι κατασκευασμένη μὲ ὀπτοπλίνθους. Στὸ χῶρο β τὸ δάπεδο ἦταν στρωμένο μὲ ἀκανόνιστες πλάκες (πίν. 72α). Ἡ εὐρύχωρη αἴθουσα δ, μὲ εἴσοδο στὴ νότια πλευρὰ, δὲν ἀποκαλύφθηκε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση. Τὸ δάπεδό της ἦταν καλυμμένο μὲ στρώμα ἀπὸ λακωνικὲς κεραμίδες καὶ μελανὰ χρώματα ἀπὸ τὴ φωτιά. Ἐπικοινωνοῦσε μὲ μιὰ θύρα μὲ τὸ οἰκοδόμημα Ο, ποὺ στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν εἶχε τοῖχο, ἀλλὰ ἄφηνε ἄνοιγμα, σὰν στοῖα.

Ὁ τρόπος σύνδεσης τοῦ Ο1 μὲ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ Ο μαρτυρεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ νεώτερη προσθήκη (πίν. 73α). Τότε πιθανῶς, ἢ βραδύτερα, τὸ ἄνοιγμα τοῦ τοίχου Α1 - Ε περιορίστηκε μὲ τὴν κατασκευὴ ἰσοδομικοῦ τοίχου ἀπὸ λεπτότερες ἰσοδομικὲς στρώσεις μὲ ἀσβεστολιθικά καὶ λατυποπαγῆ λιθάρια (εἰκ. 2Α1 - Α3, πίν. 73α). Στους ρωμαϊκοὺς χρόνους ὁ ἐντοιχισμὸς ἐπεκτάθηκε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση ποὺ ἔχει ἀποκαλυφθεῖ (εἰκ. 2 Α2 - Ε).

Ἡ χρονολόγηση τῆς καταστροφῆς στὸν 2ο π.Χ. αἰῶνα μπορεῖ νὰ βεβαιωθεῖ ἀπὸ τὰ εὐρήματα, ἰδίως τὰ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν (234/3 - 167 π.Χ.) καὶ τῆς Ἀμβρακίας (238 - 167), τὰ ἀνθεματὰ μέτωπα ἡγεμόνων καλυπτῆρων (πίν. 73β) καὶ τέσσερις κεραμίδες, μὲ ἔντυπα σφραγίσματα μὲ τίς ἐπιγραφὰς [Διὸς Ν]άου, ἐπὶ Φαρ]μίσκου, Ἀγέστρατος (πίν. 73γ), ἰα]ρά, μὲ ἀετὸ σὲ κεραυνοῦ μὲ ἓνα ὠκύπτερο³.

Ἐνδείξεις γιὰ μιὰ δευτέρη καταστροφή, ποὺ μπορεῖ ἴσως νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ὀριστικὴ ἐγκατάληψη τοῦ κτιρίου, παρατηρήθηκαν νότια τῆς εἰσόδου τῆς αἴθουσας δ, ὅπου μεταγενέστερο στρώμα κεραμιδιῶν στέγης, σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο.

Μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ 167 ἀνοίχτηκε κατὰ μῆκος τῶν χώρων γ καὶ δ πλατιά τάφος, ποὺ περιεῖχε πολλὰ ὄστρακα κυπέλλων, μὲ κάθετη ταινιωτὴ

1. ΠΑΕ 1974, 76.

2. Οἱ μεσότοιχοι καὶ οἱ ἐσωτερικὲς πλευρὲς τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων ἦταν ἐπιχρισμένοι μὲ στρώμα πηλοῦ καὶ κεραμίδια (ὄστρακωμένοι) καὶ ἐπιφανειακὰ μὲ κονίαμα.

3. Γιὰ τὸν τύπο τοῦ ἀετοῦ σὲ κεραυνοῦ μὲ ἓνα ὠκύπτερο καὶ τὴ σημασία του Σ. ΔΑΚΑΡΗ, Ἡπ. Χρονικά 22, 1980, 27 κέ., πίν. 4, 2.

λαβή. Ἀπὸ τὶς λαβὲς καὶ τὶς βάσεις τῶν ἀγγείων ὑπολογίζεται ὅτι στὸν ἀποθέτη αὐτὸ εἶχε ἀπορριφθεῖ μιὰ ἑκατοντάδα περίπου ἀπὸ ὁμοιόμορφα κύπελλα, ποὺ θὰ χρησίμευαν γιὰ τὴν ἐστίαση πολλῶν προσώπων. Ὅστρακα ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσης, ὅπως φιαλίσκες, λοπάδες, λυχνάρια, σκύφοι, βρέθηκαν καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἀποτελοῦν κάποια ἐνδειξὴ ὅτι τὸ δημόσιο οἰκοδόμημα Ο - Ο1 θὰ προοριζόταν γιὰ τὴ φιλοξενία ἐπισήμων ξένων¹. Ἡ θέση του, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ βουλευτήριον, ἢ ὑπαρξὴ αἴθουσας καὶ ἐστίας στὸ δωμάτιο α συνηγοροῦν γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτή.

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

1. Σχετικά καὶ ΠΑΕ 1974, 76.

12. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΚΑΣΣΩΠΗ

(Πίν. 74 - 75)

Ἡ ἔρευνα τῶν ἐπιχώσεων κάτω ἀπὸ τὸ ἐλληνιστικὸ καταγωγίσι, ὅπου τὰ δύο τελευταῖα χρόνια ἤρθαν στὸ φῶς οἰκοδομικὰ λείψανα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα¹, ἔληξε ἐφέτος μὲ τὴν ἀνασκαφὴ ὡς τὸ στερεὸ τοῦ προτύλου καὶ τοῦ δυτικῆς τμήματος τῆς κύριας ὁδοῦ, νότια τοῦ ἐλληνιστικοῦ καταγωγίου (εἰκ. 1).

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε μὲ τὴ συνεργασία τῶν δύο ἀρχιτεκτόνων-ἀρχαιολόγων, δρος W. Hoepfner καὶ δρος E. L. Schwandner τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου².

Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ προτύλου ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο λίθινος ἀγωγός, ποὺ ἀπομάκρυνε τὰ ὑμβρια νερὰ τῆς περιστυλῆς αὐλῆς τοῦ καταγωγίου στὴν κύρια ὁδὸ.

Ὁ ἀγωγός, βαθιὰ χτισμένος μὲ ὀγκώδη λιθάρια (ὕψος 1 - 1.30, πλάτ. 1.30 μ. περίπου) διέρχεται μὲ ἀπότομη κλίση κάτω ἀπὸ τὸ λίθινο κατώφλι καὶ ἀπὸ τοὺς δύο ἀναβαθμοὺς τῆς εἰσόδου καὶ ὕστερα στρέφεται ἀνατολικά ὡς τὸ ἀποχετευτικὸ ρεῖθρο τοῦ δρόμου β, τοῦ ὁποῖου δέχεται τὰ ὑμβρια νερὰ. Ἀπ' ἐκεῖ στρέφεται καὶ πάλι πρὸς Νότο καὶ περνáει κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο καὶ τὸ δάπεδο τῆς γειτονικῆς βόρειας στοᾶς. Κατὰ πόσο ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς διέσχισε τὴν ἀγορὰ ὡς τὸ νότιο τεῖχος ἢ ἡ ἀπορροή τῶν νερῶν ἐπιτυγχανόταν μὲ ἓνα ἐπιφανειακὸ αὐλάκι, δὲν ἔχει ἀκόμη βεβαιωθεῖ.

Ὅταν ὁ ἀγωγὸς αὐτὸς ἀχρηστεύθηκε, ἴσως γιὰ εἶχε ἀποφραχθεῖ μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ 167 π.Χ., κατασκευάστηκε ἄλλος πρόχειρος ποὺ χύνει τὰ νερὰ τῆς αὐλῆς σὲ μιὰ τάφρο, σὰν στενόμακρη δεξαμενὴ, ποὺ κατασκευάστηκε στὸ παρακείμενο δωμάτιο α καὶ πιθανὸν χρησίμευε ὡς ἀποχωρητήριον³. Ἀπ'

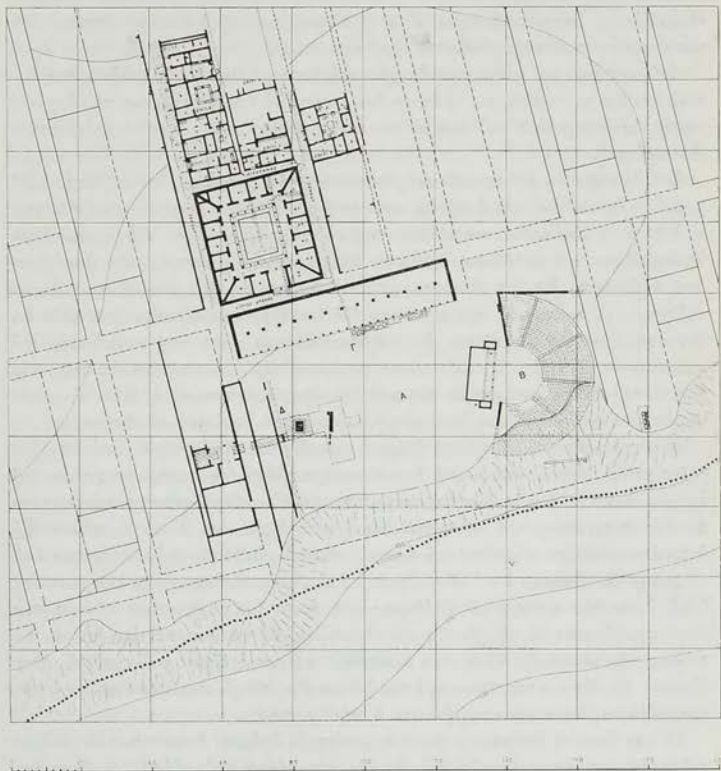
1. Σχετικὰ ΠΑΕ 1979, 118, Τὸ Ἔργον 1980, 16 κέ.

2. Συνεργάστηκαν στὴν ἀνασκαφὴ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Erlangen δρ. Zwicker, εἰδικὸς σὲ ζητήματα κεραμεύσεως ἀρχαίων μεταλλευμάτων, ὁ δρ. G. Zimmer, ἐπιστημονικὸς συνεργάτης τοῦ Antikenmuseum τοῦ Βερολίνου, εἰδικὸς στοὺς κεραμευτικὸς κλιβάνους, ἡ βοηθὸς ἀρχαιολόγος Ντ. Γραβάνη καὶ ὁ ἀρχαιολόγος Νέστορ Μπαμίδης. Συμμετεῖχαν ἐπίσης ἐνεργὰ ἡ πτυχιούχος τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Βάγια Λαδοπούλου, οἱ Δετέις φοιτητὲς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Χριστ. Παπασταμάτη καὶ Ζην. Χατζηϊωαννίδου καὶ οἱ Γετέις Μαρ. Ἀγγελῆ, Μαρ. Βαρδακαστάνη καὶ Αἰκ. Παγκᾶ, ἐπίσης ἡ H. Hentschel, ἀρχαιολόγος, πτυχιούχος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ζυρίχης.

3. ΠΑΕ 1952, 335 - 336. Ἔτσι, μὲ τὴ διαχέυση τῶν νερῶν τῆς βροχῆς, καθαρίζονταν, ἢ δεξαμενὴ ἀπὸ τὰ περιττώματα. Παρόμοιο τρόπο καθαρισμοῦ ἀποχωρητηρίων πληροφορῆ-

ἐκεῖ τὰ νερά διοχετεύονταν στὸν ἀγωγὸ τῆς κύριας ὁδοῦ ἀπὸ ἓνα ὀρθογώνιο ἄνοιγμα στὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο τοῦ καταγωγίου.

ΚΑΤΟΨΗ



Εἰκ. 1. Κάτοψη τῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς.

Τὸ ἀποχετευτικὸ τοῦτο σύστημα δὲν φαίνεται νὰ εἶναι μέρος ἐνὸς γενικό-

θημα ὅτι χρησιμοποιοῦσαν παλαιότερα στὸ Ζαγόρι. "Ὅταν ἄρχιζαν οἱ χειμωνιάτικες βροχὲς οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ (Καπέσοβο) ἀπομάκρυναν τὰ ἀπόβλητα ἀποφράζοντας τὸ κλεισμένο ἄνοιγμα τοῦ ἀποχωρητηρίου ποὶ γειτόνευε μὲ τὸ λιθόστρωτο δρόμο. Τὰ νερά τῆς βροχῆς παρέσυραν τὰ ἀπόβλητα.

τερου ἀποχετευτικοῦ δικτύου τῆς Κασσώπης, ἀλλὰ κατασκευάστηκε στό τέλος τοῦ 3ου αἰ., ὅταν ἡ κατασκευή τοῦ ἑλληνιστικοῦ καταγωγίου ἀρχήστεψε τὸ ἀποχετευτικὸ αὐλάκι, πού χωρίζει κατὰ μήκος σέ δύο σειρές σπιτιῶν (1 - 4) τὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο 6 - 7. Γιά νὰ παροχετευθοῦν τὰ ὄμβρια νερά τοῦ τετραγώνου, κατασκευάστηκε τότε ὁ πλακόστρωτος διάδρομος βόρεια τοῦ καταγωγίου, πού παροχέτευε τὰ νερά στό δρόμο¹.

Λείψανα ἀπὸ μία μικρότερη ἀποχέτευση διαπιστώθηκαν στό στερεό, στῆ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ προπύλου. Πιθανὸν ἔχει σχέση μὲ τὴν ἀποχέτευση τοῦ ἀρχαιότερου οἰκοδομήματος τοῦ 4ου αἰῶνα, πού βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὸ ἑλληνιστικὸ Καταγώγιο².

Στῆ ΒΔ πλευρὰ τοῦ προπύλου ἤρθε στό φῶς ἀπιδόσχημος ἱπνὸς (διαμ. 1.20 μ.). Τὴν ἔρευνα ἀνέλαβε ὁ εἰδικὸς καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Erlangen κ. Zwicker. Πρόκειται γιὰ κλίβανο γιὰ τὴ χώνευση χαλκοῦ. Ἐκτὸς ἀπὸ λίγα ὑπολείμματα τοῦ μετάλλου, βρέθηκαν ἐκεῖ καὶ μικρὰ συντρίμματα μαρμάρου ἀπὸ ἀγάλματα. Ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ μάρμαρο χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν τήξη καὶ τὸν καθαρισμὸ τοῦ μετάλλου. Ἡ λειτουργία ἱπνοῦ μέσα στό πρόπυλο δὲν ἀφήνει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι κατασκευάστηκε μετὰ τὴν πυρπόληση τοῦ καταγωγίου τὸ 167 π.Χ. καὶ πιθανότατα μετὰ τὴν ὀριστικὴ ἐγκατάληψη τῆς Κασσώπης καὶ τὸ συνοικισμὸ τῶν κατοίκων τῆς στῆ Νικόπολη, διότι τὸ καταγώγιο ἐπισκευάστηκε καὶ ἦταν σὲ χρῆση μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφή.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κεντρικοῦ δρόμου, μεταξύ τοῦ Καταγωγίου καὶ τῆς βόρειας στοᾶς, περιορίστηκε στό δυτικὸ τμήμα. Ἀπὸ τὴ στρωματογραφία τοῦ δρόμου καὶ τῆς στοᾶς διαπιστώνεται ὅτι τὰ δύο οἰκοδομήματα κατασκευάστηκαν συγχρόνως, στό τέλος τοῦ 3ου ἢ στὶς ἀρχές τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνα. Τὸ ἀρχαιότερο δάπεδο τῆς ὁδοῦ τοῦ 4ου αἰ., πλάτους 6.30 μ., βρέθηκε ἐπάνω ἀπὸ τὸ βραχώδες ἔδαφος, 1 - 1.30 μ. κάτω ἀπὸ τὸ κατὰστρωμα τῆς ἑλληνιστικῆς ὁδοῦ. Στὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ βρέθηκαν στῆ σειρά δύο πρισματικὰ λιθάρια πού ἴσως σχετίζονται μὲ τὴ χάραξη τοῦ πολεοδομικοῦ σχεδίου τοῦ 4ου αἰῶνα. Τὸ πλάτος τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ, πού ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ ἄξονα τοῦ σχεδίου, συνδέοντας τίς δύο κύριες πύλες τοῦ περιβόλου τῆς πόλης, περιορίστηκε σὲ 4 μέτρα περίπου, ὅταν κατασκευάστηκε ἡ βόρεια στοᾶ.

Σὲ ὅση ἔκταση ἀποκαλύφτηκε ὁ ἀρχαιότερος δρόμος, ὁ πολυγωνικὸς τοίχος τοῦ καταγωγίου παρουσιάζει δυὸ οἰκοδομικὲς φάσεις (πίν. 74α). Ἡ βάση του εἶναι χτισμένη μὲ μικρότερα πολυγωνικὰ λιθάρια, χωρὶς ἔνταση, ἐνῶ ὁ ἑλληνιστικὸς τοίχος εἶναι μὲ μεγάλα λιθάρια μὲ ἔνταση καὶ δουλεμένα μὲ διακοσμητικὲς λοξὲς αὐλακίεσ μὲ βελόνι.

Σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ἀνασκαφῆς δὲν διακρίναμε κανένα ἔγχος εἰσόδου. Τὸ

1. ΠΑΕ 1977, 144, 1979, 118, πίν. 81β καὶ 1980.

2. ΠΑΕ 1980, 26 - 27, τὸ Ἔργον 1980, 16 - 17.

γεγονός αυτό ένισχύει την άποψη που διατυπώσαμε πέρυσι¹, ότι τὰ οικοδομικά λείψανα του 4ου αιώνα δέν άνήκουν σέ ιδιωτικά σπίτια, αλλά σέ δημόσιο οικοδόμημα, που θά είχε την είσοδό του ανατολικότερα, στό μέσον περίπου του τετραγώνου, όπου και ή είσοδος του έλληνιστικού καταγωγίου.

Στό δυτικό τμήμα τής βόρειας στοάς (μήκ. 63 μ.) άνοιξαμε μιá δοκιμαστική τάφρο έσωτερικά του στυλοβάτη και πέντε άλλες κάθετες τομές στό έσωτερικό τής στοάς. Έπίσης άποκαλύψαμε σχεδόν σέ όλόκληρη την έκταση τόν στυλοβάτη τής στοάς (πίν. 74β).

Σέ όλη την πρόσοψη τής στοάς ήρθαν στό φώς λίθινα βάρθρα, συνέχεια τών βάρθρων που είχαν άποκαλυφθεί στις άνασκαφές του 1955². Όλα σχεδόν τὰ βάρθρα βρέθηκαν άναποδογυρισμένα από λαθραίες άνασκαφές, που κατέστρεψαν έπίσης τό στυλοβάτη και τὰ βάρθρα τής δυτικής στοάς³. Πολλά είναι έπίσης τὰ πώρινα άρχιτεκτονικά μέλη που βρίσκονται σκόρπια, άνάμεσα στα άναποδογυρισμένα βάρθρα. Η άποκάλυψη του άρχιτεκτονικού τούτου ύλικού και ή άποκατάσταση τών βάρθρων στη θέση τους, μπροστά από τή στοά, θά είναι μιá από τις έπιδιώξεις τής μελλοντικής άνασκαφής.

Η δοκιμαστική άνασκαφή στό έσωτερικό τής στοάς άποκάλυψε, λίγο πιο κάτω από τό έλληνιστικό δάπεδο, λείψανα ενός άλλου άρχαιότερου οικοδομήματος, με δάπεδο ψηφοθετημένο με θαλάσσια βότσαλα (πίν. 75β). Βρέθηκαν λείψανα του βόρειου τοίχου που άποτελοῦσε τό νότιο πλαίσιο τής κεντρικής όδοῦ, πλάτους 6.30 μ. Διαπιστώθηκαν έπίσης και άλλοι κάθετοι τοίχοι, που σχηματίζουν 3 όρθογώνιους χώρους, από τους όποιους 6 ένας είναι εύρυχωρότερος. Στόν ανατολικό χώρο βρέθηκαν θεμέλια πιθανόν από δύο βάρθρα.

Είναι άγνωστος 6 προσορισμός του οικοδομήματος. Η άμεση γειτνίαση με την άγορά και τὰ ψηφοθετημένα δάπεδα φανερώνουν τό δημόσιο χαρακτήρα του.

Στό σπίτι 5 έρευνήσαμε τους χώρους b, d και f που παρουσιάζουν ειδικό ενδιαφέρον. Ο χώρος b περιείχε στό στρώμα β άφθονες σκουριές σιδήρου, λιθάρια και μελανωπά χρώματα, 6 b έχην δύο ίπνών και 6 f ένα μεγάλο κεραμευτικό ίπνό⁴. Μάζες από σιδεροσκουριές βρέθηκαν σκορπισμένες σέ όλους σχεδόν τους χώρους του σπιτιού, στό στρώμα β που χρονολογείται στόν 3ο αιώνα. Με την άνασκαφική έρευνα βεβαιώθηκε ή λειτουργία σιδηρουργείου και έπισημάνθηκαν 6ι πιθανές θέσεις τής φωτιάς και του άκμονος.

Στό χώρο d ή έρευνα τών δύο κλιβάνων δέν απέδωσε περισσότερα στοιχεία. Ο ένας είναι άπιδόσχημος και 6 άλλος όρθογώνιος. Καμιá ένδειξη δέν προέκυψε για τή λειτουργία τους. Είναι μικροί κλιβανοί, που πιθανόν χρησίμευαν για την παρασκευή τής τροφής τών ένοίκων.

1. Τό Έργον 1980, 17.

2. ΠΑΕ 1955, 181 κέ.

3. ΠΑΕ 1977, 142 - 144.

4. ΠΑΕ 1980, 30.

Στὸ χῶρο Γ τὴν ἔρευνα τοῦ κεραμευτικοῦ κλιβάνου ἀνέλαβε ὁ ἐπιστημονικὸς συνεργάτης τοῦ Antikenmuseum τοῦ Βερολίνου G. Zimmer. Ἡ ἐργαστηριακὴ ἐξέταση τῶν τοιχωμάτων ἐδείξε ὅτι ἡ θερμοκρασία ποῦ ἀναπτύχθηκε στὸν ἰπνὸ ἦταν 700° - 900° C. Ὁ ἀπιδόσχημος κλιβάνος (διάμ. 1.50 μ.) ἦταν σκαμμένος ὁ μισὸς στὸ ἀργιλικὸ στρώμα γ, σὲ βάθος 0.60 μ., καὶ εἶχε σχῆμα περίπου ἡμισφαιρικὸ (πίν. 75α). Ἡ θόλος ἦταν κατασκευασμένη μὲ πηλὸ ἀνάμικτο μὲ ὄστρακα καὶ ἔφερε στὴν κορυφὴ ὀπὴ γιὰ τὸ ἔλκυσμα τοῦ καπνοῦ. Ἡ συνεχόμενη πρὸς Νότο ἡμικυλινδρική σφύριξ χρησίμευε γιὰ τὴ θέση τῆς πυρᾶς. Τὸ δάπεδο βρέθηκε διαλυμένο στὴν κοίλη βάση τοῦ ἰπνοῦ, μὲ ὄστρακα ἀγγείων τὰ ὁποῖα δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν ὄπτηση ἀγγείων, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς θόλου, γιὰτὶ δὲν συνανθῶν μεταξὺ τους¹.

Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ προκύπτει ὅτι μέσα στὸ σπῆτι 5, ποῦ κατασκευάστηκε στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα, λειτούργησαν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 3ου αἰώνα σιδηρουργεῖο καὶ κεραμευτικὸς κλιβάνος, ἀλλὰ τὸ σπῆτι δὲν φαίνεται νὰ ἐπαψε νὰ κατοικεῖται². Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὅλος σχεδὸν ὁ κεντρικὸς χῶρος τοῦ σπιτιοῦ (c, f) ἦταν ὁ ὑπαίθριος χῶρος τῆς αὐλῆς, προσιτὸς ἀπὸ τὸ δρόμο 6 καὶ ἀπὸ τὸ στεγασμένο χῶρο a, ποῦ χρησίμευε ὡς προαύλιο (χαγιάτι)³. Θὰ ὑπέθετε κανεὶς ὅτι ἡ λειτουργία ἐργαστηρίου θὰ ἔγινε στὸ τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰώνα, ὅταν ἄρχισαν οἱ μεγάλες οἰκοδομικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἑλληνιστικοῦ καταγωγίου, τῶν δύο στοῶν καὶ τοῦ μικροῦ θεάτρου ποῦ κλαίσωναν τὴν ἀγορὰ. Ὡστόσο, τὰ ὡς τώρα στρωματογραφικὰ στοιχεῖα τοποθετοῦν τὶς μεταβολὲς τοῦ σπιτιοῦ νορῖτερα στὸν πρώιμο 3ο αἰώνα⁴. Ἡ συσχέτιση ὅλων τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων καὶ ἡ ἐργαστηριακὴ ἐξέταση τῶν δειγμάτων ἀπὸ τοὺς κλιβάνους ἴσως δώσουν θετικότερα στοιχεῖα.

Τὸ σπῆτι, μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφὴ τοῦ ἔτους 167, ἐπισκευάστηκε καὶ

1. Οἱ κάτοικοι τοῦ γειτονικοῦ χωριοῦ τῆς Καμαρίνας, γιὰ νὰ κατασκευάσουν τὴ θόλο τοῦ οἰκιακοῦ φούρνου, σχηματίζουν μὲ λιθάρια τὸ ἡμισφαιρικὸ σχῆμα τοῦ φούρνου. Ὑστερα στράνουν ἐπάνω ἄχυρα καὶ παρὺ στρώμα πηλοῦ καὶ λεπτὰ κεραμίδια γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν τοιχωμάτων τῆς θόλου. Ὅταν ἡ θόλος ξηραθεῖ καλά, ἀφαιροῦν τὶς πέτρες καὶ ἀνάβουν στὸ ἐσωτερικὸ δυνατὴ φωτιά, ποῦ τροφοδοτοῦν συνεχῶς, ὥσπου τὰ τοιχώματα νὰ ψηθοῦν καλά. Τοῦτο ἐλέγχουν ρίχνοντας στὴ φωτιά γυάλινο ἀντικείμενο. Ἄν αὐτὸ δὲν θραυσθεῖ, ἀλλὰ λιώσει, σημαίνει ὅτι ἡ θερμοκρασία τοῦ φούρνου εἶναι καλὴ.

2. Ἐπίσης ἡ κεραμεικὴ τοῦ 3ου αἰώνα, ποῦ βρέθηκε στὸ στρώμα β τοῦ σπιτιοῦ, δὲν παρουσιάζει καμιά διαφορὰ ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ τοῦ 4ου αἰώνα, ὅπως θὰ συνέβαινε ἂν τὸ οἰκεῖμα ἔλλαζε ριζικὰ λειτουργία.

3. Ἡ διαίρεση τοῦ ἐσωτερικοῦ, μὲ δύο παράλληλους μεσότοιχους ποῦ διασταυρώνονται μὲ ἄλλους δύο κάθετους, ὥστε νὰ σχηματίζονται ἐννιά χῶροι, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ ἕνας ἢ οἱ δύο τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἀποτελοῦν τὴν ὑπαίθρια αὐλή, εἶναι κοινὸς τύπος στὴ δυτικὴ Ἑλλάδα. Διαπιστώνεται στὴν Κασσώπη, τὴν Ἀμβρακίκα, τὸν Ἀμμότοπο, τὸ Κάλλιον, Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΑΑΑ ΧΙΙ, 1979, 245 κέ., εἰκ. 10 (οἰκία Ἀρχεῖου κ.ά.).

4. Σύμφωνα μὲ τὴ χρονολόγηση τῆς βοήθου Ντ. Γραβάνη.

χρησίμευε και πάλι για κατοικία ως την όριστική εγκατάλειψή του στο τέλος του 1ου π.Χ. αιώνα. Στην περίοδο αυτή, ή στην τελευταία φάση, ο χώρος της αὐλῆς πού διευρύνθηκε πρὸς Βορρά, ἀλλὰ περιορίστηκε ἀπὸ τὴν ἀνατολική πλευρά μὲ τὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου Γ ἐπάνω ἀπὸ τὸν κεραμεικὸ κλίβανο, χρησίμευε ὡς δωμάτιο, γιατί στὸ μέσον τοῦ δαπέδου κατασκευάστηκε μιὰ μεγάλη ἐστία γιὰ θέρμανση μὲ ἀλλεπάλληλες ἐπισκευές. Ὁ χώρος αὐτὸς ἦταν προσιτὸς τῶρα ἀπὸ τὴν ἀνατολική πλευρά, ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, ὅπου ἀνοίχτηκε μιὰ εἴσοδος. Τοῦτο βέβαια προϋποθέτει ὅτι τὸ διπλὰνὸ σπῆτι δὲν ξανακατοικήθηκε μετὰ τὸ 167, ἀλλὰ παρέμεινε ἀνάλυπτος χώρος.

Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα ἀναφέρουμε μόνο τὰ παρακάτω: Μικρὴ χάλκινη λαβὴ μαχαιριοῦ (;) πού ἔχει ἐπίμηλο κράνος τοῦ Μακεδονικοῦ-Ἡπειρωτικοῦ τύπου, πού ἦταν σὲ χρῆση στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἡπειρο στὸν 4ο καὶ 3ο π.Χ. αἰῶνα¹ (πίν. 75γ). Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ τύπου σὲ χρηστικὰ ἀντικείμενα μαρτυρεῖ ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ κράνου ἦταν σὲ μεγάλη χρῆση στὴν Ἡπειρο.

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

1. Δὲς ὅμοια κράνη στὴ λεγόμενη σαρκοφάγο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου τοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταντινούπολης, σὲ τοιχογραφία τοῦ μακεδονικοῦ τάφου τοῦ Λύσιωνος καὶ Καλλικλέους στὰ Λευκάδια, Γ.Ε.Ε (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν) τ. Δ, 34 - 35, σὲ Ἡπειρωτικὸ ἀσημένιο δίδραχμο πού ἔκοψε ὁ Πύρρος (279/274), Ρ. R. FRANKE-M. HIRMER, Die Griechische Münze (München 1964) εἰκ. 150, βλ. ἐπίσης καὶ τὸ ὠραῖο κράνος, πού βρέθηκε σὲ κιβωτίσχημο τάφο μέσα σὲ τύμβο κοντὰ στὸ χωριὸ Προδρόμι τῆς Θεσπρωτίας, ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗ, ΑΔΑ XIII, 1980, 13 - 14, εἰκ. 7 - 8, Κ. G. RAKATSANIS, Antike Welt 11, 4 (1980), 56, εἰκ. 1 - 2, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἡ ἀνασκαφή εἰς τὴν προϊστορικὴν ἀκρόπολιν τῆς Ἐφύρας συνεχίσθη καὶ ἐφέτος διὰ τοῦ ὑπογραφομένου ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ μὲ χρηματοδότησιν αὐτῆς καὶ τοῦ Ἰδρύματος Μποδοσάκη.

Ἐρευνήθησαν τέσσερα τετράγωνα (XXV, XXVI καὶ XXVIII) συνολικῆς ἐκτάσεως 11×9 μ., ἀνατολικῶς τῶν ἀνασκαφέντων τύμβων Α καὶ Β) (πίν. 76α). Ἐξ αὐτῶν προέρχονται ἄφθονα ὄστρακα (κυρίως ὀξυπύθμενων ἀμφορέων) τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἀρκετὰ, λίαν ἐνδιαφέροντα, τῆς ἐγχωρίου χειροποιήτου κεραμεικῆς μὲ πλαστικὴν, ἐγγράρικον καὶ ἐμπέστον διακόσμησιν, ἀνήκοντα τὰ πλεῖστα εἰς μικροὺς καὶ μεγάλους ἀμφορεῖς καὶ κύθους καὶ μόνον ὀλίγα εἰς ἐπεισακτὰ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα (κύλικας μὲ ταπεινὸν στέλεχος).

Εὐρέθησαν ἐπίσης εὐμεγέθεις πῶμα χειροποιήτου μαγειρικοῦ σκεύους μὲ ἐξέχουσαν κυλινδρικήν λαβήν, εὐμεγέθη πήλινα διάτρητα κωνικὰ σφονδύλια, μικρὸν κυλινδρικὸν μολύβδινον σταθμίον (ἢ ἀλιευτικὸν βαρίδιον;), τρεῖς λίθινοι τριπτῆρες, μολύβδινα σύρματα διὰ τὴν συγκόλλησιν ἀγγείων, δύο λίθινοι ἀκόναι, ὡς καὶ διάσπαρτα ὄστᾶ ζώων καὶ τινα ὄστρακα.

Ἐρευνα νοτίως τοῦ ἤδη ἐρευνηθέντος τετραγώνου XXI ἀπέδωσε ἄφθονα ὄστρακα χειροποιήτων ἀγγείων καὶ διάσπαρτα ὄστᾶ ζώων καὶ ἀνθρώπων. Δυστυχῶς λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐπιχώσεως ὁ χώρος εἶναι πολὺ διαταραχμένος καὶ δυσκολεῖ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ὑποθέσεώς μας περὶ πιθανῆς ὑπάρξεως τρίτου τύμβου.

Τέλος διὰ δοκιμαστικῆς τομῆς ἀνοίγεισθαι βορείως τῶν τύμβων καθωρίσθησαν αἱ διαστάσεις τοῦ παρακειμένου κτηρίου (16.10×10.50 μ.) (πίν. 76β), διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς μεσοτοιχῶν ἐκ λίθων διαιρουμένων αὐτὸ εἰς δωμάτια καὶ διὰ τῶν ἀνευρεθέντων ὄστράκων ἢ διακρίσις καὶ διαδοχὴ δύο στρωμάτων, ἐλληνιστικοῦ καὶ προϊστορικοῦ.

Περαιτέρω ἔρευνα τοῦ κτηρίου αὐτοῦ, τὸ ὅποιον δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἄσχετον μὲ τοὺς γειτονικοὺς τύμβους, θὰ βοηθήσῃ εἰς τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς χρήσεως καὶ χρονολογήσεώς του.

(Πίν. 77 - 79)

Κατά την ανασκαφική περίοδο τοῦ 1981 ἐρευνήθηκαν τὰ βόρεια καὶ νότια προσκτίσματα τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Ἁγίας Σοφίας, κοντὰ στὸν Μύτικα τῆς Ἀκαρνανίας¹.

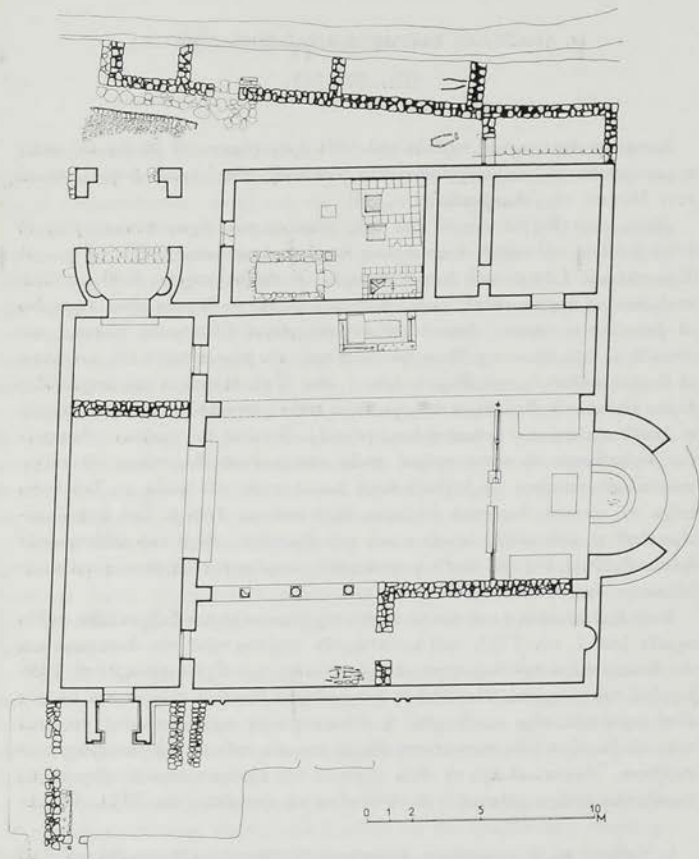
Δίπλα στὸν ἀνατολικότερο ἀπὸ τοὺς χώρους, ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ τὸ 1980 βορείως τοῦ ναοῦ², ἀνασκάφηκε δωμάτιο διαστάσεων 4.80 × 2 μ., μὲ θύρα πλάτους 1.15 μ. στὴ δυτικὴ πλευρά. Οἱ τοῖχοι, πάχους 0.60 μ., εἶναι κτισμένοι μὲ ἀργεὺς λίθους χωρὶς συνδετικὸ ὕλικό· τὸ δάπεδο εἶναι στρωμένο μὲ ἀκανόνιστες πέτρες. Δυτικότερα ἀποκαλύφθηκε λιθόστρωτο πλάτους περίπου 2 μ., ποὺ βαίνει σχεδὸν παράλληλα πρὸς τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ μνημείου, μὲ ἐλαφρὴ ἀπόκλιση πρὸς Βορράν (εἰκ. 1, πίν. 77α). Μπροστὰ στὸ μνημειῶδες βόρειο πρόπυλο τοῦ νάρθηκα ὑπάρχει ἄλλο λιθόστρωτο ἀπὸ μικρότερες πέτρες, τὸ ὁποῖο πλαισιώνουν ὄρθιες πλάκες (εἰκ. 1). Βορείως τοῦ πρώτου λιθοστρώτου ἀνασκάφηκε τὸ νότιο τμήμα τριῶν συνεχομένων δωματίων. Οἱ τοῖχοι τους εἶναι κτισμένοι μὲ ἀργολιθοδομὴ χωρὶς συνδετικὸ κονίαμα. Στὸ νότιο τοῖχο τοῦ μεσαίου δωματίου ἀνοίγεται θύρα πλάτους 1.05 μ. Στὸ ἀνατολικότερο ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ δωμάτια καὶ στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ λιθόστρωτου δρόμου βρέθηκε ἀπὸ μία παιδικὴ ταφὴ χωρὶς κτερίσματα. Οἱ τάφοι αὐτοὶ περιβάλλονται ἀπὸ λίθινες πλάκες (εἰκ. 1).

Στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ νότιου τοῖχου τῆς βασιλικῆς προεξεῖχαν λίθοι σὲ δύο σημεῖα (εἰκ. 1, πίν. 77β), ποὺ ἀντιστοιχοῦν περίπου πρὸς τὸν ἀνατολικὸ καὶ τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου μὲ τοὺς τάφους, ποὺ εἶχε ἀνασκαφεῖ τὸ 1980 βορείως τοῦ μνημείου. Παραδόξως δὲν βρέθηκαν θεμέλια τοίχων στὰ σημεῖα αὐτά· προφανῶς εἶχε προβλεφθεῖ ἡ ἀνέγερση ἐνὸς προσκτίσματος, παρίσου πρὸς τὸ δωμάτιο τῶν τάφων στὴ βόρεια πλευρά, ποὺ τελικὰ δὲν πραγματοποιήθηκε. Ἀνατολικά ἀπὸ τὸ νότιο πρόπυλο τοῦ νάρθηκα ἀποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοῖχοι μήκους 3 μ., κτισμένοι μὲ κροκάλες (πίν. 77β). Τὸ πά-

1. Ἐκθέσεις γιὰ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους ἔχουν δημοσιευθεῖ στὰ ΠΑΕ 1972, 109 - 113· 1979, 121 - 126· 1980, 34 - 36. Πολύτιμη ὑπῆρξε καὶ φέτος ἡ βοήθεια τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς ἔδρας Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Γεωργίου Γούναρη. Εὐχαριστίες ὀφείλονται ἐπίσης στὸν ἀρχιτέκτονα-ἀρχαιολόγο κ. Γεώργιο Βελῆνη, ποὺ ἐξεπόνησε τὰ σχέδια.

2. Βλ. ΠΑΕ 1980, 34 - 35.

χος τους κυμαίνεται μεταξύ 0.60 και 0.70 μ. γιὰ τὸν ἀνατολικὸ καὶ 0.65 καὶ 0.80 μ. γιὰ τὸν δυτικὸ. Τὸ θεμελίό τους βρίσκεται στὸ ὕψος τῆς κρηπίδας τοῦ



Εἰκ. 1. Κάτοψη τῆς βασιλικῆς Ἁγίας Σοφίας Μύτικα.

νότιου τοίχου τῆς βασιλικῆς. Ἄλλος τοῖχος ἀπὸ ἀργολιθοδομῆ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὴν προέκταση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκα. Οἱ τοῖχοι καὶ τὰ λιθό-

στρωτα που ανασκάφηκαν βορείως και νοτίως του μνημείου άνήκουν πιθανότατα σε οικισμό που σχηματίστηκε κατά την μέση βυζαντινή περίοδο, όταν ο ναός είχε έρειπωθεί¹.

Λίγα κινητά εύρηματα απέδωσε η ανασκαφή του 1981. Βορείως του δωματίου με τους τάφους βρέθηκε λίθινος άμφικιονίσκος παραθύρου, διαστάσεων $0.99 \times 0.40/0.42 \times 0.165/0.16$ μ. (πίν. 78α). Πέντε χάλκινα νομίσματα βρέθηκαν σε διάφορα σημεία. Ένα είναι του Βαλεντινιανού Β', και κόπηκε μεταξύ του 383 και 392 μ.Χ. στο νομισματοκοπείο της Κυζίκου². Το δεύτερο, πολύ έφθαρμένο, είναι μικρή χάλκινη υποδιαίρεση, πιθανότατα του Βαλεντινιανού Γ' (425 - 455). "Άλλα δύο, επίσης πολύ έφθαρμένα, είναι μικρές χάλκινες υποδιαίρεσεις του 5ου - 6ου αι., της κατηγορίας που παλιότερα λέγονταν βανδαλικά νομίσματα. Το πέμπτο τέλος νόμισμα είναι άνόνομο βυζαντινό, και χρονολογείται γύρω στο 1075 - 1080 μ.Χ.³

Ο ικανότατος άρχιτεχνίτης Γιάννης Τσέβλικος στερέωσε τα μαρμαροθετήματα που είχαν αποκαλυφθεί το 1979 στο 'Ιερό Βήμα⁴, και συγκόλλησε τα σπασμένα μάρμαρα (πίν. 78β, 79α). Στερέωσε επίσης την επένδυση του ανατολικού τοίχου του Ιερού και την βάση της άγίας τραπέζης, και κάλυψε με κατάλληλο κονίαμα τα τμήματα του δαπέδου του συνθρόνου και των εδράνων των πρεσβυτέρων, όπου το μαρμαροθέτημα είχε καταστραφεί. Οι έργασίες αυτές ήταν άπαραίτητες, διότι στην περιοχή του 'Ιερού Βήματος πηγάζουν νερά και η πυκνή βλάστηση που είχε αναπτυχθεί για τον λόγο αυτό είχε ήδη προκαλέσει μεγάλες φθορές και κινδύνευε να καταστρέψει ολόκληρο το μαρμαροθέτημα. Για μονιμότερη αντιμετώπιση του σοβαρού αυτού κινδύνου διανοίχθηκαν ανατολικώς και νοτίως της βασιλικής δύο αποστραγγιστικές τάφροι πλάτους 1 μ., χάρη στις όποιες περιορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό τα νερά που ανέβλυζαν στην περιοχή (πίν. 79β). Χαρακτηριστικό είναι ότι οι τάφοι Γ και Δ που είχαν ανασκαφεί το 1980 και ήταν γεμάτοι νερό, άδειασαν άμέσως. Μετά την έπιτυχή αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού, θα καταστεί δυνατή η έρευνα κατά την επόμενη ανασκαφική περίοδο της περιοχής ανατολικώς του 'Ιερού Βήματος, όπου υπήρχε μια πηγή που ήδη στέρεψε.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

1. ΠΑΕ 1972, 113· 1979, 125.

2. LRBC, άριθ. 2568.

3. DOC III.2, 696, άριθ. J.1 κέ., πίν. LXVIII, Class J. 'Η ταύτιση των νομισμάτων έγινε από την Διευθύντρια του Νομισματικού Μουσείου κ. 'Αδ. Καραμειστή-Οικονομίδου, την όποια εύχαριστώ θερμότατα και από τη θέση αυτή. Τα νομίσματα καταγράφηκαν στο βιβλίο εισαγωγής του Νομισματικού Μουσείου με αύξ. άριθμό 440.

4. ΠΑΕ 1979, 121 - 123, πίν. 85, παρένθετος πίναξ Ε'.

15. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΕΑΣ ΑΓΧΙΑΛΟΥ

(Παρένθ. πίν. Ε' και πίν. 80 - 83)

Και κατά τὸ 1981 συνεχίσθηκαν οἱ ἐργασίες γιὰ νὰ ἀποκατασταθοῦν οἱ ζημιές ποὺ προκάλεσαν οἱ σεισμοὶ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1980 στὰ ἀνασκαμμένα μνημεῖα καὶ στὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν.

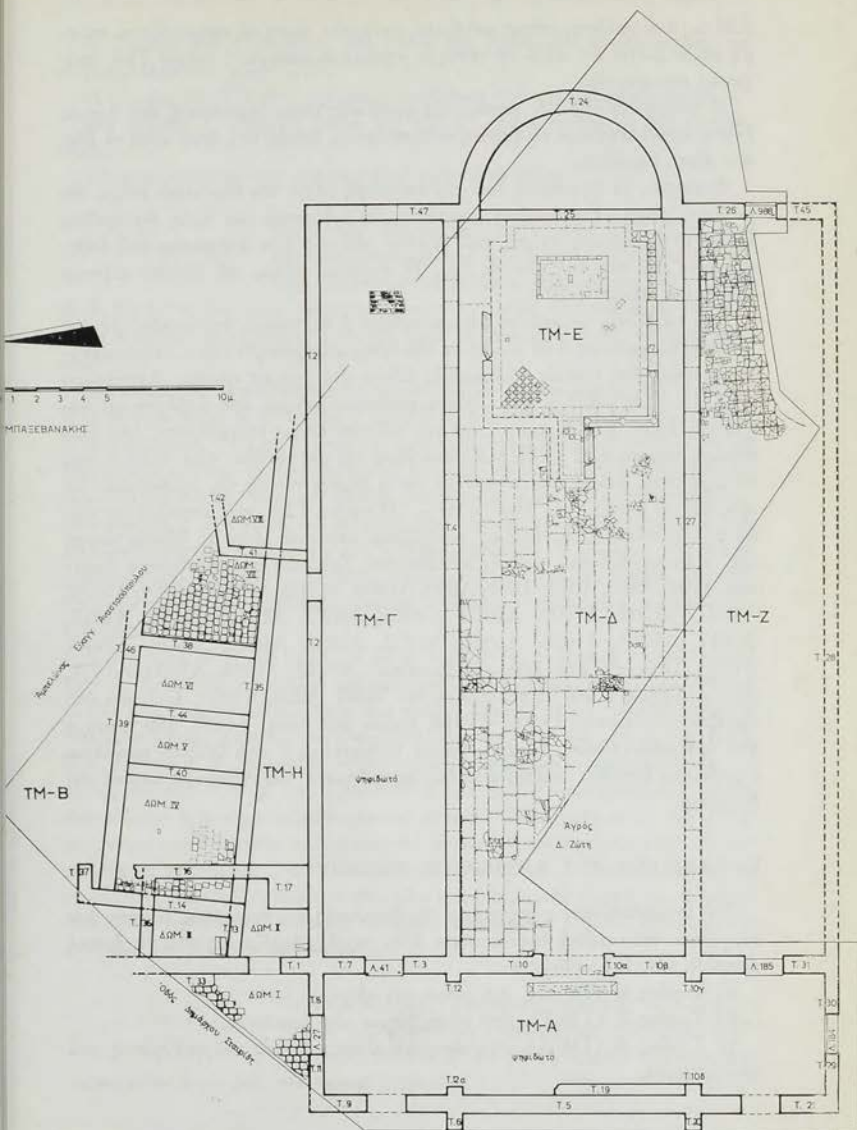
Παράλληλα ἔμως ἐξακολούθησε καὶ τὸ ἀνασκαφικὸ ἔργο, κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ὑπογράφοντος μὲ τὴν πολύτιμη συνεργασία τῆς ἐπιμελήτριας βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Ἀσπασίας Ντίνα.

Οἱ ἀνασκαφές ἔγιναν στὴ βασιλικὴ τοῦ Μαρτυρίου καὶ στὴ βασιλικὴ τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου.

Α' ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ

Μὲ τὴν εὐγενικὴ συγκατάθεση τοῦ ἰδιοκτῆτου τοῦ ἀμπελώνα Εὐαγγέλου Ἀναστασοπούλου, ἡ ἔρευνα ἐπεκτάθηκε στὸ ἀνατολικὸ τέρμα τοῦ βόρειου κλίτους καὶ στὴν ἀψίδα τῆς βασιλικῆς. Ἔτσι ἀποκαλύφθηκε ἡ ΒΑ γωνία τοῦ κλίτους αὐτοῦ καὶ τὸ βόρειο μισὸ τῆς ἀψίδας τοῦ μνημείου (εἰκ. 1, πρβ. ΠΑΕ 1979, 62 κέ.). Δυστυχῶς ἡ τοιχοποιία τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ βόρειου κλίτους εἶναι καταστραμμένη σὲ βάθος 0.65 μ. ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο καὶ ἔτσι χάθηκαν τὰ ἔγγραφα τῆς θύρας ποὺ ἀνοίγόταν ἐκεῖ. Τὴν ὑπαρξὴ τῆς θύρας αὐτῆς τὴν ἐπιβεβαιώνει ἡ ἐπιγραφή πάνω στὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο, ποὺ εἶναι ἔτσι τοποθετημένη, ὥστε νὰ διαβάζεται ἀπ' αὐτὸν ποὺ μπαίνει ἀπὸ τὰ ἀνατολικά στὸ βόρειο κλίτος (ΠΑΕ, ἔ.ἀ. 66, εἰκ. 4).

Μεγάλῃ καταστροφῇ ἔχει προκάλεσει στὸ τμήμα ποὺ ἐρευνηθῆκε ἓνα πηγάδι ποὺ ἀνοίχθηκε πρὶν κάμποσα χρόνια ἐκεῖ. Τὸ πηγάδι αὐτὸ ἔχει διαμέτρους: ἀπὸ Α - Δ 1.60 μ. καὶ ἀπὸ Β - Ν 1.95 μ. Τὸ πηγάδι μᾶς ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ ἐξετάσουμε σὲ βάθος τὴ σύσταση τοῦ ἐδάφους σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἡ ὁποία γενικά εἶναι ἀπὸ χῶμα ἀνάμεικτο μὲ χαλίκια καὶ ἄμμο θαλασσινή. Στὸ νότιο μισὸ τοῦ κυλίνδρου τοῦ πηγαδιοῦ, ποὺ σώζεται καλύτερα, προσδιορίζονται τὰ ἑξῆς τέσσερα στρώματα: τὸ πρῶτο, ὕψους 0.25 μ. ἔχει δύο μέρη· τὸ πάνω εἶναι λιθορριπὴ καὶ ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ τὸ κάτω εἶναι χῶμα· τὸ δεύτερο, ὕψους 0.42 μ., ἔχει σκληρὴ ὑφὴ ἀπὸ μεγάλα χαλίκια καὶ ὑπόλευκο πηλόχωμα, πατημένο· τὸ τρίτο, ὕψους 0.16 μ., ἀπὸ πατημένο χῶμα, χαλίκια καὶ κομμάτια κεραμιδιῶν καὶ τὸ τέταρτο, ὕψους



Είχ. 1. Βασιλική Μαρτυρίου, κάτοψη.

0.31 μ., ἀπὸ χαλίγια, πέτρες καὶ ἄμμο, πατημένα, ὥστε νὰ σχηματίζεται σκληρὴ μάζα. Κάτω ἀπ' αὐτὰ τὰ τέσσερα στρώματα ὑπάρχει ὁ τοῖχος T48, πρόχειρης κατασκευῆς.

Ἡ τοιχοποιία τῆς ΒΑ γωνίας τῆς βασιλικῆς εἶναι ἰσχυρότατη ἀπὸ ἀργούς λίθους («κολυμπητούς») σὲ ἄφθονη ἀσβεστοκονία, ἐπειδὴ στὴ θέση αὐτὴ τὸ ἔδαφος εἶναι ἄμμώδες.

Δυστυχῶς τὸ ψηφιδωτό, ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή μέχρι τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, δὲν σώζεται, παρὰ σὲ σποραδικὰ κομμάτια. Ἡ λιθορριπὴ του ὅμως διατηρεῖται καλὰ. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ βόρειου κλίτους ἔχει ἐπιχρίσμα ἀπὸ ἀσβεστοκονία καὶ στὶς δύο πλευρὲς του. Τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ βόρειου κλίτους, ἔσωτερικά, εἶναι 31.50 μ.

Ἀπὸ τὸ βόρειο στυλοβάτη ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀνατολικὴ παραστάδα, μήκους καθαρῆς τοιχοποιίας 0.64 μ. καὶ μὲ τὴν ὀρθομαρμάρωση 0.745 μ.: εἶναι κατασκευασμένη ἀπὸ κοινὸς πλακοειδεῖς λίθους καὶ πήλινες πλάκες, διαστάσεων $0.32 \times 0.32 \times 0.033$ μ., μὲ ἄφθονο συνδετικὸ μείγμα ἀπὸ ἀσβέστη καὶ θαλασσινὴ ἄμμο. Στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς σώζεται τμημα ἐπιχρίσματος ἀπὸ πορσελάνη, πάχους 0.02 μ. Τὸ σωζόμενο ὕψος τῆς παραστάδας εἶναι 0.33 μ. ἀπὸ τὸ ψηφιδωτό. Τέλος, ἀποκαλύφθηκε καὶ ἡ βόρεια γένεση τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ, ποὺ τὸ πλάτος τῆς εἶναι 0.95 μ. Ὁ τοῖχος T25, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ χορδὴ τοῦ ἡμικύκλιου τῆς ἀψίδας, συνεχίζεται κανονικὰ μέχρι τὴ βόρεια γένεσὴ τῆς. Περισυλλέχθηκαν τὰ ἐξῆς ἀντικείμενα: Τμήματα ἀπὸ ἀμφίγλυφα θωράκια: A994, A996, A997, A899, A999, A1000, A1002, A1003, A1004, A1005, A1007, A1008, A1009, A1010, A1011, A1012, A1014, A1015, A1016, A1017, A1019, A1020, A1021, A1022, A1023, A1025, A1026, A1028, A1029. Τμήματα ἀπὸ διάτρητα θωράκια: A1013, A1024, A1030, A1031, A1032. Τμήματα ἀπὸ τὸ στυλοβάτη τοῦ Ἱεροῦ: A995, A1001. Τμήματα ἀπὸ ἀρράβδωτους κίονες: A1006, A1018, τμημα ἀπὸ βάση: A1027. 188 τεμάχια ἀπὸ ὀρθομαρμαρώσεις, 10 ἀπὸ πλάκες πατώματος, 3 ἀπὸ ζεύξεις, κομμάτια ψηφιδωτῶν δαπέδου, πολλὰ ψηφίδες, σπαράγματα τοιχογραφιῶν, καρφιὰ καὶ ὄστρακα.

Β' ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ ΠΕΤΡΟΥ

Στὸ σημαντικότερο συγκρότημα τῆς βασιλικῆς τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου διεργήθηκε ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στοὺς ἐξῆς τομεῖς, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ δυτικὰ (παρένθ. πίν. Ε', κάτωψη):

- α) Τομέας Κ (TM-K), στὸ χῶρο τοῦ αἰθρίου.
- β) Τομέας Ξ (TM-Ξ), στὸ χῶρο βόρεια τῆς βασιλικῆς.
- γ) Τομέας Α (TM-A), στὸ κεντρικὸ κλίτος, δυτικὰ τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου.

δ) Τομέας ΣΤ (TM-ΣΤ), στὰ νότια τῆς βασιλικῆς προσκτίσματα καὶ συγκεκριμένα στὸ χῶρο XVI.

ε) Τομέας Μ (TM-M), στὸ χῶρο ἀνατολικά τοῦ προηγούμενου τομέα.

στ) Τομέας Τ (TM-T), νότια τοῦ TM-ΣΤ, ὅπου τὸ τεῖχος τῆς ἀρχαίας πόλης.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας αὐτῆς εἶναι τὰ ἐξῆς:

α) ΤΟΜΕΑΣ Κ
(TM-K)

Κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ 1980 στὴν τομὴ Κ/Γ, ποὺ ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ αἰθρίου, βρέθηκαν τὰ λείψανα τῶν τοίχων Κ/Γ-T1 καὶ Κ/Γ-T3. Οἱ τοῖχοι αὐτοί, με κατεύθυνση Α - Δ, εἶναι προγενέστεροι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ αἰθρίου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν κατασκευὴ του πάτησε πάνω τους.

Μὲ σκοπὸ τὴν ἀποκάλυψη τῶν τοίχων αὐτῶν ἔγιναν ἐφέτος δύο τομές: ἡ Κ/Δ γιὰ τὸν τοῖχο Κ/Γ-T1 καὶ ἡ τομὴ Κ/Ε γιὰ τὸν τοῖχο Κ/Γ-T3. Ἡ τομὴ Κ/Δ με πλάτος 1.10 μ. ἔφθασε ὡς τὸ δυτικὸ στυλοβάτη τοῦ αἰθρίου καὶ σὲ βάθος 0.95 μ. ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ ἐξωνάρθηκα. Στὸ βάθος αὐτὸ ὑπάρχει νερό. Ἡ ἔρευνα δὲν ἀπέδωσε θετικὸ ἀποτέλεσμα γιατί ἕνας ἀσβεστόλακκος, ποὺ ἀνοίχθηκε στὸ χῶρο τοῦ αἰθρίου, ἔχει καταστρέψει τὸν τοῖχο Κ/Γ-T1. Περισυλλέχθηκαν: 8 πλακίδια ἀπὸ μαρμαροθετήματα, 6 χάλκινα νομίσματα, φύλλα χαλκοῦ, ἐλάσματα μολύβδου, θραύσματα ἀπὸ γυάλινα ἀγγεῖα καὶ τζάμια, θραύσματα ἀπὸ λυχνάρια, ψηφίδες διαπέδου, σπαράγματα τοιχογραφιῶν καὶ ὄστρακα.

Καὶ ἡ τομὴ Κ/Ε, με πλάτος 1.40 μ. ἔφθασε ὡς τὸ δυτικὸ στυλοβάτη τοῦ αἰθρίου. Δυστυχῶς καὶ ἐδῶ ὁ ἀσβεστόλακκος ἔχει ἐξαφανίσει τὰ λείψανα τοῦ τοίχου Κ/Γ-T3. Ἀποκαλύφθηκε πιδ πολὺ ὁ ἀγωγὸς Αγ-2, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ κυλινδρικοὺς πήλινους σωλῆνες. Στὸ μέσο περίπου τοῦ μήκους τῆς τομῆς Κ/Ε βρέθηκαν συντρίμματα τοξοστοιχίας, μιὰ ἰωνικὴ μαρμάρινη βάση, με μῆκος πλευρᾶς 0.51 μ. καὶ ὕψος 0.16 μ. καὶ κομμάτια μαρμάρινων μελῶν, ποὺ ἀνήκουν στὴ νότια τοξοστοιχία τοῦ αἰθρίου. Διαπιστώθηκε ὅτι ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος καὶ ὁ δυτικὸς στυλοβάτης τοῦ αἰθρίου, ἔχουν πατήσει πάνω σὲ προγενέστερες κατασκευές, ποὺ βρίσκονται σὲ βάθος 0.98 μ. ἀπὸ τίς βάσεις τοῦ στυλοβάτη. Περισυλλέχθηκαν: 8 πλακίδια ἀπὸ μαρμαροθετήματα, 14 κομμάτια ἀπὸ ὀρθομαρμαρώσεις, ψηφίδες διαπέδου, θραύσματα λύχνων καὶ γυάλινων ἀγγείων, ἕνα νόμισμα καὶ ὄστρακα.

β) ΤΟΜΕΑΣ Ξ
(TM-Ξ)

Κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βόρειου τοίχου τῆς βασιλικῆς ἐρευνήθηκε χῶρος 130 μ², συνολικοῦ μήκους 35.50 μ. Τὸ πλάτος του στὰ ἀνατολικά εἶναι 1 μ., ἐνῶ στὰ δυτικὰ 5.70 μ.

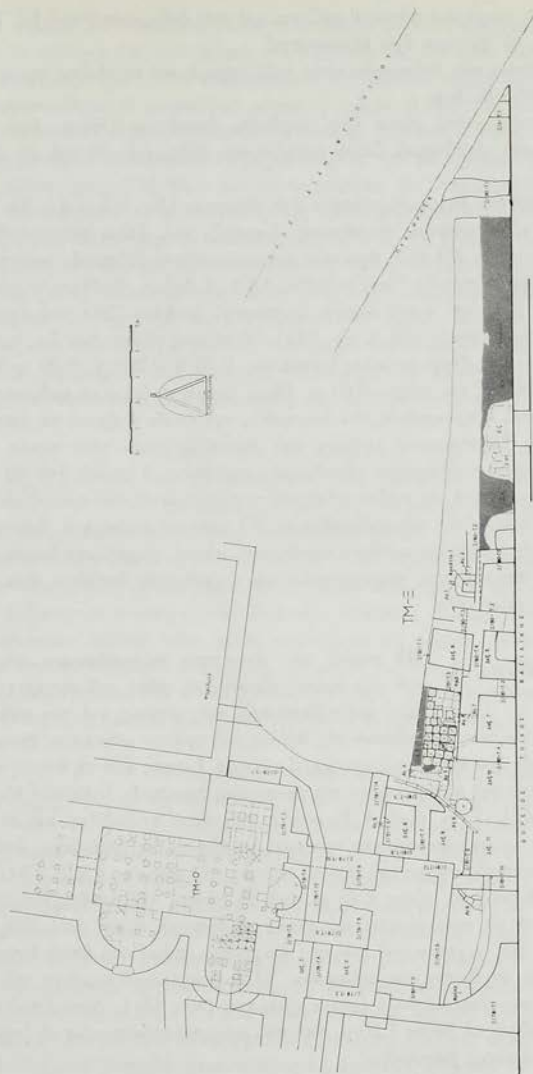
Τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο (Δε), ποῦ εἶχε βρεθεῖ κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ 1980 σὲ βάθος 1.87 μ. ἀπὸ τὸ σωζόμενο ὕψος τοῦ βόρειου τοίχου τῆς βασιλικῆς, ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 15.40 μ., χωρὶς νὰ βρεθοῦν τὰ πρὸς Ἀνατολὰς καὶ Νότο ὄρια του. Ἀνατολικά συνεχίζεται κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο Ξ/80-T1 καὶ νότια κάτω ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τῆς βασιλικῆς (παρένθ. πίν. Ε', εἰκ. 2). Τὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ ψηφιδωτοῦ ἀποτελεῖ ὁ ἰσχυρὸς τοῖχος Ξ/80-T2, πλάτους 0.75 μ., ὁ ὁποῖος καταστράφηκε ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ συγκροτήματος τῶν βασιλικῶν. Ὁ τοῖχος ποῦ ἀποτελοῦσε τὸ βόρειο ὄριο τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι καταστραμμένος κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τούτου. Τὰ διακοσμητικὰ θέματα τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι γεωμετρικά: ῥόμβοι, παραλληλόγραμμα, τρίγωνα, κύκλοι, καὶ τετράγωνα σὲ σωστὸς συνδυασμὸς καὶ σὲ χρώματα: λευκὸ, μαῦρο, κίτρινο καὶ ὑποκίτρινο (πίν. 80α). Μπροστὰ ἀπὸ τὴ θύρα τοῦ βόρειου τοίχου τῆς βασιλικῆς τῆς τελευταίας περιόδου βρέθηκαν: τὸ δάπεδο ΔΖ, ἀπὸ πατημένο χῶμα ἀνάμεικτο μὲ πέτρες καί, χαμηλότερα, τὸ δάπεδο Δστ ἀπὸ σχιστολιθικὲς πλάκες, ἀκατέργαστες, ἀγώνιαστες καὶ χωρὶς κανονικὰ σχήματα, μὲ μεγάλους ἄρμους μεταξύ τους, ποῦ ἔχουν συμπληρωθεῖ μὲ ἀβεστοκονία.

Ἡ ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι τὸ κατώφλι τῆς βόρειας θύρας ἀντιπροσωπεύει δύο φάσεις. Κατὰ τὴ δευτέρη ὑψώθηκε. Τὴν τροποποίηση αὐτὴ ἀκολούθησαν καὶ τὰ δάπεδα Δστ καὶ Δζ.

Εἶναι φανερό, ὅτι τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο Δε ἀποτελοῦσε τὸ πάτωμα μεγάλης αἴθουσας κτηρίου, προγενέστερου τῶν βασιλικῶν.

Στὴν περυσινὴ ἔκθεση σημειώθηκε ἡ διαφορὰ τοιχοποιίας ποῦ παρουσιάζει τὸ κάτω τμήμα, ὕψους 0.78 μ., τοῦ βόρειου τοίχου τῆς βασιλικῆς, ἀπὸ τὸ πάνω τμήμα του, ὕψους 1.27 μ. (ΠΑΕ 1980, 40). Μὲ τὴν ἐφετινὴ ἔρευνα διαπιστώθηκε ὅτι ἡ ἐπιμελημένη, ἰσχυρὴ τοιχοποιία τοῦ κάτω τμήματος φθάνει ὡς τὸν τοῖχο Ξ/80-T2. Δυτικὰ τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἡ τοιχοποιία τοῦ κάτω τμήματος εἶναι ἀμελέστερη, μὲ μικρὲς καὶ ἄμορφες πέτρες, ἀβεστοκονία γιὰ συνδετικὸ μίγμα, ποῦ περιορίζεται ὅμως μόνο στὴν ἐμφραξὴ τῶν ἄρμων, χωρὶς νὰ καλύπτει τὴν ἐπιφάνεια τῶν λίθων. Ἐδῶ ἔχει γίνει χρῆση πλίνθων ὀβόκληρων ἢ σὲ κομμάτια καὶ στὸ ψηλότερο τμήμα ὑπάρχει μιὰ σειρά ἀπὸ ὀριζόντιες πῆλινες πλάκες, ὄχι ὅμως σὲ ἀπόλυτη τάξη καὶ συνοχὴ μεταξύ τους. Πάνω στὰ δύο, διαφορετικῆς τοιχοποιίας μέρη τοῦ κάτω τμήματος, πάτησε ὁ ἐνιαῖος βόρειος τοῖχος τῆς βασιλικῆς, μὲ τὴ γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις κρέμαση πρὸς τὰ ἔξω, ποῦ κατασκευάσθηκε κατὰ τὴν τελευταία οἰκοδομικὴ περίοδο.

Δυτικὰ τοῦ τοίχου Ξ/80-T2 ἀποκαλύφθηκαν ἑπτὰ δεξαμενὲς (Δεξ. 5 - Δεξ. 11). Ἡ δεξαμενὴ 5, ποῦ καταστράφηκε ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ συγκροτήματος τῶν βασιλικῶν, ἔφερε ὀρθομαρμάρωση ἀπὸ πλάκες πάχους 0.025 μ. καὶ τὸ πάτωμά της ἦταν στρωμένο μὲ κουρασάνι. Τῆς ἴδιας κατασκευῆς ἦταν καὶ οἱ δεξαμενὲς 6 καὶ 7, ἐνῶ στὴν 8 σώζεται μόνον ἡ λιθορριπὴ τοῦ δαπέδου



Είχ. 2. Βασιλική άρχιερέως Πέτρον, κάτοψη τού τομέα Ε (ΤΜ -Ε).

της. Τὸ ἀπὸ κουρασάνι πάτωμα σώζεται καὶ στὶς δεξαμενές 9 καὶ 10. Τῆς δεξαμενῆς 11 τὸ πάτωμα ἔχει ἐξαφανιστεῖ.

Ἡ τοιχοποιία τῶν δεξαμενῶν εἶναι πολὺ ἰσχυρὴ καὶ τὸ πλάτος της κυμαίνεται ἀπὸ 0.65 - 0.75 μ.

Σπόνδυλος δωρικοῦ κίονα ἀπὸ πωρόλιθο, διαμέτρου 0.65 μ., ἔχει χρησιμοποιηθεῖ σὰν οἰκοδομικὸ ὕλικό μεταξὺ τῶν δεξαμενῶν 9 καὶ 10 (εἰκ. 2, πίν. 80γ).

Ἀποκαλύφθηκε ἀκόμη σύμπλεγμα ἀπὸ ἀγωγούς (Αγ. 3 ἕως Αγ. 9). Ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς εἶναι κτιστοί, τετράγωνης διατομῆς καὶ ἄλλοι ἀπὸ κυλινδρικούς πῆλινους σωλήνες. Μὲ τοὺς ἀγωγούς συγκοινωνοῦν οἱ δεξαμενές μεταξύ τους.

Βόρεια τῆς δεξαμενῆς 7 καὶ σὲ βάθος 1.19 - 1.245 μ., βρέθηκε πλακόστρωτο πάτωμα (Δη) καὶ στενὴ λωρίδα ψηφιδωτοῦ δαπέδου (Δθ), ποὺ ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίχωση (εἰκ. 2, πίν. 81α). Οἱ πῆλινες πλάκες τοῦ Δη, ποὺ εἶναι σὲ δευτέρῃ χρήσῃ, ἔχουν ποικίλες διαστάσεις: 0.30×0.285 μ., 0.30×0.30 μ., 0.285×0.285 μ. καὶ πᾶχος 0.03 μ. Εἶναι ἀκόμη πρόωρο νὰ καθοριστοῦν οἱ διαστάσεις καὶ ὁ προορισμὸς τοῦ δωματίου, στὸ ὁποῖο ἀνήκουν τὰ πατώματα Δη καὶ Δθ. Τὰ κτηριακὰ λείψανα ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὸν τομέα TM-Ξ ἀνήκουν σὲ τρεῖς τοὐλάχιστον οἰκοδομικὲς περιόδους, ἡ πρώτη ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι ἀρχαιότερη ἀπὸ τὴν πρώτη φάση τοῦ συγκροτήματος τῶν τριῶν βασιλικῶν. Ἀπὸ τὸν τομέα αὐτὸν περισυλλέχθηκαν: 83 χάλκινα νομίσματα, ἑκατοντάδες θραύσματα ἀπὸ μαρμάρια μέλη (κιονόκρανα, κίονες, ἀμφίγλυφα θωράκια, βάσεις κ.ἄ.), σπαράγματα τοιχογραφιῶν καὶ ψηφιδωτῶν δαπέδων, θραύσματα γυάλινων ἀγγείων κλπ.

γ) ΤΟΜΕΑΣ Α
(TM-A)

Μὲ σκοπὸ τὴν ἀπόκτηση περισσότερων στοιχείων γιὰ τὴν πρώτη οἰκοδομικὴ φάση τοῦ συγκροτήματος τῶν τριῶν βασιλικῶν καί, κυρίως, γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς μορφῆς καὶ τῶν διαστάσεων τῆς ἀψίδας τοῦ πρώτου κτίσματος ἐγιναν διερευνήσεις στὶς δύο τομὲς τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, ἐμπρὸς ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου τῆς τελευταίας βασιλικῆς (παρ. πίν. Ε', ΠΑΕ 1980, 41 - 42). Στὴν τομὴ Α/Ε, κοντὰ στὸ νότιο στυλοβάτη, καὶ σὲ βάθος 0.98 μ. ἀπὸ τὸ μαρμαρόστρωτο πάτωμα Δα τῆς τρίτης βασιλικῆς, ἀποκαλύφθηκε ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ νότιου κλίτους τῆς πρώτης (Α/Ε-Τ3), πλάτ. 0.65 μ., ὁ ὁποῖος σὲ μῆκος 1.45 μ. ἀπὸ τὴ γένεση τῆς ἀψίδας διακόπτεται κανονικά, γιὰ νὰ σχηματιστεῖ προφανῶς τὸ ἄνοιγμα θύρας (πίν. 81β). Στὴ δυτ. παρεῖα τοῦ τοίχου αὐτοῦ σώζεται ἐπίχρισμα, πάνω στὸ ὁποῖο ἔχουν ἐπικολληθεῖ δύο στρώματα τοιχογραφιῶν. Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τοῦ πρώτου στρώματος εἶναι μὲ πολὺ ἔντονα χρώματα (πίν. 82α). Δυτικὰ τοῦ τοίχου Α/Ε-Τ3 βρέθηκε σὲ βάθος 1.26 μ. ἀπὸ τοῦ μαρμαρόστρωτου Δα τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τῆς πρώτης βασιλικῆς.

Στὴν τομὴ Α/ΣΤ, κοντὰ στὸ βόρειο στυλοβάτη, ἡ ἔρευνα προχώρησε καὶ κάτω ἀπὸ τὸ πάτωμα Δβ, πού ἀνήκει στὴ βασιλικὴ τῆς δευτέρας περιόδου (5ου αἰ. μ.Χ.) (ΠΑΕ, ἔ.ἀ.). Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας αὐτῆς εἶναι τὰ ἑξῆς: α) Ἀποκαλύφθηκε σὲ μεγαλύτερο μῆκος ὁ τοῖχος Α/ΣΤ-Τ1, πού ἀποτελεῖ τὸν ἀνατολικὸ τοῦ βόρειου κλίτους τῆς πρώτης βασιλικῆς. Εἶναι πιθανὸ καὶ ὁ τοῖχος αὐτὸς νὰ διακόπτεται σὲ μῆκος 1.45 μ. γιὰ νὰ σχηματιστεῖ ἄνοιγμα θύρας, ἀντίστοιχης μὲ τὴ θύρα τοῦ νότιου κλίτους. β) Ἀποκαλύφθηκε σ' ἔλο της τὸ πλάτος, 0.90 μ., ἡ τοιχοποιία τῆς βόρειας γένεσης τῆς ἀψίδας. Ἐτσι ἡ χορδὴ τῆς ἀψίδας μπορεῖ νὰ ὑπολογιστεῖ στὰ 5 μ. γ) Ἐμπρὸς (δυτικὰ) ἀπὸ τὴ γένεση τῆς ἀψίδας βρέθηκε τοιχοποιία, ἡ ὁποία, πιθανόν, ἀνήκει στὸ σύνθρονο (πίν. 82α). Περισυλλέχθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιῶν καὶ ψηφιδωτῶν δαπέδου, ὄστρακα κ.ἄ. Τὰ σπαράγματα τῶν τοιχογραφιῶν πού βρέθηκαν στὴν ἐπίκωση πού ὑπάρχει μεταξύ τῶν τριῶν κατωτέρων πατωμάτων, Δβ, Δγ καὶ Δδ, θὰ ἀνήκουν στὸ ζωγραφικὸ διάκοσμο τῆς βασιλικῆς τῆς πρώτης περιόδου καὶ πιθανόν σὲ μιὰ ἀνακαινιστὴ τῆς δευτέρας βασιλικῆς.

δ) ΤΟΜΕΑΣ ΣΤ
(TM-ΣΤ)

Ἀνήκει στὰ προσκτίσματα, πού βρίσκονται νότια τοῦ συγκροτήματος τῶν βασιλικῶν. Ἀποπερατώθηκε ἡ ἀποκάλυψη ὁλόκληρου τοῦ χώρου XVI, μὲ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπιχώσεως ὕψους 1.20 μ. ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία, πού ἦταν συντρίμματα τοιχοποιίας καὶ ὄστρακα. Ὁ βόρειος τοῖχος (Τ45) ἔφερε ὀρθομαρμάρωση ἀπὸ σχιστολιθινὴς πλάκες ἐρυθροῦ χρώματος. Περισυλλέχθηκαν: τμημα ἀπὸ μαρμάρينو ἄμβωνα μὲ γλυπτὸ φυτικὸ διάκοσμο, θραῦσμα κιονοκράνου, κομμάτια ἀπὸ μαρμαρίνες πλάκες, τρία χαλκὰ νομίσματα, 42 καρφιά, θραύσματα ἀπὸ γυάλινα ἀγγεῖα, κομμάτια ὑαλόμαζας, ὄστρακα καὶ ἓνα ἀμφίγλυφο θωράκιο, πού συναρμολογήθηκε ἀπὸ 14 κομμάτια, ἀπὸ λευκὸ χοντρόκοκκο μάρμαρο μὲ κρυστάλλους. Στὴ μιὰ πλευρὰ εἶναι σκαλισμένο τὸ χρίσμα μέσα σὲ κύκλο.

ε) ΤΟΜΕΑΣ Μ
(TM-M)

Ὁ τομέας βρίσκεται ἀνατολικὰ τοῦ χώρου XVI τοῦ τομέα TM-ΣΤ (παρ. πίν. Ε'). Ἐδῶ ὑπῆρχε ἡ ἀπαλλοτριωμένη οἰκία Ζ. Δάινα, στὴν ὁποία εἶχαν ἐγκατασταθεῖ τὸ γραφεῖο ἀνασκαφῶν, τὸ σχεδιαστήριο, τὸ ἀρχεῖο εὐρημάτων, τὸ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο κλπ. Ἐπειδὴ, ὅμως, ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τοῦ Ἰουλίου 1980 ἡ οἰκία αὐτὴ ἔγινε ἐτοιμόρροπη, κατεδαφίστηκε, ἀφοῦ προηγουμένως οἱ Ὑπηρεσίες μεταφέρθηκαν στὸ διπλανὸ οἰκημα, πρῶν ἰδιοκτησίας Ν. Δάινα. Ἀπὸ τὴν κατεδάφιση τῆς ἐτοιμόρροπης οἰκίας περισυλλέχθηκαν: 29 κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινα μέλη (κίονες, ἀμφίγλυφα θωράκια, τράπεζες, ἀμφικιονίσκοι, κιονόκρανα, ἐπιτύμβιες στῆλες κ.ἄ.), 32 ἀπὸ πλάκες δαπέδων, 12 ἀπὸ πλάκες ὀρθομαρμάρωσης καὶ 21 θραύσματα ἄμορφα. Στὴ συνέχεια ὁ χώρος ἀνασκάφτηκε σὲ βάθος 1.35 μ. καὶ ἀποκαλύφθηκε τελείως ὁ χώρος XX καὶ κατὰ τὸ μεγαλύτερό

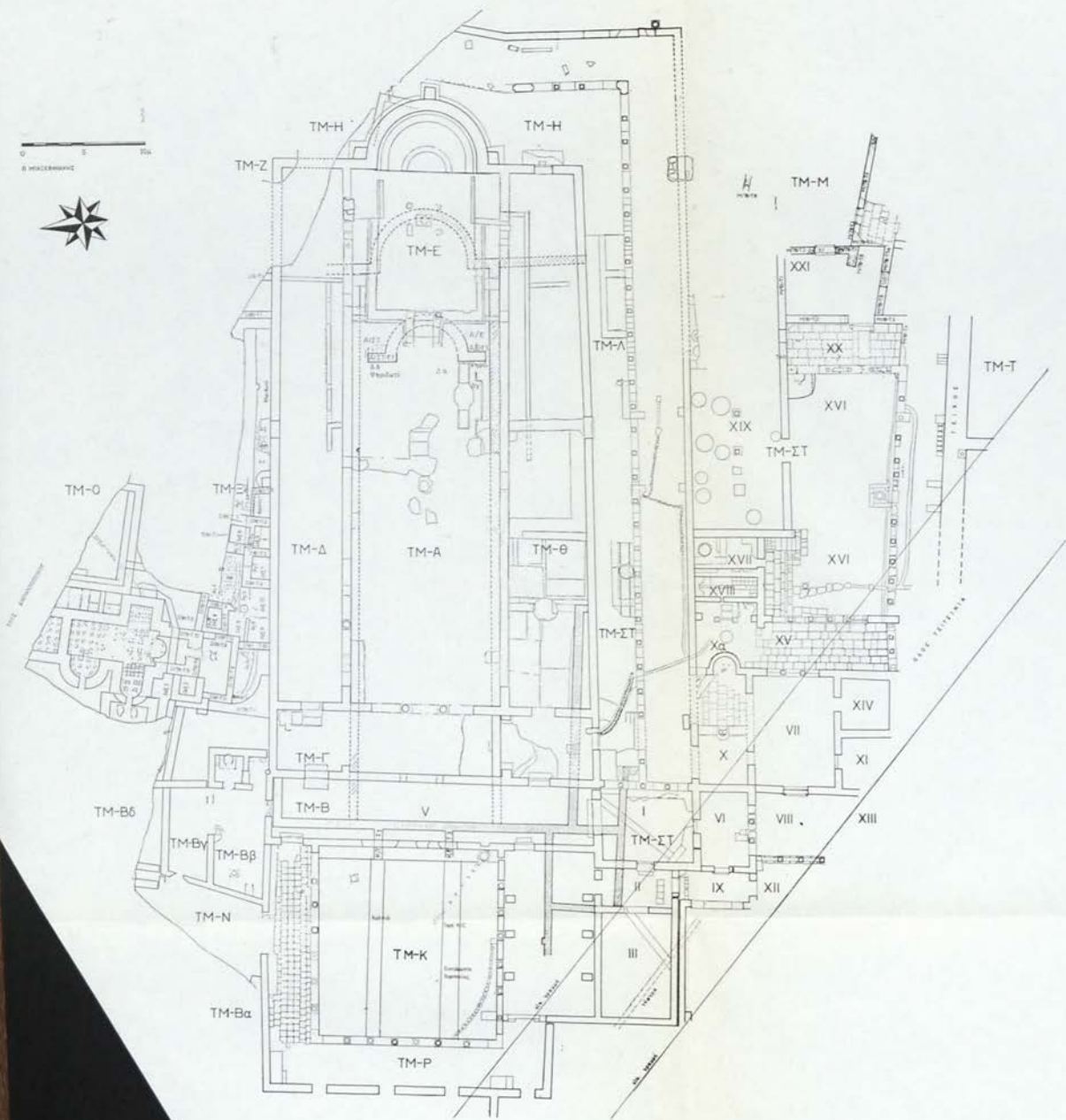
του μέρους ὁ χώρος XXI. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν χώρον XVI στὸν XX γίνεται ἀρχικά, μέσα ἀπὸ ἓνα πολύβηλο, τρεῖς βάσεις τοῦ ὁποίου βρέθηκαν πάνω στὸν στυλοβάτη, τοποθετημένες ὁμοίως κάπως ἀσύμμετρα. Τὸ πάτωμα τοῦ XX ἦταν στρωμένο μὲ σχιστολιθικές πλάκες, ἀπὸ τίς ὁποῖες σώθηκαν ἑννέα, ἀκέραιες ἢ σὲ κομμάτια, στὴ θέση τους. Μὲ βάση αὐτὲς τίς πλάκες καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀποτυπωμάτων ἐκείνων ποὺ λείπουν, ἔγινε ἡ σχεδιαστικὴ ἀποκατάσταση τοῦ πατώματος Δα τοῦ χώρου (παρ. πίν. Ε'). Ὁ διαχωριστικὸς τοῖχος τῶν χώρων XX καὶ XXI στὴ σημερινή του μορφή ἀντιπροσωπεύει μιὰ μεταγενέστερη τροποποίηση. Ἀρχικά ὑπῆρχε τὸ νότιο τμήμα τοῦ (M/81-T3) μήκους 2.38 μ. καὶ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ M/81-T2 μὲ τὸ ἴδιο μήκος. Ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖο σώζεται ἀκόμη στὴ στενὴ πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ τμήματος, μαρτυρεῖ ὅτι αὐτὴ ἀρχικά ἦταν ἐλεύθερη καὶ ὁρατὴ. Στὸ κενὸ ποὺ ἔμενε μεταξύ τῶν δύο τμημάτων (M/81-T2 καὶ M/81-T3) θὰ ὑπῆρχε ἓνα δίλοβο ἢ τρίλοβο ἄνοιγμα. Ἀργότερα προστέθηκε τοιχοποιία κατὰ μήκος τοῦ M/81-T2 καὶ ἀφῆθηκε τὸ ἄνοιγμα ποὺ ἀποκαλύφθηκε τώρα γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τῶν δύο διαμερισμάτων. Τρεῖς βαθμίδες βοήθουσταν τὴν ἄνοδο ἀπὸ τὸν XX στὸν XXI ποὺ βρισκόταν ὑψηλότερα.

Γιὰ τὸν χώρον XXI δὲν ὑπάρχουν πρὸς τὸ παρὸν ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις. Σημειώνεται μόνον ὅτι, τὸ κατώφλι Λ1 στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ χώρου σώζεται ἀκέραιο στὴ θέση του, κι ἀκόμη ὅτι, τὸ πλακόστρωτο πάτωμα στὰ ΝΑ εἶχε βρεθεῖ τὸ 1978, στὸ ὑπόγειο τῆς οἰκίας Ζ. Δάινα. Περισυλλέχθηκαν: πολλὰ κομμάτια ἀπὸ θωράκια (ἀμφίγλυφα, διάτρητα, ἀπλά), ἀπὸ κίονες, κιονόκρανα, πλάκες πατωμάτων καὶ ὀρθομαρμάρωσης, θραύσματα γυάλινων ἀγγείων, σπαράγματα τοιχογραφιῶν κ. ἄ.

σ*) ΤΟΜΕΑΣ Τ
(TM-T)

Στὸν τομέα αὐτόν, ποὺ ἐκτείνεται νότια τῶν TM-ΣΤ καὶ TM-M, συνεχίστηκε ἡ ἀποχωμάτωση τοῦ χώρου μεταξύ τοῦ διαμερίσματος XX καὶ τοῦ τοίχου τῆς ἀρχαίας πόλης. Ἡ ἐπίχωση ἦταν συντρίμματα τοιχοποιίας, ἀνάμεικτα μὲ κομμάτια μαρμάρινων μελῶν καὶ ὄστρακα. Σὲ βάθος 0.50 μ. βρέθηκε κορινθιακὸ κιονόκρανο, μὲ ἐλάχιστες φθορές. Στὸ κιονόκρανο δόθηκε τὸ χαρακτηριστικὸ 48/81. Εἶναι ἀπὸ λευκόγκριζο μεσόκοκκο μάρμαρο μὲ κρυστάλλους. Ἔχει ὕψος 0.61 μ. καὶ κάτω διάμετρο 0.48 μ. (πίν. 82β). Στὸ κέντρο τῆς βάσης τοῦ ἀνοίγεται τὸρμος διαστάσεων 0.136×0.14 μ. καὶ βάθους 0.97 μ. Περισυλλέχθηκαν ἀκόμη: ἀπὸ ἓνα κομμάτι ἀρράβδωτου κίονα, κορινθιακοῦ κιονόκρανου καὶ ἀμφίγλυφου θωρακίου, δύο τμήματα σχιστολιθικῶν πλακῶν, δέκα μαρμάρινων δαπέδου καὶ τέσσερα ὀρθομαρμάρωσης, δύο δόμοι ἠφαιστειακοῦ λίθου, τρία καρφιά, ἓνα χάλκινο νόμισμα, θραύσματα γυάλινων καὶ ὄστρακα.

Παράλληλα πρὸς τίς ἀνασκαφές ἔγιναν καὶ οἱ ἐξῆς ἐργασίες: 1) Καθαρισμὸς καὶ συντήρηση τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ βόρειου κλίτους τῆς βασιλικῆς τοῦ



ἀρχιερέως Πέτρου (πίν. 83α - β). 2) Καθαρισμός, συντήρηση καὶ συγκόλληση τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς (πήλινα, νομίσματα, μαρμάρινα, μέταλλα κλπ.). 3) Σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση θωρακίων. 4) Πλουτισμός καὶ ταξινόμηση τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου καὶ τοῦ ἀρχείου εὐρημάτων.

Μὲ ὅσα ἀναφέρθηκαν πολὺ σύντομα πρὸ πάνω καταδεικνύεται ὅτι, τὸ συγκρότημα τῆς βασιλικῆς τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πρὸ σημαντικὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τῆς χώρας, μὲ τὶς τρεῖς ἐπάλληλες βασιλικές τοῦ 4ου, 5ου καὶ 6ου αἰ., τὰ ἐκτεταμένα ψηφιδωτὰ καὶ τὰ πολλὰ προσκτίσματα.

ΠΑΥΛΟΣ ΗΡ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Στην ακρόπολη του Γλα άρχισε εκ νέου ή ανασκαφή της 'Αρχαιολογικήs 'Εταιρείας την όποίαν είχε διακόψει ό θάνατος του άειμνήστου Ι. Θρεψιάδη¹. Έρευνήθηκε τό τετράπλευρο οικόδομημα στη ΝΑ γωνία του έσωτερικού περιβάλλου, που είναι αντίστοιχο και συμμετρικό προς τό κτίριο Α της ανασκαφής Θρεψιάδη². Ό ίδιος δέν είχε προχωρήσει ως έδω³, ή φετινή έρευνα όμως έδειξε ότι ό Α. de Ridder είχε σκάψει δοκιμαστικές τάφρους κατά τό πλάτος του που είχαν φθάσει ως τό δάπεδο και είχαν άναμοχλεύσει τή στρωματογραφία.

Τό κτίριο, τό όποιο όνομάστηκε Η⁴, διχοτομείται από έγκάρσιο διάδρομο που τό διασχίζει από Β προς Ν. Δεξιά και άριστερά από τό διάδρομο υπάρχουν δύο μακρόστενα δωμάτια, χωρισμένα κατά τόν άξονα του μήκους τους με μεσοτοιχία. Τά δυτικά δωμάτια αριθμήθηκαν Η1 (τό βόρειο) και Η2 (τό νότιο), ό διάδρομος Η3 και τά δύο ανατολικά Η4 και Η5. 'Η φετινή έρευνα περιορίστηκε στους χώρους Η1 και Η2 (πίν. 84α), που είναι άπολύτως ίσοι και συμμετρικοί και έχουν έσωτερικές διαστάσεις 17.70 x 6.20 μ. Κατά μήκος των βόρειων τοίχων τους άφέθηκε άσκαφη λωρίδα πλάτους 0.50 μ. για μελ-

1. ΠΑΕ 1955 - 1961 στους οικείους τόπους ('Ανασκαφαι εν 'Αρνη Κοπαίδος). 'Οφείλω πολλές εύχαριστίες στην έφορο διδά 'Α. 'Ανδρειωμένου, στους επιμελητές κ. 'Αραβαντινό και Πιτερό και στο προσωπικό του Μουσείου Θηβών για τή συνεχή και πρόθυμη βοήθειά τους στη διεξαγωγή της ανασκαφής και της μελέτης των εύρημάτων. 'Ο φύλακας άρχαιοτήτων του Γλα κ. Ν. Τζουμάνης συνέβαλε σημαντικά στην όργάνωση και τήν πρόοδο της ανασκαφής, στην όποία εργάστηκαν οι φοιτητές και φοιτήτριες του Πανεπιστημίου της Πεννσυλβανίας R. B. Koehl, Δ. Χανιώτης, Β. Hayden, L. A. R. LiDonnici, E. D. Wise, H. R. Pphythyon, S. L. Stucynski, J. A. Streed και P. G. Denault, ό φοιτητής του Κολλεγίου Bryn Mawr Μ. Τουμάζου και ή φοιτήτρια του Πανεπιστημίου 'Αθηνών Κ. Σαρρή. Θεμελιές εύχαριστίες όφείλονται στον ύποδιευθυντή του Γερμανικού 'Αρχ. 'Ινστιτούτου δρ. Κ. Kilian για τό δανεισμό ειδικής σκάλας από τήν όποία έγινε ή γενική φωτογράφηση του χώρου.

2. ΠΑΕ 1961, 30.

3. Μόνο ή δυτική πρόσοψη και ή ΝΔ γωνία του κτιρίου Κ (βλ. ύποσ. 4) έρευνήθηκαν πρόχειρα (ΠΑΕ 1961, 30 - 40).

4. 'Ο Θρεψιάδης στο σχέδιό του (ΠΑΕ 1961, εικ. 2, 31) τό χαρακτηρίζει κτίριο Γ και τό προς Βορρά του μακρόστενο οικόδομημα κτίριο Δ. Προτίμησα να χρησιμοποιήσω γράμματα του έλληνικού αλφαβήτου που να έχουν τά όμοιά τους στο λατινικό, ώστε να άπορευχθούν στο μέλλον άσαφείς άναφορές ή συγχύσεις σε ξενόγλωσσα δημοσιεύματα. 'Ως εκ τούτου όνόμασα τό κτίριο αυτό Η και τό προς Βορρά του Κ.

λοντικό έλεγχο και παραβολή τῶν στρωμάτων τους με τούς ὑπόλοιπους χώρους. Τά δωμάτια ἐπικοινωνοῦν μόνο με τὸ διάδρομο Η3 με πόρτες ἀνοίγματος 2.65 μ. στό Η1 και 1.75 μ. στό Η2. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι καθὼς και ὁ μεσότοιχος εἶναι χτισμένοι με ἀρκετὰ μεγάλες ἀκατέργαστες πέτρες, ἔχουν πάχος 1.10 - 1.15 μ., εἶναι θεμελιωμένοι πάνω στόν ἀσβεστολιθικό φυσικό βράχο και σώζονται σέ ὕψος 0.90 - 1 μ. ἀπό τὸ δάπεδο. Αὐτὸ περίπου πρέπει νὰ ἦταν και τὸ ἀρχικό ὕψος τῆς λιθοκατασκευῆς γιατί τὸ ἐσωτερικό τῶν χώρων βρέθηκε γεμάτο ἀπό κομμάτια ἀπό πηλοπλίθες (πίν. 84β), με πολὺ λίγες πέτρες ἀνάμεσά τους. Οἱ πλίθες, πού προέρχονται προφανῶς ἀπό τὸ ἐπάνω μέρος τῶν τοίχων, εἶναι πλασμένες ἀπό τὸ τεφρὸ λιπαρὸ χῶμα τῆς πεδιάδας ἀνακατεμένο με ἄχυρα, χαλικιά και ὄστρακα ἀγγείων. Ἐχουν πάχος 0.08 - 0.09 μ., σωζόμενες διαστάσεις πού φθάνουν τὰ 0.42×0.52 μ. και λεπτὴ ἐπάλειψη στὶς στενὲς ὄψεις τους ἀπό καθαρὴ λάσπη. Μαζί τους, και ἀρκετὰ ψηλὰ στό γέμισμα τῶν δωματίων, βρέθηκαν κομμάτια κεραμιδιῶν, καμπύλων καλυπτῆρων¹ και ἐπιπέδων στρωτήρων, καθὼς και μερικοὶ βόλοι ἀπό ἄχυρο-πηλὸ με ἐντυπωμένα τὰ ἴχνη λεπτῶν κλαδιῶν (πίν. 85α), ὅ,τι διατηρήθηκε προφανῶς ἀπό τὴ δόρωση τῆς κεραμοσκεποῦς στέρης.

Τὰ δάπεδα τῶν δωματίων, πού παρουσιάζουν ἐντονη κλίση ἀπό Δ πρὸς Α και ἀπό Β πρὸς Ν, δὲν ἔχουν καμιά ἰδιαίτερη διαμόρφωση. Μόνο δύο μικρὲς περιοχὲς στῆ ΝΔ γωνία τοῦ Η1 και στῆ ΒΔ γωνία τοῦ Η2 ἦταν ἀλειμμένες με παχὺ και ὄχι πολὺ κανονικό στρώμα ἀπό ἄσπρο πηλὸ. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ βράχος εἶχε ἀφεθεῖ σχεδὸν παντοῦ στῆ φυσική του κατάσταση, με ἀρκετὲς προεξοχὲς ἀπελέκητες (πίν. 85β) και κοιλότητες ἰσοπεδωμένες με ἀνομοιόμορφα στρωμένο κοκκινόχωμα.

Παράλληλα, και σὲ ἀπόσταση 1.50 - 1.60 μ. ἀπό τούς βόρειους τοίχους τῶν δωματίων, βρέθηκαν ἀπό δύο σειρὲς ἀκατέργαστες πέτρες πού ἀφήνουν μεταξύ τους αὐλάκι πλάτους 0.19 - 0.24 μ., πρὸς τὸ ὅποιο βλέπουν οἱ σχετικὰ ὀμαλότερες πλευρὲς τους. Στὸ δωμάτιο Η1 ἡ κατασκευὴ αὐτὴ διακόπτεται κατὰ τόπους (πίν. 86α), στό Η2 ὅμως εἶναι συνεχῆς (πίν. 86β). Τὰ δύο αὐτὰ αὐλάκια, με ρύση ἀπό Δ πρὸς Α, διακόπτονται κατὰ διαστήματα ἀπό πέτρες πού γεφυρώνουν τὸ πλάτος τους ἐκ κατασκευῆς και τὰ χεῖλη τους εἶναι 0.20 - 0.30 μ. ψηλότερα ἀπό δάπεδα. Ὡς ἐκ τούτου δὲν μπορούσαν νὰ δεχτοῦν ὕγρὰ ἀπό τὸ ἐσωτερικό τῶν δωματίων οὔτε νὰ ἀποχετεύσουν ὅ,τι τυχὸν θὰ ἔρρεε στό πάτωμα. Ὁ σκοπὸς τους δὲν εἶναι ἀκόμα σαφής.

Τὰ κατώφλια πρὸς τὸ διάδρομο εἶναι στρωμένα με ἀκατέργαστες πλακοειδεῖς πέτρες, τοποθετημένες χωρὶς προσεκτικὴ ἀρμολότηση σὲ πλάτος 1.10 - 1.15 μ., ὅσο και τὸ πάχος τοῦ τοίχου. Συνεχίζονται πρὸς τὸ ἐσωτερικό τῶν δωματίων, τὸ μὲν κατώφλι τοῦ Η1 με μεγάλη τετράπλευρη πλακοειδῆ πέτρα,

1. Πρβ. ΠΑΕ 1961, 38 και πίν. 14β.

τὸ δὲ τοῦ H2 μὲ πρόσθετη πλακόστρωση (εἰκ. 87α). Ἡ ἐπιφάνειά τους εἶναι ἀνώμαλη καὶ στὸ H1 διατηρεῖ ἕχνη καύσεως. Ἴσως νὰ ἦταν ἀρχικὰ στρωμένα μὲ ξύλο.

Ἡ κορυφὴ τῶν λίθινων τοίχων ἐξεῖχε ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια διαγράφοντας τὸ σχῆμα τοῦ κτιρίου. Ἀφαιρουμένων τῶν ἐπιφανειακῶν χωμάτων καὶ τῶν προϊόντων τῆς ἐσκαφῆς τοῦ de Ridder, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα βρέθηκε καὶ μικρὴ νεολιθικὴ ἀξίνη (πίν. 87β), τὸ συνολικὸ πάχος τῆς ἐπιχώσεως δὲν ὑπερέβαινε τὰ 0.60 - 0.70 μ. Τὸ πρῶτο στρώμα εἶχε πάχος 0.15 - 0.20 μ., χρῶμα τεφροκάστανο καὶ σύσταση χαλαρῆ. Περιεῖχε τὰ 14 % περίπου τῶν ὀστράκων τῆς ἀνασκαφῆς (ποὺ ἐφθασαν τὶς 21.000), τρίμματα ἀπὸ ὠμές πλίθες, δύο-τρία θραύσματα ἀπὸ κεραμίδια (στρωτῆρες), κομμάτια ἀπὸ τὴ δόρωση τῆς στέγης καὶ ἓνα μικρὸ μελαμβαφές ὄστρακο ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἀκολουθοῦσε εὐδιάκριτο τὸ δεύτερο στρώμα ἀπὸ ἀσπροκίτρινο πηλὸ ἀρκετὰ πυκνῆς συστάσεως πάχους 0.30 - 0.35 μ., ἀνώμαλο στὴν κορυφῆ, ποὺ περιεῖχε τὶς πλίθες. Τὰ κομμάτια τους ἦταν πυκνότερα κοντὰ στοὺς τοίχους, ἰδίως στὶς ΝΔ γωνίες, καὶ σχετικὰ ἀραιότερα στὸ κέντρο. Ψηλὰ στὸ στρώμα βρέθηκε τριχολαβίδα (πίν. 87γ), δύο μικρότατα ἐλληνιστικὰ ὄστρακα, κομμάτια κεραμιδιῶν καὶ βόλοι ἀπὸ τὴ δόρωση τῆς στέγης. Κατὰ τὰ ἄλλα τὸ στρώμα ἀπέδωσε τὰ 60 % περίπου τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς.

Τὸ τρίτο στρώμα, πάχους λίγων ἑκατοστῶν, σκέπαζε τὸ δάπεδο μὲ ἄφθονη λεπτὴ στάχτη καὶ περιεῖχε καμένες πέτρες, ἐλάχιστα σκῆρπια τρίμματα ξυλάνθρακα, τὸ 25 % περίπου τῆς κεραμεικῆς καὶ καμένα ἀγγεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ πληρέστερα διατηρημένα εἶναι μεγάλος ψευδόστομος τύπου Καδμείου, χωρὶς ἐπιγραφή, ἀπὸ τὸ H1 (πίν. 88α) καὶ πίθος μὲ ἐκτυπη ταινία στὸν ὄμο ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ H2 (πίν. 88β). Τὸ κυριότερο εὐρημα ὅμως προέρχεται ἀπὸ τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ H1 καὶ εἶναι 14 μικροὶ σωροὶ ἀπὸ ἀπανθρακωμένους κόκκους σιτάρι, προφανῶς κατάλοιπα σάκκων τοποθετημένων σὲ ὄχι πολὺ κανονικὲς σειρὲς (πίν. 89α). Γενικὰ, τὸ περιεχόμενο τοῦ στρώματος αὐτοῦ καθὼς, ἐν μέρει, καὶ τοῦ προηγούμενου, ἔχουν ὑποστῆ τὴν ἐπίδραση τῆς φωτιᾶς.

Προφανῶς οἱ χώροι ἦταν ἀποθῆκες τῶν ὁποίων κἀκε τὸ περιεχόμενο. Τὸ κτίριο ὑπέστη καὶ αὐτὸ σοβαρὲς ζημιὲς ἀλλὰ ἡ ἀπουσία καμένων ξύλων καὶ πηλοπλίνθων σκληρυμένων ἀπὸ τὴ φωτιὰ δείχνει ὅτι δὲν κἀκε ὀλόκληρο. Καθὼς φαίνεται, ἐγκαταλείφθηκε καὶ κατέρρευσε μὲ τὸν καιρὸ, χώνοντας τὸ καμένο στρώμα.

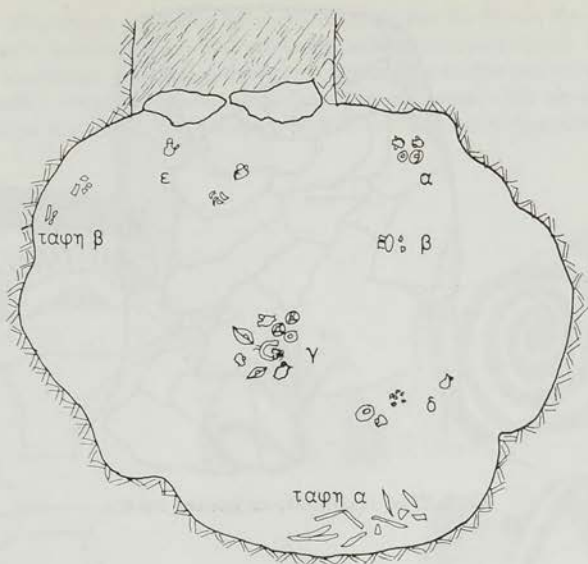
Ἡ κεραμεικὴ συνίσταται σὲ ὄστρακα, τὰ περισσότερα μικρὰ καὶ φθαρμένα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκολλήθηκαν δύο μόνο ἀγγεῖα, ὁ ψευδόστομος τοῦ H1 καὶ ἓνας δίσκος σκύφος μὲ διακόσμηση τριχαμπύλων τόξων ἀπὸ τὸ H2 (πίν. 89β). Ἐπιπλέον διατηρήθηκαν ἀρκετὰ κομμάτια τοῦ πίθου ὥστε νὰ φαίνεται τὸ σχῆμα του. Ὁ πίθος καὶ ὁ ψευδόστομος προέρχονται ἀπὸ τὸ δάπεδο, ἀπὸ τὴ στρώση δηλαδὴ τῆς καταστροφῆς, ἐνῶ τὰ κομμάτια τοῦ σκύφου ἦταν χαμηλὰ

μέσα στο δεύτερο στρώμα. "Όσα ὄστρακα βρέθηκαν μέσα σ' αὐτὸ κατὰ πυκνὲς ὁμάδες πρέπει νὰ ἔπεσαν ἀπὸ ψηλὰ καὶ ἀνήκουν πιθανότατα στοὺς τέλους τῆς περιόδου τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ κτιρίου. Τὰ ἄλλα εἶναι μικρά, διάσπαρτα, μὲ φαγωμένες ἐπιφάνειες καὶ ἀκμές καὶ περιλαμβάνουν μερικὰ νεολιθικὰ ὄστρακα καθὼς καὶ ἀπορρίμματα τοῦ κεραμικοῦ κλιβάνου. Προέρχονται δηλαδὴ χωρὶς ἀμφιβολία ἀπὸ τὶς πλῆθεις καὶ τοὺς ἀρούς τῶν τοίχων καὶ χρονολογοῦν τὴν κατασκευὴ τῆς ἀποθήκης. Ἡ διάκριση μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν προηγουμένων δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλής, ἢ ὁμοιογένεια ὅμως τοῦ ὕλικου εἶναι τόση ὥστε νὰ μὴ δημιουργοῦνται δυσκολίες γιὰ τὴ χρονολόγησιν τοῦ κτιρίου. Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ὄστράκων, τὰ 75 % περίπου, προέρχεται ἀπὸ ἄγραφες κύλικες μὲ τροπιδωτὸ ὄμο (πίν. 90α), κάθετες ἀγκύλες λαβῆς καὶ χαμηλὸ πόδι μὲ ἑλαφρὰ κοίλη βάση (πίν. 90β). Ὑπάρχουν ἐπίσης ἀρκετὰ λεκανίδια μὲ ὀριζόντιες ταινιωτὲς λαβῆς καὶ χωρὶς βάση (11 %). Βρέθηκαν ἀκόμη μερικὰ προχοειδῆ (κυρίως στόμια καὶ λαβῆς) μὲ διακόσμηση ταινιῶν στὸν ὄμο καὶ χεῖλος στρογγυλεμένο χωρὶς ἐσωτερικὴ ἀυλάκωσις. Τὰ οἰκιακὰ ἀγγεῖα, κυρίως χυτρώποδες, εἶναι ἀρκετὰ καὶ ὑπάρχουν λίγα κομμάτια σκύφων (μόλις 62) μὲ περιθέουσα (καὶ ὄχι μετοπικὴ) διακόσμηση ἀπὸ σπεῖρες (πίν. 91α) ἢ δικάμπυλα καὶ τρικάμπυλα τόξα. Ἐλάχιστοι ἐμφανίζονται ἔχνη βαφῆς στὸ ἐσωτερικὸ τους (πίν. 91β). Ἡ κεραμικὴ δηλαδὴ ποὺ χρονολογεῖ τὸ κτίριο ἀπὸ τὸ χτίσιμο ὡς τὴν καταστροφὴν του καλύπτει τὴν ΓΕ ΠΒ1 περίοδο, φθάνοντας ἴσως ὡς τὴ μεταβάσιν πρὸς τὴν ΓΕ ΠΒ2. Ἡ ἀποθήκη μοιάζει νὰ χτίστηκε καὶ νὰ λειτουργήσῃ στοὺς πρώτους μιστοὺς τοῦ 13ου αἰ. π.Χ. γιὰ διάστημα ὄχι μεγαλύτερο ἀπὸ 50 - 60 χρόνια.

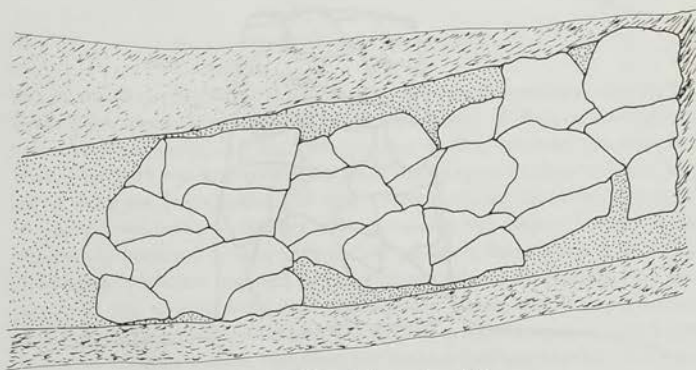
ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

Ἡ ἀνασκαφή ἐγινε στὸ γνωστὸ καὶ πλούσιο νεκροταφεῖο θαλαμειῶν τάφων στὴ θέση Δένδρο. Στὴ φετινὴ περίοδο ἀνασκάφηκαν 3 μεγάλοι τάφοι (ἀρ. 124 - 126) μὲ πλούσια κατὰ κανόνα εὐρήματα καὶ μὲ διδακτικὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν ταφικὴ πρακτικὴ καὶ τὴ χρονικὴ διάρκεια χρήσεως τῶν τάφων.

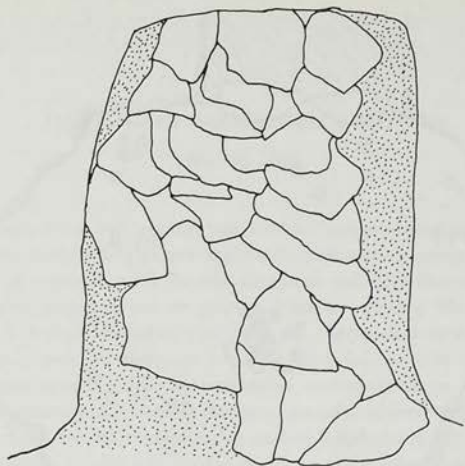
Ὁ τάφος 124 εἶχε βυθισμένη τὴν ὀροφή του, ὅπως κατὰ κανόνα συμβαίνει μὲ τοὺς τάφους ποὺ ἐντοπίστηκαν στὴ θέση αὐτὴ τοῦ μεγάλου νεκροταφείου. Ἡ βύθιση τῆς ὀροφῆς ὀφείλεται στὸ σαθρὸ φυσικὸ πέτρωμα καὶ στὴ διάβρωση καὶ καταπόνησή του στὴ διάρκεια μακρῶν αἰώνων (εἰκ. 1 - 4). Ἡ φορὰ τοῦ δρόμου του παρακολουθεῖ τὴ φυσικὴ διαμόρφωση τῆς πλαγιᾶς τοῦ λόφου, διευθύνεται δηλαδὴ ἀπὸ Β πρὸς Ν. Ἡ ἀφαίρεση τῶν χωμάτων τοῦ θαλάμου μέχρι βάθους 1.60 μ. δὲν ἔδωσε ὀποιοδήποτε εὐρημα. Μετὰ τὸ βάθος ἐκεῖνο καὶ μέχρι τὰ 2.30 μ. τὸ χῶμα εἶναι μαλακότερο καὶ οἱ ἐπιχώσεις ψαθυρές. Ἡ τυπικὴ ξερολιθιά φάνηκε ἤδη καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ κοινούς ἀκανόνιστους λίθους σὲ συμπαγὴ δόμηση. Τὸ ὕψος τῆς εἶναι 1.10 μ., τὸ μικρότερο πλάτος τῆς 0.50 καὶ τὸ μεγαλύτερο 0.80 μ. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ἔδωσε λιγοστὰ ὄστρακα στὶς ὑψηλότερες ἐπιχώσεις του. Πρόκειται γιὰ μικρὰ θραύσματα μὲ ὀριζόντιες καὶ κυρτὲς γραπτὲς ταινίες, μὲ φολιωτὴ διακόσμηση καὶ γραπτὲς ταινίες καὶ στιγμές. Βρέθηκε ἐπίσης ὀριζόντια κυλινδρική λαβὴ ἀγγείου μεγάλου μεγέθους ἀπὸ ἀμαυρὸ χονδροειδῆ πηλὸ (εἰκ. 5). Σὲ βαθύτερο στρώμα ὁ δρόμος ἔδωσε πολλὰ ὄστρακα ποὺ ἀνήκουν σὲ χεῖλη καὶ λαβὲς ἀγγείων, κυρίως ταινωτές, πόδι κύλικας μὲ γραπτὴ γραμμικὴ διακόσμηση, τὴ στρογγυλὴ βάση μὲ τμημα στομίου μικροῦ σκυφοειδοῦς ἀγγείου. Ὁ τάφος 124 ἔδωσε πλουσιότατα εὐρήματα. Τὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου βρέθηκε σὲ βάθος 2.45 μ. Ἡ ἀποκάλυψη τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου ἄρχισε ἀπὸ τὸ Α τμημα τοῦ ταφικοῦ θαλάμου. Πιὸ συγκεκριμένα ἀμέσως ἀριστερὰ ὅπως μπαίνουμε στὸν τάφο ἀποκαλύφθηκε ἡ πρώτη ὁμάδα ἀγγείων. Ἡ ὁμάδα περιλαμβάνει τέσσαρα ἀγγεῖα, ὕδρια, ἀρτόσχημο καὶ δύο ψευδόστομος ἀμφορίσκους. ΝΔ τῆς ὁμάδας αὐτῆς βρέθηκε μελανωμένο ἀγγεῖο, ψευδόστομος ἀμφορίσκος, καὶ κοντὰ του 2 σφονδύλια ἀπὸ στεατίτη καὶ πλῆθος ἀπὸ ψήφους σφαιρικοῦ ἢ ὀρθογώνιου σχήματος, μερικὲς μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση σπειρῶν, ἀνθεμίων, ψυχῶν χρώματος κυανοῦ ἢ ὑποπράσινου. Στὴ συνέχεια πρὸς τὸ κέντρο τοῦ ταφικοῦ θαλάμου ἀποκαλύφθηκε τρίτη ὁμάδα κτερισμάτων, ἡ ὁποία εἶναι



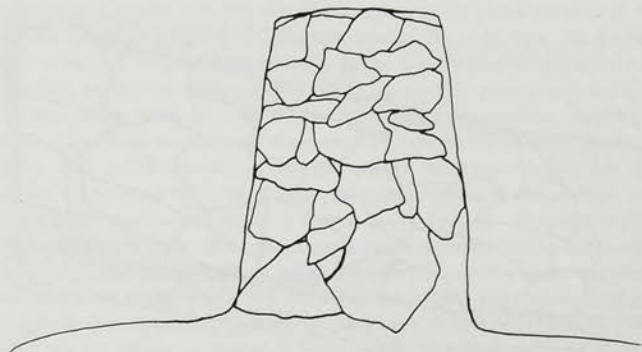
Εικ. 1. Τάφος 124. Κάτοψη θαλάμου.



Εικ. 2. Κόγχη δρόμου τάφου 124.



Εἰκ. 3. Τάφος 124. Εἴσοδος καὶ ξερολιθιά ἀπὸ ἔξω.



Εἰκ. 4. Τάφος 124. Εἴσοδος καὶ ξερολιθιά ἀπὸ μέσα.

καί ἡ πλουσιότερη τοῦ τάφου. Ἡ ομάδα περιλαμβάνει 12 ἀγγεῖα, δηλ. ἀσκό με γραπτή διακόσμηση ποῦ προσπαθεῖ νὰ μιμηθεῖ τὸ πτίλωμα πτηνοῦ, 2 ἀέριαιες προχοῖσκες, ψευδόστομο ἀμφορίσκο, ἀρτόσχημα ἀλάβαστρα, λάγηνο με μαστοειδεῖς ἀποφύσεις, κύαθο, πρόχου κλπ. (βλ. παρακάτω). ΝΑ τῆς ομάδας γ βρέθηκε νέα ομάδα ἀπὸ 3 ἀγγεῖα, ψευδόστομο ἀμφορίσκο, προχοῖσκη καὶ



Εἰκ. 5. *Ὅστρακα δρόμου T.124.

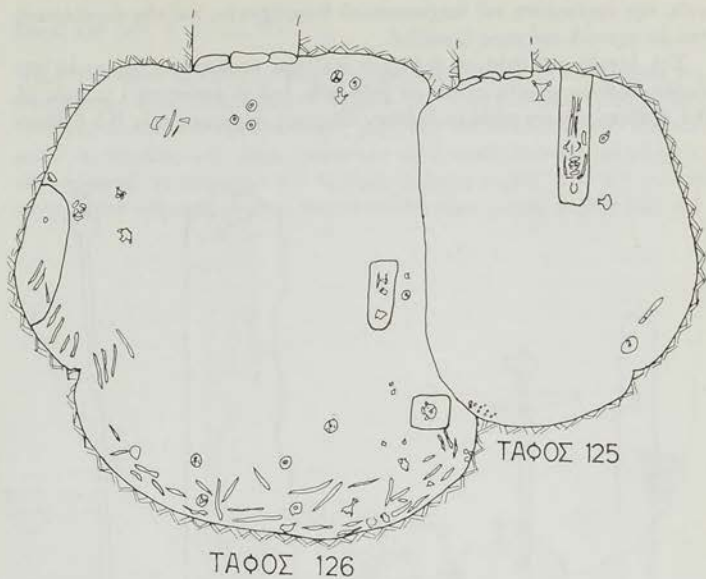
θραύσματα ἄλλου ἀγγείου ἀπὸ μαῦρο πηλό. Κοντὰ στὰ παραπάνω ἀγγεῖα βρέθηκαν ψῆφοι παρόμοιων τύπων με τὶς προηγούμενες σὲ διάφορες ἀποχρώσεις τοῦ κυανοῦ χρώματος. ΝΔ τῆς προηγούμενης ομάδας ἀπαντᾷ μία ἀπὸ τὶς 2 ταφές (ταφή α) ποῦ ἐπισημάνθηκαν μέσα στὸν ταφικὸ θάλαμο, ἢ ὅποια εἶναι καὶ ἡ καλύτερα διατηρημένη. Ἡ ταφή ἐγινε ἀκριβῶς παράπλευρα πρὸς τὰ τοιχώματα τοῦ θαλάμου ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου. *Ἄν καὶ ἡ διατήρηση τοῦ σκελετοῦ ὑπῆρξε μέτρια εἶναι φανερὴ ἡ διάταξή του ἀπὸ Α πρὸς Δ. Στὸ χῶρο γύρω ἀπὸ τὴν ταφή βρήκαμε πολλὰ ψῆφους ἴδιων τύπων καὶ χρωμάτων με τὶς προηγούμενες ἀλλὰ καὶ ἀρκετὲς μαῦρες καὶ 2 ἀτρακτοειδοῦς σχήματος με ἐπιμήκεις ἀλκαλώσεις καὶ ἀρκετὲς μικκύλες σφαιρικοῦ σχήματος χρώματος ἀνοιχτοῦ κυανοῦ, ἐνῶ πάνω στὸ σκελετὸ βρέθηκε σφονδύλι ἀπὸ στεατίτη. Μιὰ ἄλλη πιθανὴ ταφή ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 1.10 μ. ἀπὸ τὴν ἀρι-

στερή παραστάδα τῆς εἰσόδου καὶ σὲ ἐπαφή μὲ τὰ τοιχώματα τοῦ τάφου. Κοντὰ στὰ σκελετικά λείψανα βρέθηκε ἀνάστροφος καὶ σὲ θραύσματα ψευδόστομος ἀμφορίσκος μὲ γραπτὴ διακόσμηση. Τρία ἀκόμα ἀγγεῖα βρέθηκαν κοντὰ στὸν ψευδόστομο ἀμφορίσκο, δηλ. θήλαστρο, ἀμφορίσκος καὶ μόνωτος σκύφος. Συνολικὰ βρέθηκαν στὸ τάφο 124 τὰ ἐξῆς ἀγγεῖα: Ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι 6, ὑδρίες 2, πρόχοι 5, θήλαστρο 1, ἀμφορίσκος 1, ἀσκοί 2, ἀρτόσημα 3, κύαθοι 2, σκύφος 1, λάγνηοι 1.

Ὁ ἀξιόλογος αὐτὸς τάφος ποὺ χρονολογεῖται σύμφωνα μὲ τὰ εὐρήματά του στοὺς ΓΕ ΠΑ2-Β χρόνους, παρουσίασε καὶ μιὰ ἄλλη κατασκευή, σπάνια, ἀλλὰ ὄχι ἀσυνήθιστη στοὺς τάφους τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῆς Τανάγρας. Ταφικὸς χῶρος ἐξοικονομήθηκε στὸ ἀριστερὸ σκέλος τοῦ δρόμου. Ἡ ταφικὴ αὐτὴ κόγχη εἶναι σκαμμένη στὸ βράχο καὶ κλείνεται μὲ τὴ γνωστὴ ξερολιθιά ποὺ βρίσκουμε στὴν κύρια εἴσοδο τοῦ τάφου. Ἡ κόγχη ἔχει μῆκος (B-N) 2.10 μ. καὶ ὕψος 0.60 (πρὸς Β) καὶ 0.75 μ. (πρὸς Ν). Ἡ ἀκραία σειρὰ τῶν λίθων τῆς ξερολιθιάς ἐφάπτεται μὲ τὴν ξερολιθιά τοῦ στομίου τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου. Ἡ κόγχη βρέθηκε ἐνῶ ἐτσι ὥστε εἶναι πιθανὸ νὰ εἶχε γίνῃ γιὰ περίπτωσι ἀνάγκης καὶ δὲν χρειάστηκε νὰ χρησιμοποιηθεῖ. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ἔχει μῆκος 3.80, πλάτος 1 μ. - 0.95 μ., μέγιστο βάθος 1.10 μ.

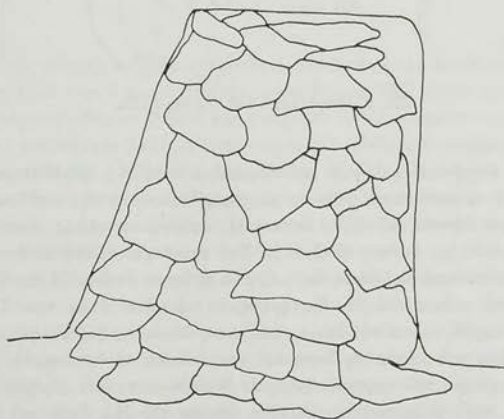
Τάφος 125 (εἰκ. 6, 7, πίν. 92)

Ὁ δρόμος του διευθύνεται ἀπὸ Β πρὸς Ν. Στις ἐπιχώσεις του καὶ σὲ ὅλο τὸ μῆκος του βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα. Μία ὁμάδα ἀνήκει σὲ μεγάλο ἀγγεῖο μὲ γραπτὴ καστανὴ διακόσμηση στὸ κιτρινωπὸ γάνωμα τοῦ σκεύους. Ἀπαντοῦν καὶ ὄστρακα λεπτότερων σκευῶν, ὅπως θραύσματα ποὺ σώζουν τὰ ὀριζόντια ἢ ἐλαφρῶς λοξὰ χεῖλη τῶν σκευῶν, λαβὲς ἀπὸ πιθοειδῆ ἀγγεῖα, πόδια κυλίκων, ὄστρακα ἀπὸ χονδροειδῆ σκευὴ κοκκινωποῦ πηλοῦ κ.ἄ. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5 μ. Ἡ κλίση του πρὸς τὸ στόμιο καὶ τὸ θάλαμο ἐπαυξάνει μὲ τὴν κατασκευὴ τριῶν λαξευτῶν βαθμίδων. Τὸ πλάτος τῶν βαθμίδων αὐτῶν εἶναι ἀπὸ Β πρὸς Ν 1 μ. - 1.90 μ. καὶ 1.70 μ. ἀντίστοιχα. Τὸ πλάτος τοῦ δρόμου εἶναι 0.92 μ. στὴν ἀρχὴ του καὶ 1.33 μ. κοντὰ στὴν εἴσοδο τοῦ τάφου, ἐνῶ τὸ βάθος του ἀρχίζει ἀπὸ τὰ 0.40 καὶ φθάνει στὰ 1.80 μ. κοντὰ στὴν εἴσοδο. Ἡ ὄροφή τοῦ τάφου 125 εἶχε βυθιστεῖ. Μέχρι βάθος 1.70 μ. κανένα ἀντικείμενο δὲν βρέθηκε μέσα στὸν τάφο. Σὲ βάθος 2 μέτρων ἀπαντήσαμε πεσμένες πέτρες ποὺ προέρχονται πιθανότατα ἀπὸ τὴν ξερολιθιά. Σὲ βάθος 2.50 μ. παρατηροῦμε τὴν ἀρχὴ ἀνοιχτῶν μυχῶν ποὺ διευρύνονται πρὸς τὸ βάθος. Στὸ βάθος αὐτὸ διαπιστώσαμε ὅτι τὸ δυτικὸ τοίχωμα τοῦ θαλάμου δὲν εἶναι ὁ φυσικὸς βράχος σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση ἀλλὰ ὑπάρχει ἐδῶ ὀπαῖο ποὺ ἔχει φοραχθεῖ μὲ ξερολιθιά. Συναντᾶμε τὴ γνωστὴ ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις προσέγγιση δύο θαλάμων τάφων στὸ πυκνὸ αὐτὸ νεκροτα-



ΤΑΦΟΣ 126

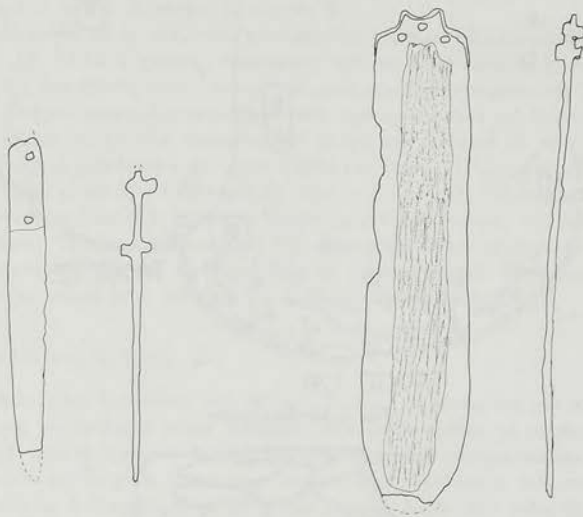
Εικ. 6. Κατόψεις ταφῶν.



Εικ. 7. Τάφος 125. Είσοδος και ξερολιθιά από έξω.

φεῖο, τὴν κατάρρευση τοῦ διαχωριστικοῦ διαφράγματος καὶ τὴν ἀναπλήρωσή του με σχετικὰ πρόχειρη ξερολιθιά.

Στὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου βρέθηκαν ἀξιόλογα κτερίσματα. Ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου βρέθηκε μεγάλη κύλικα με ψηλὸ πόδι, ἐνῶ σὲ ἀπόσταση 1 μ. πρὸς τὰ ΝΑ βρέθηκε μόνωτο κύπελλο ἀκέραιο. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς ΝΔ βρέθηκε



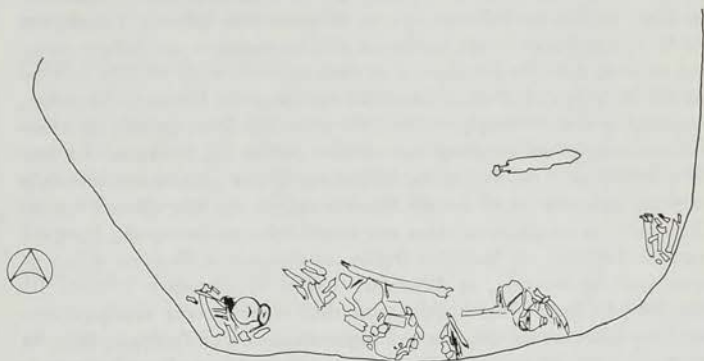
Εἰκ. 8. Κτερίσματα ἀπὸ τὸν τάφο 125.

μικρὸ ἄωτο λαγηνοειδὲς ἀγγεῖο καὶ παραπέρα πρὸς ΝΑ ψευδόστομος ἀμφορίσκος κοντὰ σὲ μονόστομο χάλκινο μαχαίρι. Ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου βρέθηκε σκαμμένος στὸ δάπεδο τοῦ τάφου λακκοειδὴς ὀρθογώνιος τάφος μήκους 1.50 μ. καὶ πλάτους 0.35 μ., βάθους δὲ 0.30 μ. Στὸ στενὸ καὶ ἀβαθὴ αὐτὸ τάφο βρέθηκε παρὰ ταῦτα κανονικὴ ταφὴ καὶ μάλιστα σὲ ὕπτια στάση. Ἡ διατήρηση τοῦ σκελετοῦ ἦταν μέτρια καὶ δὲν διατηρήθηκαν τὰ κάτω ἄκρα του. Στὸ δεξιὸ πλευρὸ τοῦ νεκροῦ, κοντὰ στὸ ἰσχίο, βρέθηκε φυλλοειδὴς ζυρὸς μήκους 0.19 μ. (εἰκ. 8). Μέσα στὸ λάκκο βρέθηκε καὶ ἀμφορίσκος σὲ θραύσματα.

Ὁ λοιπὸς χῶρος τοῦ ταφικοῦ θαλάμου δὲν ἔδωσε κανένα εὑρημα οὔτε καὶ ἔγχνη ὀστέων, πλὴν μιᾶς μικρῆς συλλογῆς ψήφων στὸ ΝΔ ἄκρο τοῦ θαλάμου, μικρῶν, σφαιρικῶν, χρώματος μέλανος καὶ κυανοῦ.

Τάφος 126 (εικ. 6, 9, πίν. 92).

Καὶ τοῦ τάφου 126 εἶχε βυθιστεῖ ἡ ὄροφή, ἐνῶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θαλάμου του περιορίστηκε ὅπως εἶδαμε ἀπὸ τὸ θάλαμο τοῦ τάφου 125 (εικ. 6,9, πίν. 92). Ὁ τάφος αὐτὸς κατατάσσεται στοὺς μεγάλους καὶ πλούσιους τοῦ νεκροταφείου. Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου χωρίστηκε σὲ 2 τομεῖς ἔρευνας: τὴν κόγχη α, πὺν σχηματίζεται στὰ νότια τοῦ θαλάμου (μῆκους χορδῆς 2.60 μ.) καὶ τὴν κόγχη β πὺν σχηματίζεται στὰ δυτικὰ τοῦ θαλάμου (μῆκους χορδῆς 2.45 μ.).



Εἰκ. 9. Κόγχη α τάφου 126.

Ὁ χώρος τῆς κόγχης α χρησιμοποιήθηκε γιὰ διαδοχικὲς ἀποθέσεις λειψάνων καὶ κτερισμάτων ἔτσι ὁ ἀμητὸς σὲ εὐρήματα ὑπῆρξε ἐδῶ πλούσιος. Στὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ τάφου βρέθηκαν ἀγγεῖα καὶ εὐρήματα πὺν περιγράφονται παρακάτω. Μαζὶ μὲ τὰ κτερίσματα βρέθηκαν καὶ σωροὶ ἀπὸ σκελετικὰ λείψανα, πὺν εἶχαν μάλιστα τοποθετηθεῖ μὲ διάταξη ἀπὸ Α πρὸς Δ, ὅπως ὑπαγόρευε τὸ μεγαλύτερος εὖρος τῆς κόγχης. Σποράδην βρέθηκαν καὶ ψῆφοι κυρίως σφαιρικὲς μέτριου μεγέθους χρώματος μελανοῦ ἢ κυανοῦ καὶ ἄλλες σωληνωτὲς λεπτὲς μὲ ὀριζόντιες ἀυλακώσεις καὶ μερικὰ σφονδύλια ἀμφικωνικοῦ σχήματος ἀπὸ στεατίτη. Ἀνάλογη εἶναι ἡ εἰκόνα στὴν κόγχη β, ἀλλὰ ἐδῶ οἱ ἀποθέσεις εἶναι λιγότερες. Σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου βρέθηκε ἀποθήτης ὠσειδοῦς σχήματος μῆκους 1.10 μ., πλάτους 0.45 μ. καὶ βάθους 0.30 μ. Μέσα στὸν ἀποθήτη βρέθηκαν σκελετικὰ λείψανα, ὄστρακα καὶ μικρὸ δαχτυλίδι χάλκινο, πὺν ὀξειδωμένο, ἐνῶ στὸ δάπεδὸ τοῦ ψῆφοι σφαιρικὲς καὶ ἀτρακτοειδεῖς, χρώματος ἀνοιχτοῦ κυανοῦ, μαύρου καὶ μὴ χρώματος ἐρυθροῦ. Δεξιὰ τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου βρέθηκε χάλκινη μάχαιρα κοπῆς κρέατος μαζὶ μὲ λείψανα

δστῶν καὶ μαζί με τὸ ἀκόνι, με τὸ ὁποῖο ἀκόνιζαν τὸ μαχαίρι. Μπροστά ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου ἐντοπίστηκε ἄλλη ὁμάδα κτερισμάτων ἀπὸ 3 συνολικὰ ἀγγεῖα, ψευδόστομο ἀμφορίσκειο, προχοϊσκή καὶ ἀρτσόσχημο, ἐνῶ μία ἀνάλογη ὁμάδα εὐρημάτων βρέθηκε ἀμέσως ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο πρὸς τὸ θάλαμο τοῦ τάφου. Μαζί με τὰ ἀγγεῖα βρέθηκε ἐδῶ καὶ φυλλοειδῆς ζυρός. Στὸ μέσο περίπου τῆς ἀπόστασης τῆς Α πλευρᾶς τοῦ τάφου ἀποκαλύφθηκε μικρὸς ἀποθέτης διαστάσεων 0.80×0.40 μ. Τὸ βάθος τοῦ ἀποθέτη εἶναι 0.20 μ., ἐνῶ σὲ ἀπόσταση 0.60 μ. πρὸς Ν βρέθηκε καὶ τρίτος ἀποθέτης με διαστάσεις 0.45×0.65 μ. καὶ βάθος 0.15 μ. Στὸν πρῶτο ἀποθέτη βρέθηκε μεγάλη ἀτρακτοειδῆς ψήφος σαρδίου καὶ βαθύτερα τρίτος πιθαμφορίσκειος ἀκέραιος. Γενικὰ μέσα στὸ θάλαμο βρέθηκαν πολλὲς ὁμάδες με πλούσια εὐρήματα καὶ ἄφθονα σκελετικά λείψανα, ἀλλὰ δὲν ἐντοπίστηκε πουθενὰ κανονικὴ ταφή. Πλήρως κατάλογος τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου ἀκολουθεῖ στὸ τέλος τῆς ἐκθέσεως. Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ φεινὴ ἀνασκαφὴ πλούτισε τὸν κύκλο τῶν ἀποκτημάτων τοῦ πλουσιότατου μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου στὴ θέση Δένδρο τῆς Τανάγρας. Τὰ θαυμάσια ἀποκτήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἀριθμοῦνται ἤδη σὲ χιλιάδες καὶ ἀποτελοῦν μοναδικὴ περιουσία γιὰ τὸ τοπικὸ Μοσεῖο καὶ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Τὰ ἀντικείμενα στοιβάζονται πλέον στὶς ἀκατάλληλες καὶ ἀνεπαρκεῖς, ὑγρὲς καὶ σκοτεινὲς ἀποθήκες τοῦ Μοσεῖου Οἰθῶν καὶ κινδυνεύουν, ἰδιαίτερα οἱ ἀνεκτίμητες γραπτὲς λάρνακες, νὰ ἀλλοιωθοῦν καὶ νὰ καταστραφοῦν ἐντελῶς. Ἡ μόνη λύση θὰ ἦταν ἡ ἔδρευση ἐνὸς μουσειακοῦ κτιρίου, κατὰ προτίμηση στὸ χῶρο ποὺ βρέθηκαν καὶ ἀνήκουν, στὸ σημερινὸ χωριὸ τῆς Τανάγρας, ὅπου θὰ ἐκτεθοῦν καὶ θὰ προστατευθοῦν ἀπὸ τὴν ἐπικείμενη φθορὰ τους τὰ ἀναντικατάστατα αὐτὰ ἐθνικὰ μνημεῖα ποὺ θαυμάζονται καὶ τιμῶνται ἀπὸ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νεκροταφείου, τοῦ μεγαλύτερου σὲ ὄλο τὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, ἀφοῦ μαζί με τὸ ὅμορο νεκροταφεῖο στὴ θέση Γέφυρα, ἀριθμεῖ πάνω ἀπὸ 300 ἀνασκαμμένους τάφους, με πρόβλεψη νὰ ἀποδώσει τελικὰ πάνω ἀπὸ 500, πρέπει νὰ συνεχιστεῖ παράλληλα με τὴν τμηματικὴ παρουσίαση τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἀνασκαφῆς ποὺ ετοιμάζεται ἀπὸ καιρὸ. Ἔτσι θὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ συστηματικὴ ἔρευνα ποὺ θὰ δώσει πλουσιότατο ὑλικὸ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἰδιαίτερα γιὰ τὴ γνώση τῆς τέχνης, τῶν ταφικῶν ἐθίμων καὶ τῆς θρησκείας τῶν ὑστερων μυκηναϊκῶν χρόνων.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τάφος 124, ὁμάδα γ, ἀγγεῖο 6.

Π ὀ ξ ἰ δ α : Σῶμα κυλινδρικό, με ἐπίπεδη, ἐλαφρῶς κυρτὴ βάση. Ἀκέραιη. Πηλὸς κίτρινος, τρεῖς ὀριζόντιες λαβές, διακόσμηση με καστανὴ βαφή κατὰ τόπους ἐξίτηλη. Χεῖλος ὀλόβαφο, δακτύλιοι στὴ βάση τοῦ λαίμου, στοὺς ὤμους,

στό κυρίως σῶμα και τὴ βάση τοῦ ἀγγείου. Μοτίβο ὦμων: ἀντίνωτες γωνίες. "Υψος 5.8 ἐκ. Μέγ. διάμ. βάσεως 9 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.7 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη β, ἀγγεῖο 4.

Μικρὸ ἀρτόσχημο ἀλάβαστρο: Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο, λείπει μία ἀπὸ τίς τρεῖς ὀριζόντιες λαβές. Πηλὸς φαιόχρους. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή. Τὸ χεῖλος ἐσωτερικά, βαμμένο, γραπτοὶ δακτύλιοι στό λαιμό, στοὺς ὦμους και στὴ βάση τοῦ ἀγγείου. Κύριο μοτίβο βωβὸ κύμα και μεταξύ τῶν κυματοειδῶν ἐξάρσεων στικτὸς κύκλος. "Υψος 5.1 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 7.8 ἐκ. Διάμ. χείλους 4 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη α, ἀγγεῖο 5.

Μικρὸ ἀρτόσχημο ἀλάβαστρο: Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο, λείπει μία ἀπὸ τίς τρεῖς ὀριζόντιες λαβές. Πηλὸς φαιόχρους. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή. Τὸ χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικά και ἐξωτερικά. Δακτύλιοι στοὺς ὦμους και στό λοιπὸ σῶμα και ὁμόκεντροι κύκλοι στὴ βάση. Μοτίβο ὦμων ὀφιοειδῆς γραμμῆ. "Υψος 4.35 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 7.1 ἐκ. Διάμ. χείλους 3.1 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη α, ἀγγεῖο 2.

Προχοῖσκη: 'Ακέραιη. Πηλὸς φαιόχρους. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή. 'Ολόβαφο χεῖλος ἐσωτερικά. 'Ακανόνιστοι δακτύλιοι ἀπὸ τὸ λαιμὸ μέχρι τὸ μέσο τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου, ἐπάλληλες ταινίες στὴ λαβὴ ἐξωτερικά. "Υψος 10.55 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.35 ἐκ. - 4.7 ἐκ. Διάμ. κοιλίας 9.7 ἐκ. Διάμ. βάσεως 3 ἐκ.

Τάφος 124, ὀμάδα γ, ἀγγεῖο 11.

Προχοῖσκη: 'Ακέραιη μὲ μικρὲς ἀποκρούσεις τοῦ χείλους. Λαβὴ κάθετη, ταινιωτὴ, σῶμα ἀμφικωνικό, πηλὸς κοκκινωπός, ἐπίχρισμα ροδόχρου. Διακόσμηση μὲ πορτοκαλόχρωμη βαφή κατὰ τόπους ἐξίτηλη. Χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικά και ἐξωτερικά. Λαιμὸς ὀλόβαφος. Δακτύλιοι ἐξίτηλοι στό κυρίως σῶμα. Μοτίβο ὦμων τρεῖς ρακέτες. "Υψος 8.8 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.4 ἐκ. Διάμ. βάσεως 3.4 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.2 ἐκ.

Τάφος 124, ὀμάδα γ, ἀγγεῖο 4.

Ψευδόστομος ἀμφορίσκος: Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. 'Ακέραιος. Βάση δακτυλιοειδῆς, κάτω ἐλαφρῶς φουσκωτὴ. Δίσκος ψευδοῦς στομίου ἐπίπεδος. Πηλὸς κιτρινέρυθρος. 'Επίχρισμα ροδόχρου. Διακόσμηση μὲ ἐρυθρωπὴ βαφή κατὰ τόπους καστανόχρωμη. Μοτίβο ὁμόκεντρων δακτυλίων στό δίσκο. Ράχες λαβῶν ὀλόβαφες μὲ ἐξηρημένο μικρὸ τρίγωνο στὴ μία και

τριγωνοειδές σχῆμα στήν ἄλλη. Ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου περιβάλλεται ἀπὸ ὀμάδες δακτυλίων παχύτερων ἢ λεπτότερων. Μοτίβο ὤμων δικτυωτὸ πλέγμα σὲ τρεῖς ἐνότητες. Ὑψος 9.1 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 9.3 ἐκ. Διάμ. βάσεως 3.6 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 2.8 ἐκ. Ὑψος σωληνωτῆς προχοῆς 2.8 ἐκ. Διάμ. χεῖλους σωληνωτῆς προχοῆς 2.1 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη β, ἀγγεῖο 1.

Μικρὴ ὕδρις: Σῶμα σφαιρικὸ πεπιεσμένο, λαιμὸς κυλινδρικός μὲ ἔντονα ἀνοιχτὰ χεῖλη, λείπει τμήμα χεῖλους. Βάση δακτυλιοειδῆς. Πηλὸς κιτρινωπός. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή. Χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Γραπτοὶ δακτύλιοι σὲ ὄλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὅριζόντιες γραμμώσεις στὴ λαβή. Ὀλόβαφες καὶ οἱ δύο ὀριζόντιες λαβές. Ὑψος 9.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 9.55 ἐκ. Διάμ. βάσεως 2.9 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 4.6 ἐκ.

Τάφος 124, ὀμάδα ε, ἀγγεῖο 1.

Προχὴ ὅσκη: ἀπὸ τὴν ὁποία λείπει ἡ λαβὴ καὶ τμήμα τοῦ χεῖλους. Σῶμα κυλινδρικό - κωνικό. Βάση δακτυλιοειδῆς. Πηλὸς κοκκινωπός. Ἐπίχρισμα λευκοκίτρινο. Βαφή καστανή. Χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Γραπτοὶ δακτύλιοι ἀνισοπαχεῖς σὲ ὄλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὑψος 8.1 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.6 ἐκ. Διάμ. βάσεως 3.2 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 3.9 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη α, ἀγγεῖο 7.

Πυξίδα κυλινδρική: Λείπει μία ἀπὸ τὶς τρεῖς λαβές καὶ τμήματα τοῦ χεῖλους. Πηλὸς ὑπέρυθρος, ἐπίχρισμα ροδόχρουν. Βαφή καστανόμαυρη. Χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικὰ, ὀριζόντιος δακτύλιος στήν κορυφή, ὀλόβαφο ἐξωτερικὰ. Γραπτοὶ δακτύλιοι στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ καὶ στὸ κυλινδρικό τμήμα τοῦ ἀγγείου, ζεύγη ὁμόκεντρων κύκλων στὴ βάση. Μοτίβο ὤμων: δικτυωτὸ πλέγμα σὲ τρεῖς ἐνότητες. Ὑψος 9.2 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 7 ἐκ. Διάμ. βάσεως καὶ κυρίως σώματος 11.6 ἐκ.

Τάφος 124, ὀμάδα γ, ἀγγεῖο 9.

Λάγηνος: Σῶμα σφαιρικὸ - κωνικό. Λαιμὸς κυλινδρικός, βάση κοίλη δισκοειδῆς. Τρία ζεύγη μαστοειδῶν ἀποφύσεων στοὺς ὤμους μὲ τρῆμα στήν κορυφή τῶν ἀποφύσεων. Πηλὸς κιτρινωπός καὶ ὅμοιο ἐπίχρισμα. Βαφή καστανόμαυρη ἐξίτηλη. Διακόσμηση μὲ ὀμάδες γραπτῶν δακτυλίων, τὸ χεῖλος βαμμένο μέσα καὶ ἔξω, ὀλόβαφες οἱ ἀποφύσεις. Κύρια διακόσμηση (ὄμοιο) πλέγμα δικτυωτὸ ἰσοδιάστατο μὲ τὶς ἀποφύσεις πὺ διακόπτεται ἀπὸ αὐτές. Ὑψος 17.5 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 8 ἐκ., διάμ. βάσης 6.5 ἐκ. Ὑψος λαιμοῦ 2.3 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα 6, άγγείο 2.

'Α μ φ ο ρ ί σ κ ο ς : Οί λαβές άρχίζουα από τὰ χείλη. Σῶμα άμφικωνικό, βάση δισκοειδής έλαφρώς κοίλη, πηλός ύπέρυθρος με ροδίζον έπίχρισμα. Βαφή καστανόμαυρη, διακόσμηση: ομάδες όμόκεντρων δακτυλίων γύρω από τή βάση και τήν κοιλία και μία παχιά ταινία στή βάση του λαιμού. Χείλος βαμμένο. Ράχες λαβών βαμμένες με μικρό τμήμα έξηρημένο. "Υψος 8.4 εκ. Διάμ. κοιλίας 8.2 εκ. Βάσεως 2.8 εκ. Διάμ. χείλους 3.8 εκ.

Τάφος 124, ομάδα γ, άγγείο 12.

Κυ ά θ ι ο μ ό ν ω τ ο : 'Υψηλή ταινιωτή λαβή, σῶμα άβαφές, βάση δακτυλιόσχημη, αίσθητά κυρτή στο μέσο τῆς κάτω έπιφάνειάς της. 'Ακέραιο. Πηλός λευκοίτρινος, έπίχρισμα κιτρινωπό. 'Ακόσμητο. "Υψος (άνευ λαβῆς) 2.7 εκ. "Υψος λαβῆς 3.5 εκ. Διάμ. βάσεως 2.6 εκ. Διάμ. (έξωτερ.) χείλους 9.3 εκ. Διάμ. κοιλίας 8.5 εκ.

Τάφος 126, κόγχη β, άγγείο 2.

Π ι θ α μ φ ο ρ ί σ κ ο ς τ ρ ί ω τ ο ς : Σῶμα άπίοσχημο. Τρεῖς όριζόντιες κυλινδρικές λαβές πάνω στους ώμους. Βάση δακτυλιόσχημη έλαφρώς κοίλη στήν κάτω έπιφάνεια. Λείπουν όστρακα από τήν περιοχή του κυρίως σώματος του άγγείου και τμήμα γύρω από τή βάση. Πηλός ροδόχρους, έπίχρισμα κιτρινωπό. Διακόσμηση με έρυθρωπή βαφή. Χείλος βαμμένο έσωτερικά, όριζόντιοι δακτύλιοι στήν κορυφή του χείλους. 'Οριζόντιοι γραπτοί δακτύλιοι στήν περιοχή του λαιμού. Διακοσμητικό μοτίβο στους ώμους, κάθετες έπάλληλες γραμμώσεις. "Υψος 14 εκ. Διάμ. βάσεως 4.5 εκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 12.5 εκ., διάμ. χείλους 8.3 εκ.

Τάφος 126, ομάδα α, άγγείο 1.

Ψ ε υ δ ό σ τ ο μ ο ς ά μ φ ο ρ ί σ κ ο ς : Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. 'Ακέραιο. Βάση δακτυλοειδής. Κάτω έπιφάνεια έλαφρώς κυρτή. Δίσκος ψευδοῦς στομίου έπίπεδος. Πηλός ύποκίτρινος. 'Επίχρισμα κιτρινωπό. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Μοτίβο όλόβαφου δακτυλίου στο κέντρο του ψευδοῦς στομίου του κύκλου. Περίγυρος χείλους και ράχες λαβών όλόβαφες με έξηρημένα μικρά τρίγωνα. Τό κυρίως σῶμα του άγγείου περιβάλλεται από ομάδες δακτυλίων λεπτάν η παχύτερων. Μοτίβο ώμων: Τέσσερεις ομάδες έπάλληλων καμπυλών που βάνουν προοδευτικά αύξανόμενες σε μέγεθος. "Υψος 8.45 εκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.5 εκ. Διάμ. βάσεως 3.2 εκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 2.5 εκ. "Υψος σωληνωτῆς προχοῆς 1.9 εκ. Διάμ. χείλους σωληνωτῆς προχοῆς 1.8 εκ.

Τάφος 124, ομάδα γ, άγγείο 2.

Π ρ ο χ ο ῦ σ κ η : Λείπει τμήμα τοῦ λαιμοῦ - χείλους. Πηλός κιτρινωπός. Διακόσμηση με ἐρυθρὴ βαφή. Χείλος ὀλόβαφο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Ράχη λαβῆς ὀλόβαφη. Ἀπὸ τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ μέχρι τὸ μέσο τῆς κοιλίας ὀμόκεντροι δακτύλιοι ἀνισοπαχεῖς. Βάση δισκοειδῆς ἐπίπεδος. Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. Ὑψος 10.6 ἐκ. Διάμ. βάσεως 4.3 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 9.9 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.6 ἐκ.

Τάφος 126, ομάδα α, άγγείο 3.

Ἀ ρ τ ὄ σ χ η μ ο ἀ λ ά β α σ τ ρ ο μικρὸ (πίν. 93γ): Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. Λείπουν δύο ἀπὸ τὶς τρεῖς ὀριζόντιες κυλινδρικές λαβές. Πηλός κιτρινωπός, ἐπίχρισμα κίτρινο ἔντονο. Χείλος ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ὀλόβαφο. Λαβές ὀλόβαφες. Γραπτοὶ δακτύλιοι στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ, στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ἀγγείου καὶ τρεῖς ὀμόκεντροι δακτύλιοι στὴ βάση τοῦ ἀγγείου. Κάτω ἀπὸ τοὺς δακτύλιους τῆς βάσης τοῦ λαιμοῦ συνεχεῖς πάνω καὶ κάτω στιγμές. Κύριο μοτίβο (με καστανόμαυρη βαφή) βωβὸ κύμα. Ὑψος 5.8 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.5 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.1 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα ε, άγγείο 3.

Ἀ μ φ ο ρ ῖ σ κ ο ς : Οἱ δύο λαβές ἀρχίζουν λίγο πρὸ κάτω ἀπὸ τὸ χείλος τοῦ ἀγγείου. Σῶμα ἀγγείου ἀμφικωνικό. Βάση δισκοειδῆς, ἐπίπεδη, ἐλαφρῶς κοίλη στὸ μέσο. Πηλός κιτρινωπός. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Χείλος βαμμένο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Ράχες λαβῶν βαμμένες με ἐξηρημένα σχήματα ἀκανόνιστα. Ὄμόκεντροι παχεῖς δακτύλιοι γύρω ἀπὸ τὴ μέγιστη διάμετρο τῆς κοιλίας καὶ τὴν περιοχή ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὴ βάση. Μοτίβο ὤμων: ὀφιοειδεῖς γραμμὲς μεμονωμένες πού ξεκινοῦν καὶ καταλήγουν στὸ γραπτὸ δακτύλιο ἐξωτερικὰ τοῦ χείλους. Ὑψος 8.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.35 ἐκ. Διάμ. βάσεως 4 ἐκ. Διάμ. χείλους 5.7 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα γ, άγγείο 5.

Ἀ ρ τ ὄ σ χ η μ ο ἀ λ ά β α σ τ ρ ο : Σῶμα σφαιρικό πολὺ πεπιεσμένο. Λείπει μία ἀπὸ τὶς τρεῖς λαβές. Πηλός ἐρυθρός, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν. Διακόσμηση με ἐρυθρὴ βαφή, χείλος ὀλόβαφο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Λαβές ὀλόβαφες. Ὅμαδες γραπτῶν ὀμόκεντρων δακτυλίων γύρω ἀπὸ τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ, τὴ μέγιστη διάμετρο τῆς κοιλίας καὶ τὴ βάση τοῦ ἀγγείου. Μοτίβο ὤμων ζιγκ-ζαγκ γραμμώσεις σὲ τρεῖς ὀμάδες. Ὑψος 4.6 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.5 ἐκ. Διάμετρος χείλους 4.3 ἐκ.

Τάφος 126, ομάδα α, άγγείο 2.

Π ρ ο χ ο ῖ σ κ η : Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. Πηλός υποκίτρινος. 'Επίχρσιμα κιτρινωπό σκούρο. 'Ακέραιη. Βάση δισκοειδής ελαφρῶς κυρτή στο μέσο τῆς κάτω επιφανείας τῆς. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Χεῖλος βαμμένο ὀλόγουρα, ράχη λαβῆς ὀλόβαφη. 'Οριζόντιοι ἀνισοπαχεῖς γραπτοὶ δακτύλιοι στῆ βάση τοῦ λαιμοῦ, τὴν κοιλία καὶ τὴν περιοχή τῆς βάσης. "Υψος 7.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 7.78 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.4 ἐκ. Διάμ. χείλους 3.9 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα δ, άγγείο 4.

Π ρ ο χ ο ῖ σ κ η : Σῶμα σφαιρικό, ελαφρῶς πεπιεσμένο. 'Ακέραιη. Πηλός υπόλευκος, ὁμοίου χρώματος επίχρσιμα. Λείπει μικρότατο τμήμα τοῦ χείλους. Βάση δισκοειδής, επίπεδη. Διακόσμηση με μελανή βαφή πολύ ἐξίτηλη. Χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. 'Ομάδες γραπτῶν ὀριζόντιων δακτυλίων σὲ ὄλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Λαβὴ πιθανῶς ὀλόβαφη. "Υψος 7 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 6.1 ἐκ. Διάμ. βάσης 2.9 ἐκ. Διάμ. χείλους 3.5 ἐκ.

Τάφος 126, ομάδα γ, άγγείο 1.

Θ ἡ λ α σ τ ρ ο : 'Ακέραιο. Σῶμα σφαιρικό ελαφρῶς πεπιεσμένο. 'Υψηλή ταινιωτὴ κανιστροειδής λαβή. Πηλός κιτρινωπός. Βάση δισκοειδής. Διακόσμηση σὲ ὄλη τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια με ἔντονα ἐρυθρὴ βαφή γυαλιστερή. Καλυμμένα με τὴ βαφή ὄλα τὰ σημεῖα ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου καὶ τῆς σωληνωτῆς του προχοῆς ἐκτός ἀπὸ ὀρισμένο διάστημα πάνω ἀπὸ τὴν βάση καὶ τὴν ἐπιφάνεια τῆς βάσης. "Υψος (χωρὶς λαβή) 10.85 ἐκ. "Υψος λαβῆς 5 ἐκ. Μήκος σωληνωτῆς προχοῆς 4.25 ἐκ. Διάμ. βάσης 4 ἐκ. Διάμ. χείλους 5 ἐκ. Διάμ. στομίου ἐκροῆς 1 ἐκ., πλάτος ταινιωτῆς λαβῆς 1.6 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα γ, άγγείο 3.

Π ρ ο χ ο ῖ σ κ η : Σῶμα ἀμφικωνικό. Λείπει τμήμα τοῦ χείλους. Βάση δισκοειδής αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλός υποκίτρινος. 'Επίχρσιμα κίτρινο ἐντονότερο. Βαφή καστανή. Χεῖλος καὶ λαιμός ἀγγείου ὀλόβαφα. 'Ολόβαφη ἐξωτερικά καὶ ἡ λαβή. Παχὺς γραπτὸς δακτύλιος στῆ μέγιστη διάμετρο τῆς κοιλίας. Τρεῖς γραπτοὶ δακτύλιοι στὴν περιοχή τῆς βάσης. Μοτίβο ὤμων: Συνεχεῖς σπεῖρες με μία ἔλικα καὶ μακρὸ κυματιστὸ στέλεχος. "Υψος 10 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 9.2 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.8 ἐκ. Διάμ. χείλους 4.9 ἐκ.

Τάφος 126, ἀποθέτης γ (ταφ. θάλ. 126).

Τ ρ ῖ ο τ ο ς π ι θ α μ φ ο ρ ῖ σ κ ο ς : Σῶμα ἀπίσχημο. Λείπει τμήμα χείλους καὶ μία ἀπὸ τῆς 3 λαβῆς, ἐνῶ ἡ μία ἀπὸ τῆς δύο ὑπάρχουσες λείπει κατὰ τὸ ἦμισυ. Πηλός κιτρινωπός, παρόμοιου χρώματος ἐπίχρσιμα. Βάση δισκοει-

δῆς αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή. Χεῖλος ὀλόβαφο, λαίμωσ ὁμοίως. Λαβὲς ὀλόβαφες. Ὅμαδα γραπτῶν δακτυλίων στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου. Περιοχὴ σώματος γύρω ἀπὸ τὴ βάση ὀλόβαφη. Μοτίβο ὤμων: Συνεχεῖς σπεῖρες μὲ δύο ἑλικες καὶγωνιῶδες στέλεχος. Ὑψὸς 7.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 7 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.35 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 4.15 ἐκ.

Τάφος 125, ἀγγεῖο 3.

Λαγνηοειδὲς ἄνωτο ἀγγεῖο (μικρό): Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. Βάση δακτυλοειδῆς, αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς ροδόχρους, κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα. Διακόσμηση μὲ καστανὴ βαφή. Χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικά. Ὅριζόντιος δακτύλιος στὴν κορυφὴ τοῦ χεῖλους. Λαίμωσ ὀλόβαφος. Ὅμαδες λεπτῶν καὶ παχέων γραπτῶν δακτυλίων σὲ ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὑψὸς 8.75 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 9.85 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.6 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 4.6 ἐκ.

Τάφος 125, ἀγγεῖο 2.

Μόνωτο κυάθιο: Σῶμα ἀβαθές, ὑψηλὴ ταινιωτὴ λαβή, βάση δακτυλοσχημὴ αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια, χεῖλος πλατὺ ἐπικλινῆς πρὸς τὰ ἔξω καὶ κάτω. Πηλὸς ἐρυθρός, ἐπίχρισμα κιτρινορόδινο. Διακόσμηση μὲ ἐρυθρὴ βαφή. Ἐπάλληλες κάθετες γραμμὲς ἐπὶ τοῦ χεῖλους, ἀνισοπαχεῖς. Ὅριζόντιες παχιὲς γραμμὲς καὶ σ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς ταινιωτῆς λαβῆς. Παχὺς ὀριζόντιος δακτύλιος κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου καὶ δύο ὁμάδες ἀπὸ τρεῖς δακτυλίους στὸ ὑπόλοιπο σῶμα. Πάνω ἀπὸ τὴ βάση παχὺς ὀριζόντιος δακτύλιος. Τὸ χεῖλος περιτρέχεται καὶ ἐσωτερικὰ ἀπὸ παχὺ γραπτὸ δακτύλιο. Ὑψὸς (χωρὶς λαβή) 3.4 ἐκ. Ὑψὸς λαβῆς 4.8 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 10.4 ἐκ. Διάμ. βάσης 2.8 ἐκ. Πλάτος χεῖλους 0.8 ἐκ. Πλάτος λαβῆς 1.35 ἐκ.

Τάφος 126, ὁμάδα γ, ἀγγεῖο 3.

Ἀρτόσχημο ἀλάβαστρο: Ἀκέραιο. Σῶμα σφαιρικό, πεπιεσμένο. Πηλὸς ροδόχρους. Ἐπίχρισμα κιτρινωπὸ. Διακόσμηση μὲ καστανόμαυρη βαφή κατὰ τόπους ἐρυθρὴ. Χεῖλος ἐσωτερικὰ ὀλόβαφο, γραπτοὶ δακτύλιοι στὴν κορυφὴ του, λαίμωσ ὀλόβαφος. Λαβὲς ὀλόβαφες. Ὅμαδες ὁμόκεντρων γραπτῶν δακτυλίων στοὺς ὤμους καὶ τὴ βάση τοῦ ἀγγείου. Μοτίβο κοιλίας: Βωβὸ κύμα μὲ ὑψηλὲς κυματοειδεῖς ἐξάρσεις. Ὑψὸς 7.7 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 5.3 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 10.65 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη α, ἀγγεῖο 3.

Κύλιξ μὲ ὑψηλὸ πόδι: Λείπει σημαντικὸ τμήμα τοῦ κυρίως σώματος τοῦ ἀγγείου. Πηλὸς ροδόχρους. Ἐπίχρισμα κιτρινωπὸ. Ὑψηλὸ στέλεχος

ποδός, βάση δισκοειδής με βαθμιαία κοίλανση στην κάτω επιφάνειά της ή οποία ἀπολήγει σὲ ἀβαθὴ ὄπη κυκλικῆς διατομῆς. Διακόσμηση με ἐρυθρὴ βαφή. Γραπτὸς δακτύλιος περιτρέχει ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου ἐνῶ ὁμάδες γραπτῶν δακτυλίων κοσμοῦν τὸ λοιπὸ σῶμα τῆς κύλικας μέχρι τὴν ἀπόληξή τῆς ἄνω ἐπιφάνειας τῆς βάσης της. Μοτίβο ζωφόρου κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος: μικρὲς κάθετες ἀνισοπαχεῖς γραμμές. "Υψος 8.55 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.9 ἐκ. Διάμ. ὄπῃς βάσης (κάτω ἐπιφάνεια) 1.9 ἐκ. "Υψος στελέχους ποδός 2.45 ἐκ. Μέγ. διάμ. κυρίως σώματος 9.05 ἐκ.

Τάφος 124, ὁμάδα α, ἀγγεῖο 4.

Ψευδοστόμος ἀμορίσκος: Ἀκέραιος. Σῶμα σφαιρικό, πεπιεσμένο. Βάση δακτυλοειδής, με αἰσθητὰ κοίλη τὴν κάτω ἐπιφάνεια. Δίσκος ψευδοῦς στομίου ἐλαφρῶς κυρτός. Πηλὸς ροδόχρους, ἐπίχρισμα κιτρινωπό. Διακόσμηση με ἐρυθρὴ βαφή. Μοτίβο παχιᾶς στιγμῆς στὸ κέντρο τοῦ δίσκου τοῦ ψευδοῦς στομίου καὶ γραπτοῦ δακτυλίου ὁ ὁποῖος περιτρέχει τὸ ἄκρο του καθὼς καὶ τὸ χεῖλος τοῦ σωλήνα ἐκροῆς. Ράχες λαβῶν ὀλόβαφες με ἐξηρημένο τμημα. Ὅμαδες γραπτῶν παχέων καὶ λεπτότερων δακτυλίων κοσμοῦν τὸ κυρίως σῶμα τοῦ ἀγγείου μέχρι τῆς βάσης. Μοτίβο ὤμων: τέσσερα σχηματοποιημένα κρinoειδῆ με φορὰ ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ. "Υψος 10.9 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 11.2 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 3 ἐκ. Διάμ. στομίου ἐκροῆς 2.35 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.8 ἐκ. "Υψος σωλήνα ἐκροῆς 3 ἐκ.

Τάφος 126, ὁμάδα β, ἀγγεῖο 1.

Ἀμορίσκος ἀκέραιος. Σῶμα σφαιρικό πεπιεσμένο. Ὑψηλὸς λαιμός, πλατὺ ἐπικλινὲς πρὸς τὰ κάτω χεῖλος, κάθετες ταινιωτὲς λαβὲς ποὺ ἀρχίζου ἀπὸ τὸ μέσο τοῦ λαιμοῦ καὶ καταλήγου στυοὺς ὤμους τοῦ ἀγγείου. Βάση δακτυλοσχημῆ αἰσθητὰ κοίλη πρὸς τὰ ἔσω καταλήγουσα ὅμως σὲ αἰσθητὴ κύρτωση γύρω στὸ μέσο τῆς κάτω ἐπιφάνειάς της (πίν. 93δ). Πηλὸς κιτρινωπός, διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Ὅριζόντιοι γραπτοὶ δακτύλιοι μέσα καὶ πάνω στὸ χεῖλος. Λαιμὸς ὀλόβαφος μέχρι τοῦ σημείου γενέσεως τῶν λαβῶν. Λαβὲς ἐπίσης ὀλόβαφες με ἐξηρημένο φωτεινὸ τμημα. Παχὺς γραπτὸς δακτύλιος στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ. Ὅμαδες παχέων γραπτῶν δακτυλίων ποὺ περικλείου λεπτότερους πάνω στὴν κοιλία καὶ κοντὰ στὴ βάση. Μοτίβο ὤμων: πάνω στὴ μιὰ ὄψη τοῦ ἀγγείου (μεταξὺ τῶν δύο λαβῶν) 3 ὁμάδες ἐπ'ἀλλήλων καμπύλων γραμμῶν ποὺ προοδευτικὰ αὐξάνονται σὲ μέγεθος.

Στὴν ἄλλη ὄψη συνεχεῖς γραμμώσεις ἐλαφρῶς καμπύλες. "Υψος 9.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.5 ἐκ. Διάμ. βάσης 2.7 ἐκ. Διάμ. χείλους 3.2 ἐκ. "Υψος λαιμοῦ 3.25 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα ε, άγγείο 2.

Θήλαστρο: Ἀκέραιο. Σῶμα άμφικωνικό, κανιστροειδής λαβή, ταινιωτή επίμηκης σωληνωτή προχοή. Βάση δισκοειδής επίπεδη. Πηλός κιτρινωπός, επίχρσιμα όμοίου χρώματος. Διακόσμηση με πορτοκαλόχρωμη βαφή. Ὅριζόντιες παχιές γραμμές κατά μήκος τῆς λαβῆς. Γραπτός δακτύλιος περιτρέχει τὸ χεῖλος έξωτερικά. Δακτύλιος στή βάση τοῦ λαμποῦ, στή μέγιστη διάμετρο τῆς κοιλίας καὶ γύρω στή βάση. Ἡ σωληνωτή προχοή διατρέχεται κατά μήκος άπό κάθετες παχιές γραμμές καὶ δακτύλιο στή βάση. Ὑψος (χωρίς λαβή) 8.3 εκ. Ὑψος λαβῆς 2.6 εκ. Μήκος σωλ. προχοῆς 3 εκ. Διάμ. χείλους 4.4 εκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 7.3 εκ. Διάμ. βάσης 3.85 εκ.

Τάφος 124, ομάδα α, άγγείο 1.

Μικρή ύδρία: Ἀκέρανη. Σῶμα σφαιρικό, έλαφρά πεπιεσμένο, βάση δισκοειδής αίσθητά κοίλη στήν κάτω επιφάνεια. Πηλός κιτρινωπός, όμοιου χρώματος επίχρσιμα. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Χείλος όλόβαφο έσωτερικά καὶ έξωτερικά. Λαβή κάθετη βαμμένη με έξηρημένο επίμηκες τμήμα γύρω στο μέσο της. Γραπτός δακτύλιος στή βάση τοῦ λαμποῦ καὶ ομάδες γραπτῶν δακτυλίων στο υπόλοιπο σῶμα τοῦ άγγείου. Ὅριζόντιες λαβές όλόβαφες. Ὑψος 11.3 εκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 10.3 εκ. Διάμ. χείλους 4.6 εκ. Διάμ. βάσης 3.6 εκ.

Τάφος 126, κόγχη α, άγγείο 9.

Τρίωτος πιθαμοφορίσκος: λείπουν δύο λαβές καὶ τμήμα τοῦ χείλους. Σῶμα άπίοσχημο. Βάση δακτυλιόσχημη αίσθητά κοίλη στήν κάτω επιφάνεια. Πηλός πορτοκαλόχρους, επίχρσιμα κιτρινωπό. Διακόσμηση με έρυθρή βαφή. Χείλος έσωτερικά βαμμένο, κάθετες γραμμώσεις στήν κορυφή του, λαμὸς όλόβαφος, λαβές όλόβαφες. Ὅμάδες όριζόντιων γραπτῶν δακτυλίων σποραδικά σε όλο τὸ μήκος τοῦ σώματος τοῦ άγγείου. Μοτίβο όμων. Κάθετες γραμμώσεις συνεχείς μεταξύ δύο όριζόντιων δακτυλίων που τις περικλείουν. Ὑψος 10.05 εκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 8.9 εκ. Διάμ. χείλους 7 εκ. Διάμ. βάσης 3.5 εκ.

Τάφος 124, ομάδα ε, άγγείο 4.

Σκύφος μόνωτος. Σῶμα άμφικωνικό. Λαβή όριζόντια κυλινδρική. Βάση δακτυλιόσχημη κοίλη στήν κάτω επιφάνεια. Πηλός κιτρινωπός, όμοιο επίχρσιμα. Δικόσμηση με μελανή βαφή. Χείλος βαμμένο έσωτερικά καὶ έξωτερικά. Λαβή βαμμένη με έξηρημένα τμήματα. Γραπτοὶ δακτύλιοι σποραδικά σ' όλο τὸ μήκος τοῦ άγγείου. Ὑψος 8.65 εκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 12.25 εκ. Διάμ. χείλους 12.5 εκ. Διάμ. βάσης 5 εκ.

Τάφος 126, κόγχη α, ἀγγεῖο 1.

Ἄμφορίσκος: Σῶμα ἀμφικωνικό. Λαβές ταινιωτὲς πλατιές. Βάση δισκοειδῆς ἐπίπεδη. Χεῖλος εὐθύ. Πηλὸς ροδόχρους, ὅμοιο ἐπίχρισμα. Διακόσμηση μὲ ἐρυθρὴ βαφή, χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Λαβές βαμμένες μὲ ἐξηρημένα τμήματα. Ὅμαδες γραπτῶν δακτυλίων σποραδικὰ σ' ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὑψος 11.5 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.15 ἐκ. Διάμ. χείλους 8.6 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 11.5 ἐκ., πλάτος λαβῶν 1.8 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη β, ἀγγεῖο 7.

Ψευδόστομος ἀμφορίσκος: Σῶμα σφαιρικό ἐλαφρὰ πεπιεσμένο. Δίσκος ψευδοῦς στομίου ἐπίπεδος. Βάση δακτυλιόσχημη αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς κιτρινωπός, ὅμοιο ἐπίχρισμα. Βαφὴ καστανόμαυρη. Μοτίβο παχῆς κεντρικῆς στιγμῆς καὶ κύκλου στὸ δίσκο τοῦ ψευδοῦς στομίου. Λαβές ὀλόβαφες μὲ ἐξηρημένα τρίγωνα στὴν κορυφὴ τους. Γραπτοὶ δακτύλιοι στὴ βάση λαίμου καὶ σωληνωτῆς προχοῆς. Ὅμαδες γραπτῶν δακτυλίων σ' ὅλο τὸ λοιπὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Μοτίβο ὤμων: 4 ὀμάδες ἐπάλληλων καμπυλῶν πού προοδευτικὰ αὐξάνονται σὲ μέγεθος. Ὑψος 10.75 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 11.5 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 2.6 ἐκ. Διάμ. στομίου σωλην. προχοῆς 2.25 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.4 ἐκ.

Τάφος 124, ὀμάδα γ, ἀγγεῖο 10.

Μόνωτος κύαθος μεγάλος μὲ προχὴ: Σῶμα ἀμφικωνικό. Κανθαροειδῆς λαβὴ πλατιά. Σὲ ἓνα σημεῖο τοῦ χείλους γεφυρόστομη προχὴ. Βάση δακτυλιόσχημη αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς ἐρυθρωπός. Κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα. Διακόσμηση μὲ ἐρυθρὴ βαφή. Χεῖλος ὀλόβαφο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Στὴν κορυφὴ του κάθετες ἐπάλληλες γραμμώσεις. Λαβὴ βαμμένη μὲ ἐξηρημένα τριγωνικὰ καὶ ρομβοειδῆ τμήματα σ' ὅλο τῆς τὸ μήκος. Προχὴ ὀλόβαφη ἐξωτερικὰ. Ὅμαδες γραπτῶν δακτυλίων σ' ὅλο τὸ μήκος τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου. Στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου σὲ ὑψηλότερο τοῦ πυθμένα ἐπίπεδο γραπτὴ διακόσμηση μὲ παχὺ δακτύλιο στεφανωμένο ἀπὸ φλογοειδῆς γραμμικὸ σχέδιο. Κύριο μοτίβο στὴ ζωφόρο ὑπὸ τὸ χεῖλος ἄνθη κισσοῦ μὲ τρίλοβο στέλεχος κυματοειδές. Ὑψος (χωρὶς λαβὴ) 9.5 ἐκ. Ὑψος λαβῆς 8.5 ἐκ. Πλάτος λαβῆς 2.5 ἐκ. Διάμ. χείλους 22.2 ἐκ. Διάμ. βάσης 5.45 ἐκ. Μῆκος γεφυρωτῆς προχοῆς 2.7 ἐκ.

Τάφος 125, ἀγγεῖο 1.

Κύλινκα μὲ ὑψηλὸ πόδι: Ἀκέραιη. Σῶμα κωνικὸ κυρτὸ στὴν ἀπόληξή του πρὸς τὸ χεῖλος. Δύο κάθετες ταινιωτὲς λαβές. Βάση δισκοειδῆς, ἐπίπεδη, πολὺ πλατιά μὲ ἀβαθὴ ὀπή στὸ κέντρο. Πηλὸς κιτρινωπός, ὅμοιο ἐπίχρι-

σμα. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή κατά τόπους ερυθρή. Χείλος βαμμένο εσωτερικά και εξωτερικά. Λαβές ολόβαφες με εξηρημένο φωτεινό τρίγωνο στην κορυφή. Ὁμάδα γραπτῶν δακτυλίων στην περιοχή τῆς κοιλίας. 4 παχείς γραπτοὶ δακτύλιοι περιτρέχουν τὸ στέλεχος τοῦ ποδιοῦ, καὶ ἄλλοι τρεῖς τὴν πάνω ἐπιφάνεια τῆς βάσης. Κύριο μοτίβο στὴ ζωφόρο κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος: πορφύρες σὲ συνεχῆ διαγώνια διάταξη ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ. Σὰν παραπληρωματικὸ κόσμημα μεταξύ αὐτῶν στικτοὶ κύκλοι. Ὑψος 19 ἐκ. Διάμ. χείλους 17.2 ἐκ. Ὑψος στελέχους ποδὸς 6.5 ἐκ. Διάμ. βάσης 9.7 ἐκ. Διάμ. ὀπῆς βάσης 2.3 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα α, ἀγγεῖο 3.

Ἀρτόσχημο ἀλάβαστρο: Λείπουν ὄστρακα τοῦ κυρίως σώματος καὶ τῆς βάσης. Σῶμα σφαιρικὸ πεπιεσμένο ἰδίως στὴ βάση. Πηλὸς ροδόχρους, κιτρινοπὸ ἐπίχρισμα. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή κατά τόπους ερυθρή. Χείλος βαμμένο εσωτερικά καὶ εξωτερικά. Λαίμὸς ολόβαφος. Λαβές ολόβαφες στὴν ἐξωτερικὴ τους ἐπιφάνεια. Ὁμάδες γραπτῶν δακτυλίων στὸ κυρίως σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὁμόκεντροι δακτύλιοι στὴ βάση. Μοτίβο ὤμων ἐπάλληλες ὀξεῖες γωνίες ἀντίωτες. Ὑψος 14.5 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 18 ἐκ. Διάμ. χείλους 9. 6 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα ε, ἀγγεῖο 1.

Ψευδόστομος ἀμοφορίσκος ἀποσπασματικός: Σῶζεται μόνο τὸ ἀνώτερο σῶμα τοῦ ἀγγείου καὶ τμήμα τῆς βάσης του. Δίσκος ψευδοῦς στομίου ἐπίπεδος. Μέγ. διάμ. κυρίως σώματος (ὤμων) 8.8 ἐκ. Σωζ. ὕψος σώματος 5.65 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.4 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 2.4 ἐκ. Διάμ. σωλήνα προχοῆς 1.55 ἐκ.

Τάφος 124, ομάδα α, ἀγγεῖο 2.

Ψευδόστομος ἀμοφορίσκος: Λείπει ἢ μία ἀπὸ τὶς δύο λαβές. Δίσκος ψευδοῦς στομίου ἐλαφρῶς κυρτὸς πάνω. Σῶμα ἀμφικωνικό. Βάση δακτυλίωτη αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς κιτρινωπός, παρόμοιο ἐπίχρισμα. Διακόσμηση με ερυθρὴ βαφή. Δίσκος ψευδοῦς στομίου κοσμημένος με κεντρικὴ στιγμὴ καὶ ὀμόκεντρος κύκλους. Λαβὴ ολόβαφη με εξηρημένο φωτεινὸ τρίγωνο. Ὁμάδες παχέων καὶ λεπτῶν δακτυλίων σ' ὅλο τὸ μήκος τοῦ κυρίως σώματος. Μοτίβο ὤμων: σχηματοποιημένοι ἀνθήρες. Ὑψος 10.2 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 2.7 ἐκ. Διάμ. στομίου σωλήνα προχοῆς 2.3 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.7 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 11.4 ἐκ.

Τάφος 126, ομάδα γ, ἀγγεῖο 2.

Ψευδόστομος ἀμοφορίσκος: Λείπει ἢ μία ἀπὸ τὶς δύο λαβές καὶ τὸ πάνω τμήμα τῆς σωληνωτῆς προχοῆς. Σῶμα σφαιρικὸ. Βάση δακτυλίωτη αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνειά της. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Κιτρι-

νωπό επίχρισμα. Διακόσμηση με έρυθρή βαφή. Δίσκος ψευδοῦς στομίου επίπεδος με γραπτὸς ὀμόκεντρος δακτυλίους. Λαβὲς ὀλόβαφες με ἐξηρημένα τρίγωνα στὴν κορυφή. Ὅμαδες παχέων καὶ λεπτῶν δακτυλίων σ' ὅλο τὸ μήκος τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου. Πάνω στοὺς ὤμους τὸ μοτίβο τῶν ἐπάλληλων ἀνοικτῶν γωνιῶν ποὺ προοδευτικὰ αὐξάνουν σὲ μέγεθος (ἰχθυάκανθα). Ὑψος 12.8 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 3.6 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.7 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 12.5 ἐκ.

Τάφος 125, ἀγγεῖο 4.

Ψευδόστομος ἀμφορίσκος: Λείπει ἡ μία ἀπὸ τὶς δύο λαβές. Σῶμα σφαιρικό. Δίσκος ψευδοῦς στομίου επίπεδος. Βάση δακτυλίσχημη αἰσθητὰ κοίλη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, παρόμοιο ἐπίχρισμα. Διακόσμηση με ἐρυθρῶπὴ βαφή. Δίσκος ψευδοῦς στομίου κοσμημένος με κεντρικὴ παχιά στιγμὴ καὶ γραπτὸ δακτύλιο ὀλόγυρα. Λαβὲς ὀλόβαφες με ἐξηρημένο τρίγωνο στὴν κορυφή. Ὅμαδες παχέων καὶ λεπτῶν γραπτῶν δακτυλίων κατὰ μήκος τοῦ σώματος. Στὸς ὤμους ὀμάδες ἐπάλληλων γωνιωδῶν καμπυλῶν ποὺ προοδευτικὰ αὐξάνουν σὲ μέγεθος. Ὑψος 10.9 ἐκ. Διάμ. βάσης 3.3 ἐκ. Διάμ. δίσκου ψευδοῦς στομίου 2.7 ἐκ. Διάμ. στομίου σωλήνα προχοῆς 2.4 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 10.5 ἐκ.

Τάφος 124, ὀμάδα γ, ἀγγεῖο 7.

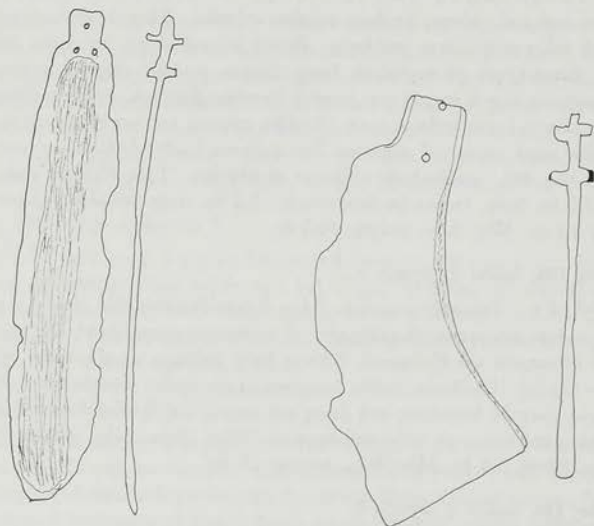
Ἰδρία: Σῶμα ἀμφικωνικό. Βάση δισκοειδὴς ἐπίπεδη. Πηλὸς κιτρινωπός, ροδαλὸ ἐπίχρισμα. Διακόσμηση με πορτοκαλόχρωμη βαφή. Χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Κάθετη λαβὴ ὀλόβαφη με ἐξηρημένο τρίγωνο στὴν κορυφή. Ὅριζόντιες λαβὲς βαμμένες με ἐξηρημένα ἀκανόνιστα τμήματα. Παχὺς γραπτὸς δακτύλιος στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ καὶ ὀμάδες ἀνισοπαχῶν δακτυλίων στὸ ὑπόλοιπο σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ὑψος 18 ἐκ. Διάμ. χεῖλους 9.6 ἐκ. Διάμ. βάσης 6.5 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 15 ἐκ.

Τάφος 124, ὀμάδα γ, ἀγγεῖο 1.

Πτηνόμορφος ἀσκός: Σῶμα ἀτρακτοειδές. Ὑψηλὴ κάθετη ταινιωτὴ λαβὴ στὴν πλαστικὴ «ράχη» στὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος, ἡ ὁποία ἀπολήγει σὲ ἐπίμηκες στόμιο ἀτρακτοειδοῦς ἐπίσης διατομῆς. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, ἐπίχρισμα κιτρινωπό. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Μοτίβο σχηματοποιημένου «πιλώματος» στὴ ράχη τοῦ ἀγγείου. Ἀτρακτοειδὲς στόμιο ὀλόβαφο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Τὴν ταινιωτὴ λαβὴ διατρέχει γραπτὴ ταινία. Ἐπίσης 6 καμπύλες ταινίες ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ στόμιο τοῦ ἀγγείου καὶ ἀκολουθώντας τὴ φορὰ τοῦ κάτω τμήματος τοῦ σώματος ἀπολήγουν στὴν «οὐρά» τοῦ πτηνόμορφου ἀγγείου. Ὑψος 10 ἐκ. Μήκος σώματος 22 ἐκ. Μήκος λαβῆς 7.1 ἐκ. Διαστάσεις στομίου 4.5×2.8 ἐκ.

Τάφος 126, κόγχη β, ἀγγεῖο 5.

Τρίτος πιθαμοφόρισκος: Σῶμα ἀπίοσχημο. Βάση δακτυλιόσχημη. Πηλός ροδόχρους, ἐπίχρισμα φαιό. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Χεῖλος βαμμένο ἐσωτερικά, γραπτοὶ δακτύλιοι στὴν κορυφή του (πίν. 93β). Παχιά ταινία περιβάλλει τὸ λαϊμό. Λαβές ὀλόβαφες. Γραπτοὶ παχεῖς καὶ λεπτοὶ δακτύλιοι σ' ὅλο τὸ ὕψος τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου. Μοτίβο ὤμων: συνεχὴ UUU. Ὑψος 13.5 ἐκ. Διάμ. βάσης 4.55 ἐκ. Διάμ. χείλους 9.2 ἐκ. Μέγ. διάμ. κοιλίας 12.5 ἐκ.



Εἰκ. 10. Κτερίσματα ἀπὸ τὸν τάφο 126.

Τάφος 126, κόγχη β.

Ἀγγεῖο συναρμολογημένο ἀπὸ ὕστρακο περιοχῆς κόγχης β.

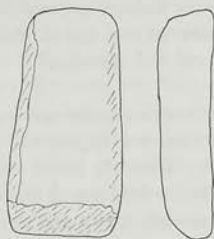
Μόνωτος σκύφος μικρός: Σῶμα κωνικό. Πηλός κιτρινωπός. Ὅμοιο ἐπίχρισμα. Βάση δακτυλιόσχημη αἰσθητὰ κοίλη. Ὅριζόντια κυλινδρική λαβή. Διακόσμηση με καστανόμαυρη βαφή. Χεῖλος καὶ λαβὴ ὀλόβαφα. Ὅμάδες γραπτῶν δακτυλίων σὲ ὅλο τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Κάτω ἀπὸ τὰ χεῖλη συνεχεῖς στιγμές. Ὑψος 0.054, διάμ. βάσης 0.033, διάμ. χείλους 0.089 μ.

Τάφος 125 (εἰκ. 8).

Ξυρὸς φυλλοειδῆς μὲ μικρὴ ἀπόκρουση στὴν κορυφὴ τῆς λεπίδας καὶ στὴ μία τοῦ κόψη. Στὴ βάση φέρει χαμηλὴ περιχειλίωση καὶ σώζει τοὺς τρεῖς ἕλους στερέωσης τῆς λαβῆς, στὸ μέσο τῆς λεπίδας ἑλαφρὰ φουσκωτὸς (πίν. 93ε). Μῆκος σωζ. 0.196, μέγιστο πλάτος 0.043.

Τάφος 125 (εἰκ. 8).

Μαχαίρι μικρὸ μονόστομο χάλκινο, κολοβὸ στὴν κορυφὴ τῆς λεπίδας. Διατηρεῖ δύο ἕλους στὴ λαβή, ἡ κόψη τοῦ ἔχει φθαρεῖ ἑλαφρὰ (πίν. 93ε). Σωζ. μῆκος 0.123, πλάτος 0.015 μ.



Εἰκ. 11. Ἀκόνη ἀπὸ τὸν τάφο 126.

Τάφος 126 (εἰκ. 10).

Μάχαιρα κοπῆς κρέατος, χαλκὴ φθαρμένη στὴν κόψη. Διατηρεῖ τοὺς δύο ἕλους στὴ λαβή. Μῆκος 0.141 μ., μέγιστο πλάτος 0.064 μ.

Τάφος 126 (εἰκ. 10).

Ξυρὸς φυλλοειδῆς, χάλκινος, φθαρμένος στὶς κόψεις τοῦ. Διατηρεῖ τοὺς δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἕλους τῆς λαβῆς. Μῆκος 0.191, πλάτος 0.035 μ.

Τάφος 126 (εἰκ. 11).

Ἀκόνη λίθινη ὀρθογώνιου σχήματος μὲ στρογγυλεμένες τὶς ἀκμὲς καὶ ἔχνη χρήσης στὴ μία πλατιὰ ἐπιφάνεια. Μῆκος 0.087, πλάτος 0.043 μ.

18. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΡΑΜΝΟΥΝΤΟΣ

(Παρένθ. πίν. ΣΤ' και πίν. 94 - 100)

Συνεχίστηκε για έβδομο χρόνο η ανασκαφή και έρευνα του Ραμνουΐντος από τόν ύπογραφόμενο και τούς συνεργάτες του, τήν κυρία Έλένη Θεοχαράκη ή όποία είχε τήν άμεση και συνεχή έποπτεία τής ανασκαφής και τόν κ. Κωστή 'Ηλιάκη ό όποϊος επέβλεψε τή συνέχιση τής άποκατάστασης του θριγκου του μεγάλου ναου και έκαμε και τά σχέδια τής ανασκαφής. Τή διεύθυνση των συνεργειών είχαν οι κ. 'Ιωάννης Καραμητρος και Νικόλαος Καραμαλής.

Τή χρονιά τούτη έγινε ανασκαφή και έρευνα στο ιερό τής Νεμέσεως, στο 'Αμφιάρειο του Ραμνουΐντος και στο φρούριο.

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ
ΝΕΜΕΣΗΣ

'Αποτέλεσμα τής συστηματικής έρευνας του ναου ήταν ή ταύτιση, στα αρχαία τής μουσειακής συλλογής τής Σκάλας 'Ωρωπου, μελών του μεγάλου ναου του Ρα-

μνουΐντος. Συγκεκριμένα, βρέθηκαν ανάμεσα σε αρχαία που προέρχονταν από περισυλλογή αλλά και από ανασκαφές, δυό από πεντελικό μάρμαρο άγελαϊες κεραμίδες, από τις όποϊες ή μία άκέραιη και θαυμαστής διατήρησης (πίν. 94α), ένα άκέραιο κάλυμμα φατνώματος, τό μόνο που υπάρχει, μακροῦς πλευρῶς του πτερου και κατά τόν κ. 'Ηλιάκη άκραϊό έξωτερικό και δυό σίμες των μακρων πλευρων, έλλιπεις αλλά οι άρτιότερες από όσες σώζονται (πίν. 94β).

Βρέθηκε επίσης στη Σκάλα 'Ωρωπου και μικρό ιωνικό κιονόκρανο από πεντελικό μάρμαρο τό όποϊο άνήκει, πιθανόν, στον μεγάλο επιτύμβιο ναϊσκο του Διογείτονος (πίν. 95α, ΠΑΕ 1975, 21). 'Αρχαία του Ραμνουΐντος έχουν βρεθει και άλλοτε στη Σκάλα 'Ωρωπου (ΠΑΕ 1979, 24). Τό νέο εύρημα δείχνει ότι και άλλα μέλη του ναου πιθανόν να χρησιμοποιήθηκαν στα οικοδομήματα του παλαιοχριστιανικού 'Ωρωπου.

'Η άποκατάσταση του θριγκου του μεγάλου ναου συμπληρώθηκε με τήν τοποθέτηση στη θέση του του τυμπάνου του δυτικού αετώματος τό όποϊο μνημόνευσα στην προηγούμενη έκθεσή μου (ΠΑΕ 1980, 77). 'Εγινε επίσης δυνατό να συγκολληθούν έξι σίμες τής δυτικής πλευρῶς από πλήθος κομματιών (πίν. 95β). Τοποθετήθηκαν τρεις μεταξύ των όποιων ή ΝΔ γωνιακή ή όποία σώζει και τόν τόρμο του άκρωτηριου. 'Επειδή τά καταείτια γεϊσα δέν σώζονται σε άρτια μορφή τοποθετήθηκαν στη θέση τους τρία πιστά αντίγραφα κατασκευασμένα από τούς τεχνίτες του 'Εθνικού Μουσείου. 'Ετσι συμπληρώθηκε

μερικῶς ἡ μορφή τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τὸ ὁποῖο, ὅπως ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ, δὲν ἔφερε γλυπτὰ (πίν. 96α).

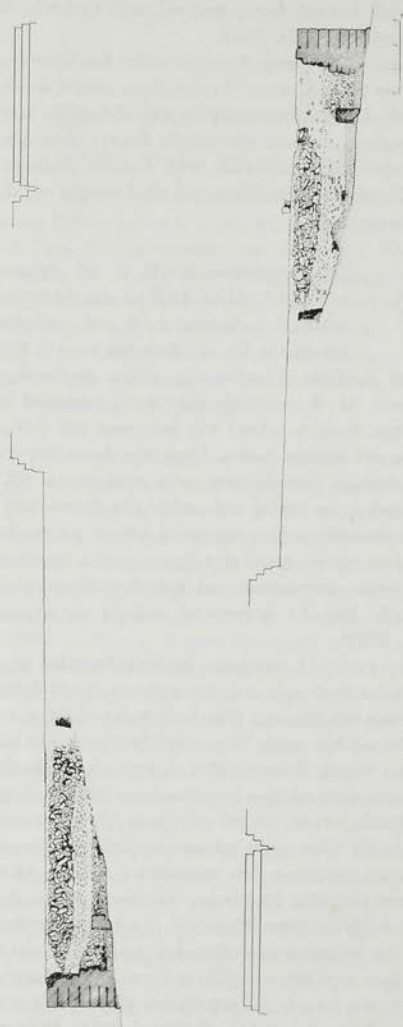
Ὁ θριγκὸς τοῦ ναοῦ τῆς Νέμεσης ἀποτελεῖ πλέον ἓνα ἄρτιο μνημεῖο τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. στὴν Ἀττική, ὅπου μπορεῖ ὁ εἰδικὸς ἀρχαιολόγος νὰ μελετήσῃ τὴν ἀρχαία οἰκοδομικὴ τεχνικὴ σ' ὅλες τὶς λεπτομέρειές της. Δείχνει ὁμως συγχρόνως καὶ μιὰ νέα μέθοδο ἀναστηλώσεως καὶ διασώσεως τῶν μεγάλων μνημείων, παραμελημένων στὴν Ἑλλάδα, ἀπόλυτα ἐπιστημονικὴ καὶ ὀλιγοδάπανη. Τὸ μόνο ποῦ χρειάζεται γιὰ τὴν ἐπιτυχία της εἶναι ἡ ἐξαντλητικὴ μελέτη τοῦ μνημείου.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ
ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΝΕ-
ΜΕΣΗΣ

Στὰ τετράγωνα Α - D 7 τοῦ σχηματικοῦ σχεδίου τοῦ Ἱεροῦ (ΠΑΕ 1979, 3 εἰκ. 1) ὑπῆρχε λάκκος τοῦ ὁποῖου ὁ καθαρισμὸς καὶ στὴ συνέχεια ἡ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε ὅτι τὸ Ἱερό στὸ σημεῖο ἐκεῖνο εἶχε ἐρευνηθεῖ σὲ βάθος ἀπὸ τὸν Στάη, ὁ ὁποῖος εἶχε φθάσει σχεδὸν ὡς τὴν ἐπιφάνεια τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Δὲν ἔγινε λοιπὸν δυνατὸν νὰ ἐρευνηθεῖ ἐπιστημονικὰ ὁ χῶρος, ἐξακριβώθηκε ὁμως ὁ τρόπος τῆς ἐπίχωσης τοῦ ἀνδῆρου τοῦ Ἱεροῦ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους στὸ σημεῖο ἐκεῖνο. Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ αὐτὴ τοῦ Στάη, γιὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει ὅποιαδήποτε μνεία, προέρχονται καὶ τὰ σποραδικὰ ἀρχαῖα ὄστρακα ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στὰ μπάζα τῶν ἀνασκαφῶν του. Παρὰ τὸ ὅτι ἡ ἐπίχωση ποὺ ἀφαιρέθηκε ἦταν περίπου ἡ ἀρχικὴ, μετὰ τὴν ὁποία ὁ ἀνασκαφέας εἶχε ξαναγεμίσει τὴν τομὴ ποὺ εἶχε δημιουργήσει, ἀναγκαστικὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν στρωματογραφικὲς καὶ χρονολογικὲς παρατηρήσεις. Οἱ παρειὲς ὁμως τῆς τομῆς (εἰκ. 1) δείχνουν τὴ διαδοχὴ τῶν στρωμάτων ἡ ὁποία εἶναι τούτη (πίν. 96β):

Δυτικὴ παρειά. Τὸ κατώτερο στρώμα ἀποτελεῖ ὁ φυσικὸς βράχος τῆς περιοχῆς ὁ ὁποῖος ἦταν πρὶν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀνδῆρου τοῦ Ἱεροῦ ἡ κεκλιμένη ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Πάνω στὸ βράχο ὑπῆρχε στρώμα ἀπὸ συμπαγῆς χῶμα, κόκκινο ἕως καφέ. Ἀκολουθεῖ λεπτὸ στρώμα λατύπης ἀπὸ κατεργασία μαρμάρων πάχους 2 ἑκατοστῶν, τὸ ὁποῖο ὁμως δὲν εἶναι παντοῦ εὐδιάκριτο. Τὸ ἐπόμενο πρὸς τὰ ἄνω στρώμα ἀποτελεῖται ἀπὸ χῶμα μέσα στὸ ὁποῖο ὑπάρχουν ἀραιὲς πέτρες μικροῦ μεγέθους. Ἀνάμεσα στὰ δυὸ ἀναλήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνῃ λόγος παραπάνω, ὑπάρχουν μικρὲς καὶ μεγάλες ἀκατέργαστες πέτρες, κομμάτια ἀπὸ πωρολίθους ἄμορφα καὶ κομμάτια ἀπὸ πωρολίθους μετὰ κατεργασμένες ἐπιφάνειες. Τὸ τελευταῖο, τὸ ἀνώτερο στρώμα τῆς ἐπίχωσης τοῦ ἀνδῆρου, ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὲς καὶ μεγάλες ἀργῆς πέτρες ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ὑπάρχουν κομμάτια ἀπὸ πωρολίθους καὶ θραύσματα κεραιδιῶν. Τὸ στρώμα αὐτὸ δὲν συνεχίζεται ὡς τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ ἀνδῆρου.

Ἄνατολικὴ παρειά. Τὰ στρώματα τῆς παρειᾶς αὐτῆς εἶναι ὅπως καὶ τῆς δυτικῆς περίπου. Πάνω ἀπὸ τὸ φυσικὸ βράχο ὑπῆρχε καθαρὸ χῶμα



Εἰκ. 1. Τομή στο ἀνάγυρο τοῦ ἱεροῦ τῆς Νέμεσης (σχ. Κ. Ἡλιάκη).

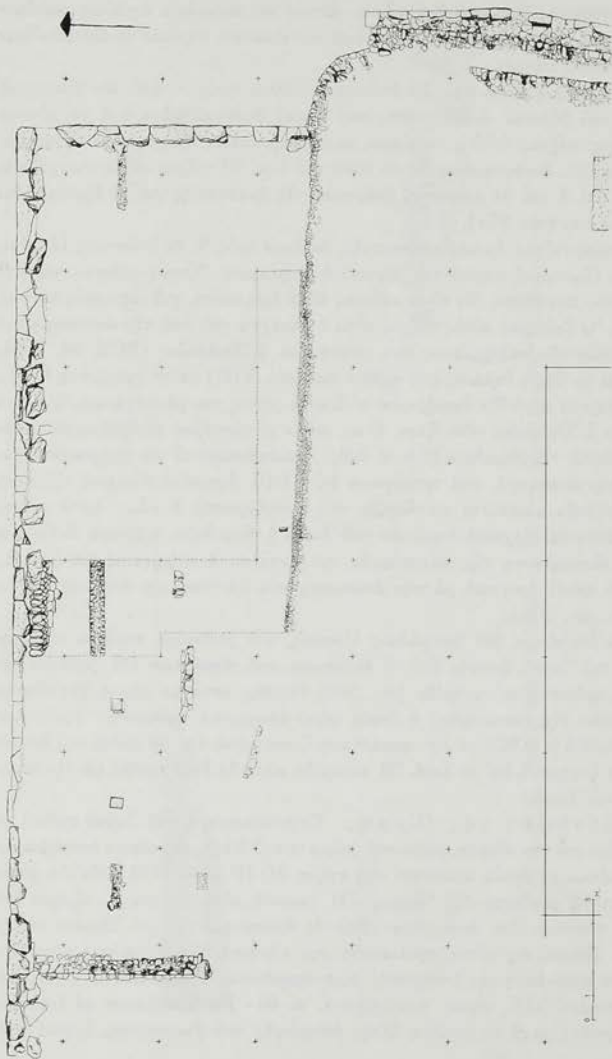
χωρίς ὄστρακα. Ἀκολουθοῦσε χῶμα, πέτρες καὶ κομμάτια ἀγγείων, κατόπιν λατύπη ἀπὸ κατεργασία πωρολίθων ἐνῶ τὸ τελευταῖο στρώμα τὸ ἀποτελοῦσαν ἀκατέργαστες πέτρες.

Τὰ ἀναλήματα. Σὲ ἀπόσταση 3.20 μ. πρὸς Ν, ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν παρειὰ τοῦ βόρειου ἀναλήματος τοῦ Ἱεροῦ βρέθηκε μέσα στὸ τετράγωνο Β7 τοῖχος πάχους 0.60 μ. περίπου, κατασκευασμένος πρόχειρα μὲ ἀργές πέτρες (εἰκ. 2), διατηρημένος ὡς τὸ ὕψος τοῦ 1 μ. Ὁ τοῖχος αὐτὸς συνεχίζεται πρὸς Α καὶ Δ καὶ θὰ χρειαστεῖ ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφῆς γιὰ νὰ ἐξακριβωθεῖ τὸ μῆκος του (πίν. 97α).

Δεύτερος τοῖχος, ὅμοια κατασκευῆς, βρέθηκε πρὸς Ν, σὲ ἀπόσταση 11.50 μ. ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν παρειὰ τοῦ βόρειου ἀναλήματος. Ὅπως φαίνεται καὶ στὸ σχέδιο ποῦ παραθέτω, δὲν εἶναι κάθετος ἀλλὰ ἔχει κλίση, γιὰ τεχνικούς λόγους, πρὸς Ν. Ὁ δεύτερος αὐτὸς τοῖχος εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Στάη γνωστοῦ ἀναλήματος ποῦ μνημονεῖ ὁ Ὁρλάνδος (ΒCH 48, 1924, 308) καὶ τὸ ὁποῖο δηλώνει στὸ σχέδιό του (πίν. VIII) μὲ τὰ γράμματα Κ - Λ. Τὸ ἀνάλημα αὐτὸ δὲν διακρίνεται σ' ὅλο τὸ μῆκος του μὲ σαφήνεια, ὅπως τὸ εἰκονίζει ὁ Ὁρλάνδος οὔτε ἦταν, ὅπως τείνω νὰ πιστέψω, περίβολος τοῦ ἀρχαῖκου Ἱεροῦ τῆς Θέμιδος» (δ.π. σ. 308). Ὅπωςδήποτε τὸ νέο τμήμα ποῦ βρέθηκε στὴν ἀνασκαφὴ, στὰ τετράγωνα D7 - D10, ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς κατὰ τὸν Ὁρλάνδο καμπύλης κατάληξης τοῦ ἀναλήματος Κ - Λ. Ἄν ὁ τοῖχος αὐτὸς ἀποτελεῖ ἀρχαῖκο περίβολο τοῦ Ἱεροῦ ἢ εἶναι ἀπλὸ πρόχειρο ἀνάλημα γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς κατασκευῆς τοῦ μεγάλου ἀναλήματος τοῦ 5ου αἰ., αὐτὸ θὰ φανεῖ ὀριστικὰ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ ποῦ θὰ γίνῃ τὴν ἐπόμενη χρονιά (εἰκ. 2, πίν. 97β).

Στὴν ἐπιφάνεια τοῦ βραχώδους ἐδάφους, στὸ βαθύτερο στρώμα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ Ἱεροῦ, ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ ἀνάλημα, στὸ τετράγωνο D8, βρέθηκε λακωνικὴ καλυπτῆρια κεραμίδα (ἀρ. 500) ἐλλιπῆς κατὰ τὸ μῆκος (δηλώνεται στὸ σχέδιο τῆς ἀνασκαφῆς) ἢ ὁποῖα φέρει ἐσωτερικὰ ὀρθογώνιο σφράγισμα διαστ. 0.054 × 0.073 μὲ τὴν παράσταση ζώου κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἐπιγραφή ἐπὶ τὰ λαϊά. Ἡ κεραμίδα αὕτη θὰ δημοσιευθεῖ μὲ τὴν κεραμικὴ τοῦ Ἱεροῦ.

Ἡ μίσθωση τῆς Ἑρμῆς. Στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱεροῦ πρέπει νὰ περιλάβω καὶ τὴν εὑρεση, μέσα στὰ χῶματα τοῦ Στάη, τεσσάρων ἐνεπιγραφῶν θραυσμάτων τὰ ὁποῖα κόλλησαν στὴ στήλη IG II² 2493 (EM 4219), ἢ ὁποῖα περιέχει τὴ μίσθωση τῆς Ἑρμῆς. Ἡ γνωστὴ αὕτη ἐπιγραφή, εὑρημα τοῦ Στάη, πίστευαν ὅτι προερχόταν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴς του τοῦ Σουνίου καὶ τὸ Σούνιο δίδεται ὡς τόπος προέλευσης στὸ Corpus τῶν ἄττικῶν ἐπιγραφῶν. Γιὰ τὴν προέλευση τῆς ἐπιγραφῆς εἶχε ἀμφιβολίες ὁ M. Jamese (Hesperia Supplement XIX, τόμος Vanderpool, σ. 66 - 74, The Lease of Land in Rhamnous) μετὰ τὴ μελέτη ἄλλης ἐπιγραφῆς τοῦ Ραμνοῦντος ὅμοια σχε-



Εἰκ. 2. Κάτωψη τῆς ἀνακαφῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Νέμεσσης (σχ. Κ. Ἡλιάκη).

δόν, ἡ ὁποία θὰ δημοσιευθεῖ ἀπὸ αὐτόν. Ἡ συγκόλληση τῶν κομματιῶν τοῦ Ραμνουῦντος στὴν ἐπιγραφή πού πιστευόταν ὅτι εἶχε βρεθεῖ στὸ Σούνιο δείχνει πὼς καὶ ἄλλα εὐρήματα τοῦ Στάη τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται σὲ ἄλλες ἀνασκαφές του πιθανὸν νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν Ραμνουῦντα.

ΤΟ ΑΜΦΙΑΡΕΙΟ ΤΟΥ
ΡΑΜΝΟΥΝΤΟΣ

Τὰ ἐρείπια τοῦ μικροῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀμφιαράου βρίσκονται στὴν ἀπότομη βραχώδη πλαγιὰ λόφου ΝΔ τοῦ φρουρίου καὶ σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτὸ (πίν. 98α). Ἀνασκάφηκε ἀπὸ τὸν Στάη (ΠΑΕ 1891, 17 - 18) ὁ ὁποῖος ἔδωσε ἐλάχιστες πληροφορίες γιὰ τὴ μορφή του καὶ ἀρκέστηκε στὴν ἀνακοίνωση κάποιων εὐρημάτων. Μὲ βάση τὶς πληροφορίες τοῦ Στάη ὁ Kutsch (Attische Heilgötter und Heilheroen 3,8 - 12, 53 - 54 καὶ 123 - 124) διαπραγματεύεται τὸ θέμα τῆς λατρείας τοῦ Ἀμφιαράου στὸν Ραμνουῦντα. Πλήρη μελέτη δίνει ὁ Pouilloux (La Forteresse, 93 - 102), ὁ ὁποῖος παρέχει γιὰ πρώτη φορὰ τὴν κάτοψη τοῦ μικροῦ ἱεροῦ.

Ἡ μόνη πηγή γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν ἐρειπίων τοῦ ἱεροῦ εἶναι τὸ ψήφισμα IG II² 1322 στὸ ὁποῖο περιγράφεται ἡ κατάσταση τῶν κτηρίων μετὰ τὸ 229 π.Χ. (Pouilloux, 145 - 147). Στὸ ψήφισμα αὐτὸ ἐκτὸς ἄλλων ἀναφέρεται ὅτι τὸν τε οἶκον ἄθυρον εἶναι καὶ τὸν κέραμον κατεαγένας, καταπεπτωκένας δὲ καὶ τοῦ τοίχου τὸ μέρος τοῦ κατὰ τὸν βωμόν καὶ τὴν τράπεζαν τοῦ θεοῦ κατεαγένας καὶ τὸ προστώσιον κινδυνεύειν καταπεσεῖν.

Ἐπειδὴ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀμφιαράου θὰ ἀποτελέσει θέμα ἰδιαίτερης δημοσίευσης, παρέχω ἐδῶ λίγες πληροφορίες γιὰ τὴ μορφή του καὶ ἀναφέρω τὰ νέα ἐπιγραφικὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα. Οἱ ἐπιγραφές καὶ τὰ γλυπτὰ πού βρέθηκαν ὁ Στάης ἔχουν συγκεντρωθεῖ ἀπὸ τὸν Pouilloux (δ.π. καὶ ἀρ. 30 - 34) καὶ ἀπὸμένα (ΠΑΕ 1976, 56 - 57). Πρέπει ἐξαρχῆς ὅμως νὰ εἰπωθεῖ πὼς τὰ λείψανα τοῦ ἱεροῦ εἶναι φτωχὰ καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιγραφεῖ με ἀκρίβεια ἡ ἀρχαία μορφή του καὶ ὅτι ἔχει ὑποστεί πολλὰ βλάβες ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή τοῦ Στάη ἕως σήμερα, κάτι πού ἀποδεικνύεται ἀπὸ παλιὰς φωτογραφίες τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου με τὴ βοήθεια μάλιστα τῶν ὁποίων ὁ κ. Ἡλιάκης ἐκπόνησε ὡραία ἀναπαράσταση.

Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή IG II² 1322 ξέρουμε πὼς ἓνα μέρος τοῦ ἱεροῦ, ὁ ναός, ὀνομαζόταν οἶκος, στεγαζόταν με κεραμιδένια στέγη καὶ στὸ ἐσωτερικὸ του ὑπῆρχε ἡ ἱερὴ τράπεζα καὶ τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ ἐνῶ ἔξω ἀπὸ τὸ ναὸ ὑπῆρχε βωμός, ὅπως σ' ὅλα τὰ ἱερά. Κάποιο μικρὸ ὑπόστεγο ὀνομαζόταν προστώο.

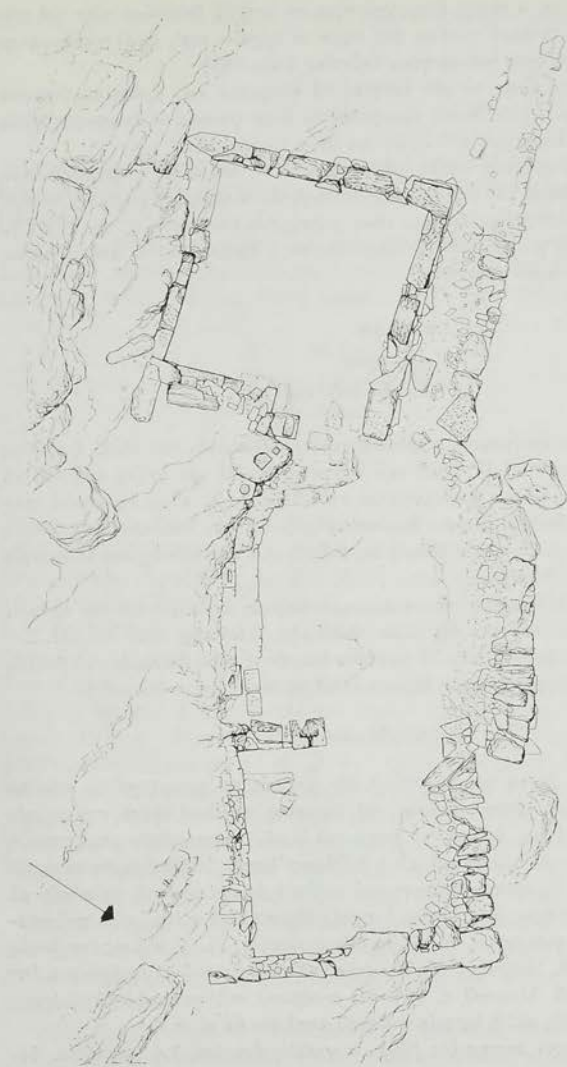
Προσανατολισμένο τὸ ἱερὸ ΒΔ - ΝΔ, τὸ ἀποτελοῦσαν δυὸ χῶροι, σχεδὸν ἰσομεγέθεις (4.70 × 4.70 μ.), πού χωρίζονταν ἀπὸ μιὰ αὐλὴ (5 × 6), στὴ ΝΑ πλευρὰ τῆς ὁποίας, πρὸς τὸ βουνό, ἦταν παραταγμένα ἀνάθηματα. Στὸ ἱερὸ ἔφθανε κανεὶς ἀπὸ κάποιο μονοπάτι πού στὸ τέλος του, κάτω ἀκριβῶς

ἀπὸ τὸ ΝΔ δωμάτιο, γινόνταν τεχνητὴ ράμπα στρωμένη με πέτρες καὶ με ὀμαλὴ κλίση (εἰκ. 3).

Οἱ δύο χώροι ἦταν στεγασμένοι, αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὰ κεραμίδια τὰ ὁποῖα βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφή. Ὁ δυτικὸς καλύτερα κατασκευασμένος θὰ ἦταν ὁ ναὸς (ὁ οἶκος). Ἐκεῖ βρέθηκε καὶ ἐνεπίγραφο μάρμαρο ποὺ ἀνήκει σὲ βωμὸ τοῦ Ἀμφιαράου. Καὶ τὰ δύο δωμάτια εἶναι χτισμένα πάνω σὲ τεχνητὸ ἄνδρρο ποὺ τὸ βαστοῦν ἰσχυροὶ τοῖχοι, φτιαγμένοι με πολλὴ μεγάλες πέτρες, πολλὲς εἶναι βράχοι σχεδὸν ἀκατέργαστοι, με βύσματα ἀνάμεσά τους ποὺ συμπληρώνουν τὰ κενά. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων, ὅσοι διατηροῦνται, παρουσιάζουν μεγαλύτερη ἐπιμέλεια. Τοῦ δυτικοῦ ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολλὴ μεγάλες πέτρες με ἐπεξεργασμένη τὴ φανερὴ ἐπιφάνεια, κυρίως ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ νότιος ποὺ βαστοῦν τὰ χώματα τοῦ λόφου, με βύσματα πάλι γιὰ τὰ μεταξύ τους κενά. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου εἶναι φτιαγμένος με μικρότερες λιθοπλίνθους καὶ βύσματα. Ἡ ἴδια τοιχοδομία ὑπῆρχε καὶ στὸ νότιο τοῖχο τῆς αὐλῆς. Εἶναι φανερὸ πὸς τὸ ἀνατολικὸ δωμάτιο καὶ ἡ αὐλὴ εἶναι ἐπέκταση τοῦ ἱεροῦ. Ὁ ἀρχικὸς πυρήνας εἶναι τὸ δυτικὸ δωμάτιο στὸ ὁποῖο διατηρεῖται καλὰ ἢ μιὰ παραστάδα τῆς πόρτας, ἢ νότια, ἐνῶ στὸ ἀνατολικὸ εἶναι ἄγνωστο ἂν ὑπῆρχε τοῖχος ποὺ τὸ χωρίζε ἀπὸ τὴν αὐλὴ. Αὐτὸ τὸ δωμάτιο, τὸ ἀνατολικὸ, ἴσως χρησίμευε ὡς ἐγκοιμητήριο, χώρος δηλαδὴ ὅπου κοιμοῦνταν οἱ ἀσθενεῖς καὶ περίμεναν εἴτε τὴ θεραπεία, εἴτε κάποιο ὄνειρο ποὺ θὰ τοὺς ὀδηγοῦσε στὴ γατριά, καὶ πιθανότατα ἦταν τὸ προστώο τῆς ἐπιγραφῆς ποὺ μνημόνευσα (βλ. Pouilloux σ. 96 σημ. 3).

Ὁ χώρος ἀνάμεσα στὰ δύο δωμάτια ἦταν ὑπαίθριος. Ἡ νότια πλευρὰ τοῦ ὀριζόντιο ἀπὸ τοῖχο ποὺ χρησίμευε ὡς ἀνάλημμα γιὰ τὰ χώματα τοῦ βουνοῦ. Στὸν τοῖχο αὐτὸν οἱ Ραμνουῖοι εἶχαν ἐνσωματώσει ἀναθήματα με τὰ βάρθρα τους, βρέθηκαν μάλιστα ἀπὸ τὸν Στάη βάρθρα στὴ θέση τους. Ἡ σειρά τῶν ἀναθημάτων, ἀνάγλυφα κυρίως, ἔπιανε ὀλόκληρη τὴ νότια πλευρὰ τῆς αὐλῆς. Τὸ πρῶτο ἦταν στημένο ἔξω ἀπὸ τὸ δυτικὸ δωμάτιο. Πάνω στοὺς βράχους ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴ τοῦ νότιου τοῖχου τῆς αὐλῆς εἶναι λαξευμένοι τρεῖς τόρμοι γιὰ τίς βάσεις ἀναθημάτων ἢ μιὰ, ἢ πρώτη, σώζεται: εἶναι ἕνα μικρότατο πεσσοειδὲς βάρθρο στὸ ὁποῖο ἦταν στερεωμένο μικρὸ ἀνάγλυφο. Ἐμπρὸς ἀπὸ τὴ σειρά τῶν ἀναθημάτων ὑπῆρχε κτιστὸ θρανίον γιὰ ν' ἀναπαύονται οἱ προσκυνητές, ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερα σὲ πολλὰ ἀγροτικὰ ἐκκλησιάκια.

Τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀμφιαράου στὸν Ραμνουῖο εἶναι καλὸ παράδειγμα τῆς μορφῆς τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν ἱερῶν. Τὰ κτήρια τοῦ ἱεροῦ ἦταν φτωχικὰ καὶ πρόχειρα κατασκευασμένα με τὸν κόπο καὶ τὴν προσπάθεια λίγων ἀτόμων. Οἱ πιστοὶ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀρκεστοῦν στὸ ἐλάχιστο, στοὺς ἀπλοὺς χώρους τοὺς χτισμένους με τὴ ντόπια πέτρα καὶ στεγασμένους με κεραμίδια, σὲ κτήρια στερημένα ἀπὸ κάθε στολίδι καὶ στοιχεῖο ὁμορφιάς. Στὴν περίπτωσή μάλιστα



Εἰκ. 3. Κάτοψη τοῦ Ἀμφιφερείου Ραμνοῦντος (σχ. Κ. Παλάκη).

0 1 2 3 4 5
μ.

τοῦ Ἀμφιαρείου, ὁ τόπος ὅπου χτίστηκε τὸ ἱερό δὲ βοηθοῦσε οὔτε γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ τυπικοῦ σχεδίου ποὺ εἶχαν οἱ ἀρχαῖοι ναοί, ἀφοῦ χρειάστηκαν μεγάλες προσπάθειες γιὰ νὰ γίνει ἐπίπεδος (πίν. 98β).

Ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ νέα ἐπιγραφικὰ εὐρήματα ποὺ βρέθηκαν ἀνάμεσα στὶς πέτρες τοῦ ἱεροῦ. Χωρὶς ἀμφιβολία θὰ ἦταν φανερὸς οἱ ἐπιγραφές αὐτές καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Στάη καὶ ἴσως τίς γνώριζε.

1. (477). Μικρότατη στήλη μὲ ἀέτωμα, ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο, λειψὴ δεξιὰ, ὕψ. 0.153 μ. πλ. 0.10 μ. πάχ. 0.02 μ. Στὸν κεντρικὸ χῶρο τῆς στήλης ὅπου ὑπάρχει ὀρθογώνιο ἐγκοίλο εἶναι χαραγμένη ἐπιγραφή ὕψ. γρ. 0.017 μ. (1ος στ.) 0.007 μ. (ω) - 0.014 (2ος - 3ος στ.). Βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὸ βόρειο ἀνάλημμα τοῦ ἱεροῦ (πίν. 99α).

· ε ὀ χ ἦ ν

Ἀμφιαράω

Σωτήρ ἀνέθ[ηκεν]

Ἡ τελευταία ἐπιγραφικὴ μαρτυρία γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ ἱεροῦ ἦταν ἕως τώρα ἡ ἐπιγραφή IG Π² 1322 τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ἡ νέα στήλη ποὺ ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. εἶναι σημαντικὸ τεκμήριο γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐθνικῆς θρησκευτικῆς ζωῆς στὸν Ραμνούντα κατὰ τοὺς πρώτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνες καὶ ἔνδειξη γιὰ τὴν ταυτόχρονη λειτουργία τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως.

2. (482). Πλίνθος ἀπὸ ντόπιο μάρμαρο ἀκέραιη ἐπάνω, δεξιὰ καὶ ἐμπρός, λειψὴ στὶς ἄλλες πλευρές, ὕψ. 0.22 - 0.24 μῆχ. 0.40 πάχ. (βάθ.) 0.335.

Ἦψ. γρ. 0.02(ο) - 0.025. Ἡ πρόσθια ἐπιφάνεια εἶναι δουλεμένη μὲ βελόνι, ὁ χῶρος τῆς ἐπιγραφῆς ὅμως ἔχει λειανθεῖ μὲ λεπτὸ χτένι (πίν. 99β).

[Ἀμφ]ιαράου

Ἡ ἐπιγραφή τούτη ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰ. π.Χ. Ἡ κατὰ γενικὴν ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ πλίνθος ἀνήκει στὸ βωμὸ τοῦ ἱεροῦ. Μήπως ὅταν χαραχτήκε ἡ ἐπιγραφή ὁ ἀρχικὸς κύριος τοῦ ἱεροῦ, ὁ Ἥρωσ Ἰατρός Ἀριστόμαχος λατρευόταν ἀκόμη ὡς ξεχωριστὴ θεότητα καὶ κρίθηκε ἀπαραίτητο νὰ δηλωθοῦν μὲ ἐπιγραφές οἱ θεότητες στὶς ὁποῖες ὁ πιστὸς ἔπρεπε νὰ θυσιάζει, κάτι ποὺ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ παράδοση (Παυσανίας Α, 34, 3) καὶ τίς ἐπιγραφές (IG VII 421· Β. Πετράκος, Ὁ Ὀρωπὸς καὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀμφιαράου σ. 96· Ἐπιγραφικὰ τοῦ Ὀρωποῦ σ. 24) ὅτι συνέβαινε στὸ γειτονικὸ Ἀμφιάρειο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἤλθε καὶ ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ κατὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ.;

3. (483). Μικρὸ πεσσοειδὲς βάθρο συγκολλημένο ἀπὸ δύο κομμάτια, ὕψ.

0.61, πλ. 0.17 (κάτω) - 0.19 πάχ. 0.12. Σώζει στὸν ἄβακα λείψανα ἐπιγραφῆς
 5ψ. γρ. 0.012 (εἰκ. 4).

[-----]AI

IOI

Παραπάνω εἰπώθηκε ὅτι τὸ βαθρίδιο αὐτὸ ἦταν ἰδρυμένο μέσα σὲ τὸρμος
 λαξευμένο στὸ βράχο, ποὺ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ νότιου ἀναλήμματος τοῦ ἱεροῦ
 (εἰκ. 3).

4. (484). Βάθρο ἀπὸ ντόπιο μάρμαρο λευκὸ ἐπάνω, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ.
 Στὴν πάνω ἐπιφάνεια ἡμισφαιρικός τὸρμος μέγ. διαμ. 0.17. Ὑψ. 0.58, πλ.
 0.55, πάχ. 0.40. Ὑψ. γρ. 0.025 μεταστ. 0.018 (πίν. 99γ).

[...]EA[...]

[Ἀπολ]οδήμ[ο]

[Ἡρω]ιατρῶ

[Ἀρισ]τομάχω

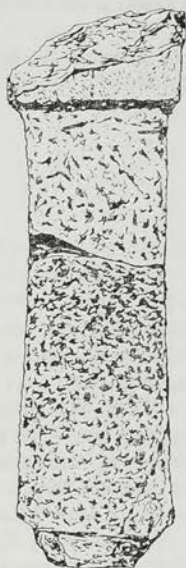
[ἀνέ]θηκεν

Ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ραμνοῦντος σώζονται πέντε ἀναθέσεις (δὲν ὑπολο-
 γίζω τὴν IG Π² 4426). Ἀπὸ αὐτὲς ἡ παρὰ Pouilloux ἀρ. 30 ἀναφέρεται ἥρωι
 ιατρῶι, ἡ ἐδῶ ἐξεταζόμενη ἀρ. 484 [ἥρω] ιατρῶ [Ἀρισ]τομάχω, ἡ IG Π²
 4452 (Pouilloux ἀρ. 33) Ἀριστομάχωι Ἀμφιεράωι, ἡ IG Π² 4436 (Pouil-
 loux ἀρ. 32) ἥρωι ιατρῶι[ι] Ἀμφιεράωι καὶ ἡ νεότερη ἀπὸ ὅλες, ἡ ἀρ. 477
 Ἀμφιαράω. Ἡ σειρά μὲ τὴν ὁποία παραθέτω τὰ ἀποσπάσματα εἶναι κατὰ τὸ
 δυνατὸν χρονολογική. Ἡ διαδοχὴ καὶ ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ὀνομάτων δείχνει ὅτι
 ἡ ἀρχικὴ θεότητα, ὁ ἥρωις ἰατρὸς τοῦ ὁποίου τὸ κύριο ὄνομα ἦταν Ἀριστό-
 μαχος (Bekker, Anecdota Graeca, 262. Σχόλια στὸν Δημοσθένη XIX,
 249) συνδέθηκε κατὰ τὸν 4ο αἰ. μὲ τὸν Ἀμφιάραο. Γιὰ κάποιον διάστημα οἱ
 δύο θεότητες συλλατρεύτηκαν, γρήγορα ὅμως ὁ ἥρωις ἰατρὸς ταυτίστηκε μὲ τὸν
 Ἀμφιάραο (IG Π² 4436). Στὸν 3ο αἰ. (IG Π² 1322) ὁ ἥρωις ἰατρὸς καὶ ὁ Ἀ-
 ριστόμαχος ἔχουν ἐντελῶς ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀμφιάραο (ὁ τύπος τοῦ
 ὀνόματος ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι Ἀμφιέρας) καὶ ἡ νέα μαρτυρία, τὸ ἀνάθημα
 τοῦ Σωτήρος, ἐξί αἰῶνες ἀργότερα, ἀναφέρει μόνον τὸν Ὠρώπιο Ἀμφιάραο.

Στὰ ἐπιγραφικὰ εὐρήματα ποὺ ἀνακοινῶν ἐδῶ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ
 ὅσα δημοσίευσσα τελευταῖα (AE 1979, 60 καὶ 71), δηλαδὴ ἡ ἐπιγραφὴ IG
 Π² 4436 συμπληρωμένη καὶ ἡ νέα ἀνάθεση [εὐξαμ]ένη, Εἶθιον [- -]υ Τριχο-
 ροσίου [ἀ]νέθηκε.

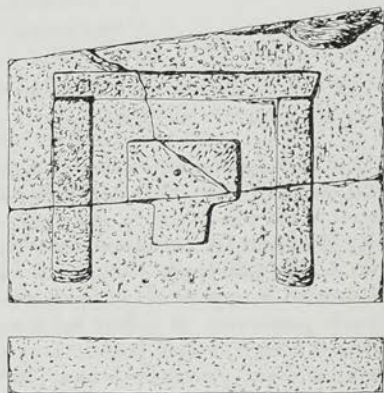
Ἄλλα εὐρήματα ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ραμνοῦντος εἶναι τοῦτα:

1. (485). Τμήμα τῆς δεξιᾶς γωνίας μικρῆς μαρμάρινης πλίνθου ἀναθήματος



0 20 εκ

Εἰκ. 4. Πεσσοειδὲς βαθρίδιο ἀπὸ τὸ Ἄμφιάρειο τοῦ Ραμνοῦντος (σχ. Ἄπ. Θεωμοπούλου).

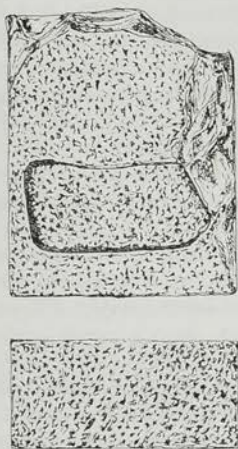


0 50 εκ

Εἰκ. 5. Βάση ναύσκου ἀπὸ τὸ Ἄμφιάρειο τοῦ Ραμνοῦντος (σχ. Ἄπ. Θεωμοπούλου).

ὅπου σώζεται διψαλὲς τοῦ ὁποίου λείπει τὸ πάνω μέρος. Ὑψ. 0.07, πλ. 0.076, βάθ. 0.09 μ.

2. (486). Κομμάτι ἡμικυλινδρικοῦ μαρμάρου λειψὸ στὸ πάνω μέρος διακοσμημένο μετὰ ἀνάγλυφες ταινίες ποὺ σχηματίζουν γλώσσες. Ἡ πίσω ἐπιφάνεια



Εικ. 6. Βάση ἀγάλματος ἀπὸ τὸ 'Αμφιάρειο τοῦ Ραμνουῦντος (σχ. 'Απ. Θωμοπούλου).



Εικ. 7. Πεσσοειδὲς βάζρο ἀναγλύφου ἀπὸ τὸ 'Αμφιάρειο τοῦ Ραμνουῦντος (σχ. 'Απ. Θωμοπούλου).

εἶναι λειασμένη. Στὴν κάτω ὑπάρχει ἀναθύρωση στὴ δὲ ἐπάνω σώζεται ἐπιμήκης τόρμος. Ὑψ. 0.06, κάτω διάμ. 0.067.

Εὐρήματα τοῦ Στάη εἶναι τρεῖς βάσεις ἀναθημάτων ποὺ βρίσκονται στὸ 'Αμφιάρειο καὶ τῶν ὁποίων παραθέτω ἐδῶ τὴν περιγραφή καὶ τὰ σχέδια.

3. Τὸ πρῶτο εἶναι πλάκα ἀπὸ ντόπιο μάρμαρο σπασμένη σὲ τρία κομμάτια, ὕψ. 0.12, πλ. 0.83, βῆθ. 0.54 - 0.65, ποὺ φέρει στὴν πάνω ἐπιφάνεια λαξεύματα γιὰ τὴ στερέωση πλακῶν μὲ τις ὁποῖες σχηματιζόταν μικρὸ κουβούκλιο, ναῖσκος, ἔσωτ. πλ. 0.49 μ. Στὸ κέντρο τοῦ ὀρθογώνιου χώρου ποὺ σχηματίζεται ὑπάρχει ἄλλο λάξευμα πλ. 0.25 γιὰ τὴν ὑποδοχὴ ἀναθήματος, ἀγαλματίου κα-

θιστοῦ λ.χ., ὅπως οἱ γνωστὲς ἀπεικονίσεις τῆς καθημένης Κυβέλης. Ὁ Pouilloux (La Forteresse, 95 πίν. XLIII, 4) ἀναφέρει δυὸ ἐκδοχὰς γιὰ τὸ εἶδος τοῦ μνημείου: μικρὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα ἢ ἀνάθημα ποῦ χρειάζεσταν κάποια προστασία (εἰκ. 5).

4. Στὴν εἰσοδο τοῦ δυτικοῦ δωματίου βρίσκεται, στὴν ἀρχαῖα ὅπως νομίζω θέση, βᾶθρο ἀπὸ ντόπιο μάρμαρο ὕψ. 0.26, πλ. 0.53, βᾶθ. 0.66 μὲ τέρμο στὴν πάνω ἐπιφάνεια γιὰ τὴν ὑποδοχὴ μαρμάρινου ἀγάλματος (εἰκ. 6).

5. Πεσσοειδὲς βᾶθρο ἀπὸ ντόπιο μάρμαρο λευκὸ κάτω, ὕψ. 1.45, πλ. 0.39 γιὰ τὴν ἰδρυση ἀναγλύφου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν τέρμο ποῦ ἔχει στὴν πάνω ἐπιφάνεια. Σὲ παλιὰ φωτογραφία τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου (Rhamnus 21) εἰκονίζεται τὸ βᾶθρο αὐτὸ στὴ θέση του, ἰδρυμένο μέσα στὴ χαμηλὴ βάση του: σπασμένο ὅμως στὰ δύο. Τὰ κομμάτια του βρέθηκαν σκορπισμένα ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοκαπήλους ποῦ λεηλάτησαν πολλὰς φορὰς τὸ ἱερὸ (εἰκ. 7).

Ἄλλες βάσεις ἀναθημάτων μὲ τίς ἐπιγραφὰς τους, ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ραμουῦντος, δημοσίευσεν ἡδη (ΑΕ 1979 σ. 61 εἰκ. 28, 29· σ. 64 εἰκ. 32· σ. 71 ἀρ. 26 πίν. 13γ).

Γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἡ ἔρευνα καὶ ἡ μελέτη τοῦ μικροῦ ἱεροῦ ἀπαραίτητο εἶναι νὰ ἀνασκαφοῦν τὰ χώματα τῆς ἀνασκαφῆς του ἀπὸ τὸν Στάης καὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοκαπήλους τὰ ὅποια καθὼς ἀδειάζονταν ἀπὸ ψηλὰ στὴν κατωφέρεια, ἔχουν σκορπιστεῖ σὲ μεγάλη ἔκταση.

ΦΡΟΥΡΙΟ

Καθαρισμὸς παλαιῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἀνασκαφικῆ ἔρευνα ἔγινε σὲ χώρους τοῦ φρουρίου γιὰ τὴ διευκρίνιση τῆς μορφῆς ὀρισμένων κτισμάτων καὶ τὴν ἐξακρίβωση τοῦ προσορισμοῦ τους. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἐκπονήθηκαν νέα, ἀκριβέστερα τοπογραφικὰ σχέδια τοῦ χώρου ἀνάμεσα στὴν πύλη τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους καὶ στὴν πύλη τῆς ἀνω ἀκρόπολης (παρ. 9 πίν. ΣΤ').

Μὲ τὴν ἔρευνα τοῦ φρουρίου εἶχε ἀσχοληθεῖ πρῶτος ὁ Φίλιος (ΠΑΕ 1880, 62 - 64), κατόπιν ὁ Στάης (ΠΑΕ 1891, 14 - 18) καὶ τελευταῖος ὁ Pouilloux τοῦ ὁποίου τὸ γνωστὸ βιβλίον ποῦ μνημονεύει συχνὰ στίς ἐκθέσεις μου ἀποτελεῖ σταθερὸ ὁδηγὸ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ μεγάλου μνημείου. Ὁ Pouilloux δὲν εἶχε τὰ μέσα γιὰ συστηματικὸν καθαρισμὸν καὶ ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου καὶ περιέγραψε τὰ θεατὰ λείψανα. Στὰ ὅσα σημαντικὰ ἔχει γράψει ἡ ἔρευνά μου προσθέτει νέα στοιχεῖα καὶ διευκρινήσεις. Ἡ ἐκθεση αὐτὴ ἐξᾴλλου πρέπει νὰ θεωρηθεῖ συνέχεια παλαιότερων (ΠΑΕ 1976, 37 - 43, 56· ΠΑΕ 1977, 18 - 19).

ΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ

Στὴν ἐκθεση τοῦ 1977 εἶχα διευκρινήσει ὅτι ὁ χώρος τὸν ὁποῖο ὁ Στάης (ΠΑΕ 1891, 14 - 15) ὀνόμασεν κατὰ τοῦ Διονύσου (καὶ σὲ τοῦτο τὸν ἀκολούθησεν ὁ Pouilloux, La Forteresse, 70) ἦταν πρότυπο χρήσιμο γιὰ τὴν εἰσοδο σὲ

κάποιο τέμενος πού ὀριζόταν ἀπὸ περίβολο θεατὸ κατὰ μεγάλο μέρος, εἶχα τὴν ἐλπίδα μάλιστα ὅτι θὰ σώζονταν καὶ λείψανα θρησκευτικῶν κτηρίων στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τεμένους. Πυκνὲς τομὲς σ' ὅλο τὸ χῶρο (ἐκτάσεως 1200 μ²) δὲν ἔφεραν σὲ φῶς κανένα οἰκοδομικὸ λείψανο ἐκτὸς τῶν θεμελίων μικροῦ δωματίου προσκολλημένου στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ περιβάλου. Εὐρήματα δὲν ὑπῆρχαν ἐκτὸς ἐλαχίστων στὰ ὑποῖα προσθέτω καὶ ἐκεῖνα τοῦ Στάη. Ἡ ἐπίχωση ἦταν πολὺ μικρὴ καὶ τοῦτο ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος στὸν Στάη ὁ ὁποῖος κατέσκαψε τὸ χῶρο. Στὸ κέντρο περίπου τῆς ἐκτασης πού ὀρίζει ὁ περίβολος, κάτω ἀπὸ πολὺ μικρὴ ἐπίχωση, βρέθηκαν λίγα ὄστρακα (ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπεκτάθηκε ἐπίτηδες), ἄβαφα καὶ χειροποίητα. Τὰ περισσότερα ἀνήκουν σὲ μεγάλα χονδροειδῆ ἀγγεῖα τῶν ὁποίων τὸ σχῆμα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισεῖ. Ἡ κυρία Μαρία Παντελίδου πού τὰ ἐξέτασε τὰ χρονολογεῖ στὴν ὑπονεολιθικὴ ἢ τὴν ΠΕ Ι περίοδο.

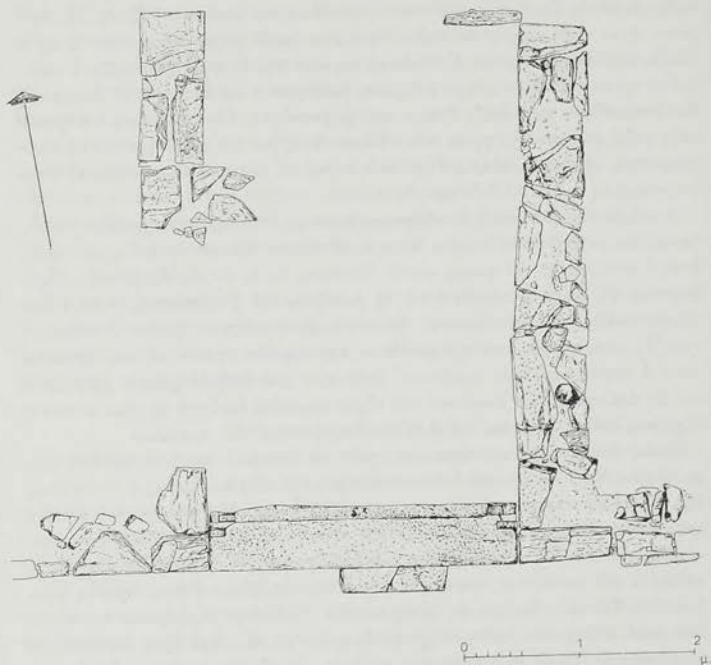
Ἄφου μὲ τὴν ἀνασκαφὴ ἀποδείχτηκε ὅτι στὴν ἐκταση πού περικλείει ὁ περίβολος δὲν ὑπῆρχε ποτὲ κανένα κτίσμα, αὐτόματα τίθεται τὸ ἐρώτημα: ποίος ἦταν ὁ προορισμὸς τοῦ χώρου αὐτοῦ; Πιστεύω, ἐκτὸς ἀν νέα εὐρήματα μὲ διαψεύσουν, ὅτι ὁ χῶρος αὐτὸς ἦταν τὸ γυμνάσιο τοῦ Ραμνοῦντος, γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές, ὅπου ἀσκοῦνταν οἱ νέοι τοῦ χωριοῦ καὶ γυμνάζονταν οἱ στρατιῶτες. Ἡ κατωφέρεια πού σχηματίζεται σήμερα δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξεγελάει γιατί ὁ καταστραμμένος περίβολος, ψηλότερος στὰ ἀρχαῖα χρόνια, χρησίμευε καὶ ὡς ἀνάλημμα τῶν χωμάτων πού εἶχαν σωρευθεῖ ἐκεῖ γιὰ νὰ γίνεи ἐπίπεδος ὁ χῶρος, τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ διαμόρφωση τοῦ προπύλου.

Ὅπως φαίνεται στὸ τοπογραφικὸ σχέδιο τὸ γυμνάσιο περιβάλλεται ἀπὸ τοῖχο πάχους 0.60 - 0.70, τοῦ ὁποῖου σώζεται μόνο τὸ κάτω μέρος ἢ τὸ θεμέλιο, ἀπὸ ἀκατέργαστες πέτρες ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες μερικὲς ἔχουν ὑποστεῖ κάποια κατεργασία. Τὸ πρόπυλο βρίσκεται στὴ νότια πλευρὰ τοῦ περιβάλου, τὴ στενότερη, καὶ ἔχει ἐσωτερικὸ πλάτος 2.70 μ., ὅσο δηλαδὴ τὸ μονόλιθο μαρμάρينو κατώφλι του πού ἔφερε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς τὸρμους του, δίφυλλη θύρα (εἰκ. 8). Τὸ πρόπυλο ἔχει ὡς συνέχεια τῶν μονόλιθων μαρμάρινων παραστάδων (πίν. 100α) πλευρικοὺς τοίχους πού σώζονται σὲ μικρὸ ὕψος. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἦταν στεγασμένο, πιθανὸν μὲ ξύλινη κεραμοσκεπὴ ἀετωματικὴ στέγη. Στὸ ἐσωτερικὸ του, πού ἔχει διαστάσεις 2.70 × 4.15 μ., βρέθηκε ἀπὸ τὸν Στάη (ΠΑΕ 1891, 15· ΑΔ 1891, 116 ἀρ. 15) κορμὸς ἀγάλματος Διονύσου (Ἐθν. Μουσεῖον 2328) στὸν ὁποῖο προστέθηκε τὸ δεξιὸ πόδι πού βρισκόταν στὴν ἀποθήκη τοῦ Ραμνοῦντος (ΠΑΕ 1976, 56 ἀρ. 30 πίν. 23α). Ὁ Pouilloux (La Forteresse, 70) χαρακτηρίζει καὶ αὐτὸς τὸ πρόπυλο ὡς μικρὸ νὰο καὶ δὲν ἀπορρίπτει τὴν ἀπόδοσή του στὴ λατρεία τοῦ Διονύσου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διονύσου, ὁ Στάης βρέθηκε μέσα στὸ πρόπυλο «τέσσερα βάθρα ἀγαλμάτων» ἀνεπίγραφα. Στὴν πραγματικότητά πρόκειται γιὰ δυὸ βάθρα κιονοειδῶν ἀναθημάτων καὶ δυὸ βάσεις στη-

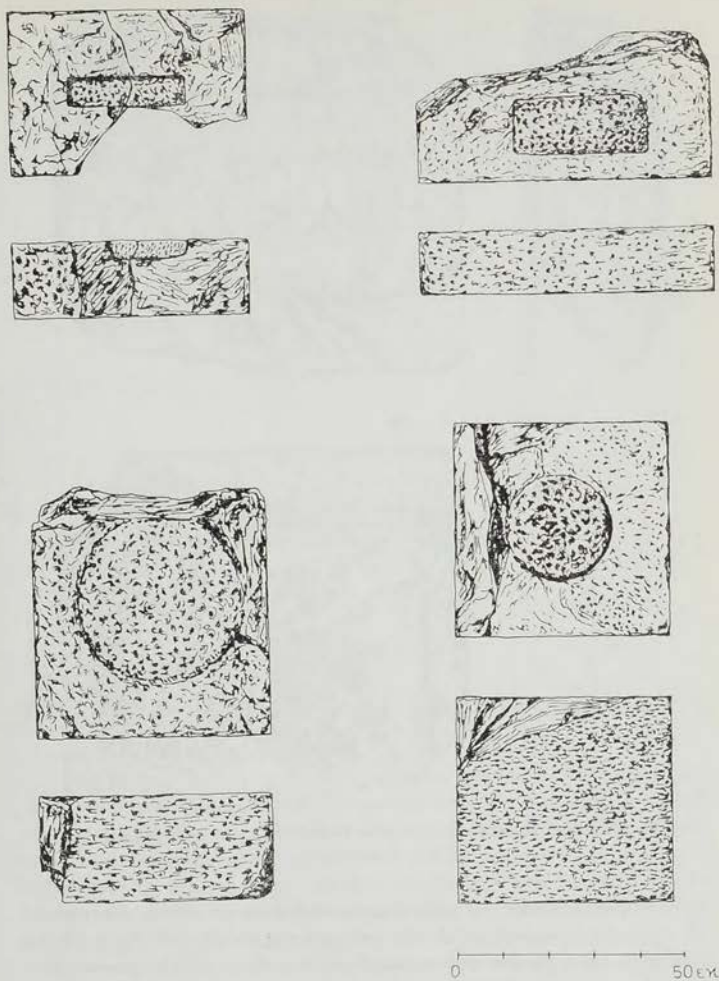
λῶν (εἰκ. 9) πού πιθανόν νά εἶχαν μεταφερθεῖ στή θέση πού βρέθηκαν ἀπό ἄλλοῦ.

Ἀνάμεσα στίς ἐπιγραφές τίς ὁποῖες δημοσίευσε ὁ Rouilloux ἀπό τὸ χῶρο τοῦ φρουρίου εἶναι μία πού βρέθηκε στό πρόπυλο, τουλάχιστον ἐκεῖ τὴν βρήκα

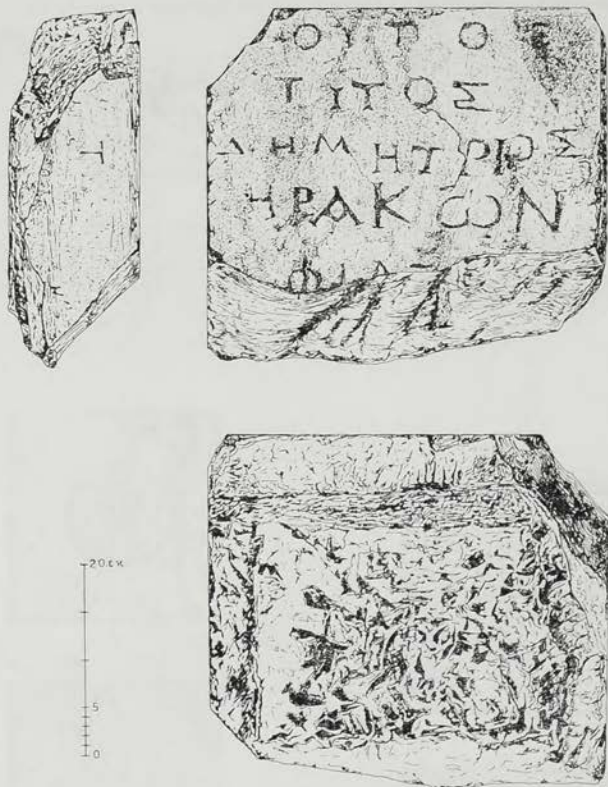


Εἰκ. 8. Τὸ πρόπυλο τοῦ γυμνασίου Ραμνουῦντος (σχ. Ἄπ. Θωμοπούλου).

ἐγώ (La Forteresse, 165 ἀρ. 66 πίν. LXIII, I). Τὸ μάρμαρο στὸ ὁποῖο εἶναι χαραγμένη τὸ χαρακτηρίζει ὁ Rouilloux ὡς στήλη καὶ γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ περιεχομένου της πρέπει νά βασισταῖμε στὸ λῆμμα Ἑρακῶν τῆς προσωπογραφίας τοῦ Ραμνουῦντος (σ. 174) ὅπου τὰ ὀνόματα τῆς ἐπιγραφῆς τὰ ἀποδίδει σὲ ἓνα πρόσωπο. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ τμημα πλάκας θρανίου λειασμένης στὴν πάνω καὶ στὴν πρόσθια ἐπιφάνεια (βπου ὑπάρχει χαραγμένο τὸ γράμμα T), με ἀναθῶρωση στὴ στενὴ ἀριστερὴ πλευρὰ καὶ σπα-



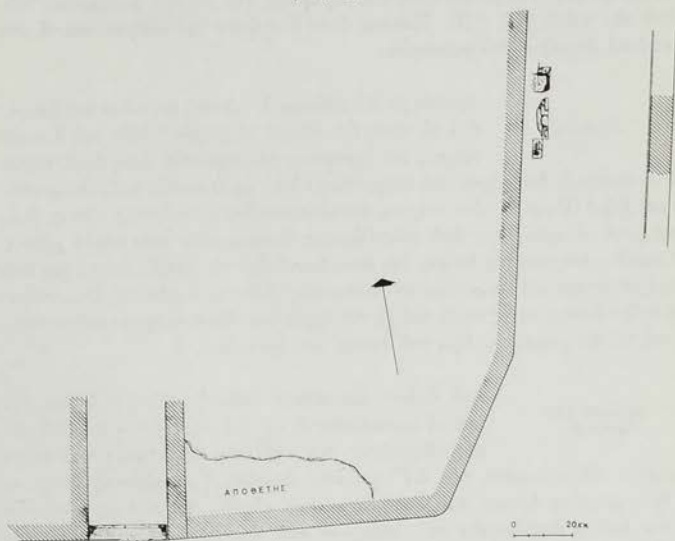
Εἰκ. 9. Βάθρα ἀπὸ τὸ πρόπυλο τοῦ γυμνασίου τοῦ Ραμνοῦντος (σχ. Ἀπ. Θωμοπούλου).



Εικ. 10. Πλάκα θρανίου τοῦ γυμνασίου Ραμνουῦντος με ὄνόματα ἐφήβων (σχ. Ἄπ. Θωμοπούλου).

σμένη στή δεξιά πλευρά. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια εἶναι κατεργασμένη στήν πρόσθια καί τήν ἀριστερή παρυφή (ἐδῶ γιά τή στήριξη τῆς πλάκας στό μαρμάρινο πόδι τοῦ θρανίου) ἐνῶ ἡ ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια ἔχει μείνει ἔξερρη. Τό κείμενο τῆς πλάκας τοῦ θρανίου (ἀρ. 503) πού ἔχει μήκος 0.38 πλ. (βάθ.) 0.435 καί πᾶχ. 0.14 εἶναι τοῦτο (τό ὕψ. γρ. ποικίλλει: 0,029 (Σ), 0,05 (N, K), 0,037(ω), 0,03(O)):

Ο Τ Τ Ο Ε
 Τ Ἴ τ ο ς
 Δημήτριος
 Ἡρακῶν
 φίλ[οι]



Εἰκ. 11. Τὸ πρόπολυ τοῦ γυμνασίου Ραμνουῦντος, ὁ ἀποθέτης καὶ ὁ ἀνατολικὸς δρόμος μετὰ βάρηρα (σχ. Ἄπ. Θωμοπούλου).

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ σχέδιο ποῦ παραθέτω (εἰκ. 10), καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων εἶναι διάφορο σὲ κάθε ὄνομα καὶ ὁ τρόπος τῆς χάραξης προδίδει χέρι ὄχι ἐξασκημένο καὶ χρήση ἀκατάλληλου λιθουργικοῦ ἐργαλείου. Πρόκειται λοιπόν, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ ἐπιγραφή εἶναι χαραγμένη σὲ πλάκα θρανίου, γιὰ χαράγματα ἐφήβων συνηθέστατα στὰ γυμνάσια τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου (βλ. σχετικὴ βιβλιογραφία Πετράκου, ΑΔ 23, 1968, 101 κέ. καὶ ΑΔ 29, 1976, 104 κέ., ὅπου γράφω γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ φίλοι).

Ὑπενθυμίζω ὅτι σὲ χώρῳ τοῦ γυμνασίου, κοντὰ στὸ πρόπολυ, εἶχε βρεθεῖ ποσότητα μελανόμορφων ὀστράκων (ΠΑΕ 1977, 19 πίν. 7α). Ἡ φετινὴ ἔρευνα δὲν ἔδωσε νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν αἰτία τῆς ἀπόθεσης τῶν ὀστράκων στὸ χώρῳ αὐτὸ (εἰκ. 11).

Στὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ γυμνασίου ἀνήκουν καὶ τὰ ἐξῆς ἀρχαῖα:

1. (496). Γυμνὸς δεξιὸς γυναικεῖος πῆχυς μὲ τὸ ἄκρο χέρι ἀπὸ μαρμάρينو ἀγαλμάτιο μῆκ. 0.086.

2. (497). Δεξιὸς γυμνὸς πῆχυς μαρμάρινου ἀγαλματίου μῆκ. 0.115.

3. (498). Μικρὸ κομμάτι ἀπὸ πλίνθο ἀναγλύφου ὅπου σώζεται δεξί ἄκρο πόδι μὲ ἐμβάδα, καλυμμένο κατὰ ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν παρυφὴ φορέματος. Ὑψ. 0.089 πλ. 0.068 βάρθ. 0.05. Βρέθηκε στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους κοντὰ στὸ ἀνατολικὸ δωμάτιο τοῦ γυμνασίου.

ΠΗΓΑΙΑ

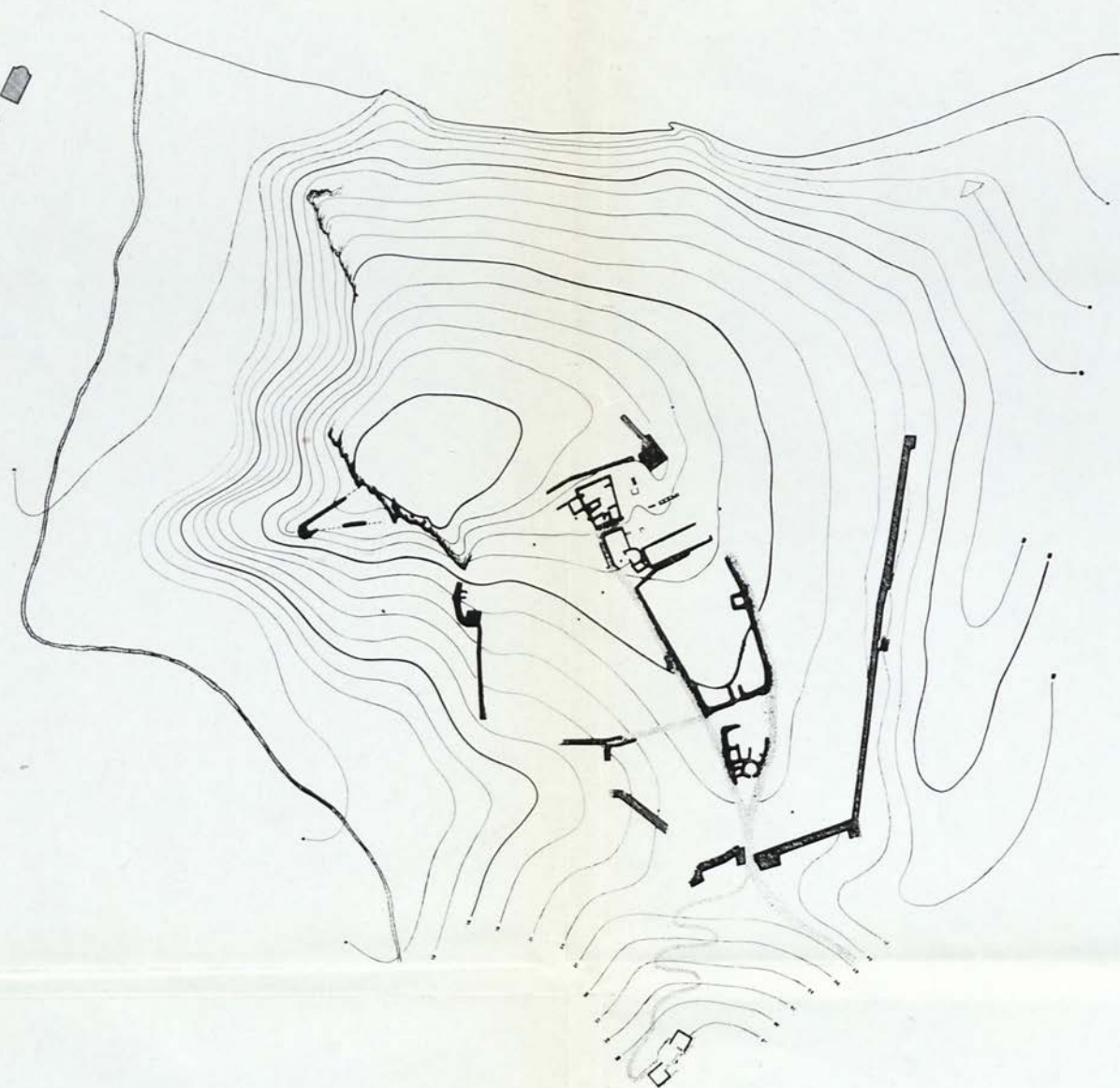
Δρόμος μὲ κατεύθυνση Α - Δ ποὺ περνοῦσε καὶ ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ πρόπυλο, ὀδηγεῖ σὲ μικρὴ πυλῖδα τοῦ δυτικοῦ τείχους τοῦ φρουρίου, γνωστῆς στὸν Στάη ἀφοῦ τμήμα τοῦ κατωφεροῦς διαδρόμου ποὺ ὀδηγεῖ ἔως αὐτὴν καὶ ὁ ὅποιος ὀρίζεται ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ (Β καὶ Ν) ἀπὸ τοίχους κατασκευασμένους μὲ ἀργούς λίθους, βρέθηκε μετὰ τὸ καθάρισμα ἀπὸ τοὺς θάμνους ἀνασκαμμένο πρὶν πολλὰ χρόνια. Ἡ πυλῖδα, ἐπιχωσμένη ἀκόμη, δὲν ἦταν θεατὴ ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ, ἀκόμη καὶ ἀπὸ μικρὴ ἀπόσταση καὶ διευκόλυνε τὴν ἐξοδὸ πρὸς τὸ δυτικὸ λιμάνι τοῦ Ραμνουῦντος καὶ πρὸς κάποιες πηγές νεροῦ ποὺ δις τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα ὑπῆρχαν στὴ σημερινὴ κοίτη τοῦ χειμάρρου ἔξω καὶ δυτικὰ τοῦ φρουρίου.

ΔΡΟΜΟΙ ΣΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ

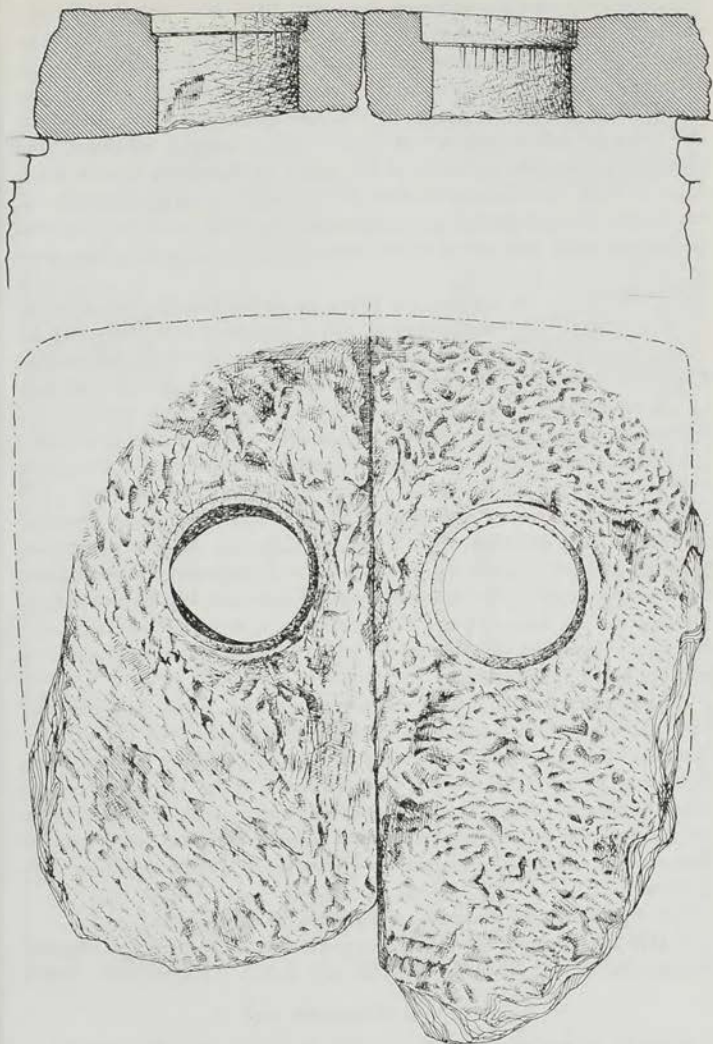
Δυὸ δρόμοι ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ φρουρίου καὶ μὲ κατεύθυνση Ν - Β ὁ ἓνας καὶ Ν - Α - Β ὁ ἄλλος ὀδηγοῦσαν πρὸς τὰ ὑψηλότερα μέρη τοῦ κάτω φρουρίου. Στὸν παρένθ. πίν. ΣΤ' φαίνεται ἀκριβῶς ἡ κατεύθυνσή τους καὶ οἱ δευτερεύοντες δρόμοι ποὺ ξεκινοῦσαν ἀπὸ αὐτοὺς. Τὸ πλάτος τους προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀναλήμματα ποὺ ὑπάρχουν στὰ πλάγια. Σπουδαιότερος εἶναι ὁ ἀνατολικὸς ὁ ὅποιος ὀδηγοῦσε στὸ θέατρο. Σὲ κάποιον σημεῖο του ὑπῆρχαν στὸ ἀριστερὸ μέρος του, ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν περίβολο τοῦ γυμνασίου, βάσεις γιὰ στήλες καὶ ἀναθήματα (εἰκ. 11) γιὰ τὰ ὅποια διαλαμβάνει ὁ Pouilloux.

ΜΕΓΑΛΟ ΦΡΕΑΡ

Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸν Ραμνουῦντα δὲν ὑπάρχει πηγαῖο νερὸ καὶ ὅτι ἡ πλησιέστερη πηγὴ βρίσκεται στὴ θέση Σέλι, στὸ ὁμώνυμο βουνὸ τοῦ Γραμματικοῦ. Οἱ Ραμνουῖοι ἔλυσαν τὸ πρόβλημα μὲ τὴ δημιουργία ὑπόγειων δεξαμενῶν (στὸ ἱερὸ τῆς Νεμέσεως ὑπάρχουν δύο) ἀπὸ τίς ὁποῖες ἑπτὰ σημειώνονται στὸ ἐδῶ σχέδιο (παρένθ. πίν. ΣΤ'). Ἀνέλπιστη ὑπῆρξε ἡ εὕρεση φρέατος πηγαίου νεροῦ (ζεροῦ σήμερα) στὸ ΒΔ μέρος τοῦ φρουρίου. Δὲν ἔχει ἐξακριβωθεῖ ἀκόμη ἂν τὸ πηγᾶδι αὐτὸ βρίσκεται μέσα ἢ ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος τοῦ φρουρίου ἐξαιτίας τῆς πυκνῆς φυτείας. Τὸ πηγᾶδι εἶναι σκαμμένο μέσα στὸ βράχο τοῦ λόφου, ἔχει διαστάσεις 1.50 × 2.20 μ. περίπου καὶ τὸ σημερινὸ βάθος του εἶναι 16 μ. ἐνῶ



Τοπογραφικό σχέδιο του φρουρίου Ραμνούντος.



Εικ. 12. Διπλό στόμιο πηγαδιού στο φρούριο Ραμνοῦντος (σχ. Κ. Ἡλιάκη).

ἡ ἐπιφάνεια τῆς κοντινῆς θάλασσας εἶναι μόλις 18 μ. κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ καλύμματος τοῦ πηγαδιοῦ. Ὡς κάλυμμα χρησιμεύουν δυὸ μεγάλες μαρμάρινες πλάκες κατεργασμένες στὴν πάνω ἐπιφάνεια, πάχ. 0.30 ἕως 0.40 μ. στὶς ὁποῖες ὑπάρχουν ἀπὸ ἓνα κυκλικὸ ἄνοιγμα διαμ. 0.45 μ. περίπου μὲ ἐσωτερικὴ πατούρα γιὰ τὴν τοποθέτηση ξύλινων σκεπασμάτων στὰ ἀνοίγματα. Στὰ χεῖλη καὶ στὶς παρεῖες τῶν κυκλικῶν στομιῶν ὑπάρχουν αὐλακώσεις ἀπὸ τὰ σχοινιά μὲ τὰ ὁποῖα κατέβαζαν οἱ Ραμνούσιοι τὰ ὑδροδοχεῖα τους στὸ πηγάδι καὶ οἱ ὁποῖες ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ πηγάδι εἶχε νερὸ στὴν ἀρχαιότητα (εἰκ. 12, πλν. 100β). Ὅπως εἰπώθηκε τὸ πηγάδι εἶναι ξερὸ τώρα γιὰτὶ ἔχει ἐπιχλωθεῖ τουλάχιστον κατὰ τρία μέτρα καὶ ἀποτελεῖ καταφύγιο μοναχικῶν ἀρουραίων.

ΣΤΟΑ

Βόρεια τοῦ χώρου τὸν ὁποῖο ὀνομάζω γυμνάσιο καθαρίστηκαν οἱ τοῖχοι ἐπιμήκους ὀρθογώνιου κτηρίου διαστάσεων 6.60 × 21.40 μ. Δὲν ὑπάρχουν λείψανα

ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τὰ ὁποῖα θὰ μαρτυροῦσαν γιὰ τὴ μορφή ἢ τὸν προορισμὸ τοῦ κτηρίου. Ὅπως δὴποτε ἡ θέση του ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν ὀρχήστρα τοῦ θεάτρου, σὲ ἐπίκαιρο σημεῖο δημόσιου χώρου, τὸ σχῆμα του καὶ οἱ ἀναλογίες ποῦ ἔχει, ὀδηγοῦν πρὸς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ στοὰ ἢ ὁποῖα χρησίμευε καὶ ὡς σκηνὴ τοῦ θεάτρου ὅταν γίνονταν θεατρικὲς παραστάσεις.

Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἀνατολικά τοῦ κτηρίου ποῦ περιγράφηκε, ἀποκάλυψε σὲ στρώματα ἀδιατάρακτα λείψανα οἰκοδομήματος. Μέσα στὴν ἐπίχωση βρέθηκαν λείψανα γλυπτῶν καὶ ἀναγλύφων ποῦ προέρχονται ἀπὸ ἀναθήματα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ θρησκευτικοῦ κτηρίου ποῦ πιθανὸν συνδέεται μὲ τὸν Διόνυσο ἢ τὸν Ἡρώα Ἀρχηγέτη, θεότητες ποῦ γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές ὅτι λατρεύονταν στὸ χωρὸ τοῦ φρουρίου καὶ τῶν ὁποίων τὰ ἱερά δὲν ἔχουν βρεθεῖ ἀκόμη.

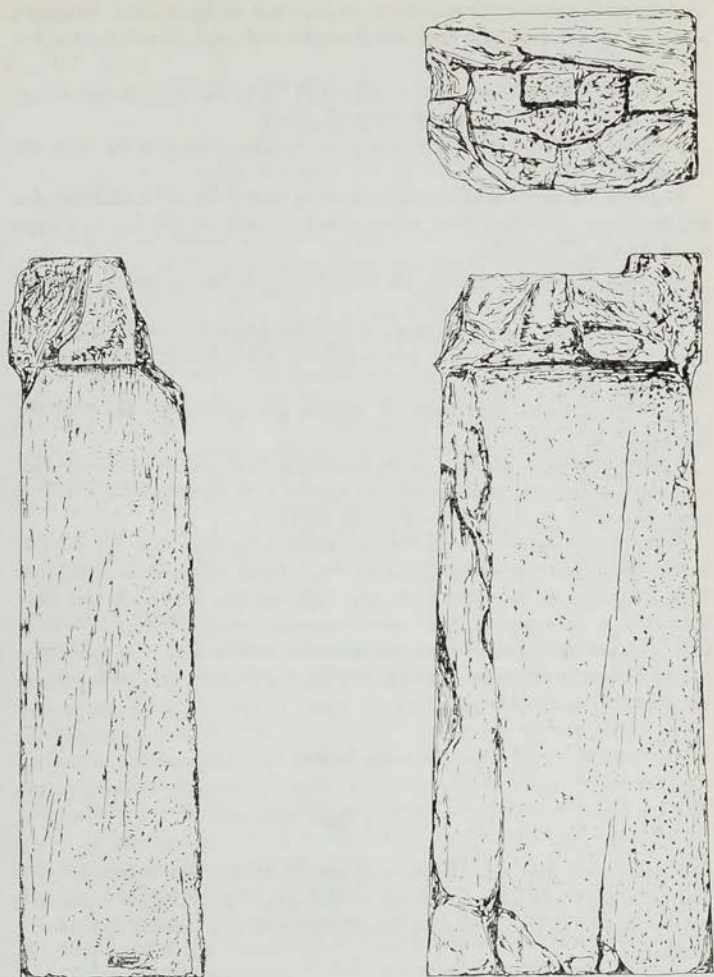
Ἀξιοπρόσεκτες ἀπόψεις πάνω στὴ λατρεία τῶν δυὸ αὐτῶν θεοτήτων ἀναπτύσσει ὁ Frank Kolb (Agora und Theater (Berlin 1981) 66 - 72) οἱ ὁποῖες ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθοῦν ἀκόμη ὀρισμένες μάλιστα ἀποδεικνύονται ἐσφαλμένες μὲ τὴν ἐκθεση τούτη. Ἐλπίζω ὅτι ἡ μελλοντικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου θὰ διευκρινήσει τὸ σημαντικὸ γιὰ τὸν Ραμνούντα ζήτημα τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Ἡρώος Ἀρχηγέτου καὶ τῆς θέσης τοῦ ἱεροῦ τους καὶ ἴσως καὶ τὴν ὑποστηριζόμενη ἀπὸ τὸν Kolb ταύτιση Διονύσου-Ἡρώος Ἀρχηγέτου.

Ἀπὸ τῆ μικρῆ αὐτῆ ἀνασκαφῆ προέρχονται τὰ ἐξῆς ἀρχαῖα:

1. (476). Θραῦσμα ὀριζόντιας ἐπίστεψης ἀναγλύφου ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο ἀκέραιο μόνον ἐμπρὸς, ὕψ. 0.12, πλ. 0.19, πάχ. 0.072. Ὑψ. γρ. 0.008 - 0.013.

[-----]ς οἱ θεσμ[οθε-----]

2. (487). Τὸ ἀπὸ τὸ μέσο τοῦ μηροῦ δις τὸν ἀστράγαλο τμήμα δεξιῦ γυ-



0 ————— 50 ε.κ.

Εἰκ. 13. Πεσσειδῆς βᾶθρο στὸ φρούριο Ραμνοῦντος (σχ. Ἄπ. Θωμοπούλου).

μνοῦ ἀνδρικοῦ σκέλους ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο ποῦ προέρχεται ἀπὸ καθισμένη μορφή. Τὸ δεξιὸ ἄκρο χέρι εἶναι ἀκουμπισμένο στὸ μηρό. Συγκολλημένο ἀπὸ δυὸ κομμάτια ἔχει ὕψ. 0.205.

3. (488). Ὀλόγλυφη ἀριστερὴ γυμνὴ κνήμη (τὸ μεταξὺ γόνατος καὶ ἀστραγάλου τμῆμα) ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο ὕψ. 0.098.

4. (489). Θραῦσμα μαρμάρου ποῦ σώζει λείψανα πτύχωσης ὕψ. 0.16, πλ. 0.058, πάχ. 0.025.

5. (491). Γυναικεῖο κεφάλι μὲ ἐλαφρὰ κλίση πρὸς τ' ἀριστερά, ἀποσπασμένο ἀπὸ ἀνάγλυφο. Τὰ μαλλιά εἶναι μαζεμένα στὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλιοῦ καὶ δεμένα μὲ ταινία. Ὑψ. 0.117.

6. (492). Μέρος ἀντρικῆς γυμνῆς γενειοφόρου καθισμένης μορφῆς ἀποσπασμένης ἀπὸ ἀνάγλυφο ὕψ. 0.294.

7 (493). Μέρος ἀπὸ τὴ δεξιὰ γωνία πλίνθου ἀναγλύφου ὅπου σώζεται τὸ κάτω μισὸ δεξιοῦ ἄκρου ποδιοῦ ποῦ στηρίζεται στὰ δάκτυλα. Ὑψ. 0.086 πλ. 0.098 βάρθ. 0.07.

8 (494). Θραῦσμα ἀναγλύφου μὲ λείψανα πιθανὸν πτυχῶν ὕψ. 0.08 πλ. 0.096 βάρθ. 0.075.

8 (495). Θραῦσμα ἀπὸ τὴν πλίνθο ἀναγλύφου ὅπου σώζονται μικρὸ τμῆμα ὑποποδίου ἐπάνω στὸ ὅποιο πατάει τὸ πρόσθιο μισὸ ἀριστεροῦ ἄκρου ποδιοῦ μὲ σανδάλι. Ὑψ. 0.113, πλ. 0.112, βάρθ. 0.055 μ.

Ἀριστερὰ τῆς ὀρχήστρας τοῦ θεάτρου κεῖται στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους μεγάλο μαρμάρينو πεσσοειδὲς βάρθρο τὸ ὅποιο ἔφερε ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο. Ἐχει ὕψος 1.60 μ. πλ. κάτω 0.64, πάχ. 0.41 καὶ ἔχει ὑποστῆ βλάβες στὸν ἄβακα καὶ σὲ ἄλλα σημεία. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια ὑπάρχει ὀρθογώνιος τόρμος μήκ. 0.35 στὸ κέντρο τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἄλλος 0.07 × 0.12. Στὴ δεξιὰ ὄψη τοῦ ἄβακα σώζονται λείψανα στεφάνου διαμ. 0.155 μέσα στὸ ὅποιο ὑπάρχει ἐπιγραφή ὕψ. γρ. 0.011 (εἰκ. 13).

[οἱ στρατ]ῶνται

[-----]

[-----]ρου

Ὁ καθαρισμὸς ἀπὸ τοὺς θάμνους τῆς μεταξὺ θεάτρου καὶ ἀνατολικοῦ τείχους τοῦ φρουρίου ἔκτασης ἀποκάλυψε πλῆθος οἰκημάτων ποῦ εἶχαν ἀνασκαφῆ ἀπὸ τὸν Στάη. Ἡ ἔρευνά τους θὰ προσθέσει πολλὰ στίς γνώσεις μας γιὰ τὸν Ραμνόντα.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

19. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΡΕΤΡΙΑΣ

(Παρένθ. πίν. Ζ' και πίν. 101 - 117)

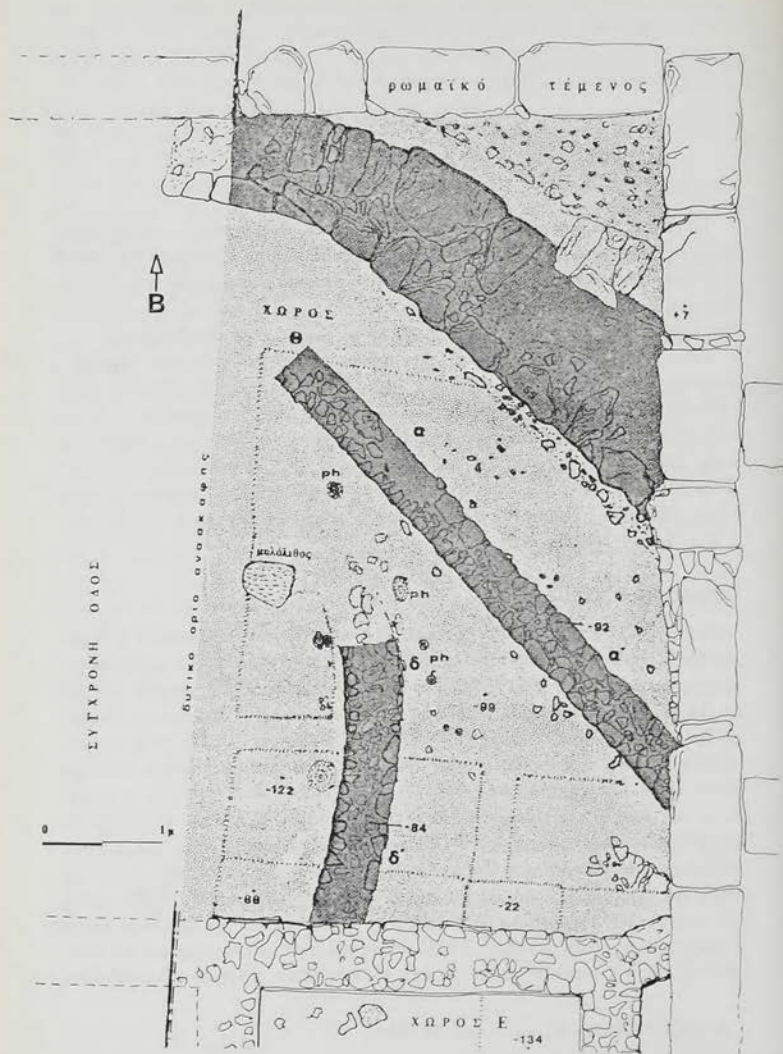
Ἡ φετινὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα περιορίστηκε στὸ δυτικὸ τομέα καὶ συγκεκριμένα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ «ὄχυρωματικοῦ περιβόλου» τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων. Σκοπὸς τῆς ἔρευνας ἦταν ἡ πληρέστερη ἀποκάλυψη καὶ ἡ ἀκριβέστερη χρονολόγηση τῶν κτισμάτων τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 8ου π.Χ. αἰ., ποὺ βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ καὶ τὰ ἑλληνιστικὰ οἰκοδομήματα.

Στὴν πραγματοποίηση τῆς ἔρευνας ἀποφασιστικὸ καὶ πάλι ρόλο ἔπαιξε ἡ συμμετοχὴ τῶν φοιτητριῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀραχωβίτη Πολυζένης, Λεμπιδάκη Εὐγενίας, Ραυτοπούλου Στέλλας καὶ Χρυσομάλλου Σωτηρίας. Τὰ περισσότερα σχέδια τῆς ἀνασκαφῆς ὀφείλονται στὴν Εὐγενία Λεμπιδάκη, ἐνῶ οἱ φωτογραφίες στὸ Βασίλη Σταματόπουλο. Στὴν ἔρμηνεία ὀρισμένων στρωματογραφικῶν προβλημάτων βοήθησε ὁ γεωλόγος Εὐάγγελος Καμπούρογλου, ἐνῶ στὴν τελικὴ ἐπεξεργασία τῶν σχεδίων ἡ ἀρχιτέκτων Σπ. Κυρίτση.

Γεωμετρικὰ κτίσματα

Στὸ χῶρο Θ ἀνάμεσα στὸν ὄχυρωματικὸ περίβολο καὶ τὸ ἀψιδωτὸ ἢ ἑλλειψοειδὲς κτίσμα δ - δ', τὸ ὁποῖο μᾶς ἔδωσε πέρσι τὸν σκύφο μὲ τὸ χρυσάφι¹ προχωρήσαμε ἀρχικὰ στὴν ἀφαίρεση λεπτοῦ στρώματος γῆς, πάχους 20 - 30 ἐκ. Τὸ χῶμα ἦταν ἀργιλοῦδες, συμπαγὲς μὲ καστανοκίτρινη ἀπόχρωση. Περιεῖχε ἴχνη ἀπὸ διαλυμένες ὠμές πλῆθρες, λίγες μικρὲς πέτρες, διάσπαρτα ἴχνη ἀπανθρακωμένων ὀργανικῶν οὐσιῶν, ἐλάχιστα ὀστὰ ζώων καὶ ἀκόμη λιγότερα ὀστρακοειδῆ. Μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἤλθε στὸ φῶς ὁ τοῖχος α - α' μὲ κατεύθυνση ΝΑ - ΒΑ παράλληλος σχεδὸν πρὸς τὸν ὄχυρωματικὸ περίβολο καὶ σὲ ἀπόσταση 0.90 - 1.05 μ. ἀπ' αὐτὸν (εἰκ. 1, πίν. 101). Εἶναι κτισμένος ἀπὸ ἀκανόνιστες ἀσβεστολιθικὲς πέτρες μέτριου μεγέθους σὲ δύο σειρὰς μὲ γέμισμα ἀπὸ μικρότερες καὶ ἔχει πλάτος 42 - 44 ἐκ. Ἡ ἐξωτερικὴ ΒΑ παρειά τοῦ τοῖχου διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ μὲ τὴν παρουσία λίθων μεγαλύτερου σχετικὰ μεγέθους. Τὸ ΒΔ πέρασ του εἶναι καταστραμμένο καὶ ἀκανόνιστο, τὸ ΝΑ καλύπτεται κάτω ἀπὸ τὸ «ρωμαϊκὸ τέμενος». Ἀποτελεῖται

1. ΠΑΕ 1980, 86 - 97, εἰκ. 4, πίν. 70 - 80.



Εικ. 1. Κάτοψη τῶν γεωμετρικῶν κτισμάτων α-α' καὶ δ-δ' καὶ τῆς οὐχόρωσης στὸ χῶρο Θ (σχ. Εὐγ. Λεμιτάκη).

από άπλή όριζοντιωμένη στρώση λίθων, χωρίς ύποθεμελίωση, και λειτουργούσε ως εύθυνηρία ώμοπλινθοδομής.

Τό άργιλώδες στρώμα πού ύπερχάλυπτε τόν τοίχο α - α' και άπλωνόταν κυρίως πρós τó έσωτερικό του (στά ΝΔ του) πρέπει νά προέρχεται κατά ένα μέρος από τήν πτώση και τή διάλυση τής ώμοπλινθοδομής του (στρώμα καταστροφής) και κατά τó μεγαλύτερο μέρος του από τήν επίχωση τού δαπέδου του (living floor, Kulturschicht). Βεβαιώθηκε ότι τó στρώμα αυτό συνεχίζεται και κάτω από τόν τοίχο δ - δ' τού άψιδωτού ή έλλειψοειδούς κτίσματος, πράγμα πού άποδεικνύει, πέρα από κάθε άμφιβολία, ότι ό δ - δ' άνήκει σέ οικοδομική φάση νεώτερη τού α - α'.

'Η κεραμική πού συγκεντρώθηκε από τó στρώμα ζωής και καταστροφής τού τοίχου α - α' είναι άρκετά πλούσια και χαρακτηριστικά έρετριακή τού τελευταίου τετάρτου τού 8ου π.Χ. αϊ. (725 - 700 π.Χ.). Περιλαμβάνει θραύσματα άγγείων τροχήλατα γραπτά, καθώς και λίγα χειροποίητα (πίν. 102, 103). Τά σχήματα πού ύπερτερούν είναι οί σκύφοι, τά κύπελλα, οί κοτύλες και οί κώνθοροι άκολουθούν οί κρατήρες και οί δίνου και έπονται οί οινοχόες και οί άμφορείς. Τά πινάκια σπανίζουν (πίν. 103β άνω άριστερά) καθώς και οί πυξίδες¹.

'Η άφθονη σχετικά κεραμική πού περιείχε τó στρώμα ζωής και καταστροφής τού τοίχου α - α', καθώς και ή παρουσία άπανθρακωμένων και άποσυνθεμένων όργανικών ουσιών, όστών ζώων και ώμοπλίνθων μέσα σ' αυτό, δείχνουν ότι έχουμε νά κάνουμε μάλλον με τοίχο οικοδομήματος, πιθανόν στοάς, κι όχι με άπλό άνάλημμα ή περίβολο, όπως ύποθέσαμε άρχικά. Κατασκευάστηκε λίγο μετά τó 730 π.Χ. και καταστράφηκε από άγνωστη αίτία, πάντως όχι από πλημμύρα ή πυρπόλυση.

Πάνω στό στρώμα καταστροφής του, όπως σημειώσαμε ήδη, γύρω στό 700 π.Χ. κατασκευάστηκε τó αδύναμο και χωρίς θεμελίωση τοιχίο τού άψιδωτού ή έλλειψοειδούς οικοδομήματος δ - δ'. Μιά σειρά τεσσάρων μικρών όπών κατά μήκος τής έξωτερικής πλευράς τής άψίδας του και βορειότερα άπ' αυτήν άποτελούν ίσως όπές στύλων (postholes) (εικ. 1, ph), χωρίς νά είναι σίγουρο σέ ποιά φάση ή σέ ποιο κτίσμα άνήκουν.

'Ενα ακόμη συμπέρασμα τής φετινής έρευνας τού χώρου Θ είναι ότι ό όχυρωματικός περίβολος άνήκει σέ οικοδομική φάση νεώτερη τού α - α', προγενέστερη όμως τού δ - δ'. Μπορούμε έτσι νά καθορίσουμε προκαταρκτικά τó παρακάτω ένδεικτικό σχήμα οικοδομικής διαδοχής και διάρκειας ζωής τών τριών γεωμετρικών κατασκευών τού χώρου Θ. I. Τοίχος α - α': 725 - 700 π.Χ.

1. Παρόμοια σύγχρονη ΥΓ κεραμική από τήν 'Ερέτρια βλ. J. P. DESCOEUDRES, Die vorklassische Keramik aus dem Gebiet des Westtors, Eretria 5 (Βέρνη 1976) 18 - 35, πίν. 1 - 5. Α. ΑΝΑΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, Γεωμετρική και 'Υπογεωμετρική Κεραμική έξ 'Ερετίας, ΑΕ 1975, 209 - 229, πίν. 53 - 68. Lefkandi I, The Iron Age ('Οξφόρδη 1979), πίν. 36 - 63.

Π. Ὀχρωματικός περίβολος: 710 - 675 π.Χ. ΙΙΙ. Ἐλλειψοειδὲς δ - δ': 700 - 675 π.Χ.

Θὰ εἶχαμε συμπληρωματικά νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ κύρτωση τοῦ σωζόμενου τμήματος τοῦ τοίχου δ - δ' (σωζόμενο μῆκ. 2,40 μ.) μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ σχῆμα τοῦ κτίσματος, στὸ ὅποιο ἀνῆκε, ὡς ἔλλειψοειδὲς κι ὄχι ὡς πεταλόσχημο ἢ ἀψιδωτό. Οἱ ἔλλειψοειδεῖς ἄλλωστε κατασκευὲς εἶναι φαινόμενο συνηθισμένο στὰ ὑστερογεωμετρικά καὶ ὑπογεωμετρικά χρόνια στὴν Ἐρέτρια καὶ συνυπάρχουν μὲ τὶς ἀψιδωτές, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα οἰκοδομημάτων πού ἀποκαλύφθηκε στὴν περιοχὴ τοῦ λιμανιοῦ¹ καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ κτίσμα Ε τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (εἰκ. 2), πού χρονολογεῖται στὸ δεύτερο μιστὸ τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. καὶ ἐρμηνεύεται ὡς ἐργαστήριο μεταλλουργίας². Καὶ τὸ κτίσμα Δ, πού εἶχε παλιότερα θεωρηθεῖ ἐξαγωγικό, φαίνεται ὅτι στὴν πρώτη του φάση εἶχε μορφή ἀψιδωτή, ἐνῶ, σὲ δεύτερη φάση, μὲ τὴν προσθήκη δύο καμπύλων σκελῶν στὴ νότια πρόσοψή του πῆρε ἔλλειψοειδὲς σχῆμα (εἰκ. 2). Τὰ οἰκοδομήματα τέλος στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Ε καὶ Δ, καθὼς καὶ τὰ λείψανα τοῦ οἰκοδομήματος Γ ἔχουν Β - Ν προσανατολισμό, ἀντίστοιχο μὲ τοῦ λεγόμενου «Δαφνηφορείου» Β καὶ παραπλήσιες μ' αὐτὸ ἀναλογίες πλάτους - μήκους. Φαίνεται πὼς ἐντάσσονται στὸ ἴδιο οἰκοδομικὸ πρόγραμμα μὲ τὸ Δαφνηφορεῖο καὶ ἐξυπηρετοῦσαν λειτουργικὲς ἀνάγκες τοῦ πρώτου αὐτοῦ λατρευτικοῦ κτίσματος, πού πρέπει νὰ κατασκευάστηκε σύμφωνα μὲ τὴν κεραμικὴ γύρω στὰ 760/750 π.Χ.³ καὶ ἐξακολούθησε προφανῶς νὰ χρησιμοποιεῖται ὡς τὰ τέλη τοῦ 8ου π.Χ. αἰ., ὅταν ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν μνημειώδη ἑκατόμπεδο ναὸ Α1, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιήθηκε ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. Τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα Α2 ἀνήκουν πιθανῶς σὲ δεύτερη οἰκοδομικὴ φάση τοῦ ἴδιου ἑκατόμπεδου ναοῦ⁴.

Θὰ προτεῖναμε λοιπὸν ὡς περίοδο κατασκευῆς καὶ ζωῆς τὸ χρονικὸ διάστημα:

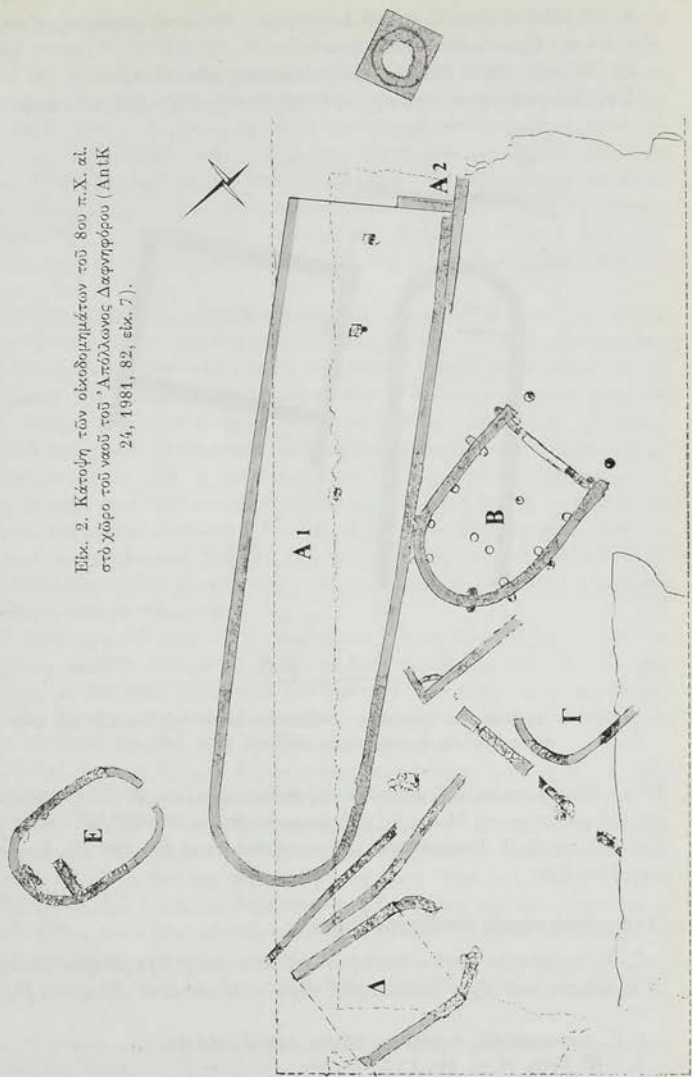
1. L. KAHIL, *AntK* 24, 1981, 85 κέ.

2. *AntK* 25, 1982, 154 κέ. εἰκ. 3. Ἀποδεικνύεται ἔτσι πλανημένη ἡ ἄποψη τοῦ H. DRERUP, *Griechische Baukunst in geometrischer Zeit*, *Arch. Hom.* II, 1969, κεφ. 82 κέ., πού φαίνεται νὰ ἀσπάζεται κι ὁ MALLWITZ, *Zur Architektur Griechenlands im 8. und 7. Jh.*, *AA* 1981, 601 καὶ 610, ὅτι ἔλλειψοειδῆ κτίσματα δὲν ἀπαντοῦν στὸν 7ο π.Χ. αἰ.

3. Ἡ πρώτη χρονολόγηση τοῦ «Δαφνηφορείου» στὸ 800 π.Χ. δὲν στηρίζεται σὲ ἀνασκαφικὰ δεδομένα: C. BERARD, *AntK* 14, 1971, 59 κέ., εἰκ. 2. MALLWITZ, ὁ.π. 607.

4. Γιὰ τὸν πρώτο ἀρχαῖο ναὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, πού ἀντικατέστησε τὸν ἑκατόμπεδο βλ. N.W. CUMMER, *AJA* 75, 1971, 342 καὶ κυρίως A. MALLWITZ, ὁ.π. 633 - 7 πού ὀρθὰ ἀπορρίπτουν τὴν παρουσία πτεροῦ, πού στήριξαν σὲ ἀβέβαια ἢ ἀνύπαρκα ἀρχαιολογικὰ δεδομένα οἱ Ἑλβετοὶ ἀνασκαφεῖς: K. SCHEFOLD, *AntK* 9, 1966, 115 καὶ P. AUBERSON, *Temple d'Apollon Daphnephoros, Eretria I*, 1968, 11 κ.ά.

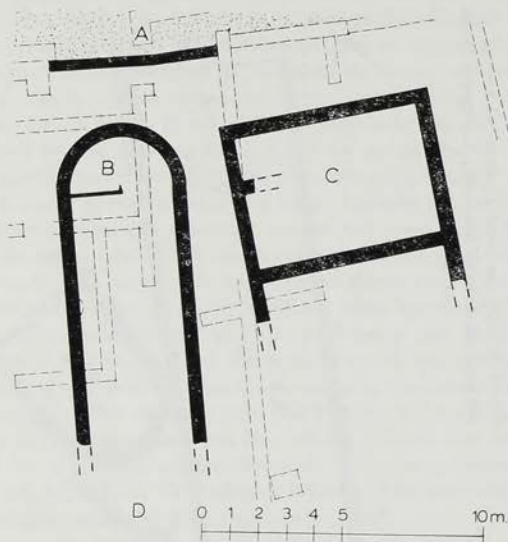
Εἰκ. 2. Κάτοψη τῶν οἰκομημάτων τοῦ 8ου π.Χ. αἰ.
 στὸ χῶρο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Δαφνηφόρου (AntK
 24, 1981, 82, εἰκ. 7).



I. 760/750 - 700 π.Χ. για τὸ Δαφνηφορεῖο Β καὶ τὸ συγκρότημα κτισμάτων Γ - Δ - Ε, πού τὸ πλαισιώνουν.

II. 700 - 675 π.Χ. για τὸν ἀψιδωτὸ ἑκατόμπεδο Α1 - Α2.

Στὴν ὑπογεωμετρική, για τὴν 'Ερέτρια, περίοδο 700 - 675 π.Χ. στὴν ὁποία



Εἰκ. 3. 'Αψιδωτὸ καὶ ὀρθογώνιο κτίσμα τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. στὸν τομέα F/5 τῆς ἀρχαίας πόλης (Führer, 1972, 108, εἰκ. 19).

ἀνήκει ὁ ἑκατόμπεδος ναὸς καὶ τὸ ἑλλειψοειδὲς κτίσμα μας δ - δ', χρονολογοῦνται καὶ τὰ κτίσματα Β καὶ C, πού ἀποκαλύφθηκαν τὸ 1967/68 στὸν τομέα F/5 ἀπὸ τὸν S. P. Descœudres, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ΒΑ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ μας (εἰκ. 3)¹.

'Υστερογεωμετρικὸς ἀποθέτης-βόθρος

Στὸ χῶρο E (πίν. 104) τοῦ ἑλληνιστικοῦ κτίσματος² ἀφαιρέθηκαν καταρχὴν τὰ κονιάματα πού εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ πέρασι πεσμένα κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου

1. P. AUBERSON - K. SCHEFOLD, Führer, 108 κέ., εἰκ. 19.

2. ΠΑΕ 1980, 78 κέ., εἰκ. 1 - 2, πίν. 65.

τοίχου και μεταφέρθηκαν στο Μουσείο¹. Είναι λευκά χωρίς διακόσμηση και φέρουν άπλως έγχραράξεις που πλαισιώνονται από έρυθρη ταινία, πλ. 4-5 εκ. Κάτω από τὰ κονιάματα ανασκάφηκε στρώμα πάχ. 15 - 20 εκ., ως τὸ επίπεδο τοῦ πιθανοῦ δαπέδου τοῦ χώρου Ε ἀπὸ πατημένο χῶμα σὲ βάθος (ἀπὸ τὸ σχετικὸ Ο) 55 - 60 εκ. Περιεῖχε προϊόντα καταστροφῆς τοῦ κτίσματος, λίγες πέτρες μικρῶν διαστάσεων, μικρὰ κομμάτια ἀπανθρακωμένου ξύλου, λίγα ὄστὰ ζῶων, διαλυμένες πλήρες τῆς ἀνωδομῆς με ἐπίστρωμα κονιάματος και πολλὰ θραύσματα κεραμιδιῶν λακωνικοῦ τύπου, τὸ ἓνα ἀπὸ στρωτήρα με σφράγισμα: ΕΡΕ(ΤΡΙΕΩΝ). "Ενα χάλκινο νόμισμα τοῦ 'Αντιγόνου Γονατᾶ (240 - 227 π.Χ.) μᾶς προσφέρει τὸν *terminus post quem* γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ στρώματος.

Στὸ βόρειο μισὸ τοῦ χώρου Ε ἡ ἀνασκαφή προχώρησε σὲ μεγαλύτερο βάθος. Ἀπὸ 60 - 85 εκ. τὸ χῶμα ἦταν ἀργιλιῶδες, συμπαγὲς με μικρὰ κομμάτια ἀπανθρακωμένων ὀργανικῶν οὐσιῶν, και μεγάλο ἀριθμὸ θραυσμάτων ντόπιας κεραμικῆς τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων, ἀνάμεσά τους ἓνα κυπριακὸ (πίν. 105α). Ἡ πρὸς Ν συνέχεια τοῦ τοίχου δ - δ', ποὺ ἀναμενόταν στὸ σημεῖο και στὸ βάθος αὐτὸ δὲν βρέθηκε. Πλήρες και λίγες σκόρπιες πέτρες δείχνουν ὅτι καταστράφηκε ἀπὸ τὴ βαθιὰ θεμελίωση τοῦ ἐλληνιστικοῦ οἰκοδομήματος. Σύρριζα στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ χώρου Ε ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀρχὴ ἀποθέτη-βόθρου, σκαμμένου μέσα στὸ ΥΓ στρώμα, ὁ ὁποῖος ἦταν γεμάτος ἄμμο και διευρυνόταν προοδευτικὰ πρὸς τὴ ΝΑ γωνία τοῦ χώρου (πίν. 104). Γιὰ τὸν ΥΓ αὐτὸ λάκκο-βόθρο, τίς διαστάσεις, τὸ περιεχόμενο και τὴν πιθανὴ ἐρμηνεία του θὰ μιλήσουμε παρακάτω.

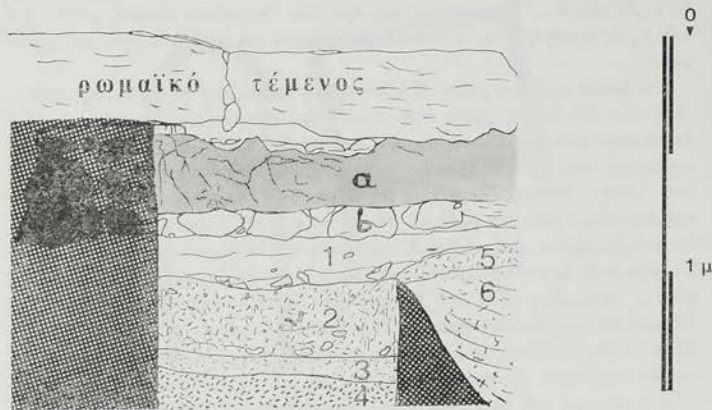
Ἡ ἀνασκαφή στὸ βόρειο μισὸ τοῦ χώρου Ε προχώρησε ὡς βάθος 1.10 μ. Τὸ χῶμα και πάλι ἀργιλιῶδες, χαλαρότερο ἀπὸ τὸ προηγούμενο, με διαλυμένες πλήρες, καρβουνάκια και ἀρκετὰ θραύσματα ΥΓ ἀγγείων τῶν γνωστῶν ἐρετριακῶν ἐργαστηρίων, ποὺ δὲν διαφέρουν χρονολογικὰ ἀπὸ τὰ προηγούμενα (πίν. 105β, 106), καθὼς και δύο θραύσματα λεπίδων ὄψιανῶ.

Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ χώρου ἄρχισε ἡ ἀνασκαφή δοκιμαστικῆς σὲ βάθος τομῆς διαστ. 100 × 85 εκ., ἡ ὁποία διακόπηκε σὲ βάθος 140 εκ. (παρένθ. πίν. Ζ', πίν. 104). Τὸ χῶμα ἐδῶ χαλαρότερο περιέχει ἀρκετὴ ἄμμο και μικρὲς ἀκανόνιστες πέτρες. Ἡ κεραμικὴ και πάλι ΥΓ χρόνων. Στὸν πίν. 107 και στὴν εἰκ. 4 φαίνεται καθαρὰ ἡ διαδοχὴ τῶν στρωμάτων και ἡ σχέση τοῦ ἀποθέτη-βόθρου.

Στὸ χῶρο Α ἡ ἀνασκαφή βεβαίωσε ὅτι ἡ θεμελίωση τοῦ «Ρωμαϊκοῦ τεμένους», καθὼς και ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ ἐλληνιστικοῦ τριμεροῦς οἰκοδομήματος ἐδράζονται πάνω και ἐν μέρει μέσα σὲ στρώμα τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων σὲ βάθος 85 - 100 εκ. ἀπὸ τὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῶν παρολίθων τοῦ «ρωμ.

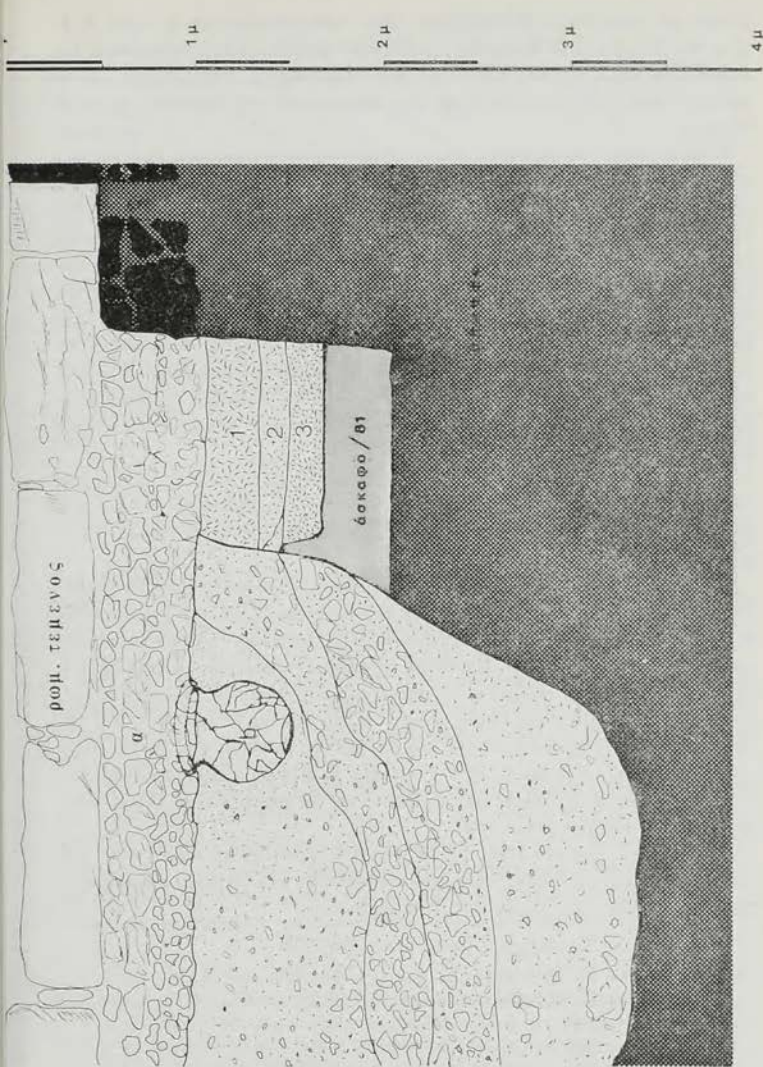
1. Ἡ ἐργασία αὐτὴ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ εἰδικὸ συντηρητὴ τῆς Διευθύνσεως Συντηρήσεως τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ.

τεμένους». Ἀπὸ τὸ βάθος αὐτὸ ἀρχισε νὰ ἀποκαλύπτεται τεράστιος κυκλικὸς ἀποθέτης-βόθρος τοῦ ὁποίου τμῆμα εἶχε ἀποκαλυφθεῖ στὴ ΝΑ γωνία τοῦ χώρου Ε (βλ. παραπάνω σ. 147). Ἡ διάμετρος τοῦ στομίου τοῦ ὑπολογίζεται σὲ 6 μ. περίπου, ἐνῶ ἡ περιφέρειά του ἐκτείνεται στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ χώρου Β, τὴ βόρεια γωνία τοῦ χώρου Α καθὼς καὶ τὴ ΒΑ γωνία τοῦ χώρου Ζ (παρ. πίν. Ζ'). Ἔχει κόψει τρία τουλάχιστο ἐπάλληλα ΥΓ στρώματα, συνολικοῦ πάχους 1 μ. περίπου καὶ προχωρεῖ βαθύτερα ἀπ' αὐτά, μέσα στὸ παρθένο κοκκινωπὸ ἔδα-



Εἰκ. 4. Χῶρος Ε. Στρωματογραφικὴ τομὴ ἀνατ. πλευρᾶς. α-β: ἐρυθρὸ κόνιαμα καὶ θεμελίωση ἑλληριστικοῦ κτίσματος. 1-4: διαδοχικὰ στρώματα ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων (τὸ 3 ἀμμόωδες). 6: γέμισμα ΥΓ ἀποθέτη-βόθρου (σχ. Εὐγ. Λεμπιδάκη).

φος (εἰκ. 5, Τομὴ Β-Β': (Δυτικὴ ὄψη χώρου Α) καὶ πίν. 107β καὶ 108). Τὰ τοιχώματά του συγκλίνουν πρὸς τὸν πυθμένα, πού βρέθηκε σὲ βάθος 3.40 μ. ἀπὸ τὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῶν πωρολίθων τοῦ τεμένους (εἰκ. 5). Ἦταν γεμάτος ἀπὸ χαλαρὴ ἄμμο μὲ μικρὰ χαλίγια ποταμοῦ, ἀκανόνιστες φυσικὲς πέτρες μέτριου μεγέθους, πηλόχωμα, διαλυμένες πλίθρες, ὑπολείμματα ἀπανθρακωμένων ὀργανικῶν οὐσιῶν καὶ ξύλου, ὅσα καὶ δόντια ζῶων καὶ πολυάριθμα θραύσματα ἀγγείων ποικίλων σχημάτων, κυρίως τροχήλατων γραπτῶν ἀλλὰ καὶ χειροποίητων (πίν. 109α-β) τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα περιλαμβάνονται καὶ τρία ἀχρωτηριασμένα εἰδώλια ἀλόγων (πίν. 110α). Ὅρισμένα ὕστρακα μεγάλων ἀγγείων ἦταν κυκλικὰ κομμένα σὲ μορφή πῆλινων δίσκων διάφορων μεγεθῶν («ἀμάδες»). Στὴν εἰκ. 5 καὶ τὸν πίν. 107β φαίνονται καθαρὰ οἱ ἐπάλληλες στρώσεις γεμίματος τοῦ ἀποθέτη-



Εικ. 5. Χώρος E (1Γ άποθέτης - βόθρος). Στρομοτογραφική τομή δυτ. πλευρῆς, α: θεμελίωση ρομ. τεμένους, β: πύθος 3 μῆ ἕγη φωτιᾶς, γ: θεμέλιο ἐλληνιστικοῦ κτίσματος, 1-3: Διαδοχικά στρώματα 1Γ χρόνου, τὸ 2 ἀμιώδες, 4: φουσιό κοκκινόχρωμα (σχ. Εὐγ. Λεσιτιάκη).

βόθρου με μεγαλύτερη συγκέντρωση λίθων πρὸς τὸ μέσο καὶ χαλαρὴ ἄμμο πρὸς τὴν ἐπιφάνεια. Σ' ὀρισμένα σημεῖα πάνω ἀπὸ τὴν ἄμμο βεβαιώθηκε καὶ ἡ παρουσία πηλοχώματος (πρβ. καὶ εἰκ. 4) με ἐλαφρὰ ὑπερύψωση πρὸς τὸ κέντρο, ὥστε ἡ ὅλη κατασκευὴ νὰ δίνει ἐπιφανειακὰ τὴν ἐντύπωση χαμηλοῦ τύμβου.

Ὁ προορισμὸς τοῦ τεράστιου αὐτοῦ ἀποθέτη-βόθρου παραμένει προβληματικός. Πάντως μετὰ τὴν κατασκευὴ του χρησιμοποιήθηκε ὡς τόπος ἐνταφιασμῶν παιδιῶν. Τὸ 1979 εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς περιφέρειᾶς τοῦ δύο ἐγχυτρισμοὶ βρεφῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.¹ Ἐνας πιθαμορφεὺς με ἔντονα ἴχνη πυρᾶς στὸ ἐσωτερικὸ του εἶχε βρεθεῖ τὸ 1980 στὴ θέση ποῦ σημειώ- νεται στὸν παρ. πίν. Ζ', ἀρ. 3 καὶ εἰκ. 5 b. Τὸ στόμιό του καλυπτόταν ἀπὸ τὴ θεμελίωση τοῦ «ρωμαϊκοῦ τεμένους». Φέτος βρέθηκε ἕνας ἀκόμη ἐνταφιασμὸς βρέφους σὲ μικρὸ πιθαμορφισκο, γερμένο πρὸς τὰ Β. Ἦταν πακτωμένος με πηλόχωμα μέσα στὸ ἀμμοῦδες γέμισμα τοῦ βόθρου καὶ στερεωμένος με μικρὲς πέτρες γύρω. Δυὸ πλάκες ἐφραζαν τὸ στόμιό του². Ἡ κοιλία του ἦταν σπασμένη καὶ συμπιεσμένη πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ. Περιεῖχε ὑπολείμματα ὁστῶν βρέφους χωρὶς κτερίσματα (παρένθ. πίν. Ζ', ἀρ. 4).

Ἐνας πλινθόκτιστος τάφος μισοκαταστραμμένος, χωρὶς ὁστὰ ἡ κτερίσματα καὶ με ἐλάχιστα ἴχνη πυρᾶς ἀποκαλύφθηκε στὴν περιφέρεια τοῦ βόθρου ποῦ ἐφάπτεται με τὸν ὄχυρωματικὸ περίβολο, κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν ταφικὸ ἀμφο- ρεὶα τοῦ 1979 (παρένθ. πίν. Ζ', ἀρ. 5).

Ἀπὸ τίς ὡς τώρα στρωματογραφικὲς παρατηρήσεις καταλήγουμε στὸ συμπέ- ρασμα ὅτι ὁ ΥΓ ἀποθέτης-βόθρος εἶναι προγενέστερος ἀπὸ τὸν ὄχυρωματικὸ περίβολο, τοῦ ὁποῦ ἡ τάφος θεμελίωσης ἔχει ἀποκόψει τμήμα τῆς περιφέ- ρειας τοῦ βόθρου. Οἱ πρῶμοι ἀρχαῖοι ἐγχυτρισμοὶ νηπίων εἶναι μεταγενέστεροι ἀπὸ τὸν ὄχυρωματικὸ περίβολο. Ἡ σχέση τοῦ βόθρου με τὰ κτίσματα α - α', β - β' καὶ δ - δ' δὲν εἶναι ἀκόμη σαφής. Εἶναι πάντως γεγονός ὅτι ὁ β - β' εἶναι πρῶμιότερος τοῦ βόθρου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχει ἀποκοπεῖ στὸ βόρειο ἄκρο του. Ὁ τοῖχος α - α' εἶναι περίπου σύγχρονος με τὸ βόθρο, ἐνῶ, ὅπως σημειώ- σαμε παραπάνω, ὁ ὄχυρωματικὸς περίβολος καὶ ἐπομένως καὶ τὸ ἐλλειψοειδὲς κτίσμα δ - δ' εἶναι νεώτερά του.

Ὁ παρακάτω πίνακας εἶναι ἐνδεικτικὸς τῆς χρονολογίας κατασκευῆς καὶ τῆς πιθανῆς διάρκειας ζωῆς ὄλων τῶν κατασκευῶν τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς περιόδου τοῦ Δυτικῆς Τομέα τῆς ἀνασκαφῆς μας:

1. Τοῖχος β - β':	750/725 —;
2. Τοῖχος α - α':	725 - 700
3. Ἀποθέτης-βόθρος:	725/710 - 675

1. ΠΑΕ 1979, 51 κέ. πίν. 32 - 33α.

2. Ὑψος 40 ἐκ., διάμ. κοιλίας 31 ἐκ., διάμ. στομίου 20 ἐκ.

4. 'Οχύρωση:	710 - 675
5. Τοίχος δ - δ' και γ:	700 - 675
6. 'Εγχυτρισμοί:	690 - 675

'Αποθέτες

Στὸ χώρο Z, ποὺ ἀποτελεῖ προθάλαμο τοῦ δωματίου E, ἡ ἀνασκαφή προχώρησε σὲ βάθος ὡς - 75 ἐκ. (ἀπὸ τὸ σχετικὸ O), δηλαδὴ 20 - 26 ἐκ. κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου τῆς νεώτερης φάσης τοῦ ἐλληνιστικοῦ οἰκοδομήματος (πίν. 110β)¹. Στὸ βάθος αὐτό, πρὸς τὸ μέσο κυρίως τοῦ χώρου, ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τόπους λείψανα ἀπὸ τῆς δαπεδόστρωσης τῆς πρώτης φάσης, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μικρὰ ἀκανόνιστα χαλίγια σὲ λευκὴ ἀβεστοκονία.

Σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ νότιο τοῖχο τοῦ χώρου Z ἀποκαλύφθηκε ἀποθέτης μικρῶν σχετικὰ διαστάσεων (διάμ. 1.20 μ. βάθος 0.30 - 0.35 μ.) (παρ. πίν. Z' καὶ πίν. 110β), ποὺ περιεῖχε χαλαρὸ καστανὸ χῶμα μὲ ἔντονα ἴχνη ἀπανθρακωμένου ξύλου καὶ στάχτης, λίγα θραύσματα ὀστέων ζώων καὶ θαλάσσιων ὀστρέων, ἀρκετὲς ἀκανόνιστες πέτρες καὶ κυρίως μεγάλῃ ποσότητι ἀπὸ ὀξειδωμένες μάζες σιδήρου. 'Ορισμένες μάζες ἔχουν κυρτὴ, σκυφωτὴ τὴ μιά τους ἐπιφάνεια ποὺ ὀφείλεται πιθανῶς στὸ σχῆμα τοῦ πῆλινου δοχείου χύτευσης. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἀποθέτη ἀπορριμμάτων ἐργαστηρίου μεταλλουργίας². Τὰ λίγα θραύσματα ἀγγείων τοῦ ἀποθέτη φαίνεται ν' ἀνήκουν χρονολογικὰ στὰ τέλη τοῦ 4ου ἢ τις ἀρχές τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. 'Οπωσδήποτε ὁ ἀποθέτης εἶναι παλιότερος ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ χώρου Z, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐν μέρει ὑπερχαλύπτεται (παρ. πίν. Z'). 'Οπως σημειώσαμε πέρσι, ὁ τοῖχος αὐτὸς πρέπει ν' ἀποτελεῖ προσθήκη τῆς δεύτερης φάσης τοῦ οἰκοδομήματος.

Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ χώρου Z, στὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τῆς δεύτερης φάσης βρέθηκε τμημα πῆλινης μήτρας ἀπὸ καθαρὸ λεπτόκοκκο κιτρινωπὸ πηλὸ (διαστ. 0.10 × 0.68 μ.) γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀτρακτόσχημου δοχείου μὲ εὐρὸ στόμιο (πίν. 110γ).

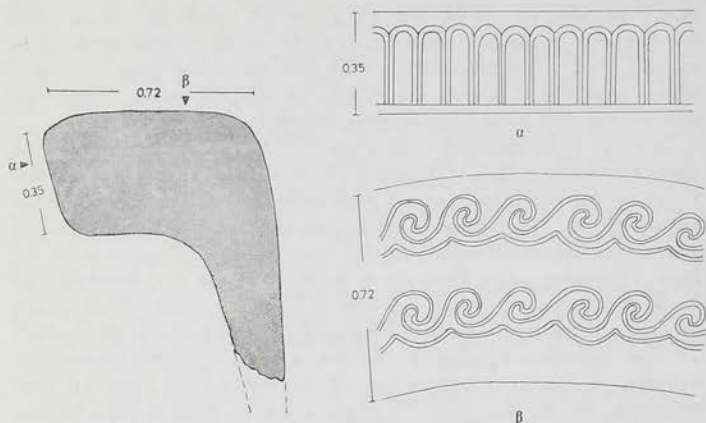
Στὸ χώρο H, στὸ ΝΑ τμημα του, δοκιμαστικὴ σὲ βάθος (-193) τομὴ ποὺ εἶχε ἀνασκαφεῖ τὸ 1978³ εἶχε φέρει στὸ φῶς μικρὸ μέρος καμπύλου τοίχου, ποὺ ἀνήκει σὲ ἀψιδωτὸ οἰκοδόμημα τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων (παρ. πίν. Z' (γ) καὶ πίν. 111α). Στὸν ἴδιον χώρον εἶχε βεβαιωθεῖ καὶ ἡ παρουσία μεγάλου καὶ πλούσιου ἀποθέτη γεμάτου μὲ παντοειδῆ ὑλικά, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ ἐρειπωμένων κτισμάτων τοῦ τέλους τοῦ 6ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ

1. Μικρὸ μόνο τμημα τοῦ δαπέδου τῆς δεύτερης φάσης ἀφῆθηκε ἐνδεικτικὰ στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ χώρου Z, σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ κατώφλι εἰσόδου πρὸς τὸ δωμάτιο E.

2. Πρβ. ΠΑΕ 1980, 80 κέ. ὀξειδωμένες μάζες σιδήρου ἀπὸ τὸν μεγάλο ἀποθέτη τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. στὰ βόρεια τοῦ χώρου E.

3. ΠΑΕ 1978, 18 κέ. πίν. 10α.

5ου π.Χ. αἰ.¹ Φέτος καθαρίστηκε ἡ τομὴ '78, συνεχίστηκε καὶ ολοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα τοῦ ἀποθέτη, ὁ ὁποῖος, ὅπως διαπιστώθηκε, εἶναι ἀβαθῆς, ἀλλὰ καλύπτει ὀλόκληρη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ χώρου Η, ὡς βάθος -126 ἐκ. καὶ προχωράει ἐν μέρει καὶ κάτω ἀπὸ τὴ θεμελίωση τοῦ «ρωμαϊκοῦ τεμένους» πρὸς τὸ χῶρο Ζ, καθὼς καὶ δυτικὰ κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ «ρωμαϊκοῦ ναοῦ» (παρ. πίν. Ζ'). Σ' ἓνα σημεῖο, στὰ ΝΔ τοῦ χώρου ὁ ἀποθέτης ἔχει τὴ μορφή ἀκανόνιστου



Εἰκ. 6. Τομὴ καὶ ὕψεις περιχειλώματος πῆλινος λεκάνης με ἐκτυπη διακόσμηση (σχ. Εὐγ. Λεμπιδάκη).

κυκλικῷ λάκκῳ, ποῦ προχωράει ὡς βάθος 3.20 μ., διαπερνᾷ ὅλα τὰ γεωμετρικὰ στρώματα καὶ ἐν μέρει τὸ φυσικὸ κοκκινόχρωμα, ποῦ ἀπαντήσαμε σὲ βάθος 2 μ. περίπου μέσα στὸν ΥΓ βόθρο τοῦ χώρου Α (βλ. παραπάνω).

Κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀποθέτη ἦταν τὸ χαλαρὸ γέμισμα ἀπὸ μεγάλῳ ἀριθμὸ λίθων μικροῦ καὶ μέτριου μεγέθους καὶ οἱ μεγάλες ποσότητες θραυσμάτων κεραμικῆς ποικίλων μεγεθῶν καὶ σχημάτων, καθὼς καὶ θραυσμάτων κεραμιδιῶν στέγης λακωνικοῦ κυρίως τύπου, ἀλλὰ καὶ κορινθιακοῦ με ἐπίχρυσμα. Σημειώθηκαν ἀκόμη κατὰ τόπους μικρὰ κομμάτια ἀπανθρακωμένου ξύλου, ὠμῶν πλίνθων, καθὼς καὶ στάχτη, ὅστὰ ζῶων, ἀρκετὰ θαλάσσια ὄστρεα καὶ ὀξειδωμένες μάζες σιδήρου. Δὲν ἔλειπαν ἀκόμη οἱ ἀγνύθες (πυραμιδοειδεῖς καὶ κωνικῆς) οὔτε καὶ τὰ εἰδῶλια. Ἔγινε φανερὸ ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀποθέτη προέρχεται ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ ἐρειπωμένων κτισμάτων, ποῦ καταστράφηκαν προφανῶς βίαια ἀπὸ πυρπόληση.

1. ΠΑΕ, ὁ.π. 18.

Εικονίζουμε όρισμένα από τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ θραύσματα μελανόμορφης καὶ ἐρυθρόμορφης ἀττικῆς κεραμεικῆς τοῦ τέλους τοῦ βου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ δου π.Χ. αἰ., ποὺ βρέθηκαν στὸν ἀποθέτη (πίν. 111β, 112α-β, 113), τὰ νεώτερα ἀπὸ τὰ ὅποια δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθοῦν χαμηλότερα ἀπὸ τὸ 490 π.Χ. Τὸ χρονολογικὸ αὐτὸ ὄριο μᾶς δίνει ἴσως τὸ δικαίωμα νὰ σχετίσουμε τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀποθέτη μὲ τὴ μαρτυρημένη περσικὴ καταστροφὴ τῆς 'Ερέτριας¹. Προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ στρώματος τῆς περσικῆς καταστροφῆς γιὰ νὰ ἀνοικοδομηθοῦν τὰ ἐρειπωμένα κτίσματα.

'Ανάμεσα στὰ θραύσματα τῶν ἀγγείων περιλαμβάνονται καὶ ἐλάχιστα πρωιμότερα τοῦ βου π.Χ. αἰ. (πίν. 114β), ποὺ ἀποτελοῦν σπάνια δείγματα ντόπιας ἐρετριακῆς κεραμεικῆς τῆς περιόδου αὐτῆς. Εἰκονίζουμε ἀκόμα ἓνα θραῦσμα ἀπὸ τὸ περιχέλωμα πήλινης λεκάνης μὲ γλωσσοειδὲς ἔκτυπο κόσμημα στὸ μέτωπο καὶ διπλὴ σειρὰ σπειροκύματος στὴν ἄνω ἐπιφάνεια (εἰκ. 6). 'Απὸ τὰ ὑπόλοιπα ἀντικείμενα τοῦ ἀποθέτη ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τμημα κορινθιακοῦ ἡγεμόνα ἀκροκέραμου μὲ ἀνάγλυφη σπείρα καὶ ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος, καθὼς καὶ θραῦσμα ἀπὸ σπάνιο δυσερμήνευτο πήλινο ἀρχιτεκτονικὸ (πίν. 115β). Μέσα στὸν ἀποθέτη βρέθηκαν τέλος καὶ τμήματα πήλινων εἰδωλίων, ποὺ ὅλα ἀνήκουν σὲ γυναικεῖες μορφές (πίν. 115α). 'Ανάμεσά τους ξεχωρίζει τμημα ἀπὸ τὸν δεξιὸ κρόταφο μεγάλης μάσκας γυναικείας θεότητας μὲ διάδημα (πίν. 115β). 'Ἐνα μικρὸ θραῦσμα σώζει ἔκτυπο γοργόνειο καὶ μέρος αἰγίδας (εἰκ. 7) ἀπὸ τὸ στήθος εἰδωλίου 'Αθηνᾶς. 'Ο τύπος μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ μιὰ ἀκέραμη προτομὴ 'Αθηνᾶς μὲ ἀττικὸ κράνος, ποὺ φυλάγεται στὸ Μουσεῖο τῆς 'Ερέτριας (πίν. 116α) κι ἀπὸ ἓνα θαυμάσια διατηρημένο ἄριστης τέχνης πήλινο κεφάλι 'Αθηνᾶς στὸ ἴδιο Μουσεῖο (πίν. 116β). 'Ο τύπος αὐτὸς ἀντιγράφει πιθανῶς λατρευτικὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ποὺ ἦταν στημένο στὸ μαρτυρημένο ἐρετριακὸ ἱερό της², ὅπως δείχνει μαρμαρίνο θραῦσμα (0.31 × 0.17 μ.) ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ στήθος ἀγάλματος 'Αθηνᾶς ποὺ καλύπτεται ἀπὸ τὴ φολιδωτὴ αἰγίδα, καὶ σώζει μέρος τοῦ γοργονεῖου (πίν. 116γ), σὲ θέση ἀντίστοιχη μ' αὐτὴν ποὺ ἐμφανίζεται στὸ παραπάνω εἰδῶλιο τοῦ πίν. 116α καὶ στὸ μικρὸ θραῦσμα ἀπὸ τὸν ἀποθέτη μας. 'Ἐνα ἀκόμη τεκμήριο γιὰ τὴ λατρεία τῆς 'Αθηνᾶς στὴν 'Ερέτρια ἀποτελεῖ τέλος τὸ μικρὸ (0.20 × 0.33 μ.) ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἀρ. εὐρ. 639 τοῦ Μουσείου (πίν. 117).



Εἰκ. 7. Θραῦσμα πήλινου εἰδωλίου 'Αθηνᾶς (γοργόνειο καὶ αἰγίδα) (σχ. Εὐγ. Λεμπιδάκη).

ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ

1. ΣΤΡΑΒΩΝ C448. ΠΛΑΤΩΝ, Μενέξ. 240 καὶ Νόμοι IV, 698 C. Πρβ. ΘΕΜΕΛΗΣ, 'Ερετριακά, ΑΕ 1969, 157-161.

2. IG XII, 9, 264 καὶ 265 Πρβ. D. ΚΝΟΕΦΛΕΡ, BCH 96, 1972, 292 κέ.

Στους Τράχωνες στο χώρο του αρχαίου θεάτρου έγιναν αρχικά έργασις καθαρισμού και αποχωματώσεως και ή ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε σε έρευνητικές τομές στην περιοχή του ανατολικού αναλήμματος του κούλου και στο χώρο τής ανατολικής παρόδου, ενώ αφαιρέθηκαν οι επιχώσεις του κούλου κοντά στην ανατολική πάροδο.

Η πρώτη τομή ανοίχτηκε ανάμεσα στο ανατολικό ανάλημμα και στον αναλημματικό τοίχο, που είχε αποκαλυφθεί παλαιότερα νοτιότερα του αναλήμματος. Στη θέση αυτή ή στρωματογραφία έδειξε τέσσερα στρώματα συνολικού πάχους 1.30 μ. Τα δύο πρώτα στρώματα, πάχ. 0.23 μ. και 0.40 μ. ήταν επιφανειακά και περιείχαν ακόμη και σύγχρονα αντικείμενα. Το τρίτο στρώμα, πάχους 0.30 μ. περιείχε χαλίκια, πέτρες και όστρακα τής ρωμαϊκής περιόδου και μεταγενέστερα. Μετά την αφαίρεση του τρίτου στρώματος φάνηκε τοίχος άμελου κατασκευής με κατεύθυνση Α - Δ. Έχει πάχος 0.40 - 0.50 μ., έδράζεται σε σκληρές επιχώσεις στην ίδια περίπου στάθμη με τους αναλημματικούς και διατηρείται σε μήκος 2 μ. γύρω του σε ακαθόριστη έκταση βρέθηκαν μικρές και μεγάλες πέτρες (πίν. 118α - β). Φαίνεται ότι κατασκευάστηκε μετά την εγκατάλειψη του θεάτρου, στη ρωμαϊκή περίοδο. Ο τοίχος διατηρείται σε ύψος 0.12 - 0.15 μ., όσο και το πάχος του τέταρτου στρώματος, το οποίο είναι σύγχρονο με την κατασκευή του αναλήμματος.

Στο χώρο τής ανατολικής παρόδου έγιναν δύο τομές. Η μία τομή ανοίχτηκε σε απόσταση 10 μ. περίπου από τη σκηνή και έπιασε όλο το πλάτος τής παρόδου, δηλαδή 2.20 μ. Η στάθμη τής επιφάνειας του εδάφους στη θέση αυτή βρίσκεται 0.40 μ. βαθύτερα από τη στάθμη του εδάφους στην περιοχή του ανατολικού αναλήμματος. Στη στρωματογραφία τής παρόδου ξεχώρισαν πάλι τέσσερα στρώματα, συνολικού πάχους 0.90 μ. περίπου. Το πρώτο στρώμα έχει πάχος 0.25 μ. και αποτελείται από σύγχρονες επιχώσεις. Το δεύτερο στρώμα, πάχους 0.30 μ., περιέχει μεταγενέστερες επιχώσεις. Το τρίτο στρώμα, πάχ. 0.12 μ. περιέχει αρκετές πέτρες και σχηματίζει 'όδοστρωμα' τα όστρακα που βρέθηκαν είναι χονδροειδή και χρονολογούνται στη ρωμαϊκή και έλληνιστική περίοδο. Το τέταρτο στρώμα, πάχ. 0.25 μ. - 0.30 μ. περιέχει όστρακα έλληνιστικά και 4ου αι., και αντιστοιχεί στην αρχική χρήση του θεάτρου (πίν. 119α).

Η άλλη τομή έγινε δίπλα στο νότιο τοίχο τής παρόδου κοντά στη σκηνή και διαπιστώθηκε ή ίδια στρωματογραφία που περιγράφηκε παραπάνω (πίν. 119β).

21. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ

(Πίν. 120 - 121)

Από το 1980 άρχισαν νέες έρευνες στην Έλευσίνα που άποβλέπουν στη συμπλήρωση και έξακριβωση όρισμένων άρχαιολογικών και τοπογραφικών λεπτομερειών που θεωρούνται άπαραίτητες για τη σύνταξη μιās όριστικής μελέτης για το Έλευσινιακό Έερό.

Τό 1981 έγινε καθαρισμός των θεμελίων όρισμένων μνημείων για να συμπληρωθούν τα άρχιτεκτονικά σχέδια, κατόψεις και τομές. Έγιναν επίσης σχέδια άρχιτεκτονικών μελών καθώς και όγδόντα πέντε περίπου φωτογραφίες διάφορων μνημείων.

Οί κυριότερες παρατηρήσεις από τις νέες έρευνες είναι οί εξής:

Γεωμετρικός περίβολος

Έρευνήσαμε πάλι τμήμα του γεωμετρικού περιβόλου (πίν. 120α), τό όποιο είχε άποκαλύψει σε μήκος 30 μ. ό Κ. Κουρουνιώτης τό 1928 σε μεγάλο βάθος μπροστά από τη Φιλώνειο Στοά, χωρίς να έχει γίνει έκτοτε σχετική μελέτη, σχέδια και φωτογραφίες. Τό τείχος, όπως έδειξαν οί νέες έρευνες, έχει πάχος 0.90 μ., σώζεται σε ύψος 1.50 μ. και ή έξωτερική πλευρά του έδράζεται σε μιá σειρά από πέτρες που συνδέονται μεταξύ τους με άργιλο και χρονολογείται στα μέσα του 8ου π.Χ. αιώνα. Πιστεύουμε τώρα ότι ένα μικρό τμήμα παρόμοιου τείχους, μήκους 8 μ., που σώζεται κοντά στη νότια πλευρά του Τελεστηρίου, άποτελεί τη συνέχεια του γεωμετρικού περιβόλου.

Καλλίχορον Φρέαρ (πίν. 120β)

Έρευνήσαμε τό όρθογώνιο κτίσμα που περικλείει τό Καλλίχορον Φρέαρ και άπολήγει στα βόρεια σε ήμικύκλιο. Τό κτίσμα, όπως διαπιστώσαμε, έχει τρεις εισόδους και όχι δύο, όπως άρχικά πιστεύαμε, και συνδέεται με τμήμα πόρινου τείχους που είναι καλυμμένο από τό τείχος του Έερού του 4ου π.Χ. αιώνα. Τό πόρινο αυτό τείχος μοιάζει πολύ ως προς την κατασκευή με τό πόρινο Κιμώνειο τείχος που σώζεται στα νότια και φαίνεται ότι άποτελεί τη συνέχειά του. Έπομένως τό όρθογώνιο κτίσμα που περικλείει τό Καλλίχορον Φρέαρ και προεξέχει από τό Κιμώνειο τείχος σαν είδος πύργου, θα πρέπει άσφαλώς να είναι από τα έργα της εποχής του Κίμωνα, γύρω δηλαδή στο 460 π.Χ.

Πεισιστράτειο Τελεστήριο

Ἀπὸ χρόνια γίνεται προσπάθεια νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ ἀρχιτεκτονικά μέλη τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἀρχιτεκτονικά μέλη τῆς στέγης, ποὺ εἶναι ὅλα ἀπὸ νησιώτικο μάρμαρο, ἔχουν διασωθεῖ καὶ πώρινα δωρικά γεῖσα. Παλιότερα ἀναπαραστήσαμε σὲ μιὰ αἴθουσα τοῦ Μουσείου τῆς Ἐλευσίνας τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ προστώου τοῦ Τελεστηρίου (πίν. 121α). Τὸ 1981 ὕστερα ἀπὸ ὑπόδειξή μας ὁ τεχνίτης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑφορείας Ἀθηνῶν συγκόλλησε τὰ δύο τεμάχια τοῦ ἐπιγράνου τῆς παραστάδας τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου, ποὺ διασώζει τὴν ἐγχρωμὴ διακόσμηση, καὶ τοποθετήθηκε κι αὐτὸ στὸ Μουσεῖο. Στὴ σειρὰ αὐτῆ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Τελεστηρίου προσθέσαμε ἐπίσης ἓνα ἀκέραιο γεῖσο τοῦ ἀετώματος ἀπὸ νησιωτικὸ μάρμαρο (πίν. 121β) ποὺ βρήκαμε στὴν αὐλὴ τῆς οἰκίας τοῦ φύλακα τοῦ Μουσείου.

Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ - Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ

22. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ: ΙΕΡΟ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΜΑΛΕΑΤΑ

(Παρένθ. πίν. Η', Θ', Γ', και πίν. 122 - 146)

Τò 1981 οί έργασίες* στο ιερό του 'Απόλλωνος Μαλεάτα απέβλεψαν στην προώθηση τριών σκοπών:

1) Στην λήψη μέτρων συντηρήσεως τών λειψάνων του κλασικού ναού και του αρχαίου υπαίθριου βωμού, 2) στην περαιτέρω συστηματική έρευνα του βωμού αυτού και τών διαδόχων του και 3) στην περαιτέρω αποκάλυψη του μεγάλου αναλήμματος.

1. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

"Ηδη τò 1979 έγιναν στον αρχαίο υπαίθριο βωμό οί πρώτες έργασίες συντηρήσεως¹. Έφέτος στερεώθηκαν οί λίθοι του θεμελίου του μυκηναϊκού ανδρήρου και τò ΝΔ τεταρτημόριο τών λειψάνων του γεωμετρικού - αρχαϊκού βωμού, που διατηρήθηκε από την ανασκαφή ως δείγμα τής κατασκευής και τής συστάσεως του υπαίθριου βωμού αυτής τής εποχής² (πίν. 122). Οί έργασίες στον κλασικό ναό, του όποιου τάλειψανα στεγάσθηκαν με έλαφρή κατασκευή τò 1980³, σκοπό είχαν κυρίως την επένδυση με χαμηλή ξηρολιθιά τής έκτεθειμένης στο πρανές βόρειας και βορειοανατολικής πόρινης θεμελιώσεως του κτιρίου: Τόν τελευταίο χειμώνα αποδείχθηκε ότι παρά την τοποθέτηση του στεγάστρου οί πώροι εξακολουθοῦσαν νά φθείρονται στο σημείο αυτό λόγω του σχετικά μεγάλου ύψους τους σε συνδυασμό με την υγρασία και την αιολική ενέργεια. Παράλληλα με την εργασία αυτή αποκαταστάθηκαν στην αρχική τους θέση, σύμφωνα με τή μαρτυρία φωτογραφιών από τò αρχείο του Καββαδία (πίν. 123), οί λίθοι βάθρου αναθήματος που βρισκόταν στα δεξιά του κεκλιμένου επιπέδου (ράμπας) και σε επαφή με την κρηπίδα τής προσόψεως του ναού. Οί λίθοι αυτοί είχαν παρασρθεϊ στο απότομο πρανές μαζί με τò βόρειο

* Σ' αυτές πήραν μέρος οί επιμελήτριες τής έδρας Κλασικής 'Αρχαιολογίας κ. Γ. Κοκκοροῦ - 'Αλευρά, Δκ. Δανάλη - Γκιολέ και Είρ. Πέππα - Παπαϊωάννου. 'Η προσφορά τών εκπαιδευομένων στην ανασκαφή φοιτητῶν του Πανεπιστημίου, ήταν, όπως κάθε χρόνο, σημαντική. Πολύτιμη ήταν άλλωστε και έφέτος ή συνεργασία τών πεπειραμένων παιδ έργατῶν τής ανασκαφής καθώς και του ειδικού τεχνίτη κ. Γ. Κατσαρού.

1. ΠΑΕ 1979, 127, πίν. 93.

2. ΠΑΕ 1976, 207, πίν. 141.

3. ΠΑΕ 1980, 103, πίν. 86.

τιμήμα τῆς ράμπας καὶ τοῦ πλακόστρωτου πρὸς τὸν κλασικὸ βωμό, τὸ ὁποῖο ἐπίσης ὑποδηλώθηκε κατὰ τὶς ἐργασίες μας διαμορφώσεως μὲ χαμηλὴ ξερολιθία (πίν. 122). Οἱ ἐργασίες αὐτὲς θὰ ὀλοκληρωθοῦν μὲ σταδιακὴ ἐπαναφορὰ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἐδάφους σὲ ὕψος 25 περ. ἐκ. χαμηλότερα ἀπὸ τὴν εὐθυνηρία τοῦ ναοῦ μὲ ἐξάιρεση τοῦ χώρου τοῦ μυκηναϊκοῦ - ἀρχαϊκοῦ βωμοῦ, ποὺ θὰ διατηρηθεῖ ὁρατὸς. Οἱ πῶροι τοῦ ναοῦ καλύφθηκαν γιὰ πρόσθετη προστασία μὲ ἑλαφρὸ στρώμα χώματος καὶ οἱ μυκηναϊκοὶ καὶ ἀρχαϊκοὶ τοῖχοι ποὺ βρέθηκαν μέσα στὸ ναὸ στερεώθηκαν. Τέλος συγκεντρώθηκαν στὸ ὑπόστεγο τοῦ ναοῦ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ του μέλη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δύο κυβόπλινθοι, δύο τμήματα τοῦ ἐπιστυλίου, δύο λίθοι τοῦ τριγλύφου (ὁ ἓνας γωνιαῖος) καὶ ἓνα γωνιαῖο γεῖσο συντέθηκαν στὴ ΒΔ γωνία τοῦ ὑποστέγου ὡς παράδειγμα τῆς ἀνωδομῆς τοῦ κτιρίου (πίν. 124α).

2.1. ΜΥΚΗΝΑΙΚΟΣ ΒΩΜΟΣ

Ἡ ἔρευνα τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ ὀλοκληρώθηκε κατὰ τὴν ἐφετηνὴ περίοδο. Ἡ πλήρης ἀνασκαφὴ τῶν τομέων Π15, Π14, Ο14, Ο13 καὶ Ξ 14 (παρ. πίν. Η') ἀπέδειξε ὅτι τὸ ἀρχικὸ ἄνδρρο τοῦ βωμοῦ δὲν προεκτάθηκε σὲ κάποια μεταγενέστερη ἐποχὴ πρὸς τὰ Α., ὅπως ὑποτέθηκε στὴν ἐκθεση τοῦ 1978¹. Τὸ πρανὲς τοῦ βράχου, στὸ φῦδι τοῦ ὁποῖου βρισκόταν ὁ βωμός, καμπτόταν ἐδῶ πρὸς τὰ ΝΑ (πίν. 124β) ἔτσι ὥστε ὁ ἑνιαῖος πρὶν τὴν κλασικὴ ἰσοπέδωση τοῦ ἱεροῦ λόφος ὅπου ἀποκαλύφθηκε ὁ προϊστορικὸς οἰκισμὸς, ὁ ναὸς καὶ ὁ βωμός² νὰ χωρίζεται μὲ ἓνα ἀβαθῆ λαίμα ἀπὸ τὸ ἀνατολικότερο ὕψωμα στὸ ὁποῖο στηρίζονται τὰ κτίρια τῆς «σκαναῶς»³. Αὐτὴ ἡ φυσικὴ κοιλότητα τοῦ ἐδάφους βρέθηκε γεμάτη ἀπὸ λίθους ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ διάλυση προϊστορικῶν κτισμάτων ἀνάμεικτους μὲ καθαρὴ τέφρα ἀπὸ τὸν μυκηναϊκὸ βωμό. Ἡ στρωματογραφία, ποὺ παρουσίασε χαμηλότερα ἓνα στρώμα τέτοιων λίθων μαζὶ μὲ μυκηναϊκὴ τέφρα καὶ πιδ ψηλὰ μικρότερες μόνο πέτρες χωρὶς τέφρα, δείχνει καθαρὰ ὅτι ἡ ἀβαθὴς αὐτὴ κοιλότητα γεμίσθηκε τελευταία κατὰ τὴν ἰσοπέδωση τοῦ ἱεροῦ τὸν ὕστερο 4ο π.Χ. αἰ., ὥστε τὸ ὕλικό ποὺ δέχτηκε ν' ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ κατώτατα στρώματα τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ, ποὺ βρισκόταν δίπλα τῆς καὶ ἀπὸ τὸ οἰκοδομικὸ ὕλικό παλαιότερων κτιρίων, ποὺ στὸ τέλος, προερχόμενο ἀπὸ θεμέλια σὲ βαθύτερα στρώματα τοῦ λόφου, ἦταν ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ τέφρα.

Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἐρμηνεύει καὶ τὴν καλύτερη διατήρηση τῶν πολυαριθμῶν ἀφιερωμάτων ποὺ βρέθηκαν μέσα στὴν τέφρα τοῦ χώρου αὐτοῦ καὶ ἀντιπροσωπεύουν ὅλες τὶς φάσεις τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου: Ἐκτὸς τῶν παλαιότερων, ΠΕ καὶ ΜΕ ὀστράκων ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ πλῆθος τῶν θραυσμά-

1. ΠΑΕ 1978, 119. 1979, πίν. 93α.

2. ΠΑΕ 1976, 204 κέ. 1977, 188 κέ., 190 κέ. 1978, 112 κέ., 113 κέ., 119 κέ. 1979, 127.

3. ΠΑΕ 1979, 128 καὶ πίν. 94α.

των πρώιμων μυκηναϊκών κυπέλλων και κυλίκων (πίν. 125, 126α - β, 127α). Στο χώρο αυτό είναι ενδιαφέρον ότι βρέθηκαν και πολλά θραύσματα μεταγενεστέρων κυλίκων με ψηλό πόδι (πίν. 127α). Κομμάτια από λίθινα άγγεϊα, χάλκινους πελέκεις και πλήθος πηλίνων ειδωλίων ανθρώπων και ζώων συμπαγών ή κοίλων (πίν. 127β, 128α) συμπληρώνουν την εικόνα. 'Ιδιαίτερα αξίζει να σημειωθούν τα θραύσματα από ένα μεγαλύτερο ἵππο συνωρίδας του σπάνιου τύπου που είναι γνωστός και από παλαιότερα εύρηματα στο ιερό (πίν. 128β)¹ καθώς και ένα ειδώλιο ἔνθρονης θεάς (πίν. 129α). 'Από τα υπόλοιπα εύρηματα μοναδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ἡ κεφαλή ἑνός μαρμαρίνου πρωτοκυκλαδικού ειδωλίου που βρέθηκε κι αυτό μέσα στην τέφρα του μυκηναϊκού βωμοῦ (πίν. 129β). Βέβαια ἡ ἀνάμιξις αὐτῆς τῆς τέφρας με τὰ στρώματα του πρωτοελλαδικού οικισμού κατά τὴ διαμόρφωση τῆς κλασικῆς πλατείας του ἱεροῦ κάνει ἀδύνατη τὴν ἀπάντηση στο ἑρώτημα ἂν ἡ εἰσαγωγή του ειδωλίου ἔγινε φυσιολογικά τὴν ΠΕ/ΠΚ ἐποχὴ ἢ τὸ ἔργο ἀνατέθηκε στὸν μυκηναϊκὸ βωμὸ ὡς κειμήλιο ἀργότερα. Πάντως οἱ πρώιμες σχέσεις του ὄρεινου αὐτοῦ κέντρου τῆς 'Επιδαυρίας με τὸ νησιωτικὸν ἄνθρωπον μαρτυροῦνται με ἀμεσότητα γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά².

Κατὰ τὸ βραχὺ σχετικὰ διάστημα τῆς διαμορφώσεως τῆς πλατείας του ἱεροῦ (με τὴν ἀνέγερση του μεγάλου ἀναλήμματος στὰ βόρεια, τὸ γέμισμα του μεταξύ αὐτοῦ καὶ του ἀπότομα ἀνερχόμενου πρὸς τὰ νότια βράχου με τὰ προΐοντα ἀπὸ τὴ διάλυση του ἀρχαίου βωμοῦ καὶ τὴν ἰσοπέδωση του βράχου γύρω ἀπὸ τὸ ναὸ), ὅπου ἐπρόκειτο νὰ ἰδρυθεῖ ὁ μνημειώδης νέος βωμὸς (βλ. κατ.), ἡ λατρεία καὶ φυσικὰ οἱ θυσίαι εἶναι βέβαιο ὅτι συνεχίσθηκαν. 'Η ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε μιὰ πρόχειρη κατασκευὴ, πὺ χρησίμευσε πιθανότατα ὡς βωμὸς σὲ μιὰ φάση τουλάχιστο αὐτῆς τῆς μεταβατικῆς περιόδου. "Ἐχει τὸν χαρακτηριστικὸν τύπον τῶν προχείρων «ἀγροτικῶν» βωμῶν τῶν ἱερῶν τῆς 'Επιδαυροῦ³ γύρω στὰ 300 π.Χ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ λεία πλάκα διαστ. 0.90 × 0.55 μ. ὡς βάση καὶ ἕναν ὀρθοστάτη διαστ. 0.30 × 0.70 μ. καὶ ὕψους 0.45 μ. Καὶ τὰ δύο μέλη εἶναι πώρινα, καὶ ἀσφαλῶς σὲ δευτέρη χρήση: Κατὰ μῆκος τῆς ἄνω πλευρᾶς του ὀρθοστάτη διακρίνονται τὰ ἔχνη ἑνὸς κυματίου καὶ ἡ τριπλῆ ταινία ἑνὸς ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου (πίν. 129γ). 'Η κατασκευὴ πρέπει πιθανότατα νὰ συμπληρωθεῖ με δύο ἀκόμη ὀρθοστάτες πώρους, ἕνα παράλληλο πρὸς τὸν σωζόμενο καὶ ἕνα στενότερο ἐγκάρσιο στὴ μιὰ πλευρὰ (ὅπως ὑποδεικνύουν οἱ διαστάσεις τῆς βάσεως καὶ κομμάτια πώρων πὺ βρέθηκαν κοντὰ στις ἀντίστοιχες θέσεις), καθώς ἐπίσης καὶ με μιὰ ὀριζόντια τράπεζα. Γιὰ τὴν κατανόηση του

1. ActAth 18, 1981, 59 - 60, εἰκ. 7.

2. LAMBRINUDAKIS, W., Staatskult und Geschichte der Stadt Epidauros. 'Αρχαιολογία 1, 1980, 43 - 44. ActAth, ὁ.π. 62, 64.

3. ROUX, G., L'architecture de l'Argolide aux IV^e et III^e siècles av. J. - C. (1961), 398 - 400.

προορισμοῦ τῆς κατασκευῆς αὐτῆς εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ θέση της. Ὅπως μᾶς δείχνει ἡ στρωματογραφία (πίν. 130α) πατεῖ στό σημεῖο ἀκριβῶς πού πέφτει ἀπότομα πρὸς τὴ βόρεια πλαγιά τοῦ λόφου τὸ ἰσοπεδωμένο περιεχόμενο τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ καὶ στηρίζεται μέσα στό ἀμέσως ἐπόμενο στρώμα τῶν τριμμάτων τοῦ βράχου πού κόπηκε στό λόφο μετὰ τὴν ἐξάντληση τῶν χωμάτων τοῦ βωμοῦ. Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι ἡ πρόχειρη αὐτὴ τράπεζα στήθηκε ἀμέσως μετὰ τὴν ἰσοπέδωση τῶν χωμάτων τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ. Ὅμως τὸ γεγονός ὅτι βρίσκεται πολὺ χαμηλότερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο πού κατασκευάσθηκε ὁ μνημειώδης βωμὸς (βλ. κατ.) καὶ ὅτι καλύφθηκε ἡ ἴδια μέσα στό στρώμα μὲ τὰ τρίμματα τοῦ βράχου (πίν. 130α) δείχνει ὅτι δὲν χρησιμοποιήθηκε ὡς τὴ στιγμή πού λειτούργησε ὁ μνημειώδης βωμὸς.

Ἀπὸ τὰ στρώματα τῆς ἐπιχώσεως βορείως τοῦ πρόχειρου αὐτοῦ βωμοῦ, χωρὶς βέβαια νὰ μποροῦν νὰ συνδεθοῦν εἰδικὰ μ' αὐτόν, προέρχονται ἀφιερῶματα ἀπὸ τὴν τελευταία περίοδο τῆς χρήσεως τοῦ μεγάλου ὑπαίθριου βωμοῦ, ὅπως μελαμβραφῆ κύπελλα (πίν. 130β), πήλινες ὀμφαλωτὲς φιάλες (πίν. 130γ), ἀρθρωτὸ ὀστῆνο εἰδωλίο τῆς Ἀρτέμιδος (πίν. 131α) καὶ τεμάχια χαλκίων εἰδωλίων (πίν. 131β).

2.2. Ο ΜΝΗΜΕΙΩΔΗΣ ΒΩΜΟΣ

Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῶν τομῶν Ξ 13 - 14, Ν 13 - 14, Μ 13 - 14, τοῦ χώρου δηλαδὴ στὸν ὁποῖο ἐκτείνονται τὰ ἀσαφῆ θεμέλια τοῦ δυτικῆ ἀπὸ τὰ δύο μικρὰ

πύρινα κτίρια πού ὁ Καββαδίας χαρακτήρησε «ναοὺς»¹, ἀποδείχθηκε ἐξαιρετικὰ χρήσιμη. Μολοντί οἱ τομεῖς αὐτοὶ δὲν ἐξαντλήθηκαν ἀκόμη, μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε βέβαια ὀρισμένα βασικὰ συμπεράσματα γιὰ τὴν τοπογραφία τοῦ κλασικοῦ ἱεροῦ καὶ τὴ μορφή τοῦ κτιρίου πού ἐκτεινόταν ἐδῶ:

Σὲ ἀπόσταση 17 μ. ἀπὸ τὴν εὐθυνηρία τοῦ κλασικοῦ ναοῦ πρὸς τὰ ἀνατολικά ἐκτείνεται ἀπὸ Β πρὸς Ν μιὰ μακρόστενη κατασκευὴ μὲ μῆκος θεμελίων 15 (;) μ. καὶ μέγιστο πλάτος 5 μ. (παρ. πίν. Η' - Θ' καὶ πίν. 131γ). Τὸ κτίριο αὐτὸ ἔχει μόνις τὸ βόρειο ἄκρο του πάνω στὴν προέκταση τοῦ κεντρικοῦ ἄξονα τοῦ ναοῦ. Ὁ δίκος του μακρὸς ἄξονας δὲν εἶναι κάθετος πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ παρουσιάζει ἐλαφρῆ ἀπόκλιση πρὸς τὰ ΝΔ. Ἡ κατάσταση στὴν ὁποία σώθηκε τὸ κτίριο αὐτὸ, πού φαίνεται πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πῦρνα του ἦταν ἐφοδιασμένο μὲ πλάκες ὑπέρυθρου τιτανολίθου καὶ ἐπένδυση πεντελικοῦ μαρμάρου, εἶναι ἀπελπιστικὴ. Ἡ ἀναμόλυσή του σὲ βάθος πολὺ χαμηλότερο ἀπὸ τὰ θεμέλιά του, ἡ διάλυση τῶν περισσοτέρων λίθων του καὶ ἰδιαίτερα τῶν μαρμαρίνων πλακῶν σὲ πολὺ μικρὰ κομμάτια, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρέθηκαν μαζὶ μὲ τμήματα πωρολίθων μέσα στὴ μυκηναϊκὴ ἐπίχωση πού ὑπῆρχε κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλιά του, δὲν ἐρμηνεύονται ἀπλῶς μὲ τὴ λεηλασία τῶν λίθων γιὰ καμί-

1. IG IV 1², πίν. 3.

νευση. 'Η εικόνα που έδωσε ή ανασκαφή έμοιαζε έντονα με την κατάσταση στο ναό και τὸ λάκκο κάτω από τή θέση τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος¹, που έρμηνεύθηκε ὡς ἀποτέλεσμα δραστηριότητας ἀρχαίων ἐπιδρομέων στο ἱερό. Κι ἐδῶ ή ταραγμένη ἐπίχωση δὲν περιείχε νεώτερα ὕστρακα, ἐνῶ λίθοι ἀπὸ τὸ βωμὸ φαίνεται ὅτι χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τήν κατασκευή τῆς ρωμαϊκῆς «σκα- νᾶς» κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ. Μολοντί δὲν ξέρομε καλά τήν ἱστορία τοῦ ἱεροῦ στήν περίοδο αὐτή, γιὰ τίς μανιώδεις αὐτὲς καταστροφές θά μπο- ροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν ὑπεύθυνοι οἱ Κίλικες πειρατές, που γνωρίζουμε ὅτι ἐσύ- λησαν τὸ ἱερό τοῦ 'Ασκληπιοῦ κατὰ τοὺς μυθραδατικούς πολέμους λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 80 π.Χ.² 'Ἡδὴ ή παραλληλία με τήν τύχη τοῦ ναοῦ ὑποβάλλει τήν ἰδέα ὅτι ή ἱερότητα τοῦ κτιρίου ἐπέσυρε τή μανία τῶν ἐπιδρομέων. 'Αλλά και ή μορφή τῆς κατασκευῆς, ὅσο ἐπιτρέπουν νὰ τήν ἀποκαταστήσουμε τὰ θεμέλια και οἱ λίθοι τῆς ἀνωδομῆς που ἔμειναν ἐπὶ τόπου (βλ. κατ.), πείθουν ὅτι πρόκει- ται γιὰ μνημειώδη βωμὸ που κατασκευάσθηκε τὸν ὕστερο τέταρτο π.Χ. αἰ. γιὰ νὰ ἀντικαταστήσει τὸν ἀρχαῖο ὑπαίθριο κῶνο στο ἱερό. 'Ἐτσι ή ὑπόθεση ὅτι ὁ μνημειώδης αὐτὸς βωμὸς ἔμοιαζε με τὸν βωμὸ τοῦ ναοῦ τῆς 'Αρτέμιδος στο 'Ασκληπιεῖο, που ἐκφράσθηκε με βάση τὰ ἀσβεστολιθικά μέλη που σώθηκαν σὲ ἐπαφή με τήν πώρινη ὑπόστρωση τοῦ πλακόστρωτου μπροστὰ ἀπὸ τή ράμπα τοῦ ναοῦ τοῦ 'Απόλλωνος και ἕνα μέλος με ὑποδοχὲς γιὰ στύλους κιγκλιδώμα- τος³ δὲν ἰσχύει: Οἱ ἀσβεστόλιθοι με τίς γομφώσεις πρέπει νὰ μπῆκαν σὲ δεύ- τερη χρήση μέσα στο λιθόστρωτο που ἔνωσε τὸν ναὸ με τὸν βωμὸ, ὅπως και στο 'Ασκληπιεῖο (βλ. κατ.), ἐνῶ ή βάση τοῦ κιγκλιδώματος, που παρουσιάζει τρα- χιὰ ἐργασία, πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ ἄλλη, μεταγενέστερη ἴσως κατασκευή. 'Ο βωμὸς τοῦ κλασικοῦ προγράμματος, ἀρκετὰ ὅμοιος ὅπως θά δοῦμε με τὸν βωμὸ τοῦ 'Ασκληπιοῦ, κατασκευάσθηκε στο ἱερό τοῦ 'Απόλλωνος με καθυστέ- ρηση, λίγα μέτρα ἀνατολικότερα ἀπὸ τή θέση τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ και με έντονη μετακίνηση τῆς θέσης του πρὸς τὰ νότια και τοῦ ἄξονά του πρὸς τὰ δυτικά, ἀφοῦ ή τριγωνική χονδρική πλατεία που δημιουργήθηκε μπροστὰ στὸν ναὸ, δὲν τοῦ ἐπέτρεπε ἄλλη κανονικότερη θέση.

'Ἡ πώρινη θεμελίωση τοῦ βωμοῦ σώθηκε στο βόρειο μέρος σὲ βαθμὸ που νὰ ἐπιτρέψει ἀκόμη τήν κατανόηση τῆς κατόψεως τοῦ μνημείου (παρ. πίν. Θ'). Τὸ θεμέλιο, πάχους 70 ἐκ., δημιουργεῖ στὰ βόρεια ἕνα Π, τοῦ ὁποίου τὰ σκέλη ἐκτείνονται ἀνὰ 1.90 μ. πρὸς τὰ νότια, ὅπου διακόπτονται (τομεῖς Ο και Ξ). 'Ἡ νοητὴ προέκταση ὁμῶς τῶν σκελῶν αὐτῶν συναντᾶ σὲ ἀπόσταση πάλι 1.90 μ. πρὸς τὰ νότια τὰ ἄκρα ἄλλου πώρινου θεμελίου, παράλληλου πρὸς τή βόρεια

1. ΠΑΕ 1977, 190 κέ. 1978, 117.

2. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π., Τὸ 'Ιερόν τοῦ 'Ασκληπιοῦ (1900), 19 - 20.

3. ΠΑΕ 1978, 117 - 118. 'Αντίθετα ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο δικιωνεῖται ὁ Roux, ὁ ὁποῖος ἀναγνώρισε στὰ λείψανα αὐτὰ τὸν μνημειώδη βωμὸ τοῦ ἱεροῦ, ὁ.π. 76 - 77.

πλευρὰ τοῦ Π. Τὸ δεύτερο αὐτὸ θεμέλιο, ποὺ σώζεται καλὰ σὲ ὕψος δύο δόμων στὰ ἀνατολικά (πίν. 132α), ἀναγνωρίζεται στὸ δυτικὸ τοῦ μέρους μόνο ἀπὸ τεμάχια ἢ καὶ τρίμματα πύρων ποὺ ἔμειναν *in situ*. Πρὸς τὰ νότια συνεχιζόταν ὡς μία συμπαγῆ κατασκευὴ, τῆς ὁποίας σώζονται στὸ ἀνατολικὸ μέρος τουλάχιστο τρεῖς πύροι διαστάσεων 0.80×1.20 μ. στὴ θέση τους, τοποθετημένοι ἐγκάρσια πρὸς τὸν μακρὸ ἄξονα τοῦ κτιρίου (παρ. πίν. Θ', τομ. Ξ - Ν καὶ πίν. 132β, 133α). Ὁ συμπαγῆς αὐτὸς πυρήνας ἦταν ὅμως στενότερος ἀπὸ ὅσο τὸ πλάτος τῆς κατασκευῆς σχήματος Π στὰ βόρεια καὶ τοῦ ἴσου μήκους ἀντιστοίχου τῆς θεμελίου, μὲ τὸ ὅποιο ὁ ἴδιος ὁ πυρήνας ἀπέληγε πρὸς τὸ μέρος τῆς. Ἡ μορφή αὐτῆ εἶναι ἀκόμη φανερὴ στὸ ΒΑ μέρος τοῦ συμπαγοῦς, ὅπου ἡ ἀπόληξή του ἐξέχει ἀπὸ τὸν πυρήνα 0.70 μ., ὅσο δηλ. τὸ πλάτος τοῦ θεμελίου σχήματος Π, οἷνοητὲς προεκτάσεις τῶν σκελῶν τοῦ ὁποίου φαίνεται νὰ ἐγκλιβωτίζον τὸν συμπαγῆ πυρήνα (πίν. 133α). Χαρακτηριστικὴ στὴ θέση συναντήσεως τοῦ συμπαγοῦς πυρήνα καὶ τοῦ εὐρύτερου βόρειου μετώπου του εἶναι ἡ ἐγκάρσια θέση τοῦ πύρου τῆς δευτέρας στρώσεως αὐτοῦ τοῦ μετώπου (παρ. πίν. Θ' καὶ πίν. 132β, 133α).

Ὅτι τὸ θεμέλιο σχήματος Π συνδεόταν ὄργανικὰ μὲ τὸ συμπαγῆ θεμέλιο στὰ νότια, μαρτυροῦν δύο ἀκόμη στοιχεῖα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀντιστοιχία τοῦ πλάτους τῆς προεκτεινόμενης ἀπόληξης τοῦ δευτέρου πρὸς τὸ πρῶτο: Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδειξε ὅτι τὸ συμπαγῆς τμήμα θεμελιώθηκε πάνω στὰ ἰσοπεδωμένα χώματα τοῦ διαλυμένου ἀρχαίου βωμοῦ, ἐνῶ τὸ θεμέλιο Π, ἐπειδὴ τοποθετήθηκε πάνω ἀπὸ πολὺ βαθύτερη ἐπίκλιση, στηρίχθηκε σὲ βαθύτερο κατὰ δύο δόμους ἐπίπεδο. Ἡ θεμελίωση ἔκοψε ἐδῶ σαφῶς τὰ στρώματα τῶν χωμάτων ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ ἰσοπεδωθεῖ ἡ πλατεία (πίν. 133β). Στὸν ἐνδιάμεσο ἐντούτοις ἄντρο μεταξὺ Π καὶ συμπαγοῦς θεμελίου εἶναι φανερό ὅτι τόσο χαμηλὸ θεμέλιο δὲν ὑπῆρξε ποτέ: ἡ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε ἀνέπαφα τὰ λοξὰ πρὸς τὸ πρᾶνὲς στρώματα τῶν λίθων ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν προϊστορικῶν κτιρίων κατὰ τὴν ἰσοπέδωση (βλ. ἄνωτ.). Καὶ ὅμως ὁ Καββαδίας στὸ τελικὸ σχέδιό του σημειώνει στὴν ἀνατολικὴ τουλάχιστο πλευρὰ τοῦ κτιρίου συνεχῆς τὸ σκέλος τοῦ Π μέχρι τὴν εὐρύτερη ἀπόληξή τοῦ συμπαγοῦς θεμελίου, ὥστε νὰ σχηματίζεται μ' αὐτὴν ἐνιαῖος τετράγωνος ἄντρος (βλ. ἀν., σ. 160 σημ. 1). Δεδομένου ὅτι ὅπου δὲν ὑπῆρχαν σαφῆ ἔχνη ὁ Καββαδίας δηλώνει στὸ σχέδιό του ὅτι πρόκειται γιὰ ὑπόθεση, ἐδῶ πρέπει νὰ δεχθούμε ὅτι βρῆκε ἔχνη ἀπὸ ἀβαθέστερη θεμελίωση, τὰ ὁποῖα ἐν τῷ μεταξὺ ἐξαφανίσθηκαν.

Οἱ οἰκογένειες τῶν λίθων τῆς ἀνωδομῆς ποὺ κατόρθωσε ἡ ἀνασκαφὴ νὰ συστήσει σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ παραπάνω δεδομένα βοηθοῦν στὴ χονδρική ἀποκατάσταση τῆς μορφῆς τοῦ βωμοῦ¹. Οἱ πλάκες τοῦ ὑπέριθρου τιτανολίθου διακρίνονται στίς ἀκόλουθες κατηγορίες: α) Ἐννέα πλάκες μήκους συνήθως γύρω στὸ 1.10 μ. μὲ μεγάλες ἀποκλίσεις πρὸς τὰ ἐπάνω ἢ πρὸς τὰ κάτω, πλά-

1. Πρβ. Roux, ὁ.π.

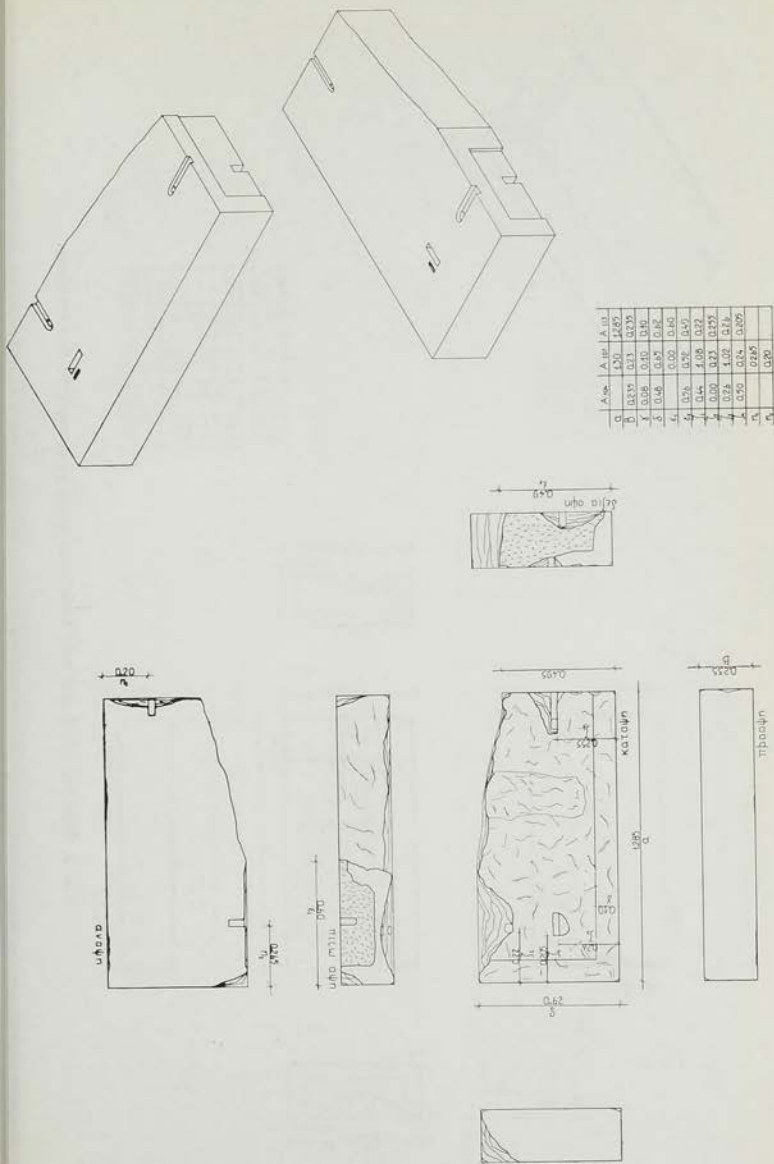
τους 0.40 ἕως 0.60 μ. καὶ ὕψους γύρω στὰ 0.25 μ. Οἱ πλάκες αὐτὲς ἔχουν πειό-
 σχημους συνδέσμους καὶ ἀναθύρωση στὶς στενὲς πλευρὲς, ἐπιμελέστερα λει-
 σμένη ταινία πλάτους 9 - 10 ἐκ. στὴν ἄνω τους ἐπιφάνεια πρὸς τὴν πρόσοψη
 καὶ ἀνὰ ἓνα τόρμο γιὰ γόμφωση στὴ μέση τῆς ἄνω καὶ στὸ ἓνα ἄκρο τῆς κάτω
 ἐπιφανείας τους. β) Ἑπτὰ πλάκες ὅμοιες μὲ τὶς παραπάνω ἀλλὰ μὲ ἐλαφρὰ
 μικρότερο ὕψος 0.23 - 0.235 μ. (γιὰ τὶς δύο κατηγορίες βλ. εἰκ. 1). Μὲ τὶς
 πλάκες αὐτὲς συνδέονται τρεῖς γωνιαῖες πλάκες μὲ ἀνάλογα χαρακτηριστικὰ
 (εἰκ. 2). γ) Πέντε πλάκες ἀνάλογες μὲ τὶς πλάκες τῆς κατηγορίας α, ποὺ
 ὅμως δὲν διαθέτουν στὴν ἄνω ἐπιφάνειά τους τόρμο γομφώσεως (εἰκ. 3). Μ' αὐ-
 τὲς συνδέονται δύο γωνιαῖες πλάκες μὲ ἀνάλογα χαρακτηριστικὰ (εἰκ. 4 καὶ
 πίν. 134α). δ) Τέσσερις πλάκες μήκους πάλι γύρω στὰ 1.10 μ., πλάτους ὅμως
 πολὺ μεγαλύτερου, 0.90 μ., καὶ ὕψους ὅσο ἡ κατηγορία β, δηλ. 0.23 - 0.235 μ.
 (εἰκ. 5). Οἱ πλάκες αὐτὲς ἔχουν ἄνω ἐπιφάνεια ἐντελῶς λεία, στὰ πλάγια ἀνα-
 θύρωση πλατύτερη πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς προσόψεως καὶ στὴ βάση τους τόρμο
 γομφώσεως σὲ βάθος 60 ἐκ. ἀπὸ τὴν πρόσοψή τους.

Ἐκτός ἀπὸ τὶς βαθμίδες, ἀπὸ τὸν βωμὸ προέρχονται μὲ βεβαιότητα: ε) Ἐνα
 τεμάχιο ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ μέρος μαρμάρινου ἀετωματιοῦ κρατευτῆ ποὺ χρη-
 σίμευε ὡς ἀπόληξη τῆς τράπεζας τοῦ βωμοῦ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς στενὲς τῆς πλευ-
 ρὲς (εἰκ. 6, πίν. 134β)· ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο θραύσματα καὶ ἔχει σωζόμενο
 μῆκος στὴ βάση του 0.607 μ. καὶ πλάτος 0.265 μ.¹ Στὴ βάση τῆς προσόψεως
 ὑπάρχει ἐξερρο γέσβιο κυμάτιο, πάνω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζεται ὁ τριγωνι-
 κὸς συνδυασμὸς τῶν λεπτῶν προστύπων ἐλίκων ποὺ ἀπολήγουν στὰ πλάγια καὶ
 ἐπάνω σὲ ἀνθήμια καὶ λωτούς, γνωστὸς ἀπὸ μιὰ σειρά μνημειωδῶν βωμῶν,
 ἀπὸ τοὺς ὁποίους τὰ χαρακτηριστικότερα παραδείγματα εἶναι οἱ κρατευτὲς
 τῶν ἱερῶν τοῦ Ἀπόλλωνος στὴν Αἴγινα καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν Ἐπίδαυρο².
 Ἡ ἡρεμότερη καμπύλη τῶν ἐλίκων στὸ δικὸ μας παράδειγμα καὶ κυρίως ἡ
 ἀντικατάσταση τῶν χαρακτηριστικῶν ἀπλῶν ἐλίκων, ποὺ ἐπικρατοῦν στὰ
 πρωιμότερα παραδείγματα, μὲ φύλλα ἀκάνθης στοὺς καυλοὺς καὶ τὰ ἀνθήμια,
 ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ ὑστερότερα παραδείγματα³, ὑποδεικνύουν τὴ χρονολό-
 γηση τοῦ κρατευτῆ στὸ τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. στ) Μεγάλο πλῆθος ἀπὸ μικρὰ
 τεμάχια τῆς μαρμάρινης ἐπενδύσεως τῆς τράπεζας τοῦ βωμοῦ (περίπου 100

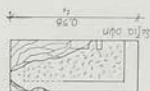
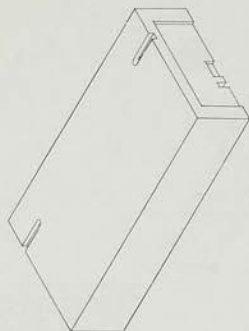
1. Τὸ εἶχε παρατηρήσει ἤδη ὁ Roux, ὁ.π. Ἡ ὕψηλὴ χρονολόγηση, λίγο πρὶν ἀπὸ τοὺς
 χρόνους κατασκευῆς τῆς Θόλου, ποὺ προτείνεται ἐκεῖ δὲν φαίνεται νὰ δικαιολογεῖται οὔτε
 ἀπὸ τὴ σύνθεση τῶν κοσμημάτων οὔτε ἀπὸ τὰ ἀνασκαφικὰ τῶρα δεδομένα, ποὺ ἐπιτρέπουν
 νὰ τοποθετήσουμε τὴν κατασκευὴ τοῦ βωμοῦ τὸ ἐνωρίτερο στὸ τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

2. ΟΡΑΝΑΝΔΟΣ, Α., Ἡ ἀρχαϊκὴ Ἀλίφειρα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς (1967 - 1968), 191 - 196.
 RUPP, D., AJA 84, 1980, 525. Πρβ. AA 1982, 660. Ἐδῶ πίν. 138α.

3. Βλ. τὸν κρατευτῆ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν Ἀλίφειρα, ΟΡΑΝΑΝΔΟΣ, ὁ.π., εἰκ.
 128. Ἐνα πρῶμο στάδιο στὸ κεντρικὸ κόσμημα τοῦ κρατευτῆ ἀπὸ τὴ Δῆλο, MÖBIUS, H.,
 Ornamente der griech. Grabstelen² (1968), πίν. 4. ΟΡΑΝΑΝΔΟΣ, ὁ.π. 191, εἰκ. 132.

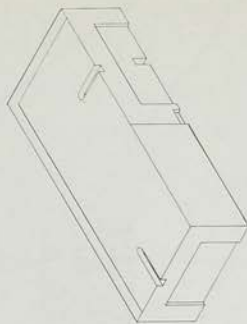
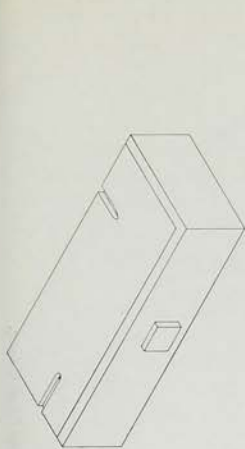


Εικ. 2. Γωνιαίες βαθμίδες με γόμφοση στην άνω επιφάνεια.

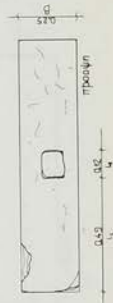
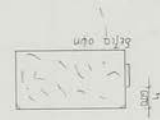
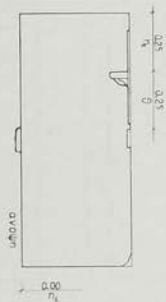


	Α 20	Α 21	Α 22	Α 23	Α 24	Α 25
1	0.037	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0
2	0.051	0.81	0.85	0.77	0.6	0.6
3	0.04	0.68	0.7	0.68	0.57	0.57
4	0.04	0.76	0.64	0.74		
5	0.04	0.76	0.64	0.74		
6	0.08	0.67	0.67	0.71		
7	0.08	0.67	0.67	0.68		
8	0.17	0.17	0.19	0.00	0.00	0.00
9	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
10	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
11	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

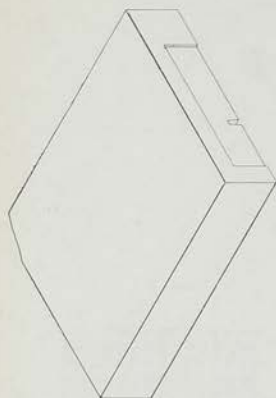
Εικ. 3. Εκθμίδες τῶν βωμῶν τοῦ Ἀπόλλωνος χωρὶς γόμφωση στὴν ἄνω ἐπιφάνεια.



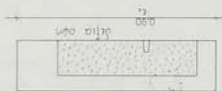
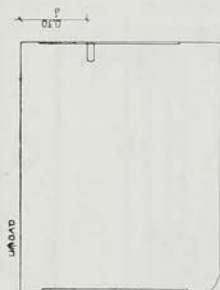
α.	1.065	1.12
β.	0.225	0.23
γ.	0.09	0.09
δ.	0.47	0.47
ε.	0.47	0.50
ς.	0.275	0.45
ζ.	0.16	0.16
η.	0.26	0.17
θ.	0.00	0.48
ι.	0.25	0.24
κ.	0.44	0.00
λ.	0.12	0.00
μ.	0.09	0.00



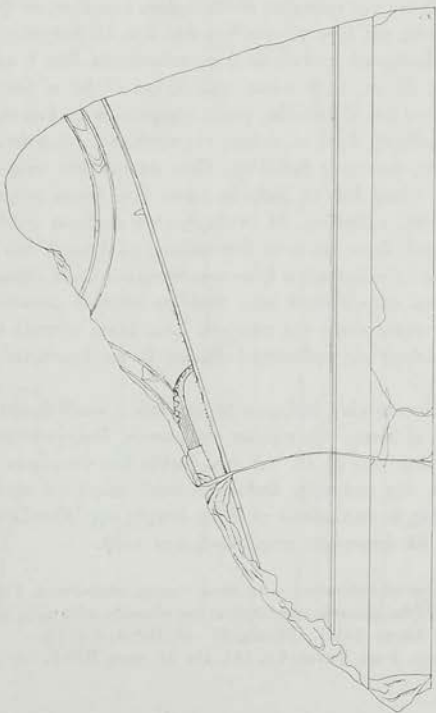
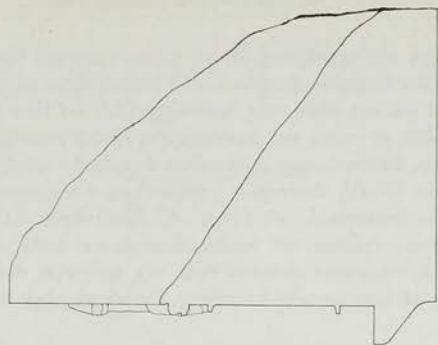
Είχ. 4. Γωνιαιες βαθμιδες χωρις γόμφωση.



	A	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈	A ₉	A ₁₀	A ₁₁	A ₁₂
α	1.00	1.12	1.35	1.08	—	—	—	—	—	—	—	—	—
β	0.28	0.23	0.24	0.25	—	—	—	—	—	—	—	—	—
γ	0.00	0.00	0.00	0.00	—	—	—	—	—	—	—	—	—
δ	0.57	0.55	0.47	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ε	0.06	0.04	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ζ	0.00	0.00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—



Είκ. 5. Παλάμες τῆς προθύσεως τοῦ βοιμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.



Είκ. 6. Τεμάχιο μεριμέρανου κραυτευτῆ τοῦ βουμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

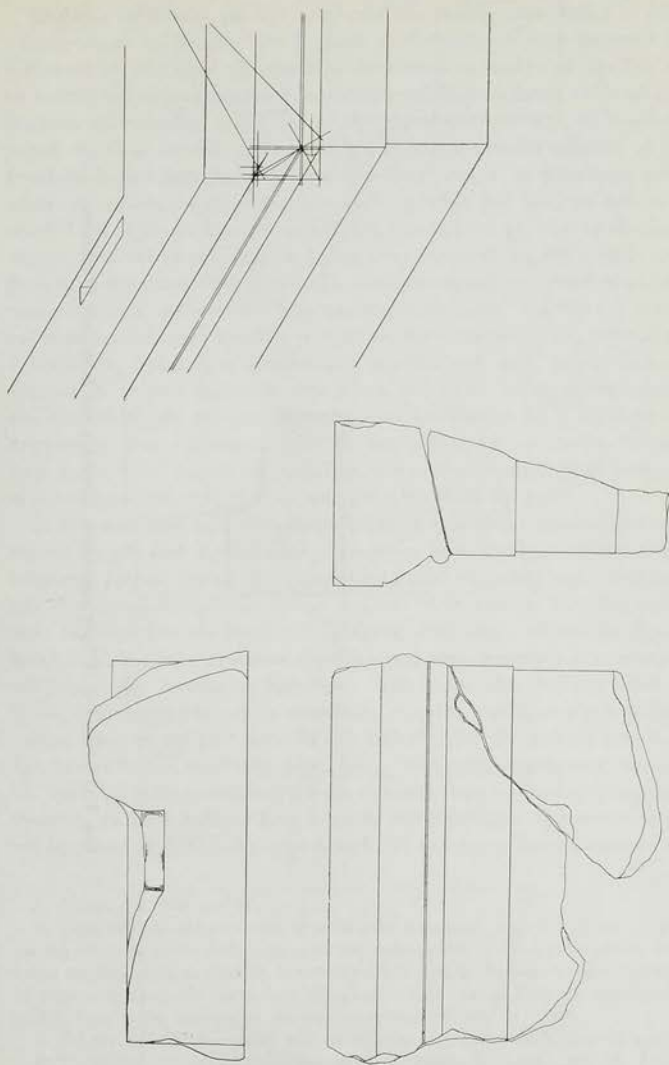
πού σώζουν τμήμα τῆς προσόψεως, 20 μέ τμήμα τῆς πίσω ὕψους καὶ ἄλλα 100 πού δὲν σώζουν δουλεμένη ἐπιφάνεια). Οἱ πλάκες εἶχαν πάχος 7 ἐκ., στὸν ἄρμό τους 10 ἐκ. καὶ στὴ βάση τους ἀντίστοιχα 12.5 καὶ 15.5 ἐκ. Στὴ βάση ἦταν διακοσμημένες μὲ ταινία καὶ ἀνεστραμμένο λέσβιο κυμάτιο, ἡ ἐπίστεψή τους, πλουσιότερη, διέθετε ἰωνικὸ κυμάτιο καὶ ἀστράγαλο μεταξύ δύο ταινιῶν (εἰκ. 7 καὶ 8, πίν. 135α)¹. Δυστυχῶς ἡ κατάσταση διατηρήσεως τοῦ ὕλικου δὲν ἐπιτρέπει τὸν ὑπολογισμό τοῦ ὕψους τῶν ὀρθοστατῶν. ζ) Μεταξὺ τῶν θραυσμάτων τῆς περιπτώσεως στ' περιλαμβάνονται καὶ ἐννέα μικρὰ τεμάχια ἐπιστέψης(;) μὲ συνδυασμὸ ἀνάλογο πρὸς τὴν ἐπίστεψη τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ βωμοῦ ἀλλὰ μὲ διαφορετικὲς διαστάσεις, ἄγνωστου μέχρι στιγμῆς προσορισμοῦ.

Ἀπὸ τὴν περιγραφή τῶν θεμελιῶν καὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν φαίνεται νὰ προκύπτει ἡ ἀκόλουθη εἰκόνα: Ἡ τράπεζα τοῦ βωμοῦ, τοῦ γνωστοῦ ἐπιμήκους τύπου μὲ ἀετωματικὲς ἀπολήξεις στὰ ἄκρα², ἐκτεινόταν ἐπάνω στὸ στενότερο, ἐπίμηκος μέρος τοῦ βωμοῦ, ὅπου διαπιστώθηκε συμπαγῆς πόρινη θεμελίωση. Τὸ μήκος τῆς τράπεζας αὐτῆς πρέπει ἐπομένως νὰ ἦταν γύρω στὰ 10 μ. καὶ τὸ πλάτος τῆς λίγο περισσότερο ἀπὸ 2 μ. Οἱ βαθμίδες τῆς κρηπίδας τοῦ βωμοῦ ἀπὸ ἐρυθρωπὸ τιτανόλιθο ἦταν πιθανότατα δύο, ἡ κάτω ὕψους 25 καὶ ἡ ἄνω ὕψους 23 ἐκ. Στὴν κάτω, πού ἐξεῖχε 10 ἐκ. σ' ὅλες τὶς πλευρὲς ἦταν τοποθετημένες καὶ οἱ βαθμίδες χωρὶς γόμφωση στὴν ἄνω τους ἐπιφάνεια, κάτω ἀπὸ τὴν πρόθυση, ἀφοῦ οἱ πλάκες τῆς προθύσεως, πού ἀποτελοῦσαν τὴν πρόσθια σειρὰ τῆς ἀνώτερης βαθμίδας, εἶναι φανερὸ ἀπὸ τοὺς τόρμους τοὺς ὅτι γομφώνονταν πίσω ἀπὸ τὴν βαθμίδα πάνω στὴν ὁποία στηρίζονταν, στὴν πόρινη ὑποδομὴ τῆς τράπεζας. Ἡ ὑποδομὴ αὐτὴ ἀνέβαινε ψηλότερα ἀπὸ τὴν κρηπίδα τοῦ βωμοῦ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ πόρους μὲ ἐγκοπὴ πού βρέθηκαν ἐπὶ τόπου (πίν. 135β). Οἱ πόροι αὐτοὶ ἦταν τοποθετημένοι κατὰ μήκος τῶν πλακῶν τῆς προθύσεως καὶ στὴν ἐγκοπὴ τους πατοῦσε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἡ βάση τῶν ὀρθοστατῶν αὐτῆς τῆς πλευρᾶς. Στὶς ἄλλες πλευρὲς οἱ ὀρθοστάτες πατοῦσαν στὶς πλάκες τῆς ἀνώτερης βαθμίδας 10 ἐκ. ἐσωτερικότερα ἀπὸ τὴν ἀκμὴ τῆς.

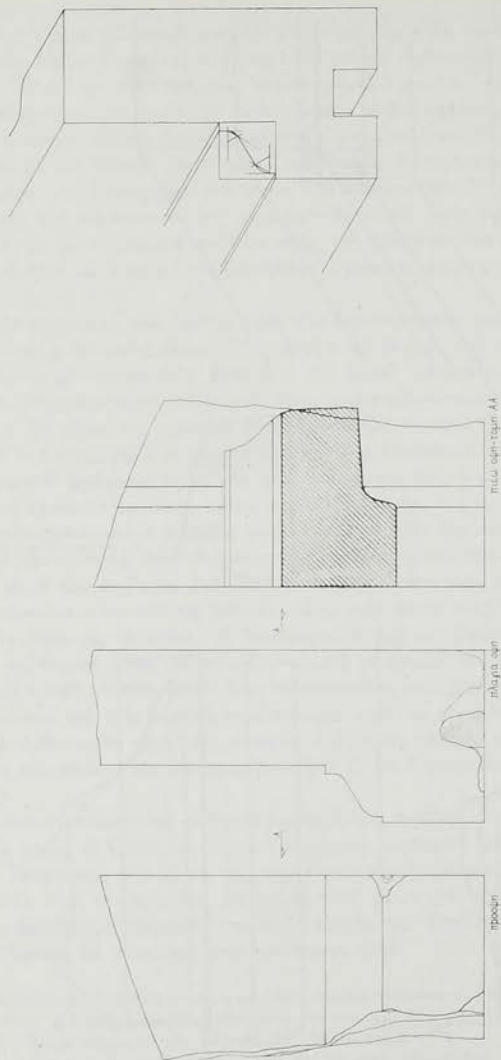
Στὴν ἀποκατάσταση αὐτὴ ὑπάρχουν βέβαια ἀκόμη προβλήματα (εἰκ. 9, 11). Π.χ. ἐνῶ γενικὰ οἱ θέσεις τῶν τόρμων συμφωνοῦν, ὑπάρχουν μερικὲς βαθμίδες τῆς κατηγορίας τῶν 25 ἐκ. μὲ τόρμο στὴν ἄνω ἐπιφάνεια σὲ ἀπόσταση μόλις 14 ἐκ. ἀπὸ τὴν πρόσοψη, ἀπόσταση πολὺ μικρὴ γιὰ τὴ γόμφωση τῆς ἀνώτερης βαθμίδας, ἂν ἀφαιρεθοῦν τὰ 10 ἐκ. ἐσοχῆς τῆς. Ἐλπίζεται ὅτι ἡ συνέχεια τῆς ἔρευνας θὰ ἀπαντήσει στὰ ἐρωτήματα αὐτά.

1. Οἱ ὀρθοστάτες αὐτοὶ διέθεταν πάνω καὶ κάτω τόρμους γομφώσεως. Γιὰ τὸν συνδυασμὸ τῶν κοματιῶν, πού ἦταν φαίνεται συνηθισμένος στὸ «ἰωνικόν» αὐτὸ εἶδος τῶν βωμῶν πρβ. YAVIS, C., Greek Altars (1949), 133, εἰκ. 37 - 38. Roux, ὁ.π. 75.

2. Βλ. σ. 163, σημ. 2 καὶ YAVIS, ὁ.π. 104, εἰκ. 31, σπορ. Roux, ὁ.π.



Εἰκ. 7. Τεμάχιο ἀπὸ τὴν ἐπίσταψή μαρμάρου ὀρθοστάτη τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.



Εικ. 8. Τμήμαχο από τῆ βάση μαρμάρινου ὀρθοστάτη τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ίδιαίτερο ενδιαφέρον για την τυπολογία τῶν βωμῶν παρουσιάζει τὸ βόρειο «πρόσκισμα» τοῦ βωμοῦ. Ὅτι ὁ χώρος μετὰ τὸ θεμέλιο Π ἦταν ὀργανικὰ συνδεδεμένος μετὰ τὸ τμήμα τῆς τράπεζας ἀποδεικνύεται πρῶτα μετὰ τὴν ἴση πρὸς τὸ πλάτος τοῦ «προσκισματος» προέκταση τοῦ βόρειου ἄκρου τοῦ συμπαγοῦς θεμελίου τῆς τράπεζας καὶ ὕστερα μετὰ τὴ σχετικά ψηλὴ, κάθετη καὶ ἀκανόνιστη μορφή τῆς ἴδιας πλευρᾶς τοῦ συμπαγοῦς θεμελίου, ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ἦταν ἐπενδεδυμένη μετὰ βαθμίδες ἐδῶ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ πλατύτερο ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ κυρίως βωμοῦ τετράγωνο κατασκευάσμα ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὸ θεμέλιο Π καὶ τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ συμπαγοῦς θεμελίου καὶ φαίνεται νὰ «διηύρυνε» τὴν κρηπίδα τοῦ βωμοῦ πρὸς τὰ βόρεια εἶναι προφανές ὅτι δὲν στήριζε καμιά βαρύτερη κατασκευὴ ὅπως ἡ τράπεζα, ἀφοῦ ἐσωτερικά, στὸ χαμηλότερο μέρος του τουλάχιστο, φαίνεται ὅτι ἦταν γεμισμένο μετὰ χῶμα. Ἀντίθετα ἢ διακοπή τοῦ θεμελίου στὸ μέσο ἀκριβῶς τοῦ μήκους τοῦ τετραγώνου καὶ ἡ ἐνδειξὴ ὅτι ὁ Καββαδίας βρήκε ἕχνη ἀβαθέστερου θεμελίου στὸ κενό, καθὼς ἀκόμη τὸ γεγονός ὅτι τὸ κενό βρίσκεται στὸν ἄξονα ποὺ ἐνώνει τὴ ράμπα τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν κλασικὴ εἴσοδο στὸ ἱερό, ἐπιτρέπουν νὰ υποθέσουμε ὅτι ἡ εὐρύτερη αὐτὴ «προσθήκη» στὸ κρηπίδωμα πρὸς Β. ἀποτελοῦσε τὴ μνημειωδῆ πρόσβαση στὴν πρόθυση τοῦ βωμοῦ μετὰ χαμηλὰς κλίμακες ἐξοικονομημένες στὰ σημερινὰ κενὰ τοῦ θεμελίου, πρὸς τὸν ναὸ καὶ πρὸς τὴν εἴσοδο τοῦ ἱεροῦ.

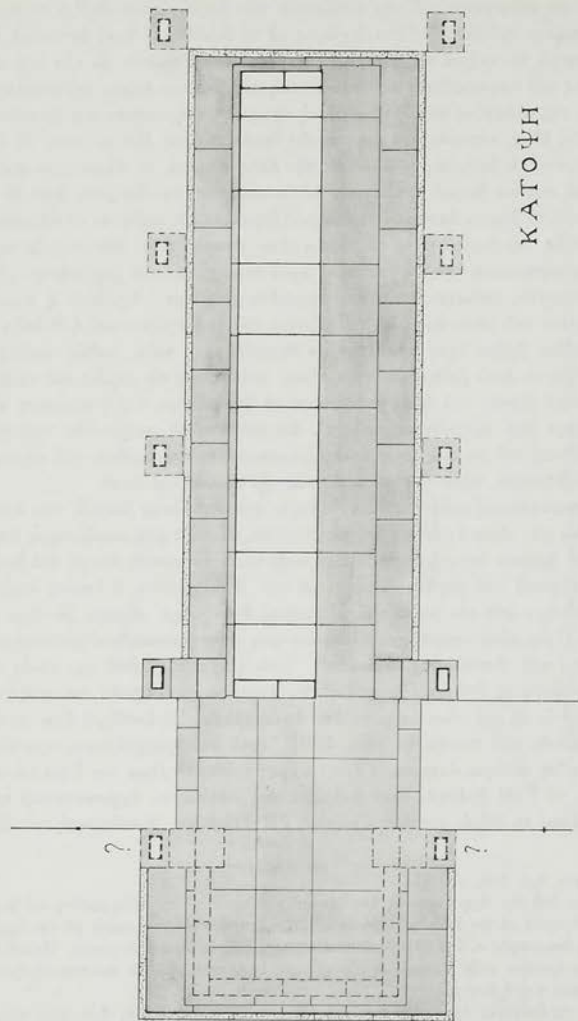
Ἡ ἀποκατάσταση μιᾶς τόσο ἀνορθόδοξης προσπελάσεως βωμοῦ, ποὺ ὅπως δὲν μᾶς εἶναι ἀγνωστὴ καὶ μαρτυρεῖται σὲ πολὺ μνημειωδέστερα παραδείγματα¹ βρίσκει ἰσχυρὴ ἐπιβεβαίωση στὴν πολὺ συγγενικὴ μορφή τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὸ μεγάλο δίδυμο ἱερό τοῦ Ἀσκληπείου, ὁ ὁποῖος σώζεται πολὺ καλύτερα ἀπὸ τὸν βωμὸ τοῦ Μαλεάτα, ἀλλὰ μέχρι σήμερα δὲν ἔχει μελετηθεῖ. Πρὸς αὐτὸν στράφηκε ἡ μελέτη μας στὴν προσπάθεια κατανόησεως τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα². Ἐδῶ ἡ τράπεζα, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζονται ὀρθοστάτες ἀπὸ γκρίζο τιτανόλιθο, πατοῦσε, τουλάχιστο στὸ σωζόμενο τμήμα, πάνω σὲ μιὰ μόνο βαθμίδα ἀπὸ ἀσβεστόλιθο. Ἡ ὑποδομὴ ἦταν κι ἐδῶ ἀπὸ πωρόλιθο καὶ συμπαγῆς (πίν. 136). Ἀπὸ τοὺς μαρμαρίνους κρατευτὲς τῆς τράπεζας σώθηκε ἀκέραιος ὁ ἕνας: τὸ μεγαλύτερο τμήμα του ἦταν πάντοτε γνωστό³, τὸ 1981 βρέθηκε ξανὰ ἀνάμεσα στὰ διάσπαρτα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ἱεροῦ καὶ τὸ δεξιό, μικρότερο μέρος⁴. Ἡ ἀνάγλυψη διακόσμησή του εἶναι

1. YAVIS, ὁ.π. 190, εἰκ. 47.

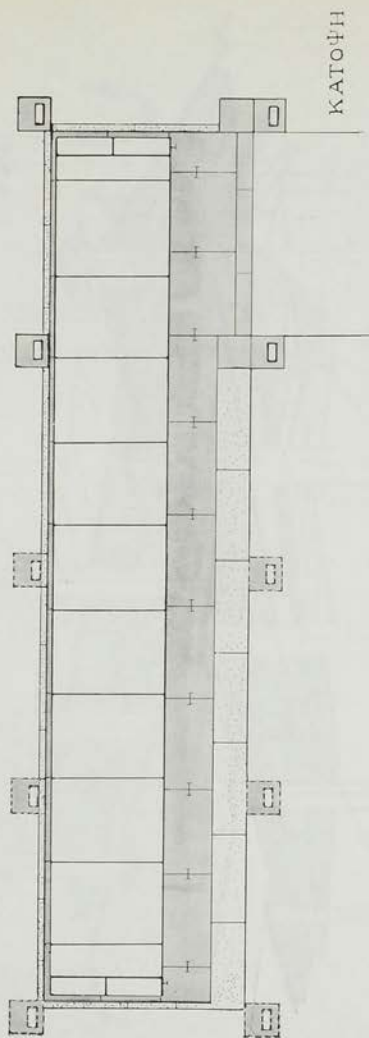
2. Πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἐργασία στὴν ἀνασκαφή, στὴν ὅλη μελέτη τοῦ βωμοῦ καὶ στὴ σύγκριση μετὰ τὸν ἀντίστοιχο βωμὸ τοῦ Ἀσκληπείου ἢ συνεργασία μετὰ τὸν ἀρχιτέκτονα τῆς ἀνασκαφῆς κ. ΓΙΑΝΝΗ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΙΔΗ ὑπῆρξε ἰδιαίτερα γόνιμη. Πολλὰ ἀπὸ τὰ βήματα προόδου στὴν κατανόηση τῶν κτιρίων ὀφείλονται σὲ δικές του παρατηρήσεις ἢ μελέτη, ὅπως π.χ. ἡ ἀναγνώριση τῶν βάσεων τοῦ περιστυλίου.

3. Γιά τίς διαφορὰς ἐρμηνεῖες ποὺ τοῦ δόθηκαν βλ. ΟΡΑΝΔΟΣ, ὁ.π. 191, σμ. 3.

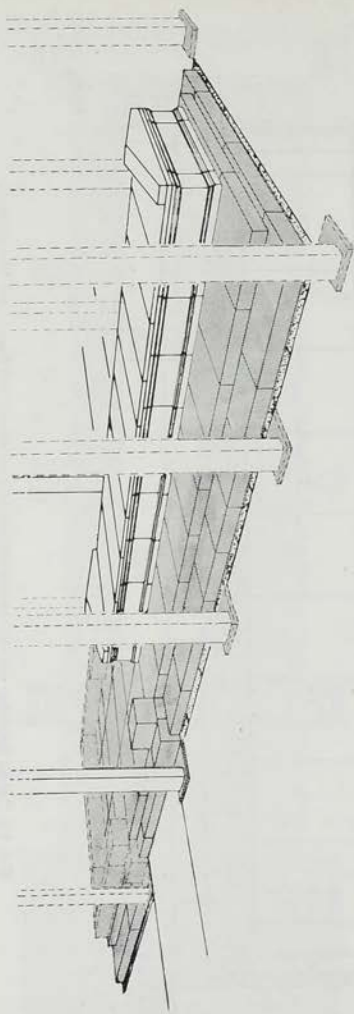
4. Ὀλόκληρο: BLOUET, Expédition scient. de Morée II (1833), πίν. 81.



Εικ. 9. Σχέδιο ἐργασίας γὰρ τὴν ἀποκατάσταση τῆς κατόψεως τοῦ βομοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

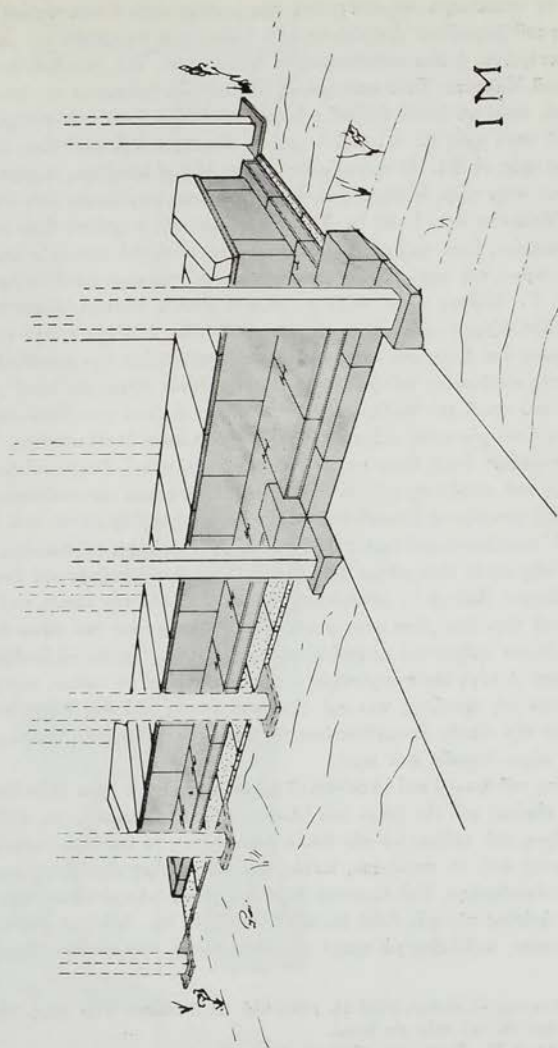


Εικ. 10. Σχέδιο έργασίας για την αποκατάσταση τής κατόψεως τού βοιμού τού 'Ασκληπιού.

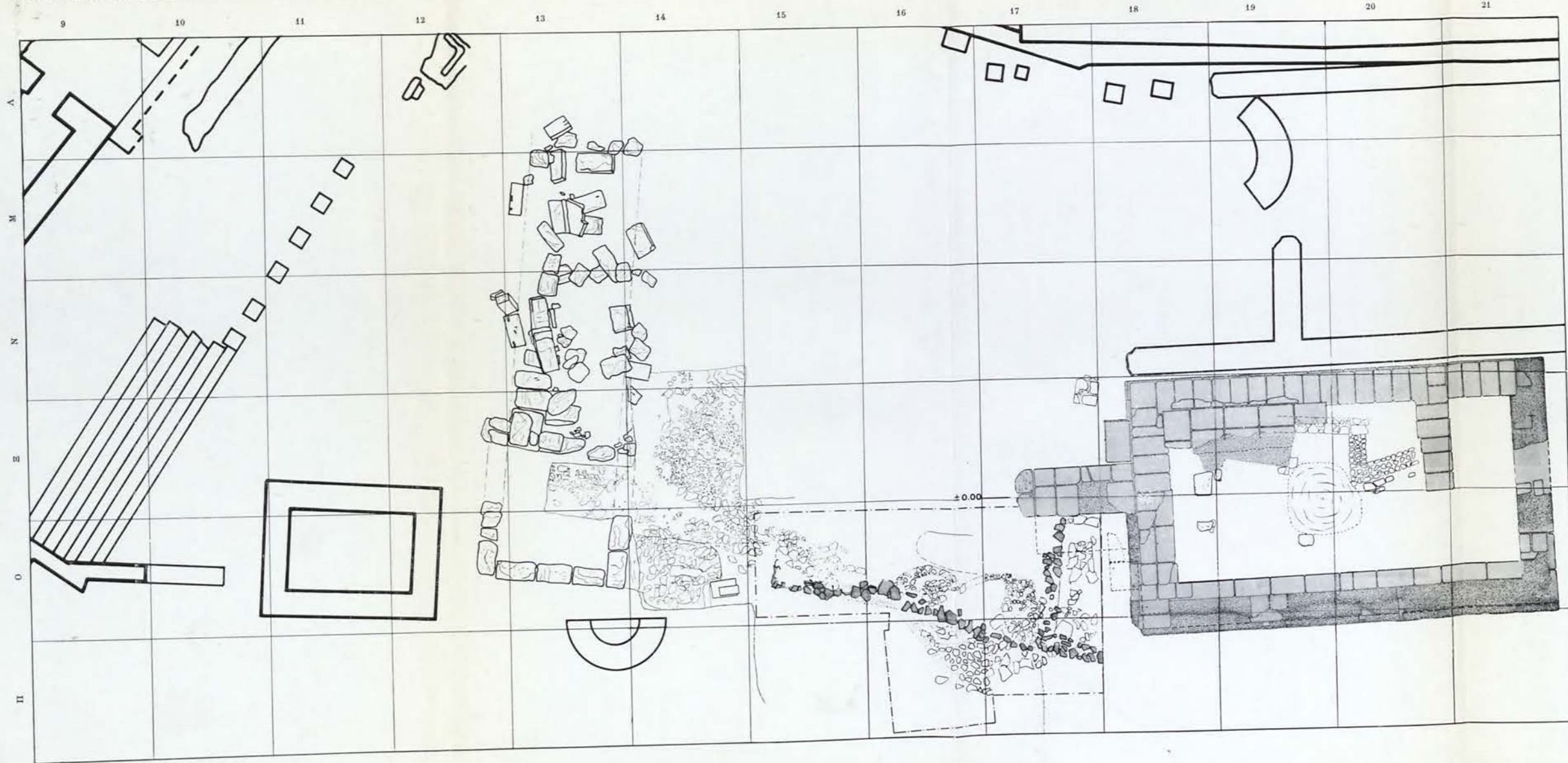


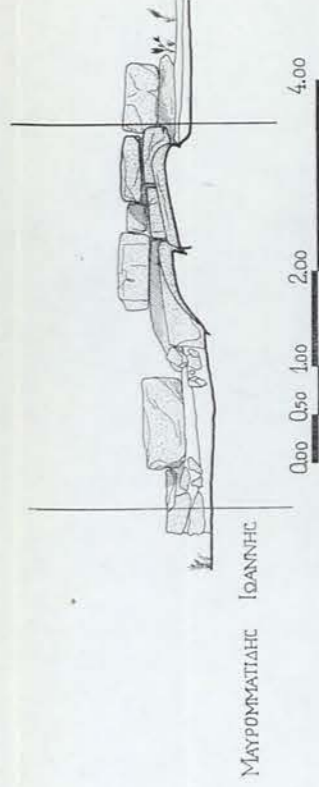
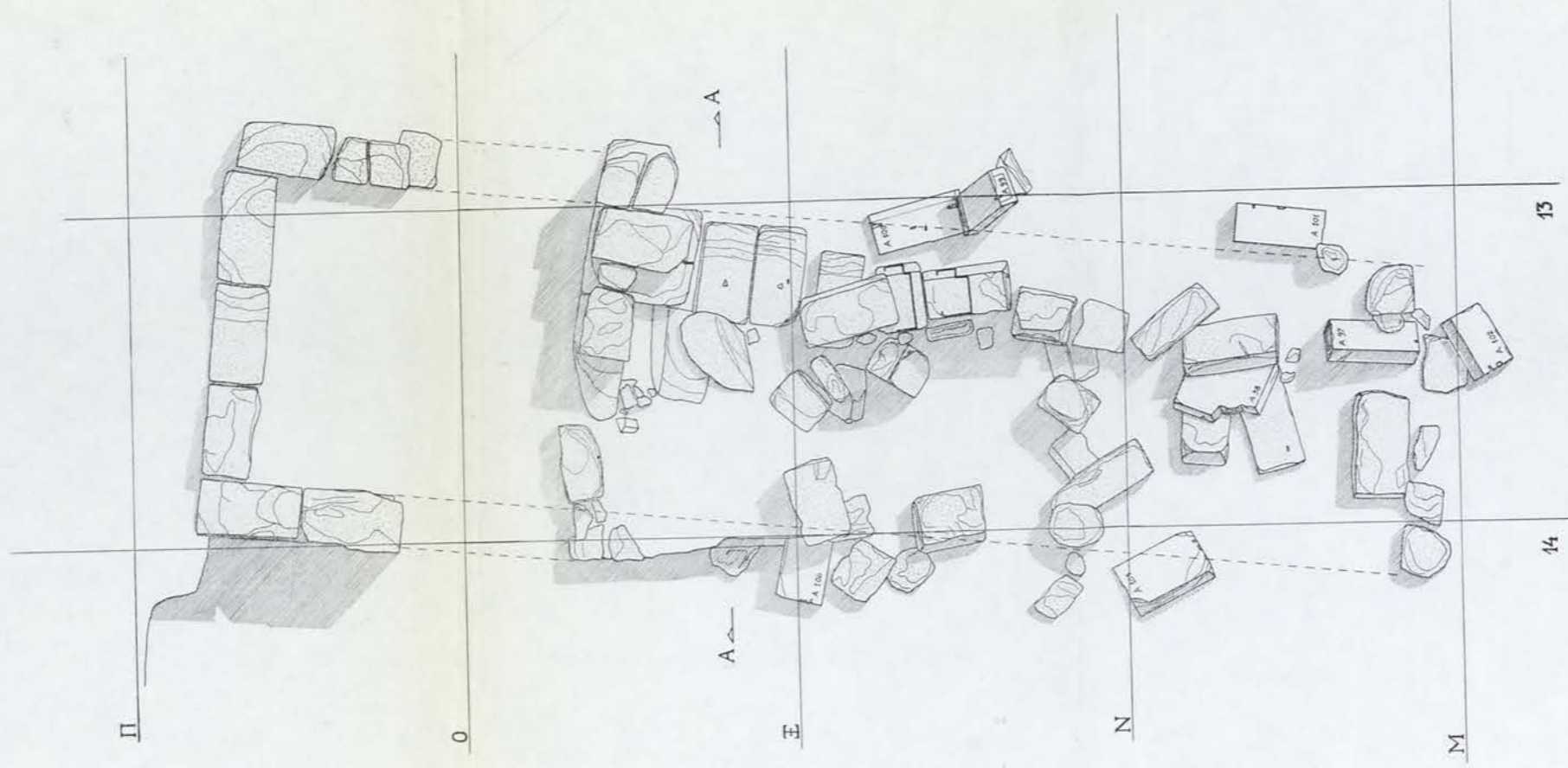
I M

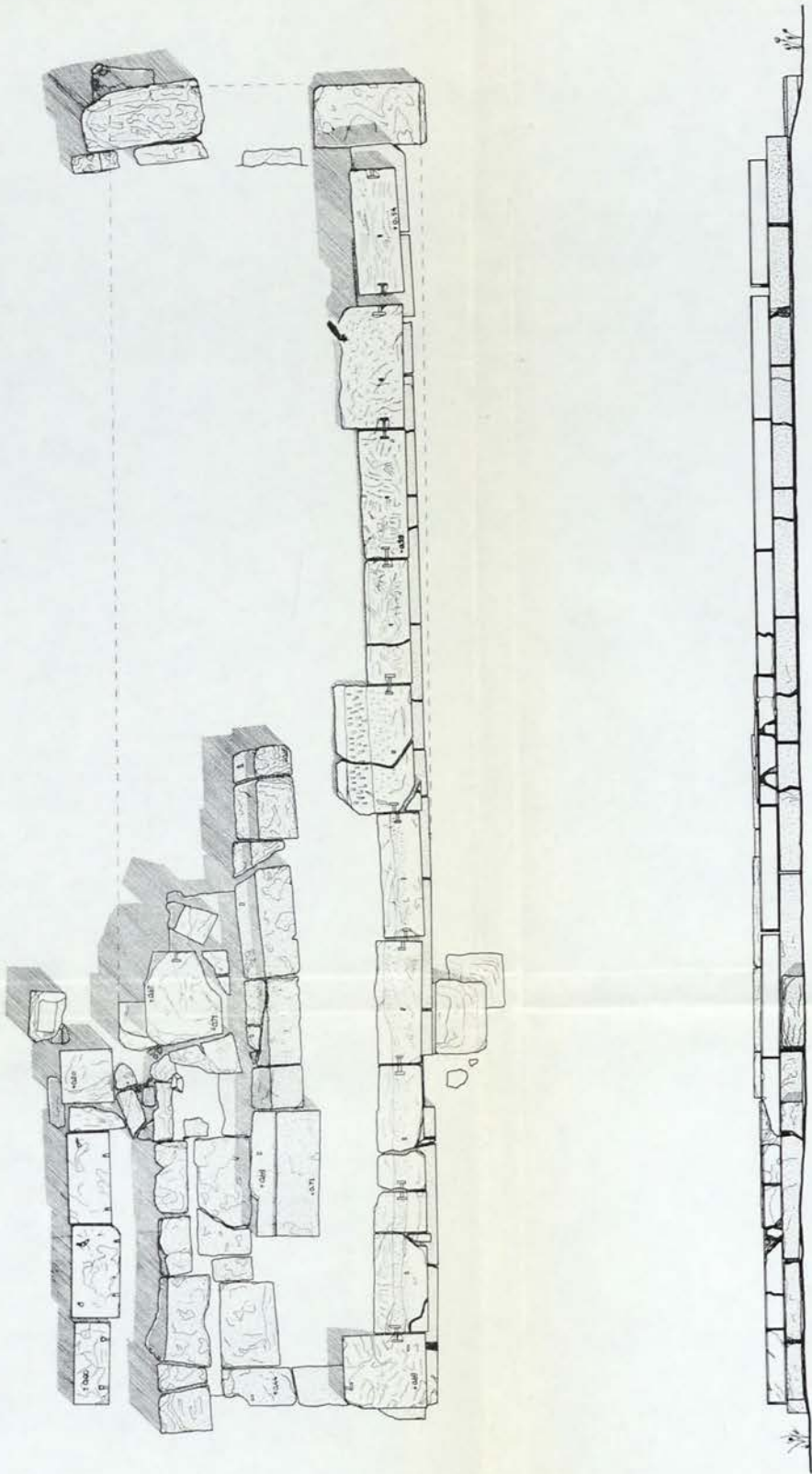
Εἰκ. 11. Σχέδιο ἐργασίας γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ βοιμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.



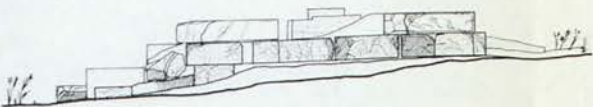
Είκ. 12. Σχέδιο έργασίας γιά τήν αποκατάσταση του βωμού του 'Ασκληπιού.







0.00 0.50 1.00 2.00 4.00



ΝΟΤΙΑ ΟΥΗ

ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΔΗΣ ΙΒΑΝΝΗΣ

ένα ἀπὸ τὰ τυπικότερα παραδείγματα τῆς ομάδας στὴν ὁποία ἀνήκει καὶ ὁ κραυτευτῆς τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (πίν. 138α). Καὶ στὸν βωμὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ παρατηρεῖται ἡ ἴδια τοποθέτηση σὲ σχέση μετὰ τὸν ναό, ποὺ διαπιστώθηκε στὸ ἱερό τοῦ Μαλεάτα: Στὸν κεντρικὸ ἄξονα τοῦ ναοῦ βρίσκεται τὸ νότιο ἄκρο τοῦ βωμοῦ, πρὸς τὸ ὁποῖο ὀδηγεῖ μάλιστα τὸ λιθόστρωτο ποὺ συνεχίζει τὴ ράμπα τοῦ ναοῦ πρὸς τὰ Α., ἐνῶ ὁ μακρὸς ἄξονας τοῦ βωμοῦ εἶναι ἐλαφρὰ γυρισμένος πρὸς τὰ ΒΔ. Ἡ τράπεζα ἐκτεινόταν ἐδῶ σ' ὀλόκληρο τὸ μῆκος τοῦ βωμοῦ, ποὺ στὴν πόρινη θεμελίωση ἦταν ἐλάχιστα μεγαλύτερο ἀπὸ ὅσο στὸ ἱερό τοῦ Μαλεάτα, δηλ. 15.85 ἐκ. Τὸ πλάτος ὅμως τῆς κρηπίδας ἦταν κι ἐδῶ διαφοροποιημένο, ἀφοῦ τμῆμα 4.35 μ. στὰ νότια, αὐτὸ ποὺ πλησίαζε περισσότερο στὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ, ἐξέιχε πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ ναοῦ κατὰ 60 περ. ἐκ. (παρ. πίν. Γ': Πλάτος συνολ. 4.25 μ., πλάτος στενοῦ, βόρειου μέρους βωμοῦ 3.65 μ.). Στὸ ἐξέχον μέρος διατηρήθηκαν ἐδῶ λίθοι ἀπὸ τὴν πρώτη στρώση μιᾶς κλίμακας ἀπὸ ἐρυθρωπὸ τιτανόλιθο¹, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν μοναδικὴ προσπέλαση τῆς προθύσεως τοῦ βωμοῦ (πίν. 137). Εἶναι διδακτικὸ ἴσως γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ κενοῦ στὸ θεμέλιο Π τοῦ Μαλεάτα ὅτι καὶ στὸν βωμὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὸν χῶρο τῆς κλίμακας δὲν ὑπάρχει πόρινη ὑποθεμελίωση. Ἐχει ἤδη παρατηρηθεῖ² ὅτι ἡ θέση τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ οἰκοδομήματος Ε στὰ νότια. Ἡ κλίμακα προσπέλασε στὸ ἕνα ἄκρο τῆς προσόψεως ἀποκαθιστοῦσε τὴν ὀργανικὴ σχέση μετὰ τὸν ναό. Καὶ ὁ βωμὸς τοῦ Ἀπόλλωνος στὸ ἱερό τοῦ Μαλεάτα τοποθετήθηκε παράκεντρα λόγω ὑπάρξεως τῆς στοᾶς λίγα μέτρα βορειότερα. Ἐκεῖ ὅμως ὑπῆρχε καὶ ἕνα δεύτερο πρόβλημα: Καὶ μετὰ τὴ μετατόπιση, ἡ ἱερὰ ὁδὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὸν ναό περνοῦσε μέσα στὸν στενὸ χῶρο τῆς πλατείας τοῦ πάνω ἀπὸ τὸ εὐρύτερο, βόρειο τμῆμα τοῦ κρηπιδώματος τοῦ βωμοῦ. Πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὼς γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν συνεχίσθηκε ἡ τράπεζα σ' αὐτὸ τὸ τμῆμα, ποὺ μετὰ τὴ διπλὴ κλιμακωτὴ προεξοχὴ του καὶ τὴν προσπέλαση ποὺ δημιουργοῦσε ἀπὸ τὸν ναό καὶ τὴν εἴσοδο ἀποκαθιστοῦσε τὴν ὀργανικὴ σχέση τοῦ βωμοῦ μετὰ τὸν αὐτὰ κύρια σημεῖα στὸ ἱερό.

Ἡ μελέτη τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ βοηθεῖ ἀκόμη πιὸ πέρα στὴν ὀλοκλήρωση τῆς εἰκόνας γιὰ τὸν βωμὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Στὰ θεμέλιά του σώζονται σαφῆ τὰ ἔχνη τοῦ τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖο διακρινόταν τὸ εὐρύτερο τμῆμα τοῦ κρηπιδώματος ἀπὸ τὸ στενότερο, καθὼς καὶ ἐνὸς ἀκόμη ἀπρόβλεπτου στοιχείου τῆς ἀνωδομῆς». Στὸ ἀριστερὸ ἄκρο τοῦ χώρου τῆς κλίμακας ἔχει διατηρηθεῖ κυβόλιθος πλευρᾶς 0.62 ἐκ. καὶ ὕψους 0.40 ἐκ., ἐνῶ λίγο βορειότερα κεῖται δεύτερος κυβόλιθος μετὰ τὸ κάτω μέρος, προορισμένος ἐπομένως

1. Οἱ DEFRASSE - LECHAT, BCH 14, 1890, 636 τίς ἀποδίδουν στὴν ἄκρη τοῦ πλακόστρωτου ἀπὸ τὸν ναό πρὸς τὸν βωμό.

2. ΦΑΡΑΚΛΑΣ, Ν., Ἐπιδαυρία, ΑΕΠ 12, 1972, 53.

νά τοποθετηθεῖ κατὰ ἓνα του μέρους μέσα στή γῆ. Ὁ δεύτερος αὐτὸς κυβόλιθος ἔχει στήν ἄνω του ἐπιφάνεια ἔγκοπή 20×35 ἐκ. γιὰ τὴ στήριξη πεσσοῦ. Στὴν πίσω πλευρὰ τοῦ βωμοῦ καὶ στὴ θέση τῆς ἐσωτερικῆς γωνίας τοῦ νοητοῦ τετραγώνου μὲ πλευρὰ τὸ ἐξέχον τμήμα τῆς προσόψεως ὑπάρχει στὴν πώρινη εὐθυνητρία ἔγκοπή μὲ πλάτος ἀκριβῶς τὴν πλευρὰ τῶν κυβόλιθων ποὺ σώθηκαν μπροστὰ καὶ δίπλα τριμμένος πωρόλιθος μὲ ὁμοία πλευρὰ (πίν. 138β). Τέλος στὴν πίσω ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ἴδιου νοητοῦ τετραγώνου ἡ γωνία τῆς πώρινης εὐθυνητρίας τοῦ βωμοῦ ἔχει ἀνάλογη ἔγκοπή (παρ. πίν. I' καὶ πίν. 138γ). Προφανῶς κλιμακωτὰ τοποθετημένοι τέτοιοι κυβόλιθοι πλαισίωναν μπροστὰ τὴν κλίμακα. Οἱ χαμηλότεροι ἀπ' αὐτοὺς μαζί μὲ ἀντίστοιχους πίσω καὶ ἴσως καὶ ἄλλους γύρω ἀπὸ ὀλόκληρο τὸ βωμὸ ἀποτελοῦσαν τὶς βάσεις πεσσοῦ ποὺ στήριζαν ἓνα ἐλαφρὸ ἐπιστύλιο ἢ, μὲ μικρότερη πιθανότητα καὶ μιὰ ἐλαφρὴ στέγη. Ἀνάλογη κυβόλιθικὴ βάση πεσσοῦ ἀναγνωρίσθηκε μετὰ τὴν ἐμπειρία στὸν βωμὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἔτσι στὸ σπάνιο εἶδος τῶν βωμῶν μὲ περιστύλιο (ἢ τετράστυλο πάνω ἀπὸ τὸ σπουδαιότερο τμήμα τους) ποὺ ἀποκατέστησαν πρόσφατα οἱ μελέτες τῶν H. Plommer, F. Salviat καὶ D. Rupp¹ προστίθενται τώρα δύο νέα — τὰ μνημειωδέστερα γνωστὰ — παραδείγματα. Ἡ κάτοψη καὶ ἡ μορφή τῶν δύο βωμῶν τῆς Ἐπιδαύρου, ἂν καὶ στὴν ἀποκατάστασή τους ὑπάρχουν ἀκόμη προβλήματα καὶ ὑποθετικὰ στοιχεῖα, θὰ μπορούσε γενικὰ νὰ ἀποδοθεῖ μὲ τὰ σχεδιάσματα τῶν εἰκ. 9 ἕως 12.

2.3. Ο ΒΩΜΟΣ ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Τὸ 1981 ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερε στὸ φῶς καὶ τὸν χῶρο ὅπου ἀσκήθηκε ἡ τελευταία φάση τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα. Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Καβ-

βαδία ἦταν γνωστὸς ἓνας ἀναλημματικὸς τοῖχος ἀπὸ τραχεῖς ἀβεστολίθους, πάχους 0.80 μ., χτισμένος σὲ ἀπόσταση 25 - 15 ἐκ. κατὰ μῆκος τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ θεμελίου τοῦ κλασικοῦ ναοῦ. Ὁ τοῖχος αὐτὸς δημιουργεῖ ἓνα ἄνδρρο μετὰξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, τοῦ ὁποῦ οὗ ὁ προορισμὸς καὶ ἡ ἐποχὴ δὲν ἦταν σαφῆ. Μὲ τὴν ἔρευνα τῶν τοιμῶν M 19 - 21 καὶ N 19 - 21 ἀποκαλύφθηκε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν χῶρο ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν τέλεση τῶν θυσιῶν στὸ ἱερὸ ἀπὸ τὸν 1ο π.Χ. αἰ. καὶ μετὰ: Ἡ ἐπίχωση ποὺ εἶχε μείνει ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἀνασκαφὴ μέχρι τὸν βράχο ἦταν πολὺ μικρὴ, ἀρκετὴ ὅμως γιὰ νὰ δώσει τὴν ἱστορία τῆς κατασκευῆς: Πρὸς τὸ ἀνατολικὸ ἰδίως μέρος τοῦ ἀνδρῆρου βρέθηκαν στάχτες μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ, κυρίως μὲ

1. Οἱ PLOMMER καὶ SALVIAT, BSA 61, 1966, 207 - 215, ἀποκατέστησαν τὸν βωμὸ τῆς Ἡρας στὴν Περὰχώρα μὲ περιστύλιο. Ὁ RUPP, Greek Altars of the Northeastern Peloponnese c. 750/725 B.C. to c. 300/275 B.C. (1974), App. II, 360 - 375, συγκέντρωσε ἄλλα ἐξὶ μικρὰ ἢ μεγαλύτερα παραδείγματα, ὑπογραμμίζοντας ὅτι ὅ,τι ἔχει σωθεῖ ὀδηγεῖ ἀποφασιστικὰ στὴ λύση τοῦ τετραστύλου.

ἀρχαῖα καὶ κλασικὰ εὐρήματα. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενο αὐτὸ ἀξίζει ἰδιαιτέρα νὰ ἀναφερθοῦν οἱ μυκηναϊκοὶ χάλκινοι πελέκεις τοῦ πίν. 139α, τμήμα μὲ χέρι τοῦ κρατοῦσε φιάλη μεγάλου χάλκινου εἰδωλίου Ἀπόλλωνος (πίν. 139β), κεφαλὲς εἰδωλίων Ἀρτέμιδος (πίν. 139γ), κορινθιακὰ κ.ἄ. ἀγγεῖα (πίν. 139δ) καὶ ἀργυρὰ ἢ χαλκὰ νομίσματα. Τὰ χρώματα αὐτὰ μάλλον ἔμειναν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ λειτουργίας τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ. Σὲ ὅλο τὸ τμήμα ποὺ ἀνασκάφτηκε βρέθηκαν ἔχγη ἀπὸ πλακόστρωτα ποὺ ἀνήκαν στὰ σπίτια τῆς προϊστορικῆς περιόδου (πίν. 140), ἐπομένως ὁ χώρος αὐτὸς δὲν πρέπει νὰ σκάφτηκε ὅταν κατασκευάσθηκε ἡ πλατεία τοῦ κλασικοῦ ἱεροῦ. Ὁ παχὺς τοῖχος τοῦ ἀνδῆρου ἔκοψε πρὸς τὰ βόρεια αὐτὰ τὰ ἔχγη. Σ' ὄλοκληρο τὸν ὑπόλοιπο χώρο πάνω ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ λείψανα, ἢ ὅπου ὑπῆρχαν λάκκοι καὶ σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο, ἀφέθηκε πάλι καθαρὴ τέφρα μὲ πολὺ μεγάλο πλῆθος σπασμένων κύπελλων (πίν. 141α), λεκανῶν, μυροδοχείων (πίν. 141β), λυχναρῶν (πίν. 142α), κηροπήγιων (πίν. 142β) κ.ἄ. ἀντικειμένων. Ἡ περίοδος τῆς ἀποθέσεως αὐτοῦ τοῦ ὕλικου ὀρίζεται χαρακτηριστικότερα πρὸς τὰ πίσω ἀπὸ τοὺς τύπους τῶν μυροδοχείων καὶ τῶν ἰδιαιτέρα γνωστῶν στὴν Κόρινθο «ἐφεσιακῶν» λυχναρῶν¹ στὸν προχωρημένο 1ο π.Χ. αἰ. καὶ πρὸς τὴν ἐποχὴ μας ἀπὸ νομίσματα τοῦ αὐτοκράτορα Μ. Αὐρηλίου Πρόβου (πίν. 142γ - δ)² στὸ τέλος τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.

Φαίνεται ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ μνημειώδους βωμοῦ καὶ τοῦ ναοῦ (βλ. ἀν.) δημιουργήθηκε στὸν ἐλεύθερο αὐτὸν χώρον κοντὰ στὸν ναὸ ἓνας νέος, πρόχειρος βωμός, ποὺ καὶ στὸν τύπο καὶ στὸ τυπικὸ τῆς θυσίας πλησίαζε πάρα πολὺ τὴ μορφή τοῦ ἀρχαίου βωμοῦ. Ὑπαίθριος, πάνω σ' ἓνα ἀνδῆρο, δεχόταν κι αὐτὸς διάφορα ἀφιερῶματα, ἀπαραίτητα ὅμως καὶ κύπελλα πόσεως καὶ μυροδοχεῖα ποὺ σπάζονταν πρὶν ριχτοῦν στὴ στάχτη. Μιὰ ἀπὸ τίς πρῶτες ἀποθέσεις σ' αὐτὸν τὸν τελευταῖο βωμό, ἴσως ἐνὸς ἀθλητῆ, μᾶς διατηρήθηκε ἀνέπαφη: Σὲ λάκκο ποὺ εἶχε σκαφεῖ στὸ βραχώδες ἔδαφος τοῦ ἀνδῆρου εἶχαν τοποθετηθεῖ σπλεγγίδες (πίν. 143α) καὶ ἄλλα σιδερένια ἀντικείμενα. Πάνω τους ἀπλωνόταν ὁ σωρὸς ἀπὸ τὰ σπασμένα κύπελλα, μυροδοχεῖα καὶ λυχνάρια (πίν. 143β)³. Μὲ τὸ εὐρημα αὐτὸ ἐρχόμαστε πολὺ κοντὰ στὸ παλιό τυπικὸ τῆς λατρείας. Τὰ λυχνάρια καὶ τὰ κηροπήγια φαίνονται νὰ εἶναι τὸ μόνο νέο στοιχεῖο. Θὰ πρέπει ἄραγε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ λατεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπέκτησε κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἓνα μυστηριακὸ χρῶμα μὲ νυκτερινὲς τελετές;

1. BSA 49, 1954, 163 - 164, εἰκ. 18, 326 - 328. Corinth IV, 2, 1930, 67 - 71. Βλ. καὶ σημ. 28.

2. DELBRÜCK, R., Die Münzbildnisse von Maximinus bis Carinus (1940), 167, πίν. 26 - 28.

3. Γιὰ τὴ χρονολογία τῶν σπλεγγίδων καὶ τῶν μυροδοχείων πρβ. U. KNIGGE, Kerameikos IX, 1976, E 108 - 109 καὶ πίν. 98.

3. ΤΟ ΜΕΓΑ
ΑΝΑΛΗΜΜΑ

Στους τομείς Γ 12 και Φ 12 έρευνήθηκε ή επίχωση τής καταστροφής του μεγάλου έλληριστικού αναλήμματος. Η γνώριμη εικόνα τής τελικής υποχωρήσεως

του αναλήμματος με τους πόρους του στο άνωτερο και τὰ μέλη τής στοάς στο κατώτερο στρώμα αποκαλύφθηκε και έδω (πίν. 144α - β). Στο σημείο όμως αυτό φαίνεται ότι και ή μερική καταστροφή που συνέβη κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους ήταν μεγάλη, αφού ή έκτη άντηρίδα βρέθηκε ολοκληρωτικά κατεστραμμένη και πρόχειρα ξαναχτισμένη με σπασμένους πωρόλιθους και κεραμεικό ύλικό με μεγαλύτερες μάλιστα για ασφάλεια διαστάσεις. Τò επίπεδο του έδάφους στη δεύτερη φάση είναι φανερό από την ύπαρξη γύρω από την άντηρίδα μιὰς συμπαγούς βάσεως από πέτρες και κονίαμα (πίν. 145). Ρωμαϊκής εποχής λύχνοι (πίν. 146α - β) και πήλινα ειδώλια (πίν. 146γ) ήταν στην επίχωση αυτή τὰ σημαντικότερα εύρήματα.

4. ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ

Κατά την έρευνα στο Ιερό του 'Ασκληπιού για τον βωμό του 'Ασκληπιού περισυλλέγη ένα τμήμα μηροῦ μαρμάρινου αρχαϊκού κούρου μικροῦ μεγέθους,

ιδιαίτερα σημαντικό για την παρουσία αυτού του είδους αναθήματος στο πρώιμο Ιερό (πίν. 146δ)¹.

B. Κ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

1. Βλ. σχετ. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ, Στήλη, Τόμος εις Μνήμην Ν. Κοντολέοντος (1980) 473 - 486.

23. ΙΕΡΟΝ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΕΡΥΚΙΝΗΣ

Συνεχίσθη και έπερατώθη ή ανασκαφή του 'Ιεροῦ τῆς 'Αφροδίτης 'Ερυκίνης εἰς ΒΔ 'Αρκαδίαν. Τὸ 'Ιερόν αὐτὸ ἐλειτούργει καὶ ὡς Μαντεῖον.

Στόχος τῆς ἐρεύνης ὑπῆρξεν ή ἀποκάλυψις τῆς ἱεραῆς κρήνης καὶ τοῦ ὑπολοίπου μέρους τῆς στοᾶς, ή ὁποία ἀπετέλει συνέχειαν τοῦ τετραγώνου κτιρίου πρὸς ΝΑ. Τὸ κτίριον αὐτὸ ἐταυτίσθη πρὸς λαϊκὸν μαντεῖον. Ἄλλος στόχος ἦτο ή ἀποκάλυψις τοῦ ἄλλου ἄκρου, πρὸς ΒΔ τῆς στοᾶς.

Ἡ δοκιμαστικὴ ἐρευνα τοῦ παρελθόντος ἔτους ὑπεδείκνυεν ὅτι ή κρήνη θὰ εὐρίσκετο πλησίον τοῦ ἄκρου τοῦ κτιστοῦ ἀγωγῶ, ὁ ὁποῖος ἔφερεν ὑπογείως τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς ἱεραῆς πηγῆς. Τὸ ἄκρον αὐτὸ εὐρέθη κατεστραμμένον εἰς ἀπόστασιν 5 μ. περίπου ὑπεράνω τοῦ λαϊκοῦ μαντείου καὶ 3 μ. ΝΑ αὐτοῦ. Κρήνη ὅμως δὲν εὐρέθη εἰς τὸν χώρον αὐτόν. Ἡ διερεύνησις ἐξ ἄλλου τοῦ χώρου τῆς στοᾶς ἀπεκάλυψε τὰ ἐξῆς:

Ἡ κρήνη συναπετέλει μέρος ἐνιαίου συγκροτήματος 40 μ. × 10 μ., εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκον: ή στοᾶ, τὸ τετράγωνον κτίριον ΝΑ αὐτῆς (λαϊκὸν μαντεῖον) καὶ ἀντίστοιχον τετράγωνον κτίριον ΒΔ αὐτῆς. Συγκεκριμένως:

Ὁ ὡς ἄνω κτιστὸς ἀγωγὸς ἔφερε τὸ ὕδωρ ὑπεράνω καὶ ὀπισθεν τῆς στοᾶς εἰς δεξαμενὴν, ή ὁποία ἔχει καταστραφῆ. Διὰ τῆς δεξαμενῆς αὐτῆς τὸ ὕδωρ ἔφερεν εἰς αὐλακα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν δύο διαδρόμων, ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς στοᾶς. Ἐκ τῆς αὐλακος αὐτῆς ἐν συνεχείᾳ τὸ ὕδωρ ἐπιπιπεν εἰς ἄλλην δεξαμενὴν, κειμένην χαμηλότερον καὶ ἔμπροσθεν τῆς στοᾶς. Ἡ δεξαμενὴ αὐτὴ ὡς καὶ ή ἄλλη δεξαμενὴ, ή ὀπισθεν τῆς στοᾶς, κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν πιθανῶς, διότι ἐχρησίμευον διὰ τελετουργικοῦς καθαρμῶν τῶν πιστῶν. Τότε κατεστράφη καὶ ὁ μέγας ὀμφαλὸς καὶ ὁ ἄγχιεύς τοῦ κυρίου μαντιοῦ πυρῆνος τοῦ 'Ιεροῦ.

Πρὸς τούτοις, δοκιμαστικὴ ἐρευνα διενηργήθη εἰς ἀπόστασιν 300 περίπου μ. ΝΔ τοῦ ὅλου 'Ιεροῦ εἰς μικρὸν ἀγρόν, 40 μ. περίπου ὑψηλότερον κείμενον καὶ προστατεῦόμενον πανταχόθεν ὑπὸ βραχωδῶν ὑψωμάτων (Βᾶσσαν). Ἡ ἐρευνα ὅμως ἐγκατελείφθη, διότι, καίτοι ἠνοίχθησαν τάφροι βάθους 3 - 4 μ., ή ἐπιχωσις συνεχίζετο καὶ ἐφαίνετο ὅτι θὰ συνεχίζετο εἰς πολὺ μεγαλύτερον βάθος. Εἰς τὰ χώματα τῶν τάφρων αὐτῶν εὐρίσκοντο μικρὰ τεμάχια κεράμων καὶ ἀγγείων τῆς ἑλληνιστικῆς κυρίως ἐποχῆς.

Ἴσως εἰς τὸν χώρον αὐτόν ὑπῆρχε μικρὸς ναός, ὅπως συνέβαινε καὶ εἰς τὸ 'Ιερόν τοῦ ἐν Βάσσαις 'Απόλλωνος.

24. ΜΑΜΟΥΣΙΑ ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ

Εἰς Μαμουσιὰν Αἰγιαλείας ἐγένετο μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα καὶ τὰ σχέδια ταφικοῦ μνημείου.

Τὸ μνημεῖο ἔχει σχῆμα πεῖ, μῆκος 17 μ. καὶ σώζεται εἰς ὕψος 2 μ., κοσμεῖται εἰς τὴν πρόσοψιν μὲ ὀκτὼ ἰωνικοὺς ἡμικίονας καὶ ἔχει εἰς τὸ μέσον ψευδοθύραν.

Ἐγένοντο ἐπίσης σχέδια κατόψεως, ὄψεων, τομῶν, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ὡς καὶ πρόχειρος τοπογραφικὴ ἀποτύπωσις ὅλου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας Κερύνειας, ὅπου θὰ ἐνταχθῇ τὸ ταφικὸν μνημεῖον.

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Συνεχίσθη διά πέμπτην περίοδον ἡ ἀνασκαφή τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου Καλλιθέας Πατρῶν ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπογραφομένου βοηθουμένου ὑπὸ τῆς δρ. τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Λίτσας Παπαδοπούλου.

Ἡ ἔρευνα εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Γ. Βαμβακᾶ, ὅπου πλησίον τῶν ἀνασκαφέντων κατὰ τὴν περυσινήν περίοδον τάφων Ξ καὶ Ο εἶχεν ὑποτεθῆ ὅτι ὑπῆρχεν ἕτερος τάφος, δὲν ἦτο ἀποδοτικῆ. Τὰ εὑρεθέντα πέρυσι διάσπαρτα μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ὡς καὶ ἕτερα ὅμοια συλλεγέντα ἐφέτος καὶ ἐν χάλκινον μονόστομον μαχαϊρίδιον τῆς ΥΕ III προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀπόρριψιν χωμάτων ἐκ γειτονικῶν τάφων Α - Β περιόδου (πίν. 147α) κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς χρήσεως τοῦ νεκροταφείου καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου νέου τάφου, ὡς ἀρχικῶς ἐνομίσθη.

Ἀνεπιτυχῆς ἦτο ἐπίσης ἡ προσπάθεια ἐντοπισμοῦ νέων τάφων εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν διὰ διανοίξεως ὀκτώ δοκιμαστικῶν τομῶν εἰς διάφορα σημεῖα νοτίως καὶ δυτικῶς τῶν ἐρευνηθέντων 13 τάφων (πίν. 147β).

Βορείως τῶν παλαιότερον ἀνασκαφέντων ὑπὸ τοῦ κ. Γιαλοῦρη δύο τάφων Α καὶ Β ὑπῆρχε παλαιὰ τομῆ, ὁμοιάζουσα μὲ ἡμιτελῆ δρόμον θαλαμοειδοῦς τάφου. Ἐρευνα ὅμως διαρκέσασα ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα, πλὴν ὀλίγων ὄστράκων ἀνηκόντων εἰς δύο κύλικας καὶ ἓνα μονόχρωμον σκύφον τῆς ΥΕ III ἐποχῆς, οὐδὲν ἕτερον ἀπέδωκεν οὔτε νέος τάφος ἀπεκαλύφθη.

Τὸ νεκροταφεῖον πρέπει ἀσφαλῶς νὰ συνεχίζεται εἰς τὸν παρακείμενον ἀγρὸν τοῦ Χ. Καραγιάννη, ἀνατολικῶς τῶν ἐρευνηθέντων τάφων, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἔρευναν. Ἡ ἀνασκαφή ἐν τούτοις ἐλπίζεται νὰ συνεχισθῆ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος μετὰ τὴν ἀναγκαστικὴν ἀπαλλοτρίωσιν τοῦ ἀγροῦ αὐτοῦ.

26. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΗΛΙΔΟΣ

(Πίν. 148 - 154)

Οι ανασκαφές τὸ ἔτος αὐτὸ ἐγίναν με τὴ συμμετοχὴ τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου ποὺ ἐκπροσώπησε ἡ κ. Β. Leon-Μουτσοπούλου. Στὴν ἀνασκαφὴ ἔλαβαν ἐπίσης μέρος καὶ οἱ ἐπιμελητὲς ἀρχαιοτήτων κ.κ. Ἡλίας Ἀνδρέου καὶ Κώστας Ζάχος, οἱ μηχανικοὶ Μανόλης Καποκάκης καὶ Ἀναστάσιος Τανούλας, οἱ ἀρχιτεχνίτες Κώστας Ἀνδριῆς καὶ Γιάννης Τσέφλικος καὶ ἡ δ. Gerlinde Haas.

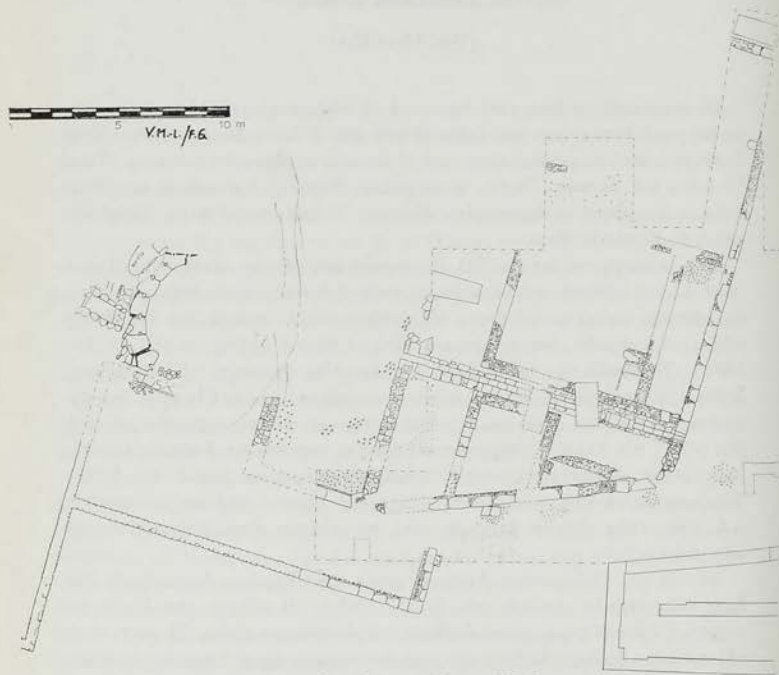
Στὴν περιοχὴ τοῦ θεάτρου ΒΔ τῆς σκηνῆς ἐρευνήθησαν τέσσερα τετράγωνα (4 × 4 μ. τὸ καθένα)· στὸ πλησιέστερο πρὸς τὴ δυτικὴ πὰροδο τετράγωνο ἀποκαλύφθηκαν τμήματα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος ποὺ ὀνομάσαμε «δεξαμενὴ», ἐπειδὴ εἶναι ἐνδεχόμενον αὐτὴ νὰ ἦταν ἡ χρῆση του (εἰκ. 1, πίν. 148α). Τὸ δάπεδόν του ποὺ σώζεται ἐν μέρει εἶναι χαλικιωτὸ (Kieselboden). Στὰ λοιπὰ τετράγωνα ἤλθαν στὸ φῶς καὶ νέα κτίρια, κτισμένα ἐν μέρει ἀπὸ ἀρχαιότερο οἰκοδομικὸ ὕλικὸ καὶ ἐν μέρει ἀπὸ μικρὲς πέτρες, κεραμίδια καὶ τοῦβλα (εἰκ. 1, πίν. 148α). Ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, τετράγωνος, διατομῆς ἀπὸ πήλινες πλάκες διατρέχει τὸ χώρον αὐτὸ ἀνάμεσα στὰ κτίρια (εἰκ. 1, πίν. 148β). Σύμφωνα με τὰ κινητὰ εὐρήματα (ὄστρακα, λύχνοι, νομίσματα, τερακότες κ.ἄ. (πίν. 149α - β), τὸ κτιριακὸ αὐτὸ συγκρότημα εἶναι πρῶτων ρωμαϊκῶν χρόνων.

Δυτικὰ τῆς «δεξαμενῆς», βρέθηκε τμήμα κρητιδώματος ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας ἐλληνιστικῶν χρόνων (εἰκ. 2, πίν. 149γ). Ἡ πλήρης ἀποκάλυψη τοῦ μνημείου καὶ τοῦ γύρω χώρου ἀφῆθηκε γιὰ τὸν ἐπόμενον χρόνο. Σὲ τοῦτο νότια τῆς πρὸ πάνω ἐξέδρας βρέθηκε ἐντοιχισμένο τεμάχιο σίμης ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ διακοσμεῖται με ἀνάγλυφη ὕδρια καὶ διπλὴ ἑλίκα (πίν. 149δ).

Στὸν ἴδιον χώρον ΒΔ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου βρέθηκαν τρεῖς τάφοι ποὺ ἀποτελοῦν μέρος τοῦ νεκροταφείου, ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ παλαιότερα στὸν χώρον τῆς δυτικῆς παρόδου τοῦ θεάτρου, τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς σκηνῆς καὶ πίσω ἀπὸ αὐτὴν καὶ δημιουργήθηκε ὅταν τὸ θέατρο εἶχε πάψει νὰ λειτουργεῖ, ἴσως μετὰ τὴν ἐπίδρομὴ τῶν Ἑρούλων (ΠΑΕ 1961, 180 κέ.). Καὶ οἱ τρεῖς τάφοι, ὁ ἓνας κιβωτιόσχημος καὶ οἱ ἄλλοι δύο κεραμοσκεπεῖς (πίν. 150α - β), ὄλοι ἀκτέριστοι, ἐδράζονταν πάνω στὴν ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα. Ὁ κιβωτιόσχημος τάφος καλυπτόταν ἀπὸ τρεῖς ὀρθογώνιες παρωλιθινὲς πλάκες ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ δύο, καλὰ πελεκημένες, διακοσμοῦνται ἢ καθε-

μιὰ μετὸ ἥμισυ ἀνάγλυφης ἀσπίδας, τῆς ἐξωτερικῆς ὀψῆς τῆς ἢ μιὰ καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἢ ἄλλῃ (πίν. 151α).

Παράλληλα μετὶ τῶν πρὶν ἀνω ἐργασίᾳ ἐγένετο στερέωσις καὶ συντήρησις τοῦ θέατρο, στοὺς παρωλιθικοὺς κατώτερους δόμους τοῦ ἀναλήμματος τῆς ἀνατο-



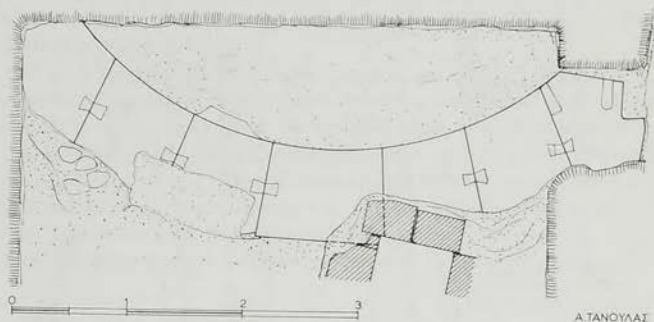
Εἰκ. 1. Κάτοψη τοῦ χώρου ΒΔ τοῦ θεάτρου Ἡλίου.

λικῆς παρόδου, καθὼς καὶ στοὺς τοίχους τῶν κτιρίων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν ἐφέτος ΒΔ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου.

Ἐξάλλου μετὸ δεύτερο συνεργεῖο ἐπανελήφθη ἡ ἐρευνα στὴν περιοχὴ τοῦ κτιρίου D, ἡ σπουδαιότητα τῆς ὁποίας εἶχε φανεῖ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀνασκαφῶν ποὺ διενήργησε ἐκεῖ παλαιότερα τὸ Αὐστριακὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο ἀπὸ τὸν O. Walter (OeJh. 27, 1932, 69, σελ. 78) καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία διὰ τοῦ ὑπογράφοντος (Πρακτικά 1960, 171 κέ). Τῇ σημασίᾳ τῆς περιοχῆς ἐνισχύει καὶ ἡ θέσις τῆς στὴ ΝΔ γωνία τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς καὶ ἡ γειτ-

νίασὴ τῆς μὲ τῆ Στοᾶ τῶν Ἑλληνοδικῶν πρὸς Β καὶ τῆ Νοτιά Στοᾶ πρὸς Α. Στὸ μέρος αὐτὸ ἄλλωστε ἡ ἐπίχωση εἶναι ἀρκετὰ βαθιὰ καὶ τὰ ἀρχαῖα ἔχουν φυλαχθεῖ σχετικά καλύτερα.

Καταρχὴν ἀποψιλώθηκε ὁ χῶρος ἀπὸ τὴν πυκνὴ βλάστηση θαμνοειδῶν, βᾶτων, γλυκόριζας κ.ἄ. καὶ ὕστερα ἀπομακρύνθηκαν με μηχανικὸ ἐκσκαφέα οἱ τεράστιοι ὄγκοι χωμάτων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν ποὺ κάλυπταν τὴ γύρω



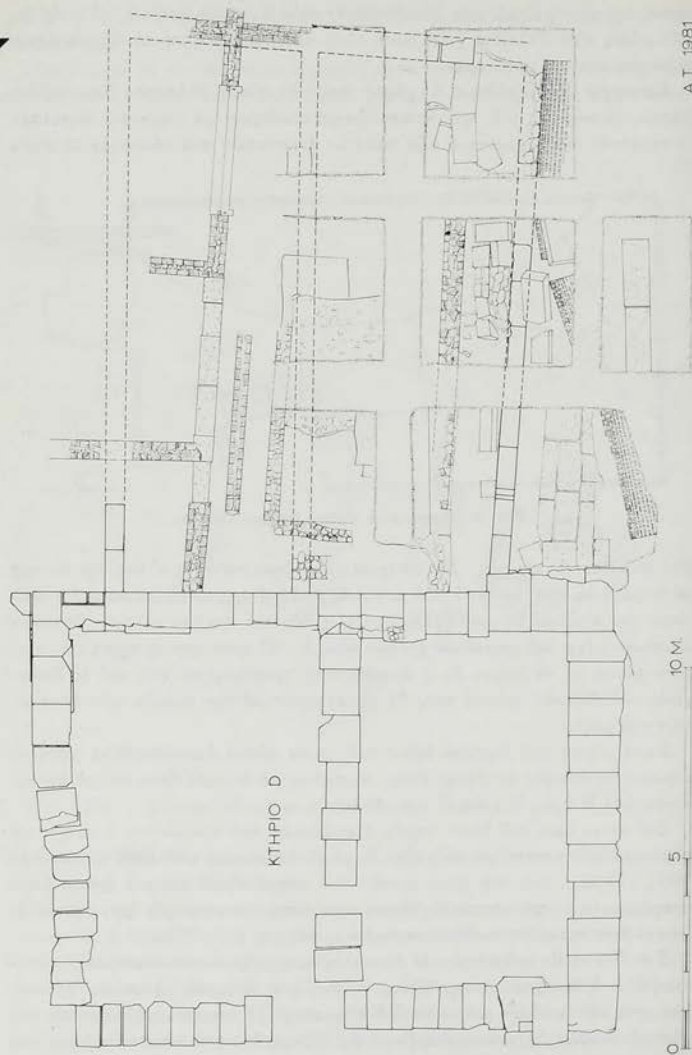
Εἰκ. 2. Ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα θεάτρου Ἡλιδος.

ἀπὸ τὸ κτίριο D περιοχῇ. Σὲ συνέχεια χαράχθηκε κάναβος σ' ὅλη τὴν ἔκταση μὲ τετράγωνα διαστάσεων 4×4 μ. καὶ ἄρχισε ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα τοῦ χώρου νότια τοῦ κτιρίου D, ποὺ ἔφερε στὸ φῶς θεμέλια πολλῶν κτιρίων ὕστερων κλασικῶν μέχρι καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 3). Ἡ λειτουργικὴ σχέση τῶν κτιρίων αὐτῶν μὲ τὸ κτίριο D, ἡ ἀκριβέστερη χρονολόγησή τους καὶ οἱ διαδοχικὲς οἰκοδομικὲς φάσεις τους θὰ καταφανοῦν μὲ τὴν πρόοδο τῶν ἀνασκαφῶν στὸ μέλλον.

Κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τοῦ τομέα αὐτοῦ ἀποκαλύφθηκε μεγάλος καμαρωτὸς ἀγωγὸς σὲ μῆκος 15 μ., κτισμένος μὲ ὀπτοπλίνθους καὶ μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς Ν (εἰκ. 3, πίν. 152α).

Στὸ νότιο ὄριο τοῦ ἴδιου τομέα ἀνασκάφηκε στὸ σύνολό του ὁ τοῖχος μὲ τὸ μακρὸ λίθινο κατώφλι ποὺ εἶχε ἐν μέρει ἀνασκαφεῖ στὰ 1960 (Πρακτικὰ 1960, 171 κέ.), ἐνῶ στὸ χῶρο μεταξὺ τοῦ τοίχου αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀγωγοῦ ποὺ ἀναφέραμε πρὶν ἀποκαλύφθηκαν στρώματα καταστροφῆς ποὺ κατακλύζονται ἀπὸ κεραμίδια καὶ καταπεσμένους τοίχους (πίν. 153α).

Στὴ ΝΔ γωνία τοῦ κτιρίου D ἀποκαλύφθηκε βᾶθρο κατασκευασμένο μὲ πελεκητοὺς ὀρθογώνιους πωρολίθους πιθανότατα ὕστερων κλασικῶν χρόνων, ἴσως γιὰ τὴν ὑποδοχὴ μνημειακοῦ ἀναθήματος. Τὰ κινητὰ εὐρήματα στὸν τομέα αὐτὸν εἶναι ὄστρακα μελαμβαφῆ καὶ ἀβαφῆ ὕστερων κλασικῶν μέχρι καὶ



Εἰκ. 3. Ἀνασκαφὴ κτιρίου D.

ΰστερων ρωμαϊκῶν χρόνων (ληκύθων, ἀμφορέων, κυλίκων, πινακίων, μεγαρικῶν σκύφων, λύχνων, σκευῶν οἰκιακῆς χρήσης, terra sigillata κ.ἄ.), κεραμίδια, πολλά θραύσματα γυάλινων ἀγγείων, θραύσματα ἀπὸ πήλινη σίμη καὶ πολλὰ χάλκινα καὶ σιδηρὰ ἀντικείμενα (περόνη, ἐργαλεῖα, ἐφηλῖς, καρφιὰ κ.ἄ.) καὶ πολλὰ νομίσματα (πίν. 153β - δ). Ἄξια μνείας εἶναι καὶ τὰ πολυάριθμα ὑπολείμματα ἀπὸ ὀξειδώσεις σιδήρου καὶ πήλινων ἀγγείων παραμορφωμένον ἀπὸ ὑψηλῆς θερμοκρασίας πυράκτωση πού προκλήθηκε ἀπὸ ἀγνωστὴ αἰτία. Σὲ ἄλλη τομὴ ἀνατολικά τοῦ κτιρίου D βρέθηκε ἀποθέτης πού περιεῖχε ὄστρακα, λύχνους καὶ τερακότες.

Τέλος σὲ ἄλλη δοκιμαστικὴ τομὴ ἀνατολικά τοῦ κτιρίου D ἀποκαλύφθηκαν δύο σκελετοί, πού ἦταν τοποθετημένοι ἀπευθείας στὸ χῶμα, χωρὶς νὰ κατασκευασθοῦν γι' αὐτοὺς ἔστω καὶ ὑποτυπώδεις τάφοι, σὲ στρώμα πιθανὸν ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἶναι ἄξιο νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸν ἓνα ἀπὸ τοὺς δύο σκελετοὺς βρέθηκαν σιδηροὶ ἤλοι πού διαπερνοῦσαν τὰ ὀστά του στὰ χέρια καὶ τὰ πόδια καὶ δείχνουν πὼς πρόκειται γιὰ πρόσωπο πού θανατώθηκε μὲ καθήλωση (πίν. 154α - β): θυμίζουσι περιπτώσεις θανατωθέντων μὲ παρόμοιο τρόπο, πού οἱ σκελετοὶ τους ἔχουν βρεθεῖ στὴν Ἀττικὴ καὶ ἄλλοῦ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Τò 1981 ή άνασκαφική έρευνα τοῦ ναοῦ έγινε σέ τέσσερα σημεία.

1. Συνεχίστηκε ή ίσπεδωση τοῦ βόρειου πλατώματος στό επίπεδο τῆς εὐθυντηρίας ὡς τò βόρειο πρηνές τοῦ λόφου (πίν. 155α). Στό βόρειο άκρο του ἀποκαλύφθηκε κατώτατος δόμος ἀπό τοίχο κτισμένο με πωρόπλινθους ἀπό κογχυλιάτη (πίν. 155β). Οί πωρόπλινθοί αὐτοί έχουν πολὺ μικρότερες διαστάσεις ἀπό τοὺς ἀντίστοιχους τοῦ τείχους πού καθαρίστηκε στή ΒΔ πλευρὰ τοῦ πλατώματος καί λογικά θὰ ἀποτελοῦσαν τῆ συνέχειά του. Σ' ὄλο τò χῶρο βρίσκονται ὄστρακα, λαβές καί βάσεις ἀπό μελαμβαφή κλασικά ἀγγεία, τμήμα ἀπό τὸν ὄμο καί τò σῶμα «ἠλειακῆς» ληκύθου με ἔντυπους ὁμόκεντρος κύκλους καί ἔντυπο ἀνθέμιο¹, τμήματα ἀπό πήλινες καί μαρμάρινες κεραμίδες, μαρμάρινο άκρο δεξιὸ χέρι, θραῦσμα ἀπό πτυχή καί θραῦσμα ἀπό ντυμένο ἄγαλμα με άκρο παρυφῆς ἐνδύματος ἀπό τὰ ἀετωματικά γλυπτά τοῦ ναοῦ. Ἐπίσης χάλκινη καί σιδερένια αἰχμή, αἰχμή ἀπό ὄψιανό, σιδερένιο ἔλασμα, ὄστεινη βελόνα καί δύο νομίσματα Φενοῦ καί Ἡλιδας.

Σ' ἕνα σημείο στό μέσο τοῦ πλατώματος, σ' ἀπόσταση 10.75 μ. ἀπό τῆ βόρεια εὐθυντηρία, παρατηρήθηκε μεγάλη συγκέντρωση ὄστράκων. Προκειμένου νὰ διευκρινιστεῖ ὄριστηκε ὁ συγκεκριμένος χῶρος καί ή έρευνά του ἔδειξε ὅτι πρόκειται γιὰ ρηχὸ βόθρο (βάθος 0.60 μ. ἀπό τὴν εὐθυντηρία). Ἀπό τὰ ὄστρακα τοῦ χῶρου αὐτοῦ συγκολλήθηκαν ἀγγεία πού χρονολογοῦνται ἀπό τò τέλος τοῦ 5ου ὡς τις ἀρχές τοῦ 4ου αἰ., ὅπως σκύφος² (πίν. 157α), σκύφος-κύλικα με χαμηλὸ πόδι³ (πίν. 157β), κύλικα με ἔντυπα ἀνθέμια στὸν πυθμένα⁴, καί κάτω μέρος ἐρυθρόμορφου κρατήρα (πίν. 157δ). Ἀκέραιος βρέθηκε μικρογραφικὸς ἀμφορέας.

Στὰ ἀνατολικά τοῦ βόρειου πρανοῦς ἀνοίχτηκε μιὰ τομὴ μήπως βρεθεῖ ή

1. U. SINN, Das Heiligtum der Artemis Limnatis bei Kombothekra, AM 93, 1978, 60, εἰκ. I, πίν. 24a, τύπος Ia.

2. Ol.Ber. III, 49, εἰκ. 40.

3. Ol.Forsch. V, 220 κπ. πίν. 75, 2 - 3 καί εἰκ. 64.

4. AAA 5, 1972, 242 καί εἰκ. 6, 243 καί 222 - 223, εἰκ. 25. Ol.Ber. III, 46 - 47, εἰκ. 35 - 38.

συνέχεια του τείχους, αλλά ως βάθος 1.20, τὰ χρώματα μαλακά με κομμάτια από κογγυλιάτες ήταν μπάζα από τις παλιές ανασκαφές.

2. Για τον έλεγχο της υποθεμελίωσης στη βόρεια πλευρά του ναού έγινε κάθετη τομή (πλάτος 1 μ. και μήκος 5.50 μ.) μεταξύ 3ης και 4ης σωζόμενης από τα δυτικά πωροπλίνθου του κρηπιδώματος (πίν. 155α). 'Ο δόμος κάτω από την εὐθυνηρία ἐξέχει ἀπ' αὐτήν 5 ἐκ. Στὰ ψηλότερα στρώματα βρέθηκαν κλασικά ὄστρακα, κομμάτια ἀπὸ στοῦκο πὸν κάλυπταν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, θραύσματα ἀπὸ κεραμίδες. 'Επίσης μικρὴ χάλκινη συνάφεια λαβῆς, χάλκινο καρφί καὶ χάλκινο νόμισμα Σικυώνας (πίν. 156β). 'Ακολούθησε στρώμα με ὄστρακα μεσοελλαδικὰ ἀπὸ ἀγγεῖα χοντροειδῆ καὶ με χαρακτὴ διακόσμηση, τμήμα σκύφου, πήλινα σφοντύλια, τμήματα ἀπὸ πίθους με σχοινοειδῆ διακόσμηση, ὄστρακα με ἐγχάρακτη διακόσμηση (πίν. 158α). Σὲ βάθος 0.65 μ. ἀποκαλύφθηκε δάπεδο ἀπὸ μικρὲς ἀκανόνιστες πέτρες πάνω σὲ μαλακὸ τεφεκέ. Μικρὸ μέρος τοῦ δαπέδου πρὸς τὴ θεμελίωση ξηλώθηκε καὶ διαπιστώθηκε ὅτι ὑπάρχει ἀκόμα ἓνας δόμος πρὸς τὰ κάτω. Γιὰ τὸ σκοπὸ λοιπὸν τῆς θεμελίωσης λαξεύτηκε ἀκριβῶς στὰ μέτρα τοῦ ναοῦ ὁ μαλακὸς τεφεκέσ καὶ ἐφαρμόστηκε τὸ θεμέλιο.

3. Μέσα στὸ σηκὸ ἐγινε μικρὴ τομή (πλ. 1 μ. μήκος 2 μ.), στὸ ἀνατολικὸ μέρος σὲ σημεῖο πὸν ἔλειπε ὁ κρατευτής, γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἂν μιὰ πλάκα πὸν φαίνονταν πλάι στὴ θεμελίωση τοῦ ἐγκάρσιου τοίχου μεταξύ προδόμου καὶ σηκοῦ, χωρὶς νὰ ἔχει ἄμεση σχέση με τὸ ναό, ἀνῆκε σὲ προγενέστερο κτίριο. 'Η τομή ἀποκάλυψε τὴν ἀρχὴ μιᾶς δεύτερης πλάκας πλάι στὴν πρώτη, πὸν δείχνει ὅτι πρόκειται γιὰ κάποια κατασκευή, ἀλλὰ τίποτ' ἄλλο βοηθητικὸ. Τὰ ἐλάχιστα ὄστρακα πὸν βρέθηκαν εἶναι χοντρά κακοψημένα. Σὲ βάθος 0.82 μ. βρέθηκε κυλινδρική ὀστίνη ψῆφος με ραβδώσεις.

4. Συνεχίστηκε ἡ δυτικὴ τομή στὸ νότιο μέρος τῆς (πλάτος 1.50 μ. καὶ μήκος 5.50 μ. ἀπὸ τὸ νότιο ἄκρο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς). 'Υπεύθυνος τῆς τομῆς ἦταν ὁ ἀρχαιολόγος "Αρης Λαζαρίδης. 'Η κατάσταση διαμορφώθηκε σαφέστερα ἀπ' ὅ,τι στὴ μικρὴ τομή τοῦ 1980. Διακρίνεται ἡ ἐπιχωσμένη τάφος τῆς θεμελίωσης, πὸν πάνω εἶχε μεγαλύτερο πλάτος 0.64 μ. καὶ στενεύει πρὸς τὰ κάτω ὡς 0.38 μ. πλάτος Στὸν ὑπόλοιπο ἐκτὸς τάφρου χῶρο ἀποκαλύφθηκαν πέτρες ἀσύνδετες. Βρέθηκαν ὄστρακα μεσοελλαδικὰ χοντροειδῆ καὶ ἐγχάρακτα «ἀδριατικὰ» καὶ λίγα μυκηναϊκὰ (βάση καὶ κάτω σῶμα κύλικας, τμήμα ἀπὸ τὸ σῶμα κυπέλλου με γραπτὴ διακόσμηση κυματοειδῶν κατακόρυφων γραμμῶν). 'Ο κατώτατος δόμος τῆς θεμελίωσης ἔχει στὸ νότιο μέρος μιὰ πωροπλίνθο μέσα στὴν τάφο πὸν εἰσχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὸ θεμέλιο καὶ ἔχει ἐργασία με χοντρὸ βελόνι στὸ σημεῖο πὸν ἐφάπτεται (πίν. 158β).

Τὸ κτίριο στὰ ΒΔ τοῦ ναοῦ, πὸν ἄρχισε νὰ φαίνεται πέρσι, καθαρίστηκε ἀπὸ

τις ρίζες τῶν θάμνων καὶ εἶναι τετράγωνος πύργος με γέμισμα ἀπὸ μικρὲς πέτρες (πίν. 158γ). Καθαρισμὸς τοῦ ἄκρου τοῦ τείχους, ποῦ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ πύργου, ἀποκάλυψε δεύτηρη σειρὰ μεγάλων πωροπλίνθων, παράλληλων με τοὺς πρώτους, με γέμισμα ἀπὸ μικρὲς πέτρες ἀνάμεσα.

Ἡ ἀποτύπωση τοῦ ναοῦ (εἰκ. 1) καὶ τῶν μελῶν του συνεχίστηκε ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Θανάση Νακάση.

ΑΛΙΚΗ ΤΡΙΑΝΤΗ

28. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΒΟΪΔΟΚΟΙΛΙΑΣ

(Παρένθ. πίν. ΙΑ' - ΙΔ' και πίν. 159 - 180)

Αί άνασκαφαί Πύλου διεξήχθησαν κατά τους μήνας 'Ιούλιον και Σεπτέμβριον με συμμετοχήν πτυχιούχων και φοιτητών 'Αρχαιολογίας του 'Ιστορικού- 'Αρχαιολογικού Τμήματος τής Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου 'Αθηνών και με εύγενώς διατεθέν στρατιωτικόν όχημα του ΚΕΕΜ Σπάρτης. Κατά βάσιν, ή έργασία έκάλυπεν όλους τους τομείς τής άνασκαπτομένης θέσεως τής Βοΐδοκοιλιάς, ένϋ, παραλλήλως, συνεχίσθη και τό «κοσμίσιμα» τών χωμάτων περίξ του θολωτού τάφου 1 Τραγάνας.

Είς τό Μουσείον Χώρας Τριφυλίας συνεχίσθη εις τά πλαίσια τής χορηγίας του Ε.Ι.Ε. διά τής πτυχιούχου 'Αρχαιολογίας δίδος 'Αφροδίτης Χασιακού ή προεργασία διά τήν δημοσίευσιν τών άνασκαφικών εύρημάτων τών θολωτών τάφων Τραγάνας και Ρούτση. 'Εν συνεργασία έπίσης, μετά τής 'Εφορείας 'Αρχαιοτήτων 'Ολυμπίας (έκπροσωπούμένης υπό τής 'Επιμελητριάς δίδος Γ. Χατζή) συνεχίσθη άπρόσκοπος ή καταγραφή παλαιότερων και προσφάτων εύρημάτων τών 'Ανασκαφών Πύλου.

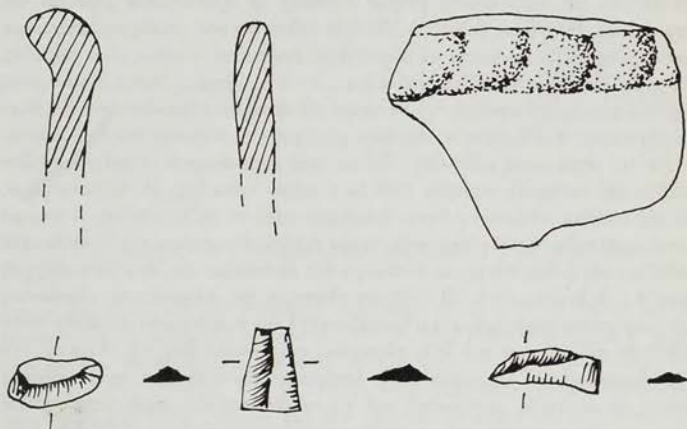
Σημαντική προώθησις έσημειώθη και εις τόν τομέα τής μελέτης τών άπειραρίθμων άπολεπισμάτων και λεπίδων όψιανού με κατάταξιν του ύλικού, που έπετεύχθη με τήν συνεργασίαν τών παλαιών μελών τών άνασκαφών Πύλου κ. 'Ελ. Μπάνου και κ. Κων. 'Αδαμοπούλου - Πασχάλη.

Εϊδικώτερον, όσον άφορᾷ εις τήν άνασκαφήν τής Βοΐδοκοιλιάς, τά δύο τελευταία έτη (1980 - 81) ύπήρξαν άποφασιστικής σημασίας διά τά χρονολογικά ζητήματα του ΠΕ ΙΙ οικισμού και τών έργασιών ίσοπεδώσεως του φυσικού βράχου και τουτο διότι διά πρώτην φοράν παρηκολούθηθησαν στρωματογραφικά σύνολα μέσα σε εύρύτερα πλαίσια. Τό κυριώτερον πρόβλημα παραμένει ή περίοδος κατά τήν όποιαν διεδέχθη ή ΠΕ έποχή τήν Τελικήν Νεολιθικήν, που έξικνεύται, άναμφιβόλως, μέχρι πρό τών μέσων τής 3ης χιλιετίας π.Χ.

Είς τήν άνασκαφήν τής Βοΐδοκοιλιάς αί σχεδιάσεις έγένοντο υπό του καλλιτέχου ζωγράφου κ. Εύστ. 'Ανδρουτσάκη, ένϋ αί πολυπληθείς άποτυπώσεις υπό τής άρχιτέκτονος κ. 'Ελένης Σκαλτσᾶ. Σημαντική ύπήρξε και ή βοήθεια του άρχιτεχνίτου τής 'Εταιρείας κ. Χαρ. Σφακιανάκη και, ούτω, κατέστη άπροσκόπως έφικτή — εις πολλές περιπτώσεις — ή συνέχισις τής άνασκαφικής έργασίας εις τήν Βοΐδοκοιλιάν.

Ἐσωτερικὸν θόλον

Κοιλότης Α-8 (παρ. πίν. ΙΑ'). Ἡ κοιλότης αὕτη εἶχεν ἐξερευνηθῆ κατὰ τὰ ἔτη 1977-79 (ἐπόπται ἐργασίας: κ. W. Felletter, κ. Ἑλ. Μπάνου, δίδες Κων. Ἀδαμοπούλου, Χρ. Κιούση)¹, εἶχε δὲ προκύψει ΠΕ, κατὰ βάσιν, ὑλικόν. Κατὰ τὴν νέαν περίοδον διηρυνῆθη ἡ κοιλότης καὶ ἐπανελήφθη ἡ σκαφικὴ ἔρευνα ἀπὸ



Εἰκ. 1. Κοιλότης Α - 8. Ποικίλα εὐρήματα.

τοῦ σημείου ὑπὸ τὴν θόλον τοῦ τάφου (εἰκ. 1) μέχρι βάθους -76 ἐκ. Τὰ εὐρήματα ὑπῆρξαν:

α) τμήματα ὑστάτης ΠΕ II κύμβης με τεφρὸν-γαλάζιον πηλὸν κατὰ τὸν πυρῆνα (7.5 YR 7/0-light gray) καὶ ἀπλῆν ἐξομάλυνσιν (;) κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, με κατ' ἄνισον τρόπον ὀπτημένην βαφὴν (10 YR 4/1-dark gray καὶ 7.5 YR 5/6-strong brown). Γενικῶς, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν διακρίνεται τὸ γκριζωπὸν χροῶμα τοῦ πηλοῦ, ὅπως καὶ κατὰ τὸ πάχος τοῦ ἀγγείου. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει (λόγω τῆς ἀνίσου ὀπτήσεως) καὶ με τὴν βαφὴν εἰς τὸ ὑψηλότερον ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν τμήμα, β) δύο ὄστρακα χείλους πρῶιμου ΠΕ II εὐρυστόμου φιαλιδίου (fine ware) με πυκνὴν ἐλαφρῶς ἱριδίζουσαν καὶ ἐλαφρῶς ἀπολεπιζομένην ἐρυθρὰν-πορφυρὰν βαφὴν (10R 4/6-red). Ὁ πηλὸς εἶναι 7.5 YR 6/6 - reddish yellow, γ) ὄστρακα πιθοειδῶν με ἐγκλείσματα ἀσβε-

1. ΠΑΕ 1978, 336 - 338· 1979, 138.

στίτου, δ) τμήμα νυχωτῆς πλαστικῆς διακοσμῆσεως πιθοειδοῦς (πρβ. ΔΝΔ τάφου) με πηλόν μαλακόν, ἀμμόδη καὶ πορώδη, με ἀπειροελάχιστα ἐγκλείσματα χαλκιδίων ἀσβεστίτου καὶ χαλαζίου· πιθανὴ ἐξομάλυνσις ἀμφοτέρων τῶν ἐπιφανειῶν. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια 7.5 YR-5/4 brown. Ἄνισος ὀπτησις: ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια γκριζοκάστανη καὶ ἐξωτερικὴ καστανὴ καὶ ε) ὄστρακα red burnished, πιθανὸν τῆς ὑποτιθεμένης ΠΕ I περιόδου.

Ἐπίσης, προῆλθον: στ) εὐμέγεθες ὄστρακον πιθοειδοῦς με ἐπίχρισμα εἰς τὸ ἐσωτερικόν καὶ ὀπῆν ἐκροῆς [πηλὸς πορώδης με ἐγκλείσματα χαλαζίου καὶ ἀσβεστίτου, ἐπίχρισμα ἔνδον]· 5 YR 5/6 yellowish red (πηλὸς καὶ ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμα), ζ) ὄστρακον με πλατυτάτην ἐγχάραξιν· ὁ πηλὸς εἶναι πορώδης καὶ πολὺ λιπαρὸς. Χαλαζίου χαλκιδία (1-4 χιλιοστά). Ἀπλὴ ἐξομάλυνσις τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας, η) ὄστρακον με ἐμπέστον διακόσμησιν εἰς πλαστικὴν ταινίαν καὶ θ) λεπτόν ὄστρακον με τεφρὸν τὸ πλεῖστον τοῦ τοιχώματος.

Ἐκ τοῦ στρώματος τῶν -68/-76 ἐκ., πού ἀνεσκάπτετο τὸ πρῶτον (χῶμα σκούρο καὶ καστανὸ), προῆλθε (-68 ἐκ.) τμήμα πιθοειδοῦς εἰς ὀρθίαν στάσιν, ὡς καὶ ὑπερβεν πιθάριον¹ πιθανῆς διαμέτρου κατὰ τὸ χεῖλος, ἔνδον, 31 ἐκ., με λεπτόν μαλακόν πορώδη-καστανόν πηλόν ἔχοντα ἀπειροελάχιστα ἐγκλείσματα χαλαζίου καὶ ἀπλῆν διὰ χειρὸς ἐπάλειψιν τῆς ἐπιφανείας του, πού φέρει ρωγμὰς (καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν). Ἡ ἐπίθετος πλαστικὴ του διακόσμησις (ἐμπέστος καὶ διαφέρουσα κατὰ τμήματα), ὁμοιάζει κατὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ ἄλλου πιθοειδοῦς ἐκ τοῦ στομίου τοῦ θολ. τάφου καὶ τοῦ παλαιοῦ ἀπὸ τὰ Ἀγιωργίτικα τῆς Ἀρκαδίας². Αἱ ἀποχρώσεις τῆς ἐπιφανείας του διαφέρουν κατὰ τμήματα (λόγω ἀνισομεροῦς ὀπτήσεως) καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν σημειοῦται γενικὴ διαφοροποίησις μεταξὺ τοῦ κατωτέρου σφζομένου τμήματος (5 YR 4/4-reddish brown) καὶ τοῦ ἀνωτέρου (μέχρι βάθους 7.6 ἐκ. ἀπὸ τοῦ χεῖλους), πού ἔχει 10 YR 6/4-light yellowish brown ἀπόχρωσιν. Αἱ μικραὶ ὀριζόντιαι λαβαὶ (μία σφίζεται) εὐρηγντο 2.5 ἐκ. ὑπὸ τὸ χεῖλος, ἐπ' αὐτῶν δὲ συνεχίζετο ἡ ἐμπέστος διακόσμησις (εἰκ. 2β, πίν. 159α). Τὸ περίξ τοῦ πυθμένος τοῦ «ἀγγείου» τούτου χῶμα εἶναι σκούρο κοκκινωπὸ, τέφρα δὲ ὑπάρχει εἰς τὸ ὑποκείμενον στρώμα. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀλληλοδιαδοχὴ τέφρας, κοκκινωχώματος καὶ τέφρας, πού παρατηρεῖται δύο φορές.

Εἰς τὸ βάθος -75 ἐκ. ὑπῆρχον ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς ἀγγεῖον αὐτοῦ τοῦ στρώματος, ἄλλα δὲ εὐρέθησαν εἰς βάθος -1.05 μ. καὶ -1.15 μ. Ἄλλου εὐμεγέθους πιθοειδοῦς ὄστρακα εὐρέθησαν, ὁμοίως, εἰς διάφορα βάθη. Ἄρα, ἡ πλήρωσις τῆς κοιλότητος δυνατὸν νὰ ἔγινε συγχρόνως, τοῦλάχιστον δι' αὐτὸ τὸ βαθύτερον τμήμα τῆς κοιλότητος. Τὸ χεῖλος ἔχει ὀλικὴν διάμετρον 10.9 - 11.1

1. ΠΑΕ 1979, 138, πίν. 105α, 113α. Πρβ. καὶ Γ.Σ. ΚΟΡΡΕ, Προϊστορία Βοιωτοκοιλίας (1979), 6 καὶ Προϊστορία Βοιωτοκοιλίας (1980), 321.

2. ΠΑΕ 1979, 140, πίν. 105β.

έκ. (έσωτερικήν 9.9 έκ.), κωνικόν λαιμόν καί, προφανώς, σφαιρικήν γάστραν¹. Είς τὸ έσωτερικόν εἶχε γίνει ἀπλή ἐπάλειψις καί εἰς τὸ ἐξωτερικόν ἐτέθη ἀραιόν, σχετικῶς, ἐπίχρισμα (Munsell 2.5 YR 5/6 - red). Ὁ πυρὴν τοῦ ἐρυθροκάστανου 5 YR 4/4 μαλακοῦ πηλοῦ εἶναι τεφρὸς καί εἰς ἱκανὸν πάχος. Πάχος τοιχώματος ὤμου 0.90 έκ., πάχος λαιμοῦ 0.76 - 0.80 έκ. (εἰκ. 2α, πίν. 159β).

Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος πρὸς τὸ τμηματικῶς σφζζόμενον πιθοειδές ὑπῆρχον ὀστᾶ



2. α - β. Κοιλότης Α - 8: α. Τμήμα ἀγγείου ἐπιχώσεως. β. Ὅστρακον πιθοειδοῦς.

χοίρου καί προβάτου, εἰς τὰ ὅποια συνανῆκον ἄλλα ὀστᾶ εἰς βάθος -90 έκ. (σιαγῶν διετοῦς, κατὰ τὴν διαπίστωσιν τοῦ κ. Paul Halstead, χοίρου). Ἐχομεν, λοιπόν, παράλληλον ζωολογικὸν ὑλικὸν πρὸς τὸ κεραμικὸν ὑλικὸν εἰς βάθος -75, -94, -105 καί -115 έκ. Τέφρα ὑπῆρχε εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν περιοχὴν τῶν ὀστῶν τῶν αἰγοπροβάτων καί τῶν χοίρων. Ἡ κεραμική εἰς βάθος -79 έκ. περιελάμβανε καί ὄστρακα μὲ ἐμπέιστον διακόσμησιν εἰς ἐξαιρετικὰ ἐξεργὸν πλαστικὴν ταινίαν (0.60 - 0.80 έκ.). Ὑπῆρχε καί wash εἰς τὴν ἐξωτερικήν ἐπιφάνειαν (10 YR 4/2 - dark gray brown). Εἰς τὸ στρῶμα -70/-90 έκ. ἡ κεραμική περιελάμβανε ὄστρακον μὲ παχύρρευστον red glaze (2.5 YR 4/4 - reddish brown) εἰς τὴν ἐσωτερικήν ἐπιφάνειαν, πηλὸν μὲ μικρότατα ἐγγλείσματα, ἄλλο black burnished ὄστρακον (2.5 YR 2.5/0), ἄλλα ὄστρακα ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως, ὄστρακον red burnished pattern εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἐπιφανείας (Munsell βαφῆς 10 R 3/6 - dark red) καί red burnished τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς I. Ἐπίσης, ὑπῆρχον δύο τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ, ἐν ἀποτέλεσμα καί ὄστρεον.

¹ Ἄλλου εὐρυστόμου πιθοειδοῦς [πηλὸς 5 YR 6/6 - reddish yellow μαλακὸς πηλὸς μὲ λίθινα ἐγγλείσματα (διαφόρων μεγεθῶν)], σφζζεται τὸ ἀνισοῦψές χεῖλος ποῦ φέρει ἐγκοπὰς, ὑπ' αὐτὸ δὲ (2.7 - 3 έκ.) ὑπάρχουν κατὰ σειρὰν ὀπαὶ δια-

1. Πρβ. W.W. PHELPS, The Neolithic Pottery Sequence in Southern Greece, Ph. D., II (1975), 451, 475 καί 466 (εἰκ. 5, 29, 20 ἀντιστοιχῶς), H. HAUPTMANN, Forschungsbericht zur ägäischen Frühzeit, AA 86, 1971, 360 εἰκ. 54b (Ἐλεπότρυπα).

νοιγεῖσαι ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ὕψεως, πού ἔχει ἐπικαλυφθῆ ἔνδον (wash) μὲ βουρτσάκι.

ὑπὸ τὸ μερικῶς σφζόμενον πιθοειδὲς μὲ τὴν πλαστικὴν διακόσμησην, τὰ ὀστᾶ τοῦ χοίρου καὶ τοῦ προβάτου ὑπῆρχε καὶ τμῆμα γάστρας σφαιρικοῦ ἀγγείου ἐρυθρωποῦ πορώδους πηλοῦ μὲ χαλικίδια καὶ ἀπλὴν ἐξομάλυνσιν τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας (ὁμοιόχρωμον, σχεδὸν πρὸς τὸν πηλὸν 2.5 YR 4/6-red) εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν καὶ μὲ μαλακὸν ἐπίχρισμα ἐλαφρῶς ὑέλωδες



Εἰκ. 3. α - β. Κοιλότης Α - 8: Ὅστρακα πιθοειδοῦς μὲ ἐγγράκτον διακόσμησην. γ. Αἰχμὴ ΠΕ βέλους κοιλότητος 4 «ἀδρόμου».

εἰς τὴν ἐσωτερικὴν, πού ἔχει γίνεαι μὲ βουρτσάκι. Εἰς βάθος -94 ἐκ. εὐρέθη καὶ ἡ αἰχμὴ ὀστείου ὀπέως.

Εἰς βάθος 1μ. συνεχίζονται τὰ ὀστᾶ ζῶων (πιθανὴ ὠμοπλάτη βοῦς καὶ ἀστράγαλος προβάτου μὲ ἴχνη κοπῶν) καὶ κεραμεικὴ μέχρι βάθους -1.05 μ. (εἰκ. 3, πίν. 159γ) ἐνδιαφέρουσα, ὅπως α) χεῖλος λεπτοῦ πιθοειδοῦς μὲ ἐμπέστον διακόσμησην (ὀριζοντίως). Ὁ πηλὸς γκριζοκάστανος (10 YR 4/2 - dark grayish brown), β) στόμιον ἀγγείου μὲ ἀνισόκοilon ἐξωτερικῶς λαϊμὸν καὶ ἔξω νεῦον χεῖλος (πηλὸς ἀμμώδης μὲ ἄφθονα ἐγκλείσματα -2.5 YR 5/6 - red - λεπτὸν ἐπίχρισμα 10 R 3/6 - dark red), γ) κεκαυμένα ὄστρακα, δ) τμῆμα στομίου πιθοειδοῦς μὲ ἐπιφάνειες ἐπίχρισμένες, μὲ πηλὸν μαλακὸν, λιπαρὸν, ἐμπεριέχοντα ἀφθονώτατα ἐγκλείσματα χαλαζίου, ἔξω νεῦον χεῖλος, ὀριζοντίαν λαβὴν καὶ πλατείας ἐγγαράξεις εἰς σύνολον ἰχθυακάνθη εἰς τὸ ὕψος τῆς λαβῆς (εἰκ. 3α). Χρῶμα πηλοῦ γκριζοκάστανον 7.5 YR 5/4 - brown (πίν. 159γ). Ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι εἶναι ἐπίχρισμένα μὲ μαλακὸν ἐπίχρισμα: ὑπάρχουν καὶ ἴχνη βούρτσας. ε) Τμῆμα χεῖλους ἄλλου πιθοειδοῦς (εἰκ. 3β) μὲ ὀριζοντίαν λαβὴν καὶ πλαγίας πεπλατυσμένας αὐλακώσεις περιωρισμένου ὕψους (πίν. 159γ). Ὁ καστανὸς ρόδιος πηλὸς εἶναι λιπαρὸς μὲ ἄφθονα ἐγκλείσματα χαλαζίου καὶ ἀσβεστίτου. Ἀμφότεραι αἱ ὁμοιόχρωμοι ἐπιφάνειαι ἔχουν ἐπίχρισθῆ μὲ χρῶμα καστανόγκριζο (Munsell 7.5 YR - 5/4 brown), διακρίνονται δὲ καὶ ἴχνη βούρτσας. Συχνάκις, ἐμφανίζονται καὶ ὄστρακα ἀγγείων πορώδους πηλοῦ (μὲ διάκενα ἐκ τῶν καέντων κατὰ τὴν ὀπτησιν χόρτων).

Εἰς βάθος -1.05/-1.15 μ. ἐσημειώθησαν ἀνάλογα εὐρήματα: τμῆμα βάσεως

(διαμέτρου 12 εκ.) και πυθμένος ανοικτοῦ-εὐρυστόμου ἀγγείου με ἐξαιρετικά πορώδη πηλὸν ποὺ περιέχει πολλὰ ἐγκλείσματα χαλαζίου διαφόρων μεγεθῶν. Ἴσως, ἔχει ἐξομαλυνθῆ ἢ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια (Munsell 10 YR 6/4 - light, yellowish brown καὶ 10 YR 5/3-brown), ὄστρακον red burnished pattern, ἀπλοῦν red burnished με καστανὸν πηλὸν καὶ στιλπνὴν τὴν ἐξωτ. ἐπιφάνειαν (7.5 YR 5/4-brown). Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος ἀναφαίνονται περαιτέρω ὀστᾶ (κατὰ τὴν διαπίστωσιν τοῦ κ. Paul Halstead): δύο κνήμες αἰγοπροβάτου, ἀγκῶν, τμημα λεκάνης αἰγοπροβάτου, πλευραὶ καὶ τμημα ἄνω σιαγόνος αἰγοπροβάτου ὡς καὶ τριεδρική λεπίς ὀφιανοῦ (-1.08 μ.), ποὺ ἀποτελεῖ τὸ παράδειγμα ποὺ ἀνευρέθη εἰς τὸ μεγαλύτερον βάθος. Ὑποκάτω ἀνευρέθη τριακοντάς, περίπου, λιθαρῖον (μεγέθους 25 × 8 εκ.).

Εἰς βάθος -1.15 μ. εὐρέθησαν: α) τμημα γάστρας πιθαιδοῦς με πηλὸν περιέχοντα ἀσβεστίτην, β) τὸ σύνολον λαβῆς με πλαστικὴν ἄνω διακόσμησιν ὁμοιάζουσαν πρὸς ζευγὸς θηλῶν (μῆκος λαβῆς: 5.1 εκ.). Munsell 7.5 YR 3/0 - very dark gray. Ὁ καστανὸς αὐτὸς πηλὸς (7.5 YR 5/4) περιέχει καὶ ἐγκλείσματα χαλαζίου.

Ὅστᾶ ζῶων εὐρέθησαν καὶ εἰς μεγαλύτερον βάθος (-1.20 μ.): ὁμοπλάτη ἀγελάδος καὶ βραχίων προβάτου ἐν μέσῳ στρώματος τέφρας. Ὑπ' αὐτὸ (-1.20 / -1.25 μ.) ὑπῆρχον ἴχνη ἐκτεταμένης πυρᾶς με διάφορα ἀντικείμενα καί, τελικῶς, ἀνευρίσκετο τὸ φυσικὸν «κοκκινόχρωμα» (σκοῦρο καστανό).

Ἡ κοιλότης αὕτη εἶναι μία τῶν μεγαλύτερων κοιλοτήτων βράχων τῆς θέσεως, συναγωνιζομένη πρὸς τὴν κεντρικὴν (Κ) κοιλότητα τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ θολωτοῦ τάφου καὶ τὴν κοιλότητα τῆς ΒΑ τάφρου. Τὸ πρᾶγμα εἶναι σαφές, διότι ἡ κοιλότης αὕτη συνεχίζεται πρὸς Β καὶ πρὸς Α καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι ἡ αὕτη πρὸς τὴν ἐπισημανθεῖσαν ὑπὸ τὸν ταφ. πίθον Α-11. Ἡ κοιλότης εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἐν ἀρχῇ ὡς τόπος ἀπορρίψεως ἀχρήστων ἀντικειμένων (εἶχον συσσωρευθῆ λίθοι, μέρη ἀγγείων καὶ ὀστᾶ οἰκοδομικῶν ζῶων) καί, ἀκολούθως, ὡς καὶ ἄλλαι κοιλότητες, με ἓνα πιθάριον τοποθετημένον, ὅμως, εἰς ἱκανὸν βάθος ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης ἐπιφανείας καί, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλα τὰ λοιπὰ παραδείγματα εἰς τὸν βράχον τῆς ΒΑ τάφρου καὶ εἰς τὸν βράχον ὑπὸ τὸν δρόμον τοῦ θολωτοῦ τάφου, ὅπου ὅλα τὰ πιθάρια ἦσαν εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τῆς κοιλότητος καὶ τὸ στόμιόν των ἐξικνεῖτο μέχρι τοῦ τότε δαπέδου τῶν χώρων εἰς τοὺς ὁποίους ὑπῆρχον. Μέχρι τοῦδε δὲν εἶναι γνωστὸν κατὰ πόσον τὰ πιθάρια αὐτὰ ἐχρησιμοποιοῦντο συγχρόνως ἢ ἀνευροῦντο κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς οἰκοδομικῆς φάσεως ἢ κατὰ πόσον ἀνῆκον εἰς διαφόρους οἰκοδομικὰς φάσεις. Τὰ γνωστὰ λιθάρια ἦσαν ὑψηλά, ὡς συνήθως (πίν. 160α). Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς κ. Κατερίνα Μπαζεβάνη.

Κοιλότης Ν-13. Ἡ κοιλότης εἶχεν ἀνασκαφῆ μέχρι βάθους -35 εκ., ὅπου συνεχίζεται ἢ χονδροειδῆς ὑπὸ μορφήν πιθαιδῶν καὶ κεκαυμένη λόγῳ χρήσεως εἰς πυρᾶν, κεραμεικῆ, ἐτι δὲ ἀνευρίσκεται διεδρική λεπίς ὀφιανοῦ.

Νοτιώτερον, εἰς βάθος -22 ἐκ., ἀκριβῶς εἰς τὸ ἐσώτερον σημεῖον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ στομίου, ἀπαντᾶται στρώμα καύσεως καὶ εἰς βάθος -26 ἐκ. ἄλλο πιθάριον (Θ), οὐσιαστικῶς, ὄστρακα δύο ἀγγείων, μὲ τέφραν καὶ λιθάρια εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ἄλλο στρώμα τέφρας εὐρητο περίξ τοῦ πιθαρίου (πίν. 160β). Κεραμεικὴ χώρου («στίας»). Ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, τὸ πιθάριον θὰ ἀποτελεῖτο, οὐσιαστικῶς, ἐξ ὄστράκων δύο πιθοειδῶν, ποὺ ἐκάλυπτον τὰ στρώματα βάθους -25 μέχρι -40 ἐκ.

α) Ὁστρακα εὐρυστόμου πιθοειδοῦς μὲ ἔνδον κλίνον χεῖλος, μὲ μικρὰν ὀριζοντίαν ἄτρητον λαβήν, μὲ («τσιμπητήν») διακόσμησιν εἰς ἐξεργον πλαστικὴν ταινίαν [κατὰ τὰ λοιπὰ παραδείγματα ἐξ Ἀγιοργίτικων Ἀρχαδίας, στομίου (1979), κοιλότητος Α-8 (1981)], μὲ ἐρυθρόν (Munsell 2.5 YR 3/6 - dark red) πηλόν, ὀπτηθέντα ἀνίσως καὶ περιέχοντα πυκνότετα χαλκιδία ἀσβεστίτου, ἀλλὰ παραλλάσσοντα κατὰ σημεῖα [γκριζός: Munsell 5 YR 3/1 - very dark gray καὶ καστανός (Munsell 7.5 YR 5/4 - brown)]. Ἡ διάμετρος τοῦ πιθοειδοῦς ὑπελογίσθη, περίπου, 44 ἐκ.

β) Ὁστρακα ἄλλου εὐρυστόμου πιθοειδοῦς-λοπάδος μὲ παχύρρευστον βαθύχρωμον εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὕψεις ἐπίχρισμα, ποὺ ὁμοιάζει ἔνδον πρὸς βαφήν (Munsell ἐξωτ. ἐπιφανείας 7.5 YR 5/4-brown: Munsell βαφῆς 2.5 YR 4/4-reddish brown), καὶ δὴ καὶ ἐπὶ λελεασμένης ἐπιφανείας (ποὺ ὑποδηλοῖ ἰσομερῆ ὀπτησιν) (Munsell 7.5 YR 5/6 yellowish red) καὶ πηλόν ἀμμώδη μὲ πολὺ μεγάλο ποσοστὸν μικροτάτων ἐγκλεισμάτων (7.5 YR 5/6 - yellowish red). Διάμετρος στομίου 56 ἐκ. Τὸ ἀγγεῖον εἶχε λειανθῆ ἀρχικῶς καί, ἐν συνεχείᾳ, ἐκαλύφθη μὲ αὐτὸ τὸ παχύρρευστον ἐπίχρισμα.

γ) Ὁστρακα τρίτου εὐρυστόμου πιθοειδοῦς μὲ δακτυλοπίεστον διακόσμησιν ἐπὶ τοῦ χεῖλους. Ὁ πηλός (Munsell 2.5 YR 5/6-ερυθρός) εἶναι σαθρός καὶ περιλαμβάνει μεγαλύτερα ἢ συνήθως χαλκιδία χαλαζίου. Ὁπτησις ἰσομερῆς, ἀλλὰ, μᾶλλον ἀνεπαρκῆς. Ἐπιφάνεια: 7.5 YR 6/4 - light brown.

δ) Ὁστρακὸν ἄλλου πιθοειδοῦς μὲ νυχωτὴν διακόσμησιν ἐπὶ πλαστικῆς ταινίας καὶ ὑποκάτω δύο σειρὰς μικρῶν λοξῶν ἐγχαράξεων, ἴσως μὲ καλάμι. Πηλός ἀμμώδης-ἐρυθρός ἢ καστανόγκριζος (γκριζοκάστανος): Munsell 2.5 YR 4/4 - reddish brown καὶ 5 YR 4/2 - dark reddish gray μὲ μικρὰ ἐγκλείσματα ἀσβεστίτου, ποὺ διακρίνονται εἰς τὴν ἐσωτ. ἐπιφάνειαν. Ἡ ἐξωτ. ἐπιφάνεια ἔχει λειανθῆ ἢ ἐπιχρισθῆ.

ε) Ὁστρακὸν πιθοειδοῦς μὲ ραδινώτατα καὶ ἰσχυρότατα ἐξω νεῦον χεῖλος (Munsell 5 YR 5/6 - yellowish red).

στ) Ὁστρακὸν εὐρυστόμου μικροῦ πιθοειδοῦς μὲ κατακρύφον τοίχωμα καὶ ἐξω νεῦον χεῖλος (πηλός μὲ ἄφθονα ἀπειροελάχιστα χαλκιδία: Munsell 5 YR 5/6 - yellowish red).

ζ) Τμῆμα πεπλατυσμένου καὶ ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἐξω ἐξέχοντος χεῖλους ἐνὸς ἀνοικτοῦ ἀγγείου (διάμετρος χεῖλους 40 ἐκ.). Ὁ πηλός εἶναι ἀμμώδης μὲ τε-

ράστιον ἀριθμὸν μικροτάτων λιθίνων ἐγκλείσμάτων (Munsell 7.5 YR 5/4 -brown). Ἡ ἐπιφάνεια ἔχει λειανθῆ καί, ἐν συνεχείᾳ, καλυφθῆ με ἐρυθρὸν ἐπίχρῖσμα (Munsell 2.5 YR 4/6 - red).

η) Δύο ὄστρακα: Ι) με ἀπλῆν (τριγωνικῆς διατομῆς) πλαστικὴν ταινίαν καὶ κηλιδωτὴν ἐπιφάνειαν λόγῳ ἀνίσου ὀπτήσεως. Ὁ πηλὸς περιέχει ἀφθονὰ ἐγκλείσματα καὶ παχύτατον τὸ ἔσωτ. κεκαυμένον τοίχωμά του. ΙΙ) με κοίλην ταινιωτὴν διόγκωσιν. Ὁ πηλὸς ἔχει ἀφθονώτατα ἐγκλείσματα καὶ ἡ ὀπτησις ὑπῆρξεν ἄνισος. Ἡ ἔσωτ. ἐπιφάνεια εἶναι γκριζα (5 YR 3/1 - very dark gray) καὶ ἡ ἔξωτ. γκριζοκαστανή.

Ἀποτέλεσμα τῆς σκαφικῆς ἐρεύνης εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ὑπῆρξεν ἡ διαπίστωσις ὅτι αἱ κοιλότητες 13 καὶ 14 ἦσαν μία καὶ ἡ αὐτή, οὐσιαστικῶς δὲ εἶναι καὶ ἡ πρὸς Ν ἀδιάσπαστος, πλέον, ἐπέκτασις τῆς Κεντρικῆς (Κ) κοιλότητος τοῦ ταφ. θαλάμου τοῦ θολ. τάφου. Τὸ Β τμήμα τῆς κοιλότητος 13 παρουσιάζει ἀνάγλυφον καὶ τὴν στρωματογραφίαν τῆς ὡς ὑποδήλωσιν καὶ τῶν φάσεων σχηματισμοῦ αὐτῆς τῆς στρωματογραφίας (πλήρωσις κοιλότητος). "Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κοιλότητα Κ οὐδεμία μελέτη τῆς στρωματογραφίας τῆς ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος 1956. Οὕτω, τὸ ΠΕ, κατὰ βάσιν, κεραμικὸν ὑλικόν, ὕπερ προέκυψεν ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς (1956) προέρχεται ἐκ τῶν ἀκολουθῶν περιπτώσεων: α) ἐκ τῆς κοιλότητος Κ, β) ἐκ τῆς ἐπιχώσεως-συσσωρεύσεως ποῦ ἐσχηματίσθη περίξ τῆς θόλου τοῦ Πρωτομυκηναϊκῆς ἐποχῆς θολ. τάφου, ὅποτε ἐσχηματίσθη ἀντιστήριξις τῆς με λίθους, μυολίθους καὶ ΠΕ κεραμικὸν ὑλικόν. Κατὰ τὴν σύμπτωσιν τῆς θόλου παρεσύρθη καὶ τὸ ὑλικόν αὐτό, τὸ ὁποῖον κατέληξεν εἰς τὴν ἐπίχρωσιν τοῦ ταφ. θαλάμου, γ) ἐκ τῆς φθοροποιοῦ δράσεως τῶν ἀρχαιοκαπήλων-τυμβωρύχων τοῦ ἔτους 1923, οἱ ὅποιοι ἐπέχρωσαν τὴν τάφρον ποῦ εἶχον διανοίξει, καὶ οὕτω, κατέληξαν νέα ΠΕ ὄστρακα εἰς τὴν ἐπίχρωσιν τοῦ θολ. τάφου καὶ δ) ἕως, ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ θολ. τάφου (ἐλάχιστα ὄστρακα).

Τέλος, κατὰ τὴν ἐρευναν τοῦ ἔτους 1958, ὅποτε ὁ Μαρινᾶτος ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀνασκαφήν, ἄλλα ὄστρακα ΠΕ ΙΙ καὶ ΠΕ ΙΙ/ΙΙΙ προῆλθον ἐκ τοῦ δρόμου.

Ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν στρωματογραφίαν τῆς κοιλότητος Κ - 13 - 14 καὶ δὴ καὶ εἰς τὸ σημεῖον τῆς πρῶν κοιλότητος 13, ὅπου διεπιστώθη ὅτι ὑπάρχει στρώμα λεπτῶν χαλίκων πάχους 5 ἐκ. εἰς βάθος -47 ἐκ. με ὄστρακα καὶ δύο μικρότατα ὄστρακα ποῦ δυνατόν νὰ εἶναι «ΠΕ Ι». Ὑπ' αὐτὸ τὸ στρώμα ὑπάρχει τὸ στρώμα τῶν λιθαρίων με ὄστρακα ἐνδιαμέσως καὶ τὸ γνωστὸν σκληρὸν κοκκινόχρωμα καὶ κιτρίνους κόκκους (βαθύτερον).

Κοιλότης Μ (στομίου). Ἀφῆρέθη σκληρὸν κοκκινόχρωμα με κιτρίνους κόκκους (Munsell 2.5 YR 4/6), ποῦ ἦτο στερεὸν καὶ ἀδιατάρακτον μέχρι βάθους -80 ἐκ. Εἰς βάθος -43 ἐκ., ὑπὸ τὸ θεμέλιον τῆς δυτ. πλευρᾶς τοῦ στομίου, συνελέγησαν ἕξ ὄστρακα. Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς κ. Κατερίνα Μπαζεβάνη.

Κοιλότης 4 «δρόμου»

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν αὐτῆς τῆς εἰς βάθος ± 0.00 μ. ὑπολειφθεῖσης κοιλότητος διαστάσεων 90×70 ἐκ., ποὺ καταλαμβάνει (πλάτους 1.25 μ.) τὸ σύνολον, σχεδόν, τοῦ εὗρους τοῦ «δρόμου» τοῦ θολ. τάφου (φ-χ/17-18), πρὸς Β, ἀκριβῶς, τοῦ ἐγκαρσίου τοῖχου τῆς «προϊστορικῆς οἰκίας» τοῦ Μαρινάτου¹, ὑπὸ τὸν ὅποιον δὲν συνεχίζει πρὸς Νότον, ἀνεφάνησαν, εἰς ὄλην τῆς τῆν ἔκτασιν (σχήματος L) καὶ ἐλάχιστα ὑπὸ τὸ χεῖλος τῆς κοιλότητος τοῦ βράχου, τὰ γνωστά λιθάρια ὡς ὑλικὸν πληρώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ κοιλότητος (πίν. 161α). Ταῦτα ἦσαν ἀρκούντως πυκνά, ὡς καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις, ἀλλ' ὁμοιογενῆ ὡς τὰ τῶν κοιλοτήτων τοῦ ἐξωτερικοῦ ΝΔ τομέως καὶ τῶν κοιλοτήτων τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ θολ. τάφου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ὑπαρξίς λιθαρῶν πρὸς σχηματισμὸν ἀνθεκτικοῦ ὑπεδάφους συνοδεύεται εἰς τὴν κοιλότητα αὐτὴν ὑπὸ πιθάριου (Γ)², ὡς καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς κοιλότητος Α 8 τοῦ ταφικοῦ θαλάμου, ἐνῶ, ἀντιθέτως, λιθάρια καὶ πιθάρια δὲν συνυπάρχουν εἰς τὰς λοιπὰς κοιλότητας τοῦ «δρόμου», ὅπου, συχνότατα, τὰ πιθάρια συναντῶνται ἀνὰ δύο (τὸ ἐν ἐντὸς τοῦ ἐτέρου) ἢ ἀνὰ τρία. Τὸ πιθάριον Γ εὗρηται εἰς τὸ Β ἄκρον τῆς κοιλότητος καὶ εἶναι μεμονωμένον, ὡς ἀπλοῦν εἶναι καὶ τὸ πιθάριον τῆς κοιλότητος Α 8.

Τὰ λιθάρια τοῦ ΒΔ ἄκρου τῆς κοιλότητος εἶναι ἀπλοῦ μικροὶ ἀσβεστοποιημένοι λίθοι καὶ εἶναι ὅμοιοι, κατὰ τὴν ἐμφάνισιν, πρὸς τὰ λιθάρια τῶν ΝΔ κοιλοτήτων τοῦ ἐξωτερικοῦ τομέως, ἥτοι τελείως διάφορα πρὸς τὰ λιθάρια τῶν κοιλοτήτων τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ θολ. τάφου καὶ πρὸς τὰ μεγαλύτερα λιθάρια τῆς μεγάλης κοιλότητος ὑπὸ τὴν ΒΑ τάφρον, ἐνῶ τὰ λοιπὰ (τὰ εἰς τὸ Ν ἄκρον τῆς κοιλότητος) εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ τῶν κοιλοτήτων τοῦ τάφου. Ἄρα, δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἡ πιθανότης μήπως ἡ ἐπίχρως αὕτη τῆς κοιλότητος 4 ἦτο σύγχρονος πρὸς τὴν δημιουργίαν τῆς ἐπιχώσεως τῶν ΝΔ κοιλοτήτων ἢ, μᾶλλον, παραδεκτόν ὅτι τὰ λιθάρια αὐτὰ τοῦ Β τμήματος ἀσβεστοποιήθησαν λόγῳ συναφοῦς χρήσεως τοῦ πιθαρίου. Εἰς τὸ Ν σκέλος τῆς κοιλότητος τὰ λιθάρια ἦσαν κατὰ τι βαθύτερον καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχεν ἀφαιρεθῇ ἡ ἀνωτέρα στρώσις ὅτε ἐκτίσθη ὁ πρὸς Ν ἐραπτόμενος τοῖχος, ὁ διαχωρίζων συμβατικῶς τὸν «δρόμον» εἰς ἐξώτερον καὶ ἐσώτερον, διαχωρισμός, ὁ ὅποιος ἠκολούθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς προσφάτου ἀνασκαφῆς.

Εἰδικῶς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προέλευσιν τῶν λιθαρῶν αὐτῆς τῆς κοιλότητος, τῶν κοιλοτήτων τοῦ ταφικοῦ θαλάμου καὶ τῆς ΒΑ τάφρου, ἀρκεῖ ἐπίσκεψις

1. Πρβ. Προσωπικὸν Ἡμερολόγιον Ἀνασκαφῶν Πύλου 1958, 89β-90α (Πέμπτη 17 Ἰουλίου 1958)· Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, Τὸ Χρονικὸν τῶν ἀνασκαφῶν Πύλου, Ἀρχαιολογικαὶ διατριβαὶ ἐπὶ θεμάτων τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (Ἐν Ἀθήναις 1979), Μέρος Α', Ἀθῆνᾶ, Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετῶν 21, 1979, 25· ΠΑΕ 1978, 340· ΠΑΕ 1979, 143.

2. ΠΑΕ 1978, 340, πίν. 204· ΠΑΕ 1979, 140.

εις την ΒΔ βραχώδη ακτήν, διά να γίνει αντίληπτον πῶς δημιουργοῦνται αὐτομάτως αὐτὰ τὰ λιθάρια ἐκ διαλύσεως (θραύσεως) τῶν βράχων ἐκ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν μεταβολῶν. Εἶναι σύνηθες φαινόμενον καὶ ἀπαντᾶται καὶ εἰς ἄλλας θέσεις (Περιστεριά κ.ο.κ.).

Κατὰ τὰς γενομένας παρατηρήσεις, τὸ χῶμα τοῦ ἀνωτέρου στρώματος τῆς ἐπιχώσεως τῆς κοιλότητος εἶναι ἐρυθρὸν καὶ περιλαμβάνει πολλὰ μικρὰ ἐγκλείσματα ἀββεστίτου, ὅπως, ἀκριβῶς, ὁ πηλὸς τῶν προΐμων ΠΕ πιθαρίων καὶ τῶν μεγάλων ἀγγείων.

Μεταξὺ τῶν λιθαρίων τοῦ ἀνωτάτου σημείου τῆς κοιλότητος ὑπῆρχεν ἐπιχρισμένη κεραμεικὴ, καὶ ὄστρακα πιθοειδοῦς μὲ ἐπιπλάστους ταινίας, πού ἔφερον δακτυλοπίεστον διακόσμησιν. Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τοῦ ἔτους 1979 δυνατὸν νὰ ὑπῆρχεν ὑπερθεῖν τῶν λιθαρίων ΠΕ II κεραμεικὴ ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ χώρου κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους. Κατὰ τὸ γε νῦν ἔχον, εὐρέθη μόνον ἐν λεπτότατον ὄστρακον εἰς τὸ ἀνώτατον στρώμα, τὸ ὁποῖον δυνατὸν νὰ προέρχεται ἐξ αὐτῆς τῆς περιόδου. Ἐπίσης, εὐρέθησαν ὄστου, ἀπολείψιμα ὀφιανοῦ.

Εἰς βάθος -13/-16.5 ἐκ. ὑπῆρχε μικρὸν λεπτὸν ὄστρακον ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ μὲ ἐγκλείσματα, κατὰ τὰ λοιπὰ, ὅμως, ἡ συλλεγεῖσα κεραμεικὴ ἦτο χονδροειδῆς μὲ παχὺν τεφρὸν πυρῆνα εἰς τὰ τοιχώματα λόγῳ μειωμένης ἀναγωγῆς, μελανὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν, λεπτότατα λίθινα ἐγκλείσματα (ἄμμος) ἢ χαλικίδια καὶ πορτοκαλόχρου πηλόν. Περιλαμβάνοντο, ἐπίσης, ὄστρακον ἐστιλβωμένον, ὄστρακον μὲ μικρὰν πλαστικὴν διόγκωσιν, μικρὰ ἄτρητος λαβὴ καὶ, τέλος, *murex trunculus* μήκους 6.3 ἐκ., πού ἐχρησίμευσεν, ὁμοίως, ὡς ὑλικὸν ἰσοπεδώσεως. Ὅλα αὐτὰ τὰ ὄστρακα εἶχον χρησιμεύσει ὡς ὑλικὸν πληρώσεως τῆς κοιλότητος. Τὰ λιθάρια εἶχον τοποθετηθῆ εἰς σχετικὴν πυκνότητα καὶ τὸ μεταξὺ τῶν χῶμα ἦτο γλῦνα.

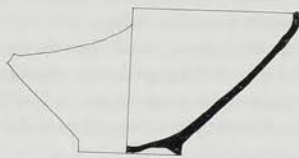
Εἰς τὸ ὑποκείμενον στρώμα (-17 ἐκ. καὶ ἐξῆς) τὰ λιθάρια ἐφαίνοντο, πάντοτε, ἐσφηνωμένα καὶ, ἰδιαιτέρως, εἰς τὸ σημεῖον παρὰ τὸ λιθάριον Γ ἦσαν ἀββεστοποιημένα λόγῳ τῆς πυρᾶς πού ἠνάπτετο διαρκῶς. Γενικῶς, τὸ πάχος στρώματος ἀνήρχετο εἰς 6 - 7 ἐκ. καὶ ἡ κατωτάτη στρώσις τῆς ἐπιχώσεως (-37 ἐκ.) ἀπετελεῖτο ἐκ λίθων ἐπιπέδων καὶ ἐστρογγυλευμένων. Ἐπίσης, ὕφιστανο πολλὰ ἔχγη κάρβουνου εἰς βάθος -18.5 ἐκ. εἰς ἔκτασιν 11 × 9 ἐκ. (εἰς τὸ κάθετον στέλεχος τῆς κοιλότητος) καὶ ἀνευρίσκοντο σποραδικῶς τμήματα λεπίδος ὀφιανοῦ καὶ τμήμα αἰχμῆς βέλους ἐκ πυριτολίθου (εἰκ. 3γ) μήκους 1.10 ἐκ. Ἡ αἰχμὴ ἦτο ἀποκεκρουμένη κατὰ τὸν στελεθρὸν καὶ κατὰ τὸν ἓνα τῶν κνωδόντων, εἶχε δὲ ἐπίπεδον, σχεδόν, τὴν μίαν ἐπιφάνειαν καὶ ἀμφικλινῆ τὴν ἑτέραν.

Τὸ σκοῦρο καστανὸν χῶμα συνεχίζετο εἰς αὐτὸ τὸ βάθος (ἕως -36 / -37 ἐκ.). Περιεῖχε μεγάλην ποσότητα ὄστράκων κεκαυμένων καὶ λίαν εὐθρόπτων (κατὰ τὸ πλεῖστον) μὲ παχὺν μελανὸν πυρῆνα.

Τέλος, μέχρι βάθους -51 ἐκ. τὸ χῶμα παρέμενε τὸ αὐτό, πλην ὅμως, καθαρὸ καὶ μὲ ἐλάχιστα ὄστρακα. Εἰς αὐτὸ τὸ βάθος ἐμφανίζονται, ἐκ νέου, λιθάρια, ὅμοια πρὸς τὰ λιθάρια ποῦ ἐκάλυπτον τὴν κοιλότητα, πρᾶγμα ποῦ ὑποδηλοῖ ὅτι τὸ ὕλικόν ποῦ ἐχρησίμευσε πρὸς πλήρωσιν τῆς κοιλότητος (μπάζωμα) ἦτο ἐνιαῖον, ἔγινε, δηλ. εἰς μίαν περίοδον (λιθάρια ἄνω καὶ κάτω, ἐνδιαμέσως δὲ χῶμα μὲ πολυπληθῆ ὄστρακα). Τὸ χῶμα εἰς αὐτὸ τὸ κατώτατον στρώμα (πéριξ τῶν λιθαρίων) εἶναι τὸ αὐτὸ (καστανόμαυρο, δηλ., κοκκινόχωμα) ἄνευ, σχεδόν, ὄστράκων. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐχώρησε μέχρις αὐτοῦ τοῦ βάθους (-51 ἐκ.), ὅπου ὑφίσταται παρθένον χῶμα, ἀποτελοῦν τὸν πυθμένα τῆς κοιλότητος. Ἡ κεραμεικὴ περιελάμβανεν ὄστρακα παχέων ἀγγείων μὲ παχύτατον μελανὸν πυρῆνα (οὐσιαστικῶς παχύτατον μελανὸν τοίχωμα), ὄστρακα μὲ κεκαυμένην τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν, ὄστρακα μὲ ἐπιπλάστους ταινίας εἰς σχῆμα Π (δύο παραλλήλους καὶ ἐγκαρσίαν) μὲ δακτυλοπίεστον διακόσμησιν, ὄστρακα μὲ ἐστιβλωμένην τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν, ἄλλα ἀπλῶς ἐπιχρισμένα καί, τέλος, ὄστρακα ἐκ χονδροειδῶν ἀγγείων. Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς κ. Σοφία Ταράντου.

Νότιος τομεὺς

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον συνεχίσθη ἡ ἔρευνα εἰς τὸν πρὸς Ν τῆς ΝΑ ἀποθήκης (πίν. 161β) τομέα (χῶρος τ18/23 - ω18/23), καταλαμβάνοντα ἔκτασιν 30 μ.²



Εἰκ. 4. Φιαλίδιον Ν τοίχου ΝΑ ἀποθήκης.

Ἀρχικῶς, ἐπεχειρήθη πλήρης καθαρισμὸς τοῦ Ν τοίχου τῆς ΝΑ ἀποθήκης, ποῦ εἶχεν ἀνασκαφῆ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1977. Κατ' αὐτὸν τὸν καθαρισμὸν προέκυψεν εἰς βάθος ὑπὸ τὸν τοῖχον ψ20 - 21, καὶ δὴ καὶ εἰς σχηματιζόμενον κενόν, ΠΕ II φιαλίδιον, μερικῶς ἀποκατασταθέν (εἰκ. 4).

Τὸ θεμέλιον τοῦ τοίχου τούτου ἐπεσημάνθη εἰς βάθος -9 ἐκ. καὶ τὸ περιβάλλον του περιεῖχεν, ἀποκλειστικῶς, ὄστρακα ΠΕ II περιόδου (λεπτὰ τοιχώματα καθαρῶ πηλοῦ καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ παντοῖα ἐγκλείσματα — ἄμμος, χαλικίδια, ἀσβεστίτης). Εἰς τὰ πρῶτα περιελαμβάνοντο τεμάχια κύμβης καὶ λαβῆς (πίν. 162α).

Ἡ σκαφικὴ αὕτῃ ἔρευνα περιέλαβε καὶ τὴν κατ' ἀρχὴν σκαφὴν τῆς πρὸς Ν ὑπ' ἀριθ. 10 ΝΝΑ κοιλότητος, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν (εἰς βάθος -35/-42 ἐκ.) ἐν πιθοειδῆς ὕψους 14 ἐκ. (Munsell πηλοῦ: 5 ΥR 6/6 - ἐρυθρωπὸν κίτρινον) καὶ εὐάριθμα ὄστρακα πίθου, ἐν τῶν ὁποίων εἶχε πλῆθος ἐγκαρᾶξεων, ἂν μὴ αὐλακώσεων, ποῦ ἐσχημάτιζον ἀλληλοδιάδοχα τρίγωνα, προοδευτικῶς αὐξανόμενα καὶ τὸ ἐν πέριξ τοῦ ἄλλου. Σημειωτέον ὅτι, ἂν καὶ οὐδεμία σχέσις ὑπάρχει πρὸς τὰ «ἀδριατικὰ» λεγόμενα ἀγγεῖα, ἦτοι πρὸς τὴν ΜΕ

έγχάρακτον κεραμεικήν, ἐν τούτοις, δυνατὸν νὰ σημειωθῆ ἡ συγγένεια καὶ τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν παρακειμένην κοιλότητα 11 εἶχεν ἀνευρεθῆ τῷ 1978 ὄστρακον ἀδριατικοῦ ἀγγείου. (Ἐπόπτις ἐργασίας: δις Νικ. Δαρσακλή.)

NNA κοιλότητες

Διὰ πρώτην φοράν συνεχίσθη συστηματικῶς ἡ ἀνασκαφή τῶν NNA κοιλοτήτων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1978. Κατὰ βάσιν, ἠρευνήθη τὸ σύνολον τῆς ἀκραίας κοιλότητος ὑπ' ἀριθ. 1, πού εἶχε διαστάσεις κατὰ τὰ χεῖλη 0.90 μ. × 2.70 μ. εἰς βάθος 79/84 ἐκ. -1.02/1.07 μ. Εἰς τὸ ἐπιφανειακὸν στρώμα ὑπῆρχον καὶ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς κέραμοι. Εἰς τὸ στρώμα -1.07/84 ἐκ. ἀνεφάνησαν ΠΕ II ὄστρακα καί, μάλιστα, τοῦ λεπτοῦ τύπου, ἐν λεπτότατον μὲ κηλιδατὸν διάκοσμον, ὄστρακα χονδροειδῆ, λεπίδες ὄψιανού κ.ἄ.

Τὸ γενικὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ κοιλότης ἐπληρώθη μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ΠΕ II χρόνων, ἄρα ἡ ἐπίχωσις εἶναι χρονολογικῶς ὁμοιογενὴς καὶ περιλαμβάνει πολλὰ καὶ ἀλλότρια (λίθοι, βότσαλα, ἀχρηστευμένοι μυλόλιθοι καὶ τριπτῆρες, ὄστρακα κυμβῶν) εἰς βάθος -1.33 μ. ἕως -1.43 μ., ὅστ᾽ αὐτῶν, ἀπολεπίσματα καὶ λεπίδες ὄψιανού, τρίτων καὶ ἔχνη πυρᾶς εἰς βάθος -1.44/-1.49 μ. Τέλος, εὐθὺς ἐν συνεχείᾳ, ἀνεφάνη τὸ γνωστὸν παρθένον ἀμῶδες κοκκινόχωμα.

Κατὰ ποσοστιαίαν ἀναλογίαν τὰ χονδροειδῆ ὄστρακα ἀνέρχονται εἰς 30 %, εὐάριθμα ὄστρακα εἰς ἑλλαδικὰ τηγανόσχημα σκευῆ καὶ εἰς πίθους, τὰ χρηστικά ἀγγεῖα (φιαλίδια καὶ κύμβαι) ἀνέρχονται εἰς 20 % (ἐνίοτε μὲ ἐπιρμένην (pedestal) βάσιν καὶ τὰ καλῆς ποιότητος (fine ware) εἰς 50 %, ὡς κύμβαι, φιαλίδια βαθύτερα καὶ ἀβαθῆ, διπλαῖ λαβαὶ κυμβῶν κ.ο.κ.

Εἰς τὴν κοιλότητα ὑπ' ἀριθ. 2, πού ἀνεσκάφη εἰς δευτέραν φάσιν ἀπὸ βάθους -1.02 / -1.40 μ., διεπιστώθη ἡ αὐτὴ κατάστασις, ἦτοι ὅτι εἶχε πληρωθῆ ὡς λάκκος ἀπορριμμάτων κατὰ τὴν ΠΕ II περίοδον. Τέλος, ἡ αὐτὴ κατάσταση διεπιστώθη καὶ διὰ τὴν κοιλότητα ὑπ' ἀριθ. 3 (βάθος -1.10 μ. ἕως -1.30 μ.). Συνολικῶς, ἀπουσιάζουν ἐξ αὐτῶν τῶν κοιλοτήτων τὰ λιθάρια πού γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων περιπτώσεων καὶ ὡς ἐξήγησις δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθῆ τὸ γεγονός ὅτι ὁ οἰκισμὸς δὲν ἐξετείνετο (κτίσματα δὲν ὑπῆρχον) μέχρις ἐκεῖνου τοῦ σημείου, διὸ καὶ δὲν παρέστη ἀνάγκη νὰ δημιουργηθῆ ὑπέδαφος ἀνθεκτικὸν χάριν δαπέδων δωματίων. (Ἐπόπτις ἐργασίας: δις Κάτια Μαντέλλη.)

NA τμήμα τύμβου

Εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἀφηρέθη πλῆθος μικρῶν λίθων τῆς ΓΕ I ἀντιστηρίξεως τῆς θόλου τοῦ θολ. τάφου τοῦ Θρασυμήδους, πού ἐκάλυπτον τὸν ἀρχικὸν μανδύαν τοῦ τύμβου μεταξὺ τῶν ταφικῶν πίθων ὑπ' ἀριθ. NNA 5 καὶ 11. Οἱ μετακινήθεντες λίθοι (ἀσβεστόλιθοι καὶ πωροψαμμίται) προήρχοντο ἐκ τῶν περιμετρικῶν - περιφερειακῶν ΠΕ II τοίχων τοῦ ΠΕ II οἰκισμοῦ, ὡς ὑποδεικνύ-

εται καὶ ὑπὸ τῶν ΠΕ II ὀστράκων τοῦ ἀνευρίσκονται ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1977 εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ τύμβου. Πολυπληθῆ ὀστρακὰ ΠΕ II πιθοειδῶν καὶ ἄλλων ἀγγείων λεπτῶν τοιχωμάτων εἶχον ἀνευρεθῆ εἰς τὸ ΝΔ τμήμα τοῦ τύμβου καὶ τῆς ΝΔ προσθήκης τῶν ΥΕ I χρόνων, ἐνῶ ΠΕ II ὀστρακὰ ἀνευρίσκονται ἀποκλειστικῶς εἰς ὅλην τὴν ἐσωτερικὴν ἐπίχωσησιν τοῦ τύμβου (εἰς τὴν συσσωρεύσειν πρὸς σχηματισμὸν τοῦ χωματινοῦ ὄγκου του).

Τὰ σημαντικώτερα εὐρήματα ὑπῆρξαν: α) λεπτὴ ἐπιμήκης λεπίς ἐκ πυριτολίθου καὶ β) στρόφιγξ ἐκ διφύλλου ἢ ἀπλῆς θύρας τῶν πρῶιμων, πιθανόν, ΠΕ II χρόνων (πωροψαμμίτης). Ἡ στρόφιγξ εἶχε περιληφθῆ εἰς τὸ μέσον ψαμμιτῶν εἰς τὸ ΝΑ ὄρατὸν τμήμα τοῦ τύμβου καὶ, εἰδικώτερον, εἰς τὰ σημεῖα ρ22/23 - σ22/23. Αἱ διαστάσεις τῆς ἀνέρχονται εἰς 12 (ΑΔ) καὶ 9.5 ἐκ. (ΒΝ) μὲ ἐσωτερικὴν κοιλότητα 11 × 10 ἐκ. καὶ βάρους 1.5 ἐκ. Οὕτως, ἐπιστοποιήθη ὅτι στρόφιγγες ὕφιστανο κατὰ τοὺς πρῶιμωτάτους ΠΕ II χρόνους καὶ εἰς τὴν Βοϊδοκοιλίαν, ὡς καὶ εἰς ἄλλας ἐλλαδικὰς θέσεις (Εὔτρησης, Αἴγινα κ.ο.κ.)¹. Ἡ ὅλη ἐργασία καθαρισμοῦ τοῦ ἀρχικοῦ λιθίνου μανδύου θὰ συνεχισθῆ κατὰ προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περιόδον.

ΝΑ τομεὺς

Ὁ μείζων οὗτος τομεὺς ἐξεπροσωπήθη ἐφέτος ὑπὸ τοῦ χώρου-δωματίου τοῦ πίθου 9 («δωμάτιον» 1) καὶ τοῦ ἐκτὸς τοῦ ἀνατολικοῦ του τοίχου χώρου. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα παρηκολούθηθησαν ἐπισταμένως λόγῳ τοῦ διαφέροντος ποῦ παρουσιάζουν, εἰς τὸ ἔργον δὲ τοῦτο αὐτὸ ἐβοήθησαν ἱκανῶς ὁ Πέρσης ἀρχαιολόγος καὶ παλαιὸν μέλος τῶν Ἀνασκαφῶν Πύλου κ. Hekmat Salehi. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διεπιστώθη ὅτι ὁ Ἀνατ. τοῖχος ἀνήκειν εἰς μεταγενεστέρην φάσιν καὶ τοῦτο διότι κατὰ μῆκος ὑπὸ τὸ Β του τμήμα ὑπῆρχε πλῆθος λεπτῶν πῶς ὀστράκων ἐκ πίθου πορτοκαλόχρου πηλοῦ. Ὁ Β τοῖχος ἐξαφανίζεται πρὸς Δ ὑπὸ τὸν τύμβον καὶ, κατ' ἀρχὴν, ὑπετέθη ὅτι συνανήκει μετὰ τοῦ Δ τοίχου εἰς τὸ αὐτὸ δωμάτιον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, πρὸς παρακολούθησιν τῶν ἀναφανέντων δεδομένων ἀπεφασίσθη ἡ σταδιακὴ ἀπομάκρυνσις τῆς κατωτέρας ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου ὑπὸ τὸ ΝΑ τμήμα τοῦ περιβόλου πρὸς παρακολούθησιν τοῦ παχυτάτου στρώματος πυρᾶς (κάρβουνα) καὶ ἐνὸς πίθου τοῦ κατελάμβανε τὸ ΒΔ τμήμα τοῦ δωματίου. Πρόκειται, ἀναμφισβητήτως, περὶ στρώματος καταστροφῆς ἐκ πυρκαϊᾶς, περὶ τῆς ὁποίας καταστροφῆς αἱ πρῶται ἐνδείξεις εἶχον ἀναφανῆ ἤδη τῷ 1978 (+21/+15 ἐκ.).

Αἱ πρῶται ἐφετινὰ διαπιστώσεις ἀφεώρων εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀπηνορθωμένου ὄγκου, εἰς τὸν ὁποῖον, μετὰ ἐπιμελῆ καθαρισμὸν, διεκρίνοντο ἴνες ὑπο-

1. Πρβ. Κ. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, ΠρΠ (1964), 599· ΠρΣτ'Ἑλλ (1968), 507. Alt-Ägina, III 4, Die vorgeschichtliche Stadt von H. Walter und Fl. Felten (1981) σσ. 12.3, 17.3, 37.1, Pläne.

δηλοῦσαι ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δοκῶν ποῦ θὰ εἶχον καταπέσει καίμενοι ἐκ τῆς στέγης. Ἐπιπροσθέτως, ἡ ἐπισήμανσις καὶ ἄλλων ἰνῶν καθέτως πρὸς τὰς ἐν ἀρχῇ ἐπισημανθείσας, ἐνίσχυσε τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ διασταυρουμένων δοκῶν μήκους 50 ἐκ. Τέλος, ἡ ἐπισταμένη ἀνίχνευσις καὶ ἄλλων ἰχνῶν εἰς τὴν ὑποκειμένην τοῦ τύμβου ἐπίχωσιν ἐπεβεβαίωσεν αὐτὴν τὴν πεποίθησιν, διότι εἶχομεν, πλέον, τὸ σύνολον τῶν ἐνδείξεων αὐτῆς τῆς καταστροφῆς τῆς στέγης μὲ παχύτατον ἀπηνθρακωμένον στρώμα ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ μὲ κάρβουνα διάσπαρτα εἰς τὴν ὑπερκειμένην τοῦ δαπέδου ἐπίχωσιν, ὡς μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ Δ τοίχου, ἦτο, δηλ., χαρακτηριστικὸν παράδειγμα διασπορᾶς ὄλων τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἐπενεργειῶν τῆς πυρκαϊᾶς εἰς τὸ σύνολον τοῦ χώρου.

Ὑπὸ τὸν ἀπηνθρακωμένον ὄγκον (ποῦ κατελάμβανεν ἕκτασιν μήκους 2 μ. καὶ πλάτους 1.05 μέχρι βάρους +5 ἐκ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 50 ἐκ. ἀπὸ τοῦ Α τοίχου) ἀνεφάνησαν καὶ τεμάχια χεῖλους εὐμεγέθους πίθου τῆς κατηγορίας τῶν χονδροειδῶν εὐρισκόμενα εἰς διάταξιν περιφερείας τόξου. Μὲ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐρεύνης ὑπὸ τὸν ὑποστηριχθέντα ΝΑ περίβολον τοῦ τύμβου συνεκεντρώθη τὸ σύνολον αὐτοῦ τοῦ εὐρυστόμου πίθου μὲ δακτυλοπίεστον διακόσμησιν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ χεῖλους καὶ ἀκόσμητον ἐπίπλαστον ταινίαν ὑπ' αὐτὴν. Ἡ βᾶσις τοῦ πίθου εἶναι τοῦ ἐπηρμένου τύπου (pedestal base) καὶ εἶναι κοίλη κάτωθεν (2R = 20.8 ἐκ.). Ὅστρακά τινα εἶχον ἀνευρεθῆ καὶ κατὰ τὴν περυσινήν ἀνασκαφήν, ἐτι δὲ παλαιότερον (πίν. 162β). Ἡ ἐξωτ. περιφέρεια χεῖλους εἶναι, περίπου, 52 ἐκ. (7.5 YR 5/6 - strong brown-καστανό). Ἐπιφάνεια ἐπιχρ. 7.5 YR 5/4 - brown. Πηλὸς μὲ λίθινα ἐγκλείσματα.

Ὡς ἦτο φυσικόν, τὸ σύνολον τῆς ὑποκειμένης ἐπιχώσεως τοῦ ΜΕ τύμβου περιελάμβανεν, ἀποκλειστικῶς, ΠΕ II ὄστρακα, τεθραυσμένας λεπίδας ὀφιανοῦ καὶ ὀστᾶ ζώων. Μὲ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ κατωτάτου τμήματος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου περηκολουθήθη κατὰ τι καὶ ὁ Δ τοίχος τοῦ χώρου καὶ ἡ κεκαυμένη δοκός, ἀνευρέθησαν δὲ τμήματα λεπίδων ὀφιανοῦ, ὄστρακα λεπτῶν ἀγγείων μὲ ἐρυθρὸν ἐπίχρῖσμα καὶ πολλὰ ἀποτυπώματα κεκαυμένων σπόρων, κυρίως σίτου, εἰς τὸ κεκαυμένον χῶμα τοῦ στρώματος καταστροφῆς.

Ἡ ἔρευνα διεξήχθη παραλλήλως καὶ εἰς τὴν ΒΑ (γωνίαν τοῦ δωματίου), ὅπου ἀνεφάνη τὸ σύνολον τῶν ὀστράκων ἔνδον τοῦ χώρου, ὡς καὶ ὑπὸ τὸν Α τοῖχον (πίν. 163α-β). Πρόκειται περὶ εὐμεγέθους καὶ εὐρυστόμου πῶς χειροποιήτου ΠΕ II πιθοειδοῦς ἐξ ἐντόνου πορτοκαλόχρου καθαροῦ πηλοῦ στερουμένου ἐγκλεισμάτων, μὲ ἐρυθρὸν ἐπίχρῖσμα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν, μὲ κατακόρυφον λαμὸν καὶ ἐπίπλαστον διακόσμησιν. Ὑπάρχουν δύο, τοῦλάχιστον, λαβαὶ καὶ ζώνη ἐπίπλαστος μὲ δακτυλοπίεστον διακόσμησιν, ἐτι δὲ διεπιστώθη ὅτι ἡ εὐρεία (διαμέτρου 20 - 20.6 ἐκ.) βᾶσις του εἶναι λεία καὶ ἐπίπεδος. Τὸ πάχος τῶν λεπτῶν ἐπιχρῖσμένων ἐρυθρῶν τοιχωμάτων του ἐμετρήθη 6 mm ἕως 1.3 ἐκ. (fine ware). Αὐτὸ τὸ δίκωτον πιθοειδὲς εὐρηται ἐπὶ δαπέδου (+12 ἐκ.)

ὑποκειμένου τοῦ στρώματος καταστροφῆς. Πηλός Munsell 5/8-yellowish red (πολύ έντονο πορτοκαλί).

Ἐξ αὐτῆς τῆς ἐρεύνης κατεφάνη ὅτι ὁ Α τοῖχος ἠρείδeto (κατὰ τὸ Β τμήμα του) ἐπὶ τῶν ὀσπράκων αὐτοῦ τοῦ πιθοειδοῦς ἀγγείου καὶ ἐφ' ἐνὸς μυαλίθου ποῦ ἀποτελεῖ συνέχειαν τῶν ἄλλων παλαιόθεν γνωστῶν πρὸς Α. Ἐπίσης, ὑπάρχουν καὶ ὀστρακα χονδροειδοῦς πίθου μὲ διπλῆν ἐπίπλαστον ταινίαν φέρουσαν δακτυλοπίεστον διακόσμησην. Τὸ σημαντικώτερον, ὅμως, εὔρημα ἀποτελεῖ ἡ βάσις, τὸ ὑψηλὸν στέλεχος καὶ τὸ κατώτερον στρώμα τῆς γάστρας ἐνὸς ἀγγείου ἀπὸ ροδόχρου πηλὸν σφζομένου ὕψους 8.2 ἐκ. καὶ διαμέτρου βάσεως 3.2 ἐκ., ποῦ ἀνήκει εἴτε εἰς τὴν λήγουσαν ΠΕ II περίοδον εἴτε εἰς τὴν πρωιμωτάτην ΠΕ III A:1 φάσιν. Παρόμοια εὔρηματα ἔχουν σημειωθῆ καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ οἰκισμοῦ καί, πάντοτε, ἀνήκουν εἰς ὄστατα στρώματα. Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα ὑπῆρξε, τέλος, ἡ ἐπισήμανσις πολυπληθῶν ἀποτυπωμάτων κεκαυμένων σπόρων καὶ κεκαυμένου πηλοῦ.

Κατὰ ταῦτα, κατόπιν τῶν γενομένων παρατηρήσεων καὶ μετρήσεων, προέκυψεν ὅτι τὸ πιθοειδὲς κάτωθεν τοῦ Α τοίχου ἀνήκεν εἰς τὸ δάπεδον ἀσπροπουλιᾶς (ἀμμῶδες σκληρὸν χῶμα μὲ τρίμματα πορώδους λίθου εἰς στρώμα +12 ἐκ./+9 ἐκ.) ποῦ ὑπόκειται. Τὸ δάπεδον αὐτὸ (ὑπὸ τὸν πίθον καὶ τὸ κεκαυμένον ὑλικὸν τῆς στέγης) ἐψήθη μέχρι βάθους 2 ἐκ., εἰς τὸ στρώμα δὲ τοῦ ὑπεδάφους περιελαμβάνετο καὶ μυαλίθος μήκους 31 ἐκ. καὶ πλάτους 21 ἐκ. (5 ἐκ. ὑπὸ τὸ δάπεδον). Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου τούτου εἶχε σχηματισθῆ ἐλάχιστα (2 ἐκ.) ὑπεράνω τοῦ κάτω πέρατος τῆς ὑποθεμελιώσεως τῶν τοίχων.

Εὐθύς ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ χώρου τούτου διεπιστώθη μικρὰ ποσότης ἄμμου εἰς στρώμα πάχους ±5 ἐκ. μὲ ὅλα τὰ ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα ποῦ ἐπιτρέπουν νὰ συναχθῆ τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ χῶρος εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ (δὲν εἶχε χρησιμοποιοθῆ μὲ κτίσμα) ἐπὶ τι διάστημα, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ βροχὴ νὰ σχηματίσῃ τὸ στρώμα - κρούστα ποῦ γνωρίζομεν καὶ ἀπὸ ἄλλας περιπτώσεις. Ἡ προηγούμενη οἰκοδομικὴ φάσις διακρίνεται εἰς τὸ κατώτερον τμήμα τοῦ Ν τοίχου τῆς ΝΑ ἀποθήκης.

Πρόβλημα, τέλος, ἀποτελεῖ ὁ καθορισμὸς τῆς εἰσόδου εἰς αὐτὸ τὸ δωμάτιον, ποῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῆ, διότι ἀγνοοῦμεν τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ΒΔ καὶ τὴν ΝΑ γωνίαν. Ἐπόπιτις ἐργασίας: δις Ἀναστασία Λεονάρδου.

Ἡ ἐργασία εἰς αὐτὸν τὸν τομέα διεξήχθη ἐπὶ τι διάστημα καὶ ἐκτὸς (πρὸς Α) τοῦ Α τοίχου, ὅπου (κατὰ μήκος του) ὑφίστατο μέγας ὄγκος ἀργῶν λίθων ἐν πάσῃ ἀταξίᾳ. Οὕτω, κατ' ἀρχήν, ἐπεδιώχθη μὲ τὴν συμπαράστασιν τοῦ κ. Χαρ. Σφακιανάκη νὰ ἀπομακρυνθοῦν ὅλοι οἱ λίθοι οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐπιφανειακοὶ καί, γενικῶς, εἶχον πέσει ἐξ ὑψηλοτέρων σημείων. Οἱ ἀπομειναντες ἀργοὶ καί, μᾶλλον, ὀγκώδεις λίθοι εἶχον τοποθετηθῆ κεκλιμένοι πρὸ τῆς Α πλευρᾶς (ὄψεως) τοῦ τοίχου καὶ εἶναι σαφὲς ὅτι ἐσχημάτιζον ἐσφηνωμένον καθ' ὅλον τὸ μήκος του ἀντιστήριξιν διὰ τὸν ΜΕ τύμβον (πίν. 164α). Ἡ περιληφθεῖσα κεραμεικὴ,

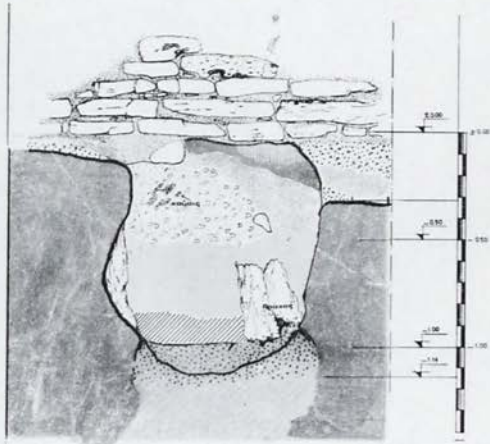
ση 7η

Βούδοκοιλιά '81

θόλος

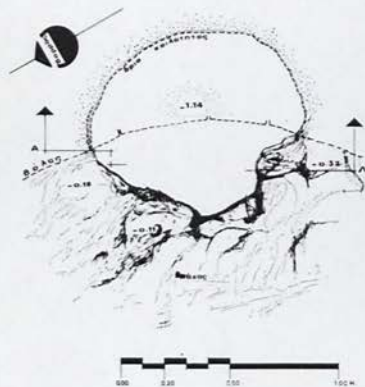
κοιλότης

ΑΒ

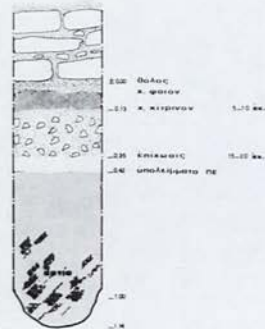


ΤΟΜΗ Α Α

31.7.81



ΚΑΤΩΨΙΣ



ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΜΗ

ὡς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς περιπτώσεις (ἔνδον τοῦ Α τοῖχου τοῦ ΒΔ τετραγώνου δωματίου), ἦτο, ἀποκλειστικῶς, ΠΕ II περιόδου, οὐδὲν δὲ ΜΕ I ὕστρακον ἐξ αὐτῆς τῆς περιόδου κατὰ τὴν ὁποίαν ἐσχηματίσθη ὁ τύμβος μὲ ὅλα τὰ σημεῖα τὰ ἀναλημματικά καὶ τὰ ἐξώτερά του τμήματα. Ἡ εἰκὼν εἶναι παραστατική καὶ ἡ ἐργασία θὰ συνεχισθῆ καὶ εἰς ἐπομένῃν περίοδον πρὸς ὀλοκληρωτικὸν καθαρισμόν τοῦ χώρου. Ἐπόπτις ἐργασίας: δις Δέσποινα Καρέλλη.

ΑΝΑ τομεὺς

Ὁ τομεὺς ὠρίσθη διὰ τῶν σημείων ν-ρ/24-26 τοῦ καννάβου, διεπιστώθη δὲ ὅτι περιελάμβανε (+18 ἐκ.) πρῶμιον ΠΕ II thickly painted (μὲ παχύρρευστον ἐπίχρισμα) κεραμεικὴν καὶ ὕστρακα μεταγενεστέρας φάσεως (διπλῆ λαβή). Ἡ ΠΕ II ἐπίχρσις (ὕστρακον κύμβης, ὕστρακα πιθοειδοῦς καὶ φιαλιδίου, λεπίδες ὀψιανοῦ) παρηκολογήθησαν μέχρι βάθους -17 ἐκ. Εὐρέθησαν, ἐπίσης, εἰς μυλόλιθος καὶ τρεῖς τριπτῆρες ποῦ ἀποτελοῦν τὴν πρὸς Β ἐπέκτασιν τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν μυλόλιθων ποῦ εἶχον χρησιμεύσει ὡς δάπεδον δίοδων εἰς τὸν Α-ΑΝΑ τομέα. Ἐπόπτις ἀνασκαφῆς: δις Ἀναστασία Λεονάρδου.

ΑΒΑ τομεὺς τύμβου

Εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἐπεδιώχθη ὁ αὐτὸς στόχος καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀπεμακρύνθησαν πολλοὶ μικροὶ λίθοι τῆς ἀντιστηρίζεως τοῦ ΥΕ I θολ. τάφου χωρὶς νὰ συμπληρωθῆ ἡ ἐργασία, ποῦ ἀπαιτεῖ μεγάλην προσοχὴν μέχρι τοῦ τελικοῦ τῆς σταδίου (εἰκ. 5α). (Ἐπεύθυνος ἀνασκαφῆς: Ab Koelmann, φοιτητῆς Ἀρχαιολογίας Πανεπιστημίου Amsterdam.)

ΑΒΑ τομεὺς

Τὰ ὄρια τοῦ τομέως τούτου (κ-λ/24-26), ὡς καὶ πέρυσιν, εἶναι πρὸς Δ ὁ ΜΕ τύμβος, πρὸς Β εἰς ΠΕ II τοῖχος καὶ πρὸς Ν ὁ ἀνατολικὸς ΜΕ τάφος τοῦ ζεύγους τῶν ὁμοτάφων (1979).

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ στρώματος, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη τὸ πρῶτον, ἀποτελεῖτο ἐξ ὀστράκων χονδροειδῶν ἀγγείων, ἐξ ὀστράκων ἀγγείων ἐκ καθαροῦ πηλοῦ, φιαλιδίων μὲ ἔσω νεῦον χεῖλος, ἀγγείων μὲ τμήσιν εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους (carinated), κυμβῶν μὲ χαμηλὰ ἢ κανονικῶς ὕψηλὰ τοιχώματα κ.ἄ., περιελαμβάνοντο δὲ καὶ δακτυλιοειδεῖς βάσεις. Τὰ νεώτερα ἀνήκουν εἰς τὰ τέλη τῆς ΠΕ II περιόδου μὲ ἐπηρμέναις βάσεις (pedestal).

Εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν ἐπεσημάνθησαν μικρότατα βοτσαλάκια, πρᾶγμα ποῦ ὑποδηλοῖ ὑπαρξίν δαπέδου. Τὸ συνανῆκον ὑποκείμενον στρώμα φαίνεται ἀνήκον εἰς προγενεστέραν φάσιν χρήσεως τοῦ χώρου καί, δυνατὸν, κατ' ἀρχήν, νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν πρῶμιον ΠΕ II περίοδον.

Τὸ συμπέρασμα, ποῦ προέκυψε, εὐνοεῖ τὴν δημιουργίαν ἐνὸς δαπέδου εἰς μίαν προκεχωρημένην φάσιν τῆς ΠΕ II, ὅποτε ἰσοπεδώθη ἐκ νέου ὁ χώρος (μὲ ταυ-

τόχρονον κάλυψιν τῶν ἐξεχόντων σημείων τοῦ βράχου). Προηγούμενος εἶχε δημιουργηθῆ καὶ ἐν καθαρὸν στρώμα, τὸ ὁποῖον παρενεβάλλετο μεταξύ τῆς προκωρωμένης ΠΕ II καὶ τῆς πρῶιμου ΠΕ II φάσεως.

Τὸ ὑποκείμενον πρῶιμον ΠΕ II στρώμα ἀντιπροσωπεύει τὴν πλήρωσιν (δί-κην «μπάζων») τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τῶν κοιλοτήτων τῶν βράχων εἰς μίαν περίοδον ποῦ δὲν ἐκαλύφθη, πιθανόν, τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐκ κτίσματος. Τοῦλάχιστον, αὐτὸ μαρτυρεῖ ἡ ὕψη τοῦ ἀμέσως ὑπερκειμένου καθαρῶ στρώματος. Τὰ πρῶιμα ΠΕ II ὄστρακα ἀνήκον εἰς τὴν ομάδα μὲ τὸ παχύρρευστον ἐπίχρισμα.

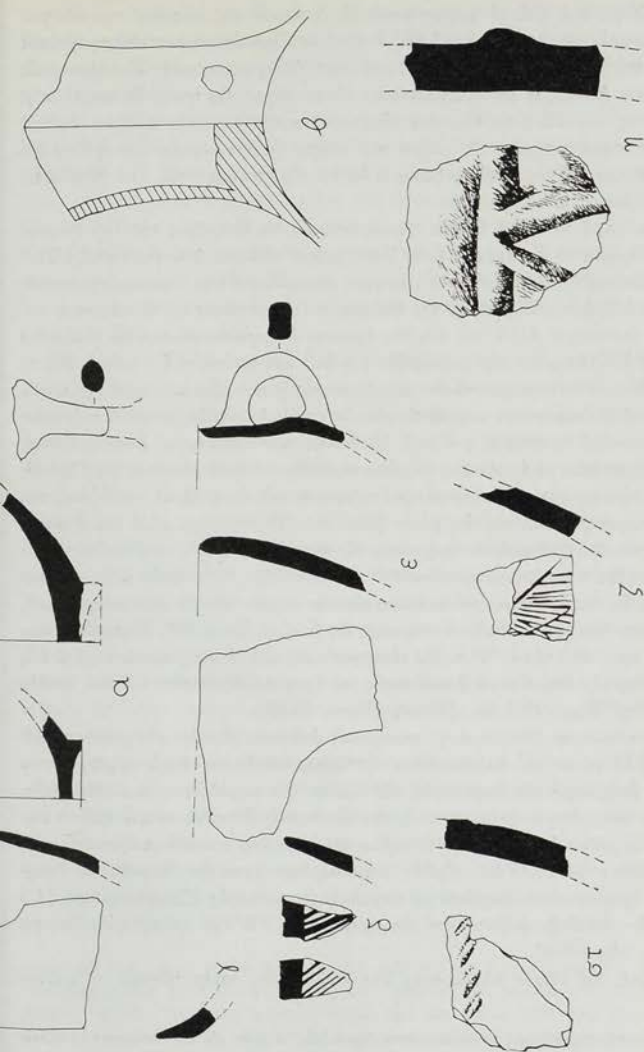
Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ τομέως ἐξετάσθησαν αἱ κοιλοτήτες μέχρις ἐνὸς σημείου εἰς βάθος καὶ ἐπεσημάνθησαν τὰ γνωστὰ λιθάρια, τὰ ὁποῖα εἶχον χρησιμεύσει καὶ εἰς ἄλλα σημεία τῆς θέσεως πρὸς δημιουργίαν ἀνθεκτικοῦ ὑποστρώματος.

Κυριώτερον εὔρημα ὑπῆρξε μολύβδινον σύμπλεγμα διατρήτων σπειρῶν (διαστάσεων $2,80 \times 2$ ἐκ.)¹, ποῦ προέρχεται ἐκ τοῦ σημείου κ25 (πίν. 164β-γ). Ἀποτελεῖται, οὐσιαστικῶς, ἐκ παχέος μολύβδινου σύρματος καὶ περιλαμβάνει εἰς δύο σειρὰς σπείρας. Εἰς τὸ σχῆμα του, τὸ ὁποῖον ἦτο, ἀρχικῶς, ὀβὰλ καὶ, κάποτε, συνεπίεσθη, περιελάμβανεν εἰς τὸ μέσον δύο πλέον εὐμεγέθεις σπείρας καὶ εἰς ἑκατέραν τῶν μακρῶν «πλευρῶν» ἀνὰ τέσσαρας σπείρας. Κατὰ πόσον πρόκειται περὶ σφραγιδος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθῆ ἑλλείψει ἀντιστοίχου ὕλικου. Πάντως, αἱ σφραγιδες τῆς Πρῶιμου Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ σύγκεινται ἐκ διαφόρων πρώτων ὑλῶν (πηλοῦ, σερπεντίνου, ἄλλων λίθων κ.ο.κ.). Ἐπόπτις ἀνασκαφῆς: δις Στέλλα Ραυτοπούλου.

BA τάφος (εἰκ. 5β-η)

Περαιτέρω, συνεχίσθη ἡ ἔρευνα εἰς τὴν ΒΑ τάφρον μὲ πρώτην διαπίστωσιν ὅτι οἱ τεθραυσμένοι πίθοι (ἢ, τουλάχιστον, εἰς τούτων) τοῦ στρώματος καταστροφῆς τοῦ τέλους τῆς ΠΕ II περιόδου (διὰ τὴν Βοῦδοκοιλίαν) συνεχίζοντο πρὸς Ν, ἐνῶ πρὸς Β δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν ἄλλα ὄστρακά των. Ἐπίσης,

1. Ἐξ Ἀκοβίτικων προέρχεται τὸ μοναδικὸν μὲ γραμμικὸν θέμα ἐναλλήλων γωνιῶν πηλινον σφράγισμα, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν ἐκ Μεσσηνίας, ἀνάλογον πρὸς τὰ ΠΕ II σφραγίσματα τοῦ Χελιώτου Μήλου (M.H. WIENCKE, CMS, Beiheft 1, 1981, 256-57 εἰκ. 9) καὶ τῆς Λέρνης (Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, ΑΔ 26, 1971, Β' 1, 129). Πρβ. καὶ K. MÖLLER, Tiryns IV, πίν. XVII.2,4 κ.ο.κ., πίν. XIX.1.2. Εἶναι, πάντως, γεγονός ὅτι αἱ σφραγιδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προέρχονται ἐξ ἄλλων ὕλικῶν (πηλός, σερπεντίνης, ἄλλοι λίθοι). Ἄμορφοι μᾶζαι μολύβδου προέρχονται ἐξ Ἀγ. Κοσμᾶ (G. E. MYLONAS, Aghios Kosmas, 138), ὁπόθεν προέρχεται καὶ ἡ ἀνάλογος ἐκ σερπεντίνου σφραγις [ἀδόθι, 28, 29 (13), 30, 143, 157, πίν. 16. Πρβ. ASINE, 241 εἰκ. 173. CMS, II 1, Nr. 3 (σ. 8), Nr. 183 (σ. 206) καὶ FR. MATZ, (13)]. Crete and Early Greece, London (1962), πίν. 43 ἐν σ. 65· τὸ διάφορον ἐν CMS, II 1, Nr. 277 (σ. 257), τὸν σκαρβαζίου [Nr. 405 (σ. 479)] καὶ τὸν ἕτερον, Nr. 434 (σ. 515).



Εικ. 5. α. ΠΕ II κεραιμένη ΑΒΑ κοιλότητος τύμβου. β - η. ΒΑ. τάφος; γ. Χεῖλος προίμου ΠΕ II φιαλίδου. δ. Γραπτόν ΥΝ ὄστρακον, ε. Προίμος ΠΕ II κεραιμένη. στ. "Ὀστρακον πιθουειδὸς μετ' ἐγκαράξεων. ζ. "Ἐστύβοι μένον ὄστρακον μετ' ἐγκαράξεων τῆς ΤΝ. η. "Ὀστρακα τῆς ΤΝ μετὰ πλαστικῆς διακοσμῆσεως.

διεπιστώθη ὅτι ὁ ΠΕ II τοῦχος κατὰ τὸ Α ἄκρον τῆς τάφρου, ποῦ εὑρητο, ἀρχικῶς, ὑπὸ τὸν περίβολον τοῦ ΜΕ I τύμβου, εἶχεν ἀποκατασταθῆ προχείρως (ἴσως κατὰ τὸ τέλος τῆς ΠΕ II - πρὸ τῆς ἐποχῆς σχηματισμοῦ τοῦ τύμβου) εἰς τὴν Ν του ἀπόληξιν, μὴ ἐξικνούμενος, οὕτω, μέχρι τῆς γνωστῆς τριγωνικῆς κοιλότητος τοῦ ΑΒΑ τομέως τοῦ τύμβου. Χαρακτηριστικὸν εὑρημα, ὑπὸ τὸ ἀτάκτως συμπληρωμένον Ν τμήμα τοῦ τοίχου τούτου, προέκυψεν ἡ 45η ΥΕ αἰχμὴ βέλους (ἐξ ὀψιανοῦ) μήκους 2.40 ἐκ. εἰς στρῶμα +44 ἐκ. (ἀπόδειξις ἀναμοχλεύσεως τοῦ σημείου).

Οὕτω, μετὰ ταῦτα, ἡ ἔρευνα περιορίσθη εἰς τὸ Β τμήμα τῆς ΒΑ τάφρου (ὑπὸ τὸ τμήμα τὸ ἀνασκαφὴν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ παρελθόντος ἔτους 1980) καί, εἰδικώτερον, εἰς βάθος πρὸς ὀλοσχερῆ ἀποκάλυψιν τῆς ὑποκειμένης κοιλότητος τοῦ βράχου. Εἰς αὐτὴν τὴν ἐπέκτασιν (τῆς Β πλευρᾶς τῆς τάφρου) καί εἰς τὴν κοιλότητα ΑΒΑ τοῦ τύμβου ἤρχισεν ἡ ἐργασία μὲ πρῶτα εὐρήματα (εἰκ. 5α) ΠΕ II κεραμεικῆν, μολόλιθον (-1 ἐκ.) καὶ τριπτῆρα (+8 ἐκ.). Εἰς τὸ εὐθὺς ὑποκείμενον στρῶμα—ἐνδον μικρᾶς κοιλότητος—εἶχε περιληφθῆ (εἰκ. 5β, πίν. 165α) ἰδιότυπον τὴν μορφήν ἀμφίκοιλόν πῆλινον σκεῦος ($\pm 0.00 \mu.$), συνοδευόμενον ὑπὸ τριπτῆρος (-4 ἐκ.). Πρόκειται περὶ στελέχους ἐνὸς ἀγνώστου σχήματος ἀγγείου μὲ ἀμφίκοιλα τοιχώματα, ἐρυθροῦ πηλοῦ Munsell 2.5 YR 5/6-red μὲ ὁμοίωχρον ἐστιλβωμένην ἐπιφάνειαν (εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὕψεις) καὶ ἀποτετριμμένην κατὰ τι τὴν βάσιν (εἰκ. 5β). Τὸ στέλεχος αὐτὸ καὶ ἡ βάσις χωρίζονται ὑπὸ ἐνδιαμέσου τμήματος, εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὀφιοειδὲς περιειλημμένον σύνολον¹ (πίν. 165β). Ὁ πυθμὴν εἶναι κεκαυμένος ὡς ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ σκεύους εἰς τὴν πυράν. Εἰς τὸ κατώτερον ἡμισυ ὑφίστανται καὶ δύο ὄπαι εἰς τὸ τοίχωμα, εἰς γωνίαν, ὅμως, 60°. Τὸ σκεῦος διευρύνεται πρὸς τὰ ἐπάνω. Ὁ πῆλος εἶναι καθαρὸς καὶ τὰ τοιχώματα παχέα. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν διακρίνονται τὰ ἴχνη τοῦ εργαλείου διὰ τοῦ ὁποίου ἐστιλβώθη. Ὑψὸς 27.5 ἐκ. (Μουσ. Πύλου 1636).

Ἡ συνοδύουσα (ὑποκειμένη) κεραμεικὴ ἀνάγεται εἰς τὴν σύγχρονον πρῶτον ΠΕ II φάσιν καὶ περιλαμβάνει ἐστιλβωμένα ὄστρακα μὲ παχύρρευστον ἐρυθρὸν ἐπίχρισμα εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὕψεις. Ἐν παράδειγμα φαλιδίου (εἰκ. 5γ) ἔχει σκουρότερον ἐπίχρισμα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν καὶ τμήσιν ἐκτός ὑπὸ τὸ χεῖλος (carinated). Ὁ πῆλος περιλαμβάνει καὶ λίθινα ἐγκλείσματα.

Εἰς βάθος -22 / -27 ἐκ. εὑρέθη μεμονωμένον γραπτὸν Νεολιθικὸν διμηνιαζὸν ὄστρακον, ἐστιλβωμένον μὲ παραλλήλους γραμμὰς ἐξωγραφημένας (2.5 YR 4/4 - reddish yellow) ἐπὶ ἐπιφανείας 10 YR 7/4 - very pale brown (εἰκ. 5δ, πίν. 166α).

Λιθάρια, ὡς ὕλικὸν πληρώσεως τῆς κοιλότητος, συννητήθησαν τὸ πρῶτον

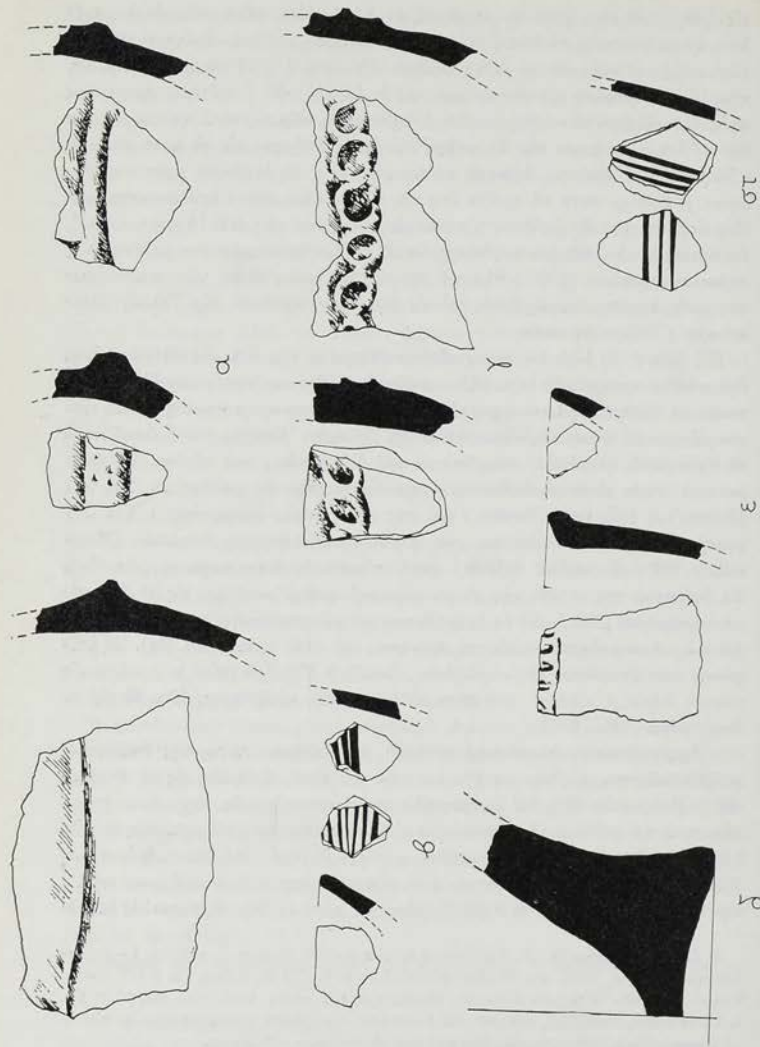
1. Ὁμοίος σχηματισμὸς περιειλημμένον ὀφιοειδοῦς εὑρηται εἰς ΠΠ ὄστρακον ἐκ Μάνικας Εὐβοίας (πρόσφατον εὑρημα τοῦ ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων δρ. Ἀδαμ. Σάμψων).

εις βάθος -30 εκ., ἦσαν δὲ μεγαλύτερου (διπλασίου καὶ τριπλασίου) μεγέθους ἐν σχέσει πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ ταφικοῦ θαλάμου καὶ τοῦ «δρόμου» τοῦ θαλ. τάφου, ὡς καὶ πρὸς τὰ τοῦ ΝΝΔ τομέως. Πρῶτος ΠΕ II κεραμεικὴ (εἰκ. 5ε, πίν. 166γ) ἀνεφάνη εἰς τὸ στρώμα -42 / -45 καὶ -46 / -47 εκ., συγχρόνως πρὸς τὴν αὐξήσιν τῶν λιθαρίων ποῦ ἐπληθύνοντο, ἰδίᾳ εἰς τὸ Δ τμήμα τῆς τάφρου. Ἴσως, ὄστρακα τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς ὑπῆρχον εἰς τὸ αὐτὸ στρώμα -54 / -58 εκ. Ἐπίσης, ἐγένετο κατανοητὸν ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς παρατήρησιν γενομένην κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀνασκαφῆς, λίθινα ἐγκλείσματα (καὶ ἰδίᾳ ἀσβεστίτης) δὲν ὑρίσταντο μόνον εἰς τὸν πηλὸν τῶν ΠΕ II χρόνων, ἀλλ', ὡς προέκυψεν ἐκ τῆς ἐπιτευχθείσης κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη μελέτης τῆς στρωματογραφίας (1980 - 81) καὶ ἐκ τῆς εἰς βάθος ἐντὸς τῶν κοιλοτήτων σκαφικῆς ἐρεύνης, περιέχονται καὶ εἰς τὴν προγενεστέραν, τὴν Τελικὴν Νεολιθικὴν (TN) κεραμεικὴν.

Εἰς βάθος -51/-54 εκ. συνεχίσθησαν δείγματα τῆς TN, ὡς ἐστιλβωμένης ἐγκαράκτου κεραμεικῆς (εἰκ. 5ζ), μακρινοῦ προδρόμου τύπου τῶν ΜΕ ἀδριατικῶν μὲ ἐγχαράξεις ὁμοίας φερουσας τὴν αὐτὴν λευκοπῆν γαιώδη οὐσίαν ποῦ γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων τῆς Πρωίμου Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ κατὰ τὸ πρόσφατον (ἐφετινὸν) παράδειγμα τοῦ ΝΔ τομέως τοῦ τύμβου. Οἱ χρωματικοὶ τόνοι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας 10 YR 5/3 (brown) ἢ 6/3 (pale brown) καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας 5 YR 3/1 (very dark gray). Τὸ ὑποκείμενον στρώμα περιελάμβανεν ὄστρακον (Munsell 5 YR 6/7-reddish yellow) μετὰ πλαστικῆς διακοσμῆσεως (εἰκ. 5η). Τὰ δείγματα τῆς πλαστικῆς διακοσμῆσεως¹ συνεχίζοντο καὶ εἰς τὸ ὑποκείμενον στρώμα (-58 / -63 εκ.), ὡς ὄστρακον μὲ πλαστικὴν ταινίαν φέρουσαν ἀμυδρῶς διακρινόμενα ἐμπέστα τρίγωνα τοῦ ΠΕ τύπου (εἰκ. 6α). Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ὄστράκων τοῦ στρώματος εἶναι 7.5 YR 7/4 (pink). Λιθάρια εἰς πυκνὴν διάταξιν εὑρηγτο καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς κοιλότητος, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸ δυτ. τμήμα (πίν. 166δ).

Ἀμφιπρόσωπον burnished pattern, ποῦ ἀνήκει, λόγῳ τῆς θαυμασίας στιλβώσεώς του, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν polished, ἀνευρέθη εἰς τὸ στρώμα -63 / -70 εκ. (εἰκ. 6β). Ἡ ζωγράφισις του ἀποτελεῖται ἐκ παχυτέρων γραμμῶν, ποῦ ἀποκλίνουν τῆς παραλλήλου. Χρωματικοὶ τόνοι: ἐπιφανείας 5 YR 6/6 (reddish yellow) καὶ ζωγραφίσεως 10 R 4/6 (red). Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀναγωγή τῆς κεραμεικῆς μετὰ ἐπιπλάστου καὶ δακτυλοπιέστου διακοσμῆσεως καὶ εἰς τὴν TN βεβαιοῦται, νῦν τὸ πρῶτον, χάρις εἰς αὐτὸ τὸ ἀδιατάρακτον εἰς ἱκανόν

1. Πρβ. τοῦ τύπου W. W. PHELPS, ἔ.ἀ. 443 εἰκ. 99, Samos I, πίν. 32. 1 - 3· The Athenian Agora, XIII, πίν. 10.149· ΛΑΔΑΜ, ΣΑΜΨΑΝ, Ἡ Νεολιθικὴ καὶ ἡ ΠΕ I στὴν Εὐβοία, Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, Παράρτημα ΚΔ' τόμου, 1981, 145, πίν. 11.β· FR. J. HOLMBERG, Asea, 57, εἰκ. 60· N. LAMBERT, La grotte préhistorique de Kitsos (Attique), 1981, 356 - 58, εἰκ. 246 καὶ ἀπὸ τὸ σπῆλαιον τοῦ Πανός.



Εἰκ. 6. ΒΑ τέφρας: α. Ὀστράκον βάρους (-58/-62 ἔκ.), β. Burnished pattern (-63/-70 ἔκ.), γ. Ὀστράκον με δακτυλοπίεστον διακόσμησιν, δ. Βάσις πίθου τῆς ΤΝ ε. Ὀστράκον με ἐμβυθίσεις ἐξ τοῦ χεῖλος, στ. Burnished pattern (-79/-86

βάθος στρώμα, αν και προερχόμενον εκ σαφούς επιχώσεως προς πλήρωσιν τῆς κοιλότητος. Ὄντως, εἰς τὸ ἐπόμενον στρώμα (-70 / -79 ἐκ.) ἀνευρέθησαν παρόμοια ὄστρακα ἐκ σκευῶν οὐκιακῆς χρήσεως. Οὕτως, ἐκ πιθοειδοῦς — τοιχώματος πάχους 1.2 ἐκ. καὶ ἥττονος ποιότητος πηλοῦ — προέρχεται μικρὸν ὄστρακον περιλαμβάνον μικρὸν τμήμα τῆς ἐπιπλάστου ταινίας. Ἐξ ἄλλου πιθοειδοῦς — τοιχώματος πάχους 0.7 ἐκ. — προέρχονται δύο συνεχόμενα ὄστρακα. Ὁ πληρὸς περιλαμβάνει λίθινα ἐγκλείσματα, εἶναι συνήθους ποιότητος καὶ ἡ ἐπιφάνεια ἔχει ἐπιχρισθῆ μελανῇ (εἰκ. 6γ, πίν. 167β). Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος



Εἰκ. 7. ΒΑ τάφος: α. Ὄστρακον πιθοειδοῦς τῆς ΤΝ με ἐγχάρακτον ζιγκ-ζάγκ διακόσμησιν. β. Ὄστρακον τῆς ΤΝ με δακτυλοπίεστον διακόσμησιν.

(-73 ἐκ.) ἄλλο ὄστρακον φέρει ἀνάγλυφον ταινίαν τριγωνικῆς διατομῆς, εὐρέθη δὲ καὶ ὀγκώδης βάσις πιθοειδοῦς (εἰκ. 6δ). Εἰς τὸ ὑποκείμενον στρώμα (-79/-86 ἐκ.) ἄλλο ὄστρακον φέρει ἐμπιέστους ἐμβαθύνσεις εἰς τὸ χεῖλος (εἰκ. 6ε). Ἔτερον polished pattern (εἰκ. 6στ) με παραλλήλους ἔνδον ἐρυθρὰς γραμμὰς - ταινίας (2.5 YR 4/6-red) ἐξ ἀγγείου τοιχώματος πάχους 0.44 ἐκ. καὶ με ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν φέρουσιν χρωματικὸν τόνον 5 YR 5/6 - 6/6 (reddish yellow) ἀνευρέθη εἰς τὸ Α ἄκρον τοῦ Β τμήματος τῆς τάφρου εἰς τὸ αὐτὸ βάθος (-79/-86 ἐκ.), βαθύτερον δὲ καὶ εἰς βάθος -86/ -89 ἐκ., εὐρέθη ὄστρακον πιθοειδοῦς με ἔξω νεῦον χεῖλος καὶ ἐγχάρακτον ὑπ' αὐτὸ διακόσμησιν εἰς σύνολον καθέτως διηθετημένον ζιγκ-ζάγκ ἐγχαραζέων ἱκανοῦ εὗρους (Munsell 7.5 YR 5/4-brown). Τὸ ἀνώτερον τμήμα αὐτῆς τῆς διακοσμῆσεως εὕρηται εἰς σημεῖον ὅπου σημειοῦται τριγωνικῆς διατομῆς ἔντασις (εἰκ. 7α, πίν. 167γ). Ἄλλα ὄστρακα με ἀνάγλυφον καὶ δακτυλοπίεστον διακόσμησιν εὕρηθησαν εἰς βάθος -1.05/-1.10 μ. (εἰκ. 7β, πίν. 167α).

Τὰ λιθάρια τῆς ἐπιχώσεως τῆς τάφρου συνεχίζοντο μέχρι βάθους -1.17 μ., τὸ δὲ παρθένον κοκκινόχρωμα συνηγήθη εἰς βάθος -1.17 καὶ -1.24 μ. (πίν. 167δ). Ἄρα, ἡ πλήρωσις τῆς κοιλότητος ἦτο εὐρείας ἐκτάσεως ἔργον, ποῦ ἐκάλυψε χῶρον βάθους 90, ὡς ἔγγιστα, ἐκ., πρέπει δὲ νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός ὅτι ἡ κοιλότης συνεχίζετο, περαιτέρω πρὸς ΒΔ, οὔσα μία τῶν μεγαλύτερων τῆς θέσεως, ὡς ἡ Κ τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ θολ. τάφου. Συγκεκριμένως, ὑπάρχει πιθα-

νότης νὰ ἐξικνεῖται, τοῦλάχιστον, μέχρις ὑπὸ τὸν ταφ. πίθον Β-12, ὅπου εὐρέθησαν ἤδη νεολιθικά ὄστρακα, κεκαυμένα ὁστᾶ ζώων καὶ θεμελίωσις ΠΕ II τοῖχου. Ἑπεύθυνος ἀνασκαφῆς: δις Harriet Lewis, University of Minnesota. ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς διδος Joan Levine (University of Pennsylvania).

Ὅστρακα πρῶιμου ΠΕ II φάσεως εὐρέθησαν εἰς διάφορα στρώματα μέχρι βάρους -47 ἐκ. Ἐνδιαμέσως εὐρέθησαν καὶ ὀρισμένα ὄστρακα τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς περιόδου (ἢ τῆς TN), ὡς εἰς βάρους -24 ἐκ. κ.ο.κ. Εἰς βάρους -50 ἐκ., περίπου, εὐρηγντο τὰ πρῶτα ὀγκωδέστερα λιθάρια με ἀμιγῆ Νεολιθικὴν κεραμεικὴν. Ἄρα, προκύπτει ὅτι ἡ ἐπίχρῳσις τῆς κοιλότητος τῆς ΒΑ τάφρου, ἐδημιουργήθη δι' ἀπορριμμάτων, τὸ ἐνωρίτερον, κατὰ τὴν πρῶιμον ΠΕ II φάσιν καὶ περιέλαβεν ὄστρακα σύγχρονα (± 0.00 μ./-50 ἐκ.) καὶ ὄστρακα τῆς TN μέχρι βάρους μεγαλύτερου τοῦ μέτρου. Κατὰ τὴν TN ἴσως εἶχε χρησιμοποιοηθῆ.

ΒΑ τομεὺς

Ὁ τομεὺς ὠρίσθη διὰ τῶν σημείων β-θ/23 - 26 (3×6 μ.) καὶ ἀποτελεῖ ἐπαλάφησιν τῶν παλαιότερων περιόδων, ἀλλά, νῦν, ἔνδον καὶ ἐπὶ τῶν κοιλοτήτων τοῦ βράχου.

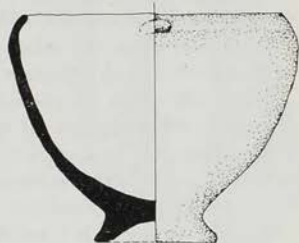
Ἡ κεραμεικὴ εἰς τὸ ἀνώτερον στρώμα (ὑπόστρωμα διαπέδου) ἀνήκε, κατὰ βάσιν, εἰς τὴν ἐπομένην φάσιν τῆς πρῶιμου ΠΕ II περιόδου, ἀκολουθεῖται δὲ ὑπὸ ὄστράκων αὐτῆς ταύτης τῆς πρῶιμου ΠΕ II περιόδου (ἐστιλιβωμένων ἀγγείων με παχύρρευστον ἐπίχρῳσιμα), ὡς ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ J. L. Caskey. Παρὰλλήλως, ἐμφανίζονται καὶ ἀπολεπίσματα καὶ λεπίδες ὀψιανοῦ, πού μαρτυροῦν τὴν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους χρῆσιν του. Τούναντίον, εἰς τὴν πρὸς Α ἐπέκτασιν τοῦ τομεὺς εὐρέθησαν —εἰς κατὰ τι ὑψηλότερον ἐπίπεδον μὴ ὑποκείμενοι εἰς τοὺς κανόνας τῆς στρωματογραφίας — ἐπηρμέναι βάσεις (pedestal bases), χρονολογούμεναι ὀλίγον πρὸ τοῦ τέλους τῆς ΠΕ II περιόδου.

Τὸ ὄλικόν πού προῆλθεν ἐκ τῶν κοιλοτήτων ἀνήκει, πάντοτε, εἰς τὴν ΠΕ II περίδον. Εἰς τὴν νοτιὰν κοιλότητα 1 εὐρέθη ἀνεστραμμένον ἀκέραιον ἄστον ἀγγεῖον με σῶμα ὀσοειδὲς κατὰ τὸ ἥμισυ (πίν. 168α-β). Τὸ χεῖλος διαμορφώνεται με τὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ὀμαλὴν κάμψιν τῶν τοιχωμάτων τῆς γάστρας. Εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς τῆς κλίσεως καὶ διαμετρικῶς ἀντίθετοι εἶναι τοποθετημένοι δύο ὀσοειδεῖς ψευδολαβαί, ἐξαιρετικὰ μικραί. Ὁ πηλὸς εἶναι, σχετικῶς, καθαρός με προσμίξεις μορίων ἀσβεστίτου. Ἡ βάση εἶναι κωνικὴ καὶ τὸ χρῶμα πηλοῦ Munsell 7.5 YR 6/6 (reddish yellow). Οὐσιαστικῶς, εὐρέθη ἀκέραιον (σχεδὸν ὀλόκληρον). Ἐλλείπουν, μόνον, ἐλάχιστα μικρότατα μέρη ἐκ τῆς βάσεως καὶ ἐν ἐκ τοῦ χεῖλους. Διαστάσεις: ὕψος: 7.6 ἐκ. διάμετρος στομίου: 8.2 ἐκ., διάμετρος βάσεως: 4.1 ἐκ., μέγιστη διάμετρος γάστρας: περίπου 10 ἐκ. (Μουσεῖον Πύλου 1635) (εἰκ. 8, πίν. 168β).

Ἐπ' αὐτὸ τὸ ἀγγεῖον εὐρέθη ἐκτεταμένον στρώμα λιθαρίων ὡς ὑπόστρωμα διαπέδου ἀνήκοντος εἰς τὸν πρὸς Ν τοῖχον με τὴν δόμησιν κατὰ τὸ σύστημα τῆς

ιχθυοειδούς (θ/23 - 26). Είς τὸ σημεῖον η-θ/26 εὐρέθη καὶ λίθινος πέλεκυς τοῦ νεολιθικοῦ τύπου (πίν. 168γ) μήκους 4.58 ἐκ., πλάτ. 1.95 - 2.56 ἐκ. καὶ πάχ. 1.40 ἐκ.

Εἰς τὴν πρὸς Β κοιλότητα 2 ἐρρίφθησαν διάφορα τεθραυσμένα σκεύη καὶ ἄλλα ἄχρηστα ἀντικείμενα, διὰ τὴν πληρωθῆ ἡ κοιλότης τοῦ ἡρευνηθῆ μέχρι βάθους - 23 ἐκ. Ἡ ἐργασία συνεχίσθη, κατ' ἀρχὴν, καὶ εἰς ἄλλας κοιλότητας τοῦ τομέως (3ην - 7ην) μέχρι βάθους -23 / -25 ἐκ. Γενικῶς, τὸ ἐκ τῶν κοιλοτήτων ὑλικὸν ὑπῆρξε ποικίλον· πέρα τῆς κεραμεικῆς προῆλθον ἀπολεπίσματα καὶ λεπίδες ὄψιανθου (μήκους μέχρι 5.545 ἐκ.), λεπίς πυριτολίθου καὶ ἀπολεπίσματα πυριτολίθου, ὁστᾶ ζῶων, ὁστέινον ἐργαλεῖον, τρίτων, θαλάσσια ὄστρακα, μικρὸν τεμάχιον χαλκοῦ τριγωνικοῦ σχήματος κ.ἄ. Τέλος εὐρέθησαν περαιτέρω ὄστρακα τῆς περυσινῆς ἀρχηγόου κύμβης¹, ἡ ὁποία, ὅμως, παρέμεινεν ἀσυμπλήρωτη (Μ. Πύλου 1595). Munsell ἐπιχρῶματος: 7.5 YR 7/6 (reddish yellow). Εἰς σημαντικὸν ποσοστὸν ἀνῆλθον καὶ τὰ ὄστρακα ἐκ χονδροειδῶν ἀγγείων, τινῶν τῶν ὁποίων εἶχεν ἐξομαλυνθῆ ἢ ἐπιφάνεια, ἄλλων, ὅμως, ὄχι. Τινὰ τούτων φέρουν ὑποτυπώδεις ἐγγαράξεις καὶ ἄλλα σαφεστέρας.



Εἰκ. 8. Ἄσπον καθάτιον ΒΑ τομέως.

Ἐκ τῆς πρὸς Β καὶ Α ἐπεκτάσεως τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου δὲν προέκυψαν θεμέλια τοίχων, ὥστε νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ὑφίστατο δωμάτιον ὀριζόμενον ὑπὸ ἤδη γνωστῶν τοίχων εἰς τὴν Δ καὶ εἰς τὴν Ν πλευρὰν τοῦ τομέως. Δωμάτιον, βεβαίως, πρέπει νὰ ὑφίστατο, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τῆς πληρώσεως τῶν κοιλοτήτων πρὸς δημιουργίαν ἀνθεκτικοῦ ὑπεδάφους. Ἡ ἀπουσία τοῦ Α καὶ τοῦ Β τοίχου, ἂν οἱ λοιποὶ δύο ἀνῆκον εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον, δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῆ καὶ ἐκ τῆς περιφερειακῆς θέσεώς των (διότι οἱ Μεσοελλαδίται ἠδύναντο νὰ ἀναλάβουν εὐκολώτερον τοὺς λίθους πρὸς κάλυψιν τοῦ τύμβου). (Ἐπόπιτιδες ἐργασίας: δίδες Εἰρ. Μαρινάτου, Στέλλα Λιβανίου.)

B-BBA τομέως

Εἰς τὸν Β-BBA τομέα ἡ ἔρευνα περιορίσθη εἰς τὸ σημεῖον δ21/23-ζ21/23 (χῶρος α) μετὰ τὴν προοπτικὴν νὰ χωρήσῃ μέχρι τοῦ βράχου (πίν. 169). Τὸ ἀνατολικὸν ὄριον - πλαίσιον τοῦ χώρου σχηματίζει ὁ τοῖχος δ-ζ/23 (ἀνώτερον σημεῖον +18 ἐκ.). Ἡ ἐπίχρωσις εἰς βάθος -5 ἐκ. (καὶ περαιτέρω) περι-

1. Περβ. Ἔργον 1980, 33, εἰκ. 65· ΠΑΕ 1980, 163, πίν. 124β· Ἔργον 1981, 54· G. TOUCHAIS, BCH 105, 1981, 797, εἰκ. 45.

λάμβανε πιθοειδῆς διαμέτρου 28 ἐκ. κατὰ χώραν καὶ ἄλλα δύο ἀγγεῖα μὲ λεπτά τοιχώματα (πιθοειδοῦς 5 YR 6/8 - 5/8 μεταξὺ κιτρινωποῦ ἐρυθρωποῦ καὶ ἐρυθρωποῦ κιτρίνου καὶ ἀσκοειδοῦς 7.5 YR 7/6 - ἐρυθρωποῦ κιτρίνου), ἔτι δὲ δύο μυλολίθους (ὁ εἰς τοῦ συνήθους ἐπιμήκους κοιλοκύρτου τύπου καὶ ὁ ἕτερος μείζων τετράπλευρος ἀκανόνιστος διαστάσεων 34×35.2 ἐκ.). Ὁ πυθμὴν τοῦ πιθοειδοῦς ἦτο κεκαυμένος, ἔφερε, δηλ. ἱκανὰ ἔγχνη καύσεως, ὑπ' αὐτὸ δὲ ὑπῆρχον διάφορα κεκαυμένα ὄστᾶ ζώων.

Εἰς τὸ στρώμα -5/-10 ἐκ. εὐρέθη τμήμα κύμβης μὲ λεπτότατα τοιχώματα (Munsell 7.5 YR 6/6 - ἐρυθρωπὸν κίτρινον), εἰς βάθος μέχρι -17 ἐκ. ὑψίστατο πληθώρα ὄστράκων, ἀλλ' οὐδὲν λιθάριον, καὶ ἔτι βαθύτερον ἐνετοπίσθησαν κεκαυμένα ὄστρακα καὶ κεκαυμένα ὄστᾶ ζώων, ἐνῶ ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ εὐρέθησαν εἰς ὅλα τὰ στρώματα τοῦ τομέως.

Εἰς τὸ ΝΔ τμήμα τοῦ χώρου ἐνετοπίσθη τμήμα ΠΕ II τοῖχου ἐρειδωμένου ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ βράχου. Ἡ πρὸς Δ γωνίασὶς τοῦ ἐλάχιστου διατηρεῖται καὶ ἡ κατάστασις θὰ διευκρινηθῇ μόνον ὅταν ἀποκαλυφθῇ αὐτὸς ὁ συνεχόμενος πρὸς Δ χώρος (δι' ἀπομακρύνσεως τοῦ ἐκτὸς τοῦ τύμβου κεκλιμένου ἐπιπέδου τοῦ φέροντος λίθινον κινδύαν).

Εἰς τὰς κοιλοτήτας Κ 1 καὶ Κ 2 ὑπῆρχον ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ αὐλακώσεις εἰς ἐσωτερικόν, ὡς καὶ χεῖλη ἀπὸ λεπτά φιαλίδια (φιάλαι) μὲ κατακόρυφον ἢ ἔσω κλῖνον χεῖλος. Γενικῶς, τὸ σύνολον τοῦ χώρου εἶχε χρησιμοποιοῦν κατὰ τὴν ΠΕ II περίοδον καί, ἴσως, ὑπάρχον προγενέστερα κατάλοιπα ποῦ ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν κοιλοτήτων. Πάντως, ἐὰν ἔγινε πλήρωσις κοιλοτήτων διὰ δημιουργίαν ἀνθεκτικοῦ ὑπεδάφους, θὰ ἐπετελέσθη εἰς προκεχωρημένον στάδιον τῆς ΠΕ II περιόδου.

Τέλος, ἀνελήφθη καὶ τὸ ἐπιφανειακὸν στρώμα τοῦ τμήματος Οα - β/29-24, ποῦ περιελάμβανε χονδροειδῆ ἀγγεῖα (εἰς ὄστρακα), ὄστρακα λεπτῶν τοιχωμάτων (χεῖλος φιαλίδιου), βάσεις ὁμοίων ἀγγείων καὶ δείγματα ἐξ ὀψιανοῦ. (Ἐπόπις ἐργασίας: δις Νατάσα Φουσέκη.)

B-BBΔ τομεὺς

Εἰς τὸν Β τομέα ἐδημιουργήθη προέκτασις εἰς μῆκος 24 μ. καὶ πλάτος 1 μ. (Οα5/29-α5/29), ἡ ὁποία δὲν ἀπέδωκεν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα. Οὕτως διεπιστώθη ὅτι τὰ ΠΕ II κτίσματα τοῦ Β τομέως δὲν ἐπεκτείνονται πλέον πρὸς Β.

Ἡ κεραμεικὴ, πέρα τοῦ ὄγκου τῶν ἐλληνιστικῶν (;) χρόνων κεραμίδων (αβ/8-γ6/8) καὶ ἄλλων ὄστράκων, περιελάμβανε λεπτότατα ΠΕ II ὄστρακα ποικιλομόρφων τὸ χεῖλος φιαλίδιων, κυμβῶν (μὲ ὀριζοντίαν-τοξωτήν, πάντοτε, λαβήν), πλείονα παραδείγματα λεπτοτάτων λαβῶν, εὐμεγέθων ἐπηρεμένων βάσεων (pedestal bases), ἄλλων κωνικῶν ἢ ἐλαφρῶς δισκοειδῶν (πεπλατυσμένων) κ.ἄ., ἔτι δὲ χονδροειδῶν σκευῶν καὶ ἀγγείων.

Εἰς τὸ τμήμα Οα15/20-α15/20 ἀπεκαλύφθησαν οἱ γνωστοὶ καὶ ἐκ τοῦ ΒΔ

καί Β τομέως μικροί λευκοί λίθοι, πού ἀπήρτιζον τὸν ἐξωτερικὸν ἐπιφανειακόν, οὕτως εἰπεῖν, περίβολον τοῦ χώρου τοῦ τύμβου (περιλαμβανομένου, μάλιστα, καὶ τοῦ ἀνεξαρτήτου τμήματος τῆς ἀποκληθείσης ἐξωτερικῆς κρηπίδος). "Ολοὶ αὐτοὶ οἱ λευκοὶ λίθοι εὗρηται ἐπὶ στρώσεως χώματος, ὑπὸ τὴν ὅποιαν διακρίνεται ὁ φυσικὸς βράχος, πλὴν ὅμως δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἀνήκουν εἰς τοὺς ΜΕ Ι χρόνους.

Εἰς τὸ τμήμα 86/7, ε8, β8, α7, β7 ἤλθεν εἰς φῶς κτίσμα ἐξ ἄσβεστολίθων, τοῦ ὁποῦ ἐσφύζοντο ὁ Α (ΒΔ/ΝΑ) τοῖχος καὶ ὁ ΝΑ/ΝΔ (Ν) τοῖχος (πίν. 170α). Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος διεσώθη εἰς μῆκος 1.50 μ. (πλάτος 0.45 μ.) καὶ ὁ νότιος πλήρως εἰς μῆκος 3 μ. Ἡ τοιχοποιία του εἶναι ὅλως διάφορος ἐν σχέσει πρὸς τοὺς γνωστοὺς ΠΕ ΙΙ τοίχους, εἰς τοὺς ὁποίους οἱ λίθοι τοποθετοῦνται ἐγκαρσίως ἐν σχέσει πρὸς τὸ μῆκος τοῦ τοίχου. Ἐδῶ, οἱ λίθοι εἶναι τοποθετημένοι κατὰ μῆκος εἰς τὰς ὄψεις τῶν τοίχων. Προφανῶς, τὸ κτίσμα τοῦτο, περιλαμβάνον ΠΕ ΙΙ καὶ μεταγενεστέραν, ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἐπίχασιν, ἀνήκει εἰς αὐτὴν τὴν φάσιν τὴν ἀντιπροσωπευτικὴν διὰ τὴν ταφικὴν λατρείαν τῶν μεσσηνιακῶν τάφων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ὡς διεπιστώθη ἐκ τοῦ συγχρόνου πηλίνου εἰδωλίου ὕψους 10 ἐκ. (δίκηνη ἐπιμήκους πηλίνου πλακιδίου), τὸ ὁποῖον εὗρέθη εἰς τὸ ἐξωτερικὸν σημεῖον α8 (βάθος -18 ἐκ.).

Τὸ ἀκέφαλον αὐτὸ εἰδῶλιον ἀποδίδει ἀνδρικήν μορφήν στηριζομένην εἰς τὸν δεξιὸν τῆς πόδα (εἰκ. 9). Τὸ ὅλον ἐρεῖδεται ἐπὶ ὁμοιώματος πλίνθου συμφύτου πρὸς τὴν ἐπίπεδον ράχιν τοῦ εἰδωλίου. Ἴσως, ἀντίστοιχον ἦτο καὶ τὸ εὑρεθὲν τῷ 1978 (18-9-78) σημαντικὸν εἰδῶλιον - πλακίδιον, ὅποτε εἶχον εὗρεθῆ καὶ τὸ ἀνώτερον τμήμα εἰδωλίου ἐγκύου γυναικῆς, τμήματα διαφόρων ὑστάτης κλασσικῆς-πρωίμου ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀναγλύφων πλακιδίων, ὧν μεταξὺ ἰππέως κ.ἄ.¹ Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφὴν εὗρέθησαν, προσέτι, δύο τμήματα



Εἰκ. 9. Ἀκέφαλον ὑστεροκλασσικὸν εἰδῶλιον.

1. Τὰ εὑρήματα αὐτὰ ἦσαν μεμονωμένα (εἰς μικρὸν ἀριθμὸν) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ διακόσια (200) καὶ πλέον, τεθραυσμένα, κατὰ τὸ πλεῖστον, πλακίδια καὶ τινα εἰδῶλια, πού εὗρέθησαν τῷ 1982 εἰς τὸν Ἀνατολικὸν τομέα.

ἐκ γωνιῶν πηλίνων πλακιδίων, ἐτι δὲ ἄλλα μικρότατα τεμάχια πλακιδίων, τὸ εἰδώλιον ὅμως τῆς ἐγκύου γυναικὸς δὲν προσιδιάζει εἰς ταφικὴν λατρείαν καὶ ἐνθυμίζει Ἀσκληπιεῖον. Τὸ πιθανώτερον, ὅμως, εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἀναθήματος μετὰ τὸν θάνατον ἐγκύου γυναικὸς.

Εἰς τὰς παρὰ τὸ κτίσμα τοῦτο κοιλότητας (ὕπ' ἀριθ. 1, 2, 3) εἶχον καταλήξει πλείονα ΠΕ II ὄστρακα, ἐν οἷς καὶ ὀριζόντιαι λαβαὶ κυμβῶν, ἐνῶ μία κατακόρυφος λαβὴ φέρει τρεῖς ἐγχαράξεις. Εἰς βάθος ὑπῆρχον καὶ πολλὰ λιθάρια, ἐνῶ λεπίδες καὶ ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ ὑπῆρχον εἰς διάφορα βάθη. Εἰς τὸ σύνολον, τέλος, τῆς κεραμεικῆς τῶν κοιλότητων οὐδὲν νεολιθικὸν ὄστρακον περιλαμβάνεται, ἐπειδὴ, προφανῶς, αἱ κοιλότητες αὐταὶ εὗρητο εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ παλαιότερου χρησιμοποιηθέντος χώρου. (Γ'πεύθυνος ἀνασκαφῆς: κ. Νικ. Ζαφειρίου.)

ΒΔ τομεύς (παρένθ. πίν. IB')

Τὸν Ἰούλιον 1980 εἶχε συνεχισθῆ εἰς τρίτην ἀνασκαφικὴν περίοδον ἡ ἔρευνα τοῦ ΔΒΔ τομεύς [ἀποκάλυψις τετραγώνου δωματίου, ἀνασκαφὴ ἐπιχώσεως του καὶ ἀποκάλυψις τοῦ ὑποκειμένου κυκλικοῦ κτίσματος (ἐκ ψαμμιτῶν λίθων ἀποκλειστικῶς)]. Ἡ δὲ εἶχον ἀποκαλυφθῆ οἱ τρεῖς τοῖχοι τοῦ δωματίου καὶ ὑπελείπετο νὰ ἔλθῃ εἰς φῶς καὶ ὁ ἀνατολικός, ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο ὑπὸ λίθων ἀποτελούντων (ἐξωτερικῶς τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου) μεταγενεστέρως περιόδου προσθήκην (ἀναπροσαρμογὴν) τοῦ τύμβου.

Κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἐπεδιώχθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, τῆς εἰσόδου τοῦ δωματίου, ἡ ἐπισήμανσις τοῦ δαπέδου τοῦ τετραγώνου δωματίου εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ὑποκειμένου κυκλικοῦ κτίσματος εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν (πίν. 170β).


Ἡ ἐπίχωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τετραγώνου δωματίου, ὅπου εἶχε διακοπῆ ἢ ἀνασκαφῆ, περιελάμβανε ὄστρακα κύμβης καὶ φιαλίδιον μὲ ἰσχυρῶς ἔνδον νεῦον χεῖλος, ἐτι δὲ ὄστρακα πιθοειδῶν καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων (ἔνδον τοῦ Β καὶ τοῦ Δ τοίχου). Τὸ εὐθὺς ὑποκείμενον στρώμα ἀπετέλει τὸ θεμέλιον τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος. Εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου (η-θ/8-9) εὗρέθη καὶ κυκλικὸν σύνολον λιθαρίων τοῦ εἶναι γνωστῶν¹ καὶ ἐξ ἄλλων θέσεων

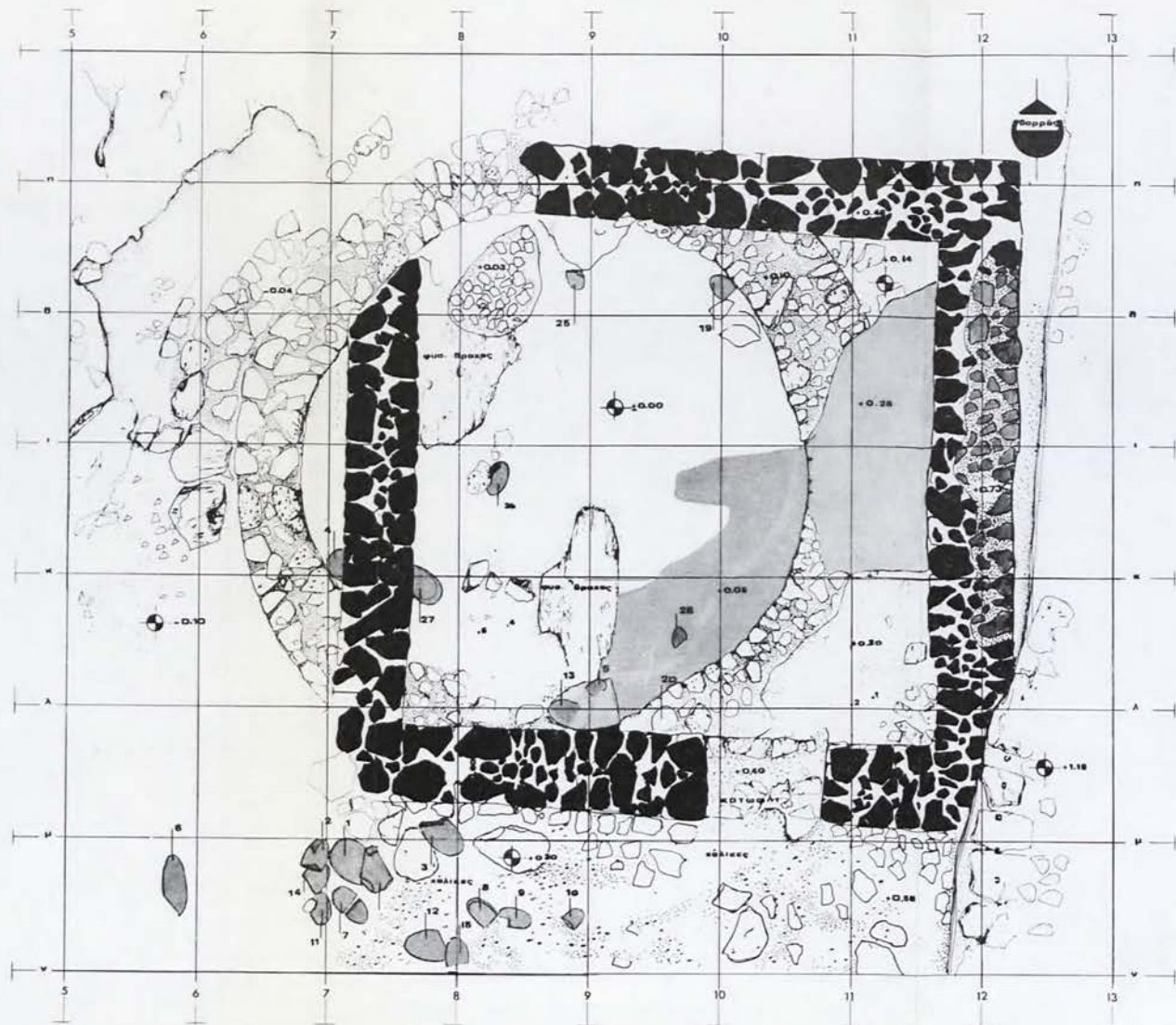
1. Πρβ. ΠΑΕ 1978, 347 εἰκ. 7, πίν. 207, 210α, παρένθ. πίν. Β', ΠΑΕ 1980, 164 - 67. Δι' ἀντιστοιχοῦς κατασκευὰς πρβ. προχείρως C.W. BLEGEN, Troy IV, πίν. 370 (Stone paved circles), W. A. McDONALD, Hesperia 41, 1972, 253, πίν. 47c ὁ αὐτός, Hesperia 44, 1975, 90, πίν. 23d· Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1977, 349 εἰκ. 11, 351, πίν. 179δ, καὶ H. GOLDMAN, Excavations at Eutresis in Boeotia, 1931, οὐρία Τ, εἰκ. 28 (σ. 27) τῆς ΠΕ III καὶ M.R. PORHAM - L. H. SACKET, Excavations at Lefkandi, Euboea, 1968, 30. Περαιτέρω, πρβ. ASINE, 135 εἰκ. 118α' εἰς Βρανᾶ Μαραθῶνος πρὸ τύμβου Β (ΠΑΕ 1970, 10, πίν. 8). C.W. BLEGEN, Korakou, 1921, 96 (House K), ὁ αὐτός, Zygouries, 1928, 20 (Room 39-House S), εἰκ. 14 (σ. 17), πίν. II καὶ ΠρΠ (1964), 193 (7). Περὶ τοῦ ὄγκου τῶν λίθων καὶ τοῦ περιβόλου των εἰς τὸ σημεῖον τοῦ νέου Μουσείου τῆς Ὀλυμπίας πρβ.

ΒΟΪΔΟΚΟΙΛΙΑ '81

ση 7η Β Δ τομέας

υπομνημα

-  τοίχος φάσις II
-  τοίχος φάσις III
-  δάπεδο II
-  δάπεδο III
-  μολύβισο
-  ύψοστ. μανθού
-  κεραμική Π.Ε.



καὶ οἰκισμῶν (πίν. 171α-β). Τὴν ἐπίχωση τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος ἀπετέλουν χονδροειδῆ ὄστρακα ὅσον καὶ ὄστρακα ἐκ καθαροῦ πηλοῦ (παχύτερα, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καὶ τινὰ λεπτότατα) μὲ ὑδαρὲς ἐπίχρισμα, ποῦ δυνατὸν νὰ ἀνήκουν, μερικῶς, καὶ εἰς τὴν ἐπίχωση τοῦ ὑπερκειμένου τετραγώνου. Ἄλλα ὄστρακα ἀνήκον εἰς πρῶιμους ΠΕ II χρόνους μὲ παχύρρευστον ἐπίχρισμα.

Ἡ ἐπίχωση τοῦ δάπεδου τοῦ ὑποκειμένου κυκλικοῦ κτίσματος περιελάμβανε ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ λίθινα ἐγκλείσματα, ὄστρακα πορτοκαλόχρου πηλοῦ, ὄστρακα ἐρυθροῦ παχυρρεύστου ἐπιχρίσματος (red polished), ὄστρακα μὲ λεπτὰ τοιχώματα καὶ ὄστρακα ἀγγείων ἡμιτελοῦς ὀπτήσεως μὲ τερφὸν πυρῆνα, ἤτοι, συνολικῶς, πρῶιμοι καὶ μεσαῖες φάσεως τῆς ΠΕ II περιόδου. Εἰς τὸ ΒΑ τμήμα (ἔνδον τοῦ κτίσματος εἰς βάθος -0.03 μ.) εἶχον περιληφθῆ καὶ δύο στόμα λεπτοτάτων κυμβῶν, ἤτοι τὸ κυκλικὸν κτίσμα ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τὴν φάσιν τῆς κύμβης.

Τὸ δάπεδον τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος ἐπεσημάνθη εὐκόλως ὡς ἐκ τῆς ἰδιαιτερότητός του: κτρινωπῆς ἀποχρώσεως, σκληρᾶς συστάσεως μὲ μικρὰς μάζας ἐκ πορωδῶν λίθων. Εἰς αὐτὸ τὸ δάπεδον εἶχαν περιληφθῆ διάφοροι τριπτῆρες καὶ μυλόλιθοι, ποῦ προήρχοντο ἀπὸ προγενεστέρων χρῆσιν.

Δυτικῶς τοῦ δυτικοῦ τόξου τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος (-4 ἐκ.) ἀνεφάνη καὶ τὸ ἐξωτερικὸν ἡμισυ τοῦ διπλοῦ τοίχου τῶν θεμελιῶν. Ἄρα, τὸ κυκλικὸν τόξον εἶχε διπλοῦν περιφερειακὸν τοῖχον, ἂν καὶ πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθῆ ἢ περίπτωσις τῆς ὑπάρξεως ὁμοίου τοίχου ἀντιστηρίξεως. Ἐν τούτοις, ὁ ἐξωτερικὸς αὐτὸς περιφερειακὸς τοῖχος συνεχίζεται ἐφ' ἱκανὸν διάστημα καὶ εἰς τὸ βόρειον σημεῖον. Κατὰ ταῦτα, ὁ προσορισμὸς του θὰ διευκρινηθῆ μὲ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς περὶ τοῦ κτίσματος. Ἡ κεραμεικὴ εἰς βάθος -14 ἐκ. δυτικῶς τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος ἀνάγεται εἰς τὴν πρῶιμον ΠΕ II φάσιν.

Πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ ἀνατολ. τοίχου τοῦ ὑπερκειμένου τετραγώνου δωματίου ἀπεμακρύνθησαν οἱ ἐξωτερικοὶ λίθοι τοῦ τύμβου, δηλ. οἱ λίθοι ποῦ ἦσαν τοποθετημένοι ἀδιακρίτως ἐκτὸς τοῦ περιβόλου (πίν. 171β). Τὸ προκύψαν σύνολον ἦτο ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον καὶ τοῦτο διότι ναὶ μὲν ἐνεφανίσθη ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ ὕψατου ΠΕ II τετραγώνου δωματίου πλὴν ὅμως καὶ ὡς ἐξωτερικὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος τοῦ ΜΕ I τύμβου ἀνεξαρτήτως τῆς πρὸς Β κατευθύνσεώς του, μὴ συμπιπτούσης πρὸς τὴν θέσιν τοῦ τόξου τοῦ τύμβου (πίν. 172α). Ἄλλως τε, ἡ αὐτὴ διαπίστωσις προῆλθεν, ὡς εἶδομεν, καὶ εἰς τὸν ΝΑ τομέα. Πράγματι, οἱ συσσωρευμένοι ἐνδον τοῦ δωματίου λίθοι εἶχον ἐνσφηνωθῆ κατὰ τὴν δυτικὴν (ἐσωτερικὴν) ὄψιν τοῦ τοίχου καθ' ὅλον του τὸ μήκος (+20/+73 ἐκ.). Οἱ κατώτατοι συμπεπιεσμένοι πρὸ τοῦ Α τοίχου λίθοι

εδράζονται ἐπὶ τῶν παρωδῶν λίθων τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος, ἐν τῷ συνόλῳ τῶν δὲ σχηματίζοντων κεκλιμένον σύνολον κατὰ τὴν κλίσιν τοῦ τύμβου (πίν. 172β). Σημειωτέον, προσέτι, ὅτι εἰς διάφορα σημεῖα αὐτοῦ τοῦ κυκλικοῦ θεμελίου εὐρέθησαν ἐνσφηνωμένα φιαλίδια ποῦ χρονολογοῦν ἐμμέσως καὶ τὴν περίοδον κατασκευῆς τοῦ ὑπερκειμένου τετραγώνου δωματίου.

Ἡ περιληφθεῖσα κεραμεικὴ ἦτο ποικίλη καὶ τοῦτο διότι τὸ συσσωρευθὲν ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου χώμα, τὸ προοριζόμενον πρὸς διατήρησιν τοῦ κωνικοῦ τοῦ ὄγκου, περιεῖχε χονδροειδῆ ὕστρακα μὲ ἐγκλείσματα ἀσβεστίτου, ἐπίπλαστον δακτυλοπίεστον διακόσμησιν πρωίμου ΠΕ κεραμεικῆς, φιαλίδια καὶ κύμβας, δακτυλιοσχῆμους βάσεις καὶ διπλᾶς λαβὰς ὡς καὶ ὄγκους μάζης πηλοῦ. Ἴσως περιλαμβάνετο καὶ ὕστρακον νεολιθικῶν χρόνων ἐξ οἰκιακοῦ σκεύους. Τὸ ΒΑ ἄκρον τοῦ Α τοίχου εὐρηται εἰς σημεῖον 34 ἐκ. Τὸ ἐντοπισθὲν δάπεδον τοῦ τετραγώνου δωματίου (+26 ἐκ.) ἔχει ροδίνην ἀπόχρωσιν μὲ μικρὰ χαλίγια ἐκ παρωδῶν λίθων (ψαμίτιου).

Ἡ κεραμεικὴ ἐκτὸς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ποῦ προέκυψε, ἦτο κατὰ ποσοστιαίαν ἀναλογίαν: πιθοειδῆ (ὕστρακα μὲ ἐγκλείσματα ἀσβεστίτου), ὕστρακα πορτοκαλόχρου πηλοῦ, λεπτότατα φιαλίδια μὲ mottled-γαλάζια ἀπὸ τὴν ὀπτησιν ἐπιφάνειαν, παχύτερα ὕστρακα ἀγγείων ἐκ καθαροῦ πηλοῦ καὶ ἐν ὕστρακον πρωίμου ΠΕ II φάσεως μὲ παχύρρευστον ἐπίχρυσμα.

Τέλος, ἀπεμακρύνθησαν λίθοι ἐξωτερικῶς τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου, ποῦ εὐρηγντο ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Ν τοίχου τοῦ τετραγώνου δωματίου καί, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἠλευθερώθη ἡ εἰσοδος τοῦ δωματίου τούτου, ὡς ἀνεμνετο, ἐξ ἄλλου, ἐφ' ὅσον εἰς οὐδὲνα ἄλλον τῶν λοιπῶν τοίχων ὑπῆρχε κενόν. Τὸ εὔρος τῆς εἰσόδου εἶναι 90 ἐκ. εἰς (τρεῖς πόδες) βάθος +40 καὶ +60 ἐκ. Τὸ κατώφλιον ἀποτελεῖται ἐξ ἀργῶν ἀσβεστολίθων (πίν. 175β, 176α).

Τὸν Ἰούλιον, ἐπίσης, ἐδόθη καὶ τὸ ἐναυσμα πρὸς συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς διὰ τὸν Σεπτέμβριον μῆνα πρὸς Ν τοῦ τετραγώνου δωματίου, διότι εἶχον προκύψει αἱ πρῶται ἐνδείξεις περὶ ὑπάρξεως αὐλῆς.

Μυλόλιθοι εἶχον περιληφθῆ καὶ εἰς τὸ δάπεδον τοῦ κυκλικοῦ, ὡς προέκυψεν ἐκ τῆς συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ ΝΔ τμήμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ χώρου, καὶ τυγχάνει εὐνόητον ὅτι προήρχοντο ἐκ τοῦ προγενεστέρου κτίσματος. Συνολικῶς, ἐκ τοῦ σημείου τούτου (ἔνδον τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος) προήλθον οἱ περισσότεροι τριπτήρες τοῦ οἰκισμοῦ. Ἰκανός, ἐπίσης, ἀριθμὸς ἀπολεπισμάτων καὶ λεπίδων ὀψιανοῦ προέκυψεν ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου (23).

Ἐκ τῶν τελικῶν μετρήσεων προέκυψεν ὅτι τὸ τετράγωνον δωματίον ἔχει ἐσωτερικᾶς διαστάσεις 3.95×3.95 μ. καὶ τοίχους μὲ κυμαινόμενον πάχος 55 - 66 ἐκ. Ἡ ἐσωτερικὴ διάμετρος τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος εἶναι 3.80 μ. εἰς σημεῖον -0.05 μ. Δυστυχῶς, ὁμως, οὐδὲν στοιχεῖον προέκυψε σχετικῶς πρὸς τὸν προορισμὸν του καὶ τὴν χρῆσιν του. (Ἐπόπτιδες ἐργασίας: Ἰω. Κραουνάκη καὶ Ἐλ. Προκοπίου.)

Δ-ΔΝΔ τομεὺς τύμβου

Ἡ ἔρευνα συνεχίσθη κατὰ μῆνα Ἰούλιον εἰς δύο σημεία, ἤτοι εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ τύμβου καὶ εἰς τὸ τμήμα τῆς Δ (ΔΝΔ) τάφρου μεταξύ θόλου καὶ τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου (πίν. 173α-β).

Εἰς τὴν τάφρον διεπιστώθη ὅτι ὁ ΠΕ II τοῦχος λ/7 - 9 (πλάτους 65 - 70 ἐκ.) συνεχίζεται εἰς τὰ σημεία λ/10-11, ὅτι τὸ βοτσαλόστρωτον δάπεδον (τῆς Δυτ. ἀλλῆς) ποὺ ἀπεκαλύφθη κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, συνεχίζεται ὑπὸ τὸν περίβολον, διακόπτεται λόγω τῆς ἐπενεχθείσης ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων καταστροφῆς καὶ ἀναφαίνεται παρὰ τὴν θόλον.

Κατὰ τὴν γενομένην τομὴν ἔνδον τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου παρηκολογήθη ἱκανοποιητικῶς ἡ στρωματογραφία ποὺ περιελάμβανεν εἰς τὸ κατώτερον στρώμα τὸ κοκκινόχρωμα, ὑπερθεν τούτου τὴν διὰ λιθαρίων πλήρωσιν τῆς κοιλότητος πρὸς δημιουργίαν ἀνεκτικῶν ὑπεδάφους τοῦ πρὸς κατοίκησιν προοριζομένου χώρου (με ὄστρακα, πιθανόν, τῆς Ἑλικῆς Νεολιθικῆς). Ἡ ἐπικάλυψις αὐτοῦ τοῦ ὑπεδάφους (καί, κατ' ἐπέκτασιν, τῆς κοιλότητος) ἦτο λεπτὸν στρώμα μικροτάτων βοτσαλῶν, τὸ ὅποιον ὑπερεκαλύπτετο ὑπὸ κτρινωποῦ χώματος καὶ αὐτὸ ὑπὸ ἄλλου ἀποτελουμένου ἀπὸ λευκωπὰ λιθαράκια (πίν. 173α).

Ὡς δάπεδα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκληφθοῦν: α) τὰ λεπτότατα βότσαλα II καὶ β) τὰ λευκωπὰ λιθαράκια (II). Εὐθὺς ἐν συνεχείᾳ ὑπῆρχον: ἡ ἐπίχωσις τοῦ δαπέδου (II), ἡ ἐπίχωσις ἐνὸς καταστραφέντος χώρου καὶ τὸ ἐξαιρετικὰ σκληρὸν δάπεδον ποὺ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ὕστατον τοῦχος λ/10 - 11.

Ὁ καθαρισμὸς, ἐπίσης, τοῦ δυτ. τμήματος τοῦ τύμβου (μ/ξ) ἐπέτρεψε νὰ ἀναφανοῦν οἱ εὐμεγέθεις, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀργοὶ ἀβροστολίθοι ποὺ ἀπετέλουν τὸν ἀρχικὸν μανθῦν τοῦ ΜΕ I τύμβου (πίν. 167γ, 169α). (Ἰπεύθυνος ἀνασκαφῆς: κ. Ab Koelmanm, φοιτητῆς Ἀρχαιολογίας Πανεπιστημίου Amsterdam.)

ΔΝΔ τομεὺς (παρ. πίν. II')

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1977 εἶχεν ἀρχίσει ἡ προσπάθεια ἐκκαθαρίσεως τῆς ΒΑ/ΔΝΔ τάφρου τῶν ἀρχαιοκαπήλων τοῦ ἔτους 1923¹, προσπάθεια ἣτις συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1978 καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1980². Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἀπέβη, τελικῶς, εἰς καθαρὰν εἰς βάθος σκαφὴν χάρις εἰς πρωτοβουλίαν τοῦ κ. Γ. Σταθοπούλου καὶ ὡς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ὁ ἀγλαὸς καρπὸς τῆς παρακολουθήσεως τῆς στρωματογραφίας διὰ πρώτην φοράν με ἀλληλοδιαδόχους οἰκοδομικὰς φάσεις. Μέχρι τοῦδε ἡ στρωματογραφία ὑπῆρξε περιορισμένη καὶ ἀφεύρα εἶτε εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐνὸς οἰκοδομικοῦ χώρου εἶτε εἰς

1. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1977, 283, 284 - 85.

2. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1978, 352· ΠΑΕ 1980, 167.

τὴν παρακολούθησιν τῶν φάσεων κατοχῆς ἐνὸς ἀπροσδιορίστου χώρου (δρόμος, ΒΑ τάφος, ΝΝΔ καὶ ΝΝΑ τομεῖς).

Εἰς τὴν ΔΝΔ τάφρον τῶν ἀρχαιοκαπήλων τυμβωρύχων εἶχε συντελεσθῆ ἡ προκαταρκτικὴ ἐργασία¹ ποὺ ἀφεώρα εἰς τὴν κατανόησιν τῶν μεταβολῶν ποὺ εἶχον ἐπινεχθῆ εἰς τὸν ἀναμοχλευθέντα χώρον. Τῷ 1980 εἶχε δημιουργηθῆ τομὴ μεταξὺ θόλου καὶ κυρίως περιβόλου τοῦ τύμβου (ἀποκαλυμμένου ἐφεξῆς ἐσωτερικοῦ) ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Σταθοπούλου. Κατὰ τὴν νέαν περίοδον ἀνεσκάφη ἐνδελεχῶς τὸ τμήμα μεταξὺ κυρίως (ἐσωτερικοῦ) περιβόλου καὶ τῆς ΔΝΔ ἐξωτερικῆς κρηπίδος² τοῦ τύμβου, ποὺ ἀπεσκόπει εἰς τὴν ἔτι πλέον ἀνάδειξιν τοῦ μνημείου³ (πίν. 173β).

Ἀρχικῶς, ἀπεμακρύνθη τὸ κοκκινόχρωμα, ποὺ εἶχεν ἀπορριφθῆ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων καὶ τὸ ὅποσον προήρχετο ἐκ τῶν κοιλοτήτων τοῦ ταφικοῦ θαλάμου τοῦ θολωτοῦ τάφου⁴, ἔτι δὲ οἱ πλακωτοὶ λίθοι τῆς θόλου. Οὕτω, προσδιωρίσθη τὸ πλάτος τῆς τάφρου τῶν τυμβωρύχων, ἡ ὁποία διηρῦνθη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς πλήρους ἐκμεταλλεύσεως τοῦ χώρου πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν ὑποκειμένων ΠΕ οἰκοδομικῶν λειψάνων. Ἡ ἔρευνα περιορίσθη εἰς αὐτὸν τὸν ΠΕ τομέα ἀπαξ καὶ εἶχε διαπιστωθῆ (τῷ 1978) ὅτι οὐδεὶς λίθος τοῦ κυρίως περιβόλου τοῦ τύμβου εἶχε μετακινηθῆ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων⁵. Κατὰ τὰ λοιπά, οἱ τυμβωρύχοι εἶχον χωρήσει εἰς βάθος ἐκατέρωθεν τοῦ περιβόλου, ἡ συγκομιδὴ των, ὅμως, ἦτο ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν λίθων τῆς θόλου, τοῦ τύμβου καὶ τοῦ ἐκτὸς αὐτοῦ ἐναποτεθέντος ὕλικου.

Ὁ ἀνασκαφὴς χώρος περιορίσθη (κατὰ μῆνα Ἰούλιον) ὑπὸ τῶν σημείων τοῦ καννάβου 09 - 12/ρ9 - 12, κατὰ δὲ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον ἐπεξετάθη πρὸς Βορρᾶν μέχρι τοῦ Ν τοίχου τοῦ τετραγώνου χώρου τοῦ ὑπερκειμένου κυκλικοῦ κτίσματος τοῦ ΒΔ τομέως. Οὕτω, τὸ εὖρος τῆς τάφρου ἀνῆλθεν εἰς 1,70 μ. καὶ τὸ μῆκος εἰς 3 μ. καὶ πλέον (ὑποῦ ἢ σταδία τῶν δύο μέτρων εἰς τὸν πίν. 173β). Συνολικῶς, ἀπεκαλύφθησαν τμήματα πέντε τοίχων, ἐκ τῶν ὁποίων τέσσαρες παράλληλοι μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΒΑ πρὸς ΝΔ, καὶ ὁ πέμπτος νοτίως τούτων μὲ κατεύθυνσιν ἐκ ΒΔ πρὸς ΝΑ. Ὡς οἰκοδομικὸν δι' ὅλους ὕλικὸν ἐχρησιμοποιήθησαν ἀργοὶ λίθοι (εὐμεγέθεις διὰ τὰς παρειὰς καὶ μικροὶ εἰς τὸ μέσον) μὲ χῶμα (πίν. 174α).

Οἱ τέσσαρες τοῖχοι ὀρίσθησαν ὡς ἀκολουθῶς: ὡς 0Α (μῆδεν Ἄλφα) ὁ παλαιότερος, Α ὁ ἐπόμενος παρακείμενός του, ὡς Β ὁ μεταγενέστερος καὶ ὡς Γ ὁ τελευταῖος χρονολογικῶς. Εἰδικώτερον, ὁ τοῖχος Β ἀπεκλήθη καὶ Π 10 (ὡς ἐκ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ σημείου τοῦ καννάβου, ποὺ ἐτέθη εἰς τὸ ἀνώτατον ση-

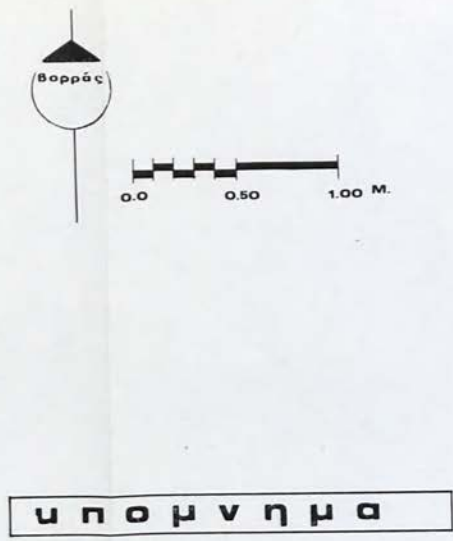
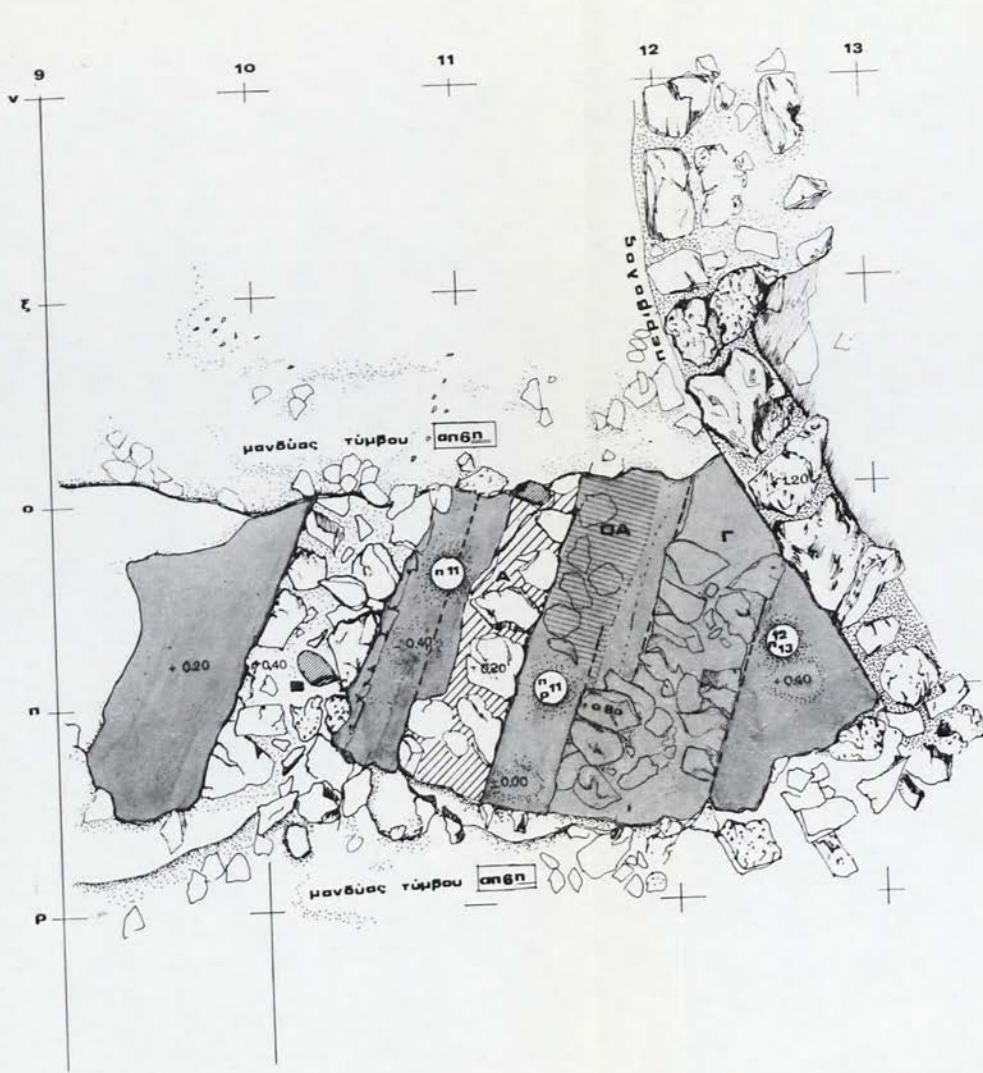
1. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1978, 352.






2. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1980, 167 - 70.

3. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1979, 150 - 51.

4. Αὐτόθι 149.

5. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ, ΠΑΕ 1978, 352· ΠΑΕ 1980, 167.



- υπομνημα**
-  τοίχος Α
 -  τοίχος ΓΑ
 -  τοίχος Γ
 -  τριπήρ
 -  κοιλότητες

μεῖον +40 ἐκ.) καὶ ὁ τοίχος Γ ἀπεκλήθη Π 12 (ὡς ἐκ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ σημείου τοῦ καννάβου εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον +80 ἐκ. (Τὸ ἀνώτατον σημεῖον τοῦ τοίχου Γ εἶναι +80 ἐκ., τοῦ τοίχου Β εἶναι +40 ἐκ., τοῦ τοίχου Α εἶναι +20 ἐκ. καὶ τοῦ παλαιότερου τοίχου ΟΑ εἶναι ± 0.00 μ.). Ὁ πέμπτος τοίχος δυατὸν νὰ ἀνῆκεν εἰς τὸν Β τοίχον τοῦ γειτονικοῦ ΝΔ τομέως (πίν. 174).

Τὰ ἀρχικὰ εὐρήματα ἐκ τοῦ ΠΕ στρώματος (+70 ἐκ. / +50 ἐκ.) περιελάμβανον ἕνα *murex trunculus* (μήκους 6.5 ἐκ.) καὶ ὄστρακα ΠΕ Π φιαλιδίων (*saucers*), τμήμα χείλους - διαμ. 17 ἐκ. καὶ γάστρας με ἐπίχρισμα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς σκουρότερον ἀπὸ τὸν πηλόν, ὄστρακον ἄλλου φιαλιδίου με τραχὺν πηλόν καὶ λεπτότατα ἐγκλείσματα, ὄστρακον *fine ware* με ἀπλῆν ἐπάλειψιν (*wash*) (5 YR 6/6 - reddish yellow), ἄλλο ὄστρακον *fine ware* με ἐπίχρισμα 5 YR 7/6 - ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς καὶ βάσεις φιαλιδίων. Δυστυχῶς, ὡς προέκυψε καὶ εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα, οὐδὲν ἀγγεῖον διεσώθη πλήρες.

Τὰ ἐπόμενα εὐρήματα ἐσημειώθησαν ἐκατέρωθεν καὶ ἐνσφηνωμένα ἐπὶ τοῦ τοίχου Β (Π 10) εἰς στρώμα +35 ἐκ.: α) καθαροειδῆς σφαιρικὸν κύπελλον διασφῶζον μίαν (διπλῆν) λαβήν, ἥτοι με αὐλάκωσιν κατὰ μήκος, β) τεμάχια φιαλιδίων (*saucers*), χεῖλη παχύτερων φιαλιδίων, γ) βάσις ὑστάτης ΠΕ Π περιόδου (*pedestal base*), εὐρεθεῖσα ἐνσφηνωμένη ἐπὶ τοῦ τοίχου Β, τοῦθ' ὄπερ σημαίνει εἴτε ὅτι ὁ τοίχος Β ἐκτίσθη κατὰ τὴν ὑστάτην ΠΕ Π περίδον ἢ, τὸ καὶ πιθανώτερον, ὅτι ὁ τοίχος Γ ἐκτίσθη κατ' αὐτὴν τὴν φάσιν ὅτε ἐπεχώσθη ὁ χῶρος καὶ ἐκαλύφθη ὁ προγενέστερος τοίχος Β, δ) τμήμα χείλους - στομίου κύμβης με κατακόρυφον λαβήν, ε) τμήματα μικροῦ σφαιρικοῦ ἀγγείου κατὰ τὸ μέσον τῆς συντεταγμένης P 10 - 11 καὶ στ) τμήμα λεπίδος ὀψιανοῦ καὶ μυλόλιθος. Συνολικῶς, τὰ 90 % τῶν ὄστράκων ἀποτελοῦν *fine ware*.

Εἰς τὴν κοιλότητα Π 11 (μεταξὺ τῶν τοίχων Β καὶ Γ) εὐρέθησαν (+40 / +20 ἐκ.) ὄστρακα πολλῶν χονδροειδῶν - οικιακῆς χρήσεως (*coarse ware*) ἀγγείων (ἄλλα με λεπτὴν γραμμὴν τὸν τεφρὸν πυρῆνα εἰς τὸ τοίχωμά των, ἄλλα με παχύτερον καὶ ἄλλα χωρὶς τεφρὸν πυρῆνα). Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου Β εὐρέθη τμήμα πολὺ μεγάλου πιθοειδοῦς με λεπτότατον τοίχωμα (0.71 ἐκ.) καὶ ἐξαιρετικὰ παχυνόμενον ἐπίπεδον χεῖλος. Ἡ ἐσωτερικὴ του ὄψις ἦτο κατακόρυφος καὶ, συνολικῶς, ἡ διατομὴ τοῦ στομίου ὁμοιάζει τριγωνικὴ. Πολλῶν φιαλιδίων εὐρέθησαν (+35 ἐκ.) τμήματα ὡς καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα ὄστρακα, ἥτοι: α) ὄστρακον (χείλους;) ἐκ πηλοῦ κιτρινωποῦ με ἐπίχρισμα γκριζο, προφανῶς, εἰσηγμένο (2.5 YR 7/4 - pale yellow) καὶ β) τμήμα χείλους μακροῦς ἀριστερᾶς πλευρᾶς κύμβης με στίλβωμα (*glaze*) ἔνδον καὶ ἔξω (10 R 3/1 - dark reddish gray) τῆς ΠΕ Π περιόδου.

Ἡ κεραμεικὴ, κατὰ βάσιν, εἶναι ἢ τῶν πιθοειδῶν καὶ ἢ χονδροειδῆς (*coarse ware*), ἐρυθρὰ ἐξωτερικῶς ἐπιχρισμένη καὶ μέλαινα ἐσωτερικῶς, ὡς καὶ ἡ

fine ware [ὡς κύμβα, λεπτά φιαλίδια καὶ λεπτά φιαλίδια μὲ διακοσμημένον ἄνω τὸ χεῖλος (μὲ πλαστικὸν διάκοσμον)]. Ἰδιαιτέρως, μνημονεύονται βάσεις φιαλίδιου καὶ λαβὴ μὲ ἐγχάραξιν εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὕψεις δίκην διπλῆς λαβῆς (+40/+20 ἐκ.), ἅπαντα εὐρεθέντα κατὰ τὸ βόρειον τμήμα τῆς κοιλότητος ΠΕ 11 - 12.

Τὰ εἰς τὸ στρώμα +28/+25 ἐκ. εὐρεθέντα τμήματα φιαλιδίων ἐκ τῆς σχηματιζομένης κοιλότητος Π 11 - 12 φέρονται ὅτι ἔχουν σχέσιν — κατὰ τὸν κ. Γ. Σταθόπουλον — πρὸς τὸν τοῖχον Π 11 (τοῖχος Β) ὡς καὶ δύο βάσεις κυμβῶν (τῆς μικροτέρας τούτων τὸ στίλβωμα ἔχει ἀπόχρωσιν 7.5 YR 6/6 - reddish yellow). ΠΕ Π κεραμεικὴ εὐρέθη καὶ εἰς τὸ στρώμα +20 ἐκ.

Τὸ στρώμα ἐπιχώσεως +25/+12 ἐκ. ὑπερθεν τοῦ τοίχου 0Α καὶ μεταξὺ τῶν τοίχων Α καὶ Γ ἀπέδωκε κεραμεικὴ red burnished καὶ ἀνήκεν εἰς τὸν χαμηλότερον τοῖχον Α (ἀνώτατον σημεῖον του +20 ἐκ.), ὁ ὁποῖος ἀπετελεῖτο ἐξ ἀβαστολίθων καὶ ἐνὸς εἰς δευτέραν χρῆσιν, προφανῶς, ψαμμίτου. Μετ' αὐτῆς τῆς κεραμεικῆς ὑπῆρχον φολῆς καὶ τμήματα τριεδρικῆς λεπίδος ὄψιανού.

Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τοίχου τούτου (Α) ἔχει καταστροφή. Λόγω αὐτῆς τῆς μερικῆς καταστροφῆς ἔειχεν ἐπέλθει καὶ ἀναμόλυνσις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο (Π 11), ὅπου εἰς τὸ στρώμα +20 / -15 ἐκ. (νότιον τμήμα κοιλότητος Π 11 μεταξὺ τοίχων Β καὶ Α) εὐρέθησαν ὄστρακα πρῶιμου ΠΕ Π περιόδου ἐστιλβωμένα (5 YR 3/3-dark reddish brown, καστανόφαιον) καὶ ΠΕ Ι(;) red burnished ἀπὸ μπάζα.

Ἡ ὑπαρξίς «διπλῆς» λαβῆς μετ' ἀτέχνου - προχείρου κατὰ μῆκος ἐγχάραξιν εἰς τῆς ΠΕ Π περιόδου εὐνοεῖ καὶ τὴν κατὰ τὴν πρῶιμον ΠΕ Π φάσιν ἴδρυσιν τοῦ τοίχου.

Δυτικῶς τοῦ τοίχου Β (μέχρι βάθους ± 0.00 μ., ἐνθα ὁ φυσικὸς βράχος) εὐρέθη προκεχωρημένη ΠΕ Π κεραμεικὴ (λεπτῶν τοιχωμάτων, δακτυλιοειδῆς βάσις φιαλίδιου, χονδροειδῶν καὶ πιθοειδῶν), καί, ἴσως, κεραμεικὴ πρῶιμου ΠΕ Π φάσεως.

Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου Α ἀνεκαλύφθη ὁ τοῖχος 0Α (μηδὲν ἄλφα) ἢ Α0 (ὡς ἐτέθη ἀπαξ ἐνδειξις πίν. 174α), τοῦ ὁποῖου τὸ ἀνώτατον σημεῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ± 0.00 μ. Οὗτος ἀποτελεῖτο ἐκ ψαμμιτῶν λίθων, καὶ τοῦτο, ὡς καὶ τὸ βάθος εἰς τὸ ὁποῖον εὐρηται, ὑποδηλοῦν ὅτι εἶναι ὁ παλαιότερος τοῖχος, πιθανὸν ἐσχηματισμένος ἐντὸς κοιλότητος, ἀργότερον δὲ κατεσκευάσθη ὁ παρακείμενος Α μὲ ἀβαστολίθους καὶ ἓνα ἐπαναχρησιμοποιηθέντα ψαμμίτην. (Ψαμμίτης μὲ ὄλμον θύρας ἐπεσημάνθη καὶ εἰς τὸ ΝΑ τμήμα τοῦ τύμβου εἰς δευτέραν ἢ πολλαπλὴν χρῆσιν.)

Ἡ ὑπολειφθεῖσα ἐπὶ τοῦ τοίχου 0Α κεραμεικὴ εἶναι ἐρυθρὰ ἐστιλβωμένη

(ὡς ἡ τῆς κοιλότητος Π 11 - 12) καὶ μὴ, πού (ἢ μὴ ἐστιλβωμένη) ἀνάγεται εἰς προκεχωρημένην φάσιν τῆς ΠΕ Π περιόδου.

Ἡ τριγωνικὴ κοιλότης μεταξύ τοῦ τοίχου Γ καὶ τοῦ διαφαινομένου κυρίως περιβόλου τοῦ τύμβου κατὰ τὸν Δ τομέα (Π 12 - 13) εἰς τὸ στρώμα +40 ἐκ. περιελάμβανε τμήμα τοῦ χαλικοστρώτου δαπέδου τοῦ ἀντιστοιχοῦντος, προφανῶς, εἰς τὸν τοῖχον- καὶ προκεχωρημένην ΠΕ Π κεραμεικὴν ἐκ καθαροῦ πηλοῦ. "Ἐν ὄστρακον προήρχετο ἐξ ἐστιλβωμένου ἀγγείου μὲ παχύρρευστον ἐπιχρισμα τῆς πρώιμου ΠΕ Π φάσεως, ὑπῆρχε δὲ καὶ κατηγορία gray fabric.

Ἡ κατάστασις εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἦτο ἡ αὐτὴ ὡς καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς τομεῖς πού ἐχρησιμοποιήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πρὸς ἕδρυσιν οἰκιῶν. Τοῦτο διεφάνη εἰς τὴν κοιλότητα Π 11 τοῦ βράχου, ὅπου ἀνεφάνη ἡ αὐτὴ κεραμεικὴ καὶ τὰ αὐτὰ λιθάρια [ὑπὸ τὸν τοῖχον Α εἰς βάθος -15 ἐκ. καὶ εἰς βάθος -40 ἐκ. (διὰ τὸν τοῖχον 0Α)] ὡς καὶ εἰς τὰς κοιλότητας τοῦ «δρόμου», τῆς θόλου καὶ τῆς ΒΑ τάφρου, πρᾶγμα πού ἐρμηνεύει καὶ τὴν μείζονα ἀρχικὴν προσπάθειαν δι' ἰσοπέδωσιν ἐνὸς μεγάλου τμήματος τοῦ χώρου, πού, τελικῶς, ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν κατοίκησιν.

Εἰς τὴν αὐτὴν κοιλότητα Π 11 καὶ κατὰ τὸ βόρειον αὐτῆς τμήμα ἢ εἰς βάθος σκαφὴ ἐφθασε τελικῶς τὸ σημεῖον -40 ἐκ. Ἡ ἐπιχρῶσις περιελάμβανε μελανὸν χῶμα, ὅστ' αὖ χόρων, λιθάρια (5 - 10 ἐκ.) πρὸς πλήρωσιν τῆς κοιλότητος καὶ δημιουργίαν ἀνθεκτικοῦ διὰ τὸ ὑπερκείμενον δάπεδον ὑπεδάφους, ὄστρακα πιθουειδῶν ἀπὸ γκριζοῦ καὶ ἐρυθρωπὸν πηλὸν (ἐν μὲ πλαστικὴν - νυχωτὴν διακόσμησιν) καὶ μελανὰ ἐστιλβωμένα ὄστρακα (burnished). Πρόκειται, κατὰ ταῦτα, περὶ συνήθους ὕλικου τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς (TN) καὶ τῆς (συγχρόνου της;) ΠΕ I περιόδου, πού ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς πλήρωσιν τῶν κοιλότητων κατὰ τὴν ΠΕ I/II φάσιν (πρώιμον ΠΕ Π κατὰ Caskey) καί, μάλιστα, διὰ τὴν πρώτην οἰκοδομικὴν φάσιν, πού ἐμφανίζεται μὲ τὸν τοῖχον 0Α (μηδὲν ἄλλα).

Εἰδικώτερον, παρατίθενται κατωτέρω διεξοδικῶς τὰ στοιχεῖα περὶ ὀρισμένων ἐκ τῶν ὄστράκων: α) Ὁστράκον ἀπὸ ἀμμόδη πηλὸν μὲ πολυπληθῆ μικρότατα ἐγκλείσματα. Ἐρυθρωπὸς ὁ πυρὴν (5 YR 4/6 - yellowish red). Ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι τοῦ ὄστράκου ἔχουν γκριζο χρῶμα καί, εἶναι, μᾶλλον, λεῖται (5 YR 3/1 - very dark gray). β) Ὁστράκον ἀπὸ χελοῦ ἀγγείου, πού νεύει πρὸς τὰ ἔξω. Πηλὸς ἀμμόδης μὲ ἄφθονα μικρὰ ἐγκλείσματα. Ὁπτησις ἀνισομερῆς. Πυρὴν τοιχώματος γκριζοκάστανος καὶ ἐρυθρωπὸς ὁ πηλὸς πηλίσιον τῶν δύο ὄψεων. Ἀμφότεραι αἱ ὄψεις (ἐπιφάνειαι) τοῦ ὄστράκου εἶναι μελαναὶ καὶ στιλπναί, ἔχουν δὲ καὶ μικρὰς ρωγμὰς (black polished). γ) Ὁστράκον μὲ νυχωτὴν διακόσμησιν (πλάτος ταινίας 1.2 ἐκ.). Πηλὸς ἀμμόδης μὲ πολυπληθῆ λίθινα ἐγκλείσματα. Χρῶμα πηλοῦ: 10 YR 5/3 (brown). Αἱ ἐπιφάνειαι εἶναι γκριζαὶ καὶ εἰς αὐτὰς διακρίνονται τὰ ἐγκλείσματα. Χρῶμα ἐπιφανειῶν: 10 YR 4/2 (dark grayish brown).

Ἐπίσης, σημειώτεον ὅτι εἰς βάθος -15 ἐκ. μέχρις ± 0.00 μ. ὑφίστατο κατὰ τὴν γενομένην ἔρευναν καστανόφαιον χῶμα μὲ πρῶιμον ΠΕ Π (τὴν ὑπὸ ἄλλων ἔρευνητῶν θεωρουμένην ΠΕ Ι/Π) (κεραμεικὴν), τὸ ὅποιον διεδέχθη, ὡς ἀνεγράφη ἀνωτέρω, μέλαν χῶμα (εἰς βάθος -15 ἐκ. μέχρι -40 ἐκ.). Οὕτως, ἐφ' ὅσον μέχρι βάθους -15 ἐκ. (καί, κατὰ συνέπειαν, μέχρι καὶ τοῦ ὑπερκείμενου σημείου ± 0.00 μ.) ὑπάρχει ΠΕ Π κεραμεικὴ, τότε ὅλοι οἱ τοῖχοι (0Α, Α, Β) πρέπει νὰ ἐκτίσθησαν κατὰ τὴν ΠΕ Π περίοδον. Πράγματι, αὐτὸ εἶναι λογικόν, ἐφ' ὅσον ἐμφανίζεται (κατὰ τὴν κεραμεικὴν) συνεχὴς διὰ τριῶν - τεσσάρων οἰκοδομικῶν φάσεων κατοικήσις κατὰ τοὺς ΠΕ Π χρόνους, διότι, ἄλλως, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πληρωθῆ τὸ διάστημα τῶν τετρακοσίων, τοῦλάχιστον, ἐτῶν, πού διήρκεσεν ἡ ΠΕ Π περίοδος.

Κατὰ συνέπειαν, δυνατόν νὰ θεωρηθῆ, κατ' ἀρχὴν, ἀσφαλὲς ὅτι εἰς τὸ ἰσοπεδωθὲν σημεῖον ± 0.00 μ. τῆς κοιλότητος τοῦ βράχου ἐκτίσθη (ἀποκλειστικῶς μὲ ψαμμίτας) ὁ πρῶτος τοῖχος 0Α ἢ Α0 (ὁ καλούμενος μὴδὲν ἄλλα), ὁ ὅποιος διακρίνεται μερικῶς ὑπὸ τὸν τοῖχον Γ εἰς μῆκος 90 ἐκ., ὕψος 15 ἐκ. καὶ πλάτος, μόνον, 25 ἐκ. (ἄτε κεκαλυμμένος ὑπὸ τοῦ τοίχου Γ). Δίπλα του, ἀκριβῶς, ἐφαπτόμενος πρὸς Δυσμάς, ἐκτίσθη εἰς τὸ αὐτὸ βάθος ± 0.00 μ. μὲ ἀσβεστολίθους καὶ δύο ἐπαναχρησιμοποιηθέντας ψαμμίτας ὁ τοῖχος Α, διακρινόμενος εἰς μῆκος 1.60 μ. μέγιστον πλάτος 55 ἐκ. καὶ σφζόμενον ὕψος 20 ἐκ. Τοῦ τοίχου τούτου δὲν ὑφίστατο πλήρως ἡ δυτικὴ παρεῖα λόγῳ καταστροφῆς ἢ λόγῳ τῶν οἰκοδομικῶν διὰ τὸν παρακείμενον τοῖχον Β ἀναγκῶν.

Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου τούτου (Β) καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ βράχου στρῶμα (± 0.00 μ.) ἐπεσημάνθη τὸ χαλικοστρωτον δάπεδον τῆς οἰκοδομικῆς φάσεως τοῦ τοίχου Α, μέχρι δὲ ὕψους +20 ἐκ. ὑπῆρχε ἐστιλβωμένη κεραμεικὴ (glazed) τῆς προῖμου ΠΕ Π φάσεως καὶ red burnished τῆς ΠΕ Ι(;).

Ὁ ἐπόμενος τοῖχος Β ἔχει θεμέλια εἰς βάθος +20 ἐκ. καὶ περιλαμβάνει οἰκοδομικὸν ὕλικόν, πιθανόν, τοῦ τοίχου Α (μὲ ἀσβεστολίθους καὶ ψαμμίτας). Ἐσώθη εἰς ὕψος δύο δόμων (μερικῶς σφζόμενος ὁ ὑπερκείμενος δόμος) καὶ παρηκολουθήθη εἰς μῆκος 3 μ. (πλάτος, περίπου 60 ἐκ.) μέχρι καὶ τοῦ γειτονικοῦ ΝΔ τομέως. Ἡ συνανήκουσα ἐπίχωσις χρονολογεῖ τὸν τοῖχον καὶ τὴν οἰκοδομικὴν φάσιν, πού ἀντιπροσωπεύει, εἰς τὴν ΠΕ Π περίοδον.

Τελευταῖος τοῖχος ὑπῆρξεν ὁ Γ, κτισθεὶς μὲ ἀσβεστολίθους καὶ ψαμμίτας (θεμέλια εἰς σημεῖον +40 ἐκ. καὶ ἀνωτάτη ἐπιφάνεια εἰς σημεῖον +80 ἐκ.). Ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 2 μ. καί, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ παλαιότεροι παράλληλοι τοῖχοι, συνεχίζεται ὑπὸ τὸν τύμβον καὶ ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ΝΔ του προέκτασιν. Κατὰ τὸ εὖρος τῆς τάφρου ὁ τοῖχος εἶχε πλάτος 60 ἐκ. καὶ πλέον, ἔτι δὲ ὕψος σφζόμενον 40 ἐκ. (καὶ 20 ἐκ. εἰς τὸ βόρειον τμήμα). Ἐπὶ τῆς πρὸς Β προεκτάσεως τοῦ τοίχου Γ ἐρείδεται (+80 ἐκ.) ὁ κυρίως περίβολος τοῦ τύμβου.

Ἡ κεραμεικὴ εἶναι ἐξειληγμένη ΠΕ II καὶ περιλαμβάνει ὄστρακα πολὺ λεπτῶν φιαλιδίων καὶ ἄλλων τύπων ἀγγείων (τοῦ σφαιρικοῦ, ἐπὶ παραδείγματι, καθαροσειδοῦς κ.ο.κ.). Ἐπίσης, εὐρέθη καὶ ὄστρακον πιθοειδοῦς. Ἡ κεραμεικὴ τῆς ἀνωτάτης ἐπιχώσεως τῆς τάφρου περιελάμβανεν, ὡς εἰκός, ὄστρακα διαφόρων φάσεων καὶ ἐποχῶν, ὡς πιθοειδῆ, χονδροειδῆ μετ' ἀσβεστίτου καὶ λεπτὰ ἀγγεῖα, ὡς τμήματα φιαλιδίων καὶ κυμβῶν (ἢ κύμβης). Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς: κ. Γ. Σταθόπουλος.

Δυτικὴ ἀύλη

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ἀφηρέθη, ἀρχικῶς, τμήμα καλυπτόμενον ὑπὸ λίθων εἰς πλάγιον ἐπίπεδον ἐκτὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου τοῦ κυρίως τύμβου, εὐρισκόμενον ἀκριβῶς πρὸς Β τῆς ΔΝΔ τάφρου (πίν. 173β). Τὸ ὑψηλότερον σημεῖον αὐτοῦ τοῦ κεκλιμένου λιθοσωροῦ εὗρητο εἰς σημεῖον +80 καὶ +1 μ., δὲν ἀποκλείεται δὲ οὗτος νὰ ἦτο τριμερῆς, πάντοτε ἐκτὸς περιβόλου, δεῖγμα καὶ τοῦτο τῆς συνεχοῦς χρήσεως τοῦ τύμβου κατὰ τὴν ΜΕ I περίοδον.

Τὰ εὐρήματα τοῦ ἀνωτέρω στρώματος ἀποτελοῦν κατάλοιπα τοῦ βίου τοῦ ΠΕ οἰκισμοῦ, ὡς δύο ὄστρεα (*murex trunculus*), ὄδους χοίρου, δύο ἀπολεπίσματα καὶ τμήμα τριεδρικῆς λεπίδος ὀψιανοῦ. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ ἀνασκαφέντος ὑψηλοτέρου στρώματος (γ-ο/9-12) ἀνήκεν εἰς διαφόρους φάσεις καὶ περιόδους λόγῳ τῆς μεταφορᾶς χόματος πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ΜΕ I τύμβου ἐκ διαφόρων σημείων τοῦ οἰκισμοῦ: α) ὄστρακα ἐκ πιθοειδῶν μὲ ἐπίπλαστον διακόσμησιν, χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ ἐγκλείσματα, β) κεραμεικὴ μελανὴ μὲ ἐγκλείσματα καὶ στίλβωσιν, ἐτι δὲ γ) ὄστρακα μικρῶν ἀγγείων ἐκ καθαροῦ πηλοῦ (φιαλίδια, κύμβαι).

Μὲ τὴν συνένωσιν ὅλου τοῦ χώρου μεταξὺ τῆς διανοίξεως ΔΝΔ τάφρου καὶ τοῦ τετραγώνου ΠΕ κτίσματος, τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος εἰς τὸν ΒΔ τομέα, ἀπεδείχθη ὅτι τὰ εἰς ὕψος +40 καὶ +45 ἐκ. βότσαλα καὶ οἱ πλακωτοὶ πῶς λίθοι ἀνῆκον εἰς λιθόστρωτον καταλαμβάνον κατὰ τὴν ὑστάτην ΠΕ II περίοδον ὅλον τὸν χώρον, τοῦλάχιστον, μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν σημείων (Β, Ν) καὶ τοῦ περιβόλου (+1.11 μ.) τοῦ κυρίως τύμβου καὶ τοῦ ΔΝΔ τμήματος τῆς ἐξωτερικῆς τοῦ κρηπίδος (πίν. 175α-β, 176α). Ἐν τμήμα ἀνατολικῶς τῆς κρηπίδος κατεστράφη εἴτε ὑπὸ τῶν τυμβωρύχων εἴτε, οὐχὶ ἀπίθανον, κατὰ παλαιότεραν ἀνασκαφικὴν περίοδον, ὅτε τὸ πρᾶγμα δὲν εἶχε γίνεαι ἀντιληπτὸν λόγῳ τοῦ περιορισμένου τοῦ χώρου καὶ ποιᾶς τινος ἀναμοχλεύσεως. Βεβαίως, ἤδη κατὰ τὴν ΜΕ ἐποχὴν, ὁπότε καὶ ἐσχηματίσθη ἡ Δυτικὴ κρηπίς τοῦ τύμβου, θὰ κατεστράφη μικρὸν τμήμα (Δ) τῆς ἀκαλύπτου αὐτῆς αὐλῆς, ἀνεξαρτήτως τῆς μικρᾶς εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα κλίσεώς της (+45 ἐκ. ἔναντι +60 ἐκ. εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα). Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ περιβόλος τοῦ κυρίως τύμβου εὗρηται 20 ἐκ. ὑψηλότερον ἔναντι τοῦ ὑψηλο-

τέρου ἀνατολικοῦ σημείου τῆς αὐτῆς καὶ οὐδεμία καταστροφή, ἀλλὰ ἐπικάλυψις, τῆς αὐτῆς ἐπισυνέβη (πίν. 175).

Ὁ λιθόστρωτος χώρος ἔχει σχῆμα τραπεζίου ὀριζόμενον ὑπὸ τῶν σημείων μ9 - 12/ο10 - 12, ἀνῆκε δέ, ἀναμφισβητήτως, εἰς τὴν φάσιν τοῦ βορειότερου κειμένου ὀρθογωνίου δωματίου τοῦ ΒΔ τομέως, μὲ τὸ ὅποσον ἐπεκονώνει διὰ εἰσόδου - διόδου (πίν. 176α). Πάντως, ἡ αὐτὴ αὐτὴ ἐμφανίζεται κατὰ τι μεταγενεστέρα ἐναντι τοῦ τοίχου Γ, ὁ ὅποιος ἔχει θεμελιωθῆ εἰς σαφῶς χαμηλότερον σημεῖον ἐναντι τοῦ Ν τοίχου τοῦ ΒΔ τετραγώνου δωματίου (πρὸς Β). Οὐσιαστικῶς, ἡ αὐτὴ αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἐδημιουργήθη κατὰ τὴν ὑστάτην οἰκοδομικὴν φάσιν τοῦ οἰκισμοῦ τῆς θέσεως ἢ, τοὐλάχιστον, κατὰ τὴν ὑστάτην οἰκοδομικὴν φάσιν αὐτοῦ τοῦ τομέως.

Αἱ σωζόμεναι διαστάσεις τῆς αὐτῆς, ἢ, μᾶλλον, φαινόμεναι, εἶναι 3 μ. κατὰ τὴν βορείαν πλευράν, 2.90 μ. κατὰ τὴν ἀνατολικήν, 2.20 μ. κατὰ τὴν νοτίαν καὶ 3.80 μ. κατὰ τὴν κατεστραμμένην δυτικὴν. Τὰ βότσαλα, ἐκ τῆς παρακειμένης παραλίας, ἔχουν διάμετρον, ὡς ἐγγιστα, 2-3 ἐκ. καὶ οἱ λίθοι, τινὲς τῶν ὁποίων ἀργοί, ἐξικιννοῦνται μέχρι διαστάσεων 50 καὶ 55 ἐκ. Τὰ εὐρήματα τοῦ δαπέδου ἦσαν τμήματα λεπίδων ὀψιανῶν, ὄστρακα χονδροειδῶν καὶ οἰκιακῆς χρήσεως ἀγγείων, ἔτι δὲ χεῖλη φιαλιδίων καὶ κυμβῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς κύμβας τοῦ μείζονος δυτικοῦ τομέως (τῆς αὐτῆς καὶ τῆς ΔΝΔ τάφρου) παρατίθενται ἐν τοῖς ἐπομένοις αἱ προδιαγραφαὶ των:

1) ΔΝΔ τάφρου - κοιλότης Ο11 - 12· ὄστρακα ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου Β (στρώμα +40/+20 ἐκ. Πηλὸς 7.5 YR 7/6 (reddish yellow)· ἐπιφάνεια 10 YR 6/3 - ἐλαφρὸν φαιὸν ἀνοικτὸν.

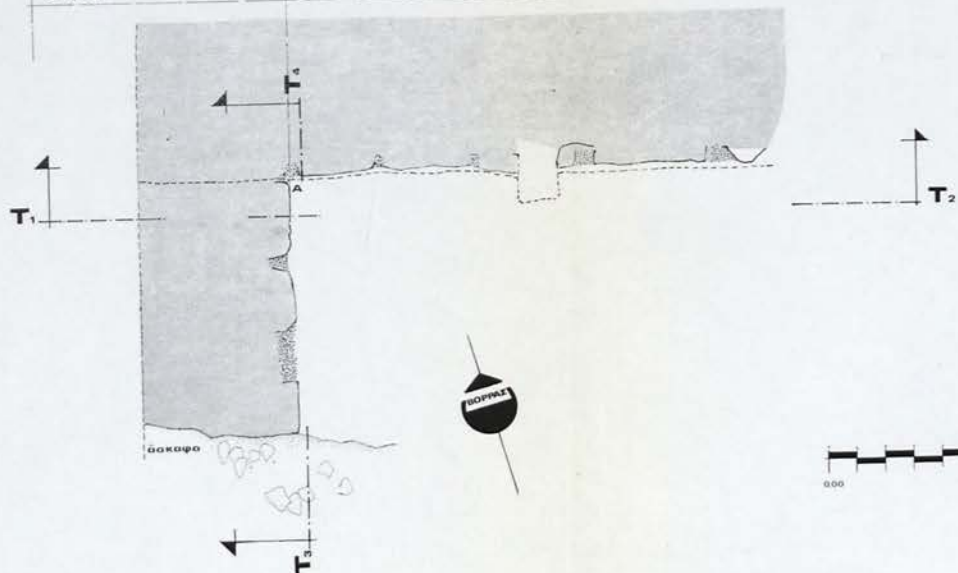
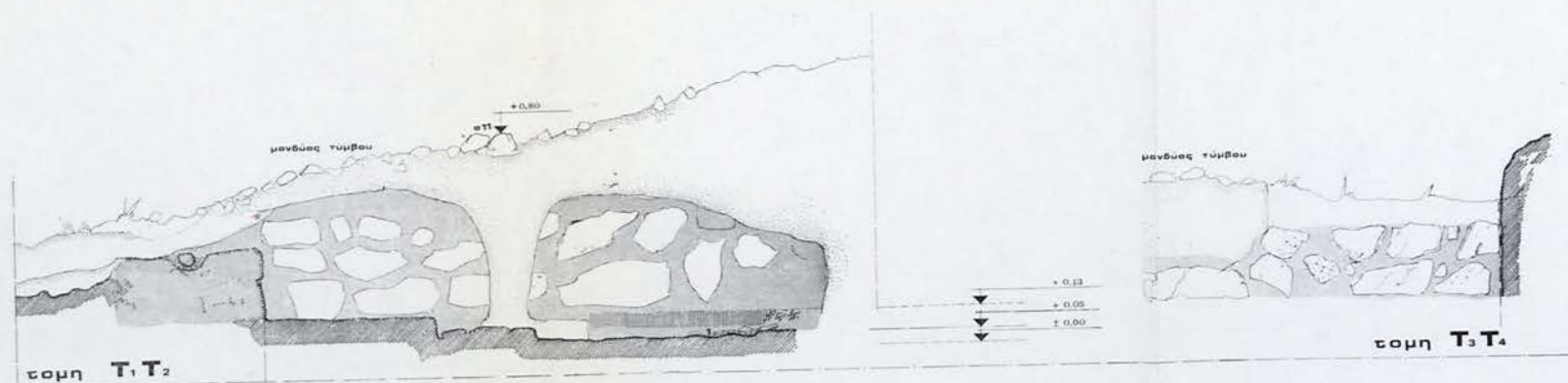
2) ΔΝΔ τάφρου - κοιλότης Π 11· προχὴν κύμβης εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον καὶ στρώμα. Πηλὸς 10 YR 7/4 (πολὺ ἀνοικτὸν φαιὸν)· ἐπιφάνεια - ἐπίχρισμα 2.5Y N 7/ - ἀνοικτὸν τεφρόν.

3) Δυτικὴ αὐτὴ - δάπεδον πλησίον Ν 12. Πηλὸς 2.5 Y 7/6 (κίτρινον). Ἐπιφάνεια 2.5 Y 6/2 (ἐλαφρῶς φαιότερον). Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς: κ. Γ. Σταθόπουλος.


ΝΔ τομεὺς (παρένθ. πίν. ΙΔ')

Εἰς τὸν ΝΔ τομέα συνεχίσθη ἡ περυσινὴ σκαφικὴ ἐργασία εἰς τὸ τετράγωνον ρ9/12 - φ9/12 καὶ ὡς πρῶτοι στόχοι ἐτέθησαν: ἡ παρακολούθησις τοῦ πέρυσιν ἀναφανέντος βορείου τοίχου τοῦ τομέως ὡς καὶ ὁ καθαρισμὸς τοῦ ἀντιστοίχου δωματίου καὶ ἡ ἐπισήμανσις τοῦ δαπέδου.

Ὁ γνωστὸς ἀπὸ πέρυσιν τοίχος (ρ10) ἐχώρει πρὸς ΔΝΔ, ὑπὸ τὸ τμήμα τῆς κρηπίδος τοῦ εἶχεν ἀνασκαφῆ τῇ 1979. Ὁ τοίχος διεκόπητο ὑπ' αὐτὴν, προφανῶς καταστραφείς κατὰ τὴν ΜΕ Ι περίοδον, ὅτε διελύοντο οἱ τοῖχοι τῶν περιφερειακῶν κτισμάτων πρὸς ἐπικάλυψιν τοῦ τύμβου. Οὕτω, ὁ τοίχος ἀπεκαλύφθη κατ' ἀμφοτέρας τὰς ὀψεις του καὶ παρουσιάζει τὴν γνωστὴν εἰκόνα



υπομνημα

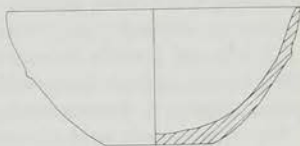
-  κώμα καστανό
μανθιάς τύμβου
-  ίχνη καύσεως
-  δάπεδο
-  τοιχοποιία
-  1
πίθος (δοστράκι)

31 - 7 - 81
αρχιτεκτων
ε. ακαλτασ

μέ τους όγκωδεστέρους άργους λίθους κατά τās έξωτερικās παρειάς - ύψεις και μικρούς εις τó μέσον (παρακολουθηθέν μήκος: 1.30 μ. και πλάτος 63 εκ.).

'Η άνασκαφή ώδηγήθη έκτός τύμβου και, ειδικώτερον, έκτός τής ύποτιθεμένης ΝΔ προσθήκης τών ΥΕ Ι χρόνων. 'Η στρωματογραφία τού σημείου έδωκε, κατ' άρχάς, δύο σύνολα: τó υπερκείμενον τής επίχώσεως τού τύμβου (κιτρινωπόν χώμα), που άπετέλει, ούσιαστικώς, συσώρεισιν χώματος έκτός τού κυρίως τύμβου ήδη από τών ΜΕ Ι χρόνων, και τó υποκείμενον τής ΠΕ ΙΙ οικήσεως (κοκκινωπόν χώμα με έντονα ίχνη πηλού και κεκαυμένων ούσιών, που προέρχονται, πιθανόν, εκ τής άνωδομής και τής στέγης τού κατεστραμμένου δωματίου).

"Αξια λόγου εύρήματα προήλθον εκ τής κατωτέρας (ΠΕ) επίχώσεως (τ11/χ12) άκριβώς πρό τής προσθήκης τού τύμβου, ήτοι σημαντικός αριθμός όστών ζώων (εκ τών πλευρών)¹ και εύμεγέθης λεκάνη (φιάλη) ύψους 14.80 εκ., διαμέτρου βάσεως 10.30 εκ. και μεγίστης διαμέτρου 30.50 εκ. με ζευγος επιπλάστων όριζοντίων ψευδολαβών μήκους 10 εκ. (Μ. Πύλου 1634) εις τó αυτό επίπεδον (πίν. 176β). "Ηδη συνεκολλήθη και είναι πλήρης (είκ. 10, πίν. 177α).



Είκ. 10. Φιάλη ΝΔ τομέως.

Τó σκεύος εύρέθη όλόκληρον, άπλώς τεθραυσμένον υπό τών καταπεσόντων λίθων. 'Ελήφθη πρόνοια και άφηρεθη συγκεντρωθέν τó χώμα τó όποϊον περιείχε, ώστε να άποτελέση άντικείμενον ειδικής έργαστηριακής εξέτάσεως. Χρώμα πηλού Munsell 7.5 YR 6/6 και χρώμα επίχρισματος: άκαθόριστον σκοτεινόν.

'Η βάση είναι έλαφρώς καμπύλη και μικρά έν σχέσει προς τόν όγκον και τó βάρος τού άγγείου. 'Αποτέλεσμα τούτου ή αδυναμία τού σκεύους να ίσοροπήσει κανονικώς. Τó σωμα είναι ήμισφαιρικόν, έλαφρώς πεπιεσμένον, τó χεϊλος άπλουν και, γενικώς, ή διατήρησις είναι πολυ καλή. 'Εξωτερικώς και έσωτερικώς τó άγγείο έχει επίχρισμα. 'Εξωτερικώς, ή επιφάνεια τού άγγείου έχει σκουρήνει προφανώς εκ τής χρήσεως τού σκεύους.

Νοτίως τού τοίχου ρ10 άνεφάνη άλλος παλαιότερος τοίχος, ό τ10 (-11 εκ.) με ύλικόν πορώδεις λίθους (ψαμμίτας). 'Η κεραμεική άνάγεται εις τήν παλαιότεραν φάσιν τής ΠΕ ΙΙ περιόδου με παχύρρευστον έρυθρόν επίχρισμα και χονδροειδή όστρακα. Μεταξύ τών δύο τοίχων ή επίχωσις περιελάμβανεν όμοϊαν πρώιμον ΠΕ ΙΙ κεραμεικήν (πάντοτε κατά τήν κατάταξιν τού J. L. Caskey):

1. Τά όσα αυτά εύρέθησαν εις άραιάν διάταξιν (έν άντιθέσει προς τὰ έν έτει 1982 εύρεθέντα εύθως έν συνεχείᾳ προς Α).

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπέδωκε: α) τμήματα πίθου ($\pm 0.00 \mu.$), πού ἐχώρου πρὸς Α (ὑπὸ τὴν ΥΕ Ι χρόνων ΝΔ προσθήκην τοῦ ΜΕ Ι τύμβου) καὶ ὑπ' αὐτά (-12 ἐκ.) μέγα τμήμα πρῶιμου κύμβης με ὀριζοντίαν λαβὴν καὶ προχοὴν ἀρχαιοπινῆ καὶ ἀρχέγονον καὶ β) τοῖχον ἀποικληθέντα ρ11, ὅστις ἐχώρει ὁμοίως πρὸς Α ἢ ΝΑ ὑπὸ τὴν ΝΔ προσθήκην τοῦ τύμβου καὶ ὅστις (τοῖχος) συνεχίζει μέχρι τοῦ τοίχου ρ10 (ἄνω +35 ἐκ.). Τὸ δάπεδον (+18 ἐκ.), πού ἐσχημάτισαν οἱ δύο τοῖχοι, ἦτο ἀσπροπουλιὰ (μέχρι $\pm 0.00 \mu.$). Ὁ πυρὴν τοῦ πηλοῦ τῆς κύμβης εἶναι τεφρὸς καὶ ἡ προχοὴ δὲν εἶναι ὑπερψωμένη, ἀλλ' ἀπλῆ προεξοχή τοῦ χεῖλους πρὸς τὰ ἔξω. Munsell πηλοῦ: 5 YR 4/6 - κιτρινωπὸς ἐρυθρὸς καὶ ἐπιχρίσματα: 2.5 YR 4/4 - ἐρυθρωπὸς φαιὸς ἢ $5 \times 2 \frac{3}{3}$ ἢ $3/4$ - dark reddish. Τὰ ἐγκλείσματα τοῦ πηλοῦ τοῦ πίθου εἶναι ἀσβεστίτης. Munsell πηλοῦ πίθου: 5 YR 5/6 - yellowish red.

Ὁ πίθος καὶ ἡ κύμβη ἀνήκουν εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ τοίχου τ10, ἐνῶ ἡ εὐμεγέθης λεκάνη (φιάλη) εὗρηται 20 ἐκ. ὑψηλότερον, ἄρα, σαφῶς, ὑπῆρξε δευτέρα φάσις χρήσεως ἢ ἀνακατασκευῆς τοῦ χώρου.

Ἰδιαιτέρως εὐφυῆς κατὰ τὴν διακοσμητικὴν διάθεσιν ἦτο ὁ τρόπος προσαρμογῆς τῆς φεροῦσης ἐγγχαράξεις λαβῆς εἰς τὸν πίθον με κατ' ἀποστάσεις ἀποδιδόμενα πῆλινα κομβία (ὁμοιώματα ἤλων). Τὸ χεῖλος εἶναι εὐρὸ καὶ ἐστραμμένον ἔξω, ὡς ἄλλο τῆς ΒΑ τάφρου (1980). Ὑπὸ τὸν πίθον ἐπεσημάνθησαν black burnished ὄστρακα, λαβὴ ἄνευ διατρήσεως, ὄστρακον με πλαστικὴν διακόσμησιν δύο συστημάτων ἀντικουρῶφων γωνιῶν, πυρὴν ὀψιανοῦ με ἐνδεκα ἔδρας (μῆκος 4.70 ἐκ., πλάτος 1.53 ἐκ., πάχος 0.85 ἐκ.), ὀστείνον ἐργαλεῖον με δξυτάτην κατάληξιν (αἰχμὴν) καὶ λεπίς ὀψιανοῦ (15η τοῦ τομέως).

Ἡ εἰς βάθος σκαφή ὑπὸ τὸν πίθον (οὐσιαστικῶς ὑπὸ τὴν ΝΔ προσθήκην τοῦ τύμβου) ἐφθασε μέχρι -29 ἐκ. με ποικιλίαν ὄστράκων (black burnished), ἔτι δὲ εὐάριθμα burnished pattern, χονδροειδῆ καὶ ἄλλα. (Ἐπόπται ἀνασκαφῆς: δίδες Εἰρήνη Μαρινάτου καὶ Στ. Λιβανίου.)

ΝΔ τομεὺς μείζονος τύμβου

Ἡ ἔρευνα εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἀπεσκοπεῖ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς νοητῆς περιφερείας τὴν ὁποίαν διήνουν ὁ περίβολος τοῦ ἀρχικοῦ ΜΕ Ι τύμβου, ὁ ἀντίστοιχος πρὸς τὸ ΝΑ τόξον. Εἰς αὐτὸ τὸ ΝΔ σημεῖον τοῦ τύμβου κύριος ἐξωτερικὸς περίβολος (ἀντίστοιχος πρὸς τὸ ΝΑ τόξον) δὲν ὑπάρχει. Εἰδικώτερον, εἰς τὸν ΒΔ-Δ-ΔΝΔ τομέα τοῦ τύμβου διεκρίνετο τμήμα ἐσωτερικοῦ περιβόλου ἐξ ὀγκωδῶν ἀσβεστολίθων, τὸ ὁποῖον κατέληγεν εἰς τὴν πρόσοψιν τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος τοῦ θολωτοῦ τάφου. Εἰς τὸν αὐτὸν μείζονα τομέα (ΒΔ-Δ) διακρίνονται ἐξωτερικώτερον εἰσέτι λίθοι σαφῶς μετακινημένοι, οἱ ὁποῖοι, πιθανόν, ἀνήκουν εἰς τὸν περίβολον τοῦ κυρίως-ἀρχικοῦ τύμβου. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ τοῦ τμήματος εἶχον ἐπισημανθῆ ὠρισμένα κενὰ τὰ ὁποῖα ὀφείλονται εἰς αὐτὸν τὸν λόγον. Αὐτοὶ οἱ μετακινημένοι λίθοι ἀπεμακρύνθησαν, ὥστε νὰ

ἀναφανῆ¹ ὁ 'Ανατ. τοῖχος τοῦ ὑπερκειμένου ΒΔ τετραγώνου δωματίου (Γούλιος 1981), ἐπι δὲ τὸ 'Ανατ. τμήμα τῆς Δυτ. αὐλῆς (Σεπτέμβριος 1981).

Εἰς τὸ ΝΔ τμήμα τοῦ τύμβου διακρίνονται κατὰ σειράν: α) ὁ περίβολος ὁ καταλήγων εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ θολωτοῦ τάφου, β) βάθυνσις περιφερειακῆ, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ ΝΑ τόξον τοῦ ἀρχικοῦ ΜΕ Ι τύμβου καὶ γ) ἄλλος (ὡς ἐξωτερικὸς) «περίβολος» ἐξ ὀγκωδῶν ἀββεστολίθων (ΝΝΔ).

Οὕτως, ὁ ἐφετινὸς τομεὺς ὠρίσθη ὡς εἰς κίλουρος κυκλικὸς τομεὺς μὲ κέντρον τὸ κέντρον τοῦ θολωτοῦ τάφου (ἦτοι τοῦ τύμβου) μὲ α) ἐσωτερικὸν τμήμα τὸ τμήμα τοῦ τύμβου τὸ ὀριζόμενον ὑπὸ τοῦ ΝΔ τόξου $\xi/\sigma - 15/17$ τῆς θόλου τοῦ θολ. τάφου καὶ τοῦ ΝΔ τόξου τοῦ περιβόλου $\sigma/\rho - 13/16$ τοῦ καταλήγοντος εἰς τὴν πρόσοψιν τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος τοῦ θολωτοῦ τάφου, β) μεσαῖον τμήμα τὸ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ περιβόλου καὶ τῆς τοξωτῆς βαθύνσεως $\pi/\rho/\sigma/\tau - 12/16$ ὀριζόμενον καὶ γ) ἐξωτερικὸν τμήμα τὸ ὑπ' αὐτῆς τῆς βαθύνσεως καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ διὰ τὴν περίστασιν ἐσχηματισμένου «περιβόλου» $\rho/\chi - 10/16^2$.

Εἰδικώτερον, ἡ βάθυνσις (β) ὀφείλεται, προφανῶς, εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὀγκωδῶν ἀββεστολίθων τοῦ ἀρχικοῦ (ὡς τὸν νοοῦμεν ἀντίστοιχον πρὸς τὸ ΝΑ τόξον) περιβόλου, ἐνῶ ὁ ἐξωτερικὸς φαινόμενος «περίβολος» (γ) ἐσχηματίσθη κατὰ τὴν ΥΕ Ι περίοδον, ὅτε διελύθη τὸ κεντρικὸν καὶ τὸ νότιον τμήμα τοῦ τύμβου καὶ οἱ ὑποκείμενοι ΠΕ ΙΙ τοῖχοι μὲ σύγχρονον μετακίνησιν καὶ τοποθέτησιν τῶν λίθων τῶν τμημάτων τούτων τοῦ λιθίνου μανδύου τοῦ τύμβου ἐκτὸς τύμβου πρὸς σχηματισμὸν ἐξωτερικῆς προσθήκης εἰς τὸ ΝΔ τμήμα.

Σημειωτέον, τέλος, ὅτι οἱ λίθοι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν λιθινὴν ἐπικάλυψιν τοῦ μείζονος ΝΔ τμήματος τοῦ τύμβου (μετὰ τὴν προσθήκην αὐτῆν τῶν ΥΕ Ι χρόνων τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰ. π.Χ.) δὲν εἶναι ὀγκώδεις, ὡς οἱ λίθοι τοῦ ἀνατ. τμήματος τοῦ τύμβου (ἐνδον τοῦ περιβόλου) καὶ ὁ λόγος εἶναι ἡ ἐξ ἄλλου τμήματος τοῦ τύμβου ἢ ἐκ τῶν ὑποκειμένων ΠΕ ΙΙ τοίχων τῶν διαλυθέντων πρὸς δημιουργίαν τοῦ θολ. τάφου, προέλευσις των. Τὸ ἐρώτημα, ἐν τέλει, εἶναι κατὰ πόσον οἱ λίθοι τοῦ μεσαίου τμήματος αὐτοῦ τοῦ μείζονος ΝΔ τομέως τοῦ τύμβου προέρχονται ἐκ τοῦ κεντρικοῦ ἢ τοῦ νοτίου τομέως τοῦ τύμβου ἢ ἀρχῆθεν εὑρηγτο ἐκεῖ ἐκτὸς τοῦ Δ - ΝΔ περιβόλου τοῦ ἀπολήγοντος εἰς τὴν ἀριστερὰν παραστάδα.

Αὐτομάτως, ὅμως, ἐγείρεται, πλέον, τὸ θέμα τῆς ἀσυμμετρίας τοῦ ἀρχικοῦ τύμβου, ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι αὐτὸς ὁ ΝΔ ὑφιστάμενος περίβολος δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ΝΑ περίβολον τοῦ κυρίως τύμβου, ἀτε ἐξωτερικώτερον διηυθετημένος. Ἀντιθέτως, κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ΝΑ τομέως τοῦ τύμβου, ὅποτε ἀπεμακρύνθησαν πλεῖστοι ὅσοι λίθοι (προερχόμενοι ἐκ τῶν ΥΕ Ι χρόνων, διὰ τὴν δημιουργήσασιν ἐξωτερικὴν ἀντιστήριξιν χάριν τῆς θόλου), διε-

1. Ἰδὲ ἀνωτ., σ. 221 - 22.

2. Πρβ. ΠΑΕ 1978, παρ. ἐθ. πίν. ΙΒ'.

πιστώθη ὅτι ὑφίσταται περιβόλος, ἀντίστοιχος πρὸς τὸν ΝΔ, καταλήγων εἰς τὴν δεξιὰν παραστάδα τῆς προσόψεως τοῦ θολ. τάφου. Οὕτως, ἐμφανίζεται δημιουργούμενος ἄλλος ἐσωτερικὸς περιβόλος, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπιβεβαιούται ἡ ὀρθότης τῆς θεωρίας τῆς Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐ. Πρωτονοταρίου - Δειλάκη, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ τύμβοι ὁμοιάζουν πρὸς κρόμμυα. Ἐν παρενθέσει λεκτέον ὅτι ὡς τύμβον ὁμοιάζοντα πρὸς κρόμμυον, θὰ ἀνεμένομεν τύμβον μὲ ἐπαλλήλους λιθίνους μανδύας εἰς στρώσεις (ὡς εἰς Ἄγ. Ἰωάννην Παπουλίαν), ἐνῶ εἰς τὴν Βοῖδοκοιλίαν ἔχομεν ἐπαλλήλους περιβόλους, γεγονὸς τοῦ δὲν μειώνει τὴν φύσιν τοῦ πράγματος.

Ἦνα ἐπανελάβωμεν εἰς τὸ θέμα μας καὶ Ἦνα συμπληρώσωμεν, ἀπαξ ἔτι, τὴν ἀντιμετώπισίν του, πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν καὶ ἡ περίπτωσις τῆς δημιουργίας αὐτοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου τόσον εἰς τὸν ΝΑ ὅσον καὶ εἰς τὸν Δ-ΝΔ τομέα κατὰ τοὺς πρῶτους μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ, κατ' ἐπέκτασιν, ἡ περίπτωσις νὰ εἶχεν ἐπανακτισθῆ εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν ὁ τύμβος ἐκτὸς τῆς θόλου, ἦτοι ἀπὸ τῆς θόλου μέχρι αὐτοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ λεγομένου περιβόλου. Τοιοῦτόν τι, ὅμως, δὲν προέκυψε κατὰ τὸν μέχρι τοῦδε καθαρισμὸν εἰς τὸ ὑπολειφθὲν τμήμα τοῦ δυτ. τομέως τοῦ τύμβου, ποῦ ἀπηλλάγη ὅλων τῶν προσθέτων - συσσωρευθέντων λίθων. Σημειωτέον, ἐπίσης, ὅτι ὅλη αὕτη ἡ συσσωρευθεῖσα ἐπιχωσις (ὡς ἀντιστήριξις) λίθων, χρώματος καὶ ΠΕ Π κεραμεικῆς εἰς τὸν ΝΑ τομέα τοῦ τύμβου ἐξικνεῖτο ἀπὸ τῆς θόλου μέχρι, κατὰ βάσιν, τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου, ἦτοι ὁ ἀρχικὸς λιθινὸς μανδύας τοῦ τύμβου διεκρίνετο μόνον ἔνδον τοῦ ΝΑ περιβόλου, ἐνῶ ἡ συσσωρευσις ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου ὀγκουμένη μέχρι τῆς θόλου.

Ὁμοίωτης ἐμφανίζεται ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξίν περιβόλων, δίκην ἀναλημματικῶν τοίχων, πρὸς τὸ θολωτὸν ταφικὸν μνημεῖον εἰς Los Millares τῆς Ἰσπανίας, τὸ ὁποῖον, πέρα τῶν δύο ἐξωτερικῶν ἐπιφανειακῶν περιβόλων, δίκην ὀρίου διὰ τὸ ταφικὸν τέμενος, ἔχει δύο ἄλλους λιθίνους περιβόλους πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων τοῦ περιβάλλοντος τὸ θολωτὸν ταφικὸν μνημεῖον¹. Ἐξ αὐτῶν τῶν δύο περιβόλων ὁ πρῶτος ἀποτελεῖ τὸν ἐξώτατον περιφερειακὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον τοῦ τύμβου καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐξώτατον σημεῖον τοῦ δρόμου τοῦ θολωτοῦ τάφου καὶ ὁ δεῦτερος, εἰς ὑψηλότερον σημεῖον, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ σημεῖον τῆς εἰσόδου προσόψεως τοῦ θολωτοῦ τάφου εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἀνωφλίου τοῦ στομίου.

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἐγένετο ἐκμετάλλευσις κενοῦ ἔνδον τῶν σημείων π/ρ/σ - 14/16 μὲ ἀργοὺς ἀσβεστολίθους καὶ πωροψαμμίτας· οὕτω, ἐδημιουργήθη εἰς βᾶθος τομῆ, ἡ ὁποία, ἀρχικῶς, ἔδωκεν ἀπροσδοκῆτως στρώμα ἀτάκτως ἀναμειγμένον ἀργῶν ἀσβεστολίθων καὶ πωροψαμμιτῶν (+58/+86 ἐκ.). Ἀκολούθως, εὐρέθη (+29 ἐκ.) εὐμεγέθης μυλόλιθος μῆ-

1. GR. CLARK, *World Prehistory*³ (Cambridge 1977), 135 εἰκ. 63.

κους 37 εκ. και πλάτους 17 εκ. εις την γκριζοκιτρινην επιχωση του τύμβου την αναμειγμενην με υπολειμματα πυρωμενων πλινθων (πίν. 177β).

Εις βάθος +23 εκ. επεσημάνθη στρώμα χαλίκιον και βοτσάλων και, εϋθὺς ἐν συνεχείᾳ, ἀνεφάνη ἡ ἐπιχωση τῆς ΠΕ II κατοικήσεως, ἥτοι κίτρινον χῶμα ἀναμειγμένον με μελανὰς ὀργανικὰς οὐσίας, ἔχγη κάρβουνου, τρεῖς μυλόλιθοι εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον, τεθραυσμένα ὄστᾶ καὶ ὄψιανοί.

Εἰς βάθος +6 εκ. επεσημάνθη μεμονωμένον λεπτόκοκκον κόκκινον χῶμα με μικρὰ λευκὰ χαλίκια, ὁμοιον, γενικῶς, πρὸς ἐκεῖνο τῶν κοιλοτήτων τῆς θόλου, περιβαλλόμενον ἀπὸ καστανὸν χῶμα (πίν. 177γ). Εἰς τὸ στρώμα +2 εκ. (κίτρινον χῶμα) παρηκολουθήθη ἀκκρόνιστος στρώσις λεπτοτάτων βοτσάλων, ὡς θαλασσία ἄμμος, πάχους 2 - 3 εκ. με ἔχγη κάρβουνου καὶ πρώιμος ΠΕ II κεραμική. Ἐδῶ εὐρέθη καὶ ὄστεινον ἐργαλεῖον μήκους 5.765 εκ. καὶ εἰς βάθος -7 εκ. Τὸ ὑποκείμενον στρώμα μετετράπη βαθμηδὸν εἰς καστανὸν καὶ σκουρό (λόγω ὀργανικῶν οὐσιῶν) με πολλὰ χαλίκια μέχρι -8 / -10 εκ. Εἰς βάθος -16 / -20 εκ. ἐρείδονται ἀβεστόλιθοι, διὰ τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι βέβαιον — λόγω τοῦ περιωρισμένου τοῦ χώρου τῆς τομῆς — κατὰ πόσον προέρχονται ἐκ τῶν θεμελιῶν τῆς παλαιότερας κατοικήσεως (ὡς εἰς τὴν ΔΝΔ τάφρον). Τὰ ὄστρακα προέρχονται ἀπὸ σκουροκαστανὸν πηλόν, ὑπάρχουν καὶ χονδροειδῆ ὡς καὶ λεπτὰ με μαυρισμένην λείαν ἐπιφάνειαν. Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος (-16 εκ.) εὐρέθησαν καὶ δύο ἀρτόσχημοι (τοῦ ἐπιμήκους ὀβάλ τύπου) ὄγκοι πηλοῦ, ὁμοιοὶ τῶν ὁποίων δὲν εἶχον γνωσθῆ μέχρι τοῦδε ἐξ ἄλλου προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ. Ὁ ἕτερος διατηρεῖτο καλῶς.

Εἰς βάθος -20 εκ. ἐφάνη πιθοειδὲς (πίν. 178α) εἰς κακὴν κατάστασιν διατηρήσεως με ἀχιβάδα καὶ τεμάχια ὄστρέων εἰς τὸ ἐσωτερικόν του (πηλὸς χονδρόκοκκος με πολλὰ ἐγκλείσματα), εὐρέθη δὲ καὶ μικκίλον λίθινον αἰχμηρόν ἐργαλεῖον (μήκους 2.64 εκ.). Ἐνδον τοῦ πιθαρίου ὑπῆρχον λαβὴ μηνοειδῆ κατὰ τὴν τομῆν, ἔτι δὲ ὄστρακα ἄλλου ἀγγείου μελανῆς ἐπιφανείας, ἐνῶ παρὰ τὸ πιθάριον εὐρέθησαν δύο ὄστρακα ἀγγείου τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς/πρωίμου ΠΕ ἐποχῆς με ἔχι καθαρὸν γκριζοπὸν πηλόν καὶ διακόσμησιν ἀποτελουμένην ἀπὸ ρηχῆν ἐγγράφειν δι' αἰχμηροῦ ἐργαλείου¹. Αἱ ἐγγράφεισι ἔχουν πληρωθῆ διὰ γαιώδους λευκῆς οὐσίας, ὅπως εἰς ἄλλα παραδείγματα (πίν. 179α).

Ἡ πρωιμότης χρήσεως τῶν μυλόλιθων διεπιστώθη, ἀπαξ ἔτι, ἐκ τῶν μυλόλιθων ποὺ εἶχον ἐπιχωσθῆ εἰς βάθος -22 εκ. / -27 εκ. Ὁμοίως, ἡ κατὰ τὴν Τελικὴν Νεολιθικὴν ἐποχὴν χρήσις ὄψιανοῦ ἐπιστοποιήθη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν με τὴν αἰφνιδίαν αὐξησην τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀπολεπισμάτων καὶ τῶν λεπίδων ποὺ ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται εἰς τὸ αὐτὸ βάθος. Ἡ κατωτέρα ἐπιχωση ἐνεφανίζετο ποικίλη με μαυρισμένα χῶματα, λεπτὸν στρώμα τέφρας, ἔχγη ἀπὸ κάρβουνα κ.ο.κ. Λιθάρια ἤρχισαν ἐμφανιζόμενα εἰς βάθος -31 εκ. (πίν. 178β).

1. Πρβ. Ἔργον 1981, 53, εἰκ. 87.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σχηματισθεῖσαν στρωματογραφίαν, διεπιστώθη ὅτι δὲν ὑφίσταται, συγνάκις, ἀπόλυτος ὁμοιομορφία εἰς τὴν ἐναλλαγὴν τῶν στρωμάτων εἰς ὅλην τὴν περιφέρειαν τοῦ κυλίνδρου τῆς τομῆς. Εἰς τὸ μεῖζον ΝΑ-Ν-ΝΔ τόξον τοῦ κυλίνδρου τούτου ἡ κατάστασις ἔχει ὡς ἀκολούθως: 1) τὸ στρώμα +1.08 μ. [ὅπου ἐρεῖδονται οἱ λίθοι τοῦ ἀμφισβητουμένου μεσαίου τμήματος τοῦ ΝΔ τομέως τοῦ τύμβου —ΥΕ Ι(;) προσθήκης] ἕως +0.25/+0.20 μ. ἀποτελεῖ τὴν ἐπίχωσιν τοῦ τύμβου μὲ τμήμα καταλαμβανόμενον ὑπὸ πυρωμένων (ὠπτημένων) πλίνθων. Ἡ ἀποκλειστικῶς ΠΕ Π κεραμεικὴ περιλαμβάνει: χονδροειδῆ ὄστρακα, φιαλίδια κ.ἄ., 2) τὸ στρώμα +0.25/+0.20 μ. (Μ.Ο. +0.23 μ.) ἕως +0.10/0.06 μ. ἀποτελεῖται ἀπὸ συμπαγέστερον κίτρινον στρώμα, μὲ ὑπολείμματα ἀπὸ κάρβουνο καὶ κεκαυμένους μικροοργανισμούς καὶ μυολίθους. Ἡ ΠΕ Π κεραμεικὴ περιλαμβάνει χονδροειδῆ ὄστρακα, τμήματα φιαλιδίων καὶ ὄστρακα κύμβης, 3) καστανὸν χῶμα (+0.10/+0.06 μ. ἕως -0.05 μ.) μὲ κόκκινον χῶμα εἰς μεμονωμένον σημεῖον (μεγάλοι ἀσβεστόλιθοι καὶ μικροὶ λίθοι ἀνεφάνησαν εἰς τὸ ΝΑ τμήμα, προφανῶς, ἐκ τῆς ἀρχικῆς ἔνδον κοιλότητος ὑποθεμελιώσεως). Εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον (+0.06 μ.) ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον ὄστρακα προϊῶν ΠΕ Π ἀγγείων, 4) ἐπαναλαμβάνεται κίτρινον χῶμα μὲ κάρβουνα ἐπὶ ἐνὸς στρώματος μὲ βοτσαλάκια (μέχρι -0.06 μ. -0.10 μ.) καὶ ἐπακολουθοῦν ποικίλα στρώματα μέχρι βάρους -0.33 μ. Μεγάλοι λίθοι ἀνεφάνησαν βαθύτερον (-0.40 μ.). Ἐπόπτις ἀνασκαφῆς: δις Σοφία Βουτσάκη.

Ἐξωτερικὸς τομεὺς ΝΔ κοιλότητων

Νέος τομεὺς ἐδημιουργήθη εἰς τὸ ΝΔ ἄκρον τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου πρὸς διαπίστωσιν τῶν ὀρίων τοῦ ΠΕ Π οἰκισμοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν εἶχον παρουσιασθῆ μέχρι τοῦδε ἐνδείξεις ὅτι ἐπεζετέινετο καὶ εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον.

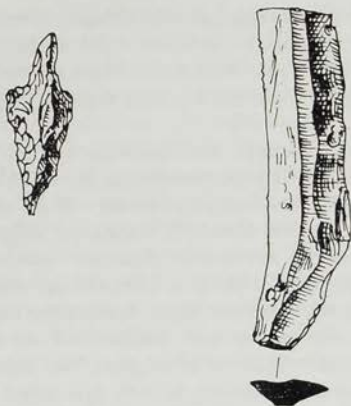
Συνολικῶς, ἀνεσκάφη ἡ περιοχὴ ρ5 - ω5, αα5 - αε5 καὶ ρ8 - σ8, τ9 - χ9, φ12, χ11 - ψ11, ω9 καὶ αα9 - αε9 μὲ κύριον στόχον τὴν ἔρευναν τοῦ ὑπεδάφους (κοιλότητες τοῦ βράχου). Ὁ χῶρος τ8-ψ8/τ5-ψ5 καταλαμβάνεται ὑπὸ μεγάλου κέδρου μὲ λιθοσωροὺς πέριξ τοῦ κορμοῦ. Ἄλλον μικρὸν δένδρον εἰς τὰ σημεῖα χ8-χ9/ψ8 - ψ9 ἀφῆρέθη.

Εἰς τὸ πρῶτον ἐρευνηθὲν ἐπιφανειακὸν στρώμα εὐρέθησαν τεμάχια κεράμων ρομ. ἐποχῆς, μικρὸν ὄστρακον ΜΕ πίθου μὲ πῆλινα ἐγκλείσματα, φολις ὀψιανοῦ, ΠΕ ὄστρακα (coarse ware), ὄστρακα πίθων μὲ χαλκίδια ἀσβεστίτου, ὄστρακα ΠΕ Π φιαλιδίων καὶ ὄστρακα ἄλλων ΠΕ Π ἀγγείων (κύμβη κ.ο.κ.), ἀπλῆ ὀριζοντία βάσις, κοῦλα ὑπερυψωμένα βάσις διαφόρων φάσεων τῆς ΠΕ Π περιόδου μέχρι πρὸ τοῦ τέλους αὐτῆς (pedestal bases).

Ἐνδιαφέρων ὑπῆρξεν ὁ ἐκ κερατολίθου πυρῆν (πίν. 179β) ὁ εὐρεθεὶς εἰς τὸν χῶρον χ6 - ψ6/χ5 - ψ5. Οὗτος εἶναι πολυεδρικός (ἔνδεκα σημεῖα), ἦτοι εἶχε χρησιμοποιηθῆ δι' ἀπόσπασιν πλειόνων λεπίδων καὶ ἔχει τὰς ἀκολούθους δια-

στάσεις: μήκος 7.02 εκ., πλάτος 4.04 - 4.08 εκ. και πάχος 3.37 - 3.39 εκ. (Munsell 2.5 YR 8/4 - pale yellow)¹. Οι μόνοι τοῦχοι που ἐπεσημάνθησαν ἀνήκουν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ΝΔ τομέα με κατεύθυνσιν ἐκ ΒΑ πρὸς ΝΔ (τετράγωνον ω9 - αα9/ω11 - αα11) καὶ εἰς τὸ τετράγωνον φ7 - χ7/φ8 - χ8.

Εἰς τὸν χῶρον χ11 - ψ11/χ9 - ψ9 μεταξύ τῶν λίθων ὑπερίσχυεν ἡ ΠΕ II πάσης φύσεως κεραμεική. Ὁμοίως, εἰς τὸν πέντε τοῦ μεγάλου κέδρου χῶρον (σ5 - σ7/χ5 - χ7) ὑπῆρχεν ἐν ἀφθονίᾳ ΠΕ II κεραμεική (πρωίμου καὶ ὑστέ-



Εἰκ. 11. Αἰχμὴ βέλους καὶ λεπίς ὄψιανού.

ρας φάσεως), περιλαμβάνουσα καλῶς ἐπιχρισμένον εὐρύστομον πιθοειδὲς με τοιχώματα εἰς κλίσιν 45° καὶ ὀριζοντίας λαβάς, ἄλλα πρῶμα πινάκια (φιαλίδια) με ἀπλῆν βάσιν, χειροποίητα ἀγγεῖα, κύμβας κ.ἄ. Τὰ μικρὰ ἀσβεστολιθικά λιθάρια ἦσαν συγκεντρωμένα, εἰς διαφόρους περιπτώσεις, εἰς σχετικὸν ὕψος ἐντὸς τῶν κοιλοτήτων. Εἰς διάφορα σημεῖα εὐρέθησαν ἀπολεπίσματα καὶ τμήματα λεπίδων ὄψιανού, τμήματα μυολίθων καὶ τριπτήρων, ἔτι δὲ Λιθοχαλκῆς/Πρωίμου ΠΕ ἐποχῆς ἀκανόνιστος καὶ ἐν ταύτῳ ἀσύμμετρος καὶ ἡμιτελής ἀφθεῖστα αἰχμὴ βέλους ἐξ ὄψιανού μήκους 3.09 εκ., πάχους 0.65 καὶ πλάτους 1.1 εκ., ἐνῶ περιορισμένα τὸν ἀριθμὸν ὁσαῦτ' ἔζῳον εὐρηγτο εἰς διάφορα σημεῖα, ἢ σπάνις των, ὅμως ἐξηγεῖται, ἴσως, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ὑπῆρχον κτίσματα (εἰκ. 11).

Εἰς τὸν χῶρον ρ5 - χ5/ρ7 - χ7 ὑπῆρχε κεραμεική ὑστέρων ΠΕ II χρόνων

1. Ἄλλοι πυρῆνες μνημονεύονται ἐν ΠρΠ (1964), 62· ΠρΣτ' Ἑλλ (1968), 525· ΠΑΕ 1976, 393.

(pedestal base) καὶ λοιπὴ πάσης φύσεως κεραμεικὴ τῶν ΠΕ II, ΠΕ I χῶρων, τοῦλάχιστον, ἂν μὴ καὶ παλαιότερα εἰς βαθύτερα σημεῖα.

Εἰς τὸν χῶρον αβ7 - αγ7/αβ9 - αγ9 καὶ εἰς βάθος -75 ἐκ. ἐντὸς κοιλοτήτων καὶ εἰς τὸ στρώμα τοῦ σκληροῦ κοκκινόχρωματος ἐπλεόναζεν ἡ ὑστάτη Τελικὴ Νεολιθικὴ I κεραμεικὴ.

Εἰς τὸν χῶρον φ - χ 10/φ - χ 11 ὑπῆρχε Τελικὴ I Νεολιθικὴ κεραμεικὴ με ὄστρακα πιθοειδῶν ἀπὸ μαλακὸν πηλὸν (ἀτελέστατα ὠπτημένον) καὶ red burnished pattern ὡς καὶ red burnished με μελανὴν τὴν ἐσωτ. ἐπιφάνειαν. Ἄμμώδης πηλὸς με ἀπειροελάχιστα χαλκιδία. Ἄνισος ὄπτησις, ἐρυθρὰ ἢ ἄνω ἐπιφάνεια, μελανὴ ἢ ἐσωτερικὴ. Ἡ ἐξωτ. κυρτὴ ἐπιφάνεια εἶναι red burnished (Munsell 2.5 YR 3/6 - dark red). Ἡ μελανὴ ἐσωτ. ἐπιφάνεια εἶναι λελεασμένη ἀλλ' οὐχὶ στιλπνὴ. Εἰς ἀνώτατον στρώμα ὑπῆρχον καὶ ὠρισμένα ΠΕ II fine ware.

Εἰς τὸν χῶρον αγ5 - αε5/αγ8 - αε8 ἐπλεόναζεν ἡ ΠΕ II (καὶ συνητᾶτο ἡ ΠΕ I) κεραμεικὴ. Ἡ ΠΕ II κεραμεικὴ ὑπῆρχε ἀπὸ τοῦ στρώματος +30 ἐκ. καὶ ἐξῆς καὶ ἡ Τελικὴ I Νεολιθικὴ μέχρι βάθους -29 ἐκ. (red burnished καὶ red burnished pattern). ΠΕ II καὶ TN I κεραμεικὴ ὑπῆρχε καὶ εἰς τὸν χῶρον ω8 - ω9/αα8 - αα9 ὡς καὶ εἰς τὸν χῶρον ω5 - αα5/ω9 - αα9.

Εἰς τὸν χῶρον χ6 - ψ6/χ7 - ψ7 (πίν. 179γ - 180α) προσέκυψε ΠΕ II καὶ ὑστέρᾳ ΠΕ II κεραμεικὴ (pedestal base). Χονδροειδῆς κεραμεικὴ (πιθοειδῆ κλπ.) προῆλθεν ἐκ τῶν χῶρων αα6 - αα7/ω6 - ω7 καὶ ψ6 - ψ7/ω6 - ω7. Εἰς τὴν κοιλοτήτα αα6 - 8/ψ6 - 8 ἡ ἐπίχρσις τῶν λιθαρίων, τριπτῆρων, ὄστῶν ζῶων, χρώματος καὶ λεπίδος ὀψιανθοῦ ἔχει πάχος 40 ἐκ. (ἀπὸ -50 ἐκ.) καὶ εὐθὺς ὑποκάτω ὑπάρχει τὸ σκληρὸν κοκκινόχρωμα με κιτρίνους κόκκους (πίν. 180β).

Εἰς τὸ σημεῖον ψ7 τὸ τέλος τῆς ἐπιχώσεως φθάνει εἰς βάθος -87 ἐκ. λόγω τοῦ ἐπικλινοῦς τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἐρευνα εἰς βάθος διὰ τὸ κοκκινόχρωμα ἔφθασε μέχρι τοῦ μέτρου, ὅπου τὸ κοκκινόχρωμα διετηρεῖτο, πάντοτε, παρθένον. Μεταξὺ τῶν ὄστῶν, κατὰ τὸν κ. Paul Halstead, περιλαμβάνοντο τὰ ἀκόλουθα: α) τμήμα σιαγόνος θηλείας χοίρου δύο ἐτῶν, β) τμήματα κάτω σιαγόνος, τμήμα λεκάνης χοίρου, δ) πρώτη φάλαγξ ἀγελᾶδος καὶ ε) ἄνω σιαγὼν αἰγοπροβάτου.

Εἰς τὸν χῶρον αα6 - 7/ω6 - 7 προσέκυψε κεραμεικὴ με «τσιμπητῆν» διακόσμησιν εἰς ἐπίπαστον ταινίαν, ἀπλῆ ΠΕ II καὶ ἐπληρωμένη ὑστέρᾳ ΠΕ II βάσις (pedestal base), ὄστρακον με ὀριζοντίους παραλλήλους ἀναγλύφους ταινίας, ἄλλα ὄστρακα fine ware, ἐν ὄστρακον με τμήμα χεῖλους πορώδους πηλοῦ (ἐκ τῶν φυτικῶν ἰχνῶν ποῦ διασφίξει) με μαστοειδεῖς κατὰ σειρὰν προεξοχάς. Ἐκ τοῦ ἰδίου χώρου προσέκυψαν ὄστᾶ ζῶων, ὧν μεταξὺ, κατὰ τὸν κ. Paul Halstead, ἄνω σιαγὼν χοίρου, τμήμα κάτω σιαγόνος αἰγοπροβάτων, μετατάρσιον ἀγελᾶδος, βραχίον προβάτου καὶ calcenius ἀγελᾶδος.

Εἰς τὸ τετράγωνον χ7 - ψ7/χ8 - ψ8 ἡ ἐπίχρσις (ἀσβεστολιθικοὶ λίθοι καὶ

ΠΕ II κεραμεική) συνητήθη εις βάθος -45/-60 εκ. 'Επειδή ή περιλαμβανομένη ἐπηρμένη βάσις ἀνάγεται πρὸ τοῦ τέλους τῆς ΠΕ II περιόδου, ἐξυπακούεται ὅτι ή πλήρωσις τῆς κοιλοτήτος ἐγινε κατ' ἐκείνην τὴν φάσιν, ὅποτε καὶ εἶχεν ἐπεκταθῆ ὁ οἰκισμὸς εἰς ὄλον τὸν χῶρον τῶν 25 × 25 μ.

Εἰς τὸ τετράγωνον χ5 - ψ5/χ6 - ψ6 καὶ δὴ καὶ εἰς τὸ Ν τμήμα τοῦ φ5 - χ5/φ7 - χ7 ή ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ μικρῶν ἀσβεστολιθικῶν λιθαρίων καὶ ΠΕ II ὀστράκων (pedestal βάσεων, ἄλλων ἐκ πορώδους πηλοῦ, κυμβῶν κ.ο.κ.) μέχρι βάθους -60 εκ., ἐτι δὲ τμημάτων λεπίδων ὀψιανοῦ (-52 εκ./-64 εκ.), ἀλλὰ καὶ ὕψηλοῦ στελέχους δυναμένου νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν ἀρχήν, ἀκριβῶς, τῆς ΠΕ III περιόδου (ή τοῦ τέλους, ἀκριβῶς, τῆς ΠΕ II).

Ἡ ὑπαρξίς ἀπὸ κοινοῦ ἀσβεστολιθικῶν λιθαρίων καὶ ΠΕ II ὀστράκων εἰς βάθος εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐπίχωσιν τῶν κοιλοτήτων τοῦ βράχου τοῦ ἐξωτερικοῦ ΝΔ τομέως ὑποδηλοῖ ὅτι ή πλήρωσις τῶν κοιλοτήτων τούτων πρὸς ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου καὶ δημιουργίαν ἀνθεκτικοῦ ὑπεδάφους (διὰ δάπεδον ἢ ἄλλο τι) συνετελέσθη μεταγενέστερον ἢ ή πλήρωσις ἄλλων κοιλοτήτων εἰς πλεόν «κεντρικά» σημεία καταλαμβανόμενα ὑπὸ τοῦ οἰκισμοῦ τῆς θέσεως. Τοῦτο ὑποδηλοῖ, προσέτι, τὴν ἐπιθυμίαν ἐπεκτάσεως τοῦ οἰκισμοῦ. 'Εξ ἄλλου, ή διαφορὰ τῆς ποιότητος (μορφῆς) τῶν χρησιμοποιηθέντων λιθαρίων, ἐναντι τῶν λιθαρίων τῶν κοιλοτήτων τοῦ «δρόμου» τοῦ θολ. τάφου, τοῦ ταφ. θαλάμου καὶ τῆς ΒΑ τάφου, ὑποδηλοῖ τὴν διάφορον χρονικὴν περίοδον κατὰ τὴν ὅποιαν ἀνελήθη αὐτὴ ή προσπάθεια εἰς τὸν ἐξωτερικὸν ΝΔ τομέα καί, οὕτως ἢ ἄλλως, μεταγενέστερον. Ὑπεύθυνος ἀνασκαφῆς κ. Κατερίνα Μπαζεβάνη.

Δ υ τ. ἐ π ἐ κ τ α σ ι ς τ ῆ ς ἀ ν α σ κ α φ ῆ ς

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον διηυρύνθη ή ἀνασκαπτομένη ἔκτασις πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, ὧν μεταξὺ καὶ πρὸς Δ. Κατὰ βάσιν, ἀφηρέθησαν τὰ ἐπιφανειακά στρώματα. Ἡ κεραμεικὴ ἦτο ΠΕ ή καὶ μεταγενεστέρων χρόνων (μέχρι καὶ ἐλληνιστικῶν).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον συνεχίσθη τὸ «κοσκίνισμα» πέραξ τοῦ θολ. τάφου 1 Τραγάνας μὲ τὰ ἀκόλουθα ἀποτελέσματα: εὑρέθησαν ὄστρακα ἀδριατικῆς κεραμεικῆς (ME ἐγχαράκτου τεχνικῆς), δύο λεπταὶ χρυσαὶ ταινίαι μήκους 3,80 καὶ 2,75 εκ. (Μουσεῖον Χώρας 3324α - β), ὄστρακα ἐκ τῶν πιθανοφαινομένων τοῦ ΕΑΜ, ὄστρακα ἐξ ἐπικασσιτερωμένων ἀγγείων, ὄστρακα διαφόρων μυκηναϊκῶν καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων (ἐλληνιστ. μελαμβραφῆ) ἀγγείων, τμήμα χαυλίου παλαιότερου Α τύπου ἐκ φαγεντιανῆς (Μ.Χ. 3318γ), ἀνάγλυφον πλακίδιον (Μ. Χ. 3328) ἐκ κυανῆς πάστας, ὅμοιον πρὸς τὸ πέρυσιν εὑρεθέν, αἰχμὴ βέλους (Μ. Χ. 3327α) ἐκ χαλαζίου (Munsell 5 Υ 5/2-olive gray), ἄλλη ἐξ ὠχροῦ λίθου (3329α), τέσσαρα περαιτέρω τμήματα αἰχμῶν βελῶν

(3331α - δ), πλῆθος ἀπολεπισμάτων ἐξ ὄψιανού (3326β, ε, 3324γ - ι, 3327η - ι, 3330δ - ε, 3319δ - ε), πυρὴν ὄψιανού (3325), λεπίδες ἐξ ὄψιανού (3318β, 3319α - γ, 3324θ, 3327β, στ, 3330), διάφορα τεμάχια ὄψιανού (3319στ, 3327γ - ζ, 3330γ), ἀπολεπίσματα πυριτολίθου (3321α - β, 3323α - γ, 3324, 3326α, 3327κ - λ) κ.ά.

Κύριον συμπέρασμα, κατόπιν τῆς ἐνδελεχοῦς πέριξ τοῦ θολ. τάφου 1 ἐρεύνης καὶ δὴ καὶ εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα, ὑπῆρξεν ἡ ἐπισήμανσις ἀκανονιστῶν λιθολογημάτων καὶ πλῆθους λεπίδων καὶ ἀπολεπισμάτων ὄψιανού. Οὕτως, ἀπεδείχθη ὅτι ὑψίστατο ΠΕ κατοικήσις κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους μὲ χονδροειδῆ κεραμεικὴν καὶ ἔντονον χρῆσιν ὄψιανού, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπεξεργασία θὰ ἐγίνετο, ἀναμφισβητήτως, εἰς τὴν θέσιν ταύτην.

Τέλος, ἀνευρέθη καὶ ἀποκεκρουμένη αἰχμὴ βέλους ἐκ πυριτολίθου παρὰ τὸν θολ. τάφον 2 (Μ. Χ. 3320).

ΦΑΝΑΡΙ
ΣΦΑΚΤΗΡΙΑ

Κατὰ τινὰ ἐπίσκεψιν εἰς τὴν νησίδα Πύλον, ὅπου καὶ τὸ Μνημεῖον τῶν Γάλλων, νοτίως τῆς νήσου Σφακτηρίας, περισυνελέγησαν πολυπληθῆ ὄστρακα ΜΕ πίθων μὲ πῆλινα ἐγκλείσματα εἰς διάφορα σημεῖα, γεγονός ὅπερ ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν περὶ κατοικήσεως τῆς νησίδος κατὰ τοὺς ΜΕ χρόνους. Τοῦτο δὲν ἀντιβαίνει πρὸς ὅσα γνωρίζομεν περὶ κατοικήσεως παραλίω νῶρον κατὰ τὴν ΜΕ ἐποχὴν καὶ ἀρκεῖ ἡ μεία τῶν περιπτώσεων τῆς Βοϊδοκοιλίας καὶ τῆς σημερινῆς νησίδος Νησακούλι Μεθώνης.

Τέλος, σημειωτέον ὅτι, κατόπιν προσωπικῆς παρεμβάσεως τοῦ ὑπογραφομένου, καί, χάρις εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐπιτ. Γυμνασιάρχου κ. Σωτ. Λυριντζῆ καὶ τοῦ ἀεμνήστου Δημάρχου Γαργαλιάνων Διον. Παναγοπούλου, ἀπετράπη ἐγκαίρως ἡ καταστροφή τοῦ τύμβου εἰς Κάναλον παρὰ τὸν Μάραθον (Μαρθοῦπολιν) Γαργαλιάνων.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕΣ

29. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΤΗΓΑΝΙ ΜΑΝΗΣ*

(Παρένθ. πίν. ΙΕ' και πίν. 181 - 182)

Στή φετινή ανασκαφική περίοδο συμπληρώθηκε ή έρευνα μέσα στο χώρο τής βασιλικής. Ανασκάφηκε ή Πρόθεση, τὸ Διακονικό, τὸ νότιο κλίτος, ὁ νόρθηκας καί ή δεξαμενή πού καταλαμβάνει τὸ βόρειο κλίτος (παρένθ. πίν. ΙΕ').

Πρόθεση. Εἶχε ανασκαφεί τὸ 1964¹ μέχρι τὸ μεσοβυζαντινὸ δάπεδο, πού κομματῖα του ἀπὸ σχιστολιθικὲς πλάκες σώζονται κατὰ μήκος τοῦ νότιου καί τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο διαπιστώθηκε ὅτι ὁ ἀρχικὸς ἀνατ. τοίχος τῆς παλιότερης δεξαμενῆς γωνιάζει στή ΝΔ γωνία τῆς πρόθεσης καί ἐκτείνεται πρὸς Α, κάτω ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τῆς κεντρικῆς ἀψίδας τῆς βασιλικῆς. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ή εὐθύγραμμη πατούρα (μήκους 2.40 μ.) στὸ σημεῖο αὐτό, πάνω στήν ὁποία πατᾶ ὁ καμπύλος τοίχος τῆς κεντρικῆς ἀψίδας². Στήν πρόθεση ανασκάφηκαν τρεῖς τάφοι πού χωρίζονται μεταξὺ τους μὲ σύμπλεγμα τοίχων μεταγενέστερων τοῦ προηγούμενου, στὸν ὁποῖο ἐφάπτονται³. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν πωρολίθων πού ἐφραζαν πρόχειρα τὴν εἴσοδο⁴ ἀπὸ τὸ κλίτος στήν πρόθεση, ἀποκαλύφθηκε τὸ μαρμάρινο κατώφλι τῆς 1.12 × 0.19 μ.

Διακονικό. Τοῦτο εἶχε ἐν μέρει ανασκαφεί τὸ 1964⁵ καί εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τότε ὁ κατὰ μήκος τοῦ νότ. τοίχου τάφος 33, μέσα στὸν ὁποῖο εἶναι θεμελιωμένος ὁ νότ. τοίχος τῆς βασιλικῆς. Ανασκάφηκαν δύο ἀκόμη τάφοι 34, 35 παράλληλοι στὸν τάφο 33. Κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο τῆς ἀψίδας θεμελιώνεται στὸ βράχο τοῖχος ὕψους ±0.30 μ., πού ἀκολουθεῖ τὴ φορά τοῦ ὑπερκειμένου καί ἐξέχει Δ ἀπὸ αὐτὸν ±0.40 μ. Ἡ ὕψη τοῦ κωνιάματός του διαφέρει ἀπ' αὐτὴν τοῦ πάνω.

* Τὴν ανασκαφὴ παρακολούθησαν οἱ φοιτητὲς Θ. Διονυσόπουλος, Κ. Ἀντωνάκος, καί οἱ φοιτήτριες Π. Δεληκάρη, Χ. Μερκούρη, Κ. Σκανδάμη, Στ. Ραφτοπούλου. Τὴν ἐκθεση γιὰ τὴν ανασκαφὴ σύνταξαν οἱ Ν. Γκιολῆς καί Χ. Κωνσταντινίδη.

1. ΠΑΕ 1966, 125, πίν. 125α-β.

2. ΠΑΕ 1977, εἰκ. 1. 1978, εἰκ. 1. 1979, εἰκ. 1.

3. Στὴν ἀψίδα τῆς πρόθεσης ανασκάφηκε ὁ καταστραμμένος ἐν μέρει κατὰ τὸ κτίσιμό τῆς τάφος 30, μὲ φορά Β - Ν. (Συνερίζεται ή περυσινὴ ἀρίθμηση τῶν τάφων πού εἶχε σταματήσει στὸ 29.)

4. ΠΑΕ 1978, 185.

5. ΠΑΕ 1966, 126.

Νότιο κλίτος. Εἶχε παλιότερα μέχρι τὸ ὕψος τοῦ σχιστολιθικοῦ μεσοβυζαντινοῦ δαπέδου ἀνασκαφεῖ¹. Τμήματά του σώζονταν κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατ. τοίχου. Οἱ πλάκες στηρίζονταν σὲ ὑπόστρωμα ἀσβεστοκονιάματος, κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὑπῆρχε στρώμα ἀπὸ χαλίκια καὶ λίγο χῶμα. Σὲ μερικά σημεῖα ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο ἐντοπίστηκε λεπτὸ στρώμα στάχτης πάχους ± 0.03 μ. Στὸ νότιο κλίτος ἀνασκάφηκαν 14 τάφοι² ὅμοιοι μὲ αὐτοὺς τοῦ μεσαίου κλίτους. Ἡ διάταξη τῶν τάφων ἐδῶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μεγαλύτερη ἀταξία ἀπ' ὅ,τι στὸ κεντρικὸ κλίτος. Στὸ δυτ. τμήμα ὁ χώρος ἦταν ἰδιαίτερα διαταραγμένος. Ἐδῶ διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ παλιῶν ἀσφῶν τμημάτων τοίχων. Κατάλοιπα τοίχου ἐκτείνονται καὶ κατὰ μῆκος τοῦ νότ. τοίχου τῆς βασιλικῆς. Συνεχῆς τμήμα αὐτοῦ μήκους π. 2.40 μ. ἐκτείνεται δυτικὰ τοῦ τάφου ποὺ εἶναι κτισμένος πάνω στὸ μεσοβυζαντινὸ δάπεδο³. Ὁ τοίχος ἔχει πάχος 0.70 μ. καὶ ἔχει κοπεῖ στὸ ὕψος τῆς ὀροφῆς τῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι ἐκτείνονται κατὰ μῆκος του, πράγμα ποὺ δείχνει ὅτι ὁ τοίχος πιθανὸν προϋπῆρχε τῶν τάφων. Σὲ ἀπόσταση 6.20 μ. ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ νότ. κλίτους, διαπιστώθηκε πρῶχειρη ἐναπόθεση ὀστῶν πάνω σὲ ἀβαθὴ κοιλότητα (χάλασμα) τοῦ τοίχου. Ἡ ἐναπόθεση τῶν ὀστῶν καθὼς βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴν ὀροφή τῶν προηγούμενων τάφων εἶναι μεταγενέστερη. Πάνω ἀπὸ τὴ σχιστολιθικὴ ὀροφή τοῦ τάφου 38 ποὺ σωζόταν ἀκέραιη, ὑπῆρχαν ἐπ'ἀλληλα στρώματα ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα πάχους ± 0.10 μ. ποὺ ἐπεκτείνονταν μέχρι τὸν παραπάνω παλιότερο τοῖχο καλύπτοντας καὶ τοὺς παρακείμενους τάφους. Ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφέντες στὸ νότ. κλίτος τάφους τοῦ ἴδιου τύπου μὲ αὐτοὺς ποὺ ἀνασκάφηκαν πέρυσι στὸ μεσαῖο, ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ ὑπ' ἀρ. 45 τάφος ποὺ ἔχει στὴ μέση τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του χαραγμένο μὲ τὸ δάκτυλο στὸ νοπὸ κονίαμα κύκλιο διαμέτρου 0.20 μ. ἐγκλειόμενα σταυρὸ (0.20×0.16 μ.)⁴.

Νάρθηκας. Ἀνασκάφηκε πρῶτα τὸ βόρειο ἀπὸ τὰ τρία διαμερίσματα, στὰ ὁποῖα εἶχε χωρισθεῖ σὲ μία ὄψιμη φάση ὁ νάρθηκας⁵. Ἀφαιρέθηκαν οἱ σχιστολιθικὲς πλάκες ποὺ κάλυπταν τὸ δάπεδο τοῦ τμήματος αὐτοῦ. Σὲ βάθος 0.15 - 0.18 μ. ἀπὸ τὸ παραπάνω δάπεδο βρέθηκε ἐνιαῖο στρώμα ἀπὸ ἰδιαίτερα σκληρὸ ἀσβεστοκονίαμα ποὺ κάλυπτε ὀλόκληρο σχεδὸν τὸ χῶρο τοῦ βόρειου διαμερί-

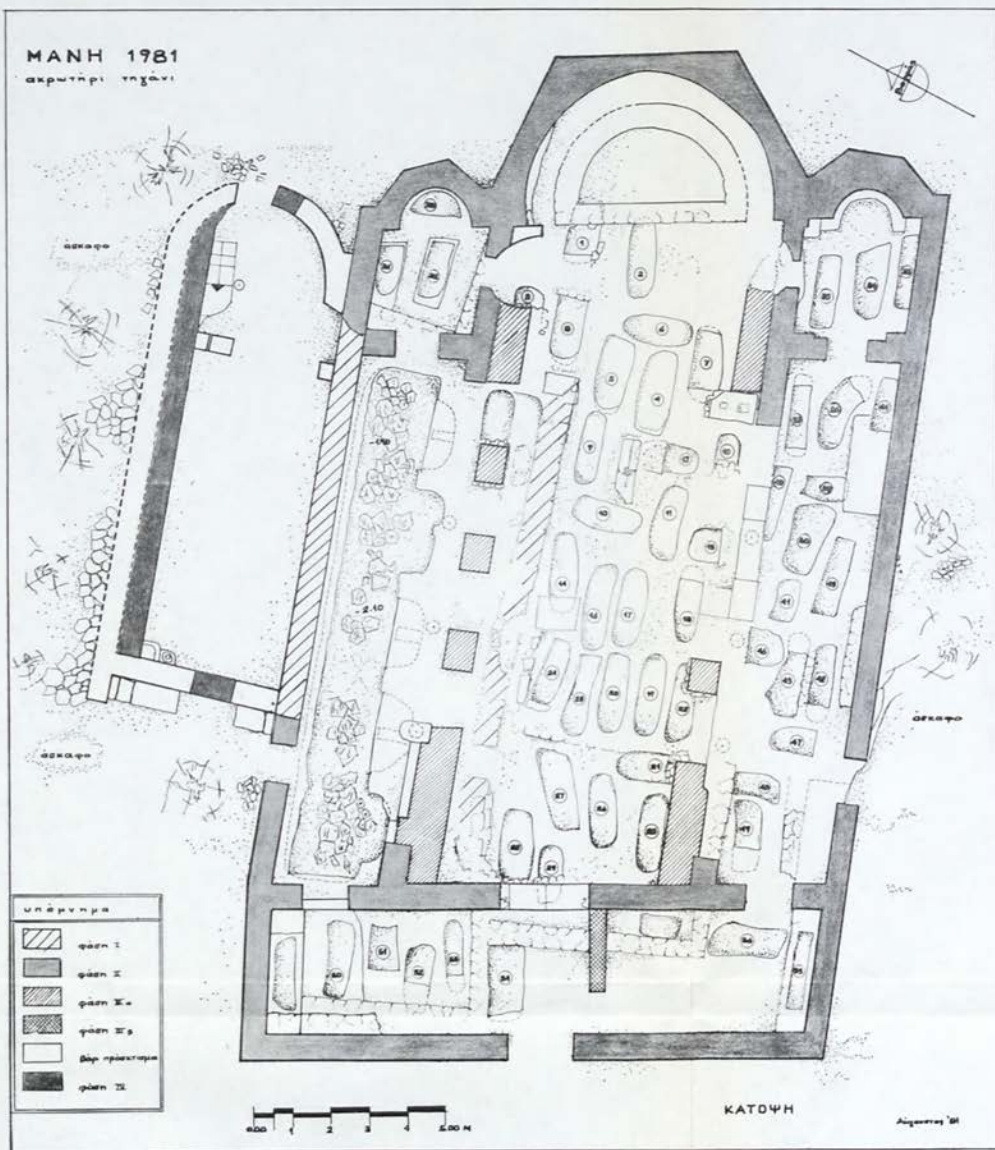
1. ΠΑΕ 1977, 201 - 203, εἰκ. 1.

2. Οἱ τάφοι ἀριθμοῦνται ἀπὸ 36 - 49. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ τ. 39, 46, 47, 48 ἔχουν φορὰ Β-Ν, ὁ τ. 36 λόγω τῆς ὑπαρξῆς βράχου ἔχει μνηοειδὲς σχῆμα μὲ φορὰ Δ-ΝΑ. Ἡ ὀροφή σωζόταν στοὺς τ. 36, 38, 39, 45. Στοὺς τ. 40, 46, 48 εἶχε θεμελιωθεῖ στὸ βόρ. τμήμα τους ὁ στυλοβάτης τῆς βασιλικῆς. Ὁ τ. 43 εἶχε ἀνοιχθεῖ κάποτε, εἶχε ἐπαυξηθεῖ σὲ ὕψος καὶ σκεπαστικὴ ξανά. Ὁ τ. 39 λόγω τῶν μικρῶν διαστάσεων ($1.10 \times 0.65 \times 0.45$) ἦταν πιθανὸν παιδικός.

3. ΠΑΕ 1977, 203, εἰκ. 1.

4. Σταυρὸς τύπου Μάλτας σὲ τετράπλευρο πλαίσιο χαραγμένος στὸ κονίαμα κοσμεῖ τὴ δυτ. πλευρὰ παλαιοχριστιανικοῦ τάφου τῆς Κορίνθου (J. WEISEMAN, Excavation at Corinth. The Gymnasium Area (1966), Hesperia 36, 1967, 419, εἰκ. 7).

5. ΠΑΕ 1978, 186 - 187, εἰκ. 1.



σματος. Τὸ συμπαγές αὐτὸ στρώμα συνίστατο στὸ πάνω μέρος του ἀπὸ λεπτὰ ἐπάλληλα στρώματα λεπτόκοκκου ἀσβεστοκονιάματος. Ἀκολουθεῖ στρώμα ἀπὸ χονδρὸ ἀσβεστοκονίαμα ποὺ περιέχει μικρὰ χαλίγια καὶ εἶναι κολλημένο κατευθεῖαν στὶς σχιστολιθικὲς πλάκες ποὺ κάλυπταν ἐγκάρσια τὸν τάφο 50. Μεταξὺ τοῦ ἐνιαίου αὐτοῦ στρώματος καὶ τοῦ ἀσβεστοκονιάματος τοῦ σχιστολιθικοῦ δαπέδου παρεμβάλλεται στρώμα πάχους ± 0.10 μ. ἀπὸ μαῦρο χῶμα καὶ χαλίγια.

Τὸ συμπαγές στρώμα ἀσβεστοκονιάματος κολλάει μόνον πάνω στὶς πλάκες τῆς ὀροφῆς τοῦ τάφου 50, ἡ ὁποία βρίσκεται σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο τῶν ὑπόλοιπων τριῶν πρὸς Ν τάφων. Μεταξὺ τῆς ὀροφῆς τῶν τελευταίων τάφων καὶ τοῦ συμπαγοῦς ἀσβεστοκονιάματος παρεμβάλλεται μπάζωμα ἀπὸ πέτρες καὶ ἀσβεστοχώματα πάχους $\pm 0.20 - 0.30$ μ. Ὁ τάφος 50 εἶχε παλιὰ ἀνοιχθεῖ. Ἀφαιρέθηκε ἡ ἀρχικὴ σχιστολιθικὴ ὀροφή του, τῆς ὁποίας σώζονται λίγα κατάλοιπα στὸ δυτ. τμήμα, ἀυξήθηκε καθ' ὕψος π. 0.35 μ. μὲ πρόχειρα κτισμένο τοιχάριο καὶ καλύφθηκε ξανά μὲ νέα σχιστολιθικὴ ὀροφή. Οὕτω συνάγεται ὅτι ἡ μετασκευὴ τοῦ τάφου 50 ἔγινε, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ στρωθεῖ ἡ συμπαγῆς ἐπιφάνεια τοῦ σκληροῦ ἀσβεστοκονιάματος, ποὺ κολλάει στὶς πλάκες τῆς ὀροφῆς του. Τότε μπαζώθηκε ὁ ὑπόλοιπος πρὸς Ν χῶρος ὡς τὸ ὕψος τῆς νέας ὀροφῆς τοῦ τάφου 50 ποὺ βρίσκεται στὸ σημεῖο ποὺ τελειώνει ἡ ἀνώμαλη ἐπιφάνεια τῆς θεμελίωσης τοῦ ἀνατ. τοίχου τοῦ νάρθηκα. Ἐπομένως τὸ δάπεδο τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (7ου αἰ.) θά βρισκόταν στὸ ὕψος αὐτὸ καὶ κατὰ συνέπεια τὸ στρώμα ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα ἀνήκει στὸ ὑπόστρωμα τοῦ σχιστολιθικοῦ πιθανότατα δαπέδου τῆς βασιλικῆς. Τὸ πάνω ἀπ' αὐτὸ στρώμα μαύρου χῶματος καὶ χαλικιῶν ποὺ παρεμβάλλεται μέχρι τὸ σωζόμενο σχιστολιθικὸ δάπεδο δείχνει καὶ ἐδῶ, ὅπως παρατηρήθηκε καὶ στὸ μεσαῖο κλίτος¹, ὅτι συσσωρεύτηκε κατὰ τὸ μακρὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ ἡ ἐκκλησία παρέμεινε ἐρειπωμένη καὶ ὅτι τὸ τελευταῖο δάπεδο εἶναι μεσοβυζαντινὸ καὶ ὄχι τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ὅπως εἶχε σημειωθεῖ τὸ 1978².

Πάνω στὸ μεσοβυζαντινὸ δάπεδο κτίστηκε κατὰ μῆκος τῆς βόρ. πλευρᾶς ὁ τάφος ποὺ εἶχε πάνω του καταστραμμένο σήμερα ἀρκασόλιο³. Ἐχει μῆκος 2.14 μ., πλάτος 0.56 μ., καὶ βάθος 0.42 μ. Ἡ ὀροφή του ἀπὸ σχιστολιθικὲς πλάκες ἦταν σπασμένη καὶ τὸ ἐσωτερικὸ γεμάτο μὲ ἀσβεστοχώματα. Βρέθηκαν τρία κρανία· δύο στὴν ἀνατολικὴ ἄκρη καὶ ἓνα στὴ δυτικὴ καὶ σκόρπια ὅσα πολὺ καλῆς ὁμως διατήρησης σὲ σχέση μὲ αὐτὰ τῶν παλιότερων τάφων⁴.

1. ΠΑΕ 1980, 248 - 249.

2. ΠΑΕ 1978, 186.

3. ΠΑΕ 1978, 186.

4. Στὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ νάρθηκα ἀποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι (50, 51, 52, 53) μὲ πλούσια κτερίσματα. Ἐχουν φορὰ Α - Δ. Ἐκτὸς τοῦ πρώτου ποὺ ἀυξήθηκε σὲ ὕψος ὅταν κτίστηκε ἡ βασιλικὴ (7ος αἰ.), γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε λόγος, οἱ ὑπόλοιποι βρισκόνταν στὸ ἴδιο

Σε απόσταση 5.68 μ. από τὸ βόρ. τοῖχο τοῦ νάρθηκα ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπὸ τὸ παλαιοχριστιανικὸ δάπεδο τοῖχος πάχους 0.55 μ. ποὺ τέμνει ἐγκάρσια τὸ νάρθηκα. Ὁ τοῖχος αὐτὸς κολλᾷ ἐν τῷ δυτ. ἄκρῳ σὲ πλατὺ τοῖχο ποὺ ἐκτείνεται μὲ ἐλαφρὰ λοξή πρὸς ΒΑ φορά σ' ὀλόκληρο τὸ μῆκος τοῦ δυτ. τοῖχου τοῦ νάρθηκα¹. Πάνω στὸν τελευταῖο τοῖχο ἔχει κτισθεῖ στὰ μεσοβυζαντινὰ χρόνια θρανίον πλάτους 0.50 μ. καὶ ὕψους 0.40 μ. ποὺ τμήμα του σώζεται στὸ βόρειο ἄκρο. Στὸ θρανίον αὐτὸ σταματοῦσε ἡ μεσοβυζαντινὴ πλακόστρωση.

Ὁ παραπάνω ἐγκάρσιος τοῖχος συνεχίζεται καὶ ἐκεῖθεν τοῦ ἀνατ. τοῖχου τοῦ νάρθηκα στὸ μεσαῖο κλίτος σὲ μῆκος 3.70 μ. καὶ φθάνει μέχρι τὸ σημεῖο ὅπου ἦταν τὸ νοτιοδυτικὸ ἀρχικὸ πέρας τῆς δεξαμενῆς ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ βόρειο κλίτος. Ὁ ἐγκάρσιος λοιπὸν τοῖχος καθὼς καὶ ὁ ἀποκαλυφθεὶς κατὰ μῆκος τοῦ δυτ. τοῖχου τοῦ νάρθηκα ἀνήκουν σὲ παλιότερη φάση ἀπὸ αὐτὴ τῶν τάφων, ἀφοῦ αὐτοὶ ἀκολουθοῦν τὴ φορά τους. Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ ἔβαν ἐμπροσθεῖ νὰ στρωθεῖ τὸ δάπεδο τῆς παλαιοχριστιανικῆς μέχρι στιγμῆς γνωστῆς βασιλικῆς κόπηκαν μέχρι τὸ ὕψος τῆς θεμελίωσης τοῦ ἀνατ. τοῖχου τοῦ νάρθηκα καὶ ὁ ὑπόλοιπος χώρος μαζώθηκε ἀπὸ τὸ ὑλικὸ τους, ὅπως εἰδείξε ἡ στρωματογραφία.

Τὸ ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ νάρθηκα ἦταν ἀρκετὰ διαταραγμένο. Στὸ μεσαῖο, μπροστὰ ἀπὸ τὴ βασιλείου πύλη, ἀφοῦ ἀφαιρέθηκε τὸ διαταραγμένο ἀκατάστατο δάπεδο ἀποκαλύφθηκε κατὰ μῆκος τοῦ παραπάνω ἐγκάρσιου τοῖχου, ὁ μεγάλος τάφος 54 μὲ φορά Α - Δ (μῆκ. 2.20 μ., πλ. 0.87 μ. καὶ βᾶθ. 0.80 μ.). Ἡ σπασμένη ὄροφή του βρισκόταν 0.30 μ. ψηλότερα τῶν τάφων 51, 52, 53. Στὸ κάτω μέρος του σὲ ὕψος 0.10 μ. ἀπὸ τὸν πυθμένα ὑπῆρχαν σχιστολιθικὲς πλάκες κατὰ μῆκος τῆς νότ. πλευρᾶς. Κάτω ἀπ' αὐτὰς βρέθηκαν σκόρπια κωνιορτοποιημένα ὀστά καὶ μέσα σ' αὐτὰ δύο ζευγάρια ἀσημένια σκουλαρίκια καὶ 4 χάλκινοι κρίκοι ποὺ ἀνήκουν στὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὰ εὐρήματα τῶν ὑπόλοιπων τάφων. Πάνω ἀπὸ τὶς πλάκες ὁ τάφος ἦταν γεμάτος χρώματα καὶ σκόρπια κόκαλα, μεταξὺ τῶν ὁποίων βρέθηκαν σκόρπια 7 κρανία. Τὰ ὀστά αὐτὰ καλῆς διατήρησης δείχνουν ὅτι πρόκειται γιὰ ἐναπόθεση πάνω ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τῶν παλιότερων ὀστών, ποὺ τὰ κάλυψαν μὲ τὶς πρόχειρα τοποθετημένες σχιστολιθικὲς πλάκες, ὀστών ἀπὸ ἀνακομιδῆ, μεταξὺ τῶν ὁποίων δὲν βρέθηκε κανένα κτερίσμα.

Τὸ ὑπόλοιπο πρὸς Ν τμήμα τοῦ μεσαίου τμήματος τοῦ νάρθηκα δὲν εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ ταφές. Μπροστὰ ἀπὸ τὴ βασιλείου πύλη ὑπάρχει τοῖχος

βάθους (0.70 μ.). Τοῦ τάφου 51 εἶχε καταστραφεῖ τὸ ἀνατ. μισὸ του ἀπὸ τὴ θεμελίωση τοῦ ἀνατ. τοῖχου τοῦ νάρθηκα. Οἱ τάφοι 52, 53 ἦταν ἄθικτοι γεμάτοι μέχρι τὴ μέση μὲ χῶμα καὶ σάπια σκόρπια κόκαλα πολλῶν νεκρῶν. Στὸν πυθμένα τους παρατηρήθηκε ἰδιαίτερα μεγάλη ὑγρασία ποὺ εἶχε μετατρέψει τὸ λίγο χῶμα καὶ τὰ κωνιορτοποιημένα κόκαλα σὲ λάσπη.

1. Στὸ Β ἄκρο του ἔχει πάχος 0.87 μ. Ἀφαιρέθηκε ὁ μεταγενέστερος πρὸς Β τοῖχος ποὺ εἶχε κτισθεῖ πάνω στὸ μεσοβυζαντινὸ δάπεδο (ΠΑΕ 1978, 186).

πάχους 0.78 - 0.90 μ. παράλληλος σ' αὐτὸν ποὺ ἀποκαλύφθηκε κατὰ μῆκος τοῦ δυτ. τοίχου τοῦ νάρθηκα. Ὁ τοῖχος πλησιάζει στὸν ἀνατ. τοῖχο τοῦ νάρθηκα καὶ συνεχίζεται μέχρι τοῦ σημείου ποὺ συναντάει τὸν ἀβαθὴ τάφο (βάθος 0.40 μ.) 56 ποὺ βρίσκεται στὴν προέκτασή του μὲ φορά Β - Ν. Ὁ τάφος αὐτὸς (2 × 0.90 μ.) ἔχει ἀμελέστερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὰ τοιχώματα καὶ ἦταν καλὰ σφραγισμένος μὲ χοντρές σχιστολιθικές πλάκες πάχους 0.10 μ. καὶ σκληρὸ χοντρὸ ἀσβεστοκονίαμα. Ἦταν γεμάτος χῶμα καὶ σκόρπια σαθρὰ ὀστά, πάνω στὰ ὅποια ὑπῆρχαν, ὅπως καὶ στοὺς περισσότερους τάφους, πολλὰ μικρὰ κάρβουνα. Τὰ εὐρήματα δείχνουν ὅτι εἶναι σύγχρονος μὲ τοὺς ὑπόλοιπους. Κατὰ μῆκος τοῦ νότ. τοίχου τοῦ νάρθηκα καθαρίστηκε τάφος (τ. 55) 2.10 × 0.44 μ. καὶ βάθους 0.46 μ. Τὸ δάπεδό του εἶναι στρωμένο μὲ σχιστολιθικές πλάκες. Δὲν σώζεται ἡ ὄροφή. Βρέθηκαν λίγα καλῆς διατήρησης σκόρπια κόκαλα χωρὶς κανένα κτέρισμα.

Συμπληρώθηκε ἡ ἀνασκαφή τοῦ τάφου 29 ποὺ τὸ δυτ. τμήμα του βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς βασιλείου πύλης καὶ πέρυσι εἶχε ἀνασκαφεῖ μόνο τὸ ἀνατ. μισό του¹. Ἦταν γεμάτος χῶματα καὶ σκόρπια σαθρὰ κόκαλα, μεταξὺ τῶν ὁποίων βρέθηκαν πολλὰ κοσμήματα.

Ἡ δεξαμενὴ τοῦ βόρ. κλίτους. Ἀνασκάφηκε ἡ στέρνα ποὺ καταλαμβάνει ὀλόκληρο τὸ βόρειο κλίτος τῆς βασιλικῆς. Ἐχει μῆκος 13.45 μ., στὴ μέση πλάτος 12.10 μ. καὶ βάθος 2 μ. Σὲ ἀπόσταση 9 μ. ἀπὸ τὴν ἀνατ. πλευρὰ τὸ βάθος τῆς στέρνας μειώνεται κατὰ 0.20 - 0.30 μ. Μέχρι τὸ σημεῖο αὐτό, ἀπ' τὸ ὁποῖο ἀρχίζει ἡ ἀνύψωση τοῦ πυθμένα ἔφθανε ἀρχικὰ ἡ δεξαμενὴ πρὶν νὰ περιορισθεῖ στὸ βόρ. κλίτος τῆς βασιλικῆς μὲ τὴ θεμελίωση μέσα στὴ στέρνα τοῦ βόρ. στυλοβάτη, ὁ ὁποῖος ἀπέκοψε τμήμα τῆς δεξαμενῆς κατὰ μῆκος τοῦ νότ. τμήματός της². Γιὰ νὰ ἀναπληρωθεῖ ὁ χαμένος χῶρος ἐπεκτάθηκε ἡ μετασκευασμένη δεξαμενὴ μέχρι τὸ δυτ. τοῖχο τοῦ Β κλίτους. Στὸ Ν τοῖχο τῆς δεξαμενῆς διαμορφώνονται πέντε μεγάλες κόγχες³. Στὴ μέση τοῦ πάνω μέρους κάθε κόγχης σώζονται κατάλοιπα ἀπὸ χοντρὰ λίθινα δοκάρια⁴ ποὺ στηρίζουν τὴν ἐπίπεδη ἀπὸ σχιστολιθικές πλάκες πάχους +0.10 μ. ὄροφή τῶν κογχῶν. Στὰ ἀντίστοιχα σημεία τοῦ ἀπέναντι τοίχου δὲν ὑπάρχουν κατάλοιπα πάλκωσης τῶν δοκαριῶν αὐτῶν, πράγμα ποὺ δείχνει ὅτι δὲν ἔφθαναν μέχρι τὸ σημεῖο αὐτό, ἀλλὰ περιορίζονταν μόνον στὸ νὰ ἐνισχύσουν τὰ στηρίγματα τῆς ὄροφῆς τῶν κογχῶν. Ἡ στέρνα λοιπὸν τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλικῆς στεγα-

1. ΠΑΕ 1980, 248 σημ. 2.

2. ΠΑΕ 1980, 247 - 248.

3. Ἀπὸ Α - Δ ἔχουν ἄνοιγμα καὶ βάθος ἀντίστοιχα α) 1.85, 0.80 β) 2.20, 0.70 γ) 1.82, 0.65 δ) 1.95, 0.48 ε) 1.70, 0.45.

4. Τὸ πρῶτο ἀπ' Α εἶναι ἀπὸ τεφρὸ ὀκαγωνικὸ κίονα πλάτους πλευρᾶς ± 0.9 μ., τὸ τέταρτο ἀπὸ τεφρὸ τετράπλευρο μάρμαρο πλάτους πλευρᾶς 0.28 μ. καὶ πάχους 0.15 μ., ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα εἶναι χοντρὰ «μακρόνια».

ζόταν με ἐπίπεδη ὀροφή ἀπὸ χοντρές σχιστολιθικὲς πλάκες ἐγκάρσια τοποθετημένες καὶ στηριγμένες στοὺς μακροὺς τοίχους τῆς δεξαμενῆς. Μία τέτοια πλάκα σώζεται στὸ δυτ. ἄκρο καὶ πολλὰ κομμάτια τους βρέθηκαν στὸν πυθμένα τῆς στέρνας.

Ἡ ἐπίχωση τῆς στέρνας ἀποτελεῖτο: πάνω ἀπὸ τὶς σχιστολιθικὲς πλάκες τῆς ὀροφῆς τῆς ποὺ εἶχαν πέσει στὸν πυθμένα, βρέθηκαν στενόμακρα πουριὰ ἀνακατεμένα με μεγάλες πέτρες καὶ ἀσβεστοχώματα. Σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ πουριὰ ὑπῆρχαν κατάλοιπα ἐγχρωμων κονιαμάτων. Τὰ πουριὰ λόγω τοῦ σχήματός τους θὰ πρέπει νὰ ἀνήκαν στὶς ἐνισχυτικὲς ζώνες ποὺ στήριζαν τὴν καμάρα, ἡ ὁποία κάλυπτε στὰ μεσοβυζαντινὰ χρόνια τὸ βόρειο κλίτος τῆς βασιλικῆς, τὸ ὁποῖο θὰ εἶχε μετατραπεῖ λόγω τῆς τοιχογράφησης ποὺ κατάλοιπά της παρατηρήθηκαν καὶ στοὺς κατακόρυφους τοίχους¹, σὲ προσαρτημένο παρεκκλήσι. Τὸ ἀνώτερο στρώμα τῆς ἐπίχωσης πάχους ± 0.60 μ. ἀποτελεῖτο ἀπὸ ἀσβεστοχώματα ἀνακατεμένα με μικρὲς σχετικὰ πέτρες καὶ βήσσαλα. Μέσα στὴ στέρνα βρέθηκαν πεσμένοι οἱ τρεῖς ἀράβδωτοι κίονες² καὶ τὰ ἀντίστοιχα κιονόκρανα τῆς βόρ. κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς.

Τὰ ἀξιολογότερα εὐρήματα

Α. Μ α ρ μ ἄ ρ ι ν α

1) Βάση ἰωνικοῦ κιονίσκου διαμ. 0.24 μ. Βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὸ μεσοβυζαντινὸ δάπεδο τοῦ ἀνατ. ἄκρου τοῦ νότ. κλίτους. Κάτω ἔχει τετράγωνη πλίνθο (0.30×0.30 μ.) πάχους 0.043 μ. Καὶ ἀκολουθεῖ διπλὸ κοιλόκυρτο κυμάτιο. Ἴσως ἀνήκει σὲ κιονίσκο τραπέζης³.

2) Τμῆμα κυκλικῆς τράπεζας προθέσεως χορδῆς 0.61 μ., πάχους 0.020 μ. (πίν. 181α). Βρέθηκε πεσμένο μέσα στὸν τ. 43. Ἐχει περιχέλιωμα πλάτους 0.007 μ. καὶ πάχους 0.012, ποὺ κοσμεῖται με δύο ἀδρὰ λαξευμένους ἐπιπεδόγλυφους σταυροὺς τύπου Μάλτας.

3) Τμῆμα ἐπιθήματος ἀπὸ τεφρὸ μάρμαρο ($0.32 \times 0.21 \times 0.29$ μ.). Φέρει στὴ σωζόμενη λοξότμητη πλευρὰ τμῆμα ἀνάγλυφου τρισχιδοῦς κύκλου ποὺ θὰ ἐνέκλειε ἰσοσκελῆ σταυρὸ ἀπὸ τρισχιδῆ ταινία με διευρυνόμενες τὶς ἀπολήξεις τῶν κεραιῶν. Σώζεται ἡ πάνω καὶ τμῆματα τῶν ὀριζόντιων κεραιῶν. Στὴ

1. ΠΑΕ 1978, 185.

2. Ὁ 1ος ἀπ' Α διαμ. 0.35 μ. εἶναι σπασμένος σὲ δύο κομμάτια ὕψ. 1.38 μ., 0.90 μ. Τὸ α' ἔχει κατακόρυφη ἐγκοπὴ 0.48×0.14 μ. καὶ βάθος 0.08. Ὁ 2ος ὕψ. 2.37 μ. διαμ. 0.34 (ΠΑΕ 1978, 183-85). Ὁ 3ος (τμῆμα ὕψ. 1.29, διαμ. 0.31 μ.). Καὶ οἱ τρεῖς ἔχουν στὴ μία ἄκρη ἀνάγλυφο δακτύλιο.

3. Πρβ. Α. ΟΡΑΝΑΔΟΥ, Ἡ ξυλόστειγη παλαιοχριστιανικῆ βασιλικῆ τῆς μεσογειτικῆς λεκάνης (1952) εἰκ. 405.

διασταύρωσή τους κύκλος¹. Έκατέρωθεν τῆς σωζόμενης κεραίας κατάλοιπα ἴσως τῶν ἀποκαλυπτικῶν γραμμάτων Α, Ω.

4) Ἀκέραιο ἀκόσμητο τετράγωνο ἐπίθημα (0.56 × 0.56 μ. πάνω, 0.42 × 0.42 κάτω, ὕψος λοξότμητης πλευρᾶς 0.14 μ. καὶ κατακόρυφης πάνω ταινίας 0.011 μ.) ἀπὸ τεφρὸ μάρμαρο. Βρέθηκε μέσα στὴ στέρνα δίπλα στὸ ἀμέσως ἐπόμενο κιονόκρανο. Καὶ τὰ δύο μαζὶ ἔστεφαν τὸν δεῦτερο ἀπὸ Α κίονα τῆς βόρ. κιονοστοιχίας.

5) Ἀκέραιο δίζωνο κορινθιάζον κιονόκρανο ἀπὸ ὑπόλευκο χονδρόκοκκο μάρμαρο συνολικοῦ ὕψους 0.47 μ., διαμ. βάσης 0.34 μ., πλευρᾶς ἄβακα 0.50 μ. Λεῖπει τμῆμα μιᾶς γωνίας τοῦ ἄβακα. Ἡ κάτω ζώνη κοσμεῖται ἀπὸ τέσσερα ἀκανθόφυλλα μὲ πλατὺ ἐξεργὸ σχηματικὸ ταινιόμορφο καυλό. Οἱ πάνω λοβοὶ τῶν ἀκανθοφύλλων ἀνακάμπτονται σχηματικά. Στὴν πάνω ζώνη ὑπάρχουν τέσσερα ἀκανθόφυλλα κάτω ἀπὸ τὶς γωνίες τοῦ ἄβακα. Μεταξὺ τῶν ἀκανθοφύλλων δισχιδεῖς ἑλικες ποὺ ὀριζοντιώνονται κάτω ἀπὸ τὸν ἄβακα, στὴ μέση τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει ἡμικυλινδρικό ἐξόγκωμα μὲ χαραγές. Τὸ μεταξὺ τῶν ἑλικῶν διάστημα παραμένει κενό. Ἰδιοῦ τύπου κιονόκρανα τοῦ 5ου - 6ου αἰ. βρίσκουμε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα². Στὰ παραδείγματα ὅμως αὐτὰ τὰ φύλλα τῆς κάτω ζώνης ἀνακάμπτονται πολὺ καὶ μὲ ἄνεση, ὁ καυλὸς τους δὲν εἶναι σχηματοποιημένος καὶ τὸ ἀνάγλυφο εἶναι ψηλότερο. Τὸ κιονόκρανο εἶναι τῆς ἴδιας τεχνικῆς μ' αὐτὸ ποὺ χρησιμεύει σὰν πόδι τῆς Ἀγ. Τράπεζας στὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Νικολάου στὸ Σταυρί. Τοῦτο χρονολογήθηκε γύρω στὰ 600³. Τὸ κιονόκρανο ποὺ βρέθηκε ἐφέτος ἐπιβεβαιώνει τὴν παλιότερη ὑπόθεση ὅτι τὸ κιονόκρανο στὸ Σταυρί προέρχεται ἀπὸ τὸ Τηγάι.

6) Τμῆμα κορινθιάζοντος κιονοκράνου ἀπὸ τεφρόλευκο μάρμαρο ὕψους 0.45 μ., διαστ. ἄβακα 0.33 × 0.37 μ. Τὸ μισὸ τοῦ πάνω μέρους τῆς καλῆθου ἦταν ἀλλάξευτο. Εἶναι δίζωνο μὲ δύο σειρὲς φύλλα ἀκάνθου τῆς ἴδιας τεχνικῆς μὲ τὸ προηγούμενο. Βρέθηκαν ἐπίσης θραύσματα κορινθιαζόντων κιονοκράνων ἴδιας τεχνικῆς.

7. Κιονόκρανο κολουροκωνικοῦ σχήματος (ὕψους 0.375 μ., πλευρᾶς ἄβακα 0.50 μ.) ἀπὸ ἄσπρο χονδρόκοκκο μάρμαρο πολὺ φθαρμένο. Στὴ βάση σώζει τμῆμα διακόσμου ἀπὸ λεπτὰ λογχοειδῆ φύλλα ποὺ διατάσσονται σὲ σχῆμα ψαροκόκαλου. Πιὸ πάνω ζιγκ-ζαγκ διάκοσμος ἀπὸ δισχιδῆ ταινία. Μεταξὺ τῶν διαγραφομένων γωνιῶν ὑπάρχουν βαθεῖς λακκίσκοι ἀπὸ τρυπάνι. Θραῦσμα μὲ ὅμοιο διάκοσμο βρέθηκε τὸ 1978⁴ ποὺ χρονολογήθηκε στὸν 6ο αἰ. καὶ ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ διάκοσμος τοῦ καλαθιοῦ θὰ ἦταν διάτρητος καὶ ἐξέπεσε,

1. Πρβ. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, ὁ.π. εἰκ. 269 - 270. Πρβ. καὶ τὸ ἐπίθημα ποὺ βρέθηκε τὸ 1964 (ΠΑΕ 1964, 128, πίν. 128β).

2. R. KAUTSCH, Kapitellstudien (1936), πίν. 14.184, 23.354.

3. ΠΑΕ 1964, 128, σημ. 1, εἰκ. 128α.

4. ΠΑΕ 1978, 187 - 188.

ἀφοῦ τέτοιου εἶδους θωράσματα βρέθηκαν στήν ἀνασκαφή. Τὸ ἴδιο θά συνέβη καί στό φετινό.

8) Τρία κομμάτια θωρακίου ἀπό ἄσπρο μάρμαρο πάχους 0.08 μ. α) Δύο συγκολλώμενα 0.48×0.25 ἔχουν ἐξέχον πλαίσιον πλάτους 0.10 μ. καί κοσμοῦνται μέ ἀκανθόφυλλα. β) 0.30×0.33 ἔχει ἴδιου πλάτους πλαίσιο πού τμήμα του κοσμεῖ ἀβακοειδές. Τὸ ὑπόλοιπο διασώζει μία κεραία σταυροῦ πού ἀπολήγει σέ γωνιώδες τρίφυλλο καί τμήμα τῆς ἄλλης. Ὁ σταυρός στή μέση ἔχει στεφάνι ἀπό σχοινοειδές κόσμημα. Μεταξὺ τῶν κεραιῶν μεγάλο ἀκανθόφυλλο. Ἴδιου τύπου σταυρὸς σέ θωράκιο καί σχοινοειδές στεφάνι στή διασταύρωση τῶν κεραιῶν του μέ τὴ διαφορά ὅτι οἱ κεραίες τοῦ σταυροῦ ἀποδίδονται μέ τὸ ἴδιο σχοινοειδές κόσμημα, βρίσκουμε στὰ γλυπτὰ ἀπὸ τέμπλο τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου («τοῦ Καλοῦ») τοῦ 12ου αἰ¹.

9) Κιονόκρανο συμφυῆς μέ τὸν ὀκταγωνικὸ κιονίσκο μεσοβυζαντινοῦ τέμπλου ἀπὸ ἄσπρο μάρμαρο συνολικοῦ ὕψους 0.29 μ., τετραγώνης τομῆς 0.14×0.14 μ. Οἱ διακοσμημένες πλευρὲς ὕψ. 0.18 μ. καλύπτονται μέ τέσσερα ἀκανθόφυλλα στὶς γωνίες. Στὴ μέση κάθε πλευρᾶς τέσσερις λακκίσκοι ἀπὸ τρυπάνι διατεταγμένοι σέ τετράπλευρο. Ἡ λάξευση ἀμελῆς χωρὶς βάθος καί πρισματικῆς τομῆς.

Β. Πήλινα

1) Ὑδροχόη (τ. 36) ὕψ. 0.11, διάμετρος βάσης 0.055 μ. Ὁ πηλὸς χονδρόκοκκος, σκληρὸς καί κόκκινος. Ἡ ἐπιφάνειά της ἄβαφη καί ἀδρή, λείπει τμήμα τοῦ λαίμου. Στὸν ὄμο ἔχει τρεῖς παράλληλους ἐγγάρακτους δακτυλίους. Πήλινες ἄγραφες ὕδροχόες βρέθηκαν σέ παλαιοχριστιανικοὺς τάφους τῆς Callatis στή Ρουμανία, σέ τάφο στὸ El Jish τῆς Παλαιστίνης (4ος - 5ος αἰ.), σέ τάφο τοῦ 5ου αἰ. τῆς βασιλικῆς τῆς Pirrera τῆς Ἰταλίας².

2) Τέσσερα κομμάτια ὀπτοπλίνθων μέ ἀποτύπωμα στή μέση ἀνοικτῆς παλάμης στὸν μαλακὸ πηλό.

3) Λίγα ὄστρακα διάσπαρτα στήν ἐπίχωση τῆς μεσοβυζαντινῆς καί ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου.

Γ. Γυάλινα

1. Μυροδοχεῖα: α) (τ. 36) ὕψ. 0.08 μ. Σφαιρική πεπιεσμένη κοιλιά, ἐλαφρὰ κοίλη βάση. Στὴ βάση ὁ λαίμους ὕψους 0.033 μ. διευρύνεται διαμορφώνον-

1. ΠΑΕ 1977, 222, πίν. 137γ. Πρβ. καί 137α.

2. C. PREDA, Callatis. Necropola Romano-Bizantina (1980), πίν. IX - XI, XLV, XLIX, LXI, LXII, LXXV. N. MAKHOULY, Rock-Cut Tombs at El Jish, QDAP 8, 1939, πίν. XXX F, D. G. V. GENTILI, La basilica bizantina della Pirrera di croce camerina (1969), 85, εἰκ. 40.3. (Οἱ παρατηρήσεις σὲ ἀντικείμενα μικροτεχνίας ἔγιναν πρὶν τὸν καθαρισμό τους, ὁ ὁποῖος ὡς συνήθως ἀργεῖ.)

τας δακτύλιο. β) (τ. 38) ύψ. 0.085 μ. διαμ. κοιλίας 0.055. Σφαιρική λίγο ασύμμετρη κοιλιά. Λαιμός ίδιος με τοῦ προηγούμενου. Στή βάση σχηματίζει ἐξέχοντα δακτύλιο. γ) (τ. 50) ύψ. 0.20 μ. Σφαιρική κοιλιά, ἐλαφρά κοίλη βάση. Ὁ λαιμός ύψ. 0.37 μ. πού διευρύνεται πρὸς τὸ χεῖλος εἶναι ἴδιος με τῶν προηγούμενων. δ) (τ. 50) ύψ. 0.06 μ. Ἡμισφαιρική κοιλιά, ἐλαφρά κοίλη βάση διαμ. 0.06 μ. με ἀνάγλυφο δακτύλιο στήν περιφέρεια. Ὁ λαιμός διευρύνεται στήν ἀρχή του διαγράφοντας δακτύλιο, ὅπως στὰ πτοηγούμενα, ἐνῶ στενεύει στοῦ χεῖλος, ὅπου ἔχει ἔκτυπο δακτύλιο.

2. Ὑδροχόη (τ. 53) ύψ. 0.225 μ. Σφαιρική κοιλιά, ἐλαφρά κοίλη βάση διαμ. 0.045 μ. Ὁ ψηλὸς λαιμός διευρύνεται στοῦ χεῖλος διαμ. 0.043 μ. Παρόμοιες βρέθηκαν σὲ χριστιανικὸ τάφο στοῦ El Bassa τῆς Παλαιστίνης καὶ χρονολογούνται π. 396 καὶ στήν Callatis (4ος αἰ.)¹. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀκέραιων ἀγγείων βρέθηκαν στοὺς περισσότερους τάφους θραύσματα ἄλλων πού ἀνήκουν κυρίως στὸν τύπο τῶν 4 πρώτων. Ὅλα, ὅπως ἤλθαν στοῦ φῶς καὶ πέρυσι, εἶναι μονόχρωμα πράσινου, ἀνοιχτοῦ κυανοῦ ἢ καφεῦ χρώματος. Παρόμοιου τύπου λαιμοὶ βρέθηκαν στήν Κόρινθο². Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀξιοσημείωτη εἶναι κωνική βάση σὲ τρία κομμάτια με ἐξεργη ὀδόντωση στήν περίμετρο (τ. 56). Ἴδιου τύπου βάσεις πού ἀνήκουν σὲ κύπελλα βρέθηκαν στήν Κόρινθο³.

Δ. Μεταλλικά :

1. Ἀσημένια σκουλαρίκια τοῦ ἴδιου τύπου με τὰ χρυσὰ καὶ τὰ ὁμοιά τους ἀσημένια πού βρέθηκαν πέρυσι⁴. Τὰ τέσσερα εἶναι ἀκέραια.

2. Ζευγάρι σκουλαρικιῶν με ἀπλουστευμένο τὸ ἀνθέμιο τῶν προηγούμενων (τ. 54). Ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρὸ κύκλο ἢ δύο κύκλους πού ἐγκλείουν κουκίδες.

3. Χάλκινο σκουλαρίκι (τ. 32) σὲ τύπο κρίκου διαμ. 0.03 μ. με θηλύκωμα πού τὸ κάτω μισό του κοσμεῖται με περιπλεκόμενες μικρὲς ἀλυσίδες ἀπὸ φιλιγ-κράνα. Τμήμα παρομοίου βρέθηκε στήν Κόρινθο⁵ (πίν. 1828).

4. Ἀσημένιο σκουλαρίκι (τ. 40). Κρίκος διαμ. 0.011 πού ἔχει ἐνωματωμένη σφαιρική χάνδρα ἀπὸ μπλε ὑαλόμαζα με τρεῖς λευκοὺς κύκλους καὶ κόκκινη στιγμὴ στοῦ κέντρο (μάτι πουλιοῦ).

1. J. H. LIFFE, A Tomb at El Bassa of c.A.D. 396, QDAP 3, 1934, εἰκ. 18,24. C. PREDÀ, ὁ.π. πίν. LIV. M 25.3.

2. Corinth XII, ἀρ. 775, 176. D. DAVIDSON - WEINBERG, A Medieval Mystery: Byzantine Glass Production, Journal of Glass Studies 17, 1975, 135, εἰκ. 15.

3. Corinth XII, ἀρ. 742. G. R. DAVIDSON, A Medieval Glass-Factory at Corinth, AJA 44, 1940, 308, εἰκ. 11, 12 ἀρ. 1.

4. ΠΑΕ 1980, 252 - 253.

5. Corinth XII, ἀρ. 2028.

5. Χάλκινο σκουλαρίκι (τ. 56). Κρίκος διαμ. 0.013 μ. ἀπὸ τὸν ὁποῖο κρέμεται μικρὸς σταυρὸς μήκ. 0.015 μ.

6. Ἀσημένιο σκουλαρίκι (τ. 29). Κρίκος διαμ. 0.030 μ. ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξαρτᾶται κόσμημα κωνικῆς μορφῆς ἀπὸ φιλιγκράνα. Ὁμοίου τύπου βρέθηκαν στὴν Callatis (4ος αἰ.)¹, ὅχι ὅμως ἀπὸ φιλιγκράνα.

7. Βρέθηκαν ἀρκετοὶ ἀπλοὶ ἀσημένιοι, χάλκινοι καὶ σιδερένιοι κρίκοι.

8. Χάλκινο κλειδί (τ. 53) μήκ. μαζὶ μὲ τὸν κρίκο 0.080 μ. Ἔχει σωληνώ-μορφο σῶμα καὶ γλωσσίδα μὲ τρεῖς τρύπες.

9. Χάλκινη διαμπερῆς δακτυλήθρα (τ. 29) διαμ. 0.02 μ. ἴδια μὲ τὴν περυσινή². Βρέθηκε κολλημένη μὲ τρία χάλκινα δακτυλίδια, τὰ ὁποῖα προφανῶς φοροῦσε ὁ νεκρὸς στὸ ἴδιο δάκτυλο.

10. Δακτυλίδια (πίν. 182α-β), διάμ. ± 0.020 . Βρέθηκαν 44 ἀκέραια χάλκινα, 6 ἀσημένια καὶ 12 σιδερένια. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἀπλοὶ κρίκοι, ἀρκετὰ ἔχουν ἐλλειψοειδῆ κυκλικὴ ἢ τετράπλευρη σφενδόνη μὲ ἐγγάρακτο συχνὰ διάκοσμο, τρία μὲ λίθο καὶ ἓνα ἀσημένιο μὲ σμάλτο. Ἐνα ἔχει στὴν ἐλλειψοειδῆ σφενδόνη ἐγγάρακτους κύκλους μὲ στιγμὴ στὴ μέση. Ὁμοιο βρέθηκε στὴν Κόρινθο³. Ἡ σφενδόνη ἐνὸς εἶναι ἡμισφαιρικὴ ἀπὸ ἀκτινωτὰ διατεταγμένη φιλιγκράνα μὲ προεξέχουσα κουκίδα στὴν κορυφή. Ἡ πλατιά στεφάνη τοῦ ἀπὸ φιλιγκράνα ποῦ διαγράφει μέσα σὲ πλαίσιο ἐπάλληλες καμπύλες. Ἰδιοῦ τύπου στεφάνη τοῦ 6ου αἰ. βρίσκουμε στὴν Κόρινθο⁴. Δύο ἔχουν ἐγγάρακτο Χ στὴ σφενδόνη. Ἰδιο τοῦ 4ου - 6ου αἰ. βρέθηκε στὴν Κόρινθο⁵. Τὸ ἀξιολογότερο ἀπ' ὅλα εἶναι τὸ ἀσημένιο ποῦ βρέθηκε στὸν τάφο 52. Ἡ στεφάνη εἶναι ἀπὸ ἔλασμα πλ. 0.005 μ. Ἡ στρογγυλὴ σφενδόνη (πίν. 181β) διαμ. 0.016 μ. ἔχει στὴν περίμετρό της δύο δακτυλίους καὶ μεταξὺ τους τέσσερις συνδέσμους. Τὸ βαθὺ αὐτὸ πλαίσιο γεμίζει μὲ σμάλτο ποῦ παριστάνει σὲ πράσινο βάθος ὄρθιο παγῶνι μὲ μιὰ κεραία στὸ κεφάλι ποῦ ἀπολήγει σὲ καρδιάσχημο. Τὸ πτηνὸ ἀποδίδεται μὲ λίγα πολύχρωμα διάχωρα ποῦ περικλείονται ἀπὸ λεπτὰ χρυσὰ σταθερὰ διαγραμμένα ἐλάσματα. Τὸ πτηνὸ παρ' ὅλο τὸ μικρὸ μέγεθός του διακρίνεται γιὰ τὴ φυσιοκρατικὴ καὶ ζωηρὴ στάση του, ποῦ θυμίζει τὸ ἴδιο θέμα — παγῶνι καὶ καρδιάσχημο — ποῦ κοσμεῖ σταυρὸ μὲ σμάλτο τῆς συλλογῆς τοῦ Dumbarton Oaks (β' μισὸ 6ου αἰ.)⁶.

11. Πόρπες. Βρέθηκαν 12 ἀκέραϊες χάλκινες.

α) Ἀπ' αὐτὲς 6 ἀνήκουν στὸν πολὺ διαδεδομένο τύπο τῶν τριγωνικῶν μὲ διάτρητο σῶμα ποῦ ἀπολήγει κάτω σὲ δίσκο, ἴδιες μὲ τίς δύο ποῦ βρέθηκαν πέ-

1. C. PREDÄ, ὁ.π. πίν. XVII, LVIII - 1, LXXIX-M 296.

2. ΠΑΕ 1980, 254.

3. Corinth XII, ἀρ. 1852.

4. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 1830.

5. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 1853.

6. K. WESSEL, Die Byzantinische Emailkunst (1967), ἀρ. 3.

ρουσι¹. Έχουν διαστάσεις $\pm 0.065 \times 0.034$ μ. εκτός μιᾶς πού έχει μήκ. 0.07 μ. Βρέθηκαν ἀνά μία στοὺς τ. 32, 40, 42 καὶ τρεῖς στὸν τ. 45 (πίν. 182γ).

β) Τρεῖς γλωσσοειδεῖς με ἐγχάρακτο οἱ δύο καὶ ἀνάγλυφο ἢ τρίτη διάκοσμο. Ἀνά μία στοὺς τ. 45 (0.060×0.022), τ. 52 (0.068×0.028 μ.), τ. 29 (0.062×0.028 μ.). Μία ἴδιου τύπου εἶχε βρεθεῖ καὶ πέρυσι².

γ) Μία με συμπαγῆς σῶμα σχήματος ὀξυκόρυφου τριγώνου (τ. 45) μήκ. 0.060 μ. Θυμίζει οὐγγρική πόρπη με τὴ διαφορά ὅτι ἡ τελευταία ἀπολήγει σὲ δισκάριο με τρύπα καὶ κρίκο³.

δ) Πόρπη τοῦ τύπου «με ἐκατέρωθεν φύλλα ἢ ἐκφύσεις»⁴ (τ. 42) 0.055×0.25 . Τὸ τριγωνόσχημο σῶμα πού ἀπολήγει κάτω σὲ σταγόνα κοσμεῖται στὴ μέση με τρία ἐπάλληλα ἔκτυπα καρδιόσχημα, στὰ πλάγια ἀπὸ τρία ἔκτυπα μηροειδῆ φύλλα. Οἱ πόρπες πού ἐντάσσονται στὸν τύπο αὐτὸ ἔχουν καρδιόσχημη κοιλία καὶ δύο μόνον φύλλα πάνω⁵. Ἐδῶ τὸ θέμα ἀπλοποιημένο ἐπαλαμβάνεται τρεῖς φορές.

ε) Καρδιόσχημη (τ. 51) 0.033×0.022 . Λεῖπει τὸ ἄκρο. Στὸ σῶμα δύο μαστοειδεῖς ἀποφύσεις. Θυμίζει πόρπες τῆς Callatis⁶.

12. Σταυροί:

α) Χάλκινος ἀπὸ χονδρὸ ἔλασμα (τ. 42) 0.06×0.037 μ. Οἱ κεραῖες διαπλατύνονται στὴν ἄκρη καὶ ἀπολήγουν σὲ ἡμικυκλικὴ γλωσσίδα. Ἴδιου σχήματος σταυροὶ βρέθηκαν στὴν Κόρινθο⁷.

β) Χάλκινος ἀπὸ χονδρὸ σύρμα (τ. 52) 0.043×0.026 . Στὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν ἀπὸ δύο προεξέχοντες δακτύλιοι. Στὸ σημεῖο συνάντησης τῶν κεραιῶν σχηματίζεται τετράπλευρο. Παρόμοιος βρέθηκε στὴν Κόρινθο⁸.

γ) Χάλκινος (τ. 38) 0.02×0.02 . Ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε ἐνωμένους κύκλους με διπλὸ περίγραμμα καὶ στιγμὴ στὸ κέντρο.

δ) Σιδερένιος σταυρὸς (τ. 50) 0.042×0.019 . Ἡ κατακόρυφη κεραία ἀναδιπλώνεται πάνω διαμορφώνοντας κρίκο ἀνάρτησης.

13. Χάλκινο ἐξάρτημα σκουλαρικιοῦ(;) κωνικοῦ σχήματος μήκ. 0.023 μ. (τ. 32). Ἐχει συμπαγῆς σῶμα περιβαλλόμενο με φιλιγκράνα (πίν. 182ε). Παρόμοιο βρέθηκε στὴν Κόρινθο (6ος αἰ.)⁹.

1. ΠΑΕ 1980, 256.

2. ΠΑΕ 1980, 256.

3. J. HAMPEL, *Altertümer des Frühen Mittelalters in Ungarn* (1905), I, 293, εἰκ. 716.

4. Δ. Ι. ΠΑΛΛΑ, Αἱ «βαρβαρικά» πόρπαι τῆς Κορίνθου, Πρακτικὰ τοῦ Θ' Διεθν. Βυζαν. Συνεδρίου (1955) Α', 376.

5. Στὸ ἴδιο, πίν. 76, 1 - 4.

6. C. PREDÁ, ὁ.π. πίν. XV, LVIII. 4, LXXXIV.M320 - 1, LXXXV.1.

7. Corinth XII, ἀρ. 2080 - 2082.

8. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 2077.

9. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 2111.

Ε. Διὰ φ ο ρ α :

1. Δύο σταυροὶ ἀπὸ μαῦρο στεατίτη: α) (τ. 43) 0.019×0.016 μὲ φυλλόμορφες κεραΐες διακοσμημένες μὲ ἐγγάρακτους κύκλους καὶ στῆ μέσῃ στιγμῇ. Ἴδιος βρέθηκε στὴν Κόρινθο¹. β) (τ. 50) 0.028×0.017 τύπου Μάλτας. Οἱ κεραΐες κοσμοῦνται μὲ τὸ ἴδιο ἔπος καὶ οἱ προηγούμενες θέμα. Ὅμοιοι βρέθηκαν στὴν Κόρινθο².

2. Ὅστεινα κουμπιά: α) Βρέθηκαν 11 δισκοειδῆ διαμ. $0.011 - 0.03$ μ. πού ἔχουν στὸ κέντρο διαμπερῆ ὀπῆ καὶ κοσμοῦνται μὲ ἐγγάρακτους ὀμόκεντρος κύκλους, ἀκτινωτὰ διατεταγμένες γραμμές, τρίγωνα καὶ μικροὺς κύκλους πού ἐγκλείουν στιγμῇ. Ἴδια ἔχουν βρεθεῖ στὴν Κόρινθο³. β) Ἐνα κυλινδρικό πού ὁμοιά του ὑπάρχουν στὴν Κόρινθο⁴ (πίν. 182στ).

3. Μικρὴ ὑδροχόη ἀπὸ ὑαλόμαζα (τ. 29) ὑψ. 0.026 μ. πού θὰ κρεμόταν ἀπὸ περιδέραιο, ὅπως αὐτὲς ἀπὸ τὴν Callatis⁵ καὶ ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα τοῦ 3ου - 5ου αἰ. τῆς Ἀσκάλωνος⁶ καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ στὴν Παλαιστίνη⁷, στὰ ὁποῖα βρέθηκαν συναφῆ κοσμήματα καὶ ἀγγεῖα μὲ τοῦ Τηχανιοῦ.

4. Χάνδρες ἀπὸ περιδέραια ὑπῆρχαν στοὺς τ. 29, 32, 37, 42, 43, 50, 51, 52. Λίγες εἶναι ἀπὸ κεχριμπάρι καὶ ὀρεῖα κρύσταλλο καὶ πολλὲς ἀπὸ ὑαλόμαζα. Ἴδιες μ' αὐτὲς βρέθηκαν στὴν Κόρινθο⁸, στὴν Callatis⁹, σὲ νεκροταφεῖα τοῦ τέλους 3ου - 5ου αἰ. τῆς Ἱερουσαλήμ¹⁰. Ὅμοιες ὑπάρχουν στὸ Castello Sforzesco στὴν Ἰταλία (6ος αἰ.)¹¹.

Συμπεράσματα

Τὰ φετινὰ εὐρήματα ἔρχονται νὰ ἐνισχύσουν τὰ πορίσματα πού συνήχθησαν πέρυσι: α) ὅτι τὸ νεκροταφεῖο προϋπῆρχε τῆς βασιλικῆς πού ξέρομε μέχρι στιγμῆς, ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸν 7ο αἰ., κοντὰ στῆ λεγόμενη

1. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 2094.

2. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 2073, 2074.

3. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 2560, 2534, 2533, 2532, 2539, 2544, 2564.

4. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 2589.

5. C. PREDÀ, ὁ.π. πίν. LXXVII.M 236-2, XXVI. M236 - 1.

6. J. H. LIEFFE, Vaulted Tomb at Askalon, QDAP 2, 1933, σ. 182 - 83, πίν. XLVIII.3.

7. R. W. HAMILTON - S. A. S. HUSSEINI, Shaft Tombs on the Nablus Road, Jerusalem, QDAP 4, 1935, 174, πίν. LXXXI.12.

8. Corinth XII, πίν. 121 - 122.

9. C. PREDÀ, ὁ.π. πίν. XXVI - XXVIII, LXXII.M197-2, LXXIII.M204-1, LXXIV. M. 209 - 1.2. LXXVII. M234, 233 - 2, 236-2, LXXVIII.M249, 250, 260-2, 262.

10. R. W. HAMILTON - S. A. S. HUSSEINI, ὁ.π. πίν. LXXXI.

11. O. ZASTROW, L'Oreficeria in Lombardia (1978) 37, εἰκ. 34 - 35, βλ. καὶ 40, εἰκ. 56.

βασιλική τοῦ Ὁσίου Νίκωνος τῆς Σπάρτης. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύουν τὰ κιονόκρανα ποὺ χρονολογοῦνται πρὸς τὸν 7ο αἰ. καὶ φαίνεται ὅτι ἔγιναν γιὰ τὴ βασιλική αὐτή. Τὸ τμήμα τράπεζας προθέσεως μᾶς φέρει πάλι σὲ παλαιοχριστιανική ἐποχή. β) Οἱ διάφοροι τοῖχοι ποὺ βρέθηκαν μεταξὺ τῶν τάφων προδίδουν ὅτι οἱ τάφοι βρίσκονταν σὲ ἐσωτερικὸ χῶρο, τοῦ ὁποίου αὐτὴ τὴ στιγμή δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ καθορισθεῖ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή. γ) Τὸ σημαντικότερο πόρισμα εἶναι ὅτι ἡ ταυτότης τῶν εὐρημάτων μὲ αὐτὰ ποὺ βρέθηκαν κατὰ καιροὺς στὴν Κόρινθο ἐπιβεβαιώνει τὴ διατυπωθεῖσα ἄποψη ὅτι ἡ φρουρὰ τοῦ κάστρου τοῦ Τηγαμιοῦ προερχόταν ἀπὸ τὴν Κόρινθο, καὶ ὅτι τὸ ἀρχικὸ κτίριο μέσα στὸ ὁποῖο βρίσκονταν οἱ τάφοι καταστράφηκε στὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. μὲ τὸ μεγάλο σεισμὸ τοῦ 550/51¹. Ἐπομένως τὰ κτερίσματα ποὺ βρέθηκαν στοὺς τάφους μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὸν 5ο - μὲ ἀ' μισὸ τοῦ 6ου αἰ. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἤλθε νὰ ἐνισχύσει καὶ τὸ ἐμφανισθέν, ὅταν εἶχε πλέον προχωρήσει ἡ ἐκτύπωση τῶν ΠΑΕ 1980, ἄρθρο τοῦ καθ. Δ. Ι. Πάλλα², στὸ ὁποῖο ἀναχρονολογοῦνται οἱ πολυσυζητημένες ἴδιες πόρτες τῆς Κορίνθου κοντὰ στὴν ἐποχὴ αὐτή.

N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ - Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ - Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ

1. A. BON, *Le Peloponnèse Byzantin* (1951), 15 - 17.

2. D. I. PALLAS, *Données nouvelles sur quelques boucles et fibules considérées comme avars et slaves et sur Corinthe entre le VIe et le IXe s.*, *Byzantinobulgarica* 7, 1981, 295 - 318 κυρίως 298 κέ.

(Πίν. 183 - 189)

1. "Αγ. Μάμας στὸν Καραβᾶ Κούνου. Βορειοδυτικὰ τοῦ οἰκισμού στὸ δρόμο πρὸς τὸ Σταυρί, μέσα στὸ μαντρί τοῦ κ. Π. Λυκουσᾶ βρίσκεται μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναῦσκος (7.48 × 2.50 μ.). Εἶναι κτισμένον με μεγάλες πέτρες ἀδρὰ λαξευμένες, λίγα βήσσαλα καὶ ἀσβεστοκονίαμα. Ἡ εἴσοδος ἀνοίγεται στὴ νότια πλευρὰ καὶ ἔχει πάνω ἀπὸ τὸ μεγαλιθικὸ ἀνώφλι τῆς ἀνακουφιστικῆς τόξο. Σὲ ἀπόσταση 2.60 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατ. τοῦχο σώζονται οἱ πρόβολοι ἐνισχυτικῆς ζώνης. Ὁ ναὸς διασώζει ἐρειπωμένο κτιστὸ τέμπλο.

Τοῖχογραφεῖς. Ἀπὸ τὸ γραπτὸ διάκοσμο τοῦ ναοῦ σώζονται σπαράγματα. Στὸ μισογκρεμισμένο τεταρτοσφαῖριο τῆς ἀψίδας κατάλοιπα Πλατυτέρας δεομένης καὶ στὸν ἡμικύλινδρο τρεῖς μισοκαταστραμμένοι μετωπικὸι ἱεράρχες. Στὴν κόγχη τῆς Πρόθεσης μετωπικὸς διάκονος. Τὴν καμάρα τοῦ ἱεροῦ κάλυπτε ἡ Ἀνάληψη (πίν. 183) ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται καλύτερα τὸ βόρειο ἡμιχόριο καὶ τμήμα τοῦ Χριστοῦ σὲ ἐλληψοειδῆ δόξα πού τὴν κρατοῦν τέσσερις ἄγγελοι. Στὸ βόρειο ἡμιχόριο προηγεῖται ὁ Ἄρχοντας Μιχαὴλ ὅπως καὶ στὸ γειτονικὸ ναὸ τοῦ "Αγ. Νικήτα¹. Οἱ Ἀπόστολοι ἰσοκέφαλα παρατεταγμένοι ταυτίζονται μ' ἐπιγραφές. Ὁ Πέτρος (πίν. 183β) κρατᾷ σταυροφόρο ράβδο² καὶ ὁ Ἰωάννης εἶναι ἀγένειος, ὅπως συμβαίνει καὶ σ' ἄλλα μνημεῖα τῆς Λακωνίας³. Στὴ μέση τοῦ μετώπου τῆς ἀψίδας σώζεται τὸ δεξιὸ χεῖρ δεομένης μορφῆς. Ἡ μορφή πρέπει νὰ ταυτιστεῖ με τὴν Παναγία τῆς Ἀνάληψης, πού συχνὰ εἰκονίζεται στὴ Μάνη σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ ναοῦ ἤδη ἀπὸ τὸν "Αγ. Παντελεήμονα Μπουλαριῶν⁴. Ἀριστερὰ τῆς σώζεται μισοκαταστραμμένη ἡ προτομή τοῦ Ἄρχοντος Ραφαήλ[λ] σὲ μετάλλιο. Ὁ "Ἄγγελος Ραφαὴλ ταυτίζεται ἀπὸ ἐπιγραφή δὲν μπορεῖ ν' ἀνήκει στὸν Εὐαγγελισμό, πού ὄχι σπάνια ἀπεικονίζεται στὸ μέτωπο τῆς ἀψίδας. Θὰ μπορούσε με τὸν ἀντίστοιχὸ του ἄγγελο πού δὲν σώζεται νὰ πλαισιώνουν τὴν Παναγία τῆς Ἀνάληψης, ὅπως συμβαίνει καὶ σ' ἄλλα μνημεῖα τῆς περιοχῆς καὶ ἰδιαίτερα στὸν "Αγ. Πέτρο

1. Βλ. παρακάτω, 257.

2. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, Ἡ Ἀνάληψις τοῦ Χριστοῦ βάσει τῶν μνημείων τῆς Α' χιλιετηρίδας (1981) 329, 330.

3. Στὸ ἴδιο, 325. Βλ. καὶ παρακάτω, 258.

4. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, "Ἅγιος Παντελεήμων Μπουλαριῶν, ΕΕΒΣ 37, 1969/70, 437 - 58, Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, δ.π. 258 - 260.

Γαρδενίτσας, όπου οί "Αγγελοι εικονίζονται επίσης σέ μετάλλια. "Ομως οί εν εσθήσει λευκαίς άνδρες εικονίζονται ήδη στήν άρχή τών ήμιχορίων τής παράστασης. Πρόκειται μάλλον για σύγχυση τής ιδιόρρυθμης διάταξης τής 'Ανάληψης στήν περιοχή με τή συγή άπεικόνιση προτομών σέ μετάλλια στο μέτωπο τής άψίδας¹.

Στό δυτικό τμήμα του βόρειου σκέλους τής καμάρας σώζονται σπαράγματα από τή Γέννηση. 'Αριστερά διακρίνεται όρθιος Μάγος με δξυκόρυφο σκούφο πού κρατάει στα χέρια κωνική πυξίδα. Πιό πάνω γέρος βοσκός έχοντας στον ώμο τό ραβδί του, άπ' όπου κρέμεται ποιμενικός σάκκος. Πιό ψηλά σώζονται δύο χέρια πού κρατούν αλλό και δεξιά νεανικό κεφάλι και φτερούγα άγγέλου. 'Απέναντι στο νότιο σκέλος τής καμάρας σώζονται τά κάτω άκρα και οί φτερούγες δύο άγγέλων πού βαδίζουν πάνω σέ βραχῶδες τοπίο πρὸς τ' ανατολικά. Οί μορφές άνήκουν προφανῶς στή Βάπτιση. Στό βόρειο άκρο του τυμπάνου του δυτικού τοίχου σώζεται μόνον ό Αηστής από τή Σταύρωση. Στό δυτικό άκρο του βόρειου σκέλους τής καμάρας εικονίζονται εξίτηλοι, όλόσωμοι οί "Αγ. 'Αναργύροι με μικρό γένη, νά κρατούν τά σύνεργα του επαγγέλματός τους. 'Η άπεικόνισή τους σέ θέση πού θά μπορούσε νά καταλαμβάνει σκηνή του Δωδεκάορτου σχετίζεται με τό γεγονός ότι οί άγιοι τιμῶνται ιδιαίτερα στήν περιοχή. Στήν κοντινή Κηπούλα ύπάρχει ναός αφιερωμένος στή μνήμη τους και στο γειτονικό ναό του "Αγ. Νικήτα άπεικονίζονται δύο φορές². Κάτω από τους "Αγ. 'Αναργύρους, στον κατακόρυφο τοίχο, ύπάρχει παράσταση εξίτηλου έφιππου στρατιωτικού άγιου κι άπέναντί του στο νότιο τοίχο ίχνη άλλου στρατιωτικού άγιου. Στό ύψος τών ποδιών τών "Αγ. 'Αναργύρων σώζεται άποσπασματική έννεάστιχη έπιγραφή. Διαβάζεται: Μνήσθητι κ(ύρι)ε του δούλου Νικ[ηφό]ρου. . . 'Ηλίη του. . . . τε[κ]νω. . . . αγ[ίου] μ[α]ρ[τυρος] Μάμαντος. . . , Μ[η]νί] 'Αποιλίου IB. . Β εντ[ικτιώνος]. . .

Ό προπλάσμος είναι σκούρα ὄχρα, τά χαρακτηριστικά αποδίδονται με μαύρη ένιαία γραμμή και τά περιγράμματα τών γυμνῶν μερῶν με έντονη κόκκινη. Κόκκινες κηλίδες τονίζουν τά μάγουλα και τά φῶτα αποδίδονται με ὠχρόλευκες γραμμές. Τά στενόμακρα πρόσωπα άν και είναι έκφραστικά, παραμένουν άρκετά επίπεδα. Στους ψηλούς, λεπτούς λαιμούς στηρίζονται έπιμήκη κεφάλια, πού θυμίζουν μορφές από τόν "Αγ. Πέτρο Γαρδενίτσας (πρώιμος 13ος αί.)³ και τόν "Αγ. Γεώργιο στον Κουβαρά (τέταρτη δεκαετία 13ου αί.)⁴. Τό πλά-

1. Βλ. παρακάτω, 257 σημ. 3.

2. N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Οί τοιχογραφίες τών "Αγ. 'Αναργύρων Κηπούλας (1265), ΑΕ 1980, 97 - 118.

3. N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Είκονογραφία τών Τριῶν 'Ιεραρχῶν (1969), πίν. 3. YASUSHI NAGATSUKA, Τοιχογραφίες βυζαντινῶν εκκλησιῶν τής 'Επιδάουρου Λιμερᾶς και τής Μάνης (1978) 18 (γιαπωνέζικα).

4. DOULA MOURIKI, An Unusual Representation of the last Judgement in a Thir-

σιμο τῶν προσώπων στὸν Ἅγ. Μάμα ἔχει ἀποδοθεῖ μὲ περισσότερη δεξιότητα ἀπ' ἄλλοι στὸ ναὸ τῆς Γαρδενίτσας. Ἡ πτυχολογία εἶναι σκληρή, γραμμική. Οἱ ἀκμές τῶν πτυχῶν δηλώνονται μὲ σκοῦρες καὶ τὰ φῶτα μὲ ἄσπρες γραμμὲς καὶ λίγες φωτεινὲς ἐπιφάνειες, ποὺ θυμίζουν τὴν πτυχολογία στὸν Ἅγ. Πέτρο Γαρδενίτσας¹. Μόνο ποὺ στὸν Ἅγ. Μάμα ἡ πτυχολογία εἶναι περισσότερο φροντισμένη καὶ πετυχαίνει σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις νὰ προβάλλει τὸν ὄγκο τοῦ σώματος. Χαρακτηριστικὰ εἶναι καὶ στὰ δύο μνημεῖα τὰ κτενοειδῆ φῶτα στὰ φορέματα τῶν Ἀγγέλων τῆς Ἀνάληψης ποὺ κρατοῦν τὴ δόξα². Τεχνοτροπικὰ στοιχεῖα ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ὑστεροκομηνίεια παράδοση μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν οἱ ἰδιαίτερα ψηλόλιγνες μορφές³, κάποια ἐπιτήδευση στὴν πτύχωση τῶν ἄκρων ἱματίων (ἄγγελιοι ποὺ κρατοῦν τὴ δόξα στὴν Ἀνάληψη, ἄγγελοι Βάπτισης) καὶ οἱ ἔντονος κόκκινες κηλίδες στὰ μάγουλα⁴. Τὸ μνημεῖο θὰ μποροῦσε νὰ τοποθετηθεῖ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 13ου αἰ. Ἡ τεχνοτροπία τῶν τοιχογραφιῶν του ἀκολουθεῖ τὸ ἴδιο λαϊκὸ ρεῦμα ποὺ βρίσκουμε καὶ στὸ γειτονικὸ Ἅγ. Πέτρο Γαρδενίτσας μὲ ἐλαφρὰ διαφοροποίηση ὡς πρὸς τὴν ποιότητά τους.

2. Ἅγ. Νικήτας στὸν Καραβῆ Κούνου. Στὴ ΝΔ ἄκρη τοῦ οἰκισμοῦ ὑπάρχει μονόχωρος ναῖσκος (4.85 × 2.75 μ.) μὲ μεταγενέστερα προστεθέντα χαμηλότερο νάρθηκα (2 × 2.85 μ.) κτισμένους μὲ ἀργολιθοδομή. Στὴν ἀνάφλι τῆς δυτ. εἰσόδου χρησιμοποιήθηκε τετράπλευρος ὀγκόλιθος (0.57 × 1.13 μ.) μὲ ἐγχάρακτο σταυρὸ τύπου Γολγοθᾶ στὴν πρόσοψη. Πάνω ἀπ' αὐτὸ ὑπάρχει ἀνακουφιστικὸ τυφλὸ τόξο ἀπὸ πωρόλιθους. Ἐχει ἐρειπωμένο σήμερα κτιστὸ τέμπλο μὲ μία πόρτα στὴ μέση. Στὴν ἀψίδα ὑπάρχει ἀγία Τράπεζα ἀπὸ τετράπλευρη πλάκα ποὺ στηρίζεται σὲ ἀδρὰ πελεκημένο «κίονα».

Τοιχογραφίες. Στὸ ναὸ καὶ στὸ νάρθηκα σώζονται μισοκαταστραμμένες τοιχογραφίες σὲ ἓνα στρώμα ποὺ ἀνήκουν ἀντίστοιχα σὲ δύο φάσεις.

Ν α ὄ ς. Τὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας κοσμεῖ πολὺ ἀπολεπισμένη ἡ Βλα-

teenth Century Fresco at St. George near Kouvaras on Attica, ΔΧΑΕ περ. Δ', τ. 8, 1975 - 76, πίν. 75, 77, 82.

1. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, *Εἰκονογραφία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν*, πίν. 3.

2. YASUSHI NAGATSUKA, ὅ.π. πίν. 6.

3. Θυμίζον τὸς Ἀγγέλους στὴν ἀψίδα τῆς Matara Κάτω Ἰταλίας (12 - 13ος) (A. RIZZI, *Monachesimo bizantino e chiese rupestri in Basilicata. Aspetti e problemi*, ΔΧΑΕ περ. Δ', τ. 5, 1969, πίν. 63) καὶ μορφὲς ἀπὸ τὸν Ἅγ. Πέτρο στὰ Καλύβια (N. COUMBARAKI - PANSELINOU, *Saint - Pierre de Kalyvia Kouvara et la chapelle de la Vierge de Merenda* (1976) πίν. 9, 10, 11).

4. Πρβ. Α. ΣΥΓΓΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Αἱ τοιχογραφίαι τῶν Ἅγ. Τεσσαράκοντα εἰς τὴν Ἀχειροποίητον τῆς Θεσσαλονίκης*, ΑΕ 1957, 20 - 21. Μ. CHATZIDAKIS, *Aspects de la peinture murale du XIII siècle en Grèce. L'Art byzantin du XIII siècle*. Symposium de Sopocani 1965 (1967) 62, DOULA MOURIKI, ὅ.π. 165.

χερονίτισσα. Στόν ήμικύλινδρο στέκονται τέσσερις μετωπικοί *ιεράρχες*¹. Μετωπικές είναι και οι μορφές στους πλάγιους τοίχους του 'Ιερού². Έκατέρωθεν τής κόγχης μοιράζεται ο *Εθαγγελισμός*. Στο μέτωπο του άνατ. τοίχου ύπάρχουν πέντε μετάλλια με προτομές όπως συμβαίνει και σ' άλλα μνημεία τής περιοχής³. Από τις προτομές οι δύο άκραίτες άγένειες από τον τύπο των ένδυμάτων και τά άντικείμενα που κρατούν μπορούν νά ταυτιστούν με τους 'Αγ. 'Αναργύρους. Η γυναικεία μορφή που παρεμβάλλεται μεταξύ τους μπορεί νά ταυτιστεί με την Θεοδότη, μητέρα των από την 'Ασία καταγομένων 'Αγ. 'Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού, που πολλές φορές εικονίζονται μαζί τους⁴. Η τρίτη άγένεια άνδρική μορφή μπορεί νά ταυτιστεί με τον 'Αγ. Παντελεήμονα, που συχνά άπεικονίζεται μαζί με τους 'Αγ. 'Αναργύρους⁵. Στο μεσαίο καταστραμμένο μετάλλιο ίσως εικονίζόταν ο 'Εμμανουήλ, όπως συμβαίνει και στα προαναφερθέντα μνημεία τής Μάνης⁶.

Τήν καμάρα πάνω από τό 'Ιερό καταλαμβάνει ή 'Ανάληψη (πίν. 184α). Από εικονογραφική άποψη σημειώνεται ή άπουσία τής Παναγίας από τά ήμιχόρια, όπως συμβαίνει σε πολλά μνημεία όταν στο τεταρτοσφαίριο τής άψίδας εικονίζεται ή Θεοτόκος που έχει τό ίδιο θεολογικό περιεχόμενο με τή μη ιστορική παρουσία της στην 'Ανάληψη⁷. Η δίζωνη δόξα του Χριστού είναι έσωτερικά έναστρη και έξωτερικά έχει ώχρη ταινία ποικιλλόμενη με άσπρες άκανόνιστες κυματιστές πινελιές. Τοúτο θυμίζει τή δόξα τής ίδιας σκηνης στην 'Αγ. Τριάδα στο Κρανίδι (1244)⁸, και στην 'Αγ. Θέκλα στην Εύβοια (π. 1296)⁹. "Ισως στα έλλαδικά αυτά μνημεία έχουμε μιá έκφυλισμένη άνάμνηση τής ιδιόμορφης δόξας του 'Αγ. Γεωργίου στο Kurbinovo (1191), όπου εκεί ο κυματισμός και τά ψάρια στη δόξα έρμηνεύτηκαν σαν τό έσχατολογικό στοιχείο του «ύδατος ζώντος» (Ζαχ. 14, 8 - 11)¹⁰. Ο Πέτρος κρατάει στο άριστερό τυλιγμένο ειλητό

1. Από Β - Ν ο Νικό[λαος], άδιάγνωστος, ο Χρυσόστομος, ο Βασίλειος.

2. Στο βόρ. *ιεράρχης* και *διάκονος*. Στο νότ. ο "Άγιος Πολύκαρπος.

3. Πρβ. ΠΑΕ 1978, 143, ΠΑΕ 1979, 164, 197, 204, πίν. 123α. Α. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΚΡΗ, Οι τοιχογραφίες του 'Αγίου Νικολάου Γλέζου στη Μέσα Μάνη, Δωδώνη 8, 1979, 305 - 7, εικ. 2, 5.

4. Μ. ΑΣΠΡΑ - ΒΑΡΔΑΒΑΚΗ, Οι βυζαντινές τοιχογραφίες του Ταξίαρχη στο Μαρκόπουλο 'Αττικής, ΔΧΑΕ περ. Δ', τ. 8, 1976, 211.

5. Στο ίδιο, 213.

6. Βλ. σημ. 3.

7. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, 'Η 'Ανάληψις, 304 σημ. 3.

8. S. KALOPISSI - VERTI, Die Kirche der Hagia Triada bei Kranidi in der Argolis (1244) (1975) 108 - 9, πίν. 7.

9. Ι. ΛΙΑΠΗΣ, Μεσαιωνικά μνημεία Εύβοίας (1971), πίν. 86.

10. L. HADERMANN - MISGUICH, Les eaux vives de l'ascension dans le contexte visionnaire des Théophanies du Kurbinovo, Byzantion 38, 1968, 374-85. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, ό.π. 294 σημ. 88.

καὶ κλειδιά, ὅπως στὸν Χρυσόστομο στὸ Γεράκι (τέλος 13ου αἰ.)¹ καὶ ὁ Ἰωάννης εἶναι ἀγένεως².

Τὸ ὑπόλοιπο τῆς καμάρας κοσμοῦν ἡ *Γέννηση* (πίν. 184β) καὶ ἡ εἰς Ἄδου *Κάθοδος* στὸ βόρειο σκέλος, ἡ *Υπαπαντὴ* καὶ ἡ *Βαϊοφόρος* στὸ νότιο. Τὸ ἴδιο εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα ἔχει καὶ ἡ καμάρα τοῦ γειτονικοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων στὴν Κηπούλα (1265)³. Στὸ τύμπανο τοῦ δυτ. τοίχου εἰκονίζεται ἡ πολυπρόσωπη σκηνὴ τῆς *Σταύρωσης*. Ὅλες οἱ σκηνές εἶναι μισοκαταστραμμένες. Οἱ τέσσερις πρῶτες εἶναι ὀλιγοπρόσωπες καὶ συντηρητικῆς εἰκονογραφικῆς, αὐστηρὰ συμμετρικὰ ὀργανωμένες καὶ δὲν παρουσιάζουν εἰκονογραφικὲς ἰδιομορφίες.

Στὸ βόρειο τοῖχο τοῦ ναοῦ καὶ δίπλα στὸ τέμπλο εἰκονίζεται ἔφιππος ὁ ἐπόνυμος ἅγιος τοῦ ναοῦ *Νικήτας* ποὺ κρατᾷ δόρυ μὲ σημαία, ὅπως στρατιωτικοὶ ἅγιοι στὸν Ἅγιο Νικόλαο τὸν Ὀρφάνο Θεσσαλονίκης⁴ καὶ σὲ δύο εἰκόνες τοῦ Σινᾶ (13ος αἰ.)⁵. Ἀκολουθοῦν ἔφιππος ὁ Ἅγ. *Δημήτριος* καὶ ὄρθια μορφὴ. Στὸ νότιο τοῖχο δίπλα στὸ τέμπλο ἐλαφρὰ στραμμένος πρὸς αὐτὸ ὁ Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Π[ρό]θ[ρο]μος. Ἀνήκει προφανῶς σὲ σύνθεση *Δέησης* ποὺ τὰ ὑπόλοιπα δύο πρόσωπα θὰ εἰκονίζονταν στὸ κτιστὸ τέμπλο ὅπως συμβαίνει καὶ σ' ἄλλα μνημεῖα τῆς Μάνης⁶. Ἀκολουθοῦν ὄρθιοι ὁ Ἅγιο[ς] *Γεώργιος*[ς], ὁ Ἅγ. *Θεόδωρος* ὁ [Τή]ρ[ω]ν καὶ ὁ *Ἰσίδιος* [πα]τήρ *ἡμ(ῶν) Νίκων* [ὁ Μετανοεῖτε]. Ὅλες οἱ μορφές ἐκτός τῆς πρῶτης εἶναι πολὺ καταστραμμένες.

Τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ ναοῦ εἶναι ἀπ' ἑνὸς συντηρητικὸ μὲ τοὺς μεταωπικοὺς ἱεράρχες στὴν ἀψίδα, πράγμα ποὺ συνήθίζεται ὀλόκληρο τὸν 13ο αἰ. στὴν περιοχὴ, ἀπ' ἑτέρου ὅμως στὸν κυρίως ναὸ ἀκολουθεῖται τὸ συνηθισμένο στὴν παλαιολόγια ἐποχὴ πρόγραμμα μὲ τὴν ἐντονη προβολὴ τῶν στρατιωτικῶν ἁγίων. Τοῦτο ἐδῶ ἐγινε περισσότερο ἐπιτακτικὸ μὴ καὶ ἡ ἐκκλησία εἶναι ἀφιερωμένη σὲ στρατιωτικὸ ἅγιο. Παράλληλα τὸ πρόγραμμα προσαρμύζεται στὴν τοπικὴ λατρεία μὲ τὴν ἀπεικόνιση τοῦ πολὺ ἀγαπητοῦ στὴν περιοχὴ Ἁγ. *Νικήτα*, στὸν ὁποῖο ἀφιερώνεται ὁ ναός⁷.

1. Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ - Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΗΣ, Γεράκι, Οἱ Ἐκκλησίες τοῦ οἰκισμοῦ (1981) 32, εἰκ. 59. Ὁ Πέτρος μὲ κλειδιά στὴν Ἀνάληψη ἀπαντᾷ συχνὰ στὴ Λακωνία βλ. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Γαρδενίτσας Μέσα Μάνης, Λακωνικὰ Σπουδαῖα 3, 1977, 51 καὶ τοῦ ἴδιου, Ἡ Ἀνάληψις, 330 - 331.

2. Βλ. παραπάνω, σ. 254.

3. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ἅγιοι Ἀναργυροί, 102.

4. Α. ΤΣΙΓΟΥΡΙΔΟΥ, Ἡ ἐντόχια ζωγραφικὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὴ Θεσσαλονίκη (1978) 172 σημ. 28, εἰκ. 87, 90, 91.

5. Γ. καὶ Μ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ (1956), εἰκ. 185, 187.

6. Πρβ. ΠΑΕ 1979, σ. 173, 176, ΠΑΕ 1978, 143.

7. Πρβ. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, 65. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Νικολάου Μονεμβασίας, ΔΧΑΕ περ. Δ', τ. 9, 1977 - 79, 42 σημ. 20.

καί τοῦ ἰδιαίτερα τιμώμενου στή Λακωνία ὀσίου Νίκωνα τοῦ Μετανοεῖτε¹.

Τίς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ διακρίνει ἡρεμία, ἐπιπεδότητα καί ἔντονη γραμμικότητα. Οἱ ἀναμνήσεις ἀπό τὸ β' μισό τοῦ 12ου αἰ. εἶναι περισσότερο περιορισμένες ἀπ' ὅ,τι στὸ γειτονικὸ ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Κηπούλας (1265)². Ἔχουμε λιγότερες ψηλόλιγνες μορφές (Ἵπαπαντή) ἀπ' ὅ,τι ἐκεῖ καί ἀσήμαντες περιπτώσεις ἐπιτηδευμένης πτυχολογίας. Ἡ πτυχολογία εἶναι γενικὰ σκληρή, γραμμική καί τίς περισσότερες φορές ἄκαμπτη. Οἱ πτυχές πέφτουν συνήθως κατακόρυφα ἢ διαγράφουν ἀνάλογα μὲ τὸ σημεῖο τοῦ σώματος ποῦ καλύπτουν ἀδέξια γεωμετρικά σχήματα ποῦ ἀποδιοργανώνουν τὴν ἀνατομία. Οἱ ἀκμές τῶν πτυχῶν δηλώνονται μὲ ἔντονος ἄσπρος ἢ ρόδινης γραμμῆς καί σκιαζοῦνται μὲ πλατιῆς ἐπιφάνειες ἢ λωρίδες τοῦ βασικοῦ χρώματος τοῦ ἐνδύματος ποῦ παραμένει ἀκάλυπτο. Φωτεινὲς ἐπιφάνειες συνδυασμένες μὲ ὁμοιόχρωμες ἀκτινωτὰ διατεταγμένες γραμμῆς ποῦ προσπαθοῦν νὰ προβάλλουν στὰ ἐνδύματα τίς καμπυλωτῆρες τοῦ σώματος εἶναι συχνές. Τέτοιου εἴδους πτυχολογία ἀπαντᾷ στοὺς Ἁγ. Ἀναργύρους Κηπούλας καί κυρίως στὸν Ἁγ. Νικόλαο στὸ ὁμώνυμο χωριὸ τῆς Μονεμβασίας (τέλος 13ου αἰ.)³. Οἱ ἐλικοειδεῖς σκούρες πτυχές ποῦ στὸ τελευταῖο μνημεῖο εἶναι πολὺ συχνές ἐδῶ ἀπαντοῦν μόνον μιὰ φορά, στὸν Γαβριὴλ τῆς Ἀνάληψης. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καί μὲ τίς ἀκτινοειδεῖς πτυχές ποῦ βρίσκουμε στὸ δεξιὸ χέρι τοῦ Ἀδάμ τῆς εἰς Ἄδου Καθόδου μόνον, ἐνῶ στὸν Χρυσόστομο στὸ Γεράκι (τέλος 13ου αἰ.) εἶναι σὲ πλατιά χρήσι⁴, μνημεῖο μὲ τὸ ὁποῖο συγγενεὺι ἀρκετὰ σὲ γενικότερες γραμμῆς ἢ πτυχολογία τοῦ Ἁγ. Νικήτα, ποῦ θυμίζει τὴν κάπως σκληρότερη πτυχολογία τῆς Ὁμορφης Ἐκκλησιᾶς στὴν Αἴγινα (1284)⁵. Τὸ ἴδιο μπορούμε νὰ ποῦμε καί γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν ἐκφραστικῶν προσώπων μὲ σιτόχρωμο προπλασμὸ ποῦ σκιαζέται ἐλαφρὰ μὲ πράσινη σκιά στὸ περίγραμμα, στὰ πλάγια τῆς μύτης καί γύρω στὰ μάτια. Ὁ φωτισμὸς γίνεται μὲ ὠχρόλευκες πλατιῆς ἐπιφάνειες. Τὰ γραμμικὰ φῶτα εἶναι λίγα.

Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Νικήτα ἀκολουθοῦν ἓνα συντηρητικὸ λαϊκότροπο ρεῦμα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 13ου αἰ. διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ ποῦ βρίσκουμε στοὺς Ἁγ. Ἀναργύρους στὴν Κηπούλα καί περισσότερο προσαρμοσμένο

1. N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Εἰκονογραφία τοῦ Ὀσίου Νίκωνος, Πελοποννησιακὰ 5, 1964, 306 - 319.

2. N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ἁγ. Ἀναργυροί, 115, πίν. 25α, γ, 26β, 27β - γ.

3. Στὸ ἴδιο, πίν. 30α, 31β, 32, 33, 34α. Τοῦ ἴδιου, Ἁγ. Νικόλαος, 55 - 56, πίν. 12, 13, 14, 15.

4. N. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ - Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ, ὅ.π. εἰκ. 18 - 20, 61 - 63, πίν. 15, 16, 17.

5. ΑΔ 22, 1967, Χρονικὰ πίν. 24 - 26. ΑΙΜ. ΓΚΙΑΟΥΡΗ, Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου κοντὰ στὸ Γεράκι, ΑΔ 32, 1977, Μελέται πίν. 43. Μ. CHATZIDAKIS, Aspects, εἰκ. 25.

στήν ἐποχή του, χωρίς ὅμως νὰ φτάνει τίς προχωρημένες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ δῆλωση τῆς σωματικότητας καὶ τοῦ τρισδιάστατου τοῦ χώρου ποὺ βρισκόμαστε στὸ ἐπαρχιακὸ μνημεῖο τῆς Μεταμόρφωσης στὸ Πυργί τῆς Εὐβοίας (π. 1296)¹. Ἔτσι οἱ τοιχογραφίες αὐτὲς τοῦ Ἁγ. Νικήτα μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μεταξὺ τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων Κηπούλας (1265) καὶ τοῦ τελευταίου μνημείου. Κοντὰ στὰ συντηρητικὰ, λαϊκοῦ χαρακτήρα μνημεῖα τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἡ Ὁμορφὴ Ἐκκλησιὰ στὴν Αἴγινα (π. 1284) καὶ ὁ Ἁγ. Γεώργιος στὸ Κούνενι τῆς Κρήτης (1284)², δηλ. στὴν περίοδο 1270 - 1290.

Ν ἄ ρ θ η κ α ς. Στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ὁ διάκοσμος εἶναι μισοκταστραμμένος. Στὸν ἀνατ. τοῖχο διακρίνονται δεξιὰ τῆς πόρτας δύο γεροντικὲς ἀντικριστὲς μορφὲς ποὺ κρατοῦν γραμμένα εἰλητά. Ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν εἰλητῶν συνάγεται ὅτι πρόκειται γιὰ τοὺς προφῆτες Δαυὶδ καὶ Ἡσαΐα ποὺ ἀπὸ τὸν 13ο αἰ. συνοδεύουν τὴ Βάπτιση³. Στὸ νότιο τοῖχο ὑπάρχουν κατάλοιπα τῆς Κοίμησης τῆς Παναγίας. Σύνθεση συντηρητικῆ εἰκονογραφικῆ, ὁ Χριστὸς δὲν περιβάλλεται ἀπὸ δόξα οὔτε περιστοιχίζεται ἀπὸ ἀγγέλους. Προσδευτικὸ στοιχεῖο μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ συνεχὲς ἀρχιτεκτονικὸ σκηρικὸ καὶ οἱ θρηνοῦσες γυναῖκες ποὺ στέκονται πίσω ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους, ὅπως συμβαίνει στὸν Ἁγ. Νικόλαο στὸ ὄρμυμο χωριὸ τῆς Μονεμβασιάς (τέλος 13ου αἰ.) καὶ στὴν Παλαιοπαναγιά Λακεδαιμονίας (1305/6)⁴.

Στὸ τύμπανο τοῦ ἀνατ. τοίχου ἔχουμε στὴ μέση προτομὴ τῆς Παναγίας δεομένης ποὺ περιστοιχίζεται ἀπὸ τοὺς δύο σκηπτροκρατοῦντες ἀρχαγγέλους. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς Παναγίας ὡς *κεχαριτ[ωμένης]* δὲν σχετίζεται μὲ συγκεκριμένο εἰκονογραφικὸ τύπο, ἀλλὰ εἶναι ὑμολογικὴ ἐπίδραση⁵.

Στὸ βόρειο τμήμα τοῦ ἀνατ. τοίχου ὄρθιος ἱερα[τικὸς] ἅγιος καὶ ὁ Ἁγ. Νικόλαος (πίν. 186β). Μετὰ τὸν τελευταῖο στὸ βόρειο τοῖχο ὁ ἅγιος Κοσ[μῆς] καὶ ἀκολουθοῦν ἱεράρχης καὶ ἄγία. Στὴν καμάρα τέσσερις προτομές, ἀνατολικά ἱερατικῶν ἁγίων καὶ δυτικὰ ἱεραρχῶν. Στὸ τύμπανο τοῦ δυτ. τοίχου πάνω ἀπὸ

1. I. ΔΙΑΠΗΣ, ὁ.π. πίν. 105 - 111. Μ. CHATZIDAKIS, ὁ.π. εἰκ. 23. ΝΤ. ΜΟΥΡΙΚΗ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Σωτήρα στὸ Ἀλεποχώρι Μεγαρίδος (1978) 64, πίν. 75.

2. Κ. ΛΑΞΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ, Δύο ἐκκλησίες στὸ νομὸ Χανίων, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. 2, 1960 - 1961, πίν. 22, 24, 25. Μ. CHATZIDAKIS, ὁ.π. εἰκ. 26.

3. ΝΤ. ΜΟΥΡΙΚΗ, ὁ.π. 20 - 21.

4. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ἁγ. Νικόλαος, πίν. 15. D. MOURIKI, Stylistic Trends in Monumental Painting of Greece at the beginning of the Fourteenth Century, L'Art Byzantin au début du XIVe siècle, Symposium de Gračanica (1973) 77, εἰκ. 47. PKG 3 (1968) 238, πίν. XXVII.

5. Ἀπαντᾷ στὴν Παναγία τοῦ Ἀράκου (1193) (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Θεοτόκος ἡ Ἀρακιώτισσα τῆς Κύπρου. Πρόδρομος τῆς «Παναγίας τοῦ Πάθους», ΑΕ 1953 - 1954, 88), στὸν Πρόδρομο Σερρῶν (Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Καθολικοῦ τῆς μονῆς Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας (1973) 19 - 20, πίν. 178). Καὶ στίς δύο ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος διαφέρει.

τὴν εἴσοδο προτομῆ τοῦ ἄρ[χοντος] Μι[χαήλ], τοῦ φύλακα ἀγγέλου τοῦ ναοῦ.

Τὸ πρόσωπο τῆς Παναγίας πλάθεται μὲ σκούρα ὄχρα καὶ σκιάζεται διακριτικὰ μὲ ἐλαφρὰ πρασινοκαφέ σκιά κατὰ μῆκος τοῦ αὐστηροῦ περιγράμματος. Λίγα ὠχρόλευκα ἀπαλὰ φῶτα ἀπλώνονται στὰ ἐξέχοντα σημεῖα του. Δίνει ἔτσι τὴν ἐντύπωση μονοχρωμίας καὶ παραμένει ἀρκετὰ ἐπίπεδο. Θυμίζει μορφὲς ἀπὸ τὴν Bogorodica Ljeviška στὴν Priozren (π. 1310/13)¹, βρίσκεται ὁμοῦς κοντύτερα στὴν Κοίμηση τῆς Παλαιοπαναγιᾶς Λακεδαιμονίας (π. 1305/6)² καὶ στὴ μορφὴ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἀπὸ τὸν Ἀγ. Νικόλαο στὴν Ἀγόριανη κοντὰ στὴ Σπάρτη (ἄρχες 14ου αἰ.)³. Τὸ ἐπιδέξιο πλάσιμο τοῦ λαματικοῦ ἀγίου μὲ τίς κόκκινες ἐλεύθερα τραβηγμένες πινελιὲς στὰ μάγουλα καὶ τὰ καλοσχεδιασμένα μὲ κόκκινη συχνὰ γραμμὴ χαρακτηριστικὰ, συνηθίζεται τὸν 14ο αἰ. Ὁ ὄγκος στὰ πρόσωπα δηλώνεται μὲ ἀρκετὰ ἥπιο τρόπο, ποὺ θυμίζει μορφὴ τοῦ συντηρητικοῦ μνημείου τοῦ Ἀσωμάτου στὶς Ἀρχάνες (1315/16)⁴ καὶ τοῦ Ἀγ. Νικολάου τοῦ Ὀρφانوῦ Θεσσαλονίκης⁵. Ἡ πτυχολογία εἶναι ἀπλή, ρευστὴ καὶ ἀρκετὰ ἄνετη. Ὁ ὄγκος τοῦ σώματος μόλις ἐπιχειρεῖται νὰ δηλωθεῖ μὲ ἐλαφρὸ φύσκωμα τῶν ρούχων. Ἡ σωματικὴ παρουσία στὸ χῶρο ἐπιβάλλεται κυρίως μὲ τὸ εὔρος τῶν μορφῶν. Ἡ κλασικίζουσα αὐτὴ ἡρεμία καὶ ἀπλότητα στὸ πλάσιμο, στὴν πτυχολογία, στὴν ἔκφραση, ἐντάσσει τὸ μνημεῖο στὸ α' τέταρτο τοῦ 14ου αἰ., μετὰ ἀπὸ τὰ Λακωνικὰ μνημεῖα τῆς Παλαιοπαναγιᾶς καὶ τῆς Ἀγόριανης, ποὺ ἀκολουθοῦν τίς τεχνοτροπικὲς τάσεις τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰ., δηλ. στὴ δευτέρη δεκαετία τοῦ 14ου αἰ., ὅπου ἐπικρατεῖ μαλακὸ πλάσιμο, ἥπια φωτισίαση καὶ διακριτικὴ δῆλωση τῆς σωματικότητος⁶.

3. *Βλαχέρνα στὸ Μέζαιο*. Ὁ σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος ἀπλὸς τετρακίβνιος ναὸς⁷ σώζει λίγα σπαράγματα ἀπὸ τὸ γραπτὸ διάκοσμό του. Στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας ὑπάρχουν κατάλοιπα ἀπὸ τὴν ἐνθρονὴ Βρεφοκρατούσα. Στὸν ἡμικύλινδρο μόλις σκιαγραφοῦνται δύο συλλειτουργοῦντες ἱεράρχες. Στὴν ἀνατ. καμὰρα διακρίνεται ὁ Χριστὸς τῆς Ἀνάληψης ποὺ κρατᾶει γραμμένο κώδικα καὶ σώζεται καλύτερα ὁ ΒΔ ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους ποὺ κρατοῦν τὴ δόξα (πίν. 186α). Στὴν κόγχη τοῦ διακονικοῦ σπαράγματα ὄρθιας μορφῆς. Πάνω

1. D. PANIĆ - G. BABIĆ, Bogorodica Ljeviška (1975), πίν. XXXI.

2. Ὅπως στὴ σ. 258 σημ. 3.

3. D. MOURIKI, ὁ.π. 77, εἰκ. 49. N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Παναγία ἢ Βρεσπεντίτισσα, Λακωνικὰ Σπουδαῖ 4, 1979, 182 - 83.

4. D. MOURIKI, ὁ.π. 77 - 78, εἰκ. 48.

5. A. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀγ. Νικόλαος ὁ Ὀρφανός, εἰκ. 34, 36, 66, 67, 68, 75, 158, 171, 172.

6. M. CHATZIDAKIS, Classicisme et tendances populaires en XI^e siècle. Les recherches sur l'évolution du style, Actes du XI^e Congr. Intern. des études byz. I (1974) 159. A. ΤΣΙΤΟΥΡΙΔΟΥ, ὁ.π. 200, 206. Τὸ μνημεῖο θὰ δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Ν. ΓΚΙΟΛΕ.

7. H. MEGAW, Byzantine Architecture in Mani, BSA 33, 1932/3, 149 - 50, εἰκ. 5, 6.

ἀπὸ τὴν κόγχη αὐτὴ προτομὴ μοναχοῦ (πίν. 185α). Δύο ἀκόμα προτομὲς μοναχῶν καλύπτουν τὸ νότ. σκέλος τῆς καμάρας τοῦ διακονικοῦ. Στὸν τροῦλο κατὰ λοιπα τοῦ Παντοκράτορα σὲ προτομὴ καὶ κάτω ἀπ' αὐτὸν στὸ ἀνατ. σημεῖο γυναικεῖα μορφή σὲ μετάλλιο, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μετὰ τὴ Θεοτόκο. Ἐχομε δηλ. τὸ ἴδιο εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα ὅπως καὶ στὸν Ἅγ. Πέτρο Διροῦ (β' μισὸ 13ου αἰ.).¹ Στὸ ΒΑ σφαιρικὸ τρίγωνο σώζονται τὰ πόδια καὶ τὸ γραμμένο εἰλητὸ τοῦ Ἐθαγγελιστῆ Ἰωάννη, στὸ ΝΑ ὁ Ματθαῖος. Στὸ ἀνατ. σκέλος τῆς νότιας καμάρας ὁ Ἐθαγγελισμὸς. Κάτω ἀπ' αὐτὸν τὸ Ἅγ. Κεράμιο.² Ἀπὸ τὴ Γέννηση ποὺ ἦταν στὸ τύμπανο τῆς νότ. καμάρας σώζεται μόνον ὁ Ἰωσήφ (πίν. 185β). Στὸ ἀνατ. σκέλος τῆς βόρ. καμάρας ὑπάρχει μισοκαταστραμμένη ἢ Ἐγερση τοῦ Λαζάρου. Ὁ Λάζαρος δεξιὰ φορεῖ πάνω ἀπὸ τὶς κειρίες τεφρόλευκη χλαμύδα, ὅπως καὶ σ' ἄλλα μνημεῖα τῆς Λακωνίας.³ Ἡ σύνθεση εἶναι ὀλιγοπρόσωπη μετὰ ἕναν ὑπὲρ ἄλλη δίπλα στὸ Λάζαρο ποὺ ξετυλίγει τὶς κειρίες, τὸν Χριστὸ ἀπέναντι καὶ μπροστὰ στὰ πόδια Του τὶς δύο ἀδελφές.

Οἱ μορφὲς στὶς συνθέσεις εἶναι ψηλόλιγνες πράγμα ποὺ ἐπέβαλαν ἐδῶ οἱ στενόμακρες ἐπιφάνειες στὶς ὁποῖες ἀπλώνονται. Θυμίζου ἐτσι τὴν ἀνάλογη τάση ποὺ παρατηρεῖται στοὺς Ἅγ. Ἀναργύρους στὴν Κηπούλα (1265).⁴ Τὰ πρόσωπα ὅμως εἶναι πλατιά, ὅπως φαίνεται πολὺ καλὰ στοὺς μοναχοὺς τοῦ διακονικοῦ, καὶ στὸν Ἰωσήφ τῆς Γέννησης. Πλάθονται μετὰ σκουῖρα ὄχρα καὶ σκιαζονται μετὰ ἥρεμα ἀπλωμένες πράσινες σκιές στὰ περιγράμματα. Ὅμοιόχρωμες σκιές τονίζουν τὶς ρυτίδες ποὺ δηλώνονται μετὰ καφε γραμμές, ὅπως καὶ τὰ χαρακτηριστικά. Ὁ φωτισμὸς γίνεται μετὰ φωτεινὰ ἐπίπεδα. Ἐτσι τὰ πρόσωπα ἀπαλλαγμένα ἀπὸ τὴ γραμμικότητα ἀποκοτοῦν εὐσαρκία καὶ τὰ κεφάλια μετὰ τὴν πλοῦσια, μετὰ ἀρκετὴ φυσιοκρατικὴ διάθεση ἀποδιδόμενη κόμη προβάλλουσα στερεομετρικὰ στὸ χῶρο. Ἡ μύτη εἶναι κοντὴ, ἐλαφρὰ γαμψή, τὸ στόμα μεγάλο, τὰ ἀμυγδαλόσχημα μάτια πολὺ ἐκφραστικά. Θυμίζου ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα χαρακτηριστικὰ μορφῆς τοῦ Ἅγ. Νικολάου τῆς Ἀγύριανης (ἀρχὲς 14ου αἰ.).⁵ Τὸ πλάσιμο αὐτὸ βρῖσκεται κοντὰ στὶς τοιχογραφίες τῆς Πόρτα Παναγιῆς (π. 1290).⁶

1. Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Πέτρου Διροῦ στὴ Μάνη καὶ ἡ ἰδιόμορφη εἰς Ἄδου Κάθοδος, *Λακωνικαὶ Σπουδαί*, 6, 1982, 139. ΠΑΕ 1979, 223.

2. Στὴν ἴδια θέση καὶ στὴν Ἐπισκοπὴ Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, *Βυζαντινὰ τοιχογραφία τῆς Μέσα Μάνης* (1964), εἰκ. 5 ἀρ. 51.

3. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ἅγ. Νικόλαος, 46. Γιὰ τὴ σημασία τῆς βλ. καὶ V. ΚΕΡΕΤΖΙΣ, A propos du rouleau liturgique 2759 de la Bibliothèque National d'Athènes, *Actes du XV^e Congrès Intern. d'Etudes byz., Art et Archéologie II* (1981) 266 σημ. 43.

4. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ἅγ. Ἀναργύροι, 116, πίν. 26β, 27β - γ, 33, 34α.

5. D. ΜΟΥΡΙΚΙ, *Stylistic Trends*, εἰκ. 49. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, *Εἰκονογραφία τοῦ Ὁσ. Νικόλαου*, εἰκ. 10.

6. D. ΜΟΥΡΙΚΙ, *ἔ.π. εἰκ. 1. A. Tsitouridou, Les fresques du XIII^e siècle dans*

Ἡ πτυχολογία εἶναι σκληρὴ καὶ γραμμικὴ. Οἱ ἀκμὲς δηλώνονται μὲ ἄσπρες γραμμὲς ποὺ συνδυάζονται μὲ εὐρύτερες φωτεινὲς ἐπιφάνειες. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ φωτιζόμενο στὸ σκιαζόμενο μέρος γίνεται ἀπότομα δίνοντας μεταλλικὴ ὕφῃ στὰ ὑφάσματα. Θυμίζει ἔτσι τὴν πτυχολογία ἀπὸ τὴ Μεταμόρφωση καὶ τὴν Ἄγ. Θέκλα στὴν Εὐβοία (π. 1296)¹ καὶ τοῦ γ' στρώματος τοιχογραφιῶν τῆς Κοίμησης στὸ Πέπο (τέλος 13ου αἰ.)². Ὁ ὄγκος τοῦ σώματος προβάλλεται συνήθως μὲ ἐλαφρὸ φούσκωμα τῶν ρούχων καὶ τὸ εὖρος τῶν μορφῶν.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω θὰ μπορούσαμε νὰ ἐντάξουμε τὸ μνημεῖο στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 13ου αἰ. Πρόκειται γιὰ ἔργο καλῆς ποιότητας, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὸ καλὰ διατηρούμενο πορτραῖτο μοναχοῦ μὲ τὰ ἔντονα δεξιότεχνικὰ ἀποδομένα προσωπογραφικὰ χαρακτηριστικά, ποὺ μετέχει στὴν ἀναγεννησιακὴ πνοὴ τῆς ἐποχῆς του.

4. Ἄγ. Γεώργιος. Στὸ 12ο χιλ. ἀπὸ τὴν Ἀρεόπολη πρὸς τὸ Γύθειο, στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ δρόμου, μέσα σὲ ρεματιὰ μὲ ἄφθονο τρεχούμενο νερὸ σώζεται μισοερεπιωμένος μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναῖσκος (6.62 × 3.35 μ.). Εἶναι κτισμένος μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ ἄφθονα κομμάτια πλίνθων, ἄτακτα τοποθετημένα μεταξὺ τῶν ἀρμῶν. Ἡ καμάρα του εἶναι κτισμένη μὲ λαξευμένους στενόμακρους πωρόλιθους-πουριά, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται μόνον τὸ ἀνατολικὸ μισὸ κομμάτι τῆς μπροστῆς στὴν ἀψίδα. Ἡ εἴσοδος τοῦ ναοῦ ἀνοίγεται στὴ βόρεια πλευρὰ του καὶ διασώζει τὸ μαρμάρινο ἀνώφλι τῆς. Σὲ ἀπόσταση 1.10 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατ. τοῖχο ὑπάρχει κτιστὸ τέμπλο μὲ μέγιστο σωζόμενο ὕψος 1.65 μ. καὶ ἀποσπασματικὸ γραπτὸ διάκοσμο. Στὸ βόρειο τμήμα του δύο ὀλόσωμες μετωπικὲς ὄρθιες μορφές. Ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ σώζονται σπαράγματα τοῦ κάτω μέρους τῶν ἐνδυμάτων καὶ δίπλα στὸ καταστραμμένο κεφάλι διακρίνονται στιχῆδὸν τὰ γράμματα . . . ΚΟ.Α.ΟC. Ἡ δεξιὰ μορφή στρέφει ἐλαφρὰ πρὸς τὴν Ὠραία Πύλη προτείνοντας τὸ χέρι σὲ δέηση. Στ' ἀριστερὰ τοῦ κεφαλιοῦ διακρίνεται ἐπιγραφή ΜΗ(ΤΗ)Ρ. . . Η ΕΛΕ[ΟΥCΑ]³. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ τέμπλου δύο μορφές. Στὸ νότιο ἄκρο σώζεται μέχρι τῆ μέσης περίπου ὄρθια μορφή μ' ἐλαφρὰ στροφή πρὸς τὴν Ὠραία Πύλη (πίν. 188α). Δίπλα στὴν Ὠραία Πύλη διακρίνεται πορφυρὸ ὑποπόδιο ὅπου πατοῦν ἄκρα ποδιῶν — ἴσως εἰκονιζόταν ἐδῶ ἔνθρονος ὁ Χριστός. Οἱ τρεῖς τελευταῖες μορφές ἀνήκουν προφανῶς στὴ σύνθεση τῆς Δέησης ποὺ ἀπεικονίζεται συχνὰ στὰ κτιστὰ τέμπλα τῆς

Régglise de la Porta-Panaghia en Thessalie, Actes du XV^e Congr. Intern. d'Etudes byz., Art et Archéologie II.B (1981) εἰκ. 1, 2, 3, 4, 8.

1. Μ. CHATZIDAKIS, Aspects, εἰκ. 23, 24. Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΒΕΡΡΑ, Τοιχογραφίες τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰ. στὴν Εὐβοία. Ὁ Σωτήρας στὸ Πυργί καὶ ἡ Ἄγ. Θέκλα, ΑΔ 32, 1977, πίν. 3, 5β, 6α, 13α, 17, 18, 23α.

2. ΠΑΕ 1975, πίν. 176β.

3. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ἐπιθέτου στὴν Παναγία τῆς Δέησης βλ. MIRIANA TATIĆ - DJURIC, Eleousa. A la recherche du type iconographique, JÖB 25, 1976, 262 - 263.

Μάνης¹. Τὸ θέμα συμφωνεῖ μὲ τὸ ἐσχατολογικὸ περιεχόμενον τοῦ εἰκονογραφικοῦ προγράμματος τοῦ τέμπλου καὶ ἡ τέταρτη καταστραμμένη μορφή θὰ ἀνήκει μάλλον στὸν ἐπώνυμο ἄγιο τοῦ ναοῦ². Ἡ πτυχολογία εἶναι ἀρκετὰ ἀνετη καὶ πλούσια. Οἱ ἀκμές δηλώνονται μὲ λευκὲς γραμμὲς καὶ τὰ φῶτα σὲ πολλὰς περιπτώσεις μὲ ἐπιφάνειες ποὺ ἀναλύονται σὲ κατακόρυφες παράλληλες λεπτὲς ἄσπρες γραμμὲς. Τὸ ἴδιο παρατηρεῖται στὸν "Αγ. Δημήτριον στὸ Μακρυχώρι (1304) καὶ στὴν Κοίμηση στὸν Ὁξύλιθο τῆς Εὐβοίας (ἀρχές 14ου αἰ.)³. Ὁ ὄγκος τῶν ψηλῶν ποδιῶν ἀποδίδεται διακριτικὰ χωρὶς ὑπερβολές. Ἀπὸ τὰ παραπάνω, τὸ μνημεῖο θὰ μπορούσε νὰ τοποθετηθεῖ στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 14ου αἰ.

5. "Ἅγιος Ἰωάννης Καφιόνας⁴ (πίν. 187α). Μέσα στὸ χωριὸ Καφιόνα σώζεται σὰν παρεκκλήσι τοῦ μονοκάμαρου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, τοῦ κτισμένου μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ ἀσβεστοκονίαμα, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης, κατὰ μεγάλο ποσοστὸ ξερολίθινος⁵, διαστ. 6.52 × 2.10 μ. Οἱ δύο ναῖσκοι ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους μὲ δύο τοξωτὰ ἀνοίγματα. Ὁ νότιος κυρίως τοῖχος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη σχηματίζει σκάρπα, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλους ναοὺς τῆς περιοχῆς. Αὐτὴ ἡ ἰδιομορφία ἴσως ὑποδεικνύει πὼς ὁ Ἅγιος Ἰωάννης προστέθηκε στὸν Ἅγιο Βασίλειον κοντὰ στὸ 1300.

Τοιχογραφίες στὸν Ἅγιο Ἰωάννη φαίνονται μόνο μέσα στὸ ἱερό. Οἱ ἄλλοι τοῖχοι εἶναι ἀσβεστωμένοι. Στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας εἰκονίζεται ἡ Βλαχερνίτισσα μὲ τὴν ἐπιγραφή ἢ Ἐλεούσα (πίν. 187β). Μονότονη ὄχρα ἀποδίδει τὴν ἐπιδερμίδα καὶ λεπτὲς λευκὲς γραμμὲς τὰ φῶτα. Ὁ Ἐμμανουὴλ φορεῖ χιτῶνα καστανοβυσσινί, ὁμοίochρωμο πρὸς τὸ δίσκο μέσα στὸν ὁποῖο ἔχει ζωγραφιστεῖ. Στὸν ἡμικύκλιονδρο ἐξίτηλος («Ὁ Θυόμενος») ἀνάμεσα στοὺς Ἀρχαγγέλους Γαβριὴλ καὶ Μιχαὴλ ποὺ κρατοῦν ριπίδια, φοροῦν ροδόχρωμα φορέματα καὶ τὰ φτερά τους ἔχουν φῶτα σὲ σχῆμα ψαροκόκαλου καὶ στὴν περιφέρεια μαργαριτάρια. Τοὺς Ἀρχαγγέλους πλαισιώνουν λειτουργοῦντες οἱ Ἅγιοι Βασίλειος καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος μὲ πολυσταύρια φαλιόνια. Στὸ τύμπανο ὀρθογώ-

1. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Λέου εἰς τὸ Μπρίκι τῆς Μάνης, ΔΧΑΕ περ. Δ', τ. 6, 1972, 159 - 60. ΠΑΕ 1978, 143. ΠΑΕ 1979, 187.

2. Μ. CHATZIDAKIS, L'évolution de l'icône aux XIe - XIIIe siècles et la transformation du templon, Actes du XV^e intern. d'Etudes Byzantines Athènes 1976 (1979) 337. D. MOURIKI, An Unusual Representation, 170 - 71. G. ΒΑΒΙΣ, Ο ζωροπισανον ukrasu oltarskih pregrada, Zbornik za likovne umetnosti 11, 1975, 43 - 44 (σερβ. μὲ γάλλ. περίληψη).

3. Α. ΙΩΑΝΝΟΥ, Βυζαντινὲς τοιχογραφίες τῆς Εὐβοίας (1959), εἰκ. 22, 23, 26, 32, 41, 44, 46.

4. Βλ. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη Καφιόνας στὸν ὑπὸ ἐκδοσὴ τόμο εἰς μνήμην Ἀνδρέα Στράτου.

5. Βλ. καὶ τοῦ ἴδιου, Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Λέου εἰς τὸ Μπρίκι τῆς Μάνης, ΔΧΑΕ, περίοδ. Δ, τόμ. Σ', 1972, 148 - 149, σημ. 6 καὶ 155 σημ. 35.

νίας κόγχης τοῦ Β τοίχου προτομή τοῦ μετωπικοῦ Ἁγίου Νικολάου μὲ μονόχρωμο ὠχρορόδινο φαλόνι.

Ἡ πτυχολογία τῶν ἀγγελικῶν ἀμφίων ἀρχαίξει. Τὰ μαργαριτάρια στήν περιφέρεια τῶν φτερῶν καί τὰ φῶτα σέ σχῆμα ψαροκόκαλου, συνηθισμένα τὸ 13ο αἰ., ὀδηγοῦν στή χρονολόγηση τῶν τοιχογραφιῶν στήν ἴδια ἐποχὴ πού ὑποτέθηκε πῶς χτίστηκε τὸ παρεκκλήσι. Ὁ ζωγράφος ἀκολούθησε τὸ νεωτερισμὸ γιὰ τὴ Μάνη τῶν συλλειτουργούντων σέ στάση 3/4 ἱεραρχῶν, παρακινήμενος ἀπὸ τὸ προδρομικὸ μνημεῖο τῶν Ἁγίων Θεοδώρων τῆς Καφιόνας¹ (1263 - 1270), ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ὕφος ἔμεινε συντηρητικὸς.

6. Ἁγιος Νικόλαος στὸ Μυστρά². Συνεπτυγμένος σταυροειδῆς μὲ τροῦλο, τομῆς ἑλλειπτικῆς. Πάνω ἀπὸ τὴ χαμηλὴ θύρα ἀνακουφιστικὸ τόξο καί λείψανα ἐντοιχισμένου σκυφωτοῦ πινακίου. Τοὺς ὀκτὼ πόρινους ψευδοκιονίσκους τῶν γωνιῶν τοῦ ὀκταγωνικοῦ τροῦλου ἔστεφαν ἀπλῆς ὑδρορροές, ἀπὸ τίς ὁποῖες σώζονται δύο. Τὸν τροῦλο κάλυπταν πλάκες, ὁ κυρίως ναὸς γύρω-γύρω στὸ ἐσωτερικὸ ἔχει πεζούλια, τὸ κτίριο ἔχει πάθει πολλὰ ζημιές³.

Ἡ σκάρπα πού σχηματίζουν οἱ πλευρικοὶ τοῖχοι τῆς ἐκκλησίας καί ἐντονότερα ὁ δυτικὸς ἀπαντᾷ σέ γειτονικοὺς ναοὺς τῆς Μάνης ἀπὸ τὸ 12ο αἰ., ὡς τοὺς χρόνους κοντὰ στὸ 1300⁴. Τὸ χτίσιμο τῶν τοίχων μὲ ἀργολιθοδομὴ καί τοῦ τροῦλου κατὰ πλινθοπερίκλειστο σύστημα θυμίζει πιὸ ἀπλουστευμένο τὸν τρόπο τοιχοδομίας ναῶν τοῦ Μυστρά⁵. "Ὅλα τὰ πλίνθινα τόξα τῶν 4 παραθύρων καί τὰ πόρινα τῶν 4 τυφλῶν ἀψιδωμάτων τοῦ τροῦλου περιβάλλονται ἀπὸ διπλὸ βαθμιδωτὸ πλίνθινο πλαίσιο, ὅπως ἤδη τὸν 11ο αἰ. στὸν Προφήτη Ἡλία Κοινιδίτσας⁶, ἀλλὰ καί στοὺς Ἁγίους Θεοδώρους (1290) τοῦ Μυστρά⁷. Ὁ τροῦ-

1. Τοῦ ἴδιου *Considerations sur les peintures murales des Saints - Théodores à Kaphiona* ὑπὸ ἐκτύπωση στὰ Cahiers Archéologiques καί Οἱ τοιχογραφίες τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, Καφιόνας (1264), Δεύτερο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης ('Αθήνα 1982), 21.

2. Βλ. γι' αὐτὸν Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗ, Βυζαντινὰ τοιχογραφεῖα τῆς Μέσα Μάνης 89 - 90 σμ. 2. "Ὅσα γράφονται ἐκεῖ δὲν ἐπαναλαμβάνονται ἐδῶ. Βλ. καί THEODORA ILIOPOULOU - ROGAN, Certains aspects de l'art byzantin dans le Magne, L'Information d'Histoire de l'Art 13, 1968, 102 - 105. Στὴν ἐκεῖ εἰκ. 1 φωτογραφία τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ἐκκλησίας.

3. Τὸ Δ τύμπανο παρουσιάζει πολλὰ μεγάλες ρωγμές. Ἐτοιμόρροπη εἶναι ἡ Δ κεραία, ἀνοιγμένη στὸ κλειδί. Πολλὰ ρωγμές ἔχει τὸ Ν τύμπανο. Ρωγμὴ ὑπάρχει ἐπίσης στὸ κλειδί τοῦ Ν σκέλους τῆς Α κεραίας, πού ἔχει ἀποκολληθεῖ ἀπὸ τὸν Α τοῖχο κατὰ τὴν ΝΑ γωνία. Ὁ ναὸς ἔχει ἄμεση ἀνάγκη στερεώσεως.

4. Βλ. ὅσα λέγονται γιὰ τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη Καφιόνας στὸ ἄρθρο τῆς σμ. 4 σ. 264.

5. Στοὺς ναοὺς τοῦ Μυστρά κατὰ πλινθοπερίκλειστο σύστημα ἔχει χτιστεῖ καί ἡ Α. πλευρά, ὅπως π.χ. καί στήν Εὐαγγελίστρια (μᾶλλον ἀρχὸς τοῦ 15ου), Μ. CHATZIDAKIS, Mistra (Athènes 1981) 93.

6. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἄγνωστος βυζαντινὸς ναὸς τῆς Λακωνίας, Ἑλληνικά 15, 1957, 92 καί πίν. 2α. Στὸ Σωτήρα τῆς Γαρδενίτσας (11ου αἰ.) τὸ ἀψίδωμα εἶναι τριπλῶ, Η. MEGAW, Byzantine Architecture in Mani, ABS XXXIII, 1932 - 1933 πίν. 20β.

7. Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Μυστράς II ('Αθήνα 1956) 52.

λος τοῦ ναοῦ τῶν Ἀσωμάτων στο Κουλούμι¹ (13ου αἰ.), με μαρμάρινους ψευδοκονιόνσκους στὶς γωνιές ἔχει χτιστεῖ με ἀργολιθοδομή καὶ τὰ τόξα τῶν παραθύρων τοῦ ἀπὸ πλίνθους. Οἱ τοῖχοι ὁμοῦ τῆς ἐκκλησίας παρουσιάζουν κάπου-κάπου ἀφρόντιστο πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Ἴσως ὁ Ἅγιος Νικόλαος εἶναι κτίσμα τοῦ 14ου αἰώνα. Στὸ τύμπανο τοῦ ἀνακουφιστικοῦ τόξου τῆς θύρας προτομὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ γραπτὴ ἐπιγραφή ἐξίτηλη. Οἱ τοιχογραφίες τοῦ τρούλου εἶναι καταστραμμένες. Ἀπὸ τοὺς ἱεράρχες τῆς ἀψίδας οἱ βορινοὶ εἰκονίζονται συλλειτουργοῦντες καὶ οἱ ἄλλοι μετωπικοί. Ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ ἀπεικόνιση (πίν. 188β) ἁγίων γυναικῶν στὴ ΝΑ γωνία τοῦ ἱεροῦ, ποὺ διδάσκει, φαίνεται, τὴν ἀπάλειψη μπροστὰ στὸ Χριστὸ διακρίσεως μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν². Στὸ Ν τοῖχο πάνω ἀπὸ τὴν ἐλόσωμη παράσταση Ἁγίας³ ἀρχίζει σειρά προτομῶν Ἁγίων ποὺ διατρέχει ὅλη τὴ Ν πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἀντίστοιχη στὸν ἀπέναντι τοῖχο. Προφανῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Ν ἡμιχορίου τῆς Ἀναλήψεως παριστάνονται σὲ κλίμακα βραχύτερη συγκριτικὰ με τοὺς ἄλλους. Ἡ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ διακοσμεῖ τὸ τύμπανο τῆς Β κεραίας. Ἡ παράσταση μοιάζει νὰ συνεχίζεται σὲ δυὸ διαφορετικοὺς τοίχους⁴, δηλ. στὸ κάτω μέρος τοῦ Δ λοφίου τῆς Β κεραίας με τοὺς ἔφιππους Μάγους⁵. Στὴ Β πλευρὰ τῆς Δ καμάρας σὲ μνημειακὴ κλίμακα ἡ Κάθοδος στὸν Ἄδη. Ἀμέσως πῶς κάτω ἀριστερὰ ἢ Ἀποτομὴ τοῦ Προδρομοῦ καὶ δεξιὰ σὲ ἀδιάκοπη ἀνάπτυξη τὸ Συμπόσιο τοῦ Ἡρώδη.

Τὸ πρόσωπο τῆς Βλαχερνίτισσας (πίν. 189α) εἶναι στρογγυλὸ καὶ οἱ ὄμοι εὐρεῖς. Ὁ Χριστὸς ἔχει κοντὰ μαλλιά ποὺ περιορίζονται πίσω ἀπὸ τὰ αὐτιά καὶ φαίνονται ἔπειτα πῶς κάτω φουντωτά. Στὸ κεραμιδί του ἱμάτιο clavus ὠχρὸς, πλαισιωμένος με μαργαριτάρια καὶ ἔχοντας ὡς κόσμημα ἐλικόμορφο βλαστό. Στὰ πρόσωπα οἱ σκιάσεις βαθυκύανες ἢ καστανές. Τὸ ἐγχείριο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἐξίτηλου ἱεράρχη, πρώτου δεξιὰ τοῦ ὑποτιθέμενου («Ἄμνου»), μοιάζει με ἐπιγονάτιο. Τῶν κακότεχνων ἱεραρχῶν τὸ βλέμμα εἶναι ἀρκετὰ ἔντονο.

Τὸ Ἅγιο Μανθῆλιο στὴ μέση τοῦ μετώπου τῆς ἀψίδας κρατοῦν δυὸ χέρια (πίν. 189α). Ἡ κ. Δώρα Ἡλιοπούλου-Ρογκὰν δέχεται ὡς πρὸς τὴ λεπτομέρεια ἐπίδραση τῶν δυτικῶν παραστάσεων τῆς Ἁγίας Βερνίκης, ποὺ εἰκονίζεται κρατώντας με τὰ δυὸ χέρια τὸ ἱερὸ ὄφρασμα⁶. Σὺν ἀρχαιότερο πικράδειγμα

1. ΠΑΕ 1977, 208 καὶ πίν. 131 α, β.

2. *Οὐ ἐν ἄρσεν καὶ θῆλῃ πάντες γὰρ ἡμεῖς εἰς ἕστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*, Πρὸς Γαλ. 3, 28.

3. Βλ. προηγούμενη εἰκόνα.

4. Κάτι τὸ ἀνάλογο παρατηρεῖται στὸν Ἅγιο Νικόλαο (Τρικιάμπανο), Καστανιάς (15ου αἰ.). Ἡ Κοίμηση εἰκονίζεται ἐκεῖ στὸ Β τύμπανο, ἐνῶ στὴν παρακείμενη καμάρα οἱ «ἐκ περάτων» συναθροϊζόμενοι Ἀπόστολοι, ΠΑΕ 1976, 228.

5. Ἐπιπλοὶ παριστάνονται οἱ Μάγοι καὶ στὸν Ἁγ. Στράτηγο (12ου αἰ.) τῶν γειτονικῶν Μπουλαριῶν, Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Βυζαντινὰ τοιχογραφία τῆς Μέσα Μάνης, 36 καὶ πίν. 31α.

6. THEODORA ILIOPOULOU-ROGAN, ὁ.π. 104.

παραστάσεων τῆς Ἁγίας ὁ L. Réau μνημονεύει λίθινο ἄγαλμα τοῦ παραγέληθε τοῦ 1310¹. Δύσκολο ὅμως νὰ δεχτεῖ κανεὶς τὴν ἀποψη τῆς κ. Ρογκάν, γιατί δυὸ χέρια κρατοῦν τὸ Μανδῆλιο καὶ σὲ τοιχογραφία τῆς Μάνης τοῦ 13ου αἰ. στὸν Ἁι-Γιῶργη Καρίνας. Τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ στὸ Μπρίκι μὲ τὸ σχετικὰ μακρὸ διχαλωτὸ γένι μοιάζει μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ τῆς Ἀναλήψεως, ὁ ὁποῖος ἔχει μεγάλο, ἀσύμμετρο κεφάλι καὶ πολὺ πρόχειρα γραμμένες τὶς λευκοκύανες πτυχές τοῦ κεραμιδιῆ ἱματίου (πίν. 189β). Τὰ πρόσωπα τῶν Ἀγγέλων μὲ τὰ σαρκώδη χεῖλη οἱ ὁποῖοι ἀγκαλιάζουν τὴν ἐλλειπτική δόξα, ὅπως καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀγγέλου στὸν Εὐαγγελισμό ἔχουν ἔντονη ἔκφραση. Οἱ Ἀπόστολοι τῆς Ἀναλήψεως μὲ τὴν παρατακτικὴ διάταξη φοροῦν ἐνδύματα στὰ ὁποῖα ἐναλλάσσεται τὸ βαθυκύανο μὲ τὸ κεραμιδί. Ἡ Θεραπεινίδα τοῦ Λουτροῦ τῆς Γεννήσεως φέρνει τὸ δεξιὸ χέρι στὸ πρόσωπο καὶ μὲ τὸ ἄλλο κρατάει λευκὸ προσόψιο. Ἐπάνω ἀριστερὰ κάθετα ὁ Ἰωσήφ, ἀποδοσμένος, ὅπως καὶ ἡ Θεραπεινίδα, σὲ κλίμακα πολὺ μικρότερη ἀπ' ὅ,τι ἡ Παναγία καὶ τὸ Βρέφος. Στὰ ἄλογα τῶν Μάγων διακρίνεται προσπάθεια φυσιοκρατικῆς ἀποδόσεως, ποὺ θυμίζει φορητὲς εἰκόνες.

Ὁ μετωπικός Χριστὸς τῆς Καθόδου στὸν Ἄδη εἶναι ἤρεμος, σχεδὸν ἀκίνητος, στρέφοντας πρὸς τὸν Ἄδᾶμ τὸ κεφάλι. Ἡ ἀπόδοση τῆς πυχολογίας τοῦ σκληρῆ. Στὴν παράσταση τῆς ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου ἡ Σαλώμη κρατάει στὸ κεφάλι πινάκι μὲ τὴν κεφαλὴ τοῦ Ἰωάννη, ἔχει τὰ χέρια στὴ μέση καὶ φορεῖ κόκκινο, στενὸ, χειριδωτὸ χιτῶνα, ζωσμένο μὲ διάλιθη ζώνη ποὺ συγκρατεῖ ποδιά, τῆς ὁποίας τὰ κοσμήματα εἶναι τὰ ἴδια μὲ ὅσα ἔχει τὸ μαντήλι ποὺ περιβάλλοντας τὸ λαιμὸ τῆς πέφτει στὸν ἀριστερὸ ὄμο. Χέρια καὶ πρόσωπο ἔχουν ὡς προπλάσμο χρῶμα πράσινο. Κατὰ χρονικὴ ἀνακολουθία ἀντὶ νὰ γυρίζει τὴν πλάτη πρὸς τὴ σκηνὴ τοῦ Ἀποκεφαλισμοῦ κατευθύνεται πρὸς τὸν στρατιωτικὸ (δῆμιο). Στοιχεῖο ρεαλισμοῦ τὸ αἷμα, ποὺ ἔντονα κόκκινο φαίνεται στὸ στόμα τῆς κομμένης κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου. Τὰ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ οἱ γραμμὲς σὲ χρῶμα κίτρινο-πορτοκαλί, τεφροκύανο, βαθυκόκκινο ἢ λευκωπό, ποὺ διακοσμοῦν τὶς ἐπιφάνειες τοῦ ἀρχιτεκτονήματος τοῦ βᾶθους, προδίδουν ἔντονη διακοσμητικὴ διάθεση. Ἡ Ἡρωδιάς φορεῖ χιτῶνα μὲ πλατιῆς χειρίδες σὲ χρῶμα ἀνοιχτὸ σταρένιο καὶ στὰ αὐτιά σκουλαρίκια. Τὰ περιγράμματα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἔχουν χρῶμα βαθύ καφεκόκκινο καὶ τὰ φῶτα, ἀρκετὰ σκληρά, ἀπλώνονται μὲ πλατιῆς πινελιές. Ὁ Ἡρώδης φορεῖ λευκὸ στενὸ, χειριδωτὸ, χιτῶνα καὶ μανδύα μαργαριτοκόσμητο σὲ βαθύ βυσσινί.

Ὁ συνδυασμὸς τοῦ Συμποσίου τοῦ Ἡρώδη μὲ τὸν Ἀποκεφαλισμὸ τοῦ

1. LOUIS RÉAU, *Iconographie de l'Art chrétien III, Iconographie des Saints III*, (Paris 1959) 1316. Στους Ἁγίους Ἀναγύρους τῶν Σερβίων (1800) τὸ Ἅγιο Μανδῆλιο κρατεῖ μὲ τὰ δυὸ τῆς χέρια ἢ μετωπικὴ ὀλόσωμη Παναγία τῆς Ἀναλήψεως, Α. ΣΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων (Ἀθήνα 1957) 108 - 9 καὶ 105, εἰκ. 23.

Προδρόμου ἀπαντᾷ καὶ στὴ Χρυσοφίτισσα (1290) τῆς Λακωνίας¹ καὶ ὁ χορὸς τῆς μὲ τὴν κεφαλὴ τοῦ Προδρόμου στὸ κεφάλι στὴν ἴδια ἐκκλησία καὶ στὸ Σωτήρα Γαρδενίτσας² (τοιχογραφία 14ου - 15ου αἰ.). Πάνω ἀπὸ τὴ θύρα, στὴ Σταύρωση, ἀριστερὰ στρατιωτικὸς μὲ μαργαριτοποικίλο μανδύα φαίνεται νὰ τρυπᾷ τὸ Χριστὸ στὸ ὕψος τοῦ γόνατος ἀπ' ἔπου κυλᾷ αἷμα³. Δεξιὰ ὁ σπογγοφόρος καὶ δύο στρατιῶτες μὲ κωνικὰ κράνη, κεραιμιδι χιτῶνες καὶ φοιλιδωτοὺς θώρακες. Πίσω τους ὁ Ἑκατόνταρχος καὶ μικρὴ μορφή ποὺ φανερώνει προσπάθεια ἀποδόσεως τοῦ βάρους.

Ὁ ζωγράφος γενικὰ εἶναι λαϊκὸς καὶ κακότεχνος. Τὸ πλάσιμο γίνεται ἐνιαῖο καὶ ἡ χρῆση τῆς γραμμῆς εἶναι μεγάλη. Διπλὲς ἄσπρες πινελιὲς δηλώνουν τὰ φῶτα. Οἱ μορφὲς ἐκτὸς τῆς Πλατυτέρας δὲν ἔχουν πλάτος. Ἰδιαιτέρα σαρκῶδες ἀποδίδεται τὸ στόμα. Τὸ βλέμμα εἶναι ὀξὺ καὶ διαπιστώνεται προσπάθεια νὰ ἐκφρασθεῖ ἡ ψυχικὴ διάθεση, αἴσθησις προοπτικῆς καὶ νὰ ἀποδοθοῦν ρεαλιστικὰ οἱ παραστάσεις. Εἶναι ἐντονη ἡ διακοσμητικὴ διάθεση μὲ μαργαριτάρια (θρόνος Παναγίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καλύμματα κεφαλῆς καὶ ἐνδύματα Δαυὶδ καὶ Σολομώντα, ἐνδύματα Ἡρώδη). Ὁ ζωγράφος πρέπει νὰ εἶναι κάποιος ποὺ ἔχει ἀμυδρὰ ὑπόψῃ τὶς τάσεις τῆς ἐποχῆς.

Στὴ θέση τῶν δεσποτικῶν εἰκόνων ἀριστερὰ (Β τῆς Ὁραίας Πύλης) ὁ Ἅγιος Νικόλαος καὶ δεξιὰ ὁ Χριστὸς.

Ἡ ὀλόσωμη Ἁγία στὸ Ν τοῖχο τοῦ ἱεροῦ μὲ τὴν ἀκάλυπτη κεφαλὴ, ἀπὸ δυτικὴ προφανῶς ἐπίδραση, καὶ τὸ μανδύα, θυμίζει κατὰ τὴ διάταξιν τῆς ὀγκρεῆς κόμης πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου, τῶν αὐτιῶν καὶ τὸ μικρὸ στόμα στρατιωτικὸ Ἅγιο ἀπὸ τὸ Σελεγούδι Λακεδαίμονος (1439/40)⁴ καὶ τὴν Ἁγία Παρασκευὴ ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο ναὸ τοῦ Γερακιοῦ⁵. Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρήσει κανεὶς τὶς τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἔργο τοῦ α' μισοῦ τοῦ 15ου αἰῶνα⁶.

N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ - Ν. ΓΚΙΟΛΕΣ - Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ

1. ΝΤ. ΜΟΥΡΙΚΗ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Σωτήρα κοντὰ στὸ Ἀλεποχώρι τῆς Μεγαρίδος, (Ἀθήνα 1978), 40.

2. Ἡ ἴδια, ὁ.π. 39. Γιὰ τὸ χορὸ τῆς Σαλώμης βλ. καὶ Α. ΣΥΓΓΡΟΠΟΥΛΟΥ, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ καθολικοῦ Μονῆς Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας (Θεσσαλονικὴ 1973) 41.

3. Ἡ λεπτομέρεια ἴσως ὀφείλεται σὲ παρεξήγησιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, στὴν ὁποία δὲν λέγεται τίποτε ὅμοιο. Ὁ Ἰωάννης 19, 32 - 35 παραδίδει: ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται... ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον ἦδη αὐτὸν τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη, ἀλλ' εἰς τῶν στρατιωτῶν λόγγῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ ἐξῆλθεν εὐθὺς αἷμα καὶ ὕδωρ (ἔκδ. Eb. Nestle, London 1975).

4. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Λεῖψανα Βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν ναύσκου παρὰ τὸ Σελεγούδι Λακεδαίμονος (1439/40), Λακωνικὰ Σπουδαί Β', 1975, εἰκ. 6, 7, 17.

5. Ὁ.π. εἰκ. 18. Ἡ Ἁγία Παρασκευὴ εἶναι καλύτερης ποιότητος.

6. Ἡ Δ. Ρογάν χρονολογεῖ τὶς τοιχογραφίες ἀπὸ τοῦ 15ου ὡς τὸ α' μισὸ τοῦ 16ου αἰ., ὁ.π. 104.

31. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΙΩΝ ΠΑΡΟΥ

(Πίν. 190 - 198)

Οι ανασκαφικές εργασίες της 'Αρχαιολογικής 'Εταιρείας συνεχίσθηκαν στην Πάρο και κατά το 1981 με την επίσκεψη και καταγραφή επιφανειακών αρχαιοτήτων γύρω στον κόλπο της Ναούσης, στα ΒΑ του νησιού, και με τη διάνοιξη νέων τομών στη μυκηναϊκή ακρόπολη των Κουκουναριών¹. Οι έρευνες διενεργήθηκαν με κλιμάκιο αποτελούμενο από παλαιά μέλη της ανασκαφής και νέους φοιτητές από το Πανεπιστήμιο 'Αθηνών, της 'Οττάβας και άλλων αμερικανικών και ευρωπαϊκών ιδρυμάτων². Η ανασκαφή διήρκεσε από 1ης μέχρι 31ης Αύγουστου 1981. Στη διάρκεια των εργασιών συνεχίσθηκε ή συστηματική ανασκαφή της ακροπόλεως και ταυτοχρόνως εξασκήθηκαν νέοι φοιτητές στη μεθοδολογία της ανασκαφής με έντατικά μαθήματα στο χώρο και στο τοπικό σχολείο της Ναούσης, όπου μία αΐθουσα διαρρυθμίστηκε κατάλληλα για την παρουσίαση απογευματινών σεμιναρίων που περιστράφηκαν γύρω στην πρόοδο του εν εξελίξει έργου και επίσης στην 'Αρχαιολογία της Πάρου.

Παράλληλα με την ανασκαφή συνεχίσθηκε στο 'Αρχαιολογικό Μουσείο Πάρου η ταξινόμηση, καταγραφή και μελέτη του πολύτιμου υλικού που προέρχεται από την ανασκαφή της ακροπόλεως των Κουκουναριών και γενικότερα της βορειοανατολικής Πάρου³. Ο όγκος των εύρημάτων είναι τόσο μεγάλος και η αρχαιολογική σημασία των αντικειμένων τέτοιας σπουδαιότητας ώστε

1. Προς το Συμβούλιο της 'Αρχαιολογικής 'Εταιρείας και την ΚΑ' 'Εφορεία 'Αρχαιοτήτων Κυκλάδων εκφράζονται εύχαριστίες για την αμέριστη συμπαράσταση και το θερμό ενδιαφέρον στη διεξαγωγή της ανασκαφής Κουκουναριών Πάρου.

2. Το ανασκαφικό κλιμάκιο του 1981 περιλάμβανε πέραν του έργατικού προσωπικού και των εξασκουμένων νέων μελών - φοιτητών της ανασκαφής, τους παρακάτω έπoptes τομών: Η. Mc Intosh, E. Brulotte (Πανεπ. 'Οττάβας), J. Kistemaker, W. de Beyer, C. Dieleman (Πανεπ. 'Αμστερνταμ και Λάντεν), Th. Rombos, M. E. Voyatzis, 'Ε. 'Αδάμ (Πανεπ. Λονδίνου), E. Oustinoff (Hunter College Νέας 'Υόρκης), Σ. Βουτσάκη, Α. Μελέγος (Πανεπ. 'Αθηνών). Στην ανασκαφή συμμετείχε επίσης ο καθηγητής του Πανεπ. της 'Οττάβας, Τμήμα Κλασικών Σπουδών, Edmund Bloedow. Στους παραπάνω εκφράζονται θερμές εύχαριστίες για τη συμβολή τους στην ανασκαφή.

3. Τις εργασίες για την ταξινόμηση και αποδελτίωση του υλικού της ανασκαφής έπopteυσε ο R. Koehl. Η ταξινόμηση των όστράκων συνεχίσθηκε με τη συνεργασία της E. Connelly. Τη μελέτη του ανθρωπολογικού σκελετολογικού υλικού ανέλαβε η δρ. Sara Bisel. Στους παραπάνω εκφράζονται εύχαριστίες για τη συμβολή τους στην επιτυχία της ανασκαφής.

σύντομα θὰ ἀπαιτηθεῖ ἡ ἀνέγερση εἰδικῆς πτέρυγας γιὰ τὴν ἐκθεσὴ τους στὸ Μουσεῖο Πάρου ἢ ἡ κατασκευὴ αὐτοτελοῦς μουσεῖου στὴ Νάουσα τῆς Πάρου. Τὸ μουσεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ περιλάβει πέρα ἀπὸ τὰ παραπάνω εὐρήματα, τὴ συλλογὴ μαρμάρινων ἀντικειμένων (ἐπιγραφῶν κ.ἄ.) καὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν εἰκόνων τῆς περιοχῆς ποὺ προσωρινὰ στεγάζονται στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ναούσης.

Παράλληλα μὲ τὴν ἀποδελτίωση τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ φυλάσσονται στὴν ἀποθήκη τοῦ Μουσείου Πάρου, συνεχίσθηκε καὶ ἡ φωτογράφησή τους ἀπὸ τὸν φωτογράφο τῆς ἀνασκαφῆς κ. D. Connelly. Στὴν ἀνασκαφὴ συνεργάστηκαν οἱ ἀρχιτέκτονες Sergio καὶ Paola Jona, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβαν τὴν ἀποτύπωση τοῦ ΒΑ τμήματος τοῦ πλατώματος τῆς ἀκροπόλεως τῶν Κουκουναριῶν.

Ἀρχικά τὸ κλιμακίο μας ἐπισκέφθηκε καὶ κατέγραψε στοιχεῖα σχετικὰ μὲ ἀρχαῖο οἰκισμὸ ποὺ ἐκτείνεται πρὸς Β τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη, στὴ χερσόνησο ποὺ περιβάλλει τὴ ΒΔ. πλευρὰ τοῦ κόλπου τῆς Ναούσης. Ἡ ἐργασία ἦταν σύντομη καὶ γι' αὐτὸ δὲν κατορθώθηκε νὰ καταγραφοῦν λεπτομερῶς τὰ εἰσώτια ἀρχαίων οἰκιῶν καὶ ὄχυρωματικῶν τείχους ποὺ διακρίνονται στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Ἄλλος οἰκισμὸς φαίνεται ὅτι εἶχε ἰδρυθεῖ ἐπάνω σὲ χαμηλὸ λόφο, πρὸς Δ τοῦ μοναστηριοῦ, στὴ θέση Δέτης. Ἐλπίζεται ὅτι ἡ μελέτη τῶν εἰσωτιῶν θὰ συνεχισθεῖ τὸ 1982.

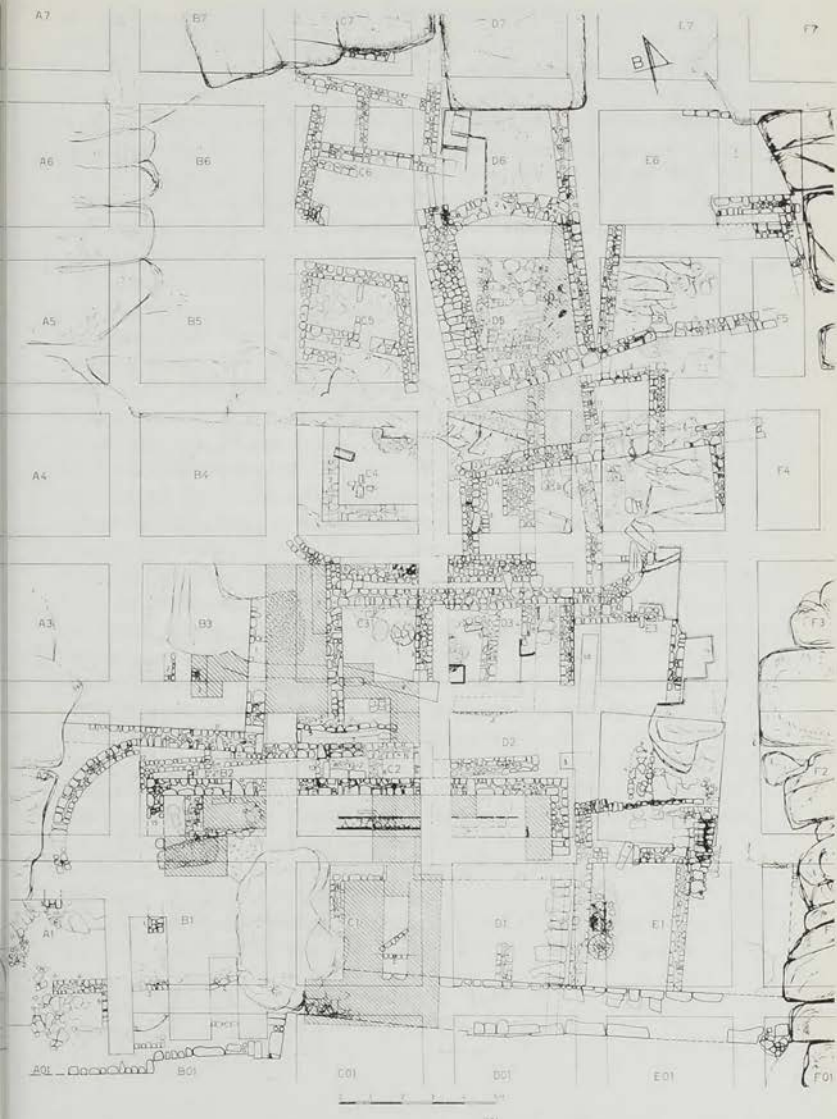
Στὴν ἀκρόπολη τῶν Κουκουναριῶν οἱ ἐργασίες τοῦ κλιμακίου μας συνεχίσθηκαν γιὰ ἕκτο κατὰ σειρὰ ἔτος¹. Ὁ λόφος ὑψώνεται κοντὰ πρὸς τὴ ΝΔ παραλία τοῦ κόλπου τῆς Ναούσης. Οἱ ἀνασκαφὲς διενεργοῦνται στὸ πλάτωμα ποὺ ἐκτείνεται στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου καὶ σὲ ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα τῆς ἀκροπόλεως. Ὀχυρωματικὰ ἔργα καλύπτουν τὴ νότια πλευρὰ μὲ τὴν ἀνάβαση στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου. Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ πλατώματος (πίν. 190) ἔφερε στὸ φῶς μεγάλο μυκηναϊκὸ κτίριο, ἡγεμονικῶν χαρακτήρα, ποὺ καταστράφηκε βίαια στὴ διάρκεια πυρκαϊῆς, κατὰ τὴν πρώιμη ΓΕ III φάση² (εἰκ. 1, 3). Οἱ ἐργασίες τοῦ 1981 ἄρχισαν στὸ νότιο τμήμα τοῦ πλατώματος μὲ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ μεγάλου ὄχυρωματικῶν τείχους. Ἄλλα τμήματα τοῦ τείχους εἶχαν ἤδη ἀποκαλυφθεῖ παλαιότερα στὴ διάρκεια ἐργασιῶν τοῦ 1976³ καὶ 1977⁴. Ἡ κατασκευὴ τοῦ τείχους χαρακτηρίζεται γιὰ τὴ χρῆ-

1. Τὴν ἀκρόπολη ἐπισκέφθηκαν οἱ καθηγητὲς G. Gruben καὶ R. Barber καὶ ἐνημερώθηκαν γιὰ τὴν πρόοδο τῶν ἐργασιῶν. Τὸ λόφο ἐπισκέφθηκε ἐπίσης τὸ ζεῦγος F. Merle-Smith ἀπὸ τὸ Princeton τῶν Η.Π.Α. προκειμένου νὰ γνωρίσει τὸν ἀνασκαπτόμενο χῶρο. Θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζονται πρὸς τὸ ζεῦγος Merle-Smith γιὰ τὴ θετικὴ τους συμβολὴ στὴν ἐπιτυχία τῆς ἀνασκαφῆς.

2. Γιὰ πρόσφατα ἀνασκαφικὰ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὴν ἀκρόπολη Κουκουναριῶν, βλ. ΔΗΜ. ΣΚΙΑΡΝΤΙ, ΠΑΕ 1980, 272 κέ.

3. ΠΑΕ 1976, 290, εἰκ. 1.

4. ΠΑΕ 1977, 364, 366, 368.



1. Κάτοψη ἐρείπιων πλατώματος Κουκουναριῶν. Ἐπάλληλες φάσεις με μηχανικά ἐρείπια ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος καὶ ἐρείπια οἰκισμῶν τῶν πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων.

ση μεγάλων ὀγκολίθων πού ἔχουν ἀποσπασθεῖ ἀπό τὸ μαλακὸ γρανίτη τοῦ λόφου. Οἱ ὀγκολίθοι ἔχουν δεχθεῖ περιορισμένη κατεργασία στὴν πρόσοψή τους. Τὸ τεῖχος ἔχει χτισθεῖ μὲ δύο σειρὲς λίθων, μία ἐσωτερικὴ καὶ μία δευτέρη, ἐξωτερικὴ, ἐνῶ τὸ μεταξύ διάστημα εἶχε γεμισθεῖ μὲ χῶμα καὶ μικρότερος λίθους. Τὸ τεῖχος ἔχει κατασκευασθεῖ μὲ τὴν τυπικὴ κυκλώπεια τοιχοδομία τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Ἐνῶ τὸ καλύτερα σωζόμενο τμήμα τοῦ τεύχους, πού ἐκτείνεται ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν πρώτη ἀποθήκη, ἀνέρχεται στὰ 3 μ.¹, τὸ συνολικὸ ὕψος τῆς κατασκευῆς εἶναι βέβαιον ὅτι ἀνέρχόταν γύρω στὰ 8 - 9 μ., ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἰσογείου ὀρόφου, ὁ ὁποῖος ἐκτεινόταν ἐπάνω ἀπὸ τρεῖς ἀποθῆκες πού καταλάμβαναν τὸ χῶρο πίσω ἀπὸ τὸ τεῖχος².

Ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ πλάτωμα τῆς ἀκροπόλεως ἔχει σχῆμα ἀκανόνιστου παραλληλογράμμου μὲ τὸν μακρὸ ἄξονα ἐκτεινόμενο Β-Ν.³ Πρόκειται γιὰ ἔκταση διαστάσεων 26 × 33 μ., ἡ ὁποία περιβάλλεται ἀπὸ βράχους ἐκτὸς ἀπὸ τὴ νότια πλευρά. Στὸ πλάτωμα τῆς κορυφῆς τῶν Κουκουναριῶν ἀνήκουν καὶ ἄλλες σχετικὰ ἐπίπεδες ἐπιφάνειες, κυρίως στὴ βόρεια καὶ ΒΑ πλευρά, ἔτσι ὥστε ἡ συνολικὴ ἔκταση πού εἶχε οἰκοδομηθεῖ νὰ εἶναι ἡ διπλάσια (εἰκ. 2). Ἐπειδὴ σφοδρὸς βόρειος ἀνεμος πνέει ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ κόλπου πρὸς τὸ λόφο, τὰ κτίρια πού κατὰ τὴ μακραιόνα ἱστορία τοῦ οἰκισμοῦ ἀνεγέρθηκαν στὴν κορυφὴ εἶχαν τὶς προσόψεις τους στραμμένες πρὸς Νότο, δηλ. τὴν πλευρὰ τοῦ πλατώματος ὅπου σχηματίζεται φυσικὸ ἀνοιγμα στὸ ὁποῖο καταλήγει ἡ ἀτραπὸς τῆς ἀνάδου. Ἐπειδὴ ἡ νότια πλευρὰ τοῦ πλατώματος ἦταν ἡ ἀσθενέστερη, δεδομένου ὅτι ἡ ἀνάβαση ἀπὸ τὰ βαθμιδωτὰ ἐπίπεδα τῆς νότιας πλευρᾶς ἦταν ἀπόσκοπη ἐξαιτίας τῆς ἐλλείψεως φυσικῶν ἐμποδίων, ἡ ἀνέγερση τοῦ ἡγεμονικοῦ οἰκοδομήματος πού κατασκευάσθηκε στὸ πλάτωμα στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, ἐπέβαλε τὴ λήψη μέτρων γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῆς σοβαρῆς αὐτῆς ἀδυναμίας. Ἐτσι ἀποφασίσθηκε ἡ κατασκευὴ τοῦ κυκλωπέου τεύχους τῆς νότιας πλευρᾶς μὲ στόχο τὴν ἀμυντικὴ ἐνίσχυση τοῦ πλατώματος (εἰκ. 1). Τὸ τεῖχος εἶχε ἀμυντικὸ καὶ ἀναλημματικὸ χαρακτῆρα. Κατὰ πρῶτο ἀπέκοπτε τὴν ἀνάβαση στὸ πλάτωμα βαίνοντας Α-Δ καὶ φράσσοντας τὸ ἀνοιγμα πού ὑπῆρχε στὴ νότια πλευρὰ. Τὸ τεῖχος, ξεκινώντας ἀπὸ Α ἔβαινε πρὸς Δ, σὲ εὐθεία σχεδὸν γραμμὴ καὶ μῆκος 16.50 μ., προσεγγίζοντας μεγάλο ὄγκο βράχου πού ὑψώνεται στὴ μέση σχεδὸν τοῦ ἀνοιγματος. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ τεῖχος προβάλλεται πρὸς τὰ ἔξω (δηλ. πρὸς Ν.) κατὰ 1.50 μ. περίπου, μὲ κατακόρυφη ὀδόντωση. Ἄλλη μία ὀδόντωση φαίνεται ὅτι προβαλλόταν σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς Δ, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ πενιχρὲς ἐνδείξεις ὀγκολίθων ἐπάνω στὴν ὀφρὸ τοῦ βράχου ὅπου ἐκτεινόταν ἡ ὀχύρωση⁴. Στὸ δυτικὸ τμήμα, ἀνάμεσα

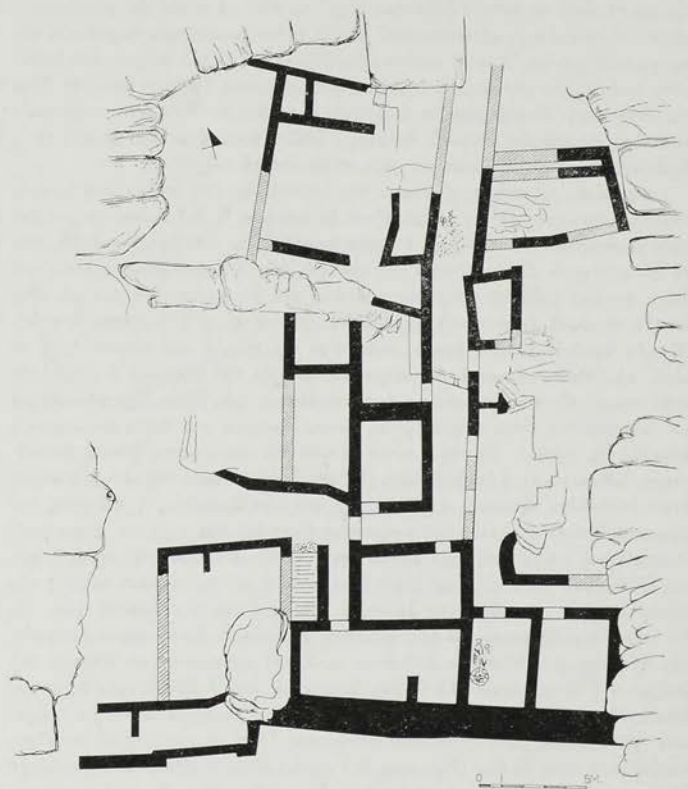
1. ΠΑΕ 1977, 364.

2. ΠΑΕ 1980, 281.

3. ΠΑΕ 1977, πίν. 182, β.

4. ΠΑΕ 1977, 364.

στὸ πέρασ τοῦ τείχους καὶ τὸ βράχο ὑπῆρχε στενὸ ἀνοιγμα, ὅπου πιστεύεται ὅτι σχηματιζόταν ἡ πυλὶδα τοῦ πλατώματος. Μὲ τὸ ἀνοιγμα πετύχαιναν τὴν



Εἰκ. 3. Κάτοψη τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος τῆς κορυφῆς τῆς ἀκροπόλεως.

ἐπικοινωνία τῶν κατώτερων ἐπιπέδων τῆς ἀκροπόλεως μὲ τὸ πλάτωμα. Ὅμως τὸ τεῖχος πέρα ἀπὸ ἡγυρωματικὸ εἶχε καὶ ἀναλημματικὸ χαρακτῆρα, γιατί πίσω του ἀκριβῶς ἐκτείνονταν θάλαμοι τοῦ ὑπογείου τοῦ συγκροτήματος. Πράγματι, πίσω ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα ἐκτείνονταν ἡ πρώτη, ἡ δεύτερη καὶ ἡ

τρίτη αποθήκη, ενώ πίσω από το δυτικό τμήμα στενοί θάλαμοι, ένας από τους οποίους περιείχε λεπίδες όψιανού¹.

Η φετινή ανασκαφή απέβλεπε στην αποκάλυψη τμήματος του τείχους μήκους 4.20 μ., που παρέμενε άσκαπτο προς Ν του δυτικού τμήματος της πρώτης αποθήκης. Η επίκλιση που κάλυπτε το τείχος αποτελείται από δύο στρώσεις. Η επιφανειακή περιείχε μικρά θραύσματα σχιστολίθου και λίγα όστρακα μυκηναϊκών άγγειων. Η άποκάτω στρώση 2 συνίστατο από σκληρότερο χώμα που κάλυπτε μεγάλους λίθους γρανίτη και σχιστολίθου. Η διασπορά των λίθων και ή θέση τους έδειχναν ότι συνδέονται με την καταστροφή του τείχους (πίν. 191α). Λίθοι μετακινημένοι από τη θέση διακρίνονταν επάνω στη λιθοδομία του τείχους, αλλά και προς Ν και' έπαφή του νότιου μετώπου του, όπου ύπήρχε λιθοσωρός που έκλινε προς Ν. Μετά την απομάκρυνση της στρώσεως καταστροφής αποκαλύφθηκαν ή άνω επιφάνεια και ή έξωτερική ύψη του τείχους. Από αυτή συνελήγησαν θραύσματα μυκηναϊκών πύθων και γραπτής κεραμικής του γνωστού τύπου (πρώιμη ΥΕ ΙΙΙΓ' φάση) που αποκαλύφθηκε μέσα στις στρώσεις καταστροφής του ήγεμονικού συγκροτήματος της κορυφής². Από τις δύο σειρές λίθων που αποτελούν την έσωτερική και έξωτερική πλευρά του τείχους, εκείνη της βόρειας πλευράς σώζεται σε μεγαλύτερο ύψος, γεγονός που έρμηνεύεται από την πτώση του τείχους προς Ν. Η αποκαλυφθείσα τοιχοδομία αποτελείται από μεγάλους όγκολίθους γρανίτη, που χρησιμοποιήθηκαν κυρίως στην πρόσοψη. Η έσωτερική πλευρά του τείχους παρουσιάζει λίθους περιορισμένων διαστάσεων. Ορισμένοι από τους όγκολίθους της προσόψεως, οι κατώτεροι, έχουν μήκος έως 1.20 μ., ενώ το μέσο ύψος άνέρχεται στα 0.30 μ. Αποκαλύφθηκαν οι σωζόμενοι τρεις δόμοι, από τους οποίους ο κατώτατος μόνο μερικώς ανασκάφτηκε. Γενικώς οι λίθοι έχουν δεχθεί στοιχειώδη λάξευση σε ό,τι άφορά την επιφάνεια της πρόσοψης. Στα σημεία όπου οι δόμοι προσεγγίζουν το βράχο παρεμβάλλεται γέμισμα μικρών σχιστολιθικών πλακών. Η ανασκαφή του παραπάνω τμήματος του τείχους απέκλεισε και το τελευταίο ένδεχόμενο ότι θα μπορούσε στο σημείο αυτό να υπάρχει άνοιγμα που επέτρεπε την είσοδο στο έσωτερικό του συγκροτήματος. Τέλος, ή έρευνα βεβαίωσε ότι ή καταστροφή του τείχους έλαβε χώρα στην ίδια φάση που σημειώθηκε και ή πυρπόληση του προς Β συμπλέγματος δωματίων.

Η έρευνα σημείωσε πρόοδο επίσης στη μελέτη του έσωτερικού της πρώτης αποθήκης. Το στρωματογραφικό ένδιαφέρον που παρουσίασε ή επίκλιση του ύπόγειου θαλάμου όπως και το μεγάλο πλήθος των εύρημάτων που φυλάσσαν-

1. ΠΑΕ 1977, 366.

2. Νεώτερα χρονολογικά στοιχεία και ή συστηματική μελέτη της κεραμικής που βρίσκεται σε εξέλιξη, επιβάλλουν την έλαφρά ταπεινώση της χρονολογίας του στρώματος καταστροφής από την ΥΕ ΙΙΒ2/Γ' (ΠΑΕ 1977, 371 και 1978, 206 - 207) στην πρώιμη ΥΕ ΙΙΙΓ' φάση (ΠΑΕ 1980, 275, σημ. 4).

ταν σ' αὐτὸ ἐπέβαλαν τὴν προσεκτικὴ καὶ σὲ στάδια ἀνασκαφῆ τοῦ χώρου. Ἀποφασίσθηκε νὰ ἀνασκαφῆ ὁ διάδρομος ποὺ χωρίζει τὶς τάφρους C1 - D1 καὶ ποὺ εἶχε ἀφαιρεθῆ γιὰ νὰ συγκρατεῖ τὸ βόρειο τοῖχο τῆς ἀποθήκης, ὁ ὁποῖος γέρνει πρὸς Ν. Ἀνασκάφηκε τὸ νότιο τμήμα τοῦ διαδρόμου με ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα. Ἡ στρώση 2 περιεῖχε κροκάλες μικροῦ μεγέθους καὶ σ' ἐπαφῇ με τὸ νότιο τοῖχο τοῦ θαλάμου κατακερματισμένο πῖθο, τοῦ ὁποῖου ἡ θέση καὶ ἡ κλίση βεβαίως ὅτι εἶχε καταπέσει ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφο τοῦ κτιρίου. Ἡ στρώση 2 εἶναι γνωστὴ ἀπὸ παλαιότερες στρωματογραφικὲς παρατηρήσεις ὅτι συνδέεται με τὴν ἐπίκωση τοῦ ἐπάνω ὀρόφου¹. Ἀνάμεσα στὰ θραύσματα τοῦ πύθου ἀνακαλύφθηκαν ὄστρακα ἀλαβαστροειδοῦς ἀγγείου τοῦ ὁποῖου ὁ ὄμος ἔχει διακοσμηθεῖ με ταινία ἀντινώτων διπλῶν ἡμικυκλίων². Κάτω ἀπὸ τὸν πῖθο βρέθηκε θραῦσμα χεῖλου γραπτοῦ κρατήρα (σωζ. μήκος 0.15 μ.), με διακόσμηση θαλάσσιου ὀστράκου³. Πιὸ κάτω βρέθηκε πλῆθος ἄλλων εὐρημάτων (πίν. 191β), ὅπως τὸ ἄνω τμήμα ψευδοστόμου ἀμφορέα (μεγ. διάμ. 0.15 μ.) με ἄνθος ὁμόκεντρων τόξων με γλωσσωτὸ ἐσωτερικὸ περίγραμμα, θραῦσμα ἀνοικτοῦ ἀγγείου με ζώνη ρομβοειδῶν κοσμημάτων, ζευγὸς ποδῶν τριποδικῆς χύτρας, πῆλινο κωνικὸ σφονδύλι (διάμ. 0.035 μ.) καὶ δύο θραύσματα χαλκῶν δυσδιάγνωστων ἀντικειμένων ποὺ σώζονται σὲ μέτρια κατάσταση. Συνεχίσθηκε ἐκ παραλλήλου ἡ ἀνασκαφῆ λωρίδας πλάτους 1.25 μ. κατὰ μήκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἴδιας ἀποθήκης. Τὸ διάστημα ποὺ παρεμβάλλεται μεταξὺ τῆς λωρίδας καὶ τοῦ παραπάνω διαδρόμου C1 - D1 εἶχε ἐρευνηθεῖ τὸ 1976, πρῶτο ἔτος τῆς ἀνασκαφῆς, ὅταν ἀνοίχτηκε τομὴ 4 × 1 μ. ποὺ εἶχε σὰν σκοπὸ τὴ διερεύνηση τῶν στρωμάτων κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο. Σὲ βάθος 1.10 μ. ἀπὸ αὐτὸ ἀνακαλύφθηκαν δύο παλαιότεροι τοῖχοι⁴ ποὺ ἐλπίζεται ὅτι θὰ μελετηθοῦν λεπτομερῶς σὲ μελλοντικὴ ἐρευνα. Στὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1976 ἐρευνηθῆκε τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς ἀποθήκης, φέροντας στὸ φῶς γύρω στοὺς δέκα μεγάλους πύθους τῶν ὁποίων θραύσματα βρέθηκαν μέσα σὲ στρῶμα τέφρας ποὺ κάλυπτε τὸ πάτωμα⁵. Ἐπειδὴ τμήματα τῶν πύθων παρέμεναν ἀκόμα μέσα στὸ μὴ ἐξαντλημένο στρῶμα τέφρας, σκοπὸς τῆς ἐργασίας τὸ 1981 ἦταν νὰ μελετηθεῖ ἡ θέση τους καὶ νὰ διερευνηθεῖ ἐξονοχιστικὰ ἡ στρώση καταστροφῆς ποὺ τὰ περιέβαλλε. Στὴ ΒΑ γωνία τῆς ἀποθήκης ὁ βράχος ἀνυψώνεται καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ κτιρίου ἀφέθηκε στὴ φυσικὴ του κατάσταση, ἔξῃ ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου (στρώση 5) ποὺ τὸν περιβάλλει, χαμηλώνοντας με κλίση Δ πρὸς Α καὶ ἀπὸ Β πρὸς τὴ νότια πλευρὰ τοῦ τείχους (πίν. 192α). Οἱ κατακερματισμένοι πύθοι ποὺ ἀνακαλύφθηκαν μέσα

1. ΠΑΕ 1977, 368 καὶ εἰκ. 2.

2. Παραλλαγὴ τοῦ FM 43: 14.

3. FM 23: 7.

4. ΠΑΕ 1976, 293, πίν. 1938.

5. ΠΑΕ 1976, 292.

στις στρώσεις καταστροφής 3 - 4 είχαν και αυτοί τὰ θραύσματα τους διεσπαρμένα με κλίση πρὸς Ν. Ἡ διερεύνηση τῆς στρώσεως τέφρας ἔφερε στὸ φῶς κυκλικὰ σχιστολιθικά καλύμματα πού ἀνήκαν στοὺς πίθους, θραύσματα κεραμικῆς γραπτῆς, κυλίκων κ.λ., ὅπως ἐπίσης καὶ θραῦσμα λεπίδας ὄψιανου μήκους 3 ἐκ. Ἀκριβῶς ἐμπρὸς στὴ δυτικὴ παραστάδα τῆς θύρας πού ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴν ἀποθήκη στὰ βόρεια διαμερίσματα ἀνακαλύφθηκε σκελετὸς βρέφους σὲ καλὴ κατάσταση. Ἐνδείξεις πού νὰ πιστοποιοῦν ἐνταφιασμό δὲν παρατηρήθηκαν. Ὁ σκελετὸς βρέθηκε κάτω ἀπὸ κατακερματισμένο πίθο ὁ ὁποῖος θὰ ἀνῆκε ἀσφαλῶς σὲ νήπιο πού γιὰ νὰ προστατευθεῖ στὴ διάρκεια τῆς ἐπιδρομῆς ἢ ὁποῖα κατέληξε στὴν καταστροφὴ τῶν Κουκουναριῶν, ὀδηγήθηκε στὴν ὑπόγεια ἀποθήκη¹. Ἡ θύρα ἐρευνήθηκε καὶ αὐτὴ (πίν. 192α). Χώματα καὶ μεγάλες σχιστολιθικὲς πλάκες κάλυπταν σὲ ὕψος 0.80 μ. τὸ ἄνοιγμά της. Ἀποκαλύφθηκε τὸ μονολιθικὸ κατώφλι τῆς θύρας καὶ πρὸς Ν 0.20 μ. χαμηλότερα, στὸ δάπεδο τῆς ἀποθήκης καὶ δευτέρη βαθμίδα γιὰ τὴν ἄνετη κατάβαση σ' αὐτήν. Ὅστρακα πίθων καὶ διακοσμημένου ἀγγείου βρέθηκαν συσσωρευμένα ἐμπρὸς στὴ θύρα. Ἀπὸ τὸ χῶρο αὐτὸ διάδρομος πού ξεκινáει ἀπὸ τὴ θύρα ὀδηγεῖ στὴν κύρια εἴσοδο τῶν ἀποθηκῶν (ΒΑ γωνία τετραγώνου C2)². Σὲ ἀνασκαφὴ πού διενεργήθηκε σὲ λωρίδα πλάτους 1.50 μ. μεταξύ τῆς θύρας καὶ τοῦ βόρειου τοίχου 2 τοῦ γεωμετρικοῦ ναοσχήμου οἰκοδομήματος, μεταξύ τῶν τάφων C1 καὶ C2, ἀνακαλύφθηκαν σὲ στρώση καταστροφῆς, κάτω ἀπὸ τίς γεωμετρικὲς ἐπιχώσεις, ὁστὰ ζῶων καὶ θραύσματα γραπτῆς κεραμικῆς τῆς πρώιμης ΥΕ III φάσεως.

Ἡ ἔρευνα συνεχίσθηκε ταυτόχρονα στὴ δευτέρη ἀποθήκη τοῦ συγκροτήματος. Αὐτὴ ἐκτείνεται πίσω ἀπὸ τὸ τεῖχος καὶ πρὸς Α τῆς πρώτης ἀποθήκης. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς δευτέρας ἀποθήκης ἀνακαλύφθηκε τὸ 1979 ἀνθρώπινος σκελετὸς, τοῦ ὁποῖου ἡ διατήρηση εἶναι ἰδιαίτερα καλὴ³. Ὁ σκελετὸς ἀνακαλύφθηκε δίπλα σὲ μεγάλο πίθο, μετὴν κεφαλὴ πρὸς Β καὶ τὰ σκέλη κεκαμμένα πρὸς τὸ στῆθος (πίν. 192β). Ὁ νεκρὸς εἶχε ἀποτεθεῖ στὴν ἀριστερὴ πλευρά, μετὴν δεξιὸ βραχίονα κεκαμμένο καὶ τὸ χέρι κάτω ἀπὸ τὸν κρόταφο. Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ σκελετοῦ ἔθεσε τὸ ἐρώτημα ἂν ὁ νεκρὸς ἐνταφιάστηκε σκοπίμως στὴ θέση αὐτὴ ἢ ἂν πρόκειται γιὰ ἄτομο πού σκοτώθηκε τυχαῖα κατὰ τὴν κατάρρευση τοῦ κτιρίου. Ἐπειδὴ τὸ πρόβλημα ἀπαιτοῦσε χρόνο καὶ συστηματικὴ μελέτη, πράγμα πού ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸν Αὐγουστο τοῦ 1979, γι' αὐτὸ ὁ σκελετὸς ξανακαλύφθηκε μετὴν χῶμα, προκειμένου ἡ ἐργασία νὰ ἐπαναληφθεῖ μετὴν παρουσία ἀνθρωπολόγου. Ἐτσι, τὸ 1981 τὴν ἐργασία ἀποκολλήσεως καὶ μελέτης τοῦ σκελετοῦ ἀνέλαβε ἡ Δρ. Sara Bisel, στὴν ὁποῖα ἀνατέθηκε ἡ ἀνάλυση τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ὕλικου τῆς ἀνασκαφῆς. Τραῦμα ἐλλειπτικοῦ σχήμα-

1. ΠΑΕ 1978, 201.

2. ΠΑΕ 1980, 277, 281.

3. ΠΑΕ 1979, 242.

τος, διαστ. 0.009×0.025 μ., πού προήλθε ἀπὸ αἰχμηρὸ ὄργανο, στὴν ἀριστερῇ πλευρᾷ τοῦ κρανίου, φαίνεται νὰ προκάλεσε τὸ θάνατο τοῦ ἀτόμου. Ἐπίσης στὴ σπονδυλικὴ στήλη παρατηρήθηκαν ὀστεολογικὲς διογκώσεις πού ὄφειλονταν σὲ ἀρθριτικά. Διαπιστώθηκε ὅτι ὁ σκελετὸς ἀνῆκε σὲ μικρὴσώμη γυναίκα. Ἡ ἐξέταση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κρανίου ἔδειξε ὅτι τὸ τραῦμα δὲν εἶχε πλήρως θεραπευθεῖ κατὰ τὸ θάνατο, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ γυναίκα ἀπεβίωσε ἐξαιτίας τοῦ κτυπήματος. Ὁ σκελετὸς ἔκειτο σὲ ἐδαφικὴ κοιλότητα πού περιεῖχε μαλακὰ χρώματα, ἀμέσως πρὸς Β τοῦ πίθου¹. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς ταφῆς φαίνεται πιθανὴ στὴν παραπάνω περίπτωσι. Τὸ τραῦμα τῆς γυναίκας καὶ ἡ σκόπιμη ταφὴ μέσα στὴν ἀποθήκη μᾶς κάνουν νὰ ὑποπτευθοῦμε ὅτι ὁ θάνατός της ἔχει ἴσως σχέση μὲ τὴν βίαιη καταστροφὴ τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ σκελετοῦ ἀνακαλύφθηκε στὸ λαμὸ τῆς νεκρῆς σφραγιδόλιθος φακοειδοῦς σχήματος, διάτρητος κατὰ τὴ διάμετρο, κατασκευασμένος ἀπὸ λίθο χρώματος ὑπομέλανος μὲ μπῆξ ἀποχρώσεις. Ὁ σφραγιδόλιθος, πού ἀνῆκε ἀσφαλῶς σὲ περιδέραιο τῆς νεκρῆς, φέρει ἐγχάρακτη διακόσμηση γεωμετρικοῦ ἀστεροειδοῦς ποιήματος.

Γιὰ τὴ διαλευκάνση προβλημάτων τοῦ μυκηναϊκοῦ κτιρίου ἀνοίχθηκαν ἐπίσης τομὲς κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ἐδράσεως τοῦ ναοσχήμου γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος (τετραγώνω Β2 - D2), καὶ μάλιστα στὸ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ του πέρασ. Πράγματι, σὲ τομὴ 2×1.5 μ., κατευθύνσεως Α→Δ, πού καταλαμβάνει τὴ ΝΑ γωνία τοῦ τετραγώνου Β2 ἐπιχειρήθηκε νὰ διαλευκανθεῖ ἡ μορφή τῶν ἐρειπίων πού προβάλλουν κάτω ἀπὸ τὸ γεωμετρικὸ τοῖχο 2. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1978 ἔφερε σὲ φῶς τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου του τὸν μυκηναϊκὸ τοῖχο 13 (πίν. 193α), τοῦ ὁποῦ λίγοι λίθοι διακρίνονταν σὲ σειρὰ, πού περυνώντας κάτω ἀπὸ τὸν 2 συμβάλλουν πρὸς Β μὲ τὸν ἐπίσης μυκηναϊκὸ 12. Τὸ 1981 ἀφαιρέθηκαν πεσμένοι λίθοι καὶ πλάκες πού χαρακτηρίζαν τὴ στρώσι 5. Στὴν ἀποκάτω στρώσι 6 βρέθηκαν θραύσματα βαθιοῦ σκύφου καὶ κλειστοῦ ἀγγείου μὲ διακόσμηση κυκλικῶς (;) φολιδωτοῦ κοσμήματος τῆς ΥΕ ΙΙΙ φάσεως. Ἡ ἀφαίρεση τῆς στρώσεως ὀδήγησε στὴν ἀνακάλυψη δύο σχιστολιθικῶν καλυμμάτων πίθων καὶ πίθου σὲ θραύσματα, στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς τομῆς. Ὁ πίθος πού στηριζόταν στὴ στρώσι 7 βρέθηκε κάτω ἀπὸ μεγάλους πεσμένους λίθους. Ἐδῶ ἀνακαλύφθηκαν ἐπίσης κροκάλες² καὶ λίγα θραύσματα γραπτῆς κεραμικῆς τῆς πρώιμης ΥΕ ΙΙΙ φάσεως. Ἀποκάτω ἢ στρώσι 8, ἴσως πάτωμα τοῦ δωματίου πού περιβάλλεται ἀπὸ τοὺς τοίχους 12, 13, 14, διέσωζε ἐλάχιστα ὄστρακα καὶ λίθινο κοινικὸ σφονδύλι ὕψους 0.04 μ. Ὁ τοῖχος 14 πού συμβάλλει καθέτως μὲ τὸν 13 φαίνεται νὰ εἶναι σύγχρονος μ' αὐτὸν (πίν. 193α). Ὁ χῶρος πρὸς Ν τοῦ

1. ΠΑΕ 1979, 242.

2. ΠΑΕ 1978, 207 - 208.

14 ἐρευνήθηκε μὲ μικρὴ τομὴ 1.50×2 μ. Στὴ θέση αὐτὴ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1978 ἀποκάλυψε ἀποθήκη, ὅπως φανέρωνε ἐδαφικὴ κοιλότητα ποὺ περιεῖχε τέφρα σὲ ἐπάλληλες στρώσεις καὶ ὄστρακα κεραμικῆς. Τὰ ὄστρακα ποὺ ἀνασύρθηκαν ἀπὸ τὸν ἀποθήκη δείχνουν ὅτι ἡ χρῆση του συνεχίσθηκε γιὰ πέντε τουλάχιστον αἰῶνες, μὲ παλαιότερα δείγματα χρονολογούμενα στὴν πρώιμη ΓΕ ΠΙΓ φάση. Ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνεύρεση θραυσμάτων ἀμφορέα μὲ κἀθετες λαβὲς καὶ διακόσμηση θυσάνου στὸν ὄμο (Tassel Pattern)¹. Τυπολογικὰ τὸ σχῆμα καὶ ἡ διακόσμηση κατατάσσουν τὸ εὑρημα σὲ μιὰ ἐξελιγμένη φάση τῆς ΓΕ ΠΙΓ μεταγενέστερης τοῦ κεραμικοῦ ρυθμοῦ τῶν ἀργείων τοῦ στρώματος καταστροφῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ κτιρίου.

Ἐξάλλου, σὲ τομὴ ποὺ ἀνοίχθηκε μὲ κατεύθυνση Β→Ν στὸ ἀνατολικὸ πέρασ τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος (τάφρος D2), κάτω ἀπὸ παχὺ στρώμα πεσμένων σχιστολιθικῶν πλᾶκῶν ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ νότιου τοίχου τοῦ ἴδιου κτιρίου, ἀνακαλύφθηκε στρώση καταστροφῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ συγκροτήματος, ὅπως δείχνουν πεσμένοι λίθοι — μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι καὶ λαξευμένοι —, ἐπάνω στοὺς ὁποίους θεμελιώθηκε τὸ γεωμετρικὸ οἰκοδόμημα. Ἡ ἐπίκλιση τοῦ στρώματος καταστροφῆς καλύπτει τὸ χῶρο θαλάμου ποὺ ἐκτείνεται μὲ κατεύθυνση Α→Δ καὶ ἄνοιγμα θύρας στὸ βόρειο τοῖχο². Σημειώνεται ἐδῶ ὅτι ἡ διαφορὰ ἐπιπέδων ἀπὸ τὸ σωζόμενο ὕψος τοῦ βόρειου τοίχου τῆς πρώτης ἀποθήκης, πίσω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐκτείνεται (πρὸς Β) ἡ στρώση καταστροφῆς, μέχρι τὸ δάπεδο τῆς πρώτης ἀποθήκης, ἀνέρχεται στὰ 2 μ. περίπου. Βεβαίως στὰ γεωμετρικὰ χρόνια τὸ ναόσκημο οἰκοδόμημα εἶχε ἀνεγερθεῖ κατὰ τὸ νότιο τμήμα του ἐπάνω στὴν ἐπίκλιση ποὺ κάλυπτε τὴν πρώτη ἀποθήκη.

Γιὰ τὴν παραπέρα διαλεύκανση τῆς διατάξεως τῶν θαλάμων τῆς μυκηναϊκῆς φάσεως καὶ τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ συγκροτήματος δόθηκε ἰδιαιτέρου βάρους στὴ μελέτη τῶν τετραγώνων C2, C3 καὶ D3. Μάλιστα στὶς C2 - C3 ἀνοίχθηκαν συμπληρωματικὲς τομὲς σὲ σημεῖα ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ προσφέρουν νέα στοιχεῖα στὴν ἔρευνα. Στὴν περυσινὴ ἀνασκαφὴ εἶχε παρατηρηθεῖ ὅτι ὁ μακρὸς τοῖχος μὲ κατεύθυνση Β→Ν, τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ μεσαίου τμήματος τοῦ κτιρίου παρουσιαζε ἓνα ἄνοιγμα κάτω ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία τῆς τάφρου C2³. Τὸ ἄνοιγμα ταυτίστηκε μὲ θύρα, ἡ ὁποία ἐξαιτίας τοῦ σημαντικοῦ πλάτους (1 μ. περίπου) καὶ τῆς θέσεως της πρέπει νὰ εἶχε σχέση μὲ τὴν κύρια εἴσοδο τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος. Ὁ διάδρομος μεταξὺ τῶν τετραγώνων C2 - C3 καθιερώθηκε, καθὼς ἐπίσης καὶ πρόσθετο τμήμα του 1.5 μ. πρὸς Α, μεταξὺ τῶν

1. Γιὰ τὸν ἐξελιγμένο τύπο διακοσμῆσεως μὲ θυσάνους ἡ κρῶσσα στὴν ΓΕ ΠΙΓ φάση, βλ. Σπ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περαιτὶ Β' (1970) 237 - 238. AJA 83, 1979, 454, 456 καὶ εἰκ. 1. Ἐπίσης βλ. J. RUTHER, Late Helladic Pottery and some Historical Implications στὸ Symposium in the Greek Dark Ages in Greece (New York/Hunter College 1977), 3.

2. ΠΑΕ 1977, 371.

3. ΠΑΕ 1980, 277.

D2 καὶ D3. Ὅπως εἶναι γνωστό, κάτω ἀπὸ τὸ τετράγωνο D3 ἐκτείνεται ὁ ση-
μαντικὸς ὑπόγειος θάλαμος 3.90 × 2.95 μ. τῆς μεσαίας πτέρυγας τοῦ συγκρο-
τήματος, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὁποίου ἔφερε στὸ φῶς εὐρήματα ποὺ δείχνουν ὅτι
ἀκριβῶς στὸν ἐπάνω ὄροφον ἐκτεινόταν τὸ ἐνδιάμημα τοῦ ἡγεμόνος τῆς ἀκρο-
πόλεως¹. Ἡ φετινὴ ἐρευνα πιστοποίησε ὅτι ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ θαλάμου
(C3, τοῖχος 3) κάμπτεται στὴ νότια ἀπόληξή του πρὸς Α κατὰ 0.20 - 0.25 μ.,
σχηματίζοντας τὴ δυτικὴ παραστάδα θύρας. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι αὐτὴ δὲν
βρίσκεται σὲ ἀπόλυτη ἀντιστοιχία μὲ τὴν ἀνατολικὴ παραστάδα, ἀλλὰ λίγο
βορειότερα. Ὁ λόγος τῆς παραπάνω ἀρρυθμίας ἔγινε κατανοητὸς ἀργότερα ὅταν
διαπιστώθηκε ὅτι στὸ νότιο ἄκρο τοῦ τοίχου 3 καταλήγει διαγώνιος τοῖχος, ὁ
8, πλάτους 0.50 μ., ποὺ ξεκινώντας ἀπὸ βραχώδη ὄγκο ποὺ ὑψώνεται στὴ B3
διαγράφει πορεία ΒΔ - ΝΑ μέσα ἀπὸ τὴν C3. Βαθμιαῖα ἔγινε κατανοητὸ ὅτι ὁ
τοῖχος 8 ἀντιστοιχεῖ μὲ ὁμόλογό του πρὸς Ν, τὸν 12 τῆς B2, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει
ΒΑ - ΝΔ ἀπόκλιση. Μεταξὺ τῶν δύο τοίχων προκύπτει χροανοειδὲς ἀνοιγμα-
διάδρομος, τοῦ ὁποίου ἡ στενὴ ἀπόληξή καταλήγει στὴ μεγάλη θύρα ποὺ προανα-
φέρθηκε. Μάλιστα σὲ δοκιμαστικὴ τομὴ στὴ νότια πλευρὰ τῆς τάφρου B3 ἀποκα-
λύφθηκε καὶ ἄλλος τοῖχος, ὁ 3 (B3), μήκους 1.21 μ. καὶ πλάτους 0.49 μ. Ὁ τοί-
χος ἔχει κατεύθυνση Β - Ν καὶ φαίνεται ὅτι προοριζόταν νὰ μειώσει στὰ 1.70 μ.
τὸ ἀνοιγμα τοῦ διαδρόμου ποὺ κατὰ τὸ δυτικὸ του τμήμα ἦταν ὑπαίθριος. Ἐξάλ-
λου, τομὴ ποὺ ἀνοίχτηκε στὸ βόρειο τμήμα τῆς τάφρου B2 βεβαίωσε ὅτι ὁ
τοῖχος 13 δὲν συνεχιζόταν πρὸς Β καὶ ἐπομένως τὸ ἀνοιγμα τῆς αὐλῆς ἐκτεινό-
ταν ἀπὸ τὸν τοῖχο 12 (B2) μέχρι τὸν 3 (B3). Παρότι ἡ διάταξη τῶν τοίχων
ἐκπλήσσει, ἐντάσσεται ὥστόσο στὰ μέτρα ἀμυντικῆς προστασίας τοῦ πιδ σπου-
δαίου τμήματος τῆς ἀκροπόλεως. Ἡ εἴσοδος στὸ πλάτωμα γινόταν μέσα ἀπὸ
ἀνοιγμα ποὺ ὅπως εἶπαμε ὑπῆρχε στὴν ὀχύρωση τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ πλατώ-
ματος. Ὁ ἐπισκέπτης εἰσερχόταν ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ, κατευθυνόταν πρὸς Β
καὶ ὕστερα στρεφόταν δεξιὰ γιὰ νὰ βρεθεῖ στὴ χροανοειδῆ αὐλὴ ποὺ ὀδηγοῦσε
στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου. Ἄν ὁ ἐχθρὸς διασποῦσε τὴ γραμμὴ τοῦ ὀχυρω-
ματικοῦ τείχους γιὰ νὰ διεισδύσει στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πλατώματος, θὰ ἔπρεπε
νὰ συνωστιστεῖ στὴν αὐλὴ, τῆς ὁποίας ἡ μορφή παρουσιαίξε ἀδιαμφισβήτητα
ἀμυντικὰ πλεονεκτήματα ἔναντι τοῦ εἰσβολέα (εἰκ. 1 καὶ 3).

Γενικά, ἡ μελέτη τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἐρειπίων τοῦ μυκηναϊκοῦ οἰκοδήμα-
τος φαίνεται νὰ προσδιορίζει τὴν ὑπαρξὴ τριῶν παραλλήλων πτερύγων², μὲ
θαλάμους ποὺ κατευθύνονται Β - Ν πρὸς Β τῶν ἀποθηκῶν. Ἡ δυτικὴ πτέρυγα
θὰ πρέπει νὰ περιλάμβανε θαλάμους κάτω ἀπὸ τὰ τετράγωνα C3 καὶ C4. Ἡ
συναγωγὴ συμπερασμάτων σχετικὰ μὲ τὴ μορφή τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ
συγκροτήματος ἔχει βασιστεῖ σὲ πενιχρὲς ἐνδείξεις, ποὺ βοηθοῦν ὥστόσο στὴν

1. ΠΑΕ 1979, 243 - 244 καὶ 1980, 277.

2. ΠΑΕ 1980, 281.

κατανόηση τῆς κατόψεως ὅπως αὐτὴ ἀποκαθίσταται μὲ βᾶση τὴν κανονικότητα τῶν τοίχων τοῦ κτιρίου μεταξύ τους. Στὴν ἔρευνα τοῦ 1981 ἐλπίζαμε νὰ ἐντοπίσουμε μνηνεαῖκό τοῖχο κατευθύνσεως Β - Ν, πού ἐκτεινόμενος πρὸς Β τοῦ διαγωνίου 8 θὰ ἀκολουθοῦσε τὴν πορεία τοῦ γεωμετρικοῦ 2 (C3). Ὁ τοῖχος 2 τῆς πρὸς Β τάφρου C4 ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τοῦ κτιρίου¹. Παραδόξως, παρὰ τὶς προσπάθειές μας ὁ τοῖχος δὲν ἐντοπίστηκε στὶς κατώτερες ἐπιχώσεις, βρέθηκε ὅμως ἀντ' αὐτοῦ, στὴν ἴδια θέση ὁ πρωτογεωμετρικὸς τοῖχος 9 (C3), μὲ τὸν ὁποῖο θ' ἀσχοληθοῦμε παρακάτω. Σημειώνεται ὡστόσο ὅτι ἡ ἔρευνα πού διενεργήθηκε τὸ 1978 στὴν τάφρο C3 καὶ μεταξύ τῶν τοίχων 3 καὶ 8, ἔφερε στὸ φῶς πῖθου πού ἐκεῖτο ὄρθιος στὴ θέση του ἀλλὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα πού βεβαιώνουν ὅτι ὁ χῶρος δὲν ἦταν ὑπαίθριος στοὺς μνηνεαῖκούς χρόνους². Ἐξ ἄλλου, σὲ τομὴ πού ἀνοίχτηκε στὴ ΒΑ γωνία τῆς C2, ἐρευνηθῆκε ὁ χῶρος ἐμπρὸς στὴ μεγάλη θύρα (πίν. 193β). Βαθιῆς ἐπιχώσεις κάλυπταν τὸ ἀνοιγμὰ τῆς. Ἀνασκάφηκαν ἡ στρώση 3 πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μαλακὸ χῶμα λεπτόκοκκο μὲ προσθήκη ἄμμου καὶ σχιστολιθικῶν ἀπολεπισμάτων, ἡ 4 πού ἔχει σημαντικὸ πάχος καὶ περιέχει πηλῶδες χῶμα μὲ κοινοροτοποιημένα κονιάματα, τέφρα, γραπτὰ θραύσματα ἀγγείων, ἀπολεπίσματα ὄψιμου καὶ ὄργανικά κατάλοιπα, ὅπως ὀστὰ καὶ θαλάσσια ὕστρακα. Ἡ 4 εἶναι στρώση καταστροφῆς καὶ ἐκτείνεται ἐπάνω στὴν 5, ἡ ὁποία περιέχει πεσμένους λίθους ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ κτιρίου καὶ περισσότερη τέφρα. Ἡ στρώση 6 ἔχει σκοτεινότερο χρῶμα ἐξαιτίας μεγάλης περιεκτικότητος σὲ τέφρα. Ἡ 6 περιεῖχε ἐπίσης μεγάλους λίθους ἀπὸ κρημισμένους τοίχους. Μεταξὺ τῶν ἀξιόλογων εὐρημάτων τῆς στρώσεως 4, πού φαίνεται ὅτι ἀνῆκε στὸν ἄνω ὄροφο τοῦ κτιρίου, συγκαταλέγεται ἀκέραιη ὀστίνη περὸν μήκους 0.12 μ. Στὴν 5 ἀνακαλύφθηκε τὸ κάτω τμῆμα πῖθου μὲ λίθους πεσμένους ἐπάνω του. Κοντὰ στὴ βόρεια παραστάδα τῆς μεγάλης θύρας ἀνακαλύφθηκε καὶ δευτέρη ὁμάδα θραυσμάτων πῖθου. Ἡ στρώση 6 πού ἐκτεινόταν ἐπάνω στὸ δάπεδο περιεῖχε θραύσματα κύλικος καὶ ἀλαβάστρου, μία ὀστίνη βελόνῃ σωζ. μήκους 0.031 μ. καὶ θραύσματα δυσδιάγνωστου μικροῦ χαλκοῦ ἀντικειμένου. Τὸ δάπεδο κάτω ἀπὸ τὴν 6 ἐκτεινόταν σὲ βάθος -1.57 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ τοίχου 3 (C3).

Εἰπώθηκε παραπάνω ὅτι ἡ δυτικὴ ὄψη τοῦ κτιρίου πρέπει νὰ ἀκολουθοῦσε τὸ τοῖχο 2 τοῦ τετραγώνου C4 στὴν πορεία τοῦ Β πρὸς Ν. Θὰ περνοῦσε φαίνεται κάτω ἀπὸ τὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ C3 γιὰ νὰ καταλήξει στὸ διαγώνιο τοῖχο 8 πού καθορίζει τὴ βόρεια πλευρὰ τῆς χρονοειδοῦς αὐλῆς. Πρὸς Ν αὐτῆς, ὁ τοῖχος 10 τοῦ τετραγώνου C2 ἀποτελεῖ τὴν πρὸς Ν συνέχεια τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ κτιρίου. Πιστεύεται ὅτι ὁ χῶρος πού περιλαμβάνεται μεταξύ τῆς προσόψεως καὶ τῆς μεγάλης θύρας ἦταν διαμορφωμένος σὲ ἀνοιχτὸ δωμάτιο πού ἔβλεπε

1. ΠΑΕ 1980, 280.

2. ΠΑΕ 1978, 200.

πρὸς Δ. Ἐπομένως ἡ αὐτὴ ὁδηγοῦσε σὲ προστώω καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, κατευθίαν ἐμπρὸς στὸ διάδρομο τῶν ὑπόγειων ἀποθηκῶν. Πιθανολογεῖται ὅτι ἡ εἴσοδος στὸν ἄνω ὄροφο γινόταν μὲ κλίμακα πρὸς τὸ ὑψωνόταν Β - Ν στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ προστώου. Διάδρομος παράλληλος μὲ τὴν κατεύθυνση τοῦ κλιμακοστασίου ὁδηγοῦσε ἀφετέρου ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο στὴν πρώτη ἀποθήκη πρὸς Ν. Ἡ προσπάθεια ἀναπαραστάσεως τοῦ ἄνω ὄροφου προσκρούει σὲ δυσκολίες. Πιστεύεται ὡστόσο ὅτι τὸ κλιμακοστάσιο ἔφερε σὲ θαλάμους πρὸς ἐκτείνονταν ἐπάνω ἀπὸ τις τρεῖς ἀποθήκες πίσω ἀπὸ τὸ τεῖχος. Τὸ δωμάτιο ἐπάνω ἀπὸ τὴν πρώτη ἀποθήκη ὁδηγοῦσε διὰ θύρας πρὸς Β, στὸ χῶρο τοῦ ἡγεμονικοῦ θαλάμου, ὁ ὁποῖος μὲ βάση ἀρχιτεκτονικὲς ἐνδείξεις καὶ στρωματογραφικὰ δεδομένα ἐκτείνονταν πιθανότατα ἐπάνω ἀπὸ τὰ εἰρήπια τῶν τετραγώνων D3 καὶ D4 καὶ μάλιστα ἐπάνω ἀπὸ τὸ δωμάτιο μὲ τὸ ἐλεφαντοστοῦν (βλ. καὶ εἰκ. 3).

Ἀπὸ τὴ μεγάλη θύρα ξεκινᾷ διάδρομος κατευθύνσεως Α - Δ, ὁ ὁποῖος σὲ ἀπόσταση 4 μ. κάμπτεται πρὸς Β. Ὁ διάδρομος περιτρέχει τὴ νότια καὶ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ θαλάμου μὲ τὸ ἐλεφαντοστοῦν¹. Πρόκειται περὶ ὑπογείου διαδρόμου στὶς πλευρὰς τοῦ ὁποῖου ἀνοίγονταν παραλληλόγραμμα δωμάτια ἀποθηκευτικοῦ χαρακτῆρα. Ὁ ἀνατολικὸς διάδρομος ἀνυψώνεται βαθμιαία πρὸς Β ἐξαιτίας τῆς κλίσεως τοῦ βράχου. Παράλληλα μὲ τὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ἐξακρίβωση τῆς μορφῆς τῆς κύριας εἰσόδου τοῦ συγκροτήματος, ἀναλήφθηκα ἐργασίες καὶ στὴ στενωπὸ πρὸς ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ κλιμακοστάσιο πρὸς ὠφέλιμα στὸ βύρειο ἄκρο τοῦ πλατώματος στὴ βόρεια εἴσοδο τοῦ κτιρίου. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ συνεχίσθηκε ἡ μελέτη σὲ τομεῖς ὅπου τὰ στρώματα δὲν εἶχαν ἐξαντληθεῖ ἀπὸ ἀνασκαφικὴ πλευρὰ. Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κτιρίου, ἐκεῖ ὅπου ὁ διάδρομος τοῦ ὑπογείου ὁδηγεῖ σὲ ἄλλη εἴσοδο, ἀνασκάφηκε τάφος πρὸς συμπίπτει μὲ τὸ μάρτυρα μεταξὺ τῶν τετραγώνων D4 καὶ E4 (βόρειο τμήμα). Τὰ ὄρια διαγράφονται ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς τοίχους 5 (D4) καὶ 13 (E4), πρὸς Δ καὶ Α ἀντίστοιχα. Τὸ βόρειο καὶ νότιο ὄριο διαγράφονται ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν γεωμετρικῶν οἰκοδομημάτων 2 τῆς D4 καὶ 2 τῆς D5. Ἡ τομὴ ἀρχισετὰ σκάβεται τὸ 1979 ὅταν προσεγγίσαμε τὸ στρώμα 7². Τὸ 1980 συνεχίσθηκε ἡ διερεύνηση τῆς αὐτῆς στρώσεως, ἡ ὁποία ἔφερε στὸ φῶς μεγάλους κατακεραματισμένους πίθους, τοξωτὴ πόρτη καὶ πολλοὺς λίθους πρὸς μὲ τὰ εὐρήματα φαίνεται ὅτι εἶχαν καταπέσει ἀπὸ τὸ ἐπάνω ὄροφο τοῦ κτιρίου³. Ἐτσι συνεχίσθηκε καὶ φέτος ἡ ἔρευνα στὴ μισοανασκαμμένη στρώση 7. Ἡ στρώση περιεῖχε πεσμένους λίθους, θραύσματα μεγάλων πίθων, θραύσματα γραπτῶν ἀγγείων τοῦ συνήθους τύπου τῆς στρώσεως καταστροφῆς τοῦ κτιρίου (πρώιμη ΓΕ ΙΙΙΓ), ὑπολείμματα λευκοῦ πηλώδους χρώματος καὶ ἴχνη καμένου χρώματος. Ἡ ἐπόμενη

1. ΠΑΕ 1979, 243.

2. ΠΑΕ 1979, 245.

3. ΠΑΕ 1980, 279.

στρώση 8 ἔχει χρῶμα σκοτεινότερο καστανό καὶ πάχος 0.30 μ. Ἡ στρώση περιεῖχε πεπεμένους λίθους, ἐνῶ στὸ βόρειο τμήμα τῆς τομῆς τὸ χῶμα παρουσιαζόταν ἀναμειγμένο μὲ στρώμα τέφρας. Ἡ 8 περιεῖχε θραύσματα πίθων μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση — μάλιστα δύο ἀπὸ αὐτὰ διασώζουσι μολύβδινους συνδέσμους ἐπισκευῆς — καὶ μεγάλη ποσότητα γραπτῶν θραυσμάτων ἀγγείων, ὅπως σκύφων, κυλίκων, ἀρυτήρος, ψευδόστομου ἀμφορέα μὲ ὀριζόντιες ταινίες περὶ τὸν κορμὸ καὶ στήλης ἀμειβόντων στὸν ὄμο (πίν. 194α) κ.ἄ. Ἡ στρώση περιεῖχε ὁμοίως ἀδιακόμητα ἀγγεῖα, σβόλους λευκοῦ χρώματος, ἄψητα θραύσματα πλίνθων, θαλάσσια ὄστρακα καὶ ὄστρά. Μεγάλῃ σχιστολιθικῆ πλάκα διαστάσεων $0.77 \times 0.48 \times 0.07$ μ. ἔκειτο ὀριζοντιωμένη στὴ μέση τοῦ χώρου, προφανῶς πεσμένη ἀπὸ ὑψηλότερο ἐπίπεδο. Ἡ ἐπόμενη στρώση, ἡ 9, περιεῖχε ἀνάμεικτα χρώματα, κιτρινωπὰ καὶ τέφρα. Στὴ ΒΔ γωνία, κοντὰ στὸν τοῖχο 5 ἀνακαλύφθηκε τμήμα σκελετοῦ μικροῦ ζώου, τῆς σπονδυλικῆς στήλης καὶ τῆς λεκάνης του. Μέσα στὴ στάχτη βρέθηκαν ἐπίσης καὶ ἄλλα δυσδιάγνωστα ὄστρά. Ἡ στρώση περιεῖχε πολλὰ ἀξιόλογα θραύσματα γραπτῶν ἀγγείων, σκύφων (ὀρισμένοι ἔχουν τὸ ἐσωτερικὸ τους γανωμένο), κυλίκων, ψευδόστομου ἀμφορέα κ.ἄ. Ἡ στρώση 10 περιεῖχε τέφρα. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀποκάλυψε στρώση πλακῶν τῶν ὁποίων ἡ θέση ἔδειχνε τὴν ὑπαρξὴ δαπέδου. Στὴ στρώση τέφρας ἀνακαλύφθηκε μεγάλη ποσότητα θραυσμάτων γραπτῶν ἀγγείων, δηλ. σκύφων, κυλίκων, μόνων σκύφων, λεκανίδων μὲ προχὴ, ψευδόστομων ἀμφορέων κ.ἄ. (πίν. 194β). "Ὅλα τὰ ἀγγεῖα ἀνήκουν στοὺς πρώτους ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους, ἐκτὸς ἀπὸ θραύσματα οἰνοχόης τῆς ὁποίας ἡ διακόσμηση ἀνθῶν στὸν ὄμο, ποὺ κατατάσσεται στὸν τύπο FM 18:84 - 85, τῆς ΥΕ ΙΙΑ2 φάσεως, τὴν διαστέλλει ἀπὸ τὴν ὁμάδα. Ἡ στρώση 12 περιεῖχε τέφρα, σβόλους λευκοῦ πηλοχρώματος καὶ πολλές μεγάλες κροκάλες σφαιρικοῦ ἢ ὠσειδοῦς σχήματος". Ἡ στρώση κάλυπτε φυσικὴ δίοδο ποὺ σχηματίζει ὁ βράχος στὸ σημεῖο αὐτὸ. Τὸ ἐπίπεδο τῆς 12, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει τὸ ἀρχαιότερο ἀπὸ δύο τουλάχιστον ἐπ'ἀλλήλα δάπεδα, ἐντείνεται -1.56 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ τοίχου 5 (D4). Ἡ ἀνασκαφὴ ὑπῆρξε ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὴ διαλεύκανση τῆς σχέσεως τῶν γύρω τοίχων. Διαπιστώθηκε λοιπὸν ὅτι ὁ 5 δὲν εἶναι ἐνιαῖος. Ὁ 5 σταματᾷ 1.25 μ. πρὸς Ν τοῦ γεωμετρικοῦ τοίχου 2 τῆς D5. Ἐκεῖ συμπίπτει μὲ τὴ γωνία ποὺ σχηματίζει ὁ ΒΔ - ΝΑ τοῖχος 7 (D4), ἐνῶ ὁ 6 ποὺ παλαιότερα εἶχε συσχετισθεῖ μὲ τὸν 7 εἶναι ἀνεξάρτητος καὶ ἴσως παλαιότερος. Οἱ τοῖχοι 5 καὶ 7 τῆς D4 κατέρχονται μέχρι τὸ βράχο. ὅπως καὶ ὁ τοῖχος 13 ποὺ ὀρίζει τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ διαδρόμου. Οἱ τοῖχοι εἶναι σύγχρονοι καὶ ἀνήκουν στρωματογραφικὰ στὴν πρώτη ΥΕ ΙΙΙΓ φάση. Ἐὰς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι τὸ βόρειο πέρασ τοῦ 5 τελειώνει σὲ εὐθεῖα γραμμὴ λίθων, ὅπως καὶ ἡ νότια ἀπόβλεψη τοῦ 6 τῆς D5. Δεδομένου ὅτι καὶ οἱ δύο βρίσκονται στὴν ἴδια εὐθεῖα, θὰ ἦταν φυσικὸ νὰ ὑπο-

τεθεῖ ἡ ὑπαρξὴ θύρας στὸ σημεῖο αὐτό. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐπιβεβαιώθηκε μὲ ἔρευνα πού ἔγινε κάτω ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις ἐπάνω στὶς ὁποῖες στηρίζεται ὁ γεωμετρικὸς τοῖχος 2 τῆς D5. Ἀνάλογο ἀνοιγμα ὑπῆρχε καὶ στὴν ἀπέναντι πλευρά, μεταξύ τοῦ τοίχου 1 (E5) καὶ τοῦ βόρειου τοίχου 3, τοῦ μικροῦ θαλάμου πού ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τὸ διάδρομο E4 - E5. Ἡ ἐντόπιση τῶν παραπάνω ἀνοιγμάτων καὶ στὶς δύο πλευρὲς τοῦ διαδρόμου ἐπιβεβαιώνει τὴν ἄποψη ὅτι τὸ κτιριακὸ συγκροτήμα διακοπτόταν στὸν ἄξονα τοῦ διαδρόμου C4 - C5 καὶ E4 - E5, ὅπως εἶχαμε καὶ ἄλλοῦ συμπεράνει μὲ βάση ἀρχιτεκτονικὲς ἐνδείξεις καὶ τὴ μορφολογία τοῦ ἐδάφους¹.

Κάτω ἀπὸ τὸ μάρτυρα D4 - D5 ἀνασκάφηκε ὁ τριγωνικὸς χώρος πού ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς τοίχους 5 καὶ 7 τοῦ τετραγώνου D4 καὶ τοῦ γεωμετρικοῦ τοίχου 2 τοῦ D5. Ὅπως εἶπαμε παραπάνω, ὁ θάλαμος πού ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς 5 καὶ 7 ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τὸ γεωμετρικὸ τοῖχο 2, φθάνοντας πρὸς Β μέχρι τὸ νότιο τοῖχο 6 τοῦ ἀξιόλογου δωματίου πού διατηρήθηκε μέσα στὸ τετράγωνο D5². Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τριγωνικοῦ θαλάμου ἡ ἀνασκαφὴ διερεύνησε τὴ στρώση 3, ἡ ὁποία λογίζεται στρώση καταστροφῆς, γιὰτὶ περιεῖχε λίθους ἀπὸ κρημνισμένους τοίχους. Ἡ στρώση 4 εἶχε συμπαγὴ καὶ λεπτόκοκκα χώματα μὲ θραύσματα ἀγγείων. Τέλος, φθάνοντας στὴ στρώση 5, ἡ σκαπάνη ἔφερε στὸ φῶς ἐνδείξεις χρήσεως τοῦ χώρου, ὅπως προέκυπτε ἀπὸ τὴν ἀνέυρεση μεγάλου ἀριθμοῦ θαλάσσιων ὀστράκων καὶ θραυσμάτων ἀγγείων, ὅπως σκύφου, ἀρύταινας κ.ἄ. Ξεχωρίζουν κυλινδρικό κάλυμμα ἀγγείου³ (διαμ. 0.075 μ.) μὲ ὀριζόντιες ταινίες γύρω στὸν κορμὸ καὶ πῆλινο σφονδύλι σχήματος σφαιροῦ πεπιεσμένου.

Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση τοῦ βόρειου ὀρίου τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος, ὁ συνεχιζόμενος πρὸς Β διάδρομος, πέρα ἀπὸ τὸν τοῖχο 3 τοῦ E4, ἦταν ὑπαίθριος στενὸς δρόμος πού ὄδηγοῦσε σὲ δύο δευτερεύουσες καθόδους οἱ ὁποῖες ἀνοίγονται στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ πλατώματος (εἰκ. 2). Ἡ δυτικότερη ἀπὸ τὶς δύο ὄδηγεῖ σὲ δύσβατη ἀτραπὸ πού ἀκολουθεῖ φυσικὴ δίοδο τοῦ βράχου καὶ κατέρχεται μέσα ἀπὸ τὴν κλιτὶ στὴ βάση τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸν κόλπο. Ἡ ἀνατολικότερη ἔχει τὴν ἀφετηρία τῆς σὲ καλῆς διατηρήσεως κλιμακοστάσιο, πού δὲν κατέρχεται ὡστόσο στὴ βάση τοῦ λόφου ὅπως θὰ ἀναμενόταν, ἀλλὰ ὄδηγεῖ μὲ μονοπάτι πού στρέφεται πρὸς Α, στὸ στόμιο σπηλαίου ὅπου παλαιότερα ἀνακαλύφθηκε ἐνδιαφέρουσα ταφὴ⁴ (βλ. κατωτ.). Ἡ στενωπὸς εἶχε ἐπομένως σὰν προορισμὸ νὰ ἐξυπηρετεῖ τοὺς κατοίκους τῆς ἀκροπόλεως στὴν ἐπικοινωνία τους μὲ τὸν κόλπο καὶ μὲ τὸν τάφο τοῦ σπηλαίου.

1. ΠΑΕ 1980, 278. Δυστυχῶς, ἐκ παραδρομῆς, δὲν ἀποδίδονται τὰ δύο ἀνοίγματα στὴν ἄποψη ε τῆς εἰκ. 3.

2. ΠΑΕ 1978, 200.

3. ΠΑΕ 1977, πίν. 188β.

4. ΠΑΕ 1976, 289, πίν. 188α.

Ἡ ἀνασκαφή τμήματος τῆς στενωποῦ στὴ διάρκεια τοῦ 1978 ὀδήγησε στὴ ἀνακάλυψη σωροῦ σκελετῶν ἀνθρώπων καὶ ζώων μὲ τὰ ὅσά τους διάσπαρτα ἀνάμεσα σὲ σπασμένους πίθους, γραπτὰ ἀγγεῖα, χάλκινα ἀντικείμενα κ.ἄ. Τὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκεται πρὸς Α τοῦ μικροῦ μυκηναϊκοῦ θαλάμου ποῦ ἐκτείνεται στὸ τετράγωνο D5 κάτω ἀπὸ τὰ εἰρήπια γεωμετρικοῦ ἀψιδωτοῦ οἰκοδομήματος¹. Ἡ σπουδαία αὐτὴ ἀνακάλυψη, ἂς σημειωθεῖ ὅτι δὲν ἔχει παράλληλα σὲ ἄλλες μυκηναϊκὲς ἀκροπόλεις τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου, ποῦ καίτοι σημαντικότερες περιέσωσαν ἐλάχιστο σκελετολογικὸ ὕλικό. Ἐξαιτίας τῆς σπονδαιότητος τῆς ἀνακαλύψεως ἀποφασίσθηκε νὰ ἀφεθοῦν οἱ σκελετοὶ στὴ θέση τους ἀφοῦ σκεπάστηκαν μὲ ἐπίχωση χώματος, μέχρις ὅτου θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ ἔναρξη τῆς συστηματικῆς μελέτης καὶ τῆς ἀποκομιδῆς τους στὸ μουσεῖο μὲ τὴ βοήθεια ἀνθρωπολόγου. Τὸ 1981 ἔγινε ἡ ἀποκάλυψη ἐκ νέου τῶν σκελετῶν μὲ τὴ συνεργασία τῆς ἀνθρωπολόγου Δρος Sara Biesel καὶ τοῦ καθηγητῆ τῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὀττάβας Edmund Bloedow. Ἡ μεθοδικὴ καὶ ὀλικὴ ἀποκάλυψη τῶν σκελετῶν ἀπαίτησε μακρὰ καὶ ἐπίπονη ἐργασία (πίν. 195α). Τὰ ὅσά βρισκόνταν μέσα σὲ στρώση τέφρας, τῆς 6, ἐλαφροῦ ψαροῦ χρώματος καὶ σχετικῆς σκληρότητος ποῦ δὲν ἐπέτρεπε τὴν εὐχερῆ ἀποκάλυψη τῶν σκελετῶν. Στὴ νότια πλευρὰ τοῦ τομέα ἀποπερατώθηκε ὁ καθαρισμὸς σκελετοῦ ζώου, πιθανῶς ἵππαριου ἢ ὄνου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ μικρὸ μέγεθος τοῦ σκελετοῦ². Ἡ θέση του δείχνει ὅτι τὸ ζῷο ἐκινεῖτο πρὸς Ν καὶ ἔπεσε στὴν ἀριστερὴ του πλευρὰ τῆ στιγμῆ τῆς καταστροφῆς. Θραύσματα γραπτῶν ἀγγείων μαζί μὲ τὸ χεῖλος μεγάλου πίθου ἔκειντο μεταξύ τῶν σκελῶν τοῦ ζώου. Ἡ ὑπαρξη καὶ δευτέρου ἵπποειδοῦς ἦταν γνωστὴ ἀπὸ τὸ 1978 ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη ἄλλου κρανίου πρὸς Α τοῦ κεφαλοῦ τοῦ παραπάνω ζώου³. Ζεῦγος ὀστῶν ποῦ ἐξεῖχαν στὴν ἀνατολικὴ παρειὰ τῆς τάφρου ἀνήκουν σὲ κνήμες ἀνθρώπου πεσμένου μὲ κατεύθυνση ΒΔ - ΝΑ. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων διακρίνονται θραύσματα σκύφου, κύλικος, ἀμφορέα καὶ τὸ σημαντικότερο, δύο τεμάχια ἀπὸ πῆλινες κεραμίδες στέγης. Ἡ μία ἔχει ἐπικλινεῖς πλευρὲς καὶ ἔχει διαστάσεις (σωζ.): ὕψος 0.14, πλάτος 0.08 καὶ πάχος 0.07 μ. Ἀκριβῶς στὴ ΝΑ γωνία ἀνακαλύφθηκε ὠσειδῆς λίθος, κροκάλα μεγάλων διαστάσεων (0.38 × 0.33 × 0.24 μ.), ποῦ εἶχε καταπλακώσει τὸ σκελετὸ ζώου (πίν. 195β). Σώζονταν τμήματα τῶν πλευρῶν του καὶ τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς κροκάλας διαπιστώθηκε ὅτι ὁ σκελετὸς ἀνῆκε στὸ δεῦτερο κρανίου ἵπποειδοῦς. Κάτω ἀπὸ τὴ στρώση τέφρας ἐκτεινόταν ἡ στρώση 7, στρώση χρήσεως τῆς στενωποῦ. Ἡ 7 περιεῖχε θραύσματα ἀγγείων, λίθων καὶ ὀστῶν. Ἡ στρώση ἔχει κλίση πρὸς Ν, ὅπου συνεχίζεται σὰν ὑπόγειος

1. ΠΑΕ 1978, 201.

2. ΠΑΕ 1978, 201, πίν. 139β.

3. ΠΑΕ 1978, 201.

διάδρομος πλέον στό ἐσωτερικό τοῦ μυκηναϊκοῦ συγκροτήματος. Ἐπίσης, οἱ ἐργασίες στήν ἴδια τομῆ βοήθησαν στήν ὀλική ἀποκάλυψη τοῦ τοίχου 6, δηλ. τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ μικροῦ μυκηναϊκοῦ θαλάμου τῆς τάφρου D5 (πίν. 196α). Ὁ τοίχος ἐξέχει κατά 0.15 μ. στή βάση του γιατί ἐδράζεται σέ παχύτερο τοίχο θεμελιώσεως. Τό σωζόμενο ὕψος τοῦ 6 ἀνέρχεται στό 1 μ. περίπου. Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἀξιόλογη. Οἱ λίθοι ἔχουν σχῆμα παραλληλόγραμμου ἢ τραπέζιου, ἄνισου ὕψους. Ἡ ὕψη τῶν λίθων ἔχει δεχθεῖ ἀδρομερῆ λάξευση. Λάσπη ἔχει χρησιμοποιηθεῖ σάν συνδετική ὕλη, ἐνῶ μικρῆς σχιστολιθικῆς πλάκας ἐμφανίζονται συχνά στήν πλήρωση τῶν κενῶν πού ὑφίστανται ἀνάμεσα στούς μεγαλύτερους λίθους. Τό τμήμα αὐτό ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τά ὀραιότερα δείγματα μυκηναϊκῆς τοιχοδομίας πού ἀνακαλύφθηκαν στίς Κουκουναριές.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ πλατώματος πρὸς Β τῶν τάφρων D6 καί E6 εἶναι ἐνδιαφέρουσα (εἰκ. 2). Ἡ στενωπὸς ὀδηγεῖ πρὸς Β, πέρα ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τῶν βράχων πού σχηματίζεται στό δυτικό τμήμα τῆς E7, κατευθεῖαν στό κλιμακοστάσιο τῆς βόρειας καθόδου, ἀφήνοντας δεξιὰ τὸν ὀμαλὸ χῶρο E7 - F7 καί E8 - F8. Ἀπὸ ἐκεῖ διέρχεται ἡ δευτέρα ἀτραπὸς πού ὀδηγεῖ ἀνάμεσα σέ ὄγκους βράχων (G9) στό ΒΑ κλιμακοστάσιο (πίν. 196β). Σῶζονται τέσσερις βαθμίδες πού σέ εὐθεία γραμμὴ ὀδηγοῦν πρὸς τὰ κάτω σέ ἀπόκρημνους βράχους χωρὶς φυσικὴ δίοδο. Ὑπάρχει ὥστόσο ἀτραπὸς Α - Δ, πού παρακάμπτοντας ὄγκο βράχων στὰ δεξιὰ, ὀδηγεῖ χαμηλότερα μὲ καμπή, πρὸς Ν, στό στόμιο τοῦ σπηλαίου μὲ τὴν ταφή, πού ἀνοίγεται στό τετράγωνο H10. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σπηλαίου ἀποτελέσει τὸ ἀντικείμενο ἔρευνας τὸ 1976¹. Κάτω ἀπὸ τίς ἐπιχώσεις πού κάλυπταν τὸ ἐσωτερικὸ ἀνακαλύφθηκε ἐναποθεθεῖμένος ὕπτιος ὀσιελετὸς ἀνδρὸς μὲ τὴν κεφαλὴ πρὸς Β καί τίς κνήμες κεκαμμένες πρὸς τὸ ὕψος τῆς λεκάνης. Ἀπὸ διαταραγμένο στρῶμα τοῦ ἐσωτερικοῦ προέρχεται ὁ κορμὸς μικροῦ πῆλινου ἵππου πού ἴσως νὰ προοριζόταν σάν κτέρισμα γιὰ τὴν ταφή². Ἡ στρωματογραφία τῶν ἐπιχώσεων τοῦ σπηλαίου πιστοποίησε ὅτι ἡ ταφή ἔγινε στούς ὕστερους μυκηναϊκοὺς χρόνους. Ἡ ἀπομάκρυνση ἄσκαφης ἐπιχώσεως στό δυτικὸ του τμήμα ἔδειξε ὅτι τὸ σπήλαιο ἐκτείνεται κατὰ τὸ μακρὸ του ἄξονα Α - Δ, καί ἔχει μῆκος 3.70 μ. Περὶ τὰ 2.40 μ. ἀπὸ τὸ στόμιο φάνηκαν λίθοι πού ἴσως ἀνήκαν σέ πολλὸ καταστραμμένο τοίχο κατευθύνσεως Β - Ν. Ὁ τοίχος ἀνακαλύφθηκε μέσα στό χαμηλότερο ἀπὸ δύο ἐπ'ἀλληλα στρώματα. Καί τὰ δύο ἀπέδωσαν θραύσματα κεραμικῆς, ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ καί ὕπολείμματα ὀστών ζῶων. Ἡ κεραμικὴ τῆς κατώτερης στρώσεως ἀνήκει στούς ὕστερους μυκηναϊκοὺς χρόνους. Ἀπὸ αὐτὴν προέρχεται μάλιστα καί θραῦσμα κλειστοῦ ἀγγείου σωζ. διαστάσεων 0.101 × 0.065 μ., μὲ διακόσμηση ὀριζόντιων ταινιῶν καί κροσσωτὸ ποίκιλμα, πού κατατάσσει τὸ εὑρημα στήν

1. ΠΑΕ 1976, 289.

2. ΠΑΕ 1976, πίν. 190γ.

ΥΕ ΠΙΓ φάση. Κατά τὴν ἀνθρωπολόγο Sara Biesel ὁ σκελετὸς ἀνήκει σὲ ἄνδρα ἡλικίας τριάντα περίπου ἐτῶν. Ὁ σκελετὸς δείχνει ρωμαλέα σωματικὴ διάπλαση, φαρδεῖς ὠμούς καὶ ὕψος γύρω στὰ 1.63 μ. Ἡ μελέτη τοῦ σκελετοῦ ἔδειξε ὅτι ἀνήκε σὲ ἄτομο ποῦ δὲν ἔπασχε ἀπὸ παθολογικὰ ἢ ὀστεολογικὰ προβλήματα. Ἡ ὀδοντοστοιχία του βρισκόταν σὲ ἰδιαίτερα καλὴ κατάσταση καὶ δὲν ἔπασχε ἀπὸ τερηδῶνα. Ἡ διόγκωση τοῦ ἐσωτερικοῦ μέρους καὶ τῶν δύο γονάτων δηλώνει κατὰ τὴν ἀνθρωπολόγο ὅτι ἰσχυροὶ μόνον εἶχαν ἀναπτύχθῃ στὸ σημεῖο αὐτό, γεγονός ποῦ ὀφειλόταν στὴν ἐντατικὴ ἐνασχόληση τοῦ ἄντρα μὲ ἵππασία. Ἡ ταφή τοῦ νεκροῦ πιστεύεται ὅτι πρέπει νὰ ἔγινε προτοῦ νὰ καταστραφεῖ ἡ ἀκρόπολις στὴν πρόωγη ΥΕ ΠΙΓ φάση. Διαφορετικὰ, εἶναι δύσκολο νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι τὸ γειτονικὸ κλιμακοστάσιο, τὸ ὁποῖο ἀνήκει πιθανῶς στὴν περίοδο ἀκμῆς τῆς ἀκροπόλεως, εἶχε κατασκευασθεῖ χωρὶς νὰ ὀδηγεῖ σὲ συγκεκριμένη σημαντικὴ κατασκευὴ ἢ σὲ μονοπάτι καθόδου. Δεδομένου ὅτι ἡ ΒΑ πλευρὰ τοῦ λόφου εἶναι ἀπόκρημη, πιθανολογεῖται ὅτι τὸ κλιμακοστάσιο εἶχε κατασκευασθεῖ γιὰ νὰ ὀδηγεῖ στὸ στόμιο τοῦ τάφου.

Οἱ ἀνασκαφές ποῦ διενεργοῦνται στὶς Κουκουναριές βεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ ὀχυρωματικῶν ἔργων ποῦ ἀνάγονται στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, τόσο στὸ πλάτωμα, ὅπως ἀναφερθῆκαμε ἐκτενῶς παραπάνω, ὅσο καὶ στὴ νότια κλιτὸ ὅπου ἐκτείνεται ἡ ἄνοδος τῆς ἀκροπόλεως¹. Πράγματι, στὴν ἀπότομη νότια πλευρὰ τοῦ λόφου ὑπάρχουν δύο μονοπάτια ποῦ ὀδηγοῦν ἀπὸ τὴ βάση του σὲ βαθμιδωτὰ ἀνδхра καὶ τέλος ὑψηλότερα στὸ ἐπίπεδο πλάτωμα τῆς κορυφῆς. Τὴν ἐπίσημη ἀνάβαση πετύχαιναν στὴν ἀρχαιότητα μέσα ἀπὸ φυσικὴ δίοδο τῶν βράχων, ἐκεῖ ὅπου σήμερα ἐκτείνεται τὸ δυτικότερο ἀπὸ τὰ δύο μονοπάτια. Στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο ἡ δίοδος ἦταν διαμορφωμένη σὲ κεκλιμένο ἐπίπεδο ποῦ ὀδηγοῦσε τὸν ἐπισκέπτη στὰ ἀνδхра. Ὑπολείμματα κυκλώπειας τοιχοδομίας πιστοποιοῦν ὅτι τὰ ἀνδхра εἶχαν ὅλα ὀχυρωθεῖ στὴ διάρκεια τῆς αὐτῆς περιόδου. Οἱ ὀχυρώσεις αὐτές, μαζὶ μὲ τὸ ἰσχυρὸ τεῖχος τοῦ πλάτωματος καθιστοῦσαν τὴν ἀκρόπολις ἰδιαίτερα ἰσχυρή². Ἀπὸ παλαιότερες ἐπιφανειακὲς ἔρευνες εἶχαν προκύψει ἐνδείξεις ὅτι στὰ ἀνδхра ὑπῆρχαν οἰκοδομήματα. Δοκιμαστικὸ χαρακτῆρα μὲ σκοπὸ τὴ διερεύνηση τῶν παχύτατων ἐπιχώσεων ποῦ καλύπτουν τὰ ἀνδхра εἶχε ἡ διάνοιξη τάφρου διαστάσεων 4 × 4 μ., τῆς CO₄, στὸ 5ο ἐπίπεδο μετρώντας ἀπὸ τὴν κορυφή. Χρειάσθηκε νὰ καθαιρεθεῖ τμήμα σύγχρονου ξερολιθικοῦ τοίχου ποῦ ὑποβάσταζε τὸ ἐπίπεδο γιὰ νὰ διανοιχθεῖ τὸ νότιο τμήμα τῆς τάφρου. Τὸ ἔδαφος ἔχει γενικὰ μεγάλῃ κλίση, ὅπως καὶ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἐπίπεδα. Κάτω ἀπὸ ἐπιφανειακὲς στρώσεις 1-3 ἐμφανίσθηκε ἡ 4, μὲ γκριζωπὸ μαλακὸ χῶμα καὶ πεσμένους λίθους καὶ πλάκες. Στὸ νότιο τμήμα τῆς CO₄ ἀνακαλύφθηκε μέσα στὴ στρώση 4 τὸ θραῦσμα τοῦ λαίμου

1. ΠΑΕ 1977, πίν. 182.

2. ΠΑΕ 1979, 238 - 239.

καὶ χεῖλους (σωζ. ὕψος 0.03 μ.) κορινθιακοῦ ἀλαβάστρου τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. Ἡ ἀνεύρεση τοῦ θραύσματος δείχνει ὅτι καὶ στὸν 7ο π.Χ. αἰ. ὑπῆρχε στὸ λόφου δραστηριότητα, ἐνῶ τὰ μέχρι τώρα στοιχεῖα εἰδειχναν ὅτι τὰ οἰκοδομήματα τοῦ πλατώματος τοῦ λόφου ἐγκαταλείφθηκαν στὰ τέλη τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, με ἐξαίρεση τὸ ναόσχημο κτίριο τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ πλατώματος¹. Ἡ ἀποκάλυψη στρώση 5 εἶναι στρώση καταστροφικῆς ποῦ περιεῖχε πεσμένους λίθους, ὅσά, θαλασσιὰ ὄστρακα κ.ἄ. Ἡ στρώση κάλυπτε τεῖχος κατευθύνσεως Α - Δ, ποῦ βαίνει δηλαδὴ κατὰ τὴ φορά τῶν σύγχρονων ἀναλημματικῶν τοίχων ξερολιθιάς (πίν. 197α). Τὸ τεῖχος ἐδράζεται στὸ βράχο καὶ ἔχει κατασκευαστεῖ με κυκλώπειους ὀγκολίθους, ὅπως καὶ ἡ ὀχύρωση τοῦ πλατώματος. Ἡ ἐξωτερικὴ του ὄψη ἔχει καταστραφεῖ σὲ μεγάλη ἔκταση. Ὡστόσο, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ πενιχρὰ ἐρεῖπια, τὸ πάχος τοῦ τεῖχους ἦταν σημαντικὸ, δεδομένου ὅτι αὐτὸ ἀνερχόταν στὰ 2 μ. περίπου.

Ὁ λόφος τῶν Κουκουναριῶν καταλαμβάνει τὴν ἔκταση 50.000 τ.μ. Ὡστόσο, λόγω τοῦ βραχυῶδους ἐδάφους καὶ τῆς τραχύτητος ποῦ χαρακτηρίζει τὴ μορφολογία τῆς ἀκροπόλεως μικρὴ ἔκταση εἶχε κατοικηθεῖ στὴν ἀρχαιότητα. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ λόφου ἀποτελεῖται ἀπὸ ὄγκους μαλακοῦ γρανίτη, με μικροῦς ἐπίπεδους χώρους ὅπου ὑπάρχει χῶμα, καὶ ἐπομένως εἶναι κατὰλληλο γιὰ κατοίκηση. Πέρα ἀπὸ τὸ πλάτωμα τῆς κορυφῆς καὶ τὰ βαθυμετὰ ἐπίπεδα τῆς νότιας πλευρᾶς, ὑπάρχει καὶ ἓνα πλάτωμα ποῦ ἀνοίγεται σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο στὰ ἀνατολικά τῆς κορυφῆς². Τὸ τελευταῖο ἔχει ὀνομασθεῖ πλάτωμα 3, καὶ ἐκεῖ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1980 ἀνοίχτηκε τομὴ στὸ ΝΑ ἄκρο του γιὰ νὰ ἐντοπισθεῖ ἡ πιθανὴ θέση πηγῆς ἀπ' ὅπου ὕδροδοτοῦνταν ἡ ἀκρόπολις³. Ἐπειδὴ οἱ διαστάσεις καὶ ἡ θέση τοῦ πλατώματος 3 μᾶς ἔκαναν νὰ ὑποψιαστοῦμε ὅτι ὁ σημαντικὸς αὐτὸς χώρος εἶχε κατοικηθεῖ στὴν ἀρχαιότητα, ἀποφασίσθηκε ἡ διάνοιξη δοκιμαστικῆς τομῆς μήκους 15 μ. καὶ πλάτους 1.50 μ., με κατεύθυνση Α - Δ. Ἡ τομὴ ὀρίσθηκε στὴ μέση τοῦ πλατώματος. Παρότι τελικὰ ἀνασκάφηκαν σὲ βάθος μόνο 5 μ. τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς ἀρχικῆς τομῆς, τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ιδιαίτερα ἐνθαρρυντικά. Ἡ σκαπάνη ἔφερε στὸ φῶς τεῖχος πλάτους 0.95 μ. καὶ κατευθύνσεως Α - Δ, σὲ βάθος 0.73 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Παρότι ἡ ἔρευνα περιορίστηκε στὴ μελέτη τοῦ τμήματος ποῦ περνοῦσε ἐγκάρσια ἀπὸ τὴν τάφρο, πιστεύεται ὅτι τὰ ἐρεῖπια ἀνήκουν σὲ ἀμυντικὴ ὀχύρωση (πίν. 197β). Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σειρὰς λίθων με τὸ ἐνδιάμεσο διάστημα πληρωμένο με χῶμα καὶ μικροῦς λίθους. Τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἀνήκουν τὰ ἐρεῖπια σὲ οἰκοδόμημα πρέπει μάλλον νὰ ἀποκλεισθεῖ. Τὸ τεῖχος ἔχει κτιστεῖ με ἄπεργους λίθους 0.40 × 0.25 μ., προσαρμοσμένους με τὴν προ-

1. ΠΑΕ 1977, 373 καὶ 1978, 209 - 210.

2. ΠΑΕ 1977, πίν. 182: ἄνω δεξιὰ γωνία.

3. ΠΑΕ 1980, 283 - 284.

σθήκη λάσπης. Παχὺ στρώμα χρώματος μὲ πολυάριθμες μικρὲς σχιστολιθικές βρέθηκε συσσωρευμένο κατ' ἐπαφή τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς του καὶ σὲ πλάτος 1.60 μ., μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δίνεται ἡ ἐντύπωση ἰσχυρῆς ὀχρωματικῆς κατασκευῆς πλάτους 2.50 μ. περίπου. Ἡ στρώση 5 ποὺ περιέβαλλε τὸ τεῖχος περιεῖχε ὄστρακα ἀγγείων, ἀπολείψιματα ὄψιανου, ὄστα κ.ἄ. Ἀπὸ τῆ στρώση προέρχεται καὶ θραῦσμα πρωτογεωμετρικοῦ ἀγγείου, σωζ. διαστ. 0.050 × 0.048 μ. μὲ ὀμόκεντρος κύκλους. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι καὶ τὸ «γέμισμα» δίπλα στὸ τεῖχος περιεῖχε πρωτογεωμετρικὰ θραύσματα ἀγγείων. Ἐνα ἀξιολόγο ὄστρακο σωζ. διαστ. 0.050 × 0.045 μ. ἀπεικονίζει δύο ὀμόκεντρος κύκλους. Τὸ τεῖχος ἔβαινε ἐπάνω στὴ στρώση 6 ποὺ περιεῖχε μυκηναϊκὰ ὄστρακα. Ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει ἐξαντληθεῖ στὴν τάφρο. Ἐλπίζεται ὅτι ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς σὲ βάθος θὰ δώσει νέα διαφωτιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν παλαιότερη ἱστορία τῆς ἀκροπόλεως.

Μετὰ τὴν πυρπόλησή της¹ ἡ ἀκρόπολη ξανακατοικήθηκε ἀμέσως κατόπιν ἀπὸ μικρὴ ομάδα ἀτόμων, τῶν ὁποίων ἡ προέλευση εἶναι πρὸς τὸ παρὸν δύσκολο νὰ καθορισθεῖ. Ἀρχιτεκτονικὰ ὑπολείμματα καὶ μικροὶ ἀριθμοὶ κεραμικῶν εὐρημάτων δείχνουν ὅτι ὁ λόφος κατοικήθηκε καὶ πάλι γιὰ σύντομη χρονικὴ διάρκειά². Ἡ ἀνασκαφή τοῦ 1981 πρόσθεσε νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ φάση αὐτή. Τομὴ ποὺ ἀνοίχτηκε πρὸς Ν καὶ κατ' ἐπαφή τοῦ τετραγώνου Β2 ἀποκάλυψε κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ γεωμετρικοῦ ναοσχήμου οἰκοδομήματος ἀποθήκη περιέχοντα ἐπάλληλα στρώματα τέφρας. Ἡ συλλεγεῖσα κεραμικὴ ἀπὸ τὸν ἀποθήκη καλύπτει τὴ μυκηναϊκὴ, πρωτογεωμετρικὴ καὶ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο. Ὡστόσο μία ομάδα θραυσμάτων ἀμφορέα μοιάζει ζωγραφισμένη μὲ «θυσανωτὴ» διακόσμηση³. Τὸ εὑρημα ἀνήκει τυπολογικὰ σὲ φάση μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν τυπικὴ κεραμικὴ τῶν στρωμάτων καταστροφῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ κτιρίου. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι στὸν ἴδιο ρυθμὸ ἀνήκει καὶ θραῦσμα σωζ. διαστ. 0.101 × 0.065 μ., ποὺ προέρχεται ἀπὸ κλειστὸ σχῆμα καὶ ἀνακαλύφθηκε στὴν ἐπίχωση τοῦ σπηλαίου μὲ τὴν ταφή.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη φάση ἡ ἔρευνα δὲν εἶχε κατορθώσει μέχρι πρόσφατα νὰ προσθέσει νέα στοιχεῖα. Οἱ ἐνδείξεις ὀδηγοῦσαν στὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ λόφος ἔμεινε ἀκατοίκητος γιὰ δύο αἰῶνες, μέχρι τὸ 950 π.Χ. περίπου⁴. Ὡστόσο ἓνα ὄστρακο ἀπὸ ψευδόστομο ἀμφορέα, ποὺ εἶχε περισυλλεγεῖ τὸ 1975 στὴν ἐπιφάνεια τοῦ πλατώματος ἔβαλε ὑπόνοιες ὅτι ὁ λόφος κατοικήθηκε καὶ

1. Βλ. ΠΑΕ 1978, 207 - 208 καὶ ἐπίσης D. U. SCHILARDI, The Destruction of the Mycenaean Citadel at Koukounaries on Paros, Papers in Cycladic Prehistory (J. L. Davis-J. F. Cherry, editors), Monograph XIV, Institute of Archaeology, Univ. of California, Los Angeles (1980) 176 - 177.

2. ΠΑΕ 1980, 278.

3. Γιὰ τὴ διακόσμηση βλ. ἑ.ά. σ. 279, σημ. 1.

4. ΠΑΕ 1980, 284.

στην ύπομυκηναϊκή περίοδο¹. Τὸ 1980 ἀνακαλύφθηκε στὴν τομὴ Ε3 καὶ δεύτερο εὔρημα τῆς ἴδιας φάσεως. Πρόκειται γιὰ λήκυθο σωζ. ὕψους 0.137 μ. τῆς ὁποίας ἡ ἐπιφάνεια ἦταν καλυμμένη με σκληρὰ ἰζήματα. Ὁ καθαρισμὸς καὶ ἐπομένως ἡ μελέτη καὶ παρουσίαση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ εὔρηματος καθυστέρησε προκειμένου νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ φροντίδα εἰδικῶν συντηρητῶν (πίν. 198α). Ὁ κορμὸς τοῦ ἀγγείου ἔχει σχῆμα ἀμφικωνικό. Ὁ κορμὸς περιβάλλεται με σκοτεινὸχρωμες ταινίες, ἐνῶ στὸν ὄμο διακρίνονται ὀμόκεντρα ἡμικύκλια ζωγραφισμένα στὸ χέρι. Ἡ διακόσμηση τοῦ ἀγγείου, τὸ κροσσωτὸ περίγραμμα τῶν ἡμικυκλίων καὶ τὸ σχῆμα τῆς λαβῆς βρίσκουν παράλληλα σὲ ἀγγεῖα τῆς προχωρημένης ὑπομυκηναϊκῆς φάσεως τῆς Ἀττικῆς, ὅπως στὴ λήκυθο τοῦ τάφου S92 τοῦ Κεραμικοῦ καὶ τῆ λήκυθο ἀπὸ τῆ ΝΔ κλιτῶ τῆς Ἀκροπόλεως (Τάφος Α Χαϊδελεβέργης)².

Μετὰ τὴ διακοπὴ ποὺ ἀκολούθησε τὴν ὑπομυκηναϊκὴ φάση ὁ λόφος κατοικεῖται καὶ πάλι ἀπὸ τὴν ὄριμη πρωτογεωμετρικὴ περίοδο (εἰκ. 1). Ἀρχιτεκτονικὰ ἐρείπια καὶ ἄφθονη κεραμικὴ συνθέτουν τὴν εἰκόνα τοῦ νέου οἰκισμοῦ³. Βεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἔρευνα ὅτι στὸ λόφο ἔκτισε σημαντικὸς οἰκισμὸς με παραλληλόγραμμα κτίρια καὶ ἓνα ἀψιδωτὸ οἰκοδόμημα. Πρωτογεωμετρικὰ εὔρηματα ἀπέδωσε τὸ 1981 ἡ ἀνασκαφὴ ἀποθήτη ποὺ ἐκτεινόταν κάτω ἀπὸ τὸ διάδρομο μεταξὺ τῶν τετραγώνων Β1 καὶ Β2. Ἀνακαλύφθηκαν θραύσματα κωνικῶν βάσεων κρατηρίσκων καὶ θραῦσμα κλειστοῦ ἀγγείου με ὀμόκεντρα ἡμικύκλια. Ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀποθήτη προέρχεται ἐπίσης θραῦσμα σκύφου με ἐξηρητημένα ὀμόκεντρα ἡμικύκλια. Ἡ διακόσμηση κατατάσσει τὸ θραῦσμα σὲ πλεόν ἐξελιγμένη βαθμίδα καὶ μάλιστα στὴν ὑπο-πρωτογεωμετρικὴ φάση⁴.

Ἄλλα ἐνδιαφέροντα ὑπολείμματα τῶν πρωτογεωμετριῶν χρόνων προέκυψαν στὴν ἀνασκαφὴ τῆς τάφου C3 καὶ τοῦ δυτικοῦ τῆς διαδρόμου. Κάτω ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοῖχος 2 τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος ποὺ καταλαμβάνει τὶς τάφους C3 - Ε3 ἀνακαλύφθηκε τοῖχος τῆς ἴδιας κατευθύνσεως, ὁ 9, τοῦ ὁποίου περισώζονται λίγοι λίθοι. Ὁ τοῖχος συνδέεται με τὴν πρωτογεωμετρικὴ στρώση 3, ἴσως δάπεδο, ἐνῶ οἱ λίθοι του βαίνουν ἐπάνω σὲ στρώση τέφρας με ὄστρακα τῆς αὐτῆς περιόδου. Ἀκριβῶς πρὸς Δ ἀνακαλύφθηκε ἀποθήτης σὲ κοιλότητα τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος περιεῖχε πολυάριθμα θραύσματα ἀγγείων, ὀστέων καὶ θαλασσιῶν ὄστράκων. Μεταξὺ τῶν θραυσμάτων διακρίνεται καὶ κωνικὴ βάση ἀπὸ πρωτογεωμετρικὸ σκύφο, διαμ. 0.046 καὶ σωζ. ὕψους 0.030 μ. Τέλος, ἡ ἔρευνα τείνει νὰ ὀδηγηθεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ τοῖχος 9 σχετίζεται με

1. Ἔργον 1975, εἰκ. 139.

2. C.- G. STYRENIUS, *Submycenaean Studies* (Lund 1967), εἰκ. 17 καὶ 19 ἀντίστοιχα.

3. ΠΑΕ 1979, 247.

4. Γιὰ τὸν τύπο τῆς διακοσμῆσεως, βλ. J. N. GOLDSTREAM, *Greek Geometric Pottery* (1968), 152 κέ.

τὸν τοῖχο 6 τῆς ἴδιας τάφρου C3, καὶ δὲν ἀποκλείεται καὶ οἱ δύο νὰ ἀποτελοῦν τὶς πλευρὲς ἐνὸς θαλάμου.

Ἡ γεωμετρικὴ περίοδος ἀντιπροσωπεύεται στὶς Κουκουναριὲς ἀπὸ ἀξιόλογο οἰκισμὸ μὲ παραλληλόγραμμα οἰκοδομήματα κατευθύνσεως Α - Δ (εἶκ. 1). Σημαντικὸ οἰκοδόμημα μὲ κυρτὸ τὸ βόρειο τοῖχο ὑψωνόταν στὸ βόρειο τμήμα τοῦ πλατώματος¹. Στὴν ἄλλη πλευρά, τὴ νότια, ἐκτείνεται μακρὸ νάοσχημο οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποῖου ἡ εἴσοδος πρέπει νὰ βρισκόταν στὸ δυτικὸ ἄκρο². Κατάπληξη προκαλεῖ ἡ διάταξη τῶν οἰκοδομημάτων, πού ἀποτελοῦν αὐτοτελὴ σύνολα καὶ ἀπέχουν μεταξύ τους μὲ τρόπο ὥστε νὰ παρεμβάλλονται στενοὶ δρόμοι³. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἀνασκάφηκε τὸ 1981 στὸ χῶρο μεταξύ τῶν τάφρων Β3 καὶ C3. Ἐδῶ ὁ δρόμος βρέθηκε καλυμμένος μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες πού πρέπει νὰ κρημνίσθηκαν ἀπὸ ὕψος ἂν κρίνει κανεὶς ὅτι ἔχουν διεισδύσει στὴ στρώση 2. Πρὸς Δ μία ἄλλη ἐνδιαφέρουσα λεπτομέρεια ἀφορᾷ τὴν ὕπαρξη ἄπεργων λίθων πού σχηματίζουν γραμμὴ παράλληλα μὲ τὸν τοῖχο 1 τῆς Β3 (πίν. 198β). Πρόκειται γιὰ ἀποχετευτικὸ ἀγωγὸ πλάτους 0.30 μ., προορισμένο νὰ διοχετεύει τὰ ὑμβρία ὕδατα πρὸς Ν. Ἡ στάθμη τοῦ δρόμου (στρώση 2) παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Τὸ στρώμα αὐτὸ εἶναι σκληρὸ καὶ περιέχει συσσωματωμένα μικρὰ θραύσματα σχιστολίθου. Πρὸς Ἀνατολὰς, ὁ τοῖχος 2 τοῦ γεωμετρικοῦ κτιρίου στὴ C3, ἀποτελεῖ τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ δρόμου. Ὁ τοῖχος 2 ἐκτεινόταν πρὸς Ν, βαίνοντας κάτω ἀπὸ τὸ διάδρομο μεταξύ C2 - C3. Μετὰ τὴν καθάρεση τοῦ διαδρόμου ἀποκαλύφθηκε σὲ ὅλο τὸ σωζόμενον μῆκος του μέχρι τὴν τάφρο C2. Στὸν ἴδιο χῶρο καὶ πρὸς Α τοῦ τοίχου ἀνακαλύφθηκε τμήμα παλαιότερου τοίχου, τοῦ 7, τὸ ὁποῖο σώζεται σὲ μῆκος 1 μ., ἐνῶ τὸ πλάτος του ἀνέρχεται στὰ 0.50 μ. περίπου. Ὁ 7 ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ὕστερου γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος τῶν C3 - E3. Ὁ τοῖχος περιβαλλόταν ἀπὸ τὴ στρώση 3, ἡ ὁποία περιεῖχε κεραμικὴ τῆς μέσης γεωμετρικῆς περιόδου, μὲ ἐξέχοντα τὰ θραύσματα μόνωτου μελαμβαρφοῦς κυπέλλου μὲ χαμηλὸ καὶ νεῦον πρὸς τὰ ἔξω χεῖλος. Τέλος ἡ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε σὲ μεγάλῳ τμήμα τὴν κιβωτιόσχημη σχιστολιθικὴ κατασκευὴ πού καταλαμβάνει τὴ μέση τοῦ δαπέδου τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκοδομήματος πού βρίσκεται στὶς τάφρους C3 - E3⁴. Ἐνῶ τὸ μῆκος τῆς κατασκευῆς δὲν σώθηκε, τὸ πλάτος ἀνέρχεται στὰ 0.55 μ.

Τέλος ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεκτάθηκε καὶ στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ νάοσχημου

1. ΠΑΕ 1978, 203 καὶ 1979, 247 - 248.

2. ΠΑΕ 1978, 204.

3. Στὴ Ζαγορὰ τῆς Ἄνδρου, οἰκισμὸ ὁ ὁποῖος εἶναι σύγχρονος μὲ τῶν Κουκουναριῶν, δὲν διακρίνονται δρόμοι πού νὰ διασχίζουν τὰ κτίρια μεταξύ τους· βλ. Α. CAMBITOGLU (et al.), Ζαγορὰ 1 (1971), πίν. I - IV.

4. ΠΑΕ 1977, 372 - 373.

οικοδομήματος, στό νότιο τμήμα τῆς D2¹. Ἀνοίχτηκαν δύο τομῆς κάθετα πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ τοίχου 2, ἀφοῦ ἀφέθηκε μεταξὺ τῶν δύο μάρτυρας γιὰ μελλοντικὴ στρωματογραφικὴ μελέτη τῶν ἐπιχώσεων. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς τάφρου ἡ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε σὲ ὄλο του τὸ σωζόμενο ὕψος τὸν 2, ποὺ χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν προσεκτικὴ συναρμογὴ τῶν ἐπιμήκων καὶ χαμηλῶν σχιστολίθων του. Στὴν πλευρὰ αὐτῆ τῆς δυτικῆς τομῆς μετροῦνται ἐννιά ἐπάλ-
ληλες σειρὲς λίθων. Ἐξ ἀντιθέτου, στό ἀνατολικό του ἄκρο ὁ 2 περιλαμβάνει μόνο ἕξι σειρὲς λίθων. Ἐδῶ μάλιστα ἡ βᾶση τοῦ τοίχου βρίσκεται ὑψηλότερα ἀπ' ὅ,τι στό ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ τοίχου. Ἡ παραπάνω ἰδιομορφία καλύπτει μῆκος 0.90 μ. ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία τοῦ κτιρίου. Ἡ ἐρμηνεῖα τοῦ φαινομένου εἶναι προβληματικὴ. Ὅμως ἔχουν μέχρι στιγμῆς προταθεῖ δύο ὑποθέσεις: εἴτε στό σημεῖο αὐτὸ λίθοι τοῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος καταστροφῆς ἀνέρχονταν πρὸς ψηλὰ ἀπ' ὅ,τι τὸ ὑπόλοιπο πρὸς Δ τμήμα τοῦ κτιρίου καὶ ἔτσι δὲν χρειά-
σθηκε νὰ θεμελιωθεῖ ὁ τοῖχος στό ἴδιο βάθος, εἴτε ἡ κατὰ 0.15 μ. περίπου ἀνύψωση τοῦ θεμελίου σὲ μῆκος 0.90 μ. ὑποδηλώνει τὴν ὑπαρξὴ ὀρατοῦ ἐδρά-
νου ποὺ περιέτρεχε τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτιρίου (B - N) μὲ πλάτος καὶ ὕψος ἀνάλογο μὲ τὸ παρατηρούμενο κενὸ τῆς θεμελιώσεως. Ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθεῖ καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος μέσα στό ἴδιο οἰκοδόμημα, μὲ στόχο τὴν πληρέστερη κατανόηση τῆς μορφῆς καὶ λειτουργίας τοῦ μεγαλύτερου κτιρίου τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκισμοῦ τῶν Κουκουναριῶν.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ

Ἡ ἀνασκαφή στὴ Γρόττα καὶ ἡ ἔρευνα στὸ Σαχνρί συνεχίστηκε κατὰ τὸ 1981 μὲ χαρακτηριστικὴ ἐνίσχυση τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΓΡΟΤΤΑ

Στὴ Γρόττα ἡ ἔρευνα προχώρησε στὰ δυτικὰ τῶν λειψάνων τῆς πρωτογεωμετρικῆς οἰκίας ποὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1980¹, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ βρεθεῖ ἡ συνέχειά τους γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἡ κάτοψή της. Ἡ ἐπίχωση ὁμως στὸ σημεῖο αὐτὸ βρέθηκε πολὺ πλουσιότερα ἀρθρωμένη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξαντληθεῖ ἡ ἀνασκαφικὴ περίοδος σὲ στρώματα μεταγενέστερα τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου.

Ἡ περιοχὴ ποὺ ἐρευνήθηκε ἐκτείνεται 10 περ. μ. πρὸς τὰ δυτικὰ τῶν ἐρειπίων τῆς πρωτογεωμετρικῆς οἰκίας καὶ τοῦ σύγχρονου ἀγωγοῦ παγοποιείου ποὺ διχοτομεῖ ἀναγκαστικὰ τὸ χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς, σὲ μιὰ λωρίδα πλάτους 5 π. μ. (πίν. 199α - β, σχέδιο θὰ δοθεῖ μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς στὸ σημεῖο αὐτό). Κι ἐδῶ βρέθηκε στὰ ὑψηλότερα στρώματα τὸ πλῆθος τῶν ταφῶν τοῦ 14ου αἰ. μ.Χ.², ποὺ καλύπτει τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας πόλεως. Κάτω ἀπ' αὐτὸ ἦρθαν στὸ φῶς τὰ θεμέλια τῶν σπιτιῶν τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος³, ποὺ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶχαν φαίνεται μακρὰ ζωή: Σὲ προχωρημένους χριστιανικοὺς χρόνους διασκευάστηκαν σὲ χώρους βιοτεχνίας μὲ μιὰ ἀπλὴ λιθόστρωτὴ αὐλὴ στὸ κέντρο. Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ χώρου ἀνατολικά τῆς αὐλῆς ἐγκαταστάθηκε μιὰ κατασκευὴ μὲ μιὰ βαθιὰ καὶ μιὰ ρηχὴ λεκάνη μὲ χοντρά διαδοχικὰ ἐσωτερικὰ ἐπιχρίσματα ἀσβέστη, ἐνῶ στὰ νότια κατασκευάστηκε ἀπὸ παλαιότερο ὕλικὸ ἕνας μακρὸς ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς μὲ κατεύθυνση Α-Δ (πίν. 199α - β). Στὴ βαθύτερη λεκάνη χρησιμοποιήθηκε μαρμάρينو κυρτὸ θωράκιο ἀπὸ ἄμβωνα (;) παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μὲ τὴν ἐπιγραφή +ὑπὲρ εὐχῆς Ἀνδρέ(ο)υ (πίν. 200β)⁴.

* Στὴν ἀνασκαφὴ ἐργάστηκε ὁ ἀρχαιολόγος κ. Ἄγγ. Ματθαίου καὶ φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. ΠΑΕ 1980, 260.

2. ΠΑΕ 1978, 214.

3. ΠΑΕ 1980, 259.

4. Γιὰ τὸ διακοσμητικὸ θέμα βλ. πρόχειρα τὸ φράγμα τοῦ πρεσβυτερίου τῆς Καταπο-

Τὸ κέρδος τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς στὴ Γρόττα ἦταν ὅμως κυρίως ἡ στρωματογραφικὴ ἐπιβεβαίωση τῆς ἀπόψεως πού εἶχαν ὑποβάλει ἤδη στοὺς ἀνασκαφεῖς ἄλλα στοιχεία, ὅτι δηλ. ἡ πολὺτιμη γιὰ τὴ γνώση τῶν ἀρχαίων ἐργαστηρίων κεραμεικῆς καὶ πλαστικῆς τῆς Νάξου ἐπίχωση στὸ χῶρο αὐτὸ μεταξὺ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ στρώματος καὶ τῶν θεμελίων τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος σχηματίσθηκε τὸ ἀργότερο κατὰ τοὺς πρώτους ἑλληνιστικοὺς χρόνους: Μέχρι τὸ δάπεδο τοῦ σπιτιοῦ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος πού βρέθηκε στὸν ἀνατολικὸ χῶρο φτιαγμένο ἀπὸ μικρὲς πέτρες, ὄστρακα καὶ χῶμα, ἡ ἐπίχωση ἦταν χαρακτηριστικὰ μεταγενέστερη. Κάτω ὅμως ἀπὸ τὰ θεμέλια αὐτὰ καὶ τὸ δάπεδο ἡ ἐπίχωση περιεῖχε τὰ γνώριμα γεωμετρικά, ἀρχαῖα καὶ κλασικὰ ἀντικείμενα πού φαίνεται νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ γειτονικοῦ νεκροταφείου τῶν Ἀπλωμάτων, μαζὶ μὲ ἐλάχιστα ὄστρακα μεταγενέστερα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Στὸ βάθος αὐτοῦ τοῦ στρώματος βρέθηκε ἓνα ἄλλο δάπεδο πού ὀριζόταν πρὸς τὰ δυτικὰ ἀπὸ ἓνα μακρὸ θεμέλιο, σωζόμενο δυστυχῶς μάλισι στὴν πρώτη στρώση καὶ διακοπτόμενο πρὸς τὰ βόρεια, πιθανότατα ἀπὸ παλαιότερον ἓνα πηγάδι, πού στὴ μεταγενέστερη περίοδο μπαζώθηκε καὶ ἀγνόηθηκε (πίν. 200α). Γιὰ τὴν χρονολόγηση αὐτῆς τῆς κατασκευῆς εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι τὸ δεύτερο αὐτὸ δάπεδο, πάλι ἀπὸ μικρὲς πέτρες καὶ πηλόχωμα, περιεῖχε τεμάχια μικρῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων, ἀνάμεσά τους τὴν κνήμη μικροῦ κούρου πού τὸ συνολικὸ τοῦ ὕψους θὰ μπορούσε νὰ ὑπολογισθεῖ σὲ 40 ἐκ. ἀπὸ τὸ 530 περ. π.Χ. Τὸ γεγονός αὐτό, μαζὶ μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιχώσεως μεταξὺ τοῦ δαπέδου αὐτοῦ καὶ τοῦ νεώτερου του, δείχνουν ὅτι ὁ τοῖχος καὶ τὸ δάπεδο μὲ τὸ πηγάδι κατασκευάσθηκαν σὲ χρόνους πολὺ κοντὰ στὴν ἐποχὴ πού τὰ πλοῦσια θραύσματα ἀγγείων καὶ γλυπτῶν ἔπασαν στὴν περιοχὴ. Ἄλλωθις δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ τὸ ὕλικὸ αὐτὸ νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὸ δάπεδο καὶ κατόπιν νὰ σκεπάσει τὰ ἐρείπιά του. Τὸ ἴδιο ὕλικὸ δείχνει ὅτι οἱ χρόνοι αὐτοὶ ἦταν ὁ ὕστερος 4ος π.Χ. αἰ.

Ἄλλα ἐνδιαφέροντα εὐρήματα ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἀρχαίας ἐπιχώσεως ἦταν: α) Τεμάχιο ἀνάγλυφου πίθου τοῦ β' τετάρτου τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. μὲ παράσταση μάχης· πάνω ἀπὸ ὕπτιο νεκρὸ πολεμιστὴ καλπάζουν τὰ ἄλογα ἐνὸς ἄρματος (πίν. 201α). β) Τεμάχιο γεωμετρικοῦ κρατήρα μὲ διακόσμηση μετοπῶν μὲ κύκλους, τοῦ τέλους τῆς μέσης γεωμετρικῆς περιόδου². Στὸ ἐσωτερικὸ του εἶναι χαραγμένο ἐπὶ τὰ λαῖα ἓνα ὄνομα πού πρέπει νὰ διαβαστεῖ πιθανότατα Ἔλοκιός.

λιανῆς στὴν Πάρο, Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἡ Εὐλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ (1954) 532, εἰκ. 498.

1. ΑΑ 1930, 133.

2. Πρβ. Η. WALTER - KARYDI, ΑΑ 1972, 390.

μέτρο τοῦ δυνατοῦ νὰ βρεθεῖ ἡ θέση του στό οἰκοδόμημα. Μέσα σ' αὐτό τὸ πνεῦμα μετακινήθηκαν σκόπιμα καὶ ἐν μέρει στὴν ἀρχική τους θέση οἱ σωζόμενοι λίθοι τῆς εὐθυνηρίας καὶ τῆς πρώτης στρώσεως τοῦ τοίχου. Ἀλλωστε τὸ 1981 ἐπιτεύχθηκε ἡ ταύτιση ὅλων τῶν λίθων τῆς ἀνατολικῆς παραστάδας καὶ τοῦ ἐπικράνου τῆς κι ἔτσι καθορίστηκε μὲ βεβαιότητα τὸ ὕψος τοῦ τοίχου καὶ τῶν κιόνων σὲ 4.196 μ. ἢ 8 1/4 κ.δ. Στὰ μέτρα αὐτὰ ἐντάσσονται ἀβίαστα καὶ οἱ στρώσεις τῶν τοίχων. Τὸ ἐπίκρανο ποῦ ἀναγνωρίστηκε ἔχει ἀσυνήθιστη μορφή: Τὸ μέτωπο τῆς παραστάδας ἐπιστεφόταν ἀπὸ μιὰ γλυφὴ ὕψους 28 ἐκ., ἀνάλογη μὲ τὸ κυμάτιο τοῦ τυμπάνου στὰ ἀετώματα καὶ ἕναν ἄβακα, ποῦ δὲν συνεχίζοταν στὶς πλάγιες τῆς πλευρῆς.

Ἀκόμη πῶς ἰδιόρρυθμη ἀποδείχθηκε ἡ διαμόρφωση τῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων: Στὸν σηκὸ ἐξεῖχαν μεμονωμένοι ἐγκάρσιοι λίθοι μὲ ἀδρὴ ἐργασία ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου, φαινόμενο ποῦ δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ οἰκοδόμημα δὲν τελείωσε. Ἀντίθετα οἱ ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τοῦ προνάου εἶχαν δουλεутεῖ ἐπιμελημένα μὲ τὸ βελόνι καὶ σκεπάστηκαν μὲ λεῖτο, σὲ ὀρισμένα σημεῖα χρωματιστὸ κονίαμα. Οἱ ἐξωτερικὲς ἐπιφάνειες δουλεύτηκαν πάλι τόσο τραχιὰ μὲ πικουῖνι, ὥστε πρέπει νὰ ἔδιναν τὴν ἐντύπωση τῆς ἀκανόνιστης ἐπιφάνειας ἐνὸς φυσικοῦ ὄγκου. Γιατὶ ἡ κάλυψη τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν μὲ κονίαμα ποῦ ὑποθέταμε ὡς τώρα δὲν φαίνεται πιθανή, ἀφοῦ οἱ ἐξωτερικοὶ λίθοι ἔχουν ἀναθύρωση, λεπτοὺς ἄρμους καὶ οἱ ὀριζόντιες ἐπιφάνειες ἀρμογῆς τους γέρονται περ. 3^ο πρὸς τὰ ἔξω γιὰ νὰ ἀποχετευοῦν τὸ νερὸ τῆς βροχῆς ποῦ εἰσχωροῦσε στὸν τοῖχο. Ἡ ἴδια τραχιὰ, δουλεμένη μὲ πικουῖνι ἐπιφάνεια χαρακτηρίζει καὶ τοὺς λίθους τοῦ τυμπάνου. Ἐδῶ ἡ ἀντίθεση εἶναι ἀκόμη ἐντονότερη ἀφοῦ τὸ τύμπανο περιβαλλόταν ἀπὸ λεία, χρωματισμένα κυμάτια (λέσβιο καὶ ἰωνικό). Διερωτᾶται κανεῖς, μήπως ἡ τοιτισμένη αὐτὴ τραχιὰ διαμόρφωση τῶν τοίχων καὶ τοῦ τυμπάνου ἀπέβλεπε συνειδητὰ σὲ κάποιο καλλιτεχνικὸ ἀποτέλεσμα.

Τὸ ὕλικὸ τῶν δύο θυρῶν τοῦ ναοῦ συμπληρώθηκε μὲ τὴν ἀνεύρεση τοῦ γείσου τῆς θύρας, στὴν πάνω ὀψὲ τοῦ ὁποῖου σῶθηκε ἡ ὑποδοχὴ ἐνὸς λίθου ποῦ πιθανῶς χρησίμευε ὡς βάση δοκοῦ τῆς ὀροφῆς. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ πρὸς τὸ παρὸν δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴ διάθεση τῶν δοκῶν ὀροφῆς στὸν πρόναο, ὅπως τὴν δεχθήκαμε τὸ 1980.

Σχετικὰ μὲ τὴ στέγη τοῦ σηκοῦ ἀκριβέστερη μελέτη ὅλων τῶν δοκίδων ἀπέδειξε ὅτι, ὅπως καὶ στὴ στέγη τοῦ προνάου, μεταξὺ τῶν ἄκρων τῶν δοκίδων ἦταν καὶ ἐδῶ τοποθετημένες πάνω ἀπὸ τὶς δοκοὺς πλάκες ποῦ ἔκλειναν τὸ κενό. Οἱ κεραμίδες τοῦ προνάου, ποῦ δὲν φαίνονταν ἀπὸ κάτω, ἦταν σχετικὰ παχιῆς καὶ ἀδρές, ἐνῶ οἱ ὄρατοι μαρμάρινοι στρωτῆρες τοῦ σηκοῦ ἦταν πολὺ λεπτότεροι καὶ προσεκτικὰ λειασμένοι, ὥστε νὰ δημιουργοῦν πάνω ἀπὸ τὸ λατρευτικὸ χῶρο ἕνα διάφανο φωτεινὸ κλείσιμο.

Πέρα ἀπὸ τὶς κεραμίδες τῆς στέγης ποῦ ἀποκαταστάθηκαν μὲ ἀκριβεία ἐρ-

μηνεύτηκαν όλα τὰ σημαντικά τμήματα τῆς στέγης: "Ένας κορυφαῖος καλυπτήρας με τομή ὁμοια με τὴ γωνία τοῦ ἀετώματος τεκμηριώνει τὴ μορφή τοῦ κορυφαίου χωρὶς ἀνθέμια. Ἀπὸ τὴ σίμα διατηρήθηκε τὸ κεντρικὸ κομμάτι με τὴ βάση τοῦ προφανῶς φυτικῶν μεσαίου ἀκρωτηρίου, καθὼς καὶ ἄλλο ἓνα θραῦσμα. Ἰχνη ποὺ σώθηκαν πάνω σ' ἓνα γωνιαῖο μέλος τοῦ γείσου κάνουν πιθανὴ τὴν ἀποκατάσταση πλίνθων στὶς γωνίες καὶ ἐπομένως καὶ γωνιαίων ἀκρωτηρίων.

Ἡ διαφανὴς στέγη καὶ ἡ τραχιὰ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ μποροῦν ἴσως νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐνδείξεις γιὰ τὸν λατρευτικὸ προορισμὸ τοῦ κτιρίου. Σύμφωνα με τὶς ἐπιγραφὲς ποὺ ἔχουν βρεθεῖ μέχρι σήμερα στὴν περιοχὴ, τὸ ἱερὸ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἀνατεθειμένο στὸν Ἀπόλλωνα, ἢ στὴ Δήμητρα καὶ τὴν Κόρη. Ἀλλὰ οἱ τραχιῆς ἐπιφάνειες ποὺ ἐκτείνονται ἀκόμη καὶ στὸ τύμπανο τοῦ ναοῦ, φαίνεται νὰ «σημαίνουν» τὸ φυσικὸ βραχώδες τοπίο: Ὁ Ν. Κοντολέων¹ καὶ ὁ S. Lauffer² εἰδειξαν τὸν σπηλαιώδη χαρακτήρα τοῦ «μεγάρου», τοῦ χθόνιου τόπου λατρείας τῆς Δήμητρας. Ἡ διαφανὴς στέγη μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἄφηγε ὕστερα ἀπὸ μιὰ μυστικὴ τελετὴ τὸ λυτρωτικὸ φῶς νὰ περάσει στὸ χῶρο, ὅπως καὶ τὸ πολὺπλοκο «ὀπαῖον» στὸ Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας. Ἀλλὰ καὶ ἡ κάτοψη τοῦ κτιρίου με τὴν εὐρυμέτωπη αἴθουσα, τὴ χωρισμένη με κιονοστοιχία σὲ δύο ἐγκάρσια κλίτη, ποὺ ἄνοιγε πρὸς τὴν εἴσοδο με δύο πόρτες, ἀρμόζει περισσότερο σ' ἓνα χῶρο συγκεντρώσεως παρά σ' ἓνα σηλὸ γιὰ τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα.

Στὴν Πλάκα, στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Ἀγερσανιοῦ βρέθηκαν στὴν ἐκκλησία ποὺ ἐρεύνησε ὁ Ν. Κοντολέων (ΠΑΕ 1954, 338) λιθόπλινθοι τοίχου με ἐπιφάνειες ἀρμογιῆς κατὰ 3^ο λοξὲς πρὸς τὰ ἔξω καὶ πάχος 75 ἐκ., ποὺ δείχνουν μιὰ κατασκευὴ τοίχου ἀνάλογη μ' αὐτὴ τοῦ Γύρουλα.

G. GRUBEN - M. KOPPEΣ

1. *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier* 1 (1956) 293 κέ.

2. Στήλη, Τόμος εἰς Μνήμην Ν. Κοντολέοντος (1980), 208 κέ.

Στά πλαίσια τῆς γενικότερης ἀρχαιολογικῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας πόλης τῆς Νάξου καὶ σὲ συνεργασία μὲ τὸν διευθυντὴ τῶν χερσαίων ἀνασκαφῶν τοῦ νησιοῦ καθηγητὴ κ. Βασ. Λαμπρινουδάκη, καταστρώθηκε πρόγραμμα ὑποβρύχιας ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν μὲ ἀφετηρία τὴ θάλασσα περιοχῆ, βόρεια τῆς παραλίας τῆς Γρόττας.

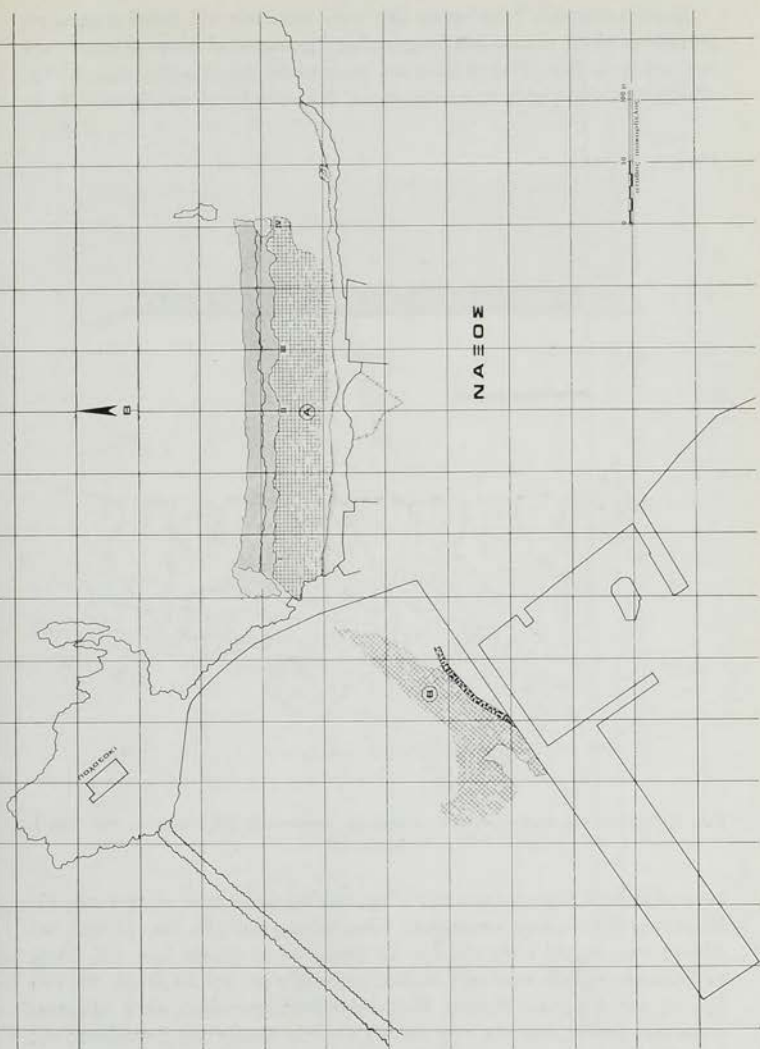
Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος αὐτοῦ, συνεργεῖο τῆς Ἐφορείας Ἐναλίων Ἀρχαιοτήτων, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Γεωργίου Παπαθανασόπουλου ἀποτελούμενο ἀπὸ τοὺς αὐτοδύτες ὑπαλλήλους τῆς Ἐφορείας Στάθη Πισκαρδέλη σχεδιαστή, Ἡλία Κυριακόπουλο ὑπομηχανικό, Κωνσταντῖνο Κωνσταντόπουλο συντηρητὴ καὶ Λουκᾶ Μπισταράκη διοικητικὸ ὑπάλληλο, πραγματοποιοῖσθε στὴν περιοχὴ Γρόττα, ὑποβρύχια προκαταρκτικὴ ἀναγνωριστικὴ ἐρευνα τὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1981, σὲ συνέχεια τῆς μικρῆς, ἐπίσης ἀναγνωριστικῆς, ἐρευνας ποὺ ἔκανε τὸ ἴδιο συνεργεῖο τὸν Αὐγούστο τοῦ 1980, χωρὶς ὅμως ἀποτελέσματα λόγω ἐξαιρετικὰ δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν.

Γιὰ τὴ διεκκώλυση τοῦ ἔργου τῆς ὑποβρύχιας ἐρευνας ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὸν σχεδιαστὴ Στάθη Πισκαρδέλη τοπογραφικὸ σχέδιο τῆς περιοχῆς ποὺ περιλαμβάνει τὴ γλωσσοειδῆ ἀπόληξη τῆς ἀκτογραμμῆς τῆς ἀρχαίας πόλης στὰ βορειοδυτικὰ καὶ τὴν ἀπέναντι νησίδα «Παλατάκι» (εἰκ. 1). Στὸ σχέδιο αὐτὸ σημειώθηκαν τὰ ὄρια τῶν γνωστῶν ἀπὸ παλαιά, κτιριακῶν ἀρχαίων μέσα στὴ θάλασσα καὶ ἐκείνων ποὺ βρίσκονται βόρεια τῆς Γρόττας (τομέας Α) ὅπως καὶ ἐκείνων ποὺ περιλαμβάνονται στὸ βόρειο προλιμένα (τομέας Β).

Οἱ δυσμενεῖς καιρικὲς συνθῆκες καὶ ἡ ἰδιομορφία τῆς ἐρευνας δὲν ἐπέτρεψαν πληρέστερη καὶ ὀλοκληρωμένη ἐξερεύνηση τῆς περιοχῆς.

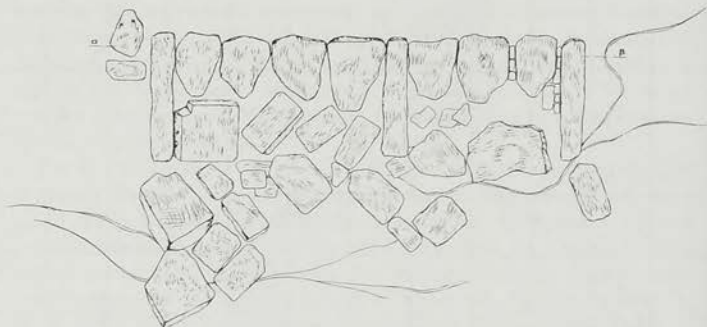
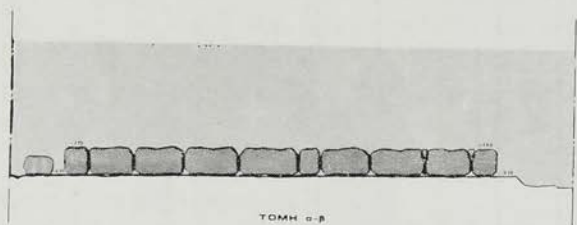
Τὰ λείψανα τῶν ἀρχαίων κτισμάτων ποὺ διακρίνονται κατάσπαρτα στὸν τομέα Α' ἐκτείνονται σὲ ζώνη πλάτους 50 περίπου μέτρων καὶ μῆκους 300 μ. καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ βόρειο ὄριο τῆς παραλίας τῆς Γρόττας (στὴν εἰκ. 1 σημειώνεται μὲ διαγράμμιση δικτυωτῆ). Προφανῶς τὰ κτίσματα αὐτὰ ἀποτελοῦν συνέχεια τῶν οἰκοδομικῶν συγκροτημάτων τῆς ξηρᾶς, ποὺ λόγω τῆς ἀνύψωσης τῆς στάθμης τῆς θάλασσας εἶναι σήμερα σκεπασμένα ἀπὸ τὸ νερό.

Γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῶν κτισμάτων αὐτῶν ἀπαιτεῖται πλήρης καθαρισμὸς καὶ ἀνασκαφικὸ ἔργο στὸ βυθό, ἔργο δύσκολο καὶ χρονοβόρο.



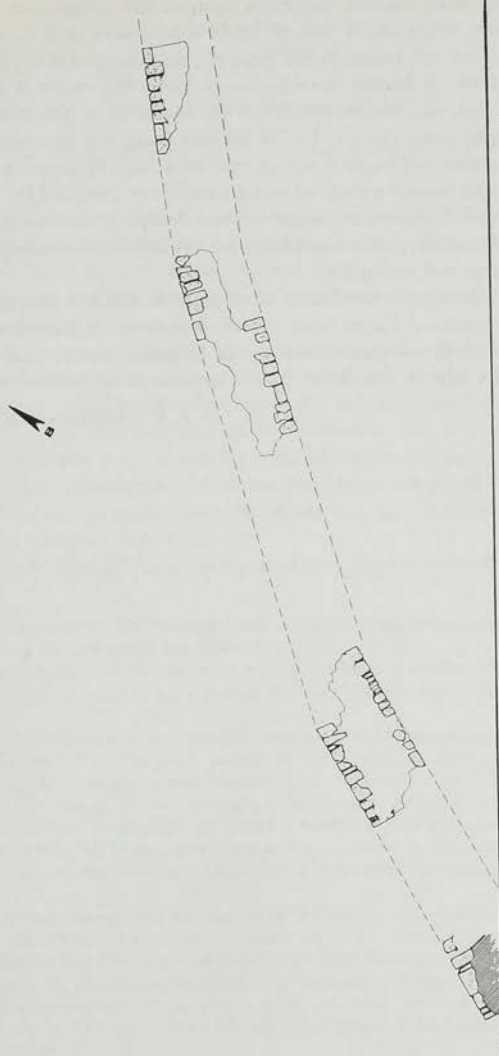
Είκ. 1. Τοπογραφικό σχέδιο τής περιοχής Γρόττας - προλιμένα - Παλατία με τούς τμήτες Α καί Β.

Χωρίς καθαρισμὸ διακρίνονται ἤδη στὴν ἐπιφάνεια τοῦ βυθοῦ διάσπαρτοι ὀρθογώνιοι δόμοι, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους βρίσκονται σὲ κανονικὴ σειρὰ κατὰ τμήματα (πίν. 203 - 204) σὲ βάθη ποὺ κυμαίνονται ἀπὸ τὸ μηδὲν μέχρι 2.50 μ. Ἰδιαίτερα αἰσθητὴ εἶναι ἡ πυκνότητά καὶ ἡ κανονικότητά ποὺ ἔχουν οἱ δόμοι.



Εἰκ. 2. Κάτοψη καὶ τομὴ τμήματος κτιριακῆς κατασκευῆς τοῦ τομέα Α, στὴ θέση Ι, τῆς εἰκ. 1.

κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου ὄριου τῆς ζώνης ποὺ δηλώνουν ἴσως τὸ ὄριο μιᾶς εὐ-
θύγραμμης ἐκτεταμένης κατασκευῆς, ἴσως προκυμαίας (βλ. εἰκ. 2, τομὴ καὶ
κάτοψη στὸ σημεῖο Ι τῆς εἰκ. 1). Σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ βόρειο ὄριο τῆς ζώνης
αὐτῆς ἐκτείνεται μίᾳ στενότερη λωρίδα, πλάτους γύρω στὰ 20 μέτρα, ποὺ ἐνῶ
ἔχει τὴ μορφή φυσικοῦ βράχου, δίνει εἰκόνα ἐπεξεργασμένης, κατὰ τμήματα,
ἐπιφάνειας (πυκνὴ διάστιξη στὴν εἰκ. 1). Γιὰ τὴν πληρέστερη ἀναγνώριση τῆς
περιοχῆς ἐρευνήθηκε στὸν προλιμένα καὶ τὸ τμήμα τῶν κτιριακῶν λειψάνων



Εικ. 3. Κάτοψη τῶν ὀρίων καὶ τῶν ὀρατῶν, πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας, τμημάτων τοῦ μεταγενέστερου (μεσαιωνικοῦ) λιμενικοῦ ἔργου στὸν τομέα Β τῆς εἰκ. 1.

τοῦ τομέα Β πού ὅπως φαίνεται ἀποτελοῦν συνέχεια τῶν λειψάνων πού ἐντοπίστηκαν στή ζώνη τοῦ τομέα Α, καί τὰ ὁποῖα διακόπτονται ἀπό τή σύγχρονη δρομική κατασκευή πού ἐνώνει τὸ ΒΔ ἄκρο τῆς χερσαίας γλώσσας μετὸ ἀπέναντι «Παλατάκι». Ἡ ἔκταση τῶν ἀρχαίων λειψάνων τοῦ τομέα Β σὲ βάθος 2.50 - 3.50 μ. εἶναι περίπου πλάτους 20 μ. καί μήκους 50 μ. (σημειώνεται μετὰ δικτυωτῆ διαγράμμιση στήν εἰκ. 1). Ἡ διάταξη ὁμῶς τῶν δόμων ἐδῶ εἶναι ἀραιότερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ τομέα Α καί μετὰ πολὺ ἐπιφύλαξη θὰ μπορούσε νὰ διακρίνει μεταξύ τους κάποια σχέση καί σαφὴ κατεύθυνση (πίν. 204β).

Προφανῶς αὐτὸ ὀφείλεται σὲ μετακίνηση καί ἀφαίρεση οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ μεσαιωνικῆς καί σύγχρονες ἐπεμβάσεις γιὰ τὴν ἐκβάθυνση καί διαμόρφωση τῆς λιμενολεκάνης τοῦ προλιμένα.

Ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἴδιο ἀρχαῖο οἰκοδομικὸ ὑλικὸ φαίνεται πὼς ἔχει κατασκευαστεῖ τὸ καί σήμερα ὄρατὸ καί ἐξέχον πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας τμῆμα παλαιοῦ λιμενικοῦ ἔργου (μεσαιωνικοῦ;) μετὰ ἐλαφρῶς καμπύλη κατεύθυνση ἀπὸ τὰ ΝΔ - ΒΑ (εἰκ. 3, πίν. 205α - β) στὸ νοτιοανατολικὸ ὄριο τοῦ τομέα Β.

Γ. Α. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

34. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΙΝΩΑΣ ΑΜΟΡΓΟΥ

(Παρένθ. πίν. ΙΣΤ' - ΙΗ' και πίν. 206 - 229)

Μετά από διακοπή 87 ετών επανελήφθησαν έφετος οι ανασκαφικές έρευνες τής 'Αρχαιολογικής 'Εταιρείας που είχαν αρχίσει στην 'Αμοργό τον περασμένο αιώνα, τό 1894, από τον μεγάλο Χρήστο Τσούντα¹.

Οί έφετινές έργασίες απέβλεψαν στη συστηματική έρευνα, και στην ανασκαφή τής αρχαίας πόλης Μινώας².

Στην έπιλογή του χώρου τής Μινώας για έρευνα και συστηματική ανασκαφή όδηγήθηκα ύστερα από μακρόχρονη, ύπερδεκαετή μελέτη των αρχαιολογικών λειψάνων τής 'Αμοργού, έπιφανειακές και μουσειακές έρευνες³. Γιαυτό και θεωρώ χρήσιμο να προτάξω των άποτελεσμάτων τής πρώτης ανασκαφικής περιόδου, σύντομη αναφορά στις ώς τώρα βιβλιογραφικές μνείες και στις έρευνες, έπίσημες ή άνεπίσημες που έγιναν στη Μινώα και προσδιορίζουν, τουλάχιστον έν μέρος, τά προβλήματα, τις ιδιομορφίες και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει σήμερα ό έρευνητής.

'Η θέση τής Μινώας⁴ όπως και των δυό άλλων αρχαίων πόλεων τής 'Αμοργού⁵,

1. Οί ανασκαφές του Χρ. Τσούντα έγιναν κυρίως σε θέσεις όπου είχαν έντοπιστεί τάφοι προϊστορικοί: Βλ. ΑΕ 1898, Κυκλαδικά 1, 137 κέ.

2. Για τις έρευνες του Τσούντα στην περιοχή τής Μινώας, στη θέση Κατακρωτήρι, ΒΔ τής Μινώας βλ. σ. 166 κέ. και στη θέση Φοινικίες ΝΔ τής άκροπόλεως τής Μινώας βλ. σ. 145 κέ.

3. Α. ΜΑΡΑΓΚΟΥ, Ι, έκθεση για την ανασκαφή του Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων στην 'Αμοργό (Λεΰκες - 'Αγία Είρήνη), Δωδώνη Θ', 1980, 175. Βλ. έπίσης, Α. ΜΑΡΑΓΚΟΥ, Κομμάτι αρχαίου αγάλματος στην 'Αμοργό, Στήλη, τόμος εις μνήμην Νικ. Κοντολέοντος ('Αθήνα 1979) 413 κέ. Βλ. και τελευταία L. ΜΑΡΑΓΟΥ, Reliefkeramik aus Amorgos, Praestant interna, Festschrift für Ulrich Hausmann (Tübingen 1982) 190 κέ.

4. Για τη θέση τής Μινώας στη σημερινή Μουντουλιά βλ. Α. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, 'Υπομνήματα περιγραφικά των Κυκλάδων. 'Αμοργός ('Αθήνα 1884) (στό έξής: ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ) 9 και 41.

5. 'Από τους γεωγράφους μαρτυρείται ότι ή 'Αμοργός «ήτο τρίπολις» για τις πηγές βλ. ΕΜΜ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ ΑΜΟΡΓΙΝΟΥ, Πανδώρα, τόμ. XV, 1865, 450. ΑΝΤ. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗ, Κυκλαδικά, ήτοι Γεωγραφία και 'Ιστορία των Κυκλάδων νήσων από των 'Αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τής καταλήψεως αυτών υπό των Φράγκων ('Αθήνα 1874) 28 κέ. σημ. 96 και ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, 42. βλ. και RE 1, 1894, στ. 1876 - 1877 λ. Amorgos. Βλ. και Kleine Pauly 1, 1964, στ. 1534 - 1535. IG XII, 7 (1908) Introductio, VII - VIII: όλες οι πηγές.

Αιγιάλης¹ καὶ Ἀρκεσίνης², εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸν περασμένο αἰώνα, ἔταν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1837³ «ὠρίσθη ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Ῥόζ· πρὸ τούτου οἱ περιηγηταί, οἱ ἐπισκεφθέντες τὴν νῆσον οὐδὲν ἀναφέρουσι περὶ τῆς θέσεως αὐτῶν»⁴. Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Μινώας στὸ κέντρο τοῦ νησιοῦ, νότια ἀπὸ τὸ προστατευμένο ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς ἀνέμους λιμάνι τῶν Καταπόλων, ὁδήγησε μερικοὺς ἐρευνητὲς στὴν ὑπόθεσις πὼς ἦταν «ἡ πιδ σημαντικὴ πόλις τῆς Ἀμοργοῦ»⁵.

Ἡ προνομιακὴ ὄμως αὐτὴ θέσις τῆς Μινώας «εὐθὺς ὑπὲρ τὸν λιμένα καὶ πλησίον τῆς σημερινῆς κοινοπόλεως Ἀμοργοῦ» συνετέλεσε καὶ στὴν καταστροφὴ τῶν ἐρείπιων, ἀφοῦ ἡ γειτνίασις διευκόλυνε τὴν «ἀρπαγὴν τῶν ὕλῶν αὐτῆς πρὸς κτίσιν νέων οἰκήσεων»⁶.

1. Ἡ Αἰγιάλη εἶναι ἡ μοναδικὴ ἀπὸ τίς τρεῖς πόλεις τῆς Ἀμοργοῦ ποὺ δικτήρησε τὸ ὄνομά της ὡς σήμερα: βλ. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, 43. Γιὰ τὴν Αἰγιάλη βλ. RE 1, 1894, στ. 956 λ. *Aigiale*.

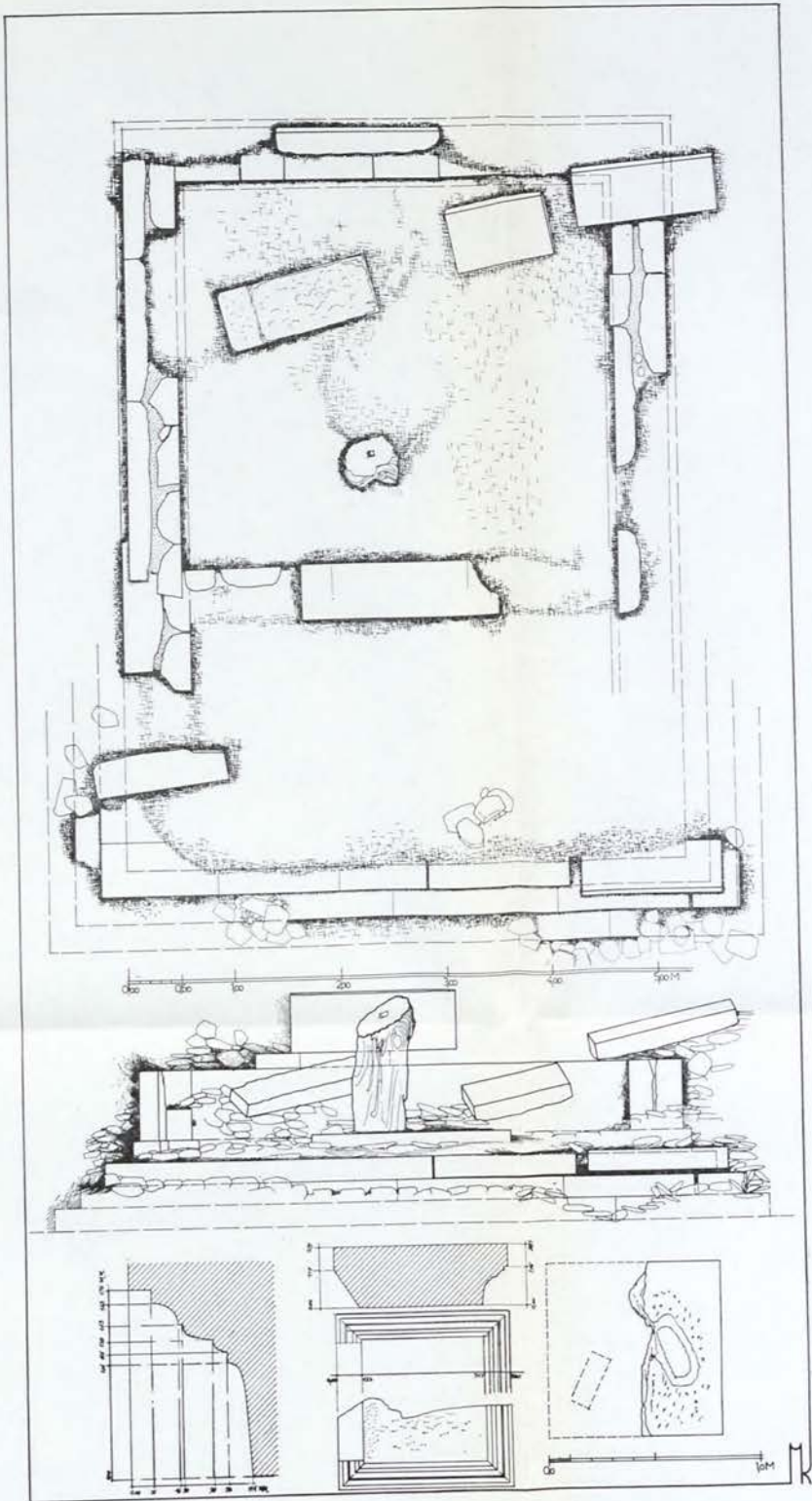
2. Καὶ τὸ ὄνομα τῆς Ἀρκεσίνης, ὅπως καὶ τῆς Μινώας «συναπολέσθη μετὰ τὴν καταστροφὴν. . . καὶ σήμερον καλεῖται Καστρί» βλ. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, Ἀμοργός, 45. Βλ. καὶ RE 2, 1896, στ. 1169, λ. *Arkesine*.

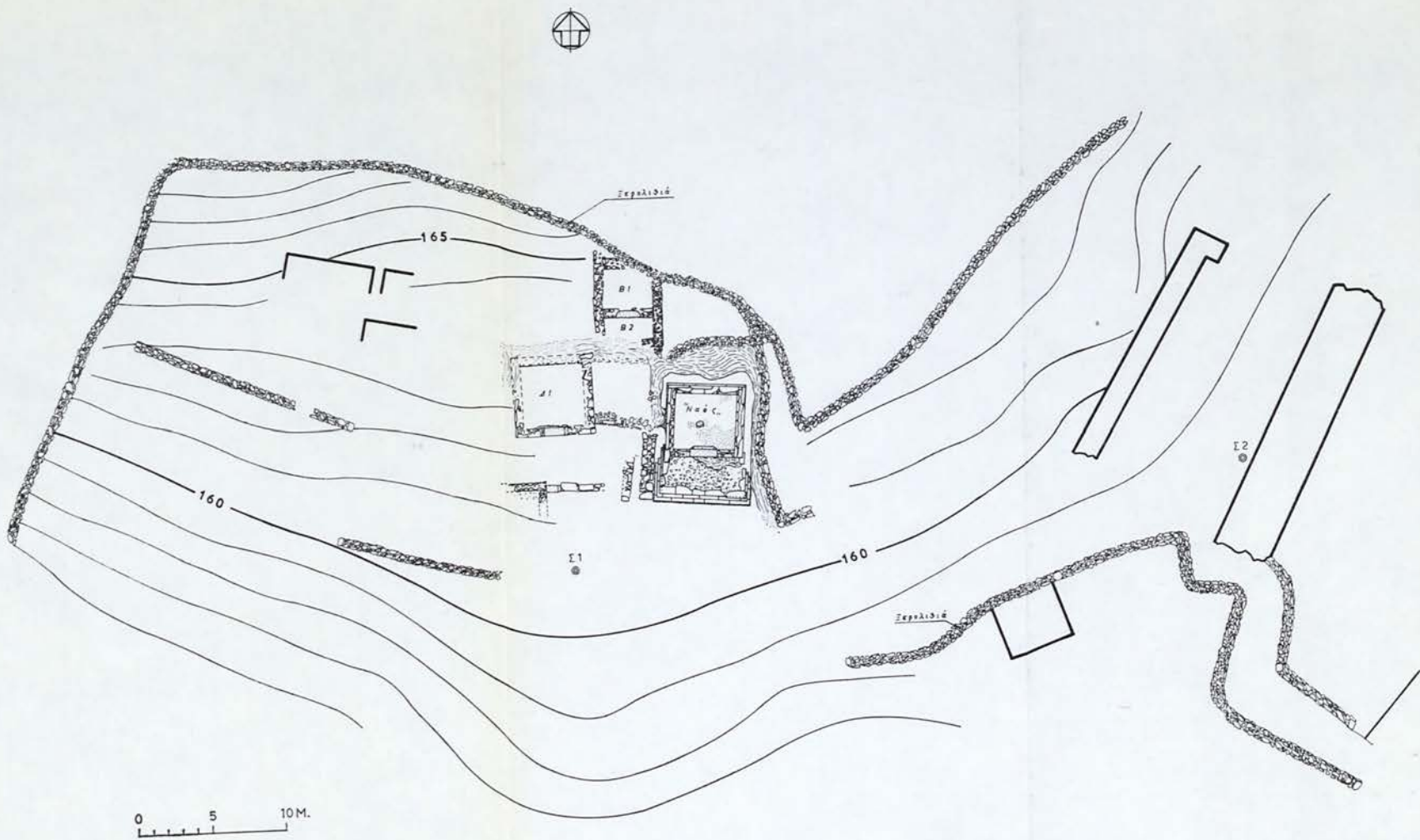
3. L. Ross, Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meeres I (1840), 173, Vierzehnter Brief, 6 (18) September 1837: «Dieser geräumige und gute Hafen, der ta *Katopola* genannt wird, weil er κατὰ τὴν πόλιν ist. . .» («und liegt selbst auf der Stelle der alten Stadt *Minoe* (sic), deren Trümmer ihn umgeben. Καὶ στὴ σελ. 175: «Die alte Stadt erstreckte sich längs einem grossen Theile des Ufers und über den Abhang des Berges an der Südostecke des Hafens auf dem Gipfel des Berges aber sollen noch bedeutende Mauerreste der alten Akropolis sein». Βλ. κυρίως στὴ 17ῃ ἐπιστολῇ τοῦ Ρόζ στὶς 2.8.1841, Inselreisen II, (1843), 39 κέ., ὅπου ἡ μοναδικὴ ἀκριβὴς περιγραφή τῶν ὁρατῶν τότε κτιριακῶν λειψάνων τοῦ τεύχους τῆς πόλεως, τῶν πύργων, τοῦ γυμνασίου καὶ γενικὰ τῆς τοπογραφίας τῶν Μινώας. Βλ. καὶ Archäologische Aufsätze, II, 1861, 633. Πρβ. καὶ ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, ὅ.π. 41 ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐπὶ τῆς νήσου τοῦ ἀρχαιολόγου Λ. Ῥόζ, καὶ τῶν μέχρι τοῦ 1841 εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν, ἐξ ὧν ὁ ἀρχαιολόγος οὕτως καθόρισε τὴν θέσιν τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς νήσου». Γιὰ τίς ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὴν Μινῶα βλ. IG XII, 7, 1908, 50 κέ. (μετὰ τὴν καλυψτέρη βιβλιογραφία).

4. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, 43.

5. R. WEIL, AM 1876, 329: «Minoa an dem fast 1 stundelangen trefflich gesicherten Hafen von Katapulo (sic) in der Mitte der Insel war am bedeutendsten». Πρβ. καὶ A. PHILIPPSON, Beiträge zur Kenntnis der griechischen Inselwelt, 1901, 101 «Die Bai von Katapola ist ein trefflicher Hafen, da sie nur nach Westen geöffnet ist, von wo selten heftige Winde wehen. . . im Süden von einem kegelförmigen Schieferberg, Muntulia, begrenzt, an dem sich im Altertum die den Hafen beherrschende Stadt Minoa, die bedeutendste von Amorgos, vom Ufer an hinaufzog». Βλ. καὶ RE XV² (1832) λ. *Minoia*, στ. 1858 - 1859. Γιὰ μιὰ τέτοια ἀξιολογικὴ ἀποτίμησις τῆς Μινώας, ἡ ἀνίθετη ἄποψις τοῦ Μηλιαράκη ἰσχύει ἀπόλυτα καὶ σήμερα: «ἐν τῇ ἀγνοίᾳ τῆς ἱστορίας τῶν πόλεων τούτων δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνομεθα ὅποια τῶν τριῶν ἦτο ἡ σημαντικώτερα, οὐδὲ τὰ ἐρείπια αὐτῶν παρέχουν ἐνδείξιν τούτου ἀναμφισβήτητον».

6. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, 83.





Στήν ολοκλήρωση τῆς καταστροφῆς τοῦ χώρου τῆς πόλεως τῆς Μινώας τοῦ 1884 ἦταν ἤδη «μεταβεβλημένοι εἰς ἀγρούς καὶ κατατετημημένοι εἰς τράφους»¹, συνήργησαν σημαντικὰ οἱ ἀνασκαφικὲς ἐρευνες τοῦ G. Deschamps, ὁ ὁποῖος τὸ 1888 («ἀποφάσεις») ² νὰ ἐνδιατρίψει «pendant quelques semaines dans la patrie de Simonide, afin de voir si dans son sol où Ross, Reinach, Dubois, Radet, ont déjà retrouvé des vestiges précieux, elle ne recèle pas quelques statues archaïques et quelques inscriptions «de la bonne époque»»³. Ἡ πολυσέλιδη (56 σελίδες) διήγηση τοῦ ἀκολουθεῖ τὴν παραπάνω εὐγλωττῆ εἰσαγωγή θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ἓνα δροσερό, χαριτωμένο καὶ ἴσως «διασκεδαστικόν», ἀνώδυνο ὄδοιπορικὸ τοῦ 19ου αἰώνα, ἀν' ὃ συγγραφέας εἶχε ἐπισκεφεῖ τὸ νησί ὡς ἀπλὸς περιηγητῆς καὶ δὲν εἶχε ἀνασκάψει καὶ στὶς τρεῖς ἀρχαῖες πόλεις. Ἡ παράθεση ὅμως πλήθους ἀχρηστων γιὰ τὸν ἀρχαιολόγο πληροφοριῶν μαρτυρεῖ γιὰ τὸ ἐρασιτεχνικόν, θησαυροθηρικὸ πνεῦμα τοῦ ἀνασκαφέα καί, ὅχι σπάνια, ἐξοργίζει γιὰ τὸν τρόπο τοῦ ἀντιμετώπισε τοὺς κατοίκους τοῦ νησιοῦ καὶ γιὰ τὴν ὑπεροπτικὴ στάση του ἀπέναντι στὸ σοφὸ ἀμοργιανὸ 'Ελληνοδιδάσκαλο, τὸν Σχολάρχην 'Εμμ. 'Ιωαννίδη⁴, τὸν ἄξιο μαθητὴ τοῦ Ραγκαβῆ, τοῦ ὅχι μόνο «ἦταν ἀφοσιωμένος στὴ μελέτη τῆς 'Αμοργοῦ» καὶ «ἤξερε τὸ νησί του ἀπέξω»⁵ ἀλλὰ καὶ μὲ πάθος προσπαθοῦσε νὰ συγκεντρώσει, νὰ σώσει καὶ νὰ δημοσιεύσει.⁶ κάθε τι⁷ σχετικὸ μὲ τὴν 'Ιστορίαν τῆς 'Αμοργοῦ.

Γιὰ τὴν ἔλλειψη στοιχειωδῶν πληροφοριῶν χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ λόγια τοῦ I. N. Σβορώνου⁸ σχετικὰ μὲ τὸ θησαυρὸ τῶν 60 χρυσῶν πρώιμων βυζαντινῶν νομισμάτων τοῦ βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Deschamps στὴν 'Αρκε-

1. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, 47.

2. G. DESCHAMPS, BCH XII, 1888, 324 «des fouilles entreprises dans l'île d'Amorgos au nom et aux frais de l'École Française d'Athènes».

3. G. DESCHAMPS, La Grèce d'aujourd'hui (Paris 1892), 194, ἡ Revue des deux mondes, 109, 1892, 157 κέ. («six semaines dans l'île d'Amorgos»).

4. Γιὰ τὸ ἀρχεῖο τοῦ 'Εμμ. 'Ιωαννίδη καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ του κατάλοιπα μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα φυλάσσονται στὴν 'Αρχαιολογικὴ 'Εταιρεία βλ. Α. ΜΑΡΑΓΚΟΥ, Δωδώνη Θ', 1980, 175 σημ. 3. Γιὰ τὴν προσφορὰ τοῦ 'Εμμ. 'Ιωαννίδη στὴ μελέτη τῆς 'Ιστορίας τῆς 'Αμοργοῦ θὰ γίνῃ λόγος σὲ εἰδικὴ ἐργασία.

5. DESCHAMPS, ὁ.π. 221.

6. 'Απὸ τίς ἀρχαιολογικὲς δημοσιεύσεις τοῦ 'Ιωαννίδη ἀναφέρομε ἐνδεικτικὰ τὰ ἄρθρα του στὴν Πανδώρα τόμ. III, 1852 - 1853, 157 - 159, τόμ. IX, 1859, 469 - 470, τόμ. XI, 1861, 431 - 432, τόμ. XV, 1865, 449 - 452.

7. Παρόλο τοῦ ὅ DESCHAMPS τὸν ἀποκαλεῖ «savant de province», σελ. 220, ἡ «instituteur archéologue», σελ. 221, σημειώνει ὅτι «reenseignements historiques, chansons populaires, dictons et proverbes locaux, idiotismes du patois indigène, il a tout enseveli dans ses notes» (σελ. 221). Τὸ πολῦτιμο λαογραφικὸ ἀρχεῖο τοῦ 'Ιωαννίδη βρίσκεται στὴν 'Ακαδημία 'Αθηνῶν. Βλ. Α. ΠΟΛΙΤΗΣ, ΑΕ 1953/54, τόμ. Β', 24 σημ. 1.

8. ΔΕΝΑ, τόμ. 4, 1901, 84 (τὴν παραπομπὴ χρωστῶ στὴ φίλη Μάντω Οἰκονομίδου).

σίνη¹: «περὶ τῶν περιέργων λεπτομερειῶν τῆς ἀνακαλύψεως τῶν νομισμάτων τούτων ἔγραψεν ὁ κ. G. D. πολλά ἐν τῷ βιβλίῳ του *La Grèce d'aujourd'hui*, 1892» (σελ. 242 - 249). Ἄλλ' ὁ νομισματολόγος οὐδὲ λέξιν εὑρίσκει ἐν αὐτῷ ἀφορῶσαν αὐτὴν τὴν στοιχειωδέστεραν κατάταξιν ἢ περιγραφὴν αὐτῶν.

Δυστυχῶς οὔτε καὶ ἡ τετρασέλιδη ἔκθεσις τοῦ Deschamps (BCH XII, 1888, σελ. 324 - 327) γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν του εἶναι περισσότερο διαφωτιστικὴ. Ὁ ἐκλεκτικὸς τρόπος ἀπλῆς ἀναφορᾶς τῶν εὐρημάτων², πάντοτε χωρὶς διαστάσεις, ἡ ἔλλειψη στοιχείων γιὰ τὶς θέσεις καὶ τοὺς χώρους ποὺ ἀνεσκάφη καὶ γιὰ τὰ κτιριακὰ λείψανα, ἡ ἀπουσία σχεδίων καὶ φωτογραφιῶν δυσχεραίνουν ἢ δὲν ἐπιτρέπουν καθόλου τὴν ταύτιση τῶν ἀνεσκαμμένων χώρων. Ἔτσι, ἐνῶ πλησιάζουν ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὰς τοῦ Deschamps ὅλα τὰ εὐρήματα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὰς³ καὶ ἐλάχιστα γλυπτὰ⁴ εἶναι ἀδημοσίευτα, ἐνῶ οἱ χώροι τῶν ἀνασκαφῶν σπύριμα χωράφια ἢ βοσκότοποι γεμάτοι λιθωσαροὺς καὶ ἐρείπια. Πέραν ὅμως ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργεῖ στοὺς ἐρευνητὲς ἡ ἔλλειψη στοιχείων καὶ ἡ ἀπουσία δημοσιεύσεως, ἀνεπανάρθωτη εἶναι ἡ ζημιὰ ποὺ ἐγίνε καὶ στὶς τρεῖς ἀρχαῖες πόλεις μετὰ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν χώρων ποὺ ἀνεσκάφησαν. Οἱ χώροι αὗτοι παρέμειναν ἀφύλακτοι ὡς τὸ 1966⁵, ἐλεύθεροι «διὰ πᾶσαν χρῆσιν», γιὰ θησαυροθηρικὰς ἔρευνες τόσο στοὺς ἀρχαιολογοῦντες Ἀμοργιανοὺς ὅσο καὶ στοὺς ἀρχαιοκάπηλους, πρόσφοροι γιὰ ἀναμόχλευση καὶ μεταφορὰ τῶν λίθων στὶς γειτονικὰς ἀγροκατοικίαις καὶ στὰ κοντινὰ χωριά γιὰ οἰκοδομικὸ ὕλικό.

1. Πρβ. καὶ τὴ σχετικὴ μνεία στὴν ἔκθεσις τοῦ Deschamps στὸ BCH XII, 1888, 327 «soixantes monnaies byzantines en or ont été trouvées à Kastri, au pied de l'église de la Παναγία Καστριανή». Βλ. καὶ ΑΔ, 1888, 47 καὶ 53 «τὰ ἐν ταῖς ἐν Ἀμοργῷ ἀνασκαφαῖς τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, ἐν τῇ περιοχῇ (sic) τῆς Ἀρκεσίνης εὐρεθέντα» (νομίσματα). Τὰ νομίσματα βρισκονται στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ στὴν Ἀθήνα.

2. Γιὰ τὰ γλυπτὰ βλ. καὶ ΑΔ, 1888, 33, 46, 47, 49, 52 καὶ 53. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ εὐρήματα — γλυπτὰ, ἐπιγραφὰς, μικροαντικείμενα — μεταφέρθηκαν στὸ «Κεντρικὸ Μουσεῖο τῶν Κυκλάδων» στὴ Σύρο. Μερικὰ γλυπτὰ, ὅπως ἡ κεφαλὴ ἀπὸ τὴ Μινῶα ποὺ δημοσίευσε ὁ COLLIGNON στὸ BCH XIII, 1889, 43 - 47 πίν. X, μεταφέρθηκαν στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Λεπτομερὲς κατάλογος ὄλων τῶν ἀντικειμένων ποὺ βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφὰς τοῦ Deschamps ὅλ' ἁπλοῦς στὰ ΠΑΕ τοῦ 1982.

3. IG XII, 7 1908 (πίν. 1 - 3).

4. Βλ. COLLIGNON, ὁ.π. 43 κέ. Λίγα χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴν ἔκθεσις τοῦ ἀνασκαφῆ ὁ L. Pollak παρουσίασε ὀρισμένα ἀπὸ τὰ γλυπτὰ καὶ τὶς ἐπιγραφὰς, ποὺ εἶχαν μεταφερθεῖ στὸ Μουσεῖο τῆς Σύρου, στὸ AM XXI, 1896, 194 κέ. «... da Herr G. Deschamps leider darauf verzichtet hat, seinem vorläufigen Bericht eine ausführlichere Behandlung der Funde folgen zu lassen, wird man meine Veröffentlichung nicht unzweckmässig finden, obwohl sie den Umständen nach lückenhaft, jene nicht ersetzen kann».

5. Τὸ 1966 διορίστηκε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἵπηρεσία ὅστερα ἀπὸ ἐνέργειες τοῦ τότε Ἐφόρου τῶν Κυκλάδων Ν. Ζαφειρόπουλου καὶ τῆς τότε ἐπιμελήτριας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μυρτάλης Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου ὁ πρῶτος φύλακας Ἀρχαιοτήτων Ἀμοργοῦ Ἐμμ. Δεσποτιδῆς.

'Από τις θέσεις στις τρείς αρχαίες πόλεις που έσκαψε ο Deschamps, ή μοναδική που μπορούσε να ταυτιστεί με σχετική βεβαιότητα, χωρίς επιφανειακό καθαρισμό, ήταν ή θέση στη Μουντουλιά γνωστή στους κατοίκους τής περιοχής ως «τό παλάτι με τό άγαλμα του βασιλιᾶ», στο χωράφι του Νικ. Κ. Νομικού, στη νοτιοανατολική κλιτύ τής ακρόπολης τής Μινώας (πίν. 206α), δυτικά από τὰ «παλάτια»¹ (ύψόμετρο 162 μ. από τή θάλασσα) (βλ. τοπογραφικό, παρένθετος πίν. ΙΣΤ').

Τό 1974 ό αρχιτέκτονας Μαν. Κορρές σχεδίασε τὰ όρατά κτιριακά λείψανα, τὰ αρχιτεκτονικά μέλη και τό άκέφαλο άγαλμα που ήταν στο χωράφι του Ν. Νομικού (παρένθ. πίν. ΙΖ', πίν. 207α-β). Με τήν αποτύπωση βεβαιωθήκαμε πως τό κτίριο ήταν τό «petit monument larg. 5.25» που αναφέρεται από τον Deschamps (BCH XII, 1888, 324).

Τό καλοκαίρι του 1980, με τήν έγκριση του 'Υπουργείου Πολιτισμού και έντολή του έφόρου 'Αρχαιοτήτων Γιάννη Παπαχριστοδοπούλου, έγινε επιφανειακός καθαρισμός από τους φύλακες αρχαιοτήτων 'Αμοργού Μ. Δεσποτιδή και Σ. Γιαννακό με έπιβλεψη τής ύπογράφουσας. 'Ελευθερώσαμε τό κτίσμα από τους σωρούς των λίθων που είχαν κυλήσει από τή βόρεια κατηφορική πλευρά και στερεώσαμε πρόχειρα τους «τράφους» (τις ξερολιθιές) (πίν. 208α-β) που τό περιβάλλουν για νά τό προστατέψουμε από τις κατολισθήσεις, τὰ γιδσπρόβατα και τους φιλάρχιους ξένους επισκέπτες. Μετά από τον επιφανειακό καθαρισμό αποκαλύφθηκε ναόσχημο οικόδομημα με κατεύθυνση από Βορρά προς Νότο μήκ. 7.80 και πλ. 6.50 μ. 'Από τις πέντε βαθμίδες του κτίσματος που αναφέρει ο Deschamps (ό.π. σελ. 324: «un perron de cinq marches donne accès dans un vestibule (τόν πρόναο) d'ou l'on passe dans une chambre rectangulaire») (τόν κυρίως ναό) όρατή ήταν μόνο μία. Τά εύρήματα που συγκεντρώσαμε ήταν πολλά και πολυσήμαντα: 'Αρκετά θραύσματα από κονιάματα, μερικά με φροντισμένο επίχρισμα (πίν. 219α-β), θαλάσσια βότσαλα με κονίαμα, άμέτρητα όστρακα από άγγεϊα διαφόρων εποχών — από τή γεωμετρική περίοδο ως τήν ύστερη αρχαιότητα — και πολλά κομμάτια από μαρμάρινα γλυπτά. 'Εκτός από τὰ αρχιτεκτονικά μέλη και τὰ όστρακα από μεγάλα άδιακόσμητα άγγεϊα, όλα τὰ εύμετακόμιστα εύρήματα μεταφέρθηκαν στην αρχαιολογική συλλογή τής Χώρας και καταγράφηκαν κατά είδος με ένδειξη «Μινώα 1980. 'Επιφανειακός καθαρισμός Ναού».

1. Πιστεύω πως στα «Παλάτια» πρέπει νά άναγνωρίσουμε τὰ έρείπια που αναφέρει ό L. Ross τό 1841, Inselreisen II, 40: «eine ansehnliche Ruine eines Gebäudes aus Bruchsteinen und Ziegeln in Mörtel, von dem eine Mauer sich noch aufrecht hält, grosse feste Massen der eingestürzten gewölbten Decke liegen umher».

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ

Ἐτσι τὸν Αὐγούστο τοῦ 1981 μὲ χρηματικὸ κονδύλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ποὺ διπλασιάστηκε μὲ δωρεὰ τῆς κ. Αἰκατερίνης Ν. Γουλανδρῆ πρὸς τὴν Ἑταιρεία, παρὰ τὶς ἐξαιρετικὰ δύσκολες συνθῆκες πρόσβασης στὴν ἀδεντρὴ περιοχὴ τῆς Μινώας, τῆ βασανιστικῆ ἔλλειψη νεροῦ καὶ ἐργατῶν, ξεκινήσαμε τὴν ἀχαρῆ προσπάθεια ἀνασκαφῆς σὲ «μπαζα» καὶ σὲ ξανασκαμμένα χώματα, χωρὶς τὴν προσδοκίαν ἐντυπωσιακῶν εὐρημάτων.

Οἱ ἐργασίες καθαρισμοῦ καὶ στερέωσης μαζί μὲ τὴν ἀνασκαφῆ¹ διήρκεσαν 17 ἡμέρες. Μετὰ ἀπὸ τὴ φωτογράφιση, τὴν καταγραφὴ καὶ τὴ σχεδιάση *in situ* ὅλων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τῶν γλυπτῶν (ἀποτύπωση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης) γκρεμίσαμε καὶ ξαναχτίσαμε τὶς προηγουμένως ξερολιθιῆς βόρεια (πίν. 208β) καὶ ἀνατολικά (πίν. 210β), ἀπὸ τὸν ναὸ γιὰ νὰ τὸν προστατέψουμε ἀπὸ τὶς κατολισθήσεις ποὺ προξενοῦν τὰ χειμωνιάτικα νερὰ τῆς βροχῆς στὸν εἰθρυπτο φυσικὸ βράχο, στὸν «πάσπαρο»², ποὺ περιβάλλει τὸν ναὸ, καὶ στὶς τρεῖς πλευρὲς (βλ. παρῆνθ. πίν. ΙΗ³ καὶ πίν. 209α-β καὶ 210α). Παράλληλα διαλύσαμε τοὺς τοίχους νότια (πίν. 207α-β) καὶ δυτικὰ (πίν. 209α-β) ἀπὸ τὸν ναὸ πού, ὅπως διαπιστώσαμε, εἶχαν κτιστεῖ πρόχειρα ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφῆ τοῦ 1888 γιὰ νὰ ἐξοικονομηθεῖ «γῆ γιὰ τὴ σπορὰ τοῦ χωραφιοῦ». Κατὰ τὴ διάλυση τῶν τοίχων συγκεντρώσαμε πολλὰ θραύσματα ἀπὸ μαρμάρινα γλυπτὰ, οἰκοδομικὰ μέλη (πίν. 210α) καὶ μεγάλα κομμάτια ἀπὸ πῖθους καὶ ἄλλα ἄβαφα, χρηστικά ἀγγεῖα. Στὸν τοῖχο νότια ἀπὸ τὸν ναὸ (διαστ.: μῆκ. 9.30 μ., πλ. 0.75 μ. καὶ ὕψ. 1.85 ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ χωραφιοῦ — σταθερὸ σημεῖο Σ1 — ὡς τὴ δευτέρη βαθμίδα τῆς κρηπίδας τοῦ «ναοῦ») βρέθηκαν ἀρκετὰ θραύσματα ἀπὸ κονιάματα, θαλάσσια

1. Ἡ ἀνασκαφῆ ἔγινε στὸ χωράφι τοῦ Νικολ. Κωνστ. Νομικοῦ⁴ εὐχαριστίες χρωστοῦμε στὴ χήρα Σοφία Νικ. Νομικοῦ καὶ στὰ παιδιὰ τῆς Κωνσταντίνου Νομικοῦ, Μαρία καὶ Εὐάγγελο Θεολογίτη ποὺ μὲ κάθε τρόπο μᾶς βοήθησαν. Ἡ ἀνασκαφῆ δὲν θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς τὴν πολὺτιμη συνεργασίαν τῶν ἀμοργιανῶν φυλάκων ἀρχαιοτήτων Μανόλη Δεσποτίδη καὶ Σίμου Γαννακοῦ. Τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ ἦταν ἀπὸ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων: Βασιλικὴ Παππᾶ, ἐπιστημονικὴ συνεργάτης τῆς Β' ἔδρας Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας, Κωνσταντίνος Ρακατσάνης, ἐπιμελητῆς τοῦ Σπουδαστηρίου Ἱστορίας τῆς Τέχνης, Δημήτρης Κοκκῶνης, πτυχιούχος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Τὰ σχέδια ὀφείλονται στὸ Γιάννη Διαμαντόπουλο, σχεδιαστὴ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Οἱ φωτογραφίες ἔγιναν ἀπὸ τὸ φοιτητὴ τοῦ Γ' ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Πέτρο Σαμσάρη. Τὸ τοπογραφικὸ σχέδιον εἶναι δωρεὰ τοῦ φίλου συμπατριώτη Γιάννη Λεμονῆ. Ὅλους τοὺς εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴ συνεργασίαν καὶ τὴ βοήθειάν τους.

2. ΜΗΔΙΑΡΑΚΗΣ, 51, σχιστόλιθος, «ὅν οἱ ἐγχώριοι καλοῦσιν πάσπαρον, ἐξ οὗ τὰ ὄρη τῆς νήσου συνίστανται, εὐκόλως διαθρυπτόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιπρείας τῆς ἀτμοσφαιρῆς». Βλ. καὶ Θ. ΣΚΟΤΦΟΡ, Περὶ τῆς νήσου Ἀμοργοῦ (Ἀθήνα ΙΧ 1897) 498, C. RENZ, Beiträge zur Geologie der Aegaeischen Inseln, Πρακτ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1927) 363 κ.

βότσαλα και κομμάτια από μαρμάρινα γλυπτά που σώζουν καλοδουλεμένες πτυχές ένδυμάτων καθώς και θραύσμα ἐνεπίγραφου λίθου (πίν. 217α). Ὁ λίθος μὲ τὴν ἐπιγραφή εἶναι «ἀμοργιανὴ πέτρα», ἀσβεστόλιθος μὲ σταχτόχρωμες ἀποχρώσεις ἀπὸ τὸ γειτονικὸ λατομεῖο στὴν ἀνατολικὴ πλαγιὰ τοῦ βουνοῦ τῆς Μινώας. Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ὕψ. ± 0.33 , μέγ. σωζ. πλ. ± 0.10 μ. Σώζονται ἕξι στίχοι (ὕψ. γραμ. ± 0.01 μ. καὶ μέγ. πλ. 0.008 μ., μὲ ἀκρέμονες):

ΡΟΛΙΩ[N]

ΑΓΑΘ

[T]ΟΥΤΟ

ΚΙΑΣΑΓΗΜΟ[ΝΟΣ]

ΕΠΗΥΠΟΘΗΚ[ΗΙ]

[E]ΝΑΥΤΩΠΙΑΣ[Ι]

Vacat

Ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφή μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ 2ο π.Χ. αἰώνα¹, ἐποχὴ που οἱ σχέσεις τῆς Ἀμοργοῦ μὲ τὴ Ρόδο εἶναι πολλὰ πλᾶ μαρτυρημένες².

ΝΑΟΣ

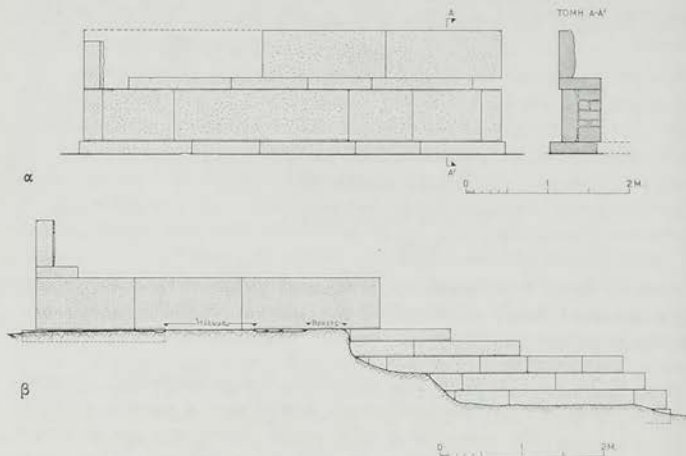
Μετὰ ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν χωραφότοιχων νότια καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸ ναὸ, ἀφαιρέσαμε τὰ γεμίσματα - στρώμα πάχους 0.50 μ. καὶ ἐρευνήσαμε τὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῶν τριῶν τοίχων (βόρειου, ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ) τοῦ κτίσματος που ἀποκαλύφθηκε ὡς τὸ στερεοβάτη: (πίν. 211α βόρεια πλευρὰ, εἰκ. 1α) (πίν. 211β καὶ εἰκ. 1β). Τὸ ὕλικό, ἀπὸ τὴν εὐθυντηρία ὡς καὶ τοὺς ὀρθοστάτες, εἶναι λευκὸ λεπτόκοκκο ἡμιμάρμαρο, ὁ ἐγγχώριος δολομιτικὸς ἀσβεστόλιθος. Στὰ γεμίσματα, ἐκτὸς ἀπὸ οἰκοδομικὰ μέλη — δυὸ λιθόπλινθοι καὶ ἀποτιμήματα ἀπὸ τοὺς ὀρθοστάτες — βρέθηκαν, πολλὰ κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινα γλυπτά, θραύσματα ἀπὸ κονίαμα καὶ πάμπολλα ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα διαφόρων ἐποχῶν. Τὰ περισσότερα θραύσματα γλυπτῶν βρέθηκαν στὸ χῶρο τῆς ΒΑ γωνίας. Τὰ χῶματα ἦταν ἀνακατεμένα ὡς τὸ φυσικὸ βράχο, τὸν «πάσπαρο», ἐπάνω στὸν ὀπίθιο «πατάει» ὁ στερεοβάτης. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος φαίνεται ὁ τρόπος ἀρμογῆς τῶν λίθων στὸν λαξευμένο πάσπαρο (πίν. 211β καὶ 212α):

1. Στὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1981, σελ. 60, ἀναφέρεται ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος ὅτι ἡ ἐπιγραφή «χρονολογεῖται στὸν 4ο - 3ο π.Χ. αἰώνα». Ἀνάμεσα στὶς δουλεμένες πέτρες μὲ ἔνδειξη: «τοῖχος ν. ἀπὸ τὸ ναὸ» που εἴχαμε τοποθετήσει χωριστά, βρήκα στὴ δεύτερη διαλογὴ ἓνα θραῦσμα που ἀνήκει στὴ δεξιὰ πλαγιὴ πλευρὰ τῆς ἐπιγραφῆς. Μεταφέρθηκε στὴ Συλλογὴ Χώρας καὶ ἔχει ἀριθμ. Μ. 80/Ε 1α.

2. Βλ. πρόχειρα IG XII.7. ἀριθμ. Ark. 9,2.64, 11. Μ 221, 34. Μ 228, 11, 19, 27. Ark. 31, 4 κλπ.

σὲ ὀρισμένα σημεῖα διακρίνεται καθαρά καὶ τὸ «μόλωμα», ἡ παρεμβολὴ μικρῶν λίθων γιὰ τὴν καλύτερη στερέωση τοῦ τοιχοβάτη καὶ τὴν ἐξομάλυνση τοῦ φυσικοῦ βράχου.

Τὰ πάμπολλα ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν, ἀν καὶ φορεῖς πολὺτιμων πληροφοριῶν

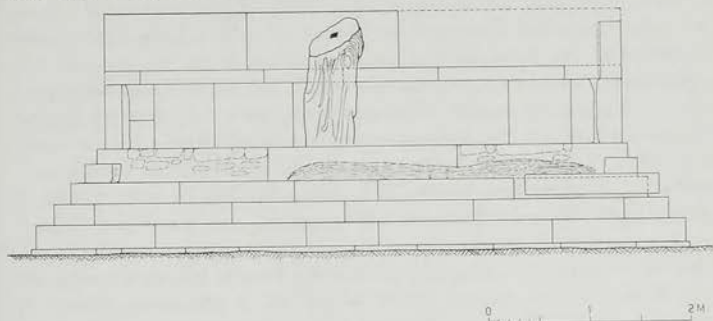


Εἰκ. 1. α) Βόρειος τοῖχος. β) Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

γιὰ τὴ μελέτῃ τῆς πόλης τῆς Μινώας, δὲν βοηθοῦν στὴν ἀκριβῆ χρονολόγησι τοῦ μνημείου. Σημειώνομε πῶς τὰ περισσότερα ὄστρακα ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα τῆς ὕστερης κλασικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς περιόδου (μελαμβαφῆ μὲ ἐντυπὴ διακόσμηση καὶ ἀνάγλυφοι σκύφοι τοῦ λεγόμενου «μεγαρικοῦ τύπου»). Δὲν λείπουν ὅμως καὶ θραύσματα ἀπὸ ἀγγεῖα τῆς γεωμετρικῆς περιόδου (πίν. 220γ-δ) καὶ τῆς Ρωμαιοκρατίας, καθὼς καὶ λύχνοι τῶν κλασικῶν χρόνων καὶ τοῦ 2ου καὶ 3ου μ.Χ. αἰ.

Γιὰ τὴν ἀποκάλυψιν ὅλων τῶν βαθμίδων τῆς κρηπίδας καὶ τοῦ στερεοβάτη κάναμε τομὲς στὴ νότια καὶ στὴ νοτιοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος. Καὶ ἐδῶ φαίνεται πῶς οἱ «ἐκσκαφές» συνεχίστηκαν καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Deschamps, γιὰ τοῦτο καὶ τὰ στρώματα ἦταν ὡς τὸν φυσικὸ βράχον διαταραγμένα. Τὰ εὐρήματα καὶ ἐδῶ εἶναι πολλὰ, (χωρὶς ἰδιαίτερη ἀξίαν), ὅλα κατακομματιασμένα, ἐκτὸς ἀπὸ δυὸ ἀκέραια μολύβδινα βασιδία (πίν. 225α): ἀμέτρητα θραύσματα ἀπὸ ἄβαφα μεγάλα καὶ μικρὰ ἀγγεῖα, πίθους, πυραύλους, ἀμφορεῖς καὶ χύτρες, πήλινα βασιδία, λαβές, δίσκοι καὶ μυκτῆρες λύχνων, μο-

λύβδινοι σύνδεσμοι, κομμάτια από πίθους με ανάγλυφη γραμμική διακόσμηση, βάσεις, χείλη και αποτμήματα από μελαμβαφή και ανάγλυφα αγγεία του λεγόμενου «μεγαρικού τύπου», κομματάκια από γυάλινα σκεύη, αποτμήματα πηλίνων ειδωλίων, συντρίμμια από μαρμάρινα γλυπτά, θραύσματα κονιαμάτων, θαλάσσια βότσαλα και δουλεμένες πέτρες. Ἡ μελέτη ὄλων αὐτῶν τῶν



Εἰκ. 2. Ναός, πρόσοψη, νότια πλευρά.

«ἄχρηστων» εὐρημάτων, παρόλο πού δὲν προέρχονται ἀπὸ ἀδιατάρακτα στρώματα, ἐλπίζομε πὼς θὰ μᾶς δώσει στοιχεῖα καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μνημείου, πού ἀποκαλύφθηκε ὁλόκληρο ὡς τὴν εὐθυντηρία.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ σχέδια (εἰκ. 1β) καὶ τὶς φωτογραφίες (πίν. 211 καὶ 212α) στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ σώζονται καὶ οἱ πέντε βαθμίδες τῆς κρηπίδας στὴ θέση τους, ἐνῶ στὴν ἀνατολικὴ καὶ στὴ νότια (εἰκ. 2 καὶ πίν. 212β καὶ 213) πλευρὰ σώζονται μόνον οἱ τρεῖς.

Οἱ ἀναβαθμοὶ τῆς κρηπίδας στὴ δυτικὴ πλευρὰ ἔχουν μικρότερο πλάτος, εἶναι στενότερες ἀπὸ τῆς νότιας πλευρᾶς καὶ στὴν ὀριζόντια ἐπιφάνεια ἔχουν προστατευτικὰ ἄπεργα (πίν. 211β, 212α). Τὸ ὕψος τῶν ἀναβαθμῶν μειώνεται αἰσθητὰ ἀπὸ τὸν κατώτατο (ὑψ. 0.24) ὡς τὸν ἀνώτερο, τὸν πέμπτο (0.15 μ.).

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα στὸν πρόναο (πίν. 213) διαπιστώσαμε ὅτι ὁ ἀνώμαλος φυσικὸς βράχος δὲν εἶναι λαξευμένος, ἀλλὰ εἶχε καλυφθεῖ μὲ ἀκατέργαστους λίθους — σὲ ὀρισμένα σημεῖα σώζονται στὴ θέση τους — γιὰ νὰ ἐπιστρωθεῖ πιθανόν μὲ μαρμαρόπλακες (παρῆνθ. πίν. 111'). Στὴ θέση του βρίσκεται καὶ τὸ μαρμάρινο κατώφλι τῆς θύρας (διαστ. 1.86 × 2.70 μ.) πού ὀδηγεῖ στὸν κυρίως ναό (πίν. 214β, γ). Οἱ τοῖχοι τοῦ κυρίως ναοῦ σώζουν σὲ ἄρκετὰ σημεῖα κονίαμα¹

1. Τὰ περισσότερα θραύσματα ἀπὸ τὰ κονιάματα πού συγκεντρώσαμε τόσο κατὰ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμό τοῦ ναοῦ τὸ 1980 ὥσο καὶ μέσα ἀπὸ τὰ μάζα καὶ τὰ βαθύτερα «στρώματα» προέρχονται ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ κυρίως ναοῦ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ

καὶ τὸ δάπεδο εἶχε ψηφοθέτημα ἀπὸ θαλάσσια βότσαλα στερεωμένα μὲ κονίαμα (πίν. 215). Τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο εἶναι +0.10 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὸ κατώφλι (πίν. 214γ) καὶ σὲ ὀρισμένα σημεῖα ἔχει ὑποχωρήσει ἀπὸ τὸ βάρος τῶν χωμάτων καὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἐνῶ ἄλλου τὰ βότσαλα ἔχουν «φουσκώσει» ἀπὸ τὶς ρίζες τῶν φυτῶν. Τὸ ψηφοθέτημα σώζεται καλύτερα στὸ νοτιοανατολικὸ χῶρο τοῦ κυρίως ναοῦ (πίν. 215). Σὲ ὀρισμένα σημεῖα, κυρίως στὸ χῶρο δυτικὰ ἀπὸ τὴν παρεῖδ τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου, διακρίνεται στρώση ἐπιχρίσματος (πίν. 215γ) καὶ ἴσως μπορούμε νὰ υποθέσουμε πὼς πρόκειται γιὰ ἐπιδιόρθωση, γιὰ νὰ συγκρατηθοῦν τὰ βότσαλα. Στὸ βόρειο τμήμα τοῦ κυρίως ναοῦ, κατὰ μῆκος τῆς παρεῖδ τοῦ βόρειου τοῖχου, κατὰ τὸν καθαρισμὸ σὲ χῶρο διαστάσεων 0.70 × 0.70 μ. βρέθηκε λατύπη σὲ ἀπόσταση 0.40 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο. Ὁ χῶρος ποὺ βρέθηκε ἢ λατύπη βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο «ἀλφαδιά» μὲ τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο. Ἡ παρουσία λατύπης σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ πάμπολλα θραύσματα (γύρω στὰ 250 κομμάτια) ἀπὸ μαρμάρινα γλυπτά, — τὰ περισσότερα ἦταν συγκεντρωμένα στὸ χῶρο τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ κυρίως ναοῦ — ἴσως ὑποδηλώνουν τὴν ὑπαρξὴ βάθρων ἢ θρανίου γιὰ τὴν ἔδραση τοῦ λατρευτικοῦ (ἢ τῶν λατρευτικῶν;) ἀγάλματος. Σ' αὐτὴ τὴ φάση τῆς ἀνασκαφῆς, ἐφόσον δὲν ἔχουν ἀκόμα συγκεντρωθεῖ προσεκτικὰ ὅλα τὰ στοιχεῖα καὶ δὲν ἔχει γίνῃ λεπτομερῆς μελέτη, ἀνάλογες σκέψεις δὲν εἶναι βέβαια παρὰ ἀπλῆς ὑποθέσεις.

Τὸ κάτω μέρος τοῦ ντυμένου μαρμαρίνου ἀγάλματος (πίν. 216) (ὑψ. 1.28 μ.) πρέπει νὰ ἀνήκει σὲ ἀντρικὴ μορφή. Ἀπὸ τὰ γλυπτά ποὺ ἀναφέρει ὁ Deschamps (BCH XII, 1888, σελ. 325) πιστεύω πὼς τὸ κομμάτι τοῦ ἀγάλματος ταυτίζεται μὲ τὴν περιγραφή: «partie inferieur d'une statue colossale. Le marbre est coupé, à mis corps, par une section nette, où subsiste encore la cavité destinée à recevoir le goujon de plomb qui reliait entre elles les différentes parties de la statue». Τὸ μεγάλο βάρος τοῦ ἀγάλματος φαίνεται πὼς δὲν ἐπέτρεψε στὸν Deschamps τὴ μετακίνησή του καὶ πρέπει νὰ τὸ ἄφησε ἐκεῖ ποὺ τὸ βρέθηκε, γιὰ αὐτὸ καὶ μπορούμε νὰ υποθέσουμε μὲ σχετικὴ βεβαιότητα πὼς πρόκειται γιὰ λατρευτικὸ ἄγαλμα. Ἡ ἐξέταση τῆς στάσης τῆς μορφῆς, τῆς κίνησης, τοῦ ἐνδύματος καὶ τῆς πτυχολογίας ὀδηγεῖ σὲ μιὰ χρονολόγηση τοῦ ἔργου στὸ 2ο π.Χ. αἰῶνα¹.

θαλάσσια βότσαλα (βλ. παραπάνω σελ. 308) ποὺ ἀναμφίβολα ἀνήκουν στὸ «ψηφολόγημα» τοῦ δαπέδου. Γιὰ τὸν τύπο τοῦ ψηφοθέτηματος βλ. Ph. BRUNEAU, *Délos XXIX, Les Mosaïques* (1972) 6 κέ. καὶ 125 κέ. καὶ τελευταῖα D. SALZMANN, *Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken von den Anfängen bis zum Beginn der Tesseratechnik*, DAI, *Archäologische Forschungen* 10, 1982, 96 ἀριθμ. κατ. 67, πίν. 7, 3 - 5.

1. Γενικὰ βλ. H. OEHLER, *Untersuchungen zu den männlichen römischen Gewandstatuen* (1961) 34 κέ. Βλ. κυρίως A. LINFERT, *Kunstzentren hellenistischer Zeit. Studien an weiblichen Gewandfiguren* (1976) 38 κέ., 117 καὶ ἄλλοι. Βλ. καὶ R. HORN, *Samos XII, Hellenistische Bildwerke auf Samos* (1972).

Μετὰ ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ κτιρίου τοῦ ναοῦ, τῆ μελέτη ὄλων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τοῦ ἀγάλματος καὶ ὄλων τῶν θραυσμάτων ἀπὸ τὰ μαρμάρινα γλυπτὰ καθὼς καὶ τῆ συνεξέταση ὄλων τῶν εὐρημάτων καὶ τῶν στοιχείων ποῦ συγκεντρώθηκαν, ἐλπίζομε, ὅτι θὰ διαφωτιστοῦν πολλὰ προβλήματα, ὅπως οἱ χρονολογίες ἴδρυσης καὶ ἐγκατάλειψης τοῦ ναοῦ, οἱ ἐνδεχόμενες οἰκοδομικὲς φάσεις, ἡ θέση καὶ ἡ ταυτότητα τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος ἢ τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων κτλ. Πάντως τὸ οἰκοδόμημα ποῦ ἀποκαλύφθηκε ἀναμφίβολα ἀνήκει σὲ ναὸ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων· παρόλο ποῦ δὲν σώζεται ὁ στυλοβάτης καὶ ἀκόμα δὲν βρέθηκαν ἄλλα στοιχεῖα, πιστεύω ὅτι ὁ ναὸς εἶχε δυὸ κίονες μεταξύ παραστάδων.

ΕΡΕΥΝΑ ΔΙΤΙΚΑ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΑΟ

Μὲ τὴν τομὴ ποῦ ἐγινε σὲ βάθος δυτικὰ ἀπὸ τὸν ναὸ, μετὰ ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ προχειροκτισμένου νεώτερου τοίχου καὶ τὴν ἀφαίρεση τῶν μάζων, ἀποκαλύφθηκαν τὰ ὄρια τοῦ λαξευμένου φυσικοῦ βράχου καὶ

δυὸ παράλληλοι τοῖχοι α καὶ β (παρένθ. πίν. ΙΗ', πίν. 212α). Ὁ τοῖχος α, κτισμένος μὲ πρόχειρα δουλεμένες πέτρες, εἶναι θεμελιωμένος σὲ ἀπόσταση ± 0.70 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ ναοῦ καὶ σὲ βάθος ± 0.15 μ. ἀπὸ τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τῆς κατώτατης βαθμίδας τῆς κρηπίδας καὶ «πατάει» ἐπάνω σὲ πλάκα ποῦ πιθανῶς ἀνήκει σὲ πλακόστρωτο δάπεδο (πίν. 212α): τὸ πάχος τοῦ τοίχου εἶναι 0.90 μ., τὸ σῶζ. μῆκος 4.50 μ. Ὁ τοῖχος β, σὲ ἀπόσταση 0.52 - 0.60 μ. ἀπὸ τὸν α, ἐδράζεται στὸ φυσικὸ βράχο, στὸν πάσσαρο, τὸ μῆκος του 3 μ. καὶ τὸ πάχος 0.70 μ. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἔχουν ὀποσαφηνιστεῖ οὔτε ὁ προσορισμὸς οὔτε ἡ χρονολόγησή τῶν τοίχων αὐτῶν. Χρονολογικὰ πάντως, φαίνεται, πὼς καὶ οἱ δυὸ ἀνήκουν σὲ οἰκοδομικὲς φάσεις νεώτερες ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ ναοῦ.

Ἡ ἐπέκταση τῆς ἔρευνας στὸ χῶρο δυτικὰ ἀπὸ τὸν ναὸ (πίν. 222α) ἔδειξε ὅτι ἡ ἐπιφανειακὰ ὁρατὴ γωνία τοῦ τοίχου ποῦ εἶναι κτισμένος μὲ μεγάλες λιθοπλίνθους, ταυτίζεται μὲ τὸ «grand pan de mur» ποῦ ἀναφέρει ὁ Deschamps (BCH XII, 1888, 324): τὰ «quelques mètres du perron» εἶναι ± 4.90 μ. ἀπὸ τὸν ὀρθοστάτη τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ, καὶ οἱ διαστάσεις του, μετὰ ἀπὸ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ εἶναι: μέγ. σῶζ. ὕψος ± 1.02 , στὸ σημεῖο τοῦ ὀρθογωνίου ὀδηγοῦ, τῆς ἀκμῆς τοῦ τοίχου, τὸ μέγ. μῆκος ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο: ± 5.35 μ. καὶ ἀπὸ ἀνατ. πρὸς τὰ δυτικὰ ± 1.45 μ. (πίν. 222β). Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ χῶρο τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου, δυτικὰ ἀπὸ τὸ φυσικὸ βράχο ποῦ περιβάλλει τὸν ναὸ στὴ δυτικὴ του πλευρὰ, διαπιστώθηκε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν ἀνατολικὸ πλευρικὸ τοῖχο οἰκοδομηματος, ποῦ συμβατικὰ ὀνομάστηκε Δ1, καὶ κατὰ κανένα τρόπο δὲν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ τοίχου τῆς ὀχυρωμένης ἀκρόπολης, ὅπως ὑπόθεσε ὁ Deschamps (δ.π. 324).

Κατὰ τὴν ἔρευνα σὲ βάθος στὸ χῶρο μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Δ1 καὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου (παρένθ. πίν. 1H') τὰ εὐρήματα, ἂν καὶ προέρχονται ἀπὸ στρώματα, τουλάχιστον κατὰ τόπους, διαταραγμένα, ἦταν πολλὰ καὶ ση-



Εἰκ. 3. Ἐπιτάφια στήλη.

μαντικά: ἀναφέρομε ἐνδεικτικὰ πὼς ἡ κεραμεικὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ (πίν. 220δ) ὡς τὴν πρώιμη ἐποχὴ τῆς Ρωμαιοκρατίας· τὰ περισσότερα ὅμως ὄστρακα προέρχονται ἀπὸ ἀγγεῖα τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, μελαμβαφῆ (εἰκ. 6γ) καὶ ἀνάγλυφα τοῦ λεγόμενου «μεγαρικοῦ» τύπου. Στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο ἀνήκουν καὶ οἱ κεφαλῆς πηλίνων εἰδωλίων (πίν. 220α-β) καθὼς καὶ οἱ δυὸ ἐνεπίγραφες πλάκες ποὺ βρέθησαν στὰ κατώτερα στρώματα

(πίν. 217β, 218, εἰκ. 3). Οἱ ἐπιγραφές, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν τύπο καὶ τὸ περιεχόμενό τους ἦταν σὲ δευτέρη χρῆση, πιθανῶς γεμίσματα γιὰ τὴν ἰσοπέδωση τοῦ χώρου. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπιτάφια στήλη (εἰκ. 3 καὶ πίν. 217β) καὶ ἓνα τιμητικὸ ψήφισμα (πίν. 218). Ἡ ἐπιτάφια στήλη, ἀπὸ λευκὸ λεπτόκοκκο μάρμαρο, βρέθηκε σὲ δύο κομμάτια ποὺ συγκολλήθηκαν καὶ ἔχει μέγ. σοζ. ὕψ. 0.46 μ., μέγ. πλ. στὴν ἄνω ἀπόληξη: 0.27 μ. καὶ στὴν κάτω: 0.315 μ. καὶ πάχ. 0.065 μ. Ἡ ἐπιγραφή *ΑΛΕΞΙΤΩ ΛΑΜΨΟΥ* βρίσκεται στὸ κάτω μέρος τῆς στήλης.

Τυπολογικὰ ἡ στήλη ἐντάσσεται στὸ λεγόμενο «Ροδιακὸ» τύπο¹ καὶ, μὲ βάση τὰ χρονολογημένα συγγενικὰ παράλληλα, μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα. Τὰ ὀνόματα Ἀλεξίτῳ καὶ Λάμψας δὲν μαρτυροῦνται στὸ ὀνομαστικὸ τῆς Ἀμοργοῦ.

Ἡ μαρμαρίνη πλάκα μὲ τὸ τιμητικὸ ψήφισμα (πίν. 218) 14 στίχων ποὺ σώζεται ὀλόκληρο, εἶναι σπασμένη στὴν κάτω ἀπόληξη· ἔχει ὕψ. 0.37 μ., πλάτ. 0.28 μ. καὶ πάχ. 0.06 μ., τὰ γράμματα μὲ ἀκρέμονες, ἔχουν ὕψ. 0.005 - 0.006 μ.

1. Ἐδοξεν τῶν πολιτῶν το[ῖ]ς ἀλειφομένοις
ἐπειδὴ Αἰνησικράτης² Ἐρμοκράτου γινόμενος
γυμνασίαρχος ἴσως καὶ δικαίως τῶν ἀλειφο-
μένων προέστη³ ἀκόλουθος γινόμενος
5. τῶ[ι]νοι[ν]ο[ι]-[ω[ς]] καὶ τῆι πρὸς τοὺς πολί-
τας εὐνοίαι, τὴν πλείστην δὲ ποιούμε-
νος ἐκτένειαν τῆς εὐκοσμίας τοῦ γυ-
μνασίου καὶ τῆς τῶν ἀλειφομένων ἐπιμε-
λείας δι' ὅλης τῆς ἀρχῆς ἀνεστράφη προπόν-
10. τως, ἄξιος γινόμενος τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς

1. Γιὰ τὸν τύπο τῆς στήλης βλ. P. M. FRASER, *Rhodian Funerary Monuments* (Oxford 1977) 9 κέ., εἰκ. 216, d, 52.

2. Μετὰ ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τῆς ἐπιφάνειας τῆς στήλης, στὸ στ. 2 διαβάζω *ΑΙ[ΑΙ]-ΝΗΣΙΚΡΑΤΗΣ* ἀντὶ τοῦ *ΝΗΣΙΚΡΑΤΗΣ* ποὺ ἀναφέρεται στὸ Ἔργον 1981, 60. Δὲν ἀποκλείεται βέβαια καὶ ἡ ἀνάγνωση *Μ* ἀντὶ τοῦ *ΑΙ* ὅποτε τὸ ὄνομα τοῦ γυμνασιάρχου θλ εἶναι Μνησικράτης. Σημειώνωμ πῶς τόσο τὸ *Νησικράτης* ὅσο καὶ τὸ *Μνησικράτης* δὲν μαρτυροῦνται στὸ ὀνομαστικὸ τῆς Ἀμοργοῦ, ἐνῶ τὸ *Αἰνησικράτης* εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τίς ἐπιγραφές τῆς Μινώας. Βλ. IG XII, 7, M. 273,1 καὶ M. 245+237, 9 (L. ROBERT, RE, 1929, 20 κέ.). Γνωστὸ εἶναι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἐρμοκράτη: δ.π. ἀριθμ. (Μινώα) M. 266, 14, 240, 4.37 καὶ 245+237, 8 (βλ. L. ROBERT, δ.π.) καὶ ἀριθμ. Ae 423,6 καὶ Ae 393c ἀπὸ τὴν Αἰγιάλη.

3. Ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωση τῶν λέξεων στ. 4: *προέστη* καὶ στ. 10: *ἄξιος γινόμενος* ὀφείλεται στὸν συνάδελφο Γιάννη Παπαχριστοδοῦλου.

11. καὶ φιλαγαθίας τῆς εἰς τὸ γυμνάσιον ὡς [ἐ-]
 πεί [ὦ]ν ἐν τοῖς ἐξηλωκόσιν ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλι-
 κίας τὰ βέλτιστα καὶ πρὸς ἐνεργεσίαν πόλεως ἀναγ[ί]
 θέναι προνοουμένων τὴν ἰδίαν αἰῶσειν ἐφ' οἷς ἔπανος.

Τὸ ψήφισμα ἂν καὶ σὲ πολλά σημεῖα δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸν γνωστὸ τύπο¹ τῶν ψηφισμάτων ποὺ ἀναφέρονται στὸ Γυμνάσιο τῆς Μινώας² καὶ στοὺς θε-
 σμούς τοῦ γυμνασιάρχου³ καὶ τῶν ἀλειφόμενων⁴ παρουσιάζει ἀρκετὲς ἰδιο-
 μορφίες ποὺ θὰ ἐξεταστοῦν στὴ δημοσίευση τῶν ἐπιγραφῶν. Ἀπὸ τὸ σχῆμα
 τῶν γραμμάτων ἢ ἐπιγραφή μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο,
 στὸν ὕστερο 3ο π.Χ. αἰώνα.

ΚΤΙΣΜΑ
 Δ1

Μετὰ τὴν ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ
 ἀνατολικοῦ τοῖχου τοῦ κτίσματος Δ1 (διαστ. ὕψ.
 1.60 μ. στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία, καὶ 1.25 μ. στὴ
 βορειοανατολική, πᾶχος 0.58 - 0.62 μ., σῶζ. μῆκ. 5.35 μ.) (εἰκ. 4β, παρένθ. πίν.
 ΙΗ') διαπιστώθηκε ὅτι, ὅπως καὶ ὁ νῶός, εἶναι θεμελιωμένο ἐπάνω στὸ φυσικὸ
 βράχο, στὸν πάσπαρο· στὴ συνέχεια ἐρευνήσαμε δυτικὰ καὶ νότια ἀπὸ τὸν
 τοῖχο. Ἐτοῖ ἀποκαλύφθηκε κτίσμα μονόχωρο (διαστ. 4.30 × 4.10 μ. στὸ
 ἐσωτερικὸ) μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς Ν (πίν. 223α). Ἡ εἴσοδος στὴ νότια
 πλευρὰ σώζει κατὰ χώραν τὸ λίθινο κατώφλι διαστ. 1.76 × 0.64 μ., πᾶχ.
 0.64 μ. (πίν. 223β, εἰκ. 4α). Τῆ βόρεια πλευρὰ τοῦ κτίσματος ἀποτελεῖ λαξευ-
 μένος φυσικὸς βράχος, κατὰ μῆκος τοῦ ὁποῖου σώζεται κτιστὸ «θρανίον»
 μῆκ. 4.80 μ. Ὁ λαξευμένος πάσπαρος συνεχίζεται καὶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ, σὲ
 μῆκος 2.15 μ., πᾶχ. 0.58 - 0.60 μ. καὶ σ' αὐτὸν ἀκουμπᾷ ὁ δυτικὸς τοῖχος
 μῆκ. ±3.20 - ±3.40 (πίν. 223α, παρένθ. πίν. ΙΗ'). Ἡ ἐπίχωση εἶχε πᾶχος
 ±2 μ., τὰ στρώματα δὲν ἦταν ἀδιατάρακτα καὶ σὲ πολλά σημεῖα διαπιστώσαμε
 «λάκκους» ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση «βρεσιμάτων» (θησαυρῶν), ποὺ ὅπως φάνηκε ἀπὸ

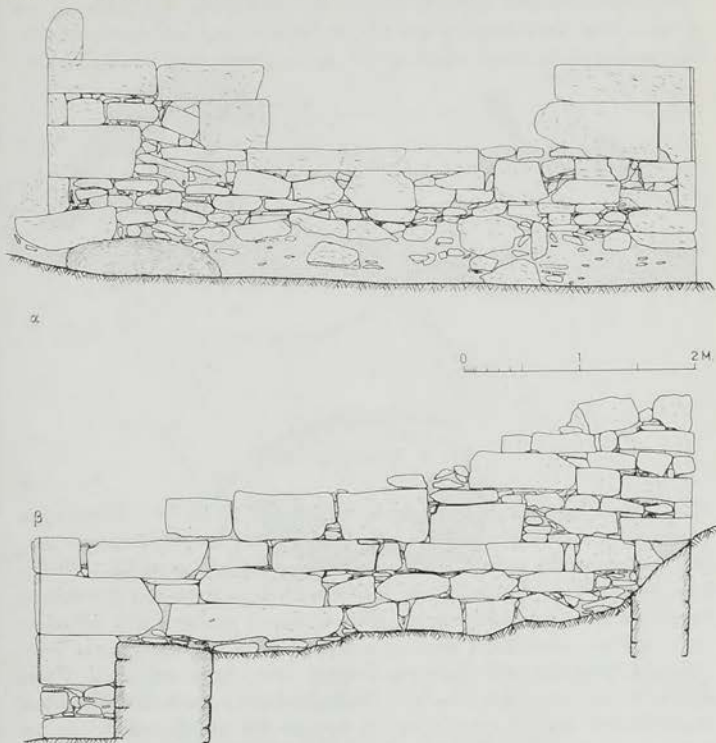
1. Γιὰ τὸ τυπικὸ τῶν ψηφισμάτων στὴν ἑλληνικὴ περίοδο βλ. W. LARFELD, Handbuch der griechischen Epigraphik I, 488, J. DELORME, Gymnasion, Études sur les monuments consacrés à l'éducation en Grèce (1960) βλ. καὶ J. AUDIAT, Délös XXVIII, Le Gymnase (1970) καὶ τὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ J. DELORME στὴ RA, 1971, σελ. 136 κέ.

2. IG XII, 7, M. 235. 254 καὶ DELORME, Gymnasion, 160.

3. IG XII, 7, M. 232, 11. M. 233. M. 234, 10 - 11, DELORME, ὅ.π. 160 σημ. 7. Βλ. καὶ W. RUPPEL, Klio, Beiträge zur alten Geschichte XXI, 314, «Zur Verfassung und Verwaltung der amorginischen Städte», 17 σημ. 6 - 7.

4. IG XII, 7, M. 232. 234. 235, DELORME, ὅ.π. 93 κέ., RUPPEL, ὅ.π. 12 κέ. βλ. καὶ CHR. ULF, «Die Einreibung der griechischen Athleten mit Öl», Stadion V, 2, 220 κέ. καὶ E. MAHL, Gymnastik und Athletik der Römer, Heuremata τόμ. 2 (Amsterdam 1974) 21 κέ. (μὲ τὴν παλιότερη βιβλιογραφία).

τὴν κεραμεικὴν, πρέπει νὰ ἀνοίχτησαν τὰ τελευταῖα χρόνια. Γιαυτὸ καὶ τὰ εὐρήματα, ἂν καὶ εἶναι ἀρκετὰ καὶ σημαντικὰ, δὲν ὀδηγοῦν σὲ ἀσφαλὴ συμπερά-

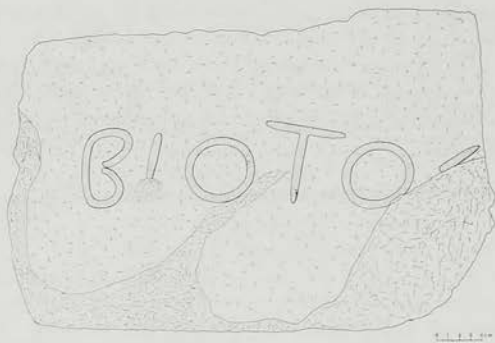


Εἰκ. 4. Δ1. α. Νότια πλευρά. β. Ἀνατολικὴ πλευρά.

σματα γιὰ τὴ χρονολόγησιν καὶ τὴ χρῆσιν, τὴ λειτουργίαν τοῦ κτίσματος. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Δ1 σημειώνομε τὰ οἰκοδομικὰ μέλη, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ βοηθήσουν στὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ κτιρίου. Ἀνάμεσα στὶς δουλεμένες πέτρας ποῦ ξεχωρίσαμε βρέθηκε καὶ μιὰ ἐνεπίγραφη ἀπὸ ἐγχώριον λίθον ποῦ θὰ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς οἰκοδομικὸ ὕλικόν. Πρόκειται γιὰ ἐπιτάφιον λίθον, πρόχειρα δουλεμένον (σωζ. ὕψ. +0.285 καὶ μ. μῆκ. ±0.43): [EY]BIOTO[Σ] (εἰκ. 5 καὶ πίν. 224β). Τὸ ὄνομα [EY]BIO[TO[Σ]], ἄγνωστο ὡς τῶρα στὸ ὀνομαστικὸ τῆς Ἀμοργοῦ, μαρτυρεῖται ἀπὸ ἄλλες ἐπι-

γραφές τῆς γειτονικῆς Θήρας¹, τῆς Ἐρέτριας², κι ἄλλου. Ἀπό τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἢ ἐπιγραφή μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸν 5ο π.Χ. αἰώνα.

Σημαντικὰ εἶναι τὰ μικροαντικείμενα καὶ τὰ ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν στὰ γεμίσματα τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ Δ1. Ἀπὸ τὰ μικροαντικείμενα σημειώνομε μαρμάρينو τριπτῆρα προϊστορικῶν χρόνων, πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου



Εἰκ. 5. Ἐνεπίγραφος λίθος.

ὑψ. 0.039 μ., θραῦσμα ἀπὸ μαρμάρινη πυξίδα μέγ. ὑψ. 0.079 μ. ἐπίσης πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου, μολύβδινα καὶ πῆλινα βαρίδια, ἀγνόητες διαφόρων ἐποχῶν, καὶ σφονδύλια μεταξὺ τῶν ὁποίων ἓνα κοινικοῦ σχήματος ὑψ. 0.021 μ., διαμ. βάσ. 0.03 μ. τῆς κυκλαδικῆς περιόδου. Ἀπὸ τὰ μεταλλικὰ ἀντικείμενα ἀναφέρομε ἐνδεικτικὰ σιδερένια καὶ χάλκινα καρφιά, κομμάτια ἀπὸ σιδηρόμαζα, μολύβδινους συνδέσμους ἀγγείων, μολύβδινα ἐλάσματα, δυὸ χάλκινα ἀγκίστρια κ.λ. Ἀνάμεσα στὰ ἀμέτρητα ὄστρακα ἀπὸ μεγάλα καὶ μικρὰ ἄβαφα ἀγγεῖα, πίθους, λαβὲς ἀμφορέων ἀπὸ τὴν Κνίδα, τὴν Κῶ καὶ ἄλλου ξεχωρίσαμε κομμάτια ἀπὸ κλασικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὰ κλασικὰ ἀγγεῖα ἓνα θραῦσμα ἀπὸ ἀττικὸ ἐρυθρόμορφο ἀνοικτὸ ἀγγεῖο μὲ παράσταση ζώου, πιθανῶς χοίρου (εἰκ. 6β) καὶ πολλὰ μελαμβαφῆ μὲ ἐντυπῆ ἢ ἀνάγλυφη διακόσμηση ποὺ χρονολογοῦνται στὸν 5ο καὶ 4ο π.Χ. αἰ. καὶ στοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους. Γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀνάγλυφης ἑλληνιστικῆς κεραμεικῆς ἰδιαίτερα σημαντικὰ εἶναι τὰ κομμάτια ἀπὸ ἀνάγλυφους σκύφους μεταξὺ τῶν ὁποίων βρέθηκαν καὶ μῆτρες³ (εἰκ. 7, πίν. 221). Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ

1. IG XII, Suppl. σελ. 89, The 157b: Ἀγαθήμερος Εὐβίοτου.

2. IG XII, Suppl. σελ. 108, Eretr. 613: Εὐβίωτος Βρομίου. Γιὰ τὸ ὄνομα [Εὐ]βίωτος βλ. B. HANSEN, Rückläufiges Wörterbuch der griechischen Eigennamen (1957) 291.

3. Γιὰ τὴ σπουδαιότητα ποὺ ἔχουν οἱ μῆτρες γιὰ τὸ θέμα τῶν ἐργαστηρίων τῶν ἑλλη-

παρουσία πολλῶν θραυσμάτων ἀπὸ γυάλινα καὶ ὀστέινα ἀντικείμενα. Μερικὰ θραύσματα ἀπὸ λαγῆνους μὲ λευκὸ ἐπίχρισμα καὶ γραπτὴ διακόσμηση ἐπιβε-



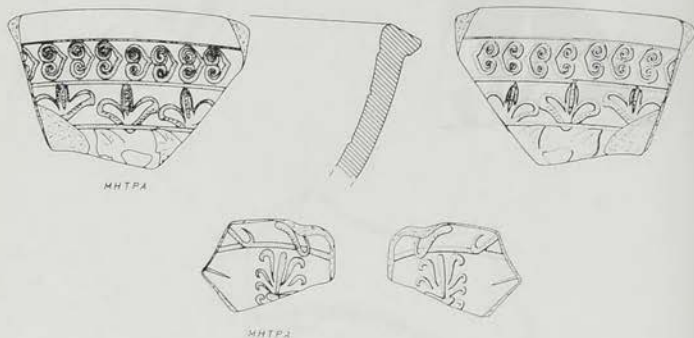
Εἰκ. 6. α - β. Θραύσματα ἀπὸ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα. γ. Θραῦσμα μελαμβαφοῦς πινακίου.

βαιώνουν τὶς πολλαπλᾶ μαρτυρημένες σχέσεις τῆς Ἀμοργοῦ μὲ τὴν Πτολεμαϊκὴ Ἀλεξάνδρεια.

νιστικῶν ἀνάγλυφων σκύφων βλ. A. LAUMONIER, *Délos XXXI*, 1977, *La céramique hellénistique à reliefs*. 1. Ateliers Ioniens, 3 κέ. βλ. καὶ U. HAUSMANN, *Gnomon* 53, 1981, 163.

NOTIA AΠO
TO Δ1

Κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ χώρου νότια ἀπὸ τὸ Δ1 ἀποκαλύφθηκε τοῖχος καλοκτισμένος παράλληλος πρὸς τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Δ1, ποῦ ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ κατώφλι (διαστ. 0.48×1.05 μ.) ποῦ σώζεται στὴ θέση του, ἀνήκει σὲ κτίριο πιθανῶς παλιότερο ἀπὸ τὸ Δ1 (παρένθ. πίν. ΙΗ', πίν. 223β καὶ 224α). Ὁ τοῖχος



Εἰκ. 7. Μητρες ἀνάγλυφων ἐλληνιστικῶν ἀγγείων.

βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 3.30 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τοῦ Δ1 καὶ ἔχει μῆκος 3 μ. καὶ πᾶχ. 0.60 μ. Ἐπάνω στὸ κατώφλι ἐδράζεται κτίσμα προφανῶς νεώτερο (πίν. 223β), γιὰ αὐτὸ καὶ δὲν ἀποκαλύψαμε τὸ κατώφλι στὸ δυτικὸ ἡμισυ.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα στὸ χωρὸ νότια ἀπὸ τὸ Δ1 σημειώνομε πῶς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ καὶ διάφορα μικροαντικείμενα βρέθηκε σὲ βάθος 2.20 μ. ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία τοῦ Δ1 ἓνα χάλκινο νόμισμα Ἀμοργοῦ διαστ. 0.025 μ., ποῦ χρονολογεῖται στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους (2ος - 1ος π.Χ. α.ι.)¹.

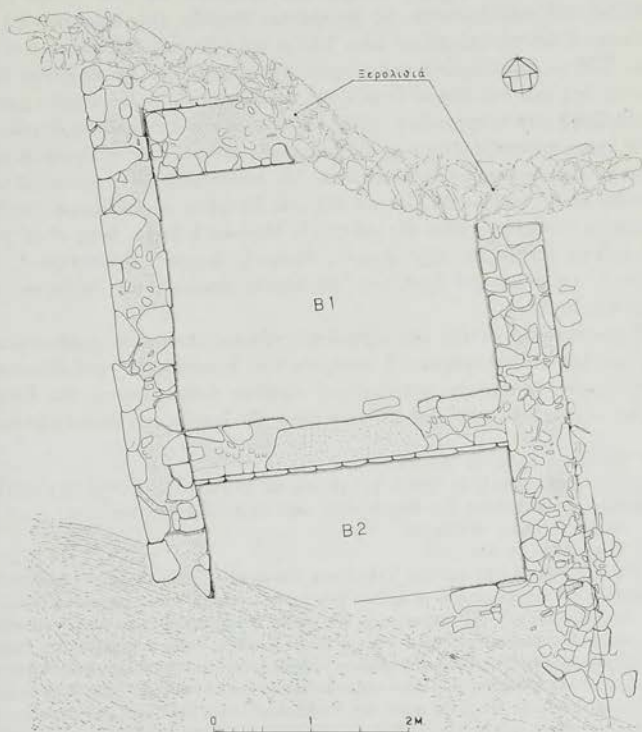
Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἔρευνα σὲ βάθος στὸ χωρὸ νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ Δ1 (πίν. 223α) ἀποκαλύφθηκαν ἔγχη φωτιᾶς καὶ εἶναι ἐνδεχόμενον στὸ σημεῖο αὐτὸ τὰ στρώματα νὰ εἶναι ἀδιατάρακτα, διακόψαμε τὴν ἀνασκαφὴ γιὰ νὰ ἐρευνήσουμε προσεκτικὰ καὶ μὲ περισσότερη ἀνση χρόνου.

ΕΡΕΥΝΑ ΒΑ ΑΠO
TON NAO (B1 KAI
B2)

Γιὰ νὰ προστατέψομε τὸ χωρὸ μεταξύ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ Δ1 ἀπὸ τοὺς λίθους καὶ τὰ χώματα ποῦ λόγῳ τῆς κατηφορικῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους (ἀπὸ Β πρὸς Ν) συμπαρασύρονται εὐκολὰ ἀπὸ τὰ νερὰ τῶν χειμωνιάτικων βροχῶν, καθάρισαμε ἐπιφανειακὰ, ἀπομακρύναμε τοὺς λιθοσωροὺς

1. Γιὰ τὸν τύπο τοῦ νομίσματος βλ. BMC XX, 3.

καὶ στερεώσαμε τὴν ξερολιθιά πού ἀποτελεῖ καὶ τὸ ὄριο μὲ τὸ γειτονικὸ χωρὰφι (πίν. 225β καὶ 226α). Κατὰ τὸν καθαρισμὸ ἀποκαλύφθηκε λίθινο κα-



Εἰκ. 8. Β1 καὶ Β2, κάτοψη.

τώφλι μῆκ. 1.68 μ. καὶ πλ. 0.42 μ. (πίν. 226β). Ἐξαιτίας τῆς μεγάλης κλίσης τοῦ ἐδάφους, ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, ἡ ἐπίκλιση δὲν ξεπερνοῦσε τὰ $\pm 0.20 - \pm 0.45$ μ. Ἀποκαλύφθηκαν δυὸ χῶροι πού συμβατικὰ ὀνομάστηκαν Β1 καὶ Β2 (παρένθ. πίν. ΣΤ' καὶ εἰκ. 8, πίν. 226). Τὸ κτίσμα Β1 σώζει στοὺς δυὸ πλευρικοὺς τοίχους κονίαμα καλῆς ποιότητος (πίν. 227α)· τὸ μῆκος τῶν τοίχων, τοῦ δυτικοῦ εἶναι 2.60 μ. καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ 1.70 μ. καὶ τὸ πάχος

0.58 μ., ὁ βόρειος τοῖχος (πάχ. 0.69 μ.) ἀποκαλύφθηκε ἐν μέρει σὲ μῆκ. 1.50 μ., γιὰτὶ συνεχίζεται κάτω ἀπὸ τὸν χωραφότοιχο (πίν. 227α). Ἡ νότια πλευρὰ τοῦ B1 ποὺ σώζει καὶ τὸ κατώφλι στὴ θέση του ἔχει μῆκ. 3.20 μ. καὶ πάχ. 0.58 μ. καὶ ἀποτελεῖ τὴ βόρ. πλευρὰ τοῦ κτίσματος B2 (εἰκ. 8, πίν. 228). Ἀπὸ τὸ B2 ποὺ βρίσκεται σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο (ὕψ. διαφορά 1.02 μ.) σώζονται ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος μῆκ. 1.40 μ. καὶ ὁ δυτικὸς 1.20 μ. καὶ ὁ νότιος μῆκ. 0.70 μ. θεμελιωμένοι στὸ φυσικὸ βράχο (εἰκ. 8). Τὰ εὐρήματα ἦταν κυρίως ὄστρακα ἀπὸ ἄβαφα ἀγγεῖα καὶ κεραμικὴ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων (μελαμβαφὴ καὶ «μεγαρικὰ») καθὼς καὶ θραύσματα ἀπὸ γυάλινα ἀγγεῖα.

Ἡ ἀχαρῆ προσπάθεια ἐρευνας καὶ ἀνασκαφῆς σὲ μπάζα καὶ σὲ ξανασκαμμένα χρώματα εἶχε σημαντικὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ μνημειακοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἄλλων κτιρίων Δ1, B1 καὶ B2, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι βρισκόμαστε σὲ δημόσιο χῶρο τῆς πόλης τῆς Μινώας, ἡ ὁποία, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές, εἶχε ἀγορὰ¹, θέατρο², ἀρχεῖο³, βουλευτήριον⁴, γυμνάσιο⁵, καὶ σημαντικὰ ἱερά, τοῦ Ἀπόλλωνος Δηλίου⁶, τοῦ Διονύσου⁷ τοῦ Σαράτιος⁸ κ.ἄ.

Ἡ συστηματικὴ μελέτη τῶν εὐρημάτων, τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τῶν κτιρίων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν, ἡ συνέχιση τῶν ἀνασκαφικῶν καὶ ἐπιφανειακῶν ἐρευνῶν, ἡ σύνταξη τοπογραφικοῦ σχεδίου, ἡ ἀποτύπωση τοῦ ἐλληνιστικοῦ τεύχους (πίν. 206β καὶ 229) καὶ ὄλων τῶν ὄρατῶν κτιριακῶν λειψάνων⁹,

1. IG XII, 7 ἀριθμ. M 241, 18.

2. "Ο.π. ἀριθμ. M 221, 16. 228, 8. 237, 42. 389, 35. Στὴ RE τόμ. XV² (1932) στ. 1858 ἀναφέρεται: «Am Abhang des Hügels sind noch Reste des Theaters. ...».

3. IG XII, 7 ἀριθμ. M 240, 33.

4. "Ο.π. ἀριθμ. M 228, 17.

5. "Ο.π. ἀριθμ. M 235 καὶ 254. Ὁ L. Ross, *Inselreisen II* (1843), σελ. 40 τοποθετεῖ τὸ Γυμνάσιο (λίγο ἀνατολικά ἀπὸ τὰ εῖρεπια ἐνὸς ἐντυπωσιακοῦ κτιρίου) (ὑποθέτω ἔννοεῖ τὰ λεγόμενα «Παλάτια»); (βλ. παραπ. σημ. 25): «Ein wenig östlich von dort, und schon ausserhalb der Stadtmauer, fand ich auf dem Rücken eines angrenzenden Hügels eine sorgfältig gebnete Fläche von hundert Meter Länge und zehn bis zwölf Schritten Breite, an deren südlicher Seite der emporstehende Feld natürliche Sitze bildet (vivo sedilia sexo): allem Anschein nach der Nothbehelf eines Stadiums, für dessen volle Länge hier wegen der Natur des Bodens, ohne große Kosten sein Raum zu ermitteln war. Das Gymnasium zu dem diese Rennbahn gehörte, möchte ich jene Ruine sehn, oder es könnte auf einer andern der Terrassen innerhalb der Mauer liegen».

6. IG XII, 7 ἀριθμ. M 221 - 226. Ὁ νῶς τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν Ρῶς στὴν περιοχή τοῦ «λιμένους», στὰ Κατάπολα, ὅπου καὶ βρέθηκαν οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές.

7. IG XII, 7 ἀριθμ. M 228, 17.

8. "Ο.π. ἀριθμ. M 227.

9. Στὴν κορυφὴ τῆς ἀκρόπολης σώζεται σὲ μεγάλο μῆκος καὶ ἐντυπωσιακὸ ὕψος τεῖχος μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς ΝΑ. Ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς τοιχοδομίας καὶ τὰ ὄστρακα ποὺ περισυλλέξαμε καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ λαξευμένα στὸ φυσικὸ βράχο οἰκοδομήματα, τὸ τεῖχος μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στοὺς προκλασικὸς χρόνους.

θὰ διαφωτίσουν τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας Μινώας, ἢ ὅποια, ὅπως ἔδειξε ὁ Χρῆστος Τσοῦντας, στὴν πρώτη συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, κατοικεῖται ἀπὸ τὴν πρωτοκυκλαδικὴ περίοδο¹.

ΛΙΛΑ Ι. ΜΑΡΑΓΚΟΥ

1. Τὰ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα ΠΚ καὶ τὰ λείψανα ὀχύρωσης στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ βουνοῦ τῆς Μουντουλιᾶς ἴσως βοηθήσουν νὰ ἐντοπιστεῖ καὶ ὁ Κυκλαδικὸς οἰκισμὸς.

35. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΘΗΡΑΣ

(Πίν. 230 - 231)

Α. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ¹ (εἰκ. 1)

1. ΔΥΤΙΚΗ ΟΙΚΙΑ

Μικροκαθαρισμοὶ γιὰ διευκόλυνση τῆς ἀποτυπώσεως ἔγιναν στὸν προθάλαμο καὶ στὸ δωμάτιο 3Α.

2. ΞΕΣΤΗ 3

Ἐγιναν ἐργασίες στοὺς χώρους 3, 4, 7 καὶ 10. Τμημα τοῦ χώρου 3 εἶναι ἡ δεξαμενὴ καθαριῶν ποὺ εἶχε ἀνασκαφῆ ἀπὸ τὸν Μαρινάτο κατὰ τὸ 1973². Νότια τῆς δεξαμενῆς (χώρος 3Α) ὑπῆρχε βυθισμένο τὸ πλακόστρωτο δάπεδο τοῦ ὀρόφου ποὺ τὸ πλαισίωσαν οἱ πέτρινες βάσεις πολυθύρου κατὰ τὴ βόρεια, δυτικὴ καὶ νότια πλευρὰ. Μετὰ τὴ σχεδίαση καὶ φωτογράφηση οἱ πλάκες τοῦ δαπέδου ἀφαιρέθηκαν καὶ μὲ τὴν ἴδια σειρὰ τοποθετήθηκαν σὲ παρακείμενο χωρὸ προκειμένου νὰ συγκολληθοῦν γιὰ πιθανὴ μελλοντικὴ ἐπανατοποθέτησή τους. Τόσο κατὰ τὴ νότια πλευρὰ ὅσο καὶ κατὰ τὴ δυτικὴ ἀφῆθηκε λωρίδα προστατευτικὴ γιὰ τὶς βάσεις τοῦ πολυθύρου. Ἡ λωρίδα αὐτὴ θὰ ἀνασκαφῆ ἀφοῦ ὑποστηλωθοῦν οἱ βάσεις μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῶν πολυθύρων τοῦ ἰσογείου, πάνω στὰ ὁποῖα ἐδράζονται. Ἡ ἐπίχωση τοῦ χώρου 3Α κάτω ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο ἀποτελεῖται ἀπὸ θηραϊκὴ γῆ, πέτρες καὶ χῶμα (τὰ τελευταῖα προέρχονται ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου). Κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ ἀκολουθοῦσε στρώμα κισσήρεως ὡς τὸ πλακόστρωτο δάπεδο τοῦ ἰσογείου (πίν. 230α-β). Οἱ πλάκες τοῦ δαπέδου εἶναι σκληρὴ λάβα, ποὺ συνήθως ἀπαντοῦν σὲ ὅλες τὶς οἰκοδομὲς τοῦ Ἀκρωτηριοῦ. Μία σειρὰ ἀπὸ ὅμοιες πλάκες ἀποτελοῦσε τὴν ὀρθομακρῶση στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Δύο ἀπὸ τὶς πλάκες αὐτὲς βρέθηκαν στὴ θέση τους καλύπτοντας τὸ νότιο τμήμα τοῦ τοίχου σὲ μῆκος 1.65 μ.

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀπουσία κινητῶν εὐρημάτων στὴν ἐπίχωση τοῦ χώρου 3Α. Μοναδικὴ ἐξάιρεση ἀπέτελεσε ἓνα μικρὸ κυλινδρικό μόνωτο σκεῦος

1. Στὶς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες βοήθησαν οἱ ἀρχαιολόγοι: Μαρίτσα Μαρθάρη, Τρις Ντούσκου, Εὐγενία Παναγιωτοπούλου, Λίτσα Κάτσα, Δήμητρα Κοκκέβη-Φωτίου, Αἰκ. Ἀλεξοπούλου, Ἄννα Γραμμένου καὶ Νάγια Σγουρίτσα. Ἐπίσης μὲ τὰ θέματα τῆς ἀνασκαφῆς ἀσχολήθηκαν ὅλο τὸ χρόνο ἡ ἀρχιτέκτων κ. Καλλιρρόη Παλυβοῦ-Μαυροειδῆ καὶ ἡ ζωγράφος Ὑβόννη Αἰνάρδου.

2. Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Ἐνασκαφαὶ Θήρας VII (1973) 24.



Άνωτέρη: Γενική κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς
κατὰ τὸ 1981.

μέ κωνική ὀροφή πού βρέθηκε ἀκέραιο πάνω στό δάπεδο κατά τή νοτιοδυτική γωνία τοῦ χώρου. Ὅμοιο σκεῦος εἶχε βρεθεῖ στά «άνώτερα στρώματα» τοῦ ἴδιου χώρου κατά τὸ 1973, καί εἶχε χαρακτηριστεῖ ὡς σίμβλος¹. Τὸ νέο εὑρημα κοσμεῖται στὴν ὀροφή μὲ πλαστικά κουμπιά καί εἶναι ἐφοδιασμένο μὲ δύο ὀπές: μία μεγαλύτερη στὴν ὀροφή καί μία μικρότερη στὸν πυθμένα. Μάλλον πρόκειται γιὰ ρυτὸ (πίν. 231α). Στὰ δυτικά τῆς δεξαμενῆς καθαρῶν ὁ χώρος 3B εἶναι ἕνας στενόμακρος διάδρομος, πού εἶχε μερικῶς ἀνασκαφῆ κατά τὸ 1973². Στὴν ἐπίχωση τοῦ μικροῦ αὐτοῦ χώρου ἄρχισαν νὰ βρίσκονται ἀξιόλογα τεμάχια τοιχογραφιῶν πού ἐπιβράδυναν τὸ ρυθμὸ τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ μικρὰ θραύσματα πού φαίνεται πὼς ἀνήκουν στὸ τοιχογραφικὸ σύνολο τῶν «Κροκοσυλλεκτριῶν», ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς ἄλλων παρουσιάζει τουλάχιστον τέσσερις ἀνδρικές μορφές, ὀρισμένες ἀπὸ τίς ὁποῖες φαίνεται πὼς κρατοῦν τελετουργικά σκεύη (πίν. 231β). Δυστυχῶς δὲν κατορθώθηκε ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς στὸ χωρὸ αὐτὸ λόγω τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν κονιαμάτων καί τῆς ἀνάγκης νὰ στερεωθοῦν τὰ ὑπερκείμενα τμήματα δαπέδων, κυρίως κατά τὴν ἀνατολική, δυτικὴ καί νότια παρειά. Ἡ βόρεια παρειά εἶχε ὑποστῆ μεγάλη καταστροφὴ ἀπὸ τὸ σεισμὸ καί εἶχε ἀποκαλυφθεῖ κατά τίς ἀνασκαφές τοῦ 1973³. Καθαρισμὸς καί μελέτη τῶν πελεκητῶν λίθων πού βρίσκονται πεσμένοι κατά μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου τῆς Ἑστῆς 3, ἀποκάλυψαν ὅτι στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ χώρου 3B ὑπῆρχε ἄνοιγμα μεγάλου παραθύρου. Τὸ πλαίσιο τοῦ παραθύρου αὐτοῦ ἀπὸ μεγάλες πελεκητὲς πέτρες ἔπεσε ὀλόκληρο πρὸς τὰ ἔξω καί σχεδὸν ἀνέπαρο ἐκτείνεται βόρεια τοῦ χώρου 3B.

Στὸ δωμάτιο 4 τῆς Ἑστῆς 3 ἄρχισε ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ πολυθύρου πού τὸ συνδέει — στὸ ἰσόγειο — μὲ τὸ παρακείμενο δωμάτιο 7. Ἀποκαλύφθηκε τὸ βορειότερο ἀπὸ τὰ ἀνοίγματα τοῦ πολυθύρου αὐτοῦ, στὴν ἐπίχωση τοῦ ὁποῖου βρέθηκαν ἀρκετὰ τεμάχια κονιαμάτων. Ἐνα μεγάλο κομμάτι βρέθηκε καί ἀφέθηκε σχεδὸν στὴ θέση του κατὰ τὴ βόρεια παρειά τοῦ ἀνοίγματος.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἰσογείου στὸ δωμάτιο 7 εἶχε διακοπῆ γιὰ νὰ στερεωθεῖ τὸ πολυθῦρο πού ὑποβάσταζε τὸ συμπαγὴ ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου κατὰ τὸν ὄροφο⁴. Πλὴν μιᾶς λωρίδας κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου, ἡ ἀνασκαφὴ ἔφτασε ὡς τὸ δάπεδο. Ἡ λωρίδα πού ἀφέθηκε θὰ μπορεῖ νὰ ἀνασκαφῆ μόνον μετὰ τὴν ὑποστήλωση τμήματος ἀπὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου πού βρίσκεται σχεδὸν στὴ θέση του.

Ἐκτὸς ἀπὸ ὄστρακα χονδρῶν κυρίως ἀγγείων στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου 7 (ἰσόγειο) βρέθηκαν θραύσματα ὀψιανῶν, ὄστρακα καί λείψανα ἀπὸ φύκια, πού

1. Ὁ.π. 30, πίν. 52γ.

2. Ὁ.π. 27 (τοιχογραφία δονακῶνος).

3. Ὁ.π. 22.

4. ΠΑΕ 1980, 291 - 92.

πιθανῶς τὰ χρησιμοποιοῦσαν στὶς ὀροφές ὡς μονωτικὸ ὑλικό, ὅπως γινόταν στὰ νησιὰ καὶ πρὶν λίγα χρόνια. Πάνω στὴ βόρεια παρειά τοῦ δωματίου διατηροῦνται σχεδὸν κατακόρυφα τὰ ἀποτυπώματα σανίδων.

Στὸ δωμάτιο 10 προχώρησε ἡ ἀνασκαφή μὲ βραδύ ρυθμὸ λόγω τοῦ πλήθους κονιαμάτων μέσα στὴν ἐπίχωση. Κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου βρέθηκε σειρὰ μεγάλων πύθων ποὺ κατὰ τὸ κατώτερο τουλάχιστον τμήμα τους εἶχαν ἐγκιβωτιστεῖ σὲ χτιστὴ κατασκευή. Παρόμοιες διευθετήσεις μεγάλων πύθων στὸν ὄροφο δὲν εἶχαν ἐπισημανθεῖ ὡς τώρα καὶ γι' αὐτὸ τράβηξαν ἰδιαιτέρα τὴν προσοχή μας. Διαπιστώθηκε, λοιπόν, πὼς κάτω ἀπὸ τὴ βαριὰ αὐτὴ κατασκευὴ τὸ δάπεδο ὑποβασταζόταν ἀπὸ ἰσχυρὴ ξύλινη δοκὸ, τῆς ὁποίας βρέθηκε τὸ ἀποτύπωμα. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ ἐνίσχυση στὰ δάπεδα τῶν ὀρόφων ἐπισημάνθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχιτέκτονα τῆς ἀνασκαφῆς κ. Παλυβοῦ-Μαυροειδῆ καὶ στὶς περιπτώσεις, ὅπου ὑπῆρχαν λεπτοὶ πῆλινοι μεσότοιχοι. Τοῦτο σημαίνει πὼς ἡ διαρρύθμιση τῶν χώρων σὲ κάθε κτήριο ἦταν προκαθορισμένη, καὶ πὼς οἱ προϊστορικοὶ τεχνίτες στὸ Ἀκρωτήρι ἐχτιζαν μὲ βάση ὑφιστάμενο σχέδιο.

3. ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΟΥ ΤΟΜΕΑ Δ

Ἐδῶ ἄρχισε ἡ ἀφαίρεση τῆς ἡφαιστειακῆς ἐπίχωσης γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ πρόσβαση τῶν ἐπισκεπτῶν ἀσφαλῆς, χωρὶς νὰ κινούνται πάνω ἀπὸ ἄσκαφα

τμήματα. Οἱ ἐπιχώσεις εἶναι πολὺ παχιές καὶ θὰ χρειαστοῦν περισσότερες ἀπὸ μία ἀνασκαφικὲς περιόδοι γιὰ τὴν ἀφαίρεσή τους.

Β. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ¹

Στὰ ἐργαστήρια τῆς Ἀθήνας συνεχίστηκε ἡ συντήρηση τῆς τοιχογραφίας τῶν Κροκοσυλλεκτριῶν καὶ ἄρχισε ἡ συγκόλληση τῶν κομματιῶν ποὺ προφανῶς ἀνῆκαν στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ ὀρόφου πάνω ἀπὸ τὴ δεξαμενὴ καθαρμῶν.

Στὰ ἐργαστήρια τῆς ἀνασκαφῆς ἐγίνε ὁ πρῶτος καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωση τῶν νέων κομματιῶν ποὺ βρέθηκαν στὰ δυτικὰ τῆς δεξαμενῆς καθαρμῶν. Σὲ συνεργασία μὲ τὸν Κύπριο κ. Ἄντ. Κωνσταντινίδη, καθηγητὴ τῆς ἡλεκτρονικῆς στὸ Αὐτοκρατορικὸ Κολλέγιο τοῦ Λονδίνου καὶ εἰδικευμένο στοὺς ἡλεκτρονικοὺς ὑπολογιστές, καταστρώθηκε πρόγραμμα χρησιμοποίησης ὑπολογιστῶν στὴ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν. Ἔτσι γίνεται μιὰ πρώτη ἀπόπειρα νὰ ἀνιχνευτοῦν κομμάτια κονιαμάτων καὶ νὰ προσδιοριστεῖ ἡ θέση τους, ὥστε νὰ κερδηθεῖ πολὺτιμος χρόνος καὶ νὰ ἐπισπευθεῖ ἡ διαδικασία στὴ συναρμολόγηση τῶν τοιχογραφιῶν. Στὸ στάδιο αὐτό, ποὺ εἶναι ἀκόμη δοκιμαστικό, γύρω στὰ

1. Τὸ συνεργεῖο τῶν συντηρητῶν ἀπέτελεσαν καὶ φέτος οἱ: Σταμ. Περράκης, Παν. Δρίτσας, Ἄνδρ. Στρατσαϊάνης, Ἄρ. Γέροντας, Σοφία Βουλγαρη, Μαρίνα Στρατσαϊάνη, Ἰάκωβος Μιχαηλίδης, Σταύρος Ἀγγελίδης, Γεώργιος Περράκης, Γεώργιος Νουκιάκης στὶς τοιχογραφίες καὶ ὁ Λουκάς Ἀλεφραγκῆς στὰ ἀγγεῖα.

250 χιλιάδες μικρά θραύσματα κονιαμάτων μοιράστηκαν σὲ δίσκους ὅπου καὶ φωτογραφήθηκαν. Μὲ βάση τὶς φωτογραφίες αὐτὲς ὁ κ. Κωνσταντινίδης θὰ μεταφέρει γραφικὰ τὰ σχήματα τῶν τεμαχίων στὸν ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ, ὁ ὁποῖος θὰ κληθεῖ νὰ προσδιορίσει τὰ πιθανὰ σημεῖα ἐπαφῆς τους. Ἄν τὸ πείραμα αὐτὸ πετύχει, ἔστω καὶ κατὰ 30 %, τὸ κέρδος θὰ εἶναι πολὺ μεγάλο καὶ σὲ χρόνον καὶ σὲ χρῆμα.

Κατὰ τὴ διάρκεια ὀλόκληρου τοῦ χρόνου ὁ συγκολλητὴς τῆς ἀνασκαφῆς κ. Λουκάς Ἀλεφραγκῆς συγκόλλησε καὶ συντήρησε ὅλα σχεδὸν τὰ κεραμικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν περίοδο 1980.

Γιὰ πρώτη χρονιὰ ἐφέτος χρησιμοποιήθηκε συστηματικὰ ἡ ἐγκατάσταση γιὰ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἐπίπλευσης. Καὶ τοῦτο χάρις στὴν παλαιοεθνοβοτανολόγο κ. Ἀνάγια Σαρπάκη, ποὺ ἀπὸ ἐφέτος προστέθηκε στὸ ἐπιστημονικὸ ἐπιτελεῖο τῆς ἀνασκαφῆς. Μία πρώτη ἀπόπειρα μελέτης τῶν σπόρων ποὺ συλλέχτηκαν μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ εἶχε πολὺ ἐνθαρρυντικὰ ἀποτελέσματα, ἀφοῦ γύρω στὰ τριάντα εἶδη καρπῶν ἔχουν κιόλας ταυτιστεῖ.

Χάρη στὶς αὐξημένες πιστώσεις τοῦ ΥΠΠΕ καὶ τῆ γενναιοδωρία τοῦ ἀρχαιόφιλου Θηραίου κ. Κωνσταντίνου Ρούσου ἐγινε δυνατὴ ἡ κατασκευὴ σειρᾶς ἔργων ὑποδομῆς ποὺ καθυστεροῦσαν ἐπὶ πολλὰ χρόνια. Πρῶτα κατασκευάστηκε μεγάλη δεξαμενὴ χωρητικότητας 150 μ³ περίπου γιὰ τὴ συλλογὴ βρόχινου νεροῦ ποὺ θὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸ πλύσιμο τῶν ἀρχαίων ἀντὶ τοῦ μέχρι σήμερα χρησιμοποιούμενου ὑφάλμυρου νεροῦ. Ἐπίσης, γιὰ νὰ μὴ παρεμποδίζεται τὸ ἔργο τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὶς συχνὰς διακοπὲς τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος τὸ καλοκαίρι, κατασκευάστηκαν μικρὰ ντεπόζιτα πάνω στὴ στέγη κάθε κτηρίου. Ἔτσι ἡ ροὴ τοῦ νεροῦ στὰ ἐργαστήρια εἶναι φυσικὴ καὶ ἐξασφαλίζεται ἡ λειτουργία τους γιὰ μερικὲς ὥρες, ὥσπου νὰ ἐπανέλθει τὸ ἠλεκτρικὸ ρεῦμα καὶ νὰ ἐπαναλειτουργήσουν οἱ ἀντλίες.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΤΟΥΜΑΣ

Ἡ συμπληρωματικὴ πλέον ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὰ ἀρχαῖα νεκροταφεῖα τῆς ἀρχαίας Θήρας διήρκεσε κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδον 9 ἡμέρας, μεταξύ 22 Νοεμβρίου καὶ 8 Δεκεμβρίου. Ὁ ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων κ. Χ. Σιγάλας προσέφερε πάλιν πολὺπλευρον βοήθειαν, τὰ σχέδια συνέταξεν ἡ ἀρχιτέκτων δ. Ρ. Ἀλεξανδράτου - Ραζῆ.

Εἰς τὴν ΒΑ Σελλάδα ἐπανελήφθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ πρανοῦς, τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται μεταξύ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου σκέλους τῆς ἀρχαίας λιθοστρώτου ὁδοῦ (ΠΑΕ 1978, 229). Εἰς τὸ νότιον τμήμα τοῦ πρανοῦς, πρὸς τὴν στροφὴν τῆς ὁδοῦ, ἐκαθαρίσθη μία ἀκόμη ταφικὴ πυρὰ περισσότερον πρὸς Β, ὅπισθεν τῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν εὐρεθῆ ἡ πελίκη μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν Ἐρατυδία (ΠΑΕ 1977 8, 401) ἀπεκαλύφθησαν μιὰ ταφικὴ ἐπίσης πυρὰ καὶ εἰς ἀμφορεὺς χωρὶς κόσμησιν. Εἶχεν ἀποτεθῆ ὄρθιος καὶ στερεωθῆ ἐξωτερικῶς διὰ μικρῶν λίθων, περιεῖχε δὲ λείψανα ὀστέων καὶ τέφραν. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς πυρᾶς, τὸ ὁποῖον εἶχε μῆκος 2 μ., πᾶχος 0.25 μ. καὶ ἐξετείνετο ὑπὸ τὸν ἀμφορέα, εἶχε τοποθετηθῆ ἐπὶ τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκάλυψαν τὴν πυρὰν, ἐν εἶδει ἐπιταφίου τραπέζης λαξευτὸς ὀρθογώνιος λίθος, μήκους 0.40 μ., πλάτους 0.20 μ. καὶ ὕψους 0.13 μ. Διὰ νὰ μὴ καλυφθῆ ὁ τάφος ἀπὸ τὰ χώματα τοῦ ἐπικλινοῦς ἐδάφους, κατεσκευάσθη ὅπισθεν τῆς πυρᾶς εἰς μῆκος 3.20 μ. μακρὸν τοιχάριον ἐξ ἀργῶν λίθων (πίν. 232α - β). Τρίτη πυρὰ ἀπεκαλύφθη εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ὅπισθεν τοῦ τοιχαρίου, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχε σκαφῆ ἡμικυκλικὸς λάκκος μήκους 1.60 μ., πλάτους 0.88 μ., καὶ βάθους 0.52 μ. Τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὰς τρεῖς πυρὰς ἦσαν δύο ταινιωταὶ ἀττικαὶ κύλικες (πίν. 233α - β), μία ἰωνικὴ (πίν. 233γ), κορινθιακαὶ κοτύλαι καὶ μελαμβαφεῖς ἀττικοὶ σκύφοι (πίν. 234α - β).

Εἰς τὴν «κορυφογραμμὴν», τὴν ὁποίαν σχηματίζει ὁ αὐχὴν τῆς Σελλάδας, καθὼς τὰ ἐπιφανειακὰ χώματα εἶχον παρασυρθῆ ἀπὸ τὴν βροχὴν, εἶχεν ἀναφανῆ σειρά λίθων ὑποδηλοῦσα τὴν ὑπαρξίν ταφῶν. Μικρὰ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν χώρον ἔφερεν εἰς φῶς τρεῖς ταφὰς καύσεως (πίν. 234γ, 236α). Τὰ τεφροδόχα ἀγγεῖα ἦσαν εἰς ἀκόσμητος ἀμφορεὺς, τοῦ ὁποίου ἔλειπεν ὁ λαιμὸς, καὶ δύο θηραϊκοὶ λέβητες, οἱ ὁποῖοι δεικνύουν ὅτι συνεχίζεται καὶ κατὰ τὸν 6ον αἰ., ἀπλοποιημένη ἡ παραδοσιακὴ διὰ τὴν νῆσον ὑπογεωμετρικὴ διακόσμησις (πίν. 235α - β). Ἰωνικὴ κύλιξ (πίν. 237α) εἶχε χρησιμοποιοθῆ ὡς κάλυμμα τοῦ στομίου δι' ἓνα ἀπὸ τοὺς λέβητας.

Εἰς τὴν ΝΔ. Σελλάδα συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ βορείου τομέως, εἰς τὸ ὅποιον συμπλέκονται ἀρχαῖα καὶ ρωμαϊκοὶ τάφοι (πίν. 236β, 237β). Ἀπεκαλύφθησαν ἑπτὰ ρωμαϊκοὶ τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων ἠνοιχθησαν οἱ δύο. Ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῆ καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α., κτερίσματα δὲν ὑπῆρχον. Ἡ σκαφὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μιᾶς ἀρχαϊκῆς ταφικῆς κατασκευῆς, ἣ ὅποια ἐφαίνετο ὅτι ἐσώζετο ἀνέπαφος μετὰ τὸ ἐπιτύμβιον σῆμα καὶ τὸν ἐνεπίγραφον κυβόλιθον κατὰ χώραν (ΠΑΕ 1978, 231), διέψευσε τὴν προσδοκίαν. Εἰς βάθος 0.80 μ. ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν ἐπιφάνειαν ἀνεφάνησαν αἱ πλάκες ρωμαϊκοῦ τάφου, ὅστις εἶχε καταστρέψει τὴν ἀρχαϊκὴν ταφὴν. Ἐσώζετο μόνον τὸ βόρειον τοιχάριον τοῦ λάκκου μήκους 1.70 μ. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ρωμαϊκοῦ αὐτοῦ τάφου εὐρέθησαν συγκεντρωμένα χαλκᾶ ἐπίχρυσα φύλλα μύρτου, καθὼς καὶ πῆλινοι, ἐπίχρυσοι ἐπίσης καρποὶ (πίν. 237γ). Ὀλίγα ἔχνη σωζόμενα εἰς τὴν βάσιν τῶν φύλλων δεικνύουν ὅτι ἦσαν προσηρμοσμένα εἰς ξύλινον μίσχον, ὥστε νὰ σχηματίζεται στέφανος ἢ κλάδος μύρτου.

Ἐκτός ἀπὸ τοὺς ρωμαϊκοὺς τάφους ἀπεκαλύφθησαν καὶ δύο ἀγγεῖα, εἰς ὄξυπύθμενος ἀμφορεὺς καὶ μία χύτρα (πίν. 238α - β) τοποθετημένα εἰς ὀριζοντίαν θέσιν ἐντὸς ἀβαθῶν κοιλωμάτων. Ἀμφότερα τὰ ἀγγεῖα εἶχον χρησιμοποιοῦντῆ διὰ παιδικὰς ταφάς.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Σ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

37. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΖΑΚΡΟΥ

(Πίν. 239 - 253)

Γιὰ δέκατη ἑνατὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα στὴν Κάτω Ζάκρο γιὰ τὴν ἀποκάλυψη σὲ μεγαλύτερη ἔκταση τοῦ μινωικοῦ ἀνάκτορου (πίν. 239) καὶ τῶν κτηρίων τῆς μινωικῆς πόλης ποὺ τὸ περιβάλλουν. Ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο καταβλήθηκε προσπάθεια γιὰ τὴ σὲ μεγαλύτερη ἔκταση ἔρευνα τοῦ ΝΑ περιβόλου, ποὺ ὑποθετικὰ θεωρήθηκε σὰν περιβόλος ἐκτεταμένου ὀπωρόκηπου μὲ ἐγκατάσταση ἀρδευτικοῦ πηγαδιοῦ καὶ ἐπίσης γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Δυτικῆς αὐλῆς, ἰδιαιτέρως τῶν προσβάσεων ἀπ' αὐτὴν στὰ οἰκήματα τοῦ Βορειοδυτικοῦ λόφου. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν κτηρίων τῆς μινωικῆς πόλης ποὺ ἐκτείνεται στὸ ΒΔ λόφο συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα στὰ Κτήρια τῆς Δ περιοχῆς τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν Hogarth (Οἰκιῶν Α καὶ Β) καὶ στὸ πάνω ἰσόπεδο τῆς Οἰκίας Α. Γίνηκαν παράλληλα στερεωτικὲς καὶ ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες τόσο στὸ ἀνάκτορο ὅσο καὶ στὰ οἰκήματα τῆς πόλης.

Τὰ ἔργα ἐκτελέσθηκαν κάτω ἀπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ ὑπογραφομένου μὲ συνεργασία τῶν ἀρχαιολόγων Ἀναστασίας Πλάτωνος καὶ Κατερίνας Κόπακα καὶ τῶν τελειοφοίτων τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Στέλλας Χρυσουλάκη καὶ Λευτέρη Πλάτωνος, τοῦ Ἡλία Μαυροδόντη σὰν ἀρχιτέκτονα καὶ τῶν Χαρίλαου Σφακιανᾶκη, ἀρχιτεχνίτη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ Κώστα Βιτωράκη, τεχνίτη τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, σὰν τεχνικῶν εἰδικευμένων, καὶ τέλος τοῦ Ἀντώνη Παπαδάκη σὰν ἐπιστάτη. Οἱ δύο τελευταῖοι διατέθηκαν εὐγενικὰ ἀπὸ τὸν κ. Γιάννη Σακελλαράκη, Διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἐνῶ ὁ Χαρίλαος Σφακιανᾶκης διατέθηκε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Ἀπευθύνω καὶ ἀπὸ ἐδῶ τίς θερμὲς μου εὐχαριστίες. Ἐνα ἀνατρεπόμενο φορτηγὸ αὐτοκίνητο χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν μεγάλων ἐπιχώσεων, ὅπως καὶ τῶν μπάζων παλαιότερων ἀνασκαφῶν. Δυστυχῶς ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, Γενικὴ διεύθυνση ἀρχαιοτήτων καὶ ἀναστηλώσεων, δὲν διατέθηκε καμιά πίστωση γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἐκτέλεση τῶν προγραμματισμένων ἔργων, ὅπως εἶχε γίνῃ κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια. Μόνο μὲ συμπληρωματικὴ ἀρωγὴ τοῦ Ἰδρύματος Ψύχα συμπληρώθηκε ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ ἀνασκαφικοῦ οἰκίσκου καὶ ἀσφαλίσθηκε ἡ μικρὴ ἐξωτερικὴ ἀποθήκη. Εὐχαριστίες ἀπευθύνονται στὸ Ἰδρυμα. Ὁ οἰκίσκος ἐξασφάλισε καὶ πάλι τὴ διαμονὴ τοῦ ἐπιστημονικοῦ συνεργείου. Τὴν ἀνασκαφὴ παρακολούθησαν τελειόφοιτοι τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης καὶ μερικὸι Ἕλληνες καὶ ξένοι ἀρχαιολόγοι.

“Ὅπως πάντα, ἡ ἐργασία ἄρχισε μὲ τὸν ὀλοκληρωτικὸ καθαρισμὸ τοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς σωροὺς τῶν χωμάτων, τῶν πεσμένων πετρῶν καὶ τῶν βοτανῶν ποὺ ἰδιαίτερα τὸν πλημμύριαν ἐξαίτιας τῶν νερῶν ποὺ λιμνάζουν ἢ ἀναβλύζουν ἀπὸ ὑπόγειες φλέβες. Ἀπομακρύνθηκαν μεγάλοι λιθοσωροὶ ἀπὸ τὰ σημεῖα ποὺ ξάπλωσε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα καὶ διαλύθηκαν ἐκτεταμένοι χωματοσωροὶ ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ, ἰδιαίτερα στὴν περιοχὴ ἀνασκαφῶν Hogarth, ἀπὸ παλαιότερες ἀνασκαφές. Ὑστερα ἄρχισε ἡ κύρια ἀνασκαφὴ σύμφωνα μὲ τὸ καθορισμένο πρόγραμμα.

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ ΝΑ
ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΟΥ
ΤΟΜΕΑ ΤΟΥ
ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ (εἰκ. 1)

Μὲ ἐπίβλεψη τῆς ἀρχαιολόγου Κατερίνας Κόπακα συνεκτίσθηκε ἡ παρακολούθηση καὶ ἀποκάλυψη τοῦ δυτικοῦ σκέλους καὶ τοῦ περιφερικοῦ τμήματος τοῦ ΝΑ περιβόλου, ποὺ ἡ ἀρχὴ του βρίσκεται νότια ἀπὸ τὸν Νότιο ἐργαστηριακὸ τομέα τοῦ Ἀνάκτορου. Τώρα

ξεκαθαρίσθηκε σ' ὀλόκληρο τὸ περιφερικὸ του τμήμα ποὺ ἀγκαλιάζει τὸ στρογγυλὸ κτίσμα, ποὺ τώρα ἀποδείχθηκε χωρὶς καμιά ἀμφιβολία ὅτι ἦταν πηγᾶδι ἀρδευτικὸ, τὸ ὅποιο χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἀντλήση νεροῦ γιὰ πότισμα τοῦ ὀπωρώκηπου, ποὺ θὰ ἔκλεινε ὁ περίβολος ἀμέσως νότια ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα τοῦ ἀνάκτορου καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Τυκτῆς κρήνης (πίν. 240α). Τὸ περιφερικὸ τμήμα ποὺ κυκλώνει τὸ στρογγυλὸ πηγᾶδι εἶχε, ὅπως ἀποδείχθηκε, κατασκευασθεῖ ἤδη στὴ δευτέρη ἀνακτορικὴ φάση, τὴν ΥΜ ΙΑ, ἀφοῦ οὐσιαστικὰ ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς ἐσωτερικῆς κρηπίδας, τὴν ὁποία δυνάμωσε κατὰ τὴν ΥΜ ΙΒ φάση ὁ ἰσχυρὸς Δυτικὸς περίβολος. Τώρα ἀποδείχθηκε ὅτι ἡ περιφερικὴ κρηπίδα συνεχιζόταν καὶ πέρα ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ πηγαδιοῦ, κάμπτοντας πρὸς τὸ Βορρὰ ὡς τὸ σημεῖο ποὺ σχηματιζόταν ἓνα εἶδος φράγματος. Τὸ τελευταῖο τμήμα εἶχε σκόπιμα καθαιρεθεῖ κατὰ τὴν ΥΜ ΙΒ περίοδο καὶ μόνο τότε κατασκευάσθηκε ἡ εἴσοδος πρὸς τὸ πηγᾶδι χωρὶς ἄλλο γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἀντλήση. Ὅπως διαπιστώθηκε κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο, τὸ νότιο τμήμα τοῦ θωρακίου εἶχε καταστραφεῖ καὶ ἀντικαταστάθηκε μὲ κάποιον πρόχειρον τμήμα, ποὺ ἐξέχει περισσότερον ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο ἀρχικὸ τμήμα, τὸ ὅποιο, ὅπως φαίνεται, προχωροῦσε κυκλικὰ χωρὶς χριστὴ εἴσοδο. Μετὰ τὸ γκρέμισμα καὶ τὴν ἰσοπέδωση τοῦ τελικοῦ τμήματος τοῦ περιφερικοῦ περιβόλου, γίνθηκε προσετὸ τὸ πηγᾶδι ἀπὸ τὰ ἀνατολικά καὶ τότε κατασκευάσθηκε ἡ εἴσοδος μὲ τὶς μονόλιθες παραστάδες γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἀντλήση τοῦ νεροῦ. Τὸ ὕψος τοῦ στηθαίου, ἔτσι τουλάχιστον ποὺ σῶζεται σήμερα, εἶναι 0.70 - 0.80 μ. Ἡ εἴσοδος ἔχει πλάτος — μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτηση τῆς Ν παραστάδας ποὺ εἶχε πέσει καὶ στὴν ἀρχὴ νομίσθηκε γιὰ κατώφλι — 0.75 μ. Καθαρίσθηκε πολὺ καλύτερα τὸ Ν ἡμικύκλιο ποὺ εἶχε πρόχειρα ξανακτισθεῖ καὶ βεβαιώθηκε ὅτι πάτησε σὲ ὑπόλειμμα τοῦ ἀρχικοῦ θωρακίου, ποὺ ἀποτελοῦσε μέρος κανονικοῦ κύκλου. Ἡ ἀντλήση τοῦ νεροῦ στὴν τελικὴ φάση φα-

νερά γινόταν από την είσοδο, γιατί τώρα ανακαλύφθηκε ότι στο χαμηλό στρώμα είχε κτισθεί ἡμικυκλικός τοίχος πού τὸ κοίλο του ἔβλεπε πρὸς τὴν εἴσοδο καὶ πού τὰ ἄκρα του προχωροῦσαν κάτω ἀπὸ τὸ κυκλικὸ θωράκιο. Τὸ τοίχιο αὐτὸ ἔκλεισε τὸ σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀνάβλυζε — καὶ ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νὰ ἀναβλύζει — τὸ νερό. Ἔτσι ἡ ἀντλήσή του ἀπὸ τὴν εἴσοδο ἦταν πολὺ εὐκολή. Ἴσως τὸ κτίσμα ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀρχικὴ κατάσταση, πρὶν ἀπὸ τὸ κτίσιμο τοῦ περιφερικοῦ θωρακίου. Ἡ πρὸς τὸ φράγμα καμπὴ τοῦ περιβάλου ἴσως σημαίνει ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ δημιουργοῦνταν ἡ εἴσοδος τοῦ σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόθεση περιβάλου τοῦ ὑπωρόκηπου. Στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ πρέπει σὲ ὀρισμένη ἀπόσταση νὰ ἀνακαλυφθεῖ τὸ ἀπέναντι σκέλος, μὲ ἐνδιάμεση τὴν κύρια εἴσοδο. Αὐτὸ θὰ δεიχθεῖ μὲ τὴ μελλοντικὴ ἐρευνα.

Ἀπὸ τὴν πρὸς τὰ βόρεια καμπὴ τῆς κρηπίδας τοῦ περιφερικοῦ περιβάλου, μὲ κατεύθυνση τὸ Νότο, βρέθηκε συνδετικὸς τοίχος μικροῦ πάχους πού προχωρεῖ λίγο λοξά. Δὲν ἀποδείχθηκε ὅτι συνάπτεται μὲ τὴν περιφερικὴ κρηπίδα. Διερευνήθηκε πρὸς τὰ πέρα ὁ λεγόμενος ἐσωτερικὸς περίβολος, μονὴ σειρὰ ἀπὸ πέτρες πού ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ φράγμα στὸ ὁποῖο κατάλλγε ἡ περιφερικὴ κρηπίδα, προχωροῦσε πρὸς τὸ Βορρὰ μὲ πλατιὰ καμπύλη καὶ τελικὰ γύριζε μὲ ὀρθὴ γωνία πρὸς τὸ ἰσχυρὸ δυτικὸ σκέλος τοῦ περιβάλου, ἀφήνοντας πλατιὰ εἴσοδο στὸν ἐσωτερικὸ χῶρο, ὅπου βρίσκεται τὸ πηγάδι (πίν. 241β). Τὸ γωνιακὸ ἀντέρεισμα ἀπὸ τὴ γωνία πού προέχει κατὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ περιφερικοῦ τμήματος τοῦ περιβάλου ὡς τὸ πηγάδι, πού σημειώθηκε στὸ ἀρχικὸ σχέδιο τῆς κάτοψης, ἀποδείχθηκε πολὺ πρόχειρα κτισμένο καὶ βασισμένο σὲ πεσμένες πέτρες τοῦ παχιοῦ Δ σκέλους. Γι' αὐτὸ διαλύθηκε καὶ ἀποκαλύφθηκαν σὲ ἔκταση οἱ πεσμένες πέτρες, οἱ ὁποῖες καθαρίσθηκαν καὶ φωτογραφήθηκαν *in situ* (πίν. 241α). Οἱ πέτρες ἦταν διαφορετικὲς στὸ νότιο τμήμα (πίν. 241β) καὶ διαφορετικὲς στὸ βόρειο καὶ πολὺ πιθανὰ στρώθηκαν κατὰ τὶς δύο διαδοχικὲς καταστροφές τοῦ τέλους τῆς ὙΜ ΙΑ καὶ τῆς ὙΜ ΙΒ περιόδου. Ἀποδείχθηκε ὅτι προῆλθε ἀπὸ πτώση ἢ σειρὰ τῶν πετρῶν πού προχωροῦσε παράλληλα μὲ τὴ μονὴ σειρὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβάλου καὶ γι' αὐτὸ διαλύθηκε. Στὸ ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ πηγαδιοῦ ἰσοπεδωμένο τμήμα τῆς περιφερικῆς κρηπίδας ἀποκαλύφθηκε ἀπαγωγὸς ὀχετὸς ὑπερεκχείλισης μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρὸς τὰ ἀνατολικά, ὁ ὁποῖος ἐξασφάλιζε νὰ μὴ πλημμυρίζει τὸ νερὸ τοῦ πηγαδιοῦ. Κάλυμμά του ἦταν μεγάλη πορολιθικὴ πλάκα.

Ἀμέσως νότια τοῦ περιφερικοῦ τμήματος τοῦ περιβάλου ἀποκαλύφθηκε ἄλλος περιφερικός, λίγο ἀκανόνιστος, τοίχος τοῦ ὁποῖου ὁ ρόλος λειτουργίας φάνηκε μόνον ὅταν ἀργότερα ἀποκαλύφθηκε ἓνα σύστημα κατάβασης ἀπὸ τὸ Ν ψηλότερο ἄνδρρο μῆσα ἀπὸ ἓνα πολυγωνικὸ κτήριο πού πάνω του ἀναδιπλωνόταν τὸ στενὸ πέρασμα καθόδου. Πραγματικά, ὕστερα ἀπὸ τὴν ὀλοκληρωτικὴ διάλυση ἐκτεταμένω λιθοσωρῶν μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α πρὸς Δ, ὡς τὴ μεγάλη ἐλιά, πού ξάπλωναν σὲ μεγάλη ἔκταση τῆς Ν περιοχῆς τοῦ ψηλότερου

ισόπεδου, αποκαλύφθηκε μακρὸς καὶ παχὺς — 1.10 μ. — ἀντερεισματικὸς τοῖχος, ὁ ὁποῖος ἀνιχνεύθηκε, χωρὶς ἀκόμη νὰ ἀνασκαφῆ παρά μόνο ἓνα ἀρκετὰ μακρὸ τμήμα νότια ἀπὸ τὸν περιφερικὸ περίβολο, νὰ προχωρεῖ μέσα ἀπὸ νεωτερικοὺς λιθωσορὸς σχεδὸν ὡς τὸ σημερινὸ κοινοτικὸ δρόμο ποὺ περνάει ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ Ἀνάκτορου. Ἔτσι ὁ μακρὸς αὐτὸς τοῖχος, ὄχι βαθιὰ θεμελιωμένος, ἀντιστηρίζει τὸ ἐκτεταμένον Νότιο ἰσόπεδο ποὺ βρίσκεται ἀμέσως βόρεια ἀπὸ τὰ σπίτια τοῦ ΝΔ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, συγκεκριμένα τὰ σπίτια Δ - Ζ. Ἡ κατὰβαση στὸ χαμηλότερο ἐπίπεδο τοῦ περιβόλου γινόταν ἀπὸ τὸ πολυγωνικὸ ἢ μάλλον τραπεζοειδὲς κτήριο ποὺ ἀναφέραμε, πάνω στὸ ὁποῖο τὸ πλακόστρωτο μονοπάτι καθόδου ἀναδιπλώνεται γύρω ἀπὸ μεσαῖο διαχώρισμα. Στὸ ξεκίνημα διαμορφώνεται — στὴν περιοχὴ τῆς ἐλιάς — χώρος μὲ τοξόμορφο σχῆμα. Τὸ δένδρο ἐμποδίζει νὰ σχηματίσει ἀκόμη κανεὶς ὀλοκληρωτικὴ εἰκόνα τοῦ συστήματος κατὰβασης. Στὴ ρίζα τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου, ἀνατολικά ἀπὸ τὴν κάθοδο, φάνηκε ἄλλος τοῖχος παλαιότερος, ἴσως τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου, ἀν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ ποὺ τὸν συνοδεύει. Προχωρεῖ λίγο λοξὰ πρὸς Α - ΝΑ κατεύθυνση καὶ ἴσως χάνεται κάτω ἀπὸ τὸν μακρὸ νότιο ἀντερεισματικὸ, ὁ ὁποῖος, ὅπως δείχθηκε, προχωρεῖ μὲ τὴν ἴδια κατεύθυνση καὶ πέρα ἀπὸ τὴ μεγάλη ἐλιά καὶ τὴν ἐκεῖ στρωμένη μὲ μικρὰς πέτρες τοξοειδῆ σφήνα. Στὸ νότιο ψηλότερο ἄνδηρο φάνηκαν μερικοὶ τοῖχοι, ὄχι σὲ μεγάλο βάθος, ἀλλ' ἀκόμη εἶναι πρόωρο νὰ διαγνώσει κανεὶς ἂν καὶ στὸ ἰσόπεδο αὐτὸ ξάπλωναν οἱ ἀνακτορικοὶ κῆποι ἢ ἂν ὑπῆρχαν σ' αὐτὸ καὶ ἐργαστηριακὲς ἐγκαταστάσεις. Χρειάζεται ἀκόμη πολλὴ ἐργασία γιὰ τὴ διασάφηση τῶν νότιων αὐτῶν ἐγκαταστάσεων.

Ἐξακολούθησαν νὰ βρίσκονται πάρα πολλὰ κομμάτια τῶν σκευῶν αὐτῶν ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν ἄντληση τοῦ νεροῦ, φανερά γιὰ τὸ πότισμα τῶν ὀπωροδένδρων ποὺ χρειαζόνταν ἄφθονο νερό. Τὰ περισσότερα ἀνήκαν στὴν κατηγορία τῶν χαναναϊκῶν ἀμφορέων, πολὺ χαρακτηριστικοῦ τύπου, ποὺ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ξεχώρισε ἀπὸ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ — ὠχροκίτρινου καὶ ὠχροπράσινου —, ἀπὸ τὸ ὀξυπύθμενο σχῆμα ποὺ κατὰλγηε κάτω σὲ κόμμο, δίσκο, κουμπὶ ἢ αἰχμηρῆ μύτη, ἀπὸ τὸ στρογγυλὸ χεῖλος καὶ τὴν κοιλαινόμενη βάση τοῦ λαμποῦ, τέλος ἀπὸ τὶς γωνιούμενες λαβὲς ποὺ ἐπιαναν ἀπὸ τὴ μέση τοῦ λαμποῦ στὸν ὄμο. Τόσο εὐρύχωρα ἀγγεῖα ἦταν πολὺ κατάλληλα γιὰ ἄντληση καὶ οἱ γωνιώδεις λαβὲς βοηθοῦσαν πολὺ στὸ κρέμασμά τους. Ἀπὸ τὴ χαναναϊκὴ περιοχὴ ἔφθαναν ἄφθονοι, φυσικὰ γιὰ τὸ περιεχόμενό τους, ποὺ ἴσως νὰ ἦταν ἐξαιρετικὸ κρασί ἀρωματισμένον μὲ ρετσίνα τῶν κέδρων τοῦ Λιβάνου. Ἀργότερα παρακολουθοῦμε τὴν ἄφθονη εἰσαγωγὴ τους τόσο στὴν Αἴγυπτο, ὅπου σὲ τοιχογραφίες παριστάνονται ἀποθηκευμένοι σὲ πολλὰς ἀλλεπάλληλες σειρές, ὅπως καὶ στὴ μυκηναϊκὴ περιοχὴ. Γιὰ τὰ τελευταῖα γράφηκε ἰδιαιτέρη μελέτη, ἀπὸ τὴν Virginia Grace. Παράλληλα χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν ἄντληση καὶ ἀμφορεῖς, μεγάλες πρόχοι καὶ κάδοι τοπικῆς παρα-

γωγῆς, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν πηλό, τὸ σχῆμα καὶ τὴν τεχνικὴ τους μὲ τὴν κυματιστὴ ἐπιφάνεια καὶ τὶς κολλητὲς ἀπὸ δυὸ ραβδιά λαβές. Κομμάτια ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντλητικὰ σκεύη βρέθηκαν μέσα στὸ πηγάδι, καὶ σὲ βαθιῆς σχετικὰ ἐπιχώσεις σ' ὀλόκληρῃ τὴν ἔκταση τοῦ περιφερικοῦ περιβάλου, στὴν κρηπίδα τοῦ γκρεμισμένου καὶ ἰσοπεδωμένου τμήματος, στὸν ἀγωγὸ ὑπερεκχείλισης, στὴν περιοχὴ τῶν νοτιότερων κατασκευῶν, στὸν ἐσωτερικὸ περιβόλο καὶ στὸ στρώμα τῶν πεσμένων ἀπὸ τὸ Δ σκέλος ἄφθονων πετρῶν.

Ἀπὸ τὰ λοιπὰ σκεύη ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν: ἀπὸ τὸ πηγάδι μεγάλο τμήμα τοξοειδοῦς λαβῆς μὲ κωνικὴ ἀπόφωση, κυπελλόμορφο σκεῦος μὲ ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ μαῦρη ταινία, λαιμὸς τροχαλιόσχημος λεπτοῦ ἀγγείου μὲ στόμιο ποῦ ἔχει ταινιωτὸ περιχέλιωμα· ΒΑ ἀπὸ τὸν τοῖχο τοῦ πηγαδιοῦ: κομμάτι μικροῦ ἀνοικτοῦ ἀγγείου μὲ ὀριζόντιες φλεβώσεις· ἀπὸ τὸ στρώμα πάνω ἀπὸ τὸ κατώφλι τοῦ πηγαδιοῦ: χεῖλος κάδου καὶ πλακουτσωτὸ πόδι χύτρας· στὴν ἐπίχωση τῆς γκρεμισμένης περιφερικῆς κρηπίδας, μπροστὰ ἀπὸ τὸ κατώφλι: λαβὴ μὲ ράχη μικρῆς πρὸχου ἢ οἰνοχόης, δυὸ συναρμοζόμενα κομμάτια βάσης ἀγγείου μικροῦ καὶ δυὸ κομμάτια συναρμοστὰ βαθιᾶς κυάθου μὲ αὐλακωτὴ ριπιδοειδῆ διακόσμηση ποῦ θυμίζει ἀχιβάδα· Νότια ἀπὸ τὸν περιφερικὸ περιβόλο: λαβὴ κουτάλας (ἀρύταινας), τμήμα ἀπὸ κωνοειδῆ σκέπασμα ἀγγείου μὲ κομπωτὴ ἀπόληξη, τμήματα στομιῶν δυὸ διαφορετικῶν πρὸχων μὲ τροχαλιόσχημο λαιμὸ καὶ ταινιωτὸ περιχέλιωμα ἢ οἰνοχοῶν, ἐπίσης τμήμα ἀμφίκυρτης διακοειδοῦς ἀγνύθας μὲ κεντρικὴ τρύπα καὶ μικρὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα μικροῦ τρίτου· ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ΝΑ τοῦ περιφερικοῦ περιβάλου: τμήματα συναρμολογήσιμα τριῶν διαφορετικῶν ἀγγείων, τμήμα κάθετης λαβῆς κυλινδρικής τομῆς, κομμάτια χονδρῶν πέλων καὶ κάδων, πόδι χύτρας καὶ δυὸ μικροὶ τριπτῆρες· σὲ ἐπιφανειακὸ στρώμα λίγο ἀνατολικότερα: ὀλόκληρῃ μεγάλῃ ἀχιβάδα καὶ ἀναδιπλούμενη λεπτὴ λαβὴ ἑλληνιστικῆς κύλικας· στὸ Β ἄκρο τῆς γκρεμισμένης περιφερικῆς κρηπίδας: κομμάτι γυάλινης λοπάδας μὲ ἀνάγλυφες ραβδώσεις ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων· ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τῶν τοίχων Ν ἀπὸ τὸν περιφερικὸ περιβόλο: περιφερικὴ ταινία ὑπόβαθρου ἀγγείου μὲ περιχαραξεις, τμήματα ἀγγείων μεγάλου μεγέθους, τμήματα ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὸ λαιμὸ πιθarioῦ, κυρτεπίπεδο πόδι χύτρας μὲ διακοσμητικὲς κάθετες χαραγές, τμήμα λαβῆς πρὸχου κυλινδρικής τομῆς.

Ἀνάμεσα στὶς πεσμένες πέτρες τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβάλου συλλέχθηκαν: χεῖλος καὶ λαβὴ ἀμορέων καὶ μέρος ἀπὸ πάτο μικροῦ πιθarioῦ μὲ τριπλῆ ἀναθύρωση· κατὰ τὴ διάλυση τοῦ ψευδοαντρεισματικοῦ τοίχου τοῦ πηγαδιοῦ βρέθηκαν πλακωτὲς λαβές ἀμορέων καὶ τμήματα πρὸχου. Στὸ κάτω ΥΜ ΙΑ στρώμα τῶν πεσμένων κάτω ἀπὸ τὸν παραπάνω τοῖχο ποῦ διαλύθηκε συλλέχθηκαν: τμήμα πάτου ἀγγείου μὲ διπλῆ ἀναθύρωση, τμήμα ἀπὸ περιχέλιωμα λοπάδας μὲ μαῦρη ταινία ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ καὶ μικρὸς τριγωνικὸς τριπτῆρας· ἐπίσης πάτος ἀγγείου μὲ βύθισμα ἀπὸ κάτω καὶ περιφερικὸ δακτύλιο,

λαβή πρόχου και τμήμα λοπάδας με ὀριζόντια ἀναδιπλούμενη σὲ ὀξεία γωνία λαβή. Ἀπὸ τὸ κάτω στρώμα τῶν πεσμένων λίθων τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου συλλέχθηκαν ἀκόμη: δυὸ τριγωνικὰ πόδια χύτρας, τμήματα μικρῶν λαβῶν κυλινδρικής τομῆς, λαβὴ πεπιεσμένη με πρόσφυση στὸ χεῖλος κυάθου με ἐσωτερικὴ ἀναθύρωση και τμήμα λαβῆς ἀμφορέα. Στὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τίς πεσμένες πέτρες τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου δὲν βρέθηκαν κομμάτια χαναναϊκῶν ἀμφορέων. Ἀπὸ ἐκεῖ συλλέχθηκαν τμήματα λαβῶν πρόχων κυλινδρικής τομῆς, πόδι χύτρας μέσου μεγέθους, τμήμα χεῖλους και λαίμου πιθαριοῦ με σχοινοειδὴ διακόσμηση, τμήμα τοξοειδοῦς λαβῆς κυλινδρικής τομῆς ἀπὸ ἀμφορέα και ἄλλης πεπλατυσμένης ἀπὸ ἀμφορέα ἢ πρόχου, ἐπίσης μικρῆς πρόχου τμήμα με ἐπίχρισμα πορτοκαλὶ και κομμάτι ἀπὸ χεῖλος λεκανίδας με γλωσσοειδὴ ἀπόφυση.

Κατὰ τὴ διάλυση τοῦ ἐκτεταμένου Ν λιθοσωροῦ ποὺ σιέπαζε τὸν μακρὸ ἀντερεισματικὸ Α - Δ, τοῖχο τοῦ Ν ἰσόπεδου, συλλέχθηκε σιδερένιο ἄγκιστρο ἴσως ὕνιου ἀρότρου. Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ ἴδιου τοίχου προήλθαν κομμάτια λαβῶν ἀμφορέων ἢ πρόχων κυλινδρικής τομῆς, λαβὴ και μέρος χεῖλους πρόχου ἢ οἰνοχόης, ἄλλα τμήματα στομίων ἀμφορέων, πάτος ἀγγείου με βάθυσμα ἀπὸ κάτω και κομμάτια ἀπὸ κόκαλα ζώων. Κατὰ τὴ διάλυση ἐπιφανειακοῦ τοίχου Ν τοῦ περιφερικοῦ περιβόλου μαζεύτηκαν τὰ κομμάτια ἐνὸς ἀμφορέα, τὰ κομμάτια δυὸ πάτων με βάθυσμα και περιφερικὸ δακτύλιο ἀπὸ κάτω και τμήματα πρόχων ἢ ἀμφορέων ἀπὸ τὰ τοιχώματα. Κοντὰ στὸ τέρμα τοῦ γκρεμισμένου περιφερικοῦ περιβόλου συλλέχθηκαν τμήμα ἀπὸ τὸ λαίμω ἀμφορέα, μέρος κυλινδρικής λαβῆς, πάτος με βύθισμα και περιφερικὸ δακτύλιο ἀπὸ κάτω και δυὸ κομμάτια πλατιοῦ κόκαλου. Σὲ ἐπίχωση Β τοῦ πηγαδιοῦ βρέθηκε μεγάλο τμήμα λαβῆς, ἴσως πρόχου, τριγωνικὸς τριπτήρας και κομμάτι σαγονιοῦ αἰγοειδοῦς

Κατὰ τὴν παρακολούθηση τοῦ μακροῦ Ν ἀντερεισματικοῦ τοίχου τοῦ Ν ἰσόπεδου συλλέχθηκαν: Πολλὰ κομμάτια μεγάλων ἀγγείων κοινῆς κεραμεικῆς, ὄστρακα με ἐξωτερικὴ και ἓνα με ἐσωτερικὴ στολίδωση, λαβὴ πεπλατυσμένη ποὺ στενεύει κάτω πολὺ στὴν πρόσφυση, ἴσως πρόχων με πάτο με βάθυσμα και περιφερικὸ δακτύλιο, τμήματα λαβῶν ἀμφορέων κυλινδρικής τομῆς, τμήμα στομίου μεγάλου ἀμφορέα με περιχέλωμα, τμήμα κρουνοῦ ληνοῦ. Στὴν ἐπίχωση τῆς Β πλευρᾶς τοῦ ἴδιου τοίχου συλλέχθηκαν δυὸ κομμάτια ἀπὸ τὸ περιχέλωμα μικρῶν ἀγγείων με ἐξωτερικὴ ἀναθύρωση, τμήμα κυλινδρικής λαβῆς πολὺ μικροῦ ἀγγείου, τμήμα κυλινδρικής λαβῆς πρόχου, τμήμα λαβῆς κυλινδρικής ἀμφορέα με μέρη τῶν λαβῶν με κεντρικὴ ράβδωση, τμήμα κνήμης ζώου με ἄρθρωση και ἐπιφανειακὰ χεῖλος γυάλινου ἑλληνορωμαϊκοῦ ἀγγείου. Στὴν ἐπίχωση ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸν ἴδιο τοῖχο συλλέχθηκαν: τμήμα στομίου ἀμφορέα με ἐσωτερικὴ ἀναθύρωση, τμήμα κυλινδρικής λαβῆς πρόχου, ἄλλης λαβῆς με ἐξωτερικὴ ράβδωση και ἐσωτερικὴ αὐλάκωση, τμήμα ἀνοικτοῦ ἀγγείου με πρόσφυση λαβῆς, τμήμα μικρῆς τοξοειδοῦς λαβῆς, μέρος ἀπὸ τὴν

παρεῖα ἀγγείου με γραπτὴ στολίδωση. Σὲ ἐπιφανειακὸ Ν στρώμα συλλέχθηκε ἀναδιπλωμένη λεπτὴ λαβὴ ἐλληνιστικῆς κύλικας ὁμοίας με αὐτὴν τοῦ περισυλλέχθηκε καὶ ἀπὸ τὸ λιθασωρὸ τῆς ἐλιάς μεγάλο κομμάτι ἐλαφρόπετρας.

Ἀπὸ τὴν τοξοειδῆ σφῆνα προέρχονται κομμάτια μεγάλης κοινῆς κεραμεικῆς καὶ πιθαριῶν, στόμιο ἀμοφορέα καὶ ὀριζόντια λαβὴ ἴσως λεκανίδας, ἐνῶ νότια ἀπ' αὐτὴ μαζεύτηκε τμήμα ἀπὸ τὸν πάτο λεπτοῦ ἀγγείου με βάθυσμα καὶ δακτύλιο κάτω. Στὸ λιθασωρὸ τῆς ἐλιάς συλλέχθηκε κομμάτι λαιμοῦ πίθου με ἐπιπεδωμένο χεῖλος, πολὺ μεγάλο, μάλλον ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Ἀπὸ βαθύτερο στρώμα Β τῆς σφῆνας συλλέχθηκαν: τμήμα κυλινδρικήσ λαβῆς ἀμοφορέα, ἄλλης με κεντρικὸ αὐλάκι, τμήμα τοξωτῆς λαβῆς με κεντρικὴ ράβδωση καὶ δυὸ παράπλευρες σειρὲς ἀπὸ μικρὲς διακοσμητικὲς τρύπες, τμήμα ὀριζόντιας τοξωτῆς λαβῆς καὶ μιὰ ἀχιβάδα. Ἀπὸ τὴ Β πλευρὰ τῆς σφῆνας συλλέχθηκαν κομμάτια ἀπὸ μεταγενέστερα πιθάρια. Στὴν πύθ περα περιοχὴ ἀνατολικά ἀπὸ τὴν γκρεμισμένη κρηπίδα τοῦ περιφερικοῦ τοίχου συλλέχθηκαν: πάτοι καὶ τοιχώματα με τοὺς πάτους με ἀπὸ κάτω βύθισμα καὶ περιφερικὸ δακτύλιο, κομμάτι ἀπὸ τὴ ζώνη ὑπόβαθρου ἀγγείου ὁμοίου με αὐτὸ τοῦ σημειώθηκε, με δυὸ διακοσμητικὲς ἀδλακώσεις, λεπτὸ ὄστρακο μικροῦ ἀγγείου με πορτοκαλὶ ἐπίχρσιμα ἐσωτερικά. Κατὰ τὸ ξεκαθάρισμα τοῦ βαθιοῦ ΒΑ - ΝΔ τοίχου μαζεύτηκε κομμάτι ἀμοφορέα με πρόσφυση λαβῆς καὶ κομμάτι λαβῆς κυλινδρικήσ. Ἀνατολικά ἀπὸ τὸν τοῖχο αὐτὸ δυὸ ὄστρακα με πορτοκαλὶ ἐπίχρσιμα, τμήμα πολὺ λεπτοῦ πάτου ἀγγείου με βάθυσμα καὶ περιφερικὸ δακτύλιο με ἐσωτερικὸ ἐπίχρσιμα, τμήμα πλακουτσωτῆς λαβῆς με ράχη, ἐπίχρσιμη, τμήμα ἀπὸ περιγείλωμα καὶ ὄστρακα ἀγγείου ἴσως με πάτο με βάθυσμα καὶ περιγείλωμα.

Κατὰ τὴν ἐκκαθάριση τοῦ θεμελιακοῦ τοίχου τοῦ προχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὸ Νότιο ἀντερεισματικὸ συλλέχθηκαν 5 κομμάτια ἀγγείων με μέρη τῶν πάτων τους με στολιδωτὴ γραπτὴ διακόσμηση, τμήμα λαιμοῦ καὶ τοιχώματος πρόχου, θαλασσινοῦ ὄστρου καὶ κόκαλα ζώων. Ἐπίσης Α τοῦ ΒΑ - ΝΔ τοίχου κομμάτι πάτου καὶ μέρος ἀπὸ τὸ τοίχωμα ἀμοφορέα. Σὲ βαθύτερο στρώμα τοῦ τοίχου τοῦ προχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὸν μακρὸ Α - Δ ἀντερεισματικὸ τοῦ νότιου ἰσόπεδου συλλέχθηκαν μέρος κυπέλλου τύπου tumbler, λαβὴ ἀμοφορέα με ἀυλάκωση, τμήμα παρεῖας ἀγγείου με γραπτὴ στολίδωση, τμήμα λαβῆς καὶ μέρος τοῦ τοιχώματος μεγάλο ἀμοφορέα, κομμάτι ἀπὸ τὸ σῶμα πιθαριοῦ καὶ τέλος δυὸ μεγάλοι κυνόδοντες ζώου καὶ κόκαλα μικρῶν ζώων.

ΕΡΕΥΝΑ ΔΥΤΙΚΗΣ
ΑΓΛΗΣ ΤΟΥ
ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ (εἰς. 2)

Στὴν περιοχὴ τῆς δυτικῆς αὐλῆς ἡ ἔρευνα συνεχίσθηκε, με τὴν παρακολούθηση τῆς τελειοφοίτου Στέλλας Χρυσουλᾶκη με κύριο σκοπὸ τὴν ἀποκάλυψη τῆς πρόσβασης πρὸς τὸν ΒΔ λόφο καὶ τὴν ἐξερεύνηση τῶν παλαιοανακτορικῶν καὶ νεοανακτορικῶν ἐγκαταστάσεων. Τελικὰ ἀποδείχθηκε

ἡ διαδοχὴ τριῶν προσβάσεων πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, ἀλλ' ἄνισου πλάτους καὶ διαφορετικῆς θέσης καὶ διάστρωσης: Μιᾶς παλαιοανακτορικῶν χρόνων ποὺ σχηματίσθηκε ἀνάμεσα τοῦ Δ τοίχου τοῦ παλαιοανακτορικοῦ οἰκήματος ποὺ ἀνακαλύφθηκε κάτω ἀπὸ τὸ νεοανακτορικό δάπεδο τῆς αὐτῆς καὶ ἄλλου βαθιοῦ παχιοῦ τοίχου ποὺ ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπὸ τὴ νεοανακτορική διάβαση (πίν. 242α-β). Ἐνας ἀναβαθμὸς ξεχώρισε κάτω ἀπὸ τὸν Α τοίχο τῆς τελικῆς νεοανακτορικῆς διάβασης. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ βῆθους ἦταν καθαρὰ παλαιοανακτορική. Τὸ Δ σκέλος ἔκαμπτε στὸ Ν ἄκρο του σὲ ὀρθογώνια γωνία πρὸς τὰ δυτικά. β) Νεοανακτορική ΥΜ ΙΑ διάβαση ποὺ μετατοπίσθηκε δυτικότερα, μὲ πλατὺ προδομικὸ χῶρο, ὁ ὁποῖος ἀποτελέσθηκε μὲ τοῖχο ποὺ πάτησε μὲ ἑλαφρὴ ἀπόκλιση πάνω στὸν Α παλαιοανακτορικό γιὰ νὰ κάμψει σὲ ὀρθή γωνία δυτικότερα καὶ νὰ σχηματίσει ἔτσι τὸ Α σκέλος τῆς νεοανακτορικῆς διάβασης τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου, ἐνῶ τὸ Δ σκέλος κατασκευάσθηκε ἀκόμη δυτικότερα (πίν. 243α). Ἡ ἐπιχώση ἦταν τοῦ τέλους τῶν ΥΜ ΙΑ χρόνων, φυσικὰ μὲ ὄστρακα ΜΜ ΙΙΑ καὶ Β καὶ ἀκόμη παλαιότερα. Ἡ διάβαση μὲ πλαγιαστά ἐπίπεδα πλάτους 1.70 μ. ἀνέβαινε ὁμαλὰ πρὸς τὴν ΒΔ κλιτὴ τοῦ λόφου. γ) Ἡ τελικὴ διόδος τῶν ΥΜ ΙΒ χρόνων κατασκευάσθηκε μὲ σκέλη ποὺ ἐπικράθισαν ἐπάνω στὸ Δυτικὸ καὶ τὸ Ἀνατολικὸ σκέλος τῆς προηγούμενης φάσης, ἀλλ' αὐτὴ τὴ φορὰ τὸ ἀνατολικὸ προχώρησε κατευθεῖαν πρὸς τὸ Νότο, ἀφήνοντας μόνον στενὸ πέρασμα πρὸς τὸ κατώτερο ἰσόπεδο τῆς Δυτικῆς αὐτῆς, στὴ ρίζα τοῦ α' ἀντερεισματικοῦ τοίχου τοῦ πλακόστρωτου ἰσοπέδου (πίν. 243β). Τὸ Α σκέλος στὸ νότιό του τμήμα δὲν ἔχει βαθὺ θεμέλιο, καὶ αὐτὴ τὴ φορὰ δὲ σχηματίζεται πλατὺς προδομικὸς χῶρος. Τὸ πλάτος τῆς διόδου ἐξακολούθησε νὰ εἶναι 1.70 μ. καὶ ἀπὸ τὰ διαστρωμένα μὲ πιλητὸ κονίαμα κεκλιμένα ἐπίπεδα σώθηκαν μόνον τὰ ψηλότερα καὶ ὄχι ὀλοκληρωτικά. Ἡ ἀρχὴ τῆς ράμπας σχηματιζόταν ἀμέσως ἀπέναντι ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὸ κάτω ἰσόπεδο τῆς Δυτικῆς αὐτῆς καὶ στὸ Δ σκέλος ὑπῆρχε ἐκεῖ ἄλλο ἄνοιγμα ἐπικοινωνίας πρὸς τὰ δυτικά. Νότιος τοίχος ἀποτελοῦσε τὸ ὄριο τῆς διάβασης, ἀλλὰ ἡ ἔρευνα δὲν τέλειωσε ἀκόμη στὸ σημεῖο ἐκεῖνο. Ἀπὸ τὰ κεκλιμένα ἐπίπεδα σώζονται δύο μὲ μικρὰ τοιχία ποὺ συγκρατοῦν τὶς νότιες ἀπολήξεις τους καὶ μὲ κατὰ ἓνα μέρος διατηρούμενη τὴ λατύπη ποὺ ἀποτελεσε τὸ ὑπόστρωμα.

Οἱ ἐπιχώσεις καὶ τὸ περιεχόμενό τους παρακολούθηθηκαν κατὰ στρώματα. Στὸ Δ καὶ Α σκέλος διακρινόταν καθαρὰ ἡ ἐπαλληλία τῶν τοίχων τῶν δυῶ νεοανακτορικῶν φάσεων. Τὸ παλαιοανακτορικό δυτικὸ σκέλος, κτισμένο μὲ ἀσπριδερὴ πέτρα, εἶχε ἀποκοπῆ σὲ μικρὸ ὕψος κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς νεοανακτορικῆς διάβασης. Στὶς τελικὲς στρώσεις τῆς διάβασης διακρινόταν καθαρὰ ἡ στρώση τῶν σπαστῶν σκληρῶν πετρῶν, τὸ μαλακὸ στρώμα ἀπὸ καστανοκόκκινο χῶμα ποὺ πρόκυψε ἀπὸ τὴ διάλυση καμένων πλῖθων καὶ οἱ ἄφθονες πεσμένες μεγάλες πέτρες τῶν τοιχωμάτων. Τὸ σιγαλοπάτι, ποὺ εἶχε φανεῖ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδον στὴ διάβαση, ἀποδείχθηκε ὅτι ἦταν πεσμένη

πλάκα, διαστάσεων 0.37×0.23 μ. και βγήκε από τη θέση της. Ὁ μεγάλος λιθοσωρός τῆς διάβασης διαλύθηκε και τότε μόνο φάνηκε τὸ Δ σκέλος τῆς ΠΑ διάβασης.

Ἡ κεραμική και τὰ ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ περισυλλέχθηκαν κατὰ τὴν ἐξερεύνηση τῶν διαδοχικῶν διαβάσεων ποὺ ὀδηγοῦσαν πρὸς τὴν πλαγιά τοῦ ΒΔ λόφου ἦταν τὰ ἀκόλουθα: Στὴν πάνω ἐπίχωση τῶν κάθετων τοίχων πρὸς τὸν Ν τοῖχο τοῦ πρώτου ἀνδρῶρου ποὺ εἶχαν πέρουσι φανεῖ περισυλλέχθηκαν σιδερένια σφῆρα και δυὸ ἀγνύθες, μιὰ τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου και μιὰ τοῦ δισκόμορφου ἀμφίκυρτου με κεντρικὴ τρύπα. Ἀπὸ τὴ μέση ἐπίχωση προέρχονται: τμήμα ταινιόσχημης λαβῆς με δισκοειδῆ κάτω ἀπόληξη, δυὸ τεμάχια χονδρῶ ἀγγείου με σχοινινη ἐμπέστη διακόσμηση, ἐπίσης τμήμα πεπλατυσμένης στὴ μιὰ πλευρὰ κυλινδρικής λαβῆς πέτρινου ἀγγείου. Στὴν κάτω ἐπίχωση συλλέχθηκαν κομμάτια σκευῶν κοινῆς χρήσης, ἀπὸ κόκκινο κακοψῆμένο πηλὸ, κομμάτια ποδιῶν τριποδικῶν χυτρῶν, χεῖλη και τοιχώματα κάδων, κάτω μέρη ἄωτων κυπέλλων με κυρτὰ τοιχώματα, τμήματα ΠΑ ταινιωτῶν λαβῶν κυπέλλων ποὺ στενεύουν πρὸς τὰ κάτω, χεῖλος στρογγυλοῦ πίθου με διπλὴ ἀναθύρωση και λεπτὴ διαγώνια διακόσμηση ἐμπέστου σχοινοῦ, τμήμα κάδου με ταινιωτὸ περιχέλωμα, τμήμα πάτου κάδου με κάθετα τοιχώματα, τμήμα γυριστῆς λαβῆς ἀρύταινας, τμήμα κάτω μέρους πρόχου ποὺ ἡ βάση της ἐξέχει πρὸς τὰ ἔξω, τμήμα προχοῆς γεφυρόστομου, ὄστρακο με μαστοειδῆ ἀπόφυση, τμήμα χεῖλους κάδου με ἀναθύρωση, τμήμα κάτω μέρους ἀγγείου με ἐσωτερικὲς χαραῖξεις, ἴσως τοῦ τροχοῦ, λαβὴ ταινιόσχημη ΠΑ κυπέλλου με καρφὶ και μέρος ἀπὸ τὸ τοίχωμα, τοξωτὴ ὑπερυψωμένη τοῦ χεῖλους λαβῆ, τμήμα χεῖλους μεγαλογάνωτου ἄωτου κυπέλλου, κάτω μέρος ὀξυπύθμενου ρυτοῦ, τμήμα δισκοειδοῦς ἀμφίκυρτης ἀγνύθας. Μερικὰ ὄστρακα περιέχουν μακρορυγία. Μακρουλὴ πέτρα ἔχει λοξὲς χαραγὲς ποὺ ἴσως ἤφησε ἀκονιζόμενο μαχαίρι. Σπογγώδης μάζα με καρβουνάκια, κομμάτια κόκαλων ζῶων· ἐπίσης δυὸ πέτρινες ἀκανόνιστες στάθμες με φυσικὴ τρύπα ἀνάρτησης· μικρὸ κομμάτι ἀπὸ πρασινόμαυρη πέτρα, κομμάτι τριπτήρα ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα και ἄλλο ραβδόσχημου· τέλος τμήμα κεφαλῆς εἰδωλοῦ ταύρου ἀπὸ τὴν ὁποία ἀποσπάσθηκε ἀντικείμενο συμβολικῆς σημασίας.

Ἀπὸ τὴν κάτω ἐπίχωση τοῦ Α τμήματος γύρω στὸν Α τοῖχο τῆς διάβασης περισυλλέχθηκαν: ἄφθονα ὄστρακα, τὰ περισσότερα κοινῆς κεραμικῆς, πολλὰ κομμάτια tumblers, πάνω τμήματα ἀμφορέων, ὀριζόντιες λαβές, ἡμισφαιρικὰ δοχεῖα, πόδια και κομμάτια χυτρῶν τριποδικῶν, τὰ πρῶτα με χαραγὴ ἢ ράχη· χεῖλος με περιχέλωμα λεπτοῦ ἡμισφαιρικοῦ ἀγγείου ἀπὸ πέτρα με πρασινωπὲς φλεβώσεις, ἄλλο κομμάτι ἀπὸ σκληρὴ πέτρα, τμήμα ἀπὸ τὸ τοίχωμα πέτρινου δοχείου, λαβὴ τοξοειδῆς κυλινδρική ἀπὸ σταχτιά εὐκολότριπτη πέτρα· μαζί μαζεύτηκαν κόκαλα ζῶων, δόντι ζῶου ποὺ σώζει τὴν ἀδαμάντινη οὐσία, σπογγώδης μάζα, ἴσως σκουριὰ ἐκκαμίνευσης, δυὸ κομμάτια λευκῆς μάζας,

ἴσως φαγεντιανῆς, δύο στρείδια, δύο κομμάτια τριπτῆρων, ἐπίχριστο πόδι τράπεζας κοιναμένης προσφορῶν σὲ μαστοειδὲς σχῆμα.

Βαθύτερα στὴν ἴδια ἐπίχωση συλλέχθηκαν: Τὸ χεῖλος καὶ μικρὴ τοξοειδῆς λαβὴ ΓΜ ΙΑ ἀπιδόσχημης προχοΐσκης, τμήμα ὠκέλυφου κιάθου μὲ ἐλαφρὰ γυρτὸ χεῖλος καὶ μὲ στυλπνὸ μαῦρο βερνίκι, εἰκοσάδα μελανογάνωτων ΠΑ ὀστράκων ἀπὸ κύπελλα, τμήμα λαβῆς κιάθου μὲ μίμηση καρφοῦ, 4 κομμάτια λαβῶν ἀρύταινας ταινιωτῶν καὶ ἓνα κυλινδρικό, 3 κομμάτια χονδρῶν ἀγγείων, μὲ σχοινίνη διακόσμηση, μέρη ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων, κάτω μέρη ἀπὸ 4 tumblers, 7 κάτω μέρη ΠΑ κυπέλλων, κάτω μέρος κυπέλλου μὲ κυρτὰ τοιχώματα, κάτω μέρος γλάστρας μὲ δισκοειδῆ βάση, κομμάτια ἀπὸ τὸ κάτω μέρος ἄλλων μεγάλων ἀγγείων, 4 πόδια χυτρῶν διαφόρων μεγεθῶν, τμήμα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος καθοειδοῦς μὲ κάθετα τοιχώματα καὶ ἀναθύρωση στῆ βάση, τμήμα χεῖλους jar τομῆς τραπεζοειδοῦς, τμήμα γυρτοῦ χεῖλους κιάθου, μὲ ἐσωτερικὴ ἀναθύρωση καὶ ἐξωτερικὴ σχοινίνη διακόσμηση, ἑπτὰ κομμάτια ἀπὸ λαίμους μεγάλων ἀγγείων, πρόχων ἢ ἀμφορέων, ἓνὸς μὲ γωνιακὴ ἀναθύρωση στὴν καμπὴ πρὸς τὸ σῶμα καὶ μὲ σχοινίνο δακτύλιο, δύο κομμάτια πρόχου μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση κάτω ἀπὸ τὴν πρόχωση, τμήμα χεῖλους καὶ τοιχώματα κιάθου, μέρος τοῦ τοιχώματος καὶ τῆς πρόχωσης ἀνοικτοῦ ἀγγείου, μάλλον λεκανίδας, μὲ τὴν πρόχωση πρὸς τὰ πάνω, λαβὲς διαφόρων τύπων ποῦ μειώνονται πρὸς τὰ κάτω, μιὰ ποῦ ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλος, μιὰ στριφτὴ λαβὴ σκυφοῦ τοῦ λύχνου, ἄλλη λαβὴ μορφῆς γλωσσοειδοῦς ὀριζόντιας ἀπόφυσης κοίλης πάνω καὶ κυρτῆς κάτω, διακόσμηση ὄστρακα μὲ περιτρέχουσες ταινίες καὶ κουκίδες ἐξωτερικὰ καὶ λευκὴ καὶ κόκκινη ταινία μὲ στολιδατὴ ζώνη ἐσωτερικὰ καὶ ἄλλο μὲ ὀμβέντρους κύκλους καὶ ταινία ποῦ ζώνει, ἄλλο μὲ κόκκινες ταινίες ἐσωτερικὰ, ἐνῶ ἄλλο διακοσμείται μὲ κόκκινες ταινίες ποῦ ζώνουν ἐξωτερικὰ καὶ μαῦρες ἐσωτερικὰ, μὲ ἐνδιάμεση ζώνη κάθετων παράλληλων μαῦρων· τέλος ἀγνῦθα τοῦ δισκοειδοῦς ἀμφικυρτου τύπου.

Στὴν ἀκόμη χαμηλότερη ἐπίχωση τοῦ πρώτου ἀνδρῶρου μὲ τοὺς κάθετους τοίχους, ἀνατολικὰ τῆς νεοανακτορικῆς διάβασης περισυλλέχθηκαν: Τμήματα μεγάλων τριποδικῶν χυτρῶν μὲ κάθετα τοιχώματα, ἓνα μὲ ἀρχὴ τοῦ ἓνὸς ποδιοῦ ποῦ σχηματίζει ἀμβλεία γωνία καὶ ἔχει κάθετη νεύρωση, ἄλλο μὲ ἐπίσης λοξὸ πόδι μὲ παρόμοια νεύρωση, δύο ἄλλων μικρότερων χωρὶς νεύρωση, τρεῖς τοξοειδεῖς λαβὲς κυλινδρικῆς τομῆς, μὲ μέρος σταυροειδοῦς σώματος, χυτροειδὲς ἢ λεβητοειδὲς τῆς μεταβατικῆς ΜΜ ΙΙΒ - ΓΜ ΙΑ περιόδου, 3 κομμάτια λαβῶν ὁμοίου τύπου, δεκάδα ταινιωτῶν λαβῶν κυπέλλων ποῦ στενεύουν κάτω, 4 κυλινδρικές λαβὲς πρόχων, μιὰ πεπλατυσμένη ἀμφορέα, δύο κομμάτια ἀπὸ χεῖλη μικρῶν πίθων ἢ κιάδων μὲ διακόσμηση ἐμπέστων σχοινιῶν, μιὰ πεπλατυσμένη λαβὴ ἀμφορέα, δύο κομμάτια λαίμων ἀμφορέων μὲ ὀριζόντιες πυκνὲς αὐλακώσεις, χεῖλος ἀμφορέα μὲ ἔλλειπτικὸ στόμιο, 3 κομμάτια πάτων μὲ βύθισμα καὶ περιφερικὸ δακτυλίδι ἀπὸ κάτω, 4 βάσεις

κυπέλλων με κάθετα τοιχώματα και κυψελοειδή βαθύσματα, πρόχυση πρόχου, τμήμα χείλους σκυφωτού λύχνου, τμήμα τροχαλιόσχημης λαβής από πώμα, μικρό έλικωτό ποδαράκι, μερικά διακόσμητα όστρακα, ένα με κόκκινη ταινία και άλλο με έλικωτή γραμμή: τέλος άγνήθα του πολυγωνικού άμφικυρτου τύπου, αρκετά κόκαλα ζώων, συνεχόμενα δόντια μεγάλου ζώου, στρείδια και λευκά κονιάματα.

Στην έπίχωση του άνατολικού σκέλους τής διάβασης συλλέχθηκαν: πόδι και κομμάτια ποδιών χυτρών με κάθετα τοιχώματα που σχηματίζουν άμβλεία γωνία και κοσμοούνται με σχοίνινη διακόσμηση, 4 άλλα διαφόρων διαστάσεων με κάθετες νευρώσεις, δωδεκάδα κομματιών χειλιών κυπέλλων που γέρνουν προς τα έξω, χείλος jar παραλληλεπίπεδης τομής, δυό κομμάτια από στρογγυλεμένα χείλη πιθίσκων, 2 τμήματα χείλους πρόχου, 5 τμήματα κυπέλλων από τις βάσεις, ένα από άρχή λαβής, 4 βάσεις κυάθων, 3 τμήματα βάσεων κάδων, μιās με σχοινοειδή διακόσμηση, δισκοειδής βάση ήμισφαιρικού κυπέλλου, κομμάτι μικρότατου άγγείου με κυρτό πάτο, βάση tumbler, τροχαλιόσχημη βάση άγγείου, βάση κυπέλλου που έξέχει τριγύρω, τμήμα ζέβαθης λεκανίδας με τοξοειδή άπόφυση στο χείλος, 6 κομμάτια λαβών όριζόντιων ή κάθετων κυλινδρικής τομής, 2 έλλειπτικής τομής, μιá ταινιόσχημη λαβή και άλλη σε σχήμα τοξοειδούς άπόφυσης, μιá άγνήθα του άμφικυρτου δισκοειδούς τύπου με μιá τρύπα άνάρτησης, τμήμα από λαιμό σκεύους από σπαρτιατικό βασάλτη, άλλο ίσως από χείλος κυλινδρικής τομής από χονδρόκοκκη πέτρα.

Στο πρώτο άνδρηρο τής Δυτικής αύλης τό δάπεδο είχε διαστρωθεί πάνω σε μπάζωμα 0.20 - 0.25 μ. Στη βαθύτερη έπίχωση του άνδρηρου και του 'Ανατολικού τοίχου τής νεοανακτορικής διάβασης συλλέχθηκαν: τμήμα άγγείου με έσωτερικές διατενόμενες χαράξεις, 5 κομμάτια πιθαριών ή κάδων με σχοίνινη διακόσμηση, μέρος χείλους με πρόχυση, 8 κομμάτια λαιμών πρόχων ή άμφορέων μέσου μεγέθους, δυό λαιμών με πυκνές όριζόντιες χαράξεις, μιáμιση δωδεκάδα από χείλη λοπάδων, δωδεκάδα κομματιών άγγείων με λεπτά τοιχώματα, όπως ήμισφαιρικού κυπέλλου και λοπάδων με ίσια χείλη, τά πιό πολλά μελανογόνωτα, μιση δωδεκάδα από χείλη μικρών άνοικτών άγγείων με έπιπεδούμενα ή γυρτά περιχειλώματα, κομμάτι στομιού σκυφωτού άγγείου, τμήμα αύλακωτού χείλους, τμήμα από τό τοίχωμα και τό χείλος άμφορέα, 6 κομμάτια από χείλη κάδων, ένα με περιχειλώμα έξέχον τριγωνικής τομής, δωδεκάδα κομματιών τοξοειδών λαβών κάθετων ή όριζόντιων, δεκάδα κομματιών με άρχή κυλινδρικών λαβών, δεκάδα ταινιωτών ΠΑ λαβών που στενεύουν, μιās με νύρωση και άλλης με έξόγκωμα, 3 κομμάτια κυάθων, ενός με άρχή ταινιωτής λαβής, μικρό μέρος λεκανίδας με λαβή αναδιπλούμενης ράβδου, 7 πόδια χυτρών, ενός με σχοίνινη ταινία, κομμάτια από βάσεις άωτων κωνικών κυπέλλων με κυρτή κατά δακτυλίους επιφάνεια, αύλακωτό κομμάτι χείλους, 40 περίπου κομμάτια λοπάδων, ή άωτων κωνικών κυπέλλων που ή βάση τους

ἐξέχει γύρω, δωδεκάδα κομματιῶν πάτων με κάθετα τοιχώματα, δεκάδα διακόσμητων ὄστράκων με καστανέρυθρες ταινίες που ζώνουν ἢ σχηματίζουν τρίγωνα, τμήμα ἀπὸ πολυγωνικὸ πέτρινο σκεῦος, τέλος λίγα κομμάτια κονιμάτων. Ἡ κεραμικὴ φαίνεται νὰ ἀνήκει στὴ μεταβατικὴ MM ΠΙΒ - ΥΜ ΙΑ φάση, ὅπως καὶ στὴν ΥΜ ΙΑ. Στὴν ἀνατολικὴ γωνία τοῦ σκέλους τῆς διάβασης ποὺ εἰσέχει 0.45 μ. συλλέχθηκε τὸ κάτω μέρος ΠΑ πυριατηρίου. Στὴν ἐπίχωση σὲ βάθος 0.20 - 0.25 μ. κάτω ἀπὸ τὴ σωζόμενη κορυφὴ τοῦ Α σκέλους τῆς διάβασης μαζεύτηκαν τὰ ἀκόλουθα: Πολλὰ κομμάτια μεγάλων ἀγγείων, πρόχων, ἀμφορέων, κάδων, χυτρῶν κ.ἄ. Γεφυρόστομη προχοῆ jar, κομμάτι λαίμου ἀμφορέα με ὀριζόντια ἀλλάκωση, τοξοειδεῖς λαβές κάθετες ἢ ὀριζόντιες κυλινδρικοῦς τομῆς, λαβές ταινιόσχημες ΠΑ κυπέλλων ποὺ στενεύουν πρὸς τὰ κάτω, κομμάτια ἀγγείων με σχοῖνινη διακόσμηση, τμήματα ἀπὸ χεῖλη μελανογάνωτων λοπάδων, κομμάτια με ἀρχές λαβῶν ἀμφορέων ἢ πρόχων, πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, ἓνα πολὺ πεπλατυσμένο, δισκοειδεῖς βάσεις μελανογάνωτων ἀγγείων, βάσεις λοπάδων με ἴχνη ἀποκοπῆς με σπάγκο ἀπὸ τὸν τροχό, κομμάτια ἀπὸ ἄωτα κωνικά κύπελλα ἢ κιάθια με κυρτὰ τοιχώματα, μικρὸ κομμάτι χείλους με ἀπόφυση μαστοειδῆ, βάση μελανογάνωτου tumbler, μικρὴ μελανογάνωτη πρόχωση, πόδι μικροῦ τριποδικοῦ σκεύους ποὺ κυρτώνεται ἐλαφρὰ καὶ δξύνεται, δισκοειδῆς βάση με τοίχωμα μελανογάνωτου ἀγγείου, μικρὴ πρόχωση μελανογάνωτη, λίγα διακόσητα ὄστρακα με καστανοκόκκινες ταινίες ποὺ ζώνουν ἢ εἶναι κάθετες, ὄστρακα με λεπτὴ σχοινοειδῆ διακόσμηση, ἀγνύθα τοῦ δισκοειδοῦς ἀμφικυρτοῦ τύπου με δυὸ τρύπες ἀνάρτησης καὶ ἄλλη ὅμοια σπασμένη, τέλος κομμάτι χονδροῦ κονιάματος καὶ μέρος στρεπιδιοῦ.

Σὲ ἐπίχωση μεγαλύτερου βάθους, 0.35 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ Α σκέλους τῆς διάβασης, περισυλλέχθηκαν: Κάθετη λαβὴ ἀμφορέα, τμήματα βάσεων λοπάδων ἢ ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων, ὀριζόντιες τοξοειδεῖς λαβές, ἐπιπεδωμένα χεῖλη πίθων ὀρθογώνιας τομῆς τύπου jar, κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων, λαίμων πρόχων ἢ ἀμφορέων, πόδια τριποδικῶν χυτρῶν με κάθετη σχοινοειδῆ νεύρωση, ἄλλα χονδρὰ κομμάτια με σχοινοειδῆ διακόσμηση, τμήμα χείλους με ἐσωτερικὴ ἀναθύρωση, στριφτὴ κάθετη λαβὴ μικροῦ ἀγγείου, μικρὸ κομμάτι ἀγγείου ἀπὸ μαῦρη γυαλιστὴ πέτρα· μαζὶ μ' αὐτὰ κομμάτι αὐγύμορφου τριπτήρα, πεταλίδα, μεγάλο κόκαλο ζώου, ἀγνύθες τοῦ παραλληλεπίπεδου καὶ τοῦ δισκοειδοῦς ἀμφικυρτοῦ τύπου με μιὰ τρύπα ἀνάρτησης.

Στὴ διαδοχὴ στρώσεων τῆς ὑστερης νεοανακτορικοῦς διάβασης, σὲ βάθος 0.40 - 0.45 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Α σκέλους, συλλέχθηκαν: Ἄωτο κωνικὸ με κυρτὰ τοιχώματα κύπελλο, κάτω μέρος τριῶν ὁμοίων, κάτω μέρος δυὸ λοπάδων, δισκοειδῆς λοξότμητος πάτος, τροχαλιόσχημο κάτω μέρος ἴσως πρόχου, τμήμα βάσης tumbler, δυὸ βάσεις κυπέλλων, τμήμα βάσης ποὺ προεξέχει τριγύρω, 4 κάθετες λαβές κυλινδρικοῦς τομῆς με πεπεσμένη ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια καὶ 4 τοξοειδεῖς χυτρές πρὸς τὰ πάνω, μιὰ ποὺ ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸ

χείλος που διατηρεί μέρος από το τοίχωμα, δυο μελανογάνωτες λαβές κυπέλλων που στενεύουν προς τα κάτω, δυο κυλινδρικές λαβές μικρότερων άγγείων, τμήμα ξέβαθης λεκανίδας με τοξοειδή απόφυση σαν λαβή, κομμάτι κάδου με διπλή σχοινοειδή ταινία, τεμάχια άγγείου από λευκωπό πηλό, μερικά διακόσμηση οστρακα με μαύρες ή άσπρες ταινίες από χείλη και τοιχώματα κυπέλλων, μαζί μ' αυτά όγκώδης παραλληλεπίπεδη άγνώθα, τμήμα σφαιρικού τριπήτρα, λευκά κονιάματα και κόκκαλα ζώων. Από το Β χώρο του λιθοσωρού της διάβασης συλλέχθηκαν τα πόδια τριποδικών χυτρών, κάθετες τοξοειδείς λαβές κυλινδρικής τομής, τμήμα χείλους με μαστοειδή απόφυση και βάσεις μελανογάνωτων κυπέλλων. Κατά τη διάλυση του λιθοσωρού της διάβασης συλλέχθηκαν: Δυο πόδια χυτρών, κομμάτια κυπέλλων με κυρτά τοιχώματα, άλλα μελανογάνωτα κωνικά κύπελλα, κάτω μέρη tumblers, τμήματα λεπτῶν κυάθων, κομμάτια πίθου με επίπεδουμένο χείλος, κομμάτια από κασοειδή, λαβές τοξοειδείς κυλινδρικές ή ταινιόσχημες, χονδρότερο κομμάτι με ζώνες γραπτές στολιδωτές που περιορίζονται από σκοτεινές ταινίες, ένα με έσωτερικά και έξωτερικά ώραία φυτική διακόσμηση κλαδιού με μονόπλευρα λογχοειδή φύλλα από ΥΜ ΙΑ καρποδόχη μαζί μ' αυτά κόκκαλα ζώων, στρείδια και λευκά κονιάματα.

Στην ύποκείμενη επίχωση του πρόχειρου προβόλου της νεοανακτορικής διάβασης, μήκους 1.65 μ., συλλέχθηκαν: 5 κομμάτια από τα τοιχώματα κάδου, 3 κομμάτια όριζόντιων και 2 κάθετων τοξοειδῶν λαβῶν, 8 κομμάτια μικρότερων τοξοειδῶν και μιᾶς ταινιόσχημης λαβῆς, 6 πόδια τριποδικῶν χυτρών διάφορου μεγέθους, δωδεκάδα κάτω μερῶν κυπέλλων, δυο τμήματα άβαθῶν λεκανιδῶν, με κάθετο τοίχωμα, τμήμα σκυφωτοῦ λύχνου που σώζει την άρχή της μύζας, τμήμα τριποδικοῦ πυριατηρίου, κομμάτι ιδιότυπου πλαστικοῦ αντικειμένου μελανογάνωτου με κερατοειδή απόφυση, κομμάτι με σχοινη διακόσμηση, λεπτά μελανογάνωτα οστρακα, τμήμα διώροφου κυπέλλου με στολιδωτή διακόσμηση, μαζί και μερικά κόκκαλα. Κατά τη δυτική πλευρά του Α σκέλους της διάβασης συλλέχθηκαν: πολύ μικρό ΠΑ άκεφαλο άνδρικό εϊδάλιο μελανογάνωτο με λευκό περίζωμα που φέρνει τ' άκρωτηριασμένα χέρια προς το στήθος και σώζει την άρχή του ενός ποδιού, σωζόμενου ύψους 0.045 και πλάτους 0.025 μ.

Στο κατάστρωμα τῶν πλαγιαστῶν επιπέδων της διάβασης μαζεύτηκαν: όριζόντια τοξοειδής λαβή, κάθετος κυλινδρική και μιᾶ πεπιεσμένη, χείλη λοπάδων και ποδαράκι με μυτερή απόφυση. Κατά την Α πλευρά του Α σκέλους της διάβασης συλλέχθηκε μικρό δισκοειδές πῶμα με κομβιοειδή απόφυση για λαβή από μαύρη πέτρα και δόντι ζώου που σώζει την άδαμάντινη ουσία. Στο ΝΔ τομέα της διάβασης, εκεί που το δυτικό παλαιοανακτορικό σκέλος γωνιάζει και στρίβει προς τα δυτικά, άναφάνηκε κατώφλι ή άναβαθμός που περνά κάτω από την προέκταση του Α σκέλους της τελικής νεοανακτορικής διάβασης.

Πρὸς Β διακρίνονται οἱ τρεῖς διαστρώσεις τῶν κεκλιμένων ἐπιπέδων τῆς νεοανακτορικῆς διάβασης.

Στὴν κάτω ἐπίχωση τῆς διάβασης συλλέχθηκαν: Μεγάλα κομμάτια πίθων μὲ κάθετες λαβές, πολλὰ κομμάτια τοξοειδῶν κυλινδρικών λαβῶν, πόδια χονδρῶν τριποδικῶν λαβῶν, κάτω τμήματα καθοειδῶν, πολλὰ κομμάτια μελανογόων κυπέλλων, κυάθων, ἀώτων ἢ μὲ κυρτές λαβές κυπέλλων, ταινιόσχημες λαβές κυπέλλων πού στενεύουν κάτω, τμήμα καλύμματος μὲ λοξό-τμητη λαβὴ μὲ κοιλότητα, ἀρχὴ λαβῆς μὲ ἐξωτερικὴ κοιλότητα, τέλος μεγάλου ἀυγόμορφου τριπτήρας ἀπὸ ἄσπρη πέτρα, λίγα κόκαλα καὶ στρεῖδια.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ παλαιοανακτορικοῦ δυτ. σκέλους τῆς ἀρχικῆς διάβασης συλλέχθηκαν: δυὸ πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, τὸ ἓνα μὲ κάθετη χαραγὴ, δυὸ τοξοειδεῖς λαβές κυλινδρικῆς τομῆς καὶ ἄλλη ταινιωτὴ, δυὸ κομμάτια λαίμου μικροῦ ἀμοφορέα, 4 κομμάτια ἀπὸ χεῖλη μεγάλων κυάθων, τρεῖς βάσεις κυπέλλων, ὄστρακα μὲ κίτρινο ἐπίχρσιμα καὶ στολιδωτὴ γραπτὴ διακόσμηση· μαζί μ' αὐτὰ λίγα κόκαλα ζῶων.

Ἀνατολικότερα ἐρευνήθηκε ὁλόκληρο τὸ παλαιοανακτορικὸ κτήριο πού εἶχε ἀνακαλυφθεῖ κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἀνασκαφῆς κάτω ἀπὸ τὸ πρῶτο ἄνδρρο τῆς Δυτικῆς αὐλῆς (πίν. 244α-β, 245α). Ὁ Δ καὶ ὁ Α τοῦχος του στὸ νότιο μέρος ἀποκόπηκαν κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου τοῦ ἀνδρρου. Στὴν ἐπίχωση πού ἐπισωρεῖθηκε πάνω στὸ κτήριο αὐτὸ γιὰ τὸ σχηματισμὸ τοῦ ἀνδρρου περισυλλέχθηκαν τὰ ἀκόλουθα ἐπιπεκτα κομμάτια κεραμεικῆς καὶ λοιπὰ μικροαντικείμενα, πού τὰ πιὸ πολλὰ ἀνήκουν σὲ παλαιοανακτορικὰ χρόνια: Δισκοειδῆς βάση, ἴσως κάδου, δυὸ βάσεις κυπέλλων, τῆς μιᾶς μὲ ἀρχὴ λαβῆς, κάτω τμήμα tumbler, τροχαλιόσχημο κάτω μέρος ἀγγείου πού καταλήγει σὲ δισκοειδῆ πάτο, στόμιο ἑλλειπτικὸ ἀμοφορέα μὲ λαβὴ, τμήμα στομίου πρόχου, τμήμα χείλους μὲ ἀναθύρωση, κυματιστὸ χεῖλος μικροῦ ἀγγείου, χεῖλος ἀγγείου πού γέρνει πρὸς τὰ ἔξω, δυὸ προχοῆς γεφυρόστομων σκύφων, πόδι μικρῆς χύτρας, δυὸ ὄστρακα μὲ σχοίνινη διακόσμηση, 6 ταινιωτῆς λαβές κυπέλλων, μιὰ λαβὴ κυλινδρικῆς τομῆς, μιὰ ὀριζόντια ὑπερφωμένη λαβὴ μὲ αὐλάκωση, τμήμα λύχνου μὲ ἀρχὴ τοξωτῆς λαβῆς κυλινδρικῆς τομῆς, διακόσμηση μελανογόων ὄστρακα, ἓνα μὲ μαῦρες λεπτές ταινίες, ἄλλο μὲ καστανούς ὁμόκεντρος κύκλους, ἄλλο μὲ παχιᾶς βαθυχρωμες ταινίες, κομμάτι πέτρινου πολυγωνικοῦ σκεύους πού σχηματίζει ἀμβλεία γωνία, κομμάτι ἀπὸ πέτρινο λοπάδιο τέλος ἀγνώθα ἀμφίκυρτη δισκοειδῆς, ἄλλη τραπέζοειδῆς καὶ ἄλλη παραλληλεπίπεδη. 0.60 μ. ἀπὸ τῆ Β πλευρὰ τῆς παλαιοανακτορικῆς οἰκίας συλλέχθηκε μικρὸς ἡμισφαιρικὸς τριπτήρας ἀπὸ γυαλιστερὸ φλεβωτὸ μάρμαρο.

Ἀμέσως Β τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου ἀνακαλύφθηκε σὲ ὑψηλότερο στρώμα ἀπὸ τὸ δάπεδὸ του βοτσαλωτὴ ἰσόπεδη στρώση πού ἀπλώνει σὲ ἔκταση 5.50 × 3.50 μ. καὶ προεκτείνεται καὶ σὲ στενότερη ζώνη ἀνάμεσα στὴ

Δ πλευρά του και τὸ Α νεοανακτορικό σκέλος, ἀλλὰ πέρα ἀπὸ ἓνα σημεῖο ἦταν καταστρεμμένη καὶ ἀπέμενε μόνο ἡ ὑποκείμενη λευκίζουσα στρώση (πίν. 244α-β, 245α). Ἡ βοτσαλωτὴ στρώση βρισκόταν σὲ στάθμη 0.10 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Β τοίχου τοῦ ΠΑ κτηρίου. Δυτικὰ κόπηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ Α σκέλους τῆς νεοανακτορικῆς διάβασης. Προχωρεῖ καὶ εἰσχωρεῖ στὴ Β ἐπίχωση. Τὸ Α σκέλος τῆς διάβασης ἐξέχει 0.40-0.60 μ. πάνω ἀπὸ τὴ βοτσαλωτὴ στρώση.

Τὸ ΠΑ κτήριο ἀποδείχθηκε τελικὰ ὅτι εἶχε δυὸ κύρια δωμάτια καὶ μιὰ στενόμακρη διάβαση, ποὺ διαχωρίζοταν μὲ γωνιακὸ διαχωριστικὸ τοῖχο, ποὺ ἀφήνει ἀνοίγματα πρὸς τὸν Δ καὶ πρὸς τὸν Α τοῖχο (πίν. 245β). Στὸ σημεῖο ποὺ καταλήγει ἀνατολικά τὸ διαχώρισμα αὐτὸ βρίσκεται ὁ συλλεκτῆρας — παχὺ δοχεῖο μὲ ἐπιπεδοῦμενο χεῖλος, κοσμοῦμενο μὲ διασταυρούμενες χαρακτὲς γραμμῆς — ὁ ὁποῖος εἶχε ἀνακαλυφθεῖ κατὰ τὴν παλαιότερη ἀνασκαφή. Στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ μεσότοιχου ἦταν τοποθετημένη πλάκα διαστάσεων 1.25 × 0.53 μ. (πίν. 246α). Ἄλλη πλάκα εἶχε πέσει λοξὰ στὸ ἀνοίγμα πρὸς τὸν Δ τοῖχο καὶ πολλὲς πέτρες εἶχαν γκρεμισθεῖ ἀπὸ τὸν δυτικὸ καὶ ἀπὸ τὸν βόρειο, μερικὲς ἀπὸ τὶς τελευταῖες κατὰ τέτοιο τρόπο ποὺ στὴν ἀρχὴ νομίσθηκε ὅτι ἀποτελοῦν ἀποθέτη. Τελικὰ ἀποδείχθηκε ἡ θέση τους τυχαία, ἀφοῦ μάλιστα δὲν κάλυπταν τίποτε σὰν περιεχόμενο. Μετὰ τὸ χῶρισμα ὁ δυτικὸς τοῖχος ὀπισθοχωροῦσε ἀκόμη δυτικότερα σχηματίζοντας γωνιά καὶ σ' αὐτὴ τὴ γωνιά εἶχε κατασκευασθεῖ ἀποθέτης μὲ καμπύλο λεπτὸ τοίχωμα. Κατὰ τὸ δυτικὸ τέρμα τοῦ διαχωρίσματος ἄλλο σκέλος ἔκαμπτε γωνιακὰ κατευθυνόμενο πρὸς τὸ Νότο, ἀλλὰ ἡ δόμησή του ἦταν πολὺ πρόχειρη. Τὸ Ν ἄκρο του εἶχε διαλυθεῖ, ἴσως κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ τοίχου τοῦ Ν ἀνδῆρου. Τὸ διαχώρισμα ἔχει μῆκος τρία μέτρα καὶ πᾶχος 0.40 μ. Δίνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ μακρόστενος Β χῶρος ἀποτελεσε κλωβὸ κλιμακαστασίου, τὸ ὁποῖο ἄρχιζε ἀνατολικά γιὰ νὰ γυρίσει τελικὰ πρὸς τὸ Νότο. Τῆ διάταξί τῶν στρωμάτων τοῦ πρώτου ἀνδῆρου τῆς Δυτικῆς αὐλῆς μπορεῖ κανεὶς νὰ παρακολουθήσει στὴν κάθετη τοιμὴ ποὺ πραγματοποιήθηκε γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου, βάθους 1.70 μ. Κάτω ἀπὸ τὴ διάστρωση τοῦ ἀνδῆρου, 0.30 μ., παρατηρεῖται μιὰ στρώση, σπαστῶν χαλικῶν. 0.50 μ. πῦθ κάτω λεπτὸ στρώμα χαλικῶν, ὀστράκων, κονιαμάτων, ἀντίστοιχο μὲ τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο, 0.30 μ. πῦθ κάτω.

Στὴν κατώτερη ἐπίχωση τοῦ χῶρου, ἀνατολικά ἀπὸ τὸ Α νεοανακτορικό σκέλος τῆς διάβασης, συλλέχθηκαν: τεμάχια πύθων μὲ σχοῖνινη διακόσμηση, τορνευτὸ κάτω μέρος κομποῦ χροανοσιδοῦς σκεύους, ὀπωροδόχης ἢ ἀνθοδοχείου, μὲ τροχαλιοειδεῖς καὶ δακτυλιοειδεῖς ἀναθυρώσεις, διάφορες προχύσεις, διακόσμηση ὀστράκα μὲ ταινίες ποὺ ζώνουν μὲ τμήματα σπειρῶν, ἓνα μὲ ταινία στὸ περιχέλιμα, γωνιὰ ὀρθογώνιας τράπεζας, ἴσως προσφορῶν, ἀπὸ κυανόμαυρη γυαλιστερὴ πέτρα· μαζί μ' αὐτὰ χαυλιόδοντας κάπρου καὶ τμήμα σαγονίου βοσειδοῦς, μὲ σειρά δοντιῶν καὶ ροδαλὸ στρεῖδι κυθέρειας.

Στὴν ἐπίχωση ποὺ ἦταν ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὸ βοτσαλωτὸ δάπεδο μαζεύτηκαν: Βάσεις ἄωτων κωνικῶν ἡμισφαιρικῶν κυπέλλων, τεμάχια γυριστῶν χειλῶν πίθων μὲ σχοινίνη διακόσμηση, ὀριζόντιες τοξοειδεῖς λαβές, πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, ἓνα μὲ νύρωση, διακόσμηση ὄστρακα μὲ μαῦρες ταινίες, μιὰ λευκὴ φαρδιὰ ταινία ἀνάμεσα σὲ μαῦρες καὶ κάθετη στολιδωσὴ, τμήματα λοπάδων μερικὰ μὲ ἐπιπεδωμένο περιχέλωμα, τμήματα ἀνοικτῶν μελανογάνωτων ἀγγείων, τμήμα ἀνοικτοῦ χείλους μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση κάτω ἀπὸ τὸ περιχέλωμα, τέλος δύο ἀγνύθες τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου, ἡ μιὰ μὲ στρογγυλεμένες ἀκμὲς μὲ δύο τρίπες ἀνάρτησης, κόκαλα ζῶων καὶ λευκὰ κονιάματα.

Πάνω στὸ διαχωριστικὸ τοῖχο τοῦ παλαιοανακτορικοῦ τοίχου βρέθηκε κομμάτι σταλακτίτη, ὥσως φερμένο ἀπὸ τὴ σπηλιὰ στὴ θέση Πελεκητά.

Ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ἐπίχωση τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου συλλέχθηκαν: Πόδι χύτρας πλατὺ καὶ πεπιεσμένο μὲ σχοινοειδῆ νύρωση, βάσεις ΠΑ κυπέλλων, κάτω μέρος κυάθου μὲ ταινιόσχημη λαβὴ ποὺ στενεύει πρὸς τὰ κάτω, κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος μεγάλου κάδου μὲ ὀριζόντια τοξοειδῆ λαβή, λαβὲς τοξοειδεῖς, μιὰ ὀριζόντια κυλινδρική τομῆς, μέρος ἑλλειπτικοῦ στομίου ἀμφορέα, κομμάτι χείλους λεκανίδας μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση· μαζὶ βρέθηκαν κόκαλα ζῶων, δόντι ζώου καὶ λευκὰ κονιάματα· ἐπίσης ραβδοειδῆς τριπτήρας ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα. Στὴν ἐπίχωση τοῦ νοτιότερου τμήματος τοῦ ἴδιου κτηρίου μαζεύτηκαν: 6 πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, τῶν δύο μὲ κάθετη νύρωση, δύο κομμάτια λοπάδων, τμήμα ἐπιπεδωμένου χείλους, τμήμα κυάθου μὲ κύρτωση στὴ βάση τοῦ διώροφου τύπου, κομμάτια βάσεων μελανογάνωτων κυπέλλων, κάτω μέρος tumbler, κομμάτι λεκανίδας μὲ ἀπόφυση στὸ χεῖλος, λαβὲς κάθετες ἢ ὀριζόντιες τοξοειδοῦς κυλινδρική τομῆς, μιὰ ταινιόσχημη λαβὴ ποὺ ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλος κυάθου, τμήμα χείλους jar μὲ στολιδωτὴ διακόσμηση καὶ κόκκινες ταινίες σὲ πορτοκαλὶ βάθος· τέλος κόκαλα, ἀστράγαλος καὶ σαγόνι ζῶων.

Ἐνας σωρὸς ΠΑ ἀγγείων ἀνακαλύφθηκε 1 μ. ἀπὸ τὸν Ν ἀντερεισματικὸ καὶ 0.80 μ. ἀπὸ τὸν Δ τοῖχο τοῦ παλαιοαν. κτηρίου καὶ μιὰ λοπάδα μὲ ἐσωτερικούς δακτυλίους. 1.65 μ. ἀπὸ τὸν Ν ἀντερεισματικὸ καὶ 1.90 ἀπὸ τὸν Α τοῖχο ἀνακαλύφθηκε ζευγάρι τοξοειδῶν κεράτων κρητικοῦ αἰγᾶρου, μὲ τμήμα τοῦ μετωπικοῦ ὀστοῦ καὶ μὲ κομμένα τὰ ἄκρα τους (πίν. 246β). Κάτω ἀπὸ τὸ λιθωρὸ τῆς Β πλευρᾶς τοῦ κτηρίου ὑπῆρχε μαλακὸ στρώμα σπογγώδους ἐπίχωσης. Στὸ στρώμα 0.30 - 0.35 μ. ἀνάμεσα στὸ λιθωρὸ μεταξὺ διαχωρίσματος καὶ ἀντερεισματικοῦ Ν τοίχου περισυλλέχθηκε κεραμεικὴ ἀνάλογη μὲ τὴν τοῦ ψηλότερου στρώματος: τμήμα βάσης καὶ τοῦ κάτω σώματος τρίωτου ἢ τετράωτου πιθαμορέα, 4 κομμάτια λαιμῶν ἀμφορέων, 5 πόδια τριποδικῶν χυτρῶν, τρία κομμάτια πάνω μέρους πιθίσκου ποὺ συναρμολογούνται, δεκάδα κυλινδρικών λαβῶν καὶ 4 ταινιωτές, κομμάτι μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση, 8 κομμάτια λοπαδίων καὶ κυπέλλων μὲ κυρτὰ τοιχώματα, 5 ἄωτα λεπτὰ κωνικὰ κύ-

πελλα, τὰ 3 μελανογάνωτα, μέρος tumbler, μέρος διώροφου κυπέλλου, 8 ἀπὸ χεῖλη μικρῶν ἀγγείων, τὸ ἓνα μὲ ἀναθύρωση, κομμάτι ἀπὸ χεῖλος μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση, κάτω μέρος ἀπὸ τὸ τοίχωμα λοπάδας μὲ στολιδωτὴ διακόσμηση, δυὸ σχεδὸν ἀκέραια λοπάδια, συναρμοζόμενα κομμάτια κιάθων μὲ καστανές ταινίες πού ἐλίσσονται σὲ σπεῖρες, ἀγνύθα δισκοειδῆς ἀμφίκυρτη μὲ δυὸ τρύπες ἀνάρτησης· μαζί μ' αὐτὰ κόκαλα ζῶων καὶ λευκὰ κονιάματα.

Στὸν ἀποθῆτη, πού τὸν κλείνει καμπύλο λοξὸ τοιχίον κατὰ τὴ ΒΔ γωνία (πίν. 246γ), βρέθηκαν πολλὰ μικρὰ ἀγγεῖα, τὸ πῖθ πολὺ καλὰ διατηρημένα: κύπελλα, λοπάδια, κιάθοι, διώροφα, ψηλά, λεπτὰ μελανογάνωτα κύπελλα μὲ ἴσα ἢ κυρτὰ τοιχώματα, δυὸ προχοῆς γεφυρόστομων σκύφων, κομμάτια κάδων καὶ πρόχων· μαζί μ' αὐτὰ μεγάλος σφαιρικός τριπτήρας μὲ δυὸ ἐπιπεδούμενες ἔδρες μεγάλη τρυπημένη πορφύρα. Στὴ νοτιότερη σκουρότερη ἐπίχωση τῶν δωμάτων συλλέχθηκε ὀστίνος ὀπέας ἀπὸ κόκαλο πού κόπηκε ἢ διαπλατυνόμενη κεφαλὴ του, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ κλείδωση.

Στὴ χαμηλὴ ἐπίχωση ἀπὸ τὴν Α παρειὰ τοῦ Α σκέλους τῆς διάβασης ὡς τὸν ἀποθῆτη συλλέχθηκαν: τμήμα ἀμορρέα μὲ ἐλλειπτικὸ στόμιον ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλὸ, 5 ΠΑ λοπάδες, μιὰ ἀκέραιη μὲ τὰ χεῖλη πρὸς τὰ πάνω, κομμάτι γεφυρόστομου, κομμάτια ἀπὸ τὸ κάτω μέρος πλατιοῦ κυπέλλου μὲ κάθετα τοιχώματα μελανογάνωτου, μέρη τῶν κιάθων, κομμάτια διώροφου μὲ δυὸ παράλληλες αὐλακώσεις, ταινιωτὴ λαβὴ πού στενεύει πρὸς τὰ κάτω· μαζί μ' αὐτὰ δυὸ στρεῖδια.

Στὸ Ν τμήμα τοῦ Ν λιθοσωροῦ μαζεύτηκαν: 4 κομμάτια βάσεων ἀνοικτῶν κυπέλλων, τὰ κάτω μέρη κυπέλλων μὲ κάθετα τοιχώματα καὶ χεῖλη ἀπὸ παρόμοια, λαβές καὶ μέρη προσφύσεων τοξωτῶν λαβῶν κυλινδρικής τομῆς, τμήμα ἀγγείου μὲ κυρτὰ τοιχώματα μὲ διακόσμηση Light in Dark κόκκινων ταινιῶν καὶ συνδεδόμενων σπειρῶν, χεῖλος κιάθου πού κλίνει πρὸς τὰ ἔξω, μὲ κόκκινη ταινιωτὴ διακόσμηση· τέλος μακρουλὸς αὐγοειδῆς τριπτήρας, κόκαλα ζῶων καὶ δυὸ μικρὰ στρεῖδια.

Στὴν κατώτερη ἐπίχωση τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου συλλέχθηκαν: Τὸ κάτω μέρος πιθίσκου ἢ κάδου, τμήματα ἀνοικτῶν κυπέλλων λοπάδων, τουλάχιστο μιὰ δωδεκάδα, ἓνα τους μὲ τροχαλιόσχημη βάση, μέρος διώροφου μελανογάνωτου, ἄλλου ἄτου καὶ ἄλλου μὲ πολὺ κυρτὰ τοιχώματα, ἄλλο τύπου tumbler, τρία κομμάτια ἀπὸ χεῖλη κυπέλλων, ἐνὸς μελανογάνωτου, 6 λαβές κυπέλλων κυλινδρικές, ταινιόσχημες πού στενεύουν κάτω ἢ πεπλατυσμένες, μιὰ δωδεκάδα κομμάτια ἀπὸ λεπτὸ ἀγγεῖο πού διακοσμῆται μὲ μαῦρες ταινίες· μαζί μὲ αὐτὰ κόκαλα ζῶων καὶ λευκὰ ἐπιχρίσματα.

Στὸν Α τοῖχο τῆς διάβασης τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου συλλέχθηκε μικρὸ τμήμα ἀγγείου μὲ χεῖλος κυκλικῆς τομῆς, ἴσως λοπάδας, ἀπὸ μαῦρη γυαλιστερὴ πέτρα. Ἀνάμεσα στὸ γωνιούμενο σκέλος τοῦ διαχωριστικοῦ καὶ τοῦ

ἀποθέτη μαζεύτηκαν πολλά λευκά ἐπιχρίσματα. Ἀνάμεσα στίς πεσμένες πέτρες τοῦ Β τοίχου συλλέχθηκαν: μεγάλα κομμάτια πάτων καὶ τοιχωμάτων πίθων, λεκανίδων, κάδων, λοπάδων, ἄτων βαθιῶν κωνικῶν ἢ ἀνοικτῶν κυπέλλων, κομμάτια ἀπὸ κακόψητα ἀγγεῖα· μαζί πυραμιδικὸς τριπτήρας μὲ αὐλάκωση καὶ κυρτεπίπεδο τριβεῖο.

Στὸ Β μέρος τοῦ ἀποθέτη φάνηκε μιὰ παλαιότερη βοτσαλωτὴ διάστρωση. Μεταξὺ τῆς Α παρειᾶς τοῦ Α σκέλους τῆς διάβασης καὶ τοῦ Ν ἀντερεισματικοῦ τοίχου, στὸ κατώτερο στρώμα, συλλέχθηκαν: κομμάτια κάδων μὲ κἀθετα τοιχώματα, ἄλλα μὲ ἴσια, ἄλλα μὲ κυματιστὰ χεῖλη, κύπελλα μὲ κἀθετα τοιχώματα μὲ στρογγυλεμένη ἀκμὴ, κομμάτια λαιμῶν καὶ ἔλλειπτικῶν στομίων ἀμφορέων, βάσεις ἀνοικτῶν κυπέλλων, τοξωτὲς λαβὲς ἀμφορέων, ἀρκετὰ ὄστρακα ποὺ ὁ πηλὸς τους περιέχει μαρμαρυγία, ὀλόκληρο κύπελλο μὲ ψηλὸ κυρτὸ τοίχωμα, ὀλόκληρος λαιμὸς καὶ ἔλλειπτικὸ χεῖλος ἀμφορέα μεγάλου, κομμάτι λοπάδας ἀπὸ μαύρη πέτρα, δυὸ δισκοειδεῖς ἀμφικυρτοὲς ἀγνύβες μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης, ἄλλη γλωσσοειδὴς μὲ δυὸ τρύπες καὶ ἄλλη δισκοειδὴς πεπιεσμένη, ποὺ τῆς ἀποκόπηκε ἡ προέκταση μὲ τὴν τρύπα ἀνάρτησης· μαζί μὲ αὐτὰ κόκαλα ζώων, πορφύρες καὶ λευκὰ κονίαματα.

Περὶ τὸ χαμπτόμενο σκέλος τοῦ μεσοτοίχου συλλέχθηκαν ἀνάμεσα σ' ἄλλα πολλὰ κάτω ἀπὸ τίς πεσμένες πέτρες: λαιμὸς καὶ ἔλλειπτικὸ στόμιο ἀμφορέα, βάσεις κυπέλλων, κάτω μέρος μεγάλων κωνικῶν κυπέλλων, πάτοι λεκανίδων, μικρὸ πόδι χύτρας, τμήμα περιφερικοῦ ὑπόβαθρου ποὺ τὸ κάτω του μέρος ἐξέχει, τμήμα καὶ λαβὴ κυάθου μὲ στολιδωτὴ καστανοκόκκινη διακόσμηση· μαζί μικρὸ στρεῖδι.

Οἱ διαστάσεις τοῦ γωνιακοῦ ἀποθέτη εἶναι $1 \times 0,90$ μ. ἐσωτερικά, τοίχωμα 0,20 μ. Ἀπόσταση τοῦ κἀθετου σκέλους ποὺ προχωρεῖ πάνω ἀπὸ 0,80 μ. μὲ πλάτος 0,50 εἶναι 0,40 μ. Κάτω ἀπὸ τὸν κἀθετο τοῦ διαχωριστικοῦ φάνηκε παλαιότερος διαχωριστικός, κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο, ποὺ προχωρεῖ λίγο λοξὰ σὲ μήκος 2,20 μ., μὲ πολὺ μικρὸ πάχος 0,25 μ. ἀπέχει ἀπὸ τὸ Ν ἀντερεισματικὸ τοῖχο 0,50 μ. Τὸ κατώτατο στρώμα κάτω ἀπὸ τὸ πηλόχωμα τοῦ δαπέδου ἀνήκει φανερά σὲ παλαιότερη φάση, ποὺ φαίνεται νὰ εἶναι ἡ MM IB. Χώριζε τὸ χῶρο σὲ Α καὶ Δ δωμάτιο. Στὴ γωνιὰ ποὺ σχηματίζει μὲ τὸ διαχωριστικὸ συλλέχθηκε χονδρὸ γωνιακὸ κονίαμα. Στὴν κεραμεικὴ τοῦ κατώτατου αὐτοῦ στρώματος ἀνῆκαν: Χεῖλη λοπάδων, μικρὲς πιεσμένες κυλινδρικές λαβὲς, βάσεις κυπέλλων μὲ στρογγυλεμένες ἀκμὲς, κάτω μέρος tumbler μὲ πλαστικὸ δακτυλίδι· μαζί κόκαλο ζώου μέτριου μεγέθους.

Κάτω ἀπὸ τὴ στρώση μικρῶν πετρῶν ποὺ ἀποτελοῦσε τὸν πάτο τοῦ ἀποθέτη (πίν. 247α - β) ἀνακαλύφθηκε στρώμα κεραμεικῆς ποὺ ἀπλωνόταν καὶ πέρα ἀπὸ τὸ ὄριό του, τὸ χαμπύλο δηλαδὴ τοῖχιό, ποὺ τὸ ὕψος του ἦταν 0,45 μ. ἐκεῖ περισυλλέχθηκαν: Μόνωτο κωνικὸ κύπελλο μεγάλου μεγέθους, μὲ ταινιωτὴ λαβὴ ποὺ στενεύει κάτω, μὲ μαῦρο ἐξίτηλο ἐπίχρισμα καὶ λοξότμητη

ἀναθύρωση, χαρακτηριστικό τῆς MM IB, δυό - τρία κύπελλα με κυρτά τοιχώματα, κομμάτι μόνωτου κυπέλλου, μιὰ ὀλόκληρη καὶ μιὰ μισή λοπάδα με ὀριζόντιο, λίγο γυρτό περιχέλιωμα, τμήμα ἄλλης λοπάδας, κομμάτια κυάθων καὶ διώροφων κυπέλλων, ἄλλου ἀπλοῦ με κάθετα τοιχώματα κυλινδρικά, τοξωτὴ ὑπερυψωμένη λαβή, ὀριζόντια τοξωτὴ γυρτὴ λαβὴ σκυφωτοῦ ἀγγείου με γραπτὴ στολιδωτὴ πλατιά διακόσμηση σὲ κοκκινωπὸ βάθος, δυὸ τροχαλιόσχημες βάσεις, ἴσως πρόχων· μαζί μ' αὐτὰ κομμάτια κόκαλων ζώων. Ἐξω ἀπὸ τὸ καμπύλο τοίχωμά του μαζεύτηκαν: Πόδι τριποδικῆς χύτρας, 4 κομμάτια ἀπὸ μικρὲς λοπάδες, μιὰ με ἐπιπεδοῦμενο χεῖλος, με λεπτὲς σκοτεινὲς ταινίες, δεκάδα βάσεων κυπέλλων ἢ λοπάδων, δυὸ μελανογάνωτων, τμήμα tumbler καὶ κυάθου με ἀρχὴ λαβῆς κοντὰ στὴ βάση, δυὸ κομμάτια λαιμοῦ ἀμφορίσκου, 5 ὄστρακα με στολιδωτὴ διακόσμηση, ἄλλου με σκοτεινὴ σὲ κοκκινωπὸ βάθος, ἐπιπεδοῦμενο χεῖλος σφαιρικοῦ ἀγγείου, δεκάδα μικρῶν μελανογάνωτων ἀγγείων, ὀκτώ λαβὲς (δυὸ ὀριζόντιες τοξοειδεῖς κυλινδρικές, δυὸ κάθετες τοξοειδεῖς, ἄλλη ταινιωτὴ πού στενεύει κάτω· μαζί κομμάτια ἀπὸ κόκαλα ζώων).

Τὸ κατώτατο στρώμα κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ἀποθέτη πού ἀπλώνει καὶ ἔξω ἀπ' αὐτὸν ἔδωσε: βάσεις καὶ τοιχώματα χονδρῶν ἀγγείων, τμήματα λεκανίδων διαφόρων τύπων, μιὰς μεγάλων διαστάσεων 1/10 τοῦ μινωικοῦ πόδα κατὰ παρατήρηση τοῦ ἀρχιτέκτονα, κάδος με κάθετο χονδρὸ τοίχωμα, μέρος ἄλλου με βάση πού ἐξέχει τριγύρω, καὶ χαμηλὸ τοίχωμα, χεῖλος λεκανίδας με ὑπερυψωμένη τοξωτὴ λαβή, 6 λοπάδες παλαιοανακτορικοῦ τύπου, οἱ δυὸ ὀλόκληρες, πολλὰ κομμάτια μεγάλων ἀγγείων, ὅπως κάδων, τριποδικῶν χυτρῶν καὶ ἀμφορέων με τροχαλιοειδὴ βάση, κομμάτι τοιχώματος σκυφοειδοῦς με τοξοειδὴ γυρτὴ λαβή, τμήματα πῆλινου κυλινδρικοῦ ἀγωγοῦ, κομμάτια με σχοῖνινη διακόσμηση, βάσεις μικρῶν τριποδικῶν πυριατηρίων, πρόχους καὶ κομμάτια ἄλλων πού τὸ ἓνα σώζει κάθετη τοξοειδὴ κυλινδρική λαβή, λαιμὸς ἀμφορέα με παράλληλες ἀυλακώσεις, κομμάτια κυπέλλων διαφόρων τύπων, κυρτῶν, διωρόφων με κάθετα τοιχώματα, κομμάτια κυάθων με τροχαλιόσχημες ἢ δισκοειδεῖς βάσεις πού ἐξέχουν γύρω με σχεδὸν κάθετα τοιχώματα, με ταινιόσχημες ἢ κυλινδρικές λαβὲς ὑπερυψωμένες, δυὸ ὀλόκληρα μόνωτα κύπελλα με διακόσμηση ταινιῶν καὶ σκοτεινῶν παραλλήλων, ἀγγύθα τοῦ δισκόμορφου ἀμφίκυρτου τύπου με δυὸ τρύπες ἀνάρτησης, μύλη θύρας ἀμφίκυκτη, δισκόμορφο λεπτὸ τριπτηράκι· μαζί χονδρὰ λευκὰ κονιάματα καὶ κόκαλα ζώων.

Στὸ τελευταῖο τμήμα τῆς διάβασης, πρὸς τὸ Νότο, συλλέχθηκαν: τμήμα ἀγγείου σαθροῦ ἀπὸ γυρίζα πέτρα πού μαζεύτηκε σὲ κομμάτια, ἀγγύθα δισκόμορφη ἀμφίκυρτη με μιὰ τρύπα ἀνάρτησης καὶ φολίδα ὄψιανου με τὴ μιὰ ἀκμὴ ἀδρὰ πριονωτὴ.

Στὴ βαθύτερη ἐπίχωση τοῦ κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοιχείου, κάθετου τοῦ διαχωριστικοῦ, συλλέχθηκαν: πόδι πλακουτσωτὸ τριποδικῆς χύτρας, ὀριζόντια τοξοειδῆς ὑπερυψωμένη λαβή, ἄλλης τμήμα, ταινιόσχημη λαβὴ πού στενεύει

κάτω, δωδεκάδα βάσεων μελανογάνωτων κυπέλλων με κάθετα τοιχώματα, ἄλλων ἀνοικτῶν, δυὸ κομμάτια λοπάδων, βάση tumbler, χεῖλη δυὸ κυάθων καὶ 4 κυπέλλων, στόμιο ἀμφορίσκου με λαϊμὸ πού ἔχει περιφερικὲς αὐλακώσεις.

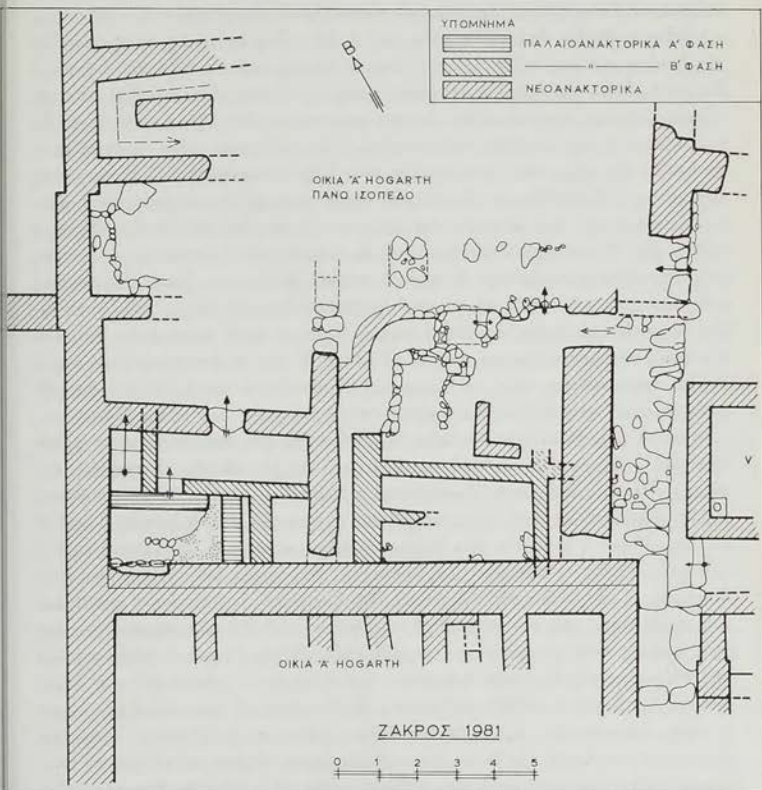
Παρακολοθηθήθηκε καὶ καθαρίσθηκε ὁ Β - Ν ἀντερεισματικὸς τοῖχος τοῦ Α τμήματος τῆς αὐλῆς καὶ σὲ τμήμα του πού πλησιάζει τὸν ἀντερεισματικὸ τοῖχο τοῦ πρώτου ἀνδῆρου φάνηκε ἀνοιγμα ἐπικοινωνίας πρὸς τὴν περιοχὴ πού βρίσκεται τὸ ΝΑ κτήριο. Στὸν Α τοῖχο τοῦ τελευταίου πού εἶναι λίγο καμπύλος, κοντὰ στὸ σημεῖο πού ἀνακαλύφθηκε ὁ συλλεκτῆρας, κάθεται ἀλλάκωση, με βάση πλάκα, ἀποτελεῖ τὴ θέση κατακρύφου ἰσχυροῦ δοκαριοῦ (πίν. 244β). Ὁ παράπλευρος τοῦ Β - Ν τοίχου ΠΑ ὄχρετὸς καθαρίσθηκε καὶ στερεώθηκε. Ἐχυνε τὰ νερά του στὸ Α πλευρὸ τοῦ ΠΑ κτηρίου, ἐκεῖ πού με ἀντερεισματικὸ τοίχιο σχηματίζοταν γωνία. Στὴν περιοχὴ τοῦ ἐγκαινίου καθαρίσθηκε ὁ χώρος καὶ φάνηκαν καλύτερα τὸ πλακόστρωτο τῆς παλαιοανακτορικῆς αὐλῆς σὲ βάθος καὶ τὸ πολυγωνικὸ ἐξωτερικὰ καὶ θολούμενο ἐσωτερικὰ κτήριο πού εἰσχωρεῖ σ' αὐτὸ καὶ πού ἡ πρὸς τ' ἀνατολικά συνέχεια ἀποκόπηκε, φαίνεται, κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς δυτικῆς πρόσοψης τοῦ νέου ἀνάκτορου. Μέσα στὸ ἐγκαινιο συλλέχθηκε τμήμα σπονδύλου ζώου.

Γιὰ νὰ ὀρθωθεῖ καὶ τοποθετηθεῖ στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης στὴν ἀρχὴ τοῦ νεοανακτορικοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ τῆς ΥΜ ΙΒ περιόδου (πίν. 248α) χρειάστηκε νὰ ἐρευνηθεῖ τὸ ὑποκείμενο στρώμα, πάνω στὸ ὁποῖο εἶχε ἀπλωθεῖ ὅταν ἔπεσε. Στὸ στρώμα αὐτὸ περισυλλέχθηκαν τὰ ἀκόλουθα: τοξωτὴ λαβὴ κυλινδρικής τομῆς, ταινιόσχημες λαβὲς κυπέλλων πού στενεύουν πρὸς τὰ κάτω, χεῖλη κυπέλλων καὶ κυάθων, ὄστρακο με φαρδιὰ μαύρη ταινία, χονδρὰ καὶ λεπτὰ κοινάματα· μαζί μ' αὐτὰ κομμάτια ὀψιανῶν (ἀπολέπισμα, φολίδα πριονωτῆ, κοφτῆρας καὶ ὀπέας, ἀπολεπίσματα με ἐγκοπὴ ἢ πού καταλήγουν σὲ αἰχμὴ), τέλος δόντια ζώων.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΟΙΚΙΩΝ
Α-Β HOGARTH (εἰκ. 3)

Μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀρχαιολόγων Ἀναστασίας καὶ Λευτέρη Πλάτωνος συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα στὸ ἐπάνω ἰσοπέδο τοῦ Σπιτιοῦ Α πού τὸ μπροστινὸ ἰσόγειο τμήμα ἔσκαψε τὸ 1901 ὁ Hogarth, με κύριο ἀποτέλεσμα τὴν ἀνακάλυψη τῶν φημισμένων σφραγισμάτων. Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο 1980 εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ὁ ἰσχυρὸς Δυτικὸς τοῖχος με τὴν ἀρχὴ τῶν μισοκαταστρεμμένων διαχωρισμάτων τῶν κατὰ μῆκος σὲ διαδοχὴ δωματίων καὶ τὸ καταχλωσμένο με σωρὸς ἀπὸ πέτρες ΒΔ κλιμακοστάσιο· ἐπίσης ἀποκαλύφθηκε ὁ ἰσχυρὸς Ἀνατολικὸς τοῖχος καὶ εἶδος ἐξωτερικοῦ ἀνδῆρου κατὰ ἓνα μέρος πλακόστρωτου. Ἡδη εἶχε βεβαιωθεῖ ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐσωτερικῶν διαχωριστικῶν τοίχων, ἰδιαιτέρα στὸ κεντρικὸ, βόρειο καὶ βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ ἰσοπέδου εἶχε καταστραφεῖ καὶ ὁ ἰσοπεδωμένος βράχος φάνηκε παντοῦ στὴν ἐπιφάνεια. Κατὰ μῆκος ὅμως τοῦ Νότιου ἀντερεισματικοῦ τοίχου, κάτω ἀπὸ τὰ ἀπὸ πηλόχωμα δάπεδα, ἀποκαλύφθηκε χαλαρὴ ἐπίχωση, πού ἴσως εἶχε καλύψει δω-

μάτια παλαιότερου κτηρίου. Ὑποτέθηκε τότε ὅτι τέτοια διαμερίσματα θὰ ἀποτελοῦσαν ἰσόγειο τμήμα τοῦ ἴδιου Νεοανακτορικοῦ κτηρίου, ἀντίστοιχο μὲ ἐκεῖνο, ποὺ ἀμέσως νότια εἶχε ἐρευνηθεῖ ἀπὸ τὸν Hogarth.



Εἰκ. 3. Ἄνω ἰσόπεδο Οἰκίας Α Hogarth.

Μὲ τὴ συνέχιση τῆς ἐρευνας ἀποκαλύφθηκε σὲ βάθος τὸ ἰσχυρὸ θεμέλιο τοῦ Ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ σ' ὅλη τὴν ἔκτασή του τὸ ἐξωτερικὸ πλακόστρωτο ἄνδρo, μήκους 6.40 καὶ πλάτους 1.50 — πρὸς τὴν εἴσοδο 1.80 μ. (πίν. 248α). Τὸ ἄνδρo ἐκτεινόταν παράλληλα μὲ τὸ ἀκραῖο Δ. δωμάτιο τοῦ Κτηρίου Β

καὶ στὸ βορειότερο τμήμα του, τὸ πλατύτερο, σχηματιζόταν ἡ εἴσοδος πρὸς τὸ εὐρύχωρο Ἀνατολ. δωμάτιο, ποὺ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ δαπέδου του ἦταν ἀπὸ πηλόχωμα. Σὲ δύο σημεῖα, τὸ ἓνα στὸ κέντρο καὶ τὸ ἄλλο πρὸς τὸ κέντρο διασώθηκαν τμήματα ἀκανόνιστου πλακόστρωτου, ποὺ ἴσως ἀρχικὰ ἄπλωνε σὲ ὀλόκληρο τὸ δάπεδο τοῦ εἰσαγωγικοῦ δωματίου.

Ἀμέσως βόρεια ἀπὸ τὴν εἴσοδο καὶ τὸ Β τμήμα τοῦ ἀνδρῶου σχηματιζόταν ἡ κύρια εἴσοδος στὸ κτήριο τοῦ ἄνω ἰσοπέδου, ἀμέσως πέρα ἀπὸ ἓνα πλινθόκτιστο, ὅπως φαίνεται, διαχώρισμα (εἰκ. 3): Διατηρεῖται καλὰ τὸ μὲ ἀκανόνιστες πλάκες σχηματισμένο ὑπόστρωμα κατωφλίου, πέρα ἀπὸ τὸ ὅποιο ὁ ἐξωτερικὸς παχὺς τοῖχος τοῦ κτηρίου — διασωζόμενος μόνο σὲ θεμέλια — συνέχιζε τὴν πρὸς τὰ βόρεια πορεία του. Στὴν προέκταση τοῦ Β τμήματος τοῦ κατωφλίου εἰσόδου ἐκτείνεται μιὰ σειρά πλακῶν ποὺ ἀφήνουν κενὰ ἀναμεταξύ τους καὶ ποὺ ἀποτελοῦσαν ἴσως τὶς βάσεις παραστάδων τριθύρου ἢ πολυθύρου. Ἴσως αὐτὸ ἀποτελοῦσε τὴ Β πλευρὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ δωματίου, ἐνῶ ἀρχικὰ σχημάτιζε τὴν Α πλευρὰ στενοῦ διαδρόμου, ἴσως εἰσαγωγικοῦ στὸν κεντρικὸ χῶρο τοῦ κτηρίου τοῦ ἰσοπέδου. Δυτικὸς τοῖχος τοῦ Ἀνατολικοῦ δωματίου εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀποκαλύφθηκε σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν βαθὺ παλαιοανακτορικὸ τοῖχο, κάθετο πρὸς τὸν Ν ἀντρεισματικὸ καὶ ὁ ὁποῖος προεκτείνεται πρὸς τὰ βόρεια καὶ ἐξαφανίζεται μετὰ ἀπὸ δύο συνεχόμενες πόρτες, στὶς ὁποῖες διατηρήθηκε τὸ ὑπόστρωμα τῶν κατωφλίων.

Ἀπὸ τὴ μιὰ σειρά τῶν δυτικῶν δωματίων γίνηκε κατορθωτὸ νὰ παρακολουθηθεῖ ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ νοτιοδυτικοῦ, μὲ τὴν εἴσοδο μὲ κατώφλι στὸ κέντρο. Ἦταν ἓνα δωμάτιο διαστάσεων $5 \times 3,50$ μ. μὲ δάπεδο ἀπὸ στιβαχτὸ πηλόχωμα. Στὰ ἀμέσως πρὸς τὰ βόρεια σχηματιζόμενα δωμάτια Β καὶ Γ δὲν διασώθηκε ἡ συνέχεια τῶν διαχωριστικῶν τοίχων καὶ δὲν φάνηκε κανένα ἔχνος τῆς συνέχειας τῶν ἀνατολικῶν τοίχων, ποὺ χωρὶς ἄλλο βρισκόνταν στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὸν ἀνατολ. τοῖχο τοῦ ΝΔ δωματίου Α. Δὲν γίνηκε ἀκόμη καμιά προσπάθεια γιὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ χώρου τοῦ ΒΔ κλιμακοστασίου ἀπὸ τοὺς σωροὺς τῶν γκρεμισμένων πετρῶν (πίν. 249α). Γενικὰ τὸ πάνω στρώμα τῆς ἐπίχωσης τῶν δυτικῶν δωματίων φαινόταν πολὺ χαλαρὸ καὶ σὰν ξανασημαμμένο, τὸ κάτω καθαρὸ καὶ λεπτὸ. Τὰ ὄστρακα τὸ πῖο πολὺ ἦταν κοινῆς χοντρῆς κεραμεικῆς. Συλλέχθηκαν ἀκόμη βάση μελανογάνωτου κυπέλλου, κομμάτι ἄλλου Light on Dark μὲ λευκὴ ταινία ποὺ ἄφησε μαῦρα ἕχνη σὲ πορτοκαλὶ βάθος, ταινιωτὴ λαβὴ ποὺ στενεύει κάτω, μὲ 3 ἐξίτηλες ἄσπρες ταινίες, περιχέλιωμα ΥΜ ΙΑ λοπαδίου. Μαζὶ συλλέχθηκαν 5 - 6 κομμάτια γυψολιθικῶν πλακῶν, κομμάτια δαπέδου ἀπὸ χαλικιάσβεστο, ἄσπρων κονιαμάτων καὶ ἓνα κομμάτι μύλης θύρας. Ἀπὸ τὸ λιθωσαρὸ ἔξω ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία μαζεύτηκε μικρὸ κομμάτι φωλεόσχημου μὲ διπλὴ παχύτερη καὶ λεπτότερη ἀναθύρωση στὸ χεῖλος μὲ ἐνδιάμεσο αὐλάκι, ἀπὸ μελανὴ πέτρα.

Στὴν ἐπίχωση τοῦ κεντρικοῦ χώρου, ποὺ ἦταν χαλαρὴ, μὲ βόλους καὶ κα-

μένες πλήθρες, βρέθηκαν πολλά κομμάτια καμένου ξύλου που διακρίνονταν οι ίνες του, και αρκετή κεραμεική, που ή πιδ χαρακτηριστική ήταν κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων, μερικά εξίτηλα, κομμάτι από κυματιστό χεῖλος με έσωτερικές όριζόντιες χαραξίσεις, βάσεις κυπέλλων με λεπτή γύρω ανάθρωση και λαβή που στενεύει προς τὰ κάτω, τμήμα από λοπάδιο με επίπεδουμενο χεῖλος, μικρό κομμάτι με ήθμό, έλικωτό άκρο μικρού ποδιού τριποδικού σκεύους, κομμάτια με σχοίνινη ή χαρακτή διακόσμηση, κομμάτι έλλειπτικού στομίου άμφορέα, πόδι χύτρας με έσωτερική κυματιστή έπιφάνεια και διαδοχικά βαθουλώματα, όστρακο λεπτού κοκκινωπού άγγείου με δισκίο στην άκρη τής λαβής· μαζί μ' αυτά συλλέχθηκαν κομμάτια έπιχρισμάτων, ένα με κίτρινη και κόκκινη βούλα σε λευκό βάθος και κάτω δυό ταινίες· έπίσης δυό κοχύλια.

Στό ΝΔ δωμάτιο, κάτω από την από πηλόχωμα στρώση δαπέδου, που βρέθηκε σε βάθος 0.20 - 0.30 μ. από την κορυφή του Ν τοίχου, φάνηκε διαχωριστικός τοίχος με κατεύθυνση από Δ προς τό Α. Στην έπίχωση του Β τμήματος συλλέχθηκαν κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων, μέρος κυλινδρικής λαβής μικρού άγγείου, κομμάτια από τό κάτω μέρος χύτρας πολύ καμένα, γυαλιστό όστρακο καμαραϊκού άγγείου με ίχνη κυκλικού θέματος με λευκές λεπτές λοξές ταινίες· μαζί μ' αυτά κομμάτι από λευκό έπίχρισμα, μισή άγνύθα δισκοειδής άμφικυρτη με μιá τρύπα άνάρτησης και δυό μικρά κομμάτια τριγωνικών λεπίδων όψιανού. Στη συνέχεια τής έπίχωσης του Β τμήματος συλλέχθηκαν: τό κάτω μέρος τριποδικού σκεύους που σώζει την άρχή του ένός ποδιού και την άπόληξη λαβής, δυό κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων, ένός του διώροφου τύπου με άρχή λαβής, όστρακα άγγείου μέσου μεγέθους με εξίτηλες ταινίες Dark on Light, κομμάτι λευκό έπίχρισμα και δυό σφαιρικοί τριπτήρες, ό ένας πολύ μικρός και ό άλλος μόνο κομμάτι.

Κάτω από τό καταστρεμμένο από πηλόχωμα δάπεδο στό ΒΔ τμήμα του δωματίου ή έπίχωση είχε σταχτι χρώμα· στό Δ τμήμα συλλέχθηκαν: μεγάλη προχόη γεφυρόστομης μελανογάνωτης πρόχου, τμήμα μελανογάνωτου διώροφου κυπέλλου, τμήμα βαθιού μόνωτου κυπέλλου, τμήμα από τή βάση και τό τοίχωμα προχοΐσκης, όστρακο μικρού πινακίου, τμήμα από τή βάση πυριαιτηρίου με έσωτερικά άνάγλυφα δισκία, κομψή άγνύθα του παραλληλεπίπεδου τύπου με ξέβαθη τρύπα στό κέντρο τής μιās πλευράς· μαζί όστρεο πορφύρας.

Ό διαχωριστικός τοίχος απέχει 1.35 μ. από τον βόρειο και έχει μήκος 2.60 μ. και πάχος 0.65 μ. Η κορυφή του βρέθηκε σε βάθος 0.35 - 0.40 από την κορυφή του Β τοίχου. Σχηματίζει άνοιγμα θύρας προς τοίχιο που περιορίζει τον Β χώρο προς τὰ Δυτικά. Τό στρώμα έπίχωσης στό βάθος αυτό ήταν σκληρό και άδιατάρακτο. Στό άνοιγμα θύρας συλλέχθηκαν: κομμάτια τριποδικής χύτρας, με σώμα που πλαταίνει προς τὰ κάτω, με πρόχωση και κάθετη λαβή. Στη Ν πλευρά του διαχωρίσματος συλλέχθηκε άπίοσχημη προχοΐσκη σχεδόν άκέραιη, ραμφόστομη, ύψους 0.19 μ. με λαβή τοξοειδή κυλινδρική· έπίσης τό

κάτω μέρος ἀγγείου μὲ ἐλικωτὸ πόδι, τμήμα πάτου μὲ ἐσωτερικὰ βαθύσματα, κομμάτια πίθων μὲ σχοίνινες ταινίες, κομμάτια χυτρῶν, κάδων, λεκανίδων, κομμάτια κυάθων καὶ κυπέλλων μὲ περιτρέχουσες ταινίες καὶ ἀγνύθα τοῦ κυβικοῦ τύπου μὲ χαρακτηριστοὺς σταυροὺς καὶ διαγώνια χάραξη.

Πέρα ἀπὸ τὸ Δ τοίχιό δημιουργεῖται στενὸ πέρασμα μὲ μικρὰ διαδοχικὰ κλιμακωτὰ πλακόστρωτα ἐπίπεδα, κλιμακίδα ποῦ ὄδηγοῦσε στὸ Νότιο διαμέρισμα. Τοιχία ποῦ περιορίζουν τὸν ΝΔ χώρο πρὸς Βορρά, Ἀνατολὴ καὶ Νότο, τὸ τελευταῖο πέρα ἀπὸ τὴ γραμμὴ τοῦ τοίχου τοῦ Ν ἀνδῆρου, ἀνήκουσαν φανερὰ σὲ παλαιότερη — ἴσως MM IB — φάση. Τὸ Βόρειο διάμερισμα εἶχε δάπεδο σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ Νότιο καὶ ὁ φυσικὸς βράχος φάνηκε σχετικὰ ψηλά. Στὸ τοίχιό ποῦ ἦταν στὴ βάση τῆς σκαλίτσας βρέθηκε κομμάτι πέτρινης λοπάδας μὲ διακοσμητικὴ ζώνη δικτυωτῶν τριγώνων. Βαθιά, στὸ Β διάμερισμα, βρέθηκαν δυὸ κυρτὰ τριβεῖα καὶ δυὸ αὐγόμορφοι τριπτῆρες· ἐπίσης κομμάτια δυὸ διώροφων κυπέλλων, κομμάτια ἄωτου κυπέλλου καὶ ἄλλων κυπέλλων καὶ κυάθων· μαζὶ καὶ λεπτὰ κόκαλα ζώων.

Στὴ ΒΑ γωνία, ἔξω ἀπὸ τὸν Β τοῖχο, μαζεύτηκαν: σκυφωτὸς ψηλὸς καδίσκος μὲ τοξωτὸς γυρτὸς λαβὲς πρὸς τὰ πάνω, ὄγκοι κληροῦ, καὶ μαζὶ κομμάτια λεπτῶν μελανογάνωτων ἀγγείων ἀπὸ κύπελλα καὶ κυάθους, ἓνα τοῦ διώροφου τύπου, ἄλλο κωνικὸ ἄωτο καὶ βάσεις tumblers, λαβὲς ὀριζόντιες ἢ κάθετες τοξοειδεῖς, κομμάτια κάδων καὶ πρόχων, ἴσως ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμα δαπέδου.

Ὁ φυσικὸς βράχος στὸ Β τμήμα φάνηκε σὲ βάθος 0.90 ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου. Τὸ παλαιότερο παλαιοανακτορικὸ κτήριο ἀπλωνόταν νοτιότερα καὶ ἀποκόπηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἰσόγειου Κτηρίου Α τοῦ Hogarth. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀποκοπὴ τῶν δυὸ κάθετων πρὸς τὸν ἀνδρωτὸ τοῖχο διαχωρισμάτων (πίν. 249β). Ἀπὸ τὸν βαθύτερο τοῖχο ὡς τὸν φυσικὸ βράχο, σὲ ἐπίχωση πάχους 0.20 - 0.30 μ. περισυλλέχθηκαν πολλὰ κομμάτια παλαιοανακτορικῶν ἀγγείων: βάση ρηχῆς λοπάδας, κάτω μέρος μελανογάνωτων κυπέλλων καὶ tumblers, λαβὲς τοξοειδεῖς, ταινιόσχημες καὶ κυλινδρικές, πάτοι μεγαλύτερων ἀγγείων, λοπάδια μὲ ἐπιπεδοῦμενο περιγίλωμα, κύπελλο μὲ κυρτὰ τοιχώματα, κομμάτια κυάθου· μαζὶ παράλληλεπίπεδη ἀγνύθα, δυὸ αὐγόμορφοι τριπτῆρες καὶ στρεΐδια. Σὲ βαθύτερο στρώμα, ἀνάμεσα σὲ παλαιότερο τοῖχο καὶ στὸ βράχο, συλλέχθηκαν ἄλλα παλαιοανακτορικὰ κομμάτια: κομμάτι ἀπὸ τὸ τοίχωμα καὶ μέρος χεῖλους κάδου μὲ τὴν ἀρχὴ ὀριζόντιας τοξωτῆς λαβῆς, κομμάτι χονδρῆς λοπάδας μὲ παχιά γραπτὴ στολίδωση κάτω ἀπὸ τὴ γωνίωση καὶ πάνω σὲ πορτοκαλὶ ἐπίχρισμα, μὲ ἀνάλογη ἐσωτερικὴ διακόσμηση μὲ παχύτερες γραμμές, ἐπίσης κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων καὶ κυάθων. Στὸ κατώτερο στρώμα τοῦ Α τμήματος μαζεύθηκαν κομμάτια διώροφου κυπέλλου μὲ δυὸ παράλληλες αὐλακώσεις καὶ μαζὶ κομμάτι λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ σκόνῃ κάρβουνου, σὲ ἀπόσταση 1.40 ἀπὸ τὸν Α τοῖχο καὶ 1.50 μ. ἀπὸ τὸν Ν ἀντερεισματικὸ.

Ἅ Ο Α τοῖχος τοῦ νεοανακτορικοῦ ΝΔ δωματίου εἶναι πολὺ παχὺς —0.75 - 0.85 μ. — καὶ μαζί με τὸν παράλληλο παλαιοανακτορικό σχηματίζει στένεμα κατὰ ἓνα μέρος πλακόστρωτο, πλάτους 0.70 μ. Ἀφήνει μικρὸ ἄνοιγμα πρὸς τὸν Ν ἀντρείσματικό. Στὴ Β προέκτασή του σχηματίζει γωνία ποὺ προβάλλει ἀνατολικά καὶ με αὐτὴ καὶ μιὰ ἡμιαψιδοειδῆ ἐπέκταση σχηματίζεται εἶδος γωνιακοῦ καὶ καμπύλου διαδρόμου ποὺ ἀγκαλιάζει κεντρικὴ ἀνάμεσα σὲ παράλληλα τοιχία ἄνοδο (πίν. 250α) με ὑπόβαθρο τὸν πλαγιαστό φυσικό βράχο, δίοδο ποὺ καταλήγει σὲ μεγάλο πέτρινο κατώφλι. Τὸ σύνολο ὀδηγοῦσε σὲ μικρὴ κλιμακίδα μέσα σὲ στενὸ κλουβί, ποὺ στὴ ΒΑ γωνία με 3 - 4 βαθμίδες ἔφερνε σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο. Ἀπὸ τὶς βαθμίδες αὐτὲς σῴζονται μόνο οἱ δυὸ τελευταῖες καὶ τὸ κατώφλι τῆς ἐξόδου. Τὸ σύνολο τῆς ἐγκατάστασης αὐτῆς βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸ ἀπὸ πηλόχωμα δάπεδο τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου καί, ὅπως ἔδειξε ἡ κεραμεικὴ, ἀνῆκε στὴν παλαιοανακτορικὴ περίοδο. Τὸ ὑπόστρωμα τοῦ νεοανακτορικοῦ δαπέδου ἦταν ἀπὸ σπαστὸ χαλίκι καὶ μέσα στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκε ἄφθονη παλαιοανακτορικὴ κεραμεικὴ: τμήμα χεῖλους πιθarioῦ με ἐπιπεδωμένα χεῖλη καὶ ἀναθύρωση, ἄλλα κομμάτια πίθων με ἐμπίστες ταινίες, πόδι χύτρας με νεύρωση ἐμπίστεου σχοινοῦ, κομμάτι ἑλλειπτικοῦ στόμιου ἀμφορέα, κομμάτι χεῖλους κάδου με σχοινίνη ταινία, τμήμα κυπέλλου με κυρτὰ τοιχώματα, τμήματα μελανογάνωτων κυπέλλων καὶ κυάθων, τοξοειδεῖς κάθετες ἢ ὀριζόντιες λαβές, κυλινδρικές ἢ ταινιοσχημες, κομμάτι στόμιου πρόχου με ἀπόφυση ὀδοντωτῆ, κομμάτι με ἐσωτερικὴ στολιδωτῆ διακόσμηση, δισκοειδῆ ἀμφίκυρτη ἀγνόθα· μαζί δυὸ τριβεῖα, τὸ ἓνα μόνο κομμάτι, τὸ ἄλλο ὀρθογώνιο με στρογγυλεμένες γωνίες, τρεῖς ἀγρόμορφοι τριπτῆρες, κομμάτι πῆλινου ἀγωγοῦ τοῦ ἀναστρεμμένου Π τύπου, λεπτὰ ἐπιχρίσματα, ἀπολεπίσματα ὄψιανου καὶ κόκαλα ζώων. Ἡ νότια ἀπόληξη τῆς διάβασης τῶν παράλληλων τοιχίων ἀποκόπηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ τοῖχου ἀντιστήριξης ποὺ ἔντυσε τὸ πάνω μέρος τοῦ κατακόρυφου κομμένου βράχου.

Στὸ ὑποκείμενο στρώμα τοῦ δαπέδου μπροστὰ ἀπὸ τὴ γωνία ποὺ ἐξέχει καὶ σχηματίζει μιὰ ἀψίδα συλλέχθηκαν: Ἀπιδόσχημο λοξότμητο προχοῖδιο με τοξοειδῆ κυλινδρική λαβή, ὕψους 0.12 σχεδὸν ἀκέραιο, διάφορα παλαιοανακτορικά ὄστρακα, τρία κομμάτια ποὺ συναρμολογούνται σκυρωτοῦ λύχου με διπλὴ περιτρέχουσα χαραγὴ — λαβὴ καὶ μύξα δὲν διασῴζονται — καὶ με πλάγιες ἀποφύσεις, κομμάτι πολὺ ρηχῆς καὶ πλατιᾶς λεκανίδας με πρόχωση, τὸ κάτω μέρος τριποδικοῦ πυραύνου, πόδια χύτρας με σχοινένια νεύρωση, τὸ κάτω μέρος κυπέλλων ποικίλων μορφῶν, κομμάτια μεγαλύτερης λεκάνης, τμήματα πρόχου, μαζί δυὸ ἀγνόθες, μιὰ τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου καὶ ἄλλη τοῦ δισκοειδοῦς ἀμφίκυρτου με δυὸ τρύπες ἀνάρτησης, ἑλλειπτικὸ τριβεῖο, ἀγρόμορφος τριπτῆρας καὶ δυὸ στρεῖδια.

Ἀνάμεσα στὰ δυὸ παράλληλα τοιχία ὁ βράχος ἀπὸ σχιστόλιθο εἶχε ἐπιπεδωθεῖ κλιμακωτὰ ἢ ἀνάβαση καταστράφηκε καὶ ὁ φυσικός βράχος φάνηκε

στήν ἐπιφάνεια· στόν ἀψιδωτό χώρο ὀδηγοῦσε τὸ μεγάλο κατώφλι· δυτικά διαμορφωνόταν ὁ καμπύλος διάδρομος, πὸ δεξιὰ ὀδηγοῦσε στήν κλιμακίδα, μέσα ἀπὸ στενὸ πέρασμα. Στὸ κάτω κατώφλι τῆς σκαλίτσας ἔφερεν ὁ εἰσαγωγικός διάδρομος τῆς Ἀνατολικῆς αἴθουσας.

Στὴ γωνιά πρὸς τὴν ἀψίδα συλλέχθηκε τριγωνικὴ λεπίδα ὀψιανοῦ. Στὸ κάτω στρώμα, ἀνάμεσα στὰ δύο τοιχάνια συλλέχθηκαν: διαβρωμένο κομμάτι ἀγγείου ἀπὸ γκριζὰ πέτρα μὲ ἐλαφρὰ βαθύσματα στὶς ἐπιπεδωμένες πλευρές, τμήματα μελανογάνωτου βαθιοῦ κυπέλλου πὸ κοσμεῖται μὲ ἀσπρη ταινία, τμήμα μεγάλης πρόχου, κομμάτια ἀπὸ τὸ πάνω μέρος μελανογάνωτου ἀγγείου. Σὲ βάθος 0.50 μ. μαζεύθηκαν καὶ ἄλλα κομμάτια μελανογάνωτων κυπέλλων καὶ κιάθων, μερικὰ μὲ διακόσμηση Light on Dark ταινιῶν, καμπύλων θεμάτων καὶ κουκίδων, μελανογάνωτο κύπελλο τοῦ διώροφου τύπου, πάτος κυπέλλου πὸ κάτω του ξεχωρίζουν τὰ ἴχνη ἀποκοπῆς μὲ σπάγκο, κομμάτια λοπάδων καὶ λεκανίδων σὲ ψηλὴ πρόχωση, κάθετα τοιχώματα καὶ ὀριζόντιες λαβές, κομμάτια χυτρῶν πρόχων καὶ κάδων, τοξοειδεῖς κυλινδρικές ἢ ταινιόσχημες πὸ στενεύουν κάτω κάθετες ἢ ὀριζόντιες λαβές, κομμάτι ρηχῆς λεκανίδας μὲ στρογγυλεμένες γωνιές, τμήμα πῆλινου σκυρωτοῦ λύχνου μὲ περιτρέχουσες χαραγές, ἴσως τοῦ ἴδιου πὸ τμήμα του ἀναφέρθηκε πῶ πάνω.

Ἀπὸ τὴν κατώτερη ἐπίχωση τοῦ ἡμιαψιδωτοῦ χώρου καὶ τοῦ χώρου ἀνάμεσα στὰ παράλληλα τοιχία συλλέχθηκαν ἀκόμη: ἀπίοσχημη λοξότμητη ψηλόλιγνη πρόχως ὕψους 0.15 μ. μὲ αὐλάκι στὴ βάση τοῦ λαίμου σχεδὸν ἀέραρη, καὶ μόνωτο ψηλὸ κωνικὸ κύπελλο. Ἀπὸ τὸν χώρο τῆς σκαλίτσας μόνωτο ψηλὸ κωνικὸ κύπελλο καὶ κομμάτια δύο ὁμοίων, ἄλλου μόνωτου μὲ ἀρχὴ λαβῆς, κάτω μέρος πρόχου πὸ ἡ βάση ἐξέχει γύρω, μὲ διακόσμηση λευκῆς ταινίας, κομμάτια διάφορων μελανογάνωτων κυπέλλων καὶ κιάθων, ταινιόσχημες, μερικές ὑπερυψούμενες, λαβές, τὸ κάτω μέρος ἄλλων κυπέλλων, λαβὴ μὲ μίμηση καρφιοῦ, κομμάτια ἀπὸ τὸ κάτω μέρος κάδου, κομμάτι σκυρωτοῦ λύχνου μὲ πλατὺ αὐλακωτὸ περιχέλιωμα, τρεῖς ἀγνόθες τοῦ δισκόμορφου ἀμφίκυρτου τύπου, δύο μὲ δύο τρύπες ἀνάρτησης καὶ μιά μὲ μιά τρύπα· μαζί κωνικός καὶ ἄλλος σφαιρικός τριπτήρας. Ἀπὸ τὸ Α ἄκρο τῆς σκάλας προέρχονται βαθύ μόνωτο, σχεδὸν ἀέραιο, κύπελλο, δισκοειδῆς βάση καὶ μέρος τοῦ τοιχώματος πρόχου μέσου μεγέθους μὲ Light on Dark διακόσμηση καὶ ὀγκώδης μυκητοειδῆς τριπτήρας. Στὴ στρώση δαπέδου πάνω στὸ βράχο μὲ πηλόχωμα, στὸ ἀψιδωτὸ τμήμα, συλλέχθηκαν ἅτο κωνικὸ κύπελλο, λεπτὸ ὄστρακο μὲ διακόσμηση λευκῶν καμπυλῶν μὲ κόκκινες κουκίδες ἀπὸ λεπτὴ κιάθα· μαζί κομμάτι τριγωνικῆς λεπίδας ὀψιανοῦ.

Στὴ βαθύτερη ἐπίχωση, πὸ διαχωρίζεται βόρεια ἀπὸ διαχωριστικὸ Α - Δ τοῦχο, συλλέχθηκαν: Τὸ κάτω μέρος τριποδικοῦ πύρανου μὲ πόδια κοντὰ ἀναμεταξύ τους καὶ μὲ τρυπίτσα στὴν περιφέρεια, σωληνωτὸ στόμιο φλασκο-

ειδοῦς ἀγγείου, κομμάτια γεφυρόστομης προχοῆς σκυφωτοῦ ἀγγείου, με γυρτή τοξοειδή ὑπερυψωμένη λαβή, κομμάτια στομίου μεγάλης πρόχου με πλευρική μαστοσιδή ἀπόφυση, τμήματα κυπέλλων καὶ κυάθων ποικίλων τύπων, λίγα μελανογάνωτα, δυὸ με τοξοειδεῖς λαβές πού ὑψώνονται πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλος, τοξωτὲς λαβές κυλινδρικήσ τομῆσ, προχοή, πόδια χύτρασ, κομμάτια κωνικῶν ἢ κυρτῶν κυπέλλων, μέρος παραλληλεπίπεδης ἀγνύθασ με δυσδιάκριτο σφράγισμα καὶ ἄλλη κυβική, ἐπίσης με δυσδιάκριτο σφράγισμα καὶ σταυρικό θέμα· μαζί 2 στρεῖδια.

Στὸ ΝΑ τμήμα τοῦ κτηρίου, ἀνάμεσα στοὺς δυὸ παχείς νεοανακτορικούς τείχους πού ἦταν κάθετοι πρὸς τὸν Ν ἀντερεισματικό τοῖχο πού συγκράτησε τὰ χῶματα τοῦ ἄνω ἰσοπέδου, σχηματιζόταν βαθύ διαμέρισμα κάτω ἀπὸ τὸ με πηλόχωμα δάπεδο (πίν. 250α). Τὸ πάνω μέρος τῆσ ἐπίχωσησ ἦταν πολὺ χαλαρὸ με μικροὺς βόλους χῶματος ἀνάμικτους με σπαστὸ χαλίκι πού ἀπέτελεσε τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου μέχρι βάρους 0.35 - 0.45 μ. ἀπὸ τὴν κορυφή τοῦ Ν τοῖχου. Ἀπὸ τὸ χαλαρὸ αὐτὸ στρώμα μαζεύτηκαν: Χεῖλος καὶ λαβὴ διώροφου μελανογάνωτου κυπέλλου, ταινιωτὴ λαβὴ πού στενεύει πρὸς τὰ κάτω, ὑπερυψωμένη τοῦ χείλους, βάση κυπέλλου με καστανό ἐπίχρισμα, κομμάτι με περιφερική χρώση Dark on Light με ἀπόληξη λαβῆσ, μακρὸ πόδι χύτρασ πού γέρνει πρὸς τὰ ἔξω· μαζί κομμάτι μεγάλης πέτρινης λεκάνησ πού ἔχει παχύτερο χεῖλος, ἐλαφρὰ κυρτὸ, κομμάτια ἐπιχρισμάτων με χαρακτὴ γραμμὴ καὶ ἔγχνη κόκκινου χῶματος καὶ δυὸ στρεῖδια. Κατὰ τὴ συνέχιση τῆσ ἐξαγωγῆσ τοῦ χαλαροῦ μπαζώματος με πέτρες καὶ κομμάτια πλῆθων μαζεύτηκαν: τρία τριβεῖα, ἓνα κυρτὸ μακρουλὸ ἑλλειψοειδέσ, με πλατιά κοίλανση, δεύτερο ἑλλειπτικό σπασμένο, τρίτο μόνο κομμάτι με ἀνεπεξέργαστη τὴ μιὰ πλευρά, καὶ τέσσερισ τριπτήρες, ἓνας μακρουλὸς αὐγοειδέσ, δυὸ ἑλλειπτικοὶ καὶ ἄλλοσ δισκόμορφοσ ἀμφίκυρτοσ· μαζί ὄστρακο ΥΜ ΙΑ με φωτικό κόσμημα ἀνάμεσα σὲ τοξοειδεῖσ γραμμὲσ πάνω ἀπὸ ταινία, τμήμα κύκλου καὶ κομμάτι ἀγωγοῦ σὲ σχῆμα ἀναστρεμμένο Π, μήκουσ 0.18 καὶ πλάτουσ 0.05 μ.

Δυτικά τὸ ὑπόγειο δωμάτιο περιορίζεται ἀπὸ παχὺ παλαιοανακτορικό τοῖχο, φανερὰ διαταραγμένο ἀπὸ σεισμό. Ὁ Ν ἀντερεισματικός, ὅπωσ εἶναι φυσικό, ἔχει ἀνώμαλη ἐσωτερική ἐπιφάνεια καὶ ἔχει καὶ αὐτὸσ διασεισθεῖ. Ἀπὸ τὸ ἀμέσωσ πῶ κάτω μπάζωμα συλλέχτηκαν: κομμάτια λοπαδίων με γυρτὸ περιχειλίωμα, κομμάτι λεπτοῦ μόνωτου κυπέλλου με ραβδοειδὴ λαβὴ, ἄλλου μελανογάνωτου διώροφου· μαζί αὐγοειδέσ τριπτήρασ μέσου μεγέθους καὶ κομμάτι ἄλλου σφαιρικοῦ.

Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ ΒΑ τμήματος τοῦ βαθιοῦ δωματίου συλλέχτηκαν: Κομμάτι κάδου με ἐσωτερικὲσ χαραῖξεισ κατὰ ράβδουσ, κάτω μέρος μελανογάνωτου κυπέλλου, καὶ καμένο ὄστρακο ὠοκέλυφου κυάθου. Πρὸς τὸ κέντρο κομμάτια ἀπανθρακωμένων ξύλων (ἀπὸ ὅπου καὶ τὰ προηγούμενα). Σὲ βάθουσ 0.80 μ. τοῦ Α χώρου: κομμάτι ἀπὸ τὸν πάτο πολὺ ἀνοικτοῦ ἀγγείου, λοπάδασ

ῆ λεκανίδας, ἀπὸ μελανωπὴ πέτρα, δυὸ κομμάτια ποῦ συνταιριάζουν φωλεό-
 σχημοῦ ἀπὸ μελανωπὴ πέτρα μὲ ἄσπρες φλεβώσεις, δυὸ κομμάτια ἀνάλογοῦ
 παχύτερου ἀπὸ πέτρα κατώτερης ποιότητας σχεδὸν ὀλόκληρο κυάθιο MM IB
 τύπου μὲ κοίλα τοιχώματα, ὑπερυψωμένη ταινιοσχημὴ λαβὴ καὶ λοξότμητο
 γύρω στὴ βάση, μελανογάνωτο, μισὸ μικρὸ πιθαράκι μὲ προχοῆν ποῦ μιμεῖται
 μεταλλικὸ πρότυπο, ἄφθονα κομμάτια κυπέλλων καὶ κυάθων, μερικὰ τοῦ τύπου
 τῶν διώροφων καὶ τῶν tumblers, κομμάτια λοπαδιῶν, μερικὰ διακόσμητα
 Light on Dark μὲ λευκὲς καὶ κόκκινες ταινίες καὶ κρεμαστὲς γιρλάντες, ἓνα
 μὲ κουκίδες, κάθετες ἢ ὀριζόντιες τοξοειδεῖς κυλινδρικές ἢ ταινιοσχημὲς λα-
 βές, μερικὲς ὑπερυψωμένες, κομμάτια ἀπὸ κυλινδρικὰ λοξότμητα κυάθια, δυὸ
 εἰκοσάδες πάτων κυπέλλων ποικίλων τύπων ἄωτων, μόνωτων, tumblers,
 κομμάτια πρόχων καὶ τμήματα προχοῶν, τμήμα κυλινδρικοῦ μελανογάνωτου
 σκεύους μὲ τοξοειδῆ κάθετη λαβή, κωνικο-κυλινδρική βάση τριποδικοῦ πυρια-
 τηρίου μὲ ἐσωτερικὰ πλαστικὰ κουλουράκια σὰν βόστρυχοι, ἄλλο διακοσμη-
 μένο μὲ λευκὲς κάθετες ταινίες καὶ μὲ χαρακτὰ κυκλάκια στὸ ἐσωτερικόν, με-
 γάλιο κομμάτι ἀπὸ τὸ τοίχωμα μεγαλύτερου μὲ ἐσωτερικὰ τρεῖς σειρὲς πλα-
 στικῶν φυλλιδίων, τρία κομμάτια ἄλλου πυριατηρίου μὲ ἐσωτερικὰ πλαστικὰ
 δακτυλίδια, ἄλλο μὲ τρυπίτσες, ὄστρακο ὠκελῆλουφου κυάθου μὲ διακόσμηση
 σπειρῶν μὲ φυλλαράκια, τὸ μεγαλύτερο μέρος μικροῦ κωνικοῦ κυπέλλου, τὸ
 1/3 ἄλλου μικροῦ μελανογάνωτου κυπέλλου μὲ ὄρθια τοιχώματα, τὸ κάτω μέ-
 ρος πρόχου μὲ ταινίες Dark on Light παχύτερες ἢ λεπτότερες, κομμάτι ἀπὸ
 τὸ χεῖλος λεκανοειδοῦς σκεύους μὲ λεπτὲς ταινίες, ἀπὸ τὸ πάνω μέρος ἀνοικτοῦ
 κυπέλλου μὲ ραβδοειδῆ λαβή, κομμάτι ἀπὸ κρουνοῦ ληνοῦ μὲ κάθετα τοιχώματα
 ποῦ συγκλίνουν πρὸς τὴν ἐκροή, κομμάτι ἀπὸ δισκοειδὲς κάλυμμα, κομμάτι
 χείλους μεγάλης λεκανίδας μὲ ὀριζόντια τοξοειδῆ λαβή, ἄλλο μικρότερης μὲ
 ὅμοια λαβὴ καὶ χεῖλος ποῦ ἐξέχει ἐλαφρά, κομμάτι ἀπὸ τὸ ἑλλειπτικὸ στόμιο
 ἀμφορέα, πλακουτσωτὸ πόδι μὲ πλάγιες ἐγκοπὲς τράπεζας προσφορῶν, μὲ
 ἀναθύρωση κάτω γύρω, κομμάτι πυριατηρίου μὲ ἐσωτερικὰ πλαστικὰ δακτυ-
 λίδια καὶ κυλινδρικὸ τὸ κάτω μέρος, μεγάλες τοξοειδεῖς ὀριζόντιες ἢ κάθετες
 λαβές, πολὺ μακρουλὴ μελανογάνωτη προχοῆ κυλινδρική, πάτος πιθίσκου μὲ
 σκοτεινὴ ταινία τριγύρω, πάνω μέρος κάδου μὲ τοξοειδῆ λαβή, μαζὶ τὸ ἄκρο
 φυσικοῦ τρίτωνα. Στὸ μέρος ποῦ ὁ Β τοῖχος σχηματίζει πρὸς τὰ ΒΑ ἐσοχὴ
 συλλέχθηκε ἑλλειπτικὸ στόμιο καὶ λαβὴ μεγάλου ἀμφορέα, μέρος τοῦ τοιχώ-
 ματος λεκανίδας μὲ ταινία Dark on Light σὲ κοκκινωτὸ βάθος, κομμάτι
 χείλους μεγάλου κάδου μὲ ὀριζόντια λαβή, βάση ἀγγείου ποῦ ἐξέχει τριγύρω
 καὶ τοίχωμα πρόχου. Στὸ βαθὺ δωμάτιο ὁ Β τοῖχος κάλυψε μόνον τὸ ἐπάνω
 μέρος τοῦ κατακόρυφα κομμένου σχιστολιθικοῦ βράχου. Στὸ χαμηλὸ στρώμα,
 μπροστὰ στὸ Β τοῖχο καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμα ἀπὸ σπαστὴ πέτρα, συλ-
 λέχθηκαν ἀνάμεσα σὲ πολλὰ παλαιοανακτορικὰ κομμάτια: μέρος μελανογάν-
 ωτου κυπέλλου μὲ λευκὴ ταινία, κομμάτια διώροφων κυπέλλων, κυάθων καὶ

πρόχων, ἓνα ἀπὸ τὸ στόμιο μὲ στολιδωτὴ διακόσμηση, λαβὲς τοξοειδεῖς κάθετες ἢ ὀριζόντιες κυλινδρικές, ἐπίσης δυὸ κομμάτια ἀπὸ τὰ τοιχώματα ἀγγείου ἀπὸ μελανοπῆ πέτρα, σὲ κακὴ κατάσταση. Σὲ ἀκόμη χαμηλότερη ἐπίχωση τοῦ δωματίου μαζεύτηκαν: ὀγκῶδες πόδι χύτρας μὲ τρεῖς κάθετες χαραγές, τὸ κάτω μέρος μόνωτου κωνικοῦ μελανογάνωτου κυπέλλου, βάση καὶ ἀνοικτὸ τοίχωμα μελανογάνωτου κιάθου, τμήμα ἀπὸ τροχαλιόσχημο λαιμὸ μὲ γυριστὸ χεῖλος μεγάλου πίθου μὲ σχοῖνινη διακόσμηση στῆ βάση, ἀκέραιο λεπτὸ κωνικὸ κύπελλο, μισὸ κυπελλίδιο σὲ σχῆμα καθίσκου μὲ ἀπόφυση ἀντὶ λαβῆς, πολλὰ κομμάτια ἀπὸ τὰ χεῖλη κάδων καὶ καθίσκων μὲ σχοῖνινη διακόσμηση, ἐπίσης κομμάτι λεκανίδας μὲ μέρος τοῦ χείλους μὲ τοξοειδῆ ὀριζόντια κυλινδρική λαβὴ ἀπὸ γκριζόμαυρη πέτρα, τρεῖς ἀγνύθες, μιά τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου, ἄλλη τοῦ παραλληλεπίπεδου πεπιεσμένου μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης καὶ μικρὸ σφράγισμα, τρίτη τοῦ δισκοειδοῦς ἀμφίκυρτου τύπου, κάτω ἀπόληξη φυσικοῦ τρίτωνος, δυὸ αὐγόμορφοι καὶ ἓνας σφαιρικός τριπτήρας· στὸ ἴδιο στρώμα συλλέχθηκαν ὀγκῶδες παραλληλεπίπεδη ἀγνύθα, μεγάλη γεφυρόστομη προχοῆ ἴσως κάδου, μὲ μαύρη χρώση τριγύρω καὶ χαμηλότερα ἄλλο μέρος διακόσμησης, κομμάτια κυπέλλου μὲ λευκὴ ταινία καὶ καμπύλο θέμα Light on Dark, μέρος πίθου μὲ κυλινδρικό λαιμὸ, γωνιακὴ συμπαγὴ ἀπόληξη λαβῆς καὶ σχοῖνινη διακόσμηση, ἐπίσης δυὸ κομμάτια λεκανίδας μέσου μεγέθους ἀπὸ γκριζόμαυρη πέτρα, πυθμένας πυριατηρίου μὲ ἐσωτερικὰ κυκλικά βαθύσματα, τοξωτὲς ὑπερυψωμένες λαβὲς καὶ τμήμα σκυφωτοῦ ἀγγείου μὲ ὀριζόντια γυρτὴ τοξωτὴ λαβή.

Σὲ βάθος 0.50 μ. μπροστὰ στὸν κομμένο κατακόρυφα βράχο ποῦ στηρίζει τὸν Β τοῖχο, ἓνα μέτρο ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Α τοῖχου, συλλέχθηκαν: βάσεις ἀπὸ ἄωτα μελανογάνωτα κωνικὰ κύπελλα, κομμάτια μελανογάνωτων κιάθων μὲ ταινιόσχημες λαβὲς ποῦ στενεύουν κάτω ἢ μὲ τοξωτὲς κυλινδρικές, μὲ διακόσμηση λευκῶν καὶ κόκκινων ταινιῶν, μερικὰ τοῦ διώροφου τύπου, ἄλλα μὲ δισκοειδῆ βάση, ὑπερυψωμένες λαβὲς, δυὸ κομμάτια ἀπὸ τὸν πάτο τριποδικοῦ πυριατηρίου, τὸ ἓνα μὲ λευκὲς ταινίες στὴν περιφέρειά του, μὲ ἐσωτερικούς κυκλίσκους ἢ κολουράκια, ποῦ διατέμνονται ἀκτινωτά, κομμάτι ἀπὸ μελανογάνωτο σκύφο μὲ γυρτὴ τοξωτὴ ὀριζόντια λαβή, παχιά ταινιόσχημη λαβή, κομμάτι πολὺ ρηχῆς λεκανίδας μὲ στρογγυλεμένες γωνίες, χονδρὰ κομμάτια καδοειδῶν καὶ πρόχων, πολὺ χονδρὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ χεῖλος πιθarioῦ μὲ ἀναθύρωση, κομμάτια ἀπὸ κάθετες ἢ ὀριζόντιες κυλινδρικές λαβὲς, τρεῖς ἀγνύθες, μιὰ κυβική μὲ σφράγισμα, ἄλλη παραλληλεπίπεδη καὶ τρίτη δισκύομορφη ἀμφίκυρτη μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης καὶ μὲ τρεῖς ὄχι διαμπερεῖς τρυπίτσες σὲ τριγωνικὴ διάταξη.

Σὲ στρώμα βάθους 0.80 - 1 μ., στὸ μεσαῖο καὶ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ βαθιοῦ δωματίου, συλλέχθηκαν τὰ ἀκόλουθα: Κοντὰ στὸν Β τοῖχο κομμάτια τριῶν λύχνων, ἑνὸς μὲ ἀναθύρωση γυριστὴ πρὸς τὰ μέσα σκυφωτοῦ μὲ ἔντονη κοί-

λανση από κάτω και απόφυση στην αναθύρωση, άλλου μελανογάνωτου σκυφωτού χωρίς αναθύρωση, με μαστοειδή απόφυση, τρίτου θμωου με αιλάκωση, κάτω μέρος τριποδικού πυριατηρίου με τυπωτά δακτυλίδια στο έσωτερικό, πού σώζει μισό πόδι και τήν άρχή λαβής, μικύλο έλλειπτικό στόμιο άμφορέα, κομμάτι κάδου με έγχάρακτες ένάλληλες γωνίες έσωτερικά, έλλειπτικό στόμιο και άρχή λαβής άμφορέα, τροχαλίσχημη κομποτή λαβή πώματος, κομμάτι πώματος μεγάλου άγγείου με βάθυσμα από κάτω, μακρουλό πόδι πού λεπταίνει κάτω, πάνω από τρεις δεκάδες πάτων μελανογάνωτων κωνικών κυπέλλων άωτων, μόνωτων, διώροφων, τμήματα κυπέλλων του MM IB τύπου, με κάθεται τοιχώματα, λοξότμητων κάτω, λίγα από κυάθους και σκυφωτά άγγεία, πλατύ έπιπεδούμενο περιχείλωμα καρποδόχης ή λύχνου φαιστιακού τύπου, κάτω μέρος πρόχων, λαβές ύπερυψωμένες κυάθων ταινίσχημες ή κυλινδρικές, άλλες τοξωτές όριζόντιες με Light on Dark διακόσμηση· πολλά κομμάτια έχουν διακόσμηση ταινιών, γιρλανδών, σπειρών όμόκεντρων κύκλων με κουκίδες. Μαζί συλλέχθηκαν μέρος άγνύθας του παραλληλεπίπεδου τύπου, άλλη δισκοειδής άμφικυρτη με μιá τρύπα άνάρτησης, κομμάτι μύλης με διαμπερή τρύπα, μικρός τραπέζοειδής μακρουλός τριπτήρας, τμήμα παραλληλεπίπεδης τράπεζας προσφορών, με πλατύ περιχείλωμα και έσωτερικές γωνίες στρογγυλεμένες, κομμάτια λεπτού φωλεόσχημου από μαύρη πέτρα, ίσως του ίδιου πού αναφέρθηκε παραπάνω, μαζί δυό πορφύρες, ένas κοχλίας και κομμάτια κάρβουνου από τή ΒΔ γωνία. Δυτικότερα από τή ΒΑ έσοχή μαζεύτηκε κομμάτι από τó πάνω μέρος ήλμινης όρθογώνιας τράπεζας προσφορών με έπιπεδωμένο περιχείλωμα.

Πρός τόν Ν άντερεισματικό τοίχο, στο ίδιο στρώμα, περισυλλέχθηκαν: Μικρό όστρακο άγγείου μέσου μεγέθους με σκούρες παράλληλες ταινίες σε κοκκινωπό βάθος, κομμάτια με γραπτή στολιδωτή διακόσμηση σε πορτοκαλί βάθος, βάση κυπέλλου με όριοειδή ταινία, άλλη βάση κυπέλλου με λευκό στανυρό άποκάτω, όστρακο με ένάλληλες λευκές γωνίες, βάσεις tumbler. Στη ΒΑ έσοχή: κομμάτια δυό μεγάλων λύχνων ή καρποδοχών με πλατύ περιχείλωμα, του ένός με δυό περιφερικές αιλαικώσεις και κυανωπό έπίχρισμα, του δευτέρου με λείο περιχείλωμα, στρογγυλεμένη περιφέρεια και καστανόμαυρο έπίχρισμα, ήλμινος σκυφωτός λύχνος με πρόσφυση τοξωτής λαβής, με κομμένη τή μύξα, με ίσχυρο ψήσιμο πού του δίνει τήν ύψη πέτρινου, τρία άωτα κωνικά κύπελλα, τά δυό με αιλαικώσεις και τó τρίτο μελανογάνωτο, μικρό όστρακο με γραπτή στολιδωση σε κοκκινωπό βάθος, φανερά από κύπελλο, τó κάτω μέρος σφαιρικής πρόχου με πρόσφυση λαβής, κύπελλο του MM IB τύπου, κομμάτια μεγάλων άγγείων (πρόχου, άμφορέα με έλλειπτικό στόμιο και διακόσμηση Light on Dark), κομμάτια λεπτού κυάθου με διακόσμηση Light on Dark κάθεται ταινιών, πάνω από δυό δεκάδες βάσεις κυπέλλων και κυάθων διαφόρων τύπων, μελανογάνωτων ή με διακόσμηση Light on Dark, λίγα από tumb-

lers, λοπάδια με γυρτό επίπεδωμένο περιχέλωμα, κύπελλα του διώροφου τύπου ή με κάθετα τοιχώματα, με διακόσμηση εναλλασσόμενη λευκών και κόκκινων ταινιών, με ίχνη πρόσφυσης τοξωτής λαβής, άωτο σχεδόν ολόκληρο κωνικό κύπελλο· μαζί κομμάτια δοντιού μεγάλου ζώου.

Πρός τη ΝΑ γωνιά του βαθιού δωματίου και σε βάθος ενός μέτρου ή κεραμεική δέν παραλλάζει: άωτα μελανογάνωτα κωνικά κύπελλα με ίσα ή κυρτά τοιχώματα, μερικά του διώροφου τύπου, βάσεις tumblers, λαβές κυπέλλων ταινιόσχημες ή κυλινδρικές, μερικές υπερυψωμένες, δυο κομμάτια από επίπεδα καλύμματα μεγάλων άγγείων, τὸ ένα με τοξοειδή λαβή, άλλο από την περιφέρεια, κομμάτια από πάτους και τὰ τοιχώματα μεγάλων άγγείων, πρόχων, άμφορέων, κάδων, μεγάλες τοξοειδείς λαβές, πόδια χυτρών, πλατύ ήρθογώνιο πλακοειδές πόδι με πλάγιες έγκοπές, ίσως από τράπεζα προσφορών, όμοιο με εκείνο που άναφέρθηκε πάρα πάνω· μαζί δυο άγνώστες μιὰ του κυβικού και άλλη του δισκόμορφου άμφικυρτου τύπου και θαλασσινό στρείδι.

Ό Β τοίχος πέρα από διαχώρισμα κάθετο προς αυτόν που δέν διατηρείται σε ύψος, προχωρεί σε γωνιακή έσοχή κάτω από τὸ ισχυρό θεμέλιο του παχιού νεοανακτορικού Α τοίχου. Στην άρχή είχε υποτεθεί ότι στην έσοχή αυτή υπήρχε στενή ανάβαση στο ψηλότερο επίπεδο. Κατόπι φάνηκε ότι εκεί είχε γκρεμισθεί ένα μέρος του σε είσοχή τοίχου που έντυνε, όπως και στο Δ τμήμα, τὸν φυσικό βράχο. Άβέβαια παρέμειναν διαχώρισμα του βαθιού δωματίου από Δ προς Α — διακρίνονται μερικές επάλληλες πέτρες (πίν. 251α) — και άλλο στη μέση του Ν άντερεισματικού τοίχου — εξέχουν μερικές σε σειρά πέτρες. Σε βαθύτερη επίχωση 1 - 1.40 μ. προς τη ΝΑ γωνία συλλέχθηκαν: Κομμάτι μελανογάνωτου διώροφου κυπέλλου με παράλληλες ανάγλυφες στολιδώσεις, με κάθετη τοξοειδή λαβή. Δυτικότερα, στη βάση του Ν άντερεισματικού τοίχου, όστρακο με τοξοειδή λαβή. Δυτικότερα, στη βάση του Ν άντερεισματικού τοίχου, όστρακο με γραπτή στολιδωση. Σε στρώμα επίχωσης σε βάθος 1.10 - 1.35 μ. συλλέχθηκαν τρία κομμάτια πέτρινων άγγείων, λοπάδας με μακρουλή απόφυση αντί λαβής, από μελανωπή πέτρα, άλλο από τοίχωμα άγγείου από όμοια πέτρα, και τρίτο δισκοειδούς βάσης από σκοτεινόχρωμη πέτρα, τριπτήρας σφαιρικός πεπισμένος και κομμάτι άλλου, τμήματα σκυφωτών λύχνων, ίσως εκείνων που άλλα κομμάτια συλλέχθηκαν σε ψηλότερο στρώμα, τὸ ένα με μαστοειδή απόφυση, άλλο από λύχνο με επίπεδουμένο περιχέλωμα και καστανό επίχρισμα, τρεις άγνώστες, δυο του παραλληλεπίπεδου τύπου με σφράγισμα, τρίτη του παραλληλεπίπεδου πεπισμένου με δυο τρύπες άνάρτησης, τὸ κάτω μέρος τριποδικού πυριατήριου με άνάγλυφα γλωσσίδια στο έσωτερικό, τὸ κάτω μέρος μικύλου τριποδικού σκεύους, τρία έλικωτά πόδια, κομμάτια μεγάλων άγγείων με σχοινήνη διακόσμηση, πόδια χυτρών διαφόρων τύπων, κομμάτια λεκανίδων, λαβές κάθετες ή όριζόντιες τοξωτές, κομμάτια κάδων και άλλων μεγάλων άγγείων, κομμάτι δισκόμορφου καλύμματος με όμόκεντρος άνά-

γλυφους κύκλους στό κέντρο, κομμάτι λεκάνης μέ χοντρά τοιχώματα, καί σχοί-
νινη διακόσμηση μέ αναθύρωση στό ἐσωτερικό, κομμάτια ἀπό πήλινο ἀγωγό,
κομμάτι πήλινο κιβώτιου μέ διακόσμηση σπείρας Light on Dark, κομμάτι
μεγάλο μελανογάνωτου διώροφου κυπέλλου μέ ὑπερυψωμένη ραβδοειδή λαβή,
καί παράλληλες αὐλακώσεις, πολλές βάσεις κυπέλλων μέ ἴσα ἢ κυρτά τοιχώ-
ματα μέ διακόσμηση Light on Dark, μερικά τύπου tumblers, ἀρκετά τῶν
διώροφου τύπου, κύπελλα τοῦ παλαιοῦ τύπου μέ ἴσα ἢ κοιλιαινόμενα τοιχώματα,
μεγάλος ἡμισφαιρικός κύαθος καί μικροσκοπικό κυπελλάκι, ποικίλες λαβές
στενές, πλατιές, ὑπερυψωμένες, τοξωτές κάθετες ἢ ὀριζόντιες. Ἡ διακόσμηση
τῶν κυπέλλων ἢ κυάθων εἶναι μέ λευκές ἢ κόκκινες ταινίες ἢ γιρλάντες, ἄλλες
πού κόβονται ὀριζόντια ἢ κάθετα, πού ἐλίσσονται σέ σπείρες ἢ κοχλίες, ται-
νίες κατά ζεύγη ἢ κόκκινες πού σχηματίζουν δικτυωτά, ἐπίσης καστανές γρα-
πτές στολιδώσεις σέ πορτοκαλί βάθος. Οἱ βάσεις κυπέλλων καί κυάθων ξεπερ-
νοῦν τίς 4 δωδεκάδες, ἄλλα κομμάτια εἶναι ἀπό λοπάδες ποικίλων τύπων, σκύ-
φους, πρόχους, ἀμφορεῖς, πυριατήρια· μιᾶ τροχαλιόσχημη βάση μικροῦ κυ-
πέλλου· μαζί συλλέχθηκαν στρεῖδια, πορφύρα, κοχλίας καί κόκαλα καί δόντια
ζώων. Πέρα ἀπό τὸ Α διαχώρισμα μαζεύτηκαν ἄλλα κομμάτια κυπέλλων καί
κυάθων μέ ἀνάλογη μέ τὰ προηγούμενα διακόσμηση καί κομμάτι ἀπό πιθα-
ράκι μέ κάθετη τοξωτή κυλινδρική λαβή. Σέ βάθος 1.40 μ. δὲν εἶχε ἀκόμη φα-
νερωθεῖ τὸ δάπεδο.

Στὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κτηρίου συλλέχθη-
καν: πρόχους μέ σφαιρικό σῶμα, λοξότμητο στόμιο, σῶμα πού στενεύει πρὸς
τὰ κάτω, λαβὴ σέ πλατὺ τόξο, ὕψους 0.15 μ., κάτω μέρος τριποδικοῦ πυρια-
τηρίου μέ ἐσωτερικὴς τρυπίτσες κατὰ ζῶνες, καί ἐγκοπὴ στό ξεκίνημα τῶν
ποδιῶν, πόδια χύτρας μέ σχοίνινη νεύρωση, μέρος κυάθου μέ ὑπερυψωμένη
τοξωτὴ κυλινδρική λαβή, βάσεις tumblers, τοίχωμα ἀγγείου μέ σειρά πλα-
στικῶν κουμπιῶν, μέρος διώροφου κυπέλλου, ἰσχυρὴ κάθετη ἀπόφυση γωνια-
κῆ, ἴσως λεκανίδα, τὸ κάτω μέρος τοξωτῆς κάθετης λαβῆς, μέρος καί ἀρχὴ
πρόχους λεκανίδας μέ κάθετα τοιχώματα, μαζί κομμάτι ἀπὸ τὴ βάση λοπά-
δας ἀπὸ μελανοπῆ πέτρα καί κομμάτι παραλληλεπίπεδης ἀγνύθας.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἐπεκτείνεται σέ μῆκος 3.40 μ. καί πέρα ἀπὸ τὸ σημεῖο
αὐτὸ ἔχει καταστραφεῖ καί ὁ βράχος εἶναι στὴν ἐπιφάνεια. Στὴν κύρια εἴσοδο μέ
τὸ στρωμένο κατώφλι σὰν βάσεις τῶν παραστάδων χρησιμοποιήθηκαν πλάκες
στενόμακρες κυανοῦ χρώματος. Στὴν ἔξω βάση τοῦ μακροῦ Α τοίχου ἐξέ-
χει κρηπίδα ἀπὸ μικρὴς πλακωτῆς πέτρες. Δὲν βεβαιώθηκε ἂν ὁ τοῖχος αὐτὸς
εἶχε κάθετη διακλάδωση πού θὰ προχωροῦσε πρὸς τὰ ἀνατολικά. Μερικὲς
πέτρες πού ἐξεῖχαν φαινόταν νὰ στηρίζουν μιᾶ τέτοια ἐκδοχὴ. Στὴν ἐξωτερικὴ
ἐπίχωση συλλέχθηκε παραλληλεπίπεδη ἀγνύθα.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τῶν τοίχων ὀλόκληρου τοῦ κτηρίου συλλέχθηκαν με-
ρικά διακόσματα ὕστρακα Dark on Light μέ συνεχόμενες σπείρες. Βόρεια

ἀπὸ τὸ χαλαρὸ μπάζωμα τοῦ Ν βαθιοῦ δωματίου μαζεύτηκαν: κομμάτια μεγάλου ἀγγείου μὲ διπλὴ σχοίνινη διακόσμηση κάτω ἀπὸ τὸ γυριστὸ χεῖλος, δυὸ πόδια χυτρῶν μὲ σχοίνινη νεύρωση, κομμάτι ἐπιπεδωμένου χείλους μὲ ἀναθύρωση, κομμάτια πάτου μεγάλου ἀγγείου, μαζὶ δυὸ ἀγνόβες, ἢ μιὰ δισκοειδῆς ἀμφίκυρτη μὲ μιὰ τρύπα ἀνάρτησης, ἢ ἄλλη μιᾷ τραπεζοειδῆς· ἐπίσης κομμάτια ἀπὸ καμμένο ξύλο.

ΣΠΙΤΙ Δ ΠΕΡΙΟΧΗΣ
ΟΙΚΙΩΝ HOGARTH

Σὲ λιθωσῶρ ἀνατολικά ἀπὸ τὸ Σπίτι Δ, πού σχεδὸν ὀλόκληρο ἐρευνήθηκε κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο, μαζεύθηκε σφαιροειδῆς τριπτήρας μὲ ἡμικυλινδρική κοιλότητα πάνω καὶ βαθούλωμα γιὰ τὸν ἀντίχειρα πού εὐκόλυνε τὸ χειρισμὸ, ἀπὸ μαυροπράσινη πέτρα.

Γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἐρευνας τοῦ Σπιτιοῦ Δ παρακολούθηθηκαν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι πού συναντιόνταν κάθετα στὴ ΝΑ γωνία. Γιὰ τὴν παρακολούθηση τοῦ νότιου χρειάστηκε νὰ ἀποκομισθεῖ ὁ μεγάλος σωρὸς χωμάτων πού δημιουργήθηκε στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη χωμάτων τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν. Ἡ ἀποκόμιση ἔγινε μὲ μεγάλο ἀνατρεπόμενο φορτηγὸ αὐτοκίνητο. Τὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων ἀποτελέσαν μεγάλοι ὀρθοστάτες ἀπὸ ἀσβεστολιθικὴ πέτρα. Οἱ πάνω δόμοι ἐξαφανίστηκαν. Ἐξω ἀπὸ τὸν Α τοῖχο ἀνακαλύφθηκε ὁ πλακόστρωτος δρόμος πού κατηφορίζει μὲ ἕνα-δυὸ ἀναβαθμοὺς πρὸς τὴ ΝΑ γωνία (πίν. 251β). Δυὸ-τρεῖς μεγάλες μακρουλὲς πέτρες φάνηκαν στὸ Α πλευρὸ τοῦ δρόμου· ἴσως ἀνήκουν στὴν πρόσοψη τοῦ ἀπεναντιοῦ Σπιτιοῦ Ε. Ἐνας μακρὸς τοῖχος, μὲ κάποια παρέκκλιση, φάνηκε κατὰ τὴν προέκταση τῆς Ν πλευρᾶς τοῦ Σπιτιοῦ Δ, πού ἴσως ἀποτελεῖ τὴ Ν πρόσοψη τοῦ Σπιτιοῦ Ε. Ἀνάμεσα στοὺς δυὸ νότιους τοίχους εἶχε δημιουργηθεῖ φράγμα πού ἔκλεινε τὴν ἀπόληξιν τοῦ κατηφορικοῦ δρόμου. Γενικά, ἡ διατήρηση τῆς Α πρόσοψης τοῦ Σπιτιοῦ Δ εἶναι ἀρκετὰ καλή.

Στὸ ἀκραῖο ΝΑ δωμάτιο (πίν. 252α) τὸ δάπεδο βρίσκεται σχετικὰ ψηλὰ μὲ τὸν ἐξωτερικὸ χῶρο, στὴν ἴδια ὅμως στάθμην μὲ ἐκεῖνὴν τῶν δαπέδων τοῦ ὑπόλοιπου ἰσόγειου ὀρόφου τοῦ σπιτιοῦ. Παραστάδες καὶ ὑπόστρωμα κατωφλίου θύρας στὴ Δ πλευρὰ τοῦ ΝΑ δωματίου ἐδειχναν τὴ θέση τοῦ διαχωρισματικοῦ τοίχου πρὸς τὸ δωμάτιο μὲ τὶς βαθμιδωτὲς κλιμακίδες Ν εἰσόδου. Ὁ διαχωριστικὸς τοῖχος ἔφθανε, φαίνεται, τὸ Δ τοῖχο τῆς Sottoscala τοῦ κλιμακοστασίου τῆς Α εἰσόδου (πίν. 252β), ὅπου εἶχαν κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο ἐμφανισθεῖ τέσσερα κομμένα πιθαράκια. Ὁ τοῖχος ὑποστήριξης τοῦ δευτέρου σκέλους τῆς σκάλας ἀποκαλύφθηκε παράλληλος καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ Α τοῖχο. Τὰ πιθαράκια ἔμειναν ἀκόμα χωμμένα στὴ θέση τους. Κοντὰ ὅμως στὸ Ν τοῖχο τοῦ γωνιακοῦ δωματίου ἀνακαλύφθηκαν κομμάτια ἄλλων μικρῶν πίθων μὲ κάθετες τοξοειδεῖς λαβές, ὅπως καὶ ἄλλων ἀγγείων, πού ἀποτελοῦσαν, ὅπως φαίνεται, τὴ σκευὴ δαπέδου.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΕΡΕΩΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Με ειδικευμένους τεχνίτες καὶ ἐπίβλεψη τοῦ ἀρχιτε-
χνίτη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Χαρίλαου Σφα-
κιανάκη ἐκτελέσθησαν σὲ ἀριστὴ ἔκταση διάφορες
ἐργασίες στερέωσης καὶ ἀποκατάστασης τόσο στὸ Ἀνάκτορο ὅσο καὶ στὰ
σπίτια τοῦ ΒΔ λόφου. Στὸ ἀνάκτορο στερεώθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν τὰ
σκαλοπάτια τῆς πρόσβασης πρὸς τὰ βασιλικά διαμερίσματα ἀπὸ τὴν κεντρικὴ
αὐλὴ, μὲ τὴν κυλινδρική κοιλότητα τῆς κολόνας ποὺ κρατοῦσε τὸ ἐπιστύλιο·
ἐπίσης στερεώθηκαν οἱ πεσσοὶ τῆς μικρῆς στοᾶς ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν πρὸς
τὰ νότια συνέχεια. Στερεώθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν ἀκόμη τὰ σκαλοπάτια
ποὺ ὀδηγοῦν στὸν προθάλαμο τοῦ βασιλικοῦ λουτροῦ τοῦ ὁποίου ἐπιδιορθώ-
θηκε τὸ στέγαστρο. Στῆ Δυτικῇ αὐλῇ τοῦ ἀνακτόρου στερεώθηκαν ἡ κοιλό-
τητα τοῦ ἐγκαινίου, ὁ νεοανακτορικὸς ἀγωγὸς μὲ τίς ψαμμολιθινὲς μεγάλες
πλάκες ποὺ ὅμως ἀκόμη δὲν τοποθετήθηκαν στὴν ἀρχικὴ τους κατακόρυφη
θέση τοῦ ὁποίου ἀγωγοῦ συμπληρώθηκε τὸ Ν τμήμα· στερεώθηκε καὶ συμπλη-
ρώθηκε ὁ Β - Ν ἀντρείσματικὸς τοῖχος ποὺ διαχώρισε τὸ παλαιοανακτορικὸ
σπίτι, ποὺ ἐπίσης ὑποστηρίχθηκε, ὅπως καὶ ὁ παράλληλος μὲ τὸν ἀντρείσμα-
τικὸ τοῖχο παλαιοανακτορικὸς ἀγωγός. Στὸν παραπάνω τοῖχο διαπιστώθηκε
παλαιὸ ἄνοιγμα μὲ παραστάδες, ποὺ εἶχε ὕστερα διατελισθεῖ.

Στὸ δρόμο τοῦ λιμανιοῦ στερεώθηκαν τοῖχοι τῶν σπιτιῶν ποὺ πλευρίζουν
τὸ δρόμο: Στὸ παλαιοανακτορικὸ κτήριο ἀμέσως ἀνατολικά ἀπὸ τὸ Ἰσχυρὸ
κτήριο στερεώθηκαν τοῖχοι, δάπεδα, πλακόστρωτα καὶ κατώφλια. Στὸ κέντρο
τοῦ δαπέδου Ρ ἀνακαλύφθηκε στερεωμένη στὸ δάπεδο ὀρθογώνια πωρολιθικὴ
τράπεζα προσφορῶν μὲ περιχέλιωμα ποὺ ἐξέχει τριγύρω καὶ μὲ ἡμισφαιρικὴ
κοιλότητα στὸ μέσο, ἀνάλογη μὲ τίς γνωστὲς τράπεζες προσφορῶν δαπέδων
στὸ Ἀνάκτορο τῆς Φαιστοῦ (πίν. 253α - β). Στερεώθηκε ἐπίσης ἡ πρόσοψη καὶ
τὰ πλακόστρωτα καὶ κατώφλια εἰσόδου τοῦ Κτηρίου τῶν κογχῶν. Κατὰ τὴν
ἐργασία περισυλλέχθηκαν ἄστα κωνικά κύπελλα μὲ κυματιστὰ τοιχώματα.
Στερεώθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν οἱ βαθμίδες τοῦ κλιμακωτοῦ δρόμου ποὺ
σκαρφαλώνει τὴν πλαγιά τοῦ ΒΔ λόφου, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ἐπάνω ἄνδρρο τῆς
Δυτικῆς αὐλῆς. Ἐπίσης συνεχίσθηκαν οἱ ἐργασίες στερέωσης καὶ ἀποκατά-
στασης σὲ ὀρισμένα σπίτια τῆς πλαγιᾶς τοῦ λόφου νότια καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὰ
Σπίτια G καὶ H.

Στῆ δυτικότερη περιοχὴ τῶν σπιτιῶν Hogarth συμπληρώθηκε ἡ στερέωση
τοῦ ἐκτεταμένου Σπιτιοῦ Β, τῶν τοίχων, τῶν κατωφλιῶν, τῶν παραστάδων.
Τοῦ Σπιτιοῦ Δ συμπληρώθηκαν καὶ στερεώθηκαν οἱ κλιμακίδες εἰσόδου τοῦ
δωματίου Η, στερεώθηκε ὁ ἀποθήτης τοῦ πιθίσκου, ἡ εἴσοδος στὰ διαμερίσματα
Β καὶ Γ, ἡ Ἀνατολικὴ εἴσοδος μὲ τὸν κλωβὸ τοῦ κλιμακοστασίου καὶ ὁ ἀπο-
χευτικὸς ἀγωγὸς τοῦ δωματίου Η· στερεώθηκε ἐπίσης τὸ πρόσθετο τμήμα
Δ - Ε, ἡ ἐξωτερικὴ ΒΑ γωνία καὶ ἡ ἐξωτερικὴ Α κρηπίδα.

Ἡ νέα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ Βασιλικῆς Ἱεραπέτρας συνεπλήρωσε διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ 1981 τὸ 10ον ἔτος τῆς. Ἡ σχετικὴ βραδύτης εἰς τὴν ὀλοκληρώσιν τῆς ἀνασκαφῆς ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς (καὶ κυρίως) εἰς τὰς δυσχερεῖας, τὰς ὁποίας παρουσιάζει αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον τῆς ἀνασκαφῆς, λόγῳ τῆς ἀναμειξέως, ἐντὸς ἀβαθῶν πολλακίς ἐπιχώσεων, ἀρχιτεκτονικῶν καὶ κινητῶν καταλοίπων δέκα περίπου ἱστορικῶν περιόδων καὶ φάσεων, καὶ τῆς κατὰ σημαντικὸν ποσοστὸν διαταραχῆς ἢ καταστροφῆς τῶν καταλοίπων τούτων ὑπὸ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ χρησιμοποιεῖται ὡς ἐκπαιδευτικὴ τῶν φοιτητῶν ἀρχαιολογίας τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καὶ Ἰωαννίνων. Διὰ τοὺς λόγους τούτους, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν πρόσθετον καὶ ἐξ ἴσου σημαντικὸν τῆς μὴ ἀνευρέσεως ἀκόμη καταλλήλου χώρου πρὸς ἐγκατάστασιν ἐργαστηρίου, ὅπου νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ μελέτη τῶν πολυαριθμῶν κινητῶν εὐρημάτων, ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῇ μὲ τὸν αὐτὸν ρυθμὸν ἐπὶ τινα ἔτη ἀκόμη. Ἐξ ἄλλου ἐκάστη ἀνασκαφικὴ περίοδος φέρει εἰς φῶς νέα ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα διαφόρων μινωικῶν περιόδων. Ἡ ἰδιαιτέρα σημασία τῆς Βασιλικῆς ὡς ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἔγκειται μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσαν θέσιν αὐτῆς διὰ τὴν διάκρισιν τῶν ΠΜ περιόδων ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ὁ μόνος συστηματικῶς ἐρευνώμενος οἰκισμὸς ἐλάσσονος κλίμακος καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην μὲ πλήρη συνέχειαν καταλήψεως ἀπὸ τῆς πρώιμου μέχρι τῆς ὑστερας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ.

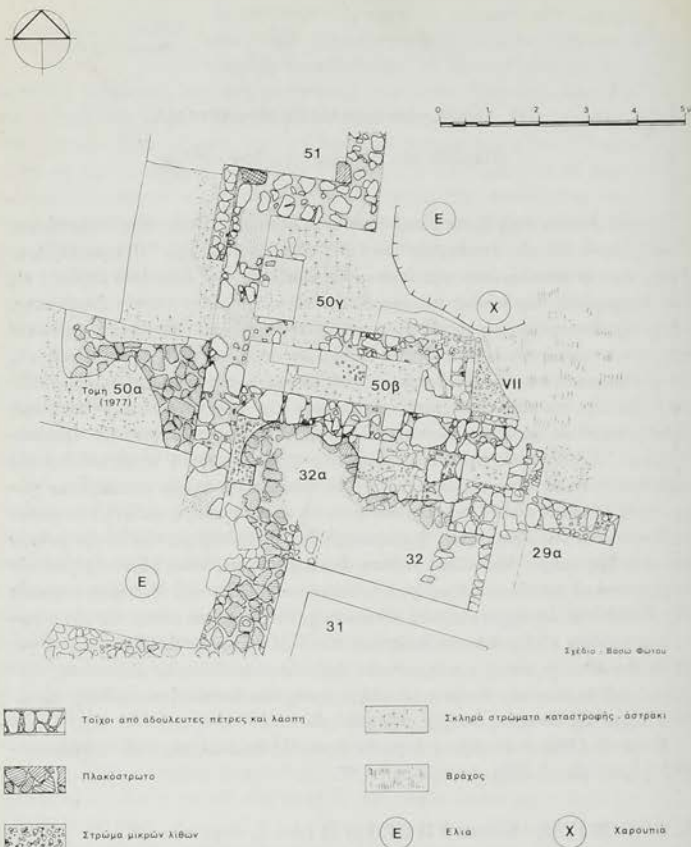
Κατὰ τὸ 1981 ἀνασκαφικὴ ἐργασία ἐγίνε εἰς τρία σημεῖα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μὲ τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα**.

1. Οἰκία 50 (YM) - Κτίσμα VII (ΠΜ II β) (εἰκ. 1, παρ. πίν. ΙΘ')

Ἐντὸς τοῦ χώρου 50 τῆς YM I «Οἰκίας 50», τοῦ ὁποίου τὸ ἐσωτερικὸν ἦτο πλήρες σκληρᾶς ἐπιχώσεως ἀποτελουμένης κυρίως ἀπὸ «ἀστράκι» (ιδὲ ΠΑΕ

* Θερμᾶς εὐχαριστίας ὀφείλομεν εἰς τὸν τοπογράφον κ. Σ. Λογοδημον διὰ τὴν ἐταιμασίαν τοῦ τοπογραφικοῦ σχεδίου τοῦ λόφου τῆς Βασιλικῆς (ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων τῆς τοπογραφῆσεως τοῦ 1972), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ κ. Φώτου προσήρμωσε τὰς ἰδικὰς τῆς ἀποτυπώσεις τῶν ἀρχαίων καταλοίπων (παρένθ. πίν. ΙΘ').

** Εἰς τὸ χρησιμοποιούμενον ἐναυθα σύστημα βραχυγραφικῶν συμβόλων τὸ «B-PA 8»



Εἰκ. 1. Περιοχὴ Σπιτιοῦ 50.

1974, 216. 1975, 387. 1976, 445 - 447) εἶχον διακριθῆ, διὰ τοῦ φυσικοῦ καθαρισμοῦ τῶν βροχῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν, λίθοι, οἱ ὁποῖοι ἐφαίνοντο ἀνήσμαινε: «βόρειος τοῖχος τοῦ χώρου (ἢ δωματίου) 8 τῆς περιοχῆς ἢ (οἰκίας) ΡΑ», ἀντιστοίχως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ. Ἐπὶ τοῦδε εἰς τὰς ἐνδείξεις προσανατολισμοῦ θὰ ἔπεται παῦλα (: Α-, Δ-, Β-, Ν-).



ΒΑΣΙΛΙΚΗ 1970 - 1981



Σχίσιο : Βασμ Φώτου 1981

- Βόρεια Σπίτια, Νότιο Σπίτι, Σπίτι Ψ : ΠΜΙα
- Κόκκινο Σπίτι, 43 : ΠΜΙβ (πρώτη φάση)
- Δυτικό Σπίτι, χώροι ΝΑ : ΠΜΙβ (δύοτερη φάση)
- Σπίτια 54, 56β, V, VII, Λ : ΠΜΙβ
- ΠΜ κτίσματα περιοχής Ρ (ΠΜΙβ;)
- Σπίτια Γ, Φ, Χ : ΜΜΙα
- Σπίτια Μ, Ν, Κ, Σ, 50 : ΥΜΙα
- Σπίτι 56α, επιχρώσεις αιάλης και τομής VI : Ρωμικά
- Κτίσματα Ρ, Ο κ.τ.λ. : άχρονόλογητα
- Πλακόστρωτα, Λιθοστρωτα
- Έλια
- Μικρή έλια
- Χαρουπια
- Φυσικός βράχος

κοντες εἰς τοῖχον μὲ φορὰν Α - Δ. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπεβάλλετο ἐνταῦθα, τόσον διὰ τὴν διασάφην τῆς σχέσεως τοῦ νέου τοίχου πρὸς τὴν Οἰκίαν 50, ὅσον καὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀστράκιου. Ὑπῆρχεν ἐξ ἄλλου ἐλπίς, ἂν τὸ ἀστράκι ἦτο ὕλικόν καταστροφῆς *in situ*, νὰ εὑρεθῶν ὑπ' αὐτὸ δάπεδα καὶ κεραμεικὸν ὕλικόν πρὸς καλυ. ἔραν χρονολόγησιν τῆς Οἰκίας 50.

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰδείξε τὰ ἐξῆς: Ὁ νέος τοῖχος ἀνήκει εἰς τὴν Οἰκίαν 50 (ὀμαλὴ σύνδεσις πρὸς τὸν Δ-50) καὶ χωρίζει τὸν χώρον 50 εἰς δύο στενοὺς χώρους (50β καὶ 50γ). Τὸ ἀστράκι εἶναι ὕλικόν καταστροφῆς τῆς Οἰκίας 50 *in situ*. Οἱ τοῖχοι τῆς οἰκίας διασώζουσι μίαν ἕως δύο σειρὰς λίθων τῆς θεμελιώσεως λίαν ἀνίσου μεγέθους καὶ ἐδράζονται ἐπὶ λίαν ἰσχυροῦ συμπαγοῦς τεχνητοῦ στρώματος καθαρῶν λευκῶν χωμάτων. Τὸ στῶμα τοῦτο ἄλλοι μὲν πατεῖ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, τοῦ ὁποίου ὀλίγον διαφέρει κατὰ τὴν ἐμφάνισιν, τὴν σύστασιν καὶ τὴν σκληρότητα, διότι πρόκειται περὶ λευκοῦ κούσκουρα, ἥτοι ὁμοίου ὕλικου (πρβ. ΠΑΕ 1974, 216 καὶ 1976, 446), ἄλλοι δὲ καλύπτει ἀρχαιότερα ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα. Οὕτω κατὰ τὸ Α τμήμα τοῦ χώρου 50β εὐρέθη εἰς ἐπίπεδον κατὰ τινα ἐκ. μ. χαμηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τῶν τοίχων τῆς Οἰκίας 50 τοιχάριον μὲ φορὰν Β - Ν θεμελιωμένον ἐπὶ στρώματος μικρῶν λίθων, ἀναλόγου τῶν εὐρεθέντων εἰς τὴν περιοχὴν Ρ (ιδεὲ ΠΑΕ 1979, 327 - 328. 1980, 333 - 335), καὶ χρονολογούμενον, ὅπως ἐκεῖνα, διὰ τῶν σχετικῶς ἀφθόνων ἐντὸς αὐτοῦ περιεχομένων ὀστράκων, εἰς τὴν ΠΜ Πβ περίοδον. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἔλαβε τὸ ὄνομα *Κτίσμα VII*. Ἐμφανίσεις μικρῶν λίθων ἐπιστοποιήθησαν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ εἰς τὴν εἰκ. 1 σημειούμενα σημεῖα, ἀλλὰ δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀπόδοσις καὶ τούτων εἰς τὸ αὐτὸ ΠΜ Π τεχνητὸν στῶμα. Πιθανότερον φαίνεται αἱ ἐμφανίσεις αὗται νὰ εἶναι τμήματα νεωτέρων ἀποθέσεων (ΠΜ στρωμάτων καταστροφῆς ἢ ΥΜ στρωμάτων θεμελιώσεως).

Ἀστράκι Οἰκίας 50

Οἱ τοῖχοι τῆς Οἰκίας 50 δὲν διασώζουσι κονιάματα, προφανῶς διότι τοιαῦτα δὲν εἶχον χρησιμοποιηθῆ εἰς τοὺς ἰσογείους χώρους, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα εἶναι περίεργον. Τὸ στῶμα τῶν λευκῶν σκληρῶν χωμάτων ἀπολήγει ἄνω εἰς ὀμαλὴν ἐπιφάνειαν ἢ ὅποια δύναται νὰ θεωρηθῆ δάπεδον, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἐπίστρωσιν κονιάματος (ὡς συμβαίνει εἰς τὰς ΥΜ I Οἰκίας Ν καὶ Μ καὶ εἰς τὸ δάπεδον τοῦ χώρου ΛΞ1 τῆς ΠΜ Οἰκίας ΛΞ, πρβ. ΠΑΕ 1972, 291, 300. 1977, 451: *Κτίσμα Λ1* καὶ 1982: *Κτίσμα ΛΞ1 - 2*) ἢ ἄλλην τινα. Τὸ ἀστράκι ἐπλήρου τοὺς χώρους 50β καὶ 50γ μέχρι τῶν πλευρῶν τῶν λίθων τῶν τοίχων καὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ στρώματος τῶν σκληρῶν καθαρῶν χωμάτων (=δάπεδον), ἀπὸ τοῦ ὁποίου διεκρίνετο εὐκόλως κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν, ὥστε καὶ ἡ παλαιότερα ὑπόθεσις μας (ΠΑΕ 1975, 387), ὅτι πιθανὸν νὰ πρόκειται περὶ ἀρχαίου ὕλικου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθεμελιώθη ἡ Οἰκία 50, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ

στηριχθῆ. Εὐλογοὶ ἐρμηνεῖαι διὰ τὴν μὴ διάσωσιν κονιαμάτων εἰς τοὺς τοίχους καὶ τὰ δάπεδα εἶναι ἢ ὅτι τοιαῦτα δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν ἢ τὰ χρησιμοποιοθέντα εἰς τοὺς τοίχους, μὴ ὀπτηθέντα ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῆς καταστροφῆς, δὲν διεσώθησαν, ἐνῶ πρὸς δημιουργίαν τῶν δαπέδων ἤρκεσε τὸ σκληρὸν στρώμα τῶν λευκῶν χωμάτων. Μικρὰ τινα τεμάχια λεπτῶν κονιαμάτων, εὑρεθέντα ἐντὸς τῆς μάζης τοῦ ἀστρακιοῦ, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς προερχόμενα ἐκ τῆς ἀνωδομῆς· πιθανὴ ἐν τούτοις εἶναι καὶ ἡ ἐρμηνεία ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ παλαιότερου κτίσματος, ἀναμειχθέντα εἰς τὸν οἰκοδομικὸν πηλὸν τῆς Οἰκίας 50. Σαφεῖς τοιαῦται περιπτώσεις ὑπάρχουν ἀρκεταὶ ἐν Βασιλικῇ, ὅπως π.χ. τὰ ὅμοια τεμάχια λευκῶν κονιαμάτων ἐντὸς τοῦ στρώματος θεμελιώσεως ἐκ μικρῶν λίθων τῆς ΜΜ Ια Οἰκίας Φ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι τοιοῦτον ὕλικόν δυνατόν νὰ προέρχεται ἀκόμη καὶ ἐκ ΠΜ ΙΙ ἢ ἀρχαιότερων κτισμάτων.

Ἐντὸς τοῦ ἀστρακιοῦ ὑπῆρχον ὀλίγα ὄστρακα μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ 2 - 3 πολὺ μικρὰ ἐκ λεπτῶν ΥΜ κυπέλλων (ὄν μόνον τὸ ἐν ἀσφαλές).

Τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα σημαίνουν ὅτι τὸ ἀστράκι τῆς Οἰκίας 50 εἶναι κατὰ πολὺ νεώτερον τοῦ πλησίον εὑρισκομένου, κυρίως εἰς τὴν τομῆν 50α, ὁμοίου ὕλικου, τὸ ὁποῖον ἔχει δειχθῆ ὅτι εἶναι ὕλικόν καταστροφῆς ΠΜ Ιβ κτισμάτων καταπεσόν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τῆς Μεγάλης Αὐλῆς (ΠΑΕ 1972, 277 - 278, πρβ. Βασιλικῇ Ι, 74. ΠΑΕ 1976, 444 - 447)*.

Ὅλων τῶν ἀνωτέρων ἐπιχώσεων ἔχουν ἐρευνηθῆ τμήματα μόνον, ὥστε εἶναι δυνατός ὁ μελλοντικὸς ἔλεγχος τῶν συμπερασμάτων καὶ παρατηρήσεών μας.

Ἐκτίμησις τῆς στρωματογραφίας

Ἡ συνεξέτασις τοῦ συνόλου τῶν δεδομένων τῆς περιοχῆς τῶν χώρων 32 - 32α - 50α - 50β - 50γ - VII δίδει τὴν ἐξῆς στρωματογραφικὴν ἱστορικὴν διαδοχὴν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω:

Περίοδος 1: Πλακόστρωτον Μεγάλης Αὐλῆς.

Περίοδος 1 ἢ 2: Κτίσμα VII.

Περίοδος 2 ἢ 3: Οἰκία 50 καὶ τμήμα λιθοστρώτου εἰς χώρον 32.

Ἐχομεν ἐπομένως μίαν ἢ δύο ἀρχιτεκτονικὰς φάσεις ΠΜ ΙΙ καὶ μίαν ΥΜ Ι.

*Ἡ ἐργασία τοῦ 1982 ὠδήγησεν εἰς καλυτέραν κατανόησιν τῶν πρακτικῶν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐπιπτώσεων τοῦ ἐν ΠΑΕ 1979, 328 - 330, διατυπωθέντος θεωρητικοῦ πλαισίου περὶ τῆς δημιουργίας τῶν ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων ἐν Βασιλικῇ: Πλὴν τῶν ἄλλων ἔγινε σαφές ὅτι ἡ διὰ μόνης τῆς μαρτυρίας τῆς κεραμεικῆς χρονολόγησις τῶν στρωμάτων δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλής: εἶναι π.χ. δυνατόν ΠΜ ὕλικόν ἐκ στρώματος καταστροφῆς νὰ ἔχη ἀνασκαφῆ καὶ ἐπαναχρησιμοποιηθῆ κατὰ τὴν ΠΜ ἢ ΥΜ περίοδον εἰς τεχνητὸν στρώμα θεμελιώσεως καὶ νὰ ἔχη ἐκ νέου σκληρυνθῆ, χωρὶς νὰ ἔχη συμβῆ ἡ ποθητὴ ἀνάμειξις ἔστω καὶ ἐνός ΜΜ ἢ ΥΜ ὄστρακου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐβεβαίωον τὸν χρόνον ἐπαναχρησιμοποίησεως τοῦ ΠΜ ὕλικου!

Ἐπειδὴ οἱ πλησίον τοῖχοι τῶν χώρων 31 καὶ 29α τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ἀνήκουν εἰς φάσιν ἀρχιτεκτονικὴν νεωτέραν τῆς Μεγάλης Αὐλῆς, εἶναι δυνατὸν τὸ Κτίσμα VII νὰ ἀνήκη εἴτε εἰς τὴν φάσιν τῆς Μεγάλης Αὐλῆς εἴτε εἰς τὴν φάσιν τῆς Δυτικῆς Οἰκίας. Ἡ ἐλαφρῶς ὑψηλότερα θέσις του αἰτιολογεῖται ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ φυσικοῦ βράχου (ἀπὸ Β πρὸς Ν) ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθεμελιώθη. Ἄλλ' ἀρχαιότερα τῆς Μεγάλης Αὐλῆς (καὶ τῆς συγχρόνου πρὸς αὐτὴν Ἐρυθρᾶς Οἰκίας) εἶναι τὰ ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον τῆς Μεγάλης Αὐλῆς κατάλοιπα τῆς Νοτίου Οἰκίας (ΠΑΕ 1978, 303 καὶ εἰκ. 2 πρβ. ΠΑΕ 1976, παρ. ἐνθ. πίν. ΙΖ'), ἐπομένως εἰς τὴν ἀνωτέρω διάκρισιν ΠΜ οἰκοδομικῶν περιόδων προστίθεται μία ἀκόμη ἀρχαιότερα. Ἀλλὰ εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν τὸ Κτίσμα VII δὲν εἶναι σύγχρονον τῆς Ἐρυθρᾶς ἢ τῆς Δυτικῆς Οἰκίας, ἔπεται ὅτι τὰ σημειωθέντα κατάλοιπα πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τέσσαρας ἢ πέντε οἰκοδομικὰς φάσεις, ὡς ἐξῆς (ἐκ τῶν ἀρχαιότερων πρὸς τὰ νεώτερα):

1. Νότιος Οἰκία - Δοκιμὴ IV ΠΜ Πα
2. Μεγάλη Αὐλὴ - Ἐρυθρὰ Οἰκία ΠΜ Πβ-Α' φάσις
3. Δυτικὴ Οἰκία ΠΜ Πβ-Β' φάσις
4. Κτίσμα VII ΠΜ Πβ
5. Οἰκία 50 ὙΜ Ια

Ἡ πραγματικὴ θέσις τοῦ Κτίσματος VII εἰς τὸν ἀνωτέρω πίνακα δὲν εἶναι βεβαία ὡς πρὸς τὰς φάσεις 2 καὶ 3: Δυνατὸν νὰ εἶναι σύγχρονον μιᾶς τῶν δύο τούτων φάσεων ἢ νὰ ἀντιπροσωπεύῃ ἑτέραν οἰκοδομικὴν φάσιν, προγενεστέραν, ἐνδιάμεσον ἢ μεταγενεστέραν.

Πίνακες ὡς ὁ ἀνωτέρω εἶναι δυνατὸν νὰ συνταχθοῦν διὰ διάφορα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς (π.χ. Περιοχὴ Ο, Περιοχὴ Ρ, Ἀνατολικὴ Πεζούλα) καὶ νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ τελικοῦ στρωματογραφικοῦ διαγράμματος τοῦ οἰκισμοῦ. Διὰ τὴν τελικὴν χρονολόγησιν βεβαίως θὰ συνυπολογισθοῦν καὶ τὰ ἐκ τῆς ρυθμολογικῆς μελέτης τῶν κινήτων εὐρημάτων πορίσματα ὡς καὶ πᾶν ἕτερον στοιχεῖον, ὡς ἡ μελέτη τῶν οἰκοδομικῶν τρόπων καὶ ὁ τρόπος ἐντάξεως τῶν ἐπὶ μέρους κτισμάτων εἰς τὸ «πολεοδομικόν» σύστημα τοῦ οἰκισμοῦ. Ἡ μελέτη αὕτη θὰ δείξῃ καὶ ποῖα ἐκ τῶν νῦν εἰς τὴν αὐτὴν βαθμίδα ἀποδιδόμενων ἐπὶ μέρους κτισμάτων (π.χ. ΠΜ Πα, ΠΜ Πβ, ΜΜ Ια, ὙΜ Ι) ταυτίζονται ἀπολύτως πρὸς τὰ ἕτερα τῆς αὐτῆς βαθμίδος κτίσματα ἢ διαφοροποιοῦνται τούτων ὡς πρὸς τὴν ἔνταξιν των εἰς τὸ χρονολογικὸν σχῆμα τοῦ οἰκισμοῦ.

Περὶ πρωτομινωικῆς ἐποχῆς γενικώτερον

Ἡ πρώτη ἐν Βασιλικῇ πιστοποιημένη ἀνθρωπίνῃ δραστηριότης μαρτυρεῖται ὑπὸ συνόλου ἀντιπροσωπεύοντος ὄχι «φάσιν οἰκοδομικὴν» ἀλλὰ «φάσιν καταλήψεως»: πρόκειται περὶ τοῦ πλουσίου ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου τοῦ εὑρεθέντος ἐντὸς τῶν στρωμάτων θεμελιώσεως καὶ τῶν ὑποστρωμάτων δαπέδων τῶν

Βορείων Οἰκιῶν (κεραμεική, λίθινα ἔργαλεῖα, λείψανα γευμάτων), εἰς τὰ ὅποια ἀπουσιάζουν τὰ συνήθη εἰς ὅλα τὰ νεώτερα τοιαῦτα τεχνητὰ στρώματα οἰκοδομικὰ ὑλικά (τεμάχια ὀπτημένου πηλοῦ ἐκ πλίνθων καὶ κονιαμάτων)*. Αἱ λοιπαὶ εἶναι καθαρὸ οἰκοδομικαὶ (καὶ ὄχι ἀπλῶς «οἰκοδομοῦσαι») φάσεις, ὡς ἐμφαίνεται ὄχι μόνον ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν κτισμάτων ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν παλαιότερων κατὰ περίπτωσιν ἐπαναχρησιμοποιηθέντων εἰς τεχνητὰ στρώματα θεμελιώσεων οἰκοδομικῶν ὑλικῶν (Κτίσμα VII: στρώμα μικρῶν λίθων, Περιοχή PB: στρώματα μικρῶν λίθων, Κτίσμα V: στρώμα θεμελιώσεων).

Ὅτι τὰ *in situ* καὶ τὰ ἀνακεκλιμένα ΠΜ II οἰκοδομικὰ κατάλοιπα τῆς Βασιλικῆς δύνανται νὰ κατανεμηθοῦν εἰς ἀριθμὸν οἰκοδομικῶν φάσεων ὑποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τόσον τὰ ΠΜ II α ὅσον καὶ τὰ ΠΜ II β κτίσματα, τὰ κείμενα μακρὰν ἀλλήλων καὶ μὴ συνδεόμενα (ὡς εἰς τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν παράδειγμα) διὰ κατακορύφου στρωματογραφικοῦ συσχετισμοῦ, εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιπροσωπεύουν διαφόρους ΠΜ II α ἢ ΠΜ II β οἰκοδομικὰς φάσεις ἀντιστοίχως (:Βόρειοι Οἰκίαι, Κτίσμα VII, Κτίσμα 56β, Νότιοι Οἰκίαι, Κτίσμα V, Κτίσμα Ψ, Κτίσματα PB κ.ά.).

Παραδείγματα καθαρῶς στρωματογραφικῆς διακρίσεως δύο ΠΜ II α οἰκοδομικῶν φάσεων εἶναι αἱ οἰκίαι τῆς Ἀγίας Τριάδας (ἀνασκαφὴ Laviosa), δύο ΠΜ II β οἰκοδομικῶν φάσεων αἱ οἰκίαι τῆς Βασιλικῆς, Ἐρυθρὰ καὶ Δυτικὴ, ἐνῶ περίπτωσις καθαρῶς στρωματογραφικῆς διακρίσεως κατακορύφου ΠΜ II α καὶ ΠΜ II β κτισμάτων εἶναι ἡ τῶν οἰκιῶν Νοτίου καὶ Δυτικῆς τῆς Βασιλικῆς (εἰς τὸ Μῦρτος, ἀνασκαφὴ Warren, τὰ οἰκοδομήματα τῶν ἀντιστοιχῶν περιόδων εἶναι κατανεμημένα εἰς σχέσιν «ὀριζοντίου στρωματογραφίας»).

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν παρατηρουμένην ἐν Βασιλικῇ ἐξέλιξιν τῶν οἰκοδομικῶν τρόπων καὶ τὴν καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην μεταλλαγὴν τῶν κεραμεικῶν ρυθμῶν (κυρίως εἰς χρονικὴν ἀλλὰ καὶ εἰς γεωγραφικὴν ἀλληλουχίαν) εἶναι ἐπαρκέστατα στοιχεῖα διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ΠΜ ὡς περιόδου μακρᾶς διαρκείας δυναμένης νὰ διαιρεθῆ εἰς πλείονας ἐπὶ μέρους βαθμίδας καὶ φάσεις, ὥστε εἶναι μᾶλλον περιττὴ ἡ ἀντίρροσις τῶν σποραδικῶς ἐπιπολαζουσῶν εἰσέτι εἰς τὴν βιβλιογραφίαν ἀντιλήψεων περὶ βραχείας διαρκείας καὶ «μεταβατικοῦ» χαρακτῆρος τῆς ΠΜ περιόδου (π.χ. Levi, *Festos II 1*)**.

*Ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ μαρτυρία (στηριζομένη εἰς ἐξέτασιν τῶν ἡμερολογίων ἀνασκαφῆς, ὅπου ἀναφέρεται μία μόνη περίπτωσις παρουσίας ἐνὸς τεμαχίου οἰκοδομικοῦ πηλοῦ εἰς στρώμα θεμελίων ΠΜ II α κτισματος — τοῦ χώρου Ξ4—), ἔχουσα μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν διασάφησιν τοῦ τρόπου κοινωνικῆς συγκροτήσεως καὶ πρακτικῶν ἐνεργειῶν τῆς ὁμάδος ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἱδρυσαν τὸν ΠΜ II α οἰκισμὸν τῆς Βασιλικῆς, θὰ ἐξετασθῆ ἐκ νέου διὰ περαιτέρω ἀνασκαφικοῦ ἐλέγχου (ἰδὲ μίαν πρώτην ἐκτίμησιν εἰς ΠΑΕ 1982).

**Ἀνάλογον πρὸς τὴν ΠΜ II διάρθρωσιν εἰς ἐπὶ μέρους φάσεις εἶναι δυνατόν νὰ παρουσιάσων καὶ αἱ περίοδοι ΠΜ I καὶ ΠΜ III, ἐὰν ἡ ἔρευνα προχωρήσῃ μὲ στοιχειώδη μεθοδικὰ ἐχέγγρα (ἤτοι διὰ τῆς προσεκτικῆς διακρίσεως καθαρῶν συνόλων ἢ στρωμάτων καὶ ὁρθῆς

2. Περιοχὴ ΝΔ: Κτήριον Ο (ΥΜ Ι;) καὶ Κτίσμα Ψ (ΠΜ ΙΙ) (εἰκ. 2, παρ. πίν. ΙΘ')

Ἡ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κτηρίου Ο (ΠΑΕ 1979, 326 καὶ παρ. ἐνθ.).



πίν. Η' κάτω, κέντρον, 1980, 331-333 καὶ εἰκ. 1) ἔφεραν εἰς φῶς νέα στοιχεῖα τοῦ κτηρίου τούτου καὶ διεσάφησε τὴν σχέσιν του πρὸς τὸ «πρόσκτισμα» ἐκ

τυπολογικῆς ἀναλύσεως). Ὁ Levi ἀφιερώνει σελίδας ὁλοκλήρους, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, εἰς τὴν ἀνασκαφὴν Βασιλικῆς, χωρὶς νὰ ἔχη μελετήσῃ οὔτε τὴν ἀνασκαφὴν οὔτε τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα. Μίαν χρησιμωτάτην ἀποτίμησιν τῆς περὶ τῆς ΠΜ καὶ ΜΜ περιόδου συγχρόνου ἐρευνῆς παρέχει ὁ WARREN, AJA 84, 1980, 487 - 499.

λεπτῶν τοίχων (χῶρος Ο1, εἰς τὰ σχέδια 1980), τὸ ὅποιον ἐδείχθη ὅτι εἶναι τμήμα κτίσματος, οἰκίας ἢ περιβόλου, ἀρχαιότερας περιόδου, τὸ ὅποιον τοῦ λοιποῦ θὰ ἀποκαλεῖται *Κτίσμα Ψ*. Ἐπίσης ἤλθον εἰς φῶς τμήματα δύο ἐπαλλήλων λιθοστρώτων καὶ δύο πλακοστρώτων καὶ διεσαφῆθη τὸ πρόβλημα τοῦ ἡμικυκλικοῦ «κτίσματος» τοῦ εὑρισκομένου εἰς τὴν περιοχὴν τῶν χώρων 23 - 24 - 25 (ΠΑΕ 1980, ἔ.ἀ.).

Τὸ *Κτίσμα Ψ* εἶναι θεμελιωμένον ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ χρονολογεῖται εἰς τὴν ἀρχαιότεραν φάσιν καταλήψεως τῆς Βασιλικῆς, ΠΜ Πα. Ὁ τοῖχος Β - Ψ1 συνεχίζεται μετὰ πρὸς Α ὑπὸ τὸν ἰσχυρὸν κεντρικὸν τοῖχον τοῦ Κτηρίου Ο καὶ γωνιάζει μετὰ τοῖχον κατευθυνόμενον πρὸς Β καὶ παρακολουθούμενον μέχρι τοῦ χώρου 24.

Ἐκ τῶν τεσσάρων λιθοστρώτων ἢ πλακοστρώτων τῆς περιοχῆς ἀσφαλῶς σύγχρονον τοῦ *Κτίσματος Ψ* εἶναι τὸ κατώτερον τῶν δύο ἐπαλλήλων λιθοστρώτων ἀνατολικῶς αὐτοῦ, ἧτοι τὸ *Λιθόστρωτον Ψα*, μᾶλλον δὲ καὶ τὸ κατὰ τὸν χῶρον 24 - 25 λιθόστρωτων.

Τὸ ἰσχυρότερον *Λιθόστρωτον Οα* ἐκ μεγάλων «ποταμίων» κροκαλῶν («παιπαλῶν») ἀνήκει εἰς τὸ Κτήριο Ο, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς κανονικῆς τοποθετήσεως τῶν παρὰ τὸν τοῖχον Β-Ο2 λίθων του.

Τὸ *Κτήριο Ο* παραμένει ἀχρονολόγητον, καθ' ὅσον δὲν ἠρευνήθησαν ἀκόμη ἐπιχώσεις ἀδιατάρακτοι ἀνήκουσαι εἰς αὐτό, ἀλλ' ἐκ τοῦ τρόπου τῆς οἰκοδομησέως του φαίνεται λίαν πιθανὸν νὰ ἀνήκη εἰς τὴν ΥΜ Ι περίοδον.

Δυσχερὲς εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ λοξοῦ ὡς πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ Κτηρίου Ο τμήματος ἰσχυροῦ τοῖχου μετὰ τοῦ τριγωνικοῦ χώρου 23 καὶ τοῦ χώρου 24. Ὁ τοῖχος αὐτὸς (Β-23) εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν ὡς ἀχρονολόγητον σημειούμενον εἰς τὸν παρένθ. πίν. ΙΘ' λοξὸν τοῖχον Β - 27α - 25 - 24 (πρβ. καὶ τὸ ἐντὸς τοῦ χώρου Χ4 σωζόμενον μικρὸν τμήμα τοῖχου ὁμοίας φορᾶς), ἀλλ' ἡ ἀπόδοσις τῶν τοίχων τούτων εἰς κτήριο μὴ ταυτιζόμενον πρὸς τὰ κτήρια Ο καὶ Ψ δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν δυνατή. Ἀντιθέτως εὐλογος φαίνεται ἡ ἀπόδοσις τοῦ Β - 23 εἰς τὸ Κτήριο Ο λόγῳ τοῦ σχετικῶς μεγάλου πλάτους αὐτοῦ (περ. 85 ἐκ. μ.) καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι εὑρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ ἀπόλυτον ἐπίπεδον μετὰ τοὺς τοίχους τοῦ Κτηρίου Ο. Ἡ περιεργος, ὡς πρὸς τοὺς λοιποὺς τοίχους τοῦ Ο, λοξὴ φορὰ τοῦ Β-23 δύναται νὰ ἐρμηγευθῆ ὡς ὀφειλομένη εἰς ἐφαρμογὴν εἰδικῆς τεχνικῆς διαμορφώσεως καὶ ἀντιστηρίξεως θεμελιῶν, τὴν ὁποίαν βλέπομεν εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν εἰς τὰ αἰῶνας πολλοὺς ἀρχαιότερα ΠΜ Ι κτίσματα, ἧτοι εἰς τὸν χῶρον 20α καὶ μετὰ τῶν χώρων 20β καὶ 12 (ἀνάλογοι τριγωνικαὶ κατασκευαὶ) ὡς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς, μετὰ τῶν χώρων 2 καὶ 2α, 40α καὶ 41 καὶ ἀλλαχοῦ (τετράπλευροι κατασκευαὶ ἢ «πεσσοὶ ἀντιστηρίξεως», πρβ. ΠΑΕ 1972, 284, Βασιλικὴ Ι, 112 - 115, παρατηρήσεις 68 - 69, πρβ. καὶ κατωτέρω «πεσσόν» ΡΓ6 περιοχῆς ΡΓ).

Περὶ τοῦ ἡμικυκλικοῦ κτίσματος

Ἡ τοῖχος Β - 23 εἶχε κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον καταστροφῇ ὑπὸ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία εἶχε προχωρήσει μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου (αχῶρος 25») εἰς βάθος ἐνὸς μ. περίπου ἀπὸ τῆς σωζομένης ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τοίχου. Γὰρ ἐναπομείναντα λείψανα τοῦ Δ ἄκρου τοῦ τοίχου ὁμοῦ μετὰ τινων λίθων τῶν ἐπιχώσεων τοῦ στρώματος καταστροφῆς εἶχον δημιουργήσει τὸ ψευδές, ὡς ἀπεδείχθη, «ἡμικυκλικὸν» κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἐσχεδίασεν ὁ Seager ὡς ἀρχαῖον (Βασιλική Ι, σχέδιον V, χῶρος 25, πρβ. ΠΑΕ 1980, εἰκ. 1). Ὅθεν οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς τὸν τοῖχον λίθοι τοῦ ψευδοῦς ἡμικυκλικοῦ ἀφηρέθησαν, ἀπέμεινε δὲ πρὸς καλύτερον ἔλεγχον τὸ ὑπ' αὐτοὺς μικρὸν τμήμα καθαρῶν χωμάτων, μᾶλλον τμήμα τοῦ στρώματος θεμελιώσεως τοῦ Κτηρίου Ο, ἐδραζόμενον ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ μὴ καταστροφέντος ὑπὸ τῆς ἀνασκαφῆς Seager τμήματος τοῦ λιθοστρώτου 24 - 25.

Πλακόστρωτον Ψβ

Τὸ εἰς τὸ νοτιώτατον ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς ἀποκαλυφθὲν τμήμα πλακοστρώτου Ψβ δὲν συσχετίζεται πρὸς τὸ παρὸν οὔτε πρὸς τὸ Κτήριο Ο οὔτε πρὸς τὸ Κτίσμα Ψ'. Ἡ κατασκευὴ του εἶναι διάφορος τῆς τῶν τριῶν λιθοστρώτων τῆς περιοχῆς (Ψα, Οα, 24): ἀποτελεῖται ἐκ λεπτῶν πλακῶν ἐδραζόμενων ἐπὶ λεπτοῦ σχετικῶς ὑποστρώματος ἐκ μικρῶν λίθων καὶ χωμάτων ἐστρωμένου εὐθὺς ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου.

Ἐπιχώσεις περιοχῆς Κτηρίου Ο (πρβ. ΠΑΕ 1980, 333)

Τὰ κατάλοιπα ἐπαλλήλων ἀρχιτεκτονικῶν φάσεων περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω εὐρίσκονται εἰς ζώνην τοῦ ἀρχικοῦ φυσικοῦ λόφου ἀρκούντως ὁμαλὴν ἀλλὰ εὐρισκομένην εἰς τὴν ἀρχὴν κατωφερείας πρὸς Α, ἡ κλίσις τῆς ὁποίας εἰς τινὰ σημεῖα δυνατὸν νὰ εἶναι ἰσχυρά. Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα εἶναι θεμελιωμένα εἴτε εὐθὺς ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου εἴτε ἐπὶ τῶν προγενεστέρων ἀλλὰ πάλιν εἰς μικρὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ βράχου εὐρισκομένων καταλοίπων. Ἀλλὰ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ Α ὀρίου τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς αἱ ἐπιχώσεις φαίνονται νὰ αὐξάνουν εἰς βάθος, εἰς τινὰ σημεῖα μάλιστα (ΝΔ γωνία χώρου 17) πιστοποιοῦνται κοῦφαι συσσωρεύσεις λίθων (ἄνευ χωμάτων) εἰς μέγα βάθος. Ἴσως ἡ κορυφότης τῶν συσσωρεύσεων λίθων δὲν πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς διαταραχὴ τῆς ἀνασκαφῆς Seager, διότι τεχνητὰ στρώματα ἐκ λιθορριπῆς καὶ ἐπιφανειακῶν μαύρων χωμάτων ἢ ἴσως καὶ ἐκ τινων ποιοτήτων κούσκουρα, ἐπὶ κατωφερείας, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποπλυθῶν τῶν χωμάτων διὰ τῆς ἐπενεργείας τῶν ὑπογείως ρεόντων ὑδά-

των*. Μία τοιαύτη περίπτωση ἐν Βασιλικῇ εἶναι ἡ παρατηρούμενη εἰς τὸν χώρον 36 τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας, ὅπου ἀρχαῖον κεκολλημένον δάπεδον ἐδράζεται ἐπὶ κούφου λιθοσωροῦ, πρᾶγμα ὅπως ἀντίθετον πρὸς τὴν καθ' ὅλας τὰς μινωϊκὰς περιόδους ἐπικρατοῦσαν ἐν Βασιλικῇ πρακτικῇ τῆς δημιουργίας συμπαγῶν ἐκ λίθων καὶ χωμάτων ὑποστρώματων θεμελιώσεων.

3. Περιοχὴ Ρ (εἰκ. 3 καὶ παρ. πίν. ΙΘ')

(Ἰδὲ ΠΑΕ 1978, 306 - 307. 1979, 326 - 328. 1980, 333 - 335).

Σημ. Ἡ περιοχὴ Ρ χωρίζεται ἀπὸ τοῦδε, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συνεχίσεως τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς συντάξεως τῶν ἐκθέσεων, εἰς τρία τμήματα, ΡΑ, ΡΒ καὶ ΡΓ' μὲ χωριστὴν ἀρίθμησιν τῶν ἐπὶ μέρους χώρων.

Ἡ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν Ρ συνεχίσθη δι' ἐπεκτάσεως τῆς ἀνασκαφῆς βορειῶς τῶν χώρων ΡΓ 1, 2, 3 καὶ καθαρισμοῦ τοῦ μεγάλου φρεατοσιδαῦς σκάμματος τῆς ἀνασκαφῆς Seager ΡΒ 8.

Σκάμμα Seager (χώρος ΡΒ 8)

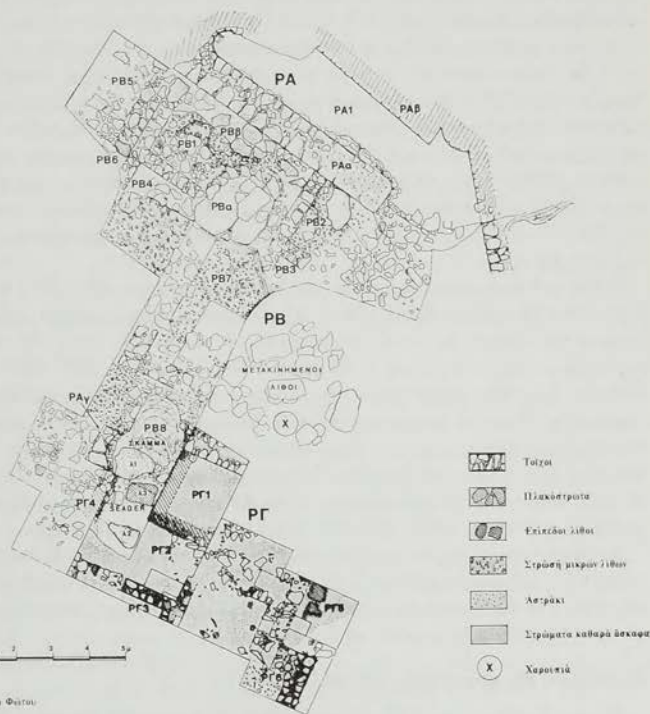
Τὸ σκάμμα ἦτο πλήρες λίθων ἐκ τῆς καταστροφῆς ἀρχαίων τοίχων καὶ ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων. Ὁ καθαρισμὸς (ἀπομάκρυνσις τῶν μπάζων καὶ καθαρισμὸς τῶν ἀσκάφων τμημάτων) ἐπροχώρησε μέχρι βάθους 1.70 μ. (ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους) καὶ ἀπεκάλυψε τμήμα τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ τμήματα τῶν θεμελιώσεων τῶν ἀρχαίων οἰκιῶν. Τὰ ὑποστρώματα θεμελιώσεων ἐκ μικρῶν λίθων διεκρίθησαν καλύτερον κατὰ τὴν ΝΔ καὶ ΒΔ πλευρὰν τοῦ σκάμματος (πίν. 255). Κατὰ τὴν ΒΔ πλευρὰν τοῦ σκάμματος τὸ στρώμα τοῦτο ἐδράζεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ σκληροῦ φυσικοῦ βράχου, εἰς βάθος 50 - 60 ἐκ. μ. (ἀπὸ τοῦ ἐδάφους), ἐνῶ τὰ κτιστὰ θεμέλια τοῦ ΡΓ 1 (Β - ΡΒ 8) προχωροῦν εἰς μεγαλύτερον βάθος λόγω τῆς ἰσχυρᾶς κλίσεως τοῦ βράχου. Τὸ ἀποκαλυφθὲν βάθος τοῦ Ν - ΡΓ 1 (ἢ Β - ΡΒ 8) εἶναι 1.30 μ. ἀλλὰ τὸ πραγματικὸν βάθος εἰς τὸ Α αὐτοῦ ἄκρον δὲν εὐρέθη ἀκόμη.

Πολλοὶ τῶν μεγαλύτερων λίθων οἱ ὁποῖοι ἐφάνησαν εἰς τὰς παρυφᾶς τοῦ σκάμματος εἶχον ἀναμειχθῆ ἀρχῆθεν εἰς τὸ τεχνητὸν στρώμα τῶν μικρῶν λίθων (πρβ. «παιπάλας» χώρου ΡΒ 1).

Ἡ διαπιστωθεῖσα ἐνταῦθα μεγάλη πρὸς Α κλίσις τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐπὶ

*Ὁ μεταβληθεὶς εἰς ἔδαφος — humus — κούσκουρας ἀποπλύνεται εὐκόλως ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἐνῶ τὰ χρώματα ἐκ καθαροῦ λευκοῦ κούσκουρα πήγνυνται καὶ παραμένουν ἐκεῖ ὅπου ἐτέθησαν. Ἡ συνήθης πρακτικὴ ἐν Βασιλικῇ φαίνεται ὅτι ἦτο νὰ χρησιμοποιοῦνται ἐπιφανειακά χρώματα — ἔδαφος — ὡς συνδετικὸν ὑλικὸν κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν διὰ λίθων τῶν ὑπὸ τὰ δάπεδα θεμελιῶν καὶ καθαρὰ λευκὰ χρώματα διὰ τὰ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου διαστρωνόμενα ὑποστρώματα θεμελιώσεων, ὁμοίως δέ, πλὴν μὲ ἀνάμειξιν καὶ λίθων μικρῶν ἢ μεγάλων, εἰς τὰ ὑποστρώματα τῶν δαπέδων.

τοῦ ὁποίου πατοῦν ἀπ' εὐθείας αἱ θεμελιώσεις τῶν οἰκιῶν (στρώμα μικρῶν λίθων, θεμέλιον χώρου ΡΓ 1) ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰς εἰδήσεις τοῦ Seager περὶ τῶν «ΝΑ Δοκιμῶν» (ιδεὲ Βασιλικὴ I, 56 - 57), τὰς διαπιστώσεις τῆς ἀνασκα-



Εἰκ. 3. Περιοχὴ Ρ.

φῆς 1970 παρὰ τοὺς χώρους 36 - 36β (ΠΑΕ 1972, 279) καὶ τῆς ἀνασκαφῆς 1981 εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κτηρίου Ο (εὐθὺς ἀνωτέρω), δεικνύει ὅτι τὰ ἀνερευνητὰ τμήματα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μεταξὺ περιοχῆς Ρ, Κτηρίου Ο καὶ χώρων 16 - 36β τῆς Ἑρυθρᾶς Οἰκίας ἔχουν ἰσχυρὰς ἐπιχώσεις καλυπτούσας ἀνωμαλίας καὶ κλίσεις τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐπομένως πρέπει, καὶ παρὰ τὰς

ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς καὶ τῶν καλλιεργειῶν καταστροφῆς, νὰ διασώζονται ἐνταῦθα ἄξια λόγου ἀρχιτεκτονικὰ καὶ ἄλλα κατάλοιπα.

Τὸ σκάμμα Seager εἶχε καταστρέψει τὸν τοῖχον ΡΑγ πλάτους *c.* 1.10 μ., τοῦ ὁποίου διεσώθη ἡ Ν ἀπόληξις εἰς τὸ νότιον χεῖλος τοῦ σκάμματος (παρὰ καὶ νοτιῶς τοῦ λίθου λ1). Ὁ μέγας ἐντὸς τοῦ σκάμματος πεπτωκὸς λίθος λ1 ὡς καὶ ὁ ἀνατολικότερον εὐρισκόμενος μικρότερος λ2 προέρχονται ἴσως ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ τοίχου τούτου, ὁ ὁποῖος ἔνεκα τοῦ πλάτους, τῆς πιθανῆς χρήσεως πολὺ μεγάλων λίθων καὶ τοῦ προσανατολισμοῦ του, δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς ἀνήκων ποτὲ εἰς τὸ αὐτὸ μέγα κτήριο, εἰς τὸ ὅποιον ἀνῆκε καὶ ὁ ἰσχυρὸς τοῖχος ΡΑα. Τὸ στρῶμα τῶν μικρῶν λίθων, τὸ ὁποῖον βεβαίως εἶναι κατὰ πολὺ ἀρχαιότερον τοῦ τοίχου, συνεχίζεται ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ τοίχου, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ τοίχου μεσολαβεῖ τὸ σύνθητες στρῶμα καθαρᾶς λάσπης (ἦτοι τὸ ὑπόστρωμα θεμελιώσεως τοῦ τοίχου), πάχους *c.* 10 ἐκ. μ. Εἰς τὸ αὐτὸ κτήριο ἀνήκων προφανῶς καὶ οἱ μεγάλοι δυτικῶς τοῦ χώρου Ρ10 νῦν ἀποκείμενοι λίθοι (παρὰ τὴν κερατέαν, «μετακινημένοι λίθοι» εἰς τὸ σχέδιον εἰκ. 3).

Ἐντὸς τοῦ σκάμματος καὶ παρὰ τὸν πεπτωκῶτα μέγαν λίθον (λ1) ὑπῆρχε ξερολιθιά (ιδὲ σχέδιον ΠΑΕ 1980), τὴν ὁποίαν προφανῶς εἶχον κτίσει οἱ ἐργάται τοῦ Seager, ὡς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς (δωμ. 39 καὶ κορυφὴ λόφου: τοῖχος ἢ κτίσμα γ, ιδὲ ΠΑΕ 1974, 214. 1975, 376 - 377. 1977, 448 εἰκ. 1), πρὸς ἀντιστήριξιν τῶν ἀπορριπτομένων κατὰ τὴν πρὸδον τῆς ἀνασκαφῆς λίθων καὶ χωμάτων (τὰ ὅποια ἀπλῶς μετεκινουῦντο ἐντὸς τῶν ἀνασκαπτομένων χώρων χωρὶς ν' ἀπομακρύνονται, γεγονός εἰς τὸ ὅποιον ὀφείλονται αἱ ἀνακρίβειαι τῶν σχεδίων Seager: Τὰ σχέδια ἐγίνοντο σχεδὸν ἀπὸ μνήμης, ἀφοῦ οἱ τοῖχοι τῶν κτηρίων εἶχον ἐκ νέου πλήρως ἢ μερικῶς καταχωσθῆ) (πρβ. ΠΑΕ 1972, 280, 294. 1974, 214. 1975, 376 - 377).

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μπάζων καὶ τῆς ξερολιθιάς ἐφάνη εἰς τὸ βάθος τοῦ σκάμματος τρίτος μέγας λίθος (λ3), ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς κανονικῆς τοποθετήσεώς του δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι ὑπόλειμμα ἀρχαίου τοίχου καὶ εὐρίσκεται *in situ*, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα μένει νὰ βεβαιωθῆ.

Προέκτασις τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς Β: Περιοχὴ ΡΓ

Εἰς τὴν Β τῶν χώρων ΡΓ1 - 3 προέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς ἤρχισεν ἡ ἐρευνα χώρου περ. 4 × 4 μ. Εὐθὺς ὑπὸ τὸ καλλιεργημένον ἐπιφανειακὸν εὐρέθησαν ἐνταῦθα σκληραὶ ἀδιατάρακτοι ἀρχαιολογικαὶ ἐπιχώσεις, ἐνῶ ἡ εἰς μέγα προφανῶς βάθος διατάραξις τῆς ἀνασκαφῆς Seager ἐπανεμφανίζεται ἀκριβῶς εἰς τὰ Β καὶ Α ὄρια τῆς ἐφετινῆς τομῆς. Ἐπειδὴ ἡ εἰς τὸν χώρον τῶν μετακινημένων λίθων κερατέα (X εἰς τὸ σχέδιον) εἶναι δένδρον παλαιόν, πιθανότατα ἀρχαιότερον τῆς ἀνασκαφῆς Seager, ἐλπίζεται ὅτι ἡ ἐνοποίησης τῆς ἐφετινῆς τομῆς καὶ τῆς περιοχῆς τῆς κερατέας (ἀφαιρουμένης) καὶ τῶν μετακινημένων

λίθων θὰ δώσῃ τὴν δυνατότητα ἐρεύνης ἐκτάσεως περ. 11 × 6 μ. μὲ καθαράς ἀρχαιολογικάς ἐπιχώσεις, καὶ δὴ εἰς σημεῖον τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ὅπου εἶναι βεβαία ἡ ὑπαρξὶς ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων διαφόρων μινωικῶν περιόδων. Ἐπειδὴ ἡ ἔρευνα αὐτὴ κρίνεται καιρία διὰ τὴν διαλεύκανσιν πολλῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων καὶ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ γενικωτέρων (ὡς π.χ. τὸ τῆς συνεχείας ἢ ἀσυνεχείας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς διαφοροποιήσεως ἢ μὴ τῶν φορέων του ἀπὸ ΠΜ Πβ πρὸς ΠΜ ΙΙΙ καὶ ΜΜ Ι, πρβ. Βασιλικὴ Ι, 56 - 58 καὶ Ζώη, Περρ. Β' Κρητολ. Συνεδρίου, 1, 141 κέ.) προχωροῦμεν ἐνταῦθα μετὰ πολλῆς περισκέψεως.

Ἡ ἐφετινὴ ἐργασία, ἡ ὁποία δὲν ἐπροχώρησεν εἰς βάθος, ἔφερεν εἰς φῶς τμῆμα πλατέος τοίχου ἢ «πεσοῦ ἀντιστηρίξεως» (ΡΓ6), ἕως ΠΜ ΙΙΙ ἢ ΜΜ Ι περιόδου, ὡς ὑποδεικνύεται ἐξ ἀριθμοῦ ὀστράκων λεπτῶν μελαμβασφῶν κυπέλλων καὶ ἄλλων, πιθανῶς ΠΜ ΙΙΙ - ΜΜ Ια εὐρεθέντων μεταξύ ΡΓ2 καὶ ΡΓ5 ἐντὸς χωμάτων ὄχι ἀπολύτως καθαρῶν. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι ἐνδεικτικὸν στρωματογραφικῆς διαφοροποιήσεως ΠΜ ΙΙβ (ὑποστρώματα μικρῶν λίθων: χώροι ΡΒ 1 - 8) καὶ ΠΜ ΙΙΙ (χώροι ΡΓ 1 - 6). Εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον — ΠΜ ΙΙΙ — ἀνήκουν πιθανώτατα τὸ λίαν ἀμελῶς φκοδομημένον θεμέλιον ΡΓ4 ἀνατολικῶς τοῦ πεπτωκότος λίθου λ1 καὶ τὸ τμῆμα πλακοστρώτου ΡΓ5.

«Διάδρομος» ΡΑ1

Οἱ καθαρισμοὶ τῶν βροχῶν ἀπεκάλυψαν τὸ ΝΔ πέρασ τοῦ χώρου ΡΑ1, τὸ ὁποῖον εἶναι κτιστὸν καὶ ἔχει τὴν ΝΑ γωνίαν καμπυλομένην, πρᾶγμα τὸ πρῶτον ἀσφαλῶς πιστοποιούμενον εἰς μινωικὸν κτίσμα τῆς Βασιλικῆς (ἀφοῦ τὰ ὑπὸ τοῦ Seager σημειωθέντα καμπύλα κτίσματα εἰς τοὺς χώρους 36 καὶ 25 ἐδείχθησαν ἀνύπαρκτα, πρβ. ἀνωτέρω καὶ Βασιλικὴ Ι, 117, τὸ δὲ ἡμικυκλικὸν κτίσμα ΡΒα εἶναι μᾶλλον νεώτερον, ΠΑΕ 1979, 327: Ρ2). Μεταξὺ τοῦ τοίχου καὶ τῶν θεμελιώσεων τῆς ΒΔ πλευρᾶς τοῦ χώρου ΡΑ1 (ἦτοι μεταξύ καμπύλου τοίχου καὶ ΡΑβ) ὑπάρχει μᾶζα χωμάτων ὥστε δὲν εἶναι ἀκόμη ἀπολύτως ἀσφαλῆς ἡ ἀπόδοσις εἰς τὸ αὐτὸ κτήριο τοῦ μεγάλου τοίχου ΡΑα καὶ τῶν ΒΔ αὐτοῦ θεμελιώσεων ΡΑβ.

Ἡ σημειωθεῖσα εἰς ΠΑΕ 1978, 306 καὶ σχ. εἰκ. 4 λιθοκτιστος κλιμακωτὴ ἄνοδος ἐδείχθη τώρα ὅτι εἶναι τμῆμα τοίχου, προέκτασις τοῦ Β-ΡΑ1 πρὸς Α*.

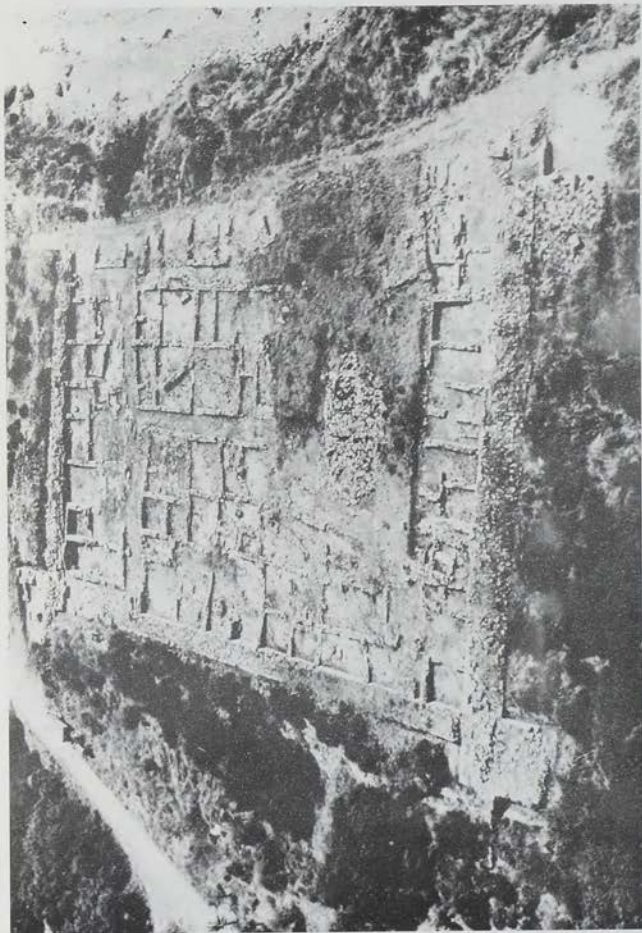
ΑΝΤΩΝΗΣ Α. ΖΩΗΣ

*Ἡ ἀρχιτέκτων τῆς ἀνασκαφῆς κυρία Βασιλικὴ Φώτου ἠτοίμασε διπλωματικὴν ἐργασίαν διὰ τὸ πτυχίον ἀρχιτεκτονικῆς μὲ θέμα τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ τὴν ἱδρυσιν Μουσείου τῆς ἀνασκαφῆς πλησίον τοῦ χώρου.

Ἐπιμελητὴς τῆς ἀνασκαφῆς κύριος Χρῆστος Μόρτζος ἔργασεν ἐργαζόμενος πρὸς ἐτοιμασίαν τοῦ Β' τόμου τῆς δημοσιεύσεως, ὁ ὁποῖος θὰ περιλάβῃ τὰ κινητὰ εὐρήματα τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς Seager.



Αεροφωτογραφία του περιτειχισμένου οικισμού. Αποφίς από ΒΔ.



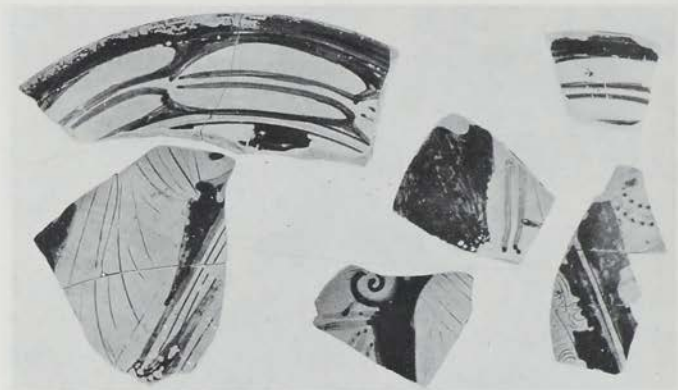
Αεροφωτογράφημα του περιτειχισμένου οικισμού. Άποψις από Δ.



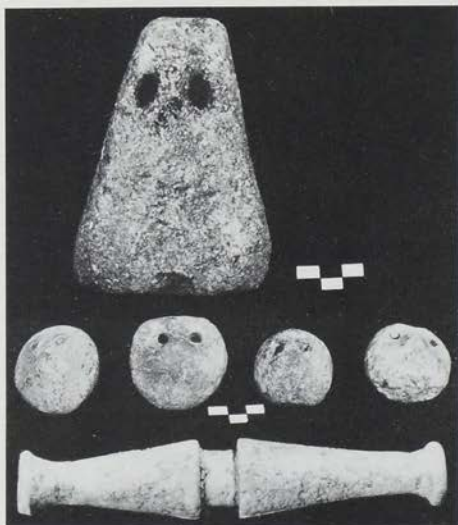
α. Δυτ. σκέλος του τείχους. Τά θεμέλια του Πύργου από ΝΔ.



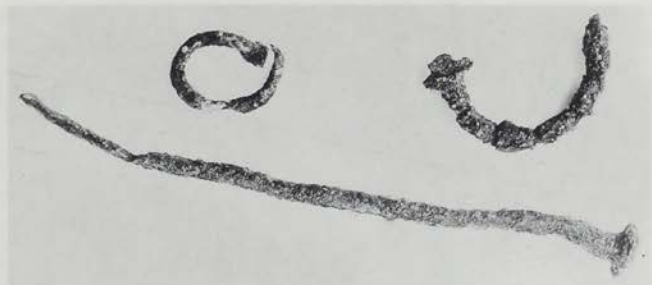
β. Δυτ. σκέλος του τείχους. Θεμέλια κτισμάτων από Α.



α. Διάφορα ὄστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων.



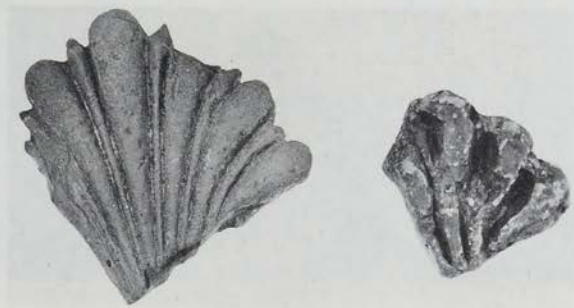
β. Πυραμιδόσχημος διάτρητος ἄγνυς, κογχυλιόσχημοι ἄγνυθες διάτρητοι, ἀτρακτοειδὲς ἀντικείμενον ἐξ ὀστοῦ.



α. Ἐνώτιον, τμήμα πόρπης, ἥλος ἐκ χαλκοῦ.



β. Σύνδεσμος ἐκ μολύβδου.



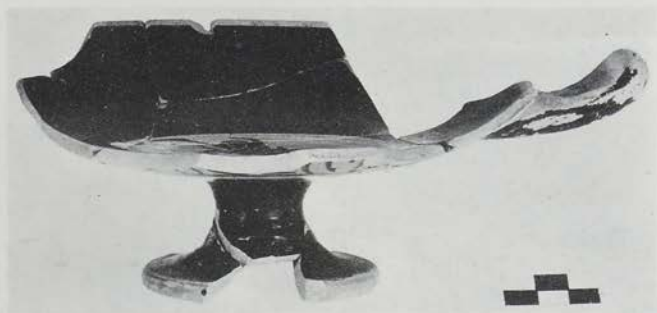
γ. Ἀκροκέραμος ἀνθεμωτὸς καὶ μήτρα.



α. Ταφαι 3 και 4. Πίθος και άμφορεύς.



β. Ταφή 7. Πηλίνη σαρκοθάγος.



α. Ἐσωτερικὸν κύλικος. β. Ἡ βάση τῆς μελανομόρφου κύλικος. γ. Ταφή 9. Ἐρυθρόμορφοι λήκυθοι.



α



β

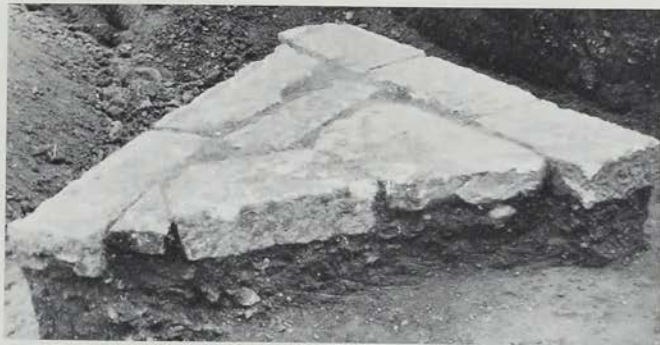


γ



δ

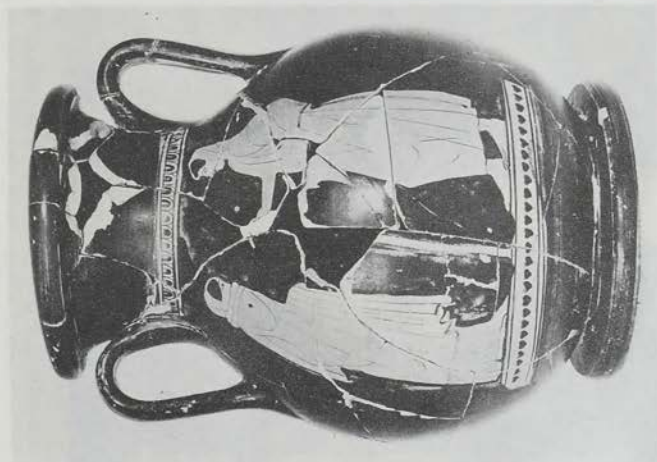
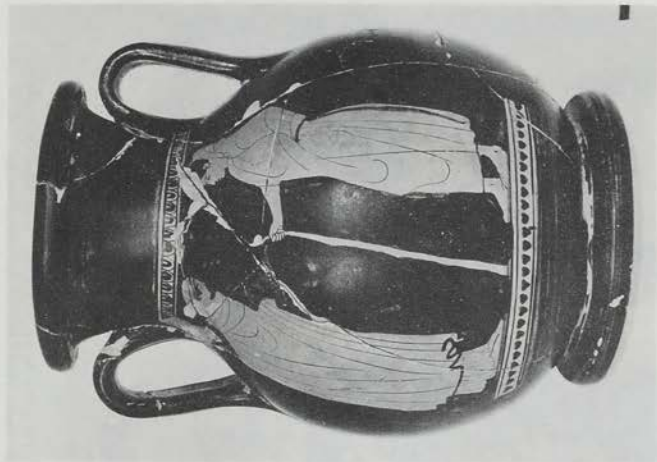
α. Ληκυθός μελανόμορφος με διονυσιακὴν παράσταση. β. Μελαμβραφής σκύφος ἐκ τῆς ταφῆς 5. γ. Μελαμβραφής κολίτζε-σκύφος, ἐξωτέρικος τῆς ταφῆς 10. δ. Ταφῆ 9. Ληκυθίον με λευκὸν χροῖμα.



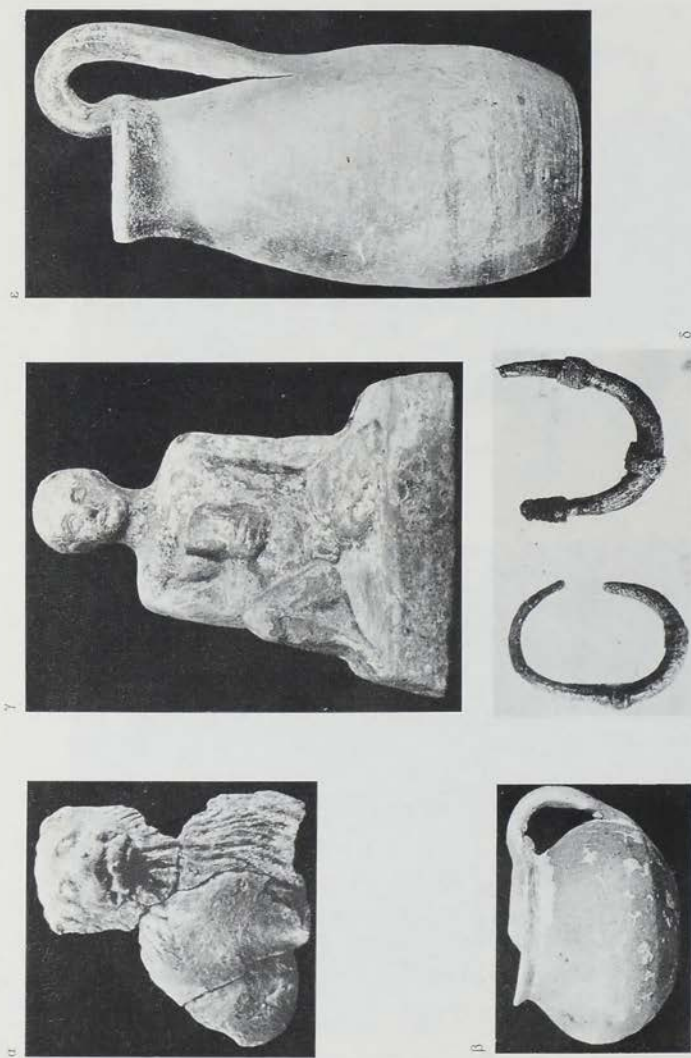
α. Τριγωνική βάση ταφικού μνημείου. β. Ταφή 8. Πηλίνη σαρκοφάγος. γ. Ταφή 8. Ή πηλίνη σαρκοφάγος συμπληρωμένη.



α. Ταφή 11. Πηλίνη σαρκοφάγος. β. Μελαμβραχίτης σκύφος εκ τής ταφής 11. γ. Μελαμβραχίτης κύλιξ εκ τής ταφής 11.



α. 'Ερυθρόμορφος πέλικτη, πρώτη όψη. β. 'Ερυθρόμορφος πέλικτη, δεύτερα όψης.



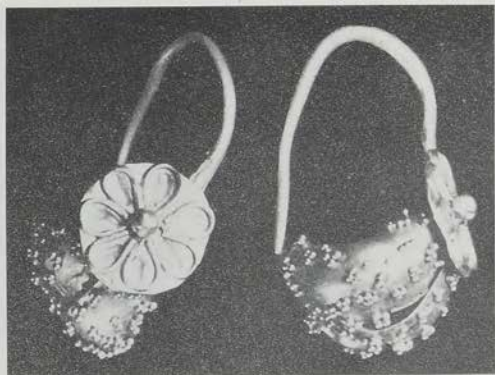
α. Θραύσμα κεφαλής και σώματος γόνατος εκ της ταφής 15. β. Κύπελλον παρόμοιον εκ της ταφής 16. γ. Ειδώλιον καθήμενης μορφής με στήστρον, εκ της ταφής 15. δ. Άγγυρά ένώτια εκ των ταφών 15 και 16. ε. Άβαφης οινόχοη.



α. Έρυθρόμορφος άρβαλλοειδής λήκυθος εκ τής ταφής 16, είδάλιον γυναικός (θεάς;) καθήμενης επί θρόνου, εκ τής ταφής 17, άρβαλλοειδή ληκύθια και κύλιξ-σκύφος, με τριφυλλόσχημον στόμιον εκ τής ταφής 16. β. Κάνθαρος μελαμβαφής εκ τής ταφής 20. γ. Μόνωτον άβαφές άγγειον εκ τής ταφής 21.



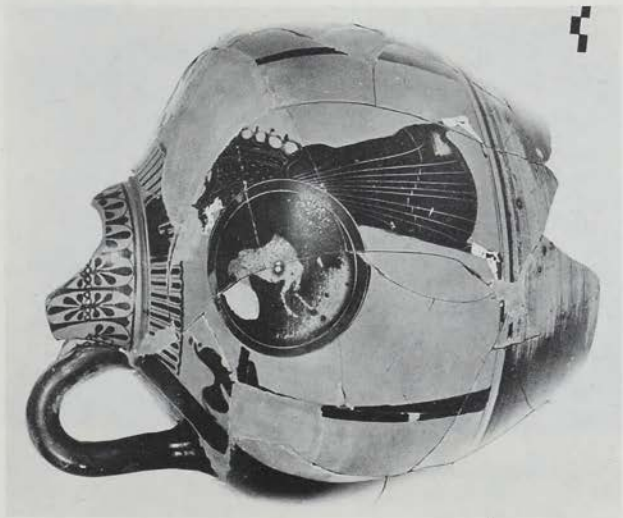
α. Ταφάι 19, 20, 21. Πίθοι καὶ ἀμφορεὺς. β. Μόνωτον ἀβαφὲς ἀγγεῖον ἐκ τῆς ταφῆς 21.



α. Ταφή 24. Ἐνώτιον χρυσοῦν. β. Σκύφος μελαμβαφῆς ἐκ τῆς ταφῆς 24. γ. Μελαμβαφῆς σκύφος-κύλιξ ἐξωτερικῶς τῆς ταφῆς 25.



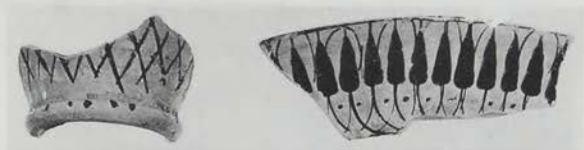
α. Μελανόμορφοι λήκυθοι εκ τῆς ταφῆς 24. β. Ἐρυθρόμορφοι ἀρυβαλλοειδεῖς λήκυθοι καὶ μικρογραφικὸς λέβης. γ. Θήλαστρον καὶ μελαμβαφῆς σκύφος-κύλιξ.



α-β. Παναθηναϊκός ἀμφορεύς.



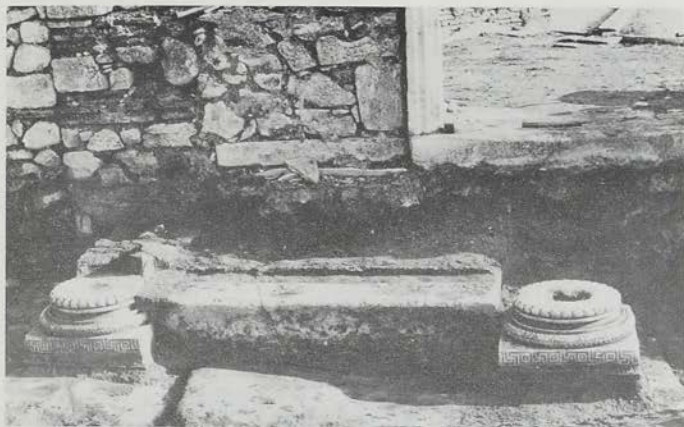
α-β. Περίκτη έρυθρόμορφος.



α. Τεμάχια ἐξ ἐρυθρομόρφων καλυκωτῶν κρατήρων. β. Τεμάχιον ἐξ ἐρυθρομόρφου ἀριβαλλοειδοῦς ληκύθου. Τμῆμα χεῖλους ἐκ μελανομόρφου κρατήρος. γ. Ἐνεπίγραφος βάσις στήλης.



Μαρόνεια. "Η τομή με τις τρεις σειρές καθισμάτων στο θέατρο.



α. Το μικρό πρόπυλο που εδράζεται στην πάροδο Γ. β. Νάρθηκας. 'Ο δυτικός τοίχος του 'Οκταγώνου Α.



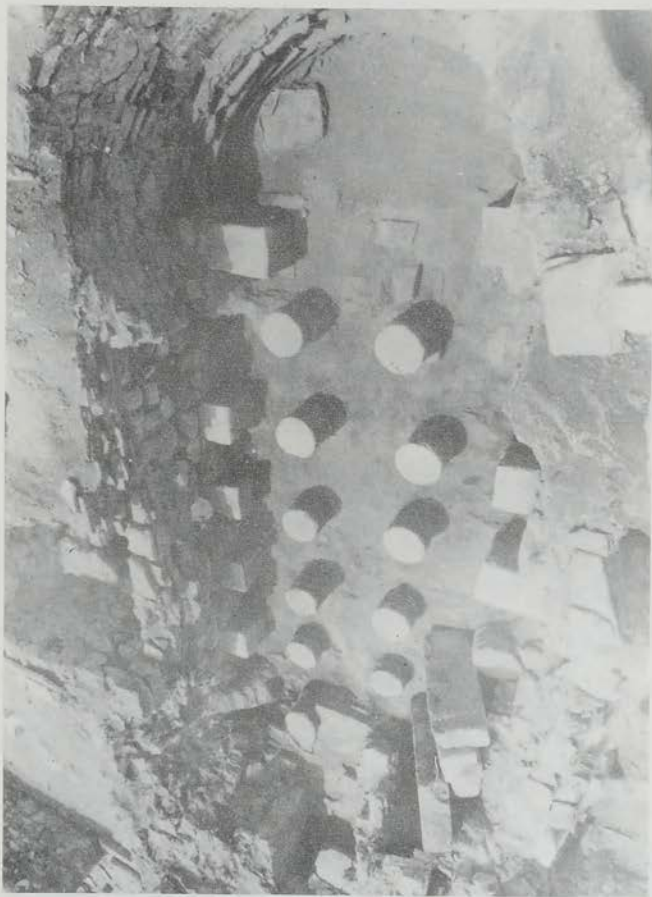
α. Το δυτικό τμήμα της νότιας στοάς του αρχαιότερου αίθριου. β. Τα λουτρά. Ἡ ΝΑ γωνία του «μέσου οίκου» πριν από τις επισκευές.



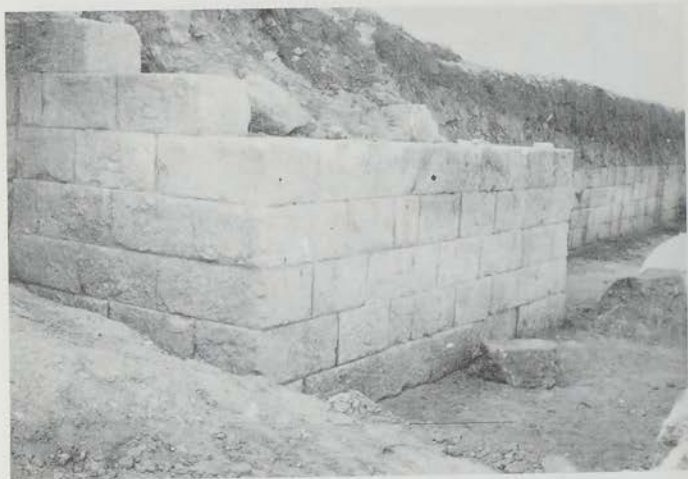
α. Τὸ ὑπόκαυστο τοῦ λουτροῦ. β. Τὰ λουτρά. Ὁ «μέσος οἶκος» μετὰ τὴ συντήρησιν.



α. Τά λουτρά. Ἡ νέα ἐστία πού κατασκευάστηκε στό νότιο τοίχο τοῦ «μέσου οἴκου».
β. Ἀποθηκευτικός πίθος στό δωμάτιο XXXIV τοῦ ἐπισκοπείου.



Τα λουτρά. Ο «ένδον οίκος» μετά τη συντήρηση των υλοκαύσιτων.



α. Πύργος και τμήμα του κλασικού τείχους της άνωτ. πλευράς. β. Γράμματα οικόδομου σε λιθόπλινθους του άνωτ. τείχους.



α. Τμήμα του ανατ. τείχους, νότια από τὸν πύργο στὴ θέση «Κοῦκλες». β. Τμήμα κλασικοῦ τείχους, ἐσωτερικὰ ἀπὸ τὸ τείχος τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.



α. Τμήμα κλασικού τείχους της ανατ. πλευράς. Ήξοτ. πλευρά. β. Γράμματα οικόδομων σε λιθόπλιθο ισοδομικού τείχους.



α. Τμήμα κυκλικού πύργου και έξωτ. πλευρά του κλασικού τείχους τόν πιν. 28α-β. β. Κεραμοσκεπής τάφος έξω από το τείχος της άνωτ. πλευράς.



α



β



γ

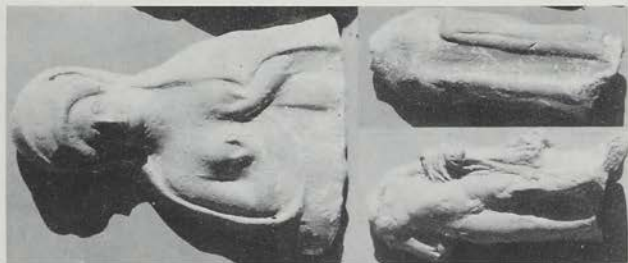
δ 1



δ 2



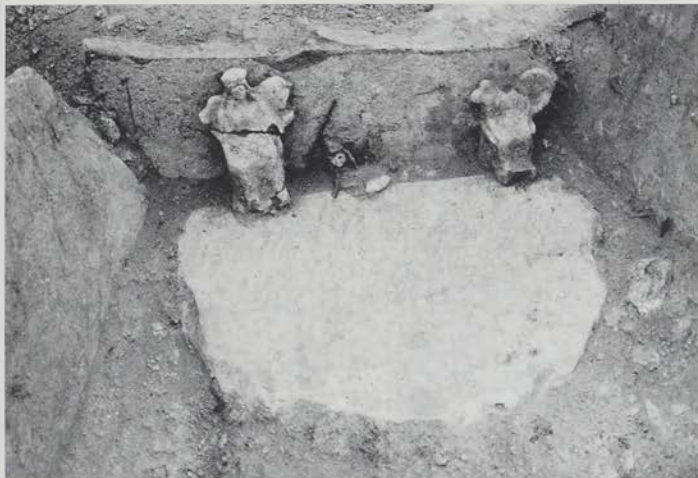
α. Ειδώλιο Ἀφροδίτης. β. Ὀστέινη περόνη με γυναικεία προτομή. γ. Ἀγαλμάτιο Ἀφροδίτης ἀπὸ ἀλάβαστρο. δ. Δακτυλιόλιθοι: 1. Παράσταση τεσσάρων ὀπλιτῶν καὶ βοδιοῦ, μπροστά σὲ βωμό. 2. Παράσταση χοροῦ δύο νέων σατύρων.



α. Αποθήκης ειδολίων βόρεια από τον πύργο στη θέση «Κουκλες». β. Γυναίκεία προτομή και ειδόλια νέου και κόρης.



α-β. Ειδώλια Κυβέλης. γ. Ειδώλιο Ἄττιδος.



α. Λατρευτική κόγχη με ειδώλια Κυβέλης. β. Πρόχειρη κατασκευή με κεραμίδια και στο βάθος ειδώλιο Κυβέλης:



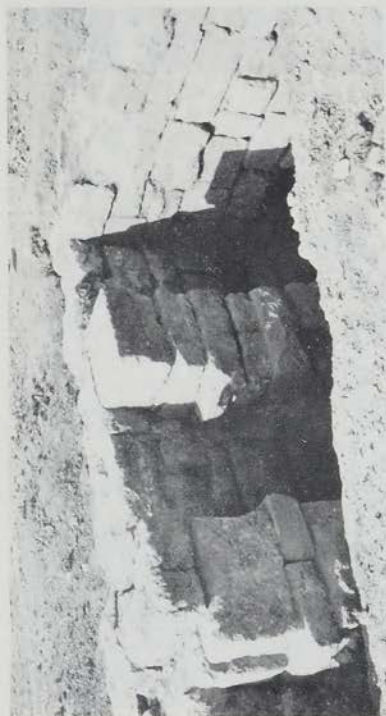
α. Ειδικής τοίχος, νότια από τον πύργο στη θέση «Κούκλας». β. Αναθηματικό ανάγλυφο Κυβέλης.



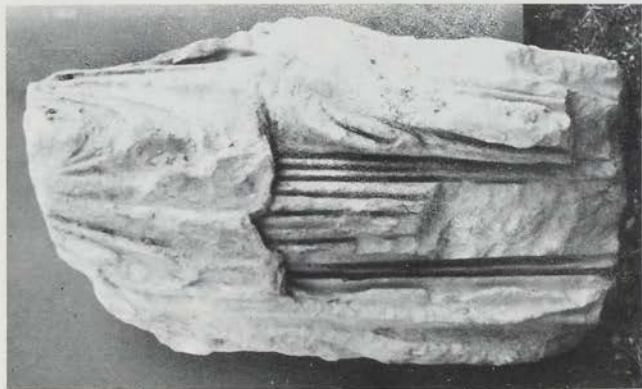
α. Περίοδος με ανάθηματική επιγραφή στις αίγυπτιακές θεότητες. β. Ή νότια και η άνωτ. πλευρά του πύργου στη θέση «Κουδάλει».



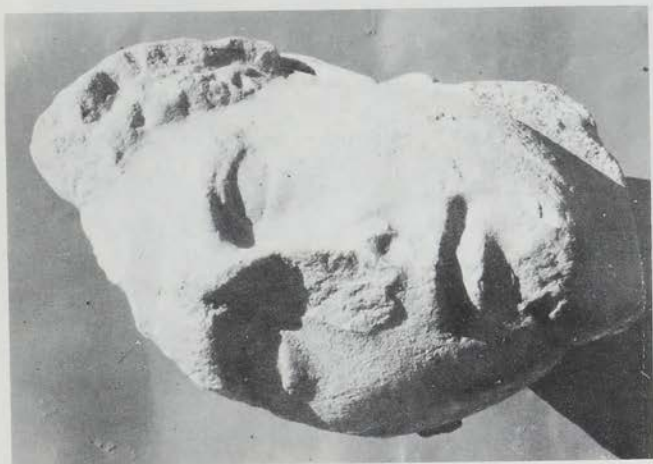
α. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ πύργου καὶ τὸ τεῖχος νότια ἀπὸ αὐτόν. β. Ὁ νότιος τοῖχος προμαχώνα ἢ ἀναλήματος.



α. Γωνία τοίχων προμαχώνα ή αναλημματος και εσωτερικά αντηρίδες, β. Όστρακα από έρυθρόμορφο και από άγγατο ρυθμού «όυτικής κλίτιος», γ. Νότιο τείχος της ακρόπολης και πλήνιος άγωγός μπροστά σ' αυτό.



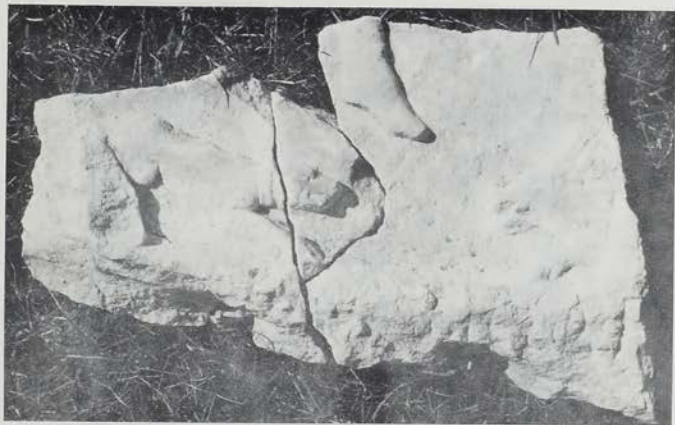
α. Άνοιγμα-ύδροφορή στον ανάθηματικό τοίχο. β. Κορμύς αγάλματος γυναίκας.



α. Κρανοφόρο κεφάλι ἀγάλματος, πλάγια όψη.
β. Κρανοφόρο κεφάλι ἀγάλματος, πλάγια όψη.



α. Κορμός ανδρικού αγάλματος. β. Το κάτω μέρος νεομένου αγάλματος με την πλάνη του.



α. Θραύσματα από ανάγλυφο Θράκα ίππεία. β. Ἀνάγλυφο γυναικείας μορφῆς με πουλί στο δεξιὸ χέρι.



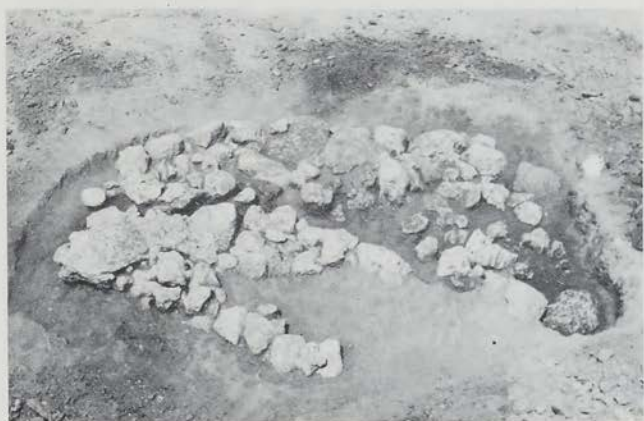
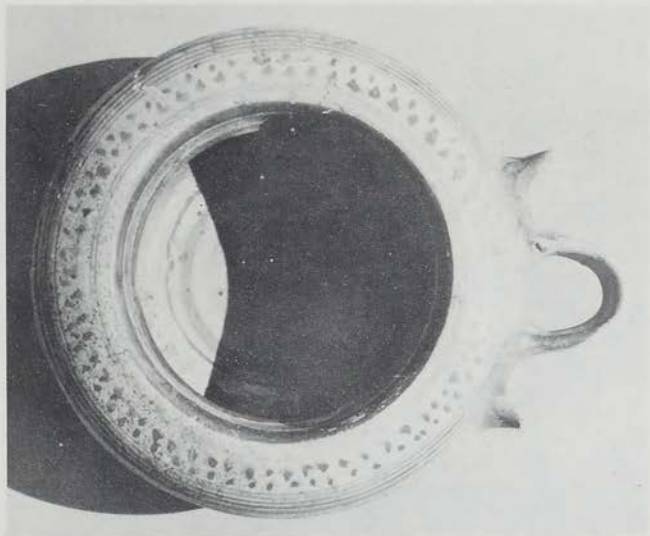
α. 'Απότμημα στήλης με το πάνω μέρος γυναικείας μορφής. β. 'Απότμημα αναγλύφου με παράσταση ανδρικής μορφής.



α. Ἐπίστεγη ἐπιτύμβιας στήλης. β. Ἐνεπίγραφή στήλη με κατάλογο ὀνομάτων.



α-γ. Τύμβος «Καστάρι»: α. Τάφος άρ. XXXIII. β. Τάφος άρ. XXXIV. γ. Τάφος άρ. XXXVII.



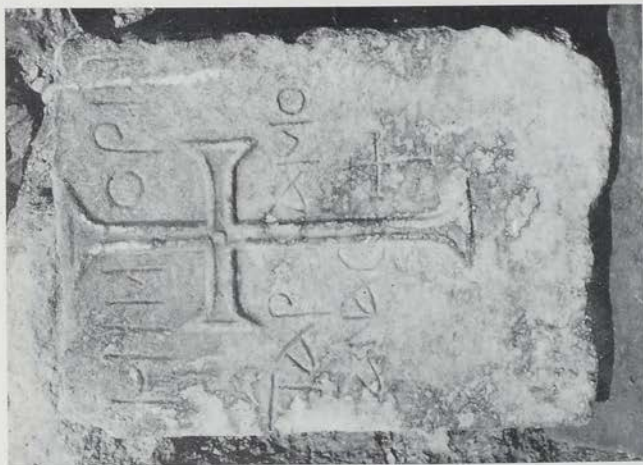
α-β. Τύμβος «Καστάς»: α. Κόθων τάφου αρ. XXXIII. β. Λιθόστρωτο ταφικής κατασκευής I.



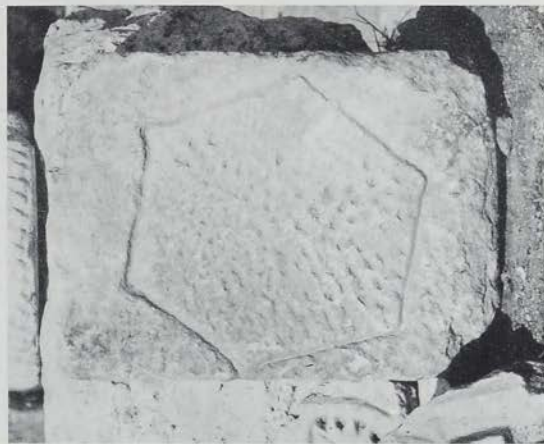
α. Κριοφόρα κορινθιακά κιονόκρανα ανήκοντα εις τὸ ἰσόγειον καὶ εἰς τὸν ὄροφον τοῦ κτιρίου.
 β. Τὸ παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ περικέντρου κτιρίου ἀποκαλυφθὲν μετὰ κόγχης ἐπίμηκες διαμέρισμα (διακονικὸν ἢ σκευοφυλάκιον).



α. Ἐπίμηκες ὄρθογώνιον διαμέρισμα. β. Περίκεντρον παλαιοχριστιανικῶν κτίριον, ὄψις ἀπὸ Δ.



α-β. Κορινθιακόν κιονόκρανον. γ. Ἐπιτύμβια ἐνετύγραφος πλάξ.



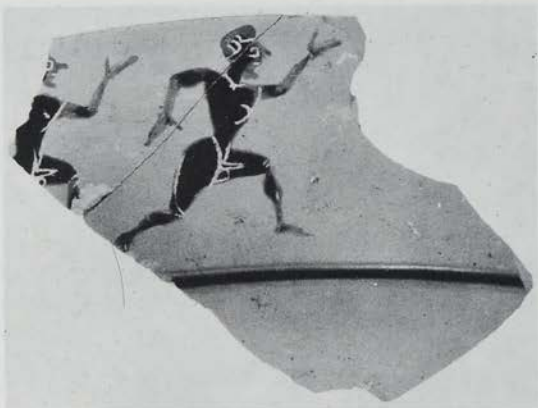
α. Ἡ ὀπίσθη πλευρὰ τοῦ πίν. 48β. β. Ἴονικόν κτιοκόρανον.



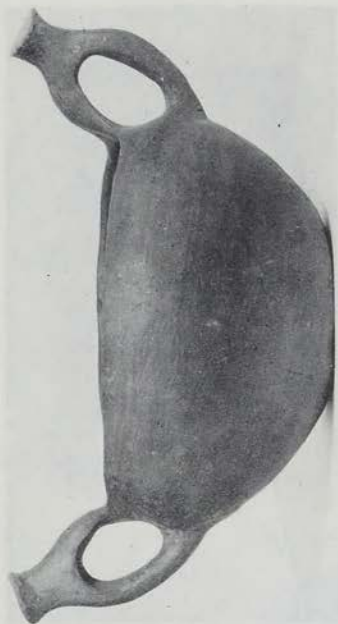
α. Δύο τεμάχια κοσμήτου. Το άνω φέρει λατινικήν έπιγραφήν. β. Κινητά εύρήματα της άνασκαφής του περικέντρου παλαιοχριστιανικού κτιρίου.



α. Ἡ ὑποδομή τῆς Πύλης. Ἐποψὶς ἀπὸ ΒΑ. β. Ἡ «Κάτω Πόλις». Ἡ ἄκρη παχέος τοίχου ἢ ὑποδεικνύουσα ἴσως τὴν ὑπαρξίν πύλης (:).



α. Τεμάχιον άττικής μελανομόρφου κύλικος (lip-cup) παριστών άγώνα δρόμου, εύρεθέν εις την «Κάτω Πόλιν». β. Ο σκελετός γυναικός ό εύρεθείς εις τό νεκροταφείον της πρώιμου έποχής του Σιδήρου. γ. Παράδειγμα έγγυτρισμού εις τό νεκροταφείον της πρώιμου έποχής του Σιδήρου.



β



α



γ



δ

α. Προτογομετρικός άμφορας εκ του νεκροταφείου της προίμου έποχής του Σιδήρου. β. Χειροποίητος κώνηρος εύρεθείς μετά του σκέλετου γυναικός εις τό νεκροταφείον της προίμου έποχής του Σιδήρου. γ. Χαλκόν νόμισμα εκ της περιοχής τών ύστερορομιακών και προτοχριστιανικών τάφων. δ. Βορειοαφρικανική λυχνία εύρεθείσα εντός τάφου.



β. Ταφή άνδρος λακκοειδούς σκάμματος.



α. Σίνδος, Πορτινή σαρκοφόρος μετά του περιεχομένου της.



α. Χαλκοῦν κρᾶνος· β. Χρυσᾶ περιπίπτα καὶ δακτύλιος· γ. Χρυσοῦν ἔλασμα.



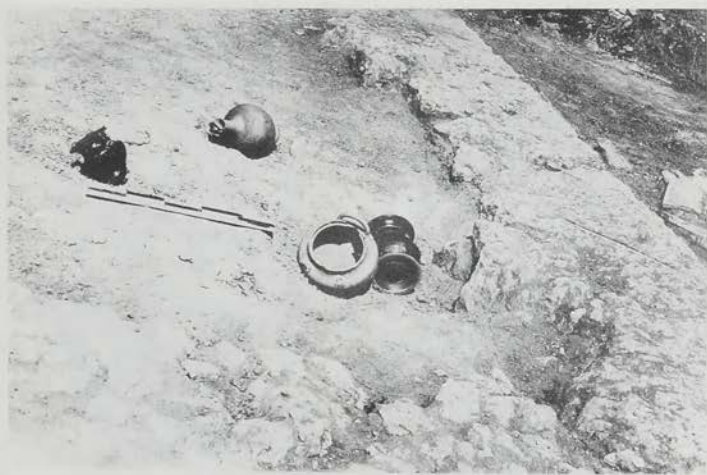
α. Ἀποψη τῶν καταστημάτων ἀπὸ Β. β. Ἀποψη τῶν καταστημάτων ἀπὸ ΝΑ. Σὲ πρῶτο πλάνο διακρίνεται τὸ θεμέλιο τοῦ στυλοβάτη.



α. Έργαστήρια. Στρώμα καταστροφής, δομ. 3. β. Κεφαλή γυναικειού αγαλματίου. γ. Μαρμάρινο γυναικειό αγαλμάτιο.



α. Τομέας 2. Ανθρωπινοί σκελετοί. β. Τομέας IV, τετράγωνο 2. Σηπτι κονιαμάτων από Β.



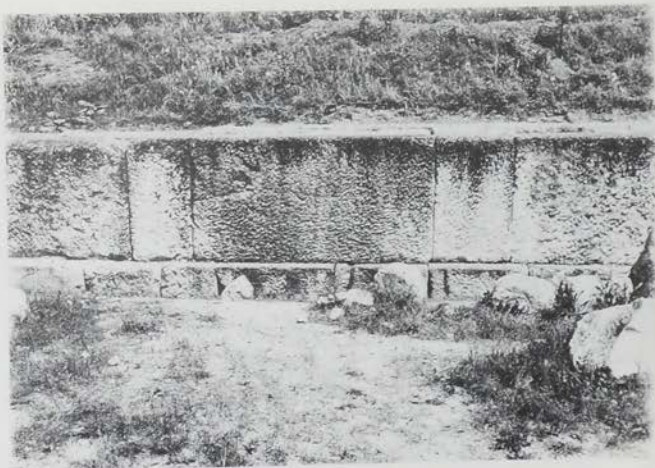
α. Πηλίνη γυναικεία προτομή. β. Τομας IV, τετράγωνο 2. Από το σπίτι των κονιαμάτων.



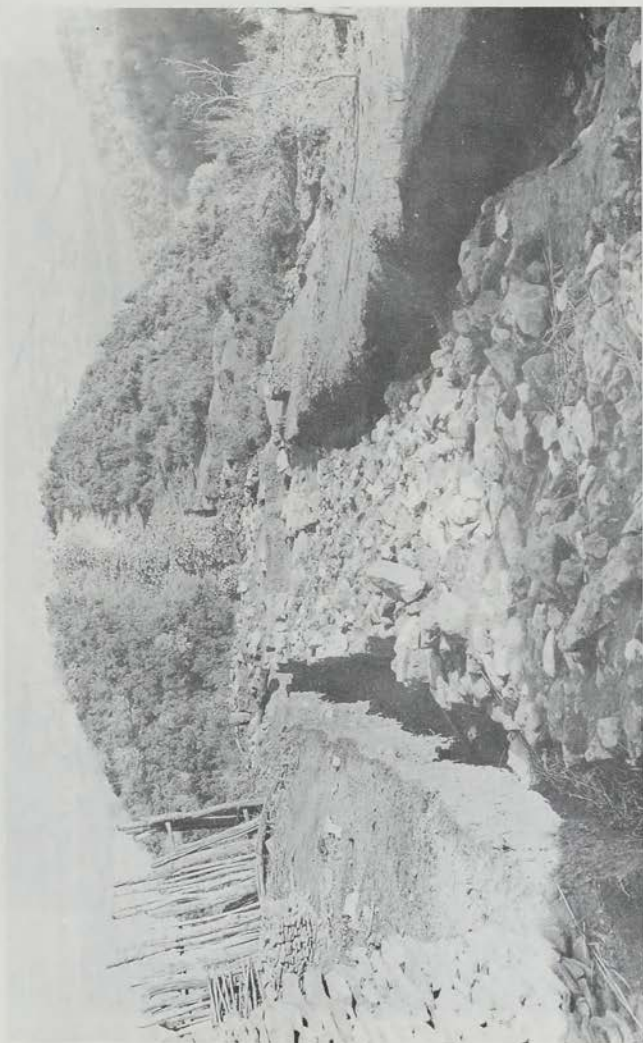
α. Τομέας IV. Μικρό περιστύλιο νότια του σπιτιού των κοιναμάτων με το στρώμα καταστροφής. β. Πήλινη κεφαλή Ἡρακλέους. γ. Ἐρυθρόμορφη πελίκη.



α-γ. Εύρηματα από το αγροτικό ιερό στο οικόπεδο Φ. Λιάδη. δ. Ἀκρόπολη Πέλλας. Πεταλό-
σχημη ἀψίδα.



α. Τομέας 6. Ἄγροτικό ἱερό. β. Ἀκρόπολη Πέλλας, Τομέας II.



Ἀρόπολη. Γενική ἄποψη τοῦ τείχους ἀπὸ ΝΔ.



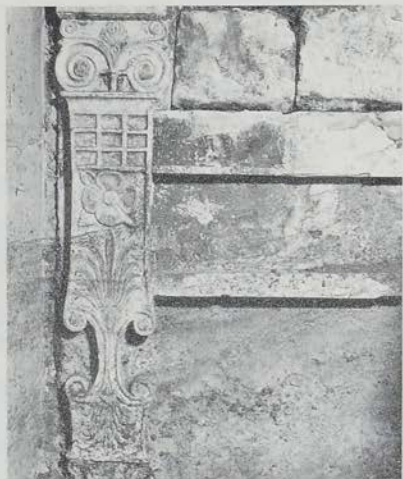
α. Τμήμα του τείχους νότια από το ανάκτορο. β. Ἡ πρόσοψη του τάφου I.



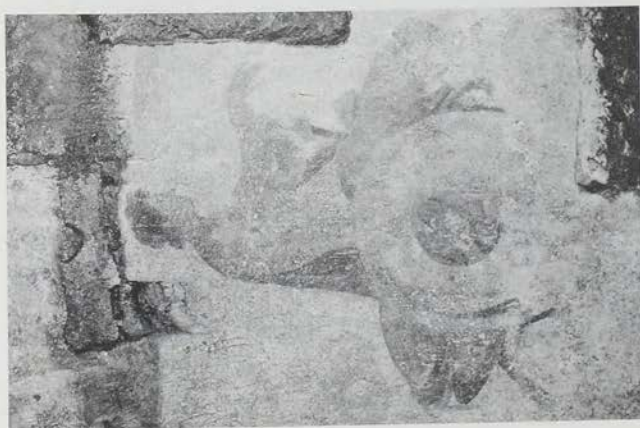
Ἐποψη τῆς ὀροφῆς τοῦ μεγαλύτερου τῶν μακεδονικῶν τάφων.



α. Τα αποκαλυφθέντα δύο φύλλα της μαρμάρινης θύρας του μεγαλύτερου μακεδονικού τάφου.
β. Ἡ σπασμένη θύρα καὶ ἡ κλίνη στὸ θάλαμο τοῦ τάφου I.



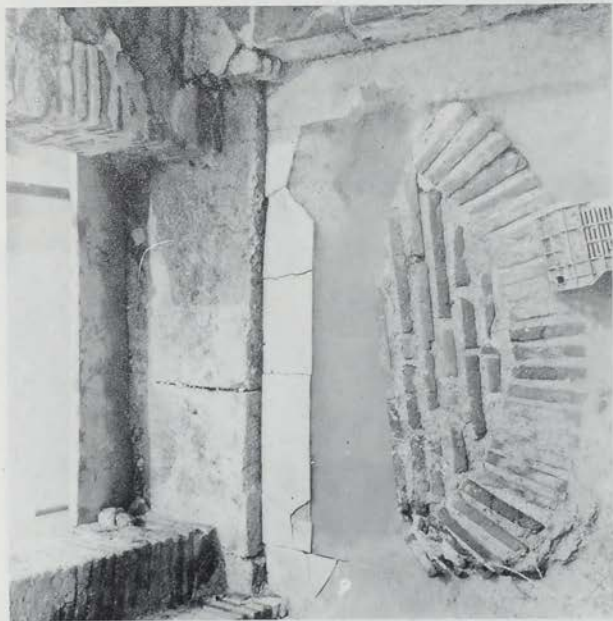
α. Τὸ δυτικὸ πέρασ τῆς λίθινης κλίνης-σαρκοφάγου τοῦ μεγαλύτερου μακεδονικοῦ τάφου.
β. Τοιχογραφία στὸν τοῖχο τῆς πρόσοψης τοῦ δεύτερου μακεδονικοῦ τάφου.



α-γ. Λεπτομέρειες της τοιχογραφίας στον τοίχο της πρόσοψης του δεύτερου μακεδονικού τάφου.



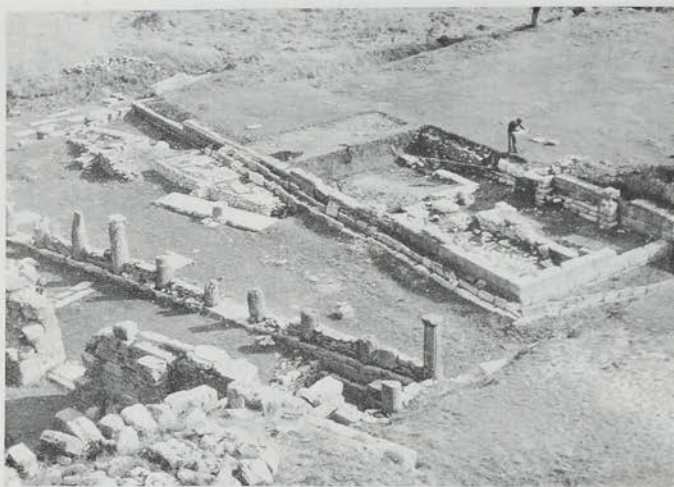
α. Ἡ ἀνασκαφή στο ἱερό τῆς Ἴσιδας. β. Ἴερό Ἴσιδας, Βομός.



α. Ίερό της Τσιδός. Ναϊσκος της Ἀφροδίτης. β. Μαρμάρινη γυναικεία κεφαλή.



α. Πύλη στην ανατολική πλευρά της προβολής του ανατολικού τείχους. β. Εικονιστική ανδρική κεφαλή. γ. Ένας από τους πλακόστρωτους δρόμους στο ανατολικό τμήμα της πόλης.



α. Τὸ οἰκοδόμημα ΟΙ. β. Ἀποχευτικὸς ἀγωγὸς καὶ πλακόστρωτο.



α. Ἀποψη ἀπὸ ΒΔ τοῦ χώρου α καὶ τοῦ ἀποχευτικοῦ ἀγωγοῦ. β. Ἀνθεμωτὸ μέτωπο ἡγεμόνος καλυπτῆρος. γ. Ἐντυπο σφράγισμα κεραμίδας.



α. Ὁ πολυγωνικός τοῖχος τοῦ Καταγωγίου. β. Ἐποψη τῆς βόρειας στοᾶς.



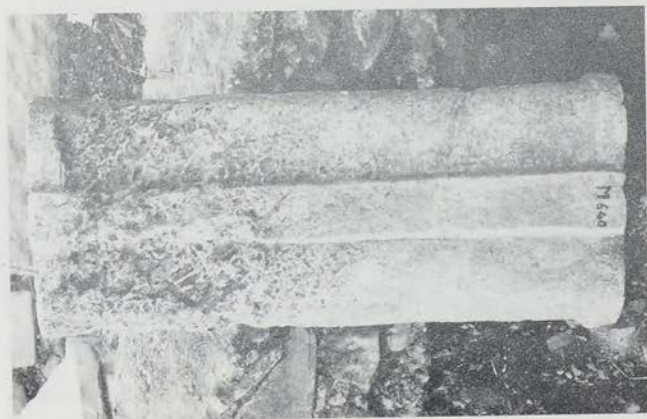
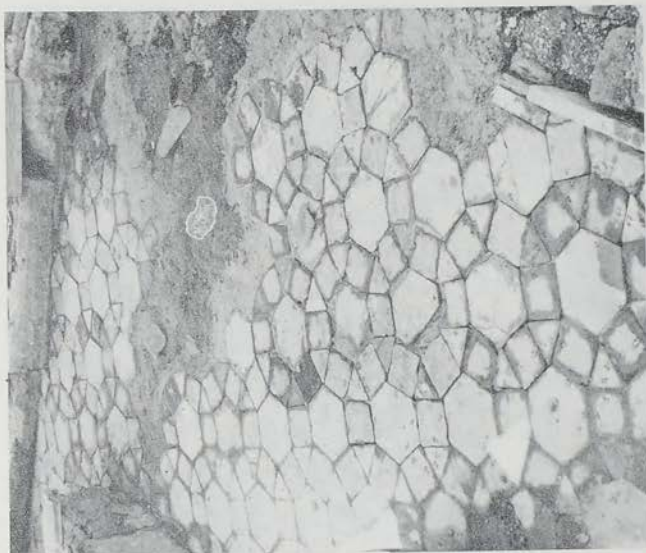
α. Ὁ κεραμεικὸς κλίβανος στὸ σπίτι 5. β. Ψηφοθετημένο δάπεδο. γ. Χάλκινη λαβὴ μαχαίριου.



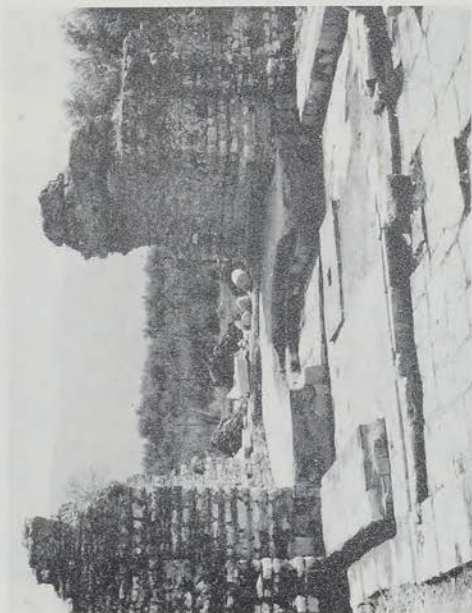
α. "Ο άνασκαφείς χώρος (τετράγωνα XXV - XXVII) από ΒΑ. β. "Αποψη της άνασκαφής στην προϊστορική άκρόπολη.



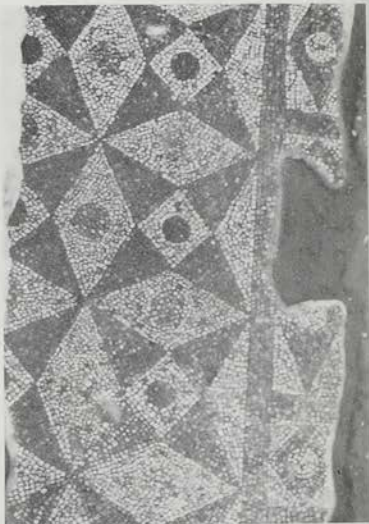
α. Θεμέλια τοίχων και λιθοστρωτο βόρεια της βασιλικής από τὰ ἀνατολικά. β. Τὸ νότιο πρόπυλο τοῦ νάρθηκα καὶ οἱ τοῖχοι ποὺ ἀποκαλύφθηκαν ἀνατολικά του.



α. Διφικτιόνισκος παράβρου. β. Το μαρμαροθέτημα του Ιερού βήματος κατά την συντήρησή.



α. Το ιερό βήμα μετά την συντήρηση του μαρμαροβετήματός. β. Αποστραγγιστική τάφος άνατολικά της βασιλικής.



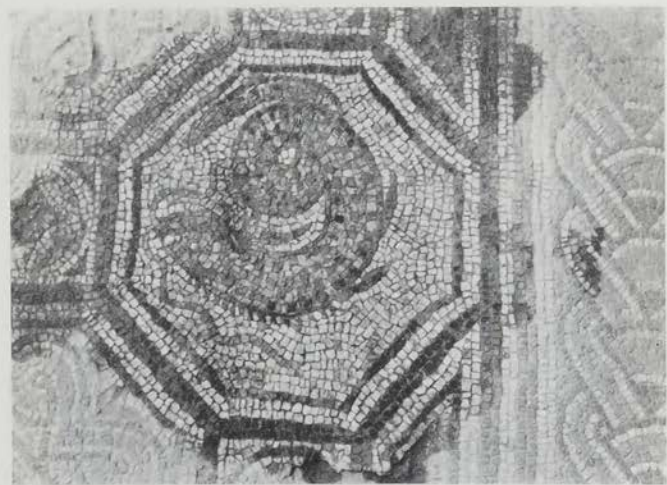
α. Βασιλική ἀρχιερέως Πέτρου. Ἐκδομή τοῦ τομέα Ξ ἀπὸ Α. β. Τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.
γ. Οἱ δεξαμενὲς ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὸν τομέα Ξ.



Βασιλική ἀρχιερέως Πέτρου. α. Τὰ δάπεδα Δη καὶ Δθ στὸν τομέα Ξ. β. Ἡ γένεση τῆς ἀψίδας καὶ ὁ ἀνατ. τοῖχος τοῦ νότιου κλίτους τῆς βασιλικῆς τοῦ 4ου αἰ. ἀπὸ Α.



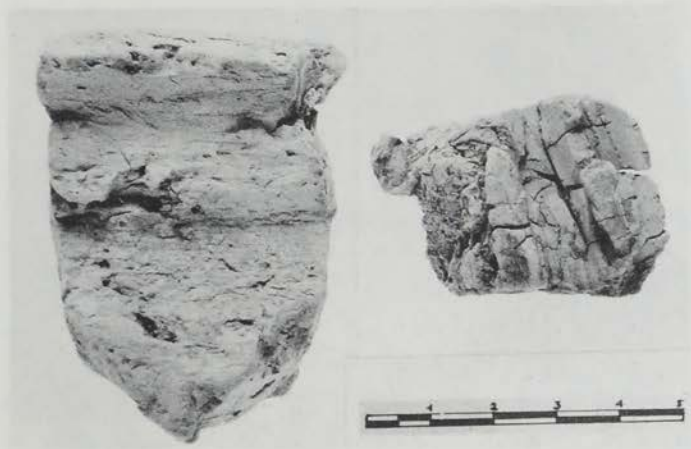
α. Ἡ βόρεια γένεση τῆς ἀψίδας καὶ ὁ ἀνατ. τοῖχος τοῦ βόρειου κλίτους καὶ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τῆς βασιλικῆς τοῦ 4ου αἰ. β. Κορινθιακὸ κιονόκρανο.



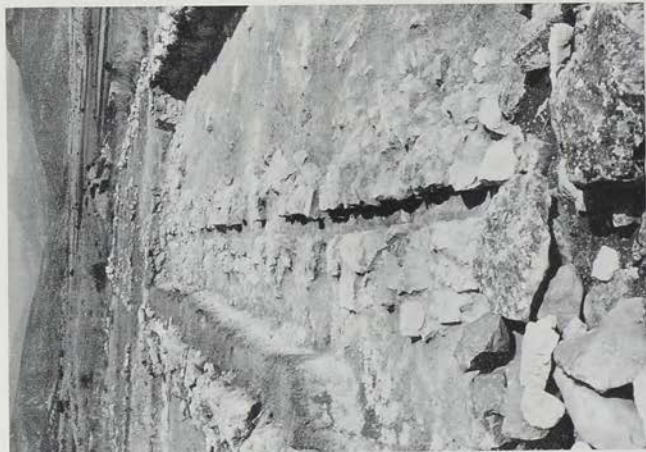
Βασιλική ἀρχιερέως Πέτρου. α-β. Ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ βόρειου κλίτους κατὰ τὸν καθαρισμό.



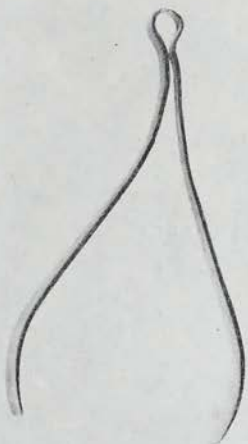
α. Τά ανασκαφέντα δύο δυτικά δωμάτια τοῦ κτιρίου Η. β. Πλίθα μέσα στο γέμισμα.



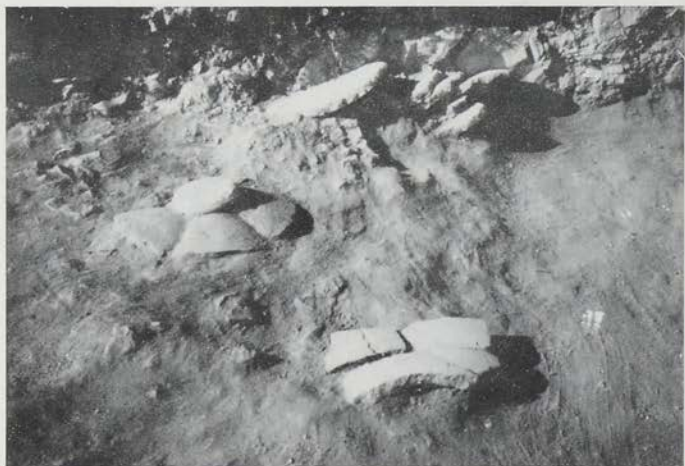
α. Βόλοι από τη δόρωση της στέγης. β. Δάπεδο δωματίου Η2.



α. Αψίδακι δωματίου Η1. β. Αψίδακι δωματίου Η2.



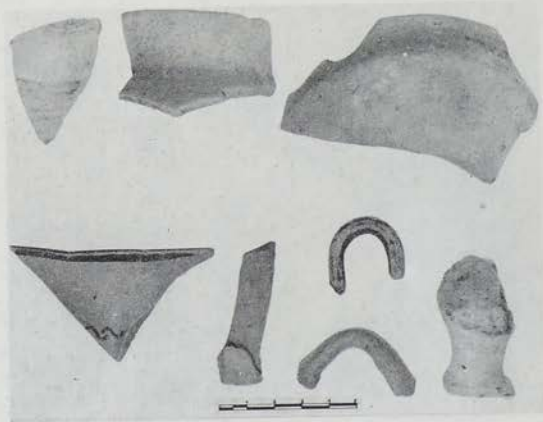
α. Κατώφλι δοματίου Η2. β. Νεολιθική άξινη. γ. Χάλκινη τριχολαβίδα.



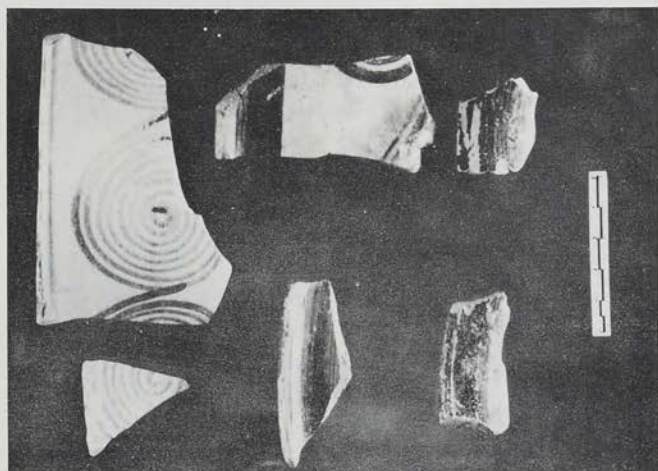
α. Ψευδόστομος από το δωμάτιο Η1. β. Κομμάτια πύθου *in situ* στο δωμάτιο Η2.



α. Στρώμα στάχτης και σωροί άπανθρακωμένου σιταριουδ από τδ δωμάτιο Η1. β. Σκύφος από τδ δωμάτιο Η2.



α-β. Ώστρακα, κυρίως από κύλικες.



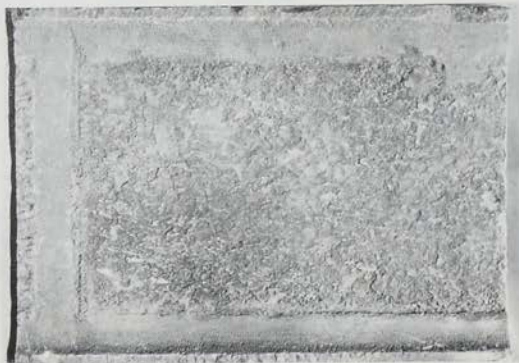
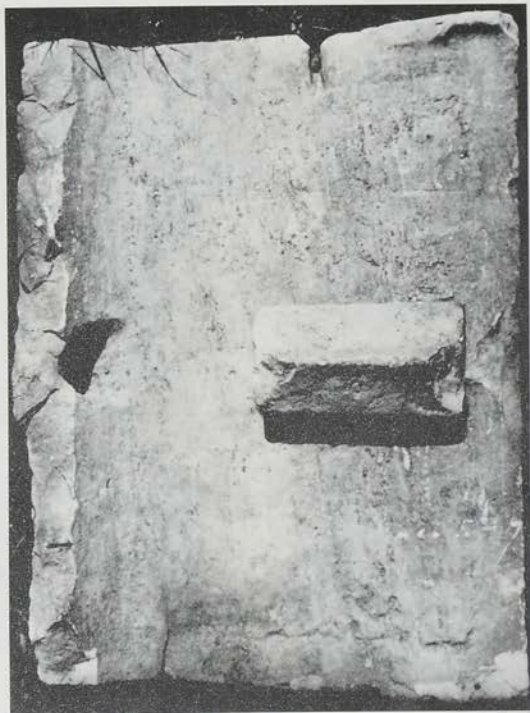
α. Ώστράκα σκύφον με διακόσμηση σπειρών. β. Ώστράκο σκύφου βαμμένου έσωτερικά.



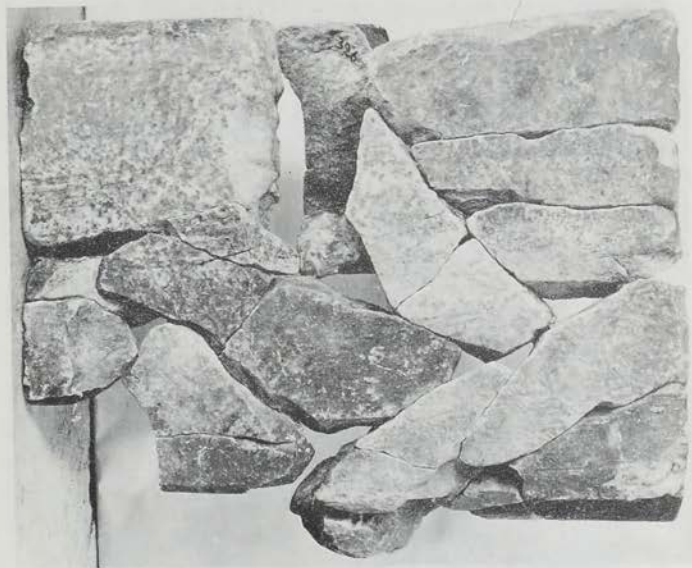
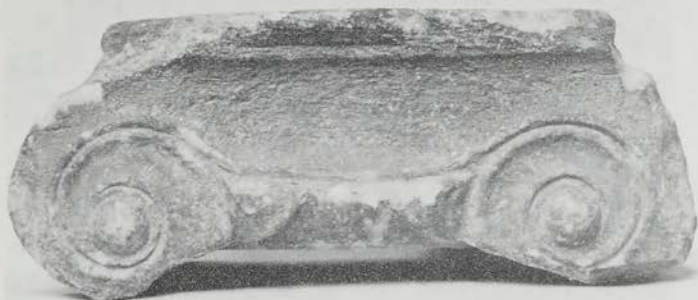
α-στ'. Ἀγγεῖα ἀπὸ τοὺς τάφους 124-126.



α-δ. Εθρήματα από τὸν τάφο 126. α. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος. β. Τρίτοτος πιθαμφορίσκος.
 γ. Ἀρτόσχημο. δ. Ἀμφορίσκος. ε. Ξυρὸς καὶ μαχαίρι ἀπὸ τὸν τάφο 125.



α. Αγγελάια κεραμίδια του ναού της Νέμεσης από τη Σκάλα Ώρωποιού. β. Σίμη του ναού της Νέμεσης από τη Σκάλα Ώρωποιού.



α. Ίωνικό κιονόκρανο του ταφικού νασκού του περιβόλου του Διογείτωνα από τη Σκάλα
 Ὠρωπού. β. Συγκολλημένη σίμη του ναού της Νέμεσης.



α. Τὸ ἀέτωμα τῆς δυτ. πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τῆς Νέμεσης μετὰ τὰ γείσα καὶ τὶς σίμες. β. Ὅψη τῆς τομῆς τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Νέμεσης.



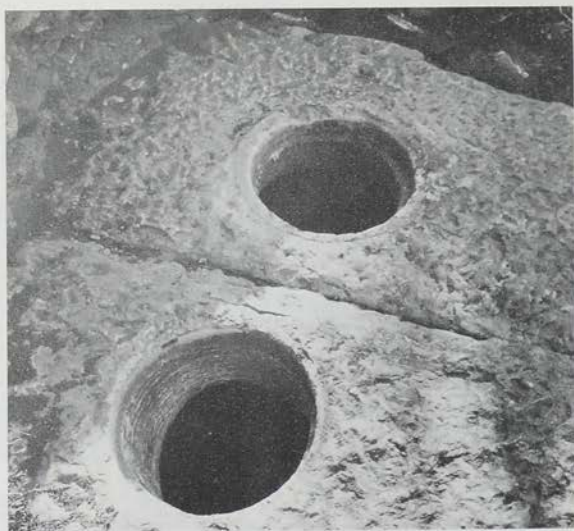
α-β. Ἀρχαιότερο ἀνάλημμα τοῦ ἱεροῦ τῆς Νέμεσης.



α. Το Ἀμφιάρειο του Ραμνουίντος. β. Ἀναλήματα του Ἀμφιαρείου Ραμνουίντος καὶ τὸ κεκλιμένο ἐπίπεδο πρόσβασής σ' αὐτό.



α. Ἡ ἀνάθηματική ἐπιγραφή τοῦ Σωτήρος. β. Ἐπιγραφή βοῦ τοῦ Ἀμφικλείου Ραμνουῦντος. γ. Ἀνάθηματική ἐπιγραφή στοῦν Ἡρώα, πατρὸς Ἀριστόμαχο.



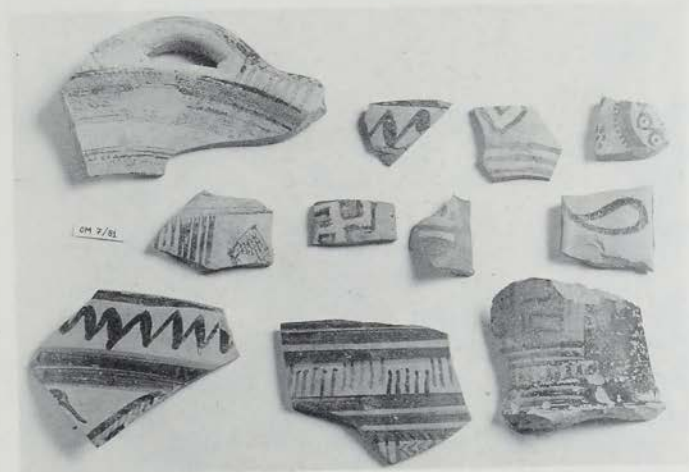
α. Τὸ πρόπυλο τοῦ γυμνασίου τοῦ Ραμνοῦντος. β. Διπλό στόμιο πηγαδιοῦ τοῦ φρουρίου Ραμνοῦντος.



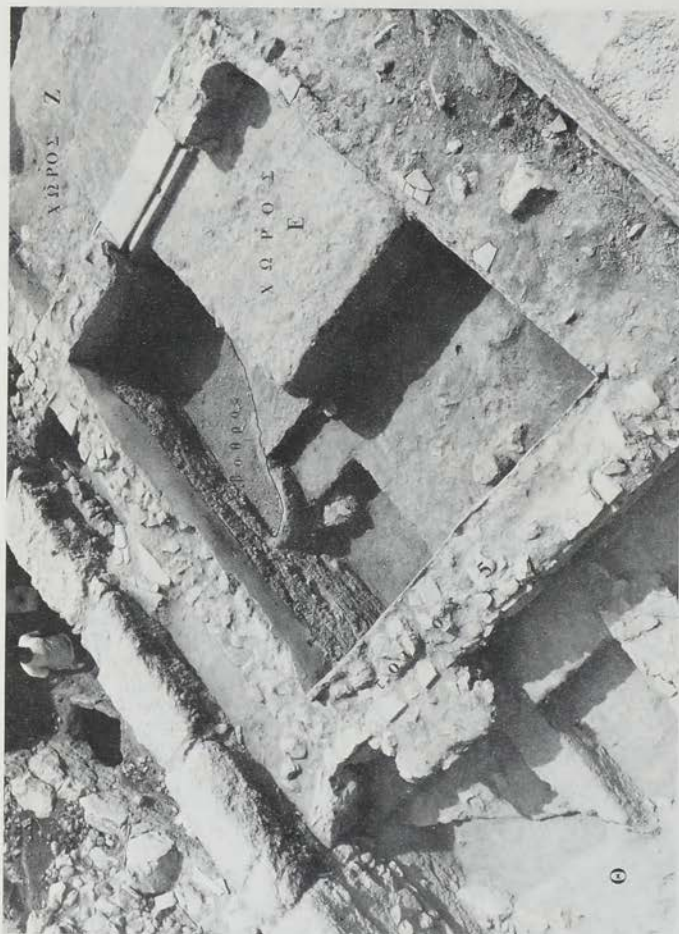
Άποψη του χώρου Θ με τα γεωμετρικά κτίσματα και την οχύρωση από Β.



α-β. Θραύσματα έρετριακής ΥΓ κεραμικής του τελευταίου τετάρτου του 8ου π.Χ. αί.



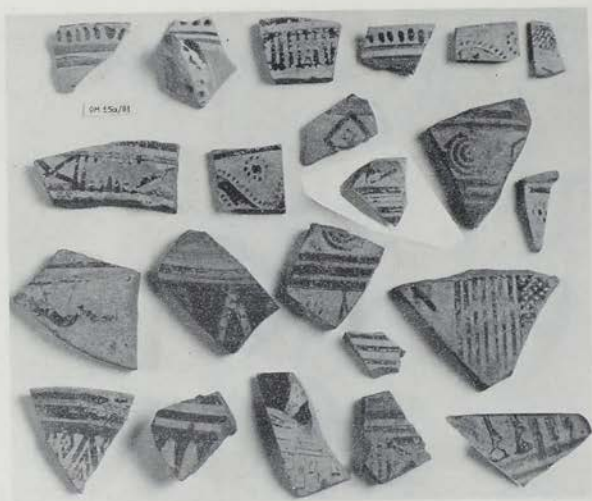
α-β. Θραύσματα έρετριακής ΥΓ κεραμικής του τελευταίου τετάρτου του 8ου π.Χ. αϊ.



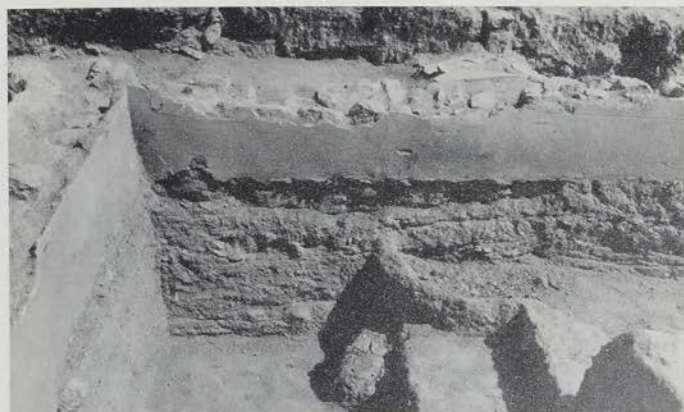
Άσκησις τοῦ χώρου Ε ἀπὸ ΒΔ.



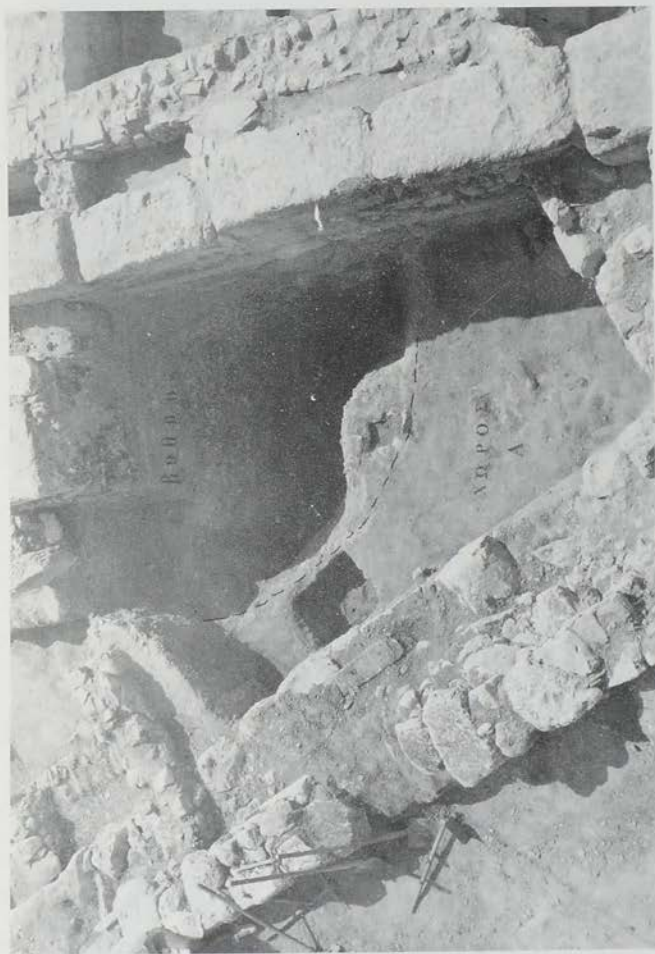
α. Ύστερη γεωμετρική κεραμική από το χώρο Ε. Το θραύσμα άνω δεξιά κυπριακό. β. Γραπτή τροχήλατη και χειροποίητη κεραμική του τελευταίου τετάρτου του 8ου π.Χ. αί. από το χώρο Ε.



α-β. Γραπτή τροχίλατη και χειροποίητη κεραμική του τελευταίου τετάρτου του 8ου π.Χ. αί. από το χώρο E.



α. Χώρος Ε, ανατολική όψη. Διαδοχή στρωμάτων και άρχή ΥΓ αποθήτη-βόθρου. β. Χώρος Α, δυτική όψη. Γέμισμα ΥΓ αποθήτη-βόθρου.



Χώρος Α. Άποψη από Β. ΒΑ τμήμα αποθέτη-βόθρου μετά την άφαιρέση του έγγυθρισιού φρ. 4 και την απομάκρυνση της όρθογωνίας πλινθοκατασκευής.



α-β. Δείγματα γραπτής ΥΓ κεραμικής από το περιεχόμενο του ἀποθέτη-βόθρου.



α. Πήλινα ειδώλια αλόγων από τον αποθήκη-βόθρο. β. Άποψη του χώρου Z από Α. γ. Τμήμα πήλινης μήτρας από το χώρο Z.



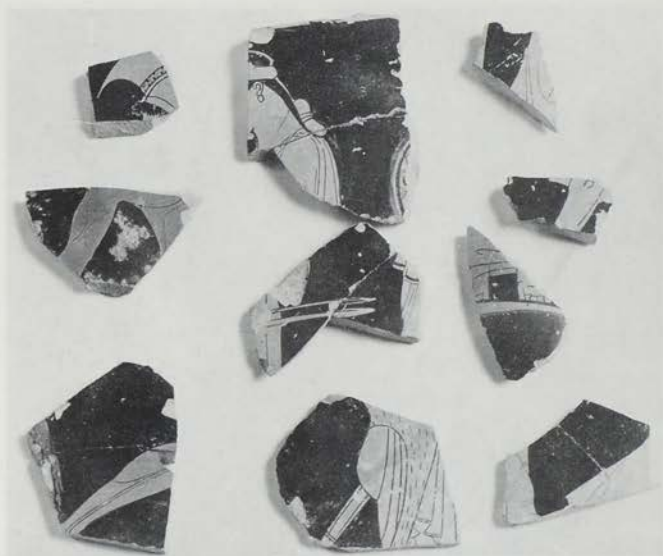
α. ΊΑποψη του χώρου Η από ΝΑ. Τομή 1978 και άποθήτης των άρχών 5ου π.Χ. αϊ. β. Μελανόμορφη και έρυθρόμορφη κεραμική του τέλους 6ου - άρχών 5ου π.Χ. αϊ.



α-β. Μελανόμορφη και έρυθρόμορφη άττική κεραμική του τέλους 6ου - άρχών 5ου π.Χ. αϊ.



Μελανόμορφη και έρυθρόμορφη άττική κεραμική του τέλους του βου - άρχων 5ου π.Χ. αί.



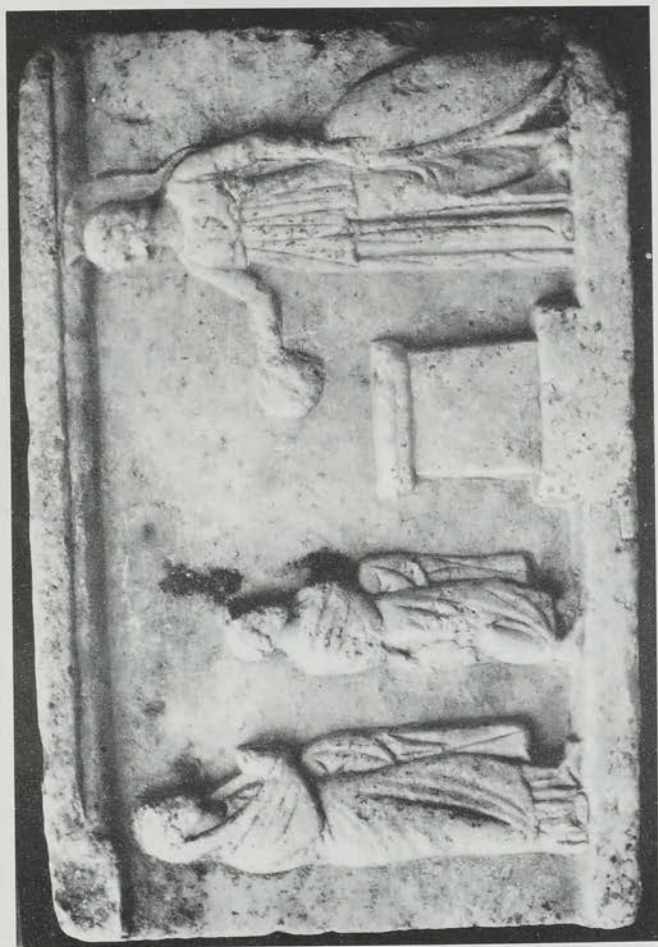
α. Μελανόμορφη και έρυθρόμορφη άττική κεραμική του τέλους του βου - άρχων 5ου π.Χ. αϊ.
β. Θραύσματα άρχαϊκών έρετριακών άγγείων από τόν άποθέτη.



α. Πηλινα ειδώλια γυναικείων μορφών. β. Πηλινα αρχιτεκτονικά καί δεξιός κρόταφος μεγάλης γυναικείας μάσκας ἔπο τὸν ἀποθήτη.



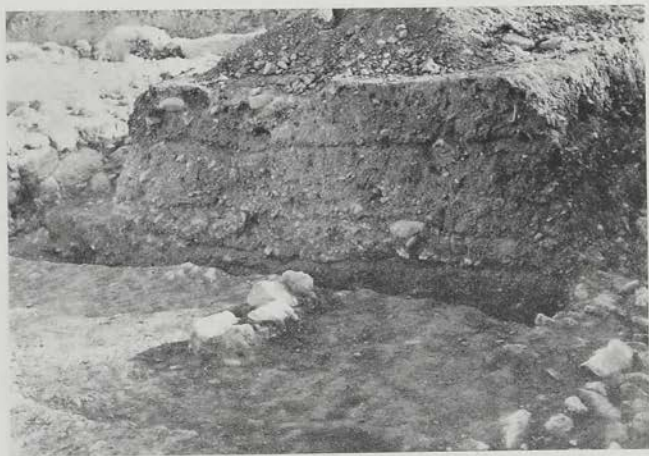
α. Προτομή ειδωλίου Ἀθηνᾶς. β. Κεφάλι πήλινου ειδωλίου Ἀθηνᾶς. γ. Μαρμάρينو θραύσμα ἀπὸ τὸ στήθος λατρευτικοῦ ἀγάλματος Ἀθηνᾶς (Μουσεῖο Ἐρέτριας).



Μαρμάρινο ανάθηματικό ανάγλυφο Ἀθηναῖς καὶ λατρευτῶν μπροστὰ σὲ βωμὸ
(Μουσείο Ἐρετρίας)



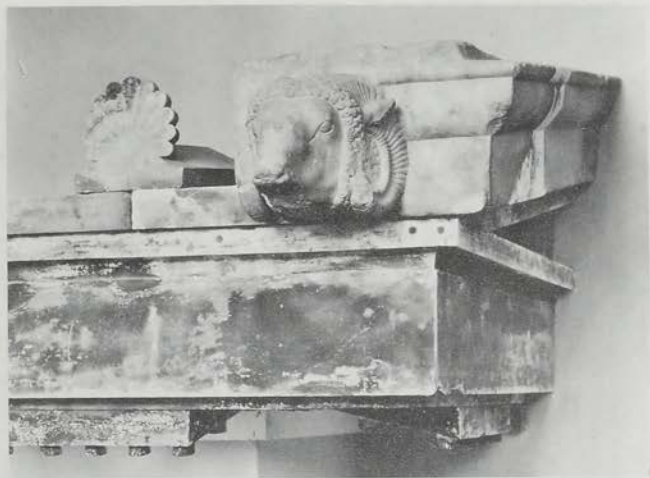
α-β. 'Η τομή δ'.



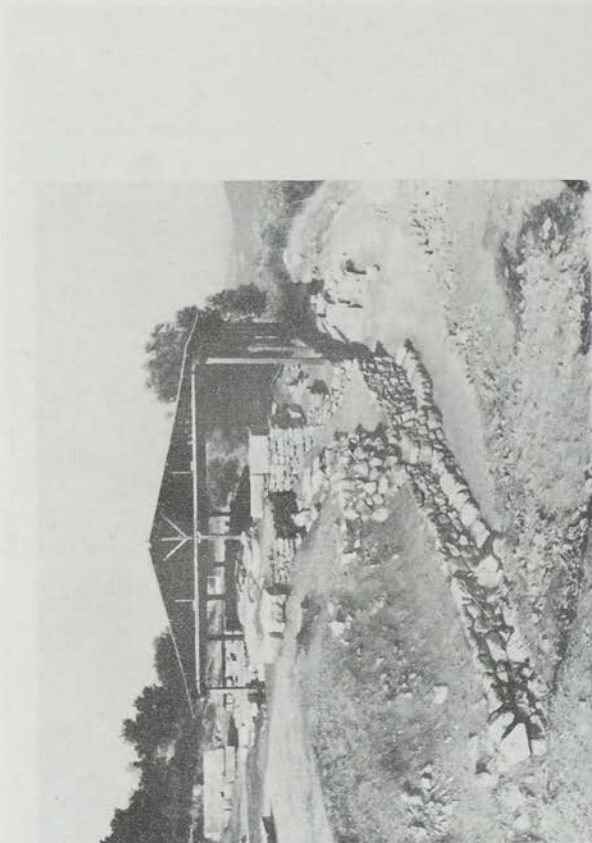
α. Τὸ τέταρτο στρώμα. β. Τομή στο νότιο τοίχο τῆς παρόδου τοῦ θεάτρου.



α. Τμήμα του γεωμετρικού περιβόλου. β. Το Καλλίχορον Φρέαρ.



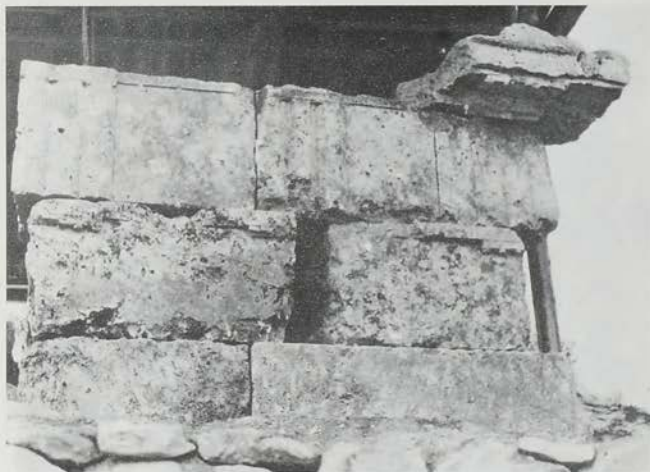
Ἐλευσίνα. α. Μουσείο. Ἐναπαράσταση τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ προσόπου τοῦ γείσου τοῦ Πεισι-
στρατείου Τελεστηρίου. β. Γεῖσο ἀετώματος τοῦ Τελεστηρίου.



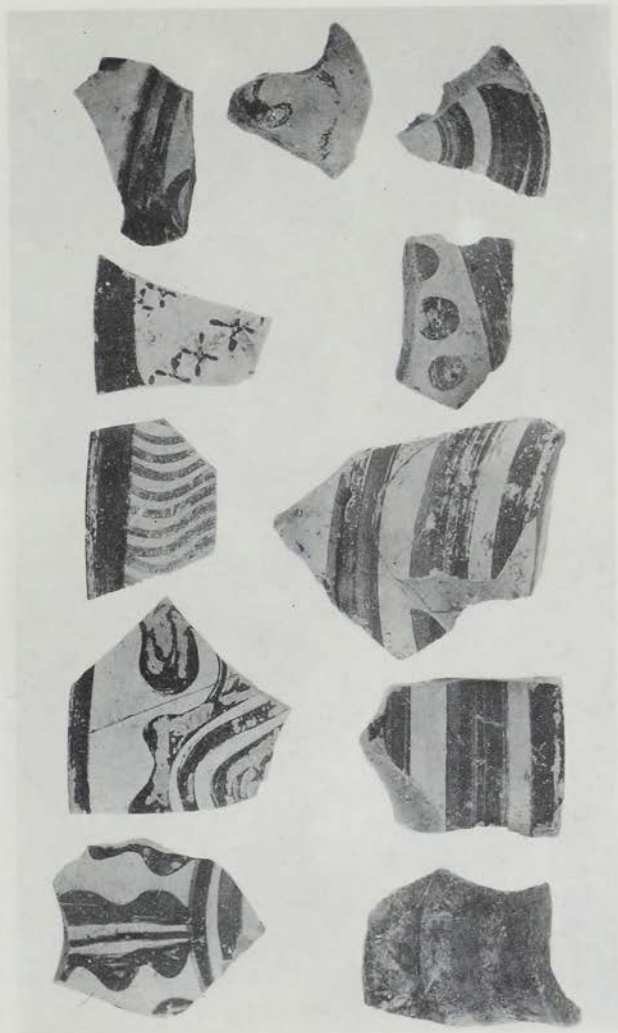
Ο μυκηναϊκός-αργαϊκός βοιός και ο κλαστικός ναός μετά τις έργασίες συντηρήσεως.



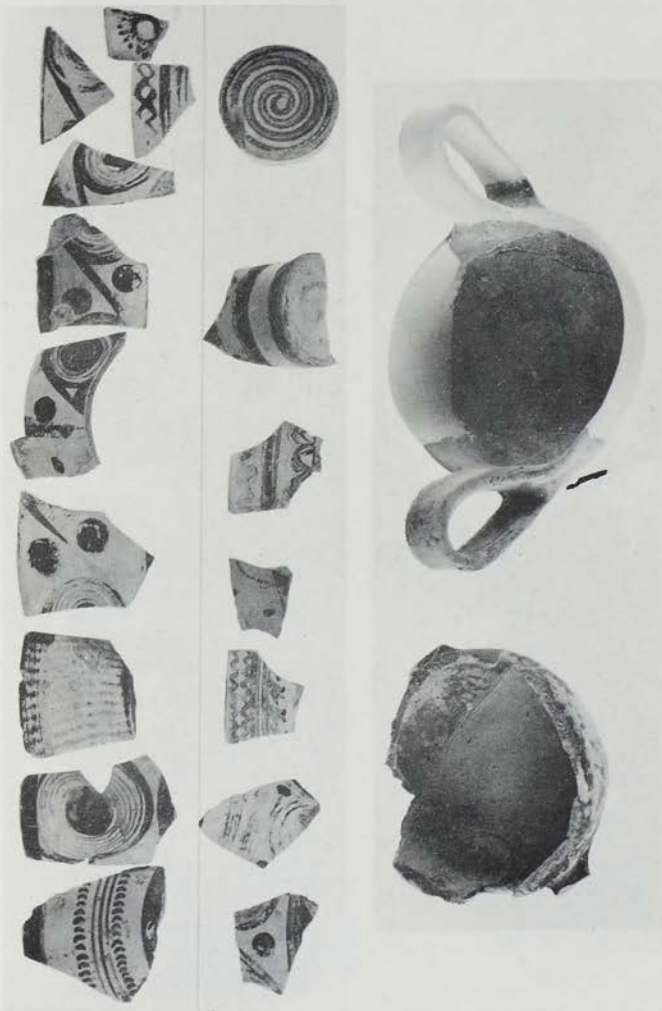
Ὁ κλιστικός ναός όπως αποκαλύφθηκε από τὸν Καθβαδία (Ἄρτζετο Ἀργαολ. Ἐταιρείας).



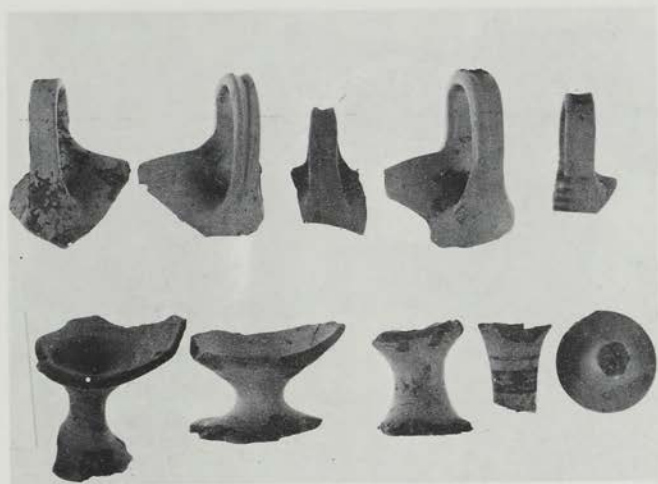
α. Τὰ λείψανα ἀπὸ τὸν θριγκὸ τοῦ κλασικοῦ ναοῦ. β. Ἡ ἀνάκ. πλευρὰ τοῦ λόφου τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ: διακρίνονται τὰ στρώματα λίθων καὶ μυκηναϊκῆς τέφρας (χαμηλότερα) καὶ λίθων καὶ τριμμένου βράχου (ψηλότερα), μετὰ τὰ ὅποια γεμίσθηκε στὸ τέλος τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ἢ φυσικὴ κοιλότητα τοῦ ἐδάφους στὸ σημεῖο αὐτό.



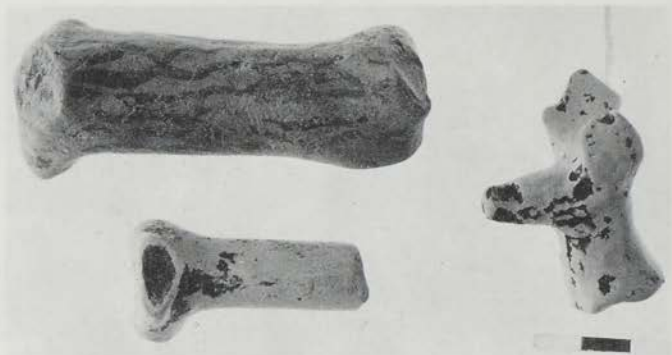
Τεμάγια κύπελλον από την τέφρα του μυκηναϊκού βοιμού.



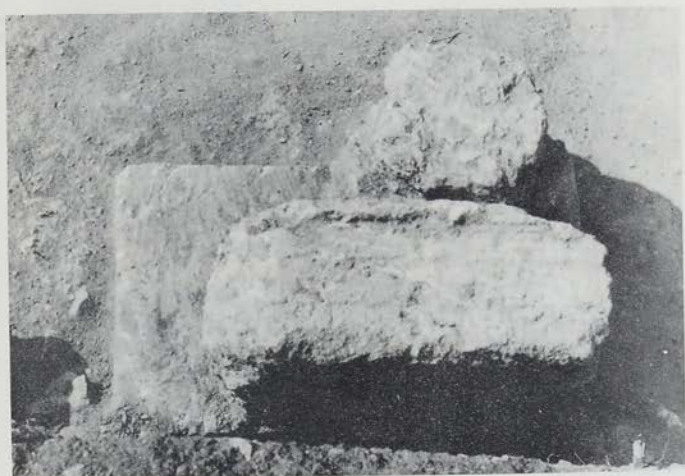
Ἐκ τῆς ἐφόρου τοῦ μυκηναϊκοῦ βοῖου: α. Τεμάχια κυπέλλων. β. Τεμάχια κυλικῶν.



Ἐκ τῆς τέφρας τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ: α. Τεμάχια κυλίκων. β. Τεμάχια εἰδωλίων.



Ἀπό τὴν τέφρα τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ: α. Τεμάχια εἰδωλίων ζώων. β. Ἴππος μεγάλης συνωρίδας.



α-β. Είδώλιο ένθρονης θεῆς καὶ κεφαλὴ πρωτοκυκλαδικοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τὴν τέφρα τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ. γ. Πρόχειρος βωμὸς μέσα στὰ χώματα τῆς ἰσοπεδώσεως τοῦ ἱεροῦ χώρου.



α. Ἡ στρωματογραφικὴ θέση τοῦ πρόχειρου βωμοῦ τοῦ πίν. 129γ. β. Μελαμβαφὴ κύπελλα ἀπὸ τὰ χῶματα τοῦ βωμοῦ. γ. Ὀμφαλωτὲς φιάλες ἀπὸ τὰ χῶματα τοῦ βωμοῦ.



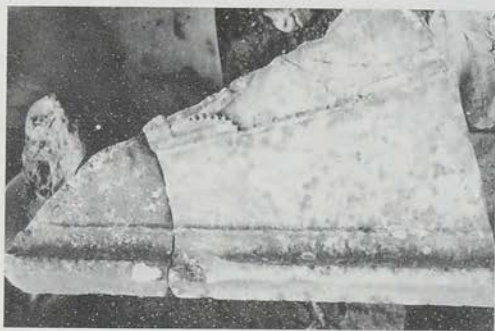
α-β. Ἐκ τῶν θύματων τοῦ βωμοῦ: α. Ὀστῆινο ἀρθρωτὸ εἰδῶλιον Ἀρτέμιδος. β. Πῶδι χαλκίνοῦ εἰδῶλιου αἰγοειδοῦς. γ. Κατάστασις τῶν ἐρείπειων τοῦ μνημειώδους βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπὸ Ν.



α. Τό συμπαγές μέρος τῆς θεμελιώσεως τοῦ μνημειώδους βομοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. β. Τό σωζόμενο τμήμα τοῦ συμπαγοῦς πυρήνα τῶν θεμελίων τοῦ βομοῦ πίν. 131γ, 132 α.



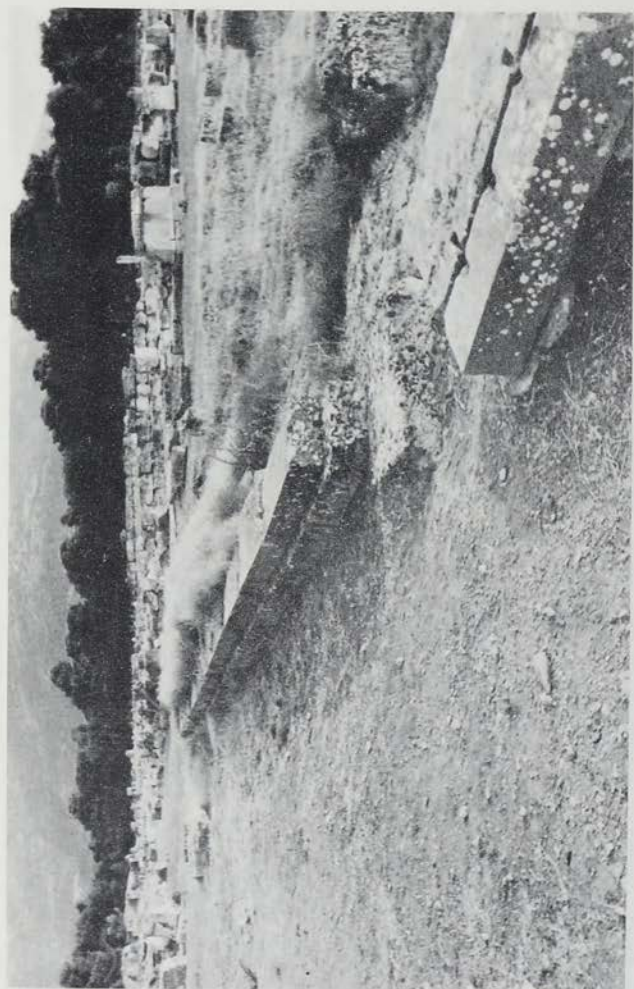
α. Οι *in situ* πώροι του πυρήνα του βωμού πίν. 131γ-132 και η προεξοχή της συνδεόμενης με την κατασκευή σχήματος Π στα βόρεια άπολήξεώς του. β. Όψη της θεμελιώσεως του βόρειου τμήματος του βωμού. Είναι σαφής η θέση των θεμελίων πάνω από τα στρώματα της Ισοπεδώσεως του πρηνούς κατά τον ύστερο 4ο π.Χ. αί.



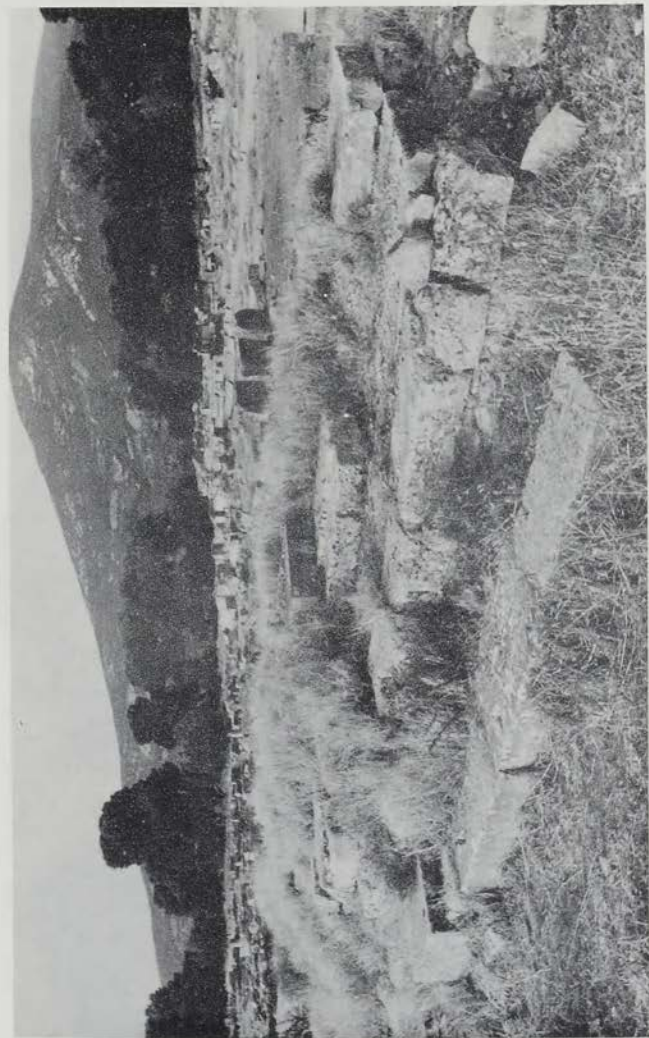
α. Γωνιαίος λίθος από τὸ κρηπίδαμα τοῦ μνημειώδους βομοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. β. Τεμάχιο μαρμάρινου κρατευτῆ τοῦ βομοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.



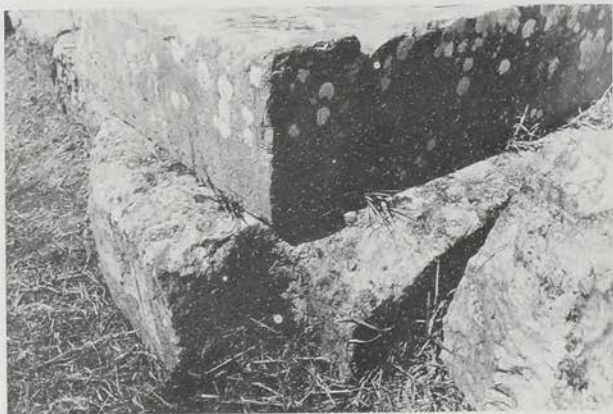
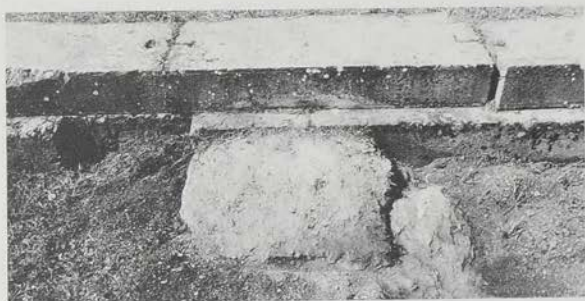
α. Τεμάχια μαρμάρινων ὀρθοστατῶν τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. β. Πῶρος-βάση ὀρθοστάτη
στο βωμό τοῦ Ἀπόλλωνος.



Ο βομός του Ασκληπιείου στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου από Α.



Ἡ προσπέλαση τῆς προθύσσης στὸ βορῶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.



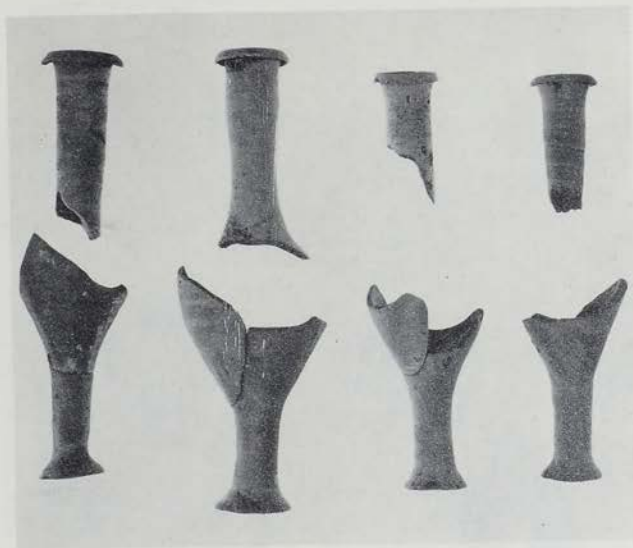
α. Όκρατευτής του βωμού του Ἀσκληπείου ὁλόκληρος. β. Ἡ ἐγκοπή στό ὀπίσθιο θεμέλιο τοῦ βωμού τοῦ Ἀσκληπείου γιά τή βάση πεσσού. γ. Ἐγκοπή στό γωνιαίο θεμέλιο τοῦ βωμού τοῦ Ἀσκληπείου.



α. Χαλκίνοι πελέκεις από τον χώρο του βομού. β. Χέρι με φιάλη από μεγάλο χαλκίνο είδωλο 'Απόλλωνος από τον βομό. γ. Κεφάλι είδωλου από τον βομό. δ. Κορινθιακό αλάβαστρο με λεοντόανθροπο.



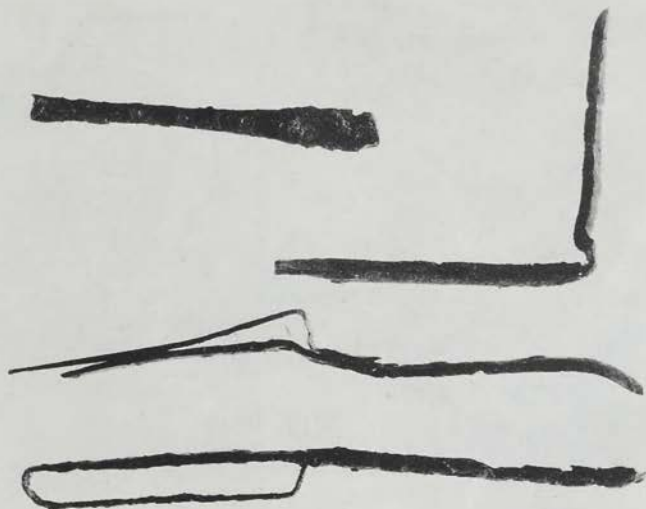
Τό άνδρηρο τοϋ ύπαιθρητοϋ βειμοϋ ρομαϊκων χρονων στο ιερο τοϋ Απολλωνος.



α. Κύπελλα από τόν βομό τών ρωμαϊκῶν χρόνων. β. Μυροδοχεῖα ἀπό τόν βομό τών ρωμαϊκῶν χρόνων.



α. Ψυχάρια από τον βομό των ρομαϊκών χρόνων. β. Θραύσματα κρηροπήγγων από τον βομό των ρομαϊκών χρόνων. γ-δ. Νομίσματα των ύστερων αυτοκρατορικών χρόνων από τον βομό.



α. Στλεγγίδες από τον βωμό των ρωμαϊκών χρόνων. β. Ό σφορός των σπασμένων αγγείων πάνω από την απόθεση των στλεγγίδων.



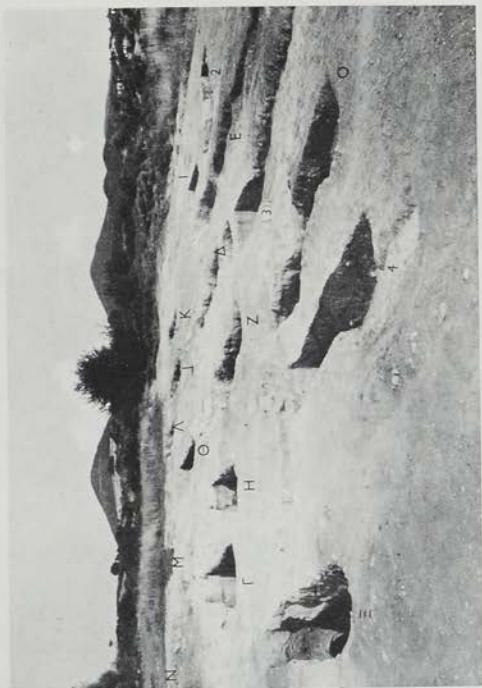
α. Τό στρώμα τῶν πόρων ἀπὸ τὴν κατάρρευση τοῦ ἀναλήμματος. β. Μέλη τῆς στοᾶς στὸ στρώμα τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀναλήμματος.



Ἡ ἀνακατασκευασμένη κατά τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ἀντηρίδα.

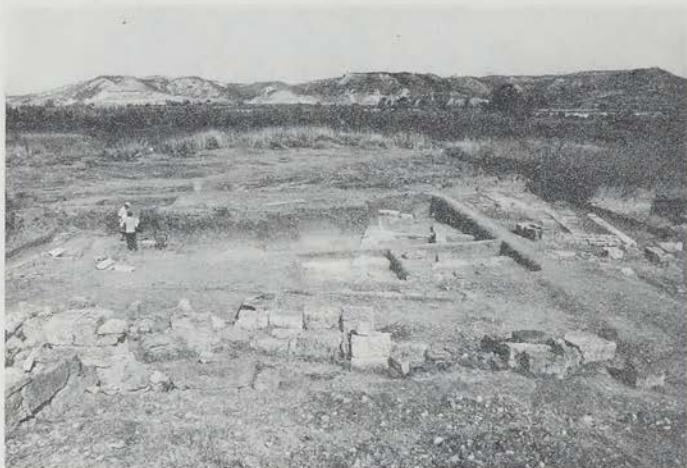


α-β. Λύχνιοι με ανάγλυφες παραστάσεις από την επίχωση του αναλήματος. γ. Ειδώλια πήλινα από την επίχωση του αναλήματος. δ. Μηρός μικρού αρχαϊκού κούρου από το Άσκληπιείο.



α. Χάλκινο μαχαίριδιο. β. Άποψη του μηχανικού νεκροταφείου.

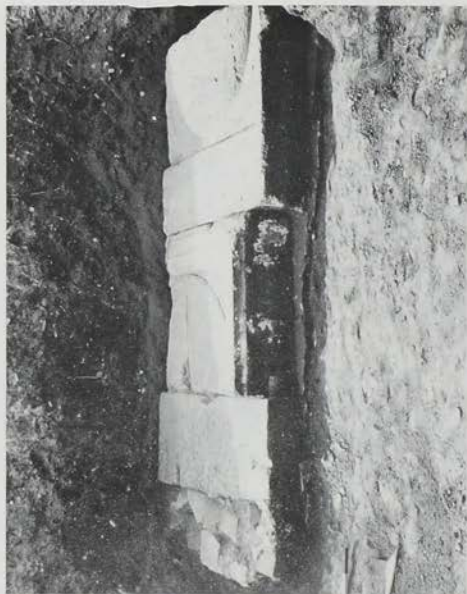
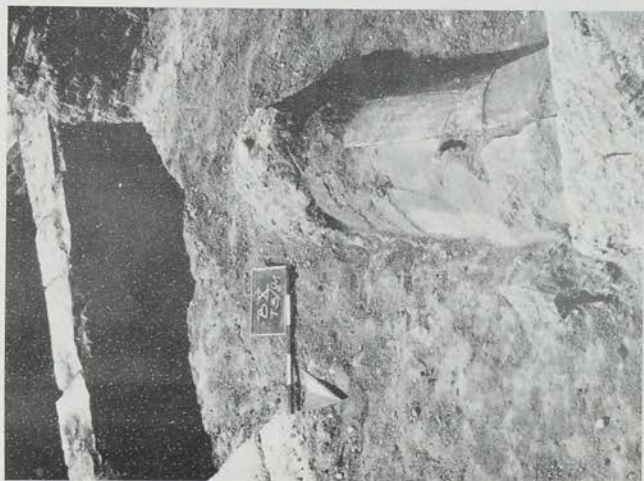




α. Ἐποψη τῶν κτιρίων ΒΔ τοῦ θεάτρου Ἡλίδος. β. Ἀποχευτευτικός ἀγωγός ΒΔ τοῦ θεάτρου Ἡλίδος.



α. Κεφαλή πήλινης τερακόττας από τό χώρο ΒΔ του θεάτρου Ἡλίδος. β. Τμήμα πήλινου ἀνεθεωτοῦ ἀκροκεράμου ἀπό τό χώρο ΒΔ του θεάτρου Ἡλίδος. γ. Τμήμα κρηπιδώματος ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας. δ. Πήλινη σίμη ρωμαϊκῶν χρόνων.



α. Καρμιοσκεπής τάφος από το χώρο ΒΑ του θεάτρου. Ηλίδος. β. Τάφος ρωμαϊκών χρόνων.



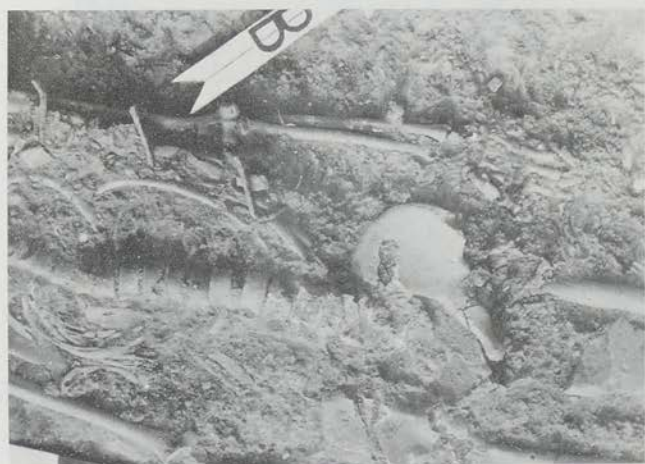
α-β. Αναθηματικές πλάκες με ανάγλυφη άσπίδα ξαναχρησιμοποιημένες σαν καλυπτήρια πλάκα του τάφου πίν. 150β.



- α. Ἡ περιοχή τοῦ κτιρίου Δ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν χωμάτων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν.
 β. Ὁ καμαρωτὸς ἀγωγὸς δυτικὰ τοῦ κτιρίου Δ· στὴ ΝΔ-γωνία τοῦ βάρου ἀπὸ πελεκητοὺς ὀρθογώνιους πορὸλιθους.



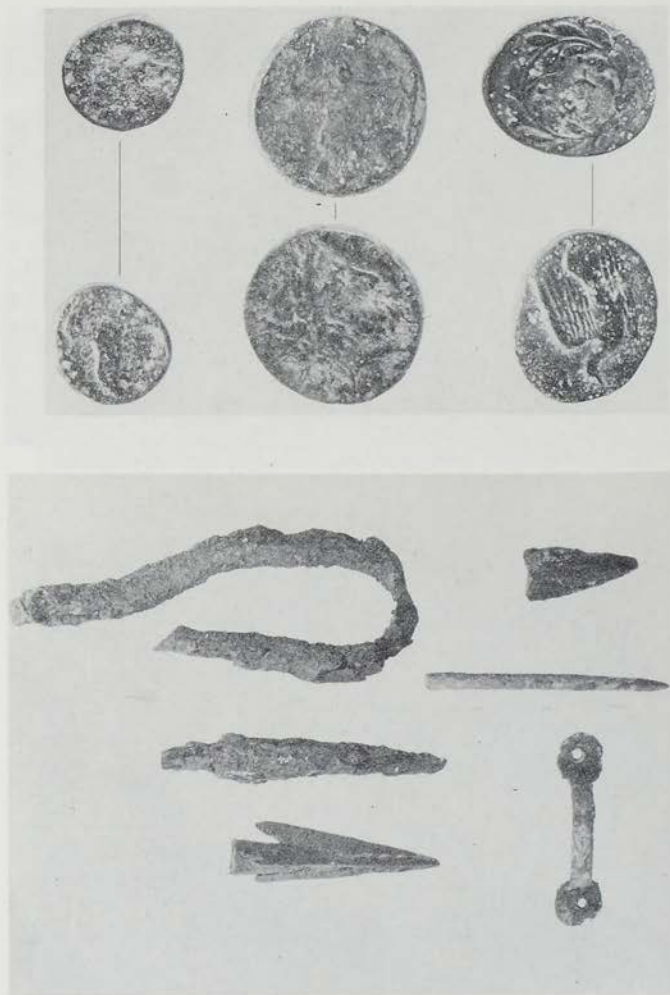
α. Ὁ χώρος νότια τοῦ κτιρίου Δ μετὰ κατεστραμμένα κτίρια. β. Μαρμάρινο χέρι ἀγάλματος ἀπὸ τομὴ ΒΑ τοῦ κτιρίου Δ (τετραγ. Ω). γ. Τμήμα πήλινου ἀνθεμοῦ ἀκροκεράμου ἀπὸ τὸν τομέα τοῦ κτιρίου Δ. δ. Τμήμα πήλινου γυναικείου εἰδωλίου ἀπὸ τομὴ ΒΑ τοῦ κτιρίου Δ. ε. Τμήμα πήλινου εἰδωλίου πτηνοῦ ἀπὸ τὸν ἀποθήκη ΝΑ τοῦ κτιρίου Δ.



α. Ο σκελετός που βρέθηκε ανατολικά του κτιρίου Δ, με τους σιδερένιους ηλούς στα χέρια και τα πόδια. β. Λεπτομέρεια της ανωτέρω εικόνας.



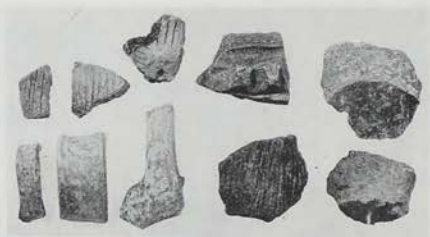
α. Το βόρειο πλατώμα από δυτικά. β. Τοίχος στο άκρο του βόρειου πλατώματος.



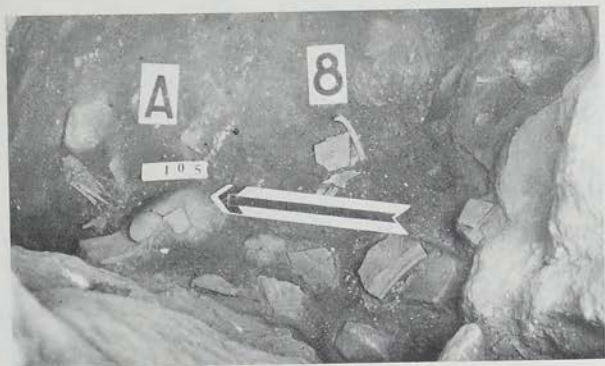
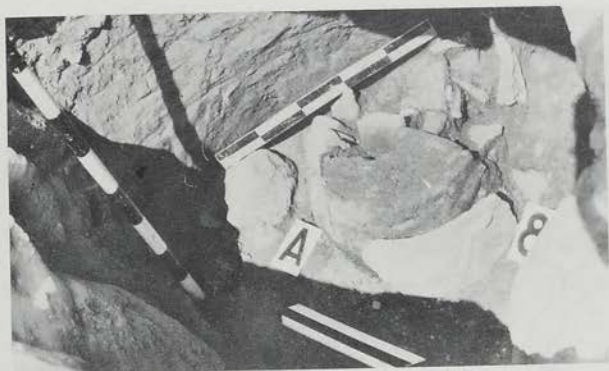
α. Εύρηματα από το βόρειο πλάτωμα. β. Νομίσματα Φερού, Ήλιδας, Σικυώνας.



α. Σκύφος, β. Σκύφος-κύλικα με χαμηλό πόδι, γ. Μικρογραφικός αμφορέας, δ. Τμήμα από έρυθρόμορφο κρατήρα.



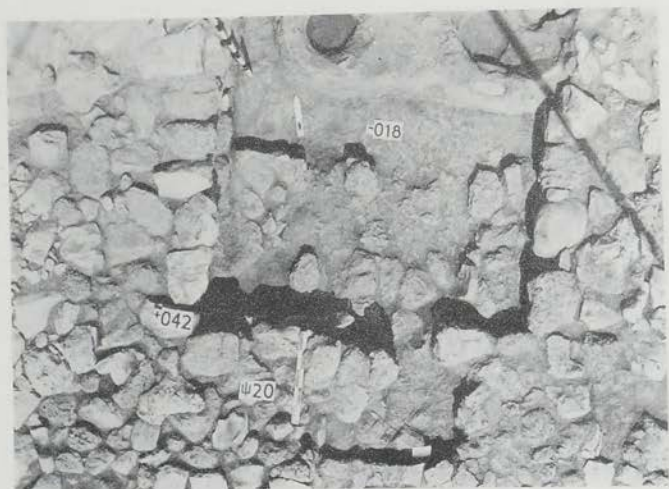
α. ΜΕ ὄστρακα. β. Ἡ ὀτιτικὴ τομὴ. γ. Ὁ τετράγωνος πύργος.



Βοΐδοκοιλιά θολ. τάφος, κοιλότης Α-8. α. Υποκείμενον πιθάριον. β. Τμήμα ἀγγείου ἐπιχώ-
σεως. γ. Θολ. τάφος, οιλότης Α-8. Στρώμα -1 μ./-1.05 μ.



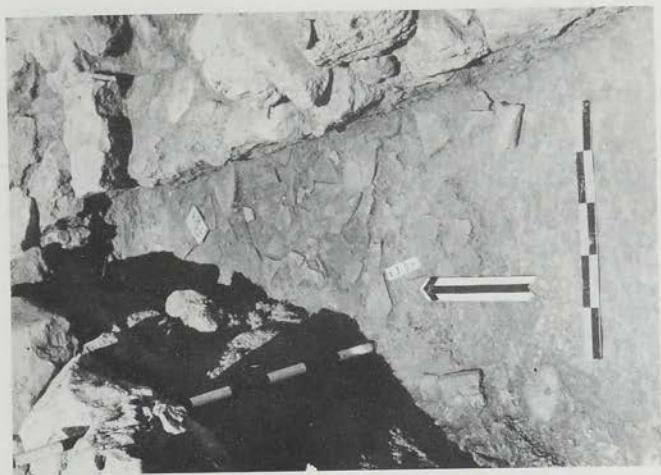
α. Τομή κοιλότητος με λιθάρια (-13/-35 εκ.). β. Κοιλότητες 13/14 στομίου θολωτού τάφου.



α. Κοιλότης 4 «δρόμου» θολ. τάφου. β. ΝΑ άποθήκη.



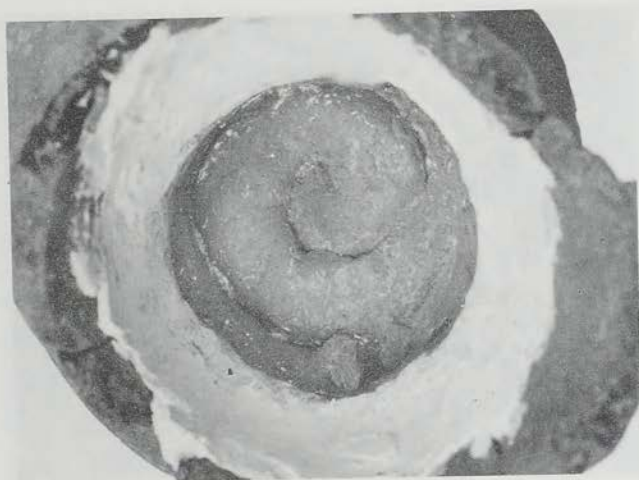
α. Εύρηματα νοτιώς Ν τοίχου ΝΑ άποθήκης. β. Στρώμα καταστροφής χώρου πίθου 9.



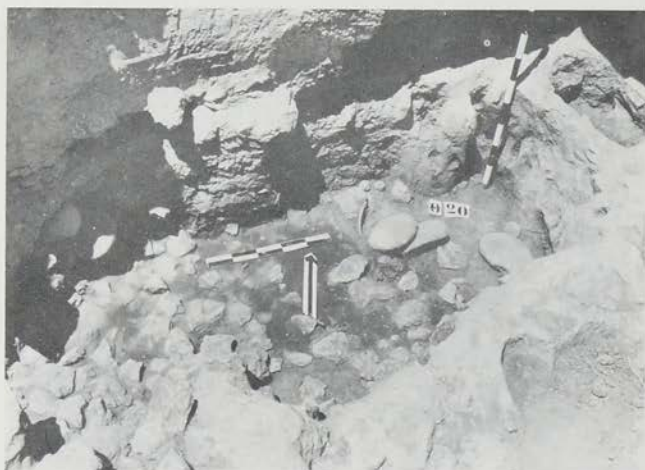
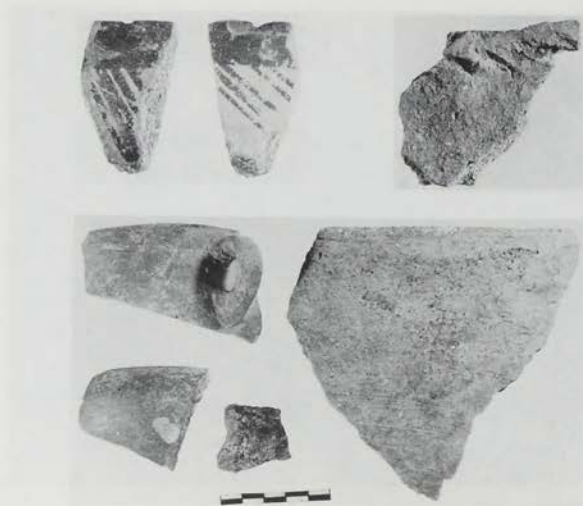
α-β. Ώστρακα πιθοειδούς ύπό Α τοίχον «δοματίου Ι». Άριστερά ό περιβολός του ΜΕ Ι τύμβου.



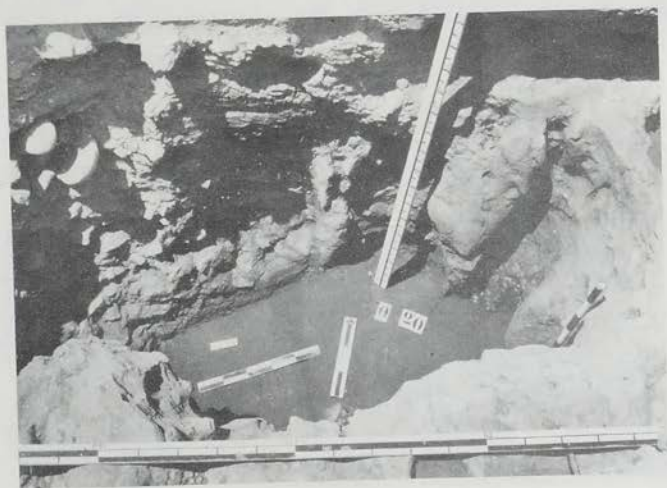
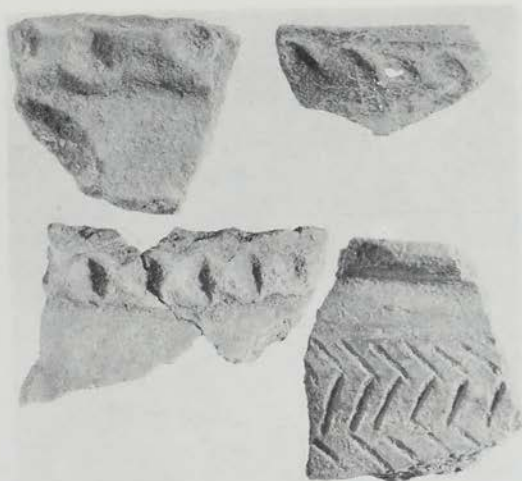
α. ΝΑ τομείς εξ Α. β-γ. Μολύβδινον σύμπλεγμα σπειρών.



α. ΒΑ τάφος, ανατ. τμήμα κοιλότητας. β. Όφιοειδής πυθμήν αμφικίλου σκεύους.



α. Γραπτόν διμηγιάζον δοσρακόν τής ύστέρας νεολιθικής. β. Όστρακόν ΤΝ. γ. Πρόϊμος ΠΕ ΙΙ κεραμική. δ. Έπίχωσησ ιλιθαρίων κοιλότητος ΒΑ τάφρου.



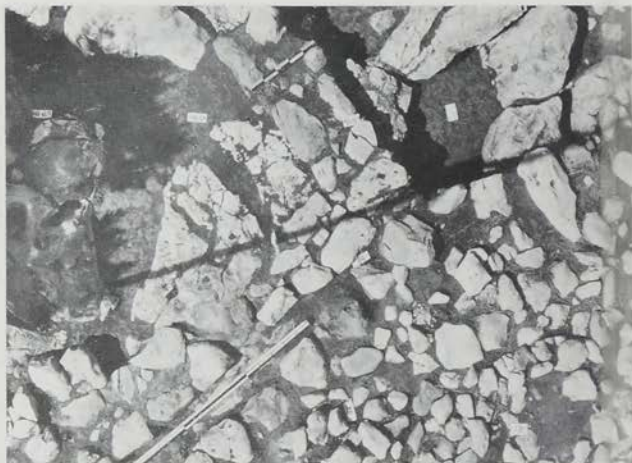
α-β. Ώστρακα με δικτυλοπίεστον διακόσμησην. γ. Ώστρακον με έγχάρακτον ζιγκ-ζαγκ.
 δ. Πυθμήν κοιλότητος ΒΑ τάφρου.



α. ΒΑ τομέυς. β. «Άωτον» κύθιον ΒΑ τομέως. γ. Λιθίνος πέλεκυς ΒΑ τομέως.



α. Β τομέας. β. *Υπέδαφος κτίσματος Δ 21/23.



α. Έλληνιστικόν κτίσμα ΒΔ τομέως. β. ΠΕ II κτίσματα ΒΔ τομέως (όπό Δ



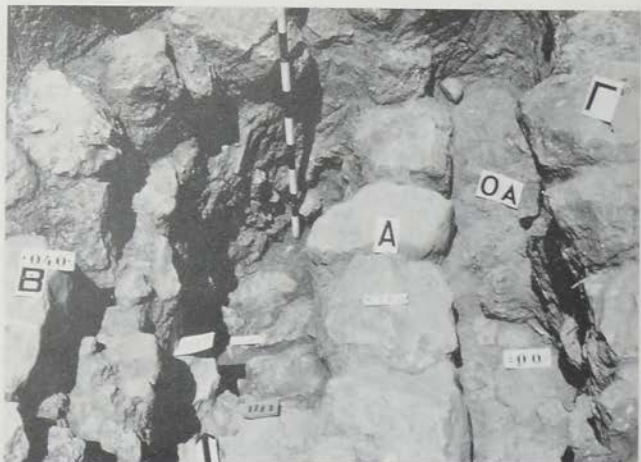
α. Ἐσωτερικὸν κυκλικῶς κτίσματος (καὶ κυκλικὸν σύνολον λιθαρίων). β. Ἀεροφωτογραφία ΠΕ II κτισμάτων ΒΔ τομέως.



α. Ἀεροφωτογραφία ΠΕ ΙΙ κτισμάτων ΒΔ τομέως. β. Ὁ ἀνατ. τοίχος τοῦ τετραγώνου δωματίου ἀπὸ Ν (δίχην ἀναλήματος διὰ τὸν ΜΕ Ι τύμβον).



α. Τομή ΔΝΔ τομέως (ένδου τύμβου). β. Έναρξεις έργασίας εἰς ΔΝΔ τάφρον.



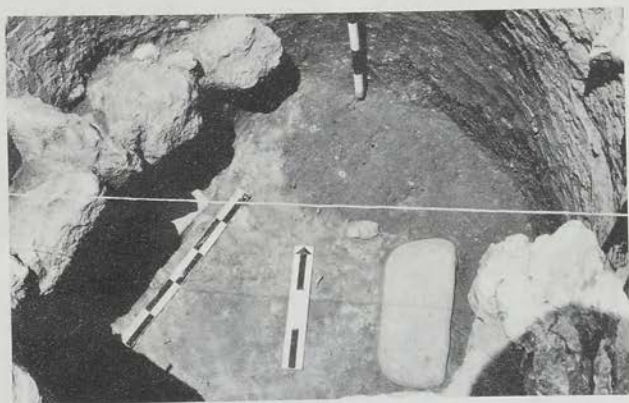
α-β. Αρχιτεκτονική ἀλληλοδιαδοχή υπό ΔΝΔ τειφρον ἀπὸ Ν (Ιούλιος 1981).



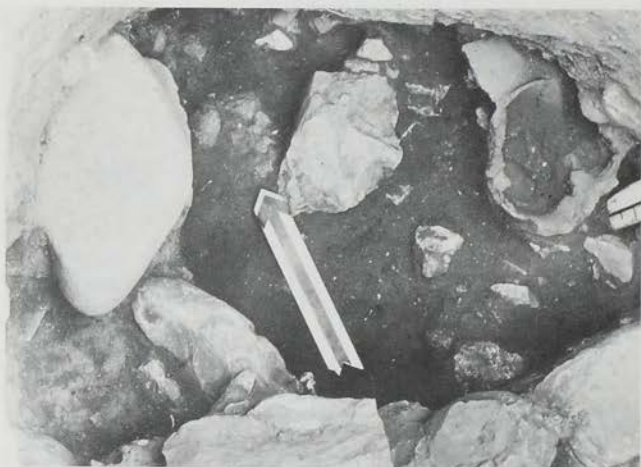
α. Ἡ Δυτ. αὐλή καὶ τὸ δυτ. τμήμα τοῦ τύμβου (Σεπτ. 1981) ἀπὸ Δ. β. Ἡ Δυτ. αὐλή καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ ΒΔ τετραγώνου δοματίου ἀπὸ Β (Σεπτ. 1981).



α. Αεροφωτογραφία Δ τομέως (Σεπτ. 1981). β. ΝΔ τομέως. Φιάλη και όστα ζώων.



α. Φιάλη ΝΔ τομέως. β-γ. Τομή εις ΝΔ τομέα μειζονος τύμβου: β. Βάθος +29 εκ., γ. Βάθος +6 εκ.



α-β. Τομή εις ΝΔ τομέα μείζονος τύμβου: α. Βάθος -20/-25 εκ. β. Βάθος -31 εκ.



α. Ώστρακον μετά έγχαράξεον ΝΔ τομέος τύμβου. β. Πυρήν εκ κερατολίθου εκ ΝΔ κοιλότητων. γ. Κοιλότης χ5-7/ψ5-7 (από Δ).



α. Κοιλότης χ5-7/ψ5-7. β. Β τμήμα (ψ-ω/6-8) γωνιακής κοιλότητας (έπιχωςις λιθαρίων).



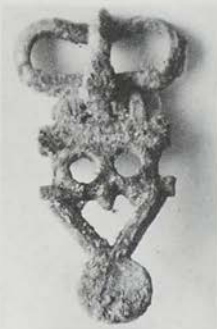
α. Τμήμα τράπεζας προσφορών. β. Σφενδόνη δακτυλιδίου με σμάλτο.



α



β



γ



δ



ε



ς

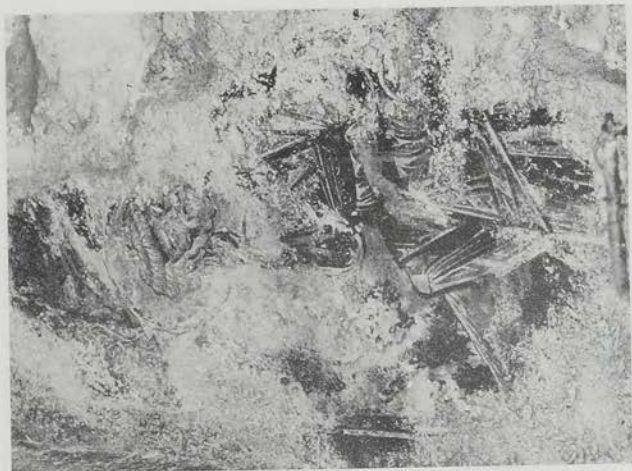
α-β. Δακτυλίδια. γ. Πόρπη. δ. Σκουλαρίκι. ε. Ξάρτημα σκουλαρικιοτό. ς. Όστένο
κουμπί.



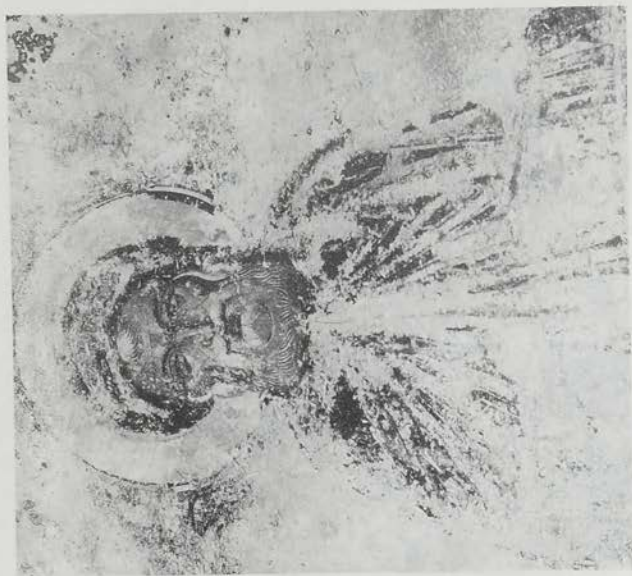
Καρυβάς, Ναός Ἁγ. Μάμα: α - β. Ἄγγελος καὶ ἀπόστολοι Ἀναλήψεως.



Καραβάς. Ναός Ἁγ. Νικήτα: α. Βόρ. ἡμιχώριο Ἐναλήψεως. β. Λεπτομέρεια Γέννησης.



β. Ίωσηφ Γενήσιωσ;



α. Μοναζός;

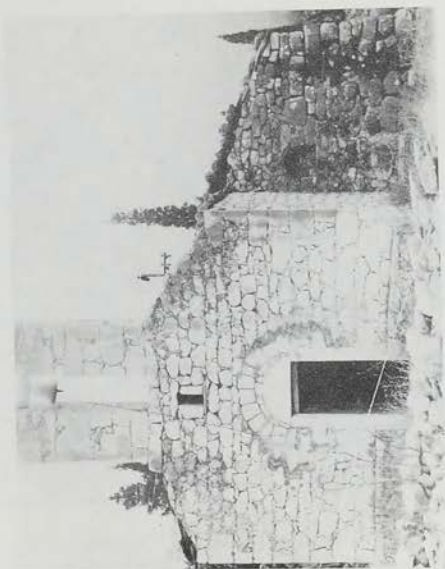
Μέσσο. Ναός Βλαχέρνας;



α. Μέξαπο. Ναός Βλαχέρνας. "Άγγελος Άναλήψεως. β. Καραβάς. Ναός "Άγ. Νικήτα (νάρθη-
 κας). "Άγ. Νικόλαος και Ιαματικός Άγιος.



β. Καφιόνα, ναός Ἁγ. Ἰωάννου. Βλαζερντίτσια, τοιχογραφία.



α. Καφιόνα, ναός Ἁγ. Βασιλίου καὶ (δεξιά) Ἁγ. Ἰωάννου.



α. Ντύος Ἁγ. Γεωργίου στὸ δρόμο Ἀρεοπόλεως-Γιθαίου. Μορφὴ βόρ. τοῖζου τέμπλου. β. Ἅγιος Νικόλαος στὸ Μπρῆκι. Ἅγιος στὸ Ν τοῖχο τοῦ ἱεροῦ.



α. Ἁγ. Νικόλαος στό Μπρίκι. Τοιχογραφίες τοῦ μετώπου τῆς ἀψίδας (Μανδῆλιο, Εὐαγγελισμός). β. Ἁγ. Νικόλαος στό Μπρίκι. Ὁ Χριστός τῆς Ἀναλήψεως.



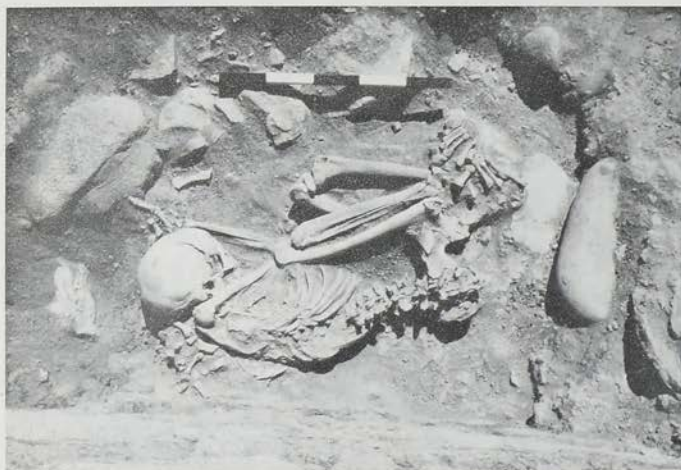
Γενική άποψη των έρειπίων του μυκηναϊκού οικοδομήματος από ΝΑ. Αριστερά κάτω διακρίνονται η πρόπη και η δεύτερη άεθρηξη.



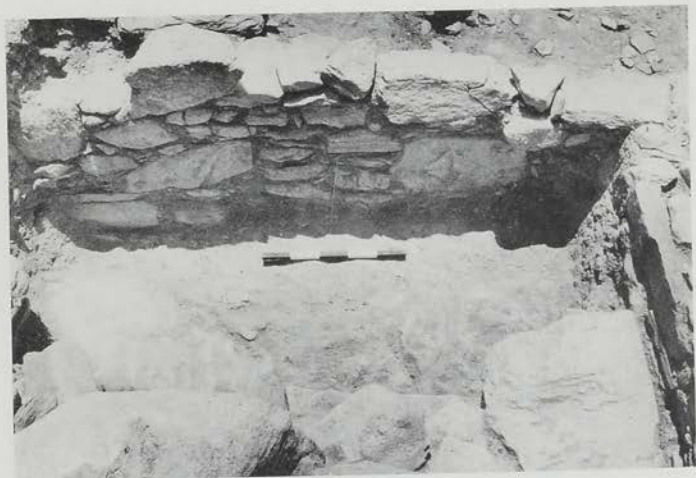
β. Θραύσματα ψευδοστόμου αμφορέως και σκύφου(;) από την πρώτη αποθήκη.



α. Τμήμα του οχυρωματικού τείχους από Δ.



α. Άποψη της ΒΔ γωνίας της πρώτης αποθήκης από Ν, μετά την αφαίρεση των πύλων. β. Σκελετός γυναίκας κατά χώραν. Δεύτερη αποθήκη συγκροτήματος.



α. Ἀποψη τῶν τοίχων 13 καὶ 14 ἀπὸ Β. Τετράγωνο Β2. β. Κύρια θύρα συγκροτήματος μετὶς ἐπιχώσεις ποὺ κάλυπταν τὸ ἄνοιγμά της. Ἀποψη ἀπὸ Δ.



β. Βόρειος διάδρομος μικρανακτικού κτιρίου και
επίθηματα στρώσης 11 κατά χάρτη.



α. Επίθηματα στρώσης 8 του βόρειου διαδρόμου του κτιρίου (τετράγωνα Δ4-Ε4).



- α. Σκελετοί ζώων κατά χώραν στη στενωπό μπροστά στη βόρεια είσοδο του μυκηναϊκού κτιρίου.
 β. Μεγάλη κροκάλα με καταπλακωμένο το σκελετό ίππιου ή ονύ. Τετράγωνο Δ5.



α. Τοιχοδομία ανατ. πλευράς μυκηναϊκού θαλάμου του τετραγώνου Δ5. "Αποψη από ΝΑ. β. Το κλιμακοστάσιο της ΒΑ πλευράς του πλατώματος. "Αποψη από Δ.



α. Όχυρωματικό τείχος του αναλήματος της νότιας πλευράς της ακροπόλεως. Ἀποψη ἀπὸ Ν.
 β. Τμήμα τείχους τῆς τάφρου τοῦ πλατώματος 3, ἀπὸ Α.



α. Ύπομικηναϊκή λήκυθος από την τάφρο Ε3. β. Γεωμετρικός δρόμος μεταξύ των σύγχρονων κτιρίων των τετραγώνων Β3 και C3. *Αποψη από Ν.



α. Τα λείψανα της ύστερης και της μεσαιωνικής περιόδου στη Γρόττα. β. Λείψανα οικόδομημάτων της ελληνιστικής εποχής και της ύστερης αρχαιότητας στη Γρόττα.



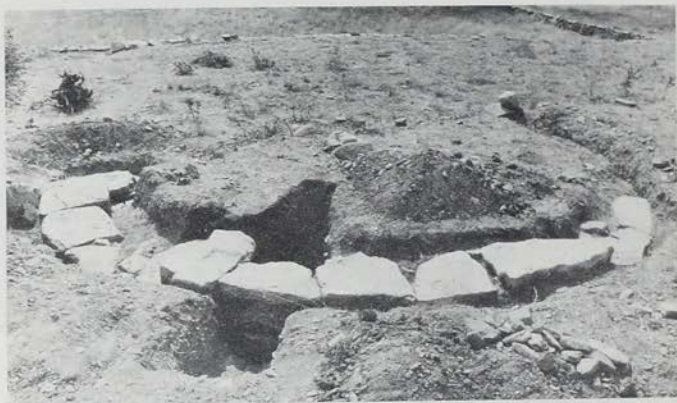
β. Μαρμάρινο κυρτό θωροκίο από την



α. Πρόμη ελληνιστική κατασκευή κάτω από τους τοίχους της όψιμης αρχαιότητας.
 ανασκαφή.



α. Ξεπετρωφό, τεμάχιο γεωμετρικού κρατήρα και τεμάχιο ανάγλυφου πύθου. β. Ή τομή ανατολικά του ναού στὸν Γύρουλα.



α. Στρογγυλός πύργος στο Σαγκρί. β. Το υπέρθυρο του πύργου του πίν. 202α.



α. Ἡ κατάσταση τῶν δόμων στό βυθό, στό σημεῖο II τοῦ τομέα Α. β. Κανονική σειρά δόμων στό βυθό, στό σημεῖο III τοῦ τομέα Α.



α. Άλλη όψη δόμων στο βυθό, στο σημείο IV του τομέα Α. β. Διάσπαρτοι δόμοι στο βυθό του τομέα Β.



α. Όψη τμήματος του μεταγενέστερου (μεσαιωνικού;) λιμενικού έργου του τομέα Β από τα νότια. β. Άλλη όψη του μεταγενέστερου λιμενικού έργου του τομέα Β από ΝΔ.



α. Μινώα. Ἡ ἀκρόπολη ἀπὸ τῆ ΝΑ πλευρά. β. Μινώα. Ἡ ἀκρόπολη, ἑλληνιστικὸ τείχος.



α. Ἀποψη τοῦ ναοῦ μετὰ ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ 1980 (ἀπὸ Ν). β. Ἀποψη τοῦ ναοῦ μετὰ ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ 1980 (ἀπὸ Β).



α. Ἐποψη τοῦ ναοῦ (ΒΑ πλευρά) πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1981. β. Ξερολιθιά Β ἀπὸ τὸ ναὸ (1981).



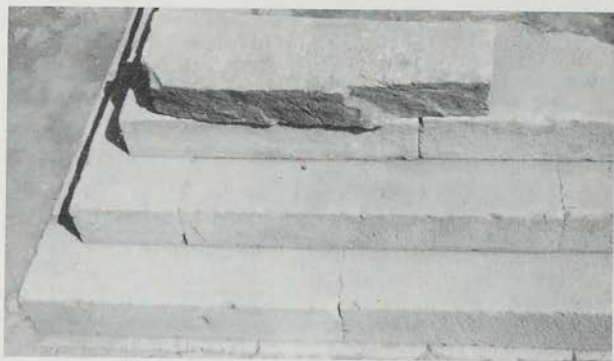
α. Ἡ δυτ. πλευρά τοῦ ναοῦ μέ τήν ξερολιθιά. β. Ἡ δυτ. πλευρά τοῦ ναοῦ μέ τήν ξερολιθιά (λεπτομέρεια).



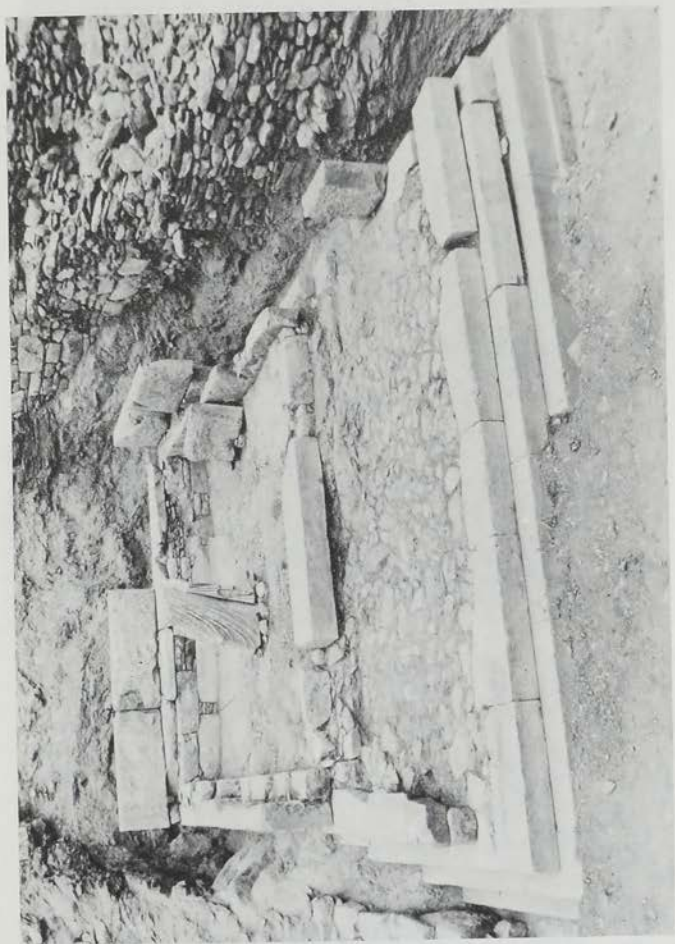
α. Δόμος έντοιχισμένος στην ξερολιθιά δυτικά από τὸ ναό. β. Ἀρχαῖος τοίχος καὶ ξερολιθιά ἀνατολικά ἀπὸ τὸ ναό.



α. Δυτική και βόρεια πλευρά του ναού. β. Δυτικός τοίχος και κρηπίδα του ναού από Β.



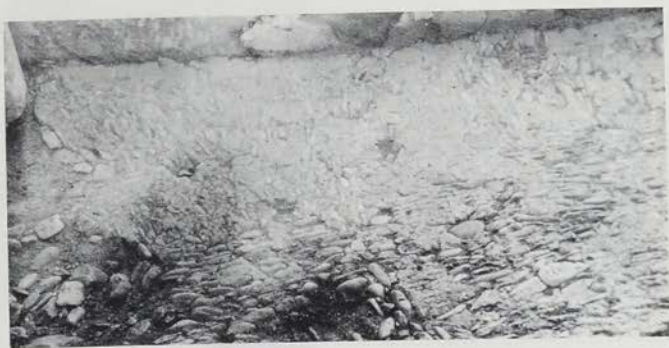
α. Κρηπίδα του ναού, δυτική πλευρά από Β. β. ΝΔ γωνία της κρηπίδας του ναού.



Ὁ ναός ἄρτῆς Ν.



α. ΝΑ γωνία της εὐθυνητρίας τοῦ ναοῦ (λεπτομέρεια). β. Τὸ μαρμάρينو κατόφλι κατὰ χώραν.
 γ. Πρόναος. Κατόφλι (λεπτομέρεια).



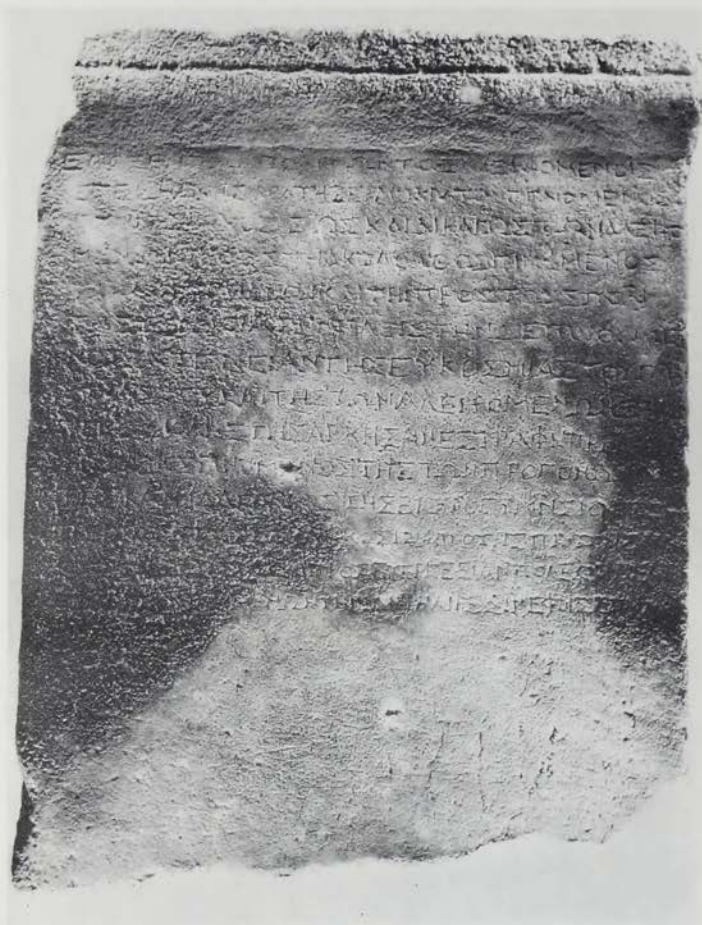
α. Βοτσαλωτό δάπεδο του κυρίως ναού (από Β). β. Βοτσαλωτό δάπεδο ναού (λεπτομέρεια).
 γ. Βοτσαλωτό δάπεδο του ναού με στρώση επίχρισματος.



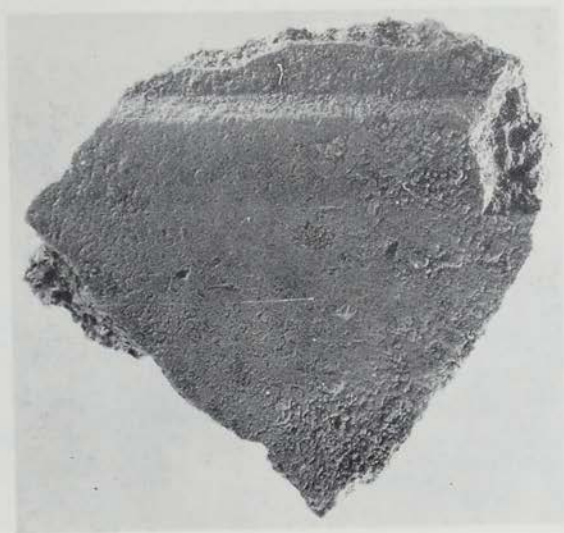
α. Τμήμα άγάλματος στο έσωτερικό του ναού. β. Τό δεξιό ήμισυ του άγάλματος. γ. Τό άριστερό ήμισυ του άγάλματος.



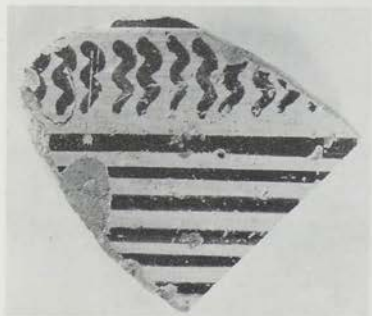
α. Θραύσμα ἐπιγραφῆς. β. Τμήμα ἐνεπιγραφῆς ἐπιτάφιας στήλης.



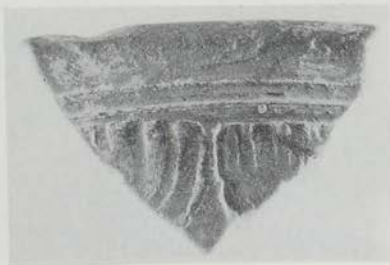
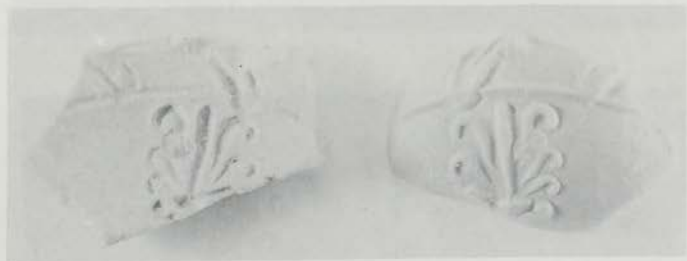
*Επιγραφή στήλη, τιμητικό ψήφισμα.



Κονιάματα: α - β. ΝΑ γωνία ναοῦ. γ. Νότια ἀπὸ τὸ Δ1.



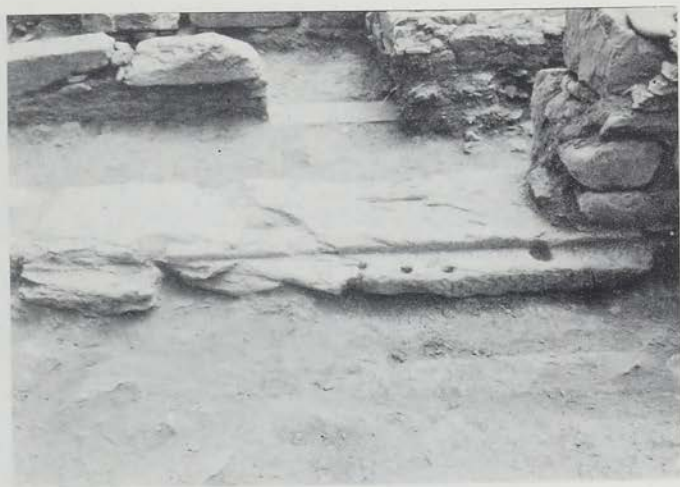
α-β. Κεφαλές από πήλινα είδώλια. γ-δ. Όστρακα από γεωμετρικά άγγεϊα. γ. Μεταξύ ναού
καί Δ1. δ. Από τόν κυρίως ναό.



Μήτηρες: «μεγαρικῶν» ἀγγείων.



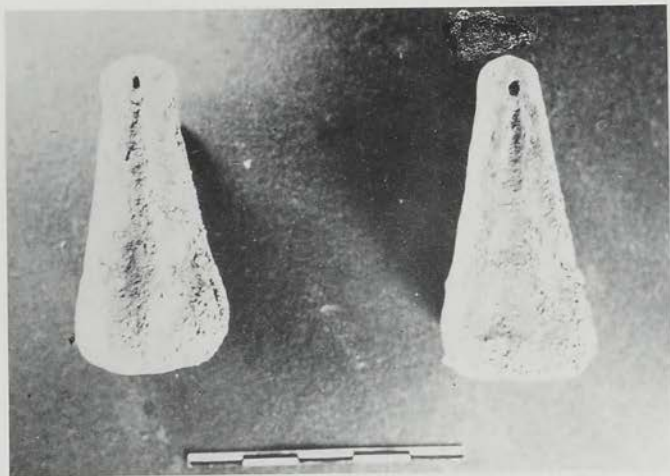
α. Κτίσμα Δ1. ΝΑ γωνία πρίν από τόν καθαρισμό. β. Κτίσμα Δ1. ΝΑ γωνία μετά από τόν καθαρισμό.



α. Κτίσμα Δ1. β. Κατώφλι θύρας, λεπτομέρεια από Β και κατώφλι νότια από το Δ1.



α. Παράλληλος τοίχος νότια από το Δ1. β. Ήνεπίγραφος λίθος από τὰ γεμίσματα τοῦ Δ1.



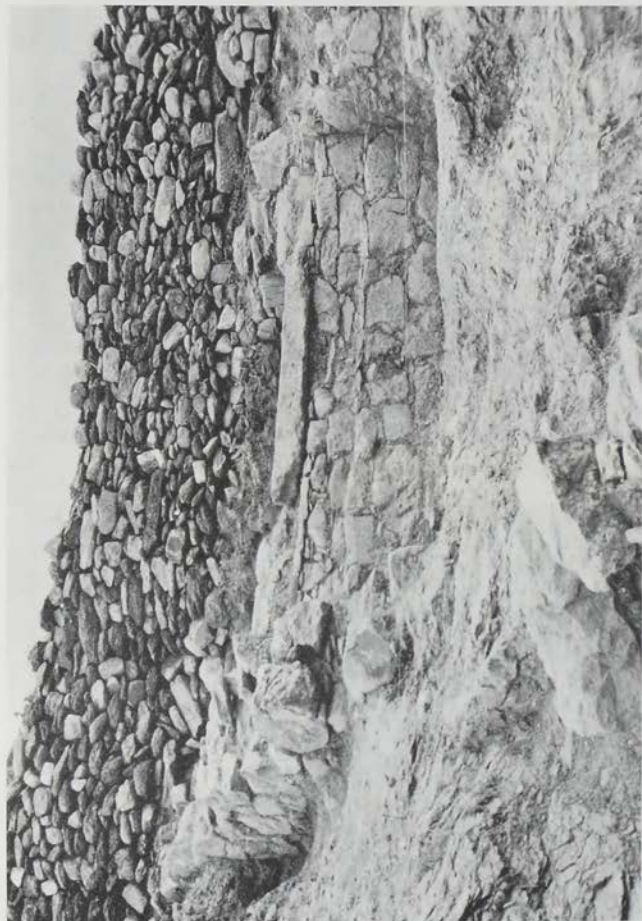
α. Μολύβδινα βαρίδια. β. Χώρος ΒΔ από τὸ ναὸ πρὶν ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ.



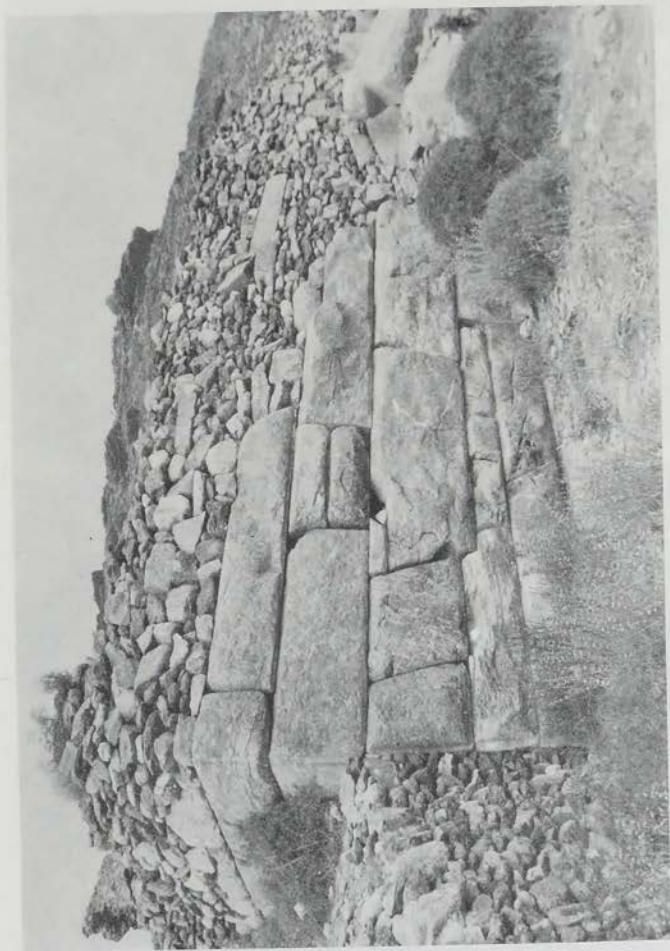
α. Χώρος ΒΔ από το ναό μετά από την ανασκαφή. β. Β1 και Β2 από Β.



α. Β1. ΒΔ γωνία (λεπτομέρεια). β. Ναός, Δ1, Β1, Β2 από ΝΑ.



Βόρειος τοίχος του Β2.



Ἑλληνιστικὸ τείχος, λεπτομέρεια.



α-β. Ξεστή 3, Δωμάτιο 3Α. Έπιζωση Ισογείου.



α. Ξεστή 3, Δωμάτιο 3Α. Πήλινο ρυτό (σίμβλος;) κατά χώραν. β. Ξεστή 3, Δωμάτιο 3Β. Θραύσμα τοιχογραφίας κατά χώραν.



α-β. ΒΑ Σελλάδα: α. Ἀμφορείς καὶ τράπεζα. β. Ἀρχαϊκὴ ταφὴ.



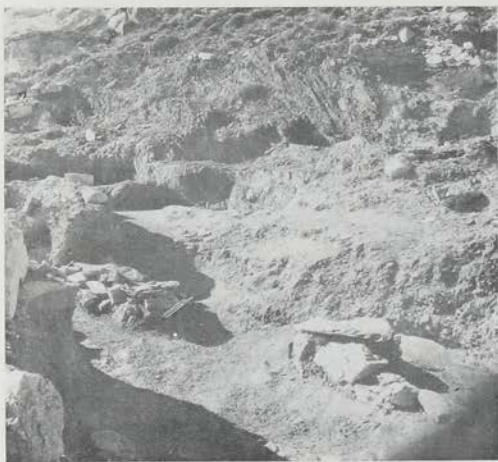
α-β. Ταϊνιωτάι κύλικες. γ. Ίωνική κύλιξ.



α-β. Σκύφοι. γ. Ἀρχαῖκαί τριφαί.



α-β. Θηραϊκοί λέβητες.



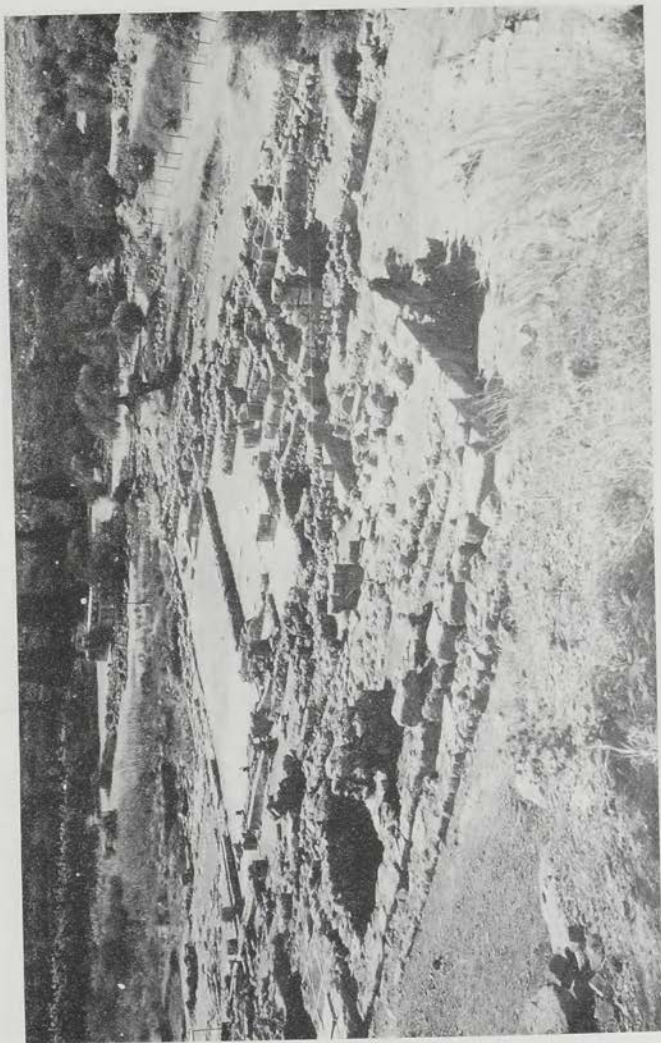
α. Αρχαϊκὰ ταφαί. β. ΝΔ Σελλάδα. Ἐποψὶς τοῦ χώρου ἀνασκαφῆς.



α. Ίωνική Κύλιξ. β-γ. ΝΔ Σελλάδα. Ρωμαϊκοί τάφοι.



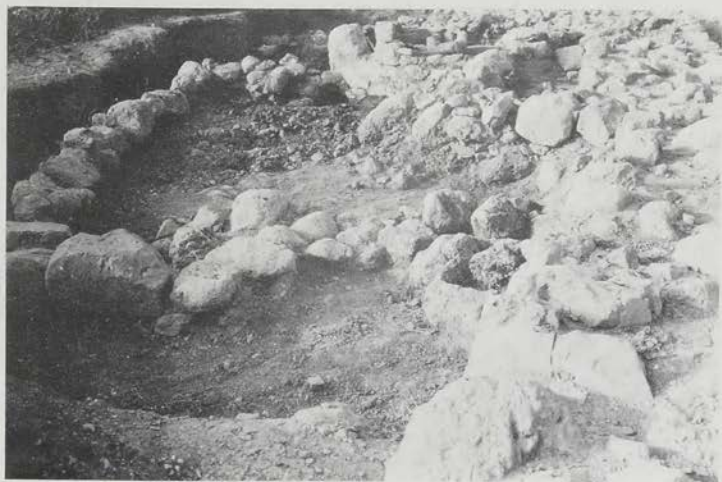
α-β. ΝΑ Σελλάδα: α. Όξειπύθμενος άμφορεύς, β. Χύτρα.



Ζάκρος. Γενική άποψη προς το Άνάκτορο, από ΒΔ.



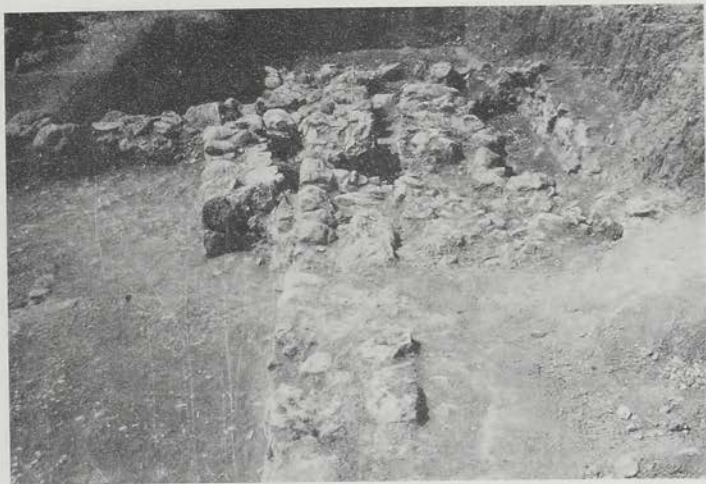
α-β. ΝΑ περίβολος. Γενική άποψη προς τό πηγάδι και τόν έσωτ. περίβολο: α. 'Από Α. β. 'Από ΝΑ.



α-β. ΝΑ περίβολος: α. Οί πεσμένες πέτρες από τὸ ἰσχυρὸ Δ σκέλος. Στὸ βάθος ἀριστερὰ τὸ πηγάδι. Ἐκ τῆς ΒΑ. β. Ὁ ἐσωτ. περίβολος τοῦ πηγαδιοῦ μὲ τίς πεσμένες πέτρες ἀπὸ τὸ Δ παχὺ σκέλος. Ἐκ τῆς Β.



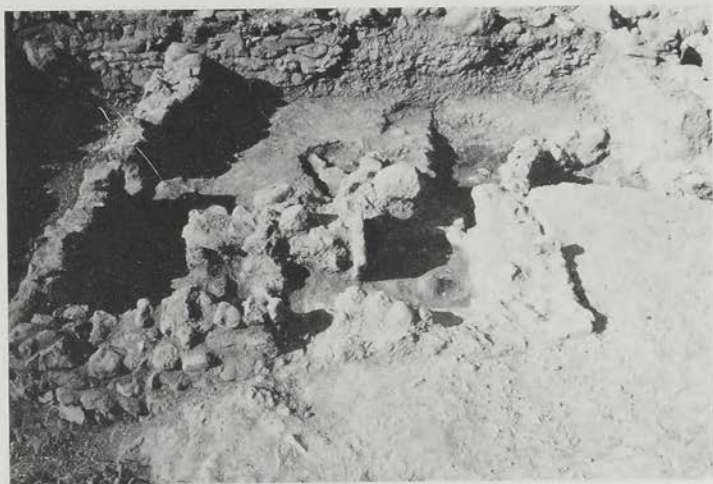
α-β. Δυτική αυλή: α. Το παλαιονακτορικό Δ σκέλος της διάβασης προς Β, από Ν. β. Το σκέλος της νεονακτορικής και παλαιονακτορικής ανάβασης προς Β, από Β.



α-β. Δυτική αυλή: α. Οί παλαιονακτορικοί και νεονακτορικοί τοίχοι τῶν ἀναβάσεων πρὸς Β. ἀπὸ Β. β. Οἱ τρεῖς διαδοχικὲς δίοδοι ἀνάβασης, ἀπὸ Ν.



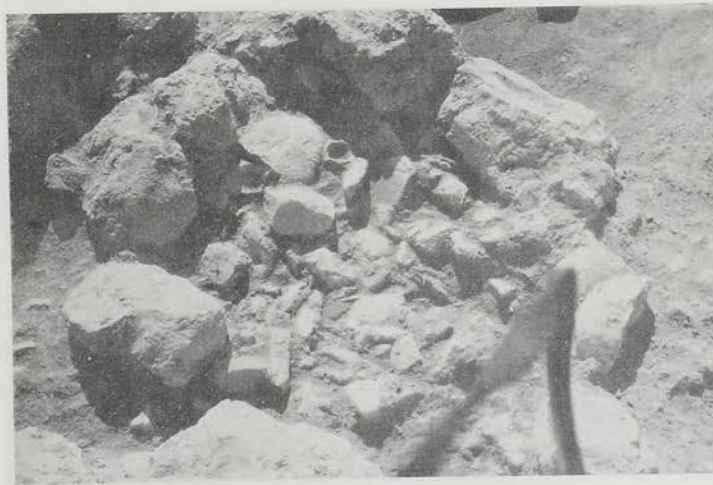
α-β. Δυτική αυλή: α. Το παλαιοανακτορικό κτίριο με το βοτσαλωτό δάπεδο. β. Το παλαιοανακτορικό κτίριο, από ΝΑ.



α-β. Δυτική αυλή: α. Το παλαιοανακτορικό κτίριο, από Β. β. Το παλαιοανακτορικό κτίριο με
 έσωτερικό γωνιακό διαχώρισμα, από ΝΔ.



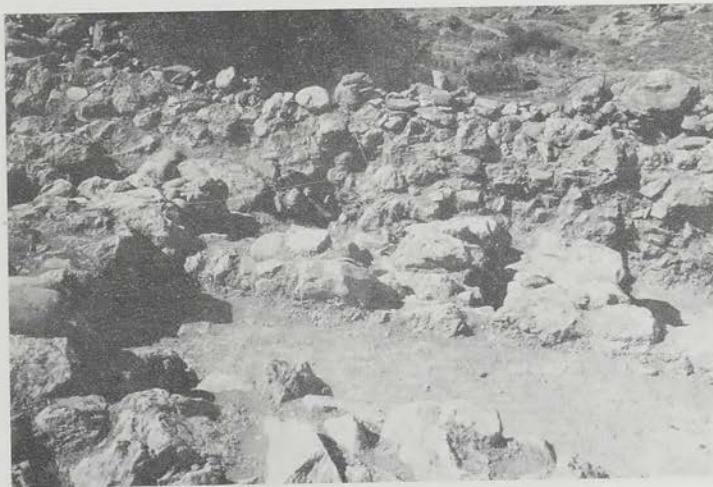
α-γ. Δυτική αυλή: α. Το παλαιοανακτορικό κτίριο με το έσωτερικό γωνιακό διαχώρισμα και την ὄρθια πλάκα, από Β. β. Τὰ κέρατα τοῦ αἰγᾶγγρου στό παλαιοανακτορικό κτίριο, ἀπό ΝΔ. γ. Ὁ γωνιακός ἀποθέτης τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτιρίου, ἀπό ΒΑ.



α-β. Δυτική αυλή: α. 'Αποθήκη του παλαιοανακτορικού κτιρίου, από ΝΑ. β. 'Αποθήκη του παλαιοανακτορικού κτιρίου, από ΝΔ.



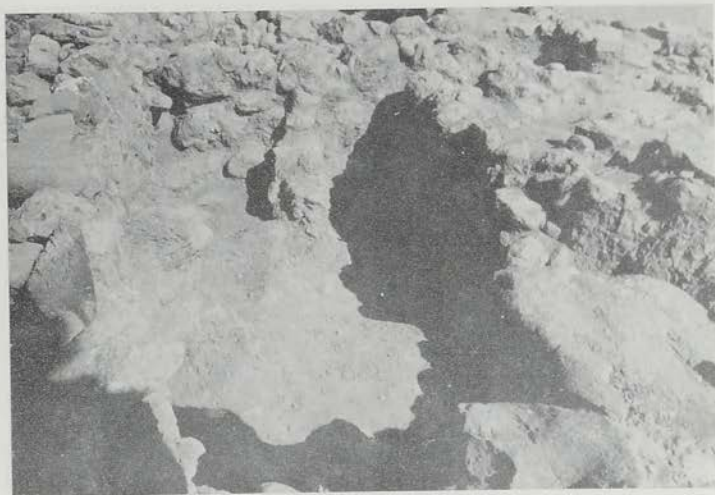
α. Δυτική αυλή. Το παλαιοανακτορικό κτίριο από Α. Στο πρώτο επίπεδο το πλακόστρωτο της νεοανακτορικής αυλής και τμήμα του αποχετευτικού άγωγου. β. Κτίριο Α Hogarth, άνω ισόπεδο. Ο ισχυρός Α τοίχος, από Β.



α-β. Κτίριο A Hogarth, άνω ισόπεδο: α. Ό χώρος της ΒΔ γωνίας, ίσως κλιμακοστασίου, γεμάτος από πεσμένες πέτρες, από ΝΑ. β. Οι ίσχυροί τοίχοι άμέσως δυτικά από τόν κεντρικό-άνατολικό θεμέλιο παλαισανακτορικό χώρο, από ΝΑ.



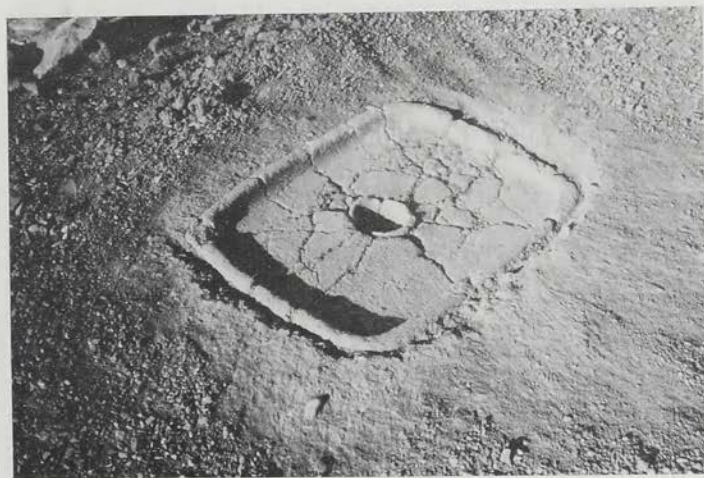
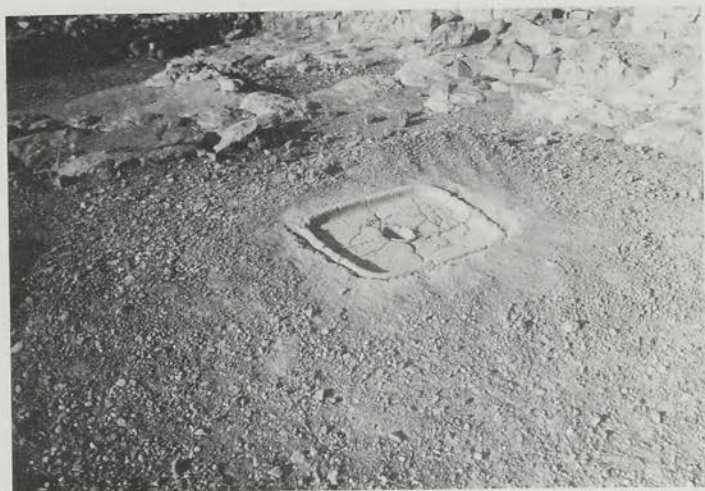
α-β. Κτίριο A Hogarth, άνω ισόπεδο: α. Ό θεμέλιος κεντρικός-άνατολικός παλαιοανακτορικός χώρος και ό Β άπ' αυτόν χώρος της διόδου προς τό ήμισυιδιοειδές διαμέρισμα, άπό ΒΔ. β. Τό Ν άκρο του ίσχυρου Α τοίχου και πλάι σ' αυτό ό θεμέλιος παλαιοανακτορικός χώρος, άπό ΒΑ.



α. Κτίριο Α Hogarth, άνω ίσόπεδο. Ο κεντρικός θεμέλιος παλαιοανακτορικός χώρος, από Α.
 β. Κτίριο Δ περιοχής Hogarth. Πλακόστρωτος δρόμος μπροστά από την Α πρόσοψη του κτιρίου Δ, από Α.



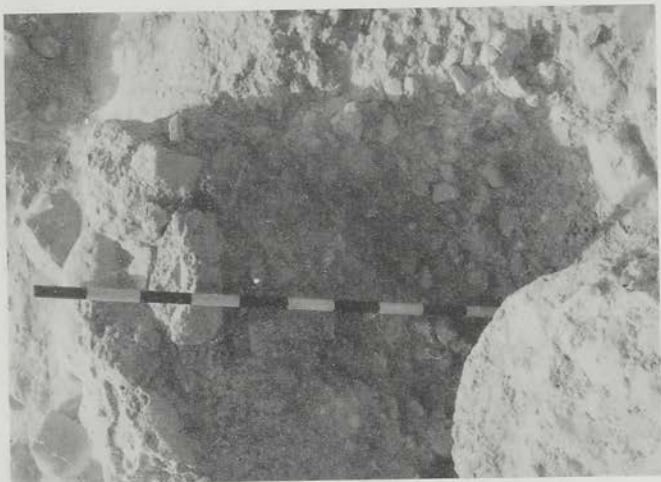
α-β. Κτίριο Δ περιοχής Hogarth: α. Το ΝΑ δωμάτιο Η του Κτιρίου Δ, από ΝΑ. β. Ή Α είσοδος-κλιμακοστάσιο του κτιρίου Δ, από Α.



α. Έργασίες αποκατάστασης. Τράπεζα προσφορών δαπέδου του παλαιοανακτορικού κτιρίου, Α του Ίσχυρου κτιρίου, από ΒΔ. β. Η τράπεζα προσφορών, λεπτομέρεια.



α. Περιοχή ΝΔ. Κτίσματα Ψ (ΠΜ ΠΑ) και Ο (ΥΜ Ι.) μετά τῶν ἀνηκόντων αὐτοῖς λιθοστρώτων Ψα καὶ Οα εἰς ἀμεσον στρωματογραφικὸν συσχετισμὸν. Ἐπὶ τοῦ Α-Ψ2. Πρβ. εἰκ. 2. β. Περιοχή ΝΔ. Πλακόστρωτον Ψβ (ἀχρονολόγητον). Ἐπὶ τοῦ Α.



α. Περιοχή Ρ. Θεμελιώσεις κτηρίων τριών μνοικίων περιόδων. ΠΜ ΙΒ(γ), ΥΜ Ι(γ), ΠΜ ΙΙΙ(γ). Από Δ.
 'Αριστερά: ΡΓ1. Δεξιά: Λ1 και στρώμα μικρών λίθων υπό ΡΑΥ. 'Ο δείκτης επί του Λ3. β. Περιοχή Ρ. Υπόστρωμα θεμελιώσεως, ΠΜ
 ΙΒ οΐκτις εκ μικρών λίθων και αρχαιολογικού υλικού και επί αυτού υπόλοιπον του τοίχου ΡΑΥ, ίσως ΥΜ. ('Ανατ. πλευρά σκάμματος
 Σ. 11)

20/10/81
6/11/81
100 pages
T15

ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1981
ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
"Κ. ΜΙΧΑΛΛΑΣ" Α.Ε.
ΜΕΤΑΛΛΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΕΝΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ
Κ. ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ